КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

STUDIA LINGUISTICA

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 5

Частина 1

КИЇВський ВГЦ УНІВЕРСИТЕТ 2011

Збірник наукових праць присвячено пам'яті визначного українського філолога Станіслава Володимировича Семчинського, велика і різнобічна наукова спадщина якого і досі не втратила своєї актуальності, продовжуючи надихати на нові звершення славістів і романістів, істориків мови, компаративістів, перекладознавців, лінгводидактів, фахівців у галузі класичної філології та загального мовознавства. Семчинський дуже любив молодь, був невтомним духовним наставником студентів і аспірантів, які й досі з великою вдячністю користуються його ґрунтовними підручниками і посібниками.

Уже стало традицією проведення Міжнародних конференцій пам'яті доктора філологічних наук, професора Станіслава Володимировича Семчинського (2001; 2006; 2011), учасники яких зосереджуються на питаннях теоретико-прикладного (синхронного і діахронного), порівняльно-історичного, типологічного (зіставного) мовознавства; класичної філології; дискурсології, комунікативної лінгвістики; лінгвоконцептології, лінгвокогнітології; міжкультурної комунікації; інтернет-лінгвістики тощо. Це далеко не повний перелік тематичних напрямів конференцій, проблематика яких, сподіваємося, відбиває широчінь наукових інтересів і глибину ерудованості С. Семчинського. Це видання – данина великої шани Учителю, справжньому патріоту України, який гідно служив українській філології і культурі, якого продовжують любити і шанувати його учні, світ душі й ідеї якого продовжують осяювати чесний і несхибний шлях у філологічний науці.

Для наукових працівників, викладачів, аспірантів, студентів.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР	**І.О. Голубовська, д-р філол. наук, проф.**
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	**М.А. Собуцький, д-р філол. наук, проф. (заст. відп. ред.); Ф.С. Бацевич, д-р філол. наук, проф.; В.В. Жайворонок, д-р філол. наук, проф.; Л.Л. Звонська, д-р філол. наук, проф.; А.Е. Левицький, д-р філол. наук, проф.; Мосенкіс Ю.Л., д-р філол. наук, доц.; Ф.О. Нікітіна, д-р філол. наук, проф.; М.Г. Сенів, д-р філол. наук, проф.; О.С. Снитко, д-р філол. наук, проф.; О.В. Тищенко, д-р філол. наук, проф.; О.І. Чередниченко, д-р філол. наук, проф.; Т.О. Черниш, д-р філол. наук, проф.**
Адреса редколегії	**01601, м. Київ, б-р Шевченко, 14, к. 141; ☎ (+38044) 239 34 15**
Рекомендовано	**Вченою радою Інституту філології від 21.03.11 (протокол № 7)**
Атестовано	**Вищою атестаційною комісією України. Постанова Президії ВАК України № 1–05/3 від 08.07.09**
Зареєстровано	**Міністерством юстиції України Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 13518-2402Р від 09.11.2007 р.**
Засновник	**Київський національний університет імені Тараса Шевченка**
Відповідальні за випуск	**С. П. Гриценко, канд. філол. наук. доц., Н.В. Руда, канд. філол. наук**

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, відповідної галузевої термінології, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

Наукове видання

STUDIA LINGUISTICA

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 5

Частина 1

Друкується за авторською редакцією

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"
Виконавець Д. Ананьївський

Підписано до друку 08.04.11. Формат 70x100$^{1/16}$. Вид. № 20. Гарнітура Times. Папір офсетний.
Друк офсетний. Наклад 300. Ум. друк. арк. 46,44. Обл.-вид. арк. 47,09. Зам. № 211-5636.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
01601, Київ, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; факс (38044) 239 31 28.
Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02.
WWW: http://vpc.univ.kiev.ua
E-mail: vydav_polygraph@univ.kiev.ua

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2011

доктор філологічних наук, професор

СЕМЧИНСЬКИЙ СТАНІСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ

ПРОФЕСОР С.В. СЕМЧИНСЬКИЙ І СВІТ ФІЛОЛОГІЇ

2 травня 2011 р. виповнюється 80 років від дня народження Станіслава Володимировича Семчинського (1931 – 16.12. 1999), визначного українського філолога, професора, доктора філологічних наук, завідувача кафедри загального мовознавства і класичної філології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка (1978–1999), заслуженого працівника народної освіти України (1996), почесного академіка АН Республіки Молдова (1991), почесного доктора (Doctor Honoris causa) Клузького (Румунія) університету імені В.Бабеша і Я.Бояя (1997), відмінннника освіти України (1997), Президента асоціації "Україна – Румунія".

Ось уже 11 років як його немає з нами, але з відстані часу ще масштабніше і багатовимірніше постає перед нами усе зроблене С.В.Семчинським для вітчизняної і зарубіжної науки, університетської філологічної освіти, ще глибше усвідомлюють усі його колеги і учні теплоту і щирість, з якою він завжди ішов до людей, обстоюючи ідеали справжнього служіння Батьківщині.

С.В. Семчинський народився в с. Білолісся Татарбунарського району Одеської області, у цьому надзвичайно цікавому своєю поліетнічністю і багатомовністю куточку української землі. Закінчивши у 1948 р. із золотою медаллю Татарбунарську СШ №1, він того самого року вступив на відділення класичної філології філологічного факультету Київського університету ім. Тараса Шевченка, у стінах якого залишався до останньої хвилини життя протягом більше ніж 50-и років. І саме тут 1999 року його було серед перших лауреатів удостоєно почесного звання "Заслужений професор Київського національного університету ім. Тараса Шевченка".

1953 року С.В.Семчинський закінчив навчання з обраного фаху, відтак уже на той час його можна було вважати поліглотом, бо досконало володів кількома мовами – крім рідної української, це давньогрецька, латинська, румунська, французька та ін., а також справжнім знавцем античної, української, румунської та інших літератур світу. Отримавши диплом з відзнакою, він був рекомендований до аспірантури, яку закінчив 1956 року при кафедрі загального мовознавства філологічного факультету. Як філолог-мовознавець С.В.Семчинський сформувався під впливом своїх університетських учителів – проф. А.О Білецького та доц. І.П.Сунцової. 1956 року він захистив кандидатську дисертацію "Лексичні запозичення румунської мови з російської і української мов".

Теоретик мови, справжній філолог у найглибшому сенсі цього слова, глибокий науковий сентимент крізь усе своє життя проніс С.В.Семчинський до румунської філології. 1958 року він організував у Київському університеті ім. Т.Г.Шевченка семінарій з румунської мови і літератури, який функціонував протягом усієї його науково-педагогічної діяльності. Саме з ім'ям проф. С.В.Семчинського пов'язане заснування і розвиток сучасної української школи румуністики, вихованцями якої стали близько 100 студентів різних поколінь і спеціальностей – україністики, русистики, іноземної філології, міжнародного права і міжнародних відносин та ін., які працюють сьогодні викладачами, перекладачами, дипломатами.

1974 року С.В. Семчинський захистив докторську дисертацію "Семантична інтерференція мов (на матеріалі слов'яно-румунських мовних контактів)", чому передував вихід його монографії "Семантична інтерференція мов" (1974), у якій представлено концепцію семантичних змін у лексичному складі мови як наслідку між-

мовних контактів, що набула широкого наукового резонансу серед фахівців і явила собою новий рівень розвитку вітчизняної теорії взаємодії мов і її наслідків. С.В.Семчинський сформулював теорію семантичної інтерференції мов, ґрунтовно дослідивши лексичні і семантичні запозичення, явище міжмовної ізосемії, з'ясувавши статус лексичних елементів румунської мови з явною латинською і латентною слов'янською етимологією. На сторінках цієї монографії, яка нині стала науковим раритетом, С.В.Семчинський відзначав, зокрема, що теорія семантичної інтерференції несумісна з концепцією, згідно з якою людина не може вийти із замкненого кола понять рідної мови, і що створення порівняльної семасіології, про потребу якої говорив ще М. Покровський, є актуальним завданням лінгвістики (див. *Семчинський С.В.* Семантична інтерференція мов. – К: Вища школа, 1974. – С. 250–251). Подавши вичерпні зразки аналізу проявів семантичної інтерференції на прикладі слов'янсько-східнороманської взаємодії, С.В. Семчинський з'ясував, що при семантичному запозиченні "мова не створює нових фономорфологічних зовнішностей, а користується існуючими в ній словами, які змінюють свою семантичну структуру. Слово однієї мови змінює свою внутрішню структуру за зразком іншомовного. При цьому семантична інтерференція призводить не тільки до ускладнення семантичної структури слова, а й до її спрощення", а поряд із спрощенням "стоїть "негативне" семантичне запозичення, коли мова втрачає лексичне розрізнення деяких понять, якщо такого розрізнення немає у контактній мові" (*там само)*. Як настанова молодим науковцям і сьогодні звучить один із методологічних висновків цієї роботи: "При дослідженні семантичних запозичень лінгвіст має долати значні труднощі, зумовлені потребою розрізнення явищ, що є наслідком мовних контактів, від явищ, які є наслідком внутрішньомовного розвитку. Однак врахування різноманітних факторів, спаціальна, темпоральна і функціональна стратиграфія лексичних одиниць, їх зв'язків (синонімічних, антонімічних, словотворчих) у лексико-семантичній системі дозволяє подолати ці труднощі і з більшою або меншою певністю розрізняти наслідки семантичної інтерференції від незалежних власних утворень мови." (*там само*).

Коло наукових зацікавлень С.В.Семчинського було напрочуд широке – він був лінгвістом і літературознавцем, визнаним фахівцем у галузі загального і романського мовознавства, класичної філології, історії мовознавства, славістики, румунської пареміології, слов'янсько-румунських мовних, літературних і культурних взаємин, вітчизняної історії, перекладачем, знавцем багатьох мов. У будь-якій справі проф. С.В.Семчинського завжди відзначала показова глибина наукового пошуку, концептуальна чіткість і виключна досконалість дослідницьких методів, методик і прийомів.

За час роботи в університеті С.В. Семчинський пройшов славний шлях від асистента до завідувача кафедри. Він був членом ученої ради філологічного факультету й університету, головою спеціалізованої наукової ради із захисту докторських дисертацій Д 26.001.19 при Київському університеті імені Тараса Шевченка, членом кількох інших спеціалізованих рад.

З 1978 р. С.В.Семчинський постійно обирався членом Комісії з міжмовних контактів при Міжнародному комітеті славістів, був секретарем і заступником голови

секції загального мовознавства Науково-методичної ради з вищої філологічної освіти МВ і ССО СРСР (1978–1991), головою секції класичної філології Науково-методичної ради з філологічної освіти Міністерства освіти України (з 1988 р.).

Із здобуттям Україною незалежності завдяки зусиллям С.В.Семчинського 1993 року після тривалої перерви на філологічному факультеті університету було відновлено підготовку фахівців із спеціальності "Класична філологія" – на сьогодні вже випущено більше 120 філологів-класиків, з яких 15 стали молодими викладачами або аспірантами розбудованої кафедри загального мовознавства і класичної філології. За завідування кафедрою С.В.Семчинським при ній було відкрито й аспірантуру із спеціальності "класичні мови". Випускниками кафедри за цей період уже захищено 13 кандидатських дисертацій із спеціальностей "класичні мови" або "загальне мовознавство".

С.В.Семчинський щедро ділився своїми знаннями і життєвим досвідом із студентами, аспірантами, молодшими колегами: всі, хто був поруч із ним, відчували особливий магнетизм його особистості, тепло душі і благородну вдачу. Загалом під науковим керівництвом С.В.Семчинського 25 молодих науковців захистили свої кандидатські дисертації із загального мовознавства, класичної філології та інших спеціальностей. Вони нині працюють викладачами чи ведуть науковий пошук в Україні, Росії, Молдові та інших країнах світу. Багато з них уже здобулися на заслужене визнання у наукових колах України і зарубіжжя.

Наукові праці С.В.Семчинського, крім України, публікувалися в Азербайджані, Болгарії, Вірменії, Грузії, Канаді, Молдові, Німеччині, Росії, Румунії, Угорщині. Сам же перелік його друкованих праць є величезним і нараховує більш ніж 650 позицій (див. видану кафедрою до 75-річчя від його дня народження *Бібліографію праць доктора філологічних наук, професора Станіслава Володимировича Семчинського (1931–1999). – К., 2006*). Серед них 6 наукових монографій, підручники, навчальні посібники, наукові статті, зокрема і в зарубіжних виданнях (понад 40), тези наукових конференцій, хроніки та рецензії, статті в енциклопедичних та довідкових виданнях, газетні статті, навчальні діафільми тощо. С.В.Семчинському належать також праці з історії лінгвістики і палеографії українського скоропису XVII стол., словники і енциклопедичні довідники. Він здійснив 35 блискучих перекладів з румунської мови художніх і наукових творів.

З-поміж цього величезного творчого доробку вирізнимо хоча б іще деякі праці С.В.Семчинського: *Лексичні запозичення з російської та української мов у румунській мові* (1958), *Шляхи збагачення лексики (матеріали до лекцій з курсу загального мовознавства*) (1963), *Михаїл Садовяну. Життя і творчість* (1980), *Загальне мовознавство. Підручник для вищих навчальних закладів* (1988; видання 2-е, перероблене і доповнене, 1996), *А.Росетті. Вступ до фонетики. Переклад з румунської* (1974).

С.В.Семчинський був натхненним організатором наукових осередків і дослідницьких проблемних груп. За його керівництвом було успішно реалізовано кілька наукових проектів: *"Антична література"* (словник-довідник), *"Мови світу"* (енциклопедичний словник-довідник), *"Латинсько-український словник"*. Крім того, уже посмертно вийшли: 1) перший в Україні підручник для магістрантів філологіч-

них спеціальностей *"Вступ до порівняльно-історичного мовознавства (на матеріалі індоєвропейських мов)"* (К., 2001), матеріали якого С.В. Семчинський все-таки встиг апробувати, читаючи відповідний курс студентам спеціальності "класична філологія", і який по сьогодні залишається єдиним в Україні, його відзначає наукова глибина і методична досконалість; 2) перший в Україні підручник для студентів вищих навчальних закладів *"Румунська мова"* (К., 2007), який за змістом і лінгводидактичними засадами викладу відповідає усім високим університетським вимогам.

С.В.Семчинський відомий українській науковій громадськості і як дослідник української історії. Особливо імпонувала йому історична постать славетного Петра Могили, якому присвячено низку праць. Загалом наукові розвідки останнього періоду життя С.В.Семчинського так само відзначаються багатогранністю інтересів, оригінальністю бачення проблеми, поєднанням теорії і прагматики. Серед них: *"У лабіринті версій. Де знаходилась мовна прабатьківщина індоєвропейських народів"* (1994); *"Українсько-румунські зв'язки в галузі книгодрукування"*, *"Австронезійські мови (проблеми класифікації)"* (1995), *"До контроверзи про дату народження Петра Могили (деякі палеографічні проблеми)"* (1996), *"Проблеми відтворення українською мовою румунських запозичень (загальні і власні назви)"* (1997), *"Про сучасну лексику української мови"*, *"Дещо про риторику (оновлення стародавньої науки)"*, *"Калькування як засіб збагачення і... засмічування мови"* (1998) та ін.

Надзвичайно багато зробив С.В.Семчинський і для сусідніх Молдови і Румунії, представивши українській громадськості повнокровну картину східнороманської історії, культури, мови, літератури. Стоячи на засадах наукової об'єктивності, він аргументовано виступив у вітчизняній і молдовській науковій періодиці проти антинаукового твердження про існування окремих румунської і молдавської мов.

Оглядаючи все зроблене С.В.Семчинським на ниві науки і освіти, можна з певністю твердити, що він був гідним керівником української наукової школи теорії мови, мовлення та історії лінгвістики, заснованої в 1950 році доктором філологічних наук професором А.О. Білецьким (1911–1995). До основних наукових напрямків школи належать: дослідження мови як знакової системи; інструментальне дослідження звукової будови мови; теоретична граматика; загальна лексикологія; функціонально-семантичний опис давньогрецької, латинської мов, історія давньогрецької і латинської мов, латинська мова і культура в контексті європейської цивілізації, латинська мова на теренах України XV – XVIII ст.; типолого-контрастивні дослідження мов євразійського мовного ареалу, порівняльно-історичні студії; функціонування і розвиток української та російської мов за різних соціальних умов; мовні контакти; дослідження художнього мовлення античних і сучасних письменників.

У травні 2001 р. до 70-річчя від дня народження славетного вченого і педагога кафедра загального мовознавства і класичної філології Київського провела міжнародну наукову конференцію "Наукова спадщина професора С.В. Семчинського і сучасна філологія", у травні 2006 р. кафедра провела міжнародну наукову конференцію до його 75-річчя, а в травні 2011 р. кафедра має за честь вітати всіх учасників чергової міжнародної наукової конференції з нагоди 80-річчя від дня народження проф. С.В.Семчинського. Роботу всіх названих конференцій гідно вінчають кілька-

томові збірники наукових праць її учасників, які як за глибиною проблематики, так і за кількістю авторів з України та інших країн світу є помітним явищем вітчизняної філологічної науки.

По своїй смерті С.В. Семчинський залишив нам усім не тільки великий науковий доробок, не лише десятки учнів і послідовників, він не тільки примножив славу свого рідного університету й української гуманітарної науки, а й усім своїм життям довів, що справжній талант і глибока людяність, наукова безкомпромісність і щедрість душі можуть органічно поєднуватися в одній особі. Людина надзвичайної скромності, внутрішньої самодисципліни і самовимогливості, він любив мовознавство в собі, а не себе в мовознавстві і цим показав усім нам зразок справжнього служіння науці й Батьківщині.

Вшановуючи нашого Вчителя у 80-у річницю від дня його народження, маємо надію, що пропоновані мовознавцям, літературознавцям, історикам, культурологам, всім, хто цікавиться новітніми науковими пошуками у галузі гуманітаристики, матеріали конференції стануть гідною даниною шани професорові С.В.Семчинському, стимулюватимуть осягнення дослідниками нових горизонтів у царині філологічних знань.

Валерій Чемес,
доц. кафедри загального мовознавства
і класичної філології Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІ МОВИ
У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

УДК 811.161.2'373.611

ОБРАЗНИЙ ОБШИР ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З КОМПОНЕНТОМ *ГОЛОВА* В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Клименко Ніна Федорівна
д-р філол. наук, проф., чл.-кор. АН України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто поле фразеологізмів української мови з компонентом *голова* на позначення розумової діяльності людини. Досліджено семантичні, структурні та емоційно-оцінні особливості понад 350 одиниць за параметрами *розумний – дурний*, *досвідчений – без досвіду*, *спокійний – запальний* тощо, а також за характеристиками інтелектуальних, фізичних, психічних, поведінкових станів людини, виявлюваних дієслівно-іменниковими словосполученнями.

Ключові слова: фразеологізм, фразеологічне поле розумової діяльності, міфологеми голови, семантичні опозиції.

Іменник **голова** утворює численне поле фразеологічних одиниць у сучасній українській мові [ФСУМ 1993; Олійник, Сидоренко 1971; Удовиченко 1984]. Вони належать переважно до фразеологічних словосполучень і невеликої кількості паремій, що характеризують інтелектуальні здібності людини, її фізичний та психічний стани, поведінку, рідше – виражають інші ознаки людини кількість [Скрипник 1973; Зорівчак 1983; Білоноженко, Гнатюк 1983; Івченко 1997; Савенко 2006].

Найчисленніші в цьому полі дієслівно-іменникові словосполучення. Їх близько 300 (з варіантами), що по-різному відбивають розумову діяльність людини в дзеркалі буденної свідомості. На другому місці прикметниково-іменникові словосполучення, яких близько трьох десятків і які передають стереотипні уявлення носіїв мови про розум людини, її поведінку (згідно з прийнятими в суспільстві еталонами). Інші словосполучення (прийменниково-іменникові на зразок *без голови, з головою, над головою* або іменникові типу *ні голови, ні хвоста*), нечисленні – їх 9. Усі вони найчастіше утворені на основі метафор. Їх образний світ здебільшого "заземлений" на повсякдення і частіше не на його предмети, а на дії, рухи, процеси, стани. Причому більшість використовуваних у фразеологізмах дієслів виражає конкретні дії. І тому часто розумова діяльність у фразеологізмах постає у вигляді думок, що *крутяться, вертяться, кружляють, снують, стрибають, заходять у голову, вилітають з неї, сидять у ній.* Ці думки в голову *вбивають, забивають, втелющують, втовкмачують* і т. ін., а саму голову тешуть кілком, ховають у пісок, посипають попелом. На ній рвуть чуба, волосся, чуприну, її хапають у руки, сама вона репається, лопається, розпухає і розбухає, аж тріщить.

Ми навмисно перерахували далеко не всі, але показові дієслова аналізованого фразеологічного поля, щоб виявити в ньому прослідки архітипових уявлень про голову, з одного боку. З другого, щоб окреслити підполя "освоєння" поля фразеоло-

гізмів розумової діяльності в українській мові, показати наближення до пізнання її відображення в мовній картині світу. На сьогодні в мовознавстві нагромаджено велику кількість праць про моделювання цієї картини, як і про роль фразеологізмів у ній [Кунин 1970; Виноградов 1977; Телия 1981; Прохоров 1982; Влахов, Флорин 1982; Алефіренко 1987; Мокієнко 1980, 1988; Солодухо 1977, 1982: Добровольский 1997; Корнилов 1989; Голубовська 2004].

Дослідники пишуть, що у давньої людини все, що пов'язано з головою, співвідносилося з небом та його світилами – сонцем, місяцем, зірками. В. А. Маслова відзначає, що в російській мові "міфологема сонце лягла в основу таких фразеологічних одиниць, як голова идет кругом, голова горит, голова закружилась" [Маслова 2011: 104]. Ще одну міфологему "Бог, головне, важливе" – відображено у фразеологізмах всему голова (про важливе) та золотая голова (про розумну людину). Звертає на себе увагу узагальнення В. А. Маслової про те, що основна маса російських фразеологізмів з компонентом **голова** сформувалася пізніше і майже втратила зв'язок з указаними міфологемами. Зараз такі фразеологічні одиниці позначають здебільшого інтелектуальні здібності людини, її ознаки, фізичні стани" [Маслова 2001: 104–105].

Справедливість цього узагальнення підтверджує аналіз українського матеріалу, хоча в ньому є достатня кількість фразеологізмів, у яких голова "освітлена". З давньою міфологемою **голова** – сонце, світло пов'язано такі українські фразеологізми, як *у голові просвітліло* – про того, 1) хто вийшов зі стану непритомності і 2) хто став ставитися тверезо до чогось, чітко мислити.

Фразеологізм *у голові прояснилося, просвітліло* – про повернення до кого-небудь здатності мислити чітко, виразно, логічно. Про це свідчить також фразеологічне словосполучення *розвидняється в темній голові (очах),* який підкреслює, що хтось став краще розуміти, усвідомлювати що-небудь.

Серед прикметниково-іменникових словосполучень, що характеризують розумові здібності людини, всього три, які їх означують позитивно: *світла (ясна) голова* – про дуже розумну людину та *золота голова* (тобто зі сяйвом золота) – про дуже здібну, обдаровану людину.

Характерною особливістю українських фразеологізмів, що виникли на основі оцінки розумових здібностей людини та оформлені прикметниково-іменниковими словосполученнями, є перевага серед них одиниць з негативними конотаціями. Про розумово обмежену, тупу некмітливу, нерозумну, нетямущу, нерозторопну людину кажуть, що в неї *дубова голова, дурна голова, капустяна (куряча), нерозумна (ялова) голова, порожня (пуста), садова голова, слабка (слаба) голова.* Людина нерозсудлива, необережна має *необачну голову.* Ці характеристики доповнюють фразеологізми *без царя в голові, лобом неширокий,* а підсумок їм ніби підводить прийменниково-іменникова конструкція *без голови,* коли мають на увазі голову як вмістилище розуму.

Деякі інші фразеологізми (дієслівно-іменникові та іменникові), характеризуючи обмежені розумові здібності людини або її психологічний стан, апелюють до темряви, мороку, туману. Причому вони вдаються до оцінок з різних поглядів. *Замутити, мутити голову (душу)* вказують на дію, спрямовану на кого-небудь з метою завдати клопотів, хвилювань, переживань, збентеження. У фразеологізмах *відби-*

рати памороки (тяму), паморочити, запаморочити голову (розум, свідомість) значення "нечітко думати" обростає новими компонентами "позбавити кого-небудь здатності ясно і чітко мислити", "тверезо і реально ставитися до чого-небудь" та "викликати стан, схожий на сп'яніння, п'янити".

Фразеологізм *морочити собі голову* спрямований на характеристику розумової діяльності суб'єкта, що сам стає її об'єктом. Він означає завдавати самому собі клопотів, розмірковуючи, роздумуючи над чим-небудь; намагаючись розібратися в чомусь, з'ясувати, зрозуміти щось. До аналізованого близький фразеологізм *ламати голову,* в якому дієслово вжито в переносному значенні. Однак для фразеологізму *морочити голову* характерне і таке вживання, де дія *морочити* стосується інших осіб – завдавати кому-небудь клопотів, турбот, заважати, набридати, а також дурити, обманювати когось, хитрувати.

Корінь **-морок-** трапляється також у фразеологізмі *аж у голові морочиться,* де дієслово характеризує стан запаморочення людини від сильної дії на неї чого-небудь. Він також пов'язаний асоціативним зв'язком з ідеєю руху по колу, як і у фразеологізмах *у голові макітриться; голова крутиться, аж білий світ крутиться (вернеться, макітриться, колихається, іде обертом (перекидом, перекидьки, ходором), в очах (перед очима).* Вони окреслюють стан головокружіння від утоми, хвороби, а також втрату здатності чітко мислити, правильно сприймати дійсність від сильного хвилювання, переляку, життєвих потрясінь.

У цю орбіту залучено також фразеологізми зі словом **розум,** що в багатьох випадках виступає як еквівалент іменника **голова.** Вони перетинаються у тій ділянці, для якої характерний стан зникнення ясності, чіткості, затемнення в думках: *затемнювати розум, паморочити розум, потьмарити розум.*

На втрату ясності думки вказують також фразеологізми *туман в голові, тьмариться в голові, тьмариться (туманіє, мутиться, гасне) розум.*

Наведені факти вказують на збереження в аналізованому фразеологічному полі з компонентом **голова** одиниць, які існують давно і реалізують зіставлення **світла – темряви** з давнішніх асоціацій з джерелами світла – небесними світилами. Світло, світле викликає в сучасній мовній свідомості асоціації зі способами ясного, чіткого бачення – думання в голові, з міркуванням, розмірковуванням, здогадуванням, зіставленням – розрізненням, розпізнаванням – розумінням (яке дуже точно передає російське дієслово *со-ображать*).

Існування компонента *світло* в характеристиці розумової діяльності підтверджують фразеологізми *думка майнула / сяйнула / блиснула / мигнула* в голові, в якому названо дієслова, що уподібнюють раптову, миттєву думку (процес у голові) з діями – впливами на людину світла. Пор. ще *думка блискавкою мигнула в голові, думка пронизала голови.*

На протилежному полюсі оцінки голови (як вмістилища розуму) фразеологізми, що асоціюються з відсутністю ясності, світла в думках. Це утруднює сприйняття навколишнього. Наведені вище фразеологізми, асоційовані з темрявою, туманом у голові (думках), можна доповнити одиницями, реалізованими атрибутивними словосполученнями з прикметника та іменника, що означають некмітливих, нетямущих, тупих людей на зразок *пуста (порожня) голова,* про які вже йшлося.

Опозицію світла-темряви в аналізованому полі підтверджує фразеологізм *зірок (зорі) з неба не хапати (не знімати, здіймати),* що сприймається як негативна характеристика людини. Вона далека від світла мудрості і не відзначається розумовими здібностями, тоді як варіант цього фразеологізму *трохи не зорі з неба знімати* може описувати людину розумну, світлоголову.

Інші фразеологічні словосполучення, що використовують прикметники та іменники, характеризують голову, розумовий потенціал людини в різних вимірах і часто в м'якшій формі. Вони стосуються досвіду людини: *бита голова* (з синонімами *битий жук, стріляний горобець)* – це хтось досвідчений, бувалий. *Бідна голова* в людини, яка перебуває в стані розпачу, *гаряча голова* описує характер запальної людини. Коли *голова стає дірявою* (з синонімом *пам'ять стала, як те решето),* ідеться про когось забутливого, безпам'ятного. У того, в кого *голова з вухами,* бракує вправності, розторопності.

У невеликій частині фразеологічних словосполучень на позначення розумової діяльності людини голову порівнюють з деякими предметами побуту, переважно округлої форми. Така метафора зближує іменник голова (вмістилище розуму) зі словами *макітра* та *казанок.* Про дуже розумну людину фамільярно кажуть, що в неї *макітра розуму.* Ці іменники разом із дієсловами конкретної фізичної дії допомагають краще "уявити" діяльність мозку. На цій основі зближено значення фразеологізмів *макітра / казанок варить,* у яких дієслово *варити* стає неперехідним і метафорично асоціюється зі значенням процесуальних дієслів *думати, розмірковувати* з позитивними компонентами мислити розумно, чітко.

Похідні від іменника *макітра* дієслова *макітритися, замакітритися* характеризують мозок у стані, за якого людина втрачає рівновагу і все навколо неї ніби хитається, перебуває в коловому русі. Вони потрапляють в один синонімічний ряд з фразеологізмами *голова крутиться, морочиться, паморочиться, іде обертом,* у яких підкреслено рух по колу, що вказує на втрату людиною здатності розумно міркувати, тверезо ставитися до навколишнього, правильно оцінювати дійсність.

Метафора допомагає людині пояснити, "зрозуміти" діяльність мозку, оцінити її з позицій буденної свідомості завдяки уподібненню з повсякденними предметами. Про людину нерозумну, некмітливу кажуть, що в неї *порожня макітра,* у неї *немає однієї (третьої, десятої) клепки в голові* або *клепки розсохлися,* або що в неї *голова половою (соломою, клоччям) набита.* Деякі з них з приєднанням до іменникових складників частки **не** стають характеристикою людей, що нормально мислять: *голова не половою (не соломою, не клоччям) набита.*

В один ряд із ними потрапляють фразеологізми з асоціаціями до явищ світу соціального, коли людина, що займає верхню сходинку в ієрархії стосунків, стає мірилом розуму, відповідального за порядок у голові, за її здатність чітко мислити: *не мати царя в голові.*

Тут доречно сказати, що серед фразеологізмів на позначення розумової діяльності людини з компонентом **голова** в сучасній українській мові дуже незначний прошарок тих одиниць, які співвідносні з міфологемою голова – Бог, головне, найважливіше. До них належать *стати в голові,* тобто очолити, *усьому голова –*

1) який відіграє головну роль; 2) найважливіший, основний; *сам собі голова, своя голова на плечах (на в'язах)* – сам повинен вирішувати і відповідати за свої вчинки.

У буденній свідомості носіїв мови голова як вмістилище розуму відповідає не лише за інтелектуальний стан людини, а й за її фізичний та моральний стани. У мовній свідомості ці стани позначено назвами буденних предметів, що допомагають мовцям окреслити їх зблизька і в загальному.

Фразеологізм *провітрити голову (мозок)* характеризує стан перепочинку від розумового перенапруження, перевтоми. Інші фразеологізми з образом вітру окреслюють людину несерйозну, легковажну: *вітер у голові грає, віє, свище, посвистує, багато вітру в голові, з вітерцем у голові.*

Останню характеристику доповнюють фразеологізми, в яких психологічний стан людини асоціюється зі світом тварин та комах, адже *горобці цвірінькають, зайчики стрибають у головах* людей легковажних, а *цвіркуни тріщать* у осіб, голови яких переповнені оптимістичними, безпідставно радісними мріями. Коли хто-небудь з *кіндратиком у голові,* то це вже характеристика його як психічно хворої людини. Її уточнюють ще й фразеологізми *жуки в голові* – в кого-небудь не все гаразд з розумовими здібностями, *не всі вдома, нема клепки, нема кебети, нема царя в голові.*

Трапляються фразеологізми, що характеризують стани людини порубіжні між фізичним і психологічним. Це стосується тих одиниць, що вимірюють стани за допомогою словосполучень з іменниками *хміль* та *холод. Унаслідок* метонімії цвіт рослини хміль, що його використовують для процесів бродіння, стає ознакою алкогольного Сп'яніння різного ступеня, впливаючи на голову: *хміль б'є / ударяє в голову, хміль бродить у голові, хміль розбирає,* коли хто-небудь починає п'яніти. Незначне сп'яніння, як і стан запаморочення, означають словосполучення *під градусом, під джмелем, джмелі гудуть у голові.*

Стан протверезіння визначають фразеологізми, в основі яких лежать метафори, що дозволяють уявити, як *хміль виходить, вискакує, вивітрюється, вилітає з голови.* Фразеологічне словосполучення *вивітрити хміль з голови* виражає не лише зусилля протверезити кого-небудь, що саме по собі є метафоричним, а й спонукання когось до реального мислення, сприйняття дійсності без вигадок чого-небудь нездійсненного. Останнє є наслідком другого етапу метафоризації, коли з'являються ознака певної розумової діяльності.

Метафоричним є фразеологізм *холод пробирає / проймає до кісток (від голови аж до ніг),* окреслюючи фізичний стан, який охоплює усе тіло людини внаслідок впливу на неї сильного холоду, переляку, несподіванки.

Розглянута частина поля фразеологізмів зі словом **голова** свідчить, що на шляху до пізнання голови як вмістилища розуму в мові виникають та усталюються асоціативні зв'язки з предметами повсякдення, що допомагають людині пунктирно окреслити певні мисленнєві, психічні та соматичні функції. Саме їх фіксують фразеологізми. Найчастіше вони є метафоричними образами, що уподібнюють голову за формою, функціями і діями. Ці останні допомагають уявити носієві мови процеси думання і налаштування на певні розумові стани та їх оцінку.

На шляху уподібнення голови за формою та уявлення її як вмістилища розуму маємо образи *макітри* та *казанка* і нарешті в часи кібернетики – чорного ящика, в

образі якого постає розум людини. За його емпіричними даними ми судимо про роботу мозку і висуваємо певні гіпотези щодо мовної свідомості, способу думання.

Серед фразеологізмів трапляються одиниці, що містять твердження, дивні з погляду здорового глузду. Одні з них утверджують існування голови як осередку розуму: *голова є, голова на плечах, з головою.* Ці фразеологізми не про те, що у всіх людей є голови. Вони містять оцінку розумових здібностей людини. Так кажуть про розумних, кмітливих, тямущих людей.

Інші фразеологізми типу *мати голову на плечах* не про володіння головою як частиною тіла. Вони про тих, хто вміє розумно, чітко міркувати. Палітру таких оцінок збагачує ряд фразеологічних синонімів, у яких використано, крім уже згадуваних конкретних іменників, ще й назви абстрактні: *мати розум, мати кебету, мати тяму.* Таке зіставлення характерне також для антонімічних з ними фразеологізмів: *мати порожню макітру на плечах, не мати клепки, не мати царя в голові.*

Протилежну оцінку містить фразеологізм *без голови,* що має свій синонімічний ряд *без царя в голові, лобом неширокий.* Вони про людей, не здатних добре мислити, нерозумних, некмітливих.

Однак найчисленніші серед аналізованих фразеологізмів ті, що містять дієслова, які увиразнюють процес думання, бо називають конкретні зорово уявлювані носіями мови дії. Їх у небагатьох фразеологічних словосполученнях уточнюють назви предметів повсякденного життя (*полова, клоччя, мотуззя*), а також тварин чи комах (*зайчики, мухи, джмелі),* рідше осіб або явищ природи (*холод, мороз).*

Деяка незначна частина фразеологізмів з компонентом **голова** може характеризувати зріст людини: *підпирати плечима (головою) стелю* – мати дуже великій зріст.

Невелика за кількістю група фразеологічних одиниць зі складником **голова**, що вказують на дуже велику кількість чого-небудь: *до голови* – цілком, повністю, без залишку, *від голови аж до ніг (до п'ят)* з варіантом *од ніг до голови* – повністю, весь, цілком; у дуже великій мірі; *повна голова* – дуже багато роботи, клопоту та ін. або на тісняву внаслідок скупчення багатьох осіб: *один одному на голову лізе, курці ніде голову простромити.*

Отже, прикметниково-іменникове, іменникові, прийменниково-іменникові фразеологічні словосполучення з компонентом **голова** та незначна частина дієслівно-іменникових фразеологізмів характеризують голову в аспекті зіставлень 1) розумна, кмітлива, тямуща – дурна, нетямуща, нерозумна; 2) спритна, вправна – нерозторопна; 3) досвідчена – без досвіду; 4) спокійна, розсудлива – запальна, нерозсудлива, необачна.

Ознаки розумової діяльності людини в аспекті станів (інтелектуального, морального, психічного, поведінкового) окреслюють численні дієслівно-іменникові фразеологічні словосполучення з компонентом **голова.** У дієслівних використовуються дієслова руху, розрізнюваного за напрямками та характером перебігу. Так, у фразеологізмах *голова іде обертом / кругом / ходором, голова крутиться / морочиться / макітриться, голова вертиться, закрутилася* рух по колу вказує на втрату рівноваги, хитання або здатності розумно міркувати, тверезо ставитися до навколишнього.

Ці характеристики стану розуму властиві також словосполученням із компонентом **думка**, яка є наслідком роботи мозку. Вона теж *крутиться в голові, думки ко-*

лесом закрутилися в голові з варіантами *думки ходором заходили, пішла ходором думка з думкою, думки закружляли в голові* і позначає зникнення ясності та чіткості мислення у кого-небудь. На спотворене сприйняття дійсності вказує фразеологізм *усе перевертається в голові.*

Інші компоненти значення руху як характеристики роботи мозку вказують на снування думки в голові взад і вперед. Тоді метафора підкреслює тісноту голови – вмістилища розуму: *думка б'ється в голові, снується* або *не вкладається в ній.* Фразеологізми *снування в голові / в думках* разом із варіантами *думи снуються в голові, дума за думою снуються в голові* та синонімами *думки беруть, думки обсідають* позначають зникнення ясності та чіткості мислення у кого-небудь.

Втрату ясності мислення від нервового збудження або напруження підкреслюють також фразеологізми з дієсловом руху **стрибають**: *думки стрибають, думки застрибали в голові.*

Серед фразеологічних словосполучень з іменниками **голова (розум, ум, думка, пам'ять)** найбільше тих, до складу яких увіходять дієслова фізичної дії. Вони визначають безліч "операцій" розумової діяльності, коли до голови щось можна брати / взяти: *брати / взяти в розум, в ум свій, брати / взяти до тями,* тобто усвідомлювати, розуміти щось. *Брати взяти забрати собі в голову* означає задумувати, надумувати щось, а *брати / взяти голову в руки* підсилює цю дію – серйозно задумуватися над чимнебудь. Інтенсивність дії підкреслює фразеологізм *братися / взятися за розум* – подумати добре над чимось, щоб знайти вихід із становища. Фразеологізм *вбгати в голову,* що найчастіше вживається із запереченням, характеризує труднощі усвідомлення, сприйняття, засвоєння чи розуміння чогось: *Хома ніяк не міг убгати в голову думку, що він мусить терпіти голод, коли в скрині лежать гроші* (М.Коцюбинський).

Різні конкретизатори в тлумаченнях розгляданих фразеологізмів допомагають виявити вплив метафори на упорядкування подібних за спрямуванням думок. Так, *перебирати / перегортати / перетрушувати* у пам'яті (в голові, у думці) означає обдумувати щось, пригадувати; *покопатися в своїй голові* – глибоко подумавши, зважити на щось; *покопатися в своїй пам'яті* – змусити себе згадувати щось; *прикидати / розкладати в думках (у голові, в умі)* – визначити в уяві приблизну кількість чого-небудь, робити приблизні намітки дії, перспектив розвитку чогось; *розкидати розумом / умом, думками, головою* – напружено, зосереджено думати, шукаючи виходу з якогось становища; уміти добре і швидко міркувати.

Паралельність мисленнєвих дій засвідчують фразеологізми *розкладати / прикидати в думках* – визначати якусь кількість, робити намітки для виконання інших дій та *розкладати розумом (сяк і так)* – усе зважувати до того, як прийняти котресь рішення. Фразеологізми *тримати / держати в голові / умі* та *стриміти гвіздком (цвяхом) у голові (у пам'яті, мозку)* мають спільні компоненти значення "постійно пам'ятати", але містять різні його виміри. Перший характеризує розумовий стан суб'єкта дії – не забувати, постійно пам'ятати. Другий з варіантом *стриміти цвяшком у мозку (у голівоньці)* та синонімами *стояти в голові, стояти перед очима, не сходити з-перед очей, не сходити з ума* підкреслює зовнішній вплив на пам'ять суб'єкта, що у вигляді образів, думок постійно з'являється в його свідомості, невідступно переслідує його.

Протилежне до окресленого спрямування дії виражають фразеологізми *смажити собі голову* з синонімом *ламати голову* – постійно, весь час думати про щонебудь та *сушити / висушувати собі голову (мозок)* з синонімами *морочити голову* та *ламати голову* – напружено роздумувати над чимось, шукаючи розв'язання якихось проблем.

До підполя розгляданих фразеологізмів з характеристиками розумової діяльності людини потрапляють деякі одиниці з лексемою **очі**: *вбирати очима (в очі, поглядом),* тобто оглядаючи, сприймати, запам'ятовувати бачене.

Один фразеологізм цього підполя структурно є реченням, що уподібнює розумовий стан людини з маком, що цвіте, тобто як такий, що є недозрілим, отож, характеризує людину молоду, недовчену і нерозумну: *ще мак росте / цвіте в голові.*

Більшість дієслівно-іменникових фразеологічних словосполучень на позначення розумової діяльності людини із складником **голова** та її еквівалентами мають позитивні конотації за деякими поодинокими випадками. Такими є *поставити з ніг на голову,* тобто неправильно викласти, перекрутити. І позитивно, і негативно оцінює інтелектуальний стан голови фразеологізм *ударити / ударяти в голову.* З одного боку, він характеризує когось, хто додумався до чого-небудь, з другого – фізичний стан сп'яніння, за якого зникає чіткість думки.

Цікавий для роздумів матеріал про метафоризацію процесів розумової діяльності людини, пізнання – наближення їх до буденної свідомості у фразеологізмах дає аналіз метамови опису їх у фразеологічному словнику української мови [ФСУМ 1993].

У поясненнях подано такі дієслова, що позначають мисленнєву діяльність людини: *думати, додуматися, задумувати, задуматися, надумувати, обдумувати, подумати, придумувати, продумувати, роздумувати; пам'ятати, запам'ятовувати; міркувати, розмірковувати; забувати, згадувати* та в переносних значеннях *зважити, зважувати.* З ними вживаються конкретизатори, що уточнюють характер думання та його якість: продумувати (добре), задуматися (серйозно), думати (напружено, зосереджено), міркувати (швидко і глибоко), пам'ятати (постійно, весь час).

Укладачі словника використовують також словосполучення дієслів не лише з прислівниками, а й з дієприслівниками: зважити на щось, *глибоко подумавши, оглядаючи очима, поглядом, запам'ятовувати, обдумувати, пригадуючи або уявляючи щось,* а також з модальними дієсловами: *змусити себе згадувати.*

Набагато рідше вживано словосполучення з дієслова та прикметника: *ставати розсудливішим, розумнішим, бути кмітливим, розумним* або описові перифрази на зразок: *визначати кількість, робити намітки, визначити в уяві, неправильно (за логікою) викласти що-небудь, постійно з'являтися у пам'яті.*

Серед іменників найчастотніші **голова, розум, пам'ять, думка, уява, ум, образ, мозок, тяма, кебета, сприйняття, свідомість**.

Отже, характерною особливістю впорядкування метамови розглянутих фразеологізмів розумової діяльності є асоціативні зв'язки здебільшого з одиницями свого ж підполя (див. щойно названі дієслова та іменники). Лише зрідка вони апелюють до частин голови (до **ока**).

У самих фразеологізмах образний світ організовано дієсловами руху та конкретних фізичних дій, здійснюваних мисленнєво над головою. В поодиноких випадках

образ голови-вмістилища розуму ніби "матеріалізується": її *беруть в руки* (ніби підтримуючи постійність думок), а самі думки можуть **колесом** закрутитися в голові чи **цвяшком / гвіздком** стриміти в ній.

Метамова опису підполя фразеологізмів розумової діяльності в сучасній українській мові, що складається з дієслів та іменників, допомагає краще зрозуміти загальний образ будь-якого фразеологізму, що первісно "унаочнював" процеси думання за допомогою дієслів руху та конкретної фізичної дії і завдяки цьому створював підстави для просування людини на шляху пізнання таких явищ, як голова (розум, пам'ять, мислення і т.ін.), що й досьогодні сповна не розгадані. Образний потенціал фразеологізмів створює підґрунтя для їх подальшого вивчення з наукового погляду та за допомогою нейтральних дієслів літературної мови на позначення мисленнєвої діяльності людини.

Багато дієслівно-іменникових фразеологічних словосполучень цього типу містять негативні конотації впливу на розумову діяльність людей та їхню поведінку. При цьому суб'єкт буває активним виконавцем такої дії, а основним засобом її найчастіше є слова: *дурити голову* – вводити в оману кого-небудь, позбавляти можливості тверезо сприймати та оцінювати дійсність. До нього значеннєво близькі фразеологізми *крутити мізки – морочити, дурити кого-небудь чимсь,* задурювати голову – обдурювати кого-небудь, *надурити, закрутити голову* – позбавити когось здатності розсудливо, спокійно міркувати. Сферу сильного впливу на об'єкт дії окреслює фразеологізм *валити з хворої (дурної) голови на здорову* – перекладати вину з винного на невинного, звинувачувати невинного.

Цілеспрямований вплив на істоти – об'єкти дії з активним примусом виконати бажання і вимоги суб'єкта дії виражають фразеологізми: *висіти над головою* – вимагати негайного і невідкладного виконання чого-небудь, *перевертати головою (головами) вниз* з синонімами *перевертати догори дном, перевертати з ніг на голову* – різко змінювати, робити щось зовсім іншим, не таким, як було; *крутити голову* – закохувати в себе, обдурювати кого-небудь; *як (мов, ніби, наче) довбнею / молотком) ударити по голові (в голову)* з синонімами *як обухом бити по голові, як обухом ударити по голові* – приголомшити кого-небудь неприємною несподіванкою.

Момент надокучливості, недоречності в мовленнєвій поведінці суб'єкта підкреслюють фразеологізми: *і на голову / і на вуха не налізе, не злізе* –говорити, верзти, плести, робити щось недоречне, несерйозне, необдумане; *натуркати у вуха, у голову* – наговорити комусь багато про кого-, що-небудь; *проточити голову, прогризти голову* – надокучати, набридати, заважати, *натуркувати голову* – стомлювати розмовами.

Іноді такі фразеологізми підкреслюють момент покарання за допомогою переносного значення дієслова конкретної фізичної дії та з використанням багатьох складників, крім голови: *намилити шию (в'язи, чуприну, чуба, голову)* – покарати за якусь провину, виразивши незадоволення, добре вилаяти кого-небудь. Такі фразеологічні одиниці мають численні синоніми з дієсловами конкретної фізичної дії в інших словосполученнях: *всипати по перше число, дати дрозда, дати духу / жару / перцю / прикурити.*

Поведінку – характеристику одного суб'єкта дії по відношенню до іншого часто виражають антонімічні пари одиниць. Так, *не гладити / не погладити по голові, по голівці* означає не потурати кому-небудь, притягати до відповідальності, а *гладити (погладити по голові* – поблажливе ставлення до кого-небудь. *Вбивати в голову*

(мозок), втовкти в голову, набивати голову, товкмачити голову, вставляти клепку в голову містять елемент примусу – часто повторюючи те саме, примушувати кого-небудь запам'ятовувати (багато чого).

Деякі з них мають співвідносну пару, один із членів якої містить об'єкт дії: *вбивати в голову комусь* – частим повторенням, нагадуванням чи *биттям* примушувати кого-небудь засвоювати щось; настирливо переконувати кого-небудь у чомусь. Другий сам є об'єктом своєї дії: *вбивати, забивати собі в голову* – вперто, невідступно триматися якихось думок, переконань, намірів тощо. Якраз із цими останніми корелюють антонімічні фразеологізми *вибивати, виганяти, викидати дур (дурощі, дурість) з голови* – суворими заходами впливати на кого-небудь, відучуючи від чогось поганого, осудливого.

Протилежну за спрямуванням поведінку окреслюють фразеологізми *звалитися на чиюсь голову (руки)* – несподівано стати об'єктом чиєї-небудь опіки, турботи, клопотів. До них близькі прийменниково-іменникові конструкції *на голову* – на шкоду, біду кому-небудь, на утримання кого-небудь та *на свою* голову – собі на шкоду.

Фразеологізми, в яких використано компонент **голова** та дієслова руху, спрямованого вгору / високо / вище і вниз, передають відповідно поведінку людини як стан її піднесення: *підносити, підводити, піднімати голову,* тобто починати діяти активніше, впевненіше, відроджуватися або пригнічення, занепокоєння, покори: *схиляти голову* – підкорятися кому-, чому-небудь; здаватися; *хилити голову, чоло* – виявляти покору перед ким-небудь, підкорятися комусь. Останні два фразеологізми з дієсловами *хилити* та *схиляти* можуть виступати також знаком пошани, великої шаноби. Вживані з часткою **не** вони виражають непокору: *не схилити голови (чола, шиї).* Різноспрямовані дії виражають фразеологізми *сідати на голову* та *сидіти на голові.* Перший є виразником дії, спрямованої на об'єкт – підкоряти своїй волі, примусити виконувати свої бажання, другий виражає стан суб'єкта. *Сидіти на голові* означає бути під чиєю-небудь опікою, на чиємусь утриманні, матеріально обтяжуючи кого-небудь. Його синоніми *сидіти на шиї (на плечах), висіти на шиї.*

Підкреслення руху вгору, як і висоти у таких фразеологізмах може означати поведінку людини з почуттям власної гідності: *високо нести голову,* але водночас і погорду, чванство: *дерти голову* (з синонімами *дерти носа, кирпу, дути губу, кирпа вгору).* Останні характеризують людину пихату, гоноровиту по відношенню до кого-небудь.

Рух голови вниз в аналізованих фразеологізмах може вказувати на знівечене життя: *втопити голову (долю)* – занапастити життя собі або комусь (переважно нещасливим шлюбом); не дуже хоробру поведінку: *ховати голову в пісок* з синонімом *ховатися в кущі* – уникати небезпеки, тікати від неї, або реакції на почуття страху, сорому: *вбирати голову в плечі* – трохи нахилившись, піднімати плечі.

Дієслова руху допомагають означити у фразеологізмах людей, що чинять безладдя, дуже бешкетують: *трохи на головах не ходити; ходити догори ногами.*

Дієслова на позначення конкретних фізичних дій у фразеологізмах з компонентом **голова** (або її частин **чуб, чуприна, вуха, лоб, чоло, шия, в'язи)** допомагають створити образи людей за характером їхньої поведінки. Людину вперту, нетямущу окреслюють фразеологізми *хоч кіл (кілок, коляку, кола) на голові теши* разом із синонімами *хоч головою (лобом) об стінку товчи,* а покладисту – антонім цих фразеологізмів *хоч*

до рани прикладай, хоч у вухо бгай. Про суб'єкта, який нестримно пиячить, напивається, кажуть: *заливає голову (очі, сліпаки).* Людину самотню описують фразеологізми *немає де й голови приткнути / прихилити.* Антонімічне значення властиве фразеологізмам *приткнути, прихилити голову* – знайти притулок, пристановище.

Про людину, готову, з одного боку, пожертвувати собою заради блага ближнього, а з другого, поставити себе в цілковиту залежність від кого-небудь, кажуть *підставляти голову (шию) в ярмо (під ярмо).* Особу, яка наражає себе на небезпеку, ризикує життям, визначають фразеологізми *підставляти лоб (лоба) під кулю (під ніж, під обух),* а ту, що не вміє зберігати таємницю або приховати свою причетність до чого-небудь – фразеологізмами *видавати себе з головою, видавати себе.* Про людину, яка відхиляється від норм поведінки, поводиться необдумано, безглуздо, відгукуються фразеологізмом *дур заходить у голову.*

Характеристики людей через поведінку з використанням іменника **голова** та дієслів, що окреслюють її рух / вгору – вниз, по прямій, убік) і конкретних фізичних дій, різнопланові. Однак визначальною в поведінкових характеристиках людей у розгляданих фразеологічних одиницях є їхня основна функція – створення переважно негативних конотацій (за деякими винятками з позитивними: *піднімати /підносити голову, високо тримати, нести голову, упірнути з головою, не схиляти голови* та нейтральними оцінками: *прихилити голову, клопотати собі голову*).

Найбільшою багатозначністю в цьому підполі наділено фразеологізм *хитати / кивати головою / головами.* Це зумовлено тим, що дієслова *хитати, кивати* виражають різні рухи голови. Бокові її рухи – це ставлення (схвалення, осуд, заперечення) до слів чи поведінки кого-небудь. Легкий рух голови вниз сприймається як знак привітання, вниз – вгору, вбік – як знак розпізнання чого-, кого-небудь.

Членами підполя фразеологізмів із складником **голова** та дієсловами руху, процесів, конкретних фізичних дій на позначення поведінки людей стають одиниці з назвами частин голови (мізки, мозок, лоб, чоло, шия, в'язи, вуха). Отже, в них відбувається метонімічне перенесення: частина функціонально уподібнюється цілому.

Серед лексем метамови цього підполя фразеологічних одиниць дієслова мовлення: *говорити, наговорити, верзти, плести, натуркати, переконувати,*конкретних фізичних дій у переносних значеннях: *валити, вбивати в щось, вражати, вимагати, витівати, ризикувати.* Однак найбільше використовуються в тлумаченнях фразеологізмів словосполучення, що увиразнюють манеру поведінки: *брати обов'язки, обтяжуючи себе, вводити в оману, вимагати виконання, виражати осуд, схвалення, заперечення, впливати на здібності, наполегливо переконувати, віддаватися справі повністю, занапастити життя, різко змінювати щось, не залишати без покарання, закохати в себе, знайти притулок, поводитися нечесно, робити щось недоречне, розсудливо міркувати, стомлювати розмовами.* Це, власне, і умотивовує виділення серед фразеологізмів з компонентом **голова** підполя одиниць – означень поведінки.

Підполе фразеологічних дієслівно-іменникових словосполучень з компонентом **голова** на позначення стану людини складається з багатьох одиниць. Вони можуть окреслювати різні її психічні стани. Серед них виділяються кілька, які орієнтовано на характеристику інтенсивно виявлюваного психічного стану. Таким є розпач, відчай:

аж рвати, дерти, скубти на собі (на голові волосся, чуб, патли; аж за голову взявся, коли людина сильно здивована, переживає, тужить. Фразеологізми *хоч головою бо стіну (в мур) битися, кров ударяє (бухає, кидається) в голову, до голови* з синонімом *кров ударила в лице* характеризують людину в стані збудження, переживання.

Сильний душевний біль, почуття безнадійності, безвихідності передають фразеологізми *хапати голову в руки* та *хапатися, братися за голову.* Стан великого незадоволення з приводу небажаної появи кого-небудь означає фразеологізм *де взявся на нашу голову;* фразеологізми *чухати голову, почухати потилицю (чуба, чуприну, лоб)* виявляють шкодування за тим, що щось зроблено не так, як хотілося, як потрібно. *Дур голови* береться підкреслює розгубленість, приголомшеність через численні клопоти, справи.

Одиниці цього підполя виражають стан суму, журби: *опустити голову* – зажуритися, *вішати (повісити голову* – журитися, засмучуватися. Останній фразеологізм має синонім *вішати носа* – втрачати надію, зневірившись у чомусь. До щойно названих близький за значенням фразеологізм *хилити голову.*

Як бачимо, у всіх них використано дієслова, що вказують на рух голови вниз.

Декілька фразеологізмів з іменником **голова** характеризують фізичний стан людини: *ледве голову підводити, голови не підвести* означає бути фізично знесиленим, надто кволим. На сильний головний біль указують фразеологізми *голова пухне, репається, лопається, розпухає, розбухає; голова розвалюється, розривається, розлітається, тріщить.* Усі їх побудовано на основі метафори. Використані в цих фразеологізмах дієслова вжито в переносних значеннях, що передають внутрішні відчуття мовця, які він асоціює зі звуками тріску, розриву, розпухання і розбухання голови.

Фразеологізм *голова болить* теж виник внаслідок переосмислення дієслова *болить,* що первісно передає відчуття болю, а в переносному значенні виражає вболівання, характеризуючи того, хто турбується за кого-небудь. Словосполучення *приходити до тями (тямку)* вказує на повернення до нормального фізичного стану після непритомності, а в переносному значенні – на стан заспокоєння (після страху, хвилювання), тобто еквівалентний дієслову опам'ятатися. До них семантично близький прийменниково-іменниковий фразеологізм *на свіжу голову* – поки не втомився, після того, як відпочив.

Окрему групу в цьому підполі становлять фразеологізми, що окреслюють стан свідомості як процес усвідомлення. Характерні для свідомості віхи нагадування і згадування окреслюють фразеологізми *не лізе / не йде з голови – щось увесь час турбує, непокоїть кого-небудь, постійно згадується, не забувається; не виходить, не вилазить з голови / з думки* з синонімами *вертиться на думці, в голові – хто-небудь* постійно думає про когось. Фразеологізм *лізти в голову / до голови, в памороки* означає настирливо з'являтися в свідомості, ставати предметом думки; згадуватися. Його доповнює фразеологізм *стояти в голові,* що разом із синонімами *стояти перед очима, стриміти в голові, не сходить з ума, лізти у вічі, маячити у вічі* вказує на щось, що постійно з'являється в пам'яті, в уяві, не зникає і весь час непокоїть мовця.

Приєднання до деяких фразеологізмів частки **не** дозволяє по-новому висвітити роботу пам'яті: *не лізе в голову* – щось не сприймається, і *не береться (до) голови; не вкладається в голові* – хто-небудь не може зрозуміти, збагнути щось.

Фразеологізм *приходити до розуму* характеризує того, хто усвідомлює свої помилки, може одуматися; *вивітрити хміль з голови* описує вплив на когось з метою протверезити його, спонукати реально мислити, сприймати дійсність, не вигадуючи чого-небудь нездійсненного. Фразеологізм *провітрити голову, мозок* описує намір перепочити від нервового напруження, перевтоми. З ним в опозиції за зворотним впливом на свідомість перебувають фразеологізми б*ити / ударити в голову (в ноги, в п'яти)* – викликати запаморочення, п'янити та *пускати дур в голову* – запаморочувати, затьмарювати чию-небудь свідомість; *усі шишки летять, падають на голову* – хто-небудь зазнає неприємностей (переважно за провини інших). На труднощі та випробування, що звалюються на кого-небудь внаслідок важких обставин вказує фразеологізм *падати, впасти на голову.*

Особливу групу в цьому підполі становлять фразеологізми, що окреслюють стан людини в момент несподіванки, що звалюються, з'являються *як біда на голову, як грім на голову, як грім з ясного неба, як сніг, як холодний душ на голову* з синонімом *де не взявся.*

Загальний стан людини окреслює фразеологізм *легше на голову,* тобто менше турбот, спокійніше.

Багатозначним у цьому підполі є фразеологізм-побажання *лихо на голову,* що його вживають, коли висловлюють незадоволення чиїмись і своїми діями, для вираження неприязні до когось, несхвалення, недоброго побажання. Він має варіант *хай тобі лихо!* та синоніми *диявол у печінки, хай поб'є лиха година, хай йому абищо, хай йому чорт, бий його сила божа!*

Своєрідну групу в цьому підполі формують фразеологічні одиниці, що визначають семантичне поле смерті. Дієслова в цих фразеологізмах виражають рух, коли людина вмирає, *голова в неї злітає, падає вниз з плечей, пліч, плеч), голова лягла, полягла, покотилася*. Часто такі фразеологізми з дієсловами фізичної дії передбачають різні обставини загибелі: *зложити, покласти голову* з синонімами *віддати життя, накласти життям, зложити життя* – загинути в боротьбі, *накласти життям, душею, головою* – умирати, звичайно передчасно (від нещасного випадку, в бою), *класти голову, покласти життя, живіт* – гинути, захищаючи, відстоюючи кого-, що-небудь; *поплатитися життям, головою, заплатити життям* – загинути. Фразеологізм *встромити голову в петлю* означає повіситися, а в переносному значенні – перебувати в загрозливому становищі через свою поведінку, свої дії.

Серед одиниць цієї підгрупи фразеологізми, що виражають різні форми покарання, яке межує зі смертельною небезпекою: *не зносити голови* – бути жорстоко покараним (може і вбитим!), *знімати, знести голову* – бути жорстоко покараним. У таких фразеологізмах містяться характеристики дуже небезпечних ситуацій: *важити головою, життям* – наражати на небезпеку кого-небудь на смертельну небезпеку, *підставляти свою голову під обух* – ризикуючи наражати себе на небезпеку, *підсунути голову під колесо* – заподіяти собі якесь лихо, нещастя.

Іноді фразеологізми аналізованої групи характеризують можливість розвитку подій за двома сценаріями. Так, *підставляти голову (лоб, себе) під небезпеку* означає 1) ставити себе під загрозу, ризикувати життям і 2) бути вбитим, так само *відірвати голову* це – 1) суворо покарати кого-небудь та 2) знищити кого-небудь, роз-

правитися; *звернути шию (в'язи, голову)* – 1) сильно покалічити, побити кого-небудь або 2) убити кого-небудь.

Кілька синонімічних фразеологізмів допомагають характеризувати людину, яка бере на себе повну відповідальність за кого-, що-небудь, аж до готовності поплатитися життям, *відповідати головою, ручатися головою; класти голову на плаху (під сокиру), давати голову на відріз, відруб.*

Аналіз фразеологічних словосполучень зі складником **голова** у сучасній мові підтверджує упорядкування поля таких фразеологізмів у мовній картині світу. З одного боку, його як єдність у межах прикметниково-іменникових та іменникових словосполучень утримують опозиції розумний – некмітливий, спокійний – запальний, спритний – невправний, досвідчений – без досвіду, обачний – необачний. З другого, підполе дієслівно-іменникових словосполучень характеризує ознаки розумової діяльності людини за діями-функціями. У них дієслова руху, конкретної фізичної дії окреслюють асоціації дій розуму за їхньою інтенсивністю, уявленням їх як упорядкованих або безладних (по колу), що постійно "гніздяться в голові" або миттєво виникають у ній і зникають; починають з'являтися або весь час переслідують – *колом стирчать у голові.*

Рух – вплив на спосіб думання постає як спрямований всередину голови: *припливти, прийти до голови, влізти, впадати, вроїтися, вступати в голову, ударяти в голову, западати, забивати, заходити, забрести* тощо або назовні *вилітати, випадати, виходити, вискакувати* і т. ін. *з голови.*

Розгляд фразеологізмів зі складником **голова** підтверджує існування в сучасній українській мовній свідомості прослідків міфологем голова – небо, його світила з подальшою трансформацією в опозицію світла (розум) – темряви (туман, затьмарений розум) та голова – Бог, головний, найважливіший (пор. *стати в голові, усьому голова).* Рух голови вгору (до неба, сонця) в україномовній картині світу є здебільшого знаком високих устремлінь людини – інтелектуальних і моральних. Згадаймо *підняти (піднести голову – почати активно діяти, відродитися* і вислів *голову вище!* – тримайся, будь мужнім!). Рух голови вниз – знак покори, скорботи тощо.

Проведений аналіз дозволяє в подальшому моделювати поле українських фразеологізмів розумової діяльності зі складником **голова** в ширшому контексті – через його зв'язки з фразеологізмами, до складу яких увіходять її частини (очі: *очі з голови вилазять, очі мало не вискакують з голови,* чоло, лоб: *порожньо в голові (в лобі, пустий лоб, лобом неширокий* тощо) та продукти розумової діяльності (пам'ять, думка, гадка, згадка, глузд і т.ін.). Саме "продукти" цієї діяльності виявляють паралелізми метафоризації дій, уподібнення голови-вмістилища мозку та самого думання. Так, у голові *думка б'ється* (отже, хтось напружено думає), *думка (гадка) западає (лізе, приходить, стукає) в голову (до голови), думки одна повз одну полізли в голову, думка навернулася, спала* – хто-небудь починає думати про когось, щось; *думка гвіздком / колом стримить, стирчить, сидить у голові, думка крутиться, вертиться* – хто-небудь невідступно, постійно думає про щось; *думка не покидає* – хто-небудь не перестає думати.

Паремійний фонд на тему "Розум, мудрість, голова" має свою форму впорядкування змісту та свої емоційно-експресивні параметри (однак це становить предмет іншого дослідження).

В статье рассмотрено фразеологическое поле с компонентом *голова* в украинском языке, обозначающее умственную деятельность человека. Исследованы семантические, структурные и эмоционально-оценочные особенности свыше 350 единиц по параметрам *умный – глупый*, *опытный – неопытный, спокойный – горячий* и под., а также характеристики интеллектуальных, физических, психических и др. состояний человека, выражаемые глагольно-субстантивными словосочетаниями.

Ключевые слова: фразеологизм, поле фразеологизмов умственной деятельности, мифологемы *головы*, семантические оппозиции.

The paper deals with the phraseological field with the component *head* denoting mental process of a human being in the Ukrainian language. Semantic, structural, emotional and attitudinal peculiarities of over 350 units were studied according to the following parameters: *clever – silly*, *experienced – inexperienced*, *calm – hot-tempered* and alike, as well as the characteristics of intellectual, physical, psychological etc. states of a human being expressed by means of verbal-substantive word combinations.

Key words: phraseological unit, phraseological field of mental process, mythologems of head, semantic oppositions.

Література:

1. *Млодзинський Г.* Практичний російсько-український словник приказок. За ред. М. Йогансена. – К., 2009.
2. Фразеологічний словник української мови, кн. 1–2. – К., 1993 (далі ФСУМ).
3. *Удовиченко Г. М.* Фразеологічний словник української мови, т. 1–2. – К., 1984.
4. *Олійник І. С., Сидоренко М. М.* Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник. – К., 1971.
5. *Скрипник Л. Г.* Фразеологія української мови. – К., 1973.
6. *Зорівчак Р. П.* Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія. – К., 1983.
7. *Білоноженко В. М., Гнатюк І. С.* Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. – К., 1989.
8. *Івченко А. О.* Українська народна фразеологія: ономасіологія, ареали, етимологія. – Х., 1997.
9. *Савенко А. О.* Новогрецька фразеологія в українському художньому перекладі. – Автореф. канд. дис., К., 2006.
10. *Кунин А. В.* Английская фразеология. – М., 1970.
11. *Виноградов В. В.* Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины // Избр. труды, т.3. – М., 1977.
12. *Влахов С., Флорин С.* Непереводимое в переводе. – М., 1986.
13. *Добровольский Д. О.* Национально-культурная специфика во фразеологии // Вопр. языкознания. – 1997. – №6. – С. 37–48.
14. *Телия В. Н.* Типы языковых значений. Связанное значение слова в языке. – М., 1981.
15. *Прохоров Ю. Е.* Из истории описания национально-культурного компонента семантики русских пословиц, поговорок и крылатых выражений // Словари и лингвострановедение. – М., 1982. – С. 137–142.
16. *Солодухо Э. М.* Вопросы сопоставительного изучения заимствованной фразеологии. – Казань, 1977.
17. *Солодухо Э. М.* Теория фразеологического сближения (на материале языков славянской, германской и романской групп. – Казань, 1989.
18. *Алефіренко М. Ф.* Теоретичні питання фразеології. – Х., 1987.
19. *Мокиєнко В. М.* Лексичні і фразеологічні значення. – Мовознавство. – 1988. – №4. – С. 19–25.
20. *Мокиенко В. М.* Славянская фразеология. – М., 1980.
21. *Корнилов О. А.* Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. – М., 1999.
22. *Голубовська І. О.* Етнічні особливості мовних картин світу. – К., 2004.
23. *Маслова В. А.* Лингвокультурология. – М., 2001.

УДК 811.16: 81-115: 81'442:81'37

ПАЛЕОСЛАВІЯ Й ІНДОЄВРОПЕЙСЬКА І НЕІНДОЄВРОПЕЙСЬКА ЕТИМОЛОГІЯ

Болдирєв Ростислав Васильович
д-р філол. наук, проф., акад. АН ВШ України
Український гуманітарний інститут
(кафедра романо-германської філології
й порівняльно-історичного і типологічного мовознавства)

Порівняльно-історичне дослідження лексичних систем слов'янських мов у координатах індоєвропейської етимології розширює можливості відтворення важливих фрагментів формування словникового складу праслов'янської мови, як і їх пізніших рефлексів доісторичної та ранньоісторичної доби.
Ключові слова: кодифікація, Палеославія, Євроафроазія, ізоглоси, реконструкція.

До важливих завдань сучасного індоєвропейського, зокрема слов'янського, мовознавства належать ареально-хронологічна стратифікація й реконструкція фрагментів "культурного" словника праіндоєвропейської мови й етимологічна кодифікація сегментів архаїчних шарів палеослов'янської лексики у координатах формування етномовного ландшафту Давньої Європи й Афроазійського регіону.

1. Складні доісторичні й історичні етноміграційні процеси, їх впливи на розвиток давніх і сучасних індоєвропейських мов розглядаються в дослідженнях Г. Мейера і П. Кречмера, О. Брюкнера і А. Мейє, Е. Бернекера і М. Фасмера, Й. Шмідта і О. Шрадера, В. К. Ернштеда і А. Кюні, Х. Кронассера і Й.Фрідріха, Я. Ваккернагеля і К. Броккельмана, Е. Лароша і Дж. Х. Грінберга, А. Вальде і Ю. Покорного, О. Бєліча і В. Абаєва, Л. А. Булаховськго і Є. Куриловича, Х. Педерсена і В. Порцига, Д. Дечева і Х. Барича, Т. Барроу і О. Семереньї, Г. Моргенстьєрне і Б. М. Гранде, В. Георгієва і І. М. Дьяконова, Р. А. Агаряна і М. С. Трубецького, Г. Б. Джаукяна і М. А. Шанідзе, Е. Чабея і А. В. Десницької, С. Б. Берштейн і Фр. Славського, К. Г. Менгеса і І. М. Дунаєвської, О. С. Мельничука і Р. Олеша, В. М. Топорова і Вяч. Вс. Іванова, Г. А. Клімова і В. В. Мартинова, К. Мошинськго і Х. Шустера-Шевца, О. М. Трубачова і А. Є. Супруна, П. П. Критенка і М. І. Толстого, Т. В. Гамкрелідзе і В. М. Ілліча-Світича, О. Б. Ткаченка і Т. Б. Лукінової, А. П. Непокупного і В. В. Німчука, В. М. Русанівського і Ю. Удольфа, В. Г. Скляренка і Г. П. Півторака, І. А. Стоянова і Р. В. Болдирєва та ін.

2. У контексті реконструкції фрагментів поняттєво-семантичного корпусу праіндоєвропейської мови як рефлексів протокультури давніх індоєвропейців особливого значення набуває – з огляду на авторитетність лінгвістичної експертизи – власне етимологічна інтерпретація зв'язку праіндоєвропейських термінологічних номінацій (та їх пізніших лексичних кореспонденцій, зокрема, у слов'янських мовах) деяких видів диких і культурних рослин з афроазійськими міграційними термінами, що розширюють можливості наближення до адекватного декодування певних семантичних компонентів у структурі ритуально-міфологічних уявлень людини про навколишнє середовище і Всесвіт.

3. До класу палеослов'янських утворень загальнопраіндоєвропейськго й діалектнопраіндоєвропейського походження на позначення найдавніших культурних зла-

ків (з пізнішими рівнями семантичних змін від узагальнених семантем типу "злаки" – "зерно" до семантики певних видів злакових культур) належать різні за етимологічною стратифікацією термінологічні серії: 1) *спільноіндоєвропейські номінації* (праслов. *pyro "полба" – праінд. *p[h]ūr- "пшениця", *pūro- "зернина"; давньоруськ. *овинъ* "будівля для сушіння хліба у снопах; сушарка для зерна" – праінд. *i̯eu̯o- "ячмінь; [хліб на корені]"); 2) *праіндоєвропейсько(діалектно) – прасемітські ізоглоси* (праслов. *bъrъ "вид проса; [ячмінь]" – праінд. *b[h]ar)- // *b[h]ar(s)- // *bhar-(e)s- // *bh(ə)r(s)- "зерно; крупа; полба; дике просо; ячмінь" – прасеміт. *barr- // *burr- // *b-r-(r)- "зерно; обмолочене зерно"); 3) *праіндоєвропейсько(діалектно) – прапівнічнокавказькі ізоголоси* (праслов. *rъžь "жито" – праінд. *u̯rug[h]i̯o- // *rughi̯o- // *rughio- // *rughi(o)- "жито" – прапівнічнокавк. [прасхіднокавк.] *rəǩǩv "овес; пшениця"; праслов. *ovьsъ // [*ovьsъ, *avьsъ]) "овес" – праінд. *(H)au̯ĝ- // *awiĝ- // *au̯iĝ- "злаки; овес" – прапівнічнокавк. *HVЬVgV // *HVgVьV "вид злака: жито, овес").

4. Етимологічна інтерпретація фрагментів "культурного" Словника Палеославії та їх пізніших інфільтрацій у мовний простір історичної Славії відтворює надзвичайно складний ландшафт міжмовних контактів праслов'ян з іншими давніми індоєвропейцями й неіндоєвропейськими сусідами на теренах Євразії. Термінологічний код Палеославії й історичної Славії віддзеркалює у семантичних масштабах динаміку формування певних компонентів культурної парадигми народів Євразії. Тут, зокрема, виділяються праіндоєвропейські номенклатурні пласти із збереженням давніх євразійських міграційних термінів та пласт праіндоєвропейсько(діалектно)-прасемітських (можливо афроазійського походження) термінологічних ізоголос.

4.1. Праслов. *pyro "полба, пшениця спельта, Triticum spelta L." і пов'язані з ним спільнокореневі утворення праслов. *ругъ "пирій; полба" й *ругьjь "пирій", представлені в укр. *пирій* "Agropyrum Gärtn. subg., Elytrigia Desv.; Triticum repens", діал. *перій* "тс.; тимофіївка альпійська, Phleum alpinum L., стоколос безостий, Bromus inermis Leyss. [L]; стоколос покрівельний, перій лісовий, Bromus tectorum L.", ст. *пиро* "edor, жито" (XVII ст.), рос. *пырей* "вид дикої пшениці, Triticum repens; (діал.) мітлиця звичайна, Agrostis vulgaris With.; куничник ланцетний, Calamagrostis lanceolata Roth.", білор. *пы́рнік* "пирій", діал. *пыра́й, пырэ́й, пурэ́й, пыра́віца, пыра́ўка* "тс.", давньорус. *пыро* "полба, пшениця спельта, Triticum spelta L.; хлібна рослина", чеськ. ру́г. "пирій, бур'ян", заст. діал. ру́г, словацьк. ру́г "тс", верхньолуж. pyr "пирій повзучий, Agropyrum repens (L) P.B.", нижньолуж. ryŕ "пирій", pyrjo, польськ. perz "пирій" (< *ругь або *ругjь), pyrzówka "вид мітянці, Agrostis stolanifera", болг. *пи́рей* "пирій", *пи́рѣй* "цинодон пальчатий, свинорий, Cynodon dactylon (Triticum repens); пирій" (Геров), *пиръ* (Геров), *пиро́ви́на* "тс." (Геров), макед. *пирej* "пирій" (Геров), серб. *пи̏р* "полба, пшениця спельта, Triticum spelta L.; пирій повзучий, Agropyrum repens (L.) P.B. [Elytrigia repens (L) Desv.]", *пи́ревина* "пирій повзучий, Agropyrum repens (L) P.B. [Elytrigia repens (L) Desv.]", *пиро́вина* "тс.", *пиро́вница* "полбяний хліб", *пиро́вѝште* "поле засіяне полбою", словен. pir (чол. р.) "полба", pírа (жін. р.), piríka, pírje (збырн., сер. р.), pirjevica "тс.; пирій", pírnica "пирій", русько-церковносл. *пы́ро* "жито, або просо", старосл. *пьро* "полба"; слов'янські лексичні форми вважаються спорідненими з давніми індоєвропейськими утворен-

нями у межах балто-греко-індогерманських ареалів – пруськ. pure "стоколос, пажитниця", литов. діал. (жем.) pūraĩ (мн.) "озима пшениця", литов. pũras "зерно озимої пшениці", латис. pūŗi "озима пшениця", грецьк. πῡρός "пшениця; пшеничне зерно", гом. πῡρόί "пшениця", дор. σπῡρός "пшениця; пшеничне зерно", πῡρήν "зернина, кісточка (плоду); ядро", гом. πύρνον "пшеничний хліб, булка", давньоінд. pūra- "пиріг, корж" та давньоангл. fyrs "пирій", що продовжують праіндоевр. *pūro- "зернина", пов'язане з праіндоєвр. *p[h]ūr- "пшениця", яке іноді розглядається як давній євразійський міграційний термін на позначення культурних і диких видів пшениці, пор., зокрема: давньотюрк. buγdaj "пшениця (Махмуд Кашгарський); пшениця – жертовна їжа (Тюркські тексти з Турфану)", budγaj "пшениця" (Махмуд Кашгарський), з якими зближуються азерб. *бугдаj* "пшениця", *бугда*, уйгур. туркмен. *бугдай,* турецьк. buğday "тс." (у словосполученні delice buğday "пажитниця"), узб. *бугдой* "пшениця", алтай. *пуудай* (В. Вербицький), ойрот. кирг. *буудай*, хакаськ. *пугдай*, казах. к.-калп. *бидай* "пшениця" та башк. татар. *борай* "полба" й чуваськ. *пăри* "полба"; 2) старомонг. buγdai "пшениця", до якого зводиться монг. *буудай* (buudai) "тс." та ін. [ЕСУМ 2003, 373; Лексикон… 1973, 44, 174, 498; Фасмер III 1971, 419; Преображенский II 1959, 159; Черных 1956, 67; Черных 1956, 67; Черных II 1993, 35; Срезневский II 1958, 1759; Беринда 1961, 104; Німчук 1992, 268; Меркулова 1964, 75–76; Слоўнік IV 1984, 206–207; Brückner 1957, 402, 647–648; Holub 1937, 231; Holub–Lyer 1967, 407; Machek 1957, 409; Machek 1968, 502; Machek 1954, 283; Schuster–Šewc 1978 –, 1197; Mucke 1966; Zeman 1967, 379; Геров IV 1977, 33; Slovénski… 1962, 579, 580; Skok II 1972: 660; Miklosich 1886, 269; Бернштейн 1974, 290–291; Meillet 1902–1905, 405; Vondrák I 1906, 104; Trautmann 1910, 412; Trautmann 1923, 232; Fraenkel I 1962, 671; Boisacq 1907–1916, 125–126; Prellwitz 1905, 392; Solmsen I 1909, 125–126; Frisk II 1969, 631; Uhlenbeck 1898–1899, 172; Hoops 1905, 344, 368; Pokorny I 1959, 850; Гамкрелидзе – Иванов 1984, 657–658, 868; Древнетюркский... 1969, 120; Севортян 1966, 158; Егоров 1964, 148; Древняя... 1985, 80, 81; Древний... 1988, 121–127].

4.2. Праслов *bъгъ "вид проса; [ячмінь]" (< *bh$_o$r-), представлене в укр. діал. *бор* "дике просо, мишій, Setaria italica P. B., Setarica glauca P. B., Setaria viridis P. B., (Beauv.)", рос. діал. *бор* "чорне, пташине просо, Panicum miliaceum, Milium effusum L.; просо, Setaria italica; куряче просо, Panicum Crus Galli; тимофіївка, Phleum; засівне просо, Panicum miliaceum L.", давньорус. *боръ* "різновид проса, Panicum ", польськ. ber "італійське просо, Panicum italicum; фенхель" (род. відм. bra), чеськ. bèr "різновид проса, Setaria" (род. в. bru), старочеськ. ber "просо, Panicum" (род. в. bra, bru), верхньолуж. ber "вид проса, Setaria italica", bor "тс.; просо, манник", нижньолуж. ber "дрібнозернисте просо, Setaria italica", серб. діал. bâr "вид проса, Setaria italica Beauv.", словен. bâr (bàr), ber, bîr "тс.", загальноприйнятої етимології не має; переважно пояснюється як ступінь редукції праінд. *bher- "бути гострим" через те що ця злакова рослина має остюки; зближується також з латин. far (первісно *farr, род. в. farris) "полба, Friticum spelta; крупа, борошно" (<*far[o]s // * far[e]zes // *fars //* fars-es, пор.: *Порциг* 1964, 164; *Safarewicz* Rot. 27), оськс. умбр. far (род. в. farer < *farser, пор.: *Порциг* 1964, 164; *Planta* Gr. d. osk.-umbr. Dialekte II 71; Buck–Prokosch Element

d. osk.- umbr. Dialekte 81) "тс.", гот. barizeins "з ячменя, κρίθινος", давньоісл. barr "зерно, ячмінь", давньоангл. bere "ячмінь" (<*bar[a]z- // * bar[i]z-) й латиськ. barîba "харчування", baruôt "годувати, відгодовувати", алб. bar "трава, сіно" та більш віддалені давньоірл. bairgen "хліб" (< *bharigenā), новоірл. bairghean, вал. корн. брет. bara "тс." (< *bharag-, *bharagen-, пор.: *Порциг* 1964, 185; *Zupitza* KZ 36; *Pedersen* Kelt. Gr. I 101, II 25) і давньоінд. bhárvati "жує, харчується", грецьк. φέρβω "пасу, годую" (*Маковский* Этимология 1965, 251); тлумачиться ще як ізольоване субстратне неіндоєвропейське утворення (*Machek* 1968, 51; *Machek* 1957, 29; *Machek* 1954, 294) або як пов'язане з праіндоєвр. *b[h]ars- // *bhar-es- // *bh(ə)r(s)- "зерно, крупа" ареальне запозичення з прасеміт. *barr- // *burr- //*b-r-(r)- "зерно, обмолочене зерно", представленого у гебр. bar "обмолочене зерно, обмолочений хліб", араб. burr-(un) "пшениця", півд.-арав. сокотр. bor, мехрі barr "зерно, пшениця", що, очевидно, пов'язані з іншими афроазійськими термінологічнимb утвореннями типу єгипет. ḃ.t "вид зерен" і берб. (туарег.) ăbōra "сорго з великими зернами" та кушит. (беджа) bìltu "просо", агав (куара) bórta, сомалі bur "зерно" [ЕСУМ I 1982, 229, 233, 234, 260; Болдирєв 1999, 122–123; Фасмер 1986 I, 193, 197; Brükner 1957, 21; Schuster–Šewc Probeheft 1978, 25; Младенов 1941, 44; БЕР 1971 I, 75; Skok 1071 I, 108–109, 198; Sl. prasl. 1974 I, 330–331, 465; Sadn.–Aitz. VWB. 1963 I, 393–394, 395–396; Трубачев1960, 9; Мартынов 1983, 78–79; Berneker 1925 I, 74–75; Trautmann 1923, 27; Mühlenbach–Endzelin 1923 I, 265; Meillet 1903 II, 452; Vondrák 1924 I, 282, 356; Meillet Dial. Indoeur. 1908, 19; Pedersen 1913, 54; Льюис-Педерсен 2002, 46–47; Walde–Hofmann 1938 I, 455–456; Çabej E. 1976, 156–158; Jóhannesson 1956, 599, 600; Walde–Pokorny 1930 II 134; Pokorny I 1959, 111, 130; Иллич-Свитыч 1964, 4–5; Möller 1911, 34; Hrozný 1913, 38; Leslau 1938, 98; Cohen M. 1947, 174; Cohen D. 1976, 87; Порциг 1964, 164–165; Гамкрелидзе–Иванов 1984, 872–873; Fronzaroli 1973, 21–22; Оппенхейм 1990, 35; Fronzaroli Studi sul lessico Comune Semitico VI 1969, 296; Древний... 1988, 121–127].

Етимологічна стратифікація лексичного складу Палеославії у координатах простору і часу розширює можливості адекватного виявлення різних культурно-генетичних шарів індоєвропейських і неіндоєвропейських фондів праслов'янського лексикону (III тис. до н. е. – середина I тис. н. е.), особливо корпусу міжнародних міграційних термінів, що об'єктивно сприяє реконструкції серії епізодів доісторичного й історичного етномовно-міграційного поступу на теренах Євразії, які віддзеркалюють вагомі фрагменти досвіду духовного життя давніх індоєвропейців.

Сравнительно-историческое исследование лексических систем славянских языков в координатах индоевропейской этимологии расширяет возможности воспроизведения важных фрагментов формирования словарного состава праславянского языка, как и их более поздних рефлексов доисторической и раннеисторической эпох.

Ключевые слова: кодификация, Палеославия, Евроафроазия, изоглоссы, реконструкция.

The comparative-historical investigation of the Slavic lexical systems in the frames of Indo-European etymology broadens horizons of reproduction of significant fragments of the Proto-Slavic vocabulary formation, as their later prehistoric and early-historic reflexes.

Key words: codification, Paleoslavica, Euroafroasia, isoglosses, reconstruction.

Література:

1. *БЕР* – Български етимологичен речник. – Т. II (И-крепя). – София: Изд-во на Българската Академия на науките, 1979. – 740 с.

2. *Беринда 1961 – Лексикон* словенороський Памви Беринди / Підготовка текста і вступна стаття В. В. Німчука. Відповід. редактор К. К. Цілуйко. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. – 272 с.

3. *Бернштейн С. Б.* "Общекарпатский диалектический атлас" и некоторые проблемы южнославянского этногенеза / Бернштейн С. Б., Гиндин Л. А., Клепикова Г. П. // Славянское языкознание: IX Международный съезд славистов (Киев, сентябрь 1983 г.). – М.: Наука, 1983. – С. 3–17.

4. *Бодуэн де Куртенэ И. А.* Избранные труды по общему языкознанию / И. А. Бодуэн де Куртенэ. – Т. I. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – 384 с.

5. *Георгиев В. И.* Исследования по сравнительно-историческому языкознанию: Родственные отношения индоевропейских языков / В. И. Георгиев. – М.: Изд-во иностр. лит., 1958. – 318 с.

6. *Георгиев В. И.* Проблема возникновения индоевропейских языков / В. И. Георгиев // Вопросы языкознания. – 1956. – № 1.

7. *Геров Н.* Речник на българския език / Н. Геров. – Ч. IV. П. – София: Български писател, 1977. – 419 с.

8. *Десницкая А. В.* К вопросу о раннеисторических языковых связях восточных славян с балканским лингвистическим ареалом / А. В. Десницкая // Славянское языкознание: IX Международный съезд славистов (Киев, сентябрь 1983 г.). – М.: Наука, 1983. – С. 76 – 94.

9. *Древнетюркский... 1969 – Древнетюркский* словарь / Редакторы: В. М. Наделяев, Д. М. Насилов, Э. Р. Тенишев, А. М. Щербак. – Л.: Наука, 1969. – 876 с.

10. *Древний... 1988 – Древний* Восток: этнокультурные связи / Отв. редакторы Г. М. Бонгард-Левин, В. Г. Ардзинба. – М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1988. – 341 с.

11. *Древняя… 1985* – Древняя Анатолия / Редколлегия Б. Б. Пиотровский (председатель), Вяч. Вс. Иванов, В. Г. Ардзинба. – 256 с.

12. *Егоров В.Г.* Этимологический словарь чувашского языка / В. Г. Егоров. – Чебоксары: Чувашское книжное изд-во, 1964. – 356 с.

13. *ЕСУМ* – Етимологічний словник української мови: У семи томах / Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. / Уклад.: Р. В. Болдирєв та ін. – Т. 1 – 4. – К.: Наук. думка, 1982 – 2003.

14. *Иванов Вяч. Вс.* Современное индоевропейское сравнительно-историческое языкознание / Вяч. Вс. Іванов // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 21. Новое в современной индоевропеистике. – М.: Прогресс, 1988. – С. 5 – 23.

15. *Иванов В. В.* Исследования в области славянских древностей / В. В. Иванов, В. Н. Топоров. – М.: Наука, 1974.

16. *Калужская И. А.* Из албано-восточнороманских лексических соответствий / И. А. Калужская // Славянское и балканское языкознание. Проблемы лексикологии. Вып. 8. – М.: Наука, 1983. – С. 123–146.

17. *Клепикова Г. П.* Славянская пастушеская терминология / Г. П. Клепикова. – М., 1974. – 216 с.

18. *Кочерган М. П.* Загальне мовознавство: Підручник / М. П. Кочерган. – К.: Вид. центр "Академія", 1999. – 288 с.

19. *Лексикон… 1973* – Лексикон латинський Є. Славинецького. Лексикон словено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / Підготував до видання В. В. Німчук. Відповід. редактор К. К. Цілуйко. – Київ: Наук. думка,1973. – 544 с.

20. *Льюис-Педерсен 2002* – Льюис Г. Краткая сравнительная грамматика кельтских языков / Г. Льюис, Х. Педерсен; пер. с англ. Изд. 2, испр. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 512 с.

21. *Макаев Э. А.* Общая теория сравнительного языкознания / Э. А. Макаев. – М.: Наука, 1977. – 205 с.

22. *Меркулова В. А.* О некоторых принципах этимологии названий растений / В. А. Меркулова // Этимология [1964]. Принципы реконструкции и методика исследования. – М.: Наука, 1965. – С. 72–87.

23. *Младенов С.* Етимологически и правописен речник на българския книжовен език / С. Младенов. – София, 1941.

24. *Нерознак В. П.* Языковой союз / В. П. Нерознак // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Науч. изд-во "Большая российская энциклопедия", 2002. – С. 617–618.

25. *Нерознак В. П.* Палеобалканские языки / В. П. Нерознак. – М., 1978. – 231 с.

26. *Німчук В. В.* Давньоруська спадщина в лексиці української мови / В. В.Німчук. – К.: Наук. думка, 1992. – 416 с.

27. *Преображенский А. Г.* Этимологический словарь русского языка / А. Г. Преображенский. – Т. II. – М.: ГИС, 1959. – 420 с. (Пагинация первого издания: С. 721–1140) 144 с. [*Преображенский А.* Этимологический словарь русского языка. Выпуск последний (тело-ящур) // Труды Института русского языка. – Т. I. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1949].

28. *Севортян Э. В.* Аффиксы именного словообразования в азербайджанском языке: Опыт сравнительного исследования / Э. В. Севортян. – М.: Наука, 1966. – 438 с.

29. *Слоўнік IV 1984 – Слоўнік* беларускіх гаворак Паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: У 5-ці т. – Т. IV. П-С / Уклад. Ю. Ф. Мацкевіч, А. І. Грынавецкене, Я. М. Романовіч і інш.; Рэд. Ю. Ф. Мацкевіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1984. – 616 с.

30. *Срезневский II 1958 – Материалы* для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Труд И. И. Срезневского. Издание Отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук. – Том второй. – СПб.: Типография Императорской Академии наук, 1895. – 1803.; То же: Словарь древнерусского языка. Составил И. И. Срезневский. – Т. II. – М.: ГИС, 1958.

31. *Топоров В. Н.* Πύσων, Áhi Budhnyà, бадњāк и др. / В. Н. Топоров // Этимология. 1974. – М.: Наука, 1976. – С. 3 – 15.

32. *Трубачев О. Н.* Из истории названий каш в славянских языках О. Н. Трубачев // Slavia, 1960. – № 29. – С. 1–30.

33. *Трубецкой Н. С.* Вавилонская башня и смешение языков / Н. С. Трубецкой // Евразийский временник. – Т. III. – Берлин, 1923.

34. *Трубецкой Н. С.* Мысли об индоевропейской проблеме / Н. С. Трубецкой // Вопросы языкознания. – 1958. – №2. – С. 65–77.

35. *Шарадзенидзе Т. С.* Родство языков, процессы дивергенции, конвергенции и соответствующие классификации языков мира / Т. С. Шарадзенидзе // Теоретические основы классификации языков мира: Проблемы родства. – М.: Наука, 1982. – С. 63 – 107.

36. *ЭССЯ* – Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / Под ред. О. Н. Трубачева. – Вып. 1 – 10. – М.: Наука, 1974 – 1983.

37. *Berneker E.* Slavisches etymologisches Wörterbuch / E. Berneker. – B. I. – Heidelberg: Winter, 1925. – 760 s.

38. *Brückner A.* Słownik etymologiczny języka polskiego A. Brückner. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1957. – 806 s.

39. *Cohen D.* Dictionnaire des racines sémitiques / D. Cohen. – Paris. – La Haye: Mouton, 1976.

40. *Cohen M.* Essai comparatif sur le vocabulaire et la phonétique du chamito-semitique / M. Cohen. – Paris, 1947.

41. *Crânjală D.* Rumunské vlivy v Krpatech / D. Crânjală. – Praha, 1938.

42. *Çabej E.* Studime etimologjike ne fushë të shqipes / E. Çabej. – Tiranë, 1976. – 617 f.

43. *Holub J.* Stručny slovnik etymologicky / J. Holub. – Praha: Nakladem Česke Graficke Unie A.S., 1977. – 364 s.

44. *Hoops J.* Waldbäume und Kulturpflanzen im germanischen Altertum / J. Hoops. – Strassburg, 1905.

45. *Hrozný F.* Das Getreide im alten Babylonien / F. Hrozný. – Wien, 1913.

46. *Jokl N.* Linguistisch-Kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereiche des Albanischen / N. Jokl. – Berlin; Leipzig, 1923. – 278 s.

47. *Kluge Fr.* Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache / Fr. Kluge, W. Mitzka. – Berlin: [Walter de Gruyter], 1967. – 915 s.

48. *Laslau W.* Lexique Sogotri / W. Laslau. – Paris, 1938.

49. *Meillet A.* Les Dialectes indo-europeens / *A. Meillet*, 2nd ed. Paris, 1922.

50. *Meillet A.* Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave / A. Meillet. – Paris, Bouillon, 1902–1905.

51. *Miklosich F.* Etumologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen / F. Miklosich. – Wien, 1886.
52. *Möller H.* Vergleichendes indogermanisch-semitisches Wörterbuch / H. Möller. – Göttingen, 1911.
53. *Mühlenbach–Endzelin* – Mühlenbach K. Lettisch – deutsches Wörterbuch / K. Mühlenbach. Ergänzt und fortgesert von J. Endzelin. – B. 1–6. – Riga, 1923–1946.
54. *Otrębski J.* Lateinische Wortdeutungen / J. Otrębski // KZ. – Bd. 84. – 1970. – S. 83 – 84.
55. *Pedersen H.* Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen / H. Pedersen. B. 1–2. – Göttingen, 1909–1913.
56. *Preifer W.* Etimologisches Wörterbuch des Deutschen / W. Preifer. – München: [Deutscher Taschenbuch Verlag], 1999. – 1666 s.
57. *Pokorny J.* Indogermanisches etimologisches Wörterbuch / J. Pokorny. – Bd. I. – Bern; München, 1959.
58. *Rakstu* krājums, veltījums akademikin profesoram Dr. Jānim Endzelinam. – Riga, 1959.
59. *RÉS 1921–1981*– Revue des études slaves. – T. 1–53. – Paris.
60. *Sadn.–Aitz.* – Sadnik L. Vergleichendes Wörterbuch der slavischen Sprachen / L. Sadnik, R. Aitzetmüller. – Wiesbaden : Otto Harrassowitz, 1963–1975. – B. 1–6.*Sandfeld Kr.* Linguistique balkanique: Problèmas et resultants / Kr. Sandfeld. – P.: [S.l.], 1930.
61. *Schuster-Šewc H.* Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache / *H. Schuster-Šewc*. – Bautzen : VEB Domovina, 1978–1996. – B. 1–5 (H. 1–24).
62. *Skok P.* Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika / P.Skok. – Zagreb: JAZU, 1971–1973. – Knj. 1–3.
63. *Sł. prasł.* – Słownik prasłowiański: Opracowany przez zespół Zakładu słowianoznawstwa PAN pod redakcją Franciszka Sławskiego. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk: Ossolineum, PAN, 1974–2001. – T. 1–8.
64. *Slovénski… 1962 – Slovénski* pravopis / Izdála Slovénska Akademíja znánosti in umétnosti. – Ljubljana: Državna zalóžba Slovénije, 1962. – 1054 s.
65. *Sławski F.* Słownik etymologiczny języka polskiego / F. Sławski. – T. I – V. (A – Łu). – Kraków: [Towarzystwo miłośników języka polskiego], 1952 – 1978.
66. *Solmsen F.* Beiträge zur griechischen Wortforscung / F. Solmsen. – Teil. 1. – Strassburg, 1909.
67. *Trautmann R.* Baltisch-Slavisches Wörterbuch / R. Trautmann. – Göttingen : Vandenhoek und Ruprecht, 1923. – 382 s.
68. *Vondrâk W.* Vergleichende slavische Grammatik / W. Vondrâk. – B. 1–2. 2. Aufl. Göttingen, 1924–1928.
69. *Walde–Hofmann* – Walde A. Lateinisches Etymologisches Woerterbuch / A. Walde. – 3e Auflage, bearb. bei J. B. Hoffmann. Heidelberg, 1938.
70. *Walde–Pokorny – Walde A.* Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen / A. Walde, J. Pokorny. – Bd. I – III. – Berrlin; Leipzig, 1927 – 1932.
71. *Zeman H.* Slownik gornoluzycko-polski / *H. Zeman* / Redaktor naukove K. Polański. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1967. – 680 s.
72. *ZVSZ 1981* – Kopečny F. Zakladni Všeslovanska slovní Zasoba / F. Kopečny. – Praha: Academia, 1981. – 483 c.

УДК 811.161.1.

СОПОСТАВИТЕЛЬНАЯ ТИПОЛОГИЯ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В СЕМАНТИКО-ФУНКЦИОНАЛЬНОМ СИНТАКСИСЕ

Копров Виктор Юрьевич
д-р филол. наук
Воронежский государственный университет

В статье приводятся основные положения семантико-функционального сопоставительного синтаксиса разноструктурных языков. К типологии предложений русского и английского языков применяется методика многоаспектного анализа их устройства и функционирования. Основное место занимает сопоставление предложений в ситуативно-структурном подаспекте номинативного аспекта.

Ключевые слова: семантико-функциональный синтаксис, типология предложения, русский язык, английский язык, номинативный аспект, ситуативно-структурный подаспект.

Термин "**семантико-функциональный**" используется нами вместо более распространённого в грамматической литературе термина "функционально-семантический", поскольку, по нашему мнению, он точнее отражает характер и общую направленность предлагаемой модели сопоставительного синтаксиса – от семантики предложений к их функционированию [Копров 2010].

Потребности обучения иностранным языкам и переводу выдвинули на передний план синтаксических исследований выявление "механизмов", которые обеспечивают оформление языковыми средствами отражённых сознанием предметных ситуаций. Создание практически ориентированного семантико-функционального сопоставительного синтаксиса требует разработки **типологии предложения**, которая давала бы ясное представление о синтаксической системе языков и о том, какие конструкции выражают в каждом из них ту или иную номинативную семантику. Соответственно, в сопоставительном синтаксисе используется **ситуативный подход** к описанию устройства и функционирования предложения.

Ориентация данного подхода на непосредственный выход в коммуникацию обусловила **ведущую роль синтаксиса** как системы, интегрирующей все другие уровни и единицы языка. Поэтому здесь очень востребованы идеи о взаимодействии синтаксиса и морфологии, грамматики и лексики.

Из двух основных путей описания синтаксиса – от лексических и морфологических форм как элементов предложения к самому предложению или от предложения к его лексическим и морфологическим составляющим – мы выбрали второй путь: от предложения как сложной многоаспектной единицы к его разноуровневым компонентам.

В центре внимания исследователей **ситуативного** направления находятся предметные ситуации объективного мира, отраженные сознанием человека и кодированные средствами того или иного языка. "Когда говорящий желает что-либо сообщить другому, – пишет Б.А. Серебренников, – он вычленяет какую-то часть ситуации, так как единичный речевой акт не в состоянии описать всей ситуации в целом, и строит элементарную языковую модель избранной им естественной микроситуации" [Серебренников 1970, 57].

В.Г. Гак отметил, что референтом высказывания является ситуация, т.е. совокупность элементов, присутствующих в сознании говорящего в объективной дейст-

вительности в момент "сказывания" и обусловливающих в определенной мере отбор языковых элементов при формировании самого высказывания. В объективной реальности человеческое сознание выделяет прежде всего устойчивые элементы – материальные объекты (субстанции). Но взятый в отдельности материальный объект не образует еще ситуации: о нем нельзя сказать, что он существует. Ситуация образуется в результате координации материальных объектов и их состояний. Синтаксическая конструкция является не просто механическим объединением слов по правилам грамматики: она целостно отражает структуру ситуации такой, какой мы ее себе представляем [Гак 1973, 358–364].

При сопоставительном анализе синтаксических систем русского и английского языков мы используем ситуативный подход в качестве основного.

Семантико-функциональное описание языков имеет прямой выход в практику перевода и преподавания языков как иностранных, поскольку овладение навыками создания высказываний и текстов путём усвоения целых семантико-функциональных комплексов происходит быстрее и эффективнее, чем при изучении отдельных грамматических форм и конструкций.

Поскольку одно и то же содержание часто может быть реализовано несколькими языковыми формами, в процессе коммуникации говорящий часто стоит перед проблемой **выбора** той единицы, которая более всего соответствует его речевой интенции и ситуации общения. То, что носитель изучаемого языка получает в детстве в ходе своей социализации, неноситель языка должен получить в виде схемы выбора той или иной вариантной формы. Поэтому для семантико-функционального синтаксиса чрезвычайно важно выявить и описать существующие между синтаксическими конструкциями отношения (вариантность, синонимию, дополнительность).

Специфика синтаксиса того или иного языка может быть выявлена только при его **сопоставлении** с другими языками.

Известно, что в процессе овладения иностранным языком учащийся (сознательно или неосознанно) обращается к системе **родного языка**, к тем языковым категориям, посредством которых в его сознании отражается объективная действительность. При системном учёте в учебном процессе результатов сопоставительного анализа единиц родного и изучаемого языков родной язык из "неизбежного и беспощадного конкурента иностранного языка" становится опорой усвоения значений его структур [Гальперин 1972, 67]; о межъязыковой интерференции см. также [Семчинский 1974].

Хотя многие грамматические категории представляют собой межъязыковые универсалии, при обучении иностранному языку не происходит их простого переноса в систему изучаемого языка – овладение иностранным языком всегда идёт по линии коррекции уже имеющихся у студента языковых знаний. Каждая новая единица иностранного языка как бы попадает в уже готовую "ячейку" означаемого и размещается в ней вследствие общности семантики родного и изучаемого языков. В тех случаях, когда подходящая ячейка не обнаруживается, она создаётся с помощью арсенала средств мышления, который базируется на владении родным языком [Шубин 1963, 60].

Для оптимизации этого процесса факты изучаемого и родного языков должны сопоставляться в трёх планах:

- в плане описания способов и особенностей выражения того или иного общего грамматического значения;
- в плане содержания, когда рассматриваются случаи передачи семантики грамматической формы, которая отсутствует в одном из сопоставляемых языков;
- в плане функционирования, когда единицы с одинаковым значением по-разному используются в сравниваемых языках.

Семантико-функциональный сопоставительный синтаксис базируется на разграничении **семи аспектов** устройства и функционирования предложения: целевого, номинативного, предикативного, номинативно-релятивного, актуализирующего, эмоционально-экспрессивного и стилистического. Важнейшим для сопоставительной типологии предложения является **номинативный** аспект.

Ввиду сложности внутренней организации номинативного аспекта мы предлагаем выделить в нем **два подаспекта**: ситуативно-структурный и релятивно-структурный [Копров 1999].

В свете **ситуативно-структурного** подаспекта строение предложения рассматривается как опосредованное языком отражение структуры предметной ситуации. При этом предложения сначала дифференцируются по семантике и количеству предметных (актантных) компонентов их семантической структуры, затем – по принадлежности признакового компонента к той или иной части речи, далее – по принадлежности компонентов к тому или иному лексико-грамматическому разряду слов внутри частей речи.

В пределах **релятивно-структурного** подаспекта рассматривается категориально-грамматическая семантика актантов в предложениях того или иного конструктивного типа. Эти параметры актантов варьируются в зависимости от интерпретации говорящим выражаемой предметной ситуации по линии категорий залога, личности / безличности и определенности / неопределенности (обобщенности).

При сопоставительном описании языков, как и при любом сравнении объектов или явлений, необходимо опираться на нечто общее, имеющееся у них. Компоненты ситуативно-структурного подаспекта по своей природе более универсальны, поэтому при выявлении совпадений в интерпретации некоторого факта носителями разных языков мы берем за основу именно этот подаспект.

Составляющие релятивно-структурного подаспекта более идиоэтничны, вследствие чего анализ предложений в данном подаспекте способствует решению главной задачи сопоставительного синтаксиса – выявить сходства и различия в семантике и функционировании конструкций.

В семантике предложения мы разграничиваем **три уровня** описания: типовое значение, инвариантную семантическую структуру и лексико-грамматический вариант инвариантной семантической структуры.

Семантическая структура предложения представляет собой родовое понятие по отношению к перечисленным выше семантическим уровням. Ее составляет совокупность **предметного актанта** (или нескольких актантов) и **признакового компонента**. Соответственно, анализ семантики предложений в рамках ситуативно-структурного аспекта должен вестись на каждом из указанных семантических

уровнях по **двум** взаимосвязанным направлениям: а) по линии установления количественного и качественного состава **актантов**; б) по линии определения номинативной семантики **признакового** компонента.

В типовых значениях (ТЗ) предложений получает свою наиболее обобщенную языковую реализацию структура отраженных сознанием предметных ситуаций. Вслед за С.Д. Кацнельсоном, мы исходим из первичного разбиения всех простых предложений на два класса: предложения, выражающие **признак** какой-либо субстанции; предложения, выражающие **отношения** между субстанциями [Кацнельсон 1972, 174–179].

С учетом типов отношений, существующих между субстанциями, разграничиваются следующие **типовые значения**.

I. "Предмет и его признак": *Теплеет; День удлиняется; Эта игра интересная; Их было трое* и т.д.

II. "Отношение между предметами":

1) отношение между двумя предметами: *Мальчик читает книгу; Я не курю; Дети на даче* и т.д.;

2) отношение между тремя предметами: *Я отдал книгу коллеге*; *Я бросил письмо в почтовый ящик* и т.д.;

3) отношение между четырьмя предметами: *Инспектор переложил пистолет из кобуры в карман.*

Типовые значения, относящиеся к числу языковых универсалий, могут послужить основой для типологии синтаксиса неблизкородственных языков.

Для более детального сопоставления языков целесообразно обратиться к менее абстрактному уровню семантики предложения – **инвариантным семантическим структурам** (ИСС), которые разграничиваются внутри ТЗ на основе принадлежности признакового компонента предложения к той или иной части речи.

Семантическими а**ктантами** инвариантной семантической структуры информативно минимальных простых предложений являются субъект, объект, адресат и локализатор.

Субъект – это актант, который в отражаемой предметной ситуации и соответствующей ей ИСС предложения является производителем действия или носителем состояния, например: ***Ребенок*** *спит;* ***Дети*** *веселятся.*

Объект – это второй актант – участник ситуации, который в составе ИСС предложения связан с субъектом определенным отношением – действием: *Мальчик читает* ***книгу****.*

Если отношение связывает не два, а три актанта, то третий из них выступает в ИСС как еще один объектный компонент – **адресат**: *Я сообщил* ***ему*** *об этом.*

Статус **локализатора** является одним из наиболее спорных вопросов в синтаксической семантике. Многоаспектный подход к анализу устройства простого предложения позволяет четко структурировать систему локативных словоформ, используемых в предложениях разных типов:

1) локализатор как обязательный актант ИСС предложений локализации, который совместно с глаголом выражает идею ориентации субъекта в пространстве и времени: *Саша* ***в школе***; *Следующий экзамен будет* ***в среду***;

2) локализатор как актант ИСС трехактантных или четырехактантных предложений, в которых с его помощью локализуется не сам субъект, как в предыдущем случае, а объект: *Он положил деньги* ***в карман***;

3) **локатив** (а не локализатор!) как компонент релятивно-номинативного аспекта – обстоятельственный распространитель (осложнитель) всего состава информативно минимального простого предложения: ***В коридоре*** *он снял шапку; Машину отремонтируют* ***в конце недели***.

В соответствии с критерием **количества актантов** выделяются следующие семантико-структурные типы простого предложения:

1) **одноактантный**: *Мороз; Холодно; Морозит; Дети спят; Моя дочь – студентка*;

2) **двуактантный**: *Кошка разбила вазу; Бензоколонку закрыли; Машина в гараже; У нас двое детей;*

3) **трехактантный**: *Он подарил жене котенка;*

4) **четырехактантный**: *Она переложила деньги из кошелька в карман; Диван перенесли из спальни в детскую комнату*.

Как во всех сферах языка, здесь наблюдаются разного рода переходные случаи: в речевых реализациях предложений может иметь место как опущение, так и добавление актантов, но это не меняет принадлежности этих предложений к одному из типов (1 – 4).

Так, предложения могут быть одноактантными по своей семантической структуре, но "двуактантными" по синтаксическому устройству. Это часто имеет место, когда в позицию субъекта или объекта вводится указание на само действие, при замене глагола-сказуемого глагольно-именным словосочетанием и т. д.. Ср.: *Он* ***погулял*** *– Он* ***совершил прогулку***.

Несовпадение количества актантов в семантике и структуре предложений часто наблюдается при переводе предложений с одного языка на другой. Ср. русские предложения и их переводы на английский язык:

Рейнгольд ***передернул плечами*** (Д. Гранин) → *Rheingold* ***shrugged****; Нюся сразу же* ***испугалась*** (Ю. Герман) → *Nyussia* ***took fright*** *at once; Потом его машина* ***загорелась*** (Ю. Герман) → *And then his plane* ***caught fire****; Устименко* ***не ответил*** (Ю. Герман) → *Ustimenko* ***made no reply****;* ***Ужинали*** *дома* (Ю. Герман) → *They* ***had supper*** *at home*.

Причины данного явления лежат в разных плоскостях. Это может быть и замена признакового компонента двумя компонентами, один из которых – в объектной позиции – именует признак, а второй – глагольная лексема в полусвязочной функции (*совершить, пользоваться; to take, to make, to give*) – выражает предикацию. Это могут быть и проявления межъязыковых расхождений в способах номинации событий (ср.: *загореться – to catch fire*), и последствия других переводческих преобразований.

Заметим, что в процессе глобализации под влиянием английского языка характерные для его аналитического строя составные номинации все шире проникают в синтаксис русского языка, например: *to make a call – сделать звонок* (вместо *позвонить*).

Поскольку одно типовое значение может объединять несколько инвариантных семантических структур, для разграничения ИСС в рамках того или иного ТЗ ис-

пользуется критерий принадлежности **признакового компонента** предложения к классам слов, традиционно называемых **частями речи** (ЧР).

Русская и английская системы номинативных ЧР во многом совпадают. Простые предложения, в которых в качестве признакового компонента семантической структуры выступает та или иная ЧР, подразделяются на следующие **частеречные классы**: номинативный, вербальный (глагольный), адъективный, нумеративный, партиципиальный.

Синтаксический (конструктивный) тип предложения представляет его **структурная схема**.

В ситуативно-структурном подаспекте синтаксис **русского** простого предложения представлен следующими конструкциями:

1. N – (cop) N: *Петя студент (Петя был / будет студентом)*;
2. N – (cop) Num: *Пете (было / будет) двадцать лет*;
3. N – (cop) Adj: *Петя умный (Петя был / будет умным)*;
4. N – V: *Петя бежит*;
5. N – V – N: *Петя читает книгу*;
6. N – (V) – p N: *Петя (был / будет) на уроке; На уроке (был / будет) Петя*;
7. N – V – N – N: *Петя даёт книгу брату*;
8. N – V – N – p N: *Петя кладёт книгу на стол*.

Та же номенклатура синтаксических конструкций имеется и в **английском** языке.

1. N – cop N: *Peter is a student*;
2. N – cop Num: *Peter is twenty*;
3. N – cop Adj: *Peter is clever*;
4. N – V: *Peter runs*;
5. N – V – N: *Peter reads books*;
6. N – V – p N: *Peter is at a lesson*;
7. N – V – N – N / p N: *Peter gives his brother a book*; *Peter gives a book to his brother*;
8. N – V – N – p N: *Peter puts his book on the table.*

Таким образом, в ситуативно-структурном подаспекте устройства предложения между русским и английским языками существует много общего, что подтверждает тезис об эффективности использования данного подаспекта в качестве основы для семантико-функционального сопоставительного анализа синтаксиса разноструктурных языков. Главные межъязыковые расхождения проявляются при сопоставлении синтаксических систем языков в релятивно-структурном подаспекте (см., например [Левицкий 2009, 265–267; Семантико-функциональный сопоставительный синтаксис 2010]).

У статті наводяться основні положення семантико-функціонального порівняльного синтаксису різноструктурних мов. До типології пропозицій російської та англійської мов застосовується методика багатоаспектного аналізу їхнього влаштування і функціонування. Основне місце займає зіставлення пропозицій в ситуативно-структурному підаспекті номінативного аспекту.

Ключові слова: семантико-функціональний синтаксис, типологія пропозиції, російська мова, англійська мова, номінативний аспект, ситуативно-структурний підаспект.

This article describes the main provisions of the semantic-functional comparative syntax of languages with different structures. On the typology of the sentences of Russian and English languages multidimensional analysis of their structure and functioning is implemented. The main place is occupied by a comparison of sentences in the situation-structural subaspect of nominative aspect.

Key words: semantic-functional syntax, typology of sentence, Russian, English, nominative aspect, situational-structural subaspect.

Литература:

1. *Гак В. Г.* Высказывание и ситуация / В. Г. Гак // Проблемы структурной лингвистики. 1972. – М.: Наука, 1973. – С. 349–372.

2. *Гальперин П. Я.* К психологии формирования речи на иностранном языке / П. Я. Гальперин // Психолингвистика и обучение иностранцев русскому языку. – М., 1972. – С. 60–68.

3. *Кацнельсон С. Д.* Типология языка и речевое мышление / С. Д. Кацнельсон. – Л.: Наука, 1972. – 216 с.

4. *Копров В. Ю.* Аспекты сопоставительной типологии простого предложения (на материале русского, английского и венгерского языков) / В. Ю. Копров. – Воронеж: ВГУ, 1999. – 160 с.

5. *Копров В. Ю.* Семантико-функциональный синтаксис русского языка в сопоставлении с английским и венгерским / В. Ю. Копров. – Воронеж: Издатель О. Ю. Алейников, 2010. – 328 с.

6. *Левицкий А. Э.* Сравнительная типология английского, немецкого, русского и украинского языков : Учебное пособие / А. Э. Левицкий, Н. Д. Борисенко, А. А. Борисов, А. А. Иванов, Л. Л. Славова. – К.: Освита Украины, 2009. – 360 с.

7. Семантико-функциональный сопоставительный синтаксис: Субъектно-объектные отношения / В. Ю. Копров, Т. Н. Козюра, А. Л. Лебедева, О. М. Дедова, И. М. Сушкова; под ред. В. Ю. Копрова. – Воронеж: Изд-во НАУКА-ЮНИПРЕСС, 2011. – 263 с.

8. *Семчинський С. В.* Семантична інтерференція мов / С. В. Семчинський. – К.: Вища школа, 1974. – 256 с.

9. *Серебренников Б. А.* К проблеме сущности языка / Б. А. Серебренников // Общее языкознание: Формы существования, функции, история языка. – М.: Изд-во Наука, 1970. – 605 с.

10. *Шубин Э. П.* Основные принципы методики обучения иностранным языкам / Э. П. Шубин. – М.: Учпедгиз, 1963. – 189 с.

УДК 801.41:804.92

ОБЩАЯ, АРТИКУЛЯЦИОННАЯ И АКУСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ДИФТОНГА /'AU/ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА (по экспериментальным данным)

Бабырэ Никанор Михайлович
д-р филол. наук, проф.
Молдавский государственный университет
Усатая Лариса Никаноровна
старш. препод.
Кишиневский государственный педагогический университет имени Иона Крянгэ

В статье рассматривается общая, артикуляционная и акустическая характеристика дифтонга нисходящего типа английского языка ['au] по экспериментальным данным (рентгенографирование, кинорентгенографирование, осциллографирование, динамическое фотографирование внешних органов речи). Авторы отмечают, что дифтонг ['au] английского языка, как и румынский дифтонг ['au], артикулируется как ложный нисходящий континуум, что в пределах дифтонга выделяется центральный вершинный сегмент /a/, который и является ядром дифтонга.

Ключевые слова: неистинный, нисходящий / падающий дифтонг; ядро и глайд / гляйд дифтонга; первый / главный и второй / второстепенный элементы дифтонга; слогообразующий и неслогообразующий компоненты дифтонга; артикуляция, резонатор, спектр, форманта.

Дифтонги английского языка, как и других языков, представляют собой наиболее загадочную группу сложных гласных звуков. Оспаривается фонетическая природа дифтонгов, их фонетический статус, а также их количество. Существует мнение, что в английском языке отсутствуют дифтонги. Дифтонг ['au] одними лингвистами характеризуется как устойчивый, другими авторами – как истинный или скользящий. В таком контексте статья имеет лингвистико-теоритическое значение. Цель статьи – дать комплексную общую, артикуляционную и акустическую характеристики; поддержать гипотезу о том, что ['au] является слогом и ни первая, ни вторая часть (подразумеваются его компоненты) которого по качественным и модальным признакам не повторяют монофтонги [a] и [u] английского языка.

Общая характеристика. Дифтонг ['au] является сложным, долгим гласным звуком, неистинным, нисходящим (падающим) с ядром, образуемым гласным переднего или переднего слегка отодвинутого назад ряда широкой разновидности низкого подъема. В работах В.Н.Витомской [Витомская 1948,40] и А.А.Трахтерова [Трахтеров 1976,127] ядро дифтонга ['au] определяется как звук переднего отодвинутого назад ряда, т.е. он не отождествляется с глайдом дифтонга ['ai]. М.П.Вецозол [Вецозол 1954,30] определяет [a] как звук среднего ряда. В.А.Васильев [Васильев 1969,68] и В.Е.Шевякова [Шевякова 1967,101] считают, что ядро дифтонга ['au] практически совпадает с [a] из дифтонга ['ai] и определяют его как гласный переднего ряда. Данные кинорентгенографирония подтверждают мнения В.А.Васильева и В.Е.Шевяковой.

Дифтонг ['au] произносится одним усилием с ударением на его ядре, т.е. на его первый элемент [a]. В составе дифтонга ['au] превалирует (доминирует) первый элемент, который и образует его ядро или центр и характеризуется максимальной

произносительной энергией. Звук [a] в составе дифтонга является слогообразующим, главным, а второй элемент – неслогообразующим, второстепенным.

Дифтонг ['au] встречается во всех изученных нами позициях: *oudh, owl, owlet, ounce, oundle, ouch, out, output, outcast, owsley; bow, dhow, how, cow, plough, allow, now, row, sough, vow; miaow, about, count, mountain, pound, crown, south, towel; dowdy, noun, renown, tout, stout*.

Артикуляционная характеристика. Наши наблюдения и анализ литературных источников известных фонетистов В.А.Васильева [Vassilyev 1970], Г.П.Торсуева [Торсуев 1969], В.Л.Трахтерова [Трахтеров 1947], Д.Джоунза [Jones 1987], Б.Хала [Hala 1959], Р.Т.Холбрука [Hollbrook 1937] показывает, что при артикуляции дифтонга ['au] английского языка речевой тракт заметно изменяет свою конфигурацию, т.е. положение артикулирующих органов изменяется и характеризуется скользящей артикуляцией. В первой фазе артикуляции дифтонга ['au] нижняя челюсть сильно отодвигается от верхней, расстояние между губами становится максимальной, голосовые связки сильно вибрируют. При артикуляции [a] первого элемента ['au] губы занимают нейтральное положение, слегка растянуты, язык также занимает несколько нейтральное положение, а его кончик лежит у нижних резцов, челюсти широко раздвинуты и постепенно сближаются в последней артикуляционной фазе. При артикуляции [a] объем ротового резонатора максимальный, место небольшого сужения образованно между задней частью языка и мягким небом, объем гортанно-глоточного резонатора уменьшается и валлекулы расширяются. Первый элемент дифтонга является открытым, широким, нелабиальным гласным звуком переднего или переднего слегка отодвинутого назад рядя широкой разновидности низкого подъема. При [a] передняя полость увеличена до предела, задняя немного короче передней.

При артикуляции глайда дифтонга ['au] положение органов речи изменяется: нижняя челюсть приближается к верхней, расстояние между верхними и нижними резцами и губами становится минимальными. Губы незначительно выдвинуты вперед и не округлены, язык отодвигается назад, а его корень приподнимается к мягкому небу, но не достигает высоты изолированного [υ], таким образом, язык переходит из переднего положения в заднее. При артикуляции [υ] наблюдается обратный процесс, место максимального сужения продвигается в передней части из задней ротового резонатора. Кончик языка находится у альвеол нижних средних резцов, спинка языка сильно отодвигается назад. Объем ротового резонатора увеличивается. Проход между мягким небом и поднятой спинкой языка сужается. Гортанно-глоточный резонатор при [u] более сужен. Глайд [u] является слабым, закрытым, лабиальным асимметричным гласным звуком, заднего продвинутого вперед ряда широкой разновидности высокого подъема. Он является близким к монофтонгу [u] и произносится нечетко. Глайд [u] является промежуточным звуком между английскими монофтонгами [u] и [u:], но обычно звучит как слабый изолированный [u]. В целом при произнесении дифтонга ['au] объем гортанно-глоточного резонатора уменьшается в задней части и расширяется в передней, после чего уменьшается как в передней, так и в задней части ротового резонатора.

Схематическое изображение артикуляционной характеристики
Дифтонг ['au]

↓

сложный, долгий, гласный звук, неистинный, падающий (нисходящий) континуум

↓

компоненты:

↙↘

первый [a] второй [u]

передний или передний задний продвинутый
отодвинутый назад, ряда (выдвинутый вперед)
нижнего подъема широкой асимметричный высокого подъема,
разновидности (широкий звук) широкой разновидности,
нелабиальный, открытый лабиальный, закрытый, узкий

Акустическая характеристика. В нисходящем дифтонге ['au] доминирует первый компонент [a], которому присущи все вокалические признаки. На материалах инструментального исследования фонетиста М.А.Нейланда [Нейланд 1965; 1966; 1970] обнаруживаются компоненты дифтонга, характерные, как для спектра гласного [a], так и для [u]. Первый спектр является компактным, второй – диффузным.

Первая форманта компактного спектра помещена выше, а вторая форманта диффузного спектра расположена сравнительно ниже, т.е. в области более низких частот. В компактном спектре уровень звуковой энергии максимальный, а диффузного спектра незначительный. Звук [a] характеризуется низким тоном. Произносительная энергия звука [a] из ['au] и звука [a] из ['ai] практически не отличаются. Направление тона в дифтонге ['au] обычно восходяще-нисходящее. Направление тона в дифтонге ['au] идентично направлению тона в дифтонге ['ai], т.е. тон повышается в первом компоненте дифтонга и падает во втором. В дифтонге ['au] кульминация интенсивности находится в первом компоненте. Напряжение органов речи больше в первом элементе дифтонга, чем во втором. Интервал положения тона в дифтонге ['au] наименьший по сравнению с ['ai]. Качество первого компонента дифтонга ['aʊ] меняется медленно сравнительно с его глайдом. В спектре компонентов дифтонга ['au] как и ['ai], наблюдаются два различных качества, которые зависят от низкого и более высокого подъема языка. В середине дифтонга ['au] чаще наблюдается сдвиг формантов спектра, поэтому в момент перехода от ядра дифтонга к глайду нельзя определить качество составных частей гаммы звуков. Ядро дифтонга имеет устойчивое качество, глайд образуется только в конце артикуляции и является неударным, коротким звуком. Средняя долгота дифтонга ['au] – 342 мс. Первый компонент [a] длиннее второго [u]. Он длиннее почти в 2–3 или

1,6–2,5 раза. Долгота второго компонента дифтонга ['au] обычно меньше долготы второго компонента дифтонга ['ai] и составляет 13–18% или 28–29% долготы дифтонга. Переходная часть между ядром и глайдом дифтонга ['au] длиннее, чем в дифтонге ['ai], и составляет 16–29% долготы дифтонга.

Произносительная энергия звука [a] распределена в следующих областях частот и характеризуется следующими областями усиления: F_1 = 800 – 950 Гц; F_2 = 1000 – 2950 Гц; F_3 = 1000 – 2950 Гц; F_4 = 2650 – 4300 Гц.

Гласный [u] в дифтонге ['au] характеризуется диффузным спектром. Произносительная энергия его распределена в следующих областях частот и характеризуется следующими областями усиления: F_1 = 300 – 650 Гц; F_2 = 800 – 950 Гц; F_3 = 1650 – 2650 Гц; F_4 = 3500 – 4300 Гц. Основная энергия в спектре [u] сконцентрирована в области низких частот. Контур всех формат [u] дифтонга ['au] четкий. Качество произносительной энергии меньше по отношению к первому компоненту [a] дифтонга ['au]. Второй элемент [u] является кратким гласным и практически совпадает с монофтонгом [u] английского языка.

Дифтонг ['au] в целом характеризуется следующими областями усиления: 1-й компонент F_1 = 800 – 950 Гц; F_2 = 1000 – 2950 Гц; F_3 = 1000 – 2950 Гц; F_4 = 2650 – 4300 Гц; 2-й компонент F_1 = 300 – 650 Гц; F_2 = 800 – 950 Гц; F_3 = 1650 – 2650 Гц; F_4 = 3500 – 4300 Гц.

Исходя из вышесказанного, замечаем, что звуки [a] и [u] образуют дифтонг нисходящего типа, который по своей общей, артикуляционной и акустической характеристике не отличается от остальных нисходящих дифтонгов английского языка и от таких дифтонгов других германских и романских языков, в том числе дифтонга ['au] румынского языка. Дифтонг [au] реализуется как единая структура, компоненты которой связаны единым назначением: оба являются "матерью" слога.

У статті розглядається загальна, артикуляційна та акустична характеристика англійського низхідного дифтонга ['au] за експериментальними даними (рентгенографування, кінорентгенографування, осцілографування, динамичне фотографування зовнішних органів мовлення). Автори вважають, що дифтонг ['au] англійської мови, як і румунський дифтонг ['au], артикулюється як неправильний низхідний континуум, що в межах дифтонга виділяється центральний вершинний сегмент [a], який і є ядром дифтонга.

Ключові слова: неправильний, низхідний дифтонг; ядро та глайд / гляйд дифтонга; перший / головний та другий / другорядний елементи дифтонга; складотворчий та нескладотворчий компоненти дифтонга, артикуляція, резонатор, спектр; форманта.

The article observes the general, articulatory and acoustic characteristics of the English descendant diphthong ['au] on the basis of the experimental data (static and dynamic X-ray, oscillography, dynamic photographying of the exteriour speech organs). The authors considers that the English diphthong ['au], as well as its Romanian counterpart, is articulated as a false descendant continuum and within the diphthong limits the central height segment [a] constituting the diphthong nucleus is highlighted.

Key words: false descendant diphthong, diphthong nucleus and glide, the first/main and the second/secondary diphthong elements, articulation, resonator, spectre, formant.

Литература:

1. *Васильев В.А.* Классификация звуков английского языка. – Москва: МГПИИЯ, 1969. – 72 с.
2. *Вецозол М.П.* Сравнительный анализ систем гласных фонем латышского и английского языков: Автореф. дис. … канд. филол. наук – Рига, 1954. – 34 с.
3. *Витомская В.Н.* Основы английской фонетики. – Москва: Изд-во литературы на иностранных языках, 1948. – 384 с.
4. *Нейланд М.А.* Сравнительный анализ физикальных свойств дифтонгов современного английского и латышского языков. Экспериментальные исследования. Автореф. дис. … канд. филол. наук. – Рига, 1965. – 31 с.
5. *Нейланд М.А.* Характеристика физико-акустических особенносей дифтонгов английского языка//Ученые записки ЛГУ им. Петра Стучки, Т.77, 1966. – С. 37–62.
6. *Нейланд М.А.* Сопоставительный анализ акустических свойств английских и латышских дифтонгов // Proceedings of the Sixth International Congress of Phonetic Sciences, Held at Pragne 7–13 September 1967. – Pragne: Academia Publishing House of the Chechoslovak Academy of Sciences, 1970. – P. 667–669.
7. *Торсуев Г.П.* Проблемы теоретической фонетики и фонологии. – Ленинград: Наука, 1969. – 110 с.
8. *Трахтеров А.Л.* Введение в практический курс английского языка. – Москва: Изд-во литературы на иностранных языках, 1947. – 144 с.
9. *Трахтеров А.Л.* Практический курс фонетики английского языка. – Москва: Высшая школа, 1976. – 312 с.
10. *Шевякова В.Е.* Вводный фонетический курс английского языка. – Москва: Наука, 1967. – 163 с.
11. *Hala Bohuslav.* English Vowels in Phonetics Pictures. – Praha. / Makl-vi CSAV. – 1959. – 144 p.
12. *Hollbrook R.T., Carmody F.J.* X-ray Studies of Speech Articulatious. – University of California: Publications in Modern Philology, Vol.20, no.4, Berkeley, 1937. – 51 p.
13. *Jones Daniel.* An Outline of English Phonetics. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 328 p.
14. *Vassilyev V.A.* English Phonetics. A Theoretical Course. – Moscow: Higher School Publishing House, 1970. – 324 p.

УДК 811.161.2'38'42

АНТИТЕТИЧНІ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ВІДНОШЕННЯ У НАДФРАЗНІЙ ЄДНОСТІ ТА ТЕКСТІ

Гуйванюк Ніна Василівна
д-р філол. наук, проф.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті досліджено синтаксичну природу антитези як стилістичної фігури, виокремлено п'ять типів антитетичних структур (простих ускладнених речень, складносурядних, складнопідрядних, складних безсполучникових та надфразних єдностей). Доведено, що антитетичні конструкції будуються на семантико-синтаксичних відношеннях зіставлення, протиставлення, невідповідності, контрасту та деяких ін. Виділено декілька типів антитетичних конструкцій (парадокс, акротеза, амфітеза, антиметабола).

Ключові слова: поетичний синтаксис, антитеза, речення, текст, надфразна єдність, семантико-синтаксичні відношення.

Актуальність теми дослідження зумовлена увагою лінгвістів до проблем поетичного синтаксису, появою у цій галузі новітніх течій, інтуїтивно-споглядальних, когнітивно-інтерпретаційних та прагматично-модальних парадигм. В аспекті актуальних проблем сучасної текстології, дискурсології та лінгвостилістики намітився новий погляд на синтаксичну природу стилістичних фігур, які активно використовуються у різних мовах. Метою нашого дослідження є спроба проаналізувати синтаксичну природу антитези, в основі якої лежать антитетичні відношення, що забезпечують змістову єдність конструкції на основі протиставлення, контрасту та невідповідності двох явищ, ознак, дій чи картин об'єктивної дійсності. Ми ставили перед собою завдання: виявити бінарний характер антитетичності, спираючись на семантику протиставності, на лексико-семантичне наповнення предикативних частин складних синтаксичних конструкцій; звернути увагу на особливості передачі антитетичних відношень на рівні надфразної єдності і тексту.

Актуальність дослідження зумовлена також відсутністю спеціальних праць, присвячених синтаксичній природі антитези, яка є досить поширеною фігурою мови, необхідністю розв'язання багатьох спірних питань, пов'язаних з реалізацією семантико-синтаксичних категорій *зіставності і протиставності, невідповідності, несумісності, суперечності, протидії, парадоксу, семантичного конфлікту, контрасту* тощо у системі простих та складних речень, надфразних єдностей і на рівні цілісної структури поетичного тексту. Саме ці різновиди значень, які найчастіше виражають антитези як поетичні фігури, ми називаємо **антитетичними**.

Антитеза (від гр. ἀντίθεσις – протиставлення) як стилістична фігура – це "особливо підкреслене протиставлення протилежних життєвих явищ, понять, почуттів, думок, людських характерів" [Лесин 1971, 28].

Як виразний засіб риторики антитеза була описана ще в античних поетиках. Загальновідомо, що контрастне у протиставленні сприймається значно гостріше, виразніше, ніж неконтрастне. Ця особливість людської психіки зіставляти, порівнювати і протиставляти предмети, ознаки, дії тощо, і пояснює емоційність та експресивність стилістичних фігур, *логічний центр яких становлять антитези, протиставлення, зіставлення, оксюморони* [Українська мова: Енциклопедія 2000, 26–27].

Як бачимо, поняття антитези у її співвідношеннях до інших стилістичних фігур, побудованих на протиставленні понять, явищ, дій чи властивостей, дещо не чітке. Наприклад, В. Домбровський не вважає антитезу синтаксичною фігурою, які "змінюють формально природний, мовною традицією вироблений і в граматиці описаний лад слів у реченні під впливом схвильованого почуття" [Домбровський 2008, 126]. До синтаксичних фігур він зараховує *паралелізм, інверсію, хіазм, асиндетон і полісиндетон, парентезу, еліпсис, ярмо і анаколуф*, тоді як *антитезу, оксиморон, парадокс, ступенювання, епексегезу і дієрезу* вважає **емфатичними**, тобто такими, що, на його думку, мають на меті передусім емфатичне призначення (з гр. ἔμφασις – пересада [перебільшення] в бесіді [Домбровський 2008, 13]. Проте у визначенні антитези В. Домбровський звертає увагу на характерні особливості синтаксичної природи цієї фігури: це "розміщення поруч двох речень, що висловлюють протилежні або суперечливі думки" [Домбровський 2008, 136].

Основою антитези є **контраст**, який, на думку В. Домбровського, може бути зовнішній або внутрішній. Перший "оживляє образ для уяви, другий – для почуття" [Домбровський 2008, 136]. Наприклад: *У майбутнє ідем,* ***А*** *минуле – навстріч* (В. Калашник).*Тяжкі часи минають,* ***а*** *добрі справи залишаються* (Т. Севернюк). ***Не прийшов – примчав*** *до своєї коханої* (М. Лазарук).

Антитеза займає помітне місце в арсеналі засобів художньої виразності. На численних прикладах ми переконуємося, що предмети, явища чи поняття, які перебувають у контрастних відношеннях, сприймаються значно гостріше, виразніше, ніж неконтрастні. Мета використання антитези як стилістичної фігури полягає у *протиставленні або зіставленні* порівнюваних понять, явищ, ситуацій шляхом поєднання їх мовних виражень в одному контексті для досягнення певного виражально-зображального поняття (*увиразнення протилежності, підкреслення несумісності або, навпаки, діалектичного співіснування тих чи інших понять*) [Українська мова: Енциклопедія 2000, 26]. За допомогою контрастного зіставлення фактів, – як зазначає Л. М. Полюга, автор "Словника антонімів української мови", – "найяскравіше вимальовується їх глибина, бо на темному фоні найчіткіше видніється ясне, звучання чудово сприймається в тиші, знайшовши кінець чогось, підсвідомо шукаємо його початку" [Полюга 1999, 6].

Із синтаксичного погляду можемо говорити про різні типи протиставлень, які застосовуються в антитезах. Це передусім корелятивні пари антонімічних слів, словосполучень, предикативних одиниць у складному реченні. Протиставлення, зумовлює, як слушно зауважує С. Є. Доломан, емоційність та експресивність стилістичних фігур, логічний центр яких становлять антоніми [Доломан 1983, 17–19].

Антитетичні відношення знаходять широке використання в системі синтаксичних одиниць у формі закритих сурядних рядів словоформ та складних речень, що виражають зіставно-протиставні відношення. Важливий внесок у розмежування зіставно-протиставних відношень зробив С. І. Дорошенко, запропонувавши такі пояснення: "зіставлення сприймається як повідомлення про схожі чи несхожі два однотипних явища, дві дії, що паралельно існують і не протидіють, не суперечать одна одній, не виключають одна одну" [Дорошенко 1980, 119], а "протиставлення ґрунтується на

невідповідності, несумісності, суперечливості між поєднаними компонентами, на запереченні одного і ствердженні іншого як протиставно-контрастуючих елементів" [Дорошенко 1987, 50]. Більшість лінгвістів розуміють протиставність як відношення між двома поняттями, що передбачають взаємовиключення.

Інтерпретація синтаксичної будови антитез, зафіксованих у сучасних поетичних творах, здійснено методом лінгвістичного опису, зіставлення, трансформації. Аналіз мовних явищ провадився з урахуванням взаємозв'язку лексичного й морфолого-синтаксичного вираження значень зіставності й протиставності, семантичної наповненості й інтонаційного оформлення простих речень з сурядними рядами словоформ, складних речень різної будови та тексту.

Антитеза полягає у зіставленні протилежних думок або образів для посилення враження їх відмінності, протиставлення. Вона повніше виявляє характеристики порівнюваних образів; часто має яскраво виражену емоційність і стислість, що надає багатьом виразам, у яких вжито цю стилістичну фігуру, афористичності: *Час руйнує земне. Слово – Дух – не мине. Уже пора* ***не*** *сіяти,* ***а*** *жати... Душа* ***не*** *відліта, чека На Богом прийняті молитви. Катуєм тишу пустодзвонами, Себе не чуємо у хорі. Ми земні,* ***та*** *у вись, ніби птиці, знялись* (З тв. В. Калашника). Як бачимо, наведені афористичні висловлювання – різні за будовою синтаксичні структури. Це прості і складні речення, а також надфразні єдності.

Близький до антитези й **парадокс** – фігура, що так само ґрунтується на контрасті. Вона "ставить суперечливі думки у стосунок причини й наслідку, хоч вони себе взаємно заперечують, – зауважував В. Домбровський [Домбровський 2008, 137]. Як бачимо, межі між антитезою та парадоксом не чіткі, бо в основі обох лежить семантика невідповідності. Напр.: *Вже є Герої України,* ***А*** *України все нема* (В. Калашник). "*Земне життя, скінчившись, не згасає* (В. Калашник).

Антитетичні відношення виражаються поєднанням лексичних та синтаксичних засобів, зокрема: **1) протиставленням на власне лексичному рівні** (звичайно в межах простого речення при підрядному зв'язку між словами). У структуруванні антитез беруть участь лексичні (словникові) антонімічні пари, наприклад: *початок* і *кінець*, *живий – мертвий*, *радіти – сумувати.* Проте частіше – це контекстуальні антоніми: ***Не*** *споришем поріс,* ***а*** *лободою Нічийний двір* (В. Калашник); **2) протиставленням на лексико-синтаксичному рівні** (за допомогою відповідної інтонації, сполучників, порядку слів – при сурядних, підрядних та безсполучникових зв'язках між словами): *Як стихну я в годину пізню, Ти, пісне*, ***не*** *стихай – звучи*! (В. Калашник); **3) протиставленням на синтаксичному рівні:** 1) з експліцитно вираженими антитетичними відношеннями: ***Хай*** *час свої дає нам межі,* ***Але*** *не коримося ми І радо ловимо бентежні Весняні подихи зими* (В.Калашник); 2) з імпліцитно вираженими антитетичними відношеннями: *Катуєм тишу пустодзвонами*, [ПРОТЕ] *Себе не чуємо у хорі* (В. Калашник).*У полі знову половіє жито, Життям сповняє золото колось*. [А ПРОТЕ] *Я не хотів би заново прожити Все те, що вже прожити довелось*(В. Калашник).

За структурою можна виділити такі типи антитез: 1) прості ускладнені речення (найчастіше з закритим сурядним рядом словоформ); 2) складносурядні речення з

зіставно-протиставними сполучниками; 3) складнопідрядні речення (найчастіше допустово-протиставні); 4) складні безсполучникові речення; 5) складні синтаксичні конструкції з різними видами зв'язку; 6) надфразні єдності.

1. Антитези – **прості речення.** Зіставно-протиставні відношення виражають об'єднання двох несумісних, протилежних, контрастно-несумісних однорідних членів речення. Такі однорідні компоненти утворюють замкнені ряди, їх однорідність постає всупереч логічному значенню членів речення, оскільки вони сприймаються як протилежні, взаємовиключні. Антитези – прості речення побудовані на протиставленні слів-антонімів, одне з яких має заперечну частку НЕ, а також протиставний сполучник А: *Бо в чаші храму* ***не*** *вино,* ***а*** *трута нездоланна* (П. Кононенко). Ряди присудків, поєднуються сполучниковим зв'язком (за допомогою сурядних сполучників А, ТА), передаючи відношення невідповідності, суперечності, несумісності: Вони *творці,* ***та*** *не збагнули Свого призначення в цю мить* В. Калашник). Така конструкція є різновидом антитези, яку ще називають ***акротезою.*** Це "підкреслене ствердження однієї з ознак предмета чи явища за рахунок заперечення протилежного" [Щербаков 2003, 57].

В антитезах чітко протиставлені закриті сурядні ряди головних членів речення можуть виражатися і за допомогою безсполучникового зв'язку, тобто семантично не диференційованого. Тоді антитетичні відношення передаються за допомогою інтонації: *Як стихну я в годину пізню, Ти, пісне,* ***не*** *стихай – звучи*! *Душа* ***не*** *відліта, чека На Богом прийняті молитви* (З тв. В. Калашника). Особливо виразне безсполучникове протиставлення на рівні підметів: ***Не геноцид – стихійне лихо*** *Прийшло у місто і в село* (В. Калашник) (*імпліцитне протиставлення виділяється логічно та інтонаційно*); частіше – на рівні присудків: *Завіса впала. Я вже* ***не актор – глядач*** (В. Стус); подекуди – на рівні другорядних членів речення: *Боже,* ***не літості – лютості****, Боже, не ласки, а мсти, дай розірвати нам пута ці, ретязі ці рознести* (В. Стус). *І вже починаєш не час цінувати****, а*** *мить* (Б. Олійник).

2. **Складносурядні речення** – найбільш характерний спосіб синтаксичного структурування антитез, антитетичні відношення в яких передають відповідні сурядні зіставно-протиставні сполучники А, ТА, АЛЕ, ПРОТЕ, ОДНАК, ОДНАЧЕ, кожен з яких має певний відтінок зіставно-протиставного значення. Складносурядне речення закритої структури зі сполучником **А** передає :а) семантику обмеженого протиставлення: *Були труди, знамена, дати –* ***Лиш*** *волі й щастя не було* (В. Калашник); б) семантику невідповідності: *В долинах персики цвітуть,* ***А*** *в горах знову сніг…* (М. Рильський). *Я хотів би по швидше втекти від розлуки*, **А** *втікаю від зустрічі в збурений світ* (В. Калашник); в) контрасту: *Вже є Герої України,* ***А*** *України все нема* (В. Калашник).

Складносурядне протиставне зі сполучником **АЛЕ** найвиразніше передає контраст, невідповідність, власне протиставлення: *Тоді довірились ми долі щиро,* ***Але*** *вона мости нам розвела* (В. Калашник). Подекуди цей сполучник вносить у протиставні відношення відтінок допустовості або виражає протиставно-компенсаційні відношення, подібно до сполучника **проте**: *До них* [калинових мостів] *не всім дано нам доплисти,* ***Але*** *любов залишиться із нами* (В. Калашник).

Складносурядне речення зі сполучником **однак (одначе**), синонімічним до сполучника **проте**, передає антитетичні відношення з відтінком обмеження чи допустовості: *Зорі ті ж самі,* ***одначе*** *світ інакший* (О. Пахльовська).

3. До антитез – **складнопідрядних речень** передусім належать речення з семантикою допустовості, предикативні частини яких мають подвійний підрядно-сурядний зв'язок: допустовий сполучник **хоч**, **хай**, **нехай**, **дарма що** – на початку підрядної частини та протиставний сполучник **а**, **але**, **а проте**, **проте** – на початку головної. Наприклад: ***Нехай*** *не стане в круговерті літ Ні канонад, ні пострілів "Аврори",* ***А*** *серце з серцем на зорі говорить, Коли благословляється на світ* (В. Калашник). Хоч у багатьох випадках протиставний сполучник відсутній, імпліцитно виражене антитетичне відношення досить відчутне, як-от: ***Хоч*** *потім черга літ і бід Земну відкриє галерею, Не перестане небозвід Манити білою зорею* (В. Калашник). Імпліцитне вираження антитетичних відношень допомагає виявити кореферентне співвідношення, тобто вставляння протиставного сполучника: // *Хоч потім черга літ і бід Земну відкриє галерею*, [АЛЕ, ПРОТЕ] *Не перестане небозвід Манити білою зорею.*

4. **Антитези – складні безсполучникові речення закритої структури** з семантикою протиставлення менш поширені, а проте безсполучниковість сприяє виникненню багатоплановості відношень між компонентами, а значить – вираженню семантичної багатозначності всього складного утворення. Порівняймо: *Катуєм тишу пустодзвонами, Себе не чуємо у хорі* (В. Калашник) // *Катуєм тишу пустодзвонами*, [А, ПРОТЕ] *Себе не чуємо у хорі. Життя зовеш – нуртує смерті трунок* (невідповідність) (П. Кононенко).

5. **Речення з різними типами зв'язку** з антитетичним значенням охоплює такі різновиди: а) з сурядним та безсполучниковим зв'язком: *На березі часу усі розчаровані: Одні – що зупинка, а хтось – що кінець* (В. Калашник); б) з сурядним та підрядним зв'язком: *Те, що мина, ніколи не вертає,* ***Та*** *ми постійно линемо туди, Де юністю залишені сліди Травою забуття не заростають* (В. Калашник).

6. **Антитези – надфразні єдності**. Поширеним засобом синтаксичного структурування антитез у мові сучасної поезії є експліцитні засоби вираження протиставлення на рівні тексту – сполучники А, ТА, АЛЕ, ПРОТЕ між двома окремими реченнями, що разом становлять надфразну єдність. Найбільш частотним серед них є сполучник А, вживання якого у тексті називають "сигналом повороту розповіді" [Урысон 2002, 348–358]. Думка, розбита на два блоки в антитетичній надфразній єдності завдяки логічному та смисловому виділенню, особливо увиразнюється максимально актуалізованою другою частиною (крім зіставно-протиставного сполучника, тут наявні особлива пауза й інтонація та відповідний розділовий знак – крапка, три крапки, знак питання чи знак оклику), що робить антитезу емфатичною фігурою. Порівняймо:

- **зі сполучником А (**відношення зіставності, протиставності, невідповідності, контрасту, семантичного конфлікту): *Десь тут кінчається початок Минулих сподівань і втіх.* ***А*** *поряд мчать з гори санчата І в них дитячий спомин-сміх* (В. Калашник) – значення зіставлення двох картин дійсності. Рідко сполучник **А** може передати і протиставні відношення (невідповідності): *Вона ж була як голос України, що клекотів у наших корогвах!* ***А*** *ви тепер шукаєте їй кару...*

(Л. Костенко). *Була ж у тебе мудра й мужня мрія? А віє попіл каяття пустого...* (П. Кононенко). *Житейське море – вал за валом, І вже дев'ятий наплива…**А** жнива зібрано так мало, І сказано не всі слова* (В. Калашник). *Загрожують нам завжди сили зла. І перед нами – роздоріжжя всюди, Дамоклів меч і пущена стріла… **А** ми беззахисні, відкриті злобі люди...* (В. Калашник) (невідповідності, контрасту).

- **зі сполучником ТА (протиставні відношення):** *Ще у розповні літо. **Та** вже відцвіли хризантеми, півонії й мрії* (П. Кононенко). *Відцвіли хризантеми. **Та** ти – як весна: в ніжних ранках, в піснях солов'їних* (П. Кононенко). *Спливає час. І наше свято Із плином часу відбува. **Та** кожна мить – це так багато, Якщо в душі любов жива* (В. Калашник);
- **зі сполучником АЛЕ (протиставно-обмежувальні відношення):** *Осоння осені – остання мить тепла… **Але** весна, довічний дар поету, І з літом за межу не відбула* (В. Калашник);
- **зі сполучником ПРОТЕ:** *Мовчанка – золото. **Проте**, Бува того багатства надмір* (В. Калашник).

На рівні імпліцитного вираження антитетичних семантико-синтаксичних відношень у тексті безсполучниковий зв'язок кількох (найчастіше двох речень) створює розгорнуті антитези: *Багато слів страшних тут наговорено. Ніхто не говорив про головне* (Л. Костенко). *Ця дівчина не просто так, Маруся. Це голос наш,. Це пісня. Це душа* (Л. Костенко). *Шукала слів. Знайшла мовчання* (Т. Севернюк). *Інші мали спокій і причали. Ти ж горів лиш словом і рядком* (В. Калашник). *Життя прожить – не поле перейти. Вам довелось долати мінне поле* (В. Калашник). *А далі – безчасся чи час благовісний. Те буде без нас, ніби ми й не жили… Дарма. Душу й серце лишити б у пісні…*(В. Калашник) *Печаль – не голод звечора і зрання. Печаль – це біль безмежний, рай і пекло* (П. Кононенко).

Імпліцитно вираженими можуть бути і зіставно-доповнювальні та приєднувально – градаційні відношення у безсполучниковому реченні, що підсилює компонент **не тільки**: *Сім'я студентська й альма-матер Не тільки* в *молодість мости – Нам пощастило тут пізнати Жагу глибин і висоти* (В. Калашник) // *Сім'я студентська й альма-матер **Не тільки** в молодість мости* – [А ЩЕ] *Нам пощастило тут пізнати Жагу глибин і висоти*.

Рідше в антитезі спостерігаємо протиставно-розділові відношення: *Навіщо нам кольори ці і ці ідеї, Що ними змішані світло й пітьма? Вони існують? **А** чи* їх нема?.. (В. Калашник) (значення взаємовиключення).

Антитетичні відношення у тексті особливо виразні і у складі приєднувальних конструкцій: *Синій птах поманив не коритися прозі. Журавлями у небо надії знялись, Щоб літа наздогнали в дорозі й тривозі На останній зупинці. **Не зараз. Колись*** (В. Калашник) // *Не зараз.* [А] *Колись. Спочатку гнів бере. **Бо ти – не Бог. Людина...*** (П. Кононенко).

Підсилює виразність протиставлення повтор та використання лексичних антонімів *колись – тепер*: ***Колись** воно* [серце – Н. Г.] *дитинно усміхалось. **Колись** – як квітка-папороть манило. Немов струмок з-під льоду, жебоніло. Як мрія, в небо кликало й цвіло. **Тепер** – як риба в морі – залягло. **Тепер** – з печалі – чорно защеміло* (П. Кононенко).

Антитетичні семантико-синтаксичні відношення ґрунтуються на контрастуючому вияві протилежності між явищами, діями, ознаками. Вони засновані на запереченні одного на користь іншого або на невідповідності між дією першої і другої частин надфразної єдності. З огляду на це, структури протиставної семантики поділяємо на дві групи: 1) конструкції, у яких частини об'єднані на основі заперечно-стверджувального протиставлення; 2) поєднання, в яких відношення між частинами засновані на невідповідності їх змісту. До першої групи можна зарахувати конструкції, протиставлення в яких базується на основі заперечення в першій предикативній одиниці і ствердження – у другій. Речення з оберненою конструкцією трапляються значно рідше.

У надфразних єдностях другого типу контраст базується на невідповідності, що виникає, коли дія починається, але не дає результату, коли дія задумувалася, але не здійснилася, коли бажана дія нехтується.

Зв'язок між частинами антитетичної надфразної єдності буває сполучниковий та безсполучниковий.

Стилістичні функції антитетичних конструкцій у мові сучасної поезії надзвичайно різноманітні. Більшість із них відповідають описаним у літературі різновидам антитез. Крім **акротези**, побудованої на підкресленні одного з компонентів протиставлення, виділяють ще **амфітезу** як різновид антитези, яка охоплює не два компоненти протиставлення, а більше, що становлять сурядний ряд словоформ [Щербаков 2003, 57]. Наприклад: *Коли ти не належиш сам собі*, ***А*** *партії, кар'єрі, боротьбі...* (В. Калашник). Окремим різновидом антитези виступає **антиметабола**, тобто поєднання антитези з хіазмом: *Живі слова ніколи не вмирають,* ***А*** *неживі ніколи не жили* (В. Калашник). Підсилює антитетичність змісту антиметаболи повтор тих самих лексем: *Я хотів би пошвидше втекти від розлуки*, **А** *втікаю від зустрічі в збурений світ* (В. Калашник).

Антитетичні відношення у надфразних єдностях будуються і як синтаксичні паралелізми: *Стругав колиску – вийшла домовина. Шукав дружину – появилась ти* (П. Кононенко).

Отже, в образній системі сучасної української поезії широко використовують антитези, що ґрунтуються на використанні антитетичних кореляцій, антонімічних пар, оксиморонів тощо. Вони збагачують мову, роблять її точною, яскравою. Антитетична корелятивна пара набуває особливого звучання, розкривається у всій своїй повноті у поетичному контексті. Письменники використовують різні типи антитез: прості ускладнені речення з закритими рядами словоформ (акротези), складносурядні речення з зіставно-протиставними сполучниками А, АЛЕ, ТА, ПРОТЕ, складнопідрядні речення з допустовою семантикою, складні безсполучникові речення закритої структури з зіставно-протиставними відношеннями та надфразні єдності з експліцитним чи імпліцитним вираженням протиставності. Особливо виразні антитези, в яких протиставляються не суміжні поняття, а побудовані на паралельних асоціаціях світу природи та людини.

В статье исследована синтаксическая природа антитезы как стилистической фигуры, выделены пять типов антитетических структур (простых осложненных предложений, сложносочиненных, сложноподчиненных, бессоюзных, сверхфразовых единств). Доказано, что антитетические конструкции строятся на семантико-синтаксических отношениях сопоставления, противопоставления, несоответствия, контраста и др. Определено несколько типов антитетических конструкций (парадокс, акротеза, амфитеза, антиметабола).

Ключевые слова: поэтический синтаксис, антитеза, предложение, текст, сверхфразовое единство, семантико-синтаксические отношения.

The article presents the investigation into the syntectic nature of antithesis as a stylistic devise, five types of antithetical structures are singled out (simple complicated sentences, compound and complex sentences, asyndetic supraphrasa unities). It is argued that antithetical structures are built upon semantic-syntactic relations of comparison, opposition, disparity of contrast etc. A number of antithetical constructions are distinguished (paradox, acrothesis, amphithesis, antimtabola).

Key words: syntax of poetry, antithesis, sentence, text, supraphrasa unit, semantic-syntactic relations.

Література:

1. *Доломан С. Є.* Антитеза в мові художньої літератури / С. Є. Доломан // Культура слова. – Вип. 24. – К. : Наук.думка, 1983. – С. 17–19.

2. *Домбровський В.* Українська стилістика і ритміка. Українська поетика / В. Домбровський. – Дрогобич : Видавнича фірма "Відродження", 2008. – 488 с.

3. *Дорошенко С. І.* Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові / С. І. Дорошенко. – Х.: Вища школа, 1980. – 152 с.

4. *Дорошенко С. І.* Безсполучникові складні речення зіставно-протиставного значення / С. І. Дорошенко // Мовознавство. – 1987. – №7. – С. 47–54.

5. *Лесин В. М.* Словник літературознавчих термінів / В. М. Лесин, О. С. Пулинець. – К. : Рад. шк., 1971. – 431 с.

6. *Полюга Л. М.* Словник антонімів української мови / За ред. Л. С. Паламарчука / Л. М. Полюга. – [вид. 2-е, доп. і випр.]. – К. : Довіра, 1999. – 275 с.

7. *Українська мова: Енциклопедія* / [Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та інші]. – К. : Українська енциклопедія ім. М.П.Бажана, 2000. – С. 26–27.

8. *Урысон Е. В.* Союз А как сигнал "поворота повествования" / Е. В. Урысон // Логический анализ языка. Семантика начала и конца / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М. : Индрик, 2002. – С. 348–358.

9. *Щербаков А. В.* Антитеза / А. В. Щербаков // Культура русской речи : Энциклопедический словарь-справочник / Под ред. Л. Ю. Иванова, А. П. Сковородникова, Е. Н.Ширяева и др. – М. : Флинта; Наука, 2003. – С. 56–58.

УДК 81'373.72:811.111

ІЗ ФІЛОЛОГІЧНИХ СПОСТЕРЕЖНЬ НАД ФУНКЦІОНУВАННЯМ АД'ЄКТИВІВ ТЕРМІЧНОЇ СЕМАНТИКИ НА ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГІЧНОМУ РІВНІ

Єрмоленко Сергій Семенович
д-р філол. наук, старш. наук. співроб.
Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України,
Бечко Яна Валеріївна
асп.
Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України

У статті на матеріалі прикметників термічного значення розглядається питання про зв'язки між семантикою слова як одиниці лексичної системи й ідіоматичною семантикою слова як складника фразеологізму. Автори виділяють властивості ад'єктивної семантики, релевантні у плані фразеотворення.

Ключові слова: фразеологія, лексика, семантика, мотивація, прикметник, семантема, ідіоматичне значення.

Одне із досить давно поставлених, але й досі актуальних завдань теоретичної фразеології мови полягає у дослідженні взаємозв'язків між власне лексичною та фразеологічною семантикою [Мельчук 1960, 73–80; Телия 1972, 502–503]. Конкретніше, ідеться про характер зв'язків між тими значеннями (семантемами) слова, що притаманні йому як одиниці лексико-семантичної системи, і тими, які виникають у разі вживання слова у внутрішньофразеологічному контексті як складової частини фразеологізму (фраземи). Наша розвідка присвячена аналізу деяких проблем, що виникають у ході дослідження зазначених зв'язків. Конкретним об'єктом нашого розгляду виступають англійські фразеологізми з прикметником *hot* "*гарячий*" (принагідно також німецькі й українські з прикметниками *heiß* та *гарячий* відповідно), причому лише ті з них, які є фразеологізмами sensu stricto й характеризуються ідіоматичністю семантики, тобто таким цілісним значенням, яке не є "арифметичною сумою" значень лексем-складників (про багатозначність терміна *фразеологізм* див., напр., [Телия 1990, 559]).

Якщо ключове (фразеотворче) слово ідіоматичної фраземи є полісемантичною одиницею, то перш ніж ми зможемо зайнятись характером його фразеологічної семантики, нам слід відповісти на питання, в якому зі своїх лексико-семантичних варіантів використовується це слово у внутрішньофразеологічному контексті (у ширшому теоретичному сенсі тут ідеться про проблему вибірковості відображення систем значень полісемантичних лексем на фразеологічному рівні). Пошук відповіді на це питання може наштовхуватись на труднощі різного характеру. У нашому випадку, у фраземах із прикметниками на позначення високої температури, ці труднощі полягають у тому, що внутрішня форма низки прикладів видається не до кінця зрозумілою, хоча інтуїтивно вони й не видаються неприйнятними ("неграматичними") і невмотивованими. Є підстави припускати, що загальною причиною цього є ад'єктивна семантика лексем англ. *hot*, нім. *heiß*, укр. *гарячий*, тобто їхня приналежність до розряду, окреслюваних як предикативні (чи ознакові) і протиставлюваних номінативним лексемам. Характер якісно-ад'єктивної семантики значною мірою ускладнює розрізнення окремих семантем, властивих певному прикметнику,

з одного боку, і контекстуальних варіантів таких семантем, з іншого. Крім того, підставою для фразеотвірного використання ад'єктивів можуть бути не лише ті їхні значеннєві властивості, які експлікуються у формі словникових дефініцій, а й ті, що мають радше асоціативно-периферійну природу, не отримуючи внаслідок цього лексикографічної фіксації. Нарешті, в аналізованому нами матеріалі можна знайти такі приклади, коли вживання ключового слова у внутрішньофразеологічному контексті мотивується в іманентно-мовному плані не одним, а одразу кількома його лексико-семантичними варіантами.

Так, приміром, у випадку пристроїв, пов'язаних із використанням впливу високої температури, цілком природною і зрозумілою є наявність у фраземах на позначення таких об'єктів атрибутивного компонента із значенням "гарячий", який модифікує опорний субстантивний компонент із загальним значенням певного пристрою, пор. англ. *hot frame* "парникова рама, вигонкова теплиця, парник" [НБАРС], *hot cap* "ковпак для прикриття сходів (від морозів або пригріву)" [тж.], *hot pack* "1) припарка, гарячий компрес; 2) гаряче консервування" [тж.]. Натомість у виразі *hot rod* "1) старий автомобіль, на який для збільшення його швидкості встановлено потужніший мотор" [LDCE 789], дослівно "гарячий прут" (у статті *hot rod* у Британській енциклопедії зазначено, що назва співвідноситься з досить різними типами автомобілів [EB]), а також і в його приблизному німецькому еквіваленті *heiße Ofen* "дуже потужний і швидкий автомобіль" [УСНЯ; БНРС] (дослівно "гаряча пічка") фразеотвірна семантика першого компонента і вся внутрішня форма позначення є істотно іншими, хоча термічний процес є частиною дії мотору внутрішнього згоряння. На підставі наведених визначень можна припустити, що прикметники зі значенням "гарячий" тут виражають здатність автівки до швидкої їзди – адже риса "швидкий" асоціюється з семантикою горіння як прототипова ознака цього явища ([див. Потебня 1914, 7; Черниш 1992, 141, 145; Варбот 1998, 115–129]), а "гарячий" є іншою рисою, присутньою в цій семантиці, що дає підстави оцінити механізм виникнення похідного фразеологічного ад'єктивного значення як метонімічний (можна припустити, що на лексичний склад англійської фраземи вплинув чинник римування, завдяки якому в ролі опорного компонента вжито слово *rod* у переносному фразеологічному значенні, можливо, з еротичною конотацією). Проте не лише семантема "швидкий" досі була відсутньою в наборі словникових значень прикметника англ. *hot* (як і нім. *heiß*), (щоправда, укладачі останніх видань Великого англо-російського словника приписують цьому ад'єктивові семантему "(високо)швидкісний", ілюструючи її прикладом *a hot new jet plane* "новий швидкісний реактивний літак" [НБАРС]), але і відповідна риса не фігурує у визначеннях вихідної семантеми даних прикметників. Ми гіпотетично постулюємо наявність такої риси (як асоціативного компонента) у семантемі "гарячий" і припускаємо, що прикметник *hot* використовується в згаданій фраземі в похідному значенні, яке мотиваційно поєднує риси високотемпературної характеристики і швидкості, наявні у згаданій семантемі.

Але якщо в попередніх прикладах семантика швидкості витлумачується як супутня риса, пов'язана з перебігом термічного процесу, то в інших випадках ця ж риса може отримувати дещо іншу, хоча також пов'язану з високою температурою інтер-

претацію, а саме, пов'язану з темпом утрати нагрітості. Маємо на увазі передусім словосполучення англ. *a hot scent* "гарячий слід" [АРФС 660], *(be on) a hot scent (trail)* "йти по гарячих слідах" [АРФС 400], *hot (blazing, burning) scent (trail)* "гарячий слід" [АУФС 143, 507], відповідники яких є і в інших мовах, зокрема німецькій й українській. Дослідники вказують на первісний зв'язок подібних виразів як термінів псового полювання з мовою мисливців [СРФ 530]. Такий "гарячий", тобто свіжий слід, залишений здобиччю, як відомо, з часом "вистигає", тобто слабне і зникає, пор. рос. *след простыл* [тж.] і англ. *cold trail* [LDCE 1764], і не виключено, що це "остигання" сліду пов'язане і з реальним зниженням температури як однієї з його органолептичних властивостей. Отже, ознака "гарячий", витлумачуючись як "нагрітий", виступає, так би мовити, не автономно й абстраговано від умов свого існування, а в перцептивно пов'язаному сенсі і вимірі, як "даний у чиємусь безпосередньому сприйнятті". Іншими словами, нагрітість репрезентується в цій фраземі як щось таке, що кимсь відчувається (передусім тактильно, а в даному випадку ще й одоративно) і, крім того, швидко втрачається своїм носієм, перестаючи, отже, бути доступною для відчування і використання. Крім того, "гарячий" тут характеризує й взаємовідношення сприймача і носія цієї риси: "гарячий слід" – це "слід нещодавній, свіжий", і, отже, "слід близької до переслідувача здобичі", ця свіжість сліду як його утилітарна цінність зумовлюється просторовою і часовою близькістю того, хто його сприймає (використовує), і того, хто його залишив, пор. англ. *in hot pursuit* "переслідуючи когось швидко і по п'ятах із метою упіймати його" [LDCE 788], *hot on somebody's trail/tail* "близько до переслідуваного, якого вже можна схопити" [тж.], *hot on the trail of something* "дуже близько від відкриття (знайдення) чого-небудь" [тж.], *hot on somebody's heels* "дуже близько позаду когось" [тж.], *follow hot on the heels of something* "відбутись майже одразу після чого-небудь" [тж.]. Ця остання семантична риса часо-просторової близькості, ба навіть безпосередньої суміжності лежить у підставі виразу з дитячої гри у "гаряче-холодно" англ. *get hot* "майже вгадати; наблизитись до того місця, де щось сховане" [АРФС 310; DECI 163]. Використання слів *hot* і *cold* у цій грі датується 17 ст., походячи з уже згаданого мисливського слововжитку [OED].

Але швидкоплинна нагрітість може також поставати і як утилітарно істотна і, крім того, суто антропогенна риса в найменуваннях артефактів, узятих, зокрема, у плані як технології їх виготовлення, так і способу споживання, пор. фразеологічні назви різних кулінарних виробів, де "гарячий" свідчить не просто про їхню свіжість (нещодавне створення) і, отже, спосіб виготовлення й споживання, а й про споживчу придатність (і, ширше, про належний стан): англ. *hot cross bun* "булочка з зображенням хреста (яку їдять у велику п'ятницю і під час великого посту)" [НБАРС]; *hot cake/pancake* "оладка, млинець" [НБАРС]; пор. також образний компаративний вираз *sell (go) like hot cakes* "іти/розкуповуватись нарозхват" [АРФС 120], що підкреслює високу якість об'єкта порівняння з точки зору споживача, і, крім того, предикативні вирази *hot and hot* "прямо з плити; прямо з печі (про їжу)", *bring in/serve in hot and hot* "подавати гарячими (про страви)" [АРФС 400]. Семантика наведених прикладів свідчить, що в англійських, а також і українських сполуках, в яких при-

сутнє окреслення "гарячий" щодо їжі (страви), зокрема, і в узагальнених назвах такого типу страв, таких, як укр. *гаряча їжа (страва)* [СУМ 2, 37], *гарячі закуски*, англ. *hot meal* (у німецькій мові в аналогічних утвореннях виступає прикметник *warm*) значення відповідних ад'єктивів слід оцінювати як ідіоматичне; з іншого боку, розширення сполучуваності даного фразео-семантичного різновиду є, можливо, свідченням тенденції до його лексикалізації, тобто перетворення на окремий лексико-семантичний різновид. У кожному разі слід проводити різницю між відносною семантикою прикметників *гарячий* чи *hot* (і, відповідно, *холодний* чи *cold*) як вказівки на вирізнюваний за способом споживання тип кулінарного виробу, з одного боку, і, з іншого, вживанням цих же прикметників для передачі суто, чи переважно, температурної (отже, якісної) характеристики конкретної страви такого типу, пор. у цьому плані паремійну фразему укр. *наш піддячий любить борщ гарячий, а як голодний, то їсть і холодний*, що тлумачиться "голод – найліпший кухар; кому голод приправа, то смакує страва; до голоду не треба приправи, а до сну – подушки; голодному все смакує; голодному здається кожен хліб за булку" [ААПП 147]. Інакше кажучи, *гаряча страва* може бути як гарячою, так і холодною (тобто охололою чи не розігрітою), але найкраще, якщо вона таки гаряча; натомість *холодна страва* може бути приготовлена шляхом високотемпературної обробки.

Внутрішньомовну вмотивованість саме рисами утилітарної цінності і нетривалості цієї останньої демонструє вираз, очевидно, нещодавнього походження англ. *hot proposition* і його, швидше за все, кальковані відповідники нім. *heisse Angebot,* укр. *гаряча пропозиція,* які останнім часом зустрічаються буквально на кожному кроці в торгівельній рекламі, у тому числі і в Інтернеті. Є підстави припускати, що ці фраземи, свідомо експлуатуючи семантику відповідних прикметників, зображають комерційну акцію зі збуту того чи іншого товару не лише як утилітарно привабливу (з огляду на співвідношення ціни і якості), а насамперед як таку, що "швидко холоне", як скороминущу, у цей спосіб змушуючи потенційного адресата реагувати в переважно емоційний спосіб за принципом "хапай, поки дають", не оцінюючи реальних чеснот пропонованого. Давнішим аналогом цього ж словосполучення є відомий ще з радянських часів вираз рос. *горящие путевки* (зараз можна дуже часто зустріти дослівний переклад укр. *горящі путівки/тури*) з подібною, а все ж у певних істотних моментах інакшою мотивацією і конотацією: ця остання фразема профілює свій денотат, не підкреслюючи його споживчу цінність, а шляхом акцентуації риси його швидкого потенціального зникнення.

Подальшим кроком у смисловій еволюції "гарячого" в даному напрямі є формування в англ. *hot* окремих суто лексичних значень "свіжий, нещодавній", "такий, що в даний момент користується великою популярністю чи попитом" і "такий, що зараз викликає інтерес, актуальний", напр., *hot news* [ИАЯ 51], *hot property* [АРФС 606], *hot issues* [LDCE 788] (щоправда, у внутрішній формі деяких таких прикладів прозирає також і лексико-семантичний різновид *hot* "гарячий, схвильований, напружений", що відображає елемент емоційності у сприйнятті відповідних речей); пор. також нім. *heißer Tip* "останні дані" (часто мова йде про дані, що допомагають розкрити злочин) [НРФС 273].

Окремий різновид вживання прикметників зі значенням "гарячий" у внутрішньофразеологічному контексті представлений термінологічними виразами, у яких термічна семантика витлумачується у переносному сенсі безпосередньої часопросторової суміжності і, отже, доступності, швидкого прямого контакту, пор. англ. *hot line* 1) "прямий телефонний або телетайпний зв'язок між главами урядів, приміром, між Вашингтоном і Москвою, що використовується за надзвичайних обставин; 2) телефон для термінових переговорів (в установах, армії); 3) "телефон довіри", служба телефонних консультацій у критичних ситуаціях; 4) амер. "пряма лінія" (радіо або телепрограма, в якій ведучий відповідає на питання, задані по телефону під час передачі); 5) прямий, найкоротший шлях (до мети)" [НБАРС]; "лінія для термінового зв'язку, яка має лишатись незайнятою" [БАРПТ 1, 578]; пор. також нім. *ein heißer Draht* "гаряча лінія (мається на увазі пряма лінія телетайпного зв'язку між Білим домом у Вашингтоні та Кремлем у Москві)" [УСНЯ; НРФС 129], укр. *гаряча лінія* (як переклад рос. *горячая линия*) [РУС 451].

Іншими фразеологічними словосполученнями, у яких риса безпосереднього контакту і швидкого доступу отримує "термічну" мотивацію, є англ. *hot key* "клавіша для швидкого доступу до певних функцій комп'ютерної програми" [LDCE 789], "клавіша або сполучення клавіш, запрограмовані для здійснення певної низки команд" [PED 427]; *hot link* "комп'ютерний зв'язок, що дозволяє перейти від одного до іншого місця в документі або до конкретного місця в іншому документі, особливо в Інтернеті" [LDCE 789], "гіперлінк, пряме посилання на додаткову інформацію в іншому файлі" [PED 427]; *hot spot* "частина комп'ютерного зображення на екрані, клацаючи на якій, можна перейти до інших зображень чи слів" [LDCE 789] та деякі інші. З огляду на наведені приклади видається, що ідіоматична фразема *hot button* "тема/питання, яке наділене високою емоційністю або є політично важливим" [OAmD], "дуже дражливе питання" [PED 426], (сленг) "1) психологічна схильність до негайної чи передбачуваної реакції чи відповіді на політичне питання чи маркетингову тактику; 2) щось, що становить значний інтерес чи відоме як таке, що може викликати негайну чи передбачувану відповідь чи реакцію" [AHD 3529] є наслідком вторинного образного переосмислення технічної терміносполуки, первісним значенням якої було щось на кшталт "кнопка, що викликає негайну дію відповідного пристрою". У цьому ж плані можна згадати і такі пов'язані зі зв'язком і телекомунікаціями власні назви, як *Hot mail* "послуга електронно-поштового зв'язку, яка надається компанією Майкрософт" чи *Hot bird* "комерційнй супутник, що використовується, зокрема, для ретрансляції радіо- і телеканалів".

Деякі наведені приклади демонструють й іншу особливість фразем із ад'єктивами термічної семантики, а саме одночасну внутрішньомовну вмотивованість більш ніж одним семантичним різновидом відповідного ключового слова. Так, вище вже згадувались мисливські терміни фразеологічного характеру, пов'язані з псовим полюванням. У зв'язку з ними можна згадати, можливо, похідні від них сполуки, у семантиці яких ідеться не лише про переслідування "по п'ятах", тобто по гарячих, недавніх слідах, а й про те, що це переслідування має напружений, завзятий характер, що у свою чергу відображає відповідну ад'єктивну семантему, пор. англ. *hot*

chase "гонитва по свіжих слідах" [APAC], *hot pursuit* "запекла гонитва; переслідування по п'ятах; (юр.) право переслідування (порушника кордону, особливо корабля, що порушив територіальні води)" [тж.] і вже згадане *in hot pursuit* "завзято ("по п'ятах") переслідувати" [ChDI 337]. В інших фраземах, де значення "пристрасний, запеклий" уже приписується самому переслідувачеві, цей останній може також поставати як "нагрітий" від безпосередньої близькості гарячого сліду (і, може, від швидкого бігу за здобиччю), пор. уже згадані *hot on the heels* "іти по п'ятах за кимось" [LDCE 788], *be hot on smb's trail/tail* "наблизитися впритул для того щоб зловити переслідуваного" [тж.], *hot on the trail of smth* "дуже близько від переслідуваного" [тж.], також, уже з чисто темпоральним "таксисним" значенням і безвідносно до переслідування, *come/follow hot on the heels of smth* "відбутися відразу після попередньої події" [LDCE 788]. Але, приміром, один із цих виразів було вжито в заголовку статті "*After 400 years, still hot on the trail*", уміщеній у газеті "New York Times", де йдеться про багатовікові пошуки відповіді на питання про причину смерті знаменитого астронома Тихо Браге; і там же зазначається, що, не дивлячись на застосування сучасних криміналістичних методів, остаточна відповідь не є близькою, так що можна з упевненістю припустити, що в цьому конкретному випадку *hot* швидше виражає затятість пошуку, аніж близькість розв'язку (відповідно тут можна говорити і про певну деідіоматизацію виразу).

Ще одним прикладом може слугувати інші вже згадані вирази, англ. *hot line*, нім. *ein heißer Draht,* укр. *гаряча лінія* у їхньому вихідному значенні "прямий телефонний або телетайпний зв'язок між главами урядів, приміром, між Вашингтоном і Москвою, що використовується за надзвичайних обставин"; з нашого погляду, саме в даному семантичному різновиді цих фразем, особливо англійської, виразно прочитується двоїсте чи навіть множинне твірне підґрунтя, пов'язане, зокрема, із такою похідною семантемою ключового слова *hot*, як "небезпечний" (у значенні німецького та українського ад'єктивів відповідна риса має лише конотативно-асоціативний характер як компонент вихідного термічного значення, натомість в англ. *hot* вона фіксується лексикографами як окрема семантема) – адже призначення такої лінії зв'язку полягає в можливості її використання в "гарячих", небезпечних ситуаціях, для запобігання виникненню "гарячої" війни.

Підбиваючи підсумки, можна зазначити, що вивчення реалізації прикметників, а також інших ознакових (предикативних) лексичних одиниць у фразеологічному контексті має враховувати потенціальну дифузність їхньої фразеотвірної семантики, яка знаходить своє вираження 1) у наявності у ній функціонально істотної асоціативно-конотативної смислової периферії; 2) у тому, що ієрархічна структура семантичних варіантів (причому як лексичних, так і фразеологічних) цих одиниць характеризується переходами від якісного до відносного значення (і, можливо, навпаки); 3) у множинній мотивації похідних ідіоматичних значень. Таким чином, дослідження характеру зв'язків лексичної і фразеологічної семантики поглиблює наші уявлення не лише про ці зв'язки, а й про пов'язані з ними сфери семантики слова.

В статье на материале прилагательных с термическим значением рассматривается вопрос о связях между семантикой слова как единицей лексической системы и идиоматической семантикой слова как компонента фразеологизма. Авторы выделяют релевантные в этом плане свойства адъективной семантики.

Ключевые слова: фразеология, лексика, семантика, мотивация, прилагательное, семантема, идиоматическое значение.

The authors discuss, with reference to adjectives denoting high temperature, the question of relationships between meaning of word as lexical level entity, on one hand, and, idiomatic meaning of word as phraseological unit component, on the other. The properties of adjectival semantics relevant in this respect are brought to light.

Key words: phraseology, lexics, semantics, motivation, adjectives, semanteme, idiomatic meaning.

Література:

1. *Варбот Ж.Ж.* Славянские представления о скорости в свете этимологии (к реконструкции славянской картины мира) // Славянское языкознание: XII Международный съезд славистов. Доклады российской делегации. – М.: Наука, 1998. – С. 115–129.
2. *Мельчук И. А.* О терминах "устойчивость" и "идиоматичность" // Вопросы языкознания. – М., 1960. – № 4. – С. 73–80.
3. *Потебня А. А.* О некоторых символах в славянской народной поэзии. II. О связи некоторых представлений в языке. III. О купальских огнях и сродных с ними представлениях. IV. О доле и сродных с нею существах. – Харьков: М. В. Потебня, 1914. – 243 с.
4. *Телия В. Н.* Фразеологизм // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Сов. Энциклопедия, 1990. – С. 559.
5. *Телия В. Н.* Фразеология // Общее языкознание. Внутренняя структура языка / Отв. ред. Б.А. Серебренников. – М.: Наука, 1972. – С. 456–516.
6. *Черниш Т. О.* О. О. Потебня і проблеми паралелізму в історичній семасіології // О. О. Потебня і проблеми сучасної філології. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 140–148.

Список умовних скорочень:

1. ААПП – *Дубенко О. Ю.* Англо-американські прислів'я та приказки. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 416 с.
2. АРАС – Англо-русско-английский словарь [Електронний ресурс]. – 1.02© Kertvin, 2010.
3. АРФС – *Кунин А. В.* Англо-русский фразеологический словарь. – М.: Рус. яз., 1984. – 944 с.
4. АУФС – *Баранцев К. Т.* Англо-український фразеологічний словник. – К.: Рад. школа, 1969. – 1052 с.
5. БАРПТ – Большой англо-русский политехнический словарь: в двух томах. – М.: Русский язык, 1990. – Т. 1–2.
6. БНРС – *Лепинг Е. И., Страхова Н. П., Филичева Н. И.* и др. Под общ. рук. *Москальской О. И.* Большой немецко-русский словарь по общей лексике [Електронний ресурс]. © "Русский язык-Медиа", 2004. – CD-ROM.
7. ИАЯ – *Сейдл Дж., Макморди У.* Идиомы английского языка и их употребление / Предисл. Медниковой Э. М. – М.: Высш. Школа, 1983. – I – VI – 266 с.
8. НБАРС – Новый Большой англо-русский словарь / под общим руководством акад. Ю.Д. Апресяна и проф. Э.М. Медниковой [Електронний ресурс]. – http://translate.academic.ru/lang=english&did[]=eng_rus_apresyan.
9. НРФС – *Бинович Л. Э., Гришин Н.Н.* Немецко-русский фразеологический словарь. – М., Русский язык, 1975. – 656 с.
10. РУС – *Анніна І. О., Горюшина Г. Н., Гнатюк І. С.* та ін. Російсько-український словник. – К.: Абрис, 2003. – 1424 с.
11. СРФ – *Бирих А. К., Мокиенко В. М., Степанова Л. И.* Словарь русской фразеологии: Историко-этимологический справочник. – Спб.: Фолио-пресс, 1999. – 701 с.

12. УСНЯ – Универсальный словарь немецкого языка [Електронний ресурс]. © Compact Verlag GmbH, Мюнхен, 2007. – CD-ROM.
13. AHD – *Soukhanov Anne H.* The American heritage dictionary of the English language, third edition, New York: Houghton Mifflin, 1994 – 8652 p.
14. ChDI –Chambers Dictionary of Idioms: English-Ukrainian Semibilingual – К.: Всеувито, 2002. – 475 с.
15. DECI – *Wood F. T.* Dictionary of English Colloquial Idioms (Revised by R. J. Hill). The Macmillan Press Ltd. London. 1979. – 354 p.
16. EB – Encyclopaedia Britannica 2007 [Електронний ресурс]. Ultimate Reference Suite Version 2007. 00. 00. 0000000.
17. LDCE – Longman Dictionary of Contemporary English. Harlow: Pearson Education Limited, 2003. – 1949 p.
18. OAmD – New Oxford American Dictionary, 2nd Edition [Електронний ресурс]. © by Oxford University Press, Inc., 2005. – CD-ROM.
19. OED – Online Etymology Dictionary [Електронний ресурс]. – http://www.etymonline.com/
20. PED – The Penguin English Dictionary. – Penguin Books: London, 2002. – 1046 p.

УДК 161.2: 808.3

СЛОВО В ПОЕТИЧНОМУ КОНТЕКСТІ

Мойсієнко Анатолій Кирилович
д-р філол. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено функціонуванню слова в системі поетичного тексту, смисловим "прирощенням" слова при взаємозв"язку з іншими лексичними одиницями в мовно-художньому континуумі.
Ключові слова: текст, слово, образ, алюзія, інтертекст.

Розглядаючи поетику як естетику словесно-художньої творчості,

М. Бахтін звертає увагу на той факт, що поезія, порівняно з іншими галузями культури, "до жодного нюансу лінгвістичного слова не залишається байдужою" – "тільки в поезії мова розкриває всі свої можливості, оскільки вимоги до неї тут максимальні… поезія мовби витискує всі соки з мови, і мова перевершує тут себе саму" [Бахтин 1975, 46]. За висловом ученого, художня творчість є своєрідним "переборенням" мовного матеріалу. У свою чергу, і для автора поетичного твору в його праці над словом кінцевою метою є переборення слова; "але таке переборення матеріалу має чисто іманентний характер: митець звільняється від мови в її лінгвістичній означеності не через заперечення, а шляхом іманентного удосконалення її: митець мовби перемагає мову її ж власною мовною зброєю, примушує мову, удосконалюючи її лінгвістично, перевершити саму себе". Тому будь-який естетичний об'єкт у художньому творі "виростає на межах слів, на межах мови як такої" [Там само: 49].

Межевість кожного конкретного слова, залежно від певних контекстуальних умов, у які волею автора потрапляє таке слово, спрямована на його смислову, функціональну своєрідність. Це особливо стосується "найбільш тонких" художніх матерій, якими є поетичні тексти, адже чим оригінальніший образ, "чим складніша думка, тим більше потребує вміння видобути її із форм мови" [Щерба 1958, 26].

Митець значною мірою передбачає таке "видобування" образу реципієнтом, переборення того опору слова, яке нерідко відчуває і сам автор, пор. у І. Драча:

Жодне слово не хоче встати,
Жодне слово іти не хоче.
Жодне слово не хоче ословитись.
Бунт слів. Неслава слів. Страйкують слова.
Найнікчемніше слово
Конозиться, як слово пророче,
Гонором дивиться, таке поторочччя.
І лише з кров'ю –
При такім малокров'ю –
І лише з кров'ю вулкан прорива…

"Муки слова" автора зумовлені, з одного боку, самою природою слова, його потенційною амбівалентністю, з другого боку, коли йдеться про справжніх митців, про яких І.Франко говорив, що "критик тільки на творах правдивих, вроджених поетів буде студіювати секрети їх творчості" [Франко 1969: 96], ці муки зумовлені незмірною і незмінною вимогливістю таких митців, відповідальністю перед собою і словом.

"Будь-яке слово, – зауважував О. Мандельштам, – є пучком, і смисл стирчить з нього на всі боки, а не спрямовується в одну офіційну точку" [Мандельштам, 1967, 18]. О. Пешковський свого часу писав, що "очевидно, справа не в самих образних висловах, а в неминучій образності кожного слова, оскільки воно підноситься з художньою метою... в плані загальної образності" [Пешковский 1930, 158]. Слово характеризується різноманітною "оснащеністю" "плаваючих конотацій, які виводять це слово в асоціативно-образне його інобуття" [Телия 1981, 243]. Таке "інобуття" слову забезпечує навіть найвужчий контекст (поєднання двох слів). Саме на взаємодії поєднуваних слів постають "ті смислові елементи, які нами сприймаються, але не мають своїх знаків у мові" і які Б. Ларін називає семантичними обертонами, або комбінаторними прирощеннями. Такі обертони-прирощення творяться в межах окремої фрази, цілісного тексту. [Ларин 1923, 1–70]. Б. Ларін подає приклад з оповідання В. Муйжеля "Прокляття": *Фені довго дивилась на її нерухомий, скромний язичок і думала…* і коментує таким чином: "Скромний язичок" – здається зовсім недоладним, невдалим висловом – про що б ні йшлось. З попереднього ж з'ясовується, що мовиться про вогник лампадки, – і цього вже досить, щоб зворот отримав значимість, яка б задовольняла нас" [Там само: 72]. Не більш як абстракцією є словосполучення "фіолетовий плач", яке буквально оживає, отримує конкретно-зримі обриси в поетичній фразі І. Драча: *І фіолетовий плач в грози*. Ентропія синкретичного епітета *фіолетовий* (у складі метафоричного словосполучення *фіолетовий плач*) мовби розчиняється, не позбавляючи однак виразу оригінальності та, більше того, надаючи образу дивовижної прозорості в поєднанні з другим метафоричним компонентом (*плач грози*).

Синтагматика синкретичного епітета є важливим чинником творення художнього образу, спрямованого насамперед на вираження поетичної функції мовного явища. Побудовані на основі перенесення ознак з однієї чуттєвої сфери в іншу, такі епітети характеризуються виявом "нових емерджентних властивостей на рівні цілого", здатні формувати "якісно нові структури, нові функціональні зв'язки" [Семенець 2000, 14]. Наведемо лише кілька прикладів із сучасної української поезії: *Деревами стояли люди, а на них листя* ***чорного мовчання*** (В. Голобородько); *Дні стікають* ***липким сонцем*** (В. Вовк); *І все ж, із серця треба виллять мед і* ***полум'ям*** *наллять його* ***залізним*** (Є. Маланюк); *Верни до мене, пам'яте моя, нехай на серце ляже ваготою моя земля з* ***рахманною журбою*** (В. Стус); *Мого народу* ***чесна автострада***. *Племен* ***стежину босу*** *не зітне* (Д. Павличко); *Серед степу* ***морозів всевишніх*** *волочу свій невольний хомут* (М. Осадчий).

Образне *степ морозів всевишніх* з останнього прикладу не просто відображає картину холодного мордовського безкраю, де авторові довелося пізнати гіркі хліби радянських концтаборів, ідеться про духовну й соціальну холодину, на яку приречений ліричний герой, і епітет – *всевишній* – вираження тої найвищої, критичної, напруги, яку, здається, не сила витримати людині, мовби вчувається натяк на самого Бога, з прозорою алюзійністю Шевченкового *Ати, всевидящеє око! Чи ти дивилося звисока, Як сотнями в кайданах гнали В Сибір невольників святих*. Тим паче, що алюзійним до інших Шевченкових рядків (*Ми просто йшли; у нас нема Зерна неправди за собою*) є і оте *Йшов я чисто у день світлоокий* у заключній строфі цього вірша.

Певне слово (словосполука), актуалізоване в читацькій пам'яті при сприйнятті нового тексту, здатне аперцептувати в свідомості реципієнта образ, що асоціативно накладається на нову контекстуальну ситуацію, яка виступає своєрідним транслятором образної енергії, випромінюваної словом на новому витку його функціонування. Пор. у зв'язку з Шевченковим контекстом хоч би такі рядки з поеми Б. Олійника "Заклинання вогню", де ліричний герой вважає за свій моральний обов'язок *Проголосить уріст перед добою, Що і зерна неправди за собою Не відчуваю, чистий, наче сніг.*

Акад. В. Виноградов говорив, що кожен справжній твір перебуває в численних взаємовідношеннях "не лише з творами того самого автора, але і з творами того ж жанру і навіть суміжних жанрів. Від нього тягнуться ниті аналогій, відповідностей, контрастів, споріднених зв'язків у всі напрямки, навіть у глибину літературного минулого" [Виноградов 1981, 231].

Ремінісцентність відомих образів, "підсвічених" оригінальною авторською індивідуальністю, сприяє творенню нової художньої якості, увиразненню тематико-філософського тла твору. У відомих рядках М. Рильського *Хто золоту порве струну, Коли у гуслях дух Боянів, Хто димний запах полину Роздавить мороком туманів…* образ *димного запаху полину* стає своєрідним знаком історичної тяглості народу в його духовному багатстві й могутті. "Епітет *димний* асоціативно поєднує в собі різні чуттєві враження – зорові, нюхові і смакові. Полин як поетичний образ-символ має за собою велику літературну та культурну традицію – від літописного переказу про євшан-зілля. Образ диму через державінські рядки "Отечества и дым нам сладок и приятен" … проникає в поезію Лесі Українки: "Для нас у ріднім краю навіть дим Солодкий та коханий". Отже, *димний запах полину* – результат поетичної конденсації" [Колесник, Полотай 1985, 28–10] кількох поетичних стихій, аперцептованих в одному образі.

Інтертекстуальний компонент у системі поетичного твору може відігравати важливу образно-композиційну функцію: через певні проспекції, ретроспекції сприяти творенню образно-асоціативних кілець розгортання художньої подієвості, як це спостерігаємо в одному з віршів В. Бровченка ("А я вже, видить Бог, не молодію"):

Пощо ота за молодістю туга,
Пощо ті нарікання і жалі?
Все марнота, коли довкруж наруга,
Коли *немає правди на землі*.
Он коло хати мальви мальовничі,–
У них краса і тайна світова!–
Цвітуть мені і в новому сторіччі,
Хоч пугаченько в лузі не вгава.
О розпроклятий степе! Земле рідна!
Електорат живе тут чи народ?..
А *комунізму далей вже не видно*,
Лише *співає стежка на город*.

Знову згадується Шевченкове *Не зійде сонце. Тьма і тьма! І правди на землі нема!* Проблеми сьогоднішнього дня, що так неприховано постали в новітній Україні – з

численними наругами і неправдами – аж надто дисонують зі світовою красою українських мальв, яку, зрештою, чи в змозі поцінувати ця людність, якщо, за словами автора, вона є просто електоратом. Рядок *А комунізму далей вже не видно* певною мірою є відповіддю на попереднє *Пощо ота за молодістю туга.* Бо для свого часу прецедентна назва поетичної збірки Павла Тичини "Комунізму далі видні" вже нікому не говорить про "омріяне світле майбутнє" нашого народу, та й взагалі навряд чи про щось узагалі говорить для молодших читачів – у вірші ж В. Бровченка вона несе іронічну конотацію, що особливо підсилюється наступним рядком, де блискучий Тичинин поетизм *Співає стежна На город* набуває таки вбивчої іронії – з огляду на позатекстовий суспільний, соціальний контекст з печальною атрибутикою "кучмовозів" і "кравчучок", під якими та стежечка вже давно не співає, а плаче.

Пор. також, яких видозмін набувають відомі пушкінські рядки в "Мимовільному парафразі " Ліни Костенко, де іронія надзвичайно прозоро "прочитується" на рівні вертикального контексту:

Поет, не дорожи любовію народной,
бо не народ дає тобі чини.
Кому потрібен дар твій благородний?
На всякий случай оду сочини.

Звичайно, введення в контекст власного твору будь-якого інтертекстуального елемента вимагає від письменника, аби таке "вживлення" було органічним, збагачувало образно-смислову природу текстової структури. В іншому випадку, коли такий елемент штучно припасовано до тканини твору, коли відомий мотив не набуває власне авторського потрактування, він не виконує свого функціонального призначення. М. Ільницький наводить такі рядки сучасного автора: *Сосни світокрилі Все вартують спокій. Чорноморські хвилі Мовлять синьоокі: – Як твій шлях не вився б, Краще не знайти; Як не натомився б, Тут спочинеш ти* (В. Гетьман, "Піцунда"). "Зразу пригадується, – пише критик, – лермонтовське "отдохнешь и ты" – його переспів "Горные варшины" з Гете. І ніяк не можеш позбутися враження, що глибокий роздум над таємницею буття в сучасного поета перетворився в заримовану рекламу: відвідайте Піцунду! Алюзія до класичного твору (рядок з Лермонтова взято епіграфом) не поглибила сюжету, а навпаки, здрібнила його" [Ільницький 1984, 150]. Натомість новий акт творчості, як зауважував О. Потебня, має завжди додавати до попереднього щось таке, чого в ньому не було, адже "поезія не є вираженням готового змісту, а подібно до мови, є могутнім засобом вираження думки", без чого будь-який творчий процес неможливий [Потебня 1989, 187].

Статья посвящена функционированию слова в системе поэтического текста, смысловым "приращениям" слова во взаимосвязи с другими лексическими единицами в континууме художественного текста.

Ключевые слова: текст, слово, образ, аллюзия, интертекст.

The article is devoted to the word functioning in the system of poetic text, to the notional enrichment of the word due to the interconnection with other lexical units in literary continuum.

Key words: text, word, image, allusion, intertext.

Література:

1. *Бахтин М.* Проблема содержания, материала и формы в словесном художественном творчестве // Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. – М.: Худож. литература, 1975. – С. 6–71.

2. *Виноградов В.В.* Проблемы русской стилистики. – М.: Выс. школа, 1981. – 320 с.

3. *Ільницький М.* Багатогранність єдності. – К.: Дніпро, 1984. – 240 с.

4. *Колесник Г. М., Полотай А. М.* "Слово про рідну матір" (У творчій майстерні поета) // Культура слова. – Вип. 28. – 1985. – С. 6–11.

5. *Ларин Б.А.* О разновидности художественной речи // Русская речь. Сб. статей под ред. Л.В. Щербы. – Пгр., 1923. – Вып. 1. – С. 57–95.

6. *Мандельштам О.* РазговороДанте.– М. 1967.– С. 18.

7. *Пешковский А.М.* Вопросы методики родного языка, лингвистики и стилистики. – М. – Л.: Гос. изд-во, 1930.– 176 с.

8. *Потебня А. А.* Мысль и язык // Потебня А. А. Слово и миф. – М.: Правда, 1989. – С. 18–200.

9. *Семенець О. О.* Синергетика поетичного слова. – Кіровоград: Імекс ЛТД, 2004. – 338 с.

10. *Телия В.* Типы языковых значений. Связанное значение слова в языке. – М.: Наука, 1981. – 210 с.

11. *Франко І.* Із секретів поетичної творчості. – К.: Рад. письменник, 1969. – 192 с.

12. *Щерба Л. В.* Избранные работы по языкознанию и фонетике.– Ленинград: Изд-во ЛГУ. – 1958. – Т. 1. – 182 с.

УДК 81'38:821.162.1

ІСТОРІЯ ПОЛЬЩІ ЗА ВЄХОМ (ПРО МОВУ І СТИЛЬ СТ. ВЄХЕЦЬКОГО)

Черниш Тетяна Олександрівна
д-р філол. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено мовностилістичним особливостям видатного польського письменника-сатирика Стефана Вєхецького. Автор показує, що використання персонажами Вєхецького варшавської міської говірки не лише служило їх реалістичному зображенню, а й виконувало інші істотні художньо-модельні функції, при цьому ця говірка виступала як суто мовна знакова форма для вираження позамовного змісту.

Ключові слова: сатирична проза, міська говірка, польська мова, Стефан Вєхецький, знакова форма.

Цього року відзначатиметься сто п'ятнадцята річниця від дня народження одного з найвідоміших і найпопулярніших польських письменників-сатириків Стефана Вєхецького (1896 – 1979). У польській літературі, славній і видатними особистостями, і високим рівнем загальної письменницької культури, цей автор посідає особливе місце. Стефан Вєхецький (який писав і під псевдонімом Вєх) належить до тих майстрів слова, стосовно яких особливо справедливим видається твердження, згідно з яким головним героєм літературного твору є його мова. Через це вивчення мовностилістичних особливостей його творів є актуальним та цікавим предметом лінгвополоністичних студій.

Цей автор працював у різних власне літературних і, так би мовити, довколалітературних жанрах, але найціннішим і найцікавішим у його доробку є ті його твори, мова яких, повністю чи частково, становить художньо перероблену варшавську говірку. Як зазначають укладачі енциклопедичного довідника з польської літератури у статті, присвяченій Вєхецькому (автор статті Я. Войновський), що він, спираючись на свій власний досвід судового репортера, створив власний жанр гумористичної побутової замальовки, мова якої сполучала в собі елементи міської говірки, жаргону варшавських околиць, головно з соціального пограниччя між дрібною буржуазією та люмпен-пролетаріатом [Wojnowski 1985, 581]. Цей авторський ідіолект навіть дав підставу видатному польському мовознавцеві В. Дорошевському для створення спеціального терміна пол. *wiech*, що є відонімним апелятивом, який тлумачиться у словнику польської мови за редакцією згаданого лінгвіста таким чином: "повсякденно-побутовий ненормативний різновид мови, який відзначається експресивністю, не регулюється суворими правилами вжитку, властивими літературній мові; міська говірка, польська паралель фр. *арго* і англ. *сленг*" [Słownik 1996]. Однією з ілюстрацій у цій словниковій статті є фрагмент із праці самого Дорошевського, де говориться про мовний феномен вєха: "Вєхом є спосіб мовлення, що порушує або розхитує усталений культурно-мовний узус, а, отже, найбільшою мірою відхиляється від усяких урочистих, набундючених, вишуканих, бюрократично-серйозних і пафосно-піднесених мовних різновидів" [тж.]. Наведемо також і визначення з сучасного джерела, Вікіпедії, згідно з якою "*wiech* – це варшавська говірка, а понадто її літературне відтворення на кшталт того, як це робив у своїй творчості Стефан Вєхецький (Вєх). Також риси вар-

шавської говірки, що виступають у висловленнях загальнопольською літературною мовою. У літературі роль вєху полягає в тому, щоб надавати, особливо діалогам, рис побутового мовлення й комізму…" [Wiech/Wikipedia].

Знаменно, що саме Вєха називав своїм учителем Леопольд Тирманд (1920 – 1985), дія найвідомішого твору якого, роману "Лихий" ("Zły", перше видання 1955 р.) [Tyrmand 2004], розгортається саме у варшавських низах перших повоєнних літ.

Ключовим персонажем низки творів Вєха й одночасно найвиразнішим носієм однойменного ідіому є пан Пєцик. Поряд із текстами, де репліки і дії цього персонажа виступають у викладі від автора, який виступає у 1-й особі і не є йому тотожним, існують також і тексти, де саме Пєцик є т. зв. внутрішньотекстуальним суб'єктом викладу. Прикладом останніх може слугувати, приміром, збірка фейлетонів "От тобі полька!" ("A to ci polka!") [Wiech 1974], натомість перший тип побудови тексту виступає у збірці "Гелена в нехлюйському вбранні" ("Helena w stroju niedbałem") [Wiech 2002]. Саме ця остання збірка є об'єктом наших філологічних спостережень.

За своїм змістом "Гелена в нехлюйському вбранні" становить збірку оповідань, що їх суб'єкт загального внутрішньотекстуального викладу вислуховує, зустрічаючись із уже згаданим паном Пєциком на вулицях післявоєнної Варшави. Спільною темою цих коротких оповісток є історія Польщі починаючи з династії П'ястів (X ст.) і закінчуючи останнім королем незалежної Польщі Станіславом Августом Понятовським, т. зв. Чотирьохлітнім сеймом і прийняттям "Конституції 3-го Травня" у 1791 р.

У цьому творі цікавим, звісно ж, є не сама історія, не ті історичні події, які становлять тему окремих оповідей, а характер і спосіб їх представлення: автор репрезентує зазначені події, користуючись дискурсом варшавської говірки, а також, і це найважливіше, властивою цій говірці картиною світу. І тут доречним видається зіставлення з "Енеїдою" І. Котляревського. В обох випадках мова йде про вже відоме, але якщо у бурлескно-травестійній поемі Котляревського об'єктом "перевдягання" є міфологічна історія Давнього Риму, то у Вєха історичні постаті говорять і поводять себе як персонажі з сучасних письменникові варшавських суспільних низів. У цей спосіб історичний виклад у Вєха, відображаючи тверезо-приземлену, грубо-матеріальну точку зору, становить ніби альтернативу піднесено-романтичному, екзальтованому історико-патріотичному дискурсу, а також і комуністичній новомові (пор. думку В. Дорошевського про те, що "…у вєху знаходить своє вираження експансивна сила мас, їх критицизм, гумор як невід'ємні риси кмітливості й дотепності" [Doroszewski 1948, 11–12].

Ось як, приміром, подається діалог між майбутнім королем Болєславом Кривоустим і його батьком, королем Владиславом Германом: *Ojciec...nieraz wygląda oknem z Wawelu...i dyszczypliną mu wtenczas groził i krzyczał: "Bolek, na góre, lekcje odrobić!" "Tata da spokój, tata idzie spać!" – odpowiedał chłopak. "Ale ja ci mówie, chodź na góre, ciastko dostaniesz!"* [Wiech 2002, 25]; діалог між монархом і його нащадком зображується як типова дворова сценка обміну репліками між батьками і дітьми.

Присутність сучасних реалій вносить не лише елемент комізму; вона також служить, як, утім, і вся репрезентована у цей спосіб історія давньої Польщі, власне для зображення Польщі нової. Так, переказуючи події, пов'язані з легендарним гнєзненським князем Попєлем і називаючи його *król Popiołek*, пан Пєцик, серед іншого, зазначає, що той постійно був зайнятий розливанням у пляшки *Złotej Renety* – популярного у Варшаві дешевого фруктового вина [Wiech 2002, 92] (цей же вираз, *złota reneta*, позначає у Вєха й один із королівських клейнодів: *z berłem i kosztelą, czyli też złotą renetą w ręku* [Wiech 2002,16]; *kosztela* – теж сорт яблук). Коли король Болеслав Хоробрий справджує якість золота в отриманій від германського імператора короні, оцінник зневажливо каже йому: *Lipa, tombak, amerykanskie złoto* [Wiech 2002, 16] (корону з якісного золота Пєцик характеризує як *trójka dentystyczna*, тобто золото третьої проби, уживане для коронок і пломб). Щодо короля Сигізмунда III Вази оповідач (назвавши його *inwalidą z powstania* – пам'ятник цьому королю був зруйнований під час окупації) відзначає, зокрема, що той...*Rybną Centrale założył, trzysta potraw z dorsza obmyślił...* [Wiech 2002, 63]. Як пише Роберт Штілер, рибні центри (мережа рибних магазинів із добрим постачанням) в соціалістичній Польщі становили важливий складник продовольчої політики, спрямованої на зменшення споживання м'яса, оскільки воно в основному йшло на експорт. Що ж до тріски, то її нав'язливе рекламування викликало прямо протилежний ефект, що знайшов своє відображення у фрашці Ст. Штрумф-Войткевича: *Jedzcie dorsze, gówno gorsze* [Stiller 2002, 102] – подібним чином зазнали невдачі, за Пєциком, і спроби короля Зигмунта відучити варшав'ян від скоромного.

Оскільки ж Польща незадовго перед тим частково входила до Російської імперії, то у мовній картині світу пана Пєцика як народженого на схилку XIX ст. залишилися і відповідні сліди цього: розповідаючи, у зв'язку із походом Болеслава Хороброго, про Київ, він говорить не лише про Золоті ворота, а й про киянок, що *na bałabajkach podgrywają "Oczy czarne", "Dwie gitary" albo "Ach, zaczem eta nocz..."* [Wiech 2002, 23].

Цьому відповідають і досить численні росіянізми, поширені у Вєха: а*piać, na szczot, w drebiezgi, paszoł wont, pierepałki, krugom, zakapior* (пор. [Kurkowska, Skorupka 1974, 101]). Назвою суто російської реалії є слово *świnka* "царська золота монета вартістю п'ять рублів" (внутрішня форма назви мотивується тим, що як затулити певну частину профілю Миколи I на аверсі монети, то частина, яка залишиться, буде нагадувати зображення свині).

Рисою як міської говірки, так і її відтворення у творах Ст. Вєхецького є зміна літературно-нормативної форми слів: *tranwaje* (літ. *tramwaje*), уже згадана *dyszczyplina* (літ. *dyscyplina*), *legularny* (літ. *regularny*), *uryna* (літ. *urna*), *tretuar* (літ. *trotuar*) тощо. Крім того, імена власні й невласні набувають властивого говірці граматико-дериваційного оформлення: *Poniatoszczak* замість *Poniatowski* (мається на увазі Юзеф Понятовський); *chomonciaki* (пор. *chomąt* "неотесана, неосвічена, безкультурна людина" [Słownik 1996]). Король *Bolesław IV Kędzierzawy* стає *Kindziorowaty* і просто *Kindziorek*, а *Henryk I Brodaty – Heniek Szpicbródka* [Wiech 2002, 30–31].

Явищем, спільним як для апелятивної, так і для онімної лексики у Вєха, є народно-етимологічне перетлумачення: так, назва династії П'ястів, *Piastowie,* у пана Пєцика називається *Piastuszkiewicze* (пор. *pastuszek* "пастушок", *Pastuszkiewicz* (прізвище), *piastować* "пестити"; слово *reumatyzm* "ревматизм" уподібнюється, хоча й не цілком, до слова *romantyz*, а *folksdojczka* – до *fokstrotka*.

Таким чином, є підстави твердити, що застосування Стефаном Вєхецьким міської говірки Варшави слугувало не лише для того, щоб надати автентичного звучання й вигляду мовленню його персонажів – представників простого люду столиці Польщі. Крім такого суто мовного мімесису й, відповідно, мовної характеризації персонажів, письменник розв'язував за допомогою цього ідіому інші і складніші художньо-естетичні завдання: у вирішенні цих завдань даний мовний різновид із властивою йому моделлю світу та способом світосприймання відігравав роль знакової форми, що відповідним чином виражала той чи інший позамовний зміст.

Статья посвящена языковым и стилистическим особенностям произведений выдающегося польского писателя-сатирика Стефана Вехецкого. Автор показывает, что использование персонажами Вехецкого варшавского городского говора не только служит их реалистическому изображению, но выполняет и существенные художественно-модельные функции, при этом данный говор выступает как собственно языковая знаковая форма для выражения внеязыкового содержания.

Ключевые слова: сатирическая проза, городской говор, польский язык, Стефан Вехецкий, знаковая форма.

The article's subject form peculiarities of language and style of the works of Stefan Wiekhecki, an outstanding Polish satirist. The author shows that the Warsaw urban vernacular as used by Wiechecki's characters serves not only as a mean of realistic depiction but also as a mean of artistic modeling; this vernacular operates as sign form expressing extralanguage sens.

Key words: satirical prose, urban vernacular, the Polish language, Stefan Wiekhecki, sign form.

Література:

1. *Doroszewski W.* Rozmowy o języku. – Warszawa: PIW, 1948.– S.1.– S. 11–12.
2. *Kurkowska H., Skorupka St.* Stylistyka polska. Zarys. – Warszawa: PWN, 1974. – 400 s.
3. Słownik języka polskiego / Pod red. W. Doroszewskiego. – Warszawa: PWN, 1958–1969. – T. 1–11. – Przedruk elektroniczny. – Warszawa: PWN, 1996. – Wersja 1.0.
4. *Stiller Robert*. Przypisy // Wiech. Helena w stroju niedbałem czyli królewskie opowieści pana Piecyka. – Kraków: Etiuda, 2002. – S. 91–109 s.
5. *Tyrmand L.* Zły. – Warszawa: Prószyński i S-ka, 2004. – 542 s.
6. *Wiech* // http://pl.wikipedia.org/wiki/Wiech
7. *Wiech*. A to ci polka! – Warszawa: Czytelnik, 1974. – 308 s.
8. *Wiech*. Helena w stroju niedbałem czyli królewskie opowieści pana Piecyka. – Kraków: Etiuda, 2002. – 112 s.
9. *Wieczorkiewicz B.* Współczesna gwara warszawska. Próba charakterystyki// Literatura Ludowa. – 1967–1968. – № 4–6.– S. 61–79.
10. *Wojnowski J.* Wiechecki // Literatura Polska. Przewodnik Encyklopedyczny. – Warszawa: PWN, 1985. – T. 2. – S. 581–582.

УДК 811.16: 81-115: 81'442:81'37: 81:28

ПРАСЛОВ'ЯНСЬКІ ДІАЛЕКТИЗМИ І РЕКОНСТРУКЦІЯ ПРАМОВИ

Нечитайло Ірина Миколаївна
канд. філол. наук, доц.
Київський національний лінгвістичний університет

Статтю присвячено теоретичній розробці проблеми праслов'янських віддієслівних діалектизмів у лексиці сучасних слов'янських мов, визначенню їхніх принципових ознак територіального, лексико-семантичного та словотвірного характеру.

Ключові слова: праслов'янський діалектизм, архаїчні зони лінгвістичного простору Славіїі, континуанти праслов'янських лексем, девербативи.

Для з'ясування походження, складу і діалектного розмежування праслов'янської мови у працях історико-лексикологічного та етимологічного характеру давно усвідомлено важливість урахування фактів лінгвогеографії і передусім – "географії слів" (О. М. Трубачов, М. О. Бородина, В. Г. Гак, А. Ф. Журавльов, Р. В. Болдирєв, Г. П. Клепикова) У цьому напрямку здійснюються розшуки показників, які б мали максимально переконливо відтворити фрагменти мовного ландшафту Палеославії. Завдання сучасної славістики полягає в тому, щоб на основі їхнього ретроспективного аналізу відтворити процес вичленування в праслов'янській мові найдавніших діалектів та діалектних груп.

Одним із шляхів до відтворення діалектної структури пізньопраслов'янської мови є дослідження праслов'янських діалектизмів, тобто присутніх у периферійних діалектних зонах слов'янських мов рефлексів прамови, що залишили незмінними свої фонетичні, морфологічні і семантичні характеристики. Проблеми формування і розвитку праслов'янських діалектизмів у загальнославістичному контексті розроблялися О. М. Трубачовим, Л. В. Куркіною, Ж. Ж. Варбот, В. В. Мартиновим, О. С. Мельничуком, В. А. Меркуловою та ін. [Варбот 1984; Куркина 1992; Куркина 1993; Мартынов 1973; Мельничук 1991; Трубачев 1963].

Показниками просторово-часових відношень праслов'янської доби вважають окремі ізоглоси і сукупності ізоглос, що можуть відбити давні явища у лексиці. До таких явищ належить також корпус поступових перетворень семантики праслов'янських дієслівних праформ. Послідовний аналіз ізоглосних зв'язків однотипних семантичних трансформацій дозволяє поглибити перспективу лінгвоетнічних відношень і разом із тим дає можливість більш точно визначити місце цікавих для нас діалектних структур у системі просторово-часових відношень праслов'янської [Куркина 1993, 39].

Актуальність обраної проблематики зумовлена тим, що реконструкція прамовної семантики – одна з найменш розроблених галузей порівняльно-історичного мовознавства, хоча семантичні аргументи використовуються дослідниками досить часто. У практиці етимологічних досліджень інтерес до долі окремого слова, на нашу думку, має сполучатися зі спробами намітити деякі загальні принципи історичної семантики. Тут слід виходити з того, що в давніх основах спостерігаються спільні тенденції, схожість, повторюваність семантичних переходів.

Мета даного дослідження полягає у виявленні спільних закономірностей значеннєвих змін у структурі дієслівних праоснов, які зумовили формування праслo-

в'янських діалектних імен, зафіксованих у зонах архаїки слов'янського мовного світу. Вважаємо, що вже зараз, використовуючи всі сучасні досягнення в етимології і порівняльно-історичному слов'янознавстві, можна підійти до вирішення проблеми членування праслов'янського мовного світу з позицій семантичної деривації. Вивчення того, як діяли механізми архаїчних семантичних змін, виявлення спільного та окремого в їхньому характері, зв'язках і под. дозволить по-новому подивитися на проблему диференціації праслов'янської мови. Це дасть також можливість її вирішення з позицій семантичного критерію і продемонструвати, як схожими засобами досягається різна сегментація мовної дійсності [Толстой 1966, 30].

Слід зазначити, що праслов'янські діалектизми на територіях поширення індоєвропейських мов – явище досить рідкісне. Проте ряд крапкових явищ архаїчного характеру дозволяють включити їх до кола наших досліджень як такі, що доповнюють загальну картину виникнення, розвитку та функціонування прадавніх лексем на теренах Славії.

Закономірності семантичних перетворень за участю відповідних словотвірних засобів при формуванні віддієслівної праслов'янської лексики, що збереглася в діалектах сучасних слов'янських мов, полягають в узгодженні семантики вихідних дієслівних основ із типом значення девербативів, утворених за праслов'янської доби. Так, утворений від дієслова впливу праслов. *mesti іменник праслов. *metuxъ (назва об'єкта дії) зберігся у говірках кашубсько-словінської мови як *metuχ,* чол. р. "поганий хліб на корені" [ЭССЯ XVIII,121].

Досить типовим явищем є утворення назви знаряддя дії від дієслова праслов. *lemiti "ламати, ломити" іменника на позначення знаряддя дії праслов. *lemarь: у кашубсько-словінських діалектах цей девербатив відобразився як lemńωř, -ařa "леміш" [ЭССЯ XIV,106].

Схожі засоби формування віддієслівних імен фіксуються не лише у кашубсько-словінській мові або серед мов західнослов'янського ареалу. Іноді ізоглосно поєднаними виявляються і самі діалектні девербативи, належні різним регіонам Славії. До кашубсько-словінсько-української ізоглоси увійшло праслов'янське ім'я діяча праслов. *kradějь, утворене від основи дієслова праслов. *krasti. Його відповідники – кашуб.-словін. kraʒėj, чол. р. "злодій", укр. діал. *крадíй,* чол. р. "злодій" (лубен.) [ЭССЯ XII, 84; Sychta 1968 II, 239].

З дієслова праслов. *bosti, *bodǫ походить праслов. *bodarь, який нині перебуває у віддалених точках функціонування слов'янських мов: серб. діал. *бóдāр,* чол. р. "рогата худоба (самець), що б'ється", "засіб для ловлі риби", кашуб.-словін. b'úodåře (bodarze), множ. "вила, що застосовуються у рибальстві". Отже, ізолекса охоплює, за цими даними, частину сербських, хорватських та кашубсько-словінських діалектів [ЭССЯ II, 152].

Формація з основою дієслова праслов. *mizati "щезати, пропадати" – найменування суб'єкта дії праслов. *mizul'a. Аналізована лексема має також діалектний характер поширення у сербській як діал. *мизульа,* жін. р., "прізвисько корови" (босн. і герцег.), кашуб.-словін. стар. пестл. m'izula, жін. р. "теля, корівка", білор. *Мізула*, особове власне ім'я [ЭССЯ XIX, 62; Sychta 1968 II, 173].

Похідна від дієслова праслов. *mękati, *mękti лексема праслов. *mękъ стала об'єктом складних семантичних перетворень у напрямку актуалізації компонентів як об'єкта дії (що відбилося у континуантах словенської та білоруської мов), так і процесуальності (у кашубсько-словінському та російському континуантах). Цей девербатив утворив словенсько-кашубсько-словінсько-російсько-білоруську ізоглосу: словен. mę̑k, чол. р. "сирий вигін у річки", кашуб.-словін. m'ąk, чол. р. "кидок", російськ. діал. *мяк* "тупий удар", білор. діал. *мяк,* чол. р. "налим" [ЭССЯ XVIII, 246].

Одержані дані семантико-словотвірного та територіального дослідження праслов'янських діалектизмів віддієслівного походження у слов'янських мовах підтверджують існування у пізньопраслов'янську (а можливо, і в більш ранню) епоху значних відмінностей, багато з яких сформувалися задовго до розселення слов'ян на обширних територіях. Сучасні південно-, західно- та східнослов'янські ареали виявляються гетерогенними, сформованими на основі пізньопраслов'янських діалектів, з розбіжностями в напрямках семантичних трансформацій вузьколокальних дієслівних праоснов. Елементи успадкованих діалектизмів, зокрема їхні семантико-словотвірні характеристики, перебувають на цей час або ізольованими, або у віддалених один від одного лінгвогеографічних ареалах.

Суттєвою типологічною рисою праслов'янських діалектизмів-девербативів є значення вихідних праслов'янських дієслів, характер семантичних змін у їхній структурі при утворенні віддієслівних імен та їхня належність до певних територій. Усі праслов'янські віддієслівні імена, що зустрічаються у так званих архаїчних зонах слов'янських мов, можна об'єднати у семантичні групи назв суб'єкта, знаряддя, об'єкта, місця дії, ознаки за дією, процесу дії, позначеної вихідним для них дієсловом. У свою чергу мотивуючі їх дієслова можна розподілити за групами різного роду впливу (ушкодження, деформації, поверхневої дії, присвоєння, переміщення, звучання і стану).

Виходячи з того, що формування віддієслівної лексики демонструє глибинні моворозумові процеси в свідомості носіїв мови, випадки, коли семантичні моделі утворення праслов'янських девербативів є одиничними або збігаються у різних ареалах Славії, можуть свідчити про архаїзм цих територій, спільність походження представників вказаних діалектних зон або можливі тривалі контакти між ними.

У межах ареалу південнослов'янських мов значно виражену семантичну близькість мають мотивуючі дієслівні основи у діалектах болгарської, македонської та сербської мов (переважання назв різних видів впливу, стану, відсутність назв присвоєння, звучання, мовлення), словенської та хорватської мов (суттєва кількість назв переміщення, поверхневої дії). За індивідуальними рисами формування семантичної структури девербативів вирізняються схожості у діалектах болгарської та сербської мов та у діалектах словенської та хорватської мов.

Ряд змішаних типів утворення девербативів серед діалектизмів хорватської мови дозволяє вважати значну частину хорватських говірок проміжною від західних до центральних і східних територій південнослов'янського ареалу. За цими ж ознаками македонська мова зберігає семантико-словотвірні риси перехідності між західноболгарськимими та сербськими діалектизмами.

З урахуванням поширення одномовних та міжмовних праслов'янських діалектизмів встановлено межі периферійних зон Слов'янського Півдня: західноболгарські,

південно-східні й південно-західні македонські, північні, південночорногорські і південногерцеговинські сербські, західні, південні й крайні північні хорватські та північні, західні та північно-західні словенські. Додаткові підстави для такого обмеження дають діалектні елементи пам'яток старослов'янської та церковнослов'янської мов.

Напрямки ізоглосних ліній, що мають "хвильовий" характер, намічають шляхи заселення балканських територій з північного заходу на південний схід. Дублети південних праслов'янських діалектизмів у сучасних латиській та литовській мовах можуть свідчити на користь гіпотези про попереднє перебування слов'ян, що заселили Балкани, в балтійському регіоні або про їхнє попереднє межування з балтами.

Засоби формування праслов'янської лексики західної макрозони мають ряд специфічних рис у семантичному складі як мотивуючих дієслів, так і так і похідних імен. Паралелізм у напрямках формування семантичної структури праслов'янської девербативної лексики чітко простежується у чеських і словацьких діалектах. Особливе місце серед західнослов'янських мов належить чеським діалектизмам як таким, що продемонстрували притаманні лише їм напрямки семантичної трансформації вихідних основ. Зонами, що містять переважну більшість цих архаїзмів, є острівні або крапкові ареали східних чеських, центрально- та східно-моравських і деяких ляських, зокрема средоопавських, діалектів, у словацькій мові – середньоцентральні, північно- та середньозахідні діалекти, у польській – острівні ареали мазовецьких говірок та крапчасті зони малопольських та великопольських говорів, а також шльонських говірок, у кашубсько-словінській – північні приморські. Міждіалектні зв'язки досліджуваних діалектизмів, утворених у вказані способи, відбиваються чесько-словацькими, чесько-словацько-верхньолужицькими, польсько-кашубсько-словінськими ізоглосами.

Обмежена кількість паралелей західнослов'янських діалектизмів з позаслов'янськими девербативами дозволяє припустити, що їхнє формування належить до пізньопраслов'янського періоду, тобто до того часу, коли зв'язки протозахіднослов'янської діалектної групи з германцями та балтами припинили своє існування. З відносною впевненістю можна стверджувати, що цим контактам мали перешкоджати діалектні групи північних слов'ян, що пізніше заселили Балкани і зумовили утворення південнослов'янських мов.

Семантико-словотвірний аналіз праслов'янських діалектизмів, представлених у східному ареалі слов'янських мов, що став результатом етимологічних тлумачень архаїчної девербативної лексики, також послужив базою для встановлення актуальних особливостей значеннєвої деривації східної групи праслов'янізмів та їхньої локалізації. Простеження розвитку вказаної лексико-семантичної мікросистеми від споконвічної дієслівної форми і значення до фіксації в окремих дочірніх східнослов'янських мовах дало підстави говорити про специфіку семантичного словотворення на слов'янському Сході. Споконвічна єдність діалектної лексики східнослов'янських мов також проявляється у паралелізмі семантичних трансформацій дієслівних основ: семантично подібні засоби словотворення спостерігаються у просторово ізольованих російсько-українських та російсько-білоруських зонах, що дає підстави припускати тісну взаємодію носіїв вказаної лексики або просторову суміжність

діалектів за періодів праслов'янської та східнослов'янської єдності. Водночас східнослов'янський ареал продемонстрував не лише випадки схожих трансформацій, які належать усім трьом мовам, але й неоднорідний характер розвитку семантики окремих дієслівних праоснов.

Зонами поширення віддієслівних діалектизмів праслов'янського віку у Східній Славії є: 1) в російській мові північно-західні (псковські, новгородські, ленінградські, олонецькі говірки), північно-центральні (вологодські, костромські, архангельські говірки) та північно-східні (пермські, вятські, свердловські, печорські говірки) з окремими відповідниками у середній частині Південного Сибіру та Забайкалля; 2) середньо- та західнополіські діалекти українські мови, а також говори південно-західних діалектів переважно буковинської та закарпатської зон; 3) говори поліського діалекту білоруської мови, прикордонні з українськими, на лінії Дрогичин – Пінськ – Столин – Турів, та північно-західних діалектів, сконцентрованих навколо Гродно.

Однотипний характер семантичних змін та стійкість меж вказаних місцевостей, де перебувають рефлекси праслов'янських діалектизмів з їхніми відповідниками, дозволяють кваліфікувати їх як східнослов'янські периферійні зони. Лінгвогеографічний аналіз розташування архаїчної лексики саме в цих зонах дає підстави припускати наявність принаймні двох хвиль пізньопраслов'янської експансії на території Східної Славії. Перша хвиля припадає на території з центром у середній півночі України, друга − на східноєвропейські території сучасної Росії з центром на півночі Центрального Федерального округу.

Звертає на себе значну увагу відсутність позаслов'янських (особливо балтійських) відповідників девербативів східнослов'янського ареалу. Тільки на відміну від західнослов'янських слів, тут виявлено обмежену кількість вихідних дієслівних основ, що мотивували досліджувані імена, співвідносних з латиськими, литовськими та пруськими архаїчними основами. Можна припустити, що на період балтослов'янських контактів протосхіднослов'янські діалекти ще не мали розвинутої системи девербативних суто слов'янських утворень: період їхнього формування припав на останні століття слов'янської прамови.

Здійснений у розділі аналіз спільнослов'янського семантико-словотвірного матеріалу дозволяє зробити певні висновки з ряду напрямків формування праслов'янських віддієслівних імен, суттєвих як для праслов'янської лексичної семантики, так і реконструкції й етимологізації праслов'янських архаїзмів та слов'янської історичної діалектології.

На карті міжмовних та міжрегіональних відповідностей семантико-словотвірних засобів утворення праслов'янської девербативної лексики чітко окреслюються закономірні зв'язки між різними територіями Славії. Найбільш типовими для праслов'янської лексики є суб'єктні іменники від різних груп дієслів конкретної дії (за винятком значень ушкодження та деформації). З більшою частотністю девербативи проявляються у південному регіоні, з меншою – в західному. Вищий ступінь відповідностей спостерігається між південно- і східнослов'янськими діалектами, проміжною ланкою тут виступають діалекти чеської, словацької, польської та кашубської мов.

Об'єктні назви як результат семантико-словотвірних змін дієслів різних видів упливу (особливо ушкодження, деформації та поверхневої дії) є притаманними всім слов'янським діалектам, що відбивається також численними міжрегіональними ізоглосами. Зв'язки напрямку південь – схід, не опосередковані західним компонентом, належать утворенням від дієслів незумовленої дії та стану. Назви знарядь, мотивовані дієсловами ушкодження та поверхневої дії, є загальнослов'янськими діалектизмами, тобто представлені тією чи іншою мірою в усіх архаїчних регіонах слов'янських мов. Південно-західними виявилися девербативи від дієслів переміщення об'єкта, а західно-східними – від дієслів деформуючої дії.

Ізоглоси менш численних локальних назв, що поєднують схожі засоби девербації, проходять через три регіони і стосуються діалектизмів сербської, хорватської, словенської та російської, української, білоруської мов через посередництво словацької, польської або кашубсько-словінської мов. Схожість моделей формування девербативів демонструють окремі ізоглоси напрямку захід – схід та південь – схід.

Території найбільшої концентрації праслов'янської девербативної лексики, обмеженої однією мовою або одним ареалом найбільш споріднених слов'янських мов, у ряді випадків значно відрізняється від тих, де присутні діалектизми міжрегіонального поширення. До мов з незбігом вказаних зон дистрибуції архаїзмів належать передусім мови болгарська, сербська, кашубська і (в ряді випадків) українська.

Лінгвогеографічна характеристика більшості розглянутих випадків утворення і поширення праслов'янських девербативів є підставою для встановлення допізньопраслов'янських контактів внаслідок спільного проживання або спільного походження діалектів, а також припущення про напрямки міграцій пізньопраслов'янських племен. На тлі південно – східнослов'янських паралелей в утворенні віддієслівних імен західнослов'янські мови дуже часто становлять простір "невідповідності", оскільки не демонструють подібних трансформацій. Це може свідчити про такий діалектологічний стан пізньопраслов'янської мови, коли протозахіднослов'янська група діалектів, зокрема на серболужицькій, словацькій і польській територіях, стала центром виходу міграційних потоків праслов'ян.

На користь північних та західних західнослов'янських земель як стартових для племен, що прямували на південь і схід, свідчить ряд відповідників праслов'янських архаїзмів у балтійських (латиській, литовській) та кельтських (ірландська, галльська) мовах. Підтвердженням цієї гіпотези виступають давні мови (старослов'янська, сербсько- та русько-церковнослов'янська, давньоболгарська й давньосербська, а також давньоруська), адже прадавня віддієслівна лексика в їхньому складі також знайшла відбитки поза межами слов'янського світу. Тоді є підстави вважати сфери поширення праслов'янських діалектизмів південного та східного ареалів периферією вказаних переміщень і більш пізніми зонами слов'янської експансії.

Статья посвящена теоретической разработке проблемы праславянских отглагольных диалектизмов в лексике современных славянских языков, определению их принципиальных признаков территориального, лексико-семантического и словообразовательного характера.

Ключевые слова: праславянский диалектизм, архаичные зоны лингвистического пространства Славии, континуанты праславянских лексем, девербативы.

The article is devoted to the theoretical elaboration of the problem of the Proto-Slavic verbal dialectisms in the Slavic dialects, to the definition of their principle territorial, lexico-semantic and word-building characteristics.

Key words: Proto-Slavic dialectism, archaic zones of linguistic space of Slavia, continuantions of Proto-Slavic lexemes, deverbatives.

Література:

1. *Варбот Ж. Ж.* Праславянская морфонология, словообразование и этимология /Жанна Жановна Варбот / Отв. ред. О. Н. Трубачев. – М.: Наука, 1984. – 253 с.

2. *Журавлев А. Ф.* Лексикостатистическое моделирование системы славянского языкового родства / Анатолий Федорович Журавлев. – М.: Издательство Индрик, 1994. – 254 с.

3. *Куркина Л. В.* Диалектная структура праславянского языка по данным южнославянской лексики / Людмила Васильевна Куркина. – Любляна, 1992. – 260 с.

4. *Куркина Л. В.* Паннонославянская языковая общность в системе диалектных отношений праславянского языка / Людмила Васильевна Куркина // Славянское языкознание. XI Международный съезд славистов. Братислава, сентябрь 1993 г. Доклады российской делегации / Отв. ред. акад. Н. И. Толстой. – М.: Наука, 1993. – С. 36–46.

5. *Мартынов В. В.* Праславянская и балто-славянская деривация имен (АН БССР. Белорусский комитет славистов. 7 Межд. съезд славистов. Доклады) / Виктор Владимирович Мартынов. – Минск: Наука и техника, 1973. – 58 с.

6. *Мельничук А. С.* Вопросы реконструкции лексического состава праязыков / Александр Саввич Мельничук // Сравнительно-историческое изучение языков разных семей. Лексическая реконструкция. Реконструкция исчезнувших языков. – М.: Наука, 1991. – С. 5–14.

7. *Толстой Н. И.* Из опытов типологического исследования славянского словарного состава / Никита Ильич Толстой // Вопр. языкознания. – 1966. – № 5. – С. 16–36.

8. *Трубачев О. Н.* О праславянских лексических диалектизмах сербо-лужицких языков / Олег Николаевич Трубачев // Сербо-лужицкий лингвистический сборник. – М.: АН СССР, 1963. – С. 154–172.

9. *ЭССЯ* – Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд // Под. ред. О. Н. Трубачева. – Вып. II, XII, XIV, XVIII, XIX. – М.: Наука, 1976–2000.

10. *Sychta B.* Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej / Bernard Sychta. – T. II. – Wrocław etc.: PAN, 1968. – 444 s.

УДК 811.1'37'373.61

СУМІЖНІ СЕМАНТИЧНІ МІКРОСИСТЕМИ В ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПРАМОВІ: *R-/ L*-КОРЕНІ

Козлова Тетяна Олегівна
канд. філол. наук, доц.
Запорізький національний університет

Стаття містить аналіз семантичних мікросистем, складовими яких є реконструйовані і.є. корені з сонорною на початку. Визначається вплив початкового експонента на семантичну інтеграцію коренів значної хронологічної глибини.

Ключові слова: і.є. корінь, фонетичні та семантичні зв'язки, іконічний знак, символ.

1. Вступні зауваження. Дослідження семантичних класів та зв'язків має давні традиції в лінгвістиці. Положення М. М. Покровського [Покровський 1959, 75] про те, що семантичні закони можна виявити лише в історії розвитку угруповань, а не окремих одиниць, в подальшому було покладено в основу порівняльно-історичних досліджень, зокрема, у зв'язку із вивченням етимологій (Е. Бенвеніст, Т. Гамкрелідзе, В. В. Іванов, О. М. Трубачов та ін). Розвідки, які стосуються витоків та розвитку лексичних значень, набувають ***актуальності*** в контексті наукового інтересу до проблем картин світу, недискретності лексико-семантичної системи, первинних (прототипних) значень [Geeraerts 1977; Wierzbicka 1989; Вежбицкая 1999]. Етимологічні розвідки спрямовані на аналіз мікросистем, складові яких об'єднують за генетичним, формальним, семантичним або формально-семантичним критеріями (Т. Черниш, О. І. Іліаді, В. В. Левицький та ін.).

Ця стаття має на ***меті*** вивчити комплекс семантичних ознак у межах мікросистеми коренів і.є. прамови зі спільним елементом в ініціалі. Основні ***завдання*** полягають у з'ясуванні значущості спільної формальної ознаки для семантичної відповідності коренів, аналізі основних принципів організації виділених СМ та встановленні суміжності між ними.

Об'єкт дослідження – і.є. корені з сонорними в ініціалі. ***Матеріалом*** для аналізу стали 65 *r*-коренів та 95 *l*-коренів, відібрані методом суцільної вибірки з етимологічних та інших словників та баз даних (переважно [AHID 1993; OED 2004; Pokorny 1959; Левицький 2010]). Беручи до уваги надзвичайну варіативність і.є. кореня, на яку неодноразово вказували Е. Бенвенист, М. М. Маковський, В. В. Левицький, В. Леманн та інші дослідники, одиниці з формальними розбіжностями, які можна кваліфікувати як варіанти або похідні одного й того самого кореня, було виключено з корпусу, що аналізується: **rei-*[3] (*rē(i)-/reu-/rēu-/rū-̆*) "кричати, ревіти", **leig-*[1] *(leik-/oleig-)* "бідний, слабкий" тощо. З огляду на гіпотетичний характер семантичної реконструкції та її різні версії, при вивченні СМ враховувалися значення прямих продовжень і.є. коренів. Це дозволило уточнити смислове наповнення коренів зі спільним реконструйованим значенням та з'ясувати семантичні ознаки, які згодом зазнають продовження в індоєвропейських мовах.

2. Методологія роботи спирається на основні принципи фоносемантики (вмотивованість фонетично-семантичного зв'язку в слові), теорії когнітивної еволюції (спрямованість еволюційного руху від домінантного індексального/ іконічного до символічного типу семіозису), квантове розподілення інформації в одиницях мови.

2.1. Основний принцип фоносемантики постулює наявність тісного, природного та *недовільного (іконічного) зв'язку між фонетичним та семантичним* аспектами словесної одиниці. Умови для абсолютної вмотивованості створюються співвіднесеністю слова з позамовною реальністю. Відомо, що на базі звуконаслідування формується цілий шар найменувань, в яких людина *відтворює* звуки *оточуючого середовища*. І це відтворення не обов'язково має етнокультурну специфіку. Пор. ізоглоси: слов'янська – рос. *кукушка*, болг. *кукавица*, срб. *кўкавица*, чес. *kukavka*, польск. *kukawka*, в.луж., н.луж. *kukawa* "зозуля"; рос. *куковать*, *кукукать*, укр. *кувати*, *кукати*, *кукувати*, болг. *куковаць*, срб. *кўкати,* слов. *кúkati,* чес. *kukati,* польск. *kukać, kukować,* в.луж. *kukać, kukować* "кукувати"; балтійська – латиськ. *káukt* "вити", лит. *kukúoti* "кукувати"; германська – а. *cuckoo*, шв. *kúcku* (розм.), нім. *Kuckuck* "зозуля"; кельтська – ірл. *cúach* "зозуля"; італійські та романські мови – лат. *cucūlus*, фр. *coucou* "зозуля"; лат. *cucūlo* "кукувати"; інші індоєвропейські мови – д.інд. *kōkas*, *kōkilás*, гр. *χόχχυξ* "зозуля"; д.інд. *kōkati* "видавати гучний звук", гр. *χόχχυ* "ку-ку", *χοχχύζω* "кукую"; інші мови – тур. *kuγk*, *kuku*, морд. *kuk'u*, ев. *kuk'ov*, татар. *küki*, казах. *kökök*, калм. *kökᵒG*, фін. *kukkua* "зозуля". Такі подібності пояснюють [Серебренников 1983, 277] універсальністю структури мозку, органів сприйняття та мовлення людини. Все це створює умови для спільності в логіці і відображенні дійсності, а також для формування звукотипів й обмеження їх різноманіття. Проте характер звуконаслідування залежить і від фонетичних особливостей конкретної мови: відсутність певних фонем у мові унеможливлює їх використання у звукоімітаціях.

Слід звернути увагу на значущість абсолютної вмотивованості слів. По-перше, незважаючи на те, що кількість звуконаслідувальних номінацій складає лише 2% від загалу частотної лексики в сучасних мовах [Мечковская 2004, 148], вона неухильно зростає, наприклад, у російській мові [див. Блинова 2010, 52]). По-друге, звукозображальні номінації – явище універсальне [див. Газов-Гинзберг 1965, 164 – 168; Левицький 2008, 84]. По-третє, ономатопея є достатньо продуктивною базою для формування слів з відносною вмотивованістю (укр. *кукуріку* > *кукурікати* (розм.) "не маючи іншого виходу, перебувати десь, очікуючи кращих обстави, умов"; а. *cuckoo* > (розм.) "a crazy person"). Фонетична мотивація певною мірою властива також і назвам рослин, тварин, артефактів, якостей (чимало прикладів звукосимволізму наведено у працях С. В. Вороніна, О. П. Журавльова, В. В. Левицького).

Вищезазначене дозволяє зробити припущення про абсолютну вмотивованість базисних протолексем – наявність корелятивних зв'язків між лексичною семантикою протоодиниць та відприродним значенням їх фонетичних оболонок (див. [Козлова 2010 (а); Козлова 2010 (б)]). Як влучно зауважує А. Б. Міхальов [Михалев 2007, 386], мінімальна мотивована форма може стати ключем до мінімальних, первинних семантичних ознак, тобто прототипів, із яких виростає ціла семантична система мови. Вірогідність такого припущення значно підсилюється результатами статистичного аналізу, націленого на встановлення фонетико-семантичних зв'язків у лексиці і.є. прамови [Левицкий 2008].

2.2. Теорія мовної еволюції постулює первинність зорових, слухових й артикуляційних модулів та їх подальшу реорганізацію у фонологічне, а пізніше і граматич-

не кодування інформації [Bickerton 1981; The Evolution of Language… 2002]. Зсув домінантності від *від переважно іконічних* правил через зростання довільності *до символічних* правил можна вважати еволюційним стрибком від природи до культури. Разом із системою дзеркальних нейронів мімезис слугує основою для "розвитку повної *інтерсуб'єктивності*" [Златев 2006, 338], здібності до формування конвенційних (shared) значень. Збільшення довільності відбувається тоді, коли центр уваги мовців зміщується з відношень між референтом та його знаком на відношення між самими знаками [Halliday 1975] як складовими єдиної системи.

Символізацію визначають [Уайт 2004] як основоположну в еволюції не тільки мови, а культури в цілому. Існує думка [Power 1999, 100], що символічна культура виникла як реакція на зростання репродуктивного тиску. Танець та фарбування тіла вохрою – це колишні індекси та ікони [Watts 1999, 139], лише поступово вони були ритуалізовані та перетворилися на засоби символічної репрезентації (див. також [Герасимова 2000, 86]). Можна висловити припущення про те, що в історії людини роль зовнішньої мотивації (звукової, зокрема) змінилася з основної на фонову (рис. 1).

Рис. 1. Іконізм як з'єднуюча ланка між природою та культурою

Іконічні знаки, які еволюційно передують символам, можна вважати одним із засобів "світовідзеркалення". Вони виникали як невід'ємна частина певної ситуації, як засіб, форма злиття людини з такою реальністю, яка існувала "тут і тепер, цілісна, не відгороджена від неї [людини] бар'єром самості та критичності" [Бескова 2000, 150–151]. Відтак, первинні знаки-символи є хронологічно похідними від імітацій, які згодом стали інформативними та використовувалися цілеспрямовано. У своїй історії людина просувається від суб'єктивного, емпіричного сприйняття світу до раціонального, від ситуативно зумовленої, референтно залежної репрезентації – до більш довільної.

2.3. Спираючись на інформаційні характеристики слова, спробуємо з'ясувати, яка частина фонетичної оболонки і.є. кореня забезпечує семантичну інтеграцію одиниць. Історичному мовознавству відома тенденція до руйнування кінця слова та стійкості його початку. Вважають [Серебренников 2005, 100–101], що на початок слова припадає більше енергії мовців, а в кінці сила енергії зменшується і зумовлює послаблення артикуляції. Тому для сприйняття звучання та смислу слова його по-

чаток є важливішим [Блинова 2010, 55]. Оскільки початок слова – це сильна позиція, тож найбільша кількість інформації міститься саме в цій зоні. Впливовою виявляється і частотність: найінформативнішим є мало частотний звук.

Регламентація фонетичної оболонки і.є. слова послаблюється в напрямку від кореня до флексії. Фонетична структура коренів була більш регламентованою у порівнянні з фонетичною структурою суфіксів. Найменший ступінь структурної обмеженості властивий флексіям [Савченко 1974, 142–143] (рис. 2). Префіксація в і.є. прамові не була розвиненою, що зумовлюється типологічними особливостями цієї системи (OV тип).

зона посиленої регламентації фонетичної структури КОРІНЬ	**зона послабленої регламентації фонетичної структури СУФІКС**	**зона слабкої регламентації фонетичної структури ФЛЕКСІЯ**

Рис. 2. Зони регламентації варіативності фонетичної структури іє. слова

Якщо звернутися до морфемного складу, то експериментально доведено [Пиотровский 1968, 87], що в індоєвропейських мовах максимум інформації припадає на перший компонент морфеми, а мінімум – на останній. Це забезпечує послідовне чергування інформаційних максимумів та мінімумів. Вважаємо, що принцип *квантового розподілення інформації* в мовних знаках є релевантним для мови будь-якого історичного періоду. Отже, в межах фонетичної оболонки і.є. слова регламентованим виявляється початок слова (корінь), в корені інформаційний максимум бере на себе ініціальна фонема.

3. Аналіз r- та *l-коренів* проводився за такими критеріями: ступінь історичної стійкості експонента; акустичні та артикуляційні ознаки початку кореня; дистрибуція лексичних груп по мікросистемам; гетерогенність СМ.

- Плавні *r-, l-* характеризуються надзвичайною тривалістю збереження у різних індоєвропейських мовах. Б.О. Серебренніков [Серебренников 2005, 176–177] пояснює це тією роллю, яку ці звуки відіграють у формуванні так званих звукових ланцюгів у різних мовах світу. Наприклад, у літературній арабській мові поширені групи *-rr-, -rs-, -sr-*; у монгольських та тунгусо-маньчжурських мовах інтервокальні групи як правило містять сонант (*-rC-*).
- Акустичнми й артикуляційнми ознаками плавних *r-*, *l-* (які для реконструйованої мови встановлюються лише гіпотетично) вмотивовано фонетичне значення ініціалі і.є. кореня (рис. 3). Початок і.є. кореня ми приймаємо за вихідну частку цілісної знакової репрезентації семантеми *r-*/ *l-* мікросистем:

R	**[+сонорний]**	**[+плавний]**	**[+дрижачий]**	**[-боковий]**
L	**[+сонорний]**	**[+плавний]**	**[-дрижачий]**	**[+боковий]**
	тривати випромінювати	**лінійний рух**	**вібрація, сила, руйнування**	**рідина, гладкий, слабкий**

Рис. 3. Фонетичне значення плавних *r-*, *l-* в і.є. прамові

- Аналіз МС за представленістю в них різних лексичних груп дозволяє лише частково з'ясувати ті семантичні принципи, що вплинули на їх формування. Дистрибуція лексичних груп по МС виявилася нерівномірною.

Менш численну групу становлять і.є. корені, в яких фонетичне і функціональне значення ініціалі збігається. Наприклад: '*ВИПРОМІНЮВАННЯ*' – "гучний звук, ревіння" (**rāš̆-*, **reibh-*, **rei-*[3], **reu-b-*, **reu-*[1], **rē-*[6]*);* "звук, мова" (**lā-*[1], **lek-*, **lengh-*, **lēu-*[3], **lep-*[1]); "світло" (**lā[i]p-*, **leuk-*); "тепло" (**leto-*, **lēto-*); '*ЛІНІЙНИЙ РУХ*' – "швидко рухатися вперед, котитися, литися" (**rebh-, *reu-, *reidh-*, **red-*, **ret(h)-, *rēs); "*рухатися повільно* (**rēp-*[1]); '*СИЛА, ВІБРАЦІЯ* – "дрижати" (**reik-*, **rei-*), "розривати" (**rei-*[1], **rendh-*, **remb-*, **reu-*[2], **rē-*[2]), "тягнути, виривати" (**rēd-2*, **rep-*); *РІДИНА* (*reĝ-2), "водойма" (**laku-*, **lāmā-*, **lendh-*[1], **leu-g-*[2]), "густа рідина" (**lat-*, **leu-*[1]); '*ГЛАДКИЙ*' – "гладкий, слизький; змащувати жиром" (**lei-*[3], **leip-*[1], **lerg-*); '*СЛАБКИЙ*' – "слабкий, тонкий, легкий" (**leig-*[1], **leg*^{w}*h-*).

Друга група коренів кількісно домінує і включає релятивні лексичні групи, в яких зв'язок між фонетичним і функціональним значенням ініціалі не збігається. Наприклад: "готувати, упорядковувати" *(*rēk̆-2*, **rē-*[1]), "керувати" (**rē-*[3], **reg-*[1]), "підтримувати" (**reid-*, **rem-*, **rē-*[4]), "темний колір" (**reg*^{w}*os-*, **rei-*[2], **reudh-*, **rē-*[5]), "емоційне напруження" (**rabh-*, **rēd-*[1]), "рослини" (**rāp-*, **reus-*, **rēi-*[2], **rughi̯o-*), "тварини" (**r̥ḱÞo-s-*), "частини тіла" (**reuto-*, **rēito*), "зв'язувати, стримувати" (**reig*, **rek-*, **rezg-*, **r̥ksā*), "покривати" (**rebh-*[2]), "відкривати/ся" (**reu̯ə-*), "простягатися" (**reig-*) та інші.

З метою встановлення корелятивного зв'язку між функціональним та фонетичним значенням був проведений аналіз і тих коренів, що не входять до складу аналізованих МС, але мають реконструйоване суміжне значення. Наприклад, необхідно визначити семантичний зв'язок ***leit(h)-***[2] "помирати" з СМ *l*-коренів. Для цього з'ясуймо основні семантичні лінії, з якими співвідносяться рефлекси синонімічних коренів (****dheu-***[2], ****mer-***[4], ****su̯ep-***[1]). І.є. ****dheu-***[2] "помирати": 'смертний; той, що може померти' (гот. *diwans*), 'помирати' (д.а. *dōian*, д.нор. *deyja*, лит. *dvìsti*), 'мертвий' (гот. *dauÞs*, д.а. *dēad*), 'смерть' (д.нор. *dauðhr*, д.ірл. *dīth*, д.а. *dēath*), 'людина, смертний' (вал. *dyn*, корн., брет. *den*), 'похорон' (лат. *fūnus*), 'втратити свідомість' (д.шв. *dāna*, норв. *daana*), 'втратити активність' (ісл. *doði*, *doðna*, гот. *usdauÞs*), 'труп, мертве тіло' (арм. *di*, *dioy*), 'спустити дух' (лит. *dvesiù*, *dvesiaũ*, *dvẽšti*), а також 'зменшуватися, слабшати' (д.а. *dwīnan*, а. *dwindle*). Отже, і.є. **dheu-*[2] означає "помирати = бути смертним як людина (хто дихає, має свідомість); втратити активність" і залучається переважно до опозиції '*ЖИВИЙ::МЕРТВИЙ*'.

Рефлекси і.є. ****leit(h)-***[2] "помирати" мають дещо інше семантичне спрямування. Окрім спільних з ****dheu-***[2] семантичних ліній – 'помирати' (авест. *raēϑ-*), 'мертвий' (д.сканд. *liðinn*), спостерігаємо зсув до 'падати' (тох. А *lit-*), 'рухатися' (гот. *ga-leiÞan*, двн. *līdan*), 'вести, прямувати' (двн. *leitan*, *leiten*, д.а. *lædan*, а. *lead*), а також 'шлях'(герм. **laidō*, д.а. *lād*) і 'потік, річище' (д.ісл. *leið*). Як свідчать приклади, і.є. **leit(h)-*[2] означає "помирати = рухатися повільно, лінійно; поступово

зникати" й актуалізує смислову лінію '*МЕРТВИЙ= СЛАБКИЙ; ТОЙ, ЩО ЗНИКАЄ*'. Ця лінія підтримується іншими *l*- коренями – **leik^{w}*- "покидати", **lē*- "відпускати, слабшати, уповільнювати", **leu*- "послабити, відрізати, розділяти", **leu(ə)*- "мити, змивати", **legh*- "лежати, класти", **leg^{w}h*- "легкий; такий, що має незначну вагу", **leis*- "малий", **lei*- "слизький" тощо.

Продовження і.є. ***mer-**^{4} "помирати" тяжіють до таких семантичних ліній – 'помирати' (д.інд. *márati, máratē*, арм. *meranim*, гр. *ἐμορτεν*, лат. *morior*, хет. *me-ir-ta*, ц.сл. **mьro̯, merĭti*, д.рус. *мерети*, укр. *мерети, мерти, мру*), 'убивати' (д.інд. *mārāyati*, літ. *marìnti*, сербс. *mòriti*), 'вбивство' (д.ісл. *morð*, гот. *maurÞr*), 'мертвий' (авест. *mərəta*-, lat. *mortuus*), 'смертний, людина' (арм. *mard*, д.інд. *márta*-, авест. *maša*-, гр. *μορτός*), 'похорон' (алб. *mort*), 'смерть' (д.інд. *mr̥tá*-, ц.сл. *mrъtije*, алб. *mortje*), 'богиня смерті' (лат. *Morta*), 'безсмертний' (д.інд. *amŕ̥ta*-, авест. *amərša*-, гр. *ἄμβροτος*).Отже, і.є. **mer-*^{4} означає "помирати = бути смертним, людиною" і наближається до семантичних ліній, актуалізованих рефлексами кореня ***dh**eu-*^{2}. Система ж опозицій, до якої залучається ***mer-**^{4} представлена не тільки протиставленням '*МЕРТВИЙ::ЖИВИЙ*', а й '*МЕРТВИЙ::БЕЗСМЕРТНИЙ*' і, відповідно, '*ПРОФАННИЙ::БОЖЕСТВЕНИЙ*'.

Корінь ***su̯ep-**^{1} "помирати" має рефлекси, що підтримують смисловий центр 'інактивність, спокій, щось тривале' і групуються навколо 'спати, засинати' (д.інд. *svápiti, svápati*, авест. *x ăp*-, лат. *sōpiō, -īre*, д.а. *swefan*, ц.сл. *sъpati*) та 'сон' (ц.сл. *sъnъ*, д.інд *svápna*-, авест. *x ăfna*-, арм. *k'un*, алб. *gjumë*, лат. *somnus*, д.ірл. *sūan*, вал., корн., брет. *hun*, лит. *sãpnas, sapnỹs*, латиськ. *sapnis*, д.а. *swefn*). Отже, ***su̯ep-**^{1} означає "помирати = бути заспокоєним, не рухатися, стуляти очі, бути нездатним щось сприймати очима" (пор. **sleb*- "слабкий; спати", **sen*- "старий, давній", **sāg*- "шукати очима", **sek^{w}*-^{2} "сприймати, бачити", *spek- "спостерігати", **sek^{w}*-^{3} "говорити, вимовляти" ін.). Смислове наповнення і.є. ***su̯ep-**^{1} "помирати" більшою мірою тяжіє до і.є. ***l**eit(h)-*^{2}. Аналіз формально відмінних коренів із суміжним значенням дозволив нам чіткіше виявити смислове наповнення ***l**eit(h)-*^{2} та встановити семантичний зв'язок цієї одиниці з СМ *l*- коренів ('мертвий= слабкий; той, що зникає'). Семантичні зв'язки в мікросистемах *r*- та *l*-коренів див. на рис. 4, 5.

Центральні/ядерні зв'язки представлені коренями із значеннями прямо співвідносними із фонетичним значенням ініціалі. В міру віддаленості від центру СМ зв'язки слабшають і представлені коренями, в яких фонетичне та функціональне значення ініціалі знаходяться у відношеннях непрямої кореляції. Наприклад, зв'язок 'слабкий': ***l**aiu̯o-* "лівий" встановлюється через посередництво 'кривий, хворий, злий, неприємний, тобто 'схилений у бік', та актуалізується в рефлексах – гр. *λαιός* "зв'язок", лат. *laevus* "лівий, невдалий, нерозумний, лиховісний", *laevē* "незграбно", літ. *išlaivóti* "згинати", пор. д.а. *lyft* "weak" > *left*. На периферії СМ різноманітність і деталізація лексичних груп зростає, а обсяг кожної з них зменшується. Отже, семантична категоризація вимагає більшої кількості ознак.

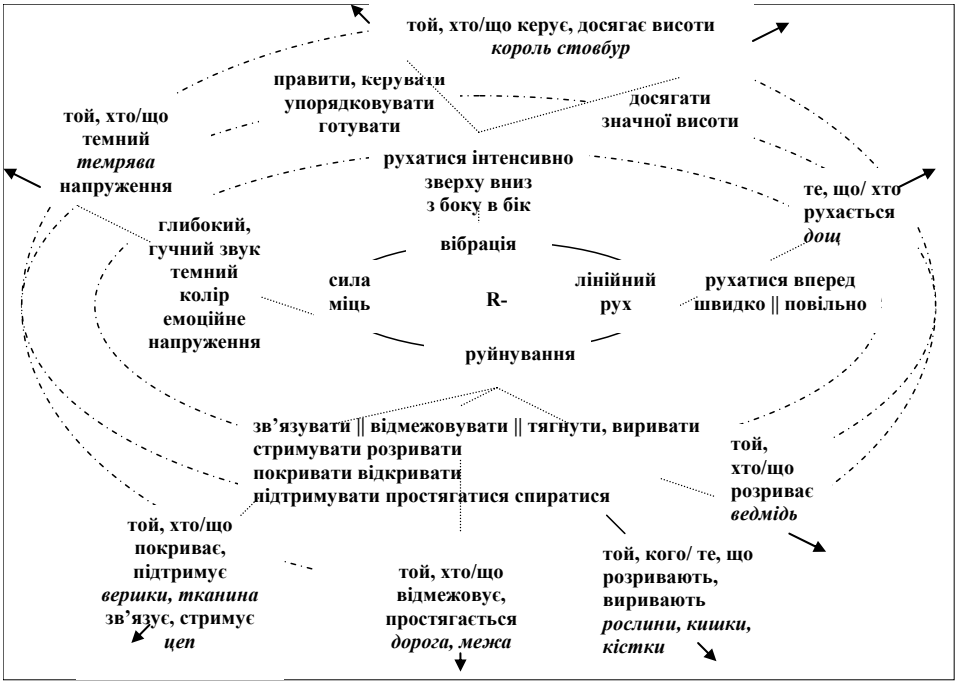

Рис. 4. Семантичні зв'язки і.є. *r*-коренів

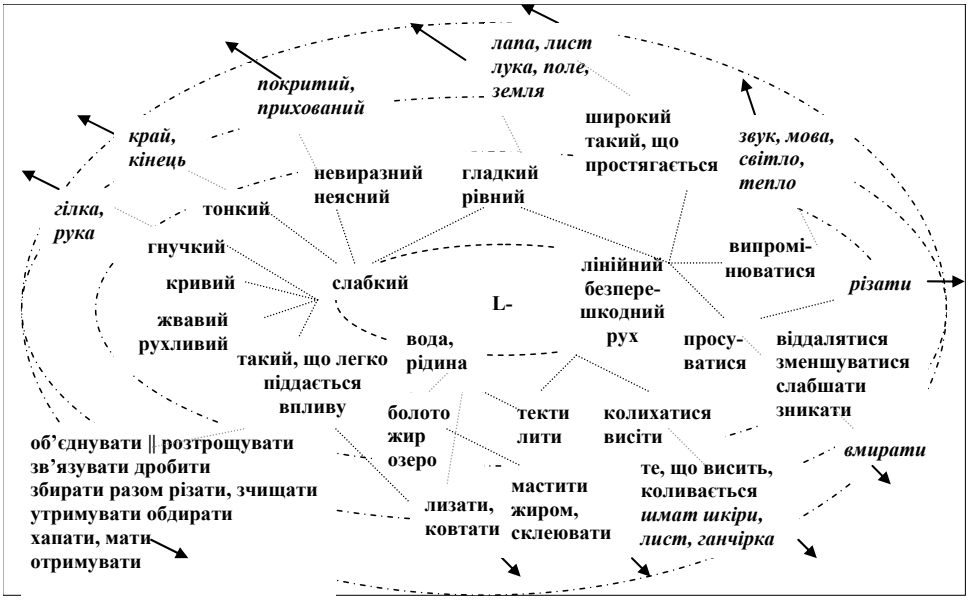

Рис. 5. Семантичні зв'язки і.є. *l*-коренів

Суміжність СМ *r-/l*-коренів актуалізується у наявності однакових лексичних груп ('темний колір', 'лінійно рухатися', 'текти, литися', 'широко відкриватися', 'дрижати', 'покривати', 'емоційне напруження – лють, радість', 'частини тіла', 'рослини', 'тварини'), хоча наповненість цих лексичних груп варіюється.

Наприклад, у СМ *r*-коренів назви тварин, рослин, органів співвідносяться з ознакою 'сила = розривати' (**r̥ḱp̂o-s* "ведмідь"; **rāp* "ріпа", **rēi-*[2] "горіх", **rughi̯o-* "жито"; **reut-* "шлунок тварини", **rēito-* "плече, лопатка тварини"), а в СМ *l*-коренів – з ознаками 'слабкий = малий, жвавий, хапати' (**lūš-* "воша"); 'слабкий = рідина, жир' (**lendh-*[2] "стегно, бік; нирки"), 'слабкий = гнучкий, плести, ткати' (**lī̆-no-* "льон").

- Ступінь гетерогенності СМ визначається з огляду на набір семантичних ознак. Менший набір ознак свідчить про більшу гомогенність СМ та її щільність. Так, можна сказати, що СМ *r*-коренів є більш гомогенною та щільною у порівнянні з СМ *l*-коренів (див. рис 4,5).
- Основні розбіжності між СМ зумовлені різноаспектною репрезентацією дійсності: СМ *r*-коренів включає одиниці із значенням "випромінюватися, рухатися лінійно", а СМ *l*-коренів – "котитися"; серед *r*-коренів домінують значення "руйнувати, розділяти ", а серед *l*-коренів – "склеювати, з'єднувати". *r*-корені – це одиниці переважно із агентивно-орієнтованою семантикою, в той час як *l*-корені – з пацієнтивно-орієнтованою семантикою.

3. ***Висновки.*** Аналіз і.є. коренів з сонорними *r-/l-* в ініціалі показав, що семантично різнорідні одиниці і.є. прамови виявляють суміжність і можуть бути об'єднані в мікросистеми (поля). Градуйований, ядерно-периферійний, характер співвіднесеності одиниць з МС визначається абсолютним/ відносним типом мотивації, прямою/ опосередкованою кореляцією між фонетичним та функціональним значенням експонента семантеми, який міститься на початку і.є. кореня. *Подальші дослідження* будуть спрямовані на синхронічне вивчення внутрішніх відношень між складовими мікросистем, а також на діахронічний аналіз відношень між етимонами та їх рефлексами.

В статье представлен анализ семантических микросистем, в состав которых входят и.е. корни с сонорным в начале. Определяется роль инициали для семантической интеграции корневых морфем значительной диахронической глубины.

Ключевые слова: и.е. корень, фонетические и семантические связи, иконический знак, символ.

The purpose of this article is to study semantic microsystems of Proto-Indo-European *r-/l-* roots. It is argued that it is the iconic nature of root initial that contributes to the semantic integration of the roots.

Key words: Proto-Indo-European root, phonetic and semantic relations, icon, symbol.

Література:

1. *Бескова И. А.* Язык символов как эпистемологический феномен/ Ирина Александровна Бескова// Эволюция. Язык. Познание. – М.: Языки русской культуры, 2000. – С. 134–161.

2. *Блинова О. И.* Мотивология и ее аспекты/ Ольга Иосифовна Блинова. – [изд-е 3-е испр. и доп.]. – М.: КРАСАНД, 2010. – 304 с.

3. *Вежбицкая А.* Семантические универсалии и описание языков/ Анна Вежбицкая. – [пер. с англ.; под ред. Т. В. Булыгиной]. – М.: Школа "Языки русской культуры", 1999. – i-xii, 780 с.

4. *Газов-Гинзберг А. М.* Был ли язык изобразителен в своих истоках? (Свидетельство прасемитского запаса корней)/ А. М. Газов-Гинзберг. – М.: Наука, 1965. – 183 с.

5. *Герасимова И. А.* Танец: Эволюция кинестезического мышления / И. А. Герасимова // Эволюция. Язык. Познание. – М.: Языки русской культуры, 2000. – С. 84–112.

6. *Златев Й.* Значение = жизнь (+ культура): Набросок единой биокультурной теории значения / Й. Златев // Studia linguistica Cognitiva. Вып. 1. Язык и Познание: Методологические проблемы и перспективы. – М.: Гнозис, 2006. – С. 308–361.

7. *Козлова Т. О.* Індоєвропейські корені: роль альтернацій у процесах семантичної рефлексації архаїчного етимону / Т. О. Козлова // Наукові записки. – Вип. 89 (4). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 5 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010 (а). – С. 31–35.

8. *Козлова Т. О.* Редуплікація і.є. кореня та її вплив на семантичну рефлексацію етимону / Т. О. Козлова // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка: Філологічні науки. – Вип. 22. – Т. 1. – Чернівці: Книги – XXI, 2010 (б). – С. 200–204.

9. *Левицкий В. В.* Семантические и фонетические связи в лексике индоевропейского праязыка. Опыт квантитативного анализа этимологического словаря: [монография] / Виктор Васильевич Левицкий. – Черновцы: Рута, 2008. – 232 с.

10. *Левицкий В. В.* Этимологический словарь германских языков; Т. I – II / Виктор Васильевич Левицкий. – Винница: Нова книга, 2010.

11. *Мечковская Н. Б.* Семиотика: Язык. Природа. Культура: Курс лекций / Нина Борисовна Мечковская. – М.: Узд. Центр "Академия", 2004. – 432 с.

12. *Михалев А. Б.* Семантические прототипы / А. Б. Михалев // Язык и действительность: Сборник научных трудов памяти В. Г. Гака. – [отв. ред. В. Д. Мазо]. – М.: ЛЕНАНД, 2007. – С. 381–388.

13. *Пиотровский Р. Г.* Информационные измерения языка / Раймонд Генрихович Пиотровский. – Л.: Наука, 1968. – 116 с.

14. *Покровский М. М.* Избранные работы по языкознанию (семасиологические исследования в области древних языков) / Михаил Михайлович Покровский. – М.: Изд-во АН СССР, 1959. – 382 с.

15. *Савченко А. Н.* Сравнительная грамматика индоевропейских языков. Учебное пособие / Алексей Нилович Савченко. – М.: Высшая школа, 1974. – 412 с.

16. *Серебренников Б. А.* О материалистическом подходе к явлениям языка / Борис Александрович Серебренников. – М.: Изд-во "Наука", 1983. – 319 с.

17. *Серебренников Б. А.* Вероятностные обоснования в компаративистике / Борис Александрович Серебренников. – [изд. 2-е, стереотип.]. – М.: Ком книга, 2005. – 376 с.

18. *Уайт Л.* Избранное: Эволюция культуры / Лесли Уайт; [пер. с англ.]. – М.: РОССПЭН, 2004. – 1064 с. (Серия "Культурология. XX век").

19. (AHID) American Heritage Illustrated Dictionary. – [3d ed.]. – Boston, NY: Houghton Mifflin Co, 1993. – 1630 p.

20. *Bickerton D.* Roots of Language / Derek Bickerton. – Ann Arbor, Michigan: Karoma Publishers, 1981. – 351, xiii p.

21. The Evolution of Language out of Pre-Language (Typological Studies in Language 53) / [ed. by T. Givón and Bertram F. Malle]. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Co, 2002. – 392 p.

22. *Geeraerts D.* Daichronic Prototype Semantics. A Contribution to Historical Lexicology / Dirk Geeraerts. – Oxford: Clarendon Press, 1977. – 207 p.

23. *Halliday M. A. K.* Learning How to Mean / Michael Alexander Kirkwood Halliday. – London: Edwin Arnold Press, 1975. – [12] 164 p.

24. (OED) The Oxford English Dictionary. – [2nd ed.] – [on CD-ROM, version 3.1.]. – Oxford: OUP, 2004.

25. *Pokorny J.* Indogermanische Etymologisches Wörterbuch: B. 1 – 3 / Julius Pokorny. – Bern: A. Francke AG Verlag, 1959.

26. *Power C.* 'Beauty magic': the origins of art / Camilla Power // The Evolution of Culture. An interdisciplinary view. – [ed. by Robin Dunbar, Chris Knight, Camilla Power]. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 1999. – P. 92–112.

27. *Watts J.* The origin of symbolic culture / Jan Watts // The Evolution of Culture. An interdisciplinary view. – [ed. by Robin Dunbar, Chris Knight, Camilla Power]. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 1999. – P. 113–146.

28. Wierzbicka A. Semantic primitives and lexical universals / Anna Wierzbicka // Quaderni di semantica 10.1. – 1989. – P. 103–321.

УДК 811.161.2: 81

СИНТАКСЕМА ЯК ОДИНИЦЯ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНОГО РІВНЯ

Коломийцева Вікторія Віталіївна
канд. філол. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті коротко розглянуто історію розвитку галузі семантичного синтаксису. Синтаксема, тобто одиниця семантико-синтаксичного рівня, кваліфікується як знак семантичної природи, який представляє семантичну структуру речення, тобто його внутрішню організацію. Зміст речення – це система відношень, основним виразником яких виступає предикат – центральна синтаксема. Таксономічно синтаксема може становити як окреме слово, так і сполуку слів. Граматична і лексична семантика прийменників і часток не знівельовується у синтаксемах, на відміну від членів речення – компонентів формальної структури.

Ключові слова: семантико-синтаксичний рівень речення, синтаксема, знак семантичної природи.

Мова як засіб спілкування й обміну думками між людьми репрезентує речення як головну комунікативну одиницю. Воно виступає одиницею як мови, так і мовлення. Це багатоаспектна одиниця, і її багаторівнева природа зумовлена тим, що ментальний "рух" від смислового образу ситуації до її маніфестації в реченні – це не механістична процедура, а перехід над "океаном" універсально-логічного змісту думки на "човні" словесного мислення конкретної мови. Мовоутворення називають "актом поелементного перекладу з якогось внутрішнього коду на натуральну мову" [Кацнельсон 1984, 4]. Словесному мисленню на категорійному рівні відповідає лінгвістичне значення, лінгвістична семантика. І тут особливої актуальності набуває "семантико-синтаксичний рівень мови, який відтворює те, як логічний зміст думки не універсально, а конкретно у кожній національній мові створює семантику власне речення, його значення, що є мовним виразом логічного змісту" [Кадомцева 1985, 8–9]. Одиницею цього рівня є синтаксема.

На відміну від членів речення, що визначаються на основі синтаксичних зв'язків і репрезентують формально-синтаксичну структуру речення, а отже, відбивають його поверхневу організацію (систему поєднуваних граматичними зв'язками складників), синтаксеми – знаки семантичної природи – представляють семантико-синтаксичний рівень і, відповідно, відношення між явищами дійсності, що ними позначаються [Вихованець, Городенська, Русанівський 1983, 46–25]. Цей рівень ближчий до пропозиції, яку розуміють як семантичну модель реальної ситуації дійсності, власне до змістової природи речей, що сприяє розкриттю сутнісних явищ, взаємозв'язків між речами, баченню пропозиційних ядер (точок), функції смислу імен, тобто самих денотатів. Пропозиція – це абстрактна структура, взята в її семантичному аспекті. Вона постає як своєрідний "пропозиційний радикал" (за Л. Вітґенштейном) або, можна сказати, смисловий інваріант чи семантична стуктура (схема), здатна входити в ту чи іншу модальну рамку [Арутюнова 1976, 33–35]. Семантична структура стосується внутрішньої форми (організації) речення, отже, є об'єктом власне синтаксичної дисципліни, що уможливлює кардинальну зміну статусу цієї галузі, подолання синтаксисом "становища бідного родича морфології", за образним висловленням Л. Теньєра. І що важливіше, у семантичній структурі ре-

чення якнайвиразніше постає когнітивна настанова мови як одна з її провідних функцій. Цим і зумовлений своєрідний кількісний і якісний зсув у бік семантичного синтаксису, логіко-семантичного аналізу речення, що відбувся в мовознавстві в останні три десятиліття XX століття і триває досі.

Розвиток семантичного синтаксису речення пов'язаний із вченням про значення мовних одиниць, яке у другій половині XX століття розвивається так активно, що навіть дає підстави говорити про "семантичний вибух" у лінгвістиці. Відбувається інтенсивне зближення вчення про лексичну семантику й семантичний синтаксис, і проблема семантичного в синтаксисі стала представляти собою одне з найскладніших і найцікавіших питань загального мовознавства [Мірченко 2001, 28–38]. І цілком підставно, адже семантичний рівень речення найбільшою мірою наближений до мислення і позамовної діяльності людини, відкриває нові горизонти в філософії мови.

Глибокий інтерес до семантики на синтаксичному рівні одними з перших виявили представники так званої генеративної семантики, такий же підхід визначив концепцію "відмінкової граматики" Ч. Філлмора, який зауважував, що різні "набори" відмінкових форм (ширше – словоформ), а також можливі варіанти таких "наборів" і виражають поняття із універсальним значенням "тип речення" [Філлмор 1981, 369–396]. У вітчизняному мовознавстві вчення про семантичну структуру речення розробляли видатні мовознавці О.С. Мельничук, І.Р. Вихованець, Й.Ф. Андерш. Останнім часом під впливом "відмінкової граматики" значно активізувалися дослідження, присвячені вивченню семантичної структури речення у зв'язку зі смисловою структурою ситуації [Андерш 1984, 38–42].

Референтами речень як повних знаків, на відміну від слів, виступають не окремі предмети, ознаки, дії, а явища, події, цілісні ситуації, тобто поєднання референтів окремих лексичних одиниць, що перебувають у відповідних відношеннях між собою. Звідси й конституентами пропозиції як смислового образу ситуації постають не власне граматичні форми, а семантико-синтаксичні одиниці – синтаксеми. Така наукова засада, що зорієнтована не на формальну організацію речення, а на структуру події, ситуацію як денотат речення, стає визначальною в сучасних дослідженнях із синтаксису. Тому й зміст речення розуміють не як набір зв'язків, а як систему відношень, центром якої є генеральний виразник відношень – предикат, що визначає "місця" для предметів, їх кількість і характер.

Якщо аналізу формально-лінгвістичному властива конкретика, то логічний аналіз – універсальний, він розкриває типологію відношень [Арутюнова 1988, 150–151], без врахування яких неможливо дати адекватну оцінку речення як основної одиниці синтаксису й мови в цілому. Функціональний аналіз лінгвістичних одиниць, як відомо, спочатку набув плідного розвитку у фонології. Дослідження вчених Празької лінгвістичної школи дали початок ученню про фонему як інваріант у площині звукових варіацій, спрогнозувавши можливість інваріантності одиниць інших мовних рівнів, зокрема й синтаксичного. Багатий досвід фонології дає поштовх для розвитку функціональної інтерпретації фактів і в синтаксисі. Як слушно зауважує Т.П. Ломтєв, вже саме визначення мови як засобу спілкування між людьми, обміну думками передбачає розрізнення принаймні трьох фактів: того, що є власне засобом спілкування (мовні знаки), того, що є предметом спілкування (зміст,

тобто думки, почуття, поняття, якими обмінюються люди), і того, що є метою спілкування (взаєморозуміння). З огляду на такий трьохаспектний характер комунікативної одиниці одне із основних завдань синтаксису полягає в тому, щоб розрізнити члени структури речення та одиниці висловлення, представленого в реченні, адже "на рівні висловлення одиниці висловлюваного не перебувають у взаємнооднозначних відповідностях із одиницями висловлюючого; до однієї тотожності в площині висловлюваного ми знаходимо різні тотожності у висловлюючому" [Ломтев 1976, 126–128]. Так, погляди на комунікативні одиниці еволюціонують від традиційного й позиційного синтаксису в бік багатоаспектного підходу до синтаксичних одиниць, а синтаксична теорія, таким чином, розробляється в загальнолінгвістичному, філософському й логічному контексті. Розроблювана теорія про абсолютні й реляційні ознаки синтаксичних об'єктів підготувала ґрунт для створення семантичної моделі речення та самого поняття семантичної елементарності/неелементарності речення. Стає очевидним, що сутність лінгвістичного явища полягає у відповідності не між знаком і об'єктом, а між знаком і значенням як відображенням об'єкта. Речення щодо свого змісту є висловлювання, що містить постійні й перемінні елементи. Єдність постійних і перемінних елементів речення і становить собою конкретне речення мови. Закономірний зв'язок постійних елементів речення – це його модель, представлена предикативним центром. Таким чином, моделлю речення є те, в чому полягає його тотожність із рядом інших речень. Речення як модель є висловлювання, що містить лише сталі елементи. Модель речення – це ціле, що складається із постійних елементів, об'єднаних закономірним зв'язком [Ломтев 1976, 145–146]. Так, у центрі уваги опиняється відображувана в реченні ситуація, фрагмент дійсності та її семантична модель – пропозиція.

Російський лінгвіст А.М. Мухін у книзі "Функціональний аналіз синтаксичних елементів" ставить завдання індуктивно вивести поняття функціональної синтаксичної одиниці, чи синтаксичного інваріанта, на матеріалі давньоанглійської мови із властивими їй відмінками. Системно дослідивши різноманітні позиційні варіанти компонента речення й обравши за точку опертя його синтаксико-семантичні ознаки (із застосуванням ознаки частотності, сильної й слабкої позиції компонентів), А.М. Мухін виводить поняття синтаксеми (синтаксичного інваріанта) – це сукупність, чи пучок, суттєвих синтаксико-семантичних ознак, спільних для всіх її варіантів, якими можуть бути як окремі елементи, так і сполучення елементів. Далі розробляючи проблематику синтаксемного аналізу, дослідники обґрунтовують поняття глибинної структури речення, елементарними синтаксичними одиницями якої є синтаксеми, і пильну увагу приділяють питанню системності в синтаксисі. Вона зводиться насамперед до розрізнення, з одного боку, опозитивних парадигматичних рядів (це стосується різних синтаксем, об'єднаних спільністю тієї чи іншої синтаксико-семантичної ознаки), з іншого – еквівалентнісних парадигматичних рядів, членами яких є варіанти однієї і тієї ж синтаксеми [Мухин 1980, 23–24].

Дефініція синтаксеми набуває дальшої корекції у працях Г.О. Золотової, яка визначає її як мінімальну, далі неподільну семантико-синтаксичну одиницю конкретної мови, що виступає одночасно й носієм елементарного смислу, і конструктивним компонентом складніших синтаксичних побудов, і, відповідно, характеризується певним

набором синтаксичних функцій. Визначаючи диференційні ознаки синтаксеми, Г.О. Золотова звертає увагу на зв'язок семантики синтаксеми із категорійно-семантичним значенням слова (слів), від якого (яких) вона утворена, на певну морфологічну форму та здатність синтаксично реалізовуватися в певних позиціях. Здійснюючи послідовний функціональний опис елементарних семантико-синтаксичних одиниць російського синтаксису (синтаксем), авторка укладає словник синтаксем, розрізняючи три їхні функціональні типи (вільні, обумовлені й зв'язані) [Золотова 1988, 3–21].

Вдумливим дослідником мовних явищ і процесів із широким діапазоном лінгвістичних інтересів є видатний вітчизняний учений І.Р.Вихованець, який присвятив цілий ряд монографій питанням граматики української мови. Насамперед учений розробляє типологію функціональних підходів до синтаксичних явищ, чітко розмежовуючи формально-граматичний, семантико-синтаксичний, власне семантичний і комунікативний яруси синтаксису, і наголошує на тому, що "повний функціональний синтаксис відповідної мови має охоплювати як семантичний синтаксис, так і комунікативний, і формальний". Один із найпомітніших українських дослідників синтаксису систематизує синтаксичні одиниці за функціональною ознакою, за характером відношень, встановлює їхні типи, специфіку й статус, визначаючи їхню ієрархію. Семантико-синтаксичні відношення, у які включені синтаксеми, відображають стосунки тих або інших явищ позамовної дійсності, відбиті в загальній семантиці речення [Вихованець 1992, 11–30]. На відміну від синтаксичних зв'язків, що організовують члени речення як головної синтаксичної одиниці в єдине граматичне ціле і спрямовуються у внутрішню структуру цієї одиниці, синтаксичні відношення виявляють зовнішнє спрямування. Прикметним є те, що одному синтаксичному зв'язку відповідають різні семантико-синтаксичні відношення, тобто граматично тотожні одиниці залежно від контекстного оформлення можуть реалізувати зовсім різні семантичні відношення.

На основі встановлених семантико-синтаксичних відношень, тобто таких, що вказують не на формальні, зовнішні, а на значеннєві стосунки поєднуваних певним синтаксичним зв'язком синтаксичних одиниць, і виділяється синтаксема – абстрактна мінімальна синтаксична одиниця саме семантичного типу, що таксономічно може становити окреме слово чи сполуку слів. Синтаксема – мінімальна (неподільна, що не членується на семантико-синтаксичні одиниці нижчого рангу) одиниця, компонент семантичної структури речення. На відміну від членів речення, що визначаються на основі синтаксичних зв'язків, а отже, стосуються формально-синтаксичної структури речення, синтаксема виділяється на основі семантико-синтаксичних відношень і позначає відповідні явища дійсності [Українська мова: Енциклопедія 2000, 546].

У традиційно-граматичному вченні про члени речення відсутнє поняття власне елементарної синтаксичної одиниці, оскільки членом речення – головним чи другорядним – визнається і синтаксично подільна конструкція. З іншого боку, статус таких службових частин мови, як прийменники, частки, лишав їх поза увагою у формально-граматичній площині речення, хоча в загально-семантичному плані це не порожні компоненти. Формальний аспект мови "не цікавить" семантика службових слів. Синтаксема, таким чином, постає як дискретна елементарна, але неподільна саме у сема-

нтико-синтаксичному плані одиниця глибинної структури речення [Мухин 1980, 22–23]. Змістовими особливостями синтаксеми є її семантико-синтаксичні ознаки, що в сукупності становлять її зміст і пов'язані з позначенням конкретних явищ позамовної дійсності. Як слушно зауважує Л.О. Кадомцева, категорійно-семантичне значення синтаксеми є нібито відчуженням від індивідуально-лексичного, що виявляє себе у можливості функціонування однакових синтаксичних форм слів у різних позиціях [Кадомцева 1985, 30–52] і, навпаки, виріантів синтаксем – в одній позиції. Зауважимо, що семантичний аспект актуалізує насамперед категорії, релевантні з точки зору встановлення ознак і відношень між явищами дійсності, тобто логізації та предикації у синтаксичній одиниці – реченні: предикатний той чи інший знак чи не предикатний. При вивченні значення речення дослідники залучають лексичну семантику слів, що входять до його складу і перш за все тих, що становлять предикативний центр. У семантичному синтаксисі речення розглядається як позначення події, в яку включені певні учасники, тобто предметні поняття, актанти [Современный русский язык 1981, 677], тому на найвищому ступені семантико-синтаксичного узагальнення синтаксеми об'єднують у два розряди – субстанціальні, що являють собою компоненти зі значенням предмета, і предикатні, які стосуються ознаки [Українська мова: Енциклопедія. На нижчому ступені узагальнення субстанціальні синтаксеми поділяють на суб'єктні, об'єктні, адресатні, інструментальні тощо. Предикатні синтаксеми передусім утворюють три групи – процесуальні (пов'язані з дієсловами), атрибутивні (прикметникові) й адвербіальні, що передають різні обставинні значення, зокрема часу, причини, місця [Українська мова: Енциклопедія 2000, 546].

Дослідження синтаксем знімає дилему системного та функціонального аспектів у синтаксисі, адже саме дослідження функціонування, "використання" мови плідно служить єдиній меті системного вивчення синтаксичної будови мови, подаючи матеріал незамінної вартості – опрацювання динамічного аспекту реалізації синтаксичних одиниць і категорій. Динамічно-функціонуюча синтаксична система, що є засобом породження різноманітних за функціями висловлень у мовленні – ось центральний об'єкт функціонально-синтаксичного дослідження мови. Дослідження синтаксичної системи має двобічну спрямованість (семасіологічну й ономасіологічну) в описі функцій мовних засобів, яка, на думку науковців, зумовлена глибинним мовним принципом асиметричного дуалізму мовного знака. Це втілюється у відсутності ізоморфізму між одиницями плану вираження та плану змісту, що, власне, означає не дисгармонію між першими та другими, а можливість відповідності однієї одиниці плану вираження кільком одиницям плану змісту і навпаки. Саме тому компоненти-синтаксеми передбачають зіставлення їх у двох або більше споріднених із функціонального погляду реченнях, тобто в парадигматичному плані, а в контексті функціонування мови це означає вибір найдоцільнішого варіанта з варіаційного ряду і створення мовцем на синтагматичному рівні ланцюжка мовних одиниць, що найадекватніше відбиває картинку реальної дійсності, наприклад, *Я їду в Київ; Я їду до Києва; Я їду туди; Київ – мета моєї мандрівки*. Наявність системи варіантів, зокрема, локативних синтаксем, це реалізація варіантності як мовної універсалії, що полягає в синтаксичній сталості інваріанта та можливості виразити одну й ту ж лінгвістичну категорію різноманітними мовними одиницями та структурами.

Поняття синтаксеми й розуміння її варіантної природи, отже, є тою резольвентою, що дає можливість, подолавши, насамперед, суперечливі підходи до трактування лексико-граматичної суті слова взагалі і як члена речення, на необмеженому матеріалі практично дослідити синтаксичні особливості функціонування синтаксем, зіставляючи, наприклад, прислівникові синтаксеми (*тут*, *ліворуч*, *довкола*) з прийменниково-іменниковими конструкціями як цілісними синтаксичними одиницями зі значенням локативності у складі речення (*біля університету*, *ліворуч від вікна*, *довкола столу*). Рівень семантичного синтаксису, мінімальною синтаксичною одиницею якого виступає синтаксема, є тим ярусом, на якому актуалізується значення так званих "службових слів" (прийменників, часток), не знівельовується найменший і найабстрактніший носій семантики.

В статье вкратце рассмотрена история развития семантического синтаксиса. Синтаксема, то есть единица семантико-синтаксического уровня, квалифицируется как знак семантической природы, представляющий семантическую структуру предложения. Смысл предложения – это система отношений, основным выразителем которых является предикат – центральная синтаксема. Таксономически синтаксема может составлять как отдельное слово, так и сочетание слов. Грамматическая и лексическая семантика предлогов и частиц не нивелируется в синтаксеме, в отличие от членов предложения – компонентов формальной структуры.

Ключевые слова: семантико-синтаксический уровень предложения, синтаксема, знак семантической природы.

The article briefly reviews the history of development of semantic syntaxis. Syntaxema is qualified as a sign of semantic nature, which represents the semantic sentence structure. Taxonomic syntaxema may represent a single word as well as word combination. Unlike sentence components, lexical semantics of prepositions and particles is realised in syntaxema.

Key words: semantical-syntactical sentence level, syntaxema, sign of semantic nature.

Література:

1. *Андерш Й.Ф.* До питання про семантичну структуру речення // Мовознавство. – 1984. – № 5. – С. 38–42.
2. *Арутюнова Н.Д.* Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы. – М.: Наука, 1976. – 383 с.
3. *Арутюнова Н.Д.* Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт. – М.: Наука, 1988. – 339 с.
4. *Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М.* Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наук. думка, 1983. – 219 с.
5. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наук. думка, 1992. – 222 с.
6. *Золотова Г.А.* Синтаксический словарь. Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса. – М.: Наука, 1988. – 440 с.
7. *Кадомцева Л.О.* Українська мова: Синтаксис простого речення. – К.: Вища школа, 1985. – 127 с.
8. *Кацнельсон С.Д.* Речемыслительные процессы // Вопросы языкознания. – 1984. – № 4. – С. 4–6.
9. *Ломтев Т.П.* Общее и русское языкознание. Избранные работы. – М.: Наука, 1976. – 381 с.
10. *Мірченко М.В.* Структура синтаксичних категорій. – Луцьк: Ред.-вид. відділ "Вежа" Волинського держ. університету ім. Лесі Українки, 2001. – 340 с.
11. *Мухин А.М.* Синтаксемный анализ и проблема уровней языка. – Ленинград: Наука, 1980. – 303 с.
12. Современный русский язык / Под ред. В.А. Белошапковой. – М.: Высшая школа, 1981. – 800 с.
13. Українська мова: Енциклопедія. К.: Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М.П. Бажана, 2000. – 750 с.
14. *Филлмор Ч.* Дело о падеже // Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск X. Лингвистическая семантика. – М.: Прогресс, 1981. – С. 369–396.

УДК 81-115:811.131.1:811.161.2

АНАЛІТИЧНІ ТА СИНТЕТИЧНІ СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ ГРАМАТИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ В ІТАЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ: ПРИЙМЕННИКИ І ВІДМІНЮВАННЯ

Дель Ґаудіо Сальваторе
канд. філол. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті на основі порівняльно-контрастивного аналізу розглядаються специфічні способи вираження граматичних відношень: прийменники в італійській мові (аналітичний спосіб) протиставлені українським відмінюванням (синтетичний спосіб) та прийменникам (аналітично-синтетичний спосіб).

Ключові слова: прийменники, відмінювання, аналітичний та синтетичний граматичні способи, порівняльно- контрастивний аналіз, італійська та українська мови.

Тематика типологічно-контрастивних студій між італійською та українською мовами є актуальною через обмеженість подібних досліджень. Мета нашого внеску полягає у продовженні циклу статей, присвячених саме порівняльному аналізу цих мов. Далі розглянемо функції прийменників в італійської мові, зіставлених із синтетичними та аналітичними способами вираження граматичних відношень в українській мові: відмінювання та прийменники.

Граматичні значення можуть виражатися різними формальними способами. Причому, способи вираження граматичних значень є настільки суттєвими, що усі класифікації мов у структурній типології ґрунтуються переважно на цій ознаці. Мовам світу властиві синтетичні й аналітичні способи вираження граматичних значень. До синтетичних способів вираження граматичних значень належать афіксація (суфіксація, префіксація, нуль-афіксація, інфіксація, внутрішня флексія тощо). Суфіксація і префіксація як способи вираження граматичних значень різною мірою притаманні майже всім мовам світу. До аналітичних способів вираження граматичних значень належать службові слова, спосіб інтонації та порядок слів. Вживання службових слів є найпоширенішим і охоплює всі мови. До службових слів відносять артиклі, прийменники (та післяйменники), допоміжні слова, слова ступеня "пусті слова", сполучники та частки [Кочерган 2006, 167–172]. За Викованцем [2004, 329], прийменники найтісніше пов'язані із синтетичними релятивними морфемами, передусім з відмінковими закінченнями. Вони відображають взаємодію аналітичних і синтетичних релятивних морфем. Функція прийменника як аналітичної синтаксичної морфеми полягає в переведенні субстантива із синтаксичної субстантивної позиції в позицію прислівника. Прийменники виражають відношення між словами в мовленнєвому ланцюжку, тобто вказують на відмінок іменника в тих мовах, де є відмінювання, а також здійснюють підрядний синтаксичний зв'язок усередині словосполучення і речення. У тих мовах, де немає відмінювання іменників, прийменники виконують функції відмінків: італ. *il libro* ***di*** *mio padre* = укр. книжка мого батьк**а;** *la casa* ***del*** *maestro* = будинок вчител**я** тощо.

Категорія відмінка у флективних мовах, як в українській, тісно пов'язана з морфологічною, формально-синтаксичною, семантико-синтаксичною та комунікативною структурами мови і складається з найбільшої кількості морфологічних компо-

нентів-грамем. Точніше, категорія відмінка служить для вираження функціональних значень іменника, тобто для вираження відношень іменника до інших слів у реченні. Залежно від функціонального значення іменник видозмінюється за відмінками. Категорію відмінка в сучасній українській літературній мові складають сім відмінків: називний, родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий, кличний.

Значення кожного відмінка сприймається на рівні синтаксису слова. На основі ряду протиставлень кожний відмінок виступає як значеннєво-функціональна абстракція, що знаходить своє вираження у відповідній відмінковій формі.

Найзагальніше протиставлення виявляється через розподіл відмінків на дві групи: **прямий відмінок**, що виражає незалежність іменника = називний відмінок, і **непрямі відмінки**, що виражають залежність іменника від інших слів = усі інші відмінки [Плющ 2005, 212].

Щодо називного відмінка, треба зауважити, що основне значення цього відмінка є власне називанням без вираження будь-якого відношення. За цією основною функцією називний відмінок протиставляється всім іншим відмінкам. Називний відмінок є початковою (відхідною) формою іменника і виступає в реченні в ролі підмета [Мойсієнко та ін. 2010, 65–66] у всіх номінативних мовах і на відмінну від ергативних. Італійський еквівалент є безприйменниковим вживанням іменника в ролі суб'єкта. Наприклад: *студент пише* – італ. *(lo) studente scrive*; *Ліза говорить* – італ. *Lisa parla* тощо.

Українська мова має наступні **непрямі відмінки**: родовий; давальний; знахідний; орудний; місцевий та кличний[1] відмінки. Натомість, в італійській мові, і взагалі в романських мовах, на відміну від класичних мов: грецької та латинської, і переважної більшості слов'янських мов (крім болгарської та македонської), категорія відмінка або не існує, або є дуже обмеженою. Із цих категорії існують лише залишки флексії (сліди відмінкової системи), їх можна виявити, наприклад, в протиставленнях займенниках: *io (я) – me/mi (тебе/тобі)* = номінатив # акузатив / датив; *egli (він) – lui (його); ella (вона) – lei (її)* = номінатив # акузатив тощо. **Знахідний відмінок** (значення об'єкта дії), в українській мові, як правило, виражає прямий об'єкт і виступає при перехідних дієсловах: *друг читає газет**у**; я бачу людин**у**; ми вивчаємо білоруськ**у** мов**у*** тощо. В італійській мові, об'єкт дії (див.: поняття *"complemento oggetto*") не має особливого граматичного маркування і також виступає при перехідних дієсловах: *l'amico legge **il giornale***; (io) *vedo **una persona***; (noi) impariamo ***il bielorusso*** (або: *la lingua bielorussa*) тощо. Порядок слів грає роль у визначенні об'єкта дії ("complemento oggetto").

Якщо флективні мові виражають синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення до інших слів у словосполученні та реченні через відмінки, пор.: лат. *lupus* = італ. *il lupo*, укр. '*вовк'*; лат. *lup**i*** = італ. ***del** lupo*, укр. '*вовк**а**'*; лат. *lup**o*** італ. ***al** lupo*, укр. *вовк**ові**, вовк**у*** тощо. Мові, в яких категорія "відмінок" – 'відсутня', виражають такі відношення за допомогою прийменників та порядку слів. Тому функція "complementi" в італійській мові значно ширше, ніж функція додатку в українській.

Італійські прийменники виражають, як правило, граматичні відношення, які передаються в українській мові через непрямі відмінки або за допомогою прийменни-

ків, наприклад, *il libro* ***di*** *Maria – книга Марії; scrivo* ***con*** *la matita – пишу олівцем* тощо. Підкреслюємо, що прийменники – це службові, незмінні слова, які поєднують складові частини речення. Функція прийменників в італійській мові тісно пов'язана з поняттям "complemento". Додаємо, що італійський "complemento" (дослівно додаток) – другорядний член речення, який перебуває в об'єктних відношеннях із підпорядкованим членом і виражається формами непрямих відмінків іменників та їх еквівалентів. Варто підкреслити, що італійське поняття "complemento" (дослівно = додаток) охоплює три основні функції, що властиві українській мові: додаток, обставина та означення. Натомість, прийменники в українській мові допомагають виявити значення відповідної форми іменника та її синтаксичну роль у реченні. За допомогою прийменників виражаються різноманітні відношення до предмета: просторові, часові, цільові, умови, допустові і причинові, способу дії, наприклад: *поїхати* ***до*** *міста; сидіти* ***біля*** *церкви* тощо. Тому, українська мова виражає за допомогою відмінків та прийменників численні обставинні відносини, при цьому українські прийменники координуються з певними відмінковими формами. Ці ж значення в італійській мові передаються за допомогою прийменників та прийменникових зворотів (пор.: італ. *preposizioni e locuzioni preposizionali*).

Дуже поширеними прийменниками в італійській мові, які впорядковані згідно з критерієм частотності вживання, є такі: ***di, a, da, in, con, per, su, tra (fra)***. Частотність цих прийменників пов'язана із широким діапазоном синтаксичних зв'язків і різноманітністю значень, які вони можуть виражати між складовими частинами речення. Нагадаємо, що вищезгадані прийменники називаються в італійській термінології 'preposizioni semplici' (укр. "прості прийменники"); проте, коли прийменники '*di, a, da, in, con, per, su'* (за винятком *tra / fra*) приєднуються до означеного артикля, вони утворюють так звані "preposizioni articolate", тобто злиту форму, яка утворюються шляхом сполучення прийменника з артиклями), наприклад, *il tetto* ***di*** *Maria* (preposizione semplice / простий прийменник) але *il tetto* ***della*** *casa* (preposizione articolata; укр. злиті артиклі) тощо. Вживання сполучених прийменників тісно пов'язане із вживанням артиклів.

Прийменник ***di*** означає зв'язок між двома частинами словосполучення. Це – найпоширеніший прийменник в італійській мові. Як правило, формальним еквівалентом (в багатьох флективних мовах, і в українській у тому числі) цього прийменника є **родовий відмінок**. Зауважимо, що об'єктне значення родового відмінка є типовим лише для української мови; особливо при дієсловах із заперечною часткою **не**: *не бачу друг****а***; в італійській мові у даному випадку маємо пряму, об'єктну конструкцію без прийменника (=complemento oggetto), наприклад, *(io) non vedo* ***lo amico***. Так само, в українській мові, маємо об'єктне значення родового відмінка при збірних іменниках: *круг інтелектуал****ів****; при назвах виміру*. Нагадаємо, що іменник у родовому відмінку при іменнику в основному означає:

а) суб'єкт названої іменником дії чи змінної ознаки: *рішення уряд****у*** – італ. *la decisione* ***del*** *governo*;

б) об'єкт названої іменником дії чи явища: *досягнення угод****и*** – італ. *il raggiungimento* ***dell'****accordo;*

в) належність, присвійність, ознаку (див.: табл.1);

г) предмети, явища, які характеризуються кількісно або за обсягом: *частина співробітників* – італ. *una parte dei collaboratori*; *але сто днів – cento giorni*. Кількість числівників + родовий є характерною лише української мови;

д) неповноту об'єкта дії та його частковості (див.: табл.1).

Крім того, у сполученні з прийменником родовий відмінок може виражати різноманітні обставині значення [Плющ 2005, 213]. В італійській мові, прийменник ***di*** керує численні додатки та обставини (пор.: італ. complementi. Додаємо, що поняття "complemento / додатка", як пише Dardano, Trifone [2005, 352] ще не має остаточні теоретичні основи: *Del resto la nozione stessa di complemento ha fondamenti teorici non molto sicuri*.), наприклад, *specificazione, denominazione, partitivo, argomento, modo, mezzo, causa, età, stima/prezzo, origine/provenienza* та ін. [Dardano, Trifone 2005, 352–353], які не завжди мають формальну еквівалентність в інших граматичних традиціях, пор.: англ. *adverbial modifiers*, тощо. В наступній таблиці, передаємо головні функції та вживання прийменника ***di*** порівняно з українськими відповідними відмінками та прийменниковими конструкціями:

Прийменник (la preposizione) – **di**

Таблиця 1

Італійська мова	Українська мова
1а. "Complementi" з di: Specificazione: *la casa **del** padre*; Partitivo: *un pacco **di** zucchero*; Quantità/misura: *un sacco **di** cento chili*; Qualità: *un uomo **di** bassa statura*;	**Родовий відмінок** без прийменника: належність, присвійність: *дім батьк**а***; партитивний: *пакет цукр**у***; обставина міри: *мішок ст**а** кілограм**ів***; обставина якості: *чоловік невисок**ого** зрост**у***;
1б. Complementi di luogo: Origine/provenienza: *Lisa è **di** Vienna*; Moto da luogo: *esco **di** casa*;	**Родовий відмінок** з прийменником – обставини місця: вихідний пункт руху : *Ліза **з** Відн**я**;* з одного пункту руху до іншого : *виходжу **із** дому*;
Інші "complementi" Materia: *una veste **di** seta*; Causa: *tremare **di** freddo*; Età: *un bambino **di** dieci mesi*;	Інші додатки та обставини: означення: *одяг **із** шовк**у***; обставина: *тремтіти **від** холод**у***; означальна : *дитина десят**и** місяц**ів***;
Прийменники та відмінки, що відповідають італ. прийменнику di	
Argomento: *parlo **di** linguistica*;	додаток теми: *говорю **про** мовознавство*;
Paragone: *conosce la matematica più **di** me;*	додаток порівняння: *він знає математику краще **за** мене;*
Colpa: *accusato **di** furto*;	причиновий додаток : *звинувачений **за** крадіжку*;
Pena: *ebbe una multa **di** 30 euro*;	обставина міри /ступеня: *його оштрафували **на** 30 євро*;

Цікаво, що так званий італійський "complemento di denominazione", що вказує на найменування, назви місць тощо, і який потребує вживання прийменника **di**, наприклад, *la città **di** Napoli* (denominazione / найменування), в українській мови має номінативну конструкцію: *місто Неаполь*.

В українській мові, на відмінну від італійської, можна виражати кількість (1а) також з атрибутивною конструкцією: *сто-кілограмовий мішок*. Така конструкція у подібних випадках взагалі не можлива в італійській мові.

Щодо матеріалу ~~і~~ з якого зроблено предмет, українська мова (як усі слов'янські мови), на відміну від італійської, часто може використовувати прикметникову (атрибутивну) конструкцію, наприклад, *мармур**ова** статуя* = *una statua **di** marmo* (1б). Хоча ~~б~~ в італійській мові, в певних випадках, також можлива атрибутивна конструкція, що є прямим еквівалентом української: *una statua **marmorea,*** тобто ***di** marmo = мармур**ова.***

Українська мова також може виражати обставини матеріалу прийменником **із** + родовий відмінок. В італійській мові реалізація цього значення пов'язана з прийменником **di** + особливість матеріалу і не потребує артикля, наприклад *una mattonella **di** ceramica*. Для додатка, який виражає вік, прикметникова конструкція можлива лише в українській мові: *десятимісячна ~~е~~ дитина*. Поширений в італійській мові додаток з прийменником **di**, який виражає об'єкт мовлення (= італ. complemento di argomento), наприклад, *il docente parla **di** filologia – доцент говорить **про** філологі**ю***, – в українській мові має іншу прийменникову конструкцію: про + знахідний відмінок.

Крім того, італійський прийменник **di + інфінітив** висловлює деякі підрядні речення: proposizione soggettiva (речення-підмет); oggettiva (додаткове підрядне речення); finale (підрядне речення мети); causale (причинне підрядне речення) тощо.

Прийменник (la preposizione) **– a.** Формальним еквівалентом цього прийменника у флективних мовах є давальний відмінок. Основне значення прийменника *–a* в італійській мові – це обставина адресату дії та напрямку. Але у сучасній італійській мові таке означення є ослабленим на користь більш широких відтінків значень (та обставин). Давальний відмінок в українській мові, порівняно з іншими відмінками, є менш об'ємний. Давальний відмінок виражає особу або предмет, для яких чи на користь яких відбувається дія.

Прийменник (preposizione) **– a**

Таблиця 2

Італійська мова	Українська мова
2а.Прийменник **a** виражає наступні "complementi": complemento di termine: *do un regalo **a** mio padre;*	Давальний відмінок без прийменника виражає: Значення адресата дії: *я даю подарунок батьк**у**, батьк**ові;***
2б. Complementi di luogo: stato in luogo: *abito **a** Roma*; moto a luogo: *andiamo **a** Kyjiv*; distanza: *abita a cento metri **da** noi*;	**обставини місця:** обставина місця: *я живу **в** Римі;* напрямок руху: *ми їдемо **до** Києва*; обставина місця : *він мешкає у 100 метрах **від** нас*;
Прийменники та відмінки, що відповідають італ. прийменнику a	
tempo: ***all'**una*;	обставина часу: ***о** першої;*
età: *ricominciare la vita **a** 40 anni*;	обставина часу: *розпочати життя в 40 років*
modo: *parlare **a** voce bassa*;	обставина способу дії: *говорити **тихо**;*
mezzo: *andare **a** piedi*;	обставина способу дії: *іти **пішки***;
vantaggio: *la mela fa bene **alla** salute*;	додаток переваги (користь): *яблуко – корисне **для** здоров'я;*
prezzo / misura: ***a** 1 euro al chilo*;	обставина міри: *євро **за** кілограм*;

Зауважимо, що на відміну від італійської мови обставини способу і деякі обставини засобу (див.: 2 б) виражаються в українській за допомогою прислівникової конструкції. Наприклад, *говорити* ***тихо / серйозно;*** *іти* ***пішки,*** але *я їду* ***на*** *мопеді* (vado in motorino) тощо. Давальний відмінок (зрозуміло, в українській мові) може означати особу або предмет, яким приписується певний стан, пор.: *мені здається* – італ. *mi sembra* (= a me sembra). Подібні конструкції в українській мові з давальним відмінком, в італійській мові обмежені; пор. укр. *дітям радісно* – італ. *i bambini sono gioiosi*; *мені сумно* – італ. *(io) sono triste*; *студентові весело – lo studente è allegro* тощо. Очевидно, що слова, які виражають в українській мові фізичний або психічний стан людини залежно від характеру дієслова/предиката, мають давальну конструкцію; натомість, в італійській мові, маємо звичайну конструкцію: суб'єкт + присудок. В деяких випадках, італійська мова використовує безособову конструкцію, пор.: *мені душно* – італ. *si soffoca*. Але давальний відмінок у значенні належності, стосунку, спрямовування в італійській мові також має еквівалентні конструкції з прийменником **a**, наприклад, *пам'ятник Котляревському* – італ. *il monumento a Kotljarevs'kyj* тощо. Особливість українського дієслова "дякувати" полягає в тому, що воно вимагає вживати давальний відмінок, а в італійській – лише об'єкт ("complemento oggetto"), пор.: *дякувати Отцеві* / *Отцю небесному* – італ. *ringraziare il Padre celeste.*

Італійський прийменник **a + інфінітив** висловлює наступні підрядні речення: proposizione causale (підрядне речення причини); condizionale (умовне підрядне речення); finale (підрядне речення мети); temporale (підрядне речення часу) тощо.

Прийменник (la preposizione) **– da.** Основне значення цього прийменника – походження.

Таблиця 3

Італійська мова	Українська мова
Прийменник **da** виражає: moto da luogo: *sono venuto* ***da*** *Pompei*; moto a luogo: *andiamo* ***dal*** *medico*; stato in luogo: *ti aspetto* ***dal*** *professore*; origine / provenienza: *l'italiano deriva* ***dal*** *latino*;	Еквівалентні конструкції (місце): обст. вихідний пункт руху: *я приїхав* ***із*** *Помпея*; додаток: *ми ідемо* ***до*** *лікаря*; додаток: *я тебе чекаю* ***у*** *професора*; додаток: *італійська мова походить* ***від*** *латинської*;

Італійський прийменник – **da** виражає також наступні додатки: "complemento di stima/prezzo": *un appartamento da 100 milioni – квартира за сто мільйонів;* "complemento di modo": *comportarsi da amico – поводитися як друг*; predicativo: *fare da padre – бути як батько*; "complemento di tempo determinato": *non lo vedo da 10 anni – я його не бачу 10 років* тощо. Підкреслюємо, що орудний відмінок (в українській мові) вказує на діяча в пасивних конструкціях і відповідає італійському додатку 'complemento di agente e causa efficiente', наприклад, la casa: fu distrutta da un fulmine – укр. *будинок був знищений блискавк****ою****.*

Щодо вживання **– da,** аби виражати рух → *до, у напрямі до* (пор.: італ. *moto a luogo*), італійська мова, на відміну від інших аналітичних мов, наприклад, іспан-

ської або англійської, в яких рух → **до** виражається простим прийменником **a** або **to**: ісп. *voy **al** médico*; анг. *I go **to** the doctor*; використовує **da** замість **a**. Але *vado al* (a + il) *cinema* тощо. Згідно певної семантичної інтерпретації [Dardano, Trifone, 2005: 356], це відхилення від "норми" залежить від конкретного або загального визначення місця та істот/не істот. Наприклад, рух до конкретного "кабінету лікаря" вимагає **da,** тобто *andare dal medico* означає *піти до (його =* істота*) конкретного кабінету*; проте *al cinema*, *a scuola* – це просто рух до більш загальних та не істотних місць.

Прийменник (la preposizione) **– in.** Основне значення цього прийменника – рух у просторі та час.

Таблиця 4

Італійська мова	Українська мова
Прийменник **in** виражає: stato in luogo: *lavoro **in** ufficio*; moto a luogo: *andremo **in** Francia*; *entro nella stanza*;	Еквівалентні конструкції: обставина місця: *працюю **у/в** офісі;* обставина руху: *ми поїдемо **до** (у;в) Франції*; *входжу **в** кімнату*;
mezzo: *andare in treno*;	обставина способу дії: *їхати / їздити потяг**ом***;

Очевидно, що італійському прийменнику **in,** у переважній більшості випадків, формально відповідає український – **у/в**. Рух → **до чогось** причому, в сучасній українській мові частіше використовується прийменник **до.** Прийменник **in** також вказує на додатки **'**complemento di tempo determinato': *sono nato nel 1969* – укр. час дії: *Я народився **в*** 1969 *році*; 'complemento di limitazione': *bravo in matematica* – укр. додаток (обмеження): *сильний **у** математиці;*

Прийменник (la preposizione) **– con**. Основне значення – обставина способу дії та стану.

Таблиця 5

Італійська мова	Українська мова
Прийменник **con** виражає: compagnia/unione: *studio **con** Natalia*; relazione: *ho un appuntamento **con** il pediatra*; mezzo / strumento: *scrivere **con** la penna / la matita*; modo: *guardare **con** attenzione*; qualità: *una ragazza **con** i capelli biondi*;	Еквівалентні конструкції: додаток : *навчаюсь **з** Наталк**ою***; додаток стосунку: *я маю зустріч **з** педіатр**ом***; знаряддя дії: *писати ручк**ою***/олівц**ем**; спосіб дії: *дивитися **уважно***; якість: ***білява** дівчина;*

В італійській мові, 'complemento di compagnia e unione' виражається за допомогою прийменника **con;** в українській мові прийменник ***з*** у поєднанні з орудним відмінком вказує на взаємозв'язки предметів / супровідні обставини мають: ***con** il fratello* – укр. ***з** братом*; ***con** la gente* – ***з** людьми* тощо.

Італійський 'complemento di modo' – укр. обставини способу дії виражається переважно через прийменник **з** + орудний відмінок, наприклад: *вивчаємо **з** інтерес**ом***

– італ. *studiamo* ***con*** *interesse*. Навпаки, значення знаряддя дії в українській мові виражається лише орудним відмінком: *писати ручк**ою*** – італ. *scrivere* ***con*** *la penna*; *зачиняти двері ключ**ем*** – італ. *chiudere la porta* ***con*** *la chiave* (або **a** chiave) тощо.

Особливістю української мови (і взагалі всіх східнослов'янських мов) є використання орудного відмінку у ролі іменної частини складеного присудка: *став профес**ором**, працює журналіст**ом**, будь хоробр**им*** – пор.: італ. (egli) *divenne professore; fa il giornalista, sii coraggioso*. Очевидно, що італійська мова, в останніх двох прикладах, має прямий додаток.

Часто в італійській мові, прислівник *assieme* (разом) сполучається з прийменником **con** (compagnia – об'єднання): *farò il viaggio insieme con* (або *insieme a*) *un amico* – укр. *буду подорожувати разом з другом*. Іноді, італійські обставини передаються через атрибутивні конструкції: спосіб (modo), якість (qualità), наприклад, *білява дівчина; дивитися уважно*; але *дивитися із страхом*. Граматично, конструкція *дівчина з білявим волоссям* здається можливою. 'Complemento di causa' – укр. причина: ***con*** *questo caldo non si può lavorare*, у даному випадку, виражається прийменником при: **при** цієї спеці не можна працювати.

Прийменник (la preposizione) **– su.** Базове значення – місцеположення (стан чогось на чомусь).

Таблиця 6

Італійська мова	Українська мова
Прийменник **su** виражає: Stato in luogo: *il libro è* ***sul*** *tavolo*; moto a luogo: *andare* ***sul*** *balcone*; argomento: *discutere* ***sulla*** *situazione politica*;	Еквівалентні конструкції: місце: *Книжка* ***на*** *столі;* рух*: іти* ***до*** *балкона; іти* ***в/у*** *балкон*; додаток: *дискутувати* ***про*** *політичну ситуацію*;

Прийменник **про** в українській мові указує на конкретну особу, предмет або абстрактне поняття, що виступають об'єктом розмови, думки і т. ін. Як правило, об'єктні відношення в італійській мові 'complemento di argomento' виражаються прийменником **su** або **di**.

Прийменник **su** також вказує на завершення дії до певного моменту, пор.: укр. *близько до*; наприклад, *veniamo sul far della sera = verso sera* (tempo determinato, approssimazione: intorno a, verso); укр. *до вечора*; *sul finire di novembre / verso novembre = на кінець листопада* тощо.

Додаткові значення цього прийменника в італійській мові – зближення, суміжність, обставина міри та ступеня: *un uomo sui quaranta anni* (comp. età) = *чоловік років сорок*; *costa sui dieci euro* 'complemento di stima/prezzo' = *це коштує приблизно (близько, майже)*, пор.: італ. circa) *десять євро*; *peso sui novanta chili* 'complemento di quantità, misura' = *важу приблизно 90 кілограмів*; *lavorare su ordinazione* (complemento di modo) = *я працюю на замовлення* тощо.

Прийменник (la preposizione) **– per.** Основне значення – посередництво, через, по.

Таблиця 7

Італійська мова	Українська мова
Прийменник **per** виражає: moto per luogo: *passeggio **per** la strada*; moto a luogo: *partire **per** l'Australia*; stato in luogo: *seduto **per** terra*; tempo continuato: *ho scritto **per** tutta la notte*; tempo determinato: *l'appuntamento è **per** oggi*; mezzo: *comunicare **per** internet*; causa: *temere **per** l'esame*; fine: *impegnarsi **per** l'unità nazionale*;	Еквівалентні конструкції: обстав. зі значенням шляху руху: *гуляю вулицею / по вулиці*; *від'їхати до Австралії/в Австралію*; місце: *сидів на підлозі*; час: *я писав всю ніч (протягом ночі);* *зустріч на сьогодні*; знаряддя дії: спілкуватися *через/ по інтернет(у);* причина: *хвилювати(ся) через екзамен*; додаток : *працювати над проблемою національної єдності*

Італійському додатку 'moto per luogo' в українській мові часто відповідає або орудний відмінок іменника, або прийменник ***по*** + орудний відмінок. Підкреслюємо, що прийменник **по** в українській літературній мові вживається досить рідко.

Із місцевим відмінком прийменник **по** переважно виражає: місце або час дії, наприклад, *їхати по дорозі* (але краще *дорогою*), *пливти по Дніпру* – італ. *andare per strada; navigare per* (*lungo) il Dnipro*; але *не спати по ночах (ночами*) – італ. *non dormire **di** notte (non dormire la notte*) = 'complemento di tempo determinato'. Коли прийменник **по** виражає відношення до іншого предмета або спосіб дії, в італійській мові часто маємо інші прийменники (додатки): *наказ по управлінню; черговий по школі* – пор.: *ingiunzione (ordine/decreto) dell'amministrazione; persona di turno a scuola*; але *читати по складах – leggere per sillabe*.

Прийменник **per** + інфінітив виражає наступні підрядні речення: підрядне речення мети (proposizione finale): *studierò per superare l'esame* – укр. *буду вивчати (вивчатиму) для того, щоб складати іспит*; причинне підрядне речення (proposizione causale): *non ebbe il lavoro per la corruzione* – укр. *не отримав роботу через корупцію*; наслідкове речення (proposizione consecutiva) тощо.

Прийменник **tra (fra) – укр. між** виражає проміжне положення (місцеположення) між двома елементами. Цей прийменник в італійській мові часто корелюється із сполучником **e** і не представляє особливих значеннєво-формальних труднощів.

Отже, порівняльний аналіз підтвердив, що граматичні відношення та значення в італійській мові виражаються виключно аналітичним способом, а в українській – за допомогою відмінювань (синтетичний спосіб) а також поєднання відмінювань і прийменників (аналітично-синтетичний спосіб). Також очевидно, що поняття італійських "complementi" (додатки) значно ширше, ніж поняття "додаток" в українській граматиці. Значення і кількість додатків італійської мови суттєво перебільшує категорію "обставина" української і, взагалі, усіх східнослов'янських мов. Крім того, розбіжність так само існує між українськими обставинами і італійськими до-

датками подібного типу, наприклад, італійський 'complemento di luogo' (обставина/додаток місця) характеризується суттєвою градацією обставин, пор.: італ. *stato in luogo; moto a luogo; moto da luogo (origine e provenienza) moto per luogo* тощо з українськими обставинами місця.

Щодо семантико-синтаксичного відношення між відмінками в українській мові та прийменниками в італійській, важливо підкреслити, що місцевий відмінок вживається лише з прийменником. Тому, різні італійські прийменники можуть відповідати цьому відмінку. Дослідження також продемонструвало, що переважна більшість вторинних прийменників української мови вимагає родовий відмінок. Тому, родовий відмінок української мови є більш продуктивним за інші відмінки; однаково можна сказати про прийменник **di** в італійській мові. Нарешті, в італійській літературній мові (високий, літературний стиль) існує спосіб звертання (історичні залишки), який відповідає кличному відмінку української мови і формально виражається ~~з~~ вигуком ***o***, наприклад, *o amico!* – урк. *друже!* Зауважимо, що у цій статті не розглядалося поняття керування дієслів, оскільки ми не ставили такого завдання.

Примітка:

Стосовно кличної форми, яка в граматиці розглядається як сьомий відмінок, треба зауважити, що вона і функціонально, і синтаксично відрізняється від решти відмінків тим, що не відображає синтаксичні зв'язки слів у реченні, а служить для прямого звертання і асоціюється з формами наказового способу дієслова. Подібно до називного відмінка, клична форма в реченні є синтаксично незалежною [Ткаченко 2008, 21].

В статье в рамках сравнительно-контрастивного анализа рассматриваются определенные способы выражения грамматических отношений: предлоги в итальянском языке (аналитический способ) сопоставлены с украинским склонением (синтетический способ) и украинскими предлогами (аналитико-синтетический способ).

Ключевые слова: предлоги, склонение, аналитические и синтетические грамматические способы, сопоставительный анализ; итальянский и украинский языки.

The article aims to compare on the grounds of contrastive analysis, the specific means of expressing grammatical relations in Italian and Ukrainian, such as prepositions (analytical means) and declension (synthetic means).

Key words: prepositions, declension, analytical and synthetic grammatical means, contrastive analysis, Italian and Ukrainian.

Література:

1. *Виноградов В.С., Милославский И.Г.* Сопоставительная морфология русского и испанского языков. – М.: Русский язык, 1986. – 157 с
2. *Вихованець І., Городенська К.* Теоретична морфологія української мови. – К.: Пульсари, 2004. – 400 с.
3. *Кочерган М.П.* Основи зіставного мовознавства. – К.: Видавничий центр Академія, 2006. – 423 с.
4. Історична типологія слов'янських мов. *За ред. О. Б. Ткаченка*. Частина 2. – К.: Довіра, 2008. – 264 с.
5. Сучасна українська літературна мова. *За ред. М.Я. Плющ*. – К.: Вища школа, 2005. – 430 с.
6. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Синтаксис. А. К. Мойсієнко та ін. – К.: Знання, 2010. – 374 с.
7. *Dardano M. Trifone P.* Grammatica Italiana con nozioni di linguistica. – Bologna: Il Mulino, 2005.

811.161.2'282.2

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ МІЖДІАЛЕКТНИХ КОНТАКТІВ У ПІВНІЧНІЙ ЧАСТИНІ СХІДНОПОЛІСЬКОГО АРЕАЛУ (фонетичний аспект)

Зевако Валентина Іванівна
канд. філол. наук
Галицький інститут імені В'ячеслава Чорновола

Говірки північної Новгород-Сіверщини багатьма фонетичними особливостями виділяються з-поміж східнополіських діалектів. У статті проаналізовано лінгвальні та соціально-історичні фактори, які обумовили специфіку мікроареалу, що споконвічно лежав на суміжжі племен, князівств та держав і знаходився у зоні міжмовних контактів.

Ключові слова: мовні контакти, східнополіський говір, мікроареал, наголошений та ненаголошений вокалізм, консонантизм, діахронічні зміни.

Північна Чернігівщина віддавна привертає увагу лінгвістів, оскільки тут локалізовано найархаїчніші діалекти українського Полісся, яке М. Грушевський називав сховками й коморами української історії [Грушевський 1928, 116]. Північноукраїнські говори досліджувалися як у плані лінгвогеографічного поділу (К. Михальчук, В. Ганцов, І. Зілінський, Ф. Жилко, І. Матвіяс, Н. Дейниченко, В. Куриленко, Є. Черепанова, О. Бабичева), так і з точки зору синхронічного й діахронічного аналізу мовних підсистем (Т. Назарова, В. Мойсієнко, Л. Дорошенко, Л. Дика).

Предметом нашого розгляду є говірки північної Новогород-Сіверщини (умовно ми називаємо їх сіверськими), які за рядом ознак протиставляються іншим східнополіським діалектам.

Показово, що в процесі нівелювання діалектів фонетичні категорії виявляються найбільш стійкими у порівнянні з категоріями інших мовних рівнів, а це, у свою чергу, сприяє збереженню архаїчних мовних рис, властивих для багатьох діалектних систем. Саме тому **об'єктом** дослідження обрано фонетичні особливості, зумовлені розташуванням у зоні міждіалектних контактів східнослов'янських мов.

Під терміном *мовні контакти* розуміють мовленнєве спілкування між двома колективами [Розенцвейг 1972, 3]; зв'язки, встановлені між мовами при етнічній взаємодії носіїв [Жлуктенко 1974, 12]; взаємодію двох чи більше мов, що впливає на структуру і словник одного чи багатьох із них. Як прояв мовних контактів можна розглядати міждіалектні контакти [ЛЭС 1990, 237].

Типу контактування, що висвітлюється у статті, найбільше відповідає, на нашу думку, визначення С.В.Семчинського: мовні контакти "охоплюють різноманітні мовні зв'язки, які проявляються на всіх рівнях і встановлюються при наявності певних історико-географічних, суспільно-політичних, культурних, психологічних факторів між мовами, незалежно від їхньої генеалогічної спорідненості чи типологічної близькості" [Семчинський 1974, 13].

Мета дослідження полягає у визначенні лінгвальних та суспільно-історичнх чинників, які обумовили специфіку фонетичної системи сіверських говірок.

Актуальність роботи випливає з необхідності уточнення членування східнополіського говору та відношення сіверських говірок до інших діалектних ареалів Полісся, що важливо для вирішення проблем українського глотогенезу.

Наукова новизна роботи визначається тим, що фонетична система говірок північної Новгород-Сіверщини не була об'єктом окремого дослідження й не розглядалася в аспекті міждіалектного контактування.

Фактичний матеріал зібрано у 10 населених пунктах; його достовірність підтверджується ще й тим, що одна з говірок є рідною для автора.

Фонетичні відмінності в середині окремих груп поліських говорів констатували Т. Назарова, І. Матвіяс, Г. Півторак, В. Мойсієнко; вони достатньо повно відображені в АУМ. Диференціація за фонетичними ознаками спостерігається й на досліджуваній території: маючи типову східнополіську специфіку, сіверський мікроареал характеризується особливостями, що зближують його із сусідніми західнобрянськими говорами й протиставляють говіркам південної частини Новгород-Сіверського району.

Найбільш виразні риси наголошеного й ненаголошеного вокалізму відображено у говірковому матеріалі:

- давній ять під наголосом реалізується у вигляді звука [е]: *'м'ес'ац, 'б'ели, 'с'ена, хл'еб, ха'т'ела, 'м'ес'ачка, ха'д'ем, 'в'етр'ік, 'в'ера;*
- голосні [о], [е] у нових закритих складах зберігаються: *кон', воз, па'рог, у'слон, н'і'скол'ачк'і, п'еч, шес'т';*
- на місці давнього носового переднього ряду незалежно від наголосу виступає голосний [а] після м'якого: *п'ат – п'а'т'и, 'м'аса – м'а'сни, 'св'ата – св'а'ти, д'и'с'атка – 'д'ес'ат, па'м'ан'іма – 'пам'ат';*
- голосні [і], [и] розрізняються у формах типу *'с'ін'і* "синій" – *си'ни* "сини", *'л'іси* "лисиці" – *'лиси* "лисий";
- наголошений [е] не після шиплячих послідовно переходить в [о]: *да'л'ока, па'с'а'р'од, 'т'опли, з'а'л'они, сва'д'обни*;
- дієслово буття реалізується у формах *йо, йос'т', йос'т'і*;
- у дієслівних формах 1 особи множини на місці етимологічного [е] виступає голосний [о] *і'дом, н'а'сом, в'а'зом*;
- переважно недисимілятивне акання: *пома'гала, да'чка, ко'нопл'і, гала'доўйка, мала'д'ічка, ак'райац, га'мон'іма*;
- сильне якання: *в'а'сна, с'а'стр'іца, л'аб'а'да, н'і'йак'ійа, на с'н'а'гу, іс'т'а'гнуў, в'а'с'оли, йа'с'т'о, 'л'уб'ат, 'ход'а, н'аб'а'ди*;
- перед сполученням приголосних спостерігаємо початковий [і]: *ір'жат', ір'ват, і'зноў*;
- на місці давніх напружених редукованих виступають голосні [і], [и] : *'с'ін'і, 'м'ійу, 'шийу*.

До числа найбільш яскравих рис системи консонантизму сіверської говірки належать:

- м'якість зубних перед голосними переднього ряду: *'с'ерд'іўс'а, 'з'емл'і, 'п'ервайа, с'а'к'ера, 'т'іх'і, 'с'ін'ін'кайа, 'д'ер'ава;*
- переважання твердих африкат [ч], [дж], [дз] поруч із позиційно напівм'якими [ч], [дж] та послідовна твердою свистячою африкатою [ц]: *'чорни, ха'джу, 'хлопч·ик, джи'гуч·и, 'дзиг'ал' 'цели, 'вул'іци, 'цивун, 'хлоп'ац, у 'ложци;*

- м'якість губних перед рефлексами колишнього носового переднього ряду: *п'ат', р'і'б'ати, пам'а'л'і, 'м'аса, 'м'ал'л'а;*
- послідовна м'якість губних, задньоязикових та [р] перед голосним [і]: *'в'ілк'і, 'м'іліт', п'і'л'ука, па'г'іб'ал', 'мог'ілк'і, к'і'дайу, х'ітруйат', 'кр'іса, ста'р'і, 'р'іжуха, а'ткр'іти, а'р'іна, тр'ім'т'ат', 'кр'ішат';*
- елементи цекання і дзекання: *дз'ажур'іў, ес'ц'і, дз'іц'а;*
- послідовна субституція [ф]: *хву'раж, бу'хв'ет, торх, хваса'л'а, Про'с'а, П'і'л'іп;*
- ствердіння кінцевих губних [б], [п], [м], сонорних [р], частково [л], [н]: *'голуб, с'ем, т'а'п'ер, п'іл, 'палци;*
- відсутність оглушення дзвінких перед глухими та в абсолютному кінці слова: *'р'ед'ка, си'ровадка,'йежт'а, ма'роз, год, стоўб;*
- протетичні приголосні: *'войд'а, 'вос'ан, 'вул'іца, вой "ой", 'вобуй, ву'гол, 'вучим, 'йети, йон.*

Матеріал демонструє переплетення українських східнополіських (акання, рефлекси *ятя* та [о] в закритих наголошених складах; твердість [ц] перед голосними непереднього ряду), та типово білоруських явищ: якання, рефлекси носового переднього ряду не під наголосом; м'якість зубних перед голосними [і], [е] тощо. Щоб зрозуміти специфіку фонетичної системи досліджуваних говірок, необхідно звернутися до історії.

Сучасна Новгород-Сіверщина обіймає частину території літописних сіверян: "а друзии же седоша на Десне, и по Семи, и по Суле и нарекошася Севера" [Повість… 1990, 12]. У VIII – IX ст. ця територія була порубіжною до радимичів [Третьяков 1953, 307]. Земля сіверян, – зазначає Д. І. Багалій, – займала частину губерній: Чернігівської, Курської, Полтавської, причому північні сусіди сіверян – радимичі – приблизно населяли частину Городянського і Новозибківський повіти [Багалей 1882, 12].

Археологічні розвідки підтверджують пограниччя сіверян і радимичів і, крім того, засвідчують ранню колонізацію цієї частини східнослов'янського масиву. Вона поширюється далеко в глиб сіверянської землі, на південний схід через Новгород-Сіверський, Воронеж (Глухівського району), Студенок (к. Рильського повіту). Поселення радимичів вузькою смугою дотяглися до верхньої течії р. Псла, де між Суджею і Обоянню, біля с. Гочева, було знайдено більше сотні радиміцьких поховань [Мавродин 1945, 95]. Про радимицькі поселення на території сіверян зазначають також інші джерела [Третьяков 1953, 244; Етнічна історія… 2000, 218].

Наведений факт, на нашу думку, винятково важливий для інтерпретації окремих фонетичних явищ, специфічних для досліджуваних говірок: відсутність дифтонгів; акання (якання); м'якість приголосних перед голосними переднього ряду [і], [е] < [е], [ь]. Ці особливості пов'язують їх із західнобрянськими й гіпотетично можуть бути наслідком радимицького впливу.

Створення у X – XI ст. могутнього Сіверського князівства, до складу якого увійшли сіверяни, радимичі, частково – в'ятичі, сформувало передумови, що визначили подальшу специфіку північних східнополіських говорів.

Найбільшими центрами Чернігово-Сіверської землі в XI ст. були Чернігів, Сновськ, Новгород-Сіверський, Брянськ, Курськ, Радогощ. Заснування Новгород-Сіверського історики пов'язують з епохою Володимира Святославовича. "И рече

Володимирь: се не добро есть, еже мало городъ около Киева. И нача ставити городы по Десне, и по Вострі, и Трубежеви, и по Суле, и по Стугне" [Повість… 1990, 188]. Учені вважають, що є підстави включити до числа цих міст і Новгород-Сіверський.

Першу письмову згадку про місто знаходимо в "Повчанні Володимира Мономаха" під 1098 р. У XII ст. Новгород-Сіверський – головне місто удільного князівства. Саме звідси у 1185 році було здійснено похід князя Ігоря Святославина, оспіваний у "Слові о полку Ігоревім".

Приблизно серединою XII ст. датуються перші згадки про села, які оточували місто. Найдавнішими вважають ті, що знаходяться на правому дерезі Десни. Зокрема, О. Лазаревський писав, що села деснянського правобережжя існували вже в XII ст., але літописні свідчення недостатні [Лазаревський 1888, 196]. Найдавнішими, на думку вченого, є Шептаки, Печенюги, Горбово, Лесконоги. Інші джерела серед давніх називають села Камінь, Риково, Мамекино, Леньково [Историко-статистическое… 1874, 90], Ларинівка [Чернігівщина 1990, 389]. Сучасні дослідник наводять дані про те, що найбільш ранніми на території району є села Шептаки й Ларинівка. Загалом треба констатувати: література з історії сіл вкрай бідна; опубліковані відомості часто є суперечливими, тому певні факти, пов'язані з історією заселення краю, мають гіпотетичний характер, про що вже зазначалося раніше. Не підлягає сумніву, однак, давність самого Новгород-Сіверського, а також найближчих до нього міст, які були у складі Сіверської землі: Радогощ, Сосниця, Трубчевськ. Це дає підстави вважати, що край був достатньо заселеним.

Монголо-татарська навала 1240–1241 рр. перервала економічний і культурний розвиток Чернігово-Сіверщини. За свідченнями істориків, північна частина сучасної Чернігівщини потерпала менше, ніж південна й південно-східна. Ліси, яри, болота захищали населення від ворожої кінноти. Сучасні джерела, спираючись на матеріали археологічних розвідок, повідомляють, що орди хана Батия все ж дійшли до Новгород-Сіверського й зруйнували його, однак близько половини відомих за назвами населених пунктів збереглося до наших днів [Чернігівщина 1990, 10; 546].

Очевидно, це може свідчити про те, що вціліле населення змогло зберегти найістотніші мовні особливості. Протягом XII – XIII ст. у мові відбувалися активні процеси, пов'язані із занепадом редукованих. Можливо, в цей час у говорі новгород-сіверців проходили зміни [о], [е] в нових закритих складах, подовження приголосних під впливом *j*, формування кореляції глухості-дзвінкості, твердості-м'якості, перетворення звукосполучень "плавний + редукований".

Подальшим етапом історії Новгород-Сіверської землі був період, пов'язаний із входженням до складу Великого князівства Литовського, коли північноукраїнські діалекти були відірвані від материнського мовного масиву. Сіверська земля перебувала під владою Литви з середини XIV по XVI ст. Єдність Литовської держави певною мірою сприяла національному об'єднанню білоруських та українських земель, пожвавленню українсько-білоруських мовних зв'язків, внаслідок чого сформувалась українсько-білоруська писемно-літературна мова [Півторак 2005, 81–82], або "руська мова" на північнодіалектній основі [Мойсієнко 2005, 82]. Вірогідно, у цей час в українські діалекти змогли потрапити деякі білоруські фонетичні риси; особливо цікавим є питання про походження акання в північноукраїнському мовному ареалі.

Після звільнення з-під влади Литви у 1503 році разом із Рильськом, Путивлем, Радогощем і Черніговом Новгород-Сіверський став окраїною південно-західної Росії.

За Деулинським перемир'ям 1618 року частина Чернігово-Сіверщини перейшла до Польщі. Незважаючи на спроби насадження католицизму (відкриття костелу, ієзуїтських монастирів), наслідків мовного польського впливу на фонетику місцевих говірок не зафіксовано. Повне звільнення від поляків датується 1654 р.

У 1664 р. населені пункти Новгород-Сіверщині розподілено до складу Погарської, Шептаківської та Новгород-Сіверської сотень Стародубського полку. Більшість сіл, що представляють досліджувані говірки, належали до Шептаківської сотні, селяни якої становили особливу волость, що поставляла продукти "на кухню гетьманів". Про заселеність території сотні опосередковано свідчить царська грамота 1665 р.: "Шептаковская сотня пожалована Брюховецкому со всеми селами и деревнями, с крестьянами и бобылями и всякими угодьями во вечное владение, опрочь козацких дворов и земель" [Лазаревский 1888, 163].

Приблизно з середини XVIII ст. на територію північної Чернігівщини розпочинається міграційний рух з Білорусії й Росії. Матеріали Першого загального перепису Російської імперії 1897 р. свідчать, що великороси почали переселятися в Чернігівський край у XVII ст. внаслідок гонінь на розкольників. Російськомовні переселенці зосередилися переважно на Стародубщині, білоруси (литвини) – в повітах Суразькому і Глинському, а також у Новозибківському і Городянському [Первая всеобщая перепись… 1897, XIII].

Таким чином, основна маса переселенців потрапила, очевидно, в райони сучасної західної Брянщини. У зв'язку зі сказаним постає запитання: чи могли переселенські процеси, що мали місце в Задесенні, певним чином вплинути на мову місцевих жителів? Дослідник західнобрянських діалектів П. Расторгуєв уважав, що "часткова колонізація краю, вірогідно, не мала величезного впливу на мову. Більш чи менш однорідний склад сучасної мови скоріше свідчить про асиміляцію їй мови переселенців" [Расторгуев 1927, 215].

На нашу думку, міграційні процеси могли сприяти утвердженню тих мовних особливостей, що з'явилися до і під час литовсько-російського панування: м'якість зубних приголосних перед [і], [е]; [е] на місці давнього *ятя*; акання; цекання і дзекання.

У 1782 р. старий поділ Гетьманщини на полки і сотні було скасовано. З цього часу Новгород-Сіверські землі входять до складу однойменного намісництва, яке пізніше перейменовується в губернію, а з 1797 р. – у повіт.

Основні мовні риси, властиві сучасному ареалу північних говірок Новгород-Сіверщини, на цей час склалися в систему, що віддзеркалює взаємодію української та білоруської мов на діалектному рівні. Зокрема, зі східнополіськими говірками південної частини Новгород-Сіверщини досліджуваний мікроареал об'єднують недисимілятивне акання, початковий [і] перед сполученням приголосних; м'якість губних та приголосного [р] перед [і]; ствердіння [ц]; відсутність оглушення дзвінких перед глухими та в абсолютному кінці слова. Разом з тим, рефлекси *ятя*; [е], [о] в нових закритих складах; голосний [а] на місті давнього носового переднього ряду; відсутність дифтонгів; сильне якання; м'якість зубних перед [е], [і]; елементи цекання і дзекання – це явища, що є спільними для досліджуваних говірок та західнобрянських говорів (на білоруській основі).

Перспективу нашого дослідження ми вбачаємо у вивченні й описі лексичного та граматичного матеріалу для створення регіонального лінгвістичного атласу східнополіських говірок.

Говоры северной части Новгород-Северщины многими фонетическими особенностями выделяются среди восточнополесских диалектов. В статье проанализированы лингвальные и социально-исторические факторы, обусловившие специфику микроареала, который изначально находился на пограничье племен, княжеств и государств и в зоне межъязыковых контактов.
Ключевые слова: языковые контакты, восточнополесский говор, микроареал, ударный и безударный вокализм, консонантизм, диахронические изменения.

Dialects of North Novhorod-Siverschyna are distinguished among East Polissky dialects by many phonetic peculiarities. The article analyses lingual and socio-historical factors stipulating specific character of micro-area which has been situated on contiguity of tribes, principalities and states and has been in the zone of interlingual contacts from the remotest times.
Key words: lingual contacts, East Polissky dialect, micro-area, stressed and unstressed vocalism, consonantism, diachronic changes.

Література:

1. *Багалей Д. И.* История Северской земли до половины XIV ст. / Д. И. Багалей. – К., 1882.
2. *Грушевський М. С.* Чернігів і Сіверщина в українській історії: кілька спостережень, здогадів, побажань /М. С. Грушевський // Чернігів і північне Лівобережжя : огляди, розвідки, матеріали. – К.: Держ. вид-во України, 1928. – С. 116–117.
3. Етнічна історія давньої України / [П. П. Толочко, Д. Н. Козак, О. П. Моця та ін.]. – К.: Інститут археології НАН України, 2000.
4. *Жлуктенко Ю. А.* Лингвистические аспекты двуязычия / Ю. А. Жлуктенко. – К.: Вища школа, 1974. – 174 с.
5. Историко-статистическое описание Черниговсой епархии. Уезды: Новгород-Северский, Сосницкий, Городнянский, Конотопский, Борзенский. – Чернигов, 1874. – 90 с.
6. *Лазаревский А.* Описание старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. I: Полк Стародубский / А. Лазаревский. – К., 1888. – 406 с.
7. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 682 с.
8. *Мавродин В. В.* Очерки истории Левобережной Украины (с древних времен до вт. половины XIV в.) / В. В. Мавродин. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1945. – 320 с.
9. *Мойсієнко В. М.* Про національний статус "руської мови" в часи Великого князівства Литовського та Речі Посполитої / В. М. Мойсієнко // Мовознавство. – 2005. – № 1. – С. 67–83.
10. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года. Черниговская губерния. – Б.м: Изд-во Центр. стат. комитета МВД, 1905. – 576 с.
11. *Півторак Г. П.* Державна мова у Великому князівстві Литовському і проблема розмежування українських та білоруських писемних пам'яток / Г. П. Півторак // Мовознавство. – 2005. – № 3. – С. 80–85.
12. Повість врем'яних літ: літопис [за Іпатіївським списком]. – К.: Радянський письменник, 1990. – 336 с.
13. *Расторгуев П. А.* Северско-белорусский говор / П. А. Расторгуев. – Л.: Изд-во Института белорусской культуры, 1927. – 24 с.
14. *Розенцвейг В. Ю.* Языковые контакты : лингвистическая проблематика / В. Ю. Розенцвейг. – Л.: Наука, 1972. – 79 с.
15. *Семчинський С. В.* Семантична інтерференція мов: на матеріалі слов'яно-східнороманських мовних контактів / С. В. Семчинський. – К.: Вища школа, 1974. – 255 с.
16. *Третьяков П. Н.* Восточнославянские племена / П. Н. Третьяков. – М.: Изд-во АН СССР, 1953. – 311 с.
17. Чернігівщина: енциклопедичний довідник / за ред. А. В. Кудрицького. – К.: "Українська радянська енциклопедія" імені М. П. Бажана, 1990. – 1006 с.

УДК 811.512.161

ЕТНІЧНА СПЕЦИФІКА КОЛЬОРАТИВУ *БІЛИЙ* У СУЧАСНІЙ ТУРЕЦЬКІЙ МОВІ

Покровська Ірина Леонідівна
канд. філол. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У даному дослідженні на матеріалі сучасної турецької мови розглядається кольоратив *білий* та його відтінки, що передають підсилену та послаблену ознаки даного кольору. У турецькій мові існує дві лексичні одиниці на позначення білого кольору: власне тюркська *ak* та лексема арабського походження *beyaz*.

Ключові слова: білий колір та його відтінки, лексема, кольоратив.

Предмети мають різноманітну характеристику, і однією з таких характеристик є ознака кольору. Раніше побутувала думка, що всі люди бачать і відчувають навколишній світ однаково, але у світлі етнолінгвістичних та лінгвокультурологічних досліджень цілком чітко простежується специфічність сприйняття різними народами існуючої у природі кольорової гами. Як зазначає сучасна дослідниця кольоративів І. І. Гуменюк, "те, як ми сприймаємо колір, залежить як від самих кольорів, їх чистоти, яскравості, насиченості, так і від особливостей нашого сприйняття" [Гуменюк 2007, 194].

У рамках сучасних наукових розвідок кольоративних одиниць досить поширеним є виокремлення окремих кольоративів з метою поглибленого вивчення їх семантичних та метафоричних значень. Так, можна виокремити дослідження А. П. Критенко, присвячені кольративу *білий* [Критенко 1963, 100–104], мікрополе білого кольору виділяють у своїх працях праці І. В. Бєлобородова [Бєлобородова 2000, 45], Ф. А. Тугушева [Тугушева 2003, 48], О. А. Кузьміна [Кузьміна 2005, 3].

Безпосередньо кольоративу *білий* присвятила своє дослідження турецька дослідниця Несрін Байрактар, яка вивчає переважно даний кольоратив як компонент термінів [Bayraktar Nesrin 2006, 35–50], на протиставленні чорного та білого кольорів зосереджене дослідження Сюрейййі Улькера [Süreyya Ülker 1997, 42–45], Каймаз Зекі серед інших кольорів перелічує віднайдені у словниках та художніх творах лексеми на позначення кольоративу *білий* [Kaymaz Zeki 1997, 31]. Попри безумовну наукову новизну, вагомість висновків існуючих лінгвістичних праць, сьогодні цілісні уявлення про етнічну специфіку кольоративу *білий* у сучасній турецькій мові поки що не вироблені, що і зумовлює актуальність даного дослідження. Мета роботи полягає в тому, щоб з'ясувати місце і роль кольоративу *білий* у сучасній турецькій мові, визначити особливості його мовного вираження. Для досягнення поставленої мети слід виконати такі завдання, як відтінки кольоративу *білий* у сучасній турецькій мові, охарактеризувати їх походження, символіку та структуру.

Білий колір поруч з чорним належить до найбільш універсальних кольорів. Для позначення кольоративу *білий* у турецькій мові використовується дві лексеми: *beyaz* (походить від арабського іменника *bayāḍ* – білизна, використання у якості прикметника характерне для турецької мови) – *ak* (лексема власне тюркського походження). Обидві лексеми вживаються практично з однією і тією самою частотністю, і є з точки зору словників синонімами. Аксан Доган визначає *ak* через лексему

beyaz [Doğan 2005, 29], в той час лексему *beyaz* класифікує таким чином: ak (укр. білий), найбільш світлий колір [Doğan 2005, 153]. У словнику Турецького мовного Товариства визначення є більш детальними: *ak* – колір снігу, молока і т.п. [Türkçe sözlük 1988, 32], *beyaz* (укр. білий), антонім чорного кольору, *beyaz* визначається як *ak* (укр. білий), антонім чорного кольору [Türkçe sözlük 1988, 177].

Проте слід зазначити, що дані лексеми можуть бути як рівнозначними у використанні (напр. *beyaz saçlı – ak saçlı – сивий)*, так і нерівнозначними, особливо у складі термінів, стійких фразеологічних одиниць та прислів'їв. Зокрема, у лексемах *yumurta akı* (букв. біла частина яйця) –"білок", *akağaç* (букв. біле дерево) – "береза". Кольоратив *ak* не можна замінити на *beyaz*, а у фразеологізмі *beyaz sayfa açmak* (букв. відкрити білу сторінку) – "розпочати все з нової сторінки" та паремійній одиниці *Ak koyunun kara kuzusu da olur* (букв. І в білої вівці може народитися чорне ягня) – "У хорошій родині може народитися і погана дитина". Слід також зазначити, що у турецькій мові існує дві лексеми на позначення чорного кольору *siyah (араб.)* та *kara (чорний).* При цьому при використанні позначень чорного та білого кольорів поспіль дані лексеми вживаються відповідно до їх походження: *akı ak karası kara (букв. і біла, і чорна) – з білим тілом, чорним волоссям та темними очима.*

Стосовно кольоративу *білий* в інших тюркських мовах, то слід зазначити, що в азербайджанській мові вживаються паралельно лексеми *beyaz* та *ağ* (турецький варіант *ak*), в той час, як в татарській, казахській, узбецькій, туркменській, киргизькій мовах панує лише лексема *ak*.

У діалектах білий колір може мати не лише різне фонетичне звучання (область Ерзурум: *bayaz* – замість літери *e* в першому складі використовується *a*, область Кютахья: *beyas* – замість літери *z* в останньому складі вживається літера *s*, область Киршехір *biyaz* – замість літери *e* в першому складі – літера *i*), а і зовсім специфічне, і повністю відмінне формулювання: у діалекті області Токат на позначення білого кольору слугує лексема *çimepe*, в Денізлі – *elebek,* "білий-пребілий" в області Мардін називають *ablak*. Білуватий колір в області Болу іменують *beyazgelen*.

Слово *beyaz* утворює сильний ступінь ознаки шляхом повної та часткової редуплікації: *beyaz mı beyaz, beyaz beyaz, bembeyaz* – "білий-пребілий". Додавання числівника *çok* також надає надмірної ознаки: *çok beyaz* – "дуже білий". Кольоратив *ak* використовується переважно у формі часткової редуплікації *apak* та у формі характерних для турецької мови парних слів (тур. ikilemeler) *ak pak (*тур. *pak* – "чистий") – "ідеально білий".

Послаблена ступінь ознаки в турецькій мові утворюється переважно за допомогою афіксів *-(ı)msı (4)* та *-(ı)mtırak*, які активно сполучаються з прикметником арабського походження *beyaz*: *beyazımsı*, *beyazımtırak* – "білуватий". Афікс *-ça/ca (4)* приєднується і до кольоратива *ak,* і до *beyaz: akça, beyazca* – "досить білий". Зменшення інтенсивності ознаки білого кольору у турецькій мові може передаватися і шляхом використання описових конструкцій: *beyazı andıran* (букв. той, який нагадує білий колір), *beyaz gibi* (букв. ніби білий), *beyaza yakın* (букв. близький до білого кольору), *beyaza çalan* (букв. той, який переливається в білий колір).

Ak та *beyaz,* поєднуючись з прикметниковим афіксом *-lı* (тур. *aklı, beyazlı*), позначає вкраплення білого кольору. Зокрема, у словнику Мехмета Догана *aklı* визна-

чається як колір з наявністю білого, з білими плямами, з білими рисками, тобто змішаний колір [Doğan 2005, 34]: *aklı masalar* – "столи з білими цяточками". Кольоратив *ak* має здатність поєднуватися з афіксом *-çıl – akçıl*, і є синонімічним до вищевказаних форм *aklı, beyazlı*.

Білий колір у найбільш яскравому його вираженні ототожнюється з снігом (тур. *kar beyaz* – "білизна снігу", тур. *kar gibi* – "як сніг"), молоком (тур. *süt beyaz* – "білизна молока", *süt gibi* – "як молоко"), емаллю (*emaye rengi* – "колір емалі"), білої смоли з деревини (тур. *sakız gibi* – "як біла смола").

Білий колір у турків асоціюється і з білими квітами таких рослин, як камфорне дерево (тур. *kafur rengi* або *kafuri*) та боби (тур. *baklaçiçeği*). Колір *baklaçiçeği* має різні тлумачення. Наприклад, у словнику Аксана Догана даний колір визначається як "світло-зелений колір" [Doğan 2005, 120]. У словнику О. М. Баскакова *baklaçiçeği* – "брудно-білий колір з жовтуватими або лілуватим відтінком" [Баскаков 1998, 92].

Білий колір з різними ефектами позначають такі словосполучення з післяйменником порівняння *gibi*: *kaymak gibi* (букв. як вершки) – "білий-пребілий та непорушний" (порівн.: в українській мові вершковий колір позначає білий колір з ледь помітним жовтим відтінком), *mermer gibi* (букв. як мармур) – "білий та блискучий" (порівн.: в українській мові кольоратив *мармуровий* позначає відтінок рожевого кольору), *köpük gibi* (букв. як піна) – "білий з легким погойдуванням".

Ледь помітні відтінки білого кольору передаються кольоративами *fildişi rengi* – "жовтувато-білий", *kemik rengi* – "проміжний колір між білим та кремовим", *deve tüyü* – "світло-бежевий".

Лексеми на позначення темно-жовтого кольору утворюються за допомогою допоміжних слів *bulanık* (букв. неоднорідний), *donuk* (букв. неблискучий), *kirli* (букв. брудний), *koyu* (букв. темний), *kırık* (букв. змішаний), *mat* (букв. матовий) – *bulanık beyaz, donuk beyaz, kirli beyaz, koyu beyaz, kırık beyaz, mat beyaz*. Крім цього, даний відтінок жовтого кольору має схильність до послаблення ознаки шляхом використання легкого відтінку жовтого кольору – *sarımtırak beyaz – жовтувато-білий.*

Відтінки білого кольору номінують назви металів: срібло (тур. *gümüş beyazı – сріблястий*), свинець (тур. kurşun beyazı – *металевого кольору*), *çinko beyazı* (тур. çinko beyazı – біла фарба, яка видобувається з оксиду цинку).

У турецькій мові є утворені шляхом словоскладання сполуки, які позначають білий колір тіла: *billur gibi* (букв. як кришталь) – "білесеньке та гладесеньке (про тіло)", *fildişi gibi* (букв. як бивні слона) – "матово-білого кольору (про тіло), обличчя: *kireç gibi* (букв. як вапно) – "як полотно".

У результаті проведення сучасних лінгвокультурних досліджень було встановлено, що кожній нації притаманне специфічне використання кольорів залежно від звичаїв та традицій у суспільстві. У житті тюркської общини кінь протягом тривалого часу відігравав економічну, суспільну, військову та релігійні функції. Століттями тюрки, а потім безпосередньо і турки, проявляли повагу до коня, вважали його священним. Кочівника, що загинув на війні, хоронили разом з його вбитим конем. У мові турків багато елементів, які відображають їх ставлення до цієї символічної тварини, зокрема існують і специфічні кольоративи на позначення білих елементів шерсті коня: *ağca* (*ağcam*) – "біла частина на шерсті коня", *cılgı* – "пучок білої шерсті коня", *çakal* – "кінь з білим

лобом та білими ногами", *kaşga* – "кінь з білою шерстю", *sütkırı* – "білий (про коня)", *sakar* – "білизна на лобі у коня", *sekil* – "кінь з білим лобом".

Таким чином, зазначимо, що кольоратив *білий* має розгалужену систему відтінків, які у випадку їх зіставлення з іншими мовами будуть характеризуватися як загальномовною універсальністю, так і притаманними лише турецькій мові етнічними рисами. Зокрема, наявність двох лексем на позначення білого кольору у турецькій мові (тур. *beyaz*, тур. *ak*) зумовлене специфічним історичним розвитком турецької мови, що спричинило наявність арабських та перських еквівалентів питомої тюркської лексики. Відображення мовної картини світу турецького народу віддзеркалюється у розгалуженості кольоропозначень масті коня, порівнянь та найменувань темно-білого кольору. Перспективи подальших досліджень полягають у зіставленні кольоративу *білий* та його відтінків з назвами подібних кольоропозначень у неспоріднених мовах, що дозволить визначити специфічність цього прошарку лексичної системи сучасної турецької мови.

В данном исследовании на материале современного турецкого языка рассматривается цветообозначение *белый* и его оттенки, которые передают усиленную и ослабленную степень данного цвета. В турецком языке существует две лексические единицы для обозначения белого цвета: собственно тюркская *ak* и лексема арабского происхождения *beyaz.*

Ключевые слова: белый цвет и его оттенки, лексема, цветообозначение.

Within the present article the colour name "white" and its tones are studied on the material of the modern Turkish language. There are two lexemes for the nomination of the white colour in the Turkish language: Turkish word *ak* and the word of Arabic origin *beyaz.*

Key words: white colour and its tones, lexeme, the name of the colour.

Література:

1. *Белобородова И. В.* Концепт "цвет" в лингвокогнитивном аспекте: На материале автобиографической прозы: дис. … канд. филол. наук: 10.02.01/Белобородова Инна Васильевна. – Таганрог, 2000. – 224 с.
2. *Большой* турецко-русский словарь [ред. А. Н. Баскаков]. – М.: Русский язык, 1998. – 966 с.
3. *Гуменюк І. І.* Лінгвістичні та екстралінгвістичні дослідження номінації жовтого кольору (на матеріалі фразеології англійської та української мов)// Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка №33, 2007. – С. 194–197.
4. *Критенко А. П.* Семантична структура назв кольорів в українській мові // Славістичний збірник. – К.: Видавництво АН УРСР, 1963 – С. 100–104.
5. *Кузьміна О. Б.* Поетична семантика концептів "білий" – "чорний" (на матеріалі української лірики першої третини XX сторіччя): автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова" / О. Б. Кузьміна. – Харків, 2005. – 19 с.
6. *Тугушева Ф. А.* Семантика цветообозначений в разносистемных языках (на материале балкарского, русского и французского языков): дис.... канд. филол. наук: 10.02.19/ Тугушева Фатимат Аммаевна. – Нальчик, 2003. – 125 с.
7. *Bayraktar Nesrin*. Kavram ve Anlam Boyutunda Türkçede Ak ve Beyaz /Dilbilim, Dil Öğretimi ve Çeviribilim Yazıları I-II, Hazırlayan: Cemal Yıldız, Latif Beyreli. – Ankara: Pegem Yayıncılık. – S. 35–50.
8. *Doğan Mehmet.* Büyük Türkçe Sözlük. – İstanbul: Pınar Yayınları, 2005. – 1424 s.
9. *Kaymaz Zeki.* Türkiye Türkçesi ve Ağızlarında Renk Bildiren Kelimelerin Kullanışı ve Sistematiği / TDAY Belleten. – Ankara, 1997. – S. 251–341.
10. *Süreyya Ülker.* Akla kara / Türk dili. – Sayı 62. – İstanbul: Türk Dili Yayınevi, 1997. S.42–45.
11. *Türkçe Sözlük* [Başkan prof. Dr. Hasan Eren] – Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi: 1988. – 745 s.

УДК 811.14'06

ПРЕДИКАТ І ОБ'ЄКТНА СИНТАКСЕМА В СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІЙ СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ НОВОГРЕЦЬКОЇ МОВИ

Любченко Тетяна Вікторівна
канд. філол. наук
Київський національний лінгвістичний університет

У статті розглядається семантико-синтаксична структура речення новогрецької мови, встановлено типи предикатів новогрецької мови, з'ясовано лексичне наповнення, морфологічне оформлення та синтаксичну поведінку об'єктних синтаксем.

Ключові слова: предикат, сучасна новогрецька мова, об'єктна синтаксема.

Співвідношення первинних і вторинних функцій відмінкових форм, модифікації суб'єктно-об'єктної рамки речення пов'язані зі спеціалізацією дієслова як предиката і належать до пропозиційноспрямованих предикатно-дієслівних категорій [Загнітко 1996, 199]. Дієслово, що виконує функції предиката в реченні, пов'язує в одне ціле предмети, ознаки, місце, час, дії, процеси, що відбуваються в навколишній дійсності. "Синтагматичне поле дієслова" (спектр суб'єктно-об'єктних, суб'єктно-об'єктно-адресатних відношень тощо) покриває категоріальні значення транзитивності/інтранзитивності, активу/пасиву, реципрока, рефлексива, увесь комплекс реченнєвої структури, який реалізує семантичні потенції дієслова [Загнітко 1990, 10–11]. На семантичному рівні аргументи (компоненти-семантеми) заповнюють семантичні гнізда дієслова-предиката, який на синтаксичному рівні є організаційним членом речення з актантами, що розрізняються за своїми функціями [Загнітко 1993, 9; Загнітко 1996, 8]. Таким чином, дієслово кваліфікує рольовий статус та ієрархію учасників ситуації та програмує позиційну модель речення.

У сучасному українському мовознавстві аналіз речення відбувається на чотирьох ярусах: власне-семантичному (відбиває логічну (предикатно-аргументну) структуру і є спільним для усіх мов); семантико-синтаксичому (відбиває зміст висловлювання, ґрунтується на синтаксичних зв'язках між членами речення); формально-граматичному (власне-синтаксичному) (включає синтаксичні зв'язкі між членами речення і виділювані на основі синтаксичних зв'язків члени речення); власне-комунікативному (відбиває двоїстий характер актуального членування речення, допомагає триярусній мовній структурі речення пристосуватися до мовленнєвих умов, комунікативної спрямованості тексту, основної мети висловлювання) [Вихованець 1983, 7–8, Долинина 1990, 125–130]. За визначенням українських учених І. Вихованця та А. Загнітка дієслово-предикат має власне-семантичний та семантико-синтаксичний статуси. Власне-семантичний предикат прогнозує кількість аргументів та їхні рольові функції на основі сем агентивності, інструментальності, пацієнтивності. Семантико-синтаксичний предикат визначає набір актантів-синтаксем з відповідними синтаксичними функціями. І. Вихованець в українській мові виділяє: предикати дії, предикати процесу, предикати стану, предикати якості, локативні предикати, предикати кількості і тринадцять типів аргументів (аргументи із значенням діяча, адресата, експерієнсива, об'єкта, результатива, знаряддя, засобу, носія фізичного стану, носія всеохоплюючого фізичного стану, ідентифікатива, компоне-

нтива, композитива, локатива). В українській мові лівобічна валентність дієслова на семантико-синтаксичному рівні репрезентована суб'єктною (діяч або носій процесу, стану) синтаксемою (мінімальною семантико-синтаксичною функціональною одиницею) [Вихованець 1992, 58]. Правобічна – об'єктною (предмет, на який спрямовано дію або процес), адресатною (особа, якій призначена дія), інструментальною (позначення спеціалізованих конкретних предметів), локативною синтаксемами (початковий і кінцевий локатив) [Вихованець 1992, 58; Загнітко 1993, 63]. Т. Масицька виокремлює підтипи інструментальної (функція знаряддя дії та функція засіб дії) та локативної (динамічні локативні синтаксеми (локативні синтаксеми у значенні вихідного пункту руху; локативні синтаксеми у значенні кінцевого пункту руху; локативні синтаксеми на позначення шляху руху і статичні локативні синтаксеми) синтаксем [Масицька 1998, 41–42].

У елліністиці ще багато нерозв'язаних проблем, що стосуються кваліфікації структури речення на різних ярусах. Зазвичай, структурна схема речення подається тільки на формально граматичному рівні: Υ-Ρ, Υ-Ρ-Α, Υ-Ρ-ΕΑ, Υ-Ρ-ΠΑ, Υ-Ρ-ΕΑ-Α, Υ-ΣΡ-Κ, де Υ – υποκείμενο, Ρ – ρήμα, Α – άμεσο αντικείμενο, ΕΑ – έμμεσο αντικείμενο, ΠΑ – προτασιακό αντικείμενο, ΣΡ – συνδετικό ρήμα, Κ – κατηγορούμενο [Σαραφίδου 2003, 37–43]. Певні аспекти аналізу синтаксичної структури речення розкрито у статтях, методологічну основу яких становить трансформаційний аналіз [Giannakidou 1972]. У тезах виступів на конференціях А.Алексіаду, Е.Анагностопулу подають аналіз речень з дубльованими займенниками за методикою безпосередніх складників [Alexiadou 1997]. Питання типів чергувань із морфонологічним навантаженням, зокрема морфеми стану дієслова відображено в роботі Д. Джозефа Брайна [Μπράιαν 1992, 91]. Однак, як засвідчує аналіз літератури, у грецькій, а тим більше у вітчизняній елліністиці відсутнє цілісне дослідження перехідних та неперехідних дієслів СНМ та функіонально-категорійного апарату дієслова взагалі. Існує лише одне ґрунтовне дослідження морфологічних категорій дієслова – це функціональна граматика Х. Клериса та Й. Бамбінйотиса (Γραμματική της Νέας Ελληνικής. Δομολειτουργική – Επικοινωνιακή (ΙΙ Το ρήμα της Νέας Ελληνικής. Η οργάνωση του μηνύματος), в якій дослідники виділяють предикати дії (ο πυρήνας που δηλώνει πράξη), що позначають дію, яка змінюється у часі, та предикати стану (ο πυρήνας που δηλώνει κατάσταση), що позначають незмінний стан [Κλαίρης 1999, 168–169]. Однак, слід зазначити, що семантичний і семантико-синтаксичний яруси речення у праці ототожнено. Це, на нашу думку пов'язано з тим, що дослідники спираються винятково на теорію Л. Теньєра, що презентує однорівневу модель речення із нерозрізненням формального і семантичного аспектів (на відміну від дворівневої моделі). З-поміж перехідних дієслів дослідники виділяють дієслова (зведено у класифікацію нами. – *Т.Л.*):

1. З одним додатком:

1.1. У знахідному відмінку. Семантичні ролі додатків (σημασιολογικοί ρόλοι του αντικειμένου) у знахідному відмінку – це:

- Додаток-об'єкт (δέκτης): з дієсловами, що позначають вплив на щось/когось (ρήματα που δηλώνουν άσκηση επίδρασης) – *δαγκώνω κάτι, διαβρώνω κάτι, διπλώνω*

κάτι, κόβω κάτι, κλοτσάω κάτι; з дієсловами на позначення розташування та пересування (ρήματα τοποθέτησης ή μετακίνησης) – *αναποδογυρίζω κάτι, ανασηκώνω κάτι, βάζω κάτι κάπου, ενσωματώνω κάτι, κουβαλάω κάτι κάπου*.

- Додаток-продукт (προϊόν) – *γεννάω κάτι, δημιουργώ κάτι, ζωγραφίζω κάτι, κατασκευάζω κάτι*, *μαγειρεύω κάτι*.
- Додаток-істота (βιώνων που επηρεάζεται από το συναίσθημα ή τη γνώση), яка перебуває під впливом відчуттів або знань: з дієсловами відчуттів та знань (ρήματα που δηλώνουν συναίσθημα ή γνώση) – *αναστατώνω κάτι, απογοητεύω κάτι, αποστομώνω κάτι, γοητεύω κάποιον, εκπλήσσω κάποιον*.
- Нейтральний додаток (ουδέτερο αντικείμενο), який не перебуває під впливом дієслівної дії і не впливає на цю дію: з дієсловами чуттєвого сприйняття, бажань, посесивними дієсловами (ρήματα που δηλώνουν αίσθηση, βούληση, κτήση) – *αγγίζω κάτι, ακούω κάτι, επιθυμώ κάτι, επιδιώκω κάτι, νοικιάζω κάτι, παίρνω κάτι*.
- Додаток-місце (τόπος) з дієсловами руху (ρήματα κίνησης) – *ακολουθώ κάτι, διασχίζω κάτι, διανύω κάτι, περικυκλώνω κάτι*, *πλησιάζω κάτι*.

1.2. З додатком, вираженим прийменниково-іменниковою конструкцією. На думку дослідників, додаток, виражений прийменниково-іменниковою конструкцією (εμπρόθετο αντικείμενο) треба відмежовувати від синтаксично ідентичної обставини (εμπρόθετος προσδιορισμός). Різниця полягає у тому, що вживання додатка зумовлено валентністю дієслова, тоді як обставина має незалежний характер. Семантичні ролі додатків, виражених прийменниково-іменниковою конструкцією – це:

1.2.1. Додаток-місце (τόπος): *βασίζομαι κάπου, βουτάω κάπου, βρίσκομαι κάπου, εισβάλλω κάπου, εισχωρώ κάπου*.

1.2.2. Додаток-походження (προέλευση): *απομακρύνομαι από κάπου, βγαίνω από κάπου, διαφεύγω από κάπου, δραπετεύω από κάπου, έρχομαι από κάπου.*

1.2.3. Додаток-відношення (αναφορά) з дієсловами, що позначають мовлення та з дієсловами, що позначають знання (ρήματα έκφρασης και ρήματα γνώσης) – *αναφέρομαι σε κάτι, διαμαρτύρομαι για κάτι, εκφράζομαι για κάτι, ενδιαφέρομαι για κάτι, ενημερώνομαι για κάτι;* іноді додаток-відношення вживається з дієсловами, що позначають зв'язок (ρήματα που δηλώνουν σχέση) – *αναλογώ σε κάτι, διαφέρω από κάτι, ενώνομαι με κάτι, ισοδυναμώ με κάτι, μοιάζω με/σε κάτι.*

1.2.4. Додаток-адресат (αποδέκτης) з дієсловами, що позначають звертання до когось (ρήματα που δηλώνουν κάποια μορφή έκφρασης) – *απευθύνομαι σε κάποιον, γαβγίζω σε κάποιον, γνέφω σε κάποιον, εξομολογούμαι σε κάποιον, μιλάω σε κάποιον.*

1.2.5. Додаток-істота з дієсловами, що позначають відчуття (αίσθηση) – *κάτι αρέσει σε κάποιον, κάτι βρομάει σε κάποιον, κάτι ξινίζει σε κάποιον, κάτι μυρίζει σε κάποιον* та передавання знань (μετάδοση γνώσης) – *κάτι ανακοινώνεται σε κάποιον, κάτι γνωστοποείται σε κάποιον, κάτι διαδίδεται σε κάποιους, κάτι μαθαίνεται σε κάποιους.*

1.3. У родовому відмінку. Семантичні ролі додатків у родовому відмінку:

1.3.1. Додаток-адресат (αποδέκτης) з дієсловами, що позначають звертання до когось (ρήματα έκφρασης) – *Θέλω να σου μιλήσω μια στιγμή. Σου έγνεφα μια ώρα, αλλά δεν με πρόσεξες καθόλου*; відчуття (αίσθηση) – *Κάτι μου μυρίζει στην κουζίνα. Της Μαρίας δεν της αρέσει το συκώτι*; з посесивними дієсловами (ρήματα κτήσης) – *Αυτή η*

θέση σου ανήκει. Μήπως σου βρίσκεται ένα μολύβι; з дієсловами, що виражають спосіб дії (ρήματα που δηλώνουν τροπικότητα) – *Αυτό που του χρειάζεται, είναι ένα γερό μάθημα. Δεν αξίζει του αδερφού σου μια τέτοια τύχη;* з дієсловами, що позначають зв'язок (ρήματα που δηλώνουν σχέση) – *Τα κουστούμια δεν του ταιριάζουν καθόλου. Στην τσιγγουνιά έμοιασε του πατέρα του*. За морфологічними характеристиками додаток у родовому відмінку найчастіше репрезентовано слабким типом займенника, або дуже рідко іменником, що позначає істоту.

1.3.2. Додаток-місце (τόπος): *Εδώ και δέκα λεπτά, προηγείται της φάλαγγας ο Αιθίοπας μαραθωνοδρόμος.*

1.4. Додаток, виражений підрядним реченням. На цьому етапі класифікації дослідники не окреслюють типи семантичних ролей додатків, а встановлюють типи речень, що функціонують як додатки, зокрема: непрямі питальні (πλάγιες ερωτηματικές προτάσεις) – *ανακοινώνω πότε, αναφέρω τι, γράφω πώς, δηλώνω ποιος, διαδίδω ποιος*, речення з ότι/πως – *ανακοινώνω ότι/πως, αναφέρω ότι/πως, απαντώ ότι/πως, αρνούμαι ότι/πως, βεβαιώνω ότι/πως,* речення з να – *αγωνίζομαι να, αναμένω να, ανυπομονώ να, αρνούμαι να, βαριέμαι να*, речення-сумніви (ενδοιαστικές προτάσεις) – *ανησυχώ μήπως, τρέμω μήπως, φοβάμαι μήπως.*

2. З двома додатками: прямий додаток, який безпосередньо зазнає впливу дії (άμεσο αντικείμενο), та непрямий додаток-істота, на який опосередковано спрямована дія (έμμεσο αντικείμενο):

2.1. Прототипно непрямий додаток – це додаток, який виконує функцію адресата дії, вживається з посесивними дієсловами, що позначають позбавлення та передавання (ρήματα μεταβίβασης προσωρινής ή μόνιμης κτήσης). Прототипно непрямий додаток сучасної новогрецької мови виражений прийменниково-іменниковою конструкцією: прийменником σε та іменником у знахідному відмінку – *Ο Δικαιόπολις έδωσε στον Λάμαχο την απάντηση που του άξιζε*; або іменником у родовому відмінку – *Ο γέροντας μου είπε το μυστικό.*

2.2. З двома додатками вживаються дієслова з підметом, що позначає діяча, який зумовлює переміщення додатка у просторі: *ανεβάζω κάτι κάπου, βάζω κάτι κάπου, βγάζω κάτι κάπου.*

2.3. Додаток посесивних дієслів, що позначають привласнення та отримання (ρήματα που δηλώνουν την προέλευση κτήσης): *αποσπώ κάτι από κάποιον, αρπάζω κάτι από κάποιον, αφαιρώ κάτι από κάποιον* допускає варіативне вживання прийменниково-іменникової конструкції з από та родового відмінка: *Ζήτησα από τον Πέτρο λίγη βοήθεια. Ζήτησα τού Πέτρου λίγη βοήθεια.*

2.4. Дієслова, що позначають мовленнєве вираження та передачу знань (ρήματα που δηλώνουν έκφραση ή μεταβίβαση γνώσης), вживаються з додатками, вираженими прийменниково-іменниковою конструкцією та підрядним реченням: *ανακοινώνω σε κάποιον ότι, αποκαλύπτω σε κάποιον ότι, γράφω σε κάποιον ότι.*

2.5. Дієслова, що позначають спосіб дії (ρήματα που δηλώνουν τροπικότητα), вживаються з додатками, вираженими прийменниково-іменниковою конструкцією та інфінітивом: *αναθέτω σε κάποιον να, επιβάλλω σε κάποιον να, επιτρέπω σε κάποιον να.*

2.6. Дієслова з додатками, вираженими іменником у знахідному відмінку та підрядним реченням: *απειλώ κάποιον ότι, βεβαιώνω κάποιον ότι, αναγκάζω κάποιον να.*

2.7. Дієслова з додатками, вираженими знахідним відмінком: *διδάσκω κάποιον κάτι, κερνάω κάποιον κάτι, μαθαίνω κάποιον κάτι* [Κλαίρης 1999, 229–253].

До недоліків аналізованої класифікації можна віднести:

- згідно з нею визначено лише основні лексико-семантичні групи дієслів із залежними актантами, інші типи потребують окремого дослідження. Крім того, не висвітлено питання особливостей вживання інклюзованих актантів, еліптичного вживання тощо;
- суперечливим є питання про віднесення до додатків прийменниково-іменникових сполучень з дієсловами руху (ми підтримуємо думку Х. Басеа-Безандаку, яка аргументовано довела, що ці структури позначають рух діяча у певному напрямку [Μπασέα-Μπεζαντάκου 1992, 173]).

К. Зомболу класифікує предикати залежно від видової характеристики дієслівної дії: 1) Διαδικαστικά (процесуальні): Εκπλήρωσης (дія-завершення) – позначають дію з визначеною метою, що триває і закінчується із досягненням мети (χτίζω ένα σπίτι, ανοίγω το παράθυρο); Δράσης (дія-дія) – позначають дію не обмежену часом (τρέχω, περπατώ); 2) Μη διαδικαστικά (не процесуальні): Επιτέλεσεις (дія-результатна) – позначають не тривалу дію (βρίσκω, χάνω); Κατάστασεις (дія-стан) – позначає знаходження у певному стані (είμαι άρρωστη, ερωτευμένη) [Ζόμπολου 1997, 235].

У грецькій науковій літературі не існує остаточно визначеного терміна для інтерпретації понять "аргумент", "актант", доцільно також підкреслити, що у довідково-енциклопедичній літературі ці терміни взагалі не зафіксовано [Μάντας 2006]. Як засвідчує аналіз джерел, термін "μετέχων" (аргумент) вживається на позначення "людини або предмета, що бере участь у дії або знаходиться у певному стані [Κλαίρης 1999, 383]". Критерієм для визначення семантичних ролей аргументів у функціональній граматиці Х. Клериса та Й. Бамбінйотиса є ступінь взаємовпливу аргумента та дії. Різницю між актантами і аргументами теоретично в роботі не обґрунтовано. Дослідники встановили 3 різновиди аргументів:

1) аргументи, які впливають на предикат-ядро повідомлення: спричиняють, визначають, виконують дію. Це ролі: діяч, причина, знаряддя (δράστης, αιτία, όργανο);

2) аргументи, які зазнають впливу дії. Це ролі: об'єкт, витвір, істота, адресат (δέκτης, προϊόν, βιώνων, αποδέκτης);

3) аргументи, які ані впливають на предикат, ані зазнають впливу дії. Це ролі: нейтральний актант, місце (ουδέτερος, τόπος) [Κλαίρης 1999, 200].

Термін "όρισμα" одні науковці використовують на позначення актантів, "що семантично залежать від дієслова [Κλαίρης 1999, 384]", інші – як компонент логічної структури речення [Σετάτος 1997, 204]. Темін "συμπλήρωμα" тлумачать як "позначення всіх актантів, за винятком підмета [Κλαίρης 1999, 389; Σαραφίδου 2003, 33]", хоча деякі дослідники (Х. Хараламбакіс, М. Сетатос) відносять до актантів усі залежні від семантики дієслова елементи, у тому числі й підмет. Доцільно також підкреслити, що окремі вчені (І. Малагарді) визначають обов'язкові (άμεσα συμπληρώματα) компоненти речення – актанти та факультативні – сирконстанти (περιφερειακά συμπληρώματα) [Μαλαγαρδή 1995, 373].

Це зумовлює необхідність поглибленого вивчення дієслів СНМ з метою визначення співвідношення компонентів реченнєвої структури з об'єктивною дійсністю.

Багатоаспектний аналіз перехідності дієслова узгоджується із запропонованим у сучасній лінгвістиці потрійним критерієм інтерпретації мовної одиниці, у якому нерозривно взаємодіють семантика, синтаксис і морфологія.

В статье рассматривается семантико-синтаксическая структура предложения новогреческого языка, устанавливаются типы предикатов, лексическое наполнение, морфологическое оформление и синтаксическое поведение объектных синтаксем новогреческого языка.
Ключевые слова: предикат, современный новогреческий язык, объектная синтаксема.

The article observes the major types of predicates, existing in Modern Greek. The author has coined the lexical content, morphological arrangement as well as the syntactic behaviour of object-biased syntaxemes.
Key words: predicate, Modern Greek, object-biased syntaxemes.

Література:

1. *Вихованець І. Р.* Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець ; відп. ред. К. Г. Городенська ; АН України, Ін-т укр. мови. – К. : Наук. думка, 1992. – 222 с.
2. *Вихованець І. Р.* Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1983. – 219 с.
3. *Долинина И. Б.* Залог и диатеза: критерии разграничения / И. Б. Долинина // Сопряженность глагольных категорий : сб. науч. тр. – Калинин, 1990. – С. 56–67.
4. *Загнітко А. П.* Система і структура морфологічних категорій сучасної української мови (проблеми теорії) : навч. посібник для студ. спец. "Українська мова і література" / А. П. Загнітко. – К. : ІСДО, 1993. – 343 с.
5. *Загнітко А. П.* Структура та ієрархія валентних значень дієслова / А. П. Загнітко. – К. : НМК ВО, 1990. – 64 с.
6. *Загнітко А. П.* Теоретична граматика української мови: Морфологія : моногр. / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – 437 с.
7. *Загнітко А. П.* Український синтаксис (науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс) : навч. посібник / А. П. Загнітко. – К. : ІЗМН, 1996. –Ч. 1. – 202 с.
8. *Масицька Т. Є.* Граматична структура дієслівної валентності / Т. Є. Масицька. – Луцьк : РВВ "ВДУ" ім. Лесі Українки, 1998. – 206 с.
9. *Alexiadou A.* Clitics in Restrictive Relatives: an antisymmetric account / A. Alexiadou, E. Anagnostopoulou // Μελέτες για την ελληνική γλώσσα. Πρακτικά της 17ης ετήσιας συνάντησης του τομέα γλωσσολογίας της φιλοσοφικής σχολής του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 22–24 Απριλίου 1996. – Θεσσαλονίκη, 1997. – Σ. 304–317.
10. *Giannakidou A.* On the interpretation of null indefinite objects in Greek / A. Giannakidou, J. Merchant // Μελέτες για την ελληνική γλώσσα. Πρακτικά της 17ης ετήσιας συνάντησης του τομέα γλωσσολογίας της φιλοσοφικής σχολής του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 22–24 Απριλίου 1996. – Θεσσαλονίκη : Εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη Α.Ε., 1997. – Σ. 290–303.
11. *Ζόμπολου Κ.* "Αναζητώντας το δράστη...". Αποθετικά ενάντι μέσο-παθητικής. Μια άλλη προσέγγιση των ρηματικών φωνών της Νες / Κ. Ζόμπολου // Μελέτες για την ελληνική γλώσσα. Πρακτικά της 17ης ετήσιας συνάντησης του τομέα γλωσσολογίας της φιλοσοφικής σχολής του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 22–24 Απριλίου 1996. – Θεσσαλονίκη : Εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη, 1997.– Σ. 229 – 241.
12. *Κλαίρης Χ.* Γραμματική της Νέας Ελληνικής. Δομολειτουργική – Επικοινωνιακή (ΙΙ Το ρήμα της Νέας Ελληνικής. Η οργάνωση του μηνύματος) / Χ. Κλαίρης, Γ. Μπαμπινιώτης. – Αθήνα : Ελληνικά γράμματα, 1999. – 392 σ.
13. *Μαλαγαρδή Ι.* Σθένος και έλεγχος σε προτάσεις με "να-συμπληρώματα" και "για να-συμπληρωματικές προτάσεις" σημασιολογικές και πραγματολογικές επισημάνσεις / Ι. Μαλαγαρδή // Μελέτες για την ελληνική γλώσσα. Πρακτικά της 15ης ετήσιας συνάντησης του τομέα γλωσσολογίας της φιλοσοφικής σχολής του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 11–14 Μαϊού 1994. – Θεσσαλονίκη : Εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη, 1995. – Σ. 372–383.

14. *Μάντας Α. Γ.* Το αλφαβητάρι του φιλολόγου / Α. Γ. Μάντας. – Αθήνα : Εκδόσεις Αρμός, 2006. – 221 σ.

15. *Μπασέα-Μπεζαντάκου Χ.* Σημασιολογική θεώρηση των ρημάτων κινήσεως της νέας ελληνικής γλώσσας : [διαδακτορική διατριβή] / Χ. Μπασέα-Μπεζαντάκου. – Αθήνα : Καρδαμίτσα, 1992. – 302 σ.

16. *Μπράιαν Δ. Τ.* Η μορφοσύνταξη του νεοελληνικού ρηματικού συνόλου σαν μορφολογία όχι σύνταξη / Δ. Τ. Μπράιαν // Μελέτες για την ελληνική γλώσσα. Πρακτικά της 12ης ετήσιας συνάντησης του τομέα γλωσσολογίας της φιλοσοφικής σχολής του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 18–20 Απριλίου 1991. – Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη, 1992. – Σ. 34–43.

17. *Σαραφίδου Τ.* Θέματα σύνταξης και λόγος της νέας ελληνικής γλώσσας / Τ. Σαραφίδου. – Αθήνα : Εκδόσεις Αθ. Σταμούλης, 2003. – 238 σ.

18. *Σετάτος Μ.* Οι διαθέσεις στην κοινή νεοελληνική / Μ. Σετάτος // Μελέτες για την ελληνική γλώσσα. Πρακτικά της 17ης ετήσιας συνάντησης του τομέα γλωσσολογίας της φιλοσοφικής σχολής του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 22–24 Απριλίου 1996. – Θεσσαλονίκη : Εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη, 1997. – Σ. 202–215.

УДК 811.111'342

ON THE TYPOLOGY OF THE HIATUS RESOLUTION STRATEGIES

Banaru Natalia Vladimirovna
University lecturer
Moldova, Baltsy State University

The sequences of adjacent vowels in many languages evoke a complex problem that views the quantity and the quality of the phonic elements the hiatus consists of. In this case those two adjacent vowels are separated in two different syllables, producing a vocalic continuity called hiatus. During the process of articulation, one of the vowels loses its syllabic character, being included into a single syllable. During a thorough research it came out that in both spoken languages there exists a general predisposition of simplifying the act of communication. There is a wide spread tendency to avoid the hiatus through the introduction of a supporting element between those two adjacent vowels. In some situations the supporting element is not only justified but also inevitable. The aim of the article is to highlight the methods that contribute to hiatus solving.

Key words: hiatus resolution, diphthong formation, epenthesis, vowel elision, glide formation, coalescence.

Although speakers and listeners are able to distinguish the separate words of an utterance, spoken language actually consists of a continuous sequence of words that run together with only a few pauses between them. This running together of words often results in pronunciations that are markedly different from the way the words are pronounced in isolation. Thus in the process of speaking, when articulating a succession of phonemes, the speech organs are constantly changing their position. As the Russian phonetician O. J. Dickushina mentioned that when phonemes are pronounced in sequences, it is observed the phenomenon of adaptation (assimilation) – the speech organs adjust themselves to make a more convenient transition from one articulation to another, they display as it were a certain "economy" of effort. Of course, this "economy" may vary in different languages. The type of adaptation depends on the articulation basis as well as on the concrete phonetic laws functioning in every language [Dickushina 1965, 95].

There are a variety of ways in which languages deal with sequences of vowels that arise through morphological or syntactic concatenation. One alternative of course is to leave the sequence unchanged and syllabify the two vowels into separate syllables, a possibility we may refer to as Heterosyllabification. However, many languages do not readily tolerate adjacent heterosyllabic vowels. In languages which do not, a vowel sequence may be subject to any one of several possible hiatus resolution strategies. These include syllabifying the two vowels into the nucleus of a single syllable (Diphthong Formation), Epenthesis of an intervening consonant, Vowel Elision, Glide Formation (here used exclusively to refer to a process in which the first of two adjacent vowels surfaces as a semivowel), and Coalescence (here defined as a situation in which an underlying /V1+V2/ sequence is realized as a third vowel sharing features of both V1 and V2).

The diphthongs and the sequences are auditorily very similar; they differ in their phonological patterning. Glide- vowel sequences and rising diphthongs coexist in many languages.

A hiatus in Portuguese is a sequence of linked vowels in which each sound retains its phonetic characteristics while remaining as a separate syllable nucleus. All subjects examined showed a tendency to introduce a separating element – more often than not a glot-

tal stop – between those vowels, thus creating incorrect sequences such as ***[kaɔ'oɟu]*** and ***[meɔ' ədňu]*** instead of ***[ka'oɟu]*** and ***[me'ədňu]***.

Hiatuses are most stable when one of the vowels is stressed and the unstressed vowel is /a/, as in ***maestro, caolho, ataude***. If both vowels are unstressed, there is a strong tendency, particularly in fast pronunciation, for the hiatus to become a diphthong. This is easily accomplished if one of the vowels is either /i/ or /u/ as in: ***rainhazinha [řa-i-ña-'zĩ-ña]***, ***reunido [ře-u-'ni-du]***.

If neither unstressed /i/ nor /u/ is present, a diphthong can still be formed. The first step is a process of synalepha whereby the syllableboundary is deleted, so that the two adjacent vowels occur in the same syllable. Then there is raising of unstressed /e/ and /o/, which are actualized as /i/ and /u/ respectively. This makes possible the application of the diphthongization rule which causes the raised vowel to be realized as a phonetic glide.

When two vowels occur next to each other over a word boundary, several solutions are possible. They may be linked, forming a hiatus, as in ***aqui esta [a-ki-'ɛs-tə]***; they may be fused, forming a diphthong as in ***casa estranha [ka-zəys-tŕə-ñə]***; or one of them may be eliminated altogether [Azevedo 1981, 81–88].

In Spanish the general tendency is also to produce diphthongs, but hiatus pronunciation is possible or preferred in certain cases, with a great amount of interdialectal and some idiolectal variation. In Romanian as in Portuguese there is a clear preference for heterosyllabic bivocalic sequences. In Romanian, heterosyllabic [iV] sequences contrast with lexical diphthongs in a relatively small set of lexical items. In Portuguese there is no such contrast. Of the languages examined here, Romanian is the one with the most robust diphthong/hiatus contrast. Speakers' intuitions are consistent and there are near-minimal pairs contrasting in syllabification; e. g. ***p[ja]tră*** 'stone', with a historical diphthong, contrasts with ***p[i.a]stru*** 'piaster', with a heterosyllabic sequence [Chitoran 2001, 5].

The same thing we can speak about the English language, a hiatus can be heard in words like playoff, reassure, skiing, and cooperate, and in sequences like he is ***silly and stupid*** and ***to England***. Of course a hiatus may be removed, the vowels in question may be linked, through the insertion of a glottal stop, as in ***[kəʊɔpəreit],*** or a semi-vowel, as in ***[hiʲiz siliʲən stju:pid]*** and ***[tuʷiŋgland]***. As these transcriptions show, a symbol representing a linking sound usually appears as a small superscript.

In English, or at least in some accents of it, the most prominent example of the second type of liaison is the **linking /r/**. The term refers to a link between words through the articulation of a normally unarticulated word-final **/r/**, which is articulated only when preceded by a vowel in the same word, and followed by an initial vowel in the next word. In the words ***far, four,*** and ***czar,*** for example, the /**r**/ sounds suggested by the spelling are not normally pronounced, so that the words usually end in vowels: ***[fɑ:], [fɔ: [zɑ:].*** The /**r**/ sounds are pronounced only when followed by words beginning with a vowel, as in the sequences ***far away [fɑ:r əwei], four eggs [fɔ:r egz],*** and ***czar of Russia [zɑ:r əv rʌʃə].***

Many English speakers use an /**r**/ sound in a similar way even when that sound does not occur in the spelling in the form of the letter "**r**". Such an /**r**/ sound is called an

intrusive /r/. More specifically, the term refers to a link between two consecutive vowels belonging to different words or, less commonly, to different syllables within the same word through the insertion of an **/r/** that has no historical justification. The **intrusive /r/** is the most prominent example of liaison, the type removing a hiatus. The hiatus in the sequences ***media event, visa application***, for example, may be removed through the insertion of an **intrusive /r/**, as in ***[mi:diəˈivent], [vi:zəˈæplikeiʃn]***.

Some interesting facts are observed when **linking /r/** and **intrusive /r/** are compared:

- They are phonetically identical.
- Both of them characterize the non-rhotic accents of English only – linking and intrusion go hand in hand with R-dropping.
- Since a word-final ***"r"*** can only be preceded by a broken tense vowel, a broad lax vowel, or, in unstressed final syllables, a schwa it follows that **linking /r/** always follows one of /ɑ:, ɔ:,ɛ:, ə/, that is, a non-high vowel.
- It is a general feature of **intrusive /r/** in all the non-rhotic accents exhibiting it that it does not appear in a random fashion, but after certain vowels only, namely /ɑ:, ɔ:, ɛ:, ə/, that is, after a non-high vowel.
- Both **linking /r**/and **intrusive /r/** are always sandwiched between two vowels: they are preceded by a (non-high) vowel and followed by another vowel in the next morpheme. That is, both always pop up between vowels in a hiatus; in fact, they break up, destroy, the hiatus.

How can all these five observations be accounted for in the simplest way? On the one hand, it should be clear that **linking /r/** and **intrusive /r/** are virtually the same: they appear in the same position (intervocalic, after a non-high vowel), and have the same function (to fill a hiatus).

Many careful speakers nevertheless try to avoid it, and, in fact, some try so hard to avoid an **intrusive /r/** that they even seem to be afraid to use a **linking /r/**. Instead, they use a **glottal stop** or a semi vowel as a linking sound, or no linking sound at all.

The question arises what happens in hiatuses when the first member is not a non-high vowel. Can they be similarly broken up by a hiatus-filler consonant? The answer is yes, although in such cases it is not a **/r/** which is inserted but a semivowel. If the first vowel is high and front, for example ***/i:/,*** it is the ***yod,*** like in the example ***me and you [ˈmi:ˈ ənˈju:].*** If the first vowel is high and back ***/u:/***, it is ***/w/,*** as in the sequence, ***you and me [ˈju:ʷənˈmi:].*** There is a close connection between the high vowels and the glides, and now we are faced with a further example illustrating it. Notice that the choice of the glide is not random, either: ***/j/*** is coronal, that is, produced by the front surface of the tongue (just like ***/i:/***), while ***/w/*** is formed in the back of the oral cavity, being velar (just like ***/u:/***). The major difference between the hiatus-filling ***glides*** and ***/r/*** is that the latter only has this function in non-rhotic accents, whereas the former characterize all the dialects of English.

One of the resyllabification strategies to resolve hiatus is vowel deletion, which involves monophthongization of the original hiatus and the elision of one of the vowels in

the sequence. A number of studies have focused their attention on other strategies of hiatus resolution, specifically diphthongization, when dealing with the categorization of rising vowel sequences into hiatus. Deletion is suggested to fit in a continuum of strategies that apply to adjacent vowels under the effect of durational variability in speech, ranging from hiatus to diphthongization and then to coalescence or deletion, targeting mainly the first vowel in the sequence.

The cross-word investigation of elision under hiatus reveals that in a V1V2 sequence there is an overall preference for V1 elision. Although the type of juncture flanked by the vowels can be a conditioning factor (e.g., when a vowel-final root or word receives a vowel-initial suffix, either V1 or V2 can be elided, the former in the default case, the latter if base identity overrides it, the choice being either language-specific or the same language may exhibit both types), crucially there is no language on record that systematically elides V2 in *all* environments. This universal asymmetry between the two members of hiatuses suggests that the force responsible for eliding one of them is a right-headed relation. Therefore, (V-to- V) government qualifies as a possible candidate: its direction is in most cases right-to-left, and its effect is the demolition of the target's inherent loudness. Also, recall that in CV phonology it is exactly the V1cV2 configuration where V2 is frustrated by not being able to govern since the melody of the consonant is missing. Thus it is proposed that the two vowels of a hiatus enter into a right-to-left governing relationship. This proposal is in sharp contrast with CV/VC analyses, which claim the absence of V-to-V communication in hiatus. Notice, however, that were there not such a relation, no reason could be found for favouring the vowel to the right rather than the one to the left of an empty consonant. It is claimed that government may proceed on either the nuclear projection as a proper government or the melodic level as V-to-C government. It may be the case that V-to-V interaction in hiatus is similarly associated with either of the two, determined by a language-specific or other choice: if V2 governs V1 on the nuclear projection, V1's ability to support melody is destroyed altogether, so hiatus is expected to be resolved by vowel deletion or gliding, as in analysis of such words as ***social*** and ***medial***. If, on the other hand, it governs V1 melodically, government attacks V1's melody directly, and therefore it is forced to decompose diphthongs in monophthongs. One way of avoiding either of these two unpleasant situations involves letting V2 govern a consonant, for example inserting or spreading melody into the sandwiched consonant position: then V2 governs the hiatus-filler melodically, which is therefore required to be as vowel-like as possible (a sonorant, ideally a semivowel) [Casali 1996, 1–8].

A full phonological treatment of vowel elision in a particular language will typically have to address a variety of additional concerns. In many languages, vowel sequences arising in some environments are resolved by elision while those at other boundaries either remain in hiatus or are subject to a different resolution strategy such as epenthesis of an intervening consonant. The relevance of tonal or accentual properties also varies from language to language, as does the presence or absence of compensatory lengthening with the elision. It is also fairly common to find that the choice of which vowel is elided is at least partly sensitive to the identities of the particular vowels comprising the sequence. Vowel length may be relevant as well: there are a number of languages in which long vowels are more resistant to elision than short vowels.

To sum up, let me emphasize that this article dwelled upon some of the changes sounds and words undergo when they are used in speech chain. Many languages disallow hiatus, avoiding it either by deleting or assimilating the vowel, or by adding an extra consonant. These strategies are determined by a number of linguistic contextual factors, sometimes with an intervening **glottal stop**. **Linking /r/** and **intrusive /r**/ can be proven to be two forms of virtually the same object, a hiatus-filler inserted after non-high vowels, and as such, they properly fit into the general picture of hiatus resolution, facilitating the smooth transition between the vowels, **yod** for the first high front vowels and **/w/** for front high back vowels. In poetic metre, hiatus can also refer to the failure of two vowels straddling a word boundary to coalesce, for example by the **elision** of the first vowel.

Данная работа основана на сравнении поведения такого феномена, как зияние гласных, в речи на материале нескольких языков. Из этого анализа можно сделать вывод, что в процессе речи зияние подвергается некоторым разрушениям для облегчения процесса речи. Это облегчение происходит при помощи таких методов, как: удаление одной из гласных, дифтонгизация, слияние двух гласных в одну и включение вспомогательной согласной между двух гласных. Поскольку обучение и преподавание фонетики любого языка является сложным языковым аспектом, эта работа может помочь найти подход к эффективному изучению дифтонгов и гласных в зиянии.

Ключевые слова: зияние, разрешение зияния, образование дифтонгов, эпентеза, элизия, образование глайдов.

Bibliography:

1. *Azevedo Milton Mariano*. A Contrastive Phonology of Portuguese and English. – USA: Georgetown University, 1981. – P. 9–19.
2. *Bogdan Mihail*. Fonetica limbii Engleze. – Cluj: Editura Ştiinţifică, 1962. – 312 p.
3. *Casali Roderic F*. Resolving Hiatus. – Los Angeles: University of California, 1996. – 148 p.
4. *Chiţoran Ioana*. The Phonology of Romanian: A Constraint Based Approach. – Berlin – New York: Moutom de Gruzter, 2002. – 277 p.
5. *Dickushina O. J.* English Phonetics. – Moscow. Leningrad: Prosveshcheniye, 1965. – 203 p.
6. *Gimson A. C.* An Introduction to the Prononciation of English. – London. New-York:A division of Hodder & Stoughton, 1991. – 364 p.
7. *Gogin George.* Problema "devocalizării" hiatului în limba română. – Chişinău: Tipografia U.P.S. "Ion Creangă", 2004. – 289 p.
8. *Семчинский С. В.* Про статус дифтонгів у румунській мові // Загальна та експериментальна фонетика Зб. наук. праць і матеріалів. – К.: Видавничий Дім "Соборна Україна", 2001. – С. 225–226.

УДК 801.41:804.92

AKUSTISCHE EIGENARTIGKEIT DER VOKALISCHEN KOMPLEXEN MONOPHONEMATISCHEN STRUKTUREN ALS PHONETISCHE UND PHONOLOGISCHE OPERATIONSEINHEITEN

Alexei Chirdeachin
Dr., Oberlehrer
Wirtschaftsakademie von Moldau

Die Korrelation zwischen der Form und dem Inhalt wird in der Sprachwissenschaft durch die Sprache-Rede-Dichotomie vorgestellt. Die Phonetik vertritt die Rede (oder Ausdrucksplan) und die Phonologie vertritt die Sprache (oder Inhaltsplan). Die Operationseinheit der Phonetik ist der Laut und die Operationseinheit der Phonologie ist das Phonem. Die Redelaute (Sprachphoneme) in Mehrheit der Sprachen haben eine qualitative Klassifikation – Vokalismus (Monophthonge, Diphthonge, Triphthonge) und Konsonantismus; und eine quantitative – einfache (Monophthonge, Schluss- und Engekonsonanten) und komplexe (Diphthonge, Triphthonge, Affrikaten). Auf Niveau der letzten Klassifikation gibt es Diphthonge und Affrikaten im Deutschen. Um ihre phonetische Natur und den phonologischen Status determinieren zu können, ist es notwendig, experimentale, unexperimentale und psycholinguistische Forschungen durchzuführen. Auf Grundlage der obigen Analyse kamen wir zu Schluß dass gibt es keine einheitliche Meinung der Forscher über phonetische Natur der Diphthonge, die Experimente zeugen aber ihren einheitliche monophonematische Charakter.

Schlüsselwörter: Phonetik, Phonologie, Sprache, Rede, komplexe monophonematische Einheiten, Diphthonge

Das Lernen einer Sprache setzt das Lernen ihren Hauptaspekte voraus: Phonetik und Phonologie, Grammatik (Morphologie und Syntax), Lexik (Semantik und Derivatologie) und Rechtschreibung. Die Mehrheit der Forscher meinen, dass die Phonetik der wichtigste Aspekt ist. Einerseits, als das Kind geboren ist, lernt es zunächst Redelaute, davon kann es später Wörter und Phrasen bilden. Andrerseits gilt das Phonem als minimale sprachliche Einheit, davon können andere komplexere Spracheinheiten gebildet werden. Demnach bilden die Aussprachefähigkeiten die notwendige Basis für die Aneignung anderer Sprachaspekte.

Die Korrelation zwischen der Form und dem Inhalt wird in der Sprachwissenschaft durch die Sprache-Rede-Dichotomie vorgestellt. Die Phonetik vertritt die Rede (oder Ausdrucksplan) und die Phonologie vertritt die Sprache (oder Inhaltsplan). Die Operationseinheit der Phonetik ist der Laut und die Operationseinheit der Phonologie ist das Phonem. Wenn wir über Redelaute sprechen, setzen wir auf physische Charakteristik des Lautes, auf der Ebene der Artikulation, der Akustik und Perzeptivität. Dafür benutzen wir unexperimentale (uninstrumentale oder subjektive) und experimentale (instrumentale oder objektive) Methoden. Sprachwissenschaftszweig, der die für Lautforschung experimentale Methoden verwendet, heißt experimentale Phonetik. Wenn wir über Phoneme als Spracheinheiten sprechen, meinen wir ihre linguistischen Funktionen. Das Phonem hat zweierlei Funktionen: Konstruktive – Phoneme dienen als Baumaterial für komplexere Spracheinheiten (Morpheme, Lexeme usw.) und distinktive – durch Phoneme kann man komplexere Spracheinheiten voneinander unterscheiden. Beide Funktionen werden syntagmatisch (die Quantität und die Zusammensetzung der Phoneme bleiben dieselben, aber ihre Folgen wechseln sich, z. B., *Nut* /nut/ – *tun* /tun/, *Schiff* /ʃif/– *Fisch* /fiʃ/ usw.); und paradigmatisch (ein Phonem oder mehr werden gewechselt aber die Folge und die Zu-

sammensetzung der anderen Phoneme bleiben, z. B., *für* /fyᵊ/ – *Tür* /tyᵊ/, *auf* /auf/ – *aus* /aus/ usw.) realisiert [Babâră, Chirdeachin, 2007, 222–224].

Die Redelaute (Sprachphoneme) in Mehrheit der Sprachen haben eine **q u a l i t a t i v e** Klassifikation – Vokalismus (Monophthonge, Diphthonge, Triphthonge) und Konsonantismus; und eine **q u a n t i t a t i v e** – einfache (Monophthonge, Schluss- und Engekonsonanten) und komplexe (Diphthonge, Triphthonge, Affrikaten). Auf Niveau der letzten Klassifikation gibt es Diphthonge und Affrikaten im Deutschen. Diphthonge und Affrikaten haben eine gemeinsame Strukturcharakteristik: sie setzen sich aus kontinuierlichen und diskontinuierlichen Elementen zusammen. Diphthonge werden gewöhnlich in s t e i g e n d e (diskontinuierliche>kontinuierliche Elemente) und f a l l e n d e (kontinuierliche>diskontinuierliche Elemente) unterteilt. Die deutschen Diphthonge können auch nach ihrem Kern (Kern /a/: /ai, au/, und nach dem Glied /i/: /ai, ɔi/) klassifiziert. Man darf aber nicht die Diphthonge nach denselben Merkmalen als Monophthonge behandeln (das ist nur für getrennte Komponenten möglich, aber nicht für Dipphthonge, die als ein einheitliches Lautgefüge betrachten muss). Was die Affrikaten anbelangt, sind ihre diskontinuierlichen Elemente immer am Anfang der Laute. Die Affrikaten werden wie alle anderen Konsonanten klassifiziert.

Die Konsonanten werden nach folgenden Kriterien klassifiziert: **I. Artikulationsart: 1) Schlusslaute (Okklusive): a)** Orale (Plosive): /p, t, k, b, d, g/; **b)** Nasale: /m, n, ŋ/; **2) Enge- oder Reibelaute (Konstriktive): a)** Frikative: /f, s,ʃ, ç, x, h, v, z, ʒ/; **b)** Laterale: /l/; **c)** Vibranten: /r/; **d)** Halbvokale: /j/; **3) Affrikaten:** /pf, ts, ʧ/. **II. Artikulationsstelle (Artikulationsort): 1) Lippenlaute ((Bi)labiale):** /p, b, m/; **2) Zahnlippenlaute (Labiodentale):** /f, v, pf/; **3) Vorderzungenlaute (Dentale/Alveolare):** /t, d, n, s, ʃ, z, ʒ, l,ts/; **4) Mittelzungenlaute (Palato-alveolare):** /ç, j, ʧ/; **5) Hinterzungenlaute (Velare / Dorsale):** /k, g, ŋ, x/; **6) Uvulare Laute:** /r/; **7) Pharyngale (glottale) Laute:** /h/. **III. Stimmton: 1) Stimmhafte:** /p, t, k, f, s, ʃ, ç, x, h, pf, ts, ʧ/; **2) Stimmlose:** /b, d, g, z, ʒ/; **3) Sonanten:** /m, n, ŋ, l, r, j/. Wie wir sehen können, das phonetische und phonologische System einer Sprache ist eine komplexe Erscheinung. Die Affrikaten werden wie alle anderen Konsonanten klassifiziert. Um ihre phonetische Natur und den phonologischen Status determinieren zu können, ist es notwendig, experimentale, unexperimentale und psycholinguistische Forschungen durchzuführen.

Die akustische eigenarte (Eigenton) des diphthongs /ai/ sind folgend: **1)** Kern: **a)** Minimalextrem – 1020 Hz; **b)** Maximalextrem – 1320 Hz; **c)** Amplitude – 300 Hz; **2)** Glide: **a)** Minimalextrem – 2720 Hz; **b)** Maximalextrem – 3400 Hz; **c)** Amplitude – 680 Hz; **3)** Insgesamt (aller Diphthong): **a)** Minimalextrem – 3740 Hz; **b)** Maximalextrem – 4720 Hz; **c)** Amplitude – 980 Hz. Auf diese Weise, bei dem Vokalphonem /ai/ sind zwei Eigentöne des vorderen Mundresonators zu unterscheiden: ein tiefer mit 1020–1320 Hz und ein hoher, der von 2720 bis auf 3400 Hz steigen kann. Der tiefe Eigenton ist höher als der Eigenton der /a/-Laute. Der hohe Eigenton umfasst das Frequenzgebiet des langen geschlossenen /ε:/ und des langen geschlossenen /i:/. Die Artikulation des Diphthongs zeigt entsprechende Verhältnisse [Zacher, 1969, 79].

Die akustische eigenarte (Eigenton) des diphthongs /ɔi/ sind folgend: **1)** Kern: **a)** Minimalextrem – 600 Hz; **b)** Maximalextrem – 960 Hz; **c)** Amplitude – 360 Hz; **2)** Glide: **a)** Minimalextrem – 1120 Hz; **b)** Maximalextrem – 1320 Hz; **c)** Amplitude – 200 Hz; **3)** Insgesamt (aller Diphthong): **a)** Minimalextrem – 1720 Hz; **b)** Maximalextrem – 2280 Hz; **c)** Amplitude – 560 Hz. Auf diese Weise, bei dem ersten Element des Vokalphonems /ɔi/ beträgt de Eigenton etwa 600–960 Hz. Der Eigenton des zweiten Elements beträgt 1120–1320 Hz. Der Anfang des Diphthongs /ɔi/ klingt somit ein wenig höher als das kurze deutsche /ɔ/. Das Ende des Diphthongs klingt etwa wie das lange geschlossene /ø:/ [Ibidem, 80].

Die akustische eigenarte (Eigenton) des diphthongs /au/ sind folgend: **1)** Kern: **a)** Minimalextrem – 840 Hz; **b)** Maximalextrem – 960 Hz; **c)** Amplitude – 120 Hz; **2)** Glide: **a)** Minimalextrem – 320 Hz; **b)** Maximalextrem – 480 Hz; **c)** Amplitude – 160 Hz; **3)** Insgesamt (aller Diphthong): **a)** Minimalextrem – 1160; **b)** Maximalextrem – 1440 Hz; **c)** Amplitude – 280 Hz. Das erste Element des Vokalphonems /au/ hat einen Eigenton, von 840–960 Hz. Der Eigenton des zweiten Elementes beträgt 320–480 Hz. Das erste Element in /au/ klingt also tiefer (dunkler) als das erste Element in /au/ und sogar tiefer als bei den /a/-Lauten. Der Eigenton des zweiten Elementes entspricht dem ton des kurzen offenen /u/ [Ibidem, 80].

Wir haben auch Minimal- und Maximalextreme, Amplituden auf Niveau der Kerns, Glides und Insgesamter einheitlicher Ausgaben der Diphthonge ausgezält: **I. Minimalextrem: 1)** Kern: **a)** Minimalextrem (Diphthong /ɔi/)– 600 Hz; **b)** Maximalextrem – 960 Hz (Diphthonge /ɔi, au/); **c)** Amplitude – 120 Hz; **2)** Glide: **a)** Minimalextrem – 320 Hz (Diphthong /au/); **b)** Maximalextrem – 480 Hz (Diphthong /au/); **c)** Amplitude – 160 Hz; **3)** Insgesamt (aller Diphthong): **a)** Minimalextrem – 1160 Hz (Diphthong /au/); **b)** Maximalextrem – 1440 Hz (Diphthong /au/); **c)** Amplitude – 280 Hz; **II.Maximalextrem: 1)** Kern: **a)** Minimalextrem (Diphthong /ai/) – 1020 Hz; **b)** Maximalextrem – 1320 Hz (Diphthong /ai/); **c)** Amplitude – 360 Hz; **2)** Glide: **a)** Minimalextrem (Diphthong /ai/) – 2720 Hz; **b)** Maximalextrem (Diphthong /ai/) – 3400 Hz; **c)** Amplitude – 6800 Hz; **3)** Insgesamt (aller Diphthong): **a)** Minimalextrem (Diphthong /ai/) – 3740 Hz; **b)** Maximalextrem – 4720 Hz (Diphthong /ai/); **c)** Amplitude – 980 Hz; **III.Amplitude: 1)** Kern: **a)** Minimalextrem – 420 Hz; **b)** Maximalextrem – 360 Hz; **c)** Amplitude – 240 Hz; **2)** Glide: **a)** Minimalextrem – 2400 Hz; **b)** Maximalextrem – 2920 Hz; **c)** Amplitude – 520 Hz; **3)** Insgesamt (aller Diphthong): **a)** Minimalextrem – 2580 Hz; **b)** Maximalextrem – 3280 Hz; **c)** Amplitude – 700 Hz.

Auf Grundlage der obigen Analyse kamen wir zu Schluß dass gibt es keine einheitliche Meinung der Forscher über phonetische Natur der Diphthonge, die Experimente zeugen aber ihren einheitliche monophonematische Charakter. Wir kann auch bemerken dass hat der Diphtong /au/ und manchmal der Diphthong /ɔi/ minimalen akustischen ausgaben und der Diphthong /ai/ maximalen akustischen Aufgabe. Die Ursache ist dass einerseits ist der Element /a/ (als Monophthong und als Diphthongskern) mit großerer Anstrengung als /ɔ/ (als Monophthong und als Diphthongskern). Andererseits ist die Anstrengung des Glides /i/ großer als im Fall des Glides /u/.

У статті розглядається проблема вокалічних складних монофонемних одиниць у німецькій мові як операційні одиниці в контексті дихотомії мови та мовлення, які виставлені дифтонгами /ai, ɔi, au/. Ці складні звуки мають специфічні акустичні риси, що детермінує їх особливий статус у фонетико-фонологічній системі в контексті дихотомії мови та мовлення.

Ключові слова: фонетика, фонологія, мова, мовлення, складні монофонемні одиниці, дифтонги.

The article observes the issue of vocalic complex monophonemic units in German which are represented by the diphthongs /ai, ɔi, au/. These sounds possess specific acoustic features which determine their special status within the phonetic and phonological system in the context of language-speech opposition.

Key words: phonetics, phonology, language, speech, complex monophonemic units, diphthongs.

Bibliographie:

1. *Бабырэ Н. М.* Фонетический и фонологический статус сложных гласных звуковых комплексов германских и романских языков. – Кишинёв: МолдГУ, 1992. – 136 с.
2. *Левицький В. В.* Основи германістики. – Вінниця: Нова книга, 2006. – 527 с.
3. *Зиндер Л. Р.* Общая фонетика. – Москва: Высшая школа, 1979. – 312 с.
4. *Левковская К. А.* Немецкий язык. Фонетика, грамматика, лексика. 2-е изд. – Москва: Изд-во МГУ – Академия, 2004. – 368 с.
5. *Семчинський С. В.* Вступ до порівняльно-історичного мовознавства (на матеріалі індоєвропейських мов). – Київ: ВПЦ "Київський університет", 2002. – 174 с.
6. *Ernst P.* Germanistische Sprachwissenschaft. – Wien: WUF, 2004. – 302 s.
7. *Vater H.* Einführung in die Sprachwissenschaft. 4.Auflage. – München: W.Fink Verlag, 2002. – 336 s.
8. *Zacher O.* Deutsche Phonetik. – Ленинград: Просвещение, 1969. – 207 s.

УДК 811.161. + 81'443

ПРОБЛЕМА КАТЕГОРІЙНОГО СТАТУСУ ДІЄСЛОВА

Мединська Наталія Миколаївна
канд. філол. наук, доц.
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

Стаття присвячена проблемі категорійного статусу дієслова. Автор концентрує увагу на особливостях характеру категорійних значень дієслова, вивчення яких базується на використанні ономасіологічного, семантичного і комунікативного підходів.

Ключові слова: частини мови, категорійне значення, предикат, предметні слова, ознакові слова, транспозиція.

Лінгвістичне осмислення будь-якого мовного явища залежить від того, як воно визначається на різних ярусах мовної структури. Якщо мовознавці попереднього покоління зосереджували увагу на лексиці та морфології як основних компонентах мовної структури, то останнім часом головними об'єктами лінгвістичних теорій слугують семантика і синтаксис. Функціонально-семантичний підхід поширюється і на проблеми центрального класу слів – дієслів, які репрезентують свою семантику на лексичному, словотвірному, морфологічному та синтаксичному рівнях.

За словами Дж. Лайонза, класи слів розрізняються не тільки за семантикою, а й за категорійним статусом та функціями у синтаксичних побудовах [Лайонез 1978, 87]. О. О. Потебня зазначав, що зміст речення виражають граматично оформлені слова, що позначають предмети (іменник), дії (дієслово), властивості (прикметник). Отже, кожне слово є виразником цієї ознаки, проте різні слова по-різному виражають її. Вчений зауважував, що саме ця особливість і визначає відмінності між частинами мови, які полягають "не в змісті, а в способі його представляти" [Потебня 1958, 88]. Тобто до змісту речення входять не тільки поняття про певні реалії і дії, а й синтаксичні функції слів: "у будь-якому реченні, крім форми, немає нічого, так що, віднявши форму, ми знищимо речення флективних мов" [Потебня 1958, 72]. Особливу увагу вчений звернув на розрізнення понять синтаксичне вживання (поєднання синтаксичним зв'язком узгодження, керування чи іншим) і значення члена речення, що ґрунтується не на мовних фактах, граматичних властивостях, а на логічних поняттях "предмет" і "ознака".

Проблема взаємодії лексики і граматики – одна з найбільш плідних у лінгвістичній традиції. Сучасні наукові розвідки дозволяють побачити стрижневу роль цієї взаємодії в системі мови. Взаємозв'язок лексики, морфології та синтаксису властивий самій природі частин мови, їхнім граматичним категоріям, що відображають категорії людського мислення: предметності (субстанції), дії (процесу), якості (ознаки), кількості та ін. Цю проблему досліджували в російській лінгвістиці О. М. Пєшковський, О. О. Шахматов, В. В. Виноградов, Г. А. Золотова, М. Я. Блох; в українському мовознавстві І. Р.Вихованець, К. Г. Городенська, М. Я. Плющ, Н. Л. Іваницька, А. П. Загнітко, К. Ф. Шульжук.

У статті поставлено за **мету** з'ясувати особливості характеру категорійних значень дієслова.

Ще з античних часів частинам мови дослідники приділяли велику увагу. Платон та Аристотель першими звернули увагу на неоднорідність слів. Аристотель вивів свої категорії із граматичної структури грецької мови, виділив перші частини мови [Лукин 1990, 136]. Стоїки, взявши за основу загальні семантичні та синтаксичні ознаки слів, розподілили ім'я на власні та загальні назви, потім відокремили від сполучників члени (артиклі), від імен – займенники, від дієслів – прислівники, а від власних слів – дієприкметники і виділили вісім частин мови: ім'я, дієслово, прислівник, артикль, займенник, прийменник, сполучник.

З погляду синтаксичного функціонування різних лексико-граматичних класів слів відомі два підходи щодо їхньої класифікації: 1) загальнограматична, за частинами мови: іменники, прикметники, дієслова, прислівники та ін.; 2) категорійно-семантична, в основу якої покладено категорійну семантику: назви предметів (білок, дим, співак, мило), якостей або ознак (білий, білизна), дії (білити, мити, спів), ознаки інших ознак (димно, співуче) – із подальшим поділом на розряди, лексико-семантичні групи: назви осіб, проміжків часу, явищ природи, процесу, стану та ін.

Особливості того чи того семантико-категорійного класу визначають його функціональне призначення, рольові позиції, притаманні йому граматичні форми, характер синтаксичних зв'язків тощо. Відмінності у синтаксичних потенціях слів зумовлені властивостями категорій предметів, явищ чи ознак, які притаманні мові [Золотова 1982]. Так, іменники об'єднані за загальним значенням предметності, або субстантивності. Загальнокатегорійне значення предметності в іменниках логічно об'єктивує предмети, явища, істоти й узагальнені поняття тощо. І якщо навіть предметна віднесеність лексичного значення змінюється від слова до слова, оскільки різні слова позначають різні предмети, то логічна віднесеність залишається спільною для цілого класу слів. На думку В. І. Дегтярьова, за поняттєвим змістом усі особові та предметні іменники позначають предмети в узагальненому значенні слова [Дегтярев 1973, 170]. Таке узагальнене значення формується в єдності з граматичними значеннями роду, числа, відмінка. В іменниках предметного значення предметність є моментом семантики слова, тобто загальнішим типом його предметно-логічного значення, хоча в мові є багато іменників, що позначають абстрактні поняття – дії, ознаки, властивості, якості, відношення. Більшість учених визначають таку предметність як граматичну. М. І. Стеблін-Каменський зазначає, що іменники завжди предметні тільки у своєму граматичному значенні, у лексичному ж значенні вони можуть бути як "предметні" *(стіл, стілець та ін.)* так й "непредметні" *(краса, рівність та ін.),* тобто "предметність" іменників є їхнім граматичним, а не лексичним значенням [Стеблин-Каменский 1954, 150]. На думку Дегтярьова, на відміну від позначень предметів, не предмети (ознаки, відношення, властивості та ін.) мисляться як подібні до предметів, прирівнюються до них, хоча насправді це не так. Учений наводить приклад: слова *біг* та *біжу* не уявляються предметом, вони позначають дію. Відмінність полягає в тому, що логічно: *біг* – дія мислиться як предмет думки (позначуване), а *біжу* – як предикативна, динамічна ознака, у стосунку до предмета. Така відмінність закріплена спеціальними мовними засобами, завдяки яким одне поняття виражене іменником, а друге – дієсловом. Предмет думки як

дещо вихідне в мисленнєвому акті позначено субстантивом (іменником, інфінітивом, субстантивованим словом). Ознака, приписувана предметові (відноситься до предмета думки в модально-часовому плані), представлена предикатом-дієсловом. У реченні іменник-субстантив може бути також присудком, але при цьому він отримує предикативну синтаксичну форму. Зміст його реалізовано у певному модально-часовому плані та виражено сполученням іменника з дієсловом-зв'язкою. Отже, робить висновок учений, природа субстантива та предикатива пов'язана з комунікативно-логічним членуванням думки та лише опосередковано – з предметно-логічним змістом кожного конкретного слова. Тому предметність – субстантивність, іменниковість як категорійне значення є формалізована, умовна, тобто власне граматична, категорія на рівні змісту. Субстанціональне уявлення про дію, якість, відношення абстраговане від діяча або носія ознаки й можливе завдяки абстрагуванню мисленнєвого відображення та структурним властивостям мови, що оформлюють поняття дії, якості та відношення у позиції визначеного типу оформлення предметних понять – іменниками [Дегтярев 1973, 169].

Отже, в багатьох мовах категорії дійсності, типи явищ та зв'язків оформлені у вигляді системи частин мови.

Частини мови характеризують за такими ознаками: а) категорійно-семантичне значення; б) набір морфологічних категорій; в) способи словотворення; г) способи синтаксичного функціонування.

"Дієслово – самостійна словесна номінативна частина мови, яка як ядерний компонент думки, виконує функцію предиката та означає ознаку суб'єкта думки у двоскладному висловлюванні або ознаку як таку в односкладних висловлюваннях" [Шарандин 1992, 8].

Загальним значенням дієслів є процесуальність, дія, модально-часовий вияв ознаки предмета або поняття, виражених іменниками. На думку В. І. Дегтярьова, значення дії або стану не утворюють категорійного змісту дієслів та не становлять їхньої мовної специфіки, адже ознаки виражають також прикметники, але дієслівні ознаки, на відміну від прикметникових не статичні, а динамічні. Процесуальність супроводжують часткові ознаки дієслівності, такі, як вид, час, спосіб. Головне в значенні дієслів – це те, що вони відображають поняття дії, станів, ознак, які співвідносні з діячем. Процесуальність, за словами В. І. Дегтярьова, – це найбільш загальна категорійна ознака дієслова як частини мови. Що до дієслів, що позначають дію, процесуальність може бути визначена як найбільш загальний тип логічного змісту слова (момент семантичний), але для дієслів, що виражають активну ознаку *(чорніє, світиться),* процесуальність є загальним граматичним значенням, оскільки вона сприймається як своєрідно оформлена у модально-часовому плані як ознаки або властивості, у єдності і з частково граматичним значенням часу, способу, особи, виду *(Снежные вершины белеют – Снежные вершины белые)*. Ця якість дозволяє визначити категорійне значення дієслів як значення граматичне [Дегтярев 1973, 171].

Дієслова виражають предикативне значення у рамках слова, дієслівні суфікси у потоці змінного часу. Дієслівні основи приєднують до себе показники часу, мо-

дальності та особи і є морфологічною базою предикативності, хоча предикат – це не завжди дієслово.

У сучасних граматичних теоріях частини мови розглядають як класи слів, за принципом польової організації їхнього складу. Кожен клас утворює функціонально-граматичне поле, домінанта (ядро) якого має ознаки найбільшої спеціалізованості у вираженні інваріантного змісту й найбільшої формальної регулярності відповідно до цього змісту, а периферія характеризується деякою розмитістю цих властивостей класу, винятками, синкретизмом. Слова з загальним інваріантним змістом формують домінанту частини мови; слова з невластивим категорії інваріантним змістом або з нерегулярними формами становить периферію. Ще в граматиці Пор-Рояля було описано наявність "ясних", які і дістають граматичне оформлення, "неясних", які відповідають іншому значеннєвому інваріанту [Селіванова 2006, 659]. У 1981 році І. П. Іванова на матеріалі англійської мови продемонструвала нечіткість межі між частинами мови й розробила концепцію їхньої польової структури. Дослідниця зазначала, що момент об'єктивності посилюється у зв'язку із застосуванням до поняття частин мови ідеї польової структури. На її думку, розподіл релевантних особливостей об'єктів: полягає в тому, що у межах певної частини мови можливе виокремлення центральної частини слів, яка конституює клас згідно зі встановленими для нього ознаками, і периферійної частини слів із відповідною градацією ознак [Иванова 1981, 125–129].

О. С. Кубрякова наголошує на тому, що в ономасіологічному аспекті ця проблема (відмежування однієї частини мови від інших) може бути потрактована на основі визнання для кожної частини мови її головного концепту, на який орієнтуються всі члени цієї частини мови. У прототипній семантиці такими інтегральними поняттями служать прототипи, і тому не можна відмовлятися при виділенні частин мови від значеннєвого (когнітивного) принципу, але підходити до цього потрібно з позицій протиставлення ядра-домінанти й маргінальної в значеннєвому й граматичному відношенні периферії. Домінанту можна зіставити з прототипом. О. С. Кубрякова зазначає: "Прототипний підхід орієнтується більшою мірою на зразок, прототип категорії, релеватний для повсякденної свідомості і, можливо, більш конкретний, а отже, належить базисному рівневі категоризації: нагадаємо, що таку саму логіку мовців визнавав і в Л. В. Щерба, коли стверджував, що какаду – це іменник, оскільки позначає птаха" [Кубрякова 1997, 327; Щерба 1974, 77–99]. Поєднання польового й прототипного підходів до виокремлення частин мови почасти розв'язує проблему їхньої дефініції, що постає як несуперечлива для всіх повнозначних частин мови, крім займенника, виокремленого за функціональним принципом. Наприклад, іменник треба кваліфікувати як частину мови, ядерна зона якої має зміст предметності як прототипну категорію; прикметники мають домінанту сталої ознаки; дієслова – процесуальності; числівники – кількості. Те саме стосується й граматичних категорій частин мови. У фундаментальній праці І. Р. Вихованця і К. Г. Городенської запропоновано польовий підхід до визначення частин мови: категорійні ознаки найбільш яскраво представлені в ядрі (центрі) частини мови [Вихованець, Городенська 2004, 400].

Периферійна сфера частини мови створюється насамперед за рахунок транспозитивної деривації. За словами О. С. Кубрякової: "Програючи в однорідності по-

значень і ставлячи на одну площину власне предметні й опредметні (штучно) імена, транспозиція надзвичайно збагачує семантичні можливості самого класу іменників й уможливлює гіпостазис – сприйняття ознаки, процесу, дії або стану як окремого об'єкта" [Кубрякова 1988, 141–172.]. Транспозитивна деривація не тільки змінює знак функції, а й дозволяє осмислити подію, факти, якості та явища як деякі аналоги предметів у невидимому світі [Кубрякова 1988, 159]. Когнітивно транспозитивна деривація ґрунтується на концептуальній інтеграції предмета й ознаки, предмета й процесу, кількості й процесу тощо. Частиномовний статус таких слів визначає регулярність їхньої форми, своєрідність категорійної парадигматики.

У процесі номінації будь-якого поняття важливим є синтез форми та змісту – селекція ономасіологічної ознаки, що здійснюється одночасно з вибором базису [Селиванова 2000, 108]. Номінатор, створюючи найменування, бере до уваги нав'язуваний йому мовою спосіб зміни даних [Чейф 1983, 35–37]. Безперечно, "не можна здійснити мовний акт номінації певної сутності, не пізнавши в ній предмет або процес, стан або ознаку, дію або властивість" [Кубрякова 1997, 165], але не завжди цей інваріант можна впізнати, і тоді вступають у дію закони мовної аналогії або довільності вибору форми знака. Транспозитивна деривація є яскравою ілюстрацією відзначеної І. Бодуеном де Куртене тенденції до посилання кількісних протиставлень у морфологічній підсистемі. Причому граматично частина мови уніфікується, а в семантичному відношенні розгалужується.

Периферія частини мови поповнюється й за рахунок перехідності частин мови, морфолого-синтаксичної деривації, або конверсії. Процеси субстантивації, ад'єктивації, прономіналізації, адвербіалізації розхитують граматичну однорідність частин мови: у флективних мовах в іменників з'являється ад'єктивне відмінювання, у займенників – нетипові форми, прислівники значно розширюють систему значень, в аналітичних мовах – конверсиви отримують інші синтаксичні ознаки.

Парадигматичні зв'язки та відношення між лексичними одиницями реалізуються у результаті аналізу їхнього вживання у відповідних синтаксичних конструкціях. Для того, щоб визначити семантику слова, необхідно не тільки виявити його системне значення та відношення з іншими лексичними одиницями, але проаналізувати функціонування слова у мовленні / тексті. Слово актуалізує відображуване ним поняття у структурі висловлення. Актуалізувати поняття – це значить ототожнити його з реальним уявленням мовця [Балли 1955, 87]. Слово-знак стає сигналом, матеріальним носієм інформації як актуалізоване, в мовленні охоплене й складною системою відношень, що пов'язують його з іншими знаками та конкретною ситуацією в цілому [Ушакова, Павлова, Зачесова 1989, 105–106].

Слово детерміноване двома аспектами: денотативною співвіднесеністю з поняттям і сигніфікативною співвіднесеністю з поняттям, яке формує знакове значення слова. За словами Ю. С. Степанова, "аналогічно до слова в реченні-висловленні також вирізняються дві семантичні сфери: з одного боку, екстенсіонал, денотат, або референт, як позначення факту дійсності; з іншого боку, інтенсіонал, сигніфікат, або смисл, як певна думка про цей факт" [Степанов 1981, 11]. Дієслово своєю семантичною структурою запрограмоване на речення, яке також існує у віртуальному й актуальному вимірах.

Аналізуючи співвідношення віртуального й актуального планів реченнєвої структури, В. Матезіус зауважує: "У мові слово виступає у своєму концептуальному аспекті, а речення – як абстрактна модель; у мовленні ж однаковою мірою. Часова, модальна та інші модифікації переважно зумовлені семантичним типом предиката – основи висловлення. Дієслово як типовий репрезентант предиката в українській мові виступає підґрунтям такої модифікації, визначаючи її обсяги і цілісну парадигматику". [Матезиус 1967, 239–245].

Розуміння категорій як предикатів, які розкривають суть існування кожного явища, створює певну пропедевтику до теорії судження. В судженні справжнім суб'єктом є те, про що щось говориться, предикатом служить те, що про нього говориться.

Дієслово-присудок "зображує ознаку під час його виникнення від діючої особи" [Гумбольдт 1984, 84]. Як найбільш синтетична категорія, дієслово має власні категорії особи, часу, способу, виду, числа (а в минулому часі і роду). Форми дієслівної особи служать знаками зв'язку присудка з підметом [Гумбольдт 1984, 85]. Покликаючись на В. фон Гумбольдта, О. О. Потебня зазначає, що в дієслові постійне лише те, що в ньому ознака представлена як енергетичним виявом сили, яка безпосередньо виникала від діючої особи [Потебня 1958, 259].

У концепції В. фон Гумбольдта займає теорія речення особливе місце. "Душею" речення В. фон Гумбольдт, за традицією, назвав дієслово, якому "акт синтетичного висловлювання властивий як граматична функція". "Між дієсловом та іншими словами, які потрапляють до простого речення, – пише В. фон Гумбольдт, – різка відмінність, яка не дозволяє ставити його на одну дошку з ними. Всі інші слова речення являють собою, так би мовити, мертвий, ще тільки підвладний по'єднанню матеріал, – одне дієслово є не тільки живим, але животворним потенціалом" [Гумбольдт 1984, 266]. У вченні О. О. Потебні також визнано пріоритет речення над словом, дієслово визначено віссю граматичного мислення, наголошено на ідеї органічному зв'язку між "частинами мови" та "членами речення".

Від Г. Штейнталя О. О. Потебня сприймає вчення про предикативність як про первинну організаційну форму самостійного слова. Розмірковуючи над спільними і відмінними властивостями іменника і дієслова та прикметника, О. О. Потебня стверджував похідність, вторинність, ад'єктива, який виник як комплексна номінація чуттєвого образу, що поєднувала значення і предметності, й ознаки.

За словами вченого, прикметник як ім'я властивості означає "безвідносну якість *(белый),* так і відносну, тобто таку, яка немислима в предметі, якщо при цьому не мислиться інший предмет *(отцов, отцовский)*" [Потебня 1958, 93].

Характеризуючи відмінність прикметника від іменника і дієслова, вчений зазначав, що "прикметник є ознака, дана в чомусь, що без допомоги іншого слова залишається з боку змісту невизначеною" [Потебня 1958, 94], тоді як іменник первісно є ознакою, наявною, уже готового в чомусь, визначеному для думки і без допомоги іншого слова: *"белок есть белая часть яйца, белая покрытая снегом гора, бель есть белая пряжа, белые колосья без зерен, белая мелкая рыба, белый порошок"* [Потебня 1958, 97].

Дієслово – граматичний клас слів, основною граматичною властивістю яких є здатність виражати категорії аспекту, часу, модальності, способу тощо, а основною

синтаксичною властивістю є предикативність, тобто здатність виступати у ролі присудка – синтаксичної вершини речення.

На думку І. І. Мєщанінова, клас дієслів треба вважати універсальним, оскільки не існує мов, у яких дієслова так чи так не виділялися б із загального лексичного складу[Мещанинов, 1982, 272].

За словами І. Р. Вихованця, дієслово є центральною частиною мови передусім тому, що воно як основний клас ознакових слів найчіткіше протиставляється іменникові – класові слів на позначення предметів [Вихованець, Городенська 2004, 217]. Ще Е. Сепір зазначав: "У кожному акті мовлення повинно бути щось, про що говорити, і оскільки зроблено вибір цього суб'єкта мовлення, про нього щось має стверджуватись… Який би невловимий характер не мало в окремих випадках розрізнення імені й дієслова, немає такої мови, яка зовсім би нехтувала це розрізнення" [Сэпир 1934, 93].

Формально-граматичні властивості дієслів відповідно корелюють із їхньою семантикою. Так, "теперішнім", або "прототипічним", дієсловам властиво передусім позначати змінні у часі ситуації, які складаються із виділюваних етапів, або часових фаз.

За словами В. М. Русанівського, дієслово – частина мови, що є носієм динамічної ознаки, семантичні складові якої передаються досить складною системою граматичних категорій і граматичних форм [Українська мова. Енциклопедія 2000, 144].

До складу дієслів входять слова, які є носіями назв активних ознак (дій, станів), що мисляться разом з уявленням про носія ознаки. Основним значенням для дієслова є вираження активної ознаки. Але ця частина мови виражає не тільки прості назви ознаки дії, а й ускладнені іншими, супровідними уявленнями: про особу, виконавця дії; поєднанням дієслівної ознаки з уявленням про другу активну ознаку, яка виражає існування, дійсність, появу цієї ознаки; поєднанням дієслівної ознаки з уявленням про пасивну ознаку, яка визначає її носія, діяча; далі, поєднанням з уявленням про відношення до іншої дієслівної ознаки; поєднанням дієслівної ознаки зі звуковим представленням. Відповідно до цього О. О. Шахматов вважав, що дієсловам властиві різні граматичні форми: перша є назвою дієслівної ознаки, неускладнене (це інфінітив); друга – назва дієслівної ознаки, ускладнена значенням особи (це особові дієслівні форми), третя – назва дієслівної ознаки, ускладнена граматичним значенням наявності (безособові дієслівні форми); четверта – назва дієслівної ознаки, ускладнена пасивною ознакою (дієслівний прикметник або прислівник); п'ята – назва ознаки, ускладнена відношенням до іншої дієслівної ознаки (дієприкметник); шоста – дієслівний вигук [Шахматов 1941, 114].

Думка вченого про особливість дієслівної семантики слова, на відміну від інших частин мови, випередила сучасну ідею лінгвістів про ознаковість як узагальнений конструкт, що застосовується у семантиці для інтерпретації пропозиційних структур та центрального компонента пропозиції (судження), що виражає зміст події, процесу, стану, відношення чи ознаки, притаманних певному суб'єктові.

Протиставлення класу слів, що позначають предмети, усім іншим – ознаковим – ґрунтується на функціональній своєрідності, саме здатності займати в структурі речення позицію предиката. Виражаючи категорію ознаковості тільки дієслово

ускладнене категорійними значеннями особи, виду, способу і часу дії, активного / пасивного стану та широким діапазоном валентнісних характеристик.

Ознакові слова інших частин мови у функції предиката зазнають транспозиції до класу дієслів.

Формування категорійного значення дієслова детермінується характером суб'єктно-об'єктних відношень, закладених у структурній схемі речення-висловлення.

Дієслова об'єднуються в ті чи ті лексико-граматичні групи за кількома категорійними ознаками, та через це вони можуть одночасно відноситься до різних груп, що зумовлює введення додаткової диференціації субкатегорійних ознак. Найбільш частотними ознаками об'єднання дієслів є: динамічність / статичність, відношення до осі часу – внечасовість / епізодичність, контрольованість / неконтрольованість, активність / неактивність. Залежно від названих ознак виділяють власне дії, діяльність, процеси, явища, стани, події, факти, властивості, відношення [Кацнельсон 1972, Степанов 1981, Кубрякова 1992, Болдырев 1995, Вихованець 1988, Загнітко 1996, Мірченко 2001].

На думку М. М. Болдирєва, категорійне значення дієслова виступає як єдність двох його аспектів: статичного (системно-семасіологічного) та динамічного (функціонально-семіологічного). Статичний аспект припускає**,** що в системному значенні дієслова закладені відповідні змістові характеристики відповідного концепту, який репрезентований даним дієсловом. Але у системі мови дієслово не виражає ні дії, ні процес, ні стан тощо. Тільки у реченні яка-небудь подія конкретизується як дія, процес, стан у залежності від умов та мети його інтерпретації [Болдырев 1995.]. Думку про те, що сама по собі категоризація не є абсолютною та повною, підтверджує Н. А. Кобріна, яка висувала ідею про взаємодію усіх ланок системи мови у процесі його функціонування [Кобрина 1981, 30].

М. М. Болдирєв виділяє такі критерії категоризації дієслова: а) лексичне значення дієслова; б) значення граматичної форми дієслова; в) загальне структурне значення речення (його структура) [Болдырев 1995]. Найближчий контекст, на думку вченого, – це роль усіх елементів речення, що позначають як об'єкти, які виділяються в ситуації, так й просторово-часові характеристики самої ситуації. Результат впливу усіх цих чинників визначає функціональну категоризацію дієслова, яка базується на трьох принципах: актуалізації (реалізації вихідного системного значення дієслова), перекатигорізації (зміни вихідного системного значення дієслова) та полікатегорізації (одночасної реалізації значень різних категорій).

М. М. Болдирєв усі дієслова поділяє на дві великих групи за їхнім категоріальним значенням: акціональні та неакціональні. Перші позначають події, що пов'язані з відповідною динамікою, та вимагають певної активності суб'єкта. Інші виражають події, пов'язані з внутрішнім світом людини. Визнаючи розмитість меж між цими групами, вчений виділяє такі основні категорійні значення дієслова: акціональність, каузативність, процесуальність, властивість, статальність та релятивність. Основні положення у функціональному плані займають акціонально-актантні категорійні значення суб'єктності. Категорійне значення дієслова у висловлюванні визначається реалізацією відповідних прототипних ознак. Домінантними ознаками є активність, волітивність, контрольованість, каузативність [Болдырев 1995].

Дієслова, прикметники, числівники та прислівники становлять клас предикатів. За словами І. Р. Вихованця, дієслівні предикати є найпоказовішим типом, бо вони чітко розрізняються за семантичними функціями, поділяючись на предикати дії, які формують ядро дієслова, і предикати стану, що належать до периферії його семантики, але також набувають динамічних характеристик [Вихованець 1988, 17]. Другою семантичною функцією дієслівних предикатів є їхня активна організаційна роль у семантично елементарному реченні. Предикати визначають кількість непредикатних іменників та їхні семантичні функції. Але дієслівні предикати дії сполучаються з найбільшою кількістю непредикатних іменників. Дієслову властива і семантико-граматична категорія валентності. Дієслово має активну валентність, бо воно своєю семантикою зумовлює відповідні позиції для заповнення їх непредикативними іменниками [Вихованець, Городенська 2004, 217].

Своєрідність дієслівної семантики, на думку О. І. Леути, полягає у тому, що значення дієслова, окрім власне процесуальної ознаки, найчастіше містить у своїй структурі певну кількість субстанційних сем (суб'єктної, об'єктної, інструментальної та ін.), бо включає до свого значення узагальнене уявлення про типову мікроситуацію, що описується за допомогою дієслова і відповідних його зв'язків та відношень [Леута 2007, 33].

Отже, дієслівна система української мови надзвичайно складна, різноманітна і представляє все багатство суспільної діяльності людини. Дієслово передає реальні події та їхні ознаки, виступає головним конструктивним центром речення. Усі ці властивості дієслова визначають особливий характер його категорійних значень, вивчення яких на сучасному етапі розвитку мовознавства має базуватися на використанні ономасіологічного, семантичного і комунікативного підходах.

В статье рассматривается проблема категориального статуса глагола. Автор концентрирует внимание на особенностях характера категориальных значений глагола, изучение которых базируется на использовании ономасиологического, семантического и коммуникативного подходов.

Ключевые слова: части речи, категориальное значение, предикат, предметные слова, признаковые слова, транспозиция.

The article is related to the categorical status of the verb. The author focuses on the features of the nature of verb categorical meanings, the study of which is based on the onomasiological, semantic and communicative approaches.

Keywords: parts of speech, categorical meaning, predicate, subject words, attribute words, transposition.

Література:

1. *Аристотель.* Категории // Аристотель. Сочинения: в 4т. – Т. 2–4 / [ред. З. Н. Микеладзе]. – М.: Мысль, 1978–1984.
2. *Балли Ш.* Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М.: изд-во иностр. лит-ры, 1955. – 416 с.
3. *Болдырев Н. Н.* Функциональная категоризация английского глагола: [Моногрфия] / Н. Н. Болдырев. – С.-Петербург – Тамбов: РГПУ им. А.И. Гецена; ТГУ им. Г. Р. Державина, 1995. – 137 с.
4. *Вихованець І. Р.* Частини мови в семантико-граматичному аспекті // І. Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1988. – 256 с.
5. *Вихованець Іван, Городенська Катерина.* Теоретична морфологія української мови / Іван Вихованець, Катерина Горденська. – К.: Пульсари, 2004. – 398 с.

6. *Гумбольдт В.* Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1984. – С. 356–363.

7. *Дегтярев В. И.* Основы общей грамматики / Дегтярев В. И. – Растов: изд. Ростов. уни-та, 1973. – 256 с.

8. *Золотова Г. А.* Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – М.: Наука, 1982. –368 с.

9. *Иванова И. П.* О полевой структуре частей речи в английском языке / И. П. Иванова // Теория языка, методы его исследования и преподавания. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1981. – С. 125–129.

10. *Кобрина Н. А.* Функциональная модель языка / Н. А. Кобрина // Взаимодействие языковых единиц различных уровней. – Л.: ЛГПИ, 1981. – С. 30–45.

11. *Кубрякова Е. С.* Части речи с когнитивной точки зрения / Е. С. Кубрякова. – М.: Институт языкознания РАН, 1997. – 327 с.

12. *Кубрякова Е. С.* Роль словообразования в формировании языковой картины мира / Е. С. Кубрякова // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. / Отв. ред. Б. А. Серебрянников. – М.: Наука, 1988. – С. 141–172.

13. *Лайонз Дж.* Введение в теоретическую лингвистику / Дж. Лайонз – М.: Прогресс, 1978. – 453 с.

14. *Леута О. І.* Семантико-синтаксичні параметри українського дієслова: [Монографія] / О. І. Леута. – К.: Вид-во НПУ ім. Драгоманова, 2007. – 404 с.

15. *Лукин О. В.* Части речи в античной науке: логика, риторика, грамматика. / О. В. Лукин // Вопросы языкознания. – 1990, № 1 – С. 136.

16. *Матезиус В.* О так называемом актуальном членении предложения / В. Метезиус // Пражский лингвистический кружок: Сборник статей. – М.: Прогресс, 1967. – С. 239–245.

17. *Мещанинов И. И.* Глагол / И. И. Мещанинов – Л.: Наука, 1982. – 272 с.

18. *Потебня А. А.* Из записок по русской грамматике /А. А. Потебня. Т. I – II. – М.: Учпедгиз, 1958. – 536 с.

19. *Селиванова Е. А.* Когнитивная ономасиология / Е. А. Селиванова. – К.: Фитосоциоцентр, 2000. – 248 с.

20. *Селіванова О.* Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля / О.Селіванова. – К.: Довкілля, 2006. – 716 с.

21. *Стеблин-Каменский М. И.* К вопросу о частях речи / М. И. Стеблин-Каменский // "Вестник ЛГУ" Серия общественных наук – 1954, № 6 – С. 150.

22. *Степанов Ю. С.* Имена. Предикаты. Предложения: Семиологическая грамматика [Текст] / Ю. С. Степанов. – М.: Наука, 1981. – 360 с.

23. *Сэпир Э.* Язык. Введение в изучение речи / Э. Сепир. – М.–Л.: Прогресс, 1934. – 93 с.

24. Українська мова. Енциклопедія [Текст]: энциклопедия / Ред. В. М. Русанівський, О.О. Тараненко, М. П. Зяблюк. – К.: Укр. енцикл., 2000. – 752 с.

25. *Ушакова Т. Н., Павлова Н. Д., Зачесова И. А.* Речь человека в общении / Т. Н. Ушакова, Н. Д. Павлова, И. А. Зачесова. – М.: Наука, 1989. – 192 с.

26. *Чейф У. Л.* Память и вербализация прошлого опыта / У. Л. Чейф // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1983. Вып. 12. – С. 35–37.

27. *Шарандин А. Л.* Глагол в системе частей речи / А. Л. Шарандин. – М.; Прогресс, 1992. – 133 с.

28. *Шахматов А. А.* Синтаксис русского языка. / А. А. Шахматов. – 2-е изд.-Л.: Учпедгиз, 1941. – 620 с.

29. *Щерба Л. В.* О частях речи в русском языке / Л. В. Щерба // Языковая система и речевая деятельность. – Л.: Наука, 1974. – С. 77–99.

УДК 811.112.2'367.623'38

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ У ТЕКСТАХ НІМЕЦЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ

Гіков Леонід Вікторович
канд. філол. наук, доц.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті розглядаються прикметники як засіб творення мови художнього тексту, особливості їхнього стильового функціонування у романі Т. Манна "Будденброки". Досліджено шляхи реалізації семантичних відтінків прикметників у створенні зовнішнього портрета людини й емоційно-експресивного ефекту. З'ясовано, що у виборі прикметників, у високій частоті вживання та в їх стильових функціях відображені основні закономірності і тенденції індивідуального стилю автора, що свідчить про гармонійність, цілісність його стилістичної системи.

Ключові слова: прикметник, ідіостиль, емоційно-експресивний ефект, зовнішній портрет, функціонування.

Вивчення особливостей функціонування прикметників у німецькому художньому тексті здійснюється з позиції лінгвостилістики, де основним предметом дослідження є мова твору з точки зору її здатності створювати художні образи, виражати й викликати емоції, додаткові асоціації та оцінку.

Актуальність теми зумовлена потребою комплексного вивчення прикметника як засобу лінгвістичного творення художнього тексту, а відтак, особливостей передачі зовнішнього портрета героїв, їх емоційно-психологічних та фізіологічних станів, що є важливими елементами інтерпретації текстів німецької художньої літератури, які є невід'ємною частиною навчального процесу у середніх та вищих навчальних закладах. **Об'єкт** дослідження – прикметники сучасної німецької мови. **Предметом** дослідження є особливості функціонування прикметників у текстах німецької художньої прози. **Джерелом** матеріалу дослідження послужив всесвітньо відомий роман Томаса Манна "Будденброки". Вибір саме цього твору для аналізу спричинений тим, що в сучасній німецькій літературній критиці відзначається тенденція до вивчення творчого доробку Томаса Манна в контексті актуальності й пожвавлення інтересу вчених і читачів до цього роману, який виданий тисячними тиражами в електронному варіанті [Шахова 2001, 43].

Мета наукової роботи – дослідити мовностилістичні засоби, зокрема прикметники, виявити особливості їхнього функціонування в художньому тексті. Відповідно до мети роботи було виконано такі **завдання:** з'ясовано лексичний склад прикметникової лексики та особливості її дискурсної реалізації; досліджено роль прикметників у створенні зовнішнього образу героя, емоційного й експресивного ефекту у структурі художнього твору. У визначенні **методів** дослідження ми орієнтувалися передусім на комплексну методику із властивим їй системним підходом до аналізу явищ, оскільки вона дає можливість поєднати лінгвістичний, стилістичний, дискурсний та літературознавчий методи аналізу, а також плідно застосувати елементи системного та кількісного аналізу.

Наукова новизна одержаних результатів: уперше введено в науковий обіг фактичний матеріал з недостатньо вивченої мовотворчості Томаса Манна; проаналізо-

вано прикметники за їхньою стильовою реалізацією, що становить характеристичну ознаку ідіолекту Т. Манна; запропоновано осмислення явища стильової функції прикметника у створенні емоційного-експресивного ефекту й опису зовнішнього портрета людини; розкрито розуміння романної мови як системи словесних образів [Виноградов 1959, 87].

У цій статті йдеться насамперед про стильове функціонування прикметників у романі Т. Манна "Будденброки", мова стилю якого постає не як сукупність мовних засобів окремих рівнів, а як художня цілісність, як текст, яким "диригує" особистість автора, його світогляд. Концептуальним підґрунтям даної роботи стали праці, які висвітлюють проблеми ролі, функціонування, сполучуваності прикметників у тексті, передусім таких сучасних дослідників, як: Н. В. Вишивана 1999, Л. І. Йорданська 2000, Н. М. Костусяк 2004, А. Т. Кривоносов 2001, О. С. Лех 2008, Р. М. Мельник 2007, І. І. Ревзін 2009, Г. М. Щипіцина 1993, D. N. S. Bhat 1994, C. Hamann 1991, S. M. Lee 1992, K. E. Sommerfeldt 1997.

Розгляд романної прози Т. Манна з позиції аналізу стильового функціонування лексичних одиниць дозволяє дослідити художній текст не тільки як кінцевий продукт мовленнєвої діяльності автора, а й різноманітні мовні явища тексту на різних мовних рівнях: лексичному, синтаксичному та текстовому. Прикметник, як повнозначна частина мови, що охоплює слова із значенням ознаки предмета, розкриває своє значення без будь-яких додаткових слів [Кривоносов 2001, 418–422]. Відомо, що він може давати найменування для ознаки пізнаних людиною предметів і явищ суспільного життя й природи, він несе інформацію у спілкуванні між людьми. Отже, прикметник функціонує в мові не як ізольована одиниця, він вступає в різні зв'язки та відношення з іншими одиницями того самого рівня, тобто з іншими словами, а також з одиницями інших рівнів мови [Шмельов 1964, 73], а його семантичну структуру становить сукупність усіх значень [Ревзин 2009, 158–160].

Системність мови та її окремих компонентів має рисою високий ступінь конкретності [Лех 1999, 15], що враховує нові нюанси та зміни. Саме з цієї точки зору і є цікавим прикметник, про семантичну самобутність якого за думкою багатьох лінгвістів можна стверджувати й виділити його ознаковість і семантично стильовий зміст [Bhat 1994, Hamman 1991, Lee 1992, Sommerfeldt 1997]. Своєрідність роману Т. Манна "Будденброки" зумовлена різноманіттям добору лексики, складністю структур речень, зв'язністю синтаксичних, лексичних та граматичних елементів побудови тексту. Особлива роль належить прикметникам, які вже при первинному представленні персонажа читачеві змальовують його якісні риси, створюючи образ зовнішності. Таким чином, автор пише з любов'ю і повагою про дідуся, порівнюючи з ним Томаса:

Die Ähnlichkeit mit dem Großvater hatte sich bei Thomas stark entwickelt; *besonders sein rundes und festes Kinn und die feingeschnittene, gerade Nase... Sein seitwärts gescheiteltes Haar, das in zwei Einbuchtungen von den schmalen und auffällig geäderten Schläfen zurücktrat, war dunkelblond, und im Gegensatz dazu erschienen die langen Wimpern und Brauen, von denen er gern die eine ein wenig emporzog, ungewöhnlich hell und farblos. Seine Bewegungen, seine Sprache sowie sein Lachen, das seine ziemlich mangelhafte Zähne sehen ließ, war ruhig und verständig. Er blickte seinem Beruf mit Ernst*

und Eifer entgegen [Mann 1973, 89] (далі там само). Таким способом письменник зумів, майстерно використовуючи прикметникові лексичні одиниці, прокласти міст між минулим і сучасним, щоб з минулого прийшла мудрість, сила і воля предків. Скрупульозний опис зовнішності героїв епізодичних і головних супроводжується виділенням якісних деталей, що актуалізуються широким використанням прикметників, які репрезентують письменницьку майстерність автора, що виявляється насамперед у чіткій стилізації мови, організації лексики твору [Логачова, Іванова 1973, 285].

Приміром, основним виражальним засобом зовнішності Тоні Будденброк, однієї з головних героїнь роману, є прикметники:

Sie war höchst niedlich, die kleine Tony Buddenbrook. Unter dem Strohhut quoll ihr starkes Haar, dessen Blond mit den Jahren dunkler wurde, natürlich gelockt hervor, und die ein wenig hervorstehende Oberlippe gab dem frischen Gesichtchen mit den graublauen, munteren Augen einen Ausdruck von Keckheit, der sich auch in ihrer graziöses kleinen Gestalt wiederfand; sie setzte ihre schmalen Beinchen in den schneeweißen Strümpfen mit einer wiegenden und elastischen Zuversichtlichkeit (74). Автор акцентує увагу на її верхній губі як символі героїні, яка не міняється і залишається по-дитячому наївною: *(die ein wenig hervorstehende Oberlippe, der kindliche, naive und kecke Ausdruck ihrer etwas hervorstehenden Oberlippe, auf ihrer Oberlippe – der hübschen Oberlippe Tony Buddenbrooks* (74–75). Значить прикметники *hübsche, naive, kecke* у сполученні з іменником *Oberlippe* утворюють семантичне ядро домінантного компонента образу. Свідоме, часте використання епітетів, як своєрідного стилістичного прийому, робить виклад більш ефективним, яскравим і водночас полегшує сприймання "важкої" структури речення [Домашнев 1986, 36].

Прикметники для опису зовнішності героїв відображають основні принципи естетики автора, яка виражається у підвищеній емоційності манери мовлення, і передають його суб'єктивне ставлення й оцінку. Хорошою ілюстрацією до сказаного можуть послужити такі прикметники, як: а) *kühne, umherschweifende, braune, graublaue, tiefliegende, blaue, aufmerksame, kleine, flinke, grünliche, fragende, dunkle, runde, tiefliegende, ganz hellblaue, gutmütige Augen;* б) *rundes, rosig überhauchtes, wohlmeinendes, ehrliches, langes, gutes, mildes, weißes, behaglich lustiges, großes, dunkelrotes, langes, ältliches, ausdruckslos und entsetzlich gleichgültiges Gesicht;* в) *schneeweiß gepudertes, rötliches, glattes, leicht gepudertes, glanzloses, aschiges, seitwärts gescheiteltes, dunkelblondes, aschblondes, sorgfältig gescheiteltes, dunkelrotes, frischfarbiges, hübsches, kurzes, schwarzes, hellblondes, spärliches Haar;* г) *lange, spitze, stark hervorspringende, große, gebogene Nase*; д) *goldener Löwenkopf, hübscher Blondkopf, beschränkter, wiegender, seitwärts geneigter Kopf*; е) *blaurote, zarte, braune, blondbehaarte Schiffhände, feingegliederte Hände*; є) *blonder, lockiger, spärlicher, kleiner Backenbart mit spitz emporgedrehtem Schnurrbart, schmal, schwarz in die Mundwinkel hineingewachsene Schnurrbart* (465). Кожен із прикметників має властиві тільки йому диференційовані смислові відтінки. Семантичний відтінок прикметника при поєднанні суб'єктивного і об'єктивного планів розповіді впливає на характер логічного співвідношення цих двох планів [Щипіцина 1993, 11]. Важливо, що прикметники на позначення зовнішності людини без додаткових авторських ремарок дозволяють передати також внутрішній стан і характер персонажу.

Відповідно до поставленої мети дослідження додаткової уваги потребують властивості прикметників створювати експресивно-емоційний ефект. Доведено, що прикметники, маючи у своєму значенні компонент оцінки, здатні викликати емоції, додаткові асоціації та оцінку, виражати почуття, позитивне чи негативне сприйняття дійсності [Белова 1997, 135–136]. Підкреслимо, що експресивний лексичний шар – це якісно й функціонально своєрідний тип номінації, що репрезентує широкий і різноманітний діапазон варіювання та імпровізації семантики мовних одиниць у сфері їхніх особистих емотивних смислів [Бойко 2005, 8].

Емоційна, оцінна та експресивна лексика відрізняється від звичайної, стилістично-нейтральної, оскільки вона викликає в читача і слухача певну емоційну реакцію, відчуття співпереживання [Вишивана 1995, 14]. Діапазон значень таких прикметників дуже широкий: вони характеризують фізичні та моральні якості людини, філософськи осмислюють її буття та поведінку, викривають вади: *eine korpulente Dame mit dicken weißen Locken über den Ohren, einem schwarz und hellgrau gestreiften Kleide ohne Schmuck; die lebhafte Dunkelheit der Augen; ein ziemlich großes, knochig gebautes Mädchen mit glattem Haar und einem ehrlichen Gesicht (22); ein höchst christlicher und dabei in so hohem Grade weitläufiger Mann (101); ein armer Narr, meine braven Freunde (211).* Помітно переважає використання декількох емоційно забарвлених прикметників [Иорданская 2000, 389–390], що підсилює їхній оцінний вплив на створення художньої тканини роману, як-от: *ihre ruhigen, sicheren und sanften Bewegungen (23); eine kleine, graziöse, helle Melodie (51); die Gestalt eines großen, gezackten leicht gerollten Blattes (214); seine sämtlichen, feinen und neumodischen Kleidungsstücke (312); das Kind mit großen, blonden, schwarzen Augen (74); Die ergebene, fromme und fleißige Cousine (58).*

Виступаючи й емоційно-суб'єктивними підсилювачами авторських роздумів [Васильєва 1975, 27], прикметники реалізують своє семантичне значення почасти через поєднання з абстрактними іменниками, які несуть від'ємний заряд. Відтак створений емоційний ефект підкреслює переконаність і категоричність мовця. Наприклад: *kaltes, ablehnendes Misstrauen (497); ein bewegtes Leben (564); eine Spur von christlicher Liebe, dieses alberne Vorkommnis (393).* Фактичний матеріал засвідчує актуалізацію прикметників видільними, вказівними частками, або прислівниками *höchst, so, etwas, beinahe, ebenso, noch:*

höchst niedlich, höchst spaßhaft, etwas mokante Miene, so glücklich, beinahe etwas schwermutiges Lächeln, eine noch ängstlichere, schwächere, schwankendere Persönlichkeit; in ebenso hohem Grade.

Прикметники активно функціонують як в атрибутивній (*schwere und gute Dinge, freie und freudige Aussicht*), так і в предикативній формі (*sei vorsichtig; alle Nerven zu kurz; das nenne ich unwürdig und skandalös; als klug und heilsam erscheint*). Привертає увагу часте вживання складних (*dunkelblau, graublau, schneeweiß, aschblond, hellblond, dunkelrot, frischfarbig, gleichgültig, kurzsichtig, beklagenswert, sorgfältig*) і субстантивованих прикметників (*dessen Blond, etwas Lustiges, das Notwendigste, starke Kälte, etwas Entsetzliches, Grauenerregendes*), що покликано інтенсифікувати висловлювання, привернути увагу до деталізації зображуваних явищ, а їх семантично стильовий зміст конкретизує означальні поняття.

Підсумовуючи все вищевикладене, зазначимо насамперед, що прикметники творять парадигматику стилю Т. Манна у сукупності стильових властивостей інших виражальних засобів і вибудовують стильовий аспект роману "Будденброки". Слід, крім того, підкреслити, що багата прикметниками мовна палітра роману, відображаючи епоху, зокрема її мовні тенденції, виражає ставлення письменника до своєї нації і народу. Прикметники, багаті на художньо-зображальні можливості, виступаючи необхідним компонентом означення іменників, збагачують мову персонажів, роблять її точною, багатою, виразною та виявляють велику стилістичну вагу у високохудожній формі вислову, в концентрації думки. Всі запаси прикметникової лексики, все їх багатство піднято на поверхню і знаходиться в стані активної дії. Яскрава присутність явища епітетизації свідчить про те, що художні можливості автора справді невичерпні.

Оскільки сучасна лінгвістика переживає час об'єднання стилістики літературознавчої і стилістики мовознавчої, а індивідуальність письменника, його світосприйняття стають домінантними в наукових дослідженнях, *перспективним* буде опис функціонування прикметників у різностильових текстах. Додаткової уваги потребують також семантичні особливості реалізації прикметників з іменниками у ролі основного виразника оцінки, що сприятиме подальшим томаннознавчим дослідженням.

В статье рассматриваются прилагательные как средство создания языка художественного текста, особенности их стилевого функционирования в романе Т. Манна "Будденброки". Исследованы пути реализации семантических оттенков прилагательных в создании внешнего образа героя и эмоционально-экспрессивного эффекта. Установлено, что в выборе прилагательных, в высокой частоте употребления и в их стилевых функциях отображены основные закономерности и тенденции индивидуального стиля автора, что свидетельствует о гармоничности и целостности его стилистической системы.

Ключевые слова: прилагательное, индивидуальный стиль, внешний портрет, эмоционально-экспрессивный эффект, функционирование.

The present article deals with the adjectives as means of the bélles-léttres language formation and their peculiarities of function in the novel by Thomas Mann "Buddenbrooks". The ways of realization of the adjectives' semantic shades while creating the exterior portrait of a man, as well as emotional and expressive effects have been investigated.

It has been found out that in the adjectival lexical units' selection, in high frequency of their usage, and in their style functions the main patterns and tendencies of the author's individual style are being reflected.

Key words: adjective, idiostyle, emotional-expression effect, exterior portrait, functioning.

Література:

1. *Бахтин М. М.* Эстетика словесного творчества. – М.: Высшая школа, 1986. – 445 с.
2. *Белова А. Д.* Лингвистические аспекты аргументации. – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 1997. – 300 с.
3. *Бойко Н. І.* Українська експресивна лексика: семантичний, лексико-графічний і функціональний аспект: Монографія. – Ніжин: ТОВ "Видавництво "Аспект", 2005. – 552 с.
4. *Васильева А. В.* Эмоционально-оценочные прилагательные в современном английском языке. Парадигматический и синтагматический анализ: Дисс. … канд. филол. наук.– Калинин, 1975. – 166 с.
5. *Виноградов В. В.* О языке художественной литературы. – М.: Изд-во худ. лит-ры, 1959. – 652 с.
6. *Вишивана Н. В.* Прикметники оцінки у сучасній німецькій мові: Автореф. дис. … канд. філол. наук. 10.02.04. / Київський держ. лінгвіст. ун-т.– К.: 1999.–19 с.

7. *Домашнев А. И., Шишкина И. П., Гончарова Е. А.* Интерпретация художественного текста. – М.: Высшая школа, 1986. – 144 с.

8. *Иорданская Л. Н.* Соподчинение прилагательных в русском языке (по следам Вендлера) //Слово в тексте и словаре: Сб. ст. к семидесятилетию академика Ю. Д. Апресяна / Отв. ред.: Л. Л. Иомдин, Л. П. Крысин. – М.: Языки русской культуры, 2000. – С. 379 –391.

9. *Костусяк Н. М.* Категорія ступенів порівняння прикметників і прислівників. – Луцьк: Вежа, 2002. – 169 с.

10. *Кривоносов А. Т.* Система классов слов как отражение структуры языкового сознания. – Москва-Нью-Йорк:Изд-во ЧеРо, 2001. – 845 с.

11. *Логачева Е. П., Иванова Л. Н.* Особенности стиля авторской речи в романе Т. Манна "Будденброки" // Языковой стиль Томаса Манна. Сборник научных работ. – Ленинградский госуд. пед. ин-т. – Л., 1973. – С. 282–294.

12. *Лех О. С.* Семантика, синтагматика, парадигматика прикметників на позначення розміру в сучасній німецькій мові. Автореф. дис.... канд..філол.наук: 10.02.04 / Чернівецький національний університет. – Чернівці, 2008. – 20 с.

13. *Мельник Р. М.* Прикметники зі значенням "старанний, працьовитий" у німецькомовній картині світу. Автореф. дис.... канд.філол.наук: 10.02.04 / Львівський національний університет. – Львів, 2007. – 20 с.

14. *Ревзин И. И.* Структура немецкого языка. – М.: ОГИ, 2009. – 400 с.

15. *Шахова К.* Томас Манн. П'ять німецьких лауреатів Нобелівської премії з літератури. – К., 2001. – С. 43–87.

16. *Шмелев Д. Н.* Слово и образ. – М.: Наука, 1964. – 120 с.

17. *Щипіцина Г. М.* Семантичні категорії прикметників в аспекті ознак системності: Автореф. дис.... д-ра філол.. наук. – Дніпропетровськ, 1993. – 20 с.

18. *Bhat D. N. S.* The adjectival category. Criteria for differentiation identifikation. – Amsterdam, 1994. – 243 S.

19. *Bußmann H.* Lexikon der Sprachwissenschaft. – Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 2002. – 783 s.

20. *Hamman C.* Adjektives // In Semantik. HSK 6, 1991. – S. 657–672.

21. *Lee S.M.* Untersuchungen zur Valenz des Adjektivs in der deutschen Gegenwartssprache. – Frankfurt am Main, 1992. – 453 S.

22. *Sommerfeldt K. E.* Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Adjektive. – Leipzig: 2. überarb. Aufl, 1997.–130 S.

23. *Mann Th.* Buddenbrooks: Verfall einer Familie. – Bukarest: Kriterion Verlag, 1973. – 821 S.

УДК 81'373.4

СЛОВОТВОРЕННЯ ЯК ЗАСІБ ОФОРМЛЕННЯ НОВИХ СЕМАНТИЧНИХ ПОЛІВ ЛЕКСИКИ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Скибицька Надія Василівна
канд. філол. наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто неологізми англійської мови останніх років, що поповнюють семантичні поля актуальної лексики; проаналізовано їхню словотвірну структуру.
Ключові слова: неологізм, семантичне поле лексики, словотвірна структура.

У сучасній лінгвістиці вчені дедалі більше уваги приділяють зв'язкам соціодинаміки і лінгводинаміки. Доба глобалізації прискорює вплив соціодинаміки на розвиток мовних явищ. Це переконливо засвідчують процеси, що відбуваються в лексиконі мови. У багатьох із них засвідчено поповнення лексикону інтернаціоналізмами, появу в загальнолітературній мові багатьох термінів, що внаслідок частотного вживання детермінізуються, швидке зростання кількості неологізмів [Клименко 2008]. Характерною особливістю останніх є об'єднання їх у певні семантичні поля, що окреслюють ділянки соціуму, які зазнають найпомітніших змін і співзвучні за темою [Клименко 2007].

Таке явище властиве багатьом мовам і серед них англійській. За даними словників [Oxford Dictionary of English; New American Oxford Dictionary; Oxford English Dictionary; Merriam-Webster's Collegiate Dictionary, New Words 2009] упродовж останніх років в англійській мові значно збільшилася кількість неологізмів, що стосуються економічної кризи. У цьому полі активізувалися лексеми: а) *toxic debt* (дослівно "*токсичний борг"*, борг, що ймовірно буде невиплаченим), *quantitative easing* ("збільшення грошової маси за рахунок кредитної емісії"), *zombie bank* ("неплатоспроможний банк, що виживає завдяки державній підтримці"); б) *mancession* (man + recession на позначення "останнього економічного спаду, який більше вражає чоловіків, аніж жінок, яким за даних обставин легше знайти роботу та пристосуватися до кризи"), *staycation* (stay+vacation "відпустка, яка проводиться вдома, в межах країни"). Перші з них (випадки типу а) є словосполученнями, другі (б) – наслідком телескопічного словотворення.

Іменник *junk* вживається в словосполученнях *junk status* ("оцінка кредитоспроможності Греції") та *don't touch my junk* ("протест проти нових правил обшуку Управління транспортної безпеки США"). Остання одиниця набула також популярного евфемічного вислову *enhanced pat-down* ("посилений обшук") та *gate rape* (букв. "зґвалтування біля виходу для пасажирів на посадку в аеропорті"). Ці вирази яскраво уособлюють ставлення американців до нової процедури сканування тіла в аеропорті чи повного обшуку у випадку відмови від сканування.

До цього поля потрапили лексеми з виразним експресивним забарвленням, що виникли на метафоричній основі. Таким стало словосполучення *Scooby snacks* на позначення "дешевих винагород, а не справжніх бонусів, з боку роботодавців".

В основі його відомий дорослим та дітям герой мультфільмів Scooby Doo – собака, що боїться привидів. Йому дають собачий корм (їжу), тобто відчіпного.

Інше семантичне поле формують лексеми, що позначають реалії довкілля. Кліматичні зміни, шкідливий вплив на клімат з боку людини зумовили появу слів типу *geo-engineering* ("інженерна геологія"), *green-audit* ("екологічний аудит: аналіз впливу бізнесу на навколишнє середовище").

Найрезонансніший з цього погляду був розлив нафти в Мексиканській затоці, винуватцем якого була компанія Бритиш петролеум (BP). Ця подія умотивувала виникнення таких слів, як *junk shot, "невдала спроба",* відомі також поняття *top kill* та *top hat* ("ковпак, циліндр"). Це – технології запропоновані компанією з усунення витоку нафти, які не мали успіху. Іменник-числівник *spillion* (від дієслова *to spill, "розливати"*) з'явився на позначення великої кількості, багатьох галонів нафти, розлитої у Мексиканській затоці. Його утворено шляхом телескопії за аналогією з такими іменниками-числівниками, як *million*, *billion*.

Подібні до цього неологізми поповнюють ряди уже відомих слів з названого поля (екологічні явища). Наприклад, уже давно засвідчено іменники *white-collar*, що називає службовців за метонімічним переносом "білокомірники" та *blue-collar,* позначає робітників на виробництві, "синьокомірників". За аналогією до них з'явився іменник *green-collar,* де використано прикметник *green*, "зелений", в переносному, а не прямому значенні. Отже, не просто зелений колір (який можуть мати багато предметів), не значення "недосвідчений" (пор. укр. "*зелена молодь*", "*зелений підліток*", рос. "*зелёный гимназист*", англ. назва роману А. Кроніна "The *Green* Years", у перекладі "*Молоді роки*"), а *зелений*, що символізує живу природу. Звідси, осіб, що охороняють довкілля, називають *зеленими*.

В англійській, як і в багатьох інших мовах, інтенсивно поповнюється семантичне поле лексики, стрижневим компонентом якого є лексема *Internet*. Одні з них є словосполученнями *social media, dictionary attack,* інші – композитами *micro-blogging, netbook, paywall, splinternet.*

Міжнародний соціальний мережевий проект *Wikileaks* вживається як власна назва, що встигла стати загальним ім'ям і навіть дієсловом.

Популярна Інтернет-система *Twitter* породила такі поняття, як дієслово *to tweet* у розумінні "залишити повідомлення, запис у соціальній мережі мікроблогів *Twitter*" та *tweet-up,* зустріч, організована через *Twitter.* Ці неологізми засвідчено у словниках Collins, 2009 та Merriam-Webster, 2009.

Іще один відомий Інтернет-проект, *Culturomics,* став загальною назвою, що позначає дослідження мега-пошуковика Google, присвяченого історії мови та культури.

Комп'ютерна термінологія збагатилася неологізмами – афіксальними утвореннями *viral* ("той, що швидко поширюється в Інтернет"), *hacktivism* (hacker + activism "використання вмінь хакера як форма соціальної діяльності"), *-pad* (компонент складного слова, входить до складу назв планшетних комп'ютерів iPad, ViewPad, WindPad), композитами *fat-finger* (букв. "товстий палець", "надрукувати більше ніж одну літеру випадково натиснувши клавішу клавіатури"), абревіатурою *app* (скорочено від *application programme,* "прикладна програма"). Цей неологізм став популярним після реклами iPhone, де "*app*" було використане у гаслі "*There's an app for that*".

Окреме семантичне поле поповнюють слова на позначення реалій війни. Так, поширився евфемічний вираз *kinetic event* ("динамічна, блискавична подія"), термін Пентагона на позначення жорстоких атак проти військ в Афганістані. Ще одним евфемізмом воєнної тематики стало образне словосполучення *fog of war*, пряме значення його як військового терміна "погіршення видимості поля бою, нечіткість бойових обставин".

Неологізмами поповнилося семантичне поле *мода*. До словників сучасної англійської мови ввійшла абревіатура *LBD*, яка розшифровується як *little black dress.* Ця невелика чорна сукня була винаходом Коко Шанель і вважається ідеальною як вечірнє вбрання, одяг для коктейлів, доступне кожному, простого покрою і нейтрального кольору. На сьогодні вона є обов'язковим складником гардеробу сучасної жінки.

Людину, яка намагається бути ультрамодною понад міру, характеризує іменник *hipsterdom*. Цей іменник утворено префіксальним способом за допомогою суфікса *–dom*, який вважався непродуктивним у сучасній англійській мові [Каушанская 2006, 15].

Іменник *cheeseball* позначає людину, позбавлену почуття стилю та смаку. Неологізм *matchy-matchy* є прикметником, має значення надмірно узгодженого за кольорами. Його утворено редуплікацією основи *matchy* з метою інтенсифікації лексичного значення від дієслова *to match,* "підходити, відповідати; бути (добирати) до пари".

Аналізуючи прикметники-неологізми за способами словотворення, можна дійти висновку, що упродовж останніх двох-трьох років вони формуються здебільшого за допомогою префіксації та суфіксації [пор. Заботкіна 1989, Зацний 1997]. Продуктивними суфіксами є *-ous*: *bargainous*, ("який коштує менше, аніж очікувалося"), мотивовано цей прикметник іменником *bargain* ("вигідна покупка"), *-sauce* (є суфіксом-інтенсифікатором на зразок *awesome-sauce* "чудовий, грандіозний" та *lame-sauce* "безглуздий"), *-al* (*viral,* "той, що швидко поширюється в Інтернет"), *-ness: truthiness, -er: hater, -dom: hipsterdom*, префікси *over-* (*overleveraged* "той, хто взяв забагато зовнішніх кредитів") та *hyper- hypermiling,* а також афіксоїди *mega-megachurch* і *micro- microblog.*

Серед нових іменників поширеним є складання основ за телескопічним способом творення, з подальшим усіченням їх: *bromance* (brother+romance) – міцна платонічна дружба чоловіків; *frenemy* (friend+enemy) – друг, з котрим постійно виникає конфлікт; *sheeple* (sheep+people) – люди, які сліпо йдуть за натовпом, сліпі послідовники; *staycation* (stay+vacation); *turducken* (turkey+duck+chiken) – печеня, в якій курча міститься в качці, а ця остання – всередині індички; *webisode* (web+episode) – епізод чи короткий фільм, зроблений для он-лайн перегляду.

Продуктивним є складання основ без усічення: *buzzkill* (buzz+kill) – людина або річ, яка справляє гнітючий вплив, псує настрій; *paywall* (pay+wall) – договір, за яким доступ до сайту є платним. Останні два іменники містять дієслівні основи *kill* та *pay.*

Значна частина іменників-неологізмів є словосполученнями: *big media* (головні ЗМІ), *social media* ("вебсайти та прикладні програми, використовувані для роботи в соціальній мережі"), *exit strategy* ("заплановані заходи, щоб виплутатися зі складної ситуації"), *flash mob* ("швидке зібрання зі спільною метою, про яке повідомляють електронним листом чи есемескою"), *flyover states* ("принизлива назва

центральних регіонів США"), *gal friend* ("жінка-друг"), *green-audit, green-collar, soft skills* ("якості, які дають можливість гармонійно взаємодіяти з іншими'), *toxic debt, zombie bank, terror baby*.

Неодієслова утворено здебільшого за допомогою афіксації: *catastrophize* ("представляти ситуацію гірше, ніж вона є насправді"), *unfriend / friend* ("додати / видалити до / зі списку друзів на вебсайті"). Останній неологізм утворено від іменника *friend* за допомогою конверсії, як і у випадку з дієсловом *heart* ("любити, уподобати дуже сильно"). Цікаво, що на багатьох україномовних рекламних плакатах зустрічаємо українські еквіваленти цього англійського неологізму: *зафрендити*, яке побудоване за аналогією до дієслів *по-/ затоваришувати*.

Серед неологізмів трапляється значно менше дієслів, ніж іменників, утворених телескопічним способом: chillax (chill+relax) "охолонути, заспокоїтися".

До словників також увійшло дієслово з метафоризованим лексичним значенням *fat-finger* (буквально "товстий палець") – надрукувати більше, ніж одну літеру, випадково натиснувши клавішу клавіатури.

В українській та російській мовах трапляється звуконаслідувальне дієслово на позначення процесу їжі, від якого їдок отримує насолоду: укр. *гам-гам*, рос. *ням-ням*. Сучасна англійська мова поповнилася їхнім відповідником *nom*. У ній існує звуконаслідувальний прикметник *jummy* ("смачний, привабливий, апетитний"). Нещодавно цей ряд поповнено лексемою *nom*.

Звуконаслідування-вигук *nom* також використовується в сучасній англійській мові як прикметник: *This cake is the nommest*. У наведеному прикладі засвідчено навіть граматичну категорію ступенів порівняння прикметників: найвищий.

Паралельно з цим *nom* використовується як іменник: Let's have noms! – про це свідчить виражена категорія числа: множина. Вигук вживається також як дієслово: Come on over, we are nomming (on) marshmallows.

Отже, лексема *nom,* яка вживалася та асоціювалася лише з їжею, насолодою від неї у тварин, сьогодні розширила сферу свого використання. Вона сполучається зі словами, що позначають і мають переносне значення, де *nom* окреслює будь-що, що достатньо апетитне для того, щоб бути з'їденим: *buy nom, nom, nom mugs, tshirts and magnets… Oh wow Johnny Depp on Letterman… Onnm nom nom* [www.urbandictionary.com/define.php?term=nom%20nom%20nom].

Ще одним звуконаслідуванням є словосполучення "*a-ha moment*", яке складається з вигуку *a-ha* (укр. ага) та іменника *moment.* Ця фраза вказує на момент, коли стає зрозумілою суть питання, укр. "*момент прояснення"*.

Останні приклади підтверджують тенденцію до зростання засобів експресивності в літературній англійській мові, до утвердження в ній емоційно-оцінних компонентів. Вони можуть бути оформлені транспозицією частин мови, словоскладанням, а також шляхом контекстного (отже, ситуативного) уточнення. Прикладом цього може бути інтерпретація фрази *"the glass is half-full empty / half-full"* (напівпорожня / напівповна склянка). Ці дві фрази буквально позначають те саме явище, але в різних вимірах-оцінках: позитивною (напівповна склянка), або негативною, песимістичною (напівпорожня).

В статье рассматриваются неологизмы английского языка последних лет, которые пополняют семантические поля актуальной лексики; проанализирована их словообразовательная структура.
Ключевые слова: неологизм, семантическое поле лексики, словообразовательная структура.

The paper deals with neologisms in the Modern English language of recent years, which have enriched semantic fields of up-to-date vocabulary. It also offers an account of their word-building structure.
Key words: neologism, semantic field of vocabulary, word-building structure.

Література:

1. *Заботкина В. И.* Новая лексика современного английского язика. – М., 1989.
2. *Зацний А. П.* Неологізми англійської мови 80 – 90 років XX століття. – Запоріжжя, 1997.
3. *Каушанская В. Л. и др.* Грамматика английского языка. – М., 2006.
4. *Клименко Н. Ф.* Неологізми в семантичних полях ад'єктивної лексики // І.І. Ковалик та актуальні проблеми словотвору. – Вип. XV–XVII. – Івано-Франківськ, 2007.– С 466–469.
5. *Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П.* Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. – К., 2008.
6. www.merriam-webster.com/info/newwords09.htm.
7. www.oxforddictionaries.com.
8. www.urbandictionary.com/define.php?term=nom%20nom%20nom.
9. www.wordreference.com.

УДК 81-25

ПРО СТАТУС І ПРАГМАТИЗМ СУРЖИКУ

Запорожець Лариса Михайлівна
канд. філол. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено питанням статусу, об'єктивних та прагматичних ознак суржику як феномену українсько-російської двомовності.

Ключові слова: суржик, інтерференція, ідіом, об'єктивна та нормативна точки зору на мову, прагматизм суржику.

Як явище, що є результатом інтерференції при спілкуванні близькоспорідненими українською й російською мовами під час перемикання з одного кодового регістру на інший, суржик завжди зазнає негативних конотацій, а крім того, зневаги, осуду й неприйняття з боку мовознавців, представників прескриптивної лінгвістики, а також лінгводидактики і мовців з високим рівнем мовленнєвої компетенції. Про це свідчать численні розлогі дефініції суржику, представлені в наукових і методичних роботах лінгвістичного, соціолінгвістичного і загальнофілологічного спрямування, присвячених багатьом аспектам цього феномену. Негатив аксіологічних ознак у визначенні суржику розподіляється від доволі стриманого до вкрай інвективного й образливого. Такими відповідно є: суржик – "поки що помітна ознака українського просторіччя" [Тараненко 2000, 499]; суржик – це "некодифікована простонародна мова" [Ставицька, Труб 2007, 77] тощо і суржик – це "скалічена мова" (Масенко 1999, 29–32), суржик – "певний тип мовлення, який слід визначати "як імперський діалект" [Сербенська 1999, 85], і навіть суржик – це "мовно-комунікативний вияв національної шизофренії, що розвинулася у середовищі спільноти, позбавленої чіткої національної ідентифікації" [Шумилов 2000, 116].

Обурення суржиком викликають, звичайно, відхилення від мовних норм спілкування, розхитування і порушення кодифікованих правил фонетичної, лексико-граматичної і стилістичної відповідностей між одиницями обох мов, які й становлять головні ознаки такого мовлення.

Наведені вище характеристики цього явища, що супроводжує спілкування близькоспорідненими мовами, не можна повною мірою вважати релевантними і справедливими щодо тих, хто користується суржиком, бере участь у ситуації змішаного мовлення. Для багатьох із них, на жаль, це єдиний засіб комунікації, спричинений недостатнім рівнем освіти, культури, соціально-побутового оточення тощо, для інших – спеціальний субкод вибіркового спілкування в родині, з друзями, який протиставлений унормованому офіційному мовленню. Але така форма мовлення є реальністю, об'єктивним фактом, потребує особливої уваги, вивчення і формулювання порад щодо його корекції й запобігання умов перетворення на узус.

Опозиція живої спонтанної мови й зразкової, кодифікованої не є новою проблемою для мовознавства. Вона зводиться до відомої дихотомії мова – мовлення, остаточно закріпленої Ф. де Сосюром, що продовжилася у протистоянні лінгвістики мови й лінгвістики мовлення, остання з яких і становить центр усіх досліджень сучасного мовознавства, а точніше сучасного мовленнєзнавства.

До того ж доречним може бути нагадування про те, що мовознавство у першу чергу є наукою описовою за своїм призначенням, а не нормативною. І головне завдання лінгвіста, за думкою відомого теоретика мовознавства Дж. Лайонза, полягає в описі того, як мовці користуються своєю мовою, а не у приписі того, як вони повинні говорити й писати [Лайонз 1987, 60]. До того ж він наголошує й на тому, що використання мови за різними функціями і призначенням не слід оцінювати за критеріями, що діють по відношенню до літературної мови. Такої ж думки дотримується й Н. Хомскі, різко диференціюючи мовну компетенцію (знання системи мови, норм використання її одиниць) і використання (вживання), реалізацію цих знань під час спілкування.

При формуванні таких вироків мовному явищу, яким є суржик, що в уявленні пуристично налаштованих мовознавців дискредитує мову, не слід забувати також про існування об'єктивної (пізнавальної) й нормативної (оцінної) точок зору на мову, до гармонійного співвідношення, кореляції між якими закликала більшість мовознавців минулого і сьогодення.

Так, авторитетніший із теоретиків загального мовознавства та глибокий дослідник із соціальної і професійної диференціації мови, І. О. Бодуен де Куртене зазначав, що "реально існує лише індивідуальна мова як сукупність вимовних і слухових уявлень, об'єднаних з іншими лінгвістичними і нелінгвістичними уявленнями" [Бодуен де Куртене 1963, 388], яку і слід сумлінно досліджувати, емпірично виявляючи всі її об'єктивні особливості, не вдаючись при цьому до резонерства, упередженості та апріорних, безпідставних пояснень, висновків і не вкладаючи мовні явища у певні рамки, схеми [Бодуен де Куртене 1964, 264–266].

За думкою О. М. Пєшковського, видатного мовознавця й методиста, представника формально-граматичної школи у лінгвістиці, між обома точками зору на мову не повинно існувати ніякого протиріччя, як не може його існувати між фактом й ідеалом, між сущим і належним. Таке протиставлення, за словами О. М. Пєшковського, є по суті вигаданим й удаваним [Пешковский 1960, 241].

Багато з дослідників суржику пояснюють пейоративність у сприйнятті цього поняття закладеною у структурі змісту його етимону негативної конотацією. Перевірка цього припущення за етимологічним словником показала, що у праслов'янській мові іменник *су́ржица* (sorъžica) означав змішану сівбу на одному полі жита (*ръжь*) і пшениці. У мові східних слов'ян були відповідно утворені слова *су́ржа, су́ржик* з тим самим значенням. У подальшому *суржик* почав називати суміш зернових, а також з'єднання будь-чого різнорідного [Цыганенко 1970, 400].

У тлумачних словниках української і російської мов (словники Б. Грінченка, одинадцятитомний словник української мови, новий словник В. Т. Бусела; словники російської мови В. Даля, Д. М. Ушакова, С. І. Ожегова) *суржик* есплікується як термін сільськогосподарської лексики на позначення змішаної сівби (на одному полі) озимої пшениці й озимого жита або як пшениці, що має ознаки суміші з житом, якщо вони були посіяні на суміжних полях, а також борошна з такої суміші, з якої випікають су́ржанковий (напівбілий) хліб.

Отже, висновком може бути те, що в структурі змісту етимону суржику і в подальшому розгалуженні його значення негативна конотація не є визначальною. Тому

можна цілком підтримати думку дослідників суржику про те, що сам термін в його метафоричному використанні для позначення змішаного мовлення в негативному аспекті, є штучним, політично заангажованим [Демченко 2001, 29] і образливо-глумливим по відношенню до тих, у мовленні яких він присутній. До того ж, транспоноване значення цього слова сформувалося в межах розмовно-побутового мовлення, що робить дискусійним питання про доречність його термінологічного вжитку в парадигмі наукових досліджень, хоча і зазначається вже певна усталеність його використання.

Через наведені особливості деякі мовознавці не наважуються визнавати *суржик* термінологічною одиницею сучасного мовознавства, вважаючи його поки що "публіцистичною назвою суміші двох чи кількох мов, яка справляє ефект неграмотної з погляду літературної норми мови" [Єрмоленко 2001, 179].

У такій ситуації постає питання вибору релевантного терміна для номінації зазначеного явища, тим більше, що воно поширюється не тільки на контактування української й російської мов (хоча саме на тлі цих мов воно сформувалося й було номіновано спільною для обох мов лексемою *суржик*), а й на взаємодії української та інших національних мов, якими користуються в Україні.

Можна припустити, що існуюча термінологічна невизначеність такого змішаного українсько-російського мовлення обумовлена недиференційністю його статусу. У межах традиційної термінології щодо особливостей контактування мов такий тип мовлення зазвичай вважають адстратним явищем (лат. adstratum – нашарування), при якому утворюється своєрідний прошарок між двома самостійними контактуючими мовами, що при своїй взаємодії не набувають ознак поглинання однієї мови іншою [Єрмоленко 2001, 11].

Раніше, до здобуття Україною державності, тобто до періоду активного й багатоаспектного вивчення суржику, він кваліфікувався як макаронічне мовлення, головними компонентами якого були русизми (росіянізми), що здавна ще використовувалися як засіб стилістичного ефекту (художні твори Т. Шевченка, І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка, О. Вишні, О. Корнійчука тощо) для мовної типізації персонажів різних соціальних прошарків і визначалися як запозичення з російської мови [Іжакевич 1973, 73 – 80]. Макаронічне мовлення якраз і може бути одним з варіантів адстратних явищ.

Пропозиції визнавати суржик у якості діалекту, просторіччя, жаргону чи сленгу як форми некодифікованого позалітературного мовлення не можна також вважати доцільними через те, що всі вони є маркерами розшарування, перш за все, лексико-семантичної системи тільки однієї мови. Феномен суржику полягає саме у співвідношенні двох мов, близькоспоріднених, та всіх їхніх одиниць кожного з мовних стратів.

Справедливими є також висновки щодо неможливості ототожнення суржику з піджинами чи креольськими мовами, які, як відомо,виникають в результаті контактування різних за системно-структурними показниками мов, тоді як суржик формується на основі власне близькоспоріднених мов.

Сумнівними, небезпечними і безперспективними є намагання закріпити за суржиком статус мови як системно-структурного утворення і вибудувати його опис за

характерними для цього класичними складовими – звуковим ладом, лексикою, граматикою. Неможливим буде також визначати й всі інші обов'язкові атрибути такої мови – кодифікацію, стилістичну диференціацію, фразеологію тощо. Недарма видатний дослідник соціолінгвістичних проблем мови Б. О. Ларін ще наприкінці 20-х років минулого століття зазначав відсутність майбутнього у суржику попри його активного використання у розмовному вжитку [Ларін 1928, 198].

Існують й певні застереження щодо ототожнення суржику із койне, бо койне есплікується як засіб адаптованого спілкування для носіїв кількох діалектів у межах однієї мови, тобто є інтердіалектом, що протистоїть як неунормоване мовлення кодифікованій мові. Крім того, койне може мати регіональну ознаку (міське койне, регіональне койне тощо). Суржик же на відміну від койне є явищем міжмовним, яке не регламентується регіональними ознаками і має високий рівень ареальної потужності та поширеності.

Отже, намагання термінологізувати лексему *суржик* викликає певні неузгодження, вагання через невизначеність його статусу як мовного утворення, як форми вербального спілкування. До того ж для багатьох мовців, за результатами опитування, суржик у функції термінологічної одиниці викликає рецепцію "кумедної, не серйозної номінації контактування мов" [Ставицька, Труб 2007, 38]. У таких випадках, за порадою представників соціолінгвістики, на позначення не повністю з'ясованих за ознаками мовних утворень пропонується користуватися терміном *ідіом* (гр. *ἰδίωμα* – особливість, своєрідність).

Ідіом – це не тільки загальний термін на позначення різних мовних утворень (мови, діалекту, говору, літературної мови, її варіанту та інших форм існування мови), а й "термін, який використовують у тих випадках, коли визначення точного лінгвістичного статусу мовного утворення викликає певні труднощі в умовах такої мовної ситуації, при який у суспільстві функціонує, крім державної, інші мови" [Лингвистический энциклопедический словарь 1990, 171].

Таким чином, суржик може бути цілком виправдано залучений до словникової статті терміна *ідіом* як один з його різновидів, що є міжмовним (білінгвальним) явищем, двокомпонентним ідіомом, має національно-специфічну ознаку (формується на тлі контактування саме української і російської мов) і характеризується численними порушеннями кодифікованих норм обох мов. Саме таке трактування статусу суржику пропонує й енциклопедичне видання "Українська мова", в якому зазначається, що суржик як ідіом існує у трьох різновидах: 1. Спонтанне некодифіковане мовлення осіб з недостатнім рівнем мовленнєвої компетенції в обох мовах через освітньо-культурні вади; 2. Мовлення без навичок в автоматизмі користування українською і російською літературними мовами; 3. Вимушене за певних обставин мовлення при намаганні контрольованого користування обома мовами [Українська мова. Енциклопедія 2007, 690–691].

Підсумовуючи вищезазначені особливості суржику як феномену міжмовної комунікації близькоспорідненими мовами, доречним буде назвати деякі його прагматичні риси, що можуть пояснити, певною мірою, об'єктивність його функціонування. Прагматизм суржику багатовекторний і лежить в площині лінгвального та позалінгвального:

1. Суржик як особливий тип змішаного українсько-російського мовлення, що має вже давню історію, набув ознак запобіжного, "оборонного" механізму, який підсвідомо виробив пластичний до всякої скрути народ України проти інвазії російської мови на всіх етапах її непропорційного впливу на українську. Об'єктивно механізм захисту рідної мови проявляється в тому, що під час такого мовлення його сегменти зберігають всі ознаки української мови за основними її показниками – фонетичними, структурними й граматичними.

2. У процесі свого функціонування суржик демонструє стійкість і пріоритет українських мовних стереотипів щодо вимови, лексичного добору й структури мовлення, тим самим унеможливлюючи і гальмуючи перехід на російську мову (на що сподіваються прихильники надання їй статусу другої державної мови в Україні). Стійкість мовних стереотипів української мови дозволяє ідентифікувати суржикове мовлення, хоч і деструктивне й не кодифіковане, як власне українське.

3. Існування суржику доводить, що при доланні мовних бар'єрів (навіть в умовах комунікації близькоспорідненими мовами), мовці прагнуть до встановлення компенсаторних вербальних засобів спілкування, якщо у них відсутні знання з правил відповідностей, кореляції між одиницями обох мов. Отже, відчуваючи інтуїтивно порушення, помилки в оформленні свого мовлення, мовці досягають взаєморозуміння, успіху при спілкуванні.

4. Останнім часом суржик використовують як усвідомлений прийом створення жартівливо-іронічної експресії при стилізації усного розмовного мовлення, протиставляючи його в такий спосіб "дистильованій" українській літературній мові. Не зважаючи на низькі стилістичні параметри суржикового мовлення, мовці використовують його в комунікативних процесах для більш яскравої характеристики певного предмета, реалії тощо.

5. Стійкість українських мовних стереотипів, які й становлять основу суржикового мовлення, чітко корелюється при цьому й зі стійкістю українських етноментальних ознак та українства, що зберігається попри всі намагання розчинити культурні бар'єри носіїв обох мов. Надзвичайним слід вважати той факт, що, як свідчать дослідники, зукраїнізовані росіяни активно переймаються українською ментальністю [Ставицька, Труб 2007, 81–83], запозичуючи українські святкові та буденні обряди, традиції, прикмети буття тощо.

6. Як феномен комунікативного простору в умовах українсько-російської двомовності суржик останнім часом зазнає досить розгалуженої концептуалізації в лінгвістичному і екстралінгвістичному аспектах, набуваючи характеристик культурного концепту, завдяки своєму натужному когнітивному та експресивному потенціалу.

Як культурний концепт суржик є не тільки суттєвою ознакою специфічної мовної ситуації, у якій беруть участь дві мови, а й всього того, що асоціюється з мовою, суспільством, етнокультурою, освітою та національною ідентичністю й національною гідністю мовців. Ставши концептом культури у мовній картині світу не тільки українців, а й росіян, він, певною мірою, розширив обсяги концептосфери кожної з мов.

7. Суржикове мовлення як мовлення інтерференційне й адаптивне не повинно, звичайно, ставати нормою спілкування і потребує розробки правил такої адаптації

й корекції, які враховуть і зони інтерференції, і її елімінацію на кожному з рівнів мовної системи. Відсутність всіх можливих заходів, орієнтованих на мінімізацію і викорінення суржикового мовлення з метою переходу на повноцінне компетентне й вправне мовлення, буде сприяти формуванню почуттів остраху та невпевненості у мовців за своє недосконале й помилкове мовлення. Щоб убезпечити себе від мовленнєвої девіації, викликаною "некомпетентною" українською чи російською мовами, мовці вдаються до специфічної моделі спілкування, що набуває вигляду двох паралельних комунікативних процесів, у кожному з яких мовець використовує код тільки однієї з мов – української або російської. Взаєморозуміння мовців при таких умовах спілкування відбувається тільки завдяки високому ступеню спорідненості мов. Це досить часто можна спостерігати в межах політичного медіапростору, кожен з учасників якого дозволяє собі, порушуючи всі етикетні норми, брати участь у спілкуванні тільки своєю рідною мовою.

Попри всі негативні рефлексії суржику як поганої мови, гидкої суміші переплавленої української і російської мов чи мішанини двох близькоспоріднених мов не слід звинувачувати звичайного мовця у наявності в його мовленні ознак суржику, а намагатися фахівцям з корекції такого мовлення допомогти його учасникам поступово і послідовно позбутися всіх недоречностей, порушень і помилок, залишаючись при цьому толерантними, "терплячими до слабкостей тих, для кого усна чи писемна мова не є професією" [Новиков 1998: 146].

Крім того, не слід вважати реальними перспективи щодо укорінення суржику при україномовному спілкуванні та надання йому в подальшому статусу мовного коду, а також розглядати його як етап переходу від української мови до російської, тобто його нативізації. Досить оптимістичними є слова відомого вітчизняного фахівця з проблем культури мовлення М. Феллера про те, що "у народу, який живе на своїй землі, перетворення суржику на мову можливе хіба лише за умови національного нищення цього народу" [Феллер 2001: 2].

Статья посвящена вопросам статуса, объективных и прагматических характеристик суржика как феномена украинско-русского двуязычия.

Ключевые слова: суржик, интерференция, идиом, объективная и нормативная точки зрения на язык, прагматизм суржика.

The article deals with questions of the status, objective and pragmatic characteristics of surzhyk as a phenomenon of the Ukrainian-Russian bilingualism.

Key words: surzhyk, interference, idiom, objective and normative points of view on language, pragmatism of surzhyk.

Література:

1. *Б.де Куртене И. А.* Избранные труды по общему языкознанию. – Ч. 1–2. – М.: Издательство АН СССР, 1963. – 388 с.
2. *Б.де Куртене И. А.* Некоторые общие замечания о языковедении и языке. История языкознания 19–20 веков в очерках и извлечениях. – Ч. 1. – Москва: Просвещение, 1964. – С. 263–284.
3. *Возняк Т.* Тексти та переклади – Харків: Фоліо, 1998.
4. *Демченко В.* Мовне середовище: екстралінгвістичний нарис про південь України. – Херсон, 2001.

5. *Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г.* Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичної термінології. – Київ: Либідь, 2001. – 222 с.

6. *Іжакевич Г. П.* Стилістично-функціональна диференціація словникового складу української літературної мови. – Сучасна українська літературна мова. Стилістика. – К.: Наукова думка, 1973. – 587с.

7. *Лайонз Дж*. Введение в теоретическую лингвистику. – М.: Прогресс, 1978. – 543 с.

8. *Ларін Б. О.* Мовний побут міста // Червоний шлях. – 1928. – № 5–6. – С. 190–198.

9. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 683 с.

10. *Масенко Л. Т.* Мова і політика. – К.: Соняшник, 1999.

11. *Новиков О.* Ноблесс оближ. О нашем речевом поведении // Новый мир. – 1998. – № 1. – С. 139–153.

12. *Пешковский А. М.* Объективная и нормативная точки зрения на язык // История языкознания 19–20 веков в очерках и извлечениях. – Ч. 2. – Москва: Просвещение, 1964. – С. 231–243.

13. *Сербенська О. А.* Культурологія мовленого слова: звуковий лад мови як феномен національної культури // Система і структура східнослов'янських мов: Міжкафедральний збірник наукових праць / Нац.пед.ун-т ім.М.П.Драгоманова. – К., 1999. – 287 с.

14. *Ставицька Леся, Труб Володимир*. Суржик: міф, мова, комунікація // Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти. – К.: Пульсари, 2007. – С. 31–120.

15. *Тараненко О. О.* Суржик // Українська мова. Енциклопедія. – К., 2004. – С. 665–668.

16. *Феллер Мартен*. Чи може суржик стати мовою? // Українська мова та література. – 2001. – Ч. 40. – С. 2–3.

17. *Цыганенко Г. П.* Этимологический словарь русского языка. – Киев: Радянська школа, 1970. – 579 с.

18. *Шумилов О.* Мова, суржик, "язык": єдність та боротьба протилежностей на межі тисячоліть // Сучасність – 2000. – № 10. – С. 110–124.

УДК 811.161.2.09

ПРЕЦЕДЕНТНІ ІМЕНА З АНТИЧНИХ МІФІВ В ОНОМАСТИЧНОМУ ПРОСТОРІ РОМАНУ ЛІНИ КОСТЕНКО "ЗАПИСКИ УКРАЇНСЬКОГО САМАШЕДШЕГО"

Михайлова Олена Григорівна
канд. філол. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті висвітлено роль античних міфотеонімів як прецедентних імен в ономастиконі роману Ліни Костенко. Імена давніх богів є одиницями культурного коду з високим асоціативним потенціалом, що робить їх основою для створення різних видів тропів.

Ключові слова: історична ономастика, антична міфологія, теонім, прецедентне ім'я, тропи.

Перший великий прозовий твір відомої української поетеси Ліни Костенко "Записки українського самашедшего" (ЗУС) став в Україні мистецькою, літературною і суспільною сенсацією [Кононов 2011]. Привертає до себе увагу оригінальна назва роману, яка нагадує читачеві про повість М. В. Гоголя "Записки сумасшедшего", цитати з якої органічно вплітаються у текст твору. Але, на відміну від гоголівського Поприщина, парадокс героя Ліни Костенко полягає у тому, що він – людина цілком нормальна. Психічно хворим він відчуває себе через "фантомні болі душі", викликані начебто звичними подіями, що відбуваються в його особистому житті та в країні. Герой не може пристосуватися до жорстокого сучасного світу, де "трагедії стають буднями людства", де забули про цінність людського життя.

Дискусійність викликає художня форма твору, оскільки досить важко визначити його жанрову приналежність. На наш погляд, тут поєдналися жанри історичного літопису, пригадаємо "Повість минулих літ", і щоденникових записів. Ймовірною є також паралель із жанром історичних хронік, відомим ще за часів Гайя Юлія Цезаря, автора "Записок про галльську війну" ("Commentarii de bello Gallico") або "Записок про громадянську війну" ("Commentarii de bello civili"). На відміну від військових мемуарів, "Запискам" Ліни Костенко властива емоційно-суб'єктивна оцінка історичних подій, а сама форма оповіді від першої особи нагадує про щоденникові нотатки. Авторка також визначає жанр свого твору як "діаріуш" – 'щоденник'. Термін має латинське походження (лат. diarium 'денні записи', від dies, diei 'день') і потрапив в українську мову через польське посередництво у добу середньовіччя, є застарілим і вживається сьогодні досить рідко. Широко відомим твором цього жанру є, наприклад, "Діаріуш подорожній" гетьмана Пилипа Орлика, присвячений подіям 1720 – 1733 років. Цікаво, що письменниця обирає фонетичний варіант "діяріуш" замість більш поширеного "діаріуш", підкреслюючи поетично-звукову асоціацію з іменником *дія*, а не *день*: "…чи хтось на світі веде *діяріуш* людства? Не свій особистий щоденник, не мемуари і спогади, не історію держав і народів, а саме *діяріуш*, запис *дій* і подій, компендіум фактів, щоб хоч щось збереглося в пам'яті, що *діялося* на цій планеті" (ЗУС, 245). Таким чином, "Записки" Ліни Костенко можна вважати новим синкретичним жанром, що наближається до історичної сповіді сучасного Нестора Літописця про "патологічну дійсність", у якій ми живемо.

Відлік часу в романі розпочинається з моменту "зламу століть", тобто з грудня 2000 року. Варто згадати, що герой "Записок" М. В. Гоголя занотовує у щоденнику нереальну дату "год 2000 апреля 43-го числа", а "український самашедший" Ліни Костенко начебто продовжує часопис гоголівського героя, завершуючи його груднем 2004 року.

Літопис особистого життя героя "Записок" – це тільки один епізод у нескінченному переліку подій, зафіксованих у "діяріуші людства". Сам оповідач – 35-річний киянин, програміст, людина інтелігентна й небайдужа. Він називає себе "здобиччю інформації", оскільки намагається бути в епіцентрі подій, що одночасно відбуваються в світі, в Україні і, зрозуміло, в його житті. Таким чином, герой Ліни Костенко наче живе у тривимірному просторі, де нереальне стає реальним, де власні проблеми переплітаються з проблемами державними, а державні переростають у світові. Глобалізація світу змінює масштаб подій, земна куля все більше нагадує "глобус Воланда", схилившись над яким, звичайна людина може відчути, як вібрує, стає рельєфною та наближається до неї будь-яка "цяточка на карті". Кожен з нас має нести відповідальність за те, що відбувається навколо нього, найстрашніше – це байдужість, що переконливо доводить сам головний герой. На початку роману він – людина слабка, безпорадна, занурена у свої буденні проблеми, але революція на Майдані повністю змінила його, зробила "причетним" до нової історії України: "тут (на Майдані) впізнаєш свою долю, і вона впізнає тебе". Роман закінчується словами: "От і настав наш День Гніву. Лінію оборони тримають живі" (ЗУС, 414).

Інформаційний потік, у якому "борсається, як у пісках" герой, має певну хронологію, інколи цілком реальну, інколи віртуальну, наприклад: 1 грудня, 9 мартобря, 43-тє число. Орієнтуватися у "мегабайтах пам'яті" допомагають особливі мовні маркери, які визначають хронотоп твору. Більшість цих маркерів належить ономастичній площині роману, який просто вражає читача "онімним" розмаїттям. Тривимірність простору твору відбивається у структурі ономастичного поля, яке можна поділити на умовні концентричні кола. Перше найменше коло представляє герой як окрема особистість. Друге коло, значно ширше за перше, уособлює героя як представника української спільноти, асоціюється з державою Україною та українцями як нацією. Третє найбільше коло робить його "громадянином світу", причетним до всіх подій, що відбуваються на планеті Земля. Проілюструємо сказане цитатою: "скільки нас, людства, вже є на планеті? Мільярдів шість? І серед них українці, дивна-предивна нація, яка живе тут з правіку, а свою незалежну державу будує оце аж тепер" (ЗУС, 11).

Ономастикон роману містить повний "спектр" онімів: *антропоніми* (імена людей), *топоніми* (власні географічні назви), *теоніми* (власні та класифікаційні назви богів, божеств, міфічних створінь), *ергоніми* (власні назви виробничих, суспільних, ідеологічних, конфесійних об'єднань людей), *космоніми* (власні назви космічних об'єктів), *ідеоніми* (власні назви духовних предметів – творів письменників та інших митців), *хрононіми* (власні назви подій, часових відрізків) та ін. [Карпенко 2006, 12]. Але розподіляються власні назви в структурі ономастичного поля нерівно. Так, у першому колі практично відсутні антропоніми: сам герой не має імені, анонімними є члени його родини та найближчі друзі. Навколо безіменного "я" оповідача сконцентровані

апелятивні назви: дружина, теща, малий (син), батько, нова дружина батька, син нової дружини – Тінейджер, друг-програміст, який згодом отримав ім'я-перифраз "Лев, інвертований на пустелю" через анекдот про лева, що сам розповів. Власне ім'я має лише друг малого, син сусідів Борька, якого герой характеризує таким чином: "Борька це Борька, я не скажу: ідіот, у Швеції педагоги коректно сказали б: "дитина прихованого потенціалу" (ЗУС, 63). Після загибелі Борьчиного батька з'являється ім'я-прізвисько у матері Борьки – Гламур. Таким чином, функції антропонімів у першому колі найчастіше виконують апелятивні назви, що є звичним для родинного спілкування [Карпенко 2006, 15]. Зауважимо, що деякі з апелятивів пишуться з великої літери, отже формально виконують функції власних назв, наприклад: Тінейджер, Гламур та ін. Порівняно невелика кількість пропріальних назв у першому колі створює "нейтральний фон" для великої кількості онімних одиниць, які належать до другого й третього кола ономастичного простору роману.

Предметом нашого дослідження ми обрали пропріальні назви з античної міфології, божественні прототипи яких перетворилися на своєрідні еталони сприйняття навколишнього світу, набули функції прецедентних імен, універсальних "одиниць культурного коду" [Гудков 2008, 9]. Під прецедентним іменем ми розуміємо "складний знак, при вживанні якого в комунікації відбувається апеляція не до власне денотату, а до набору диференційних ознак імені" [Красных 2003, 172]. Античні міфотеоніми, на наш погляд, складають особливу групу прецедентних імен, які наочно демонструють актуальність культурного досвіду минулого та визначають морально-етичні цінності сьогодення, оскільки "відомі будь-якому сучасному homo sapiens незалежно від його приналежності до тієї чи іншої національно-лінгвокультурної спільноти" [Красных 1998, 69].

Ліна Костенко майстерно вплітає античні імена у мову прозових, а особливо поетичних творів [Михайлова 2008, 34]. Прецедентні імена зберігають важливі фрагменти історичної пам'яті українського народу, привертають увагу до проблеми "зв'язку часів, наступності поколінь, національних традицій і святощів, "коріння й витоків" [Жуковська 2010, 6]. Таким чином, античні теоніми у творах поетеси є знаками високої духовної культури минулого, іменами, через які розкривається історичний, етичний та культурологічний аспекти світосприймання.

Міфологічні прецедентні імена мають стійку емоційну конотацію, допомагають виразно висловити авторську позицію, легко перетворюються у прозовому тексті на оригінальні художні засоби. Так, на сторінках роману ми зустрічаємо різні способи актуалізації міфологічних імен. Найпростішим є вживання пропріальних теонімів у порівнянні, де вони зберігають денотативне значення: "Віталій Кличко бився як *Геркулес*, але переміг Ленокс Люїс"; "я вже, як *Одіссей*, хотів би залити вуха воском" (ЗУС, 296; 210). Але більшість прецедентних імен міфологічного походження зберігає лише асоціативний зв'язок з певними культурними символами, чим створює своєрідний позитивний "імідж". Подібне вживання прецедентних імен цілком відповідає гірко-іронічному визначенню нашого сьогодення у "діаріуші": "була епоха Відродження, епоха Просвітництва, а у нас тепер "Время Шустова", "Время Мягкова" (ЗУС, 211). Герой роману подібно до "*Одіссея*, хотів би залити вуха вос-

ком", але не через спів солодкоголосих сирен, а щоб не чути набридлі рекламні гасла: "Все опосіла знову реклама… Її вже вплітають у двозначні натяки, карколомні трюки і античні сюжети. *Олімпійські боги* дудлять вітчизняне пиво. Махають крильцями гігієнічні прокладки. Пританцьовують пральні машини. Співає бутерброд" (ЗУС, 210). Антична міфологія, божественні імена з тисячолітньою історією, передаються у "плебейській транскрипції", втрачається нерозривний культурний зв'язок епох. Історична "амнезія" призводить до "варваризації" суспільства, що, як слушно зауважує Ліна Костенко у своїй лекції "Гуманітарна аура нації", є "…особливо небезпечним для націй, які не пройшли ще своїх престижних стадій, які в рецепціях світу ще не мають духовної аури, і раптом одержали доступ до світової культури в її плебейській транскрипції" [Костенко 1999, 3]. Яскравих прикладів контекстуального "знецінення" античних прецедентних імен чимало на сторінках роману. Так, герой "Записок" нотує чергову національну подію – показ у прямому ефірі шоу-акції "Бізнес – Олімп", під час якої "те, що зветься елітою, роздає саме собі національну премію "*Прометей*-престиж" (ЗУС, 95). Герой, а отже й авторка, звертається до української бізнес-еліти з риторичним запитанням: "Але чому національну, все ж таки і *Прометей*, і Олімп це антична Греція. І який престиж? Невже їм здається, що бути прикутим до скелі, з печінкою закльованою орлом, це престижно?" (ЗУС, 95). Замість звичної Дошки пошани з фотографіями "переможців змагань" перед нашими очима з'являються: "*Зевси* важкої металургії, *Гермеси* енергетики, *Меркурії* торгівлі, *Аполлони* шоу бізнесу…" (ЗУС, 208). Зберігаючи традиційне написання пропрільних назв з великої літери, Ліна Костенко вживає форми множини замість однини, що наближає теоніми до апелятивів. Несумісне поєднання античних божественних імен з назвами сучасних економічних галузей сприймається як авторський оксюморон. Нищівну іронію підсилює риторичне запитання: "Боже, скільки народ має достойників, чого ж він так недостойно живе?" (ЗУС, 208).

Поширеним виражальним засобом є метонімічне вживання античних теонімів. Як відомо, "метонімія полягає у використанні певної лексеми для позначення фактів і явищ, суміжних з фактами чи явищами, позначуваними даною лексемою" [Семчинський 1996, 148]. Так, образ та ім'я грецької богині правосуддя символізують в "Записках" судову гілку української влади: "Вчора по телебаченню показали *Феміду* із зав'язаними очима. Все знали давні греки, і про нашу прокуратуру теж" (ЗУС, 17). Нове семантичне наповнення отримує не тільки пропріальний теонім, але й сам образ богині, її обов'язкові божественні атрибути: "Така наша українська *Феміда* – у грецької зав'язані очі, у нашої заплющені" (ЗУС, 298). Богиня правосуддя також асоціюється у романі із збиральним образом влади, яка звично вирішує долю народу: "а політична *Феміда* все щось зважує на своїх терезах. Спритні політики перестрибують з шальки на шальку. Перекидають гирки своїх інтересів. Свинцеві гроби чекають своїх вантажів" (ЗУС, 275).

Якщо теонім Феміда як символ правосуддя і справедливості змінює своє позитивне забарвлення на негативне безпосередньо у контексті твору, то образ міфічного Мінотавра, народженого від протиприродного шлюбу людини й тварини, має первісну негативну конотацію. Напівлюдина з головою бика, міксантропічне кро-

вожерне створіння, що стереже лабіринт – це розгорнута метафора для зображення української влади: "коридори влади – це лабіринт *Мінотавра*. По тій багнюці чистим не пройдеш. Все хтось обляпає або вкусить" (ЗУС, 289). Прецедентне ім'я Мінотавра зустрічається також у порівнянні для характеристики можновладців: "…їх ніхто не може звільнити, відкликати – уже як потрапив у коридори влади, так уже й курсує довіку. Або заляже, як *Мінотавр*, і ні з місця. Обвішуй його орденами, вшановуй, бо він звик" (ЗУС, 198).

Герой роману – людина закохана, любов до власної дружини "з обличчям єдино коханої", рятує йому життя. Він вірить, що кохання може врятувати й увесь світ, але тільки справжнє, несхоже на той "великий проект для сімейного балдіння", який кожного дня демонструє "голубий екран". Головний герой толерантний до всіх, "традиційних і не традиційних", слушно ставить риторичне запитання: "хай собі люблятьcя хто як хоче, але для чого зчиняти такий галас?" (ЗУС, 115). Він втомився від телевізійного "*Еротодром*у" та благає: "поверніть мені мій захват перед жінкою. Хоч трохи магії, загадки, недосяжності..." (ЗУС, 114–115). В авторському неологізмі "еротодром" з'єдналися дві грецькі основи: ім'я бога кохання Ероса (Ерота) та основа "дром" із значенням 'біг, місце для бігу'. Неологізм підкреслює особливе ставлення авторки до людських почуттів, які не повинні бути об'єктом для розваги. Справжнє кохання символізує у романі образ римського бога Купідона з обов'язковими атрибутами – луком і стрілами. Так, оцінюючи якість сучасної кінопродукції, герой роману наголошує, що "розтиражоване" телевізійне кохання – це не сфера втручання божества, оскільки "*Купідон* стріляв не в геніталії, а в серце" (ЗУС, 115). Сучасному світові бракує почуття любові, "на моніторі нашої свідомості" все частіше з'являються великі й малі катастрофи, а "час натягується, як тятива, але не в руках *Купідона*" (ЗУС, 21).

Завершуючи аналіз прецедентних імен з античної міфології, треба зауважити, що більшість належить до другого кола ономастичного простору роману, яке асоціюється з Україною як державою та українцями як нацією. Проблема національної історії, пропагування загальнолюдських цінностей, відчуття "триєдності теперішнього, минулого і майбутнього", – все це повною мірою властиве як епічним поемам Ліни Костенко [Жуковська 2010, 131], так і першому прозовому твору. "Записки українського самашедшего" – це заклик не бути байдужим до історії своєї батьківщини, спроба повернути нашому суспільству історичну пам'ять. Історія кожної миті складає свій перелік імен, які залишаться в "діяріуші" людства, а нам вже сьогодні треба замислитися над питанням: "Чиїм сучасником себе можу вважати я?" (ЗУС, 256).

Статья посвящена роли античных теонимов как прецедентных имен в ономастиконе романа Лины Костенко. Имена богов являются единицами культурного кода с высоким ассоциативным потенциалом, что делает их основой для создания различных тропов.

Ключевые слова: историческая ономастика, античная мифология, теонім, прецедентное имя, тропы.

This article analyses the role of antique theonyms as precedent names in onomasticon of the novel of Ukrainian author Lina Kostenko. The names of gods are the units of cultural code with high level of associations and the base for creation of different tropes.

Key words: historical onomastics, antique mythology, precedent name, theonym.

Література:

1. *Гудков Д. Б., Ковшова М. Л.* Телесный код русской культуры: материалы к словарю / Дмитрий Борисович Гудков, Марина Львовна Ковшова. – М.: Гнозис, 2008. – 288 с.
2. *Жуковська Г. М.* "Усе іде, але не все минає". Пам'ять і час у творчості Ліни Костенко / Галина Жуковська. – К.: Книга, 2010. – 188 с.
3. *Карпенко О. Ю.* Когнітивна ономастика як напрямок пізнання власних назв: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.15 "Загальне мовознавство" / О. Ю. Карпенко. – К., 2006. – 33 с.
4. *Кононов І.* Лінія оборони Ліни Костенко // Електронний ресурс: www.ostro.org/articles/article-157046/print.html
5. *Костенко Л. В*. Гуманітарна аура нації або дефект головного дзеркала. – К.: Видавничий дім "КМ Academia", 1999. – 28 с.
6. *Костенко Л. В.* Записки українського самашедшего. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 416 с.
7. *Красных В. В*. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? / Виктория Владимирова Красных. – М.: Диалог МГУ, 1998. – 286 с.
8. *Красных В. В*. "Свой" среди "чужих": миф или реальность? / Виктория Владимирова Красных. – М.: Гнозис, 2003. – 375 с.
9. *Михайлова О. Г*. Античні міфотеоніми в поезії Ліни Костенко / О. Г. Михайлова // Актуальні проблеми слов'янської філології. Лінгвістика і літературознавство. – Вип. XVI. – К.: Освіта України, 2008. – С. 34–39.
10. *Семчинський С. В*. Загальне мовознавство. – К.: АТ "ОКО", 1996. – 416 с.

УДК 81'1'373.4

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ ПОВТОРЮВАНОСТІ НА РІЗНИХ РІВНЯХ МОВНОЇ СИСТЕМИ

Пахолок Зінаїда Олександрівна
канд. філол. наук, доц.
Волинський національний університет імені Лесі Українки

У статті розглядаються засоби вираження категорії повторюваності на фонетичному, морфемному, лексичному і синтаксичному рівнях мовної системи. Здійснений комплексний аналіз показав, що категорія повторюваності експліцитно реалізується в одиницях різних мовних рівнів та морфологічних і лексичних значеннях і є засобом надання адитивної та емоційно експресивної інформації читачу, інтерпретатору художніх текстів.

Ключові слова: категорія повторюваності, мовна система, рівні мови, морфологічні і лексичні значення, адитивна та емоційно-експресивна інформація, художні тексти.

Актуальність теми визначається загальною тенденцією в межах сучасного мовознавства до вивчення прагматико-комунікативних характеристик мовних засобів, до їх комплексного аналізу.

Мета статті полягає у визначенні особливостей використання категорії повторюваності на різних рівнях мовної системи та виявленні структурно–семантичних параметрів категорії повторюваності у художніх прозових текстах.

Об'єктом даного дослідження є категорія повторюваності.

Предметом вивчення виступають структурно-семантичні та прагматико-комунікативні особливості функціонування категорії повторюваності у художніх прозових текстах.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що здійснюється комплексний аналіз повторів стосовно їх структурно–семантичних і прагматико-комунікативних характеристик; поглиблюється розуміння категорії повторюваності як ізоморфного явища, що реалізується на всіх мовних рівнях і має вплив на здійснення прагматичної мети тексту.

Залученння в якості джерельної бази художніх прозових творів обумовлено двома причинами: по-перше, антропоцентричністю, з якої "випливає особливість, емпірично добре відома досліднику: об'єктом зображення художнього тексту завжди є герой у часі та просторі" [Чернухина 1983, 5], і, по-друге, близькістю до народної мови, яка чутливо фіксує сучасний стан мовлення.

Повтори у мові та мовленні мають екстралінгвальну природу, ними займалися не тільки філологи, але і психологи, філософи, культурологи – представники різних наукових напрямів і шкіл. Разом з тим, категорія повторюваності не знайшла висвітлення у монографічній літературі та продовжує залишатися об'єктом наукового інтересу. Традиція вивчення повторів у вітчизняному і зарубіжному мовознавстві дозволяє говорити про наявність системи, яка включає одиниці повторюваності, які знаходяться у відношеннях і зв'язках один з другим та утворюють певну єдність і цілісність. Одиниці повторюваності існують не ізольовано, а лише у протиставленні з іншими одиницями системи. Так, система мови включає ряд взаємопов'язаних понять – одиниці, рівні, парадигматичні та синтагматичні відношення, знаковість,

форма і функція, структура і субстанція, зовнішні та внутрішні зв'язки у мові, синхронія та діахронія, аналіз і синтез, регулярність і нерегулярність. Розглянємо поняття складових елементів системи – рівней, одиниць і функцій як найбільш значимих для категорії повторюваності.

У вітчизняній і зарубіжній лінгвістичній традиції мовна система визначається як рівнева. На двозначність такого терміну звернув увагу С. В. Семчинський: "Через те, що системи, з яких утворюється мовна структура, перебувають немов би в різних площинах, їх називають іще рівнями або ярусами або стратумами (від лат. stratum – шар). Однак названі терміни не можна вважати вдалими бо вони можуть породити уявлення про мову як про своєрідне нашарування однієї системи на іншу на зразок коржів торту "наполеон" [Семчинський 1996, 62]. Проте іншої назви у науковій практиці не було запропоновано, тому частину системи, яка є сукупністю взаємопов'язаних елементів, що являють собою єдине ціле, продовжують називати мовним рівнем. Відповідно до такого розуміння виділяють чотири основні рівні: фонетико-фонологічний, морфологічний, лексичний і синтаксичний з наявними одиницями.

У сучасній мові ми розрізняємо властивість мовних одиниць повторюватися, категорію повторюваності, процес і результат повторення, при цьому під повтором у самому загальному вигляді розуміємо не менше ніж двократне використання однієї і тієї ж одиниці з певною метою. Властивість мовних одиниць до повторення обумовлено природою мови, яка є відображенням предметів, явищ та існуючих зв'язків навколишньої дійсності. Процес повторення може бути повним або неповним. Якщо одиниця повторюється без зміни, то це повний повтор. При повторенні одиниця може повторюватися частково, при цьому її структура зазнає змін, відбувається трансформація: відсічення або прирощенння. Таке повторення називається неповним (вариативним, частковим). Результатом повторення є мовні одиниці, вони можуть бути розглянуті як нові одиниці або варианти відповідних неповторених.

Повтори пронизують усі жанри прозаїчного мовлення, використовуються у ситуації діалогу і монологу. Перша спроба теоретичного обґрунтування повтору була здійснена в античних риториках, оскільки V – початок VI ст. були розквітом ораторського мистецтва. Найбільш сильно впливаючими на слухача вважались початок і кінець фрази або періоду, тому античні ритори основну увагу приділяли місцю повторюваного слова. Ось чому їхня класифікація носила синтаксичний, а не лексичний характер: "Фрасимак є першим теоретиком мовленнєвого ритму, як Горгий – першим теоретиком звукових повторів. Антична традиція приписує Горгію "винахід" словесних фігур, в особливості трьох: антитези, симетрії складів і співзвуччя їх" [Меликова-Толстая 1996, 156]. Класична риторика розробила велику класифікацію повторів: у словнику Дж. Шиплі наводиться 34 назви різних видів повторів, відомих у античній риториці [DWLT 1970].

Найменшою одиницею повторюваності фонетико-фонологічного рівня у мові є фонема, а у мовленні – звук. Вигуки української мови, які використовуються для короткого вираження реакції індивида на різні події реальної дійсності або для вираження вимоги, бажання, повеління, достатньо повно фіксують явище повторюваності: *"– А-а! – одразу ж догадалася мати"* (Стельмах 147).

Поставлений на початку розмови чи діалогу вигук надає цілому висловлюванню забарвлення, що відповідно витікає із самої фрази. Усім вигукам у діалогічному мовленні притаманна одна загальна функція: встановлення і підтримання живого контакту між співрозмовниками.

Повторення звуку може передавати особливості вимови і вказувати на темпоритм мовлення: *"...Я тобі, дочко, скажу, що то є вели-и-ике діло – смертечка наша"* (Матіос 2006, 180).

Друга одиниця повторюваності фонетико-фонологічного рівня – склад знаходить прояв у звуконаслідуваннях, в їх основі лежить схожість первісних відчуттів, які знайшли вираження у подвоєнні або декількаразовому повторенні у широкому смислі цього слова, "ефект наслідування залежить від слухових і артикуляційних здібностей, а також від ступеня і визначеності, чіткості зразка, який наслідують" [Горелов 1974, 35]. Вони відтворюють рефлективні вигуки людей; звуки і крики тварин, птахів; звуки природних явищ: *"Коли біля нашої хвіртки з'явилася добра людина, ми чули догідливе чи розважливе "так-так-так". Ішла славна людина до хати, то й качка, хильцем-хильцем, супроводила її, немовби статечна господиня. Та досить було з'явитися на вулиці лютобровому дерилюду Митрофаненку або хитрюзі й пустомолоту Юхриму Бабенку, як птиця нагогошувалась, починала вибивати ногами сердиту плетеницю і застуджено репетувати: "ках-ках-ках!"* (Стельмах 9).

Порівнюючи зоотоніми української, російської, англійської і китайської мов, І. О. Голубовська прийшла до висновку, що вони "демонструють не стільки подібність звуконаслідування голосів одних і тих самих тварин і птахів, скільки розбіжності в їхніх мовних утіленнях" [Голубовська 2004, 40].

Звуконаслідування разом із повнозначним словом у художньому тексті може створювати комічний ефект, заснований на співзвуччі: *"– От його, з великого розуму, ти звеш кар-кар'єристом. А на кого ж він робить оце кар-кар? На тебе ж! Тоді хто з вас дурніший?"* (Стельмах 226).

До морфологічного рівня належить така одиниця повторюваності, як морфема (префіксальна, коренева, суфіксальна і постфіксальна). Повторення кореневої морфеми призводить до нарощування енергії висловлювання, яке полягає у посиленні лексичного значення предметності *"Другий із моїх засновків полягає в тому, що письменник має до діла з марнотою марнот"* (Андрухович 2006, 51). Між подібними кореневими повторами пишеться дефіс, якщо утворилася редуплікація (складне слово з одним основним і одним побічним наголосом) *""Боже, йому тридцять років, а він – дитина-дитиною", – із жалем подумала Корнелія"* (Матіос 2006, 91). Серед таких утворень зустрічаються редуплікації, що набули статусу фразеологізмів *"В цих бомбосховищах люди свого часу погубили силу-силенну якихось приватних речей..."* (Андрухович 2006, 221).

Суфіксальна і постфіксальна морфеми використовується у тексті як граматичний засіб для передачі одночасних дій *"Сиплеться, осипається листя, гнуться, горбляться берези, плаче і посміхається крізь сльози осінь і натрушує журбу на мою наболілу душу"* (Стельмах 108).

Лексичний рівень категорії повторюваності утворює слово. Найбільш уживаним у порівнянні з іншими видами повторів є лексичний повтор, пов'язаний з ідеєю

міри і кількості. Доведено, що "по відношенню до різних видів лексичних значень ця загальна ідея модифікується: для предметних значень – як множинність, різноманітність і схожість, для значень якостей – як ступінь якості, для процесів – як тривалість і багатократність" [Оглоблин 1980, 173]. Проілюструємо це положення прикладами повторів самостійних частин мови *"Загалом це було щось на кшталт оксамитової революції в парфюмерній справі. Про запахи краще не згадувати, але назви, назви*!" (Андрухович 2006, 27); *"Він подовгу нишпорив на горищі в старих-старезних фотографіях Проданюкової родини, сам не знаючи навіщо"* (Матіос 2006, 167); *"– От чого-чого, а цього я поки що вам не можу дати" (*Стельмах 87);*"– А чого ж він, твій кінь, за одну-однісіньку ніч кобилою став?"* (Стельмах 48); *"Стекло, все стекло, мов не було того нічого..."* (Забужко 2010, 562); *"<…> нікому ніколи повік-віку він уже звідти не явиться"* (Забужко 2004, 196).

Варто вказати на посилення апелятивної функції, воно досягається повтором назви об'єкту, до якого звертаються: *"– Ой гороше, гороше, чого ти минулого літа допустив до себе черву? – докоряє вона добірним горошинам"* (Стельмах 31).

Повторюватися можуть не тільки слова повнозначних частин мови, але і службових з метою посилення значення *"Ні, ні, неможливо, це неправда, цього не може бути…"* (Забужко 2010, 528).

Окрему групу утворюють слова з фонетичним вар'юванням – "слова-відлуння" – "*Саме десь під ту пору програму врешті просто прикрили, тишком-нишком, без ґвалту і крику <…>*" (Забужко 2004, 153). Появу таких слів у мові можна пояснити тим, що "пройшовши спільну для всіх "школу ігрової рими" у дитинстві (казки, приказки, лічилки, пісеньки–дражнилки, римовані прізвиська), які включають у себе і римовані слова-повтори, деякі носії мови приймають дану словотвірну модель як особисту експресивну універсалію, придатну для вираження самих різноманітних експресивно-емоційних смислів" [Матвеева 1985, 90]. Наприклад, для передачі психологічного стану героя *"Того ранку я щойно приїхав до Києва, всюди на мене чекали справи, чекали домовленості, я пустився в біги вже з восьмої, щоб устигнути з обіцянками-цяцянками бодай наполовину"* (Андрухович 2006, 21).

Слово може повторюватися у тексті, вступаючи у парадигматичні відношення. Для кращого сприйняття такого повторення, для привернення уваги використовується графічний спосіб виділення – курсив: "*Пам'ятаю*: спочатку було море" (Роздобудько 133); "*Пам'ятаю*, як, долетівши до межі листяного простору, відчула опір якоїсь невидимої мембрани…" (Роздобудько 134); "*Пам'ятаю* гостре бажання повернутися назад – у крони, в молоко, у воду" (Роздобудько 134).

Письменники досить часто поєднують лексичний повтор з редуплікацією, шо надає більшої ритмічності тексту *"Зараз я йому розповім. Усе-все розповім"* (Забужко 2004, 177);*"Рука біла-біла, майже безкровна, майже нежива, але велика й сміла, як сама Анна в зрубі коло потоку"* (Матіос 2006, 157).

У художніх прозових текстах категорія повторюваності реалізується не тільки на структурному рівні, але й на семантичному, оскільки відбувається повторення слів близьких за значенням *"І ось. На любуйся-милуйся, Катерино!*" (Матіос 2006, 160). Дана конструкція бере свої витоки з усної народної творчості, тому не дивно,

що вона найуживаніша у повісті Михайла Стельмаха, навіть назва "Гуси-лебеді летять..." свідчить про тісний зв'язок твору з фольклорною традицією. У читача виникає асоціація з народною казкою про Івасика-Телесика, в якій гуси-лебеді врятували його від злої сили.

Синтаксичний рівень категорії повторюваності реалізується у двох одиницях – словосполученні і реченні. Перша з них тісно пов'язана зі словом, оскільки являє собою складне найменування явищ дійсності:*"Ось воно як. Ось воно, значить, що"* (Забужко 2010, 685). Повтор словосполучення може відбуватися разом із повтором одиниці іншого рівня, наприклад, звуку, що надає невимушеності у передачі комунікативної манери мовця: *"А діти зробили дуже добру труну, ду-у-уже добру, скажу тобі, дочко"* (Матіос 2006, 181).

Речення – велика структурна одиниця, яка має смислову та інтонаційну завершеність, проте вона є найменш застосованою у порівнянні з іншими *"Та гріха він не мав. О, ні. Гріха він не мав*" (Матіос 2006, 150).

Повторення на початку і в кінці тексту одного і того ж речення виступає художнім прийомом кільцевим повтором. У романі Ірен Роздобудько "Вона: Шості двері" перше речення: *"Я добре пам'ятаю день і ту мить, коли з'явилася на світ"* (Роздобудько 133), останнє речення *"... Я добре пам'ятаю той день і ту мить, коли з'явилася на світ…"* (Роздобудько 310). Текст роману починається і закінчується одним і тим же реченням з невеликою відозміною: додаванням займенника "той" і графічного прийому трьох крапок, які створюють враження вирваного з контексту речення і породжують ілюзію чогось невисказаного, спонукають до роздумів. У читача має виникнути бажання поміркувати над тим, що було до того і що буде після.

У прозаїчному художньому тексті повтори здійснюють рекурентний зв'язок тексту по горизонталі та вертикалі, виступаючи засобом внутрішньофразового зв'язку *"Але хто, хто то був?!"* (Забужко 2010, 524) і міжфразового зв'язку *"Як і раніше, я намагалася малювати на шпалерах за шафою у своїй кімнаті. З кожним роком, навчена в садку малювати рівні лінії і кружечки, я надавала розчеркові чіткішої форми"* (Роздобудько 135). Контактний міжфразовий зв'язок здійснюється за допомогою повтору лексичного або синтаксичного повтору і називається ланцюговим*"А тепер не то саме? То саме-самісіньке"* (Матіос 2006, 192). Дистантний міжфразовий зв'язок завжди опосередкований фрагментом тексту. Наприклад, роман Марії Матіос "Щоденник страченої" починається в такий спосіб: *"–...Мабуть, навіки завойованих жінок, як і навіки завойованих територій, і справді немає, – із лагідністю прирученого змія прошепотів, ніби просичав, чоловік, нахиляючись до самих моїх очей"* (Матіос 2005, 6). Це речення повторюється повністю в кінці твору, тільки додається уточнення "майже": *"нахиляючись майже до самих моїх очей"* (Матіос 2005, 139).

Відомо, що слово, яке повторюється повністю або частково, завжди змінює своє значення. Зміна значення пояснюється двома причинами: по-перше, повторення слова у межах мікроконтексту – явище незвичайне для художнього тексту, воно виступає як стилістичний засіб. По-друге, повторювані слова займають у синтаксичній структурі різні позиції, які стають семантично значимими. Повторна поява слова відправляє читача до першого слова і викликає його переосмисленння: слово

може сприйматися вже не у своєму узуальному, а в оказіональному значенні. Наведемо приклад з роману Ірен Роздобудько *"Пам'ятаю: спочатку було море. Його простір – м'який і обволікаючий, як гліцеринова олія, – увесь був пронизаний тонкими ультрамариновими променями, всередині яких рухалися золотаві бульбашки. Вони приємно лоскотали шкіру, наповнюючи її повітрям і підштовхували до поверхні. За рівним краєм води була така сама рівна, мов біла пелюшка, смуга повітря. Підхоплена золотавими бульбашками, я легко опинилася в білому просторі, навіть не встигнувши усвідомити, що стихія змінилася. Повітря було легким і прохолодним, як струмінь молока. Однак цей прошарок видався мені зовсім нецікавим, ніби чистий аркуш паперу, і я полинула далі вгору. А вгорі був ліс. Точніше – лише крони – гігантських дерев (за яку твердинь чіплялося їхнє коріння, я не зрозуміла). Ці крони не були схожі на жодне дерево у світі. Розкидисте віття – синьо-зеленого насиченого кольору – тяглося вздовж усього простору, як часом тягнуться від краю до краю неба дощові хмари. Летіти між гілками було весело. Взагалі, літати – от що було найчудовішим із усієї пригоди"* (Роздобудько 133),

Поява і широке розповсюдження одиниць категорії повторюваності у художніх текстах пояснюється загальними законами організації естетичного цілого, "повтори генетично притаманні прозі, яка виросла з давньої епічної поезії, у якій вони не тільки допомагали розумінню і запам'ятовуванню тексту, не тільки несли певну сакральну функцію, але й відігравали немалу роль у самій побудові твору, в упорядкуванні мовленнєвої стихії, у рухові думки, тобто були художньо важливі. Майже у кожного письменника (при усій несхожості індивідуальних стилів, творчих напрямів і художніх методів) ледве не у кожному творі ми знайдемо повтори і на словесно-образному і на композиційному рівні, як усвідомлені автором, так і випливаючі зі смислу цілого" [Красиков 1994, 34].

В основі категорії повторюваності як лінгвістичного явища знаходиться психологічний феномен репродукування знань та досвіду. При дослідженні особливостей відображення категорії повторюваності в мові ми зіштовхуємося не лише з мовними проблемами, а також з проблемами мислення і пізнання, тому в лінгвістиці проблема відображення відношень мовними засобами розглядається з урахуванням філософського, когнітивного і лінгвістичного аспектів.

Аналіз наявного ілюстративного матеріалу свідчить про чисельність прикладів із використанням категорії повторюваності. У прозових творах сучасної української літератури категорія повторюваності – неодмінний текстовий компонент, який активно функціонує на всіх рівнях мовної системи і є відображенням образного світосприйняття автора, його індивідуальної мовної картини світу і проявляється у типології повторів.

Засобами вираження категорії повторюваності є рівнеутворюючі одиниці мовної системи: фонема, склад, морфема, слово, словосполучення і речення. Вони можуть вступати у парадигматичні та синтагматичні відношення з одиницями того ж рівня мови: фонеми можуть сполучатися тільки з фонемами, склади – зі складами, морфеми – тільки з морфемами, слова – зі словами. З одиницями інших рівнів одиниці повторюваності пов'язані ієрархічними відношеннями: фонеми входять у склади,

склади – у морфеми, морфеми – у слова, слова – у речення, і, крім того, речення складаються зі слів, слова – з морфем, морфеми – зі складів, склади – з фонем, які, повторюючись, утворюють нові слова, варіанти слів, фразеологізми. Для підкреслення, посилення певних деталей в описі, створенні експресивного забарвлення у мовленні використовується стилістичний прийом повторення.

Категорія повторюваності є засобом передачі в тексті ритмічної інтонації та виступає як лінгвостилістичний засіб вираження авторської модальності і прагматичної настанови тексту.

Одиниці категорії повторюваності, структурно виділяючись у тексті, виконують композиційну функцію, пов'язуючи дистантно розташовані фрагменти тексту, акцентуючи певні семантичні, лексичні і звукові ряди або виділяючи ключові у смисловому відношенні текстові фрагменти.

Категорія повторюваності експліцитно реалізується в повторенні морфологічних і лексичних значень і являє собою рекурентну представленість семантичних компонентів глибинної структури тексту, яка є засобом надання адитивної та емоційно-експресивної інформації читачу, інтерпретатору художніх текстів.

В статье рассматриваются средства выражения категории повторяемости на фонетическом, морфемном, лексическом и синтаксическом уровне языковой системы. Осуществленный комплексный анализ показал, что категория повторяемости эксплицитно реализуется в единицах разных языковых уровней, в морфологических и лексических значениях, являясь средством придания аддитивной и эмоционально-экспрессивной информации читателю, интерпретатору художественных текстов.

Ключевые слова: категория повторяемости, языковая система, уровни языка, морфологические и лексические значения, аддитивная и эмоционально-экспрессивная информация, художественные тексты.

The paper deals with the means of the iteration category expression on the phonetic, morpheme, lexical and syntactical levels of language system. The complex analysis done has shown that the iteration category is explicitly realized in the units of different language levels, also in morphological and lexical meanings, and appears a mean to provide a reader, an interpreter of belles-letters, with additive and emotionally expressive information.

Key words: iteration category, language system, language levels, morphological and lexical meanings, additive and emotionally expressive information, belles-letters.

Література:

1. *Голубовська І. О.* Етнічні особливості мовних картин світу: монографія. – К.: Логос, 2004. – 282 с.
2. *Горелов И. Н.* Проблема функционального базиса речи в онтогенезе. – Челябинск: Челябинск. пед. ин-т, 1974. – 115 с.
3. *Красиков М. М.* Искусство… повторяться (Из опыта прочтения "Войны и мира" Л. Н.Толстого) // Русская филология. Украинский вестник. – 1994. – № 2. – С. 31–35.
4. *Матвеева Т. В.* Рифмованный повтор как экспрессивная лексическая единица // Лексическая и грамматическая семантика. – Новосибирск: Новосибирск. гос. ун-т им. Ленинского комсомола, 1985. – С. 82–91.
5. *Меликова-Толстая С.* Античные теории художественной речи // Античные теории языка и стиля (антология текстов). – Спб: Алетейя, 1996. – С. 155–177.
6. *Оглоблин А. К.* Материалы по удвоению в мадурском языке // Языки Юго-Восточной Азии. Проблемы повторов. – М.: Наука, 1980. – С. 165–177.

7. *Семчинський С. В.* Загальне мовознавство. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: АТ "ОКО", 1996. – 416 с.

8. *Чернухина И. Я.* Принципы организации художественного прозаического текста : автореф. дис… доктора филол. наук / Чернухина Инна Яковлевна; Моск. гос. пед. ин-т им. В. И. Ленина. – М., 1983. – 30 с.

9. *DWLT* – Dictionary of World Literary Tems. Ed. by Joseph T. Shipley. Third edition. – London: George Allen & Unwin Ltd Ruskin House Muzeum Street, 1970. – 466 p.

Додаткова література:

1. *Андрухович Ю.* Диявол ховається у сирі. Вибрані спроби 1999–2005 років. – К.: Видавництво "Часопис "Критика"", 2006. – 318 с.

2. *Андрухович Ю.* Перверзія. – Львів: Класика, 1999. – 290 с.

3. *Забужко О.* Музей покинутих секретів: Роман. – Вид. 2-е, доп. – К.: Факт, 2010. – 832 с.

4. *Забужко О.* Сестро, сестро: Повісті та оповідання. – 2-е вид. – К.: Факт, 2004. – 240 с.

5. *Матіос М.* Нація. Откровення. – 3-е вид., доп. – Львів: Літературна агенція "Піраміда", 2006. – 204 с.

6. *Матіос М.* Щоденник страченої. Психологічна розвідка. – Львів: Літературна агенція "Піраміда", 2005. – 192 с.

7. *Роздобудько І.* Він: Ранковий прибиральник. Вона: Шості двері. – К.: Нора-Друк, 2005. – 302 с.

8. *Стельмах М. П.* Гуси-лебеді летять… Щедрий вечір. – К.: Веселка, 1975. – 256 с.

УДК 81'373.4

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СИНТАКСИЧНИХ ЗАСОБІВ ЕКСПРЕСІЇ У ВЕБ-КОМЕНТАРЯХ (на матеріалі британських он-лайн газет)

Тирон Ірина Володимирівна
асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються особливості передачі експресивності на синтаксичному рівні в веб-коментарях, які стали невід'ємною частиною сучасних англомовних он-лайн газет.

Ключові слова: веб-коментар, експресивність, медійний дискурс, синтаксичні експресивні засоби.

Актуальність даної статті зумовлена процесами глобалізації та конвергенції, що відбуваються в сучасному інформаційно-комунікативному просторі, змінюючи природу спілкування між людиною та новітніми технологіями. Під впливом нових медіаресурсів та мультимедійних технологій відбувається трансформація класичних засобів масової інформації в якісно нові *Інтернет* (*сітьові*) *ЗМІ*, які поступово стають провідниками сучасних знань. ***Мета*** статті полягає у визначенні експресивності синтаксичних конструкцій в медійному континуумі. ***Предметом*** дослідження є коментарі читачів до статей в британських он-лайн газетах. ***Об'єктом*** є синтаксичні конструкції у коментарях. ***Наукова новизна*** статті полягає в тому, що вперше синтаксичні засоби експресії досліджуються в коментарях до суспільно-політичних статей он-лайн видань.

Офіційна комунікація, літературна мова, які раніше домінували як матеріал лінгвістичного аналізу, поступаються зараз іншим жанрам, стилям, зниженим регістрам [Бєлова 2003, 18]. Постійний динамізм засобів мас-медіа сприяє стрімкому розвиткові *медіамови* (*media language*), у якій реалізується комунікативно-когнітивна функція, тобто здатність мови ЗМІ управляти колективним адресатом [Кубрякова, Цурикова 2003, 22]. З розвитком електронних (сітьових) медіа (*digital media*) спектр питань, що обговорюється в межах сучасної лінгвістики, постійно збільшується. Дослідження сітьових ЗМІ та віртуальної комунікації збільшує інтерес до вивчення так званих *он-лайн жанрів* або *електронних жанрів*, які трактуються як "специфічний модус існування тексту, що пов'язаний з електронними носіями" [Кампанадзе 2000, 2]. Особливий інтерес сучасної лінгвістичної науки викликають жанри, які зародилися в рамках Інтернет-простору і не можуть існувати без нього – це, так звані "*неканонічні жанри*" [Селютин 2009, 139–140]: електронна пошта, ICQ, чат, форум, соціальна мережа, ігровий портал, швидкий розвиток яких не міг не вплинути на жанрову систему англомовних газет та журналів, що існують в он-лайн режимі. Аналіз змістовного матеріалу таких британських он-лайн газет, як: *Daily Express com.uk, The Guardian com.uk, Independent com.uk, Mirror com.uk, Sun com.uk, Telegraph com.uk* дозволяє виокремити поняття *коментарю* (*comment*), який разом з авторським матеріалом представляє нову динамічну єдність, якої не було в редакціях традиційних ЗМІ. Явище веб-коментарю (*web-comment*) у віртуальному просторі представляє собою "репліку чи роздум, які Інтернет-користувачі

залишають біля прочитаного тексту, проглянутого відео чи малюнку" [Словарь молодежного сленга]. Коментар став одним із фундаментальних понять у молодіжній субкультурі та увійшов у лексичну систему вітчизняних Інтернет-користувачів як слово-жаргон "*комент*" або "*камент*".

Лінгвістичний статус веб-коментарю є невизначеним в сучасному медіа-дискурсі. Думку про те, що веб-коментар потрібно виокремлювати як окремий жанр висловлює О. В. Алексєєв, який, беручи за основу типологію мовленнєвих жанрів К. Ф. Сєдова, визначає веб-коментар як субжанр окремого гіпержанру (блогу, форуму) [Алексеев 2003]. Жанрова організація мовленнєвої комунікації веб-коментарю представлена висловлюваннями комунікантів, які володіють високим потенціалом експресивності, що представляє інтерес для сучасної лінгвістики. *Експресивність* пов'язана з проявом суб'єктивного начала в мовленні, що супроводжує пізнання об'єктивної дійсності та відображає зміст індивідуальної свідомості носія тієї чи іншої мови, тому є однією з найскладніших лінгвістичних категорій [Глазкова 2010, 2].

Використання синтаксичних засобів експресії у веб-коментарях обумовлено прагненням *он-лайн мовця* не тільки висловити свої думки з приводу прочитаного, а й привернути увагу, справити враження на інших комунікантів, що часто породжує діалог та полілог між комунікантами. Аналіз матеріалу показав, що значний експресивний потенціал мають багаточленні атрибутивні словосполучення, які складаються із ядра, представленого іменником чи функціонально рівнозначним йому словом або сукупністю слів та ад'юнктом-словом чи сукупністю слів, що виконують функцію означення. Розглянемо такий приклад: "*If there is anyone who should be forgiven, then it is that* ***wooly headed liberal fascist clown***". В даному реченні "*wooly headed liberal fascist clown*" є п'ятикомпонентним атрибутивним словосполученням, у якому препозитивний ад'юнкт представлений чотирма прикметниками: *wooly*, *headed, liberal*, *fascist*, що утворюють семантично й граматично залежну послідовність компонентів, сукупність яких надає експресивного відтінку усьому реченню. Характерним є частотне використання в якості препозитивного ад'юнкта двох прикметників: *lefty bearded idiot, big mouth Obama, potty-mothered president*; трьох**:** *wishy-washy liberal left moon-bats*; *high tech computerized fish finders, psychotic sociopathic bloodthirsty mass murders*; одночасно прислівників та прикметників: *intensely angry people, hideously white indigenous English, notoriously monolingual Brit, brilliantly dressed display mannequins*; дієприслівника та прикметників: *a holocaust-denying racist, homophobic thug*, які в сукупності з іменником надають словосполученню виразності.

Атрибутивні словосполучення, до складу яких входять оказіональні утворення є розповсюдженими, що свідчить про прагнення он-лайн мовця виразити свої думки якнайцікавіше, а отже і якнайекспресивніше: *a truly radical* ***pay-as-you-drive*** *scheme, a* ***let-me-alone-or-I-cry*** *expression, a disgusting* ***food-to-crap*** *convector,* ***too-big-to fail*** *banks,* ***feel-good*** *factor*.

Потужним синтакичним експресивним засобом для вираження думок у веб-коментарях слугує синтаксичний повтор. Завдяки своєму емоційно-експресивному потенціалу синтаксичний повтор виступає засобом акцентування уваги читачів

коментарів, а також ритмічної організованості висловлювання. Розглянемо приклад веб-коментарю, який демонструє повний синтаксичний паралелізм:

The Ten Commandments, rewritten for our times:
We shall be afraid of industry
We shall be afraid of Islam
We shall be afraid of the crisis
We shall be afraid to eat chicken, beef, pork.
Or vegetables.
We shall be afraid of pollution.
We shall be afraid of today's youth.
We shall be afraid of computer games and pop music.
We shall be afraid of democracy.
We shall be afraid of each other.
Everything we have ever worried about is actually much worse than we thought [Daily Express, 2011].

Чітке дотримання синтаксично паралельних конструкцій у поєднанні з граматичним повтором, вираженим простим майбутнім часом, сприяє інтенсифікації, виразності даного коментарю. До того ж експресивність висловлювання забезпечується переліченням, що створюється субстантивними словосполученнями, у яких ад'юнкт виражений дієсловом з прийменником ***of***: *be afraid of industry, be afraid of Islam, be afraid of the crisis … be afraid of each other*. Експресивність висловлювання посилюється інфінітивною конструкцією "*to eat chicken, beef, pork*", у якому придієслівний ад'юнкт представлений повторенням іменників, утворюючи ***логічну градацію***, що опирається на так звану загальнолюдську понятійну базу [Федорова 1992, 31]. Виразність усього висловлювання: *"We shall be afraid to eat chicken, beef, pork. Or vegetables*" підсилюється парцельованою конструкцією "*Or vegetables*". Аналіз матеріалу показав, що значною експресивністю володіють повторювальні одиниці у фінальній позиції паралельних речень. Таке явище є особливо ефективним у структурі "питання – відповідь": "*So, where is the compensation for Piper Alpha? – Yank controlled. Torrey Canyon? – Yank controlled. Bhopal – Yank controlled. What about compensating the families of British servicemen who died because of "friendly fire" from the yanks?*" та, навпаки, "відповідь – риторичне питання": "*A good person is slandered and once slandered, treated with contempt and slandered further by the administration and the NAACP. What does this tell us? Journalists who advocate slander for political reasons condemn all this slander. What does this tell us?* Потужним експресивним засобом слугують еліптичні питальні речення та еліптичні речення-відповіді, наприклад: *"Maybe someone should give the clown a lesson? Piper Alpha?* ***An American pig.*** *Tory Canon?* ***An American ship.***

У веб-коментарях спостерігаємо широке використання парцельованих конструкцій, за допомогою яких он-лайн мовець акцентує увагу на висловленій ним думки чи ставлення до тієї чи іншої проблеми. Розглянемо такий приклад: "*Let's get one thing clear in our minds. This princess isn't really black.* ***She is drawing****. She could equally well be green or blue, or have fifteen arms and three heads and scales and*

feathers and it wouldn't change the storyline at all. ***She. Is. Drawing.*** *Not real*". У даному висловлюванні експресивність досягається тим, що повторювальне двічі речення "*she is drawing*" в останньому своєму прояві розбивається на окремі комунікативні одиниці. Така спеціально порушена структура речення не може не привернути увагу читача даного коментарю. Ще більшої виразності висловлювання отримує в кінці завдяки парцельованої конструкції *"not real*", що разом з попереднім висловлюванням виконує зіставну функцію. Крім того, інтенсифікація досягається завдяки полісиндетичного зв'язку, тобто багаточисельним повторенням сполучника *and* у четвертому реченні даного коментарю. Варто зазначити, що полісиндетон є часто вживаним засобом зв'язку між окремими реченнями, наприклад:

"*The irony of it is to be frank too much for us.*

And, you still can't see it… Can you?

And what is even more ironic, he hates and detests your way of life.

And make absolutely no mistake about it". Використання полісиндетону в даному висловлюванні не тільки структурно встановлює симетричність речень, а й виступає дієвим засобом вираження авторської експресії.

Особливою ритмічністю характеризуються висловлювання, у яких синтаксичні паралельні конструкції поєднані з апозіопезисом, що, в свою чергу, відображає емоційний стан чи емоційну реакцію мовця, його ставлення до сказаного в веб-коментарях, наприклад: *"We know that the BPA allow white members, but the BNP are going to allow black members. Same difference. We know that the BPA promotes the interests of non-white police, but then the BNP promotes the interests of indigenous Brits. Same difference.* Протиставлення, яке виникає внаслідок вмілого використання антонімічних слів у словосполученнях: *"allow white members"* ***vs.*** *"allow black members"*та синтаксичних паралельних словосполучень:*"the interests of non-white police"* ***vs.*** *"the interests of indigenous Brits"* значно інтенсифікує дане висловлювання.

Яскраво виражену експресивність мають синтаксичні паралельні конструкції, у яких присутні паралельні синтаксичні словосполучення, наприклад: "*You will all think the same, eat the same, drink the same, you will all live as the state tells you to live, you will only do what the state allows you to do, you can only do what you want, eat what you want, and drink what you want too…*". Повторення безприйменникових дієслівних словосполучень у формі майбутнього часу сприяють наростанню інтенсифікації ілокутивної сили висловлювання, а початкова позиція паралельних речень, що починаються з *"you will…"* створює футуральну перспективу висловлювання. Як бачимо, граматична форма дієслова надає висловлюванню особливого виразного відтінку. Так, наприклад, експресивність речення:*"Well, to start with I am putting my clock into reverse, I am pasting the pages back on to my calendar, I am hastily replacing all the decorations I mistakenly took down on Twelfth Night and I am rewrapping all my opened presents*" досягається завдяки повторенню конструкцій, у кожній з яких граматична форма дієслова, представлена теперішнім тривалим часом, інтенсифікує висловлювання, вказуючи на тривалість дії в момент мовлення, тим самим створюється ефект присутності.

Аналіз матеріалу веб-коментарів показав, що дієвим засобом вираження експресії є повторення у подальших реченнях кінцевого висловлювання попереднього

речення, тобто використання анадиплосису, наприклад: "*Just leave the world to those who see a future. To those who are not stuck in the past. To those who do not surround themselves with fairy stories. To those who can think for themselves with fairy stories. To those who can think for themselves, and see that religion in its forms, has no place at the top table*" [Guardian 2011]. За допомогою такого синтаксичного засобу здійснюється предикативно-видільна функція даного висловлювання, що, в свою чергу, допомагає мовцю донести іншим читачам веб-коментарю найголовніше. Особливо ефективно виглядає такий вид повтору у еліптичних реченнях: "*Iran is then. Then North Korea. Then Libya. Then Cuba. And finally Venezuela*".

Ввібравши в себе особливості усного та писемного мовлення, веб-коментар є важливим елементом сучасної системи віртуальної комунікації. Думки он-лайн комунікантів відрізняються експресивним мовним оформленням. Широке використання атрибутивних багатокомпонентних словосполучень, паралельних конструкцій, анадиплосису, апозіопезису забезпечує виразність і підвищує іллокутивну силу висловлювання веб-коментаря. ***Перспективним*** вважаємо здійснення аналізу особливостей використання синтаксичних засобів вираження експресії в інших жанрах медіа-дискурсу.

В статье рассматриваются особенности передачи экспрессивности на синтаксическом уровне в веб-комментариях, которые стали неотъемлемой частью современных англоязычных он-лайн газет.

Ключевые слова: веб-комментарий, медийный дискурс, экспрессивность, экспрессивные синтаксические конструкции.

The article highlights the peculiarities of syntactic expressive means in comments, presented by users in British on-line newspapers.

Key words: comment, expressiveness, media-discourse, syntactic expressive means.

Література:

1. *Бєлова А. Д.* Прикладна лінгвістика на початку XXI століття: діапазон досліджень//Мовні і концептуальні картини світу. Збірник наукових праць. – №7. – К., 2003. – С. 17–22.
2. *Глазкова М. Ю.* Экспрессивный синтаксис в современной публицистике (на материале русскоязычных и англоязычных общественно-политических статей): Автореф. дисс. … канд. филол. н. – Ростов-на-Дону, 2010. – 22 с.
3. *Кампанадзе Л. А.* Структура и тенденции развития электронных жанров// Эл. ресурс: [http://rus.1september.ru/2002/21/7.htm].
4. *Кубрякова Е. С, Цурикова Л. В.* Вербальная деятельность СМИ как особый вид дискурсивной деятельности Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования. Часть 2, МГУ, 2004. – С.57.
5. *Селютин А. А.* Жанры как форма коммуникативного выражения онлайновой личности. – Вестник Челябинского университета. Филология. Искусствоведенье. Вып. 37, 2009. – С. 138–141.
6. *Федорова М. Ф.* Градація в поетической речи // Филол. науки. – 1992. – №3. – С. 30–39.
7. *Чичерина Н. В.* Медиатекст как средство формирования медиграмотности у студентов языковых факультетов. – М.:Издательство ЛКИ, 2008. – 232 с.
8. *Алексеев А.* "Записи в блоге как речевой жанр Интернет-коммуникации, 2003" // Эл. ресурс: [http://iawia.net.ru]
9. *Словарь* молодежного сленга// Эл.ресурс: [http://teenslang.ru]
10. *Daily* Express// Ел. Ресурс:[http://www.express.co.uk/home]
11. *Guardian* UK//Ел.ресурс:[http://www.guardian.co.uk/uk]
12. *The Sun UK*//Ел. Ресурс: [http://www.thesun.co.uk/sol/homepage/]

УДК'367.622.22

СЕМАНТИКО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕМІНУТИВІЗОВАНИХ ПРИКМЕТНИКІВ І ПРИСЛІВНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЛАТИНСЬКОЇ МОВ

Руда Наталя Вікторівна
канд. філол. наук, асист.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджуються демінутивізовані прикметники і прислівники української та латинської мов і виявляються їхні загальні та ідіомовні семантико-функціональні характеристики.
Ключові слова: демінутив, оцінно-емоційне значення, експресія.

У багатьох мовах демінутиви крім функції позначення малості служать і для вираження емоцій мовця, поява яких викликана оцінюванням тих чи інших властивостей об'єкта, особистим ставленням адресанта або ситуацією мовлення, а також для створення експресивного фону. Демінутиви привертають увагу мовознавців як клас лексики, що фіксує особливості оцінно-емоційної концептуалізації дійсності та мовної репрезентації оцінок і емоцій – категорій універсальних, але таких, що мають ідіоетнічну специфіку свого вираження в національно-мовних картинах світу. Тому в загальному контексті антропоцентричного спрямування сучасних мовознавчих студій для вирішення питань, пов'язаних із наявністю мовної етноспецифіки поряд із універсальністю мовних втілень загальнолюдських феноменів пізнавально-відображальної діяльності, наше дослідження є **актуальним**. **Мета** наукової роботи полягає в зіставному аналізі семантики та функціонального навантаження прикметників і прислівників-демінутивів української та латинської мов. За **об'єкт дослідження** взято прикметникові та прислівникові лексеми української та латинської мов, які виражають демінутивну семантику, а **предметом дослідження** є особливості їхніх семантико-функціональних характеристик. У статті вперше детально розглядаються функції та особливості семантики демінутивізованих прикметників і прислівників української та латинської мов та здійснюється їх компаративний аналіз, що й визначає **новизну** даного дослідження.

У сучасній лінгвістиці немає єдиного визначення терміна "демінутив". У спеціалізованих енциклопедичних виданнях демінутиви визначаються як похідні іменники, що виражають значення зменшеності, яке здебільшого супроводжується ще й значенням суб'єктивної оцінки [Українська мова 2004, 145]. Однак, як відомо, в деяких мовах (зокрема слов'янських) демінутивізації зазнають не лише іменники, але й прикметники, числівники, дієслова, займенники і навіть вигуки. У нашому дослідженні ми називаємо демінутивами як суфіксальні похідні зі значенням зменшеного розміру, ослабленого вияву ознаки чи дії, яке може супроводжуватися певними оцінно-емоційними або експресивними семами, так і похідні, які, хоч і не виражають безпосередньо значення зменшеного розміру, ослабленого вияву ознаки чи дії, проте утворені за допомогою демінутивних суфіксів і мають оцінно-емоційну або експресивну семантику (незалежно від їхньої частиномовної приналежності).

Н. М. Разінкіна пише, що в самій природі прикметників позначати якість закладені можливості суб'єктивного (оцінного, оцінно-емоційного) підходу. По-перше,

відповідний ступінь вираження якості здатен викликати відповідну інтенсивність суб'єктивного ставлення. По-друге, прикметник, будучи частиною мови, яка виражає властивість предмета, може позначати властивість чи якість не лише об'єктивно присутні, але й такі, що приписуються предмету. По-третє, вже в самому акті виділення певної ознаки із суми ознак, властивих предмету, закладено суб'єктивне начало [Разинкина 1972, 41]. Отже, наш аналіз виявив, що і в українській, і в латинській мовах у семантиці демінутивних прикметників розмежовуються два функціонально різнопланові явища: 1) вираження градації ознаки відповідно до семантики мотивуючої основи; 2) вираження суб'єктивної оцінки, емоційного ставлення мовця до означуваного відповідним прикметником.

В українській мові оцінно-емоційне значення та/або експресію найчастіше виражають прикметники-демінутиви, утворені від якісних прикметників (напр.: *сліпий – сліпенький*; *плюгавий – плюгавенький*); форм ступенів порівняння (напр.: *менший – меншенький*); відносних прикметників (напр.: *золотий – золотесенький*) [Словотвір… 1979, 139]. Що ж до позначення ступеню вияву ознаки у напрямку зменшення чи, на чому варто наголосити, збільшення, то у випадку його вираження за допомогою демінутивних суфіксів у семантиці похідних градаційний і оцінно-емоційний та/або експресивний моменти виступають у нерозривній єдності [Там само] (напр.: *малий – маленький – малесенький* (дуже маленький) – *малюсінький* (дуже-дуже маленький), *гарний – гарненький* (досить гарний) – *гарнесенький* (дуже гарний), *темний – темненький* (темнуватий) – *темнесенький* (дуже темний). Порівняймо, як реалізується подібна семантика в тексті: *Зовнішність у неї була* ***найзвичайнісінька****, часом навіть неохайна* [Андрухович 2008, 8].

При визначенні типу оцінки в прикметникових демінутивах перш за все слід звертати увагу на значення основи, в якій потенційно закладені можливості щодо відтворення позитивних чи негативних конотацій. Наприклад: *Може б, хоча яка-небудь* ***злиденненька*** *музика розвіяла цю загальну незручність, якусь настроєву неповноту цих... заручин...* [Гончар 2005, 433]. Але нерідко контекст здатен змінювати оцінно-емоційне забарвлення прикметників-демінутивів, у значенні твірних основ яких яскраво виражена позитивна чи негативна складові семантики. Наприклад: *А деколи, буває, здають нас до цього раю рідні сини, а найчастіше невістки* ***дорогесенькі****, щоб із нами клопотів не знати* [Гончар 2005, 511].

Здатність прикметників-демінутивів української мови виражати слабку інтенсивність вияву ознаки разом зі значенням суб'єктивної оцінки та/або експресії сприяє розширенню їх функціонального поля: нерідко демінутивні утворення такої семантики вживаються з прагматичною метою послаблення категоричності, різкості висловлюваного. Порівняймо: *Навіщо ж ти – аж за вухо,* ***дурненький****..., – видихає Соня і сміється покірно та лагідно* [Тютюнник 1981, 13].

Нерідко в українській мові прикметники-демінутиви вживаються поряд з іменниками-демінутивами, що створює відповідну стильову тональність мовлення, як наприклад: *Яка красива ... – ніжно і зворушено промовила мати. – ...* ***Голубонько*** *ж ти моя* ***сизенька, квіточка****...* [Довженко 1986, 447]. Було б неправильним заявляти, що подібні випадки завжди зумовлені прагненням мовця підкреслити своє

оцінно-емоційне ставлення до певного об'єкта, адже ще В. В. Виноградов зауважив таку цікаву особливість, що форми суб'єктивної оцінки "заразливі": зменшувально-пестлива форма іменника нерідко асимілює собі форми атрибутивного прикметника, вимагає від нього емоційного узгодження [Виноградов 1972, 113]. У зв'язку з цим, на нашу думку, іноді навіть у контексті важко визначити, чим викликане вживання поряд демінутивізованих прикметника та іменника: прагненням автора підкреслити якусь інформацію, силою його емоцій чи є наслідком вищезгаданої асиміляції.

У латинській мові оцінно-емоційне значення та/або експресію найчастіше виражають прикметники-демінутиви, утворені від: якісних (напр.: *nudulus – голенький*, *primulus – першенький*) та відносних прикметників (напр.: *mellitulus – медовенький*, *argenteolus – срібненький*).

На відміну від української мови, в латинській демінутивних прикметників власне оцінно-емоційної семантики значно менше. Переважна їх більшість вживається для позначення градації вияву якісної ознаки, причому, як і в українській мові, не тільки у напрямку зменшення (напр.: *frigidulus – холоднуватий*, *uvidulus – вологуватий*, *ebriolus – підпилий*, *rubellus – червонуватий*, *subturpiculus – дещо безсоромний*, *vagulus – трохи неспокійний*), але іноді й збільшення (М. Г. Сенів, з думкою якого ми погоджуємося, до латинських прикметників такої семантики зараховує демінутиви на зразок *paululus – малесенький*, від *paulus – маленький*; *pusillulus – зовсім крихітний*, від *pusillus – крихітний*; *pauculus – дуже незначний*, від *paucus – невеликий*, пояснюючи це тим, що демінутивний суфікс інтенсифікує значення зменшеності [Сенив 1972, 21]).

До демінутивних прикметників зі значенням зменшення якісної ознаки належать і ті, що утворені від форм ступенів порівняння (напр.: *duriusculus – жорсткуватий*, *unctiusculus – жирнуватий*, *graviusculus – низькуватий*). Ступінь порівняння, як відомо, має значення переваги одного об'єкта над іншим у відношенні до приписуваної їм якості, а демінутивні суфікси в латинській мові послаблюють значення вищого ступеня, тому просте посилююче значення рідко виявляється у демінутивного прикметника вищого ступеня порівняння, оскільки воно нівелюється значенням суфікса [Там само, 23].

Отже, цілком очевидно, що прикметники-демінутиви української мови орієнтовані на вираження демінутивної семантики, а також оцінно-емоційного ставлення та/або експресії, тоді як у латинській мові ці самі утворення, як правило, розмежовуються (хоч і не завжди чітко) щодо вираження об'єктивної градації зменшення-збільшення певної ознаки й оцінно-емоційного значення та/або експресії. Втім, варто наголосити, що в обох мовах конкретизації значень демінутивних прикметників значною мірою сприяє контекст, де в кожному окремому випадку актуалізується семантико-функціональний план відповідних утворень. Як і в українській мові, в латинській контекст нерідко зумовлює появу в одного й того самого слова низки емоційних відтінків у межах позитивної-негативної оцінки. Порівняймо: 1) *...cogitationum dissentione* ***misellus*** *in diversas sententias carpebatur ac distrahebatur*: *illic fides, hic lucrum, illic cruciatus, hic voluptas* (*...з такими протилежними поглядами* ***сердешний*** (ірон. – Н. Р.) *розривається в обидва боки: тут – вірність госпо-*

дарю, там – винагорода, тут – кара, там – насолода) [Apulejus 1989, 160]; 2) *Immo, – ait, – supersit hic saltem qui* ***miselli*** *huius corpus parvo contumulet humo* (*Нехай, – каже, – цей залишиться живим – він кине жменю землі на тіло того* ***нещасного …*** (знев. – Н. Р.) [Apulejus 1989, 28]; 3)*... ubi defletum pro tempore comitem* ***misellum*** *arenosa humo in amnis vicinia sempiterna contexi* (*...де оплаканого протягом деякого часу* ***бідолашного*** (співч. – Н. Р.) *товариша я закопав у вічних пісках поблизу річки*) [Apulejus 1989, 48].

В обох мовах демінутиви, утворені від прислівників, виступають експресивними послаблювачами або інтенсифікаторами ознаки за ознакою, яку виражає твірне слово (напр., лат. *paululum – ледь-ледь* (дуже мало), *clanculum – тихенько* (досить тихо), *satillum – трішечки* (дуже небагато); укр. *помаленьку*, *веселісінько*). Але тоді як в українській мові значення слабкого або, навпаки, інтенсифікованого вираження ознаки за ознакою часто супроводжується ще й емоційною експресією (найяскравіше вона виражена у прислівників-демінутивів другого ступеня демінутивізації (напр.: *тихесенько*, *любесенько*), латинські прислівники-демінутиви значно рідше реалізують емоційні конотації і останні повністю залежать від контексту (оскільки в латинській мові явище демінутивного нарощення у сфері прислівника відсутнє). Порівняймо приклади з латинської мови: 1)*...quidam colonus partem venationis, immanis cervi pinguissimum femus, domino illi suo numeri miserat, quod incuriose pone culinae fores* ***non altiuscule*** *suspensum canis latenter invaserat...* (*...якийсь селянин прислав своєму господареві найжирнішу частину величезного оленя, але її повісили* ***не досить високо*** *над дверима кухні, і собака радо вхопив...*) [Apulejus 1989, 120], 2) *[Ancilla]: Hoc est quod olim* ***clanculum*** *ex armario te surrupuisse aiebas uxori tuae* (*[Служниця]: Оце ж те, що ти колись, як розповідав, у своєї жінки* ***тихенько*** *із шафи вкрав*) [Plautus 1988, 416] та з української мови: 1) *Смутний і невеселий ходить по хаті пан конотопський сотник, Микита Уласович Забрьоха, урядившись як можна гарніш, і виголившись* ***чистесенько****, і чуб підстригши* ***любесенько*** [Квітка-Основяненко 1982, 189];

Як висновок можна підсумувати, що і в українській, і в латинській мовах прикметники-демінутиви здатні до вираження градації ознаки відповідно до семантики мотивуючої основи (незважаючи на демінутивність, ця градація стосується як зменшення, так і збільшення ознаки) та вираження оцінно-емоційних сем. Особливістю української мови є те, що при вираженні реальної збільшеності чи зменшеності вияву ознаки в семантиці прикметників-демінутивів незмінно присутні оцінно-емоційні та/або експресивні семи. Латинські ж прикметники-демінутиви зазвичай виражають градації зменшення чи збільшення без оцінно-емоційних конотацій, їх поява, як правило, зумовлюється контекстом. Прислівники-демінутиви української мови, на відміну від латинської, в якій у семантиці демінутивних прислівників розмежовуються сема реального послаблення чи посилення вияву ознаки за ознакою та семи емоційних оцінок, виражають обидва типи значень у нерозривній єдності. Демінутивізовані прислівники української мови часто виражають експресію, її реалізація залежить не лише від контексту, але й від семантики основи та суфікса, на відміну від латинської мови, де кількість подібних утворень значно менша загалом, а поява оцінно-емоційних конотацій зумовлюється специфікою контексту.

В статье исследуются деминутивизированные имена прилагательные и причастия украинского и латинского языков, а также выделяются их обще- и идиоязыковые семантико-функциональные характеристики.

Ключевые слова: деминутив, оценочно-эмоциональное значение, экспрессия.

In the article the diminutive adjectives and adverbs in Ukrainian and Latin are investigated, common and particular for each language semantic-functional varieties of diminutive meaning representation are highlighted.

Key words: diminutive, evaluative-emotional meaning, expression.

Література:

1. *Виноградов В. В.* Русский язык (грамматическое учение о слове) / Виктор Владимирович Виноградов. – М.: Высшая школа, 1972. – 614 с.
2. *Разинкина Н. М.* Стилистика английской научной речи (элементы эмоционально-субъективной оценки) / Нина Марковна Разинкина; Кафедра иностр. яз. АН СССР. – М.: Наука, 1972. – 168 с.
3. *Сенив М. Г.* Семантико-стилистические функции деминутивных образований в латинском языке раннего периода: автореф. дисс. на соиск. науч. степ. канд. филол. наук: спец. 10.673 / Михаил Григорьевич Сенив. – К., 1972.– 28 с.
4. Словотвір сучасної української літературної мови / відпов. ред. М. А. Жовтобрюх – К.: Наукова думка., 1979. – 406 с.
5. Українська мова. Енциклопедія / [ред. В. М. Русанівський та ін.; НАН України Ін-т мовозн. ім. О.О.Потебні, Ін-т української мови]. – вид. 2-е випр. і доп. – К.: Українська енциклопедія, 2004. –753 с.

Джерела художньої літератури:

1. *Андрухович Ю.* Чувирла і чудовисько/ Юрій Андрухович // 100 тисяч слів про любов, включаючи вигуки: / авт. проекту С. Г. Васильєв, О. А. Коваль; упор. С. Г. Васильєв. – Харків: Фоліо, 2008. – С. 3–16.
2. *Гончар О.* Собор / Олесь Терентійович Гончар // Твори у 12 тт. – Т. 5: Тронка; Собор / упоряд. та ком. С. А. Гальченка. – К.: Наукова думка, 2005. – 576 с.
3. *Довженко О.* Зачарована Десна / Олександр Довженко // Кіноповісті. Оповідання / упоряд. і приміт.Ю. Е. Григорьєва. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 431–473.
4. *Тютюнник Г.* Зав'язь / Григір Михайлович Тютюнник. // Вибрані твори: Оповідання, повісті / передм. Б. Олійника. – К.: Дніпро, 1981. – С. 11–14.
5. *Квітка-Основяненко Г.* Конотопська відьма / Григорій Квітка-Основяненко // Повісті та оповідання. Драматичні твори / упоряд. і приміт. Н. О. Ішиної; ред. тому О. І. Гончар. – К.: Наукова думка, 1982. – С. 133–198.
6. Apulejus Metamorphoses / Apuleius (Saturninus) // Metamorphoses: In 2 vol. – Cambr., Mass.; Lnd.: Harvard UP, 1989. – Vol. 1 : Books 1–6. – 371 p.
7. Apulejus Metamorphoses / Apuleius (Saturninus) // Metamorphoses: In 2 vol. – Cambr., Mass.; Lnd.: Harvard UP, 1989. – Vol. 2: Books 7–11. – 377p.
8. *Plautus T. M.* Menaechmi // Plautus Titus Maccius. // Works: In 5 vol. – Vol. 2: Casina. The cascet comedy. Curculio. Epidicus. The two Menaechmuses. – Cambr., Mass.; Lnd. : Harvard UP, 1988 – P. 363–487.

УДК: 802.0-4/5-086

REALISATION DES R-LAUTS BEI DER EINDEUTSCHUNG VON FREMDWÖRTERN

Monastyrskaya Y.G.
asp.
Nationale Metschnikow-Universität Odessa

Im Artikel wird das Problem der Realisation der r-Laute bei der Eindeutschung von Fremdwörtern englischer und französischer Herkunft behandelt, die in der deutschen Sprache einen hohen Häufigkeitsgrad besitzen. Eine große Variabilität der r-Realisierungen offenbart sich nicht nur innerhalb der kodifizierten Norm, die in verschiedenen Aussprachewörterbüchern zu finden ist, sondern auch in der Sprechwirklichkeit, die von sprecherzieherisch ausgebildeten Rundfunk und Fernsehsprechern präsentiert wird.

Stichwörter: Fremdwort, Eindeutschung, kodifizierte Norm, Sprechwirklichkeit, Standardaussprache, Variabilität, Entstimmlichung, Vokalisierung, Realisation, r-Laute.

Da die gesprochensprachliche Kommunikation heutzutage dank elektronischer Massenmedien, Telefon, Internet im Vordergrund steht, nimmt die Lautsprache den führenden Platz ein. In diesem Zusammenhang kann angenommen werden, dass die von Rundfunk- und Fernsehsprechern präsentierte Aussprache vom höchsten Sozialprestige ist. Zahlreiche aus dem Englischen und Französischen übernommene Fremdwörter zeugen von verschiedenen Stufen ihrer Eindeutschung. Insbesondere bezieht sich diese uneindeutige Situation auf die r-Realisierungen, die der kodifizierten Aussprachenorm häufig widersprechen. Dementsprechend soll die Aussprache der sprecherzieherisch ausgebildeten Fernsehsprecher des deutschen öffentlich-rechtlichen Fernsehens (ZDF, ARD, DW-tv) Objekt, und die r-Realisierungen in Fremdwörtern Gegenstand des vorliegenden Artikels sein.

Im deutschen Konsonantensystem nimmt das Phonem /r/ eine Sonderstellung ein und gehört zu strittigen und bis jetzt noch nicht bis zu Ende geklärten Problemen. Otto von Essen bezeichnet das [r] als den schwierigsten und zum Aussterben verurteilten deutschen Laut [Essen 1957, 79]. Im Rahmen der Standardaussprache bildet die Realisierung des Phonems /r/ ein spezifisches Problem, weil es nach Angaben mehrerer experimentell-phonetischer Untersuchungen besonders zahlreiche Aussprachevarianten aufweist, die in der Kette vom Vibranten zum Vokal bzw. zur Elision immer mehr reduzierte Realisationen eines konsonantischen Phonems darstellen [Vasylchenko 2009, 87]. Das zeugt von der Aktualität des behandelten Themas.

Im Lautsystem der deutschen Sprache zeichnen sich Wandlungen bei der Artikulation des /r/ besonders auffallend ab. Von Anfang an zeigte sich ein krasser Widerspruch zwischen der normierten r-Kodifizierung und der Sprechwirklichkeit [Großes Wörterbuch der deutschen Aussprache 1982, 11]. Das Phonem /r/ ist jedoch seiner Stellung nach auch schon im Frühneuhochdeutschen verschieden realisiert worden, wobei zahlreiche Allophone unterschieden werden müssen [Schmidt 2000, 332]. L. W. Bondarko, L. A. Werbizkaya und M. W. Gordina meinen: "Существование факультативных вариантов нередко знаменует изменение в системе фонем языка". [Бондарко, Вербицкая, Гордина 1991, 8].

Unter den zahlreichen Realisierungsvarianten der r-Laute [ʁ], [ˠ], [ɣ̞], [R], [ɾ], [ɐ], [ᵊ] unterscheidet man grundsätzlich konsonantische und vokalische Formen. N. Trubetz-

koy hielt die uvulare Variante [R] für normgerecht und den alveolaren Laut [ɾ] für ein veraltetes Allophon oder eine dialektale Abweichung. [Трубецкой 2000, 52]. Nach dem neuesten deutschen Aussprachewörterbuch (DAWB 2010) gehören zu den konsonantischen Realisationen das Reibe-R [ʁ] sowie daneben das Zäpfchen-R [ʀ] und das Zungenspitzen-R [r]. Dabei wird betont, dass das Reibe-R die weitaus häufigste konsonantische Aussprache ist. Daher wird in diesem Wörterbuch für die konsonantischen Realisationen ausschließlich das Reibe-R [ʁ] angegeben. [Deutsches Aussprachewörterbuch 2010, 85], z. B. *rot* [ʁo:t], *Brot* [bʁo:t]. Reduziert sich beim Reibe-R die Geräuschkomponente, dann steht dafür das hochgestellte Zeichen [ˢ], z. B. *Morgen* [mɔˢgn̩], *Kurs* [kʊˢs]. Im Zusammenhang mit der für den deutschen Konsonantismus typischen Auslautverhärtung [Meinhold, Stock 1982, 153–155] dehnt sich die Stimmlosigkeitsassimilation auch auf die r-Laute aus, deshalb wird die entstimmlichte Variante des Reibe-R mit [ʕ̥] gekennzeichnet, z. B. *Frau* [fʕ̥aɔ], *Treffen* [tʕ̥ɛfn̩].

Vokalische Realisationen werden mit [ɐ] umschrieben: bei nicht silbischer Aussprache mit hochgestelltem Zeichen [ᵉ], z. B. *Tür* [ty:ᵉ], *Ohr* [o:ᵉ], die silbische Aussprache [ɐ] steht für <er-, -er> in Affixen [Deutsches Aussprachewörterbuch 2010], z. B. *Bruder* [bʁu:dɐ].

In der deutschen Sprache gibt es eine große Zahl von Fremdwörtern, genauso wie es in den meisten Sprachen der Fall ist. So werden üblicherweise Wörter aus fremden Sprachen genannt, obgleich sie zu einem großen Teil keine fremden, sondern durchaus altbekannte, gebräuchliche und nötige Wörter innerhalb der deutschen Sprache sind. Es gibt aber keine eindeutigen und zuverlässigen Kriterien, die dazu beitragen, ein Wort als nicht muttersprachlich erkennen zu lassen [Duden 2003, 19].

In Bezug auf die Ausdrucksseite der Fremdwörter werden Lautung, Schreibung, Wortbildung und Flexion diskutiert. Einheiten fremder Herkunft werden als Bestandteile des Sprachsystems akzeptiert, wenn sie:

1. ausdrucksseitig mehr oder weniger assimiliert sind
2. in das pragmatische Gefüge einer Sprache integriert sind
3. eine Bezeichnungslücke im Wortschatz schließen [Gardt 2001, 135].

Im Hinblick auf die lautliche Seite der Fremdwörter stößt man auf eine uneindeutige Situation, wenn man mit aktuellen Phänomenen des sprachlichen Alltags konfrontiert ist, da es nicht einfach ist, den akzeptablen Usus, d. h. den Grad der Anpassung zu beachten und in der Transkription konsequent zu kennzeichnen [Bohusova 2008, 170], [Meurer 2008, 228].

U. Hirschfeld und E. Stock verstehen unter Eindeutschung aus orthoepischer Sicht die Anpassung fremdsprachiger Aussprachemerkmale an das Deutsche. Für den Grad der Eindeutschung seien u.a. die Bekanntheit und Verbreitung der jeweiligen Sprache oder

auch der einzelnen Lexikoneinheiten von Bedeutung. Solche verschiedenartigen Voraussetzungen und Tendenzen erschweren eine generelle Ausspracheregelung, deren Ziel darin besteht, einen einheitlichen Aussprachegebrauch auch ursprünglich fremder Einheiten zu sichern [Hirschfeld, Stock 2007, 333].

Es wird oft angenommen, dass der Grad der Eindeutschung von aus anderen Sprachen übernommenen lexikalischen Einheiten mit der jeweiligen Gebrauchsnorm verbunden ist. Wenn es sich um frequentierte Fremdwörter globaler Bedeutung handelt, ist davon auszugehen, dass sie der einheimischen Aussprache intensiver angepasst werden, d.h. dass sie sich auf die Artikulationsbasis der empfangenden Sprache stützen.

Die im Deutschen nicht üblichen Laute oder Lautverbindungen werden in fremden Wörtern oft durch klangähnliche deutsche ersetzt. Der Alltagssprecher neigt dazu, fremdsprachliche Wörter den deutschen Aussprachegesetzen anzupassen: das Fremde wird dem Phonemsystem ihrer Muttersprache angeglichen. Der Angleichungsprozess beginnt mit Teilintegrationen und vollzieht sich sowohl in der Aussprache als auch in der Schrift, z. B. *Portrait/ Porträt* [pɔʷtʁ̥ɛː].

In dem Deutschen Aussprachewörterbuch (DAWB) steht es, dass eine Form erst dann als eingedeutscht gilt, wenn ihre Aussprache auf der Basis des deutschen Phonemsystems, d. h. mit deutschen Phonemrealisationen und bis auf Ausnahmen nach den deutschen Distributionsregeln erfolgt. Das ist meist dann der Fall, wenn die Namen und Wörter fest im deutschen Alltagswortschatz etabliert sind. Die verschiedene Schreibung aufweisenden "Friseur" / "Frisör" und "chic" / "schick" werden gleich ausgesprochen [fʁ̥izøːᵊ] und [ʃɪk], die Varianten "Frisör" und "schick" sind aber total eingedeutscht, weil auch die Schreibung an das Deutsche angeglichen ist.

Diese Integration bezieht sich gerade auf die Realisation des Phonems /r/, dessen Allophone in allen Fällen total eingedeutscht sind, und zwar durch vokalische und konsonantische Realisierungen: durch das Reibe-R mit reduzierter Geräuschkomponente (mit hochgestelltem Zeichen [ʷ]) und durch das entstimmlichte Reibe-R [ʁ̥] unter dem Einfluss des vorhergehenden stimmlosen Konsonanten. Im Wort *"Frisör"* kommt es zur für das Deutsche typischen r-Vokalisierung nach langen geschlossenen Vokalen im Auslaut. In den anderen Fällen tragen die Vokale aber noch deutliche Spuren der Ausgangssprachen, wobei offene Vokale lang sind, was für den deutschen Vokalismus nicht typisch ist.

Zahlreiche in der kodifizierten Norm präsentierte Beispiele zeugen davon, dass der englische postalveolare (BR), manchmal auch der amerikanische retroflexe (US) Approximant /r/ durch das deutsche frikative [ʁ] als konsonantische und durch die vokalisierten [ɐ], [ᵊ] als vokalische Realisationen des deutschen Phonems /r/ ersetzt werden.

Der französische velare Vibrant /ʁ/ hat eine relative Entsprechung im deutschen Konsonantensystem, aber nur in Bezug auf konsonantische Realisationen, weist dagegen keine für das Deutsche typischen Vokalisierungen auf. Letztere werden in den eingedeutschten Formen übernommen, z.B. *Calvaire* $_{F}$[kalv'ɛːʁ] – $_{D}$[kalv'ɛːᵊ].

Tab. 1. **Realisationen der r-Laute in der kodifizierten Norm**

Wort	**Original sprache**	**GWdA** *(Großes Wörterbuch der deutschen Aussprache)* **1982**	**Duden 1990**	**Duden 2005**	**DAWB** *(deutsches Aussprache-wörterbuch)* **2010**
Branche	fr.	′braŋʃə/′ brã·ʃə	′brã:ʃə	′brã:ʃə	bʁ′aŋʃə/ bʁ′ã:ʃə
Friseur/ Frisör	fr.	fri′zø:ᵊ	fri′zø:ɐ̯	fri′zø:ɐ̯	fʁ̥iz′ø:ᵊ
Hardware	engl.	′ha:dŭɛ:ᵊ	′ha:dwɛə	′ha:ɐ̯tvɛ:ɐ̯	h′a:ᵘ̯tv̥ɛ:ᵊ
Rock and Roll/ Rock'n' Roll	engl.	rɔkŋ ′roʊl/ rɔkən	rɔkn̩′ro:l/ rɔkən′roʊl	rɔkn̩ ′ro:l	ʁ′ɔk ɛnt ʁ̥′o:l/ ʁ′ɔk ŋ ʁ′o:l
Thriller	engl.	-	′Θrilə	′Θrilɐ	′Θʁ̥′ilɐ
Tour de France	fr.	tu:r də ′frã·s	turdə′frã:s	tu:ɐ̯ də ′frã:s	′tʊᵘ̯dəfʁ̥′ã:s

Die Standardaussprache (Standardlautung) findet in der deutschen Literatur der Gegenwart ihren schriftlichen und in den Nachrichtenlesungen von geschulten Rundfunk- und Fernsehsprechern ihren mündlichen Ausdruck. Durch Rundfunk und Fernsehen ist die gesprochene Sprache in ihrer kommunikativen Wirksamkeit gestiegen und ist heute der geschriebenen Sprache gegenüber in der Massenkommunikation dominierend [Verbitskaja, Tschumakow 2007, 248–254] und die gesprochensprachliche Kommunikation steht heutzutage im Vordergrund [Verbizkaja, Vasylchenko 2010, 5–10].

Als Vorbild der gesprochenen Gegenwartssprache treten die mit den Normen der Standardaussprache vertrauten Rundfunk- und Fernsehsprecher auf, die sprecherzieherisch ausgebildet werden. Unserer Meinung nach wäre es sinnvoll, die kodifizierte Norm in Bezug auf die r-Realisierung mit der Sprechwirklichkeit zu vergleichen, da die gesprochene Sprache ständig Veränderungen ausgesetzt ist.

H. Ulbrich hat etwa 10600 /r/-Realisierungen von Rundfunksprechern und Schauspielern untersucht und dabei das häufige Auftreten von [ʁ], des sogenannten Reibe-R, und von [ɐ], des vokalisierten r, belegt. Er fand, dass die Verteilung der r-Allophone positionsbedingt ist. Außerdem zeigte sich, dass in der Standardaussprache des "nördlichen Deutsch", die die Aussprachenorm des Oberdeutschen (etwa im territorialen Bereich Österreich, Bayern, Schweiz) ausschließt, das Zungenspitzen-R mit einer Auftretenshäufigkeit von Durchschnitt 2,9% in prävokalischer Position nur noch als dialektale Variante zu betrachten ist [Meinhold 1982, 131].

Als Untersuchungsmaterial dienten uns Tonaufzeichnungen von Nachrichtensendungen, Programmansagen, Interviews und Talkshows des deutschen öffentlich-rechtlichen

Fernsehens (Januar 2008 – Januar 2011). Die von den Fernsehsprechern ausgesprochenen Wörter wurden perzeptiv abgesondert und in Bezug auf die Realisierungsbesonderheiten der r-Laute auditiv analysiert.

***Tab. 2.* Realisationen der r-Laute in der Sprechrealität**

Wort	r-Realisation					
	ʁ	ʁ̥	ʁ̞	ɐ	ɐ̞	r
B**r**anche (fr)	+					
C**r**ash (engl)						+
F**r**iseur/ F**r**isör (fr)		+				
Gi**r**l (engl)					+	
Hard**r**ock (engl)		+				
Ha**r**dware (engl)			+			
Hardwa**r**e (engl)					+	
Hu**rr**ican (engl)						+
Mic**r**osoft (engl)						+
Rapper (engl)						+
Rating (engl)						+
Revue (fr)	+					
Rock and Roll/ Rock'n'Roll (engl)	+					+
Rock and **R**oll/ Rock'n'Roll (engl)		+				+
St**r**esstest (engl)		+				
Th**r**iller (engl)		+				+
Thrille**r** (engl)				+		
Tour de F**r**ance (fr)		+				
Tou**r** de France (fr)			+			
T**r**end (engl)	+					
Wo**r**kshop (engl)					+	

Das englische /r/ wird meist nach Position mit entsprechenden Allophonen des Deutschen substituiert [ʁ], [ʁ̞], [ʁ̥], [ɐ], [ɐ̞] z.B. *Hardrock, Workshop, Stresstest, Hardware, Trend.* Am Beispiel der fremden Einheit *Tour de France* ist die folgende Gesetzmäßigkeit nicht zu übersehen. Besonders auffallend ist die entstimmlichte Variante des Reibe-R, wobei sich die Stimmlosigkeitsassimilation neuerdings auch auf die r-Laute ausdehnt [Deutsches Aussprachewörterbuch 2009, 85–87].

Die kodifizierte Norm präsentiert mehr eingedeutschte r-Aussprachevarianten als die Sprechwirklichkeit. In der realen Norm kommen sowohl partiell eingedeutschte, als auch der Ausgangssprache nahestehende Varianten vor. So wurde z. B. im Wort *Thriller* neben dem englischen dental alveolaren Frikativ /θ/ kein Hinterzungen – ʁ, sondern ein apikaler Schlaglaut [r] eingesetzt, wobei der Sprecher anscheinend anstelle des Frikativs einen der

Ausgangssprache mehr entsprechenden postalveolaren oder retroflexen Approximanten realisieren wollte. Im Auslaut kommt es aber zur totalen Eindeutschung [ɐ].

Wir haben festgestellt, dass die ambitionierten Berufssprecher dazu neigen, die r-Laute der Originalsprache näherzubringen, diese Variabilität aber scheint nicht eindeutig, sondern situationsbedingt zu sein, was mit phonostilistischen Ebenen verbunden sein könnte.

Im Zusammenhang damit, dass die deutsche Standardsprache kein homogenes, sondern ein geschichtetes, in sich variables Phänomen ist [Meinhold 1986, 288], führt das zum Vorhandensein mehrerer phonetischer Formen zur Problematik der phonostilistischen Ebenen, die mit sogenannten Standardvarietäten [Krech 2007, 404–423] verbunden sind. In diesem Zusammenhang wäre es angebracht festzustellen, ob und in welchem Maße die Variabilität der r-Realisationen auch bei der Eindeutschung von Fremdwörtern phonostilistisch bedingt ist.

В статье рассматриваются проблемы реализации согласного звука /r/ при онемечивании иностранных слов английского и французского происхождения, которые являются самыми частотными в немецком языке. Большая вариативность реализации данного звука проявляется не только в пределах кодифицированной нормы, представленной в разных орфоэпических словарях, но и в реальной норме, на примере речи дикторов-профессионалов телевидения Германии.

Ключевые слова: заимствование, онемечивание, кодифицированная норма, речевая действительность, произносительный стандарт, вариативность, оглушение, звук /r/.

The article deals with the problem of realization of the phoneme /r/ by germanizing the borrowings from English and French, which are the most frequent in the German language. Wide variety of implementation of the phoneme /r/ is revealed either in the codified norm in German phonetic dictionaries or in the real norm of pronunciation, which is produced by professional German TV announcers.

Key words: borrowings, germanizing, codified norm, pronouncing norm, standard pronunciation, variability, deafening, phoneme /r/.

Литература:

1. *Бондарко Л. В., Вербицкая Л. А., Гордина М. В.* Основы общей фонетики/ Бондарко Л. В., Вербицкая Л. А., Гордина М. В. – СПб: Изд-во Ленинградского университета, 1991.
2. *Трубецкой Н. С.* Основы фонологии / Н.С. Трубецкой. – 2-е изд. М.: Аспект Пресс, 2000.
3. *Bohusova Z.* Einheiten fremder Herkunft im Duden-Aussprachewörterbuch – dargestellt am Beispiel des Slowakischen/ Z. Bohusova // Deutsch als Fremdsprache. – München/Berlin: Langenscheidt Verlag. – Heft 3. – 2008.
4. Deutsches Aussprachewörterbuch / Krech E. M., Stock E., Hirschfeld U., Anders L. C. – Berlin/ New York: Walter de Gruyter, 2009.
5. Deutsches Aussprachewörterbuch / Krech E. M., Stock E., Hirschfeld U., Anders L. C. – Berlin/ New York: Walter de Gruyter, 2010.
6. Duden. Das Aussprachewörterbuch. Bd. 6. (3. Aufl.) – Mannheim/ Wien/ Zürich: Dudenverlag, 1990.
7. Duden. Das Aussprachewörterbuch. Bd. 6. (6. Aufl.) – Mannheim/ Leipzig/ Wien/ Zürich: Dudenverlag, 2005.
8. Duden. Das große Fremdwörterbuch. – Mannheim/ Leipzig/ Wien/ Zürich: Dudenverlag, 2003.
9. *Essen O. V.* Allgemeine und angewandte Phonetik / O.V. Essen – Berlin: Akademie-Verl., 1957.
10. *Gardt A.* Zur Bewertung der Fremdwörter im Deutschen (vom 16. Bis 20 Jahrhundert) / A. Gardt // Deutsch als Fremdsprache. – München/Berlin: Langenscheidt Verlag. – Heft 3. – 2001.

11. Großes Wörterbuch der deutschen Aussprache / Krech E. M. u.a. – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1982.

12. *Hirschfeld U., Stock E.* Zur Aussprachekodifikation eingedeutschter russischer Namen und Wörter / U. Hirschfeld, E. Stock // Лингвистическая полифония, сборник в честь юбилея пр. Р. К. Потаповой. – М: Языки славянских культур, 2007.

13. *Krech E. M.* Die Differenzierung von Standarddeutsch und ihre Relevanz für die Kodifizierung / E. M. Krech // Лингвистическая полифония (сборник в честь юбилея профессора Р. К. Потаповой). – М: Языки славянских культур, 2007.

14. *Meinhold G., Stock E.* Phonologie der deutschen Gegenwartssprache / G. Meinhold, E. Stock – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1982.

15. *Meurer C.* Anglizismen in DaF-Unterricht? Phänomen, Probleme und Möglichkeiten zur praktischen Erarbeitung / C. Meurer // Deutsch als Fremdsprache. – München/Berlin: Langenscheidt Verlag. – Heft 4. – 2008.

16. *Schmidt W.* Geschichte der deutschen Sprache / W. Schmidt – Stuttgart: S. Hirzel Verlag, 2000.

17. *Vasylchenko O.* Kodifizierte und reale Aussprache des Phonems /R/ im deutschen / O. Vasylchenko // Germanistik in der Ukraine. Jahresheft 4. – Kyjiw: Ukrainischer Hochschulgermanistenverband, Kyjiwer Nationale Linguistische Universität. – 2009.

18. *Verbitskaja T. D., Tschumakow A.N.* Perzeptive Kompetenz in der performativen Linguistik / T.D. Verbitskaja, A.N. Tschumakow // Записки з романо-германської філології. – Одеса: Фенікс, 2007. – В.17.

19. *Verbizkaja T. D., Vasylchenko E. G.* Linguistische Grundlagen des phonetischen Einführungskurse / T. D. Verbizkaja, E. G. Vasylchenko // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія педагогіка та психологія. – Київ: Видавничий центр КНЛУ, 2010. – В.17.

УДК 81'373.2

ПРОФЕСІЙНІ НАЗВИ-КОМПОЗИТИ – ГІБРИДНІ ПОХІДНІ ВІД ФРАНЦУЗЬКИХ ТА ПИТОМИХ АНГЛІЙСЬКИХ ОСНОВ, РЕКОНСТРУЙОВАНІ НА БАЗІ СЕРЕДНЬО-АНГЛІЙСЬКОЇ АНТРОПОНІМІЇ

Добровольська Оксана Ярославівна
канд. філол. наук, доц.
Ужгородський національний університет

У статті розглядаються назви людей за професією та заняттям середньо-англійського періоду, що є складними або складно-похідними гібридними утвореннями від французьких та питомих англійських основ, зафіксованими в якості назв прізвищевого типу.

Ключові слова: середньо-англійський період, назви прізвищевого типу, гібридні утворення.

Використання в Англії XI-XIII століть французької мови як мови переможців, що взяли керування країною у свої руки, призвело до появи великої кількості французьких запозичень, які проникали не як окремі, ізольовані одиниці, а входили великими, цілісними семантичними системами, тобто групами, об'єднаними спільністю предметно-семантичної сфери [Ярцева 2004, 55]. Збагачення словникового складу англійської мови періоду XI-XIV століть за рахунок запозичень з французької мови було настільки багатобічним, що викликало зміну семантичної структури словника англійської мови та утворення нових термінологічних сфер і синонімічних рядів. Нормано-французькі запозичення – це слова переважно французького походження, які набули вжитку у галузі управління і військової справи, релігії і церкви, юриспруденції, придворного етикету, розваг, кулінарії, одягу і туалету [Иванова 1976, 20–21; Костюченко 1963, 193, 263–265; Мостовий 1993, 160–161; Ильиш 1968, 186–187].

Найбільш цікавою проблемою є не самий факт появи запозиченого слова, а процес його входження в лексику англійської мови; для цього процесу достатньо показовими є матеріали письмових пам'яток, за умови врахування їх хронологічної, соціальної та діалектної локації [Ярцева 2004, 66]. Цінним джерелом для вивченням шляхів входження до середньо-англійської мови запозичень з французької мови є дані історичної антропонімії. Зокрема, наявність французького етимона встановлюється для численних середньо-англійських професійних назв, що послужили антропоосновами назв прізвищевого типу. Серед них виділяємо запозичення, що увійшли до англійської мови ізольовано, без інших однокореневих слів, здатних їх мотивувати; запозичення, що увійшли разом із однокореневими словами, утворюючи цілі словотвірні гнізда, і можуть розцінюватися як власне англійські утворення; запозичення, що фіксуються лише на антропонімному рівні в якості антропооснов назв прізвищевого типу, побутування яких на апелятивному рівні можна припускати на основі кількох лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів; гібридні похідні від раніше запозичених французьких основ, зафіксовані в пам'ятках середньоанглійської мови у якості антропооснов назв прізвищевого типу.

Метою даного дослідження є встановлення етимології антропооснов назв прізвищевого типу середньо-англійського періоду, ***завданням*** – виявлення антропонімів з тлумаченням їх етимології на основі англійської та французької мов. ***Об'єк-***

том дослідження є середньо-англійські назви прізвищевого типу, вжиті у складі антропоформул, ***предметом дослідження*** є їх лексична база, зокрема, професійні назви-композити, що є гібридиними похідними від французьких та питомих англійських основ.

На противагу власне запозиченим словам, назви, що суміщають у своїй структурі різномовні – питомі та запозичені елементи, – розглядаються як англійські новоутворення, гібридні з точки зору етимологічних характеристик їх структурних елементів. Їх називають гібридними новоутвореннями, які на відміну від запозичень-гібридів (loanblends) не є продуктом запозичення і утворюються не під впливом іншомовної моделі, а на питомій основі шляхом з'єднання власномовного та раніше запозиченого й асимільованого у мові елементів [Хауген 1972, 371–372].

Наведемо назви людини за професією та заняттям, зафіксовані в пам'ятках середньо-англійської мови у якості назв прізвищевого типу, які є гібридними складними та складно-похідними утвореннями від запозичених з французької мови та питомих англійських основ. Словниками англійської мови вони не фіксуються, тому вважаємо їх реконструйованими на основі даних антропонімії.

У професійни назвах *barremakere, chapemaker, flourmakere, palycemaker, tanckardmaker* другим компонентом виступає назва дійової особи makere (makiere, makyere, macare, makare, makere, makar) "One who fashions, constructs, prepares for use, or manufactures; a manufacturer, spec. in certain trades; with prefixed sb., forming many compounds" (1300 NED), а перший компонент позначає одну з ознак, що характеризує цю особу (зокрема, предмет або об'єкт дії), і є запозиченням з французької мови. Так, професійна назва *barremakere,* що реконструюється з антропооснови назви прізвищевого типу в антропоформулі середньоанглійського періоду *Robert Barremakere* (1347 LLB), утворена на базі іменника bar [ME barre, OFr barre] "A piece of any material long in proportion to its thickness or width; a straight piece of wood, metal, or other rigid material, long in proportion to its thickness" (1388 NED). Пор. barman "one who prepares bars, e.g. of metal for the manufacture of wire" (1714 NED).

Професійна назва *chapemaker,* що виступає в ролі антропооснови назви прізвищевого типу в антропоформулі середньо-англійського періоду *Thomas le chapemaker* (1351 FrY), утворена від запозиченого з французької мови іменника chape [F. Chape 'A Churchman's Cope; a Judge's Hood] "1. A plate of metal with which anything is covered, overlaid, or ornamented (1395 NED); 2. The metal plate or mounting of a scabbard or sheath; particularly that which covers the point" (1400 NED).

Професійна назва *flourmakere* виступає в ролі антропооснови назви прізвищевого типу в антропоформулі середньоанглійського періоду *Robert fflourmakere* (1332 SRLo) і містить у своїй морфологічній структурі запозичений з французької мови іменник flour [ME flour, flur, OF flour, flur, flor] (1250 NED) (мука).

Професійна назва *palycemaker* реконструюється з назви прізвищевого типу в антропоформулі середньоанглійського періоду *William Palycemaker* (1379 PTY), утворена від запозиченого з французької мови іменника palis (palyce) [a. F. palis, OF. also paleis, and palisse, in med. L. pālicium] '1. A fence of pales, a palisade, paling (13.. NED); 2. A place enclosed by a palisade or fence; an enclosure" (1420 NED). Пор.

paliser [f. Palis sb. + -er] 'a) A maker of palings or fences; b) One who has charge of a park' (1368–9 NED).

У професійній назві *tanckardmaker*, яка виступає в ролі антропооснови назви прізвищевого типу в антропоформулі середньо-англійського періоду *John le Tanckardmaker* (1298 LoCt), першим компонентом є запозичення з французької мови *tankard* [F. tanquart]'A large open tub-like vessel, usually of wood hooped within iron, etc. (s/t of leather); (spec.) such a vessel used for carrying water, etc.; often used to render L. amphora" (1310 NED); 2. A drenking vessel, formerly made of wooden staves and hooped (1495 NED). Пор. іменники ново- англійського періоду tancard-bearer (1515 NED), tankard-yeoman (1551 NED).

Професійні назви торговців *cheverelmongere, furmonger, wastelmonger* з другим компонентом monger (mangere, mongere, monger) [OE mangere] 'A dealer, trader, trafficker' (975 NED) відтворюємо з назв прізвищевого типу в антропоформулах *Ralph le Cheverelmongere* (1310 LLB) (перший компонент – французьке запозичення cheverel (cheverelle) [ME chevrelle, OF chevrele, -elle "kid"] "Kid; but always used in the sense of the full cheverel-leather, kid-leather"(1400 NED)); *John Furmonger* (1490–1508 ArchC) (перший компонент – віддієслівний іменник fur "1. A trimming or lining for a garment, made of the dressed coat of certain animals" (1366 NED); 2. The short, finee, soft hair of certain animals. Formerly, also, the wool of sheep; 3. Skins of animals with the fur on them" (1555 NED); пор. запозичене з французької мови дієслово fur [OF forrer] "To line; trim, or cover (a garment) with fur" (13.. NED)); *Robert Wastelmonger* (1317 MEOT) (перший компонент – іменник wastel [OF wastel, north-eastern var. of guastel, gastel] 'Bread made of the finest flour; a care or loaf of this bread' (1194 NED)).

Численні агентивні назви з другим компонентом man [OE man(n)] (971 NED) засвідчують у своїх основах французькі запозичення в середньо-англійській мові. Професійна назва *cowcheman (cocheman)*, закладена в антропоосновах назв прізвищевого типу в антропоформулах Thomas Cocheman (1374 Ct); William Cowcheman (1500 KentW) мотивується французьким запозиченням couch (cowch(e, choche, cuche) [a.F. couche 13 th. c.] "1. A frame or structure, with what is spread over it (1340 NED); the lair or den of a wild beast (1398 NED); 2. An article of furniture for reclining or sitting on (1450 NED); 3. Cloth spread upon a table for a meal" (1460 NED)'. За семантикою вважаємо її синонімом середньо-англійської назви людини за професією, також запозиченої з французької, coucher (coucheour) [app. a. AFr. *coucheour: cf. F. coucheur 'a coucher'] 'A couch maker, an upholsterer (1400 NED)'. (Пор. власні назви середньоанглійського періоду *Stephen Cuchur* (Battle); *Nicholas le Couchur (*1295 MESO).

Варіанти *parcman* та *parkeman* фіксуються як твірні основи назв прізвищевого типу в антропоформулах середньоанглійського періоду *Richard Parcman* (1307 MEOT); *Richard Parkeman* (1429 LLB). У середньо-англійський період побутувала також лексема parker (форми: parkere, -are, parcare, -oure, -ar, perker) [a. A.-F. parker (=OF. type *parquier), in med. L. parcārius, f. PARK sb. + -er] '1. A man who has charge of a park; a park-keeper (1321–2)'. Однозначність лексеми park, що мотивує слово parker (park, forms: parc, parke, paark, perke, perk [ME. a. OF. parc] [ME. a. AF. parc] '1. An enclosed tract of land held by royal grant or prescription for keeping beasts of the

chase" (1260 NED), дозволяє припускати для лексеми parcman (parkeman) тлумачення як синоніма лексеми parker.

Лексема *trusseman*, що лежить в основі назви прізвищевого типу в антропоформулі середньо-англійського періоду *John Trusseman* (1327 SRSx), позначає носія, вантажника, з огляду на значення іменника truss (trusse) [a. F. trousse, OF. also torse, trusse, tourse (12–15th c. Godefr.)] "A collection of things bound together, or packed in receptacle; a bundle, pack; baggage (12... NED) ; b) (spec.) A bundle of hay or straw; in technical use, of a definite weight, varying at times and places" (1483 NED). (Пор. trusser "One who trusses a cask" (1535 NED) від запозиченого дієслова truss(trusse) v. [ad. F. trousser, in OF. also trusser...] 'To tie in a bundle, or stow away closely in a receptacle; to bundle, pack (1300 NED); to charge or burden with a bundle or pack, or a number of such; to load (a pack-horse, etc.); to lade (a ship) (1225 NED); to pack up and carry away; to convey or take with one in a pack; to carry off (1300 NED); to make fast to sth with or as with a cord, band, or the like; to bind, tie, fasten" (1225 NED)).

Професійні назви мельника (або) торговця мукою *flourman* та *floreknave* відтворюємо з антропоформул *Robert Flourman* (1338 LoPleas) та *Walter Floureman or Floreknave* **(**1309 RamsCt). (Knave [OE cnafa] "1. A male child, a boy (1050 NED); 2. A boy or lad employed as a servant; hence, a male servant or menial in general;one of low condition" (1000 NED)). Пор. наведену вище агентивну назву *fflourmakere* в антропоформулі *Robert fflourmakere* (1332 SRLo).

Професійна *mustardman* закладена в основі назви прізвищевого типу в антропоформулі *Adam le Mustardman* **(**1327 SRSf) (від mustard [OF. moustarde, mostarde] (1289 NED), очевидно, синонімічна лексемі mustarder [AF. mustarder] 'A maker or dealer in mustard' (1301 NED).

Французьке запозичення burel (burell) [OF burel "a kind of cloth"]'A coarse wollen cloth (prob. originally of brown colour); frieze; a garment of this fabric; (plain) clothing'(1300 NED) є першим компонентом композита *burelman*, зафіксованого в антропооснові *John Burelman* (1311 LLB), і позначає об'єкт або предмет праці. Пор. суфіксальну агентивну назву *bureller*, реконструйовану з антропоформули *Alfred le Bureller* (1277 LLB).

Французьке запозичення bushel (boussel, boyschel, bowsshell(e, bousshell, buscel) [ME boyschel, buyschel, OF boissiel, buissiel] '1. A measure of capacity used for corn, fruit, etc.; 2. A vessel used as a bushel measure' (1382 NED) мотивує в якості предмета, об'єкта або знаряддя праці агентивну назву *busselman*, реконструйовану з антропоформули *Stephen Busselman* (1327 SRSo). Пор. суфіксальну агентивну назву *busselar (boseler)* (OFr boisselier 'maker of vessels (baskets) holding a bushel'), зафіксовану в англійській мові лише на антропонімному рівні в якості назви прізвищевого типу в антропоформулах *Robert le Busselar* (1243 AssSo) та *Peter Boseler* (1305 MESO).

Агентивна назва *cademan (cademon)*, яка послужила основою для назв прізвищевого типу в антропоформулах середньо-англійського періоду *Robert Cademan* (1279 RH); *Geoffrey Cademon* (1327 SRDb), мотивується французьким запозиченням cade [F. cade "cask, barrel"] "1. A cask or barrel (1387 NED); 2. A barrel of herrings, holding six Great hundreds of six score each" (1337 NED).

Агентивна назва *charman*, засвідчена в антропоформулах *William le Charman* (1293 AssSt), *Adam le Charman* (1310 LLB) мотивується французьким запозиченням char [F.

char (12th c.)]'1. A chariot; a cart, wagon' (1300 NED) і в середньовічному періоді, можливо, служила на позначення візника або ремісника, що виготовляв вози, карети.

Професійні назви слуг *castelman*, *celereman* та *celererman* відтворюємо з середньо-англійських назв прізвищевого типу. Агентивна назва *castelman* (*Castelman* 1327 SRSo), утворена на основі запозиченого з французької мови іменника castel [ME, ONFr] "A large building or set of buildings fortified for defence against enemy" (1075 NED), що мотивує її лексичне значення – 'one employed at a castle'. Агентивна назва *celereman* (*John Celereman* 1332 SRCu) "a worker in the cellar", утворена від французького запозичення cellar (celler) [ME celer, AFr celer, OFr celier] "A storehouse or a store-room, whether above or below ground, for provisions; a granary or pantry" (a1225 NED), що мотивує її за місцем виконання дії. Пор. celler-keeper (1591 NED). Агентивна назва *celererman* "servant of the celarer" (*Patric Celererman* (1332 SRCu)) мотивується французьким запозиченням cellarer(celerer) [ME celerer, cellerer, selerer, cellerar, AFr celerer for OF celerier < cellar] (a1300 NED).

Професійна назва торговця смальцем *gresman* (*graysman*), утворена від запозиченого з французької мови іменника grease (gres, greis, greys) [OF graisse, greisse, gresse. mod. F. graisse] 'The melted or rendered fat of animals, esp. when it is a soft state (1290 NED)', відтворюється з назв прізвищевого типу, вжитих в антропоформулах *Walter Graysman* (1297 MinAcctCo), *Mable Gresman* (1319 SR).

Семантика середньо-англійської лексеми *kydelman* (*Katharine Kydelman* (1327 SR) виводиться на основі значення лексеми-першого компонента композита – kiddle (kydell, kidel) [AF kidel, kydel] 'A dam, weir, or barrier in a river, having an opening in it fitted with nets or other appliences for catching fish b. An arrangement of stake-nets on the sea-beach for the same purpose' (1215 NED). Отже, можливо, значення апелятива –'one in charge of a fishing-weir'.

Синонімом лексеми hawker у значенні 'one who tends or trains hawks' (975 NED) та пізнішої лексеми falconer у значенні 'a keeper and trainer of hawks' (1440 NED) виступає, за нашим припущенням, середньовічна лексема *meweman*, засвідчена в якості антропооснови назви прізвищевого типу в антропоформулі *William Meweman* (1279 RH) **(**від французького запозичення mew (mewe) [F. Mue] '1. A cage for hawks, esp. when 'mewing' or moulting (13.. NED); 2. A coop or cage in which animals, esp. fowls, were confined for fattening' (1386 NED).

Семантика агентивної назви *steweman* (*William le Steweman* (1327 SRSf)) неоднозначна: по-перше, можливо, це професійна назва людини, що доглядала за рибником, розводила рибу 'one in charge of a stew, keeper of the fish-ponds" (від французького запозичення stew(e [OF. estui, mod. F. étui 'case, sheath, also tub for keeping fish in a boat'] 'A pond or tank in which fish are kept untill needed for the table' (1387 NED); 2. a pond of any kind; also, a moat (1440 NED)); по-друге, не виключено, що це професійна назва котляра (від французького запозичення stew(e) [OF estuve] "A vessel for boiling, a caldron" (1305 NED), синонім іменника *calaroner*, вжитого у якості назви прізвищевого типу в антропоформулі *Roger le calaroner* (1299 FrY) (пор. OFr chalderonnier, cauderonnier)).

Агентивна назва *lacebreyder*, закладена в антропооснові назви прізвищевого типу *William Lacebreyder* **(**1329 MESO), утворена від запозиченого з французької мови

іменника lace [OFr laz, las] '1. a net, noose, snare (1300 NED); 2. a cord, line, string, thread, or tie (1300 NED); 3. a string or cord serving to draw together opposite edges (1300 NED). A cord used to support something hanging, e.g. sword; a baldrick, belt (1386 NED); 4. in building: a tie beam; a brace (1300 NED); 5. ornaments braid used for trimming men's coats, etc.' (1548 NED) (пор. lace-buyer, -designer, -dresser, -maker, -mender, -seller, -weaver (NED)). Семантика другого компонента-іменника braider "One who makes or applies braids", утвореного від дієслова braid (OE breyde, brede) 'To wist in and out, interwine, interweave, plait; to embroider; to make (a garland, cord, fabric) by interwining, twisting, or plaiting' (1000 NED), дозволяє припускати семантику композита *lacebreyder* як назву людини, що займалася виготовленням вірьовок, шнурів, сіток і т. ін., або використовувала їх як знаряддя праці. Пор. також агентивну назву Nette breydare (PromptParv)(NED).

Професійна назва робітника, який видобуває мергель, *marlehewere* виступає у ролі антропооснови назви прізвищевого типу в антропоформулі середньо-англійського періоду *William le Marlehewere* (1327 SRSt). Першим компонентом композита є французьке запозичення marl(e [OF marle, L. margila] "A kind of soil" (1372 NED) (мергель). Другим компонентом композита виступає іменник hewer 'One who hews a) One who cuts wood or stone (spec.) one who shapes and dresses stone for building (1382 NED); b) One who uses a heavy broad-ax in squaring timber. Hewers of wood and drawers of water: labourers of the lowest kind; drudges' (1000 NED), утворений від дієслова hew [OE hɛawan] "To strike forcibly with a cutting tool; to cut with swinging strokes of a sharp instrument, as an ax or sword; to chop, hack, gash" (900 NED). Розглядуваний композит, очевидно, є синонімом агентивної назви marler 'One who digs marl. Also, one who spreads marl on land" (1808 NED), утвореної від дієслова marl (marle) "To apply marl to ground; to fertilize or manure with marl" (1387 NED).

Агентивна назва *platesmith* засвідчена в якості антропооснови назви прізвищевого типу в антропоформулі *John Platesmyth* (1379 PTY). Для розкриття семантики слова релевантними стають наступні словотвірні дублети: plate-maker 'той, хто виготовляє зброю" (NED 1297)', plate-man "т.с., що і plate-maker" (NED 1435); plater 'той, хто покриває предмети тонкою плівкою металу, зокрема, зі срібла або золота" (NED 1777), (пор. *William le Plater* (1292 SRLo)), утворені на основі запозиченої з французької мови лексеми plate [ME plate, OF plate 1175] "1. пластина з металу (NED 1290); 2. одна з тонких стальних чи металевих пластин, що утворюють зброю; зброя, що складається з цих пластин, скріплених разом або на шкірі, чи якомусь міцному тканому матеріалі (NED 13…)". Другим компонентом є лексема smith (smyth) [OE smið] (перша письмова згадка – у творі "Беовульф" (початок VIII ст.) та в 925 р. в значенні "One who works in iron or other metals; esp. a blacksmith of farrier; a forger, hammerman").

Наведені вище назви прізвищевого типу середньо-англійського періоду, що за семантикою твірних основ є назвами осіб за професією та заняттям, значно уточнюють нам відомості про агентивні назви англійської мови, що утворені на англійському ґрунті від запозичених з французької мови лексем. Здебільшого вони фіксуються значно раніше і тих запозичених іменників чи дієслів, що могли б тлумачитися як їх твірні основи. Відомо, що одним із важких питань історії запозичених слів у будь-яких письмових пам'ятках є точність датування їх появи в цій мові,

оскільки фіксація запозичень в письмових пам'ятках може не співпадати з датою появи цих слів у живому мовленні [Ярцева 2004, 65]. Наприклад, за підрахунками О.Єсперсена [Jespersen 1935] даних Оксфордського словника, максимум появи слів французького походження в пам'ятках припадає на XIV ст., тобто коли французька мова вже не була ні державною мовою, ні мовою двомовного населення Англії, не кажучи вже про те, що жанровий різновид та тематика документа може визначити сам вибір лексики. Ці міркування призвели до надмірного скептицизму філологів по відношенню до французьких запозичень в англійській мові [Ярцева 2004, 65].

Уточнюючи час появи запозичення, антропоніми також зберігають фонографічні варіанти, цікаві для дослідників історичної лексикології, даючи матеріал для подальших досліджень не лише у галузях історичної семасіології, а й історичної фонології та діалектології.

Статья посвящена вопросу гибридных образований в средне-английском языке, зафиксированных в качестве антропонимических основ наименований фамильного типа.

Ключевые слова: средне-английский период, наименования фамильного типа, гибридные образования.

Medieval bynames reflect the vocabulary which served the basis of their formation. The article touches upon such words, which were formed on the basis of French loanwords and English word-formation means.

Key words: Middle Engish, French loanwords, bynames.

Література:

1. *Иванова И. П., Чахоян Л. П.* История английского языка. М.: Высш. школа, 1976. – 319 с.
2. *Ильиш Б. А.* История английского языка. М.: Высш. школа, 1968. – 419 с.
3. *Костюченко Ю. П.* Історія англійської мови. К.: Радянська школа, 1963. – 426 с.
4. *Мостовий М. І.* Лексикологія англійської мови. – Х.: Основа, 1993. – 255 с.
5. *Хауген Э.* Процесс заимствования//Новое в лингвистике. М.: Прогресс, 1972. – Вып. VI. – С. 344–382.
6. *Ярцева В. Н.* Развитие национального литературного английского языка. Изд. 2-е, испр. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 288 с.
7. *Jespersen O.* Growth and structure of the English language. Basil Blackwell, Oxford, 1943. – 244 p.

Список умовних скорочень:

AssSo – Assize Rolls. Som. Rec. Soc., 4 vols., 1897–1929. AssSt – Assize Rolls. Salt Arch. Soc. III-VII, 1882–6. Black – G.F. Black. Surnames of Scotland, New York, 1946. Ct – Unpublished Court Rolls. Battle – Custumals of Battle Abbey (Camden Soc. (NS) 41), 1887. FFSf – Feet of Fines. Cambs Antiq. Soc, 1900. FrY – Register of the Freemen of York (Surtees Soc. 96, 102), 1897, 1900. KentW – Testamenta Cantiana (Kent Arch. Soc., 1906–7). LLB – Letter Books of the City of London, 11 vols., 1899–1912. LoCt – Calendar of Early Mayor's Court Rolls, ed. A. H. Thomas, 1924. LoPleas – Calendar of london Plea and Memoranda Rolls, ed. A. H. Thomas, 3 vols., 1926–32. MESO – G. Fransson. Middle English Surnames of Occupation, Lund, 1935. MEOT – B.Thuresson, Middle English Occupational Terms, Lund, 1950. MinAcctCo – Minister's Accounts of the Earldom of Cornwall (Camden 3rd Ser. 66, 68), 1942–5. NED – The Compact Edition of the Oxford English Dictionary. Vol. I, II. OUP, Oxford, 1971. PTY – Yorkshire Poll Tax Returns (1379, Yorks Arch. Journal 5–7, 9, 20). Rams – Ramsey Cartulary (Rolls Ser.), 3 vols., 1884–93. RH – Rotuli Hundredorum, 2 vols., 1812–18. SRCu – J. P. Steel. Cumberland Lay Subsidy (6 Edw III), Kendal, 1912. SRDb – Trans. Derbyshire Arch. Soc. 30, 1908. SRLo – Subsidy Rolls in G. Ugwin, Finance and Trade under Edward III, Manchester, 1918. SRSf – Subsidy Rolls. Suffolk Green Books, 3 vols., 1906–10. SRSt – Salt Arch. Soc. (OS) 7,10, 1886–9. SRSx – Subsidy Rolls. Sussex Rec. Soc. 10, 1900. Wak – Court Rolls of the memory of wakefield (Yorks Arch. Soc., Rec. Ser. 29, 36, 57, 78), 1901–45.

УДК 811.161.1/2'367.332

ФУНКЦІЯ АТРИБУТА ІМЕНІ ЯК ІНФОРМАЦІЙНОГО РЕФЕРЕНТА

Татьянченко Надія Федорівна
канд. пед. наук, доц.
Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

В даній статті розглядається проблема функціонування атрибутивних мовних одиниць як компонентів реченнєвої структури, а також визначаються особливості атрибутивних синтаксичних відношень на формальному та семантико-синтаксичному рівнях.

Ключові слова: атрибут, денотат, семантика, зміст, смисл, компонент, функція, конструкція, референт, висловлювання.

У сучасній лінгвістиці функція мови тлумачиться як здатність мовних елементів, конструкцій або ж мовної системи в цілому до реалізації цілеспрямованої інформації про позамовну дійсність. Виходячи з визначених в лінгвістиці завдань щодо дослідження синтаксичної граматики, функціональний напрям у мовних процесах, серед інших, передбачає розгляд їх у дії, в процесі, оскільки найважливішим спрямуванням функціональної граматики є дослідження ролі кожної мовної одиниці, кожного синтаксичного елемента щодо побудови та використання певних мовних одиниць у зв'язному смисловому мовленні.

Так, Г. О. Золотова, визначаючи поняття функцій мови саме відносно синтаксису, окреслює їх як процес, зміст якого безпосередньо співвідноситься з мисленням і процесом комунікації. Виразником таких процесів, виходячи з вимог щодо розуміння загальної комунікативної функції синтаксису, є речення, в якому з'ясовуються функції окремих синтаксичних одиниць та їх роль як складових у побудові загальної комунікативної одиниці – речення [Золотова 2009, 9–16].

Атрибут як знак конкретизації, ідентифікації, референтності, інформаційності та кваліфікативних ознак денотата у даній статті висвітлюється на формально-синтаксичному та семантико-граматичному рівнях у межах простого речення. Визначення функціональних особливостей атрибутивних відношень щодо певної змістової організації речення, висловлювання становить мету і предмет нашого аналізу.

Актуальність поставлених завдань щодо визначеної проблеми полягає в тому, що в сучасній синтаксичній науці встановилася традиція, згідно з якою статус атрибута стосовно організації простого типового речення розглядається як неконституитивний, необлігаторний або ж як факультативний компонент. Так, С. Д. Кацнельсон вважає, що означення актуальні лише як характеризуючі елементи предметів, тобто в плані їх екстенсіональної характеристики, а щодо організації смислового змісту речення вони не є обов'язковими [Кацнельсон 1972]; В. Б. Касевич зазначає, що атрибут як компонент речення щодо його структурної ієрархії займає в ній останнє місце після ядра, актантів і сірконстантів [Касевич 1977]. Подібну ж думку висловлювали і інші вчені: П. Адамець, В. Грабе, Б. В. Ігнатов, Н. С. Валгіна, Т. П. Ломтєв та інші [Адамець, Грабе 1968; Ігнатов 1970; Валгіна 1978; Ломтєв 1979]. Разом з тим, не така категорична і заперечна думка простежується у визначеннях інших вчених.

Так, В. А. Бєлошапкова згідно з поставленою проблемою з'ясовує функцію атрибута як елемента, який збагачує зміст речення, але "не бере участі в формуванні його семантичного типу" [Белошапкова 1997, 794]. Про неправомірність розгляду питання щодо ролі атрибута як необов'язкової в структурно-семантичній організації речення зазначали такі вчені: Т. А. Туліна, І. І. Ковтунова, А. З. Фефилова, І. В. Кононенко, Т. П. Новикова [Туліна 1976; Ковтунова 1986; Фефилова 1980; Кононенко 1986; Новикова 1990]. Результати наукових досліджень зазначених вчених свідчать про суттєвість ролі атрибута в організації речень, у яких атрибути виступають вторинними предикатами, або ж єдиними елементами певної реченнєвої структури щодо конкретизації її інформативного змісту.

Таким чином, неоднозначність у визначенні атрибута як обов'язкового смислового компонента в структурно-семантичній структурі речення, а звідси і функціонально-пізнавальній діяльності людини, спонукає нас до розгляду цієї проблеми у зв'язку з різнобічними визначеннями її в лінгвістиці, що і визначає цю проблему, на наш погляд, як актуальну.

Атрибут, що ідентифікує номінативні предметні та номінативні предикативні (пропозитивної семантики) одиниці, найпоширеніше визначається прикметниками як частинами мови і тільки в препозиції до них. Уточнюючи і розкриваючи властивості, якості предмета-денотата, атрибут як позначаючий елемент предметної іменної синтаксичної одиниці, узгоджуючись, найчастіше з іменником, в препозиції до нього, з'ясовує його ознаки відповідно до закладених в предметі імені референтних значень. Функція атрибута в таких синтаксичних відношеннях трактується як узгоджена, якісно-означальна, на відміну від функції атрибута іменних пропозитивих одиниць, які за своїми денотативними ознаками мають зовсім інше значеннєве вираження, а саме, – вираження певної події, процесу, стану, часу, умови, способу тощо.

Пропозитивні категорії імен визначаються тим, що вони на формально-синтаксичному рівні не пов'язані синтаксичними відношеннями з предикатами синтаксичних одиниць, речень, але на семантико-синтаксичному рівні значення цих одиниць базуються саме на функції предиката.

Пропозитивне значення даних мовних одиниць таким чином з'ясовується як значення атрибута, що визначається засобом співвіднесеності атрибута з предметами або явищами незалежно від їхньої "прив'язаності" чи "не прив'язаності" до дійсності, а також у спрямуванні чи не спрямуванні на референт [Арутюнова 1976, 79].

Так, в порівнюваних номінативних конструкціях "стара *людина*" – "старий *курець"* [Арутюнова 1976, 79] функції атрибутивних відношень на семантико-синтаксичному рівні визначаються як нетотожні, нерівнозначні. Відмінність між ними полягає в тому, що в реченнєвій конструкції *"стара людина"* атрибут *"стара"* інтегрується з сигніфікатом імені *"людина"* і звідси атрибут у сполуці з ідентифікуючою, означаючою дескрипцією розкриває її зміст, її ознаки, – тобто даний атрибут ототожнюється з предметом. Ключем до такого ототожнення можуть бути референти щодо цього імені: людина *"стара"* за її фізичною ознакою, віком, зовнішністю тощо); і в ситуації "старий *курець"* зміст даної конструкції чітко визначає повідомлення, а не ознаку людини і протиставляється імені конкретно-предметного значення. В даному випад-

ку дана синтаксична конструкція на смисловому рівні визначається як предикативна одиниця, а саме як типовий семантичний еквівалент речення, оскільки іменний компонент *"курець"* за його змістом ототожнюється не з самою субстанцією "курець" як денотатом імені, а з її сигніфіктивним змістом, референтними ознаками якого є поняття властивостей, звичок, характеру, дії у часі тощо.

Отже, синтаксична одиниця *"стара людина – курець*", ознака якої визначається у розумінні *"стаж куріння*", як трансформаційна семантико-синтаксична конструкція базується на синтаксичному дериваті, оскільки пропозитивне значення даної мовної одиниці на смисловому рівні чітко проявляє розгорнуту предикативну конструкцію, що найчастіше є характерною ознакою атрибутивних словосполучень як специфічного типу відношень. Специфіка таких відношень, як зазначає І. Р. Вихованець, пояснюється "особливістю атрибутивних відношень, що породжуються їх вторинністю, похідністю від інших відношень, тобто трансформована присубстантивна ознака має своєю базою вихідні синтаксеми із значенням власне ознаки (якості), а також і зі значеннями іншої природи" [Вихованець 1993, 277].

Так, на прикладі реченнєвого висловлювання, за трансформацією змісту якого предикат якості з формально-синтаксичної позиції присудка був трансформований у приіменникову і набув в результаті реченнєвого перетворення в приіменниковій позиції функції атрибута: "*Варка була дуже бідна, але роботяща, тиха на вдачу, добра й смирна, як овечка*" (І. Нечуй-Левицький), – *Добра й смирна, тиха на вдачу*, Варка була дуже *бідна, але роботяща. – Дуже бідна, але роботяща, тиха на вдачу,* Варка була *добра й смирна, як овечка,* – свідчить про те, що семантичними корелятами атрибутивних синтаксем: *добрий, смирний, тихий, бідний, роботящий*; виступають в реченні взаємозамінні предикати у відповідності до конкретної змістової ситуації. Семантико-синтаксичні відношення між атрибутами як ідентифікуючими, референтними і уточнюючими компонентами щодо конкретного предмета мовлення і вторинними атрибутивними предикатами вихідного елементарного речення, продукують смислову мовленнєву взаємозамінність у зв'язку з інформаційною та функціонально-комунікативною необхідністю щодо певної об'єктивної дійсності.

Звідси, як стверджують результати семантико-синтаксичних досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених, кожна реченнєва структура сама по собі не існує, вона має бути функціонально і семантико-граматично оформленою, а таким оформленням має бути "поведінка речення, його сенс", що відображаються в синтаксичній моделі реченнєвої структури або ж певного висловлювання.

Речення як основна знакова одиниця мовлення і як основна синтаксична одиниця – конструкція, що посідає центральне місце в синтаксичній системі, і в межах якої здійснюється наш аналіз, "й дотепер загальноприйнятого витлумачення не має" [Вихованець, 1993, 51], і звідси "речення" як суто мовна одиниця, чи одиниця мови і мовлення "висловлювання" визначаються в лінгвістиці різнобічно. Так, від самого свого початку визначення статусу мови Фердінанда де Сосюра "поняття мови не збігається з поняттям мовної діяльності: мова – це лише певна її частина, щоправда, найважливіша. Серед двобічних явищ лише мова, здається, спроможна отримати незалежне визначення та становити надійну опору для думки" [Фердінанд де Соссюр 1998, 20] свідчить про

дихотомію у визначенні цих понять, але на рівні сучасного мовознавства переважна більшість думок вчених зводиться до того, що мова і мовлення – це не роздільні поняття, а звідси "речення" і "висловлювання" є рівнозначними смисловими явищами. Разом з тим, не маючи єдиного тлумачення терміна "висловлювання", яке нами використовується щодо даного аналізу як відповідника "речення", ми приєднуємося до вчених, думка яких за визначеної проблеми є однозначною.

Так, С. В. Семчинський зазначає, що мова – предмет сучасного мовознавства розглядається як явище, в якому протиставлення двох аспектів мови є "відносним, бо в реченні використовуються слова, які одночасно виконують не тільки номінативну, а й комунікативну функцію. Комунікативна й пізнавально-відображальна функції існують у тісній єдності" [Семчинський 1996, 11]. М. П. Кочерган, визначаючи дане лінгвістичне явище, підкреслює, що "незважаючи на наявність взаємовиключних точок зору щодо поставленої проблеми, в сучасному мовознавстві мова і мовлення розглядаються як діалектична єдність, елементи якої протиставлені між собою і зумовлюють один одного" [Кочерган, 1999, 55]. Г. О. Золотова стверджує, що "якщо речення функціонує як основна синтаксична одиниця на комунікативному рівні синтаксису, то на докомунікативному рівні синтаксичні одиниці виявляють аналогічні складові можливості стосовно комунікативної одиниці" [Золотова 2009, 10], тобто різні синтаксичні одиниці як складові речення є функціонально-комунікативними і інформативними.

Звідси, у відповідності до смислових процесів щодо кожного синтаксичного утворення в реченні, в нашому аналізі "слово – слово", у свідомості людини реалізується те чи інше значення синтаксичної одиниці в залежності від прояву понять або уявлень про об'єктивну дійсність. Безперечно, тільки за контекстом можна з'ясувати ту чи іншу висловлену думку та функції її складових, що проявляються у мовленні в межах пізнавального процесу, вираженням яких є речення або висловлювання.

Речення як відповідник висловлювання своїм змістом визначає відношення між висловлюванням і екстралінгвістичною ситуацією або подією, яка ним визначається. Проникнення в механізм функціонування рівнів структури речення, тобто в сферу дослідження внутрішньої будови речення, в його зміст, особливості смислу тощо, уможливлює з'ясування закономірностей функціонування певних граматичних одиниць у взаємодії з елементами різних мовних рівнів, що, в свою чергу, проявляються у вираженні конкретного реченнєвого змісту.

Данная статья посвящена проблеме функционирования атрибутивных синтаксических единиц как компонентов речевой структуры; определяются также особенности атрибутивных синтаксических отношений на формальном и семантико-синтаксическом уровнях.

Ключевые слова: атрибут, денотат, семантика, содержание, смысл, функция, конструкция, компонент, референт, высказывание.

This article is devoted to the aspects of functions of the attribute syntactical units as the elements of the language structure. The peculiarities of the attribute syntactic relations on the formal, semantic and syntactic levels are displayed.

Key words: attribute, denotatum, semantics, sense, content, function, construction, model, component, referent, statement, utterance.

Література:

1. *Адамець П., Грабе В.* Трансформация, синтаксическая парадигматика и члены предложения // Slavia, 1968. – № 2. – С. 185–192.
2. *Арутюнова Н. Д.* Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы. – М.: Наука, 1976. – 356 с.
3. *Белошапкова В.А.* Синтаксис // Современный русский язык. – М., 1997. – С. 606–868
4. *Валгіна Н. С.* Синтаксис современного русского языка. Учебник для вузов. – М.: Высшая школа, 1978. – 424 с.
5. *Вихованець І. Р.* Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
6. *Золотова Г. О.* Очерк функционального синтаксиса русского языка. Изд. 3-е. М.: Книжный дом "Либроком", 2009.-352 с.
7. *Касєвич В. Б.* Элементы общей лингвистики. – М., 1977. – 183 с.
8. *Кацнельсон С. Д.* Типология язика и речевое мышление. – Л., 1972.
9. *Ковтунова І. І.* Поэтический синтаксис. – М., 1986. – 206 с.
10. *Кононенко І. В.* Атрибуты-прилагательные вторичной номинации в семантической структуре предложения: Дис. … канд.филол. наук. – К., 1986. – 201 с.
11. *Кочерган М. П.* Загальне мовознавство: Підручник, – К.: Видавничий центр "Академія"1999. – 286 с.
12. *Ломтєв Т. П.* Структура предложения в современном русском языке. – М., 1979. – 99 с.
13. *Новикова Т. П.* Присубстантивный распространитель в семантической структуре номинативного предложения: Дис. … канд. филил. Наук. – К., 1990. – 212 с.
14. *Семчинський С. В.* Загальне мовознавство. – К.: АТ "ОКО"1996. – 416 с.
15. *Тулина Т. А.* Функциональна типология словосочетаний. – К.: Одесса, 1976. – 176 с.
16. *Фердінан де Сосюр*. Курс загальної лінгвістики. – К.: Основи, 1998. – 324 с.

УДК 81–139:001.18

ТИПОЛОГІЯ ЧАСТИН МОВИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Мудринич Світлана Юріївна
здобувач
Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова

У статті розглядається проблема виокремлення частин мови в сучасному мовознавстві. Аналізуються тенденції розвитку питання про частини мови, визначаються і зіставляються критерії виокремлення частин мови в сучасній українській та англійській мовах, здійснюється типологічний аналіз граматичної будови обох мов.

Ключові слова: частини мови, гомогенна класифікація, гетерогенна класифікація, семантичний критерій, морфологічний критерій, синтаксичний критерій, критерій сполучуваності, словотворчий критерій.

Розподіл слів за частинами мови є одним із **актуальних** питань сучасного мовознавства як в українській, так і в англійській мові. Справа в тому, що на сьогодні не існує такої класифікації, яка могла б задовольнити дослідників, критерії розподілу слів за частинами мови ще і досі не усталені, тому кількість частин мови не є сталою одиницею. **Метою** статті є узагальнення проведеного типологічного аналізу частин мови в українській та англійській мовах. **Предметом** дослідження були критерії виокремлення частин мови в досліджуваних мовах. **Об'єктом** дослідження виступали частини мови. **Наукова новизна** дослідження складається з проведеного типологічного аналізу критеріїв виокремлення частин мови в українській та англійській мовах та виявлення подібних і відмінних рис. Для досягнення поставленої мети були розв'язані такі **завдання**: проаналізовано тенденції розвитку питання про частини мови; визначено критерії виокремлення частин мови в обох мовах; здійснено типологічний аналіз частин мови; зіставлено критерії виокремлення частин мови; проведено типологічний аналіз граматичної будови української та англійської мов.

У сучасному мовознавстві співіснують діаметрально протилежні погляди на кількість і якість критеріїв виокремлення частин мови. По-перше, це так звана гомогенна класифікація, тобто розподіл мовних одиниць за одним критерієм, і, по-друге, це гетерогенна класифікація, що означає розподіл мовних одиниць за кількома критеріями.

Прихильником гомогенної класифікації в англійській мові був Суіт, автор першої наукової граматики англійської мови, який поділив частини мови на дві основні групи – змінювані та незмінювані. Таким чином, він вважав морфологічні властивості основним принципом класифікації. Щодо групи змінних ("declinable") він дотримувався традиційного поділу – іменники, прикметники, дієслова. Прислівники, прийменники, сполучники і вигуки об'єднані в групу незмінних ("indeclinables").

Але і всередині цієї класифікації не має узгодженості, бо вченими використовувалися різні ознаки для виділення єдиного критерію. Так, М. Мухін, П. Фортунатов та його послідовники О. Пєшковський та Д. Ушаков вважали основним морфологічний критерій, тоді як О. Потебня брав за основу синтаксичний. Залежно від покла-

деної в основу класифікації ознаки, виділяється відповідний склад частин мови. Виходячи тільки з семантичного критерію (лексичного значення), доводиться об'єднувати в одну частину мови слова типу *легкий, легкість, легко,* тому що в них спільне лексичне значення, але не беруться до уваги їхні різні синтаксичні й морфологічні ознаки. Керуючись тільки синтаксичним критерієм, слова *материн* і *матері* (*материн* шарф і шарф *матері*) потрібно віднести до одного класу, оскільки вони виконують спільну атрибутивну функцію [Безпояско1993, 10]. Морфологічний критерій можна використовувати лише для класифікації тих слів, що мають систему словозміни, яким властиві флексії (іменник, прикметник, дієслово, займенник, числівник). Слова невідмінювані (при, над, щоб, бюро) залишаються за межами тієї класифікації [Горпинич 2004, 22].

Дослідники англійської мови в своїй більшості віддавали перевагу гетерогенній класифікації. Так, А. Смірницький, Е. Ізраілєвіч, К. Качалова, В. Жигадло, Л. Іофік, Л. Бархударов виокремлюють чотири критерії розподілу слів на частини мови: семантичний, морфологічний, синтаксичний, деякі називають четвертим критерієм словотворчий, а деякі наполягають на критерії сполучуваності. Тоді як Б. Зернов і Л.Блох взагалі не приділяють увагу цим критеріям, і виділяють тільки три критерії: семантичний, морфологічний, синтаксичний.

Е. Мороховська вказує на те, що в англійській мові традиційна модель класифікації слів була доцільна тільки для ранніх стадій його розвитку. Історичні зміни зробили англійську мову аналітичною. Лексико-граматичний принцип для класифікації англійських слів у лексико-граматичні класи практично не діє, тому що в англійській мові дуже бідна морфологія. Е. Мороховська виділяє два основних критерії поділу слів на частини мови: семантичний і граматичний. Вона доводить, що граматичні характеристики – морфологічні і синтаксичні – проявляють себе з різних боків в угрупуваннях слів в різних мовах і порівнює іменні слова в синтетичних мовах з іменними словами в аналітичній мові, якою є англійська. В синтетичних мовах іменні слова утворюються морфологічно, тоді як в аналітичній англійській мові морфологічні ознаки не вагомі. Лексико-граматичні класи іменних слів в англійській мові можна назвати лексико-синтаксичними угрупуваннями чи 'form-class', що є найбільш притаманними для англійської мови [Мороховська 1984, 57].

В.Аракін виділяє такі критерії виділення частин мови у типологічному плані: семантичний, морфологічний, синтаксичний, критерій сполучуваності, словотворчий критерій [Аракин 1979, 107].

Гетерогенна класифікація в різних формах знайшла своє відображення в працях Л. Щерби, В. Виноградова, В. Жирмунського, В. Адмоні, В. Кодухова, І. Кучеренка та ін. При гетерогенній класифікації частин мови спостерігаються як кількісні, так і якісні її різновиди. В. Виноградов виділяє частини мови за п'ятьма ознаками і підкреслює, що відмінності у граматичній структурі частин мови викликані відмінностями їхніх синтаксичних функцій. Його погляди розділяє В. Жирмунський, він зауважує, що зв'язок лексико-семантичного і граматичного аспектів категорії в різних випадках буває неоднаковим і домінувати можуть якісь її ознаки. Так, І. Кучеренко підкреслює, що реальне значення слова є провідним при визначенні поняття "час-

тина мови", підкреслюючи, що специфікою реального значення слова кінець кінцем визначаються і граматичні його атрибути. Тоді як Л. Щерба пріоритетним критерієм вважає семантичний; і збільшує кількість частин мови виокремленням нових частин мови за рахунок специфічних слів, які не належать до традиційних – це слова категорії стану. Виокремлення відбувається за рахунок іменників, прикметників, прислівників, дієслів.

В. Адмоні наполягає на одночасному застосуванні декількох критеріїв, бо це випливає із самої суті мовних явищ, і вважає неправомірним виходити з домінуючого становища одного з критеріїв.

Сучасні українські граматисти І. Вихованець і К. Городенська при класифікації частин мови теж користуються семантичним, морфологічним, синтаксичним критеріями, але їх класифікація відрізняється від традиційної низкою особливостей. І. Вихованець виокремлює чотири частини мови: іменник, прикметник, дієслово, прислівник. К. Городецька виділяє ще й числівник, однак тільки за однією семантичною ознакою. О. Безпояско, К. Городенська, В. Русанівський вважають найбільш доцільною і "спокійною" класифікацію, в основу якої покладено морфологічний принцип, що доповнюється синтаксичним і лексико-семантичним критерієм. Ці дослідження дозволяють зробити висновок, що традиційна система частин мови – це поєднання гетеро- і гомогенної класифікацій частин мови, тому що чотири частини мови – іменник, прикметник, дієслово і прислівник – виділені набором трьох основних ознак(семантичної, морфологічної і синтаксичної), тоді як решта, зокрема займенник, числівник, прийменник, сполучник, частка – за якоюсь однією ознакою із вказаних трьох [Безпояско 1993, 11]. Таким чином, незважаючи на значні морфологічні та синтаксичні розходження в структурі англійської та української мов, склад частин мови у них значною мірою однаковий; це – іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник, прийменник, сполучник, вигук, частка. Відмінності полягають в наявності артикля і дієслова-зв'язки в англійській мові. Але, не дивлячись на відносну близькість частин мови по складу, в обох мовах існують значні відмінності між ними. І перш за все, це розходження у складі граматичних категорій і засобів їх вираження в обох мовах. Граматична будова кожної мови є найбільш сталою частиною мови, яка характеризується рядом особливостей. Основна відмінність граматичної будови англійської мови від української є у способах вираження зв'язку слів у реченні. Будова сучасної англійської мови визначається як аналітична, тобто будова, при якій зв'язки слів у реченні виражаються не формами слів, а за допомогою порядку слів і службових слів, прийменникові сполучення, примикання і замикання. В той час, як будова української мови називається синтетичною, тобто граматична будова, при якій зв'язки слів у реченні виражаються, головним чином, формами слів, тобто за допомогою зміни самих слів.

Морфологічні особливості сучасної англійської мови, як і української торкаються структури частин мови, словотворення і словозміни. Особливими способами словотворення в англійській і українській мові є: морфологічний, неморфологічний, морфолого-синтаксичний. В англійській мові ще й утворення складових частин мови: look after, run into, утворення типових фразеологічних зворотів, які виступають як частини мови:

catch sight, pass the buck, see the light але синтетичні форми словотворення (утворення похідних і складних слів) лишаються продуктивними тільки для іменників і прикметників. В українській мові слова можуть утворюватися абревіатурою.

Особливими формами словозміни в англійській мові є: аналітичні, для вираження граматичних категорій (наприклад, видо-часові форми дієслова) і синтетичні (наприклад, форми іменника). В українській мові аналітичні форми використовуються при сполученні флексійної форми слова з прийменником (на стін-і, на стін-ах) чи з деякими іншими словами, що тоді виконують службову функцію формотворної морфеми (спати: піду спати) і синтетичні, при кінцевих змінних морфем-афіксів і постфіксів (стол-а,-и,-ів; біж-у,-иш,-імо); зміни основи слова (стіл: стол-а; стій: стоя-ти); зміни суфікса (гарн-ий: гарніш-ий) чи й префікса (най- гарніший; пис-а-ти: на-пис-а-ти).

Семантична характеристика слова (субстантивність, кількість, якість, дієслівність, прислівниковість) є основою для виділення частин мови в українській мові, тоді як в англійській мові для виділення частин мови повинні розглядатися, як морфологічні, так і граматичні й синтаксичні характеристики поряд з семантичною характеристикою слова.

Хоча обидві мови належать до індоєвропейської сім'ї мов, і на перший погляд здається, що суттєвих відмінностей між ними не може бути, але ми бачимо, що типологія їх семантичних, синтаксичних і морфологічних систем суттєво відрізняється одна від одної.

В статье рассматривается проблема выделения частей речи в современном языкознании. Анализируются тенденции развития вопроса о частях речи, определяются и сравниваются критерии выделения частей речи в современном украинском и англйском языках, проводится типологический анализ частей речи.

Ключевые слова: части речи, гомогенная класификация, гетерогенная класификация, семантический критерий, морфологический критерий, синтаксический критерий, критерий совместимости, словообразовательный критерій.

The article observes the problem of parts of speech in modern linguistics. The tendencies in resolving the issue of parts of speech are analyzed, the criteria of differenciation of parts of speech in modern Ukrainian and English languages are determined and compared; the typological analysis of parts of speech is provided.

Key words: parts of speech, homogeneous classification, heterogeneous classification, semantic criterion, morphological criterion, syntactic criterion, compatibility criterion, word-formative criterion.

Література:

1. *Аракин В. Д.* Сравнительная типология английского и русского языков / Владимир Дмитриевич Аракин. – М.: Просвещение, 1989. – 254 с.
2. *Бархударов Л. С.* Очерки по морфологии современного английского языка / Леонид Степанович Бархударов. – М.: Высш. шк., 1975. – 156 с.
3. *Безпояско О.К., Городенська К. Г., Русанівський В. М.* Граматика української мови – К.: Либідь, 1993. – 322с.
4. *Горпинич В. О.* Морфологія української мови / Володимир Олександрович Горпинич. – К.: ВЦ "Академія", 2004. – 336 с.
5. *Жирмунский В. М.* Общее и германское языкознание: Избр. труды / Виктор Максимович Жирмунский. – Л.: Наука, 1976. – 695 с.
6. *Мороховская Э. Я.* Основы теоретической грамматики английского языка/ Э. Я. Мороховская. – К.: Вища шк.,1984. – 324 с.

УДК 81'33

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ КОМП'ЮТЕРНОГО СЛЕНГУ
(на матеріалі російськомовних сайтів)

Широких Ольга Володимирівна
викл.
Горлівський державний педагогічний інститут іноземних мов

У статті розглядаються польові моделі лексичної системи комп'ютерного сленгу. Матеріалом дослідження стали лексичні одиниці, вживані на молодіжних сайтах. Визначаються основні ознаки лінгвістичного угрупування номінативних одиниць.

Ключові слова: комп'ютерні технології, Інтернет, комп'ютерний сленг, лексико-семантичне поле, лінгвальна та онтологічна картини світу.

Наприкінці XX століття під час дослідження системних відносин між лексичними одиницями різного типу були запропоновані різноманітні теоретичні концепції, застосовувались різні методологічні підходи. Одним із найефективніших способів класифікації лексичного складу мови більшість лінгвістів вважає виділення у лексиці різних словесних групі і на підставі цього – представлення лексики мови у вигляді системи.

Актуальність проблеми полягає у складності лексичної системи, що стало причиною створення багатьох її моделей. Визначаючи можливість побудови різних моделей лексичної системи, констатуємо, що вони можуть доповнювати одна одну, а це сприятиме адекватному відображенню лексичного складу мови.

Мета роботи – розглянути польову модель лексичної системи комп'ютерного сленгу як систему лексико-семантичних полів (надалі – ЛСП).

Для досягнення поставленої мети передбачається розв'язання наступних **задач**: визначити термін "лексико-семантичне поле", виокремити основні групи ЛСП комп'ютерного сленгу.

Для того необхідно, перш за все, надати визначення основних понять лексичної семантики.

Лексична семантика вивчає лексичне (предметне) значення, тобто те, що характеризує певну мовну одиницю в усій системі її форм. Вивчення значення в лексичній семантиці може вестися у двох основних напрямках: або від форми слова до його значення (змісту), або у зворотному напрямку. Згідно з цим виділяються два взаємопов'язаних и протилежних за своєю направленістю аспекти семантики: семасіологія та ономасіологія.

У пропонованій статті ми беремо за робоче визначення О.О. Селіванової, згідно з яким лексико-семантичне поле – парадигматичне об'єднання лексичних одиниць певної частини мови, яке формується на підставі спільності інтегрального компонента значення (архісеми) [Селіванова 2006, 281–282]. Структура **лексико-семантичного** поля має центр і периферію. До центру **ЛСП** входять найуживаніші слова з яскраво вираженим інтегральним значенням, периферія характеризується значно меншою частотністю вживання, стилістичною забарвленістю значення.

Лексичне поле ілюструє системність лексичного рівня мови за рахунок зв'язків з іншими лексичними полями, зумовлених універсаліями (наприклад, зв'язок полів

часу та простору), специфікою етносвідомості, відтвореною в метафоричних зближеннях значень різних слів (наприклад, соматичне лексичне поле постачає власні знаки до полів простору, артефактів, поле простору пов'язане з полем оцінки тощо), і багатозначністю лексем [Селіванова 2006, 230].

Як зазначає В. І. Теркулов, "велика кількість випадків провокування мовними сутностями невірної оцінки ситуації є основою для твердження про репрезентацію в семантичній структурі мови двох світів – онтологічного, референтного, тобто світу немовних сутностей та подій, що протоколюються у мові, та лінгвального, тобто світа, що створений мовою. Іншими словами, в моїй концепції не мова визначає мислення, а світ, створений мовою, є світом нашого людського існування. Наша поведінка зумовлена законами цього світу, хоча і має, водночас, онтологічні рамки" [Теркулов 2010, 28] (тут і далі переклад наш – О.Ш.).

Важливим є і той факт, що на перетині цих світів існує людина як особистість. Як пише Б. М. Гаспаров, "мовленнєве існування особистості являє собою процес, який існує протягом всього життя цієї особистості та взаємодіє з мовою. В цьому процесі мова виступає одночасно як об'єкт, над яким той, хто мовить, постійно працює, приладнує її до задач, що виникають в життєвому досвіді особистості, та як середовище, в яке цей досвід поглиблений та в оточенні якого це відбувається" [Гаспаров 1996, 6].

Різниця між лінгвальним та онтологічним світами в певному сенсі є проекцією на мовну та мовленнєву діяльність суб'єкта двох аспектів номінативної функції – саме номінативного, що виражає прагнення мови адекватно відобразити немовну, онтологічну реальність, та перфомативного, що, а свою чергу, являє реальне втілення номінативних інтенцій суб'єкта-номінанта в світі лінгвальних сутностей. Суб'єкт, намагаючись позначити онтологічний світ, насправді створює нову – лінгвальну – дійсність, яка підпорядковується законам суб'єкта, стереотипам, які відображають моделі перетворення немовного світу в мовний крізь призму лінгвальної компетенції номінанта.

Вищезазначене дає підставу внести деякі корективи в схему номінації. Якщо раніше за основу бралася дихотомія "реальність → мова", то тепер нами пропонується трихотомія "онтологічна реальність → мова → лінгвальна реальність". Зазначимо, що остання й є конструктором буття.

Визначимо поняття концепт як мовну даність, яка може бути осмислена та розкрита при зверненні до мовних форм його маніфестації при вивченні моделей номінації, що закладені у концепт. Схему співвідношення онтологічного та лінгвального світів можна представити у вигляді трьох кореляцій – баланс між реальністю та її мовної інтерпретації, перформативний тиск такої інтерпретації та розрив між немовною та мовною реальністю. Відповідно до цього виділяються три типи концептів – номінативний, перформативний та поетичний [Теркулов 2010, 29].

Наведемо приклади деяких ЛСП у слензі. До них відносимо наступні об'єднання.

1. Назви комп'ютерної техніки, операційних систем, програм:

- *... знаете что такое* ***линукс****?*

Лінукс (від англ. Linux, також відомий, як GNU/Linux) – загальна назва UNIX – подібних операційних систем на основі однойменного ядра. Це один із найвидат-

ніших прикладів розробки з відкритими джерельними кодами Microsoft Windows – MacOS X.

- *шум **кулера** – тишина современного дома :)*

Кулер (англ. cooler – охладитель) – сленгове комп'ютерна назва пристроя – сукупність вентилятора та радіатора, що встановлений на електронних компонентах комп'ютера з підвищеним тепловиділенням. Зазначене слово знаходиться у центрі ЛСП.

2. Назва користувачів комп'ютерної техніки:

- *... третья – выключение сервака **админа** из розетки и хэппи-енд.*

У мові молоді існує посада працівника, обов'язки якого передбачають забезпечення роботи комп'ютерної техніки – *системний адміністратор*, що походить від англ. system administrator. Периферичні поняття цієї посади *адміністратор, сисадмін, адмін.*

- *ну мне неудобно перед Superfriday, но, если есть желание у **форумчан**, то с удовольствием могу поработать его замом).*

Форум – учасник форуму – той, хто часто буває на форумі – форумчанин.

- *простите **ламера,** а 8 метров в байтах сколько?*

На комп'ютерному слензі *ламер* називають людину, що погано уміє поводитися з комп'ютером нездібного або принципово не бажаючого добре освоїти роботу на комп'ютері, слово англійського походження та позначає покалічений, кульгавий. Існує ще ряд синонімів таких як *чайник, ламот.*

- *По моему звание **модератора** это не только веселье и глумление на! юзверями, но и ответственность.*

Модератор від латин. Moderare "стримую" – користувач, який має широкі права порівняно з іншими користувачами Інтернету.

- *– и зачем я только только на собеседовании, после вопроса про последние достижения ляпнул мол, "Цлк25 героик в 18 рыл прошли"*

– кадровик так на меня посмотрел

– сказал, что вряд ли они смогут со мной сотрудничать

*– видимо он **линейщик**!*

Існує віртуальна гра, що має назву Lineage II, люди, які грають в неї називаються *линейщиками*. Було встановлено, що людина, яка грає в вищезазначену гру більш ніж півроку поступово деградує аж до повної самопізнання. Таким чином слово *линейщик* має негативне значення.

3. Назва процесів, які відбуваються під час використання комп'ютерної техніки:

- *как же нам не веселиться и не **юзать** интернет.*

Від англ. use "використовувати" з виживанням російського суфікса -ать, для позначення, що дія відбулась в інфінітиві.

- *– усилием воли зоставил печатать принтер =)))*

– джыдай

– ыгы

– сам удивился

– у хорошего джедая меч светится синим, а у плохого – красным

– а у миня глючит.

Глючити – працювати з помилками (стосовно комп'ютера, операційної системи, програми) – глюк – помилка в програмі, що викликана невірним кодом або сторонніми програмами.

- *... в светлое время суток любят* ***таймаутиться.*** *размножаются только в ицмпешной среде.*

В перекладі to time out, означає *час закінчився*, тобто виділений нас на роботу завершився і можна *відпочивати* або *розважатися* чи то *не займатися справами*. Інколи цей вираз може мати значення *бути поза грою*, тобто *програти.* В такому випадку фраза *таймаутиться* буде сприйматися через призму лінгвального світу.

- *...– Раньше выходишь из подъезда, а на асфальте надпись красуется: "Света, я тебя люблю!"*

...–А сейчас: "Лёха, мы тебя ***забанили****!!!"*

Новотвір, що дуже активно вживається на форумах – бан, банити, забанений, означає позбавлення користувача права писати у форумі (або навіть і читати). Фактично означає "вигнання". В наведеному прикладі використане дієслово минулого часу.

4. Назва структур комп'ютерних мереж

- *на шаровому* ***хостингу****?*

Хостинг (від. англ. hosting послуга, що надає дисковий простір для розміщення фізичної інформації на сервері) – послуга розміщення файлів сайту на сервері – надання місця для поштової кореспонденції – підтримка функціонування відповідних сервісів.

- *По теории вероятностей? Легко. Высылаю всем желающим. Киньте только в личном сообщении свой* ***е-адрес.***

Від англ. e-mail, або email, скорочення від electronic mail – популярний сервіс в Інтернеті, що робить можливим обмін даними будь-якого змісту (текстові документи, аудіо-відео файли, архіви, програми). Це словосполучення і буде стояти у центрі, на периферії будуть знаходитися наступні синоніми *електрона адреса, електронна пошта, електрона скринька, е-адреса, е-мейл, мейл, емеля, емыло, мыльница.*

- *Одна из голосовалок вкантагте:*

Чего больше всего хочется осенью?
– Витаминов
97 (6.6%)
– Лета
250 (16.9%)
– Убивать
466 (31.5%)

- *– В сети вон чего нашла: "С давних пор на Руси богатые купцы и бояре носили шубы из кротов. На пошив одной уходило примерно пять тысяч шкурок, но зато в такой шубе можно было хоть в луже валяться – к кротовьему меху грязь не пристает".*

– Убить пять тысяч кротов, чтобы можно было падать в шубе в лужу. Вот это ***квест****!*

Квесты (від англ. question "питання") – це різновид ігор, сутністю яких є відповіді на питання, задля подальшого проходження на складніший рівень.

У зв'язку з вищезазначеним слід відмітити, що в інтернет-комунікації формуються трохи інші параметри нормотворчості, ніж у традиційному спілкуванні. Цей феномен зумовлений іншими співвідношеннями усного та писемного мовлення, виникненням нового типу мови, до якого може біти віднесена мова Мережі внаслідок її поліпарадигмальності, функціональної динамічності, нових тенденцій у комунікативно-прагматичній організації.

Проблема впливу глобальної Мережі на літературну мову, її норми, досліджується в різних аспектах лінгвістики, прагматики, когнітології, соціолінгвістики. Норми, що формуються в інтернет-співтовариствах, варіативні та функціонально динамічні.

Перспективою дослідження є вивчення польових моделей лексичної системи, яка використовується на молодіжних сайтах, крізь призму онтологічної реальності, мови та лінгвальної реальності.

В статье рассматривается полевая модель лексической системы компьютерного сленга с проецированием на онтологический и лингвальний миры. Материалом исследования стали лексические единицы, которые используются на молодежних сайтах. Определяются основные признаки лингвистических групп номинативных единиц.

Ключевые слова: компьютерные технологии, Интернет, компьютерний сленг, лексико-семантическое поле, лингвальная и онтологическая картины мира.

The article considers the model of the computer slang lexical system while covering ontological and lingual worlds. Lexical units used on the youth websites suggested the research material. Fundamental features of linguistic groups of nominative units are defined.

Key words: computer technologies, the Internet, the computer slang, lexic-semantical field, lingual and onthological models of the world.

Література:

1. *Гаспаров Б. М.* Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования / Б. М. Гаспаров. – М.: Новое литературное обозрение, 1996. – 352 с.
2. *Каноник Н. П.* Польова взаємодія як один із видів мовної взаємодії / Н. П. Каноник // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки: Лексична семантика. 2007. – №3. – С. 219–222.
3. *Компанцева Л. Ф.* Інтернет-лінгвістика: Підручник / Л. Ф.Компанцева. – К.: Науко.-вид. відділ НА СБ України, 2009. – 275 с.
4. *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля – К., 2008. – 712 с.
5. *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – 716 с.
6. *Теркулов В. И.* Номинатема: опыт определения и описания / В. И. Теркулов / научн. редактор М. В. Пименова. – Горловка: ГГПИИЯ, 2010. – 228 с.
7. http://bash.org.ru.
8. http://liknep.com.ua/viewtopic.php?p=1180.

УДК 811.14.003

ЕВОЛЮЦІЙНА МОДЕЛЬ СТАНОВЛЕННЯ ПРИКМЕТНИКА ТА СЕМАНТИКА КАТЕГОРІЇ СТУПЕНІВ ПОРІВНЯННЯ

Полюга Світлана Михайлівна
викл.
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті розглядається еволюційний шлях становлення прикметника. Автор аналізує послідовне витворення прикметника як процес формування поняття про якісну ознаку предмета. Семантико-синтаксичний критерій, покладений в основу визначення прикметника, дає змогу окреслити властиві для нього ознаки, тим самим відокремивши його від імені (в загальному розумінні) в самостійну частину мови.

Ключові слова: частини мови, прикметник, морфологічна категорія, категорія ступенів порівняння.

Комплексне дослідження термінологічної лексики, вивчення закономірностей її творення, структури термінів, дослідження системних відношень між одиницями цієї лексики перебуває у колі актуальних проблем мовознавства. Розвиток термінологічної лексики відображає культурний зріст народу та його культурне становище на тлі світового суспільства [Огієнко 1925, 50]. Активне вивчення граматичної будови мови та важливого її складника – морфології, основних мовознавчих понять і термінів сприяє пошуку термінів, які б оптимально відповідали певному значенню. Морфологія як наука є вченням про граматику слова, про граматичні класи, тобто частини мови, про граматичні категорії частин мови, про словотвірні ознаки вираження морфологічних та синтаксичних значень [Бондарко 1976, 48].

Мета даної статті полягає у дослідженні еволюції прикметника та виокремлення його в самостійну частину мови, а також становлення семантики категорії ступенів порівняння.

Аналіз старогрецьких та римських граматичних трактатів (стоїків, Діонісія Фракійського, Аполлонія Діскола, Марка Т. Варрона, Харісія, Доната, Прісціана) у порівнянні з першою граматикою мовознавчої традиції XVI–XVII ст. "Адельфотес", граматикою Л. Зизанія та М. Смотрицького свідчить про пряме наслідування в усіх трьох текстах описів граматичної системи грецької та латинської мов. Зважаючи на це, пропонуємо розв'язати наступні *завдання*: проаналізувати дефініцію прикметника в античних граматиках; окреслити основні критерії, що сприяли виокремленню прикметника в самостійну частину мови; роль категорії ступенів порівняння у визначеності оцінки ознаки за якісним та кількісним параметрами.

Описом і мовознавчим аналізом класу іменних слів та становленням термінів на позначення прикметника і його категорій в античних граматиках займалися Й. У. Кобів (грецька граматика), О. Пилипів (латинська граматика). Еволюцію канону граматичного опису у Європі та в східних слов'ян досліджували Б. А. Ольховиков, Н. Б. Мечковская. Греко-латинська традиція граматичного опису стала основним засобом теоретичного опису староукраїнської літературної мови в граматиках XVI – XVII ст. та нової української літературної мови, яка почала своє формування у першій половині XIX ст. *Актуальність* дослідження зумовлена потребою виявити основні чинники та тенденції впливу античної традиції на станов-

лення в українській граматиці прикметника як самостійної частини мови та його основної морфологічної категорії. *Об'єктом* дослідження є терміни на позначення частини мови – прикметника та граматичної категорії ступенів порівняння в усій сукупності та багатоманітності вияву, зафіксовані у працях грецьких, римських та українських граматиків. *Предмет* дослідження становлять закономірності виникнення і становлення термінології у сфері частин мови і їхніх морфологічних категорій та системні відношення в її складі в античності та її історичне значення для формування української граматичної науки.

Прикметник є однією з категорій, властивих для давнього імені, яка у результаті розвитку наукової думки відокремилася у самостійне поняття якісної ознаки предмета. Поняття формального значення прикметника бере початок у грецьких граматиках, автори яких не виділяли цей розряд слів у самостійну частину мови, а розглядали як один з підвидів широкого класу слів *ὄνομα*. У Діонісія Фракійського зустрічаємо лексему *ἐπίθετον*, яку автор трактує у граматичному значенні як визначення загального імені, котре однаково додається як до власних, так і до загальних імен, щоб виразити похвалу чи докір і виходить від душі, або від тіла, або від зовнішніх якостей: *"Ἐπίθετον δε ἐστι τό ἐπί κυρίων ἤ προσηγορικῶν ὁμωνύμος τιθέμενον καί δηλοῦν ἔπαινον ἤ ψόγον. Λαμβάνεται δέ τριχῶς, ἀπό ψυχῆς, ἀπό σώματος, ἀπο τῶν ἐκτος"* [Dionysius Thracis 1883, 34]. Цим граматик намагався виділити серед імен категорію якості та вказати на їхню атрибутивну функцію.

Термін *ἐπίθετον* грецькі граматики запозичили у Аристотеля, який вживав його у працях з риторики для характеристики художнього означення, що подає додаткову якісну інформацію про людину, предмет чи явище. У *"Ρητωρική τέχνη"* (Риториці) Аристотеля зустрічаємо групу складних слів-епітетів, що виступають у ролі означення, тобто *ἐπίθετον "ῥοδοδάκτυλος Ἠώς, μητραγύρθης, μητροφόντης"* [Aristotelis 1859, Rhet., III, 1405].

Однак інший грецький учений Аполлоній Діскол не погоджувався із таким терміном і пропонував *ἐπιθετικόν ὄνομα* як термін, що уточнює зміст власного чи загального імені шляхом виділення характерної ознаки [Apollonius Dyscolus 1878, Synt., 31].

На римському ґрунті термін *adiectivum* продовжує традицію грецького трактування, що сягає Діонісія Фракійського. Харісій називає прикметник як слово, що додається до імені для вираження похвали чи докору *"laudandi gratia vel vituperandi"* [Gram. Lat. 1857–1880, I, 155]. Прісціан же підкреслює, що прикметник мусить бути у взаємодії з іншим іменем, без якого він не має змісту "*numquam est sine nomine*" [Gram. Lat. 1857–1880, II, 25]. Він, зокрема, подає широке тлумачення терміна *adiectivum* як вид імен, котрі є прикметниками, спільними для багатьох об'єктів і називаються *adiectiva*, бо означають субстанцію у загальних імен чи додаються до власних імен для демонстрації похвали чи осуду, або іншої властивості кожного імені: *"Adiectivum est, quod adicitur propriis vel appellativis et significat laudem vel vituperationem vel medium vel accidens unicuique: laudem, ut iustus, vituperationem, ut iniustus, medium, ut magnus"* [Gram. Lat. 1857–1880, II, 60].

Поряд із римським варіантом перекладу цього терміна автори деяких граматик вживають транслітеровану форму *epitheton*, що пояснюється великим впливом грецької науки та ще недостатньому поширенню нововведеного латинського терміна [Gram. Lat. 1857–1880, Donat., IV, 374].

Антична теорія стала взірцем також для трактування прикметника у перших слов'янських граматиках. Автори перших граматик перенесли на слов'янський ґрунт грецьку класифікацію частин мови. Термін *имя* у цій класифікації включав і поняття прикметника.

Так, у "Адельфотес" 1591 р. зустрічаємо переклад цього терміна "*налагаємоє*". Поділом імен на власні та загальні, а загальні ще на "*осущесвенноє*" – іменник та "*прилагаємоє*" – прикметник, Л. Зизаній робить першу спробу групування іменних частин мови. М. Смотрицький також не розглядає прикметник окремою частиною мови, а визначає його як ім'я, що "*прилагається*" до іншого імені, однак подає термін "*прилагательноє*", який став основою для формування відповідного поняття у російській мові.

Лише у XIX ст. появляються перші спроби українських граматиків (Я. Головацького, Й. Левицького, М. Осадці) виділити прикметник в окрему частину мови та створити термінологію прийнятну до норм української мови. Автори граматики 1893 р. С. Смаль-Стоцький та Ф. Гартнер закріпили серед ряду, створених ними, термінів – *прикметник*.

У сучасній науці прикметники розподіляються на два підкласи: *первинні (непохідні) прикметники* і *вторинні прикметники.* Якісний стан предмета передають *первинні прикметники*, а *вторинні* сформувалися через відношення ознаки до предмета, дії, процесу, кількості чи обставинної ознаки [Вихованець 2004, 127].

Дослідження творення термінології у галузі прикметника в античній граматичній науці свідчить про тісну взаємодію понять прикметника та граматичного означення, зокрема, використовуючи термін для позначення синтаксичної категорії означення та для виділення тих імен, що виконують роль прикметника [Gram. Lat. 1857–1880, II, 553].

Семантико-синтаксичний критерій, покладений в основу визначення прикметника, дає змогу відмітити властиві для нього ознаки та ті, що вирізняють прикметник від імені. Уже Прісціан був близький до виділення прикметника в окрему частину мови, однак перешкодою на цьому шляху була морфологічна та семантична схожість між іменниками та прикметниками, бо об'єднувалися ці дві частини мови в одну категорію на основі двох граматичних ознак – здатності змінюватися за відмінками і причетності до роду, не прийнявши до уваги їхню синтаксичну диференціацію [Безпояско 1991, 26]. Прикметникові морфологічні категорії роду, числа і відмінка є залежними від зазначених категорій в іменниках, ознаку яких передають прикметники. Категорії числа й роду в прикметниках теж є абсолютно словозмінними категоріями, тоді як в іменниках категорія числа має неоднорідний характер (більша частина форм виявляє особливості абсолютно словозмінної, інша є класифікаційною) [Вихованець 2004, 130–131]. Морфологічними ознаками прикметника є здатність прикметника змінюватися за родами, числами і відмінками, а інші ознаки, зокрема ступені порівняння, більшою мірою є словотвірними.

У первинній семантиці категорії ступенів порівняння виявляється те, що на початковому етапі формування цієї категорії визначилося усвідомлення можливості оцінювати ознаку не лише за якісним параметром (тобто власне за фактом її вияву, існування), а й за кількісним. Причому кількісна оцінка була зорієнтована за позитивним вектором – поняттям про посилення інтенсивності у вияві ознаки. Уже в давній період розвитку граматичної думки граматики звертали увагу на ступені порівняння прикметників. Для їхньої номінації грецький граматист Діонісій Фракійський використовував терміни *συγκριτικόν ὄνομα* та *ὑπερθετικόν ὄνομα*, щоправда ступенювання прикметників учений розглядав не як категорію, а як вид імен: *"Συγκριτικόν δέ ἐστι τό τήν σύγκρισιν ἔχον ἑνός πρός ἕνα ὁμοιογενῆ, ὡς Ἀχιλλεύς ἀνδρειότερος Αἴαντος"* [Dionysius Thracis 1883, 27]. Таке ж трактування вищого ступеня знаходимо у праці Аполлонія Діскола [Apollonius Dyscolus 1878, Synt., 34].

Римські граматики, пристосувавши ступені порівняння до норм латинської мови, визнали три ступені, які утворюють ті імена, котрі означають якість та кількість і назвали це поняття *gradus comparationis*. Саме така назва вперше появилася у граматиці Палемона [Gram. Lat. 1857–1880, Char., I, 113]. Однак ця назва затвердилася не відразу. У I ст. до н. е. Марк Теренцій Варрон вперше згадує явище ступенювання у латинській мові і називає його *genus augendi* (збільшувальний вид), тобто під поняттям ступенів порівняння він розумів явище, яке має можливість збільшуватися. Варрон перелічує три ступені, називаючи їх номерами по-порядку: *primum, secundum, tertium* [Varro 1910, VIII, 52]. Харісій запропонував замість *genus augendi* назву *contentio*, що значило підсилення [Gram. Lat. 1857–1880, Char., I, 144].

Граматики IV – VI ст. широко використовують запропонований Палемоном термін і він набуває популярності. Важливо зауважити, що цей термін немає аналогів у грецькій граматичній термінології та є самостійним досягненням у термінології римлян.

Набув розвитку і тричленний поділ ступенів порівняння. Однак, термін *positivus* до свого затвердження пройшов певний шлях із варіантами назви: *absolutus* [Gram. Lat. 1857–1880, Consent., V, 342], *simplex* [Gram. Lat. 1857–1880, Donat., IV, 374], *primitivus* [Gram. Lat. 1857–1880, Char., I, 113]. Прісціан термін *positivus* трактує як вихідну форму прикметників, коли до уваги береться абстрактна якість без будь-якого порівняння "*qui absolutus per se ponitur non egens alterius coniunctione*" [Gram. Lat. 1857–1880, II, 374].

На створення терміна *comparativus* певний вплив мав діонісіївський термін *συγκριτικόν*. Більшість римських учених [Gram. Lat. 1857–1880, Char., I, 113; II, 89; Donat., IV, 374] користувались саме ним, хоч Харісій вживає поряд і термін Варрона *secundus*.

Діонісій Фракійський окремим видом імен називає *ὑπερθετικόν*, що значить перебільшений, а в граматиці трактуємо як найвищий ступінь: *"Ὑπερθετικόν δέ ἐστι τό κατ᾽ ἐπίτασις πρός πολλούς παραλαμβανόμενον ἐν συγκρίσει, οἷον βραδύτατος, ἄριστος"* [Dionysius Thracis 1883, 28]. Римляни скалькували цей термін, послуговуючись супіном від дієслова *superferre* і утворили лексему *superlativus*. Граматики оперують

цим терміном, трактуючи найвищий ступінь як форму, котра способом порівняння щось додає чи віднімає настільки, що предмет стає інакшим за інших [Gram. Lat. 1857–1880, Prob., IV, 56].

Як стає зрозуміло, питання розвитку понять та термінів у античній граматичній науці не було розв'язане, оскільки вчені не дійшли згоди як трактувати поняття ступенювання: одні вважали видом імен, інші – формою слова, дехто – самостійними лексемами.

У граматичній структурі сучасної української мови існують категорії, які виявляють ознаки двох або більше граматичних рівнів. З-поміж таких міжрівневих категорій в українському мовознавстві вирізняється категорія ступенів порівняння, яка реалізується у грамемах вищого і найвищого ступенів. Заглядаючи в історію творення українських термінів, у М. Смотрицького, зокрема, знаходимо такі терміни: *положителный*, *разсудителный* і *превосходний* (ступінь) [Грам. 1619, 104–105].

Для позначення ступенів порівняння прикметників у працях граматистів початку XX ст. уживаними були такі терміни: *поменшуючий* і *побільшуючий ступені прикметників* [Шерстюк 1918, 24]; *прикметники вищого і найвищого ступеня* (як у сучасній термінології) [Курило 1918, 144]; *рівні прикметників – звичайний, вищий, найвищий* [Левицький 1949, 56–57]; *ступені якости* (або порівняння) – *звичайний, вищий, найвищий* [Тимченко 1907, 16].

Не уникли терміни цієї категорії прикметників і розбіжності думок щодо їх кількості. У підручнику за редакцією І. Білодіда в прикметниках, крім вищого ступеня (або *компаратива*) виокремлюють найвищий ступінь (або інший термін – *суперлатив*), а також звичайний (інший термін – *нульовий*) ступінь як вихідну форму прикметникових утворень [СУЛМ 1969, 166]. К. Городенська ж слушно зауважує, що така "спроба виокремити звичайний ступінь суперечить самій суті цієї граматичної категорії, бо він не має порівняльного значення" [Вихованець 2004, 309].

Таким чином, розширення поняттєвого апарату при вивченні прикметника як морфологічної категорії вищого рангу, уточнення дефініцій понять спричинило істотні зміни як у кількісному, так і в якісному складі термінологічних найменувань на шляху до нормативного усталення в лінгвістичній термінології.

В статье рассматривается эволюционный путь становления имени прилагательного. Автор анализирует последовательное образование имени прилагательного как процесс формирования понятия о качественном признаке предмета. Семантико-синтаксический критерий, представленный в основе обозначения имени прилагательного, дает возможность отметить свойственные ему признаки, отделив его тем самым от имени (в общем понимании) в самостоятельную часть речи.

Ключевые слова: части речи, имя прилагательное, морфологическая категория, категория степеней сравнения.

The article considers evolutional way of adjective formation. The author analyzes consistent formation of adjective as a process of formation of the notion on qualitative feature of subject. Semantics and syntactic criterion based on the definition of adjective gives possibility to note its natural characteristics, separating it from its name (in general conception) into independent part of speech.

Key words: parts of speech, adjective, morphological category, category of comparison.

Література:

1. *Безпояско О.К.* Іменні граматичні категорії / Безпояко – К.: Наук. думка, 1991. – 170 с.
2. *Бондарко А. В.* Теория морфологических категорій / Бондарко – Л.: Наука, 1976. – 255 с.
3. *Вихованець І.* Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. І.Вихованця. – К.: Пульсари, 2004. – 400 с.
4. *Грам. 1596* "Грамматіка словенска" Л. Зизанія. – Вільно, 1596 //В кн.: Зизаній Л. Граматика словенська / Підгот. факс. вид. та дослідження пам'ятки В. В.Німчука. – К.: Наук. думка, 1980. – 190 с.
5. *Грам. 1619* "Грамматіки славенскія правилноє сунтаґма" М. Смотрицького. – Єв'є, 1619 // В кн.: Смотрицький М. Граматика /Підгот. факс. вид. та дослідження пам'ятки В. В. Німчука. – К.: Наук. думка, 1979. – 502 с.
6. *Кобов И. У.* Система грамматических понятий и терминов древнегреческого учения о языке: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.14 "Класичні мови. Окремі індоєвропейські мови" / И. У. Кобов – К., 1973. – 75 с.
7. *Курило О.* Початкова граматика української мови / О. Курило – К., 1918. – 120 с.
8. *Левицький Й.* Грамматика языка русского въ Галицэи / Й. Левицький – Перемишль, 1849. – 128 с.
9. *Огієнко 1925* – Огієнко І.Український правопис із словником. – Львів, 1925. – 399 с.
10. *Осадца М.* Граматика руського язика / М. Осадца – Львів, 1862.
11. *Пилипів О. Г.* Становление и развитие латинской грамматической терминологии (на основе морфологии): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.14 "Класичні мови. Окремі індоєвропейські мови" / О. Г. Пилипів – Львів, 1990. – 16 с.
12. *Смаль-Стоцький С.* "Руска граматыка" / С. Смаль-Стоцький Т. Гартнер – Львів, 1893. – 180 с.
13. *СУЛМ* Сучасна українська літературна мова. Морфологія / [За заг. ред. І.К.Білодіда] – К.: Наук. думка, 1969. – 583 с.
14. *Тимченко Є.* Українська граматика / Є. Тимченко – К., 1907. – 179 с.
15. *Шерстюк Г.* Українська граматика для школи / Г. Шерстюк – Полтава, 1909. – 44 с.
16. *Adelphotes*: Die erste gedruckte griechisch-kirchenslavische Grammatik, Lviv-Lemberg, 1591 / Das Faksimile erweiterte Aufl. – München: Sanger, 1988, – 226 s.
17. *Apollonius Dyscolus* Apollonii Dyscoli quae supersunt. Scripta minora /Recensuerunt apparatum criticum commentarium indices adiecerunt R. Schneider et G. Uhlig //In:Grammatici Graeci. – Vol. 1. Lipsiae, 1878. – 264p.
18. *Aristotelis* Rhetorica et Poëtica / Ed. ab I. Bekkere. – Berolini, 1859. – 206 p.
19. *Dionysius Thracis* Dionysii Thracis Ars grammatica / Ed. G. Uhlig. – Lipsiae, 1883. – 224 p.
20. *Gram. Lat.* Grammatici Latini / Ed. H. Keil. – V. 1–7. – Lipsiae, 1857–1880.
21. *Marcus Terentius Varro* Varronis Marci Terentii De lingua Latina quae supersunt / Rec. G. Gotz et F. Schöll. – Lipsiae: B. G. Teubner, 1910. – 340 p.

УДК 801.4:804.92

ФОНЕТИКО-ФОНОЛОГИЧЕСКИЙ СТАТУС ЦЕНТРАЛЬНЫХ ДИФТОНГОВ АНГЛИЙСКОЙ РЕЧИ

Санду Татьяна Ивановна
магистр, асп.
Молдавский государственный университет

Общеизвестно, что проблематика центральных дифтонгов английского языка относится к сложным и окончательно нерешенным проблемам. Оспаривается неразделимость их компонентов, их классификация, их фонетическая природа и фонетико-фонологический статус. Анализ дидактических материалов показывает, что у учеников и студентов, носителей русского, румынского, гагаузского и других языков возникают определенные трудности в произношении этих сложных комплексов, так как они отсутствуют в их родных языках. Именно поэтому данная тема актуальна и представляет интерес в теоретическом и практическом плане.

Ключевые слова: центральный дифтонг английского языка, неделимость компонентов дифтонгов, классификация дифтонгов, фонетическая природа и фонологический статус дифтонгов.

Обучение студентов в аспекте преподавания фонетического аспекта языка, и, в частности, дифтонгов, является сложной, но актуальной задачей, важность которой подтверждается стремлением многих исследователей найти эффективные подходы к ее решению.

Лингвисты-германисты Васильев В. А. и Торсуев Г. П. считают, что в английской фонетико-фонологической системе присутствуют девять нисходящих дифтонгов: ['ei], ['aʊ], ['ai], [oʊ('əʊ)], ['ɔi], ['iə], ['εə], ['ɔə], ['ʊə]. Английский фонетист Д. Джоунз (D. Jones) считает что в фонетико-фонологической системе английского языка имеются следующие дифтонги: ['ei], ['ou], ['ai], ['au], ['ɔi], ['iə], ['εə], ['ɔə], ['uə], ['ĭə], ['ŭə], ['ŭi], ['oi], ['ŏi], ['eə], ['ĕə], ['oə], ['ŏə]. В программы обучения в Молдавском государственном университете включены только восемь дифтонгов: ['ei], ['aʊ], ['ai], ['oʊ], ['ɔi], ['iə], ['εə], ['ʊə]. Дифтонги: ['iə], ['εə], ['ɔə], ['ʊə] являются центральными.

Цель данного исследования – изучить проблемы, связанные с артикуляционными особенностями центральных дифтонгов английского языка, их фонетическую природу и фонетико-фонологический статус, а также разработать комплекс фонетических упражнений.

Научная новизна статьи строится на сопоставительном анализе звуков английского и родного (румынского) языков, что позволяет приобрести сознательные практические навыки и, в конечном счете, является эффективным средством оптимизации учебного процесса.

Дифтонгом называется сочетание двух гласных элементов в одном слоге. Это сложный и неделимый звук, как на фонетическом, так и на фонологическом уровнях. Дифтонги отличаются от монофтонгов своей неустойчивой артикуляцией. В процессе произношения органы речи не сохраняют своего исходного положения во время артикуляции гласного звука и постепенно переходят к другому положению на протяжении артикуляции в пределах одного и того же слога. На слух воспринимается слитное произношение двух звуков в один слог, поэтому дифтонги и называются гласными со скользящей артикуляцией. Первый элемент английского диф-

тонга – главный, так называемое ядро, является ударным и слогообразующим, второй – второстепенный, так называемый глайд или скользящий придаток. Эти элементы не могут быть разделены слоговой границей и произносятся как одно целое.

В процессе произношения английских дифтонгов прослеживается следующая тенденция: а) первый элемент удлиняется; б) второй элемент сокращается; в) дифтонги имеют тенденцию монофтонгизироваться. Часто центральные дифтонги произносятся ошибочно с ударением на втором элементе [ə]. Для устранения данных ошибок необходимо усилить акцентное выделение ядра дифтонга при соответствующем ослаблении второго элемента. Второй элемент центральных дифтонгов соответствует нейтральному гласному. Также важным фактором в процессе преподавания и изучения иностранного языка является упор на родной язык и тренировка речевого аппарата для формирования новой артикуляционной базы.

Дифтонг ['iə]. Центральный дифтонг ['iə] является сложным, долгим гласным континуумом, нисходящим, с ядром, образуемым гласным переднего, отодвинутого назад ряда, широкой разновидности, высокого подъёма. В составе дифтонга ['iə] превалирует первый элемент ['i], который и образует ядро. Его второй компонент является неслогообразующим, второстепенным. Следует остерегаться чрезмерно узкого первого элемента дифтонга. Дифтонг ['iə] встречается в начале слов *era ['iərə], ere [iə], ear [iə], aeruginous [iə'ru:ʤinəs], Ian [iən]*, в середине *hero ['hiərou], bacteria [bæk'tiəriə], cafeteria [,kæfi'tiəriə]* и в конце и слов*:, near [niə], cere [siə], hear [hiə], here [hiə], mere [miə], interfere [,intə'fiə], sincere [sin'siə], hemisphere ['hemisfiə], clear [kliə], near [niə], appear [ə'piə], tear [tiə], idea [ai'diə], fear [fiə], beer [biə], cheer [tʃiə], peer [piə], gear [giə]*. Пословицы, поговорки и предложения, где дифтонг ['iə] встречается часто, также могут быть использованы для тренировки речевого аппарата.

а) Пословицы и поговорки: *To be up to the ears in love. Walls have ears. The buck stops here. Here today, gone tomorrow. There is none as deaf as those who will not hear.*

б) Предложения: *The material appeared to be superior. [ðə mə'tıərıəl ə'pıəd tə bı sju:'pıərıə]. She had her ears pierced in order to wear ear-rings. [ʃı 'hæd hə 'ıəz 'pıəst ın ɔ:də tə 'wɛər 'ıərıŋz 'King↓ Lear, 'Shakespeare's ↑hero, drew tears from his audience. ['kiŋ ↓'liə 'ʃeikspiəz ↑'hiərəʊ 'dru: 'tiəz frəm hiz ↓'ɔ:diəns]. He was 'fiercely ↓cheered and 'left the 'theatre 'nearly in ↓tears, [hi wəz 'fiəsli ↓ 'tʃiəd ən 'left ðə 'θiətə 'niəli in ↓'tiəz]. 'Who 'comes ↓here? ['hu: 'kʌmz ↓'hiə]? A ,Grena↓dier, [ə ,grenə↓diə]. What does he want? ['wɒt dʌz hı 'wɒnt]. A pot of beer. [ə 'pɒt əʊ 'bıə].*

Дифтонг ['εə]. Центральный дифтонг ['εə], является сложным, долгим гласным континуумом, нисходящим, с ядром, образуемым гласным переднего ряда, широкой разновидности, высокого подъёма, и произносится одним усилием с ударением на ядре. В составе дифтонга ['iə] превалирует первый элемент ['i], который и образует ядро. Его второй компонент является не слогообразующим, второстепенным. Для того, чтобы добиться нужной открытости первого элемента дифтонга ['εə], рекомендуется начинать произносить его так же открыто, как произносится фонема [æ]. Дифтонг ['εə] встречается в начале слова: *air* [εə], *heir* [εə], *aerial* ['εərıəl]; в середине: *careful* ['kεəfʊl], *shared* [ʃεəd], *paired* [pεəd]; и в конце и слова*: pare* [pεə], *lair* [lεə], *glare* [glεə], *swear* [swεə], *dare* [dεə], *tear* [tεə], *flared* [flεəd], *pairs* [pεəz].

а) Пословицы и поговорки: *All is fair in love and war. It is late to tear your hair. To beat the air. To take a bear by the tooth. First catch your hare then cook him.*

б) Предложения: *Mary had fair hair* ['mɛərɪ 'hæz 'fɛə 'hɛə]. *Sarah and Clare shared the chair* ['sɛərə ənd 'klɛə ʃɛəd ðə 'tʃɛə]. *Sarah saw a hairy bear glaring from his lair* ['sɛərə 'sɔ: ə 'hɛərɪ 'bɛə 'glɛərɪŋ frəm hɪz 'lɛə]. *The heir was scarcely awar of the value of the chares* [ðɪ 'ɛə wəz 'skɛəslɪ ə'wɛər əv 'ðə 'vælju: əv ðə 'ʃɛəz]. *I am prepared to pay the fare for Clara*. [aɪm prɪ'pɛəd tə 'peɪ ðə fɛə 'fə 'klɛərə].

Дифтонг ['ɔə]. Центральный дифтонг ['ɔə] является сложным, долгим гласным континуумом, нисходящим, с ядром [ɔ] и образуется гласным заднего ряда, широкой разновидности, высокого подъема. Данный центральный дифтонг считается факультативным и очень часто в современном английском языке произносится как фонема [ɔ:], но без его долготы и напряжённости. Скольжение языка происходит вперед, в направлении к полуоткрытому неогубленному звуку. Некоторые носители языка различают ['ɔə] и [ɔ:] в таких парах слов, как: *soar* [sɔə] – *saw* [sɔ:]*; lore* [lɔə] – *law* [lɔ:]*; shore* [ʃɔə] – *Shaw*[ʃɔ:]*; roar* [rɔə] – *raw* [rɔ:]; другие произносят лишь долгую фонему [ɔ:]. В речи дифтонг ['ɔə] и монофтонг [ɔ:], являются вариофонами (различие между ними не фонематично).

а) Пословицы и поговорки: *To keep the wolf from the door; To pick somebody out of the floor.*

б) Предложения: *We could hear the lion roaring.* ['wi: kʊd 'hiə 'ðə 'laiən 'rɔ:riŋ]. *The lion let out a loud roar.* ['ðə 'laiən 'let aʊt ə 'laʊd 'rɔə]. *I was shocked to the core* ['I wəz '*ʃɔk*t tu: 'ðə 'kɔə].

Дифтонг ['ʊə]. Центральный дифтонг ['ʊə] является сложным, долгим гласным звуком, нисходящим. Образуется гласным заднего пододвинутого вперед ряда, широкой разновидности, высокого подъёма. В составе дифтонга ['ʊə] превалирует первый элемент [ʊ], который и образует ядро. Его второй компонент является не слогообразующим, второстепенным.

Для того чтобы не произносить дифтонг ['ʊə] как фонемы [u] или [u:], рекомендуется второй элемент дифтонга ['ʊə] произносить как слабый, не очень отчётливый звук [a] румынского языка. В отличие от остальных дифтонгов данный дифтонг не встречается в начале слова. Исключением является слово *Urdu* ['ʊədu:]. В середине и в конце слова он встречается часто: *cruel* [krʊəl]*, furious* ['fjuərɪəs]*, Stuart* ['stjʊət]*; boor* [bʊə]*, poor* [pʊə]*, sure* [ʃʊə], *lurid* ['ljuərɪd]*, mural* ['mjʊərəl]*, cure* [kjʊə]; *manual* ['mænjʊəl]*, individual* [ɪnd'ɪvɪdjʊəl].

а) Пословицы и поговорки: *Prevention is better than cure. What can't be cured must be endured. Curiosity killed a cat. To drive coach and horses through. Past cure, past care.*

б) Предложения: *The poor curate lived on the moors [ðə 'pʊə 'kjʊərɪt 'lɪvdɒn ðə 'mʊəz]. There was a duel between two furious members of the jury [ðə wəz ə 'djʊəl bɪtwi:n 'tu: 'fjʊərɪəs 'membəz əv ðə 'dʒʊərɪ]. Pure water was difficult to procure on the moor ['pjʊə 'wɔ:tə wəz 'dɪfɪkəlt tə prə'kjʊə ɒn ðə 'mʊə].You may rest assured that the detour won't make him curious [jʊ meɪ 'rest ə'ʃʊəd ðæt ðə 'di:tʊə 'wəʊnt 'meɪk hɪm 'kjʊərɪəs].*

Проведенное исследование позволило определить проблемы центральных дифтонгов и заметить, что нередко центральные дифтонги произносятся ошибочно с ударением на втором элементе [ə]. Для устранения этой ошибки необходимо уси-

лить акцентное выделение ядра дифтонга при соответствующем ослаблении второго элемента. Встречаются также обычные ошибки студентов и учащихся – это их тенденция к монофтонгизации данных звуков. Возможны также и иные решения проблем, связанные с центральными дифтонгами с целью повышения эффективности в формировании фонетических навыков при обучении в целом. Очевидно, что эти возможности требуют специальных экспериментальных исследований. В центральных дифтонгах английского языка, как и в дифтонгах румынского языка, проявляется "дифтонгический" признак напряжённости, непрерывно развивающийся на протяжении обоих компонентов и тем самым объединяющий их в дифтонг.

У статті розглядається проблема центральних дифтонгів англійської мови. Ці складні звуки мають специфічні риси, що детермінує їх особливий статус у фонетико-фонологічній системі. Аналіз дидактичних матеріалів показує, що складності учнів та студентів, носіїв румунської, російської та інших мов обумовлюються відсутністю відповідних дифтонгів у їхніх рідних мовах. Саме тому ця тема актуальна та представляє інтерес у теоретичному та практичному плані.

Ключові слова: центральний дифтонг англійської мови; неподільність компонентів дифтонгів, класифікація дифтонгів; фонетична природа та фонологічний статус дифтонгів.

In the article the issue of English central diphthongs is discussed. These compound sounds have specific features which determine their special status within the phonetic and phonological system. The analysis of didactical materials show that difficulties in pronunciation of the given sounds by the native speakers of Romanian, Russian, etc. reside in the absence of such sounds in these languages. Namely that is why the present theme is important theoretically and practically.

Key words: central diphthongs, compound vowel sounds, phonologic classification of English diphthongs.

Литература:

1. *Бабырэ Н. М.* Вариативность фонетико-фонологической системы дифтонгов английского языка (по данным кинорентгенографирования) // Англистика XXI века. Сборник материалов III Всероссийской научной конференции. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2007. – С. 551–555.
2. *Кулаков К. Н.* Пособие по фонетике английского языка. – М.: Учпедгиз, 1960. – 124 с.
3. *Лебединская Б. Я.* Фонетический практикум по английскому языку. – М.: Международные отношения, 1978. – 176 с.
4. *Семчинский С. В.* Фонетические соответствия между гласными румынского, русского и украинского языков // Наукові записки КДУ ім. Т. Г. Шевченка. – 1957. – Т. XVI. – вып. VII. – С. 179–190.
5. *Семчинський С. В.* Про статус дифтонгів у румунській мові//Загальна та експериментальна фонетика: Зб. наук праць і матеріалів. – К.: Соборна Україна, 2001. – С. 225–226.
6. *Торсуев Г. П.* Обучение английскому произношению. – М.: Учпедгиз, 1956. – 224 с.
7. *Торсуев Г. П.* Фонетика английского языка. – М.: Изд-во литературы на иностранных языках, 1950. – 332 с.
8. *Шевякова В. Е.* Коррективный фонетический курс английского языка. – М.: Наука, 1968. – 180 с.
9. *Baker A.* Ship or Sheep? An Intermediate Pronunciation Course. – Cambridge: Cambridge University Press, 1995. – 224 p.
10. *Chițoran D., Pârlog H.* Chid de pronunție a limbii engleze. – Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1989. – 206 p.
11. *Jones D.* An Outline of English Phonetics. – Cambridge: W.Heffer and Sons LTD, 1964. – 380 p.
12. *Vassilyev V. A.* English Phonetics. – Moscow: Higher School Publishing House, 1970. – 324 p.
13. *Vassilyev V. A., Burenkova O. V., Katanskaya A. R.* English Phonetics. – Leningrad: State Text-Book Publishing House of the Ministry of Education of the RSFSR Leningrad Branch, 1962. – 384 p.

УДК 81'44

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА 'НАСЕЛЕНИЙ ПУНКТ' У СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ: ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ

Шевчук Оксана Олександрівна
асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядається лексико-семантична група 'населений пункт' в сучасних українській, російській та білоруських мовах, виділяються аломорфні та ізоморфні риси ЛСГ, аналізуються семна структура та гіперонімо-гіпонімічні відносини конституентів.
Ключові слова: ЛСГ, населений пункт, архісема, сема, гіперонім, аломорфізм, ізоморфізм.

Сучасні дослідження лексики в зіставному аспекті направлені на встановлення ізоморфізму та аломорфізму семантичних систем мов, що зіставляються, виявлення універсального та етноспецифічного в концептуалізації світу носіями мов та мають на меті дослідити, яким чином лексика відображує культурно специфічну інформацію та акумулює знання про життя певної лінгвокультурної спільноти [Манакін 2009, 4–5; Левицький 2010, 278]. Останнього часу зіставні розробки спрямовані на розробку лексичної типології у межах універсальних закономірностей у розвитку значень слів [Материнська 2009, 24–25], спільних і диференційних рис у семантичній організації лексики [Удинська 2004, 44], системної організації одиниць окремих лексико-семантичних полів [Іваненко 2007, 60–61] та вербалізації концептів [Тарасова 2006, 293]. Сучасна зіставна лінгвістика накопичила значний досвід щодо вивчення семантики лексичних одиниць, водночас, проблеми контрастивної семантики залишаються в колі інтересів сучасного мовознавства. Саме тому наше дослідження, присвячене зіставному аналізу лексико-семантичної групи 'населений пункт' у сучасних східнослов'янских мовах, є **актуальним**.

Метою розвідки виділення ізоморфних та аломорфних лексичних одиниць на позначення населеного пункту в східнослов'янських мовах. **Предметом** дослідження є семна структура лексичних одиниць на позначення 'населеного пункту', **об'єктом** розвідки є складники ЛСГ 'населений пункт' у східнослов'янських мовах. **Матеріал дослідження** складають тлумачні та енциклопедичні словники української, російської та білоруської мов.

Вибір мов, що належать до близько споріднених, дозволяє нам, з одного боку, виявити ступінь схожості, що демонструють споріднені мови, а, з іншого – розкрити розбіжності лексичних одиниць, що входять до ЛСГ 'населений пункт' як такі, що відображують розбіжності у менталітеті народів, що проживають на суміжній території та користуються спорідненими мовами, що зумовлює **наукову новизну** розвідки.

Дослідження системної організації лексики мають глибокі традиції у мовознавстві. Проблеми системного вивчення лексики знайшли своє відображення у працях М. М. Покровський, Дж. Катц, У. Вейнрейх, М. В. Нікітін [Покровський 1959, 84; Дж. Катц 1981, 33–35; Вейнрейх 1981, 50–52; Никитин 1988, 5–7]. Сьогодні польова модель організації лексикону [Воробьев 2008, 44], теорія семантичного поля [Денисенко 2002, 44–46; Вердиева 1986, 4–6], модель асоціативно-вербальної сітки [Караулов 1972, 58–59], теорія семантичних ознак [Попова, Стернин 2010, 12] дозво-

ляють комплексно описати лексичну систему мови, виявити національну специфіку семантики слова, виявити структурні відношення між словами та створити класифікації лексики, що відповідають вимогам сучасної лінгвістичної парадигми.

Залучення поняття лексико-семантичної групи (ЛСГ) як системного угрупування, об'єднаного базовим семантичним компонентом, дозволяє здійснити системний опис семантики слів та відтворити фрагмент мовної картини світу певної лінгвокультурної спільноти. Особливого інтересу набувають обсяг і склад ЛСГ та семантика їх складників. Так, сучасні розвідки направлені на дослідження окремих ЛСГ на матеріалі української [Сорочан 2005, 35; Багмут 2004, 57–58], німецької мови в синхронії [Когут 1998, 50–51; Агапій 1998, 62] та діахронії [Романова 2000, 137–138; Козак 2004, 138].

Конституенти ЛСГ 'населений пункт' виділяємо на основі методу аналізу словникових дефініцій лексеми та виділення сем, що є компонентами значення [Попова, Стернин 2010, 49]. Термін *сема* використовуємо на позначення найменшого компонента значення, семантичної одиниці, що є компонентом семеми і відображує певні ознаки предмета чи об'єкта, який позначується [Попова, Стернин 2010, 48]. В свою чергу, термін *архісема* використовуємо для позначення інтегральної семи, що є спільною для групи слів, які порівнюються. При цьому, слідом за В.Г. Гаком до поняття *архісеми* включаємо будь-які семантичні ознаки, притаманні класам об'єктів [Гак 1977, 14].

Відповідно, до ЛСГ 'населений пункт' відносимо ті семеми, що об'єднуються архісемою 'населений пункт'. Аналіз словникових дефініцій лексичних одиниць на позначення населеного пункта свідчить про те, що досліджувані лексеми актуалізують архісему 'населений пункт' або пояснюються за допомогою іншої лексеми, що в своїй дефініції актуалізує архісему. Наприклад, у російській мові лексема *город* визначається як *крупный <u>населенный пункт</u>, административный, торговый, промышленный и культурный центр* [Ожегов, Шведова 1995, 136], тобто актуалізує архісему 'населений пункт'. Водночас, визначення лексичної одиниці *деревня – небольшое крестьянское <u>селение</u>* [Ушакова] демонструє, що слово пояснюється за допомогою лексеми *селение,* яка, в свою чергу, визначається у словнику як *<u>населенный пункт</u> в сельской местности (<u>село, деревня, посёлок, хутор</u> и т.п.)* [Ефремова]. Таким чином, лексема *селение* виступає гіперонімом стосовно таких лексем, як *село, деревня, посёлок, хутор.*

В українській мові архісему 'населений пункт' актуалізує лексема *місто,* що визначається як *великий <u>населений пункт</u>; адміністративний, промисловий, торговий і культурний центр* [Бусел 2005, 679]. В той же час, визначення лексичної одиниці *городище – <u>поселення</u>, укріплене валами і ровами* [Бусел 2005, 255] демонструє пояснення лексеми за допомогою слова *поселення,* яке подається у словнику як *<u>населений пункт</u>, селище* [Бусел 2005, 1076]. Аналіз словникових дефініцій конституентів ЛСГ *глибинка, городище, осада, сельбище, слобода, тирло* демонструє, що лексична одиниця *поселення* виступає їх гіперонімом [Бусел 2005, 857, 1305, 1344, 1451].

У білоруській мові лексема *пасяленне* визначається як *месца аседлага жыцця людзей; <u>населены пункт</u>* [Атраховіч], тобто актуалізує досліджувану архісему. Ви-

значення лексичної одиниці *слабада – вялікае гандлёвае ці прамысловае сяло, пасёлак* [Атраховіч] демонструє, що слово пояснюється за допомогою двох лексем *сяло* та *пасёлак* та визначається у словнику як *населенный пункт в сельской местности* [Атраховіч].Таким чином, лексеми *сяло* та *пасёлак* виступають гіперонімами стосовно одиниці *слабада*. Крім того, лексема *пасёлак* виступає гіперонімом для таких лексем, як *паселішча, прадмесце, слабака, слабодка, сяліба,* про що свідчать визначення останніх.

Семний аналіз конституентів ЛСГ зіставлюваних мов дозволяє виділити сему 'розмір' у структурі семем ЛСГ, що є ізоморфною рисою. Зазначена сема актуалізується у лексемах ЛСГ за допомогою антонімічних прикметників *великий – невеликий* в українській мові, наприклад: *місто – великий населений пункт; адміністративний, промисловий, торговий і культурний центр* [Бусел 2005, 679]; *хутір – невелике селище, яке виникло внаслідок переселення людей із сіл, козачих станиць тощо; виселок* [Бусел 2005, 1576]. У російській мові сема 'розмір' актуалізується за допомогою двох антонімічних рядів прикметників *маленький, небольшой – большой, крупный; однодворный – многодворный,* наприклад: *городишко – маленький захолустный город* [Ушакова]; *сельцо – небольшая деревня при помещичьей усадьбе* [Ожегов, Шведова 1995, 699]; *село – большое крестьянское селение* [Ожегов, Шведова 1995, 699]; *город – крупный населенный пункт, административный, торговый, промышленный и культурный центр* [Ожегов, Шведова 1995, 136]; *хутор – сельское поселение (однодворное, позднее многодворное) при освоении новых земель* [Первый толковый БЭС]; *выселок – крестьянский поселок на новом месте, выделившийся в порядке землеустройства из многодворного селения* [Ушакова].

У білоруській мові 'розмір' населеного пункта визначається за допомогою опозиції *буйны, вялікай – невялікай*, наприклад: *горад – буйны населены пункт, адміністрацыйны, прамысловы, гандлёвы і культурны цэнтр* [Атраховіч]; *сяло – вялікая вёска, гаспадарчы і адміністрацыйны цэнтр для навакольных паселішчаў; у дарэвалюцыйнай Расіі – паселішча з царквой* [Атраховіч]; *выселкі – невялікае паселішча, якое ўзнікла на новым месцы ў выніку перасялення з іншых населеных пунктаў* [Атраховіч]. Таким чином, актуалізація семи 'розмір' має певні ізоморфні та аломорфні риси у мовах, що зіставляються. Ізоморфізм спостерігаємо у використанні антонімічних якісних прикметників, а аломорфізм полягає у кількісному параметрі: два прикметники в українській мові, три прикметники – в білоруській та шість, з яких чотири якісних, у російській мовах.

Аналіз ЛСГ 'населений пункт' у східнослов'янських мовах демонструє певні ізоморфні та аломорфні риси. Наявність майже ідентичних словникових дефініцій відповідних лексем свідчить про спільний історичний досвід народів та співпадання фрагментів картин світу. Ізоморфним є спосіб подання лексеми в словниковій дефініції шляхом актуалізації архісеми або пояснення через назву іншого населеного пункта, що актуалізує архісему. Наявність гіперо-гіпонімічних відношень між конституентами групи свідчить про тотожну ієрархічну будову ЛСГ у мовах, що зіставляються. Ізоморфною є сема 'розмір' та її визначення за допомогою опозиції *великий – малий* у словникових дефініціях складників досліджуваної ЛСГ.

Аломорфні риси пов'язані з етнокультурними особливостями актуалізації семи 'розмір' та полягають у кількості прикметників, що використовуються для визначення розміру населеного пункту.

Подальші перспективи дослідження пов'язуються із залученням західногерманських мов до аналізу ЛСГ 'населений пункт' та виявленням ізоморфних та аломорфних рис у системних угрупуваннях лексики неблизько споріднених мов.

В статье рассматривается лексико-семантическая группа 'населенный пункт' в современных украинском, русском и белорусском языках, выделяются аломорфные и изоморфные черты ЛСГ, анализируются семная структура и гиперонимо-гипонимические отношения конституентов.

Ключевые слова: ЛСГ, населенный пункт, архисема, сема, гипероним, аломорфизм, изоморфизм.

The article observes the lexical-semantic group 'inhabited location' in modern Ukrainian, Russian and Byelorussian languages, allomorphic and isomorphic features of LSG are highlighted, the seme structure and hyperonimic-hyponimic relations of constituents are analyzed.

Key words: LSG, inhabited location, archiseme, seme, hyperonim, allomorphizm, isomorphizm.

Література:

1. *Агапій А. П.* Семантичні характеристики ЛСГ дієслів мовлення у сучасній німецькій мові // Науковий вісник: – Чернівці: ЧДУ. – 1998. – Вип. 41. – С. 61–64.
2. *Атраховіч К.К.* Тлумачальны слоўнік беларускай мовы [Електронний ресурс] / К.К Атраховіч. – Режим доступу до словн. : http://www.baravik.org/topic/194
3. *Багмут І. В.* Виділення лексико-семантичного поля звуконайменувань у сучасній українській мові // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах: Зб. наук. праць факультету лінгвістики Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету. – К: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – Вип. 9. – С. 56–64.
4. *Бусел В. Т.* Великий тлумачний словник сучасної української мови / В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2005. – 1728 с.
5. *Вейнрейх У.* Опыт семантической теории // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 10. Лингвистическая семантика / Отв. ред. В. А.Звегинцев. – М.: Прогресс, 1981. – 568 с.
6. *Вердиева З. Н.* Семантические поля в современном английском языке / З.Н. Вердиева. – М.: "Высшая школа", 1986. – 118 с.
7. *Воробьев В. В.* Лингвокультурология / В. В. Воробьев. – М.: Изд-во Российского Университета дружбы народов, 2008. – 340 с.
8. *Гак В. Г.* Сопоставительная лексикология / В.Г. Гак. – М., Междунар. отношения, 1977. – 247 с.
9. *Денисенко В. Н.* Семантическое поле как функция // Филологические науки. – 2002. – №4. – С. 44–52.
10. *Ефремова Т. Ф.* Современный толковый словарь русского языка [Електронний ресурс] / Т.Ф. Ефремова. – Режим доступу до словн. : http://www.slovopedia.com/15/192-0.html.
11. *Іваненко Н. В.* Системно-структурна організація лексико-семантичного поля *добро* в українській та англійській мовах // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Лінгвістика. – Херсон: ХДУ, 2007. – Вип. 5. – С. 60–64.
12. *Караулов Ю. Н.* Структура лексико-семантического поля // Филологические науки. – 1972. – №1. – С. 57–68.
13. *Катц Дж.* Семантическая теория // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 10. Лингвистическая семантика / Отв. ред. В.А.Звегинцев. – М.: Прогресс, 1981. – 568 с.
14. *Когут Л. Ф.* Інвентаризація лексико–семантичної групи прикметників із значеннями "mutig", "feige" в сучасній німецькій мові // Науковий вісник ЧНУ: Германська філологія. – № 41. – Чернівці: Рута, 1998. – С. 50–57.

15. *Козак Н.І.* Інвентаризація ЛСГ слів, що належать до 'рослинного світу' в німецькій мові та частота їх вживання в двн., свн., нвн. текстах (діахронічне дослідження) // Мова і культура – Вип. 8. – Київ, 2004. – С. 137–143.

16. *Левицький А. Е.* Топонімічний простір США: взаємодія лінгвокультур // Мовні і концептуальні картини світу: зб.наук.пр. – Вип 32. – Київ: ВПЦ "Київський університет". – 2010. – С. 377–381.

17. *Материнська О.* Меронімія як логіко-класифікаційний засіб організації лексичного фонду // Наукові записки. – Випуск 81 (1). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 4 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – С. 24–27.

18. *Никитин М. В.* Основы лингвистической теории значения / *М.В. Никитин*. – М.: Высшая школа, 1988. – 168 с.

19. *Ожегов С. И., Шведова Н. Ю.* Толковый словарь русского языка : 80000 слов фразеологических выражений / Рос. АН, Ин-т рус. яз., Рос. фонд культуры / Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. – 2-е испр. и доп. – М.: АЗЪ, 1995. – 928 с.

20. Первый толковый БЭС. Большой энциклопедический словарь [Електронний ресурс]. – Режим доступу до словн. : http://www.slovopedia.com/2/213/273969.html

21. *Покровский М. М.* Семасиологические исследования в области древних языков // Избр. работы по языкознанию. – М., 1959. – С. 80–94.

22. *Попова З. Д., Стернин И. А.* Лексическая система языка: Внутренняя организация, категориальный аппарат и приемы описания: Учебное пособие – 2-е изд.,исправ. и доп. – М.: Книжный дом "ЛИБРОКОМ", 2010. – 176 с.

23. *Романова Н. В.* Денотативне значення слів *hin / her* в індоєвропейських мовах (діахронічне дослідження) // Південний архів: Філологічні науки: Зб. наук. пр. – Вип. X-XI: За підсумками Всеукраїнської конференції "Культурологічні аспекти вивчення мов". – Херсон: OLDI, 2000. – С. 136–141.

24. *Сорочан О. В.* Семантичні перетворення відад'єктивних дієслів у тексті // Лінгвістичні дослідження: Зб.наук.пр. / За заг.ред.проф. Л. А.Лисиченко. – Харків, 2005. – Вип.17. – С. 33–36.

25. *Тарасова В. В.* Зіставні особливості семантики номінативних одиниць на позначення засобів пересування в сучасних англійській та німецькій мовах // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики : зб. наук. праць / наук. ред. Корбозерова Н. М. – К.: Логос, 2006. – Вип. 9. – 2006. – С. 292–297.

26. *Удинська А. Г.* Метонімія і синекдоха на позначення людини (на матеріалі англійської та української мов) // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах: Зб. наук. пр. – Донецьк: ДонНУ, 2004. – Вип. 10. – С. 42–56.

27. *Ушакова Д. Н.* Толковый словарь русского языка [Електронний ресурс] / Д.Н. Ушакова. – Режим доступу до словн. : http://www.slovopedia.com/3/192-0.html

28. *Manakin V.* Universals in Linguistic Semantics. Наукові записки. – Випуск 81 (1). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 4 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – С. 3–7.

УДК 811.161.2'282(477.43)

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА "БОЛОТО" В ЗАХІДНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

Потапчук Ірина Михайлівна
асп.
Кам'янець- Подільський національний університет імені Івана Огієнка

У статті розглядаються семантичні ряди номенів на позначення поняття "болото", задекларовані у мовленні мешканців 8 районів Хмельницької області та 1 району Тернопільської області, що представляють західноподільський говірковий ареал. Визначено особливості вживання та утворення найменувань, виділено найпоширеніші способи номінації, відстежено етимологію народних болотознавчих термінів.

Ключові слова: сема, семантичний ряд, номен, географічний термін, лексема, коливання семантики, твірна основа, твірний формант, західноподільські говірки.

Географічна апелятивна лексика нерідко була об'єктом дослідження науковців як у слов'янському [Григорян 1975; Малько 1974; Мурзаєв 1984; Ніцше 1954; Шутц 1967; Яшкін 1971], так і в українському мовознавстві [Грабець 1950; Гриценко 1984; Громко 2000; Данилюк 2000; Дзендзелівський 1972; Марусенко 1968; Рудницький 1962; Сіденко 2003; Черепанова 1983; Чучка 1981]. Слов'янська географічна термінологія найповніше досліджена в однойменній монографії "Слов'янська географічна термінологія: Семасіологічні етюди" [Толстой 1969]. Народну географічну термінологію фіксують і регіональні словники [Аркушин 2000, Громко, Лучик, Поляруш 1999; Данилюк 1997; Онишкевич 1984; Черепанова 1984; Шило 2008; Шульгач 1998]. Кілька досліджень спеціально присвячені висвітленню тельмографічної лексики [Куркіна 1969; Мокієнко 1970]. Однак зафіксована апелятивна лексика поки що не охоплює всього загальноукраїнського простору.

У зв'язку з цим особливо актуальними є регіональні дослідження географічної номенклатури загалом та болотознавчої зокрема. Звідси випливає мета нашої статті: зафіксувати географічні апелятиви з семантикою "болото" західноподільського діалектного континууму в семасіологічному аспекті. Для реалізації мети передбачаємо розв'язання таких завдань: проаналізувати семний склад номенів лексико-семантичної групи "болото", простежити фонетичні й акцентуаційні особливості лексем, з'ясувати їхню етимологію та локалізацію, виділити можливі семантичні зрушення.

У географічній науці *болотом* прийнято вважати "ділянку земної поверхні з надмірним зволоженням, на якій зростає специфічна вологолюбна рослинність, розвивається болотний тип ґрунтоутворення і, як правило, накопичується торф. Виникають болота внаслідок заболоченості водойм". За геоморфологічними умовами розрізняють заплавні болота, долинні болота, плавневі болота, притерасні болота, схилові болота і старорусловi [ГЕУ I, 115].

Зважаючи на природні умови південно-західних районів Хмельницької обл. та східного району Тернопільської обл., тут переважають заплавні, долинні та рідше – притерасні й старорусловi болота.

У західноподільському діалектному мовленні ЛСГ "болото" відтворюється специфічно. Диференційними ознаками є міра заболоченості, розмір болота, глибина, фізичні якості та місце розташування. Відповідно до цих ознак групуються ряди сем.

Номени на позначення поняття **'болото (в загальному значенні)'** у досліджуваному ареалі репрезентовані такими лексемами: *ˈбагно* (Чрч), *баг*ˈ*но* (Звд, Кзм, Крг, Яб, Глб, Глш), *ˈболото* (Чрч), *бо*ˈ*лото* (у багатьох н.пп.), *м*ˈ*лаки* (Цк), *мок*ˈ*равина* (Бдн), *мок*ˈ*рец'* (Шдл, МК, ЯС), *мокро*ˈ*вина* (Мрз), *мокро*ˈ*та* (Гк), *ˈмочар* (у багатьох н.пп.), *мо*ˈ*чар* (Лшк), *мула*ˈ*ки* (Крмч), *тр'асо*ˈ*вина* (Крг), *тр'асови*^{е}ˈ*на* (Лсв, Брж, Кл, Ссм, Шмр), *чаўко*ˈ*тин'а* (Кад).

Назва *бо*ˈ*лото* "грузьке місце, з надмірно зволоженим грунтом, часто зі стоячою водою та вологолюбною рослинністю" [СУМ I, 215], що поширена на всьому слов'янському просторі (<псл. **bolto*< іє. *bhel-* "білий" [ЕСУМ I, 227]), часто вживається і в західноподільських говірках. У с. Черче лексема побутує з наголосом на першому складі. В. М. Мокієнко наголошує, що псл. **bolto* – один із найдавніших слов'янських географічних термінів [Мокієнко 1970, 73]. Слов'янська лексика зі значенням "болото" укладалася завдяки переміщенню і термінологічному осмисленню тієї сукупності лексем, яка пов'язана з виділенням особливостей структури і утворення даного виду ґрунту [Куркіна 1969, 129].

Лексема *бо*ˈ*лото* разом з *ˈмочар* є найуживанішою. ГТ з коренем *мок-(моч-)* утворюють мікрогрупу. До неї відносимо *мо*ˈ*чар, мок*ˈ*рави*^{е}*на, мок*ˈ*рец', мокро*ˈ*вина, мокро*ˈ*та.* Наведені номени виводяться з псл. *močiti, mokniti,* що сягають іє. *măk-* "мокрий, зволожувати" [ЕСУМ III, 499; Фасмер II, 640–641].

Лексема *ˈбаг*ˈ*но*, що вживається у говірковому масиві з подвійною акцентуацією, також відома на загальнослов'янському просторі (*баг*ˈ*но*<псл.**bagno, bagъno,* безпосередньо споріднене з **bagti* "бажати" (первісно "пектись, горіти", далі "терпіти спрагу") і стосувалась спочатку торф'яних боліт, придатних на паливо, або боліт рудого кольору)) [Толстой 1969, 154–159; ЕСУМ I, 109; Фасмер I, 102]. У літературній мові лексема *баг*ˈ*но* передає поняття "болотисте місце" [СУМ I, 84] (пор. зах.-поліс. *ба́гнисько*, *ба́гон* 'болото' [Шульгач 1998, 218]).

Спорідненими є лексеми *м*ˈ*лаки* та *мула*ˈ*ки,* що мотивуються спільнокореневим словом *мул*<іє. **теu-* "вогкий; гнилий; брудна рідина" [ЕСУМ III, 532]. Із загальною ознакою "мокрий, вологий", за спостереженням В. М. Мокієнка, пов'язані такі слов'янські терміни, як болг. *мла́ка* "болото, калюжа"; словен. *mláka* "калюжа", чеськ. *mlaka, mláka* "болотиста ділянка, драговина", п. *młaka* "болото, драговина, вологий луг", укр. *млака* "драговина, болото" [Мокієнко 1970, 74] (пор. також схв. *mlâkva* "болото, що не замерзає", *mläka* "болото, в якому б'ють джерела" [Куркіна 1969, 142]). П. Ю. Гриценко зауважує, що й у бойківських говірках серед значень лексеми *мла́ка* сема 'вибоїна на дорозі' займає латеральну зону стосовно ареалів вихідних значень 'підмокла лука', 'трясовина' [Гриценко 1990, 181]. У західноподільському говірковому масиві ГТ, зберігаючи вихідну семантику, зазнає узагальнення значення.

Наступні лексеми *тр'асо*ˈ*вина, тр'асови*^{е}ˈ*на, чаўко*ˈ*тин'а,* на нашу думку, мають основи від дієслів *трясти* і *чвакати.* Як слушно зауважує Т. В. Громко, характерною особливістю лексем семантичного мікрополя "болото" є те, що значна частина з них віддієслівного походження [Громко 2000, 71]. Аналогічні словотвірні та фонетичні варіанти простежуємо майже в усіх слов'янських мовах [Толстой 1969, 176–177]. В останній лексемі ряду *чаўко*ˈ*тин'а* очевидною є метатеза звуків (пор. *чвако*ˈ*тиння*, *джвако*ˈ*тиння* у гов. Кіровоградщини [Громко 2000, 70; Громко 1999, 203]).

Ядром семантичного ряду на позначенння поняття **'велике болото'** є лексема *боло|та,* що побутує у більшості н.пп. Незвичну акцентуацію продовжують декларувати інформанти с. Черче, де ця лексема звучить *|болота.* Аугментативні утворення, представлені номенами *боло|тис'ко* (Лшк), *боло|тишче* (Звд), визначають ознаку "збільшене від *болото*". Остання лексема з типовим суфіксом *–ищ(е)* має паралель у діалектах сербсько-хорватської мови [Толстой 1969, 149].

ГТ *тра|сови^е^на* (Кр, Трч Птч Крг), *трасо|вина* (Ярм), *трасови|на* (Хпт, Бдн), *тр'асо|вина* (Цк, Кзм, Лчк, Срн, ВМ, Яб, Нгн), *тр'а|сови^е^на* (Чрнв, Бс, Шшк, Пхт, СПр), *тр'асови^е^|на* (Лшк, Шмр, Щсн) демонструють ареальні відмінності у наголошуванні та заступлення [*р*]:[*р'*], що простежується і в інших ЛСГ ареалу (див. про особливості функціонування сонорних в укр. діалектах [Бевзенко 1980, 77]). У "Словнику української мови" лексема *трясови́на* витлумачена так: "дуже грузьке болото, поросле яскраво-зеленою травою і мохом, що утворюється на місці колишньої водойми". Те саме поняття передають *трясови́ння, трясови́ця, трясави́ця* [СУМ X, 305]. У південно-західних діалектах порівняно з літературною мовою спостерігається найбільше відмінностей у наголошуванні [Бевзенко 1980, 147].

Вузькодіалектна лексема *багно|виц'а* (Кад), що вживається для позначення невеликого болота, має прозору твірну основу.

Лексеми, що передають сему **'невелике болото',** перебувають в антонімічних відношеннях із попередніми, однак тут не спостерігаємо протиставлення аугментатив – демінутив, як, наприклад, у подільських та степових говірках Кіровоградщини [Громко 2000, 74]. Поняття задекларoване майже тими ж номенами, які трапляються в двох попередніх рядах.

Центральна лексема *моча|р'і* вживається у багатьох н.пп. Семантичний ряд продовжують однокореневі народні назви *мок|ва* (Влч), *|мочар'і* (Цк, Лчк, Пдл, Врв, Св, Кнг, СПр, Стк), мо|чар'і (Шшк, Трт). Наші матеріали підтверджують висновки В. М. Мокієнка, який, ґрунтуючись на прикладах з праці П. Ніцше [Nitsche 1964, 81], доводить, що похідні з коренем *мок-* не завжди передають значення "болото", іноді позначають більш загальне поняття – "низинне місце". Укр. *мочар* "багно, хистке місце, трясовина, долина, де завжди мокро"; п. *moczar, moczarzysko* "болото, болотистий ґрунт"; чеськ. *močár močál* "болото"; слц. *močiár* "місце, постійно вкрите стоячою водою і поросле водяними рослинами"; болг. *мочур* "мокре, сире місце, болото", *мочура* тс.; схв. *močvar, močvara* "болото, трясовина"; словен. *močvara* у тому ж значенні [Мокієнко 1970, 74]. Науковець зазначає, що українські діалектні утворення *відмока, маква, моква, мочевина, мокрач, мокравина, мокляк, мокрина, моклядь, мочиха, мочола, мочкола* виступають як місцеві тельмографічні (болотознавчі) терміни з різним значенням (болото, калюжа, низина та ін.) [Мокієнко 1970, 74]. Відзначена семантична особливість значною мірою стосується і західноподільського діалектного ареалу.

У с. Кадиївка на позначення семантики **'невелике болото'** побутує номен *баго|вин':а* з модифікованою основою та іншим твірним формантом (див. *багно|виц'а* у попередньому семантичному ряді). Зважаючи на тлумачення лексеми *баговиння* у словниках ("рід водорослів" [Грінченко І, 18]; "тонкі, густі водорості" [СУМ І, 85]),

маємо підстави твердити про метонімічне перенесення семантики. Одна із найбільш продуктивних семантичних моделей передбачає утворення назв боліт за назвою рослинності, яка на ній росте: 'болотна рослинність (ліс, кущі, трава)'→'болото' [Куркіна 1969, 131].

Лексема *на|мули* (Мал, Крг, Лшк, Бдн, Км, Крм, Глд, Пхт, Пдпл, Глш, Влх, Ссм) та її акцентуаційний варіант *|намули* (Чрч) мотивована коренем *мул-*, про що вже йшлося вище.

Серед репрезентантів семи **'болотяна яма'** можна виділити мікрогрупу іменникових та прикметникових номенів із коренем *болот-*: *боло|та* (Бдн), *бо|лотн'ачок* (Кад), *бо|лот'ана* (Св), *боло|т'ана* (Чрн), *боло|т'анка* (Звд, Влч, Ярм, Бс, Мхл, Глш). Для передачі цього ж поняття мовці використовують лексеми *кала|бан'а* (Км, СПр) (уживана у більшості н.пп. досліджуваного ареалу на позначення семи 'вибоїна, яма на дорозі' ЛСГ "яма"), *топ* (Цк, Кр, Мал, Глд, Псц, Плп). Останній ГТ мотивований коренем дієслова *топити* (див. діал. поліс. *топ, то|пилище, топ|няк* [Черепанова 1983, 219–220]). Б.Д. Грінченко тлумачить спільнокореневий ГТ *то|пило* "місце, куди стікає весняна вода і де вона застоюється". Слово містить примітку "кубанське" [Грінченко IV, 273]. У російській літературній мові *топь* "трясина, топкое место". У західноукраїнських бойківських говірках побутує термін *|тон'а* 1) проруб, ополонка; 2) глибінь [Онишкевич I, 295].

Різноманітним за словотвірними та фонетичними варіантами вважаємо ряд, що передає сему **'болото з водою кольору іржі'.** У ньому фунціонують лексеми з протетичними [*г*] та [*і*] на початку слова: *гир|жа* (у більшості н.пп.), *|гиржа* (СПр), *ір|жа* (Лсв, Пдл, Кл, Мхл, Крм, Пхт, Трт, Яб, Глш, МК, ЯС), *ір|жави^е^ц'а* (Бдн, МКрч). У літературній мові *ір|жа* має значення "2. Плівка бурого кольору на болоті, там, де вода містить залізисті породи" [СУМ IV, 45].

Зафіксована мікрогрупа спільнокореневих лексем, у яких протетичних немає, проте продемонстровані широкі дериваційні можливості суфіксальних формантів. До неї належать такі номени: *ржа* (Лчк, Влч, Крг, Чрнв, Лшк, Шшк, Глд, Івх), *ржа|вин'а* (Крв), *р|жави^е^ско* (Кл), *р|жави^е^ц'а* (Кр, Вк, ВВс), *р|жавшчи^е^на* (Км). Аналогічні утворення є досить поширеними у слов'янських мовах та діалектах: рос. діал. *ржавец* "стояче болото зі застояною та ржавою водою"; пск. смол. *іржавец*; блр. *иржавинне* "болото, покрите ржавчиною"; п. діал. *rdzawka* "болото, топ", схв. *rdavica* "вид глини"; словен. *rjavica* "коричнева, майже червона земля" [Мокієнко 1970, 73].

Народний ГТ *|сигла* 'болото з водою кольору іржі' (Кад) вузьколокального побутування у суміжних наддністрянських говірках вживається з семантикою "осіння суха трава" [Шило 2008, 237]. Т. О. Марусенко цю ж лексему фіксує з трьома значеннями: "підвищений луг", "гірський ліс", "густий ліс". Така семантика притаманна говіркам Львівщини, Гуцульщини, Бойківщини [Марусенко 1968, 249]. В "Етимологічному словнику" *си́гла* –"гірський ліс; смерека; багно" – р. [*сигла*] "болото, трясовина", п. [*sihła*] "болото на лісистій горі", ч. *silha* "ліс", слц. *sihel'* "молоде глицеве дерево" – очевидно, запозичення з угорської мови; уг. *szikla* "скеля" виводиться від слов'янського "скала"… [ЕСУМ V, 225]. Наведені дані засвідчують широку амплітуду коливання семантики лексеми *си́гла* у слов'янському просторі: "скала"↔"ліс"↔"дерево"↔"луг"↔"трава" ↔"болото".

Потреба детального опису ГО **'болото з водою кольору іржі'** спричинила появу низки двослівних номенів: *зас|тойане бо|лото* (Нф), *р|жава во|да* (Срн), *че^и^р|воне бо|лото* (Мрз), *че^и^р|вон'і г|рузе^и^л'і* (Мрз). Лексема *г|рузе^и^л'і,* ймовірно, походить від *грузь* "трясовина, густа грязюка"<*псл. *grizъ* пов'язане чергуванням голосних з *gręz-* (укр. грязь, грязнути) [ЕСУМ І, 605]. Б.Д. Грінченко фіксує такі спільнокореневі словотворчі моделі: *грузота, грузь, грузявина* (з семантикою "драговина, трясовина") [Грінченко І, 333]. Порівняймо також західнополіське *грузявина* 'болотиста місцевість, поросла травою, де можна загрузнути' [Шульгач 1998, 220]. Отже, у західноподільських говірках лексема у складі атрибутивного словосполучення розширила семантику.

Сема **'заболочене грузьке місце'** реалізується уже проаналізованими лексемами *бо|лото* (з найчастотнішим вживанням), *м|лака* (Пдпл), *мок|ва* (Ярм, Грш, Нгн, Мрз), *мок|рец'* (Нвс), *мокро|та* (Мцв), *|мочар* (Глб, Стк), *тра|сови^е^на* (у багатьох н.пп.), *трасо|вина* (Птч, Влч, Хпт, Пдл, Врв, Злч, Біл, Зст), *трасо|вин'а* (Св), *тр'а|сови^е^на* (Глш, СПр), *тр'асо|вина* (у багатьох н.пп.), *тр'асови^е^|на* (у багатьох н.пп). Ряд продовжують апелятиви, що не вживаються для найменування інших реалій: *баг|н'ака* (Срн), *драгови^е^|на* (Щсн), *мо|чари^е^на* (ВМ), *тван'* (Куч), *чвако|тин':а* (Дмш). Лексема *тван'* із зазначеною семантикою поширена у Східному та Центральному Поліссі. ГТ *твань* відомий в білоруській літературній мові та діалектах, поширений в українських діалектах (пор. *твань* "в'язкий густий бруд в ріці, болоті" з локалізацією побутування у колишній Катеринославській губернії [Грінченко IV, 250]) та російських говорах. М. І. Толстой аргументовано доводить, що поділяє точку зору багатьох вчених, які вважають східнослов'янське *твань* балтійським запозиченням [Толстой 1969, 166–167].

Лексема *драговина* у спеціальній науковій літературі зафіксована як "дуже перезволожені ділянки боліт і болотних масивів" [ГЕУ І, 369]. ГТ *драгови^е^|на* – утворення від *драгва* "трясовина, болото" <псл. *drěgati* "дрижати, трястися"; назви пов'язані з тим, що болотистий ґрунт і холодець можуть дрижати [ЕСУМ ІІ, 119]. Т. О. Марусенко відзначає для укр. *дрягови́на (драгови́на)* також значення "мокра низина" (с. Кустівці, Вінницька обл.), "заглибина, з якої тече вода" (с. Карашин, Черкаська обл.) і "глибоке провалля" (с. Лосятин, Тернопільська обл.) [Марусенко 1968, 226].

Семантику **'мокре місце між двома узгір'ями'** відображають назви *|балок* (Глд), *мок|ва* (Ярм, Мхл, Крмч, Км, Пхт, Грш), *мокро|вина* (Кр, Брж), *мокро|та* (Крв), *мо|чари^е^ско* (Трт), *моча|р'і* (у більшості н.пп.), *|мочар'і* (Чрч, Пдл, Врв, Св, Пхт, СПр), *мо|чар'і* (Глш). Лексема *|балок,* споріднена з *|балка* 'яр, порослий лісом', зберігає тут семантику низинного рельєфу й ілюструє непоодинокі випадки хитання між чоловічим та жіночим родом у говірковому мовленні [Бевзенко 1980, 91–92]. Водночас такий перехід у даному разі виконує смислорозрізнювальну роль. Семантика інших лексем прозора й проаналізована у складі інших семантичних рядів.

Сема **'заболочене пасовисько'** поєднує семантику низинної території, зокрема поняття 'луг для випасання худоби' та заболоченої території, тобто 'болото (в широкому розумінні)'. Кореляція лексем у свідомості мовців залежить якраз від того, головному чи залежному слову в наведеному словосполученні надають перевагу при визначенні номінації.

Як засвідчує аналіз зафіксованого матеріалу, центральною є лексема *паˈсовис'ко.* Чимало похідних дериватів і фонетичних варіантів із коренем від дієслова *пасти* складають окрему мікрогрупу назв: *ˈвипас* (Смт), *паˈсовиско* (Кр, Крг, Лшк, Км, Шмр, Івх, Грш, ЯС, МК, Бл), *ˈпасовиско* (Чрч, Вк), *пасоˈвиско* (Шшк, Крм, Ссм, Мрз), *пасоˈвишче* (Крк), *пасоˈвис'ко* (Кзм, Влч, Брж, Чрнв, Бдн, Пдл, Крм, Трт, Глш), *паст'іўˈник* (Бс). Вузьколокальне вживання лексеми *паст'іўˈник*, вважаємо, можна пояснити впливом зах.пол. *пастуўˈник* [Аркушин II, 31] (*пасˈтовник*, *пасˈтівник* "луг випасний" у Чернігівсько-Сумському Поліссі [Черепанова 1983, 180]).

Лексеми *ˈмочар*, *ˈрудка* з семантикою 'заболочене пасовисько' переважно побутують у Городоцькому, Чемеровецькому, Дунаєвецькому р-нах. Номен *ˈрутка* вживається в окремих н.пп. Волочиського р-ну. Обидві останні назви – похідні від *руˈда* "гірська порода, що містить метали; іржаве багно; болотистий луг, болотистий берег" від псл. *ruda*, пов'язане з *rudъ* "червоний, рудий" [ЕСУМ V, 134]. За матеріалами Т.О. Марусенко, *руˈда* "заболочена низина", "ржаве болото на березі"; *ˈрудка* "мокра заболочена низина", "ржаве болото"; *ˈрутка* "вибоїна, заповнена водою" [Марусенко 1968, 248].

Найуживанішими лексемами з семантикою **'заболочена ділянка в лісі'** є лексеми *боˈлото* (у 24 н.пп.) та *ˈмоˈчар* (у 23 н.пп.). З таким же значенням вживаються *багноˈвишче* (Клч), *багоˈвина* (Схд); *гр'аз'* (Шдл), *гр'аˈз'ука* (Крм); *моˈчарина* (ВМ), *ˈмочар'і* (Кр); *с'іноˈкос* (Вшн); *ˈсогра* (Кад).

Особливий інтерес викликає остання лексема. Так, за свідченням Л.В. Куркіної, *ˈсогра* фіксується в архангельських, пермських, сибірських та інших говорах з семантикою "болотиста рівнина" [Куркіна 1969, 130]. У діалектах Середнього Уралу *сохра* "кедрівник", *согра* "сінокіс", "підвищене місце серед болота, в заболоченому лісі"…[Мурзаєв 1984, 511–512]. Непрояснениими для нас видаються такі дистантні паралелі у досліджуваних говірках. Не до кінця з'ясованою залишається етимологія лексеми. Вчені висловлюють гіпотезу на користь фіно-угорського походження народного ГТ [Фасмер IV, 706; Мурзаєв 1984, 511].

Отже, в межах ЛСГ "болото" спостерігаються тісні внутрішні зв'язки. Народні тельмографічні назви західноподільського діалектного ареалу зберігають архаїчні риси, відомі не тільки українським діалектам, а й більшості слов'янських мов (зокрема, на рівні лексики та фонетики), що підтверджує їхню давність і стійкість. Водночас зауважуємо на специфічних говіркових рисах: наявність мікроареалів з нетиповою акцентуацією лексем, коливання семантики на міжговірковому рівні та всередині лексико-семантичних груп народної географічної терміносистеми. Деякі вузькоговіркові лексеми із затемненою семантикою мають непрояснені міжмовні паралелі, що виникають на значній відстані один від одного і спричинені, ймовірно, позалінгвальними чинниками.

Проаналізовані семи реалізуються переважно лексикою, що належить до праслов'янського фонду. Незначним є відсоток неслов'янських запозичень. Переважає однослівна іменникова, рідше – прикметникова номінація. Похідні утворення часто мотивовані основами дієслів і мають типові для слов'янського простору твірні форманти. Двослівні найменування представлені лише атрибутивними словосполученнями.

Матеріали статті є складовою дослідження народної географічної термінології регіону та будуть використані при укладанні словника.

В статье рассматриваются семантические ряды номенов для обозначения понятия "болото", задекларированные в речи жителей 8 районов Хмельницькой области и 1 района Тернопольской области, которые представляют западноподольскую группу говоров. Выделены особенности употребления и образования наименований. Определены самые распространенные способы номинации, отслежена этимология народных болотоведческих терминов.

Ключевые слова: сема, семантический ряд, номен, географический термин, лексема, колебание семантики, словообразовательная основа, словообразовательный формант, западноподольская группа говоров.

The article presents semantical lines of nomens to cogitate the notion "swamp" used by the speakers of 8 districts of Khmelnytsky region and 1 of the Ternopil region (Western Podilya dialectual speech). The particularities of usage and derivation of names are determined. The most used forms of nomination are distinguished, etymology of folk swamp denoting terms is traced.

Key words: sema, semantical line, geographical term, lexeme, semantic variety, word-building stem, word-building form, Western Podilya dialectual speech.

Література:

1. *Аркушин Г. Л.* Словник західнополіських говірок: [в 2 т.]. – Т. 1. А-Н. – Луцьк: Ред.-вид. відд. "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – XXIV + 354 с.; Т. 2 О-Я. – Луцьк: Ред.-вид. відд. "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – 458 с.
2. *Бевзенко С. П.* Українська діалектологія / Степан Пилипович Бевзенко. – К.: Вища школа, 1980. – 246 с.
3. *ГЕУ*: Географічна енциклопедія України: У 3-х т. / За ред. О. Маринина. – К.: УРЕ, 1989–1993. – Т. 1–3.
4. *Григорян Э. А.* Словарь местных географических терминов болгарского и македонского языков / Э. А. Григорян. – Ереван, 1975. – 260 с.
5. *Гриценко П. Ю.* Ареальне варіювання лексики / П. Ю.Гриценко; АН УРСР Ін-т мовознавства ім.О.О. Потебні; відп. ред. І. Г. Матвіяс – К.: Наук. думка, 1990. – 272 с.
6. *Гриценко П. Ю.* Моделювання системи діалектної лексики / П. Ю. Гриценко. – К.: Наук. думка, 1984. – 227 с.
7. *Грінченко:* Словарь української мови: в 4 т. / за ред. Б.Д. Грінченка. – К., 1958.
8. *Громко Т. В.* Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини) / Т. В. Громко; відп. ред. В. В. Лучик – Кіровоград: РВЦ КДПУ, 2000. – 172 с.
9. *Громко Т. В.* Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Т. В. Громко, В. В. Лучик, Т. І. Поляруш ; НАН України, Український мовно-інформаційний фонд. – К.–Кіровоград: РВЦ КДПУ, 1999. – 224 с.
10. *Данилюк О. К.* Народна географічна термінологія Волині: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук спец. 10.02.01. "Українська мова" / Оксана Климівна Данилюк; НАН України. Ін-т мовозн. ім. О.О. Потебні. – К., 2000. – 18 с.
11. *Данилюк О. К.* Словник народних географічних термінів Волині / О. К.Данилюк; НАН України, Інститут української мови. – Луцьк: Надстир'я, 1997. – 108 с.
12. *Дзендзелівський Й. О.* Спостереження над українськими народними назвами гідрорельєфу / Й.О. Дзендзелівський // Onomastica. – Krakow, 1972. – T.XVII. – S. 109–150.
13. *ЕСУМ*: Етимологічний словник української мови : в 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. – Т. 1–5. – К.: Наук. думка, 1982–2006.
14. *Куркина Л. В.* Названия болот в славянских языках / Л. В. Куркина // Этимология, 1967. – М., 1969. – С. 129–144.
15. *Малько Р. Н.* Географическая терминология чешского и словацкого языков (на общеславянском фоне) / Раиса Николаевна Малько [ред. Р.В. Кравчук]. – Минск.: Наука и техника, 1974. – 143 с.
16. *Марусенко Т.А.* Материалы к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) / Т.А. Марусенко // Полесье (Лингвистика. Археология. Топонимика). – М.: Наука, 1968. – С. 206–255.

17. *Мокиенко В. М.* Семантические модели славянской тельмографической терминологии / В.М. Мокиенко //. Словарь народных географических терминов / Э. М.Мурзаев – М.: Мысль, 1984. – 653 с.

18. *Онишкевич М. Й.* Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. – К.: Наук. думка, 1984. – Ч. 1–2.

19. *Рудницький. Я.* Географічні назви Бойківщини (2-ге вид.) / Я. Рудницький.– Вінніпег, 1962. – 246 с.

20. *Сіденко Н. П.* Географічна апелятивна лексика східностепових говірок Центральної Донеччини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук спец. 10.02.01 "Українська мова" / Сіденко Надія Петрівна; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2003. – 22 с.: табл., карти.

21. *СУМ:* Словник української мови: в 11т. – К.: Наук. думка, 1970–1980. – Т.1–11.

22. *Толстой Н. И.* Славянская географическая терминология. Семасиологические этюды / Н.И. Толстой. – М.: Наука, 1969. – 262 с.

23. *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка: В 4-х т. – М.: Изд. "Прогресс", 1964–1973.

24. *Черепанова Е. А.* Географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья (опыт семантической классификации) / Е.А. Черепанова // Полесский этнолингвистический сборник : Материалы и исследования / [под ред. Н.И. Толстого] – М. : Наука, 1983. – С. 173–189.

25. *Черепанова Е.А.* Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья: Словарь / Е. А. Черепанова. – Сумы, 1984. – 274 с.

26. *Чучка П. П.* История становления украинской географической номенклатуры: автореф. дисс. на соиск. ученой степени канд. филол. наук спец. 10.02.02. Языки народов СССР (укр. язык) / Павел Павлович Чучка – К., 1981 – 24 с.

27. *Шило Г. Ф.* Наддністрянський регіональний словник / Гаврило Шило. – Львів: Інститут українознавства ім. Крип'якевича НАН України, 2008 (Серія "Діалектологічна скриня"). – 288 с.

28. *Шульгач В. П.* Словник географічних термінів Західного Полісся / В.П. Шульгач // Ономастика України та етногенез східних слов'ян. – К., 1998. – С. 215–226.

29. *Яшкін І. Я.* Беларускія географічныя назвы: Тапаграфія. Гідралогия / І. Я. Яшкін. – Мінск: Навука і техніка, 1971. – 256 с.

30. *Hrabec S.* Nazwy geografizczne Huculczyny / S. Hrabec // Prace Onomastyczne. – Krakow, 1950. – № 2.

31. *Nitsche P.* Die Geographische Terminologie des Polnischen / P. Nitsche. – Köln – Graz, 1964. – 339 s.

32. *Schütz J.* Die geographische terminologie des Serbokroatischen / J. Schutz. – Berlin: Akademie – Verlag, 1957. – 113 s.

Умовні скорочення назв населених пунктів:

Вк – с. Вікно, Крг – с. Крогулець, Км – с. Куманів, Лчк – с. Личківці, Схд – с. Суходіл, Яб – с. Яблунів Гусятинського р-ну Тернопільської обл.; МКрч – с. Майдан Карачіївецький, МОлк – с. Майдан Олександрівський Віньковецького р-ну; Влч – м. Волочиськ, Клн – с. Клинини, Пхт – с. Пахутинці, Срн – с. Сарнів, Шмр – с. Шмирки, Щсн – с. Щаснівка Волочиського р-ну; Бс – с. Басівка, Ббн – с. Бубнівка, Врв – с. Варівці, Зв – с. Завадинці, Кл – с. Клинове, Крм – с. Кремінна, Кзм – с. Кузьмин, Лсв – с. Лісоводи, Лсг – с. Лісогірка, Нвс – с. Новосілка, Стн – с. Сатанівка, СП – с. Стара Пісочна, СПр – с. Старе Поріччя, Трч – с. Турчинці, Хпт – с. Хоптинці, Чрнв – с. Чорниводи, Шшк – с. Шишківці Городоцького р-ну; Бл – с. Балин, Зст – с. Заставля, Кр – с. Кривчик, Лшк – с. Лошківці, Мк – с. Маків, МК – с. Мала Кужелівка, Мал – с. Маліївці, Мцв – с. Міцівці, Мрз – с. Морозів, Рхн – с. Рахнівка, ЯС – с. Ярова Слобідка Дунаєвецького р-ну; Грш – с. Грушка, Дрв – с. Дерев'яне, Дмш – с. Демшин, Ктгр – с. Китайгород, Кз – с. Кізя, Кнг – с. Княгинин, Крш – с. Крушанівка, Нф – с. Нефедівці, Нгн – с. Нігин, Орн – с. Оринин, Пдпл – с. Підпилип'я, Пдл – с. Подоляни Кам'янець-Подільського р-ну; Глб – с. Глибочок, Крж – с. Куражин, Плп – с. Пилипківці Новоушицького р-ну; Брж – с. Бережанка, Біл – с. Біла, Бдн – с. Боднарівка, Вшн – с. Вишнівчик, Ввс – с. Вівся, Влх – с. Вільхівці, Гк – с. Гуків, Івх – с. Івахнівці, Злч – с. Залуччя, Крмч – с. Кормильче, Крк – с. Криків, Птч – с. П'ятничани, Св – с. Свіршківці, ССм – с. Слобідка-Смотрицька, Чрч – с. Черче, Чрн – с. Чорна, Цк – с. Цикова, Шдл – с. Шидлівці Чемеровецького р-ну; ВМ – Вербка Мурована, Глш – с. Глушківці, Кад – с. Кадиївка, Прд – с. Правдівка, Прс – с. Проскурівка, Стк – с. Сутківці, Шар – с. Шарівка, Кад – с. Кадиївка, Прд – с. Правдівка, Прс – с. Проскурівка, Ярм – м. Ярмолинці Ярмолинецького р-ну Хмельницької обл.

УДК 811.111'27'246.3 (729)

СТРУКТУРНА ТА ФУНКЦІОНАЛЬНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В КАРИБСЬКОМУ РЕГІОНІ

Беспала Лілія Володимирівна
асп.
Запорізький національний університет

Статтю присвячено питанням структурної та функціональної диференціації англійської мови в Карибському регіоні. Розглядаються особливості членування мовного та комунікативного просторів у англомовних країнах Карибського регіону. З'ясована участь різних форм існування англійської мови в забезпеченні комунікативних потреб мешканців регіону.

Ключові слова: форма існування мови, мовний стандарт, мовний субстандарт, континуум форм комунікації.

Проблеми мовної варіативності вже досить тривалий час знаходяться в полі зору лінгвістів (А. Д. Швейцер, О. І. Чередниченко, О. Є. Семенець, В. І. Скібіна, Р. Я. Крицберг, Д. Кристалл, П. Траджіл, Б. Качру). Питання, пов'язані з варіативністю англійської мови, не втрачають актуальності. Досліджуються різні аспекти національних варіантів англійської мови, територіальних та соціальних діалектів.

Однак, такі форми існування англійської мови, що функціонують у країнах Карибського регіону, не отримали достатньої уваги дослідників. Дискусійними залишаються питання, пов'язані зі статусом англійської мови в Карибському регіоні, а також із природою її стандарту та субстандарту.

Метою даної розвідки є дослідження структурної та функціональної диференціації англійської мови в країнах Карибського регіону.

Об'єктом дослідження є англомовний простір, що сформувався в країнах Карибського регіону – колишніх колоніях Англії (КА), а **предметом** – форми існування англійської мови в КА.

Завдання статті: (1) визначити статус англійської мови в КА як однієї з підсистем у системі більш високого рівня – полінаціональної англійської мови; (2) дослідити особливості членування мовного та комунікативного просторів у КА; (3) з'ясувати участь різних форм існування мови в забезпеченні комунікативних потреб мешканців КА.

На позначення різноманітних форм існування англійської мови в КА дослідники оперують терміном *Caribbean English* [Craig 1982; Carrington 1992; Allsopp 1996; Taylor 2001; Aceto 2009]. Проте, необхідно зазначити, що серед лінгвістів відсутня єдина позиція стосовно того, які саме форми комунікації необхідно розглядати як *Caribbean English* (CE). Проблема визначення меж CE пов'язана з (а) надзвичайною варіативністю англійської мови на території регіону, (б) функціонуванням у КА креолів на англійській основі, (в) наявністю континууму форм комунікації, які займають проміжне положення між стандартом англійської мови (акролектом) та найбільш віддаленими від нього за структурою та статусом формами англоосновних креолів (базилектами) (див. рис. 1).

Рис. 1. Континуум форм комунікації англомовних країн Карибського регіону

Як свідчать дослідники [Carrington 1992, 191], сьогодні терміном *Caribbean English* можуть позначуватися як регіонально акцентовані варіанти стандарту англійської мови, так і креоли на англійській основі.

Від того, які саме форми комунікації розглядаються як CE, залежить статус CE як однієї з підсистем у системі більш високого рівня – полінаціональної англійської мови, а саме як її первинного (*English as a native language* – ENL) або як вторинного (*English as a second language* – ESL) варіанта. Серед дослідників варіативності англійської мови відсутня єдина позиція щодо статусу CE. Тоді, коли одні вчені визначають КА, як 'ENL setting' [McArthur 1998, 44], інші відносять CE до вторинних варіантів мови [Скибина 1996].

Первинність/вторинність варіанта мови є критерієм, що використовується для відображення сутності мови з точки зору її територіальної та соціокультурної варіативності [Семенец 1985; Скибина 1996; McArthur 1998]. Основна відмінність первинних варіантів від вторинних полягає в тому, що перші являють собою результат розвитку трансплантованої мови, яка є рідною не лише для перших мігрантів, а й для наступних поколінь носіїв. Вторинні ж варіанти були рідними для мовців лише на початку функціонування мови в новому ареалі. Нащадки переселенців набувають знання відповідної мови в процесі освіти, а не в результаті природної трансмісії від покоління до покоління.

Очевидно, що якщо прийняти широке розуміння CE (яке включає як стандарт, так і англоосновний креол) [Haynes 1982; McArthur 1998; Aceto 2009], CE необхідно визнати первинним варіантом, адже для переважної більшості населення КА рідними є креолізовані форми мови. Якщо ж обмежитися вузьким розумінням CE (що включає лише акролект – стандарт англійської мови) [Craig 1982; Скибина 1996], то необхідно погодитися з тим, що CE представляє собою вторинний варіант. Адже компетенція у *Standard English* набувається більшістю мешканців КА в навчальних закладах, а також шляхом залучення до тих сфер життя, де використання SE є загальноприйнятим.

Вузьке розуміння CE не враховує існування в КА інших, не кодифікованих ідіомів, які знаходяться між двома "полюсами" континууму, тобто мезолектів. Креольський континуум (*creole continuum* [Holm 1988, 61]) представлений як такими ідіомами, які за своєю структурою тяжіють до базилекту, так і таким, що максимально наближені до акролекту. Дані проміжні ідіоми, на думку дослідників, є єдиними реально існуючими формами комунікації в більшості країн регіону, адже носії стан-

дарту, повністю позбавленого впливу креолу, є настільки ж рідким явищем, як і носії чистого базилекту [Devonish 2003].

З огляду на вищезазначене, ми схиляємося до думки тих дослідників, які розглядають СЕ як особливий випадок, що характеризується не первинним і не вторинним, а "змішаним включенням" носіїв до англомовної спільноти [Семенец 1985, 15] і є "результатом незвичайного мовного розвитку" [Trudgill 1982, 95].

Питання щодо природи стандарту англійської мови в КА є також дискусійним. Існує думка [Carrington 1992], що власний регіональний стандарт англійської мови в КА відсутній: нормою для СЕ є інші національні варіанти англійської мови, зокрема британський та американський. Таке твердження спростовують інші вчені [Allsopp 1996; Taylor 2001; Youssef 2004], які визнають існування в КА власного стандарту англійської мови. Дослідники вважають неправомірним "відмовляти" карибським носіям англійської мови в праві на власну норму, адже англійська мова функціонує в регіоні вже понад три століття. Населення КА складає 5,8 млн. людей. Звісно, така кількість носіїв не може порівнюватися з потужними англомовними доменами Північної Америки, Британських островів і Австралії. Проте, як зазначає Р. Олсоп [Allsopp 1996], необхідно враховувати той факт, що в КА представлені дванадцять незалежних націй, які мають право на існування власного стандарту національної мови.

Дискусійним є також питання наявності спільного регіонального стандарту англійської мови в КА. Деякі дослідники говорять про становлення власних стандартів лише в окремих країнах регіону (наприклад, у Ямайці [Mair 2002], Тринідаді і Тобаго [Youssef 2004]) й не розглядають можливість існування спільного регіонального стандарту англійської мови КА.

Інші лінгвісти висловлюють думку про наявність у КА спільного регіонального варіанту стандарту англійської мови – *Caribbean Standard English* (CSE) [Allsopp 1996; Taylor 2001]. Р. Олсоп [Allsopp 1996] визначає CSE як літературну англійську мову освічених мешканців КА та їх розмовну англійську, яка вважається природною у формальних ситуаціях спілкування. CSE є конгломератом окремих національних стандартів англійської мови, поширених на території різних країн КА (*Jamaican SE, Barbadian SE, Trinidadian SE* та ін.). Лексична система CSE охоплює ядерну лексику англійської мови – *International Accepted English* (IAE), а також корпус усієї регіональної лексики, поширеної в різних країнах регіону. Морфологічна та синтаксична системи CSE відповідають системам IAE; фонетична система відрізняється рядом регіональних особливостей (див. [Allsopp 1996]).

Очевидно, що регіональний варіант стандарту англійської мови в КА знаходиться на етапі свого формування. На даний момент "ареал вищих комунікативних функцій" у КА забезпечується декількома "мовними маніфестаціями" (терміни – Г. П. Нещименко [Нещименко 2003, 43, 112]), що окрім CSE включають також британський і американський національні варіанти англійської мови.

Розглянемо особливості тих форм існування СЕ, що не включаються до поняття стандарту й обслуговують "комунікативний ареал повсякденного спілкування" (термін – Г. П. Нещименко [Нещименко 2003, 44]). Такі ідіоми традиційно охоплюються поняттям "креол".

Англоосновний креол у КА відрізняється територіальною варіативністю: у різних ареалах КА креол має свої специфічні лексичні та граматичні риси. Серед карибських англоосновних креолів розрізняють західнокарибські (наприклад, ямайський, белізький, гайанський) та східнокарибські (тринідадський, барбадоський, креол Вірджинських островів). Вважається, що останні є більш наближеними за своєю структурою до некреолізованих форм англійської мови [Holm 1989, 466].

Окрім територіальної варіативності, у кожному ареалі креол виявляє соціальну варіативність. Зокрема, розрізнюють мезолекти – проміжні форми СЕ, та базилекти – ідіоми, найбільш віддалені від стандарту. Вибір форми комунікації зумовлюється ситуацією спілкування, а також соціальною мобільністю й індивідуальною мовною компетенцією індивідуума. Так, більша формальність ситуації спілкування передбачає використання більш наближеного до стандарту мезолекту. Мешканцям сільських місцевостей і представникам старшого покоління властиве використання базилектних форм. Мовлення ж міського населення, особливо молоді, є мезолектним.

Різні форми існування СЕ утворюють у КА ситуацію діглосії: CSE належить до ареалу вищих комунікативних функцій і обслуговує такі ситуації спілкування, які характеризуються офіційністю, переважно публічним характером адресата й передбачають контроль мовленнєвої поведінки (освіта, наука, офіційна й престижна книжно-писемна культура, художня література, політична й організаційна діяльність, ЗМІ). Креоли (базилекти або мезолекти) забезпечують комунікативний ареал повсякденного спілкування, а також масової культури й функціонують в таких сферах спілкування, що відрізняються неофіційністю, інтерперсональним характером взаємодії комунікантів, послабленим контролем мовленнєвої поведінки.

Необхідно зазначити, що останнім часом спостерігається експансія креолу до ареалу вищих комунікативних функцій [Christie 2001; Devonish 2006]. На сьогодні креоли вживаються поряд зі SE у художній літературі, драматургії, кіномистецтві. Спостерігається активна тенденція до проникнення креолу до ЗМІ: субстандартні ідіоми використовуються в статтях, об'явах, рекламі.

Поширення субстандартних ідіомів до нормативного мовного простору пов'язане не зі зниженням рівня мовленнєвої культури населення, а перш за все з ростом національної свідомості в країнах КА. Креоли сприймаються вже не як "низька" непрестижна мова, а як мова народу, що виникла так само, як і нація – шляхом креолізації. Креоли функціонують як маркер ідентичності [Christie 2001], зокрема, перемикання коду між стандартом англійської мови та креолом використовується політиками та журналістами як дискурсивна тактика солідарності.

Таким чином, діглосія в КА має специфічний характер і традиційні позначення 'high variety' / 'low variety' [Ferguson 1971, 3] ("висока мова" / "низька мова" [Мечковская 2003, 171]) можуть бути застосовані до даної ситуації лише умовно. Креол визнається мовою солідарності, національної ідентичності, емоційності та гумору; стандарт англійської мови – мовою освіти, релігії та офіційного спілкування [Youssef 2004]. Вибір між креолом та стандартом зумовлюється як ситуацією спілкування, так і комунікативними інтенціями адресанта, його оцінкою інформації, що підлягає вербалізації.

Постійне перемикання коду між стандартом англійської мови та креолом сприяє посиленню контакту між даними формами існування мови. Наслідками такого контакту є обопільний вплив, що, з одного боку, призводить до подальшої декреолізації креолу, а з іншого – до запозичення одиниць креолу до складу CSE.

Отже, CE являє собою результат незвичайного мовного розвитку й представлена континуумом різноманітних форм існування, в якому виділяються базилекти, мезолекти та акролект. Регіональний стандарт англійської мови в КА знаходиться на стадії формування й співіснує з іншими національними варіантами англійської мови. Комунікативний ареал повсякденного спілкування забезпечується мезолектними та базилектними ідіомами. Вибір між різними формами комунікації зумовлюється ситуацією спілкування, комунікативними цілями та змістом повідомлення.

Перспективним вважаємо подальше дослідження мовної ситуації в КА та визначення впливу особливостей середовища існування CE на її лексико-семантичну систему.

Статья посвящена проблемам структурной и функциональной дифференциации английского языка в Карибском регионе. Рассматриваются особенности членения языкового и коммуникативного пространств в англоязычных странах Карибского бассейна. Определяется участие разнообразных форм существования языка в обеспечении коммуникативных потребностей представителей региона.

Ключевые слова: форма существования языка, языковой стандарт, языковой субстандарт, континуум форм коммуникации.

The article observes the issues of structural and functional differentiation of English language in the Caribbean. The peculiarities of language and communicative space segmentation in the English-speaking Caribbean are analyzed. The role of various language varieties in the satisfaction of the communicative needs of the region is elucidated.

Key words: language varieties, Caribbean English, language standard, substandard, creole continuum.

Література:

1. *Мечковская Н. Б.* Структурная и социальная типология языков / Н. Б. Мечковская. – М. : Флинта: Наука, 2003. – 312 с.
2. *Нещименко Г. П.* Языковая ситуация в славянских странах: Опыт описания. Анализ концепций / Г. П. Нещименко; Ин-т Славяноведения. – М. : Наука, 2003. – 279 с.
3. *Семенец О. Е.* Социальный контекст и языковое развитие: территориальная и социальная дифференциация языка в развивающихся странах / Олег Евгеньевич Семенец. – К. : Вища школа, 1985. – 176 с.
4. *Скибина В. И.* Национально негомогенный язык и лексикографическая практика / В. И. Скибина. – Запорожье : РИП "Видавець", 1996. – 176 с.
5. *Aceto M.* Caribbean Englishes / Michael Aceto // Handbook of World Englishes / ed. by Braj B. Kachru, Yamuna Kachru, Cecil L. Nelson. – Malden; Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 2009. – P. 203 – 222.
6. *Alleyne M. C.* The construction and representation of race and ethnicity in the Caribbean and the World / Mervyn C. Alleyne. – Kingston: The University of the West-Indies Press, 2002. – x, 266 p.
7. *Allsopp R.* Caribbean English / R. Allsopp // Dictionary of Caribbean English Usage / ed. by R. Allsopp, J. Allsopp. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – P. xxxix – lvii.
8. *Carrington L.* Caribbean English / Lawrence D. Carrington // The Oxford companion to the English language / ed. by T. McArthur. – Oxford; New York: Oxford University Press, 1992. – P. 191 – 193.
9. *Christie P.* Forty Years On / Pauline Christie // Due respect: essays on English and English-related creoles in the Caribbean in honour of professor Robert Le Page / ed. by Pauline Christie. – Kingston: The University of the West-Indies Press, 2001. – P. 1 – 22.

10. *Craig D.* Toward a Description of Caribbean English / Dennis R. Craig // The Other Tongue: English Across Cultures / ed. by Braj B. Kachru. – Urbana; Chicago; London: University of Illion Press, 1982. – P. 198 – 209.

11. *Devonish H.* Language Advocacy and "Conquest" Diglossia in the 'Anglophone' Caribbean / Hubert Devonish // The politics of English as a world Language: new horizons in post-colonial cultural studies / ed. by Christian Mair. – Amsterdam; New York: Ropodi, 2003. – P. 157 – 178.

12. *Devonish H.* The Anglophone Caribbean = Die anglophone Karibik / Hubert Devonish // Sociolinguistics: an international handbook of the science of language and society = Soziolinguistik: ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft / herausgegeben von Ulrich Ammon [et al]. – 2nd completely rev. & extended ed. – Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2006. – P. 2083 – 2095.

13. *Doumerc E.* Caribbean Civilisation: The English-Speaking Caribbean Since Independence / Eric Doumerc. – Toulouse: Presses universitaires du Mirail, 2003. – 150 p.

14. *Ferguson C. A.* Language structure and language use: essays by Charles A. Ferguson / Charles Albert Ferguson; gen. ed. Anwer S. Dil. – Stanford: Stanford University Press, 1971. – xiv, 327 p.

15. *Haynes L.* Caribbean English: Form and Function / Lilith M. Haynes // The Other Tongue: English Across Cultures / ed. by Braj B. Kachru. – Urbana; Chicago; London: University of Illion Press, 1982. – P. 211 – 225.

16. *Holm J. A.* Pidgins and creoles : in 2 v. / John A. Holm. – Cambridge: Cambridge University Press, 1988. – Vol 1 : Theory and practice. – 1988 – 257 p.

17. *Holm J. A.* Pidgins and creoles : in 2 v. / John A. Holm. – Cambridge: Cambridge University Press, 1988. – Vol 1 : References survey. – 1989. – 476 p.

18. *Mair C.* Creolisms in an emerging standard: Written English in Jamaica / Christian Mair // English World-Wide. – 2002. – № 23: 1. – P. 31 – 58.

19. *McArthur T. B.* The English languages / Thomas Burns McArthur. – Cambridge : Cambridge University Press, 1998. – xxi, 247 p.

20. *Taylor M.* English in the English-Speaking Caribbean: Questions in the Academy / Monica Taylor // Due respect: essays on English and English-related creoles in the Caribbean in honour of professor Robert Le Page / ed. by Pauline Christie. – Kingston: The University of the West-Indies Press, 2001. – P. 108 – 121.

21. *Trudgill P.* International English: a guide to varieties of Standard English / Peter Trudgill, Jean Hannah. – London: Edward Arnold, 1982. – 130 p.

22. *Youssef V.* 'Is English we speaking': Tribagonian in the twenty-first century / Valerie Youssef // English Today. – 2000. – Vol. 20, № 4. – P. 42 – 49.

УДК 070.41:811.161.2'42

ЧИННИКИ АКТУАЛІЗАЦІЇ СКЛАДНИХ СЛІВ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ МЕДІА-ДИСКУРСІ

Мислива-Бунько Іванна Ярославівна
асп.
Волинський національний університет імені Лесі Українки

У статті розглянуто основні чинники впливу на кількісне зростання складних слів (композитів, юкстапозитів, абревіатур) у мові сучасних газет. Серед екстралінгвальних факторів виділено соціально-економічні зміни, тенденція до глобалізації, комунікативна потреба тощо. До інтралінгвальних належать тенденції до економії мовних сил, до ускладнення, до регулярності, до аналогії. Наголошується на взаємодії цих факторів.

Ключові слова: мова газети, складне слово, екстралінгвальний чинник, інтралінгвальний чинник, композит, юкстапозит, абревіатура.

Осново-, словоскладання та абревіація – це одні з найпродуктивніших способів творення слів у мові друкованих ЗМІ, як і в сучасній українській мові загалом. Проте підкреслимо, що ці типи словотворення на різних етапах розвитку нашої мови характеризувалися різною активністю: у пам'ятках XI-XII ст. фіксуються складні лексеми, для української мови XIX – поч. XX ст. основоскладання стає особливою ознакою, а у 80-х рр. XX ст. складні слова вже становили 10 % словникового складу української мови [Клименко 1984, 9]. Нині ж лінгвісти (Н. Клименко, Є. Карпіловська, О. Стишов, Т. Коць, Л. Азарова, Д. Мазурик, О. Турчак, Г. Шаповалова й ін.) засвідчують подальше зростання складних слів у нашій мові, а за твердженням О. Стишова, "найактивнішим способом словотворення на сучасному етапі розвитку української мови (після суфіксації) є композиція" [Стишов 1999, 9].

Істотне збільшення певних лексичних одиниць у мові викликає у вчених зацікавленість з точки зору причин, що зумовлюють такі зміни. На цю проблему звертали увагу як українські (Л. Булаховський, Ю. Шевельов, О. Мельничук, С. Семчинський, В. Русанівський, В. Німчук, Т. Михайленко, С. Чемеркін), так і зарубіжні мовознавці (У. Байчура, С. Волков, О. Сенько, В. Журавльов, Д. Шмельов, Л. Крисін, М. Грегорі та С. Керрол). Окремі зауваження щодо виникнення складних дериватів під дією екстра- та інтралінгвальних факторів можна знайти у розвідках О. Турчак [Турчак 2003, 313–314], О. Стишова [Стишов 2005, 143, 153, 165], Є Карпіловської та Н. Клименко [Клименко 2008, 3, 7, 134].

Актуальність роботи полягає, по-перше, у відсутності спеціального дослідження, предметом якого є імпульси активізації використання складних слів у мові сучасної української преси, по-друге, у кількісному збільшенні цих одиниць у медійних текстах.

Мета статті – встановити та проаналізувати фактори актуалізації складних слів у мові сучасних друкованих ЗМІ.

Зростання продуктивності й інтенсивності способів складання та абревіації в газетах XXI ст. пов'язана з процесом взаємодії екстралінгвальних й інтралінгвальних чинників, що знаходить свій вияв у "сконденсованій, економній номінації нових понять та реалій за допомогою вже наявних у мові слів (прагматична потреба) й

одночасному набутті ними образності, влучності, емоційності та експресивності" [Стишов 2003, 21]. А це є показовим для мовлення ЗМІ.

Екстралінгвальні фактори тлумачимо як ті, що лежать за межами мови, у зовнішньому середовищі. Серед них виділяємо соціальні, економічні, історичні, культурні, естетичні, виробничі, тобто ті, що "визначають специфіку розвитку науки, техніки, культури, специфіку політичних стосунків, а у зв'язку з цим і специфіку розвитку всього суспільства" [Турчак 2003, 310].

Зміни, що відбувалися в 90-х роках XX століття (набуття Україною незалежності, підвищення статусу української мови, розширення її сфер функціонування, свобода слова, переорієнтація суспільних цінностей тощо) і продовжують вирувати й у XX ст. (політична нестабільність, Помаранчева революція, економічна криза, шалений розвиток науки та техніки, пожвавлення міжнародних зв'язків й ін.) спричинили зрушення на словотвірному рівні, як і в усій мовній системі загалом. З'являється чимало композитів та абревіатур на позначення осіб, партій, ознак, процесів (*депутат-бютівець, депутат-олігарх, міністр-нашоукраїнець, депутат-коаліціянт, депутат-рухівець, демкоаліція, Ющенко-ковбой, БЮТ, ПР, комунгосп, слабосила економіка, кремлівсько-олігархічний реванш, оборонно-промисловий комплекс, дипкорпус, газотранспортна система, фінансово-економічна криза, економічно-ефективний, нардеп, депутат-регіонал, загальнодержавний, дипломат-контрабандист, народні слуги-депутат, дипмісія, керівник-кандидат, країна-імпортер, держава-сусід* та ін): *"Кажуть, що саме їхньому генієві належить ідея провокаційного ролика, у якому* ***Ющенко-ковбой*** *скаче поділеною на три сорти картою України*" ("Волинь-нова", 10.09.2009 р.*); "На Вінниччині розробляється проект, аналогів якому немає в Україні, – створення* ***енергонезалежних*** *населених пунктів"* ("Сільські вісті", 27.10.2009 р.); *"В одному з нещодавніх телеефірів Віктор Федорович згадав про "сімейні розбірки" через "****валянко-апельсиновий****" виступ дружини"* ("Волинь-нова", 13.02.2010 р.); *"Секретар* ***політради Соцпартії*** *Михайло Мельничук помер під час з'їзду* ***СПУ****"* ("Сільські вісті", 27.10.2009 р.); *"Нині чотири* ***депутати-коаліціянти*** *перебувають у лікарні"* ("Експрес", 07.02.2008 р.).

Поява кількісно великої групи складних слів соціально-політичного характеру пов'язана передусім із бурхливою політизацією сучасного суспільства.

Стрімкий науково-технічний прогрес і необхідність проінформувати суспільство про світові винаходи, "новинки" спонукає журналістів до використання різногалузевої термінології, котра відзначається семантичною місткістю, інформативністю та є структурно негроміздкою: *зерножниварка, молотильно-сепаруючий пристрій, ринкове ціноутворення, газогенераторний котел, прилад-тепловізор, зернотрейдер, фахівець-епідеміолог, гамма-ніж, нафтопереробний завод, водно-болотне угіддя, ноу-хау, кораблебудування, холодостійка культура, фахівець-інфекціоніст, хіміорезистентний туберкульоз, товарообіг, рентген-апарат, купівля-продаж, бензопила, магнітно-резонансний томограф, респіраторно-вірусні захворювання, подрібнювач-розкидальник, зернобобова культура, шумоізоляція* тощо. Порівняймо: *"По-перше, високу пропускну здатність комбайна ACROS 530 забезпечує застосування великого молотильного барабана діаметром 800 міліметрів і* ***п'ятиклавіш-***

ного семикаскадного соломотряса" ("День", 26.09.2008 р.); *"Вони потрапляють в організм при контакті з предметами, що ними користувався* ***вірусоносій"*** ("Експрес", 07.02.2008 р.); *"Рослини можуть добре розвиватися на* ***слабокислому*** *або навіть кислому ґрунті, якщо він досить добре забезпечений поживними речовинами"* ("Сільські вісті", 26.03.2010 р.).

Пожвавлення міжнародних відносин України, тенденції до глобалізації та інтернаціоналізації позначилися на поповненні українського словника запозиченнями. У досліджуваний період особливо інтенсифікувалися певні словотворчі типи композитів із давньогрецькими та давньолатинськими кореневими морфемами прикметникового походження: ***радіо-*** (*радіотрибуна, радіотаксист, радіомікрофон*), ***теле-*** (*телепростір, телесезон, телеігроманія, телефетишизм*), ***фото-*** (*фотоматеріал, фоторадар, фотомистецтво, фотожурнал, фотоконкурс,*), ***відео-*** (*відеоспостереження, відеофіксація, відеопродукція, відеоінтим*), ***аудіо-*** (*аудіоспадщина, аудіокнига, аудіодорожіка*), ***кіно-*** (*кіноканікули, кінокомпанія, кіноепопея, кіноакадемія, кінофестиваль, кінореальність*), ***авіа-*** (*авіакатастрофа, авіабомба, авіалінія, авіапереліт, авіабудування, авіаспівпраця,*), ***авто-*** (*автопарк, автопаркінг, автоаварія, автоперехід, автоклондайк, автолюбитель, автопригода, авторозведення*), ***еко-*** (*екостежка, екосистема*), ***агро-*** (*агроформування, агросектор, агробізнесмен*), ***біо-*** (*біоземлеробство, біогеохімічний, біоетанол, біодизель, біогаз, біохімічний*) та ін.

У к. XX ст. в ужиток входять нові слова *Інтернет, піар / PR, євро-, SMS / СМС, бізнес, секс, арт-*, котрі сьогодні характеризуються підвищеним словотвірним потенціалом і сприяють творенню розгалужених груп структурно-складних похідних: ***Інтернет*** *– Інтернет-бутик, Інтернет-сторінка, Інтернет-адреса, Інтернет-видання, Інтернет-форум*; ***євро-*** *– Єврокубок, євротурнір, євротертя, єврокухня, євроінтеграція, євровалюта, Євроформа, Євростадіон, Євросоюз, євроатлантичний, єврокомісар, євроглибинка*; ***арт-*** *– арт-критик, арт-задум, арт-об'єкт, арт-акція, арт-проект, арт-фігура, арт-ферма,* ***секс*** *– секс-туризм, секс-діва, секс-бізнес, on-line-секс* та ін.

Піднесення соціального престижу української мови, демократизація та лібералізація суспільства посприяли інтенсивності вживання у пресі XXI ст. дериватів із питомими основами-словами: ***держ-*** (*держохорона, держмайно, держадміністрація, держкомпідприємництво, держстандарт, держцензура, Держкомстат, держдача, Держмитслужба, Держкомміграції, Державтоінспекція*), ***держава*** (*держава-паразит, держава-сусід*), ***само-*** (*самоутвердження, саморобний, самоврядування, саморозвиток, самосвідомість, самозахоплення, самогон, самоспалення, самодостатній, самолюбство, самовільний, самодіяльний, самооцінка, самозакоханий, самоїдство, самогубство, самовіддача, самозречення, самообман*), ***високо-*** (*високолюдяний, високопрофесійний, високопатріотичний, високоморальний, високоудійний, висококласний*), ***все-*** (*всеохопливий, всеесенгевський, всепланетарний*), ***нац-*** (*нацрада, нацбанк*), ***укр-*** (*Укрпошта, Укрзалізниця, Укргазпроект, Укрексімбанк*).

Останнім часом усе частіше спостерігається вплив розмовного мовлення на ЗМІ та сучасну українську мову загалом. "Здебільшого це творення слів у розмовному стилі за національними зразками (моделями й типами)" [Стишов 2009, 142]. На

підтвердження цієї тези можемо навести такі складні лексичні одиниці: ***газ-булька*** ("Експрес", 25.12.2008 р.) – 'газована солодка вода, найчастіше торгових марок "Пепсі", "Кока-кола"', ***обіцянка-цяцянка*** ("Експрес", 13.08.2009 р.) – 'розіграш', ***цап-відбувайло*** ("День", 26.09.2008 р.) – 'особа, котра просто перебуває на посаді до закінчення свого терміну, уникаючи будь-якої роботи та активних дій зі свого боку', ***швидкоїжка*** ("День", 15.10.2008 р.) – 'особа, котра найшвидше з'їдає певну кількість їжі за визначений час'. Напр., *"Напевне, вже ніхто й ніколи не дізнається, скільки шедеврів мистецтва стали жертвами злодіїв, злочинців,* ***торбохватів****"* ("Сільські вісті", 30.03.2010 р.).

Комунікативний фактор теж відіграє важливу роль в актуалізації складних слів у мові. Він виявляється в потребі суспільства чітко, лаконічно, узагальнено й інформативно повідомляти про певні події. Крім того, мовлення повинне бути експресивним, оцінним і впливово-переконливим. Передусім це стосується виникнення складних неологізмів та авторських інновацій, що пов'язано з швидким темпом розвитку суспільства та недостатньою насиченістю мови відповідними словами на позначення нових реалій життя. Порівняймо: *"У Волинському обласному центрі зайнятості віднедавна надаються нові послуги:* ***фоторезюме*** *безробітних та* ***відеовакансії*** *роботодавців"* ("Експрес", 24.12.2009 р.); *"****Жук-антифриз****"* (заголовок статті, у якій ідеться про комаху, знайдену на Алясці, в організмі якої виявили речовину стійку до температури мінус 70 ºС і більше) ("Експрес", 24.12.2009 р.); *"****Картопля-"ялівка"****. Що це?"* (заголовок статті про картоплю, що з часом втрачає гнучкість, а робиться м'якою та в'ялою) ("Сільські вісті", 4.06.2010 р.), *"Учора вдень надійшло повідомлення, що теракти здійснили дві* ***смертниці-шахідки*** *і що нібито знайдено їхні останки"* ("Сільські вісті", 30.03.2010 р.).

Преса XXI століття характеризується зміною мовних смаків носіїв мови, що відзначається відмовою від певних стереотипів, штампів, стандарту, а прагненням журналістів, спираючись на потенційні можливості українського словотворення та залучаючи продуктивні інтернаціональні словотворчі структури, віднайти нові виразово-зображальні одиниці, насичені "свіжістю", експресивністю, емоційністю, необхідною тональністю, образністю, оцінністю (позитивною чи негативною, іронічністю чи сарказмом). Цим і можна пояснити підвищений інтерес майстрів пера у творенні індивідуально-авторських складних слів: *дама-поліцейський, священник-сажотрус, дияк-кондуктор, птах-бомж, саломан-товстун, злочинець-корупціонер, суддя-рабовласник, жінка-різник, шенгени-бізнесмени, суддя-мільйонер, злодій-спринтер, людина-двигун, зять-дебошир, пенсіонер-екстремал, дипломат-контрабандист* та ін. Наприклад: *"Депутати, наче* ***лобурі-школярі****, її* [сесію міськради] *просто зірвали: відмовилися реєструватися, хоча й товклися в коридорі біля залу засідань"* ("Україна молода", 25.09.2008 р.); *"Однак досвіду запобігання небажаній вагітності немає ні в тебе, ні в твого* ***ровесника-"інструктора"*** ("Експрес", 05.02.2009 р.); *"****Добряків-горобців****" покривають мандати"* (заголовок статті про злочинні угруповання "Добряки", "Горобці", "Брокард", "Береги") ("Україна молода", 01.11.2008 р.) *"На залізничному вокзалі разом з іншими юними волинянами запхали в товарний* ***потяг-"скотовоз"*** *та й відправили до Німеччини"* ("Сільські вісті", 30.03.2010 р.).

Ще одним важливим позамовним чинником, що властивий мові ЗМІ і має суто прагматичну функцію – економне використання газетної площі.

Кількісне та якісне зростання композитів, юкстапозитів, абревіатур у мові друкованих мас-медіа XXI ст. зумовлене не лише дією екстралінвальних імпульсів, а й внутрішніми законами мови, а особливо їхнім зв'язком. "Діяння тих чи інших основних загальних закономірностей у сфері різних мовних рівнів зумовлене в першу чергу внутрімовними факторами, про те ці закономірності зазнають певного впливу позамовних (екстралінґвальних) факторів, передусім соціальних, які можуть прискорювати або сповільнювати діяння відповідних (активних чи пасивних) внутрімовних факторів" [Словотвір 1979, с. 52].

Тенденція до економії мовної енергії та лінгвальних засобів найбільш властива сучасним газетам: бажання журналістів подати великий об'єм інформації на визначеній заздалегідь кількості сторінок спонукає до скорочень, лаконічності, чіткості. Тут удалим прикладом служать різні типи абревіатур, котрі дозволяють передати певне поняття у формі одного знака, що відповідає синонімічній описовій конструкції (*нардеп, ВР, ОПК, колгосп, сільгосп, БЛ, ПР, БЮТ, КСУ, ГПУ, Євро-2012, сільгоспвиробник, ВОДА, педучилище* та ін.). Порівняймо: *"Президент запитує **КС** про розформування судів"* ("Україна молода", 01.11.2008 р.); *"Ольга Гінзбург звільнена з поста глави **Держкомархівів**"* ("Дзеркало тижня", 12.04.2008 р.); *"**ГТС** модернізують без Європи?"* ("Сільські вісті", 26.05.2010 р.); *"Приватний візит **генсека**"* ("Експрес", 10.09.2009 р.).

Тенденція до ускладнення, збагачення мовної структури іншими словами-основами спрямована на "посилення "матеріальної частини" слів, пов'язаної з посиленням їх значення" [Турчак 2003, 314]. Найчастіше так творяться юкстапозити: *вантажівка-вбивця, суперник-велетень, саломан-товстун, агробізнесмен, азово-чорноморський, проект-фантом, людина-двигун, ФАП-піонер, чернець-крадій*. Напр., *"Україна нарешті розрахувалася за російський газ, а Прем'єр-міністри почали реалізовувати спільні **проекти-"фантоми"*** ("Україна молода", 30.04.2008 р.); *"Українські чиновники віддали **азово-чорноморську** рибу росіянам?"* ("День", 28.10.2008 р.); *"Віталій Кличко довів **суперника-велетня** до сліз"* ("Вісник+К", 01.10.2009 р.); *"Ветеринарний лікар з Рожищ Наталія Букраба поклала на лопатки двох **саломанів-товстунів**, які вирішили позмагатися з нею своєю вагою"* ("Волинь-нова", 21.10.2009 р.).

Тенденція до регулярності сприяє системній організації мови та виявляється в творенні похідних слів. Прикладом може послугувати групування лексики навколо певних слів-основ: основа ***нарко-*** спричинила появу цілої групи лексем *наркомафія, наркопритон, наркоторгівля, наркобізнес, наркоборець, наркоспонсор*; слова ***матір, водій*** дало поштовх творенню таких дериватів: ***матір*** – *матір-вдова, матір-страждалиця, матір-одиничка, матір-вбивця;* ***водій*** – *водій-"далекобійник", водій-вбивця, горе-водій* тощо.

Тенденція до інтеграції, що виявляється одночасно з тенденцією до диференціації елементів мови, направлена на ієрархію всередині смислового поля з метою найменування кожного окремого предмета, явища, процесу, поняття. Відповідно на

шпальтах сучасних друкованих ЗМІ фіксуємо складні слова, котрі уточнюють загальновідомі поняття: *діти-сироти, автор-початківець, студент-скульптор, студент-п'ятикурсник, рослини-цілителі, сон-жах, батьки-вихователі, ігри-симулятори, брати-слов'яни, брати-українці, брати-словаки, людина-егоїст, художник-аматор, водій-убивця*. Порівняймо: *"**Водій-убивця** житиме. За ґратами? У Запоріжжі молодик збив жінку просто на зупинці"* ("Україна молода", 25.09.2008 р.); *"У комп'ютерних **іграх-симуляторах** можна стати пілотом, капітаном корабля чи навіть Богом"* ("Експрес", 01.01.2009 р.); *"Мешканці закордонних "глибинок" теж мають безліч своїх клопотів, однак "наші" проблеми до них можуть навідуватися тільки в **снах-жахах**"* ("Україна молода", 25.09.2008 р.); *"Наймолодший **автор-початківець** України – син волинського міліціонера і викладачки університету"* ("Волинь-нова", 13.12.2007 р.).

Тенденція до аналогії проявляється у творенні складних слів за вже наявним зразком, моделлю. Такі деривати серед газетного контексту вирізняються емоційною яскравістю, ідейною наснаженістю та глибиною думки: *голодомор → горілкомор* ("Україна молоді", 31.10.2008 р.); *меломан → саломан* ("Волинь-нова", 21.10.2008 р.); *орденоносець → оскароносець* ("Україна молода", 15.10.2008 р.); *зорепад → яйцепад* ("Сільські вісті", 18.05.2010 р.); *тореадор → голеодор* ("Волинь-нова", 21.10.2008 р.); *фізкульт-привіт → фізкульт-інфаркт* ("Експрес", 09.10.2008 р.), напр., *"**Салбургер** у вигляді торта з свічками зайняв площу 28 метрів 70 см – світовий рекордсмен (105 кг сала!)"* ("Волинь-нова", 21.10.2008 р.).

Тенденція до уникнення тавтології (повторів) покликана для створення синонімів (абсолютних чи контекстуальних). У більшості випадків синоніми, виражені складним словом, характеризуються підвищеною емоційністю, експресивністю, образністю, що надто важливо для мови сучасних газет: *"Як і про те, щоб частина переможців, усівшись на звільнені крісла, не почала забувати про маєво **жовтогарячих** прапорів над Майданом Незалежності та дбати про власні добра"* ("Літературна Україна", 13.01.2005 р.), де *жовтогарячий* виступає синонімом до *помаранчевий*; *"Суниці лісові (латиною Fragaria vesca) звуться у народі ще полівниця, ягідниця, **дівич-ягода**, Божа крівця"* ("Сільські вісті", 26.05.2010 р.).

Отож, актуалізація складних слів як засобу інформативності, лаконічності, чіткості, емоційності, експресивності у сучасному медіа-дискурсі спричинений дією як зовнішньомовних, так і внутрішньомовних імпульсів. Вплив зовнішніх чинників проявляється яскравіше та виразніше, а внутрішньомовні видаються менш помітні. Проте перебільшувати значення екстралінгвальних факторів не слід, адже вони впливають на зміни в мові не відокремлено, а даючи поштовх мовному механізму, взаємопов'язано діють на певні процеси активізації у мовній системі.

Актуалізація складних слів в мові ЗМІ сприяє подальшому детальному вивченню цих одиниць. Глибокого дослідження потребують структурні особливості складних лексем у газетах і журналах; функціонування складних неологізмів, оказіоналізмів, запозичень в сучасній україномовній пресі.

В статье рассмотрены основные факторы влияния на количественный рост сложных слов (композитов, юкстапозитов, аббревиатур) в языке современных газет. Среди экстралингвистических факторов выделены социально-экономические изменения, тенденция к глобализации, коммуникативная потребность и т.д. К интралингвистическим принадлежат тенденции к экономии языковых сил, к усложнению, к регулярности, к аналогии. Подчеркивается взаимодействие этих факторов.

Ключевые слова: язык газеты, сложное слово, экстралингвистический фактор, интралингвистический фактор, композит, юкстапозит, аббревиатура.

The article examines the main factors of influence on the quantitative growth of compound words (composites, acronyms) in the modern newspapers. Among the extralingual factors socio-economic changes are highlighted, the tendency towards globalization, intensification of communicative needs, etc. To intralingual factors belong tendency to minimize language efforts, tendency to complication, regularity, analogy. Emphasis on the interaction of these factors is maid.

Key words: language newspaper, compound words, extralingual factor, intralingual factor, composite, yukstapozyt and acronym.

Література:

1. *Клименко Н. Ф.*, *Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П.* Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: монографія / Ніна Федорівна Клименко, Євгенія Анатоліївна Карпіловська, Лариса Павлівна Кислюк. – К.: Видав. дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.
2. *Клименко Н. Ф.* Словотворча структура й семантика складних слів сучасної української літературної мови / Ніна Федорівна Клименко. – К.: Наук. думка, 1984. – 254 с.
3. Словотвір сучасної української літературної мови / Відп. ред. *М. А. Жовтобрюх.* – К.: Наукова думка, 1979. – 406 с.
4. *Стишов О. А.* Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та в словотворі української мови кінця ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова" / Олександр Анатолійович Стишов; НАН України, Ін-т мовознав. ім. О.О.Потебні. – К., 2003. – 35 с.
5. *Стишов О. А.* Особливості розвитку лексичного складу української мови кінця ХХ ст. // Мовознавство. – 1999. – № 1. – С. 7–21.
6. *Стишов О. А.* Сучасне українське словотворення: основні тенденції розвитку // Мовознавчий вісник. Зб. наук. праць на пошану проф. К. Городенської з нагоди її 60-річчя. – Черкаси, 2009. – Вип. 8. – С. 135–146.
7. *Стишов О. А.* Українська лексика кінця ХХ століття: (на матеріалі мови засобів масової інформації) / Олександр Анатолійович Стишов. – [2-ге вид., переобл.]. – К.: Пугач, 2005. – 388 с.
8. *Турчак О. М.* Активізація процесів розвитку оказіональної лексики в мові преси 90-х років ХХ століття // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Мовознавство. – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського університету, 2003. – Вип. 9. – С. 309–315.

УДК 81-112.2

ДАНТЕ ЯК МОВОЗНАВЕЦЬ В ІСТОРІОЛІНГВІСТИЧНІЙ ДЕСКРИПЦІЇ С.В. СЕМЧИНСЬКОГО

Шклярук Ольга Миколаївна
асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті подано аналіз лінгвістичних ідей італійського поета Данте українським мовознавцем проф. С.В. Семчинським, зокрема його статті "Трактат Данте: про мову чи красномовство", яка вийшла у найпрестижнішому україномовному часописі "Мовознавство" 1986 року. Автор наголошує на правильній назві трактату Данте "De vulgari eloquentia" ("Про народне красномовство"), оскільки італійський поет писав передусім про поетику літературної мови. Український мовознавець також підкреслює цінність лінгвістичних ідей Данте, новаторство його теорії про функції мови, знаковість мови, територіальну і соціальну диференціацію мови, її еволюцію.

Ключові слова: Семчинський, Данте, історія мовознавства, латинська мова, загальне мовознавство.

Філологічний трактат Данте "De vulgari eloquentia" викликає зацікавлення у багатьох мовознавців останнього часу, які займаються історією лінгвістичних учень. В історії нового часу "De vulgari eloquentia" – це перший твір, який дійшов до нас і стосується теорії мови в широкому сенсі та теорії літературної мови зокрема. Філологічні писання до Данте – це окремі граматики і поетики з фрагментарним характером. Подібно до того, як існували граматики Александрійської школи ("Граматика" Діонісія Фракійського, граматична теорія Аполлонія Дискола), у Середньовічній школі існували граматики Доната, Прісціана, а також такі твори про мову, як "Graecismus" Еберхарда Бетуніенського (XII ст.), "Doctrinale" Александра із Вілла Деі. Також окремі положення граматики як науки знаходимо у творах менш популярних, але типових за назвою, таких як: "Grammatica speculativa" Дунса Скота (1266 рік), "Donatus moralizatus" Іоанна Джерсона (XIV ст.). Таким чином, зацікавлення трактатом Данте "De vulgari eloquentia" можна пояснити двома причинами. По-перше, трактат – це перший в історії нової Європи твір на лінгвістичну тему. По-друге, його автор, Данте, великий поет, жив на межі двох епох – Середньовіччя і Відродження, а на середні віки тривалий час дивилися як на "прірву" в історії культури, лінгвістики зокрема, що знайшло відображення навіть у підручнику Ф. М. Березіна 1984 р. з історії лінгвістичних учень, який повністю оминає лінгвістику Середньовіччя. **Актуальність** нашої теми полягає в дискусійності питання щодо особливостей перекладу латинськомовного трактату "De vulgari eloquentia" та необхідності поглибленого вивчення тих мовознавчих ідей, які він містить.

Про Данте як славетного автора "Божественної комедії" написано сотні праць, однак доробок Данте як лінгвіста майже не вивчений, – у цьому також вбачаємо **актуальність** нашого дослідження. У вітчизняному мовознавстві С. В. Семчинський був першим, хто звернувся до цього трактату, аналізуючи передусім зміст твору, починаючи від тлумачення перекладу, самої його назви. У найпрестижнішому україномовному часопису "Мовознавство" 1986 року вийшла його стаття під назвою "Трактат Данте: про мову чи красномовство" – детальний аналіз якої становить **предмет** нашої розвідки [Семчинський 1986, 58–63]. **Об'єктом** дослідження нашої статті є лінгвістичні твердження професора С. В. Семчинського у вищезгаданій статті в порівнянні з ін-

шими мовознавцями, переважно російськими, які також тією чи іншою мірою аналізують трактат Данте "De vulgari eloquentia". **Мета** нашої розвідки – опрацювання статті С. В. Семчинського "Трактат Данте: про мову чи красномовство" і порівняння лінгвістичних тверджень українського професора з думками інших мовознавців, які досліджували творчість Данте, зокрема, слід провести паралелі з думками таких видатних дослідників Данте, як російські філологи Р. О. Будагов, І. М. Голенищев-Кутузов.

Перші посилання на Дантову працю зустрічаємо в російських енциклопедіях: у першому виданні Великої Радянської енциклопедії 1930 року, у її другому виданні 1962 року та третьому виданні 1979 року [Семчинський 1986, 59]. Натрапляємо на назву і в "Короткій літературній енциклопедії" 1964 року; таке звертання до літературознавчих довідників характеризує якнайширші філологічні зацікавлення С. В. Семчинського. У давніх російських енциклопедичних виданнях назву "De vulgari eloquentia" не перекладали, а наводили лише в оригінальному написанні [Литературная энциклопедия 1930]. У працях літературознавців, зокрема, в О. І. Білецького, автора передмови до першого перекладу Данте "Пекла" П.Карманського та М.Рильського 1956 р., трактат Данте розумівся як розвідка про народну мову. Однак більшість лінгвістів надає перевагу назві "Про народне красномовство" ("О народном красноречии"), (Томсен В., Сергієвський М. В., Лоя Я. В., Корлетяну М. Г., Кондрашов М. А.). Проте і в мовознавчих працях трапляються інші тлумачення назви Дантової праці, і про це говорить С. В. Семчинський. Так, польський історик мовознавства Я. Гандель переклав цю назву "Про народну мову". У згадуваній нами праці "История лингвистических учений" Ф. М. Березін роботу Данте називає "О народной речи" [Березин 1984, 19]. С. В. Семчинський також зазначає, будучи блискучим філологом-румуністом, що румунський історик Н. Йорга згадує трактат Данте під назвою "De vulgari eloquio" [Семчинський 1986, 59]. Під такою назвою праця була відома й Іванові Франку. "В однім місці своєї книжки "Бенкет", говорячи про потребу вживання народної мови в літературі, заповідає Данте, що при божій помочі думає сей предмет обробити в окремій праці. І ся праця написана по-латині під титулом "De vulgari eloquio" [Франко 1965, 104]. Існує проблема у двох назвах трактату Данте про мову – "De vulgari eloquentia", "De vulgari eloquio", на чому особливо акцентує С. В. Семчинський і наводить приклад данського ученого В. Томсена, який називає працю "De vulgari eloquio", однак перекладає її – "Про народне красномовство" [Томсен 1938, 111], аналогічно у підручнику ризького професора Я. В. Лої [Лоя 1968, 29], а в молдавського вченого М. Г. Корлетяну (великого друга й наукового соратника С. В. Семчинського) існує назва "De vulgari eloquio eloquentia" [Корлетяну 1974, 93]. За латинським словником І. Х. Дворецького, слово *eloquentia* означає "красномовство", "дар мовлення" [Дворецький 1976, 365]. У такому значенні, – говорить С.В. Семчинський, – його вживали Цицерон, Квінтіліан, Саллюстій, Таціт, Корнелій Непот, Светоній, Юстин, Геллій та інші. Латинське спільнокореневе слово *eloquium* насамперед означає "мова". З часом, латинське слово *eloquium* розширило своє семантичне значення (семантичний процес генералізації), набуло також значення "красномовство". Отже, ще в класичну пору *eloquentia* і *eloquium* семантично пересікалися. Саме через синонімію слів *eloquentia* і *eloquium* пояснюється плутання назв дантового трактату "De

vulgari eloquentia", – до такого висновку приходить С. В. Семчинський [Семчинський 1986, 60]. Оскільки *eloquium* могло означати "красномовство", то трактат можна було назвати "De vulgari eloquio".

С. В. Семчинський, а також І. М. Голеніщев-Кутузов відстоюють перекладну назву трактату "De vulgari eloquentia" як "Про народне красномовство". С. В. Семчинський стверджує, що Данте мав на увазі передусім створення поетики італійської літературної мови, а не просто відстоював право на існування народної мови [Семчинський 1986, 58]. Справді, – наголошує С. В. Семчинський, – у латинській мові *eloquentia* і *eloquium* були не лише семантично близькі, а й мали певні розбіжності (*eloquentia* "красномовство", *eloquium* "мова", рос. "речь"), тому смисл назви Дантового трактату починав розумітися інакше – "Про народну мову". С. В. Семчинський наголошує на ідеї створення поетики італійської літературної мови, оскільки Данте називав *vulgare* італійську літературну мову на противагу середньовічній писемній латині – *grammatica*. І. М. Голенищев-Кутузов у передмові до малих творів Данте стверджує: "Поширений у нашій науковій літературі заголовок "Про народну мову" – неправильний" [Данте 1968, 567]. У цьому можна переконатися при знайомстві з текстом Дантового твору вже у філософському трактаті "Бенкет", написаному італійською, а не латинською мовою, у якому Данте аргументував необхідність уживання народної мови в науковій літературі і повідомляв про свій намір написати книгу про народне красномовство.

Ще одним підтвердженням думки С. В. Семчинського вважаємо те, що Данте наголошує на естетичній функції мови, або інакше, у сучасному розумінні – на поетичній. Ідеться про красу мови, про задоволення естетичних смаків суспільства; у трактаті "Про народне красномовство" автор присвячує другий розділ поетиці слова. Данте аналізує вірш, визначає, якою мовою слід писати, якою римою, дає поради, які слова і стилістичні конструкції слід використовувати. Поет наголошує – аби створити високий стиль, слід ретельно відбирати слова, тобто виступає прихильником лексичного пуризму. "Ми починаємо з вказівки на не малу складність розумного відбору слів, бо ми бачимо велику кількість способів їх знаходження. Насправді, одні слова бувають дитячими, інші жіночними, ще інші чоловічими; а серед них одні дикі, інші світські, серед світських ми відчуваємо, як слова можуть бути вичесані і напомаджені, інші – волосаті та пошарпані" [Данте 1968, 296]. Важливим аспектом є і те, що Данте писав трактат про поетичне мистецтво літературною мовою. Тому С. В. Семчинський робить висновок, що "смисл латинського заголовка "De vulgari eloquentia" приблизно такий: "Про красне письменство літературною мовою", тому його, очевидно, доцільно перекладати "Про народне красномовство" [Семчинський 1986, 63].

Видатний український мовознавець далеко виходить за межі аналізу назви твору Данте. Автор наголошує на лінгвістичних ідеях італійського поета. Це передусім визнання Данте одним із попередників білатеральної теорії мовних знаків, а також першим діалектологом в історії розвитку мовознавства, і не лише італійського. Окрім того, С. В. Семчинський акцентує, що Данте, на відміну від своїх попередників, визнає мовну еволюцію та, задовго до Джамбатісти Віко (XVIII ст.), утверджує історичний погляд на мову. Більше того, Данте помітив не лише територіальне, а й соціальне розшарування мови. Відзначимо, що роздуми С. В. Семчинського про те, що Данте не лише творець італійської літературної мови, а й новатор багатьох лінгвістичних

ідей, у цілому перегукуються з твердженнями Р. О. Будагова, озвученими ще 1960 р. і котрі неодноразово перевидавалися [Будагов 1984, 164–179]. Російський радянський мовознавець акцентує на тому, що Данте аналізує народну розмовну мову не лише італійців, а як мовознавче явище в цілому. Тобто трактат Данте "De vulgari eloquentia" має подвійне значення: "тут і аналіз мовного стану Італії на початку XIV ст., і спроба проникнути у деякі загально лінгвістичні властивості будь-якого народу в його взаємозв'язках з мовою науки та літератури" [Будагов 1984, 173].

Можна зробити висновок, що, посилаючись на наукове обґрунтування і поради С. В. Семчинського, у подальших власних дослідженнях слід використовувати назву твору Данте "De vulgari eloquentia" і переклад українською мовою "Про народне красномовство". Крім того, С. В. Семчинський у своїй статті відкрив читачам видатного італійського поета Данте Аліг'єрі передусім як мовознавця, лінгвістичні ідеї якого про функції мови, знаковість мови, територіальну і соціальну диференціацію мови, її еволюцію були новаторськими в епоху пізнього Середньовіччя і мали вплив на мовознавчі ідеї наступників, починаючи з епохи Відродження і аж до наших днів.

В статье рассматриваются лингвистические идеи итальянского поэта Данте в интерпретации украинского языковеда проф. С. В. Семчинского. В частности, в статье С. В. Семчинского "Трактат Данте: о языке или красноречии", которая вышла в престижном украинском лингвистическом журнале "Мовознавство" (1986 г) отмечается правильное название трактата Данте "De vulgari eloquentia" ("О народном красноречии"), поскольку итальянский поэт писал прежде всего о поэтике литературного языка. Украинский языковед также подчеркивает ценность лингвистических идей Данте, новаторство его теории о функциях языка, знаковости языка, территориальной и социальной дифференциации языка, его эволюции.

Ключевые слова: Семчинский, Данте, история языкознания, латинский язык, общее языкознание.

The article observes the analysis of linguistic ideas of the Italian poet Dante examined by the Ukrainian linguist S.V. Semchinskiy. In particular, we observe the article of S.V. Semchinskiy "Treatise of Dante: about a language or eloquence", which was published in Ukrainian linguistic magazine "Movoznavstvo" in 1986. Semchinskiy marks the correct name of treatise Dante "De vulgari eloquentia" ("About folk eloquence"), as the Italian poet wrote foremost about the poetics of literary language. The Ukrainian linguist also underlines the value of linguistic ideas of Dante, innovation of his theory about the functions of language, territorial and social differentiation of language, its evolution.

Key words: Semchinskiy, Dante, history of linguistics, Latin, general linguistics.

Література:

1. *Березин Ф. М.* Историялингвистических учений: Учебник для филол. Спец. вузов. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 1984. – 319 с., ил.
2. *Будагов Р. А.* Данте о литературномязыке // Будагов Р. А. Писатели о языке и языкписателей. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – С. 164–179.
3. *Голенищев-Кутузов И. Н.* Данте и Предвозрождение // Литература эпохи Возрождения и проблемы всемирной литературы. – М.: Наука, 1967. – С. 46–85.
4. *Данте Алигьери.* Малые произведения [Перевод]. / Изд. подготовил [и примечания составил] И. Н. Голенищев-Кутузов. – М.: Наука, 1968. – 651 с.
5. *Дворецкий И. Х.* Латинско-русский словарь. – М.: Русский язык, 1976. – 1096 с.
6. *Лоя Я. В.* История лингвистических учений (материалы к курсу лекций). – М.: Высш. шк., 1968. – 308 с.
7. *Семчинський С. В.* Трактат Данте: про мову чи про красномовство? // Мовознавство. – 1986. – № 5. – 58–63 с.
8. *Томсен В.* История языковедения до конца XIX века. Краткий обзор основных моментов / В. Томсен. – М.: Учпедгиз, 1938. – 159 с.
9. *Франко І. Я.* Данте Алігієрі. Характеристика середніх віків. Життя поета і вибір із його поезії // Франко І.Я. Зібрання творів: У 50-и т. – Т. 12. – К.: Наук. думка, 1978.

УДК 811.161.2'42

ЛІНГВІСТИЧНІ ПАРАМЕТРИ ДІЛОВИХ ПАПЕРІВ

Сиротенко Тетяна Вікторівна
асп.
Національна академія державного управління при Президентові України

Демократизація суспільного життя, розвиток ринкової економіки сьогодні активно сприяють формуванню державної мовної політики. У таких умовах особливої важливості набуває вміння доцільно володіти діловим мовленням, грамотно користуватися управлінською термінологією. Адже загальновідомо, що офіційно-діловий стиль використовується при написанні законів, дипломатичних документів, що зумовлює його особливий статус у стилістиці сучасної української мови.

Ключові слова: правильне вживання слова чи словосполучення, особливості адміністративно-управлінського підстилю, управлінська термінологічна система, способи словотворення.

Предметом лінгвістичного дослідження ділового спілкування є принципи підбору необхідного слова чи словосполучення та правильне вживання їх у текстах документів. Для документів, що використовуються у державному управлінні, внутрішня норма вимагає дотримання правил офіційно-ділового стилю, тобто у службовому документі використовуються ті мовні засоби, котрі властиві саме діловому мовленню, а не будь-якому іншому функціональному стилю української мови.

Вибір конструкцій, що найточніше відповідають думці, визначають лаконічність мовлення – одну з найголовніших ознак ділового спілкування. Лексеми не повинні додатково пояснюватися чи уточнюватися, оскільки це обтяжуватиме текст, а надлишковість не властива офіційно-діловому стилю.

Видатний російський лінгвіст В. Виноградов зазначав, що офіційно-діловий стиль взаємодіє з іншими стилями мови. Для глибокого розуміння норм такої взаємодії потрібно визначити структурні типи основних стильових систем ділової мови в орфоепічному, орфографічному, морфологічному й синтаксичному аспектах. Особливості адміністративно-управлінського підстилю мають відбивати типові композиційні форми мовленнєвої побудови зі стилістичними межами вживання слів чи конструкцій. Відомий учений наголошував на тому, що культура мовлення базується на знаннях стилістики сучасної літературної мови і узагальнює висновки з метою визначення форм і тенденцій зв'язку літературної мови в цілому, зокрема з підстилями офіційно-ділового стилю [Виноградов 1981, 47]. З цього можна зробити висновок, що літературній мові ділового спілкування притаманна підвищена нормативність (сукупність найбільш придатних мовних засобів, які вважаються правильними на певному етапі розвитку суспільства). Отже, норма ділової мови – це мовні типи, що найяскравіше функціонують у текстах державного управління на певному історичному проміжку. Усталені норми слововживання відіграють особливо важливу роль в офіційно-діловому стилі, оскільки вони регламентують текст документа (*відрекомендуватися як держслужбовець*, а не *представитися як держслужбовець*; *згідно з чимось*, а не *згідно до чогось*). Кодифіковані (усталені) норми державної мови зафіксовані у словниках, підручниках, посібниках тощо і є взірцем правильності слововживання для державних службовців.

Мова ділового спілкування – це функціональний різновид сучасної літературної мови, завдання її полягає в тому, щоб забезпечити ділові комунікації управлінців.

Особливістю офіційно-ділового стилю – як і наукового – є наявність власної термінологічної системи, що перманентно формується в умовах суспільного життя. Документи стилю повинні відповідати заданим вимогам, при тому мова цих документів, хоч і насичена термінологією, ускладненими синтаксичними конструкціями з відокремленням, підрядністю, повинна бути доступною і зрозумілою кожному громадянинові держави, бо всі мають однакове право на таку законодавчу інформацію. Лесь Курбас наголошував, що слово має бути сказане так, щоб воно мало акцент доцільності [Мала енциклопедія етнодержавознавства 1996, 426].

Управлінські терміни в своїй більшості, як і звичайні загальновживані слова, утворюються на дериваційній базі загальнонародної мови. Однак, взявши за основу уже існуючі в мові способи і моделі словотворення, мова ділового спілкування виробляє свою словотворчу підсистему, пристосовуючи її до основних вимог і функцій термінологічної лексики і мови науки в цілому. Таким чином, словотвірні засоби в термінології являють собою певну систему. Розглянемо способи словотворення в управлінській термінологічній системі.

1. Абревіація. У діловому мовленні можна виділити декілька видів абревіатур. Є літерні абревіатури (*ВНЗ* – вищий навчальний заклад, *КМ* – Кабінет Міністрів), звукові (*НАДУ* – Національна академія державного управління). Існує багато складноскорочених слів-термінів, що утворюються різними способами: поєднанням початкових частин слів (*Кабмін, Держкомзем*); поєднанням початкового складу або цілого слова і початкових звуків інших слів (*Дніпрогес*); поєднанням початкових частин слів і кінцевої частини слова (*Головдержслужба*); поєднанням початкового складу одного чи більше слів і цілого іншого слова (*Мінпромполітики*).

2. Лексико-семантичний спосіб. Зазначимо, що державне управління взаємодіє з різними галузями науки, відтак закономірним для нього є використання термінів, що функціонують, наприклад, у таких галузях, як економіка (*інвестиції, інфляція*, *грошова одиниця*); право (*закон, статут, юридична особа*); політологія (*політична партія, демократія*); лінгвістика (*культура спілкування, управлінська термінологія*).

3. Лексико-синтаксичний спосіб – зрощення декількох слів у єдину лексичну одиницю (*щовівторка, вищезгаданий*).

4. Морфологічний спосіб – творення термінів за допомогою словотвірних афіксів. Маємо зразки управлінської термінології, утворені суфіксальним способом (*завідувач, незалежність)*; префіксальним (приєднання префіксів до твірної основи): *демуніципалізація*; суфіксально-префіксальним (префікс і суфікс одночасно приєднуються до твірної основи чи до слова): *безкінечний*, *позаплановий*; безафіксним (*заява, догляд)*.

5. Словоскладання – об'єднання в єдине ціле кількох основ: *вибухонебезпечність, конкурентоспроможність*.

Окремо торкнемося питання метафоризації лексем ділового спілкування. Метафора – універсальне мовне явище, що базується на порівнянні – такої думки дотримується більшість мовознавців, які описували й досліджували цей троп. Говорячи про метафору в офіційно-діловому стилі, зауважимо, що вона є не лише засобом

поетичної мови, а й джерелом виникнення нових значень. Класичну метафору можна вважати результатом втручання уявлення в зону поняття, індивідуально-авторського бачення предмета [Мацько 2003, 330]. Нас же цікавить її вторинна функція, яка переводить троп у сферу управлінської термінології: *голова сільради, межа бідності*. Необхідність метафори як джерела термінотворення викликана тим, що припущень завжди більше, ніж наявних мовних засобів, оскільки людина пізнає нові об'єкти дійсності, що безпосередньо нею не спостерігаються. Метафоричні конструкції у мові текстів державного управління пропонуються спеціалістами, а в процесі верифікації (підтвердження) вони стають внутрішньою мовною нормою, перетворюючись на вивірену гіпотезу [Плотницька 2006, 71]. Метафори-терміни є досить зручними тропами в діловому мовленні, зумовлюється це появою цілих напрямів у діловому стилі із системою метафоричних термінів. Наприклад, первинне значення слова *плинність* – маса води, потік, що рухається у якому-небудь напрямку [Новий тлумачний словник української мови, т.3 1998, 276]. Завдяки явищу метафоризації це слово функціонує в терміні *плинність кадрів*, що означає "добровільне офіційне залишення працівником місця роботи (організації, установи, підприємства тощо) на основі прийнятого рішення, що було викликане несприятливими соціально-економічними факторами, або звільнення за порушення трудової дисципліни" [Новий тлумачний словник української мови, т. 3, 1998, 276].

Ми розглянули основні способи утворення управлінських термінів і дійшли висновку, що діловий документ має засвідчити фахову обізнаність державних службовців і рівень знань, думки, переконання, а також викликати бажання підтримувати комунікацію. Цьому сприяє використання грамотних, вдалих лінгвістичних прийомів і мовних засобів. При написанні документів потрібно пам'ятати, що офіційно-діловий стиль характеризує специфічна форма контактів і взаємодії людей, які репрезентують свої організації. Діловий лист має бути бездоганним у всіх відношеннях, оскільки навіть незначне недотримання правил може призвести до зміни його змісту, смислових акцентів, тону або й навіть до втрати ним юридичної сили. Правильно оформлений, однозначний за смислом, бездоганний з погляду структури, написаний довершеною в стилістичному й орфографічному відношенні мовою документ – запорука успіху справи. Правильне оформлення ділового листа сприятиме створенню позитивного враження на перших безособистісних етапах спілкування з партнерами. І хоч останнім часом ділове листування спрощується, навіть дещо наближається до приватної кореспонденції, проте необхідно дотримуватися певних правил, зберігаючи основні параметри офіційно-ділового стилю.

Демократизация общества, развитие рыночной экономики активно содействуют формированию государственной языковой политики. Очень важно сегодня владеть навыками деловой речи, грамотно пользоваться управленческой терминологией. Известно, что официально-деловой стиль используется при написании законов, дипломатических документов, следовательно, он имеет особый статус в стилистике современного украинского языка.

Ключевые слова: правильное употребление слов и словосочетаний, особенности административного стиля, управленческая терминологическая система, способы словообразования.

Nowadays democratization of the social life and development of the market economy actively promote language policy formation. In these conditions business language proficiency and skills of correct use of management terminology are getting the extreme importance. It is generally known that an official style is used in drafting laws, diplomatic correspondence thus leading to its special status in stylistics of the modern Ukrainian language.

Key words: correct use of a word or a combination of words, special features of administrative and managerial substyle, managerial terminological system, word building.

Література:

1. *Бадан А.* Мовна комунікація в контексті трансформаційних змін в Україні / А. Бадан // Теорія і практика управління соціальними процесами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. – 2003. – № 3. – С. 79–84.
2. *Булаховський Л. А.* Розвиток мови. Лекція XIV// Основи мовознавства. – Х., 1928 – 1929. – С. 292.
3. *Виноградов В. В.* Проблемы русской стилистики. – М., 1981. – 320 с.
4. *Волкотруб Г. Й.* Практична стилістика сучасної української мови: Використання морфологічних засобів мови: Навч. посіб. – К.: ТОВ "ЛДЛ", 1998. – 176 с.
5. *Головащук С. І.* Словник-довідник з українського літературного слововживання. – К.: Рідна мова, 2000.
6. *Лотман Ю. М.* Внутри мыслящих миров: Человек – текст – семиосфера – история. – М.: Языки рус. культуры, 1996. – 464 с.
7. Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К.: Ґенеза, 1996. – 942 с.
8. *Мацько Л. І.*, *Сидоренко О. М., Мацько О. М.* Стилістика української мови: Підручник/ За ред. *Мацько Л. І.* – К.: Вища шк., 2003. – 462 с.
9. Новий тлумачний словник української мови. У 4 т. 42000 слів / *Уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко*. – К. : Аконіт, 1998. – 910 с.
10. *Плотницька І. М.* Українська мова в державному управлінні: теоретико-методологічний аспект. – К.: НАДУ, 2006. – 231 с.
11. *Потебня О. О.* Естетика і поетика слова. – К., 1985. – С. 184.
12. *Селиванова Е. А.* Основы лингвистической теории текста и коммуникации. – К.: ЦУЛ, "Фитосоциоцентр", 2002. – С. 336.

УДК 811.142.81'44

ДІЄСЛІВНЕ ОСНОВОСКЛАДАННЯ У СУЧАСНІЙ НОВОГРЕЦЬКІЙ МОВІ У ВИМІРІ ЇЇ АНАЛІТИЗМУ ТА СИНТЕТИЗМУ

Косицький Микола Миколайович
асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено дієслівному основоскладанню новогрецької мови, розглянуто передумови та шляхи його утворення, а також групи дієслівних родів та видові пари порівнюваних мов.
Ключові слова: дієслово, основа, основоскладання, композит, афіксоїд.

У статті розглядається роль дієслівного основоскладання в сучасній новогрецькій мові (далі СНМ), його продуктивність та функціонування. **Предмет** дослідження складають дієслова-композити новогрецької мови, відповідно **об'єктом** статті є способи їх утворення. **Актуальність** дослідження зумовлено необхідністю глибшого і всестороннього аналізу цього явища у новогрецькій мові.

Складні слова утворюються в мові на позначення нових понять, термінів, явищ чи їх конкретизації. До *складних слів* зараховують такі різновиди утворень: осново- та словоскладання, абревіація. Всі вони поширені в різних сферах вжитку й мають неоднаковий ступінь уживання. Серед них найхарактернішим для української мови – є *композиція основ*. Це явище охоплює більшість частин мови. Основоскладання є осердям, навколо якого здійснюються взаємопереходи чотирьох видів слів: прості слова, композити, юкстапозити, абревіатури. Однак вчені зазначають, що між ними (трьома останніми) не існує чіткої межі, оскільки тут наявні перехідні випадки словотворення, коли абревіатура є подібною до композита: *держбанк* <= *державний банк*, *дівич-вечір*. Але ця ж тріада виявляє і суттєві структурні розходження, що реалізуються у співвідношенні компонентів слова й способі його одержання [Клименко 1984, 79].

Основоскладання в сучасній українській та новогрецькій мовах належить до найпродуктивніших способів словотворення. Він притаманний, перш за все, іменникам та прикметникам, меншою мірою спостерігається в дієсловах і прислівниках [ЕУМ 2004, 447]. Нагадаємо, що основоскладання – це утворення нових слів шляхом об'єднання двох чи більше основ слова. Таке поєднання може відбуватися за допомогою єднальних голосних: земл**е**впорядник або без інтерфіксів: бортрадист.

Характерною рисою саме композитів (у порівнянні їх із юкстапозитами й абревіатурами) є велика кількість суфіксально-похідних слів від них [Клименко 1984, 47]. У сучасній українській мові (далі СУМ) єднальними голосними у складному слові виступають голосні: **-о-**, **-е-**, **-и-**, а також *інтерфіксальні морфеми:* **-ох-**, **-ою-**, наприклад: дв**ох**атомний, тр**ою**рідний. Основоскладання без єднальних голосних у мові не є продуктивним, наприклад: чотиригранник, бортрадист тощо. Основоскладання належить до морфологічного словотворення. Єднальними голосними у складних словах СНМ (το συνδετικό φωνήεν) виступають: **-ο-**, **-η-**, **-α-**. Найбільш уживаним і розповсюдженим сполучним голосним є голосний **-ο-**, як це є і в українській мові. Наприклад: *звір + подібний = звір**о**подібний*; *швидкий + минущий = швидк**о**минущий*; *папір + зшивати = папер**о**зшивач* тощо. У новогрецькій мові існує багато складних слів, перший складник яких (основа якого) закінчується на -о. У цьому

випадку саме цей звук, при усіченні останньої літери (чи літер) і виступає сполучним голосним. У випадку дієслівного основоскладання закічення -ω "скорочується" до -ο (яке історично є коротким за своєю природою), наприклад:

ο ουρανός – *небо* + **ξύνω** – *чухати, чесати, скребти* = **ο ουρανοξύστης** – *хмарочос;*

πρώτος, – η, – ο – *перший* + **γράφω** – *писати* = **το πρωτογράφο** – *чернетка*, *оригінал;*

πηγαίνω – *йти* + **έρχομαι** – *приходити* = **πηγαινοέρχομαι** – *ходити –туди-сюди.*

Сполучні голосні **-η-**, **-α-** мають такі ж функції, як і попередній єднальний елемент. Сполучна голосна **-η-** зазвичай виступає саме в тій моделі основоскладання, коли другою складовою є –φόρος <= φορώ – носити:

ο θάνατος – *смерть* + **φορώ (ε)** – *нести* = **θανατηφόρος, -η, -ο** *–згубний, нищівний, смертоносний;*

η λαμπάδα – *велика свічка, смолоскип* + **φορώ (ε)** – *нести* = **η λαμπαδηφορία** – *хода зі свічками чи факелами*; **λαμπαδηφόρος, -η, -ο** – *той, хто йде зі свічкою чи факелом, учасник такої процесії;*

το δρέπανο/το δρεπάνι – *серп* + **φορώ (ε)** – *нести* = **δρεπανηφόρος, -η, -ο** – *той, хто несе серпа, озброєний серпом.*

Сполучна голосна **-α-** зазвичай вживається у складних словах, де першою складовою є числівник. Однак дієслівне основоскладання із числівниками засвідчено невеликою кількістю слів у мові (словниках):

δέκα (**το δεκάρι**) *десять* + **ο λόγος** – *слово*, *мова* = **δεκαρολογώ** (**ε**) – *бути дріб'язковим, заробляти гроші нечесними підлими шляхами або з приниженням*; *мимрити.* Словник Е. Кріараса подає слова **η δεκαρολογία**, **ο δεκαρολόγος**, **η δεκαροδουλειά** [Κριαράς 1995, с. 335].

Словники фіксують поодинокі дієслова утворені безпосередньо від числівника типу:

οκ/χ/τώ – *вісім* + **η ώρα** – *година* = **οκ/χ/τάωρος, -η, -ο** – *восьмигодинний*

τρεις, τρία – *три* + **ο χρόνος** – *рік* = **τριάχρονος, -η, -ο** – *трирічний* тощо.

Сполучуваність основ у композитному слові може бути різною. У випадку дієслова в новогрецькій мові можливі такі комбінування частин мови: 1) дієслово + дієслово; 2) іменник + дієслово; 3) прикметник + дієслово; 4) числівник + іменник; 5) займенник+дієслово; 6. прислівник + дієслово, наприклад:

- дієслово+дієслово => **ανοίγω** – відкривати + **κλείνω** – закривати = **ανοιγοκλείνω –** кліпати, відчиняти-зачиняти;
- іменник+дієслово => **ο θεσμός** – закон, інститут + **θέτω** – встановлювати, ставити, класти = **θεσμοθετώ (ε)** – видавати закон;
- прикметник+дієслово => **ξένος, -η, -ο** –чужий, іноземний + **μιλώ(α)** – говорити = **ξενομιλώ (α)** – говорити незрозуміло, шаленіти, марити;
- числівник+іменник => **εκατό** – сто + **η πλάση** – форма, утворення = **εκατοπλασιάζω** – збільшувати у сто разів; За цією моделлю утворено багато дієслів зі значенням збільшення чогось у визначеній кількості (числівником у першій позиції складного слова – α΄συνθετικό): **εικοσαπλασιάζω** – збільшувати у двадцять разів тощо.
- займенник+дієслово => **αυτός, -ή, -ό** – він + **σερβίρω** – обслуговувати = **αυτοσερβίρομαι** – обслуговувати самого себе, самообслуговуватися;

- прислівник+дієслово => **συχνά** – часто + **ρωτώ (α)** – запитувати = **συχνορωτώ** – часто запитувати.

Дослідники зазначають, що в СУМ префіксоїди (перші елементи композита, які співвідносяться з повнозначним словом і повторюються у багатьох словах) притаманні більшою мірою іменникам: лісостеп, лісосмуга, лісосплав. Суфіксоїди (другі такі елементи складних слів) властиві як іменникам, так і прикметникам: бензовоз, цементовоз, молоковоз; книголюб, сонцелюб, теплолюб; китицеподібний, правдоподібний, серпоподібний [Українська елліністика 2010, 328]. Активне використання афіксоїдів у мові збільшує рівень її аглютинативності.

СНМ активно використовує афіксоїди в творенні композитних дієслів. До найуживаніших префіксоїдів належать такі: ευ-, τηλέ-, καλό-, κακό-, πολύ- тощо. Так, словник Кріараса фіксує 31-е композитне дієслово з першим складником ευ-, не враховуючи похідних іменників, прикметників, прислівників [Κριαράς 1995, 536–547]. Із префіксоїдом καλό- словник подає 55 таких дієслів, які також широко утворюють похідні слова [Κριαράς 1995, 642–648]. Із префіксоїдом τηλε- 3-и композитних дієслова. Складні слова з останнім афіксоїдом підтверджують перевагу номінацій предметів, абстрактних дій, професій, тобто іменників, прикметників, а не дієслів.

У новогрецькій мові є такі дієслівні корені, які можуть також розглядатися як афіксоїди: **-λογ**, **-δοτ**, **-μετρ**, **-νομ** тощо. Складні слова утворені з використанням таких афіксоїдів часто не підлягають чіткому визначенню при морфологічному аналізі слова:

ο μόσκος – *мускус* + **βολώ** (βάλλω = ρίχνω) – кидати = **μοσκοβολώ** (**α**) – *благоухати*. Дієслова з цим суфіксоїдом означають кидання того, що називає перший складник: **λιθοβολώ** – *кидати каміння*, **αγκυροβολώ** – *кидати якір;* **δροσοβολώ** – *освіжати* тощо.

ο λόγος – *слово* + **δοτώ** (δίνω <= δίδωμι *αρχ.ελλ.*) – *давати* = **λογοδοτώ** – звітувати. Дієслівне основоскладання з цим афіксоїдом передає значення віддавання того, що називає перший елемент: **μισθοδοτώ** – *виплачувати платню*, **ηλεκτροδοτώ** – *забезпечувати електроенергією* тощо.

ο καρπός – *плід* + **φορώ** – *нести* = **καρποφορώ** – *плодоносити.* Цей афіксоїд передає значення володіння, перенесення того, що називає іменник: **λευκοφορώ** – *бути одягнутим у білий одяг*, **τιτλοφορώ** – *надавати/носити титул* тощо.

Дієслівні композити СНМ, утворені шляхом поєдання двох дієслівних основ, мають різне значення і їх можна поділити на дві групи:

- з протиставленням компонентів: **ανοίγω** – *відкривати* + **κλείνω** – *закривати* = **ανοιγοκλείνω** – *кліпати, відчиняти-зачиняти* [Κριαράς 1995, 110]*;* **ανεβαίνω** – *підніматися* + **κατεβαίνω** – *спускатися* = **ανεβοκατεβαίνω** – *підніматися-опускатися* [Κριαράς 1995, 100]; **αυξάνω** – збільшувати + **μειώνω** – зменшувати = **αυξομειώνω** – *збільшуватися-зменшуватися*, *зростати-падати* [Μπαμπινιώτης 2009, 876] тощо.
- представленням цілісної дії: **ξημερώνω** – *світати* + **βραδιάζομαι** – *вечоріти* = **ξημεροβραδιάζομαι** – *щось робити днями й ночами (παίρνω τις μέρες και τις νύχτες), проводити весь свій час безцільно від самого ранку до самого вечора – цілісінький день* [Κριαράς 1995, 979]*;* **περνώ (α)** – *переходити, пересікати, минати* + **διαβαίνω**

– *проходити, переходити* = **περνοδιαβαίνω** – *тинятися, вештатися, швендяти* [Μπαμπινιώτης 2009, 876]; **στρίφω** – *крутити, повертати* + **γυρίζω** – *повертати* = **στριφογυρίζω** – *крутитися (дзиґою), звиватися, метушитися* [Κριαράς 1995, с. 1280] тощо. Цікаво, що грецька мова засвідчує вживання таких дієслів (у вигляді юкстапозитів) у наказовому способі (в переносному значенні, ідіомах): αυτό γίνεται άψε-σβήσε – це трапляється миттєво (дослівно *вмикай-вимикай*) від **αναβοσβήνω**; το πράγμα δεν είναι παίξε-γέλασε – це не жарти (дослівно *не грайся-не смійся*) від **παιζογελώ** [Клименко 1974, 59]. Зазвичай ця семантема вживається із запереченням: οι εξετάσεις θέλουν διάβασμα, δεν είναι **παίξε-γέλασε** – *іспити потребують підготовки* (*вивчення*)*, це не жарти* [Μπαμπινιώτης 2009, 816].

В українській мові не засвідчено дієслівного основоскладання в межах одного слова. Дієслова, утворені юкстапозицією словники української мови не фіксують. Вони радше зустрічаються в усному мовленні, літературі (ідіостиль), фольклорі для підсилення експресії тексту (усного чи написаного). На противагу цьому, як бачимо, грецькі словники такі слова фіксують. Ці композити в СНМ можуть утворювати похідні слова: іменники – **το ανοιγοκλείσιμο**/**το ανοιγόκλεισμα** – *відкривання і закривання, кліпання*, **το ανεβοκατέβασμα** – *підйом і спуск, вгору-вниз*; **αυξομειωτικός**, **-ή**, **-ό** – *той, що збільшується, зменшується*, *поперемінний*; прислівники – **αυξανομειωτικά**/**αυξανομειωτικώς** – *поперемінно*, *навперемінки*. Однак вони не утворюють потужних словотворчих гнізд. На ці композити афікси нанизуються лише до певної міри. Найбільша кількість ступенів словотворчого афіксального перетворення складної основи в українській мові сягає чотирьом [Клименко 1984, 80].

Українська мова у своєму лексичному складі має небагато дієслів композитів, які вживаються переважно в теперішньому/минулому часах: *біг-біг, блукав-блукав, дивився-дивився, слухали-слухали* тощо. Також є юкстапозити, які поєднують дієслова з синонімічним значенням: *думати-гадати, гніватися-сердитися, тектишуміти*. Але від таких складних слів у СУМ не утворюються композити, що є їх характерною відмінністю від новогрецької мови. Адже в українській мові такі процеси, дії можна описати лише за допомогою окремосполучуваних слів. Грецька ж мова передає їх засобами внутрішньословесного вираження, тобто композицією основ [Клименко 1984, 73]. Основним засобом для виявлення словотвірної структури складного слова є відтворення його синтаксичних еквівалентів.

Логічно постає питання, чому дієслівне основоскладання у грецькій мові є багато продуктивнішим ніж в українській? Які існують у мові для цього об'єктивні чинники й передумови? Н. Клименко зауважує, що "розгалуженим різновидом дієслівних композитів у новогрецькій мові є слова, що виражають різні роди/способи дієслівної дії" [Клименко 2010, 268]. Морфолого-словотвірні категорії дієслівних родів тісно пов'язані з категорією виду дієслова в українській мові. Їх поєднує семантичне протиставлення цілісності/нецілісності дій, станів, процесів: будувати – збудувати (видова пара), будувати – забудувати (спосіб дієслівної дії) [Вихованець 2004, 235]. Видові пари відрізняються від способів дієслівної дії характером лексико-семантичних співвідношень між дієсловами доконаного і недоконаного виду, які

можуть мати тотожну лексичну семантику, на підставі чого й об'єднуються у видову пару: сивіти – посивіти; пекти – спекти. Українські вчені Катерина Городенська й Іван Вихованець виділяють три групи дієслівних родів дії, які виокремлюють на ґрунті одновидових дієслів доконаного виду: 1) часові (фазові); 2) кількісні; 3) результативні [Вихованець 2004, 236]. Кожна з трьох груп має досить багато підгруп. Професор Н. Клименко констатує, що найбільше лексичне наповнення у новогрецькій мові притаманне а) кількісним, далі б) оцінним і, на останньому місці в) результативним родам дієслівної дії [Клименко 2010, 270]. (Для більшого впорядкування родів дієслівної дії (що належить до лексико-словотвірних категорій новогрецької мови) Н. Клименко пропонує залишити новогрецькій мові ту ж систему координат, яку має й українська, доповнивши її – *оцінним родом дієслівної дії)*.

У грецькій мові дієслово не має категорії виду, ця категорія є часо-видовою. Вона реалізується у протиставленні двох основ дієслова: теперішнього часу (ενεστώτας) та аориста (αόριστος). Залежно від цього часи грецької мови можна розподілити на дві групи: а) які утворюються від основи дієслова теперішнього часу (ενεστώτας, παρατατικός, εξακολουθητικός μέλλοντας); б) які утворюються від аористної основи (αόριστος, παρακείμενος, υπερσυντέλικος, στιγμιαίος μέλλοντας, συντελεσμένος μέλλοντας).

Вивчення складних слів новогрецької мови за їх морфемною і словотворчою структурою дозволить сформулювати певні риси, які стосуються структури мови. Це стосується поєднання елементів складного слова, їх взаємовідношення як різних типів слів. Складні слова тісно пов'язані зі словосполученнями, за допомогою яких можна їх пояснити. Зазвичай складні слова утворено на основі словосполучень. Однак, композити є коротшими від словосполучень. У цьому вимірі вони реалізують важливий принцип – *економії мовних засобів.* Складне слово є свого роду результатом лексикалізації словосполучення.

Характерною особливістю новогрецької мови є те, що дієслівне основоскладання можливе у межах одного слова (з координацією як видом внутрішнього зв'язку), що в українській мові можливе лише у формі юкстапозиції у незначній кількості.

Підсумовуючи короткий аналіз і розгляд основоскладання новогрецької мови, хочемо наголосити, що цьому явищу належить провідна роль у вираженні родів дієслівної дії як лексико-словотвірної категорії. У порівнюваних мовах не завжди можна відшукати відповідники дієслівним композитам, що зумовлено різною структурою дієслівної системи, а відтак, і різним оформленням способів дієслівної дії. Багато дієслівних композитів містять компоненти, що є афіксоїдами.

Примітки:

[1] Ми дотримуємося думки, що терміни *інтерфікс* і *єднальна голосна* є в цьому випадку синонімами.

[2] Походить від давньогрецького εὖ, перекладається *гарно*, *добре* і означає правильність, благість, красивість основного слова.

[3] Походить від давньогрецького τῆλε і перекладається *далеко*, *на відстані*.

Статья посвящена глагольному основосложению новогреческого языка, в ней рассматриваются пути и причины образования композитов и юкстапозитов, а также группы способов глагольного действия анализируемых языков.

Ключевые слова: глагол, основа, основосложение, композит, аффиксоид.

The article deals with verbal stem compound of Modern Greek and examines ways and reasons of their formation. The attention is paid to verbal gender groups and aspectual distinction of the verb (couples) in these languages.

Key words: verb, stem, stem compounding, composite, affix.

Література:

1. *Белецкий А.* Краткий очерк грамматики новогреческого языка // Новогреческо-русский словарь. Συγχρονό ελληνορωσικό λεξικό. – 2-е изд. / Сост. А. Иоаннидис, под. ред. А. Белецкого. – М.: Гос.изд-во иност. и нац словарей, 1961. – С. 1325–1394.

2. БЭС 1988 – Большой энциклопедический словарь: Языкознание. Изд. "Большая Российская энциклопедия", – М., 1998. – 685с.

3. ЕУМ 2004 – Енциклопедія Українська мова. – К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. – 833с.

4. *Клименко Н. Ф.* Сложные глаголы в новогреческом и украинском языках // Структурная и математическая лингвистика. – Вып. 2. – К.: Вища школа, 1974. – С. 54–62.

5. *Клименко Н. Ф.* Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. – К.: Наук. думка, 1984. – 250 с.

6. *Українська елліністика*: Зб. наук. праць. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 607 с.

7. *Українська мова:* Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С. Я. Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – 222 с.

8. *Κριαράς Εμμανουήλ*. Νεοελληνικό λεξικό της σύγγχρονης δημοτικής γλώσσας. – Αθήνα, 1995. – 1572.

9. *Μπαμπινιώτης Γ.* ΜΙΚΡΟ ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ. ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ. – Αθήνα, 2009. – 1296 σ.

УДК 811.142

БЕЗОСОБОВЕ ДІЄСЛОВО *ΠΡΕΠΕΙ* ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ В РЕЧЕННЯХ НОВОГРЕЦЬКОЇ МОВИ

Панасевич Валентина Анатоліївна
асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядається безособове дієслово новогрецької мови *πρέπει*/*потрібно.* Здійснено характеристику значень дієслова в залежності від можливих синтаксем, встановлено його семантичні та синтаксичні особливості, визначено проблемні аспекти перекладу речень із вживанням *πρέπει* з української на новогрецьку мову і навпаки.

Ключові слова: безособове речення, безособове дієслово, безособовість, синтаксема, семантичне значення.

Безособові речення часто вживані в новогрецькій мові. Як явище вони не стали об'єктом всебічного дослідження, оскільки не були розглянуті в сукупності їхніх семантичних та формально-граматичних ознак. Новогрецьке безособове реченням може утворюватись за допомогою різних безособових, особових у значенні безособових дієслів, деяких словосполучень. У цій роботі ми прагнемо охарактеризувати та описати речення з вживанням безособового дієслова *πρέπει/потрібно.*

Як відомо, в новогрецькій мові досить невелика кількість дієслів називається власне безособовими. Згідно з визначенням Г. Бамбінійотиса, безособове дієслово – це дієслово, яке вжите в 3-й особі і за підмет має не іменникову конструкцію чи займенник, а повністю все речення. На думку Л. Щерби, безособові дієслова взагалі не можна вважати дієсловами, адже назвати їх самостійними лексемами важко. Вони становлять периферійні форми дієслова, мають власну парадигму і представляють одну із синтаксем дієслова [Золотова 1982, 75]. До таких дієслів безперечно належить більшість лексем на позначення природних явищ *(αστράφτει/ блискає, βραδιάζει /вечоріє, δροσίζει/ прохолодно, καλοκαιριάζει/ випогоджується, φέγγει/ світить місяць, χιονίζει/ йде сніг, ψιχαλίζει/ моросить, φωτίζει/ світить сонце, μπουμπουνίζει/ гримить, ξημερώνει/ світає, φυσά/віє)* та такі дієслова, як *απαγορεύεται/ забороняється, ανακοινώνεται/ оголошується, αποφασίζεται/ вирішується, πρέπει/ потрібно, εννοείται/ мається на увазі, συμφέρει/ вигідно, υποτίθεται/ вважається, πρόκειται/ йдеться, υπενθυμίζεται/ нагадується, επιτρέπεται/ дозволено, πιστεύεται/ надіятись, λέγεται/ кажуть, та ін*. Майже всі з перерахованих вище дієслів є особовими у значенні безособових. Виняток становлять *πρέπει, πρόκειται, καλοκαιριάζει, φέγγει та ін.,* наприклад.

Перш ніж приступити до характеристики дієслова *πρέπει,* варто зауважити, що частотність його вживання значно перевищує частотність вживання інших безособових дієслів. Так, спираючись на дані системи Greek Corpora, на понад 500 випадків вживання дієслова *πρέπει* маємо лише 18 випадків з *εννοείται,* 28 з *συμφέρει,* 115 з *λέγεται,* 84 з *ενδέχεται,* 97 з *επιτρέπεται і т. д*. Із частотою вживання з дієсловом *πρέπει* може змагатись лише *πρόκειται,* яке в Greek Corpora також зустрічається в понад 500 випадках. Проте привертає увагу не тільки частотність вживання обраного дієслова у літературній та розмовній мові, а й деякі його окремі значення. Звернув-

шись до словника Г. Бамбінійотиса, знаходимо у дієслова *πρέπει* такі значення: 1. зобов'язання *(δεν πρέπει να λέμε ψέματα/ Не потрібно брехати)*; 1.1 обов'язковість (*πρέπει να επισκέπτεται τον γιατρό του κάθε μήνα/ Йому потрібно відвідувати лікаря щомісяця)*. Також подано 2 варіанти вживання дієслова у фразеологічному значенні*: όπως πρέπει (ήρθε στην εκκλησία ντημένη όπως πρέπει/ вона прийшла до церкви як слід одягненою)*, та *ό,τι πρέπει (με τέτοιον καύσωνα ένα μπάνιο είναι ό,τι πρέπει/ в таку спеку море – те, що треба);* 2. Пасувати, влаштовувати, бути вартим *(δεν σου πρέπει τέτοιος άντρας/ тобі не пасує такий чоловік);* 2.1 корисність *(έπρεπε να έχεις έρθει/ було б добре, якби ти прийшов);* 3. *присл.* мабуть *(είναι καλήτερα τώρα; – Πρέπει να είναι/ Зараз уже краще? – Мабуть)*. Зі словників ми дізнаємось, що у дієслова досить багата і довга історія – свій сучасний вигляд воно успадкувало ще з часів вживання давньогрецької мови, де воно споріднене зі словами напрямку та місця (*παρά, πέρα, περί,προς* та ін.), а також має спільний корінь з іменником *πείρα/ досвід*.

Розпочнімо наш аналіз з другого за словником значення дієслова, де *πρέπει* постає перед нами в дещо незвичній формі. Розглянемо детальніше речення у прикладі (синтаксема – *σε κάποιον+πρέπει+γεν.προς.αντων*). З погляду граматики, речення повинно бути безособовим. Але якщо абстрагуватись від основного значення *πρέπει*, то цілком реально можна розглянути речення як двоскладне. Адже в цьому випадку воно легко заміщується синонімом і, таким чином, підкреслює двоскладність речення. Або уявімо, що *πρέπει* є не суто безособовим дієсловом, а як і багато інших, може вживатись і в особовому, і в безособовому значенні. В такому випадку воно виступає присудком і виразно підкреслює називний відмінок підмета. Це дещо суперечить уявленням про безособове речення в межах слов'янського мовознавства, в яких підмета (з погляду граматики), як такого, взагалі не повинно бути. Наприклад, О. Пєшковський підкреслює, що безособовість речення визначається тим, що підмет не має форми зіставлення координації з присудком, і відповідно не натякає на присудок [Пешковский 1959]. Таким чином, відсутність у безособового дієслова парадигми відмінювання за особою, числом та родом в минулому часі (в слов'янських мовах) на думку дослідника є головним показником безособового характеру речення [Пешковский 2001].

Виходить, граматично, у безособовому реченні підмета немає (за Вихованцем, безособове речення – це односкладне дієслівне речення, в якому головний член виражає процес або стан, а дійова особа не передбачена). Та з іншої сторони, пам'ятаємо дослідження "про принципову двоскладність речень" Г. Золотової та її послідовників. Так, Г. Дручиніна, на захист семантичного синтаксису, відмічає, що в семантичному синтаксисі підметом вважається не іменник в називному відмінку, а предметне слово, що позначає носія предикативності, незалежно від його форми [Дручинина, Онипенко 1993].

У зв'язку з цим виникають такі запитання:

- Чи може підмет як граматична категорія виражатись іншими формами, окрім називного відмінка;
- Безособові речення одно- чи двоскладні за своєю граматичною формою.

Повернімось до нашого прикладу та спробуймо перекласти його українською. Маємо: "Тобі не пасує такий чоловік". Як бачимо, переклад українською також

відображає двоскладність грецького речення. Варто наголосити, що такий переклад пропонується з огляду на синонімічний ряд, запропонований Г. Бамбінійотисом у статті. Проте, можна перекласти і як: "Тобі не слід бути з таким чоловіком". В такому разі ми наблизили переклад до основного значення *πρέπει*. Але чи можна з упевненістю сказати, що і це речення безособове? Адже різниця між ним і, наприклад, "слід йти додому" відчутна. Коли в другому випадку встановити особу неможливо, то в першому реченні, на нашу думку, маємо підмет, "виражений не називним відмінком" у реченні і тому, існують можливість розглядати речення як двоскладне, а також неоднозначний варіант перекладу.

З іншого боку, *πρέπει*, як вже було вказано вище, означає певне зобов'язання, обов'язок. Для передачі такого семантичного значення вживається синтаксична конструкція (синтаксема) *πρέπει+να+дієслово* (до речі, саме біля цієї синтаксеми Г. Бамбінійотис робить позначку про безособове вживання). Але тут варто наголосити, що така синтаксема після *πρέπει+να* вимагає *відповідної* форми дієслова. Тобто, коли перед нами українське речення: "слід йти додому", ми з упевненістю можемо сказати, що речення безособове, адже визначити точно актанта ми не в змозі. Але при спробі перекласти це речення грецькою розуміємо, що для повноцінного перекладу нам не вистачає інформації, адже в грецькому варіанті нам потрібно вибрати відповідну форму для дієслова *πάω/іти*.

Виходить, в новогрецькій мові безособове дієслово *πρέπει* приєднує до себе таке дієслово, з семантики якого чітко зрозуміла особа-виконавець тієї чи іншої дії. А це, відповідно означає, що таке безособове речення вказує на особу. Тому, виникають сумніви стосовно того, чи може таке речення називатись безособовим? До того ж, не варто забувати про те, що в реченнях новогрецької мови особові займенники взагалі опускаються, якщо на них не потрібно робити логічний наголос.

Зрештою, якщо знову зацитувати О. Пєшковського, то він досить цікаво вказує на різницю між безособовими реченнями та неповними реченнями з опущеним підметом: "Мабуть, все залежить тільки від того, визнається особа і число дієслова як категорії узгодження присудка з підметом чи ні. Адже безособове речення – це, перш за все, не узгоджене ні з чим дієслово….". У нашому ж випадку дієслово узгоджене, відповідно і речення – неповне з опущеним підметом.

Насамкінець проаналізуємо такі синтаксеми, як *όπως + πρέπει* та *ό,τι+ πρέπει*. У новогрецьких реченнях вони виконують роль прислівника *(ήρθε στην εκκλησία ντημένη όπως πρέπει/ вона прийшла до церкви як слід одягненою)*, є частиною складного присудка (*με τέτοιον καύσωνα ένα μπάνιο είναι ό,τι πρέπει/ в таку спеку море – те що треба*) або додатком (*ми віримо, що як країна, робимо не тільки те, що потрібно, але і більше/ πιστεύουμε ότι κάνουμε σαν χώρα, όχι ό,τι πρέπει να κάνουμε, αλλά παραπάνω από όσο μπορούμε*).

В результаті проведеного аналізу можемо зробити такі висновки: безособове дієслово *πρέπει* належить до дієслів, які найчастіше вживаються в новогрецькій мові. Відомі декілька його значень та, відповідно, синтаксем з цими значеннями. Попри те, що дієслово *πρέπει* у синтаксемі *πρέπει+να+дієслово* є безособовим, речення, в якому воно вжите, безособовим бути не може, адже в ньому чітко вказана

особа. У фразеологічних словосполученнях *όπως* + *πρέπει* та *ό,τι* + *πρέπει* дієслово виконує роль обставини, додатка, є частиною складного присудка. І в останньому випадку *πρέπει* відповідно до свого вживання буде присудком, що не завжди узгоджуватиметься з підметом, але сама наявність підмета у реченні заперечує його характеристику як безособового. Усе вищесказане становить неабиякий інтерес до подальшого дослідження. Тут доречно пригадати слова Г. Дручиніної та Н. Онипенко, які в своїй статті "Стосовно односкладних речень" відмічають: "Об'єднавши (без достатніх на те підстав) всі ці синтаксичні конструкції одним терміном – "безособовість", – ми просто закриваємо проблему, навіть не наблизившись до її рішення" [Дручинина, Онипенко 1993].

В статье рассматривается безличный глагол новогреческого языка *πρέπει/нужно*. Осуществлена характеристика значений глагола в зависимости от возможных с ним синтаксем, установлены его семантические и синтаксические особенности, определены проблемные аспекты перевода предложений с украинского языка на новогреческий и наоборот.

Ключевые слова: безличное предложение, безличный глагол, безличность, синтаксема, семантическое значение.

The article observes the impersonal verb of New Greek language *πρέπει/ must.* Characteristics of the meaning of the verb depending on the syntaxema were enlighted, some semantic and syntactic features were brought to light, patterns of the sentence translation from Ukrainian to Greek and vice versa with the usage of *πρέπει* were defined.

Key words: impersonal sentence, impersonal verb, impersonality, syntaxema, semantic meaning.

Література:

1. *Бондарко А. В.* Теория функциональной грамматики: Введение, аспектуальность, временная локализованность, таксис. – Изд. 5, стереот. – 2007. – 352 с.
2. *Вихованець І. Р.* Граматика української мови. Синтаксис. Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
3. *Дручинина Г. П., Онипенко Н. К.* К вопросу об односоставном предложении // Русский язык в школе.– 1993. – № 1.
4. *Золотова Г. А.* Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. – М.: Наука, 1982. – 366 с.
5. *Золотова Г. А.* Очерк функционального синтаксиса русского языка. – М., 1973.
6. *Комиссаров В. Н.* Теория перевода (лингвистические аспекты). Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. – М.: Высш. шк., 1990. – 253 с.
7. *Пешковский А. М.* Избранные труды. – М., 1959
8. *Пешковский А. М.* Русский синтаксис в научном освещении. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – изд. 8.
9. *Μπαμπινιότης Γεώργιος.* Λεξικό Της Νέας Ελληνικής Γλώσσας. – Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας Ε. Π. Ε., 2002. – 2032σ.
10. *Τζαρτζάνου Αχιλλ. Α.* Νεοελληνική Σύνταξις (της κοινής δημοτηκής). – Ε/ΟΙ Αδελφών Κυριακίδη. – 1996.
11. *Τσοπανάκης Α.* Νεοελληνική γραμματική. – Αθήνα, 1994.
12. *Φιλιππάκη Ειρήνη.* Εισαγωγή στη θεωρετική γλωσσολογία. – Αθήνα, 1992.

УДК 327.7

ADVERSITĂȚI ŞI CONVERGENȚE ALE POLITICII DE PUTERE ÎN GEOPOLITICA MĂRII NEGRE

Ivan Ionel
Consilier diplomatic, Şeful Secției Consulare a Ambasadei României în Republica Belarus

Organizația de Cooperare Economică la Marea Negră actionează pentru a transforma Marea Neagră intr-un spațiu de pace, stabilitate şi prosperitate. Statele membre OCEMN definesc, ele însele, spațiul Mării Negre ca punct nodal al coridoarelor de transport şi rutelor comerciale. În prezent, în regiune, asistăm la proiecția intereselor divergente dintre Occident şi Orient. Nu putem disocia regiunea extinsă a Mării Negre de interesele Occidentale, dar nici de cele ale Rusiei. România şi Bulgaria, ca state membre UE şi viitoare state Schengen, au ca prioritate apărarea frontierei de est a UE.

Cuvinte-cheie: adversitate, convergență, geopolitica Mării Negre, politica de putere, fenomenul globalizării, OCEMN (Organizația de Cooperare Economică la Marea Neagră), România, Ucraina, Rusia şi Turcia, Zbigniew Brzezinski, parcurs multipolar.

Politica de putere a fost definită de Martin Wight ca "o expresie a adevărului esențial al relațiilor internaționale, care sugerează conexiunea dintre puterile independente, ce nu recunosc o forță politică superioară, reclamându-şi deschis suveranitatea, între care există relații organizate. Aceste unități politice independente sunt statele, națiunile" [Wight 1998, 8].

Fenomenul globalizării şi integrarea regională joacă un rol important în viața politico-economică şi socială a statelor şi în politica globală. Procesele de integrare regionale şi sub-regionale, devin, astfel, aspecte importante ale ordinii mondiale contemporane, reunind țări şi popoare şi impulsionând inițiative şi programe comune. Concepția potrivit căreia cooperarea economică sub-regională este o măsură eficientă de a mări încrederea, serveşte drept fundament în noua arhitectură europeană, contribuind la securitatea indivizibilă, extinsă şi comună. În acest cadru, Organizația de Cooperare Economică la Marea Negră actionează pentru a transforma Marea Neagră intr-un spațiu de pace, stabilitate şi prosperitate şi furnizează cadrul instrumental pentru interacțiune şi dialog în legatură cu o gamă largă de probleme economice şi de inițiative pentru cele unsprezece state membre.

Poziția strategică a statelor membre OCEMN defineşte spațiul Mării Negre ca punct nodal al coridoarelor de transport şi rutelor comerciale. Totodată, regiunea deține resurse naturale substanțiale, inclusiv energetice. În calitate de Stat Membre UE din regiunea Mării Negre (alături de Bulgaria şi Grecia) şi ca stat fondator OCEMN, premisa fundamentală a exercitării Preşedinției-în-Exercițiu (PiE) de către România, bazată pe documentele statutare ale organizației, este creşterea cooperării şi dialogului în cadrul OCEMN, atât cu scopul întăririi şi creşterii cooperării economice, cât şi în vederea obținerii unui impact pozitiv asupra relațiilor dintre toate statele membre.

Interesele geopolitice divergente dintre Orient şi Occident se proiectează tot mai pregnant în regiunea Mării Negre. Moscova este pregătită să răspundă extinderii NATO în

această zonă, aflată, până nu demult, în sfera sa de influenţă. În contextul mediului internaţional de securitate de la sfârşitul secolului XX şi începutul secolului XXI, în care asimetrismul ameninţărilor deţinea o pondere semnificativă, a devenit tot mai pregnant faptul că un management eficient al crizelor se poate realiza numai printr-un sistem integrat şi flexibil de structuri şi capabilităţi care să fie în măsură să răspundă întregii tipologii de pericole şi ameninţări. Această tendinţă se manifestă şi în arealul regiunii Mării Negre, unde asistăm la o nouă confruntare între principalii actori geopolitici. Acordurile şi aranjamentele existente în regiune nu mai sunt adaptate la riscurile şi ameninţările pe care arealul Mării Negre le-ar putea întâmpina în viitor. Rusia, dar şi Turcia (un stat NATO şi un stat rival Alianţei) tind să devină un centru de putere în zona Mării Negre.

Unii analişti politici sunt de părere că pentru cei peste 100 milioane de oameni care trăiesc în jurul litoralului Mării Negre, ultimii ani ar putea fi percepuţi ca o întoarcere la Războiul Rece. Destrămarea lagărului comunist a condus la o reconfigurare a sferelor de influenţă în regiunea Mării Negre, care a devenit un teren continuu disputat. Bruxellesul, Washingtonul şi Moscova îşi dispută influenţa în regiunea Mării Negre datorită importanţei sale geostrategice.

Confruntările militare ruso-georgiene au impus necesitatea dezvoltării unui sistem mai activ de consultare la nivel spaţiului geografic al Mării Negre, a unor proceduri, capabilităţi civile de răspuns şi a unui mecanism de planificare a resurselor pentru gestionarea crizelor, inclusiv a celor specifice urgenţelor civile, precum şi necesitatea adaptării acestuia la un spectru larg de ameninţări neconvenţionale şi asimetrice, convergente. Nu putem disocia regiunea extinsă a Mării Negre de interesele Occidentale, şi să nu remarcăm o afirmaţie a lui Zbigniew Brzezinski: "Hegemonia s-a născut o dată cu omenirea. Actuala supremaţie a Americii este distinctă prin rapiditatea apariţiei, anvergura mondială şi modul de exercitare. În decursul unui singur secol, America s-a transformat şi a fost transformată de dinamica internaţională, dintr-o ţară relativ izolată, din emisfera vestică, într-o putere de bogăţie şi forţă de dominaţie, fără precedent în istoria omenirii" [Brzezinski 2000, 22].

Extinderea Uniunii Europene (UE) a contribuit la unificarea Europei, încurajând democraţia, drepurile omului şi stabilitatea pe continent. Actualul format de 27 de state al Uniunii Europene, incluzând România şi Bulgaria, în acest an şi membre Schengen, a extins sfera europeană până la graniţele Mării Negre cu regiunea OCEMN, devenită în aceste condiţii *frontiera de est*.

Sistemul juridic al Uniunii Europene este un model testat în multe ţări, cu trecut istoric şi cultural diferit. Armonizarea cu principiile de bază şi standardele UE deschide calea către coexistenţa paşnică, sigură şi prosperă şi răspunde provocărilor comune, printr-o intensă cooperare în această regiune.

Interacţiunea OCEMN cu UE, în cadrul Acordurilor de Parteneriat şi Cooperare, asigură implementarea normelor europene prin mijloace de reformă internă politică, economică şi juridică, stimulând astfel dezvoltarea durabilă şi ameliorând cadrul politic general. Subsidiar Acordurilor de Parteneriat şi Cooperare, Armenia, Azerbaijan, Georgia, Moldova şi Ucraina participă la noua Politică Europeană de Vecinătate (PEV) introdusă de UE în relaţia cu vecinii săi. PEV combină principalele instrumente politice

ale UE într-un mod mai concentrat, acoperind cu mai mare intensitate o gamă largă de probleme, utilizând mecanismul îmbunătățit de asistență tehnică şi financiară. Politica de Vecinătate stabileşte clar prioritățile şi obiectivele în Planurile de Acțiune ale fiecărui stat participant şi asigură stimulente pentru rezolvarea chestiunilor de importanță deosebită în relațiile bilaterale.

Spre exemplu, parteneriatul strategic dintre Rusia şi Uniunea Europeană este deosebit de important şi porneşte de la premisa că Spațiile Comune, ca expresie determinantă a politicii UE față de Federația Rusă, Politica Europeană de Vecinătate extinsă, Strategia de Securitate UE şi obiectivele de dezvoltare UE, se consolidează reciproc, iar împreună formează o abordare robustă şi coerentă a relației UE-Rusia.

Pe lângă mecanismele bilaterale, o implicare mai activă a Uniunii Europene în regiunea OCEMN va consolida integrarea în regiunea Mării Negre, în cadrul arhitecturii europene, servind țelurilor UE direcționate/orientate în sensul eliminării posibilelor linii de diviziune pe continentul european. În acest sens, este necesar de subliniat interesul crescând al UE pentru regiunea Mării Negre, cu elaborarea unui cadru special pentru un dialogconstant. Stadiul actual al relațiilor dintre statele OCEMN şi UE, impune ca toate dimensiunile OCEMN să ia măsurile adecvate împreună cu instituțiile relevante ale Uniunii Europene şi să-şi coordoneze eforturile pentru întărirea relațiilor dintre OCEMN şi UE.

Instituțiile fundamentale ale statelor OCEMN trebuie să impulsioneze integrarea economică, culturală şi socială a regiunii Mării Negre, în vederea consolidării procesului de menținere şi conservare a păcii, securității şi stabilității politice, printr-o mai mare sinergie între țările membre, pentru realizarea deplină a obiectivelor comune ale Cooperării Economice a Mării Negre.

Lărgirea Uniunii Europene a generat preocuparea de a aduce laolaltă Uniunea Europeană în proces de extindere şi restul Europei, într-un mod cât mai armonios cu putință, prin eliminarea posibilelor linii de diviziune de pe continentul european. Politica Europeană de Vecinătate, prezentată de Comisia Europeană în mai 2004, are scopul de a întări legăturile cu țările vecine şi partenere, prin noi formate de cooperare şi asistență. În acelaşi timp, extinderea UE a amplificat şi mai mult provocările şi oportunitățile pentru țările OCEMN, în drumul lor către o democrație stabilă, deschisă şi pluralistă, bazată pe statul de drept şi sprijinind o economie de piață prosperă, cu structuri politice, economice, sociale şi administrative moderne. Procesul integrării europene a constituit un puternic stimulent pentru țările din regiunea Mării Negre, în eforturile lor pentru reformă şi cooperare.

Comisia Europeană a subliniat că "însăşi esența integrării europene o constituie depăşirea diviziunii Europei şi contribuția la unificarea paşnică a continentului. Din punct de vedere politic, extinderea UE a ajutat la formularea unui răspuns la schimbările majore, a consolidat democrația, drepturile omului şi stabilitatea pe întregul continent. Din punct de vedere economic, extinderea a contribuit la creşterea prosperității şi concurenței, dând posibilitatea Uniunii lărgite să răspundă mai bine provocărilor impuse de globalizare. Extinderea a dat mai multă greutate Uniunii Europene în balanța mondială şi a transformat-o într-un actor mai puternic pe plan internațional".

Statele din arealul Mării Negre, în esență statele OCEMN, au obținut un succes subtanțial în procesul complex de tranziție şi restructurare. Au fost adoptate măsuri vaste

de transformare în democraţii orientate către economia de piaţă, sisteme politice deschise, o puternică societate civilă şi infrastructură instituţională eficientă. Reformele au îmbrăţişat domeniile prioritare pentru aprofundarea integrării, precum comerţul, trecerea frontierelor, transportul, investiţiile, sistemul bancar, energia, mediul, proprietatea, administraţia, sistemul judiciar, producţia, tehnologiile, etc. Standardele şi normele Uniunii Europene au fost luate ca etalon în formularea politicilor de dezvoltare durabilă şi consolidarea instituţiilor politice.

Statele din cadrul OCEMN se află în diverse stadii în ceea ce priveşte relaţiile lor cu UE: membri cu drepturi depline – Bulgaria, Grecia şi România; ţări candidate – Turcia; potenţiale ţări candidate – Albania, Serbia; şi ţări care au Acorduri de Parteneriat şi Cooperare – Ucraina, Armenia, Azerbaijan, Georgia, Moldova şi Rusia.

Strategia de securitate a Rusiei, stipulează că va răspunde provocărilor de securitate a frontierelor de stat din Regiunea Mării Negre prin crearea de înaltă tehnologie, precum şi prin implementarea mai multor facilităţi de frontieră, în special de-a lungul graniţei cu Ucraina şi Georgia precum şi de augmentare a protecţiei frontierelor naţionale, în regiunea extinsă a Mării Negre, dar în special în zona arctică, în extremul Orient şi în zona caspică. Rusia a depăşit efectele sistemice, politice şi socio-economice, ale crizei de la sfârşitul secolului XX – a oprit scăderea nivelului de trai şi a calităţi vieţii cetăţenilor ruşi, a izolat presiunile interne de naţionalism, separatism şi a contribuit la combaterea terorismului internaţional, pentru a preveni discreditarea ordinii constituţionale, păstrarea suveranitatii şi integritatii teritoriale, şi a recâştigat capacitatea de a-şi spori competitivitatea şi a exercita intereselele naţionale ca un subiect-cheie al unui parcurs multipolar in relaţiile internaţionale.

Relaţia U.E – OCEMN se bazează pe doi piloni de acţiune şi anume Sinergia Mării Negre şi Parteneriatul Estic. Capitala Ucrainei, Kievul, se poate mândri cu faptul că a fost gazda lansării oficiale a Sinergiei Mării Negre, la 14 februarie 2008.

Sinergia Mării Negre a fost lansată la 14 februarie 2008, la Kiev, printr-o reuniune a miniştrilor de externe ai statelor din regiune, vizate de Sinergie (Armenia, Azerbaidjan, R. Moldova, F. Rusă, Turcia şi Ucraina). Sinergia Mării Negre are ca obiectiv principal consolidarea cooperării în regiunea Mării Negre cu implicarea benefică a UE. Acest proiect european oferă liniile directoare pentru promovarea unor proiecte pragmatice de cooperare între statele din regiune şi UE, în domeniile: democraţie, drepturile omului, buna guvernare, managementul frontierelor, conflictele îngheţate, energia, transporturile, mediul, politica maritimă, pescuitul, comerţul, migraţia, dezvoltarea, educaţia şi cercetarea.

Parteneriatul Estic a fost lansat de Comisia Europeană în cadrul Politicii de Vecinătate pentru promovarea democraţiei, reformelor sectoriale, dezvoltării economice şi sociale în statele din Estul Europei şi Caucaz (Armenia, Azerbaidjan, R. Belarus, Georgia, R. Moldova şi Ucraina).

У статті "Суперечності й конвергенції політики влади в геополітиці Чорного моря" відзначається, що Організація Чорноморського Економічного Співробітництва діє для того, щоб перетворити Чорне море в простір миру, стабільності й процвітання. Країни-учасники цієї організації самі визначають простір Чорного моря як вузловий пункт транспортних коридорів і комерційних шляхів. Зараз у цьому регіоні спостерігається вимальовування різних інтересів між Заходом і Сходом. Не можемо відокрем-

лювати розширений регіон Чорного моря від інтересів країн Заходу, але також слід враховувати й інтереси Росії. Румунія і Болгарія як країни-члени Європейського Союзу і в майбутньому країни Шенгенської зони, набувають пріоритетного значення в захисті східного кордону Європейського Союзу.

Ключові слова: суперечність, конвергенція, геополітика Чорного моря, політика влади, феномен глобалізації, ОЧЕС (Організація Чорноморського Економічного Співробітництва), Румунія, Україна, Росія, Туреччина, Збігнев Бжезинський, багатополюсний шлях

В статье "Противоречия и конвергенции политики власти в геополитике Чорного моря" отмечается, что Организация Черноморского Экономического Сотрудничества создана для того, чтобы превратить черноморский бассейн в пространство мира, стабильности и процветания. Страны-участники этой организации сами определяют пространство Черного моря как узловой пункт транспортных коридоров и торговых путей. На данный момент в этом регионе вырисовывается различие интересов между Западом и Востоком. Нельзя отделять расширенный регион Черного моря от интересов стран Запада, но также следует учитывать и интересы России. Румыния и Болгария как страны-члены Европейского Союза и в будущем страны Шенгенского соглашения получают приоритетное значение в деле охраны восточной границы Европейского Союза.

Ключевые слова: противоречия, конвергенция, геополитика Черного моря, политика власти, феномен глобализации, ОЧЭС (Организация Черноморского Экономического Сотрудничества), Румыния, Украина, Россия, Турция, Збигнев Бжезинский, многополюсный путь.

The Black Sea is definitively a strategic point of naval transportation and commercial routes. The region is also relevant for its substantial natural resources, including energetic. As an EU member state (along with Greece and Bulgaria) and as founding state of BSEC, the priorities of the Romanian Chairmanship are focused on strengthening economic cooperation and dialogue between all member states.

The asymmetrical threats in the international arena at the beginning of the 21st century underlined the importance of an integrated and flexible system of structures and capabilities for an effective response and crisis management. This tendency is present also in the Black Sea region where a new confrontation between international actors has been developed. The current agreements are not adequate to the potential challenges the Black Sea region could face in the future. Russia and also Turkey (a rival state and a member of NATO) tend to become centers of power in the area.

The Eastern Partnership has been launched by the European Commission within the Neighborhood Policy project in order to promote democracy, reforms, economic and social development in the Eastern European states and Caucasus (Armenia, Azerbaijan, Belarus, Georgia, Moldova and Ukraine).

Key words: adversity, convergence, the Black Sea Region politics, the Organization of the Black Sea Economic Cooperation (BSEC), globalization, Romania, Ukraine, Russia, Turkey, Zbigniew Brzezinski.

Bibliografie:

1. Brzezinski Z. Marea Tablă de Şah. – Bucureşti: Ed. Univers Enciclopedic, 2000.
2. Wight Martin. Politica de Putere. – Bucureşti: Editura Arc, 1998, (limba română).
3. Sursă Internet: http://www.mae.ro/ocemn?page=2

УДК 82.01

ПЕРШІ УКРАЇНСЬКІ ПИСЬМЕННИКИ РУМУНІЇ

Семенюк Іван
д-р філософії, доц.
Клузький університет імені Бабеша-Боляй (Румунія)

Присвячується Станіславу Володимировичу Семчинському,
духовному покровителю українського відділення
Клузького університету імені Бабеша-Боляй (Румунія)

На підставі спогадів та історичних даних автор робить спробу уточнити і висвітлити виникнення й початковий період української літератури і письменства в Румунії. Оскільки українці з Румунії не мали своєї рідномовної школи до Другої світової війни, то не могли мати і своїх письменників. Заснування Українського ліцею і Педучилища 1945 р. в Сігеті, що на Мараморощині, та їхнє існування впродовж 20-ти років, а згодом і заснування українського відділення в Бухарестському університеті відкрили можливість для виникнення своєї корінної інтелігенції, у тому числі й письменників. Тому переважна більшість українських письменників Румунії є випускниками сігетського українського ліцею чи педучилища або українського класу, який існував у румунському ліцеї Сігету після скасування україномовної школи.

Окрім загальних міркувань щодо початкового періоду українського письменства в Румунії, у статті надається увага лише двом із перших письменників, а саме Іванові Федькові (1938 – 1979) та Михайлові Небиляку (1949 – 2003). І.Федько у своїх творах "По новому шляху", "Із хроніки життя" та інших, а Михайло Небиляк у своїх романах "Лорана" і "Любов до ближнього" відтворюють життя українців Мараморощини під час Другої світової війни та післявоєнного періоду.

Ключові слова: Мараморощина, Сігет, український ліцей, українська література Румунії.

На початку було місто Сігет, точніше був Український ліцей в місті Сігеті, що на Мараморощині, заснований 1945-го року. До тоді українці Румунії не мали своєї рідномовної школи. Не мали свого краснопису, а тільки традиційну народну культуру, яка передавалася від покоління до покоління століттями їхнього існування в цьому регіоні. Заснування Українського ліцею та Педучилища, які забезпечили навчання української літературної мови та культури, стало одним із головних сприятливих чинників виникнення українського письменства в Румунії в п'ятдесятих-шістдесятих роках XX-го століття. Другою умовою для виникнення українського письменства було заснування в Бухаресті 1949 р. україномовної газети "Новий Вік" і Українського відділення в Бухарестському університеті 1952 р. Ось чому майже всі українські письменники Румунії, окрім Гаврила Клемпуша, пов'язані з існуванням Українського ліцею та Педучилища в Сігеті, а потім й Українського відділення в Бухарестському університеті. Гаврило Клемпуш займає особливе місце в складі українських письменників Румунії. За винятком короткочасного навчання в чернівецькому педінституті, Г. Клемпуш не вчився систематично в українській школі. Як справедливо зазначає Михайло Михайлюк, "у п'ятдесяті-шістдесяті роки минулого століття, коли наша література була ще бідна і незріла, Гаврило Клемпуш села Вишавська Долина був відомий як поет-лісоруб, котрий пише коломийкові вірші про трудівників лісу і "нове життя", друкуючи їх у газеті "Новий Вік"... Минали роки, наша література пішла стрімко вгору, і про Гаврила Клемпуша як поета мало хто згадував, він залишався таким собі народним самородком, якому в поважний уже вік не під силу "наздогнати" молодших побратимів по перу" [Михайлюк 2009, 6].

Від заснування Українського ліцею та Педучилища минуло приблизно 10 років, період, у якому українська молодь Румунії вивчила досить добре українську літературну мову і встигла досить глибоко ознайомитися з українською літературою, що надало їй можливість випробувати свої сили на терені літературної творчості.

Із спогадів Степана Ткачука про ті роки стало відомо, що навесні 1952 р. Український ліцей відвідав Андрій Малишко. З цієї нагоди було влаштовано літературний вечір, на якому Іван Федько прочитав свої поезії. "З поміж тих, хто прочитав свої поезії, – пише Степан Ткачук – найбільший успіх мав Іван Федько. А сам Малишко наприкінці вечора обняв і поцілував молодого автора" [Ткачук 2000, 214].

Щодо дати візиту в Сігет Андрія Малишка, то необхідно уточнити наступне. Весна 1952 р. є час, коли я закінчив Український ліцей. Місяця червня 1952 р. в Сігеті справді відбулася велика подія, а саме Сігет відвідала делегація з України, яку супроводжав хор Григорія Верьовки. У день приїзду українських гостей випускники ліцею і педучилища писали роботу з української літератури. Члени делегації увійшли в клас разом з нашим учителем української мови та літератури Боженком, якого Україна направила навчати українських дітей з Румунії літературної української мови. Делегація подарувала мені "Кобзар" Т. Шевченка. Після обіду всі учні та учителі були присутні на концерті хору імені Верьовки. Окрім концерту, ніяких інших культурних заходів в той день не було. Візит у Сігет Андрія Малишка мав відбутися не раніше осені 1952 р., тобто після мого від'їзду з Сігету. Імовірніше, що А. Малишко відвідав Український ліцей навесні 1953 р. Однак ця неточність у спогадах С. Ткачука не заперечує, а, навпаки, підтверджує той факт, що учні Сігетського українського ліцею та Педучилища на початку 1950-х років почали писати вірші, робити перші кроки на шляху українського краснопису в Румунії.

Якщо першим українським поетом Румунії був Гаврило Клемпуш, то першим прозаїком був Іван Федько. Ось що пише про ті роки Михайло Михайлюк: "П'ятдесяті роки були роками поступового розвитку української літератури в Румунії і осягнення ступені її зрілості. Вихід в світ першої книги оповідань Івана Федька "По новому шляху" засвідчив як раз про момент осягнення рівня зрілості української літератури або, по крайній мірі, наближення до її зрілості... Наприкінці п'ятдесятих років... прийшло в літературу поповнення, з рядів яких... вийшли справжні письменники. Маю на увазі Юрія Павліша, Степана Ткачука, Івана Федька (з нього вибрався гарний прозаїк, але, на жаль, він помер у розквіті творчих сил)... Але літературний процес, як і всі процеси, повинен мати свої зламні моменти. Таким моментом, хоча провідним жанром на той час – початок шістдесятих років – була поезія, став вихід першої в українській літературі в Румунії книги – збірка оповідань Івана Федька "По новому шляху" (1960). Це було ознакою, що літературна продукція вже не вміщалася на сторінках газет, але й того, що вона дійшла самосвідомості свого існування, що ряд письменників перейшли від оказійного писання до систематичної творчості" [Михайлюк 1983, 7–8].

Першими українськими письменниками – випускниками Українського ліцею та Педучилища – були Іван Федько, Юрій Павліш, Степан Ткачук. На рік пізніше збірки оповідань Івана Федька "По новому шляху" вийшла в світ перша збірка поезій

Юрія Павліша "У праці, у пісні, в любові" (!961 р.). Після цих перших письменників появилася ціла плеяда інших талановитих представників українського письменства, таких як Іван Ковач, Михайло Небиляк, Павло Романюк, Іван Шмуляк, Микола Корсюк, Іван Арделян та інші.

У нашій доповіді ми обговоримо лише творчість двох із вищезгаданих письменників, а саме Івана Федька і Михайла Небиляка.

Перед тим, як приступити до аналізу творчості цих двох письменників, треба зробити одне принципово-важливе зауваження, а саме щодо української мови перших українських письменників з Румунії: усі їх твори були написані зразковою українською літературною мовою. Значимість цього твердження стане зрозумілим, якщо нагадаємо, що заснування Українського ліцею і вихід в світ першого українського літературного твору в Бухаресті, а саме "По новому шляху" Івана Федька, розділяють лише 15 років. Автор цього твору поступає в Педучилище Сігету в 1950 році, а перша йог книга виходить в світ 1960 р. Це означає, що Іван Федько, як і інші учні Українського ліцею та Педучилища, швидко вивчили і стали вживати українську літературну мову. Взагалі, розвиток української освіти і культури в Румунії після заснування Українського ліцею і Педучилища в Сігеті мав не повільний, еволюційний характер, а стрибково-подібний. Це явище я називаю "українським дивом" Румунії. Про справедливість цього твердження ми переконаємось, якщо візьмемо до уваги той факт, що до Другої світової війни 1939–1945 рр. українці Мараморощини та й інших регіонів Румунії, окрім Буковини, не мали навіть своїх учителів та священиків, а переважна більшість населення була неграмотною. Завдяки заснуванню Українського ліцею та Педучилища впродовж 10–15-ти років появляються не тільки свої учителі та священики, а й інженери, лікарі, учені та письменники. Одним словом, українська інтелігенція Румунії робить перші свої кроки в історії.

Таким чином, вихід в світ 1960 р. "По новому шляху" можна і треба уважати роком народження української художньої літератури і українського письменства в Румунії. За своє півстолітнє існування, українська художня література зазнала широкого розвитку і осягнула високого рівня естетичної майстерності. Безумовно, здобутки української літературної творчості є найкращим осягненням нашої національної меншини в Румунії. На жаль, ніхто із представників української інтелігенції не посмілився зробити теоретичний синтез цього неординарного культурного явища Румунії з нагоди ювілею першого півстоліття існування української літератури в Румунії.

Іван Федько, як і Михайло Небиляк, відобразили в своїх творах з душевною теплотою і любов'ю життя українців Мараморощини під час Другої світової війни і перших двох десятиліть після війни. Іван Федько народився 1938 р., тобто на початку Другої світової війни. Безумовно, перші його враження та знання про навколишнє середовище пов'язані зі злиднями та горем, які принесла людям війна. Інше глибоке враження, яке вплинуло на його творчість, пов'язане з визволенням Мараморощини Червертим українським фронтом восени 1944 р. та новими перспективами, які відкриває ця подія для розвитку українців цього регіону і загалом для українців Румунії.

Хоча Михайло Небиляк народився на 11 років пізніше Івана Федька (1949 р.), у своїх прозових творах (у романах "Лорана" і "Любов до Ближнього") надає головну

увагу цьому всесвітньому історичному явищу. Це пояснюється, на мою думку, тим фактом, що Друга світова війна, присутність воїнів Четвертого українського фронту на Мараморощині і поворот в житті і розвитку українців багато обговорювалися в ті роки в українських селах.

Іван Федько. У той початковий період українського письменства більшість з учнів, які пробували свої сили на терені літератури, писали вірші. Навіть й Іван Федько, як видно зі спогадів Степана Ткачука, писав вірші, але він став першим українським прозаїком.

Як ми вище уже підкреслили, перша його книга "По новому шляху" вийшла в світ 1960 р. Це була збірка коротких оповідань та новел, зразок короткої розповідно-описової прози. Друга його книга, під заголовком "Новели", вийшла 1977 р. На жаль, в розквіті таланту, він відійшов у Вічність абсолютно несподівано 13 вересня 1979 р. Після його кончини вийшла в світ третя його книга під влучним заголовком "Обірваний політ". Дійсно, обірвався "політ" чудового і талановитого українського письменника Румунії другої половини ХХ-го століття.

Судячи збірку "По новому шляху" на підставі звичайних, легких сюжетів, узятих із життя українських селян Мараморощини, можна легко прийти до висновку, що письменник знаходиться на початку свого творчого шляху. Однак, читаючи оповідання та новели, зібрані між обкладинками книги, швидко переконуєшся, що автор є "зрілим" і талановитим письменником.

Щоб правильно охарактеризувати проблематику книги "По новому шляху" І. Федька, треба перш за все уточнити, так би мовити, її просторові та часові координати. У цьому смислі, усі оповідання, зібрані в його першій книзі, відтворюють життя українських селян Мараморощини в період недавно закінченої Другої світової війни, тобто період, коли українці цього регіону та інших регіонів Румунії почали свій "новий шлях".

Заголовок збірки "По новому шляху" надає однойменна новела, яка увійшла в її склад. Було б, однак, помилково думати, що ця новела повністю або в більшій часті, відображає зміст збірки. Більш того, виходячи з такої думки, можна б дуже легко прийти помилкового висновку, а саме, що збірка написана в дусі соціалістичного реалізму, оскільки там ідеться про заснування колгоспу. Кінець новели відображає момент радісного вступу Петра, після довгих роздумів і коливань, до колгоспу: "Очі Петра так і сіяють від щастя. Йому здається, що ті (члени комісії І. С.) дуже поволі підходять до нього і він хоче крикнути на весь голос: – Скоріше, скоріше, ходіть! Нехай і я віддам свою частку, з якою я вступаю на шлях нового життя!" [Федько 1969, 123]. Правда, є тут відтворені в справжньому реалістичному стилі й події, які відбулися в українських селах під час і незабаром по закінченні Другої світової війни – такі, як відпровадження добровольців на фронт (Петро Корж, головний персонаж новели "По новому шляху", є одним із добровольців, які воювали в складі Четвертого українського фронту), розподіл землі багача села поверненими добровольцями з фронту, участь молоді в побудові нової залізниці тощо. Однак, не ця новела втілює провідну ідею збірки. На мою думку, таким твором є невелике оповідання, яким починається збірка – "Сонце весни".

Важко сказати, чи думав І. Федько починати свою збірку цим оповіданням, яка виражає її суть, чи видавник випадково упорядкував написані твори ?! Хотілося б, щоб не випадково збірка починалася цим оповіданням і що автор свідомо обрав його як її початок. Ця моя гіпотеза має досить правдоподібну підставу. Адже весна, сонце весни – це відродження, початок нового циклу життя. Але справа не тільки в тому, що автор звертається до весни, як до символу нового життя. Головне в змісті, у сюжеті оповідання. Воно починається з головної події весни: "На поле вийшли орачі"... Однак, у центрі оповідання знаходиться школа, можливість і необхідність для українських дітей йти навчатися в Сігет. Розуміється, ідется про Український ліцей та Українське педучилище, засновані в Сігеті вперше в історії Румунії.

У той час в українських селах Мараморощини люди дуже жваво обговорювали заснування української школи і можливість для українських дітей навчатися рідною мовою. Селяни переконували одні других, щоб посилали своїх дітей до Сігету вчитися. Одним словом, люди були найбільше зацікавлені школою, яку заснували в Сігеті, раділи, що їхні діти мають можливість учитися і потім працювати лікарями, інженерами чи вчителями, а не так, як працювали дотоді, будучи неграмотними і обробляючи землю старинними засобами. Підкреслюючи, яке добро для дітей, які вчаться, є навчання, селяни оцінюють наступним способом заснування школи: "Та як би їм не було добре вчитися! Школу мають добру, – відізвався Олекса Гринько. – Ади, я восени післав свого хлопця до педагогічної школи до Сігета, то він тепер не може мені нахвалитися, як там добре. І вчать гарно, і їдять, і сплять. А тепер ще мені розповів, що на осінь їм новий будинок під школу дадуть. Так, так, той, що був розбитий під час війни. А тепер його відбудували і на осінь віддадуть нашим дітям під школу його"...А ти чого не відпустив свого хлопця далі вчитися? Чи хочеш залишити його тільки з семирічкою? Таж твій хлопець так добре вчився і ми всі понадіялись, що ти його пішлеш продовжувати навчання. А що виходить? Ти хочеш, щоб і він крутив хвости волам? Та ж він тебе проклине, коли виросте, що ти його не післав далі вчитися...Ти знаєш – наука в ліс не веде. Тож не тримай хлопця вдома. Шкода!"... Павлові, який не післав свого сина вчитися в Сігет, люди порадили, щоб він пішов і сам довідався, який гарний будинок побудували для школи. "Довго стояв Павло і дивився на все це. Адже такого вони ще не мали зроду-віку. Ні, їх тепер уже не вважають жебраками, здібними лише до чорної роботи. Вони тепер вільно будують своє вільне життя" [Федько 1969, 9–11, 16–17]. Одним словом, це була найбільша і найголовніша подія для українців Мараморощини і Румунії в післявоєнний період. Тому, на мою думку, "новий шлях" для Івана Федька – це шлях навчання рідною мовою, по якому пішли українці Мараморощини вперше в історії після Другої світової війни, шлях науки та цивілізації, шлях, яким сподівалися подолати своє бідняцьке життя.

Можна з упевненістю твердити, що школа, навчання являє собою одну з центральних тем творчості І. Федька. Так, найкращий свій твір "Із хроніки життя", який увійшов у збірку "Обірваний політ", присвячує школі та науково-дослідницькій праці. Тут письменник відтворює долю двох персонажів, життя яких розвивається паралельно і лише при кінці вони зустрічаються, а саме: український учитель Олекса і румун, професор і науковий дослідник Медичного інституту Влад Божинець.

Автор обирає своє рідне село, Верхня Рівна, для відтворення однієї з паралельних "хронік життя", а саме життя вчителя Олекси. Він прямо називає село Верхнянка, де народився вчитель Олекса й куди повертається працювати після закінчення Педучилища і недовгого учителювання в українському селі П (за всіма ознаками, це українське мараморське село Поляни). Тут дуже легко можна запримітити автобіографічні аспекти письменника. Розуміється, не в цьому полягає головна характеристика цього твору, а в тому, що і тут автор продовжує описувати життя українського села в післявоєнний період. Олекса, сільський хлопець, учень педучилища, але влітку працює в лісі, допомагає лісорубам, або, поруч зі своїм дідом, бере участь у сільськогосподарських роботах. Повертаючись додому після закінчення праці в лісі, по дорозі, вуйко Петро розмовляє з ним: " – Ну, як? Наситився роботи? Де краще, вдома чи в лісі?

– Не знаю...

– Та знаю я... Отак ми всі, з діда-прадіда, починали жити і живемо...Та легше таки в школі. Не дерешся дебрями і не колупишся за камінчиками та тернями!...Але для школи треба голову мати!.. Ади мої повішаники до книжки не беруться!...Не розумів Олекса, чому це вуйко Петро завів таку розмову: скаржиться самому собі, чи довіряє свої почуття і роздуми такому ж хлопцеві, як він. Знав він вуйкових синів, разом у початкову ходили, тільки ті з кожним роком відпадали, губились десь по різних роботах" [Федько 1980, 83].

Чудово описує І. Федько працю вчителів в українському селі. Цей опис має й історичну цінність, оскільки в ньому автор показує працю вчителів у напрямі ліквідації неграмотності, яка існувала в українських селах до Другої світової війни: "Після уроків у школі йшли вчити неграмотних. А цих у селі більше, ніж дев'яносто процентів. От і бий собі голову з ними! Молодші приходили охоче, здебільшого хлопці, а ось старих ніяк не переконаєш в необхідності знання грамоти. І мучишся з ними, і водиш свою вже стару тремтячу руку по лініях зошита, і читаєш по буквах і складах, бо надієшся, що їхні голови скоріше і легше запам'ятають твої слова, та на кінці здається тобі, що все те пішло марно, що нічого ти не добився, що даремно тратив час, бо в людей не до науки стояла голова, а до життєвих, буденних справ. І так не день, не два, а місяці, роки, в будь-яку погоду! А коли виявлявся вільний вечір, треба було збиратися в найбільшому класі і аж до півночі витягати шиї та напучувати вени, вивчати пісні, танцюючи, готовлячи артистичні програми" [Федько 1980, 182].

Описує письменник і розвиток школи в своєму рідному селі. Після праці в далекому гірському селі, Олекса повертається учителювати до рідного села, у Верхнянці. У збірці "Обірваний політ" школі присвячене ще одне оповідання – "Коротка історія".

У творчості Івана Федька зустрічаємо не тільки сюжети, пов'язані зі школою. Він описує, з великою симпатією до своїх односельчан і до своєї української національної меншини, найважливіші події свого часу. Тому, щоб надати загальну характеристику його творчості, потрібно, на мою думку, відходити від найголовніших заголовків його творів і на їхній підставі сформулювати своєрідну гру слів, яка може стати загальною оцінкою його творчості. Беручи за основу це міркування, мо-

жемо без сумніву підкреслити, що творчість Івана Федька є своєрідною хронікою із життя українців Мараморощини по новому шляху перших двох десятиліть після Другої світової війни 1939–1945 рр.

Михайло Небиляк. Іван Федько і Михайло Небиляк – уродженці гарного українського села Верхня Рівна, що на Мараморощині. Окрім цих письменників, у цьому селі є ще чотири сучасних письменника: Павло Романюк, Марта Бота (література для дітей), Михайло Трайста і Анна Трайста-Рушть.

Михайло Небиляк народився 17 січня 1949 р., закінчив семирічку в школі свого рідного села, де вчителем української мови був Іван Федько, а 1967 р. завершив навчання в українському класі сігетського румунського ліцею ім. Драгоша Воде, який було засновано після скасування україномовної школи та ліцею 1965 р. Того ж самого року поступає на українське відділення Бухарестського університету. Уже наступного 1968 р. дебютує, як поет, на сторінках газети "Новий Вік", а 1972 р. (випускний рік) виходить у світ перша його збірка поезій "Криниця моїх очей". Після закінчення факультету два роки працює в Інституті мовознавства Академії Наук Румунії. Можна здогадуватися, що дослідницька праця в столиці не задовольняла письменника. Це була одна із можливих причин його рішення повернутися до свого рідного села і стати учителем української мови та літератури. Видно, що письменник не міг жити далеко від того середовища, яке "кормило" його уяву, почуття та творчий порив. Упродовж праці в столиці він робить крутий поворот і пробує свої сили на терені прози. Ця спроба закінчується великим успіхом – виходом у світ роману "Лорана", першого роману, написаного українською мовою, у Румунії і удостоєного премії Спілки письменників. Таким чином, якщо Іван Федько був першим українським прозаїком Румунії, Михайло Небиляк став першим романістом. Другий його роман "Любов до ближнього" виходить у світ 1978 р. Роман був перекладений румунською мовою.

Здавалося, що Михайло Небиляк покинув поезію, але з виходом у світ другої його збірки поезій "Неспокій весни" (1990 р.) він довів, що це не так. Насправді, у своїй творчості він виявив симетричність між поезією і прозою. Про це свідчить і його обіцянка випустити збірку поезій "Заборонені любови", і роман "Смуток великих снігів". На жаль, ці тексти ні до сьогодні не були опубліковані і є мотиви думати, що вони десь загубилися.

Не маючи можливості в рамках цієї статті аналізувати поетичну творчість Михайла Небиляка, ми зупинимося коротко на його прозових творах.

Сюжети обох романів пов'язані з Другою світовою війною. Це є доказом того, як я підкреслив і вище, що Друга світова війна і особливо її результати відіграли визначальну роль у житті українців Мараморощини і Румунії. Тема війни присутня і в поетичній творчості Михайла Небиляка. Нагадаємо тут лише "Баладу" І – Добровольцям зі збірки "Неспокій весни": /Загравою крові,/ /у вогні і стражданні, /ви для нас здобували/ щастя і любов./

/Вас нищили кулі,/ вас спрага колола, /на стяг наш шовковий /розлили ви кров./

/Батьківщина ридала, /як дитя стоголосе, /бійці наші несли /у Татри любов /і мир ніжним дітям, /малим і голодним, /що вірили в наші /і сльози, і кров./

/Хай сонце прославить /любов вашу й ніжність! / Хай пухом земля /буде тим, що упали! /Вовік не забуде / Батьківщина їх мати, /вони для нас жили, /для нас і палали !../ [Небиляк 1990, 38–39].

Цікаво, що в романі "Лорана" описано подіїї, які розгораються переважно наприкінці Другої світової війни, тобто уже після визволення Мараморощини восени 1944 р. Олександр Рона, один із головних персонажів твору, відправляється воювати в складі Четвертого українського фронту. Його та інших, таких самих, як він, українців Мараморощини, називали добровольцями. При розлуці закохані Лорана і Олександр виражають надію, що після закінчення війни вони будуть жити в любові і щасті. Із спогадів Олександра нам стає відомо, що його брат Микола воював в складі хортистської (угорської) армії в Радянському Союзі, де його розстріляли за зраду (обвинуваченням йому було те, що відпустив на волю полонених), а брат Юрій помер удома (йому дали випити отруту). Після смерті Юрія стало відомо, що він керував підпільною групою, яка супротивилася хортистському урядові Угорщини.

Після закінчення війни й повернення Олександра додому, довгий час змушений шукати Лорану, бо вона покинула своє рідне село і поселилася в столиці. Коли вони, нарешті, зустрінулися, їхні давні мрії здійснюються. У мить щасливого піднесення, Лорана просить Олександра розказати "усе, що пережив":

– "На фронт, як пам'ятаєш, пішов, коли мені було вісімнадцять. Не було страшно. Юрій помер, Миколу розстріляли. Я повинен був відомстити за них. Але я не йшов на фронт, щоб відомстити, а тому, що так вимагав рух історії. Його я зрозумів із самого початку. Якщо батько ціле своє життя був прихильником монархії, я ненавидів її. Я зрозумів, що суспільство повинне змінитись, стати інакшим. І хоч був молодим, занадто молодим, я знаю, що коли бажаю іншого життя за нього потрібно боротися. Ти бачила, що приніс людству фашизм. Те, чого ми зазнали під час війни, ще нічого. Ми знали, що йде війна, і що на війні люди вбивають одне одного. А після війни люди відкрили всі кримінальні вчинки фашизму...А тому, що кожна війна приносить людям нещастя – принесла і мені...Точилися запеклі бої. Німці усвідомили, що війна програна, і тоді стали зубами захищати кожний клаптик зайнятої території..." [Небиляк 1974, 102–103].

Описана доля братів Рона була звичайним явищем в українських селах Мараморощини, тобто участь старшого покоління в складі фашистсько-хортистської армії на фронті в Радянському Союзі, а молодші воювали в складі Четвертого українського фронту до закінчення війни супроти хортистів та фашистів.

У романі "Любов до ближнього" Михайло Небиляк продовжує свої роздуми про Другу світову війну. На цей раз він відтворює не кінцевий період війни, а самий початок та її розгортання, так, як події війни відбиваються в житті та на долі своїх односельчан.

Із перших сторінок роману ми довідуємося, що село і, добавимо ми, уся північна Трансільванія, увіходить до складу фашистсько-хортистської Угорщини: "В п'ятницю ввечері сільський староста повідомив, що в суботу вранці в село прибуде угорське військо" [Небиляк 1978, 25]. Остап Підгірний і кілька селян, які не бажали

бути підлеглими угорській владі, вирішують піти в гори. Дорогою угорські жандарми арештовують їх і засуджують на смерть. Хлопчик Остап, син О. Підгірного та інші селяни присутні при їх повішенні.

Андрій Лянчук, один із головних персонажів роману, гусарський офіцер, фанатичний прихильник і захисник фашистсько-хортистської влади, якийсь час воює на фронті в Радянському Союзі. Будучи пораненим, повертається додому, переслідує підпільних борців, які супротивляються хортистській окупації. На фронті вбиває свого односельчанина Миколу, а, вернувшись додому, убиває Михайла, члена підпільної організації в день його одруження. Остапові Підгірному добре знайомі всі злочини Андрія Лянчука. Це призведе згодом до появи в душі Остапа ідеї відомстити за всі вчинки хортистського офіцера. Після війни він довідується, де живе А. Лянчук, і навідує його з надією відкрити всю правду. Після кількох зустрічей у домі Лянчука, цей запрошує Остапа Підгірного на полювання. Під час полювання Остап вбиває А. Лянчука.

На відміну роману "Лорана", де письменник відтворює нещастя і горе, які приносять людям війна, у романі "Любов до ближнього" автор, окрім висвітлення трагічних сторін війни, відхиляє війну і злочин як суспільне явище. Виходячи із морального принципу любові до ближнього, письменник заперечує війні право на її існування: "...тому, що я людина... не маю права підняти меч на мого ближнього.., не мав права підняти меч на того, котрий підняв меч на інши: на мого друга, батька чи іншого ближнього. Правду говорячи, ніхто не має права вбити когось" [Небиляк 1978, 75].

Вищепроведений короткий аналіз творів письменників Івана Федька і Михайла Небиляка доводить, що їх творчість була невіддільно пов'язана з життям і турботами українців Мараморощини, зокрема своїх односельчан, у поворотному періоді їх історії, у періоді їх відродження та культурного розвитку. Письменники навіть натякають, що вони пишуть про своїх односельчан. Так, І. Федько називає своє рідне село Верхня Рівна Верхнянкою, а М. Небиляк надає прізвище Рона (Рона є румунська назва села Верхньої Рівни) головному персонажеві роману "Лорана". Відомості про українських письменників Румунії з Мараморощини стануть у нагоді читачам України.

На основе воспоминаний и исторических данных автор делает попытку уточнить и осветить возникновение и начальный период украинской художественной литературы в Румынии. Поскольку украинцы Румынии не имели школы на родном языке до Второй мировой войны, соответственно они не могли иметь и своей интеллигенции, а значит и своих писателей. Основание Украинского лицея и Педучилища в городе Сигете в 1945 г. и украинского отделения при Бухарестском университете сделали возможным появления своей интеллигенции, включая и своих писателей. Поэтому не удивительно, что первыми украинскими писателями в Румынии стали выпускники названных учебных заведений.

Кроме общих положений в связи с возникновением и первым периодом существования украинской художественной литературы в Румынии, автор статьи анализирует творчество двух украинских писателей, а именно: Ивана Федько (1938 – 1979) и Михайла Небеляка (1949 – 2003). И. Федько в своих произведениях "По новому пути", "Из хроники жизни" и в других, а М. Небеляк в романах "Лорана" и "Любовь к ближнему" описывают жизнь украинцев мараморошского района Румынии во время Второй мировой войны и в послевоенный период.

Ключевые слова: Марамуреш, Сигет, украинский лицей, украинская литература Румынии.

Professor Ivan Semeniuc's article begins with some general considerations about the first period of the development of Ukrainian literature in Romania. Since in the first half of the 20th century Ukrainian nationals of Romania did not benefit from school education in their mother tongue, they did not even have their own intellectuals. Only in 1945, after the Ukrainian language high school and the Paedagogical school were created in Sighetu Marmației (in Maramureş, a historical region in North East Romania), as well as the Ukrainian section at the University of Bucharest (1952), favourable conditions materialized for the emerging of Ukrainian intellectuals and writers in Romania. For this very reason, most of the Ukrainian writers of Romania were graduates of the above-mentioned educational institutions.

Besides these general considerations, the article briefly analyzes the lives and works of the first two most important Ukrainian writers, namely Ivan Fedico (1938–1979) and Myhailo Nebeleac (1949–2003). In his short stories volume *Pe drumul nou* (*On a new way*), as well as in his short story *Din cronica vieții* (*A Life Chronicle*) and in other works, Ivan Fedico describes the life of Maramureş Ukrainians during World War II and in post-war years. The description of the life of Maramureş Ukrainians in the same historical period is also the core subject of Myhailo Nebeliac's two novels *Lorana*, for which he was awarded the Romanian Writers' Union Prize, and of *Aproapelui dragoste* (*Love of the Neighbour*). The latter was translated into Romanian.

Key words: Maramureş, Sighetu Marmației, Ukrainian literature of Romania, Ukrainian high school.

Література:

1. *Михайлюк М.* Передмова до збірки Г. Клемпуша, "Верховинська Сопілка". – Бухарест: RCR Editorial, 2009. – С. 3–17.
2. *Михайлюк М.* Слово про слово. – Бухарест: Критеріон,1983. – 190 с.
3. *Небиляк М.* Лорана. – Бухарест: Критеріон, 1974. – 194 с.
4. *Небиляк М.* Любов до ближнього. – Бухарест: Критеріон, 1978. – 248 с.
5. *Небиляк М.* Неспокій весни. – Бухарест: Критеріон, 1990. – 78 с.
6. *Ткачук С.* Слово про побратимів. Есе і карби. – Бухарест: Мустанг, 2000. – 160 с.
7. *Федько І.* По новому шляху.– Бухарест: Держ. вид. літератури і мистецтва, 1969. – 97 с.
8. *Федько І.* Із хроніки життя (Обірваний політ). – Бухарест: Критеріон, 1980. – 120 с.

УДК 908/821.161.2

AŞEZAREA UCRAINENILOR ÎN COMITATUL MARAMUREŞ

Prof. dr. ***Ion Petrovai***
Petrova, Maramureş, România

L'étude présente fait partie d'une recherche scientifique plus ample de multiculturalisme dans le Pays du Maramureş, province historique de l'espace roumain, avec un intérêt accru sur la communauté ukrainienne à l'intérieur de l'actuel département du Maramureş de la Roumanie d'aujourd'hui, contrée dans laquelle vivent plus de 60% des citoyens roumains d'ethnie ukrainienne dans l'état roumain actuel.

Notre texte aborde de manière sommaire le multiculturalisme de la région et présente, en dates essentielles, la fixation des ukrainiens, il y a des siècles avant, sur le territoire de l'ancien Comitat de Maramureş qui a été sous la jurisdiction de l' Austro-Hongrie jusqu'au 1918.

Notre recherche scientifique a comme centre d'intérêt la communauté des ukrainiens dans l'espace du Maramureş et aussi l'évolution temporelle et spatiale de cette communauté.

Mots-clés: Maramureş, Roumanie, multiculturalisme, la communauté ukrainienne.

Românii conviețuiau împreună cu etniile menționate contribuind din plin la conturarea multiculturalității Țării Voievozilor descălecători de neam şi țară atât prin datinile, obiceiurile complexe şi ocupațiile lor interesante şi utile care coabitau cu cele ale băştinaşilor Marmației de unde valuri, valuri românii au emigrat în Moldova, ținutul Năsăudului, al Ardealului, în Țara Lăpuşului, în Sătmar şi uneori în Ungaria. Simultan cu plecarea românilor se petrecea împământenirea etniilor ce au venit ca oaspeți şi au prins rădăcini pe aceste străvechi şi primitoare meleaguri româneşti. Între toate cauzele bunei primiri a oaspeților de către băştinaşi hotărâtoare a fost nevoia de forță de muncă de care românii rămaşi pe vatra străbună aveau vitală nevoie, cu atât mai mult cu cât nobilii maramureşeni îşi părăseau ținutul de baştină, cu sau fără voia lor. La final de veac XX în Țara Maramureşului oamenii vin şi pleacă ca şi în trecut, atât în dreapta cât şi în stânga Tisei, dar în proporții diferite, din cauze diverse, însă cel mai des pe criterii profesionale şi economice. Vin în spațiul maramureşean specialişti şi meseriaşi de înaltă clasă şi pleacă forța de muncă brută în alte ținuturi, precum Banatul şi Bărăganul la munci agricole sau forestiere, iar în ultima vreme şi peste hotare în țări precum Israel, Italia, Austria, Franța, Germania, etc. Este demn de menționat faptul că în Banat şi Sătmar s-au constituit în ultima jumătate de veac adevărate colonii maramureşene formate de cei plecați la muncile câmpului şi care, cu timpul, s-au decis să se împământenească în acele teritorii. În Banat sau constituit 24 de colonii în care au venit un număr mare de ucraineni.

În mileniul III vom vorbi de un alt tip de multiculturalitate dacă evreii şi germani vor dispărea din Țara Maramureşului şi se vor consolida alte comunități şi credințe religioase cum sunt rromii şi cultele neoprotestante care n-au prea existat în Marmația în urmă cu o jumătate de veac, dar au luat un impresionant avânt în vremea noastră.

Să avem răbdare să vedem ce ne va rezerva viitorul fiindcă mutațiile din Țara Maramureşului sunt, în parte, cele specifice vremii în care ne este dat să trăim.

Aprofundând lucrările apărute despre Țara Maramureşului, cercetătorul din vremea noastră ajunge uşor şi firesc la concluzia că această regiune istorică a spațiului românesc şi a Europei este o zonă multiculturală.

Cercetând statisticile de la sfârşitul sec. al IX-lea şi începutul secolului al XX-lea din fostele plase Iza, Sighet şi Vişeu, care alcătuiau geografic şi administrativ județul

Maramureş din perioada interbelică a României Mari, ţinut cunoscut şi sub numele de "Maramureşul Istoric" din stânga râului Tisa, afirmaţia noastră este pe deplin îndreptăţită.

În anul 1910 Comitatul Maramureş [Dermer, Marin 1933, 129] cuprindea atât Maramureşul din stânga Tisei cât şi pe cel din dreapta acestui râu, deci întreaga Ţară a Maramureşului, Comitatul Maramureş avea reşedinţa la Sighetu Marmaţiei, era locuit de 73 506 suflete de români, 33 634 suflete de unguri, 32 201 suflete de evrei, 28 288 suflete de germani, 21 271 suflete de ucraineni, iar celelalte etnii conlocuitoare numărau în total 438 de suflete.

Trăind în comunităţi compacte sau mixte, aceste etnii şi-au cultivat de-a lungul veacurilor datinile şi obiceiurile şi au realizat o cultură proprie care nu putea să nu se intersecteze cu cea a băştinaşilor şi a etniilor conlocuitoare.

Descoperirile arheologice [Kacso 1992] de la Sarasău, Strâmtura, Petrova, Şieu şi din alte localităţi maramureşene arată că Ţara Maramureşului a fost locuită încă din epoca bronzului. Primele menţiuni despre acest străvechi pământ românesc s-au păstrat în documentele din veacurile XIII şi XIV, care consemnează şi existenţa populaţiei maghiare şi a celei ucrainene. Analizând documentele din secolele amintite putem constata că două treimi din locuitorii Ţării Maramureşului sunt de origine nobilă şi români ca etnie. Acţiunile de catolicizare ale regilor maghiari au determinat pe unii nobili români să emigreze în Moldova cu întreaga familie, uneori însoţiţi şi de supuşii lor credincioşi.

În diplomele din veacul al XIV-lea [Mihalyi 1900] Maramureşul apare sub denumirea de "comitat", cu principala cetate Hust, iar din 1556 trece la "principatul Ardealului". Sub principele Francisc Rakoczy al II-lea, maramureşenii iau parte, din plin, la luptele pentru neatârnarea principatului transilvănean plătind cu jertfe mari acest fapt istoric. Confruntările celor din Ardeal cu cotropitorii, fac să piară mulţi viteji maramureşeni prin moartea cărora se sting multe familii nobile din Comitatul Maramureşului şi se dărâmă pentru vecie zidurile Mănăstirii Peri, puternic focar de cultură al vremii, unde s-au scris primele texte în limba română.

Pe la 1733, ţinutul Ţării Maramureşului făcea parte integrantă din regatul Ungariei şi împărtăşea soarta istorică a acestui stat suferind invazii străine, mai ales pe cele ale tătarilor. Eroismul maramureşenilor din această perioadă este încă viu în creaţia populară. Protopopul Borşei, Lupu Sandrin ce i-a zdrobit pe tătari în Munţii Maramureşului, în locul numit azi Preluca Tătarilor, este o figură istorică luminoasă în memoria căruia, în anii ultimului deceniu al veacului nostru s-au ridicat simbolice monumente, spre veşnică pomenire, aşa cum visa eroica generaţie a **Unirii** [Filipaşcu 1940, 153].

În anul 1773 împărăteasa Maria Tereza aduce din Austria colonişti germani ce s-au aşezat în localităţile Câmpulung la Tisa şi Sighet, etnie care, cu timpul, s-a maghiarizat. Mai târziu au fost aduşi colonişti germani din Munţii Tatra, aşa zişii ţipţeri, care au fost aşezaţi pe domeniile crăieşti (aparţinând Imperiului Austriac) din localităţile Vişeu de Sus şi Borşa. Aceşti colonişti erau în general meseriaşi care se ocupau cu plutăritul, dulgheritul şi mineritul.

Dacă în perioada interbelică ţipţerii numărau peste 3000 de suflete, la sfârşitul secolului al XX-lea ei s-au rărit foarte mult numărând doar câteva sute, iar în urma

emigrărilor masive în Germania comunitatea lor din Maramureşul Istoric este pe cale de dispariție.

Prezența evreilor în Țara Maramureşului este atestată documentar pe la anul 1728 [Filipaşcu 1940, 169]. Această etnie a venit pe meleagurile maramureşene din Galiția, împinsă de nevoi, în căutarea unei vieți mai bune. La venirea pe plaiurile maramureşene evreii plăteau proprietarilor de pământuri din Maramureş o taxă de toleranță, dar în scurt timp ei au devenit comercianți de vite şi de cereale şi în paralel mari proprietari, ocupând aproape toate casele şi terenurile virane din satele maramureşene situate lângă "drumul țării" (şoseaua națională din vremea noastră), pentru a-şi amplasa prăvăliile şi atelierele în locul cel mai potrivit pentru a atrage clienții din partea locului, dar mai ales pe cei ce călătoreau prin Țara Maramureşului.

În anul 1773 [Filipaşcu 1940, 169] evreii din Sighet cer împăratului Iosif al II-lea permisiunea de a-şi zidi o sinagogă, semn că numărul lor era destul de mare. La recensământul din anul 1930 în tot Maramureşul Istoric existau 34 053 [Dermer, Marin 1933, 66] suflete, iar la sfârşitul veacului XX numărul lor este sub 10, au rămas doar cimitirele, o sinagogă în oraşul Sighetu Marmației şi diverse influențe exercitate pe parcursul a două secole de convieţuire cu băştinaşii şi cu etniile stabilite în Țara Maramureşului.

Etniile consemnate în documente, de-a lungul timpului, alături de români încă din secolul al XIV-lea au fost ungurii şi ucrainenii. Într-un document din 12 ianuarie 1869 Comitetul Comitatens Maramureş adoptă hotărârea nr. 26 în baza căreia se stabileşte ca protocoalele administrative Comitatense să fie purtate (redactate) nu numai în limba statului ci şi în limbile ruteană şi română. Este vorba de un spirit european sau se impunea luarea acestei măsuri ca urmare a faptului că cei mulți care populau aceste meleaguri erau alții decât stăpânitorii. În timpul stăpânirii maghiare numărul ungurilor a crescut şi prin maghiarizarea celorlalte etnii din Țara Maramureşului, fiindcă din diferite motive, în general din interese sociale, mulți români, germani şi ucraineni s-au declarat maghiari în fața oficialităților ungureşti, nou născuții, uneori fiind înregistrați cu prenume ungureşti, alte nume româneşti fiind transliterate ungureşte, astfel că la recensământul din 1930 maghiarii din Maramureşul Istoric numărau 11 199 [Dermer, Marin 1933, 65] de suflete.

Ucrainenii, menționați asemenea uzanțelor austriece ca ruteni în statisticile interbelice, trăiesc în Țara Maramureşului de sute de ani alături de români şi de etniile colonizate pe plaiurile maramureşene. Ei viețuiesc compact în localitățile de pe Valea Ruscovei (Ruscova, Repedea, Poienile de sub Munte), Valea Vişeului (Crasna, Bistra, Valea Vişeului), Valea Tisei (Lunca la Tisa, Crăciuneşti,Tisa şi Bocicoi), Valea Ronişoarei (Rona de Sus) şi împreună cu românii şi maghiarii în Câmpulung la Tisa (localitate în care mulți ucraineni s-au maghiarizat).

Dacă în perioada interbelică numărul ucrainenilor era de 19 293 [Dermer, Marin 1933, 64] de suflete, în prezent, (la recensământul din 1992), numărul lor este mai mult decât triplu față de anul 1933. În vreme ce ucrainenii din Maramureşul Istoric au beneficiat de condițiile în care am trăit cu toții în ultima jumătate de veac, românii din dreapta Tisei, care au trăit în Cehoslovacia Interbelică şi viețuiesc de 50 de ani în Ucraina de azi, n-au avut parte de condiții favorabile păstrării ființei naționale, fiindcă niciodată, în istoria lor destul de frământată, nu au aparținut statului român. În perioada interbelică Maramureşul

din dreapta Tisei a aparţinut Cehoslovaciei iar românii au trăit acolo în condiţiile unei stăpâniri străine aşa cum şi ucrainenii din stânga Tisei au trăit sub stăpânire străină, chiar dacă statul român le-a acordat drepturi sporite. Despre condiţiile oferite de istorie românilor din dreapta Tisei se cuvine să rostim câteva adevăruri consemnate de documente cu sau fără voia lor, şi mai ales spre folosul nostru, dar din respect pentru adevărul istoric.

Să vedem ce ne oferă statisticile interbelice. În dreapta Tisei, printre colinele ce urcă spre Munţii Maramureşului, între râurile Taras şi Şopârca trăiau compact românii din Cehoslovacia [Dermer, Marin 1933, 117] interbelică în localităţile Apşa de Jos (peste 6000 de suflete), Apşa de Mijloc (peste 4000 de suflete), Biserica Albă (peste 1700 de suflete), satul Slatina (peste 200 de suflete). Cifrele menţionate îi reprezintă pe românii care au trăit alături de alte etnii în Maramureşul din dreapta Tisei (cehi, slovaci, evrei, unguri, ucraineni, etc.) din rândul cărora erau recrutaţi reprezentanţii administraţiei, "notabilităţile" localităţilor amintite formate pe străvechi pământuri româneşti.

Pentru a argumenta ideea lansată de noi că Ţara Maramureşului este o zonă multiculturală, vom prezenta câteva date privind confesiunile religioase menţionate în statisticile [Dermer, Marin 1933, 67; Morariu 1942, 37] vremurilor, zicem noi, cu adevărat democratice şi europene, în înţelesul actual al termenului.

Creştini ortodocşi declaraţi, atât din rândul românilor, cât şi al ucrainenilor, erau 8 517 suflete. Cea mai mare parte a locuitorilor Ţării Maramureşului erau credincioşi greco-catolici 103 957 de suflete aparţinând atât românilor băştinaşi cât şi etniei ucrainene.

Romano – catolicii numărau 10 422 de suflete de etnie maghiară şi germană, iar credincioşii luterani de etnie maghiară şi germană însumau 3 241 de suflete.

Evreii "de legea lui Moise" erau în număr de 34 053 de suflete.

Documentele privitoare la Ţara Maramureşului îi menţionează pe ucraineni, cum am mai arătat, alături de români, începând cu secolele al XIII-lea şi al XIV-lea, dar fie sub denumirea de ruşi, provenită de la denumirea statului kievean până la sec. al XVIII-lea, iar în teritoriilor apusene ale Ucrainei şi, mai ales, în enclavele ucrainene din România (Bucovina, Maramureş, Banat) până în zilele noastre, fie sub denumirea de **ruteni**, impus de, în special, de istoriografia germană şi austriacă.

În anul 1999 istoricul ucrainean Serhii Popyk în lucrarea sa, Ucrainenii din Austria 1914 – 1918. Politica Austriei privind problematica ucraineanã în perioada marelui război, apărută la Editura Zoloti litavry, Kiev-Cernãuţi, lămureşte condiţiile în care s-au utilizat de-a lungul timpului termenii etnici "ruthener" (rutean) şi "ukrainer" (ucrainean). Oamenii politici de la începutul veacului XX şi-au pus problema folosirii în mod corect a celor doi termeni în actele oficiale. "Ruthean" era varianta latină folosită pentru termenul "rusin" (denumire etnică folosită de ucrainenii din Galiţia, Bucovina şi Zakarpatia) în cancelariile austriece.

Societatea Ştiinţifică "Taras Şevcenko" din Lvov**,** face un memorandum prin care solicită folosirea termenului **ukrainer,** în locul celui vechi **ruthener**. Disputa continuă şi azi fără şanse de înţelegere între cele două grupări ce îşi susţin pătimaş punctele de vedere. Fiindcă în Transilvania şi Maramureş administraţia era de formaţie austriacă, aceasta nu a avut în vedere sugestiile şi opiniile specialiştilor de la Kiev, ci a continuat să

folosească termenul **ruthener**. După un veac de cercetări în domeniu socotim că este normal să ne alăturăm specialiştilor şi să utilizăm normal şi firesc termenul **ucrainean** de care vom face uz în lucrarea noastră [Reguş 2002, 9].

Comunitatea ucraineană din Marmația nu s-a bucurat de atenția cuvenită din partea cercetătorilor, fie ei istorici sau filologi, etnologi sau sociologi, iar acest neajuns ridică probleme serioase cercetătorului actual.

Potrivit opiniilor unor cercetători care au abordat sporadic evoluția comunității ucrainenilor maramureşeni, această etnie a venit în **Țara Maramureşului** în trei mari valuri, dar migrația în şi din acest străvechi ținut românesc a fost şi este permanentă. "Istoria şi cronologizarea procesului de aşezare a ucrainenilor în Maramureşul românesc constituie o problemă dificilă din lipsa documentelor scrise şi a dovezilor arheologice. Numai dialectologia şi onomastica pot să ne ajute în cercetările noastre" [Janitsek, Vişovan 1969, 101–108].

Cercetând lucrările existente [Mihalyi 1900; Filipaşcu 1940; Popa 1970] despre Țara Maramureşului, vom constata că primul val de ucraineni a pătruns pe plaiurile maramureşene în secolele XIII-XIV venind din Galiția şi s-a aşezat pe Valea Ruscovei întemeind localitățile Poienile de sub Munte, Repedea şi Ruscova, teritoriu pe care, ca şi astăzi, românii maramureşeni păşunau în timpul verii.

Primele atestări documentare despre ucrainenii din Țara Maramureşului apar în secolul al XIV-lea menționându-se numele râului Ruscova în transliterare maghiară "Orozviz"[15], ce s-ar traduce prin "apa ruşilor" sau "apa rusească". În acelaşi secol sunt atestate documentar localitățile Ruscova (1373) [Mihalyi 1900, 32] "possessionum Orozviz" (o fi însemnând poate "posesiunea rusului") şi Poienile de sub Munte (1411) [Mihalyi 1900, 66] în transliterare maghiară "Polyana" sau "Ruszka-Polyana".

Eugen Janitsek consideră că "…în unele părți ale Maramureşului trăia o populație slavă rară care datează, probabil, dinaintea secolului al X-lea şi care a creat acest strat de toponime slave mult înaintea mențiunilor documentare privind pătrunderea ucrainenilor (secolul al XIV-lea, eventual secolul al XIII-lea) în Maramureş. Aceşti slavi s-ar părea că aparțineau aparțineau, probabil, unuia din triburile ucrainene, **ulieii**, menționat în istoriografia ucraineană şi străină ca locuitor al Carpaților alături de un alt trib ucrainean străvechi, **karpii**, de la denumirea primului trib avem, probabil şi azi numele maramureşean al unor familii, **Ulici**, care au fost de timpuriu asimilați de populația românească. Aşa se explică faptul că în secolul al XIV-lea localitățile Săpânța, Rona, Vişeu (mai târziu divizate Rona de Sus, Rona de Jos; Vişeu de Sus, Vişeu de Jos) apar ca aşezări româneşti" [Janitsek 1978, 8].

Subscriem părerii cercetătorului clujean care îşi fundamentează afirmația pe documente ce cuprind date certe şi s-au bucurat de atenția istoricilor Ioan Mihalyi de Apşa [Mihalyi 1900, 168] şi Radu Popa [Popa 1970, 54], dar considerăm şi noi că în cercetările aprofundate ce se vor realiza "…trebuie să pornim de la existența unui mediu compact şi aproape omogen de sate româneşti, cuprinzând doar câteva aşezări de oaspeți regali germani şi maghiari" [Popa 1970, 57].

"Stratul vechi românesc al toponimiei din Rona de Sus" [Janitsek, Vişovan 1969, 101] (localitate în care astăzi există o populație ucraineană compactă) ce a rezistat până în

vremea noastră, dovedeşte clar că afirmațiile lui Radu Popa reflectă o realitate de netăgăduit având ca bază rezultatele investigațiilor mai vechi şi mai noi privind Țara Maramureşului.

Al doilea val al venirii ucrainenilor în Țara Maramureşului s-a oprit în comunitățile româneşti de pe Valea Tisei (Lunca la Tisa, Bocicoi, Crăciuneşti, Virişmort sau Tisa de azi, Câmpulung la Tisa, Remeți) şi-şi are originea tot în Galiția, după cum susțin cercetătorii în domeniu.

Fenomenul a început în secolul al XV-lea şi a continuat intens până în secolul al XIX-lea fiind favorizat de faptul că Galiția şi Țara Maramureşului aveau aceeaşi stăpânire şi lipseau efectiv granițele statale care să-i oprească pe cei care căutau ținuturi unde să poată trăi mai bine între hotarele Imperiului Habsburgic.

Cum putem şti că migrarea s-a petrecut în secolul amintit? Comparând denumirea locurilor menționate în documentele istorice la date diferite. Lunca la Tisa atestată în 1442 "Lonka" [Mihalyi 1900, 314], "villa Olachalis", iar în 1450 localitatea apare în documente sub denumirea ucraineană "Luh" [Mihalyi 1900, 314].

Aceeaşi situație o au şi celelalte localități inițial româneşti în care s-au împământenit ucrainenii veniți în Marmația. Trebuie făcute unele precizări legate de structura populației, din punct de vedere etnic, din localitățile în care s-au aşezat ucrainenii. Dacă Lunca la Tisa şi Remeți, extremele zonei de pe Valea Tisei în care s-au aşezat ucrainenii veniți în al doilea val, românii au fost asimilați de ucraineni, în localitățile Bocicoi, Crăciuneşti şi Tisa ei există şi azi alături de maghiari şi ucraineni. Cauzele pot fi multiple, dar noi credem că fenomenul a fost favorizat oarecum conjunctural de anumite perioade din frământata istorie a Țării Maramureşului.

Al treilea, ultimul şi cel mai recent val de ucraineni stabiliți în Țara Maramureşului a fost înlesnit, în primul rând de anexarea Galiției la Imperiul Habsburgic, act prin care granița dintre acest ținut şi Transilvania este practic desființată. Prin acest fenomen complex al migrației în secolul al XVII-lea ucrainenii populează valea inferioară a râului Vişeu întemeind satele Crasna, Bistra şi Valea Vişeului, care alcătuiesc în prezent comuna administrativă Bistra. În aceste localități există la sfârşit de secol XX populație ucraineană compactă care a continuat să vină pe primitoarele plaiuri maramureşene până la făurirea **României Mari** prin istoricul act de la **1 Decembrie 1918**, adevărată piatră de hotar în istoria românilor, viabilă prin destrămarea "Închisorii Popoarelor" cum era denumit Imperiul Austro-Ungar.

Venirea ucrainenilor pe meleagurile Țării Maramureşului până la începutul secolului XX este dovedită de faptul că huțulii din stânga Tisei îşi cunosc rudeniile de pe malul drept al acestui râu, mai precis de pe malurile Tisei Negre de unde au venit străbunii huțulilor maramureşeni.

Aşezările amintite s-au format pe hotarul muntos al localității Petrova care, din vechime, a fost un puternic centru al nobilimii române din Țara Maramureşului, al "nemeşilor" cum i-a consemnat în documente administrația maghiară respectându-le drepturile şi pretinzându-le să-şi respecte obligațiile ce le avea nobilul față de rege.

Evaluând argumentele istorice, geografice, etnografice şi lingvistice vom constata că aşezările constituite ca efect al emigrărilor formează unități teritoriale ce diferă între ele.

Diferențele se constată în obiceiuri, grai şi sistem onomastic ca urmare a faptului că locuitorii lor au o istorie şi o origine mai mult sau mai puțin diferită, mai precis au venit în perioade istorice diferite şi de pe teritorii diferite chiar dacă toți cei veniți sunt de aceeaşi etnie. Aceste diferențieri sunt specifice şi spațiului românesc şi mai ales Țării Maramureşului în localitățile căreia portul diferă de la sat la sat şi încă nu puțin.

Toate dovezile materiale şi spirituale, dar în special documentele scrise începând cu secolul al XIII-lea ajută la clarificarea tuturor problemelor istorice şi culturale ale Marmației devenită, cu timpul, spațiu multicultural. Perioada ce precede veacul al XIV-lea când documentele consemnează că "se aflau în Maramureş câteva sate de ruteni" [Popa 1970, 55], cum susține istoricul Radu Popa, istoria ucrainenilor din Maramureş înainte de veacul al XIII-lea, când lipsesc documentele "…poate fi luat în discuție numai pe temeiul toponimiei" [Popa 1970, 56].

Pornind de la acest adevăr de necontestat, cercetătorul nu trebuie să privească problema fixist, fiindcă sunt şanse ca arheologia să aducă elemente noi sau probabil altă ştiință cu ajutorul căreia cercetarea să se facă interdisciplinar. Pentru o cât mai dreaptă judecată trebuie să avem în vedere faptul că pătrunderea ucrainenilor în Țara Maramureşului a fost numai dinspre nord fiindcă mai la nord de spațiul românesc s-au aflat şi se află locurile lor de baştină şi că fenomenul migrării a fost influențat de foarte mulți factori care l-au făcut să difere ca intensitate fiindcă rolul determinant l-au avut evenimentele istorice, dar şi cele sociale şi s-a petrecut ca un proces neîntrerupt de-a lungul veacurilor.

Nu trebuie exclus faptul că migrarea etnicilor ucraineni s-a putut petrece atât în cadrul "Comitatului Maramureş", dintr-o localitate în alta a acestuia, cât şi în alte regiuni geografice ale spațiului românesc cum ne-o dovedesc cercetările întreprinse de diferiți cercetători între care se distinge Eugen Janitsek ce în lucrările sale a aprofundat toponimia maramureşeană [Janitsek 1990, 16] împreună cu Ştefan Vişovan [Vişovan 2001].

Fiindcă datele despre ucrainenii din Țara Maramureşului le întâlnim doar în lucrări cu caracter geografic până în prezent, existând foarte puține informații despre această etnie.

Astfel de date, foarte sumare, le întâlnim în studiul geografic, **Maramureşul Românesc** [Dermer, Marin 1931] de Dr. I. Dermer, profesor la Liceul "Dragoş Vodă" Sighet, şi inginer Ioan Marin, şeful Regiei C.A.P.S. Vişeu apărut la Editura "Cartea Românească" din Bucureşti. Lucrarea aceasta era destinată "…elevilor şcolilor secundare din Maramureş ca manual…", dar ea era recomandată şi altor categorii de cititori interesați de "…cunoaşterea ținutului" dar ca şi "Istoria Maramureşului" de Alexandru Filipaşcu apărută la Bucureşti în 1940 şi "Die Maramureş" de Tiberiu Moraru, apărută tot la Bucureşti în 1942, însă în limba germană, nu prezenta cele mai importante date despre ucrainenii din **Maramureşul Voievodal**.

Date mai multe despre ucrainenii din *Marmația* putem afla în *Enciclopedia Ucrainoznavstva***,** vol. IV, pagina 1476, apărută în 1962 sub conducerea ştiințifică a profesorului doctor Vladimir Kubiovici, la Editura *Molode Jetja* din Kiev. Textul restrâns dar foarte dens din menționata lucrare îl informează pe cititor despre viața națională şi culturală a populației ucrainene din sudul Tisei, mai precis din Țara Maramureşului, despre care se afirma că în perioada interbelică era "slab dezvoltată".

Între anii 1920 şi 1940 ucrainenii din **Maramureşul Istoric** au întreţinut strânse legături cu Centrul Ucrainean din Cernăuţi. Autorii enciclopediei ucrainene recunosc meritele Bisericii Greco-Catolice în păstrarea identităţii naţionale a ucrainenilor din Marmaţia precizând că în anul 1930 funcţionau 11 biserici care, subordonate Vicariatului Greco-catolic din România, au avut însemnate realizări socio-culturale.

După 1 Decembrie 1918 şi în special după 22 aprilie 1922, a apărut Legea pentru regimul general al cultelor prin care România Mare garanta drepturi depline tuturor cetăţenilor ei aparţinând bisericilor care activau în conformitate cu legislaţia românească din aceea vreme de avânt general pe toate planurile. Ucrainenii din Ţara Maramureşului au fost reprezentaţi în Parlamentul României Mari de doi deputaţi, Orest Ilniczky şi Teodor Bokotei. În anul 1920, preotul A.Sabo a înfiinţat în oraşul Sighetu Marmaţiei Partidul Rusinilor care: din anumite motive nu a jucat un rol deosebit în viaţa etniei ucrainene din Marmaţia. Probabil din aceste cauze în anul 1931 în Ţara Maramureşului a luat fiinţă filiala Partidului Ucrainean din România, condus de avocatul Ivan Odoviciuk care nu a înregistrat succese deosebite fiindcă din cercetările recente [Gherheş 2002] rezultă că această formaţiune politică a avut orientare naţionalistă şi porniri secesioniste luptând pentru alipirea Maramureşului Istoric la Ucraina.

Etnicii ucraineni din stânga Tisei au fost în martie 1939 în fruntea celor care au acordat ajutor refugiaţilor ucraineni din dreapta Tisei nevoiţi să pribegească din statul lor nou creat Ucraina-Karpatică după lupte crâncene cu armata hortistă.

În perioada 1940–1944 judeţul Maramureş a fost ocupat de horişti iar etnici ucraineni din România au îndurat acelaşi tratament ca şi românii etnicii maghiari şi cei germani fiind privilegiaţii ocupantului.

Între 1944 şi 1945 Ţara Maramureşului este la cheremul armatei sovietice iar în această perioadă tulbure avocatul Ivan Odoviciuk joacă din nou un rol nefast în viaţa Marmaţiei instaurând între 28 ianuarie şi 9 aprilie 1945 un regim ucrainean respins de localnici, între ei numărându-se şi etnicii ucraineni din mai multe localităţi cu populaţie preponderent ucraineană, cum este Bistra şi Valea Vişeului. Datorită opoziţiei ferme a populaţiei maramureşene, începând cu 9 aprilie 1945 Ivan Odoviciuk şi acoliţii săi au fost izgoniţi din **Maramureşul Istoric** unde s-a reinstaurat normalitatea, iar relaţiile româno-ucrainene din ţinut au intrat pe făgaşul lor normal, aşa cum recunoaşte enciclopedia ucraineană citată.

După 9 Mai 1945 se aşterne pacea peste Europa, în Ţara Maramureşului viaţa revine la normal. În baza Reformei învăţământului din România (1948) se înfiinţează şcoli cu limba de predare a tuturor minorităţilor conlocuitoare. Astfel, la Sighetul Marmaţiei ca şi la Siret (jud. Suceava) se înfiinţează licee teoretice (la Suceava – secţie la Liceul Ştefan cel Mare) şi şcoli pedagogice ucrainene (în 1956 şi la Tulcea), iar în localităţile cu populaţie ucraineană – şcoli cu ciclurile primar şi gimnazial. Pentru aceste instituţii de învăţământ (ca şi pentru restul şcolilor celorlalte naţionalităţi conlocuitoare), Editura Didactică şi Pedagogică, din Bucureşti, editează manuale. Pentru populaţia ucraineană din aşezările maramureşene, bucovinene, tulcene şi bănăţene încep să apară bilunarul "Novyi vik" şi versiunea ucraineană a "Îndrumătorului cultural" – "Kulturnyi paradmyk paradmyk". Asemenea condiţii prielnice favorizează oraşul Sighetu Marmaţiei şi fac să

devină unul din centrele de formare a intelectualității ucrainene din România. Tinerii şcoliţi îşi desăvârşesc studiile în țară şi peste hotare, iar cei mai valoroşi dintre ei, prin "Suplimentul literar" de, mai târziu al publicației "Novyi vik", culegerea anuală "Orizonturi" (1979–1989) şi "Editura Kriterion" vor fi lansați pe plan național obținând rezultate de excepție şi vor devenii personalitățile cu care etnia ucraineană din România se mândreşte.

Стаття Йона Петровая "Українські поселення в комітаті Марамуреш" розповідає про багатокультурність Мараморощини – історичної провінції румунського простору. У сучасному повіті Румунії Марамуреш мешкає значна кількість етнічних українців – майже 60% від усієї української національної меншини Румунії.

У статті описано багатокультурне розмаїття Мараморощини й подано основні моменти історії українських поселень від найдавніших часів у колишньому комітаті Марамуреш, який перебував під юрисдикцією Австро-Угорщини до 1918 р.

Ключові слова: Марамуреш, українська меншина, багатокультурність, історія і сучасність.

Статья Иона Петровая "Украинские поселения в комитате Марамуреш" повествует о поликультурности этой исторической провинции румынского пространства. В современном уезде Румынии Марамуреш проживает значительное количество этнических украинцев, составляющих почти 60% от всего украинского национального меньшинства Румынии.

В статье описывается разнокультурие Марамуреша, подаются известия об основных моментах истории украинских поселений с древнейших времён в бывшем комитате Марамуреш, который пребывал под юрисдикцией Австро-Венгрии до 1918 г.

Ключевые слова: Марамуреш, украинскаяое меньшинство, поликультурность, история и современность.

Bibliografie:

1. *Dermer I., Marin I.* Maramureşu Românesc. – Bucureşti: Editura "Cartea românească", 1931. – 98 p.
2. *Dermer I., Marin I.* Maramureşul Românesc. – Bucureşti: Cartea Românească, 1933. – 129 p.
3. *Filipaşcu Alexandru*. Istoria Maramureşului. – Bucureşti, 1940. – 190 p.
4. *Gherheş Ilie*. Maramureşul între Dictatul de la Viena şi Conferința de pace de la Paris (30 august 1940 – 10 februarie 1947). – Baia Mare, 2002. – 204 p.
5. *Janitsek Eugen*. Contribuții la studiul relațiilor lingvistice româno-ucrainene (Onomastica din Maramureş). – Cluj-Napoca, 1978. – 153 p.
6. *Janitsek Eugen*. Apelative topice huțule de origine românească în Maramureş // "Studii de onomastică V". – Cluj, 1990. – 160 p.
7. *Janitsek Eugen, Vişovan Ştefan*. Stratul vechi românesc al toponimiei din Rona de Sus (județul Maramureş) // "Cercetări de lingvistică". – Nr.1. – Cluj, 1969. – P. 101–108.*Kacso Carol.* Comori preistorice din Țara Maramureşului. – Baia Mare, 1992. – 130 p.
8. *Mihalyi Ioan.* Diplome Maramureşene din secolul XIV şi XV. – Sighet, 1900. – 401 p.
9. *Morariu Tiberiu.* Die Maramureş. – Bukarest: Die Dacia-Bücher, 1942. – 59 p.
10. *Reguş Corneliu.* Discuții în jurul termenilor etnici "Ruthener şi "Ukrainer" // "Curierul ucrainean". – Nr. 98–99/2002. – P. 3–19.
11. *Popa Radu*. Țara Maramureşului în veacul al XIV-lea. – Bucureşti: Editura Academiei, 1970. – 135 p.
12. *Vişovan Ştefan*. Interferențe româno-ucrainene în toponimia Maramureşului. – Baia Mare: Editura Umbria, 2001. – 207 p.

УДК 82-311.1

PROBLEMA INDIVIDULUI ŞI SOCIETĂŢII ÎN CREAŢIA LUI F.M. DOSTOEVSKI ŞI EXISTENŢIALIŞTILOR FRANCEZI

Diana Tetean
conf., dr. la catedra de filologie slavă a facultății de litere
din Universitatea "Babeş-Bolyai" Cluj-Napoca (România)

Articolul urmăreşte tratarea personalității umane în creația lui F.M.Dostoievski şi a existențialiştilor francezi. Complexa interrelație ce se stabileşte între individ şi societate, înstrăinarea şi toate repercursiunile ei, precum şi alternativele găsite de scriitori pentru această însingurare, este urmărită în opere de referință ale lui Dostoievski *Crimă şi pedeapsă, Omul din subterană, Demonii*, *Frații Karamazov*, Sarte – *Greața, Muştele*, Camus – *Străinul, Căderea, Ciuma, Nunta.*

Cuvinte cheie: Dostoievski, existențialism, înstrăinare.

Literatura din toate timpurile plasează în centrul operelor sale omul, încercând să prezinte multilateral personalitatea lui, să povestească despre viața lui, cu bucuriile şi tristețile, sentimentele, gândurile, visele şi idealurile sale.

"Niciodată – scrie M.Heidegger – omul nu a constituit în aşa măsură o problemă ca în epoca noastră. Niciodată el nu s-a ocupat atât de propria persoană, niciodată literatura nu s-a învârtit în jurul *eu*-lui subiectiv, respingând importanța tuturor celorlalte probleme, aşa cum o face existențialismul" [Heidegger 1968, 200].

Neîncetatele crize, care treceau una în alta, cele dour războie mondiale, distrugerea valorilor absolute, şubrezenia oricăror norme, l-au adus pe om la ideea că poate să găsească sprijin doar în sine însuşi, în propriul *eu*. De aici şi decurge sentimentul înstrăinării individului de societate. O expresie deosebit de pregnantă a acestui conflict existențialiştii l-au găsit în creația lui F.M.Dostoievski, care a plasat în centrul filosofiei sale "soarta unei personalități individuale concrete" [Достоевский – художник и мыслитель 1972, 213].

F.M.Dostoievski viseză la un viitor minunat, luminos, dar pentru aceasta ar trebui să existe "o armonie absolută" între oameni, între om şi lume. Dar, după cuvintele lui Dostoievski, în lumea capitalului societatea se destramă şi fiecare individ se închide în sine, se izolează. Se ascunde în subterana sa Omul din subterană, se înstrăinează de oameni Radion Raskolnikov, se simte singur Ivan Karamazov.

Singuri sunt şi eroi existențialiştilor: Antoine Roquentin şi Mersault, Jean-Baptiste Clemence şi Oreste.

În lumea absurdă în care trăiesc, este imposibil să realizezi un contact permanent cu alți oameni, este imposibilă o prietenie sau iubire profundă. Camus susține că oamenii sunt singuri, dar nu realizează întotdeauna acest lucru. Ei continuă să-şi trăiască viața cotidiană, anostă, până când nu se întâmplă în viața lor ceva neobişnuit, care şi scoate din făgaşul obişnuit şi obligă să privească în jur. Doar atunci lumea se prezintă conştiinței lor altfel, doar atunci vor înțelege, că sunt "străini" şi că şi desparte de societate o adevărată prăpastie.

Existențialismul a făcut această prăpastie de netrecut, deoarece şi-a fundamantat filosofia pe opoziția netă între *l'étre-en-soi* şi *l'étre-pour-soi,* ca două tipuri diferite de existență.

Pe de-o parte se află lumea materială, lipsită de conştiință (*l'en-soi*), iar pe altă parte – conştiința umană (*le pour-soi*). Omul aparține celui de-al doilea tip de existență (*le pour-*

soi), deoarece e înzestrat cu conştiinţă, cu toate că are şi anumite trăsături, care îl împing spre lumea materială. Omul este materie, prin corpul său care se opune conştiinţei sale, prin trecutul său, care se opune viitorului, prin situaţia sa, care e opusă libertăţii sale, şi, în ultimă instanţă, prin moartea sa, care e opusă devenirii sale [Ghite 1967, 50].

Astfel, existenţialiştii separă complet omul de restul lumii. Concepţia lor este profund subiectivă, deoarece totul depinde de *eu-l*, plasat în centrul universului. Lumea materială şi în general tot ce ne înconjoară există doar în măsura în care conştiinţa noastră se îndreaptă spre ea, "conştientizează" existenţa ei. Este momentul, despre care îşi aminteşte cu emoţie Antoine Roquentin din romanul lui Sartre *Greata*: "l'existence me pénètre partout, par les yeux, par le nez…" [Sartre, 1972]. Acest pas este unul dintre cele mai importante în viaţa unui om. Este o punte metafizică obligatorie în existenţa omului. La sfârşitul romanului, Sartre îşi aduce eroul la o nouă percepţie a lumii. Doar acum Antoine înţelege diferenţa dintre verbele *a fi* (*être*) şi *a exista* (*exister*), doar acum el poate cu adevărat să separe conştiinţa de lumea materială.

Prin identificarea omului cu conştiinţa sa, existenţialiştii crează, în pofida aspiraţiei lor spre concret, imaginea unui om abstract, asocial. Spre deosebire de ei, Dostoievski reprezintă întotdeauna oameni concreţi, care trăiesc într-o societate determinată – societatea secolului al XIX -lea, oameni ce încearcă să schimbe tocmai această societate. Eroii săi sunt plini de viaţă, de energie, şi luptă cu neajunsurile acestei lumi, în timp ce eroii existenţialiştilor sunt caracterizaţi adesea prin lipsă de vlagă, tocirea simţurilor. Acelaşi Antoine Roquentin, după cum pe bună dreptate observă V. Erofeev, poate fi tratat în două feluri: Ca un personaj real minus *x* calităţi omeneşti sau ca o schemă filosofică personificată plus *y* veridicitate omenească" [Ерофеев 1975, 13].

Eroii lui Dostoevski sunt oameni, care "nu doar pot, dar chiar trebuie să existe în societatea noastră" recunoaşte însuşi autorul [Достоевский 1956, том 4, 133].

Când citim, de exemplu *Crimă şi pedeapsă*, aflrm nu doar povestea lui Radion Raskolnikov, care, în timp ce trăia în cămăruţa sa sărăcăcioasă, a creat teoria despre "permisiunea vărsării de sânge după conştiinţă", dar şi despre viaţa aproape a tuturor păturilor sociale ale Petersburgului. Povestea lui Rodion se transformă într-o largă frescă socială. Prin faţa ochilor noştri trec suferinţele familiei obidite a lui Marmeladov, figura lugubră a bătrânei cămătărese, a afaceriştilor Lujin şi Svidrigailov. Astfel, în roman există câteva linii narative, care se desfăşoară în paralel sau se intersecează. Scriitorul îl aduce pe Rodion faţă în faţă cu diverşi oameni, pentru a scoate la iveală şubrezenia ideilor sale, chinurile sale morale, ca să-l aducă în ultimă instanţă la smerenie. Fiecare dintre aceşti oameni reprezintă o oglindă, în care se reflectă Raskolnikov şi ele se completează reciproc şi crează imaginea eroului.

Spre deosebire de *Crimă şi pedeapsă*, în romanul lui Sartre *Greata* există doar o linie narativă. Aflrm prea puţin despre personajul principal, şi anume că locuieşte într-un mic oraş de provincie, unde scrie un roman la care renunţă în favoarea unui nou roman, de astă dată despre propria viaţă. Acesta este tot ce ştim despre el. Singurul om cu care autorul îl face să se întâlnească este un autodidact, un erou nu mai puţin duplicitar, dar şi din această întâlnire aflrm prea puţin. Cu toate că romanul este scris ca un jurnal intim, avem mereu impresia că nu vedem "adevărata" faţă a eroului, că el se ascunde după o mască, pe care ar fi putut să o îmbrace oricine.

Dacг pe Rodion nu ni-l putem imagina altfel decât ca pe un student sărac din Petersburgul anilor 60–70 ai sec. al XIX-lea, pe Antoine putem uşor să-l transpunem nu doar în orice oraş, dar chiar şi în altă epocă. Eroul pare plat, lipsit de consistenţă şi profunzime. Şi unul şi celălalt sunt singuri şi caută izolarea. Dar, dacă la Rodion această dezbinare de societate este urmarea directă a crimei comise, singurătatea lui Antoine este mai degrabă de ordin metafizic. Pe Rodion Raskolnikov îl apasă despărţirea de societate, de ceilalţi, faptul că a ridicat un zid între el şi societate, în timp ce Antoine consideră acesta o stare normală, doar după cum spunea Sartre "l'enfer c'est les autres!" şi nici nu încearcă să-şi facă prieteni.

Motivul însingurării, a înstrăinării de societate apare deosebit de pregnant în romanul *Străinul* al lui A.Camus. Ca şi Roquentin, Mersault, principalul erou al romanului, este străin oamenilor, care îl înconjoară – nu îl interesează nici viaţa lor, nici sorţile lor, ei îi sunt indiferenţi. "Mi-e totuna", "mi-e indiferent" – spune el când mama sa se stinge într-un azil de bătrâni; când Mary, logodnica lui, îl întreabă dacă o iubeşte şi dacă vrea să se căsătorească cu ea; când patronul vrea să îl trimită în străinătate; când Raymond vrea să devină prietenul său. "Raymond m-a mai întrebat, dacă vreau să fiu prietenul lui. I-am spus că-mi era totuna". "Mi-era totuna să fiu sau nu prietenul lui şi el se părea să dorească într-adevăr acest lucru" [Camus 1968, 25, 28].

Acestei indiferenţe a eroului faţă de cei din jur i se opune net Raskolnikov, care îşi iubeşte sincer mama şi sora, şi căruia "nu îi este totuna" ce vor crede ele în clipa în care vor afla despre crima săvârşită. Nu îi este indiferent nici prietenul său Razumihin, nici nenorocirile familiei Marmeladov. Cu toate că nu este bogat, el le lasă ultimii săi bani, pentru a-i ajuta pe copiii înfometaţi. Câtă iubire profundă şi curaj reiese din gestul lui de a intra într-o casă incendiată şi a salva un copil. Dar, în pofida acestor fapte, Raskolnikov se simte străin societăţii în care trăieşte, el se simte străin de toţi, chiar şi de oamenii simpli. Să ne amintim cum la îcnă simte cu acuitate înstrăinarea sa de oamenii "obişnuiţi".

Străin, inutil, fără sг fie legat de popor sau patrie se simte şi un alt erou al lui Dostoievski – Stavroghin. "De Rusia nu mă leagă nimic, în ea totul mi-e străin, ca şi în altă parte" [Достоевский 1957, том 7, 701]. Această înstrăinare de popor, de oameni e legată la el de aceeaşi indiferenţă, pe care o observăm şi la Mersault.

Indiferenţă faţă de cei din jur, faţă de suferinţa şi lacrimile celorlalţi, faţă de moartea lor, se întâlneşte şi la Omul din subterană şi la Clemence. Oameni fără ideal, oamenii din subterană nu sunt capabili de sentimente sincere, profunde. Ei nu pot să simtă nici iubirea, nici prietenia. "Eu am învăţat să mă mulţumesc cu simpatia. O afli mai uşor şi nici nu obligă la nimic. "Vă asigur de toată simpatia mea", iar în sinea ta îşi şi spui: "Şi acum să trecem la altceva". E un sentiment de prim-ministru… Cu prietenia nu-i la fel. Se dobândeşte greu şi numai cu timpul, dar când, în sfârşit, o ai, nu mai poţi scăpa de ea cu una cu două, şi, vrând-nevrând, trebuie să-i faci faţă" [Camus 1968, 119] – spune Clemence. Pentru el, ca şi pentru Omul din subterană "nimic nu are însemnătate" [Camus 1968, 132]. Dar cel care duce această indiferenţă la limită, este, probabil, Kirillov din *Demonii*, doar el este cel care declară: "Îmi este totuna dacă să trăiesc sau nu" [Достоевский 1957, том 7, 123].

Acest "îmi este totuna" îl chinuia pe Dostoievski la fel de mult ca şi altă formulă, pe care cu acelaşi cinism o pronunţă unii dintre eroii săi: "eu am dreptul". Doar acest "mi-e

totuna" e aruncat adesea din comoditate, pentru faptul că pe erou nu îl interesează nimic în lume, în afară de propria persoană, şi duce, în ultimă instanță, la faptul că se poate pune semnul egalității între viață şi moarte, iar acest lucru Dostoievski nu îl putea permite. "Îmi este indiferent" înseamnă că nu putem să credem în cele mai bune sentimente omeneşti – iubire, prietenie, înseamnă că nu trebuie să luptăm împotriva nedreptății în lume, înseamnă că doctorul Bernard Rieux (*Ciuma*) nu are de ce să îngrijească bolnavii, că Ivan Karamazov nu are de ce să se răscoale împotriva chinurilor copiilor. "Îmi este indiferent" înseamnă nu doar faptul că Kirillov poate să se omoare, dar şi faptul, că nu are nici o importanță, dacă tiranul Caligula îi omoară pe alții. Doar şi el în piesa cu acelaşi titlu, repetă aceeaşi formulă.

Toți eroi, care repetă aceste cuvinte, aparțin subteranei, care joacă un rol important atât în creația lui Dostoievski, cât şi a continuatorilor săi existențialişti. După opinia lui V. Şestov, Dostoievski a demonstrat fără urmă de tăgadă că subterana este singura lume justificată de rațiune. A rămâne în subterană este singura ieşire în societatea dată şi omul o alege, deoarece o consideră cea mai bună.

Să urmărim două opere legate neîndoielnic una de cealaltă – *Omul din subterană* a lui Dostoievski şi *Căderea* lui Camus, în care apare pregnant acest motiv. Ambele opere sunt scrise sub forma spovedaniei unor oameni ce se "căiesc" pentru faptele lor necinstite: Omul din subterană, fost funcționar, al cărui nume nu e menționat şi Jean-Baptiste Clemence – un judecător ce se căieşte.

Ambii judecă societatea strâmb alcătuită, dar nu pentru a o face mai bună, ci pentru a se justifica pe sine înşişi, faptele lor josnice.

Atât Dostoievski, cât şi Camus trec printr-o dialectică complexă declarațiile eroilor lor, această falsă spovedanie. Clemence începe cu faptul, că omul nu are dreptul să fie judecătorul altuia şi termină prin a-i critica pe toți. Şi el, şi Omul din subterană se critică pe sine, doar pentru a avea dreptul, ca la sfârşitul spovedaniei lor "sincere" să treacă la critica, iar apoi învinovățirea societății şi, în general, a lumii, pentru faptul că sunt neonsemnați, nefericiți din propria vină. (De altfel ei şi trec la sfârşitul spovedaniei de la *eu* la *noi*). Ambii s-au ascuns în subterană, ca într-o cochilie, pentru ca apoi să sfideze lumea, care le este absolut indiferentă şi pe care o disprețuiesc. Ei îi urăsc pe toți şi pe fiecare în parte, visând să le facă rău oamenilor. Ei s-au retras în subterană doar pentru că se cred "superiori" altora. Clemence declară, că se simte întotdeauna un ales, mai presus decât alții [Camus 1968, 118]. Ei doresc "să aibă dreptul" "să-şi îngăduie orice" [Camus 1968, 199; Достоевский 1956, том 4, 156].

Dar aceşti eroi s-au retras în subterană şi dintr-o altă cauză: amândoi au conştiința încărcată. Şi tocmai acest lucru ei nu pot să le ierte oamenilor. Acesta este singurul lucru care îi înjoseşte în proprii ochi. Omul din subterană nu poate să-i ierte Lizei, că este mai bună decât el, că este Om, iar Clemence îi reproşează întregii omeniri faptul, că atunci când tânăra femeie s-a aruncat în apă, el nu a salvat-o, din cauza apei prea "reci". El o imploră să se mai arunce o dată, pentru a-i da posibilitatea să o salveze şi să se salveze împreună cu ea. Dar îşi aminteşte, că apa ar fi fost la fel de rece, iar el nu ar fi dorit din nou s-o salveze. Aşa că se consolează rapid: "Dar să nu ne neliniştim! Acum e prea târziu... Din fericire!" [Camus 1968, 204].

Spre deosebire de Omul din subterană, Clemence se autoproclamă un om al zborului "la înălțime", negându-şi apartenența la subterană. El adoră înălțimile [Camus 1968, 114]. Dar folosind metoda demonstrației plecând de la contrariu, Camus îl face pe erou să mărturisească ceea ce iubeşte: "Îmi place răsuflarea apei mucede, mirosul frunzelor uscate care putrezesc în canal şi acela, funebru ce urcă dinspre şalupele pline cu flori. Nu, nu, gustul ăsta n-are nimic morbid, credeți-mă. Dimpotrivă... Adevărul e că fac tot ce-mi stă cu putință ca să admir aceste canale" – [Camus 1968, 128].

Ca şi Omul din subterană, Clemence este duplicitar. În fața noastră apare ba "fața", ba "reversul" medaliei. Ambii eroi se ascund mereu, încercând să nu-şi arate adevărata față. Dar, treptat, în fața noastră, apar tot mai clar portretele lor dezgustătoare.

Portretele lor se completează cu noi trăsături, până ce în fața noastră apar despuiate de orice văluri cinismul, individualismul, egoismul, toate duse la extrem.

"Eu doresc să nu fiu deranjat, întreaga lume o vând pentru o copeică. Lumea să se prăbuşească sau eu să nu-mi beau ceaiul? Voi răspunde, ca lumea să se prăbuşească, iar eu să-mi beau ceaiul pentru totdeauna! – strigă Omul din subterană" [Достоевский 1956, том 4, 237]. "Cum să-i bagi pe toți la apă, ca să ai dreptul să te usuci tu singur la soare?" – îi răspunde parcă Clemence [Camus 1968, 196].

Ideile şi faptele lor, ura față de oameni, plăcerea pe care o găsesc în propria umilire şi umilirea altora îi duce la un cumplit amoralism.

De acest amoralism se tem Dostoievski şi Camus şi din acest motiv protestează împotriva lui, fiecare folosind propriile mijloace artistice. Dostoievski prezintă în opoziție cu morala eroului său două alte moduri de a trăi: cel al lui Zverkov şi cel al Lizei. Dacă pe Zverkov îl putem considera un dublu al Omului din subterană (cu mențiunea că el nu s-a retras în subterană), în Liza autorul a arătat o posibilă cale, care te scoate din subterană. O altă cale o alege Camus. Eroul său Clemence "nu este confruntat cu nimic, doar cu el însuşi" [Camus 1971, 54]. Minând bazele societății rău alcătuite şi prezentând gradul cel mai înalt de individualism al unei personalități, care este "ansamblul defectelor generației noastre în toată plenitudinea dezvoltării lor" [Camus 1971, 53], Camus nu îi opune eroului pe nimeni şi nimic, nu îi dă firul Ariadnei pentru a ieşi din labirintul acestui Minotaur egoist. Într-o oarecare măsură, căderea lui Clemence este simbolizată de canalele Amsterdamului, care parcă definesc un spațiu închis, un spațiu fără ieşire – dacă ai păşit în teritoriul său nu te poți elibera şi trebuie să mergi spre centru, cufundându-te tot mai mult în noroi. Ni se pare interesant şi acel fapt, că el îl atrage în labirintul său mălos şi pe interlocutor, care nu cunoaşte locul, şi doar ajungând în centrul "iadului", îşi dă jos masca, dezvăluindu-şi "esența şi încercând să-l atragă şi pe el în capcană". Deci joacă, într-o oarecare măsură, rolul diavolului-seducător, în funcție de interlocutor. "Diferența fundamentală între cele două nuvele este că în *Căderea* dialogul, tragicul, afirmarea lucidă a caritățiî şi a iertării rămân *implicite*, în timp ce în *Omul din subterană* ele sunt *explicite*" [Camus 1971, 68].

Individualismul eroilor duce în ultimă instanță la faptul că ei neagă orice valoare morală, punându-şi întrebarea: ce este mai important: valoarea absolută sau capriciul absolut, care "păstrează ceea ce-i cel mai important şi mai drag", după cum se exprimă Omul din subterană, "adică personalitatea noastră şi individualitatea noastră" [Достоевский 1956,

том 4, 161]. El n-ar fi putut să răspundă altfel, deoarece şi-ar fi negat "esenţa" de om din subterană, altfel nu ar fi putut să-şi opună propriul *eu* celorlalţi. "Eu sunt singur, iar ei sunt toţi" – afirmă Omul din subterană [Достоевский 1956, том 4, 169]. Oare nu s-au transformat aceste cuvinte ale lui în formula sartriană "l'enfer c'est les autres"? Este doar aceeaşi afirmaţie, dusă până la limitele sale extreme. În acest fel, Sartre închide conştiinţa omenească în scoica sa, dându-i posibilitatea autoadmirării permanente. "Toată viaţa am avut, totuşi, o mare dragoste: dragostea de mine însumi" – recunoaşte şi Clemence al lui Camus [Camus 1968, 138]. Cu siguranţă de astă dată el nu se preface. El se imagina întotdeauna pe o culme, de unde putea cu o privire scrutătoare, autoritară să îi privească pe toţi ceilalţi, acel furnicar, despre care ne vorbeşte cu dispreţ şi Omul din subterană.

Acest laitmotiv al omului-insectă se întâlneşte adesea în operele lui Dostoievski. El începe cu acelaşi Om din subterană, care nu doar că compară întreaga omenire cu un furnicar, dar ni se şi confesează, că visează adesea să devină o insectă. Acest motiv trece şi prin operele mai târzii ale lui Dostoievski şi duce spre operele scriitorilor sec. al XX-lea: *Căderea* lui Camus, *Muştele* lui Sartre, *Metamorfoza* lui Kafka.

"Oare eu nu sunt o ploşniţă, o insectă rea? E de ajuns să spui-Karamazov" – declară Dmitri Karamazov. "Sunt o ploşniţă şi declar cu toată umilinţa, că nu pot înţelege nimic, de ce e aranjat totul astfel" – repetă aceeaşi idee Ivan Karamazov, ca să se liniştească pentru faptul că nu poate răsturna, recrea lumea [Достоевский 1980]. Aproape întotdeauna aceşti continuatori ai Omului din subterană se autoproclamă insecte, "creaturi tremurătoare" [Достоевский 1956, 277] doar pentru a-şi demonstra opusul, că nu sunt insecte, ci "oameni neobişnuiţi", "noii Napoleoni", care vor să schimbe lumea.

Acestor teorii ale noului supraom, Dostoievski îi opune iubirea de oameni, adevăratul umanism. "Cum omul este un păduche?!" – exclamă cu uimire Sonea Marmeladova, ca răspuns la declaraţia lui Raskolnikov, că a omorât nu o bătrână, ci un păduche "nefolositor", "mizerabil", "drunător" [Достоевский 1956, 413], şi în exclamaţia sa răsună îngrijorare, durere, iubire profundă pentru om.

Dar ce poate să se opună acestor tendinţe egocentriste? Dostoievski şi scriitorii existenţialişti simt că totul, chiar şi dacă este îndreptat împotriva unei societăţi nedrepte, va duce la exclamaţia lui Clemence: "Eu, eu, eu, iată refrenul neîncetat al vieţii mele!" [Camus 1968, 131] şi la proclamarea samavolniciei. Iată de ce, în a doua parte a creaţiei sale, Sartre trece treptat de la *existenţa pentru sine* (*l'être pour-soi*) la existenţa pentru alţii (*l'être pour-l'autre*), de la particular spre general, de la individ spre societate şi istoria sa [Ghişe 1967, 96].

În piesa sa *Muştele*, care reia într-o versiune nouă mitul antic despre Oedip, Electra şi Oreste, eroul principal, Oreste luptă nu doar pentru propria libertate, ci şi pentru libertatea celorlalţi.

Albert Camus caută scăpare în solidaritatea oamenilor în faţa nenorocirii, în faţa ciumei, care cuprinde nemilos oraşul.

Spre deosebire de el, Dostoievski caută scăpare în religia creştină, care propovăduieşte smerenie şi iubire de oameni. El considera, că doar prin iubire "concretă" şi compasiune faţă de oameni poţi să scapi de atracţia antiumanismului.

Pe o altă cale merge Camus. Renunţând la posibilitatea salvării cu ajutorul religiei, el caută o nouă cale în afara lui D-zeu şi o găseşte în ideea solidarităţii tuturor oamenilor. Eroul său, doctorul Rieux, din romanul *Ciuma*, luptă cu abnegaţie pentru viaţa oamenilor, neprecupeţindu-şi forţele pentru salvarea bolnavilor. Dar ştiind împotriva a ce luptă, el nu înţelege în numele a ce luptă: "Nimic de pe lume nu merită să te facă să renunţi la ceea ce iubeşti. Şi totuşi am renunţat şi eu, fără să ştiu pentru ce" [Camus 1965, 190]. De aici decurge, după opinia lui Dumitru Ghişe, că el doar îşi făcea datoria [Ghişe 1967, 151].

Astfel, ideea solidarităţii se dovedeşte a avea o bază destul de şubredă la Camus. Dar omul nu poate să trăiască absolut străin de societate. Dacă societatea înseamnă pentru Camus o lume a oamenilor singuri, liberi, dar dezbinaţi prin subiectivitatea lor, Camus găseşte o compensare pentru această "înstrăinare" de istorie în universul naturii. Omul poate fi fericit doar în sânul naturii: "Iubesc această viaţă cu toată fiinţa mea şi vreau să vorbesc de ea în libertate: ea îmi dăruieşte orgoliul condiţiei mele de om. Totuşi, mi s-a spus adesea; n-avem de ce fi mândri. Ba da, avem de ce: acest soare, şi marea, inima mea zvâcnind de tinereţe, (...) şi imensul decor galben şi albastru în care dragostea se întâlneşte cu gloria. (...) Aici totul mă lasă intact, nu renunţ la nimic din mine însumi, nu pun nici o mască: mi-e de ajuns să învăţ cu răbdare dificila ştiinţă de a trăi, ce face cu prisosinţă cât toate regulile lor de bună purtare" [Camus 1968, 55].

În romanul său *Străinul*, Camus a vrut să creeze un nou Adam, un individ care trăieşte "după legile naturii" şi din acest motiv este liber şi fericit.

Să ne amintim descrierea naturii la Dostoievski în finalul romanului *Crimă şi pedeapsă*. Doar după ce inima lui Raskolnikov a simţit măreţia naturii, a vibrat la frumuseţea sa, ea poate să renască şi să devină "un nesecat izvor de viaţă pentru inima celuilalt" [Достоевский 1956, 589]. Natura, după ce şi-a primit fiul rătăcitor, îl redă din nou oamenilor.

Dar nu întotdeauna natura joacă acest rol. Cel mai adesea ea rămâne indiferentă faţă de oameni, nu răspunde la bucuriile şi necazurile lor, iar omul nu poate să-şi găsească în această "mare sărbătoare permanentă", în care "fiecare fir de iarbă creşte şi e fericit", locul său. Natura veşnică nu îşi primeşte fiul muritor, condamnându-l la singurătate. Natura rămâne adesea indiferentă şi străină faţă de eroi dostoievskieni. Dostoievski recurge destul de rar la descrieri de natură, deoarece îl interesează prea puţin relaţiile omului cu ea. Propunându-şi să descrie psihologia eroilor săi, să înţeleagă modul lor de a gândi, scriitorul arată că ideile şi faptele lor nu doar depind, dar şi sunt determinate de societate.

Spre deosebire de el, scriitorii existenţialişti, acordând un rol exagerat *eu*-lui subiectiv, au răsturnat relaţia cauzală obiect-subiect, societate-individ, punând individul deasupra societăţii.

У статті Діани Тетеан-Вінцелер "Проблема індивідуума та суспільства у творчості Ф.М.Достоєвського та французьких екзистенціалістів" розглянуто тлумачення людської особистості у творчості Ф.М.Достоєвського та французьких письменників-екзистенціалістів. Складний зв'язок, який установлюється між людиною та суспільством, відчуження та його наслідки, як і знайдені письменниками альтернативи, розглянуто в таких творах, як "Злочин і кара", "Людина із підпілля", "Біси", "Брати Карамазови" Достоєвського, "Нудота" Сартра, "Сторонній", "Падіння", "Чума" Камю.

Ключові слова: Достоєвський, екзистенціалізм, відчуження.

В статье рассматривается трактовка человеческой личности в творчестве Ф.М.Достоевского и французских экзистенциалистов. Сложная связь, которая устанавливается между человеком и обществом, отчуждение и его последствия, как и альтернативы, найденные писателями, рассмотрены в таких произведениях, как *Преступление и наказание*, *Человек из подполья*, *Бесы, Братья Карамазовы* Достоевского, *Тошнота* Сартра, *Посторонний, Падение, Чума* Камю.
Ключевые слова: Достоевский, экзистенциалисты, отчуждение.

The article analyses the different ways in which human personality appears in the works of F. M. Dostoyevsky and those of the French existentialists. The complex interrelation established between the individual and society, the alienation and the array of repercussions deriving from it, as well as the alternatives proposed by these writers to this alienation, is depicted by Dostoyevsky in *Crime and Punishment*, *Notes from the Underground*, *The Demons*, *The Brothers Karamazov*, by Sartre in *Nausea*, *The Flies*, and by Camus in *The Stranger*, *The Fall*, *The Plague* and *The Wedding*.
Key words: Dostoyevsky, existentialism, alienation.

Bibliografie:

1. *Alberes R. M.* Istoria romanului modern. – B.: Ed.PLU, 1971. – 180 p.
2. *Balotă Nicolae*. Lupta cu absurdul. – B.: Ed.Univers, 1971. – 559 p.
3. *Camus Albert*. Căderea, în Exilul şi împărăția. – B.: Ed.PL, 1968. – P. 97–204.
4. *Camus Albert*. Ciuma. – B.: Ed.PL, 1965. – 272 p.
5. *Camus Albert*. Nunta. În Exilul şi împărăția. – B.: Ed.PL, 1968. – P. 49–96.
6. *Camus Albert*. Străinul. În Străinul. Ciuma. – B.: Ed. PL, 1968. – P. 1–100.
7. *Camus Albert*. Sources et influences. Vol. 4. Textes réunis par Brian T. Fitch // "La revue des lettres modernes". Nr. 264–270, 1971(3). – P. 19–71.
8. *Ghişe Dumitru*. Existențialismul francez şi problemele eticii. – B.: Ed. Ştiințifică, 1967. – 180 p.
9. *Heidegger M*. Kant und das Problem der Metaphysyk. – Frankfurt a.M, 1968. – 282 p.
10. *Ianoşi Ion*. Dostoievski "tragedia subteranei". – B.: Ed.PLU, 1968. – 451 p.
11. *Sartre Jean-Paul*. La nausée. – Paris: Ed. Galimard, 1972. – 145 p.
12. *Достоевский Ф.М.* Бесы. // Достоевский Ф.М. Собрание сочинений в десяти томах. – М.: Гос изд. худ. лит., 1957. – Т.7. – 224 с.
13. *Достоевский Ф.М.* Братья Карамазовы. – М.: Правда, 1980. – 527 с.
14. *Достоевский Ф.М.* Записки из подполья. // Достоевский Ф.М. Собрание сочинений в десяти томах. – М.: Гос изд. худ. лит., 1956. – Т.4. – 610 с.
15. *Достоевский Ф.М.* Преступление и наказание. – М.: Гос изд. худ. лит., 1956. – 530 с.
16. *Достоевский – художник и мыслитель*. Сб. статей. – М.: Художественная литература, 1972. – 687 с.
17. *Ерофеев В.В.* Достоевский и французский экзистенциализм. Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата филологических наук. – Москва, 1975. – 24 с.

УДК 82-143

11 ELEGII, DE NICHITA STĂNESCU TRADUSE ÎN LIMBA UCRAINEANĂ

Bout Odarca
Universitatea Babeş-Bolyai din Cluj Napoca (România)

First, the paper aims to make known the work of a great Romanian poet which represents undoubtedly a landmark of contemporary Romanian poetry, as a whole, and through this single cycle of 11 elegies we want to prove the poet's capacity to overcome any stylistic convention.

Secondly, we wanted to make known the successful translation of Stănescu's poems in the context of intercultural communication by the poet Paul Romaniuc, his ability to save the poetic image, the poetic feeling with and beyond words.

We hope that information in this aspect will be helpful to any Ukrainian interested in the Romanian contemporary poetry.

Key words: Nichita Stănescu, 11 elegies, Paul Romaniuc.

Argument:

Chiar dacã despre Nichita Stãnescu s-a scris foarte mult încã din timpul vieții, chiar dacã s-a spus tot ce se poate spune în legãturã nu numai cu poezia sa, ci şi cu poezia în general, m-am oprit asupra creației stãnesciene din cel puțin douã motive.În primul rând, pentru cã este poetul meu preferat încã din anii de liceu, atunci când am avut fericita ocazie de a-l cunoaşte personal la o întâlnire cu adolescenții. Mi-a rãmas întipãrit în minte ca un uriaş cu ochii albaştri, unici în felul lor, greu de uitat. În al doilea rând, cred cã participarea mea la acest simpozion la care se dezbat probleme actuale ale filologiei contemporane este un moment oportun de-a face cunoscutã traducerea poeziei stãnesciene în contextul comunicãrii interculturale.

Prezentarea traducãtorului

Volumul **11 elehiy ta inshi poeme,** Nikhita Stenesku a apãrut în 2008 la Editura Echim în traducerea lui Paul Romaniuc.

Paul/Pablo Romaniuc este membru al Uniunii Scriitorilor din România şi Ucraina.

Cărți publicate în limba ucraineană: "Zamok perelitnyh ptahiv" ("Castelul păsărilor călătoare"), versuri, Editura Kriterion, Bucureşti, 1976; "Neporocinist movceannea" ("Castitatea tăcerii"),versuri, Editura Kriterion, Bucureşti, 1978); "Nepovernennea" ("Drum fără întoarcere"), roman, Editura Kriterion, Bucureşti, 1981; "Spectry"("Spectre"), versuri, Editura Kriterion, Bucureşti,1986); "Nespokkij plynnosti" ("Neliniştea curgerii"), versuri, Editura Kriterion, Bucureşti, 1994); "Sorocika Nesusa" ("Cămaşa lui Nesus"), roman-eseu, Editura Kriterion, Bucureşti, 1997; "Dzvone poludnia"("Clopoteleamiezii"), versuri, Editura Krite-rion, Bucureşti, 1999; "Elehiji Zarathustre"("Elegiile lui Zarathustra"), versuri, Editura Mustang, autorului, plus un ciclu de poezii scrise în limba română), Editura Echim, 2007; "Surăsul călătorului"- Selecție, traducere şi prefață – în limba ucrai-neană. Antologie de poezie din creația poetului Echim Vancea, Editura Limes, 2007; "11Elegii şi alte poeme" – Selecție, traducere şi prefață – în limba ucraineană. Antologie, poezii din creația poetului Nichita Stănescu, Editura Echim, 2008; "Fiecare îşi are locul său"- Selecție şi traducere în limba ucraineană. Antologie de poezie din creația poetului Vasyl Makhno, din SUA, Editura

Scrisul românesc, Craiova, 2009; "Monolog în Pantheon sau Curcubeul deasupra Stixului", Editura RCR Editorial, Bucureşti – 2009.

Pentru creațiile sale este răsplătit cu premii literare: Premiul Asociației "Ivan Franko", Chicago, 1982, pentru romanul "Drum fără întoarcere", Editura Kriterion, 1981; Premiul internațional "Corona Carpatica – 2006", Ujgorod, Ucraina, pentru volumul de versuri "Elegiile lui Zarathustra", Editura Mustang, Bucureşti, 2004; Diplomă de onoare Laureatului premiului literar internațional "Ostap Hrițai", scriitorului Paul Romaniuc pentru activitatea de traducător, propagator al cuvântului ucrainean pe arena internațională şi pentru poziția sa activă în domeniul artei frumosului, 10 iunie 2009, Paris-Tswikau-Liwiw-Nahueveci. Consiliul Colegiului Premilui Literar Internațional "Bogdan Lepkiy", decernează premiul literar pentru anul 2008 scriitorului Pavlo Romaniuc pentru contribuția sa în domeniul literaturii- traducerea în limba ucraineană a volumului "11 Elegii şi alte poeme" de Nichita Stănescu, 31 martie 2009.

Nichita Stãnescu, **11elegii şi alte poeme**; Нікіта Стенеску/Nikhita Stenesku,

11 елегій та інші поеми/11 elehiy ta inschi poeme (переклад з румунської мови/pereklad z rumuns'koyi/Павла Романюка/Pawla Romanyiuka/Видавництво ЕКІМ/Vedavnetstvo Ekim).

Din lipsã de spațiu, pentru a putea urmãri traducerea integral, ne vom opri doar asupra elegiilor cinci şi şase.

În postfața volumului traducãtorul face câteva precizări: "…Au trecut deja mai mult de treizeci de atunci când, eu, student la Facultatea de limbi străine a Universității din Bucureşti, am îndrăznit să bat la uşa poetului, aducându-i traducerea integrală a cărții **11 Elegii**… După aceea au urmat nenumărate întâlniri la locuința poetului, întâlniri pieteneşti cu grupuri de tineri poeți, cunoştințe cu personalitățile de seamă ale literaturii şi artei contemporane.

Traducerea mea a volumului **11 Elegii şi alte poeme**, în afară de apariția parțială în literatura ucraineană de specialitate din România şi SUA, până în prezent, nu a mai apărut. Poate că asta-i soarta poeziei cu o astfel de valoare universală, cei treizeci de ani de nepublicare a traducerii nu au dăunat, dimpotrivă, au apărut între timp noi şi noi variante ale traducerii, iar aceasta, cred că vine în interesul traducerii, a literaturii în general" [Stănăscu 1966, 178].

11 elegii este un volum de poezii al poetului român Nichita Stănescu, publicat la Editura Tineretului în 1966. Cartea a şocat lumea literară românească, în jurul ei dându-se o adevărată "bătălie" a modernității. Volumul a avut un succes literar de proporții, fiind tradus şi publicat în mai toate limbile lumii.

Conform unui interviu luat la Televiziunea Română, Nichita Stănescu a afirmat următoarele despre volumul său 11 elegii: "**11 elegii** este debutul meu. Debutul meu este, evident, într-o criză de timp. A fost într-o criză de timp..., debutul s-a produs într-o criză de timp interior, dar... dar într-o maximă contemplare exterioară. **11 elegii**, cel puțin pentru mine, sânt dovada începutului poeziei mele".

Iscodit adesea de critici şi de jurnalişti pentru a afla ce fapte şi întâmplări au declanşat "expulzarea din memorie" a paradoxalelor elegii, Nichita Stănescu s-a dovedit extrem de zgârcit în dezvăluiri, amplificând misterul. De altfel, Alex. Ştefănescu remarca: "În

poezia lui Nichita Stănescu există foarte puţină "biografie". Dacă nu am avea documente propriu-zise la dispoziţie, cu greu ne-am face o idee despre viaţa poetului cercetându-i versurile" [Ştefănescu 1986, 22].

Referitor la apariţia elegiilor Eugen Simion face risipă de superlative: "**11 Elegii** a fost socotită cartea cea mai bună a lui Nichita Stănescu. Autorul însuşia sugerat, în câteva confesiuni publice, această ierarhie. (…) Putem spune că **11 Elegii** constituie volumul cel mai unitar şi, în sens filosofic, mai dogmatic a lui Nichita Stănescu, hotărât să dea, acum, o viziune coerentă demonstrativă despre filosofia sa lirică" [Simion 1978, 177–178].

Pentru Ştefania Mincu, elegiile stănesciene sunt "un sondaj nou şi original în profunzimile legăturii dintre om şi cuvânt, un fel de "fenomenologie a spiritului" întreprinsă în domeniul poeticului" [Mincu 1987, 49–50].

În schimb, Lucian Raicu apreciază că "nucleul elegiilor îl constituie contemplarea din afară a omului, o dureroasă contemplare de sine" [Raicu 1973, 260–270]. Mult mai categoric în aprecieri s-a dovedit a fi **Roy Mac Gregor-Hastia**, cel care a tradus şi a prefaţat o ediţie bilingvă (română-engleză) a Elegiilor: "Importanţa concepţiei lui Stănescu constă în universalitatea ei. O asemenea poezie e poate singura speranţă de unitate a lumii" ["Cuvânt înainte" la vol. 11 Elegii / 11 Elegies 1970].

11 elegii (1966) este socotit cel mai important volum de poezii, alcătuite unitar în sens filozofic. Nichita Stănescu însuşi descifrează "pricinile îndepărtate şi de fond" ale cărţii numite **11 elegii**, care sunt, de fapt, douăsprezece, deoarece "Elegia oului, a noua" nu este numărată în titlu. Iniţial, volumul purta titlul "Cina cea de taină", întrucât fiecare elegie cuprindea un apostol şi antielegia juca rolul lui Iuda.

Elegia întâi este dedicat lui Dedal, întemeietorul vestitului neam de artişti, al dedalizilor şi ilustrează condiţia artistului, sortit să se închidă în sine, extinsă la om în general, ca rostitor al cuvântului: "Aici. dorm eu, înconjurat de el, /Totul este inversul totului.//Spune Nu doar acela/care-1 ştie pe Da. /Însă el, care ştie totul, /la Nu şi la Da are foile rupte." // "Тут сплю я, околений ним. /Всезворотність всього. /Він не протиставляється Йому, /тим більше – незаперечує, що: /говорить Ні тільки той, /який пізнає Так. /але він, який знаєвсе, /сторінки з Ні і Так не має".

Elegia a doua, Getica, dedicată "lui Vasile Pârvan", ilustrează ideea populării Universului cu zei: "În fiecare scorbura era aşezat un zeu. /Dacă se crapă o piatră, repede era adus/şi pus acolo un zeu." // "У кожне дупло був поставлений зевс./ Якщо тріснув якийс камінь, то скоро був принесений / і поставлений там Зевс".

În **A treia elegie**, eul liric oscilează între contemplare şi criză de timp, pentru ca în **A patra elegie** increatul să fie invocat în dorinţa de anulare a luptei dintre visceral şi real şi de reflectare a unităţii în distincte primordiale. Criza acestei opţiuni datorate scindării eului va fi aprofundată în **A cincea elegie**.

A cincea elegie /П'ята Елегія / P'yata Elehiya

Принада реальності/ Prenada real'nosti

"N-am fost supărat niciodată pe mere/că sunt mere, pe frunze că sunt frunze, /pe umbră că e umbră, pe păsări că sunt păsări. /Dar merele, frunzele, umbrele, păsările/s-au supărat deodată pe mine. /Iată-mă dus la tribunalul frunzelor, /la tribunalul umbrelor, merelor, păsărilor, /tribunale rotunde, tribunale aeriene, / tribunale subţiri, răcoroase.

/Iată-mă condamnat pentru neştiinţă, /pentru plictiseală, pentru nelinişte, /pentru nemişcare. /Sentinţe scrise în limba sâmburilor. /Acte de acuzare parafate/cu măruntaie de pasăre, /răcoroase penitenţe gri, hotărâte mie. /Stau în picioare, cu capul descoperit, /încerc să descifrez ceea ce mi se cuvine /pentru ignoranţă.../şi nu pot, nu pot să descifrez/nimic, /şi-această stare de spirit, ea însăşi, /se supără pe mine/şi mă condamnă, indescifrabil,/la o perpetuă aşteptare, la o încordare a înţelesurilor în ele însele/până iau forma merelor, frunzelor, / umbrelor, /păsărilor.//"

"Я ніколи не гнівався на яблука/тому що вони яблука, на листя – що вони листя, /на тінь – що вона тіню, на птахів – що вони птахи. /Але яблука, листя, тіні, птахи/зразу нагнівались на мене. /Ось і мене повели до суду листя, до суду тіней, яблук, птахів, /до круглих судів, повітряних судів, /тонких судів, холодних. /Ось мене засуджено за незнаність, /за нудьгу, за неспокій, за нерухомість. /Вироки підписані на мові зернят. /Звинувачуванні документи запечатанні/нутрощами птахів, /холоднуваті сірі покаяння, приписані мені. стою скинувши головний убір, /стараюсь розшифрувати те, що мені припадає за ігнорювання.../і не можу, не можу розшифрувати/нічого, /а цей душевний стан, саме він, /гнівається на мене/і засуджує, неуточнено, /на вічне чекання, на напруження зрозумінь в самособі/до того часу, поли не набируть/форму яблук, листя, /тіні, /птахів.

"Ya nikole ne hnivavs'ya na yabluka/tomu schio vone yabluka, na lest'ya – schio vono lest'ya, /na tin' – schio vona tin'yu, /na ptachiv – schio vone ptache. /Ale yabluka, lestya, tini, ptache. /zrazu nahnivales' na mene. /Os' i mene povele do sudu lestya, /do sudu tiney, yabluk, ptachiv, /do kruhlech sudiv, povitreanech sudiv, /tonkech sudiv, cholodnech./Os' mene zasudzjeno/za nud'hu, za nespokiy, /za neruchomist'. /Veroke pidpesani na movi zern'yat. /Zvenuvacheny dokumente zapecheatanny/nutroschscheame ptachiv, /cholodnuvati siri pokayann'a, prepesani meni. /stoyu skenuvsche holovney ubir, /staraius' rozschefruvate te, scho meni prepadaye/za ihnoruvann'a... /i ne mozju, ne mozju rozschefruvate/nicioho, /a tsey duschevney stan, same vin, /hnivayetsia na mene/i zasudzjuie, neutocineno, /na vicine cekannya/na napruzjenn'a zrozumin' v samosobi, /do toho ciasu, poke ne naberut' /formu yabluk, lestya, /tini, /ptachiv."

A cincea elegie, intitulatã **Tentaţia realului** instaurează o stare de crizã a subiectului în faţa multiplicităţii universului, în faţa alteritãţii lumii. Eul liric asistã la un "proces" care i s-a intentat de cãtre elementele cosmosului, tocmai în numele alteritãţii ireductibile a acestora, în numlele neputinţei subiectului cunoscãtor de a descifra lumea altfel decât în limbajul raţional, uman, aşadar funciarmente falsificator şi alieanant. ("N-am fost supărat niciodată pe mere/cã sunt mere..."). "Ignoranţa" pentru care este inculpat eul liric se naşte din absenţa unui acord plenar cu fiinţa intimă a cosmosului.Eul percepe doar aparenţele, suprafeţele lucrurilor, ceea ce este superficial, fãrã a avea acces la originaritate, la esenţa ultimã, la fiorul vital ce dã semnificaţie lumii: "Iatã-mã condamnat pentru neştiinţã /pentru plictisealã, pentru nelinişte, /Pentru nemişcare".

Stupoare pe care o trãieşte eul liric este rezultatul înfruntãrii conştiinţei individuale cu multiplicitatea universului. Feţele proteice ale realului refuzã sã se lase descifrate în fiinţa lor, liricã, îşi expun doar aparenţele, exterioritatea, reducând la neant posibilitatea subiectului de a pãtrunde taina ultimã a lucrurilor şi fãpturilor vii: "Stau în picioare cu capul descoperit, /încerc sã descifrez ceea ce mi se cuvine/pentru ignoranţã..."

Este evidentă străduania de a afla cine suntem noi, oamenii, ca specie, ca civilizație sălăşluind pe a treia planetă de la Soare; sau, cine sunt eu, ca om, ca individ, într-o tentativă de autocunoaştere, demers necesar pentru o evoluție spirituală.

În **Elegia a cincea**, luăm cunoştință de lumea regnurilor ce ne înconjoară, şi care, din anumite puncte de vedere, ne sunt superioare, posedând o ştiință a simțurilor şi a instinctelor pe care noi, oamenii, o râvnim, dar nu o putem atinge decât accidental, parțial şi vremelnic. Căpătând această dimensiune a gândirii, percepția noastră asupra lumii se schimbă, apropiindu-ne de o realitate obiectivă.

Aflăm cine suntem prin simpla raportare la mere, la frunze şi la păsări, iar e înfăşurat în atâtea straturi de iubire, încât, la un moment dat (în a şaptea elegie) ajungem să trăim "în numele frunzelor".

În acest fel, înțelegerea lumii în mod adecvat, în sensurile sale autentice, ca şi transpunerea acestor sensuri în cuvinte au un caracter utopic. Ruptura dintre eu şi lumea dominată de multiplicitate este resimțită ca vină, ca şi relația dihotomică dintre cuvânt şi obiecte, sau dintre conştiință şi cuvintele ce îi sunt date pentru a exprima realitatea.

A descifra, a înțelege, a figura, a reprezenta – sunt verbe exponențiale pentru viziunea lirică a lui Nichita Stănescu din **A cincea elegie**, sunt cuvinte-cheie ce încearcă să transpună raportul tensionat dintre conştiință interogativă şi universul ce nu se lăsa pătruns în intimitatea sa ireductibilă.

Tentația realului este, în fapt, un refuz al înțelegerii sumare, neîmplinite, neîncheiate a lumii, e o tentație a limitelor cunoaşterii şi o provocare adresată conştiinței de elemente. Culpa eului liric este una beatificantă, în măsura în care înțelesurile care cresc din obiecte şi făpturi sunt prelungite de conştiința întrebătoare a poetului şi modelate în conturul fragil al cuvântului.

Idealul poetic este, aşadar, circumscris, de dorința de armonizare a conştiin-ței cu lucrurile, de comuniune între unu şi multiplu, de refacere a echilibrului şi a unității primordiale dintre eu şi lume.

Stilistic, poezia se impune prin aceeaşi viziune abstractă, specifică liricii nichita stănesciene, în care fervoarea ideii e modelată în termeni ai unei vitalități extreme a vocabulei poetice.Plasticizând confruntarea eternă dintre subiect şi obiect, dintre coştiință şi lumea cu manifestările şi formele sale plurale, Nichita Stănescu dă glas unei poetici a crizei cunoaşterii umane, unei poetici a sensului încifrat şi a dinamicii aleatorii a cuvintelor.

A şasea elegie/ Шоста елегія/ Schosta elehiya *Афазія/ Afaziya* "Stau între doi idoli şi nu pot s-aleg/pe nici unul, stau/între doi idoli şi plouă mărunt, /şi nu pot să aleg pe nici unul/şi-n aşteptare-nlemnesc/idolii-n ploaia măruntă. Eu stau/şi nu pot să aleg între două/bucăți de lemn, şi plouă mărunt şi nu pot/în putreda ploaie s-aleg. Stau, /şi lemnele, cele două, şi-arată/coastele-albite de ploaia măruntă. /Stau între două schelete de cal/şi nu pot să aleg pe nici unul, stau/ şi plouă mărunt, topind pământul/sub oasele albe, şi nu pot să aleg. /Stau între două gropi şi plouă mărunt/şi apa roade pământul cu dinți/de şobolan înfometat. /Stau cu o lopată în mână, între două gropi/şi nu pot, în ploaia măruntă, /să aleg prima pe care voi astupa-o/cu pământul muşcat de ploaia măruntă.//"

"Стою межи двома ідолами і не можу вибирати/ні одного, стою/межи двома/ідолами і паде дрібний дощ, /і не можу вибрати ні одного/і в такому чеканні

задеревіють/ідоли в дрібному дощі. Стою/і не можу вибрати з-поміж двох/кусків дерева, а дрібен дощ паде і я не можу/в такому гнилому дощі вибирати. Стою, /а ті дві дерева показують свої побілілі кости/дрібним дощем. /Стою між двома кіньськими скелетами/і не можу вибрати жодного, стою/і паде дрібен дощ, розмиваючи землю/з-під білих кісток, та не можу бігти. /Стою між двома ямами і паде дрібен дощ/а вода сточує землю зубами/зголоднілого щура. /Стою з лопатою в руці між двома ямами, /і не можу в цей дрібний дощ/вибрати першу, яку я засипатиму землею, /укушеною цим дрібним дощем."

"Stoyu mezje dvoma idolame i ne moyju veberate/ni odnoho,/stoyu mezje dvoma idolame/ i pade dribney dosch, / i ne mozju vebrate ni odnoho/i i v takomu cekanni zadereviyut'/idole v dribnomu doschi. Stoyu/i ne mozju vebrate z pomizj/ kuskiv dereva, ta driben dosch pade i ya ne mozju, /v takomu hnelomu doschi veberate. Stoyu, /a ti dvi dereva pokazuyut' svoyi pobilili kosti /dribnem doschem. /Stoyu mizj dvoma kin's'keme skeletame/i ne mozju vebrate zjodnoho, stoyu/i pade driben dosch, rozmevayuche zemliu/ z pid bilech kistok, ta ne mozju bihte. /Stoyu mizj dvoma yamame i pade driben dosch/ /a voda stochuie zemliu zubame/. /zholodniloho schura./Stoyu z lopatoiu v rutsi mizj dvoma yamame/i ne mozju v tsey dribney dosch/vebrate perschu, yaku ya zasepatemu zemleyu/ukuschenoyu tsem dribnem doschem".

A şasea elegie e un recipient fără cuvinte.Undeva, cândva, cineva are de luat o decizie, motiv pentru care va trebui să rostească în final doar două cuvinte: da sau nu. Deocamdată, zgomotul prăfuit al deliberării sale interioare e acoperit de ropotul ploii. Toată lumea aşteaptă verdictul, dar el, de emoţie şi concentrare, devine afazic; cuvintele împietresc şi se sfărâmă înainte de a se naşte. E ipostaza omului aflat la răscruce de drumuri, când trebuie să ia o decizie apitalăprivind destinul vieţii sale, dar, însetat, se opreşte la han şi goleşte pocale evin, încercând să-şi adoarmă discernământul, pentru ca intuiţia să ia o hotărâre în locul lui.

E tânărul care are de ales între două cariere fascinante, dar talerele balanţei pe care îşi cântăreşte viitorul stau în echilibru perfect, motiv pentru care îl cotropeşteocrizădeafazie.

Sunt crizele adolescentine specifice celor care nu au o experienţă de viaţă suficientă şi deci nu posedă ştiinţa de a delibera în fracţiuni de secundă fără a fi înspăimântaţi de gândul că ar putea să greşească.

Mai târziu, poetul a mărturisit: "Muream de frig şi nu mă puteam decide dacă să rămân cu ceea ce iubesc sau să mă întorc la ceea ce-am iubit" [Antimetafizica 1985, 104].

Cu certitudine, această secvenţă biografică a contribuit, într-o oarecare măsură, la naşterea elegiei a şasea. Împingând evenimentul spre o zonă a generalizării (oricând, oricine, oriunde), semnificaţia primară se atrofiază şi dispare, astfel încât polivalenţa mesajelor e nesfârşită.

A şasea elegie, a individului muţit de o apăsătoare dilemă, poate fi privită caun război de uzură între oricare două elemente antagonice: sacrul şi profanul, spiritul şi materia, frigul şi căldura, estul şi vestul, lumina şi întunericul. Ca şi cum unul dintre acestea ar trebui sacrificat pe altarul unei opţiuni ferme, când în realitate, fiecare pereche sunt polii opuşi ai aceluiaşi lucru.

Dar ce te faci când ai de ales între est şi est, între lumină şi lumină, între frig şi frig… sau între iubire şi iubire? Poetul spune altfel: "stau între doi idoli şi nu pot s-aleg", "între

două bucăți de lemn", "între două schelete de cal", "între două gropi". Acesta-i apogeul dilemei. Aparent opțiunea nu are valoare, din moment ce categoriile sunt identice, fiind locatare ale aceluiaşi pol (şi deci nu ale polilor opuşi ale aceluiaşi lucru). De fapt, avem de ales între două lucruri diferite, două entități diferite, fiecare cu plus şi minus, cu întuneric şi lumină.

Poemul mai are rolul de a pune în valoare "prima opțiune" în cazul apariției unei dileme. Şi asta pentru că orice decizie, orice acțiune întreprinsă, orice replică dată poate avea repercusiuni asupra actelor şi faptelor viitoare, deciasupra destinului. În funcție de "prima opțiune", situația poate căpăta o turnură imprevizibilă, astfel a doua opțiune prognozată inițial să aibă loc în alte condiții sau să nu se mai desfăşoare niciodată.

Pentru a rezolva acest rebus ontologic, oamenii au la dispoziție două metode: una rațională şi alta intuitivă, spre diferență de animale care se folosesc doar de instinct. Pornind de la analiza elegiei a şasea, criticul Mircea Martin (1969) a concluzionat: "Există în volumul lui Nichita Stănescu o suferință abstractă, produsă de dificultatea organică de cristalizare într-un mod anumit al existenței sau al cunoaşterii. Poetul nu a învățat încă să renunțe şi atitudinea lui lirică cea mai caracteristică mi se pare a fi imposibilitatea de a alege. Elegiile sale sunt aproape toate elegii ale opțiunii" [Martin 1969, 11–23].

A şaptea elegie trădează o concepție filosofică de tip budist, potrivit căreia omul, individual, înțelege în mod profund apartenența la Marea Creație şi se identifică cu destinul regnurilor "până la sânge", într-un perpetuu efort empatic. Este ultima poezie din ciclul dedicat autocunoaşterii. Mesajul ar putea fi acesta: cel ce se va smeri se va înălța; cel ce va iubi va învinge orice obstacol, chiar şi gravitația.

A trăi în numele frunzelor, al merelor, al păsărilor sugerează o fidelitate față de regnuri în raport cu semenii: Trăiesc. Sunt om. Nici acum şi nici într-o viață viitoare nu voi deveni pasăre de aur sau măr înflorit, dar mereu voi respecta şi voi iubi păsările, copacii şi pietrele. Din această pricină şi obsesie "n-am vreme să mă gândesc la propria mea viață". Nu trăiesc în numele meu şi nici în numele tatălui, renunț la toate privilegiile pe care aş putea să le am; trăiesc în numele poeziei şi al formelor concrete ce mă înconjoară.

Elegia a opta propune o radiografie a manifestării pasive a creației. Aceasta corespunde cu staticul, nemişcarea, iarna, starea de sămânță (sămânță născătoare de alt univers); e cifra zero, punctul, anterior cercului; e sacrul pur, profund şi nedezvăluit; e starea latentă a creației, starea de germene a ideii, starea de boboc a florii, starea de sămânță a ierbii, orizontul în aşteptarea răsăritului, somnul bântuit de vise profetice, e repausul şi odihna, infinitul şi eternitatea, absolutul.

Elegia a noua, a oului, reia şi dezvoltă binecunoscutul mit al naşterii lumii dintr-un ou, în timp ce Omul-fantă ne propune o scurtă şi palpitantă istorie a timpului. Abia în elegia a zecea asistăm la naşterea în plan fizic (boala şi durerea sunt specifice acestui spațiu), iar a unsprezecea elegie dezvoltă tema aratului, a muncilor de primăvară, expansiunea – apogeul – colapsul universului şi din nou starea de sămânță.

Elegia oului, a nouă exprimă drama cunoaşterii, "lupta sinelui cu sine": "Sinele" încearcă din "sine" să iasă, /ochiul din ochi, şi mereu/însuşi pe însuşi se lasă/ca o neagrã ninsoare, de greu" – "око з ока, і все сам на себе спускається немов чорний сніг, важкий".

Elegia a zecea, subintitulată **Sunt**, exprimă drama eului liric provocate de neputința cunoaşterii absolute, tragedia limitării capacității omului de a şti şi de a cuprinde totul, de aceea poetul suferă de o dureroasă boală a spiritului: "Sunt bolnav. Mă doare o rană/călcată-n copite de cai fugind. /Invizibilul organ, /cel fără nume fiind/neauzul, nevăzul/nemirosul, negustul, nepipăitul". Я хворий. Болить мені рана/роздавлена копитами коней в бігу. /Невидимий орган, /той, безіменний, /безчутний, невидимий, /без нюху, без смаку, недоторканий".

Elegia a unsprezecea deschide de fapt o carte a viitorului, căci "primăvara" este simbolul nud al noului ciclu cosmic ce se prefigurează. Nichita descoperă taina profeților atunci când accede viitorul prin creşterea vitezei de procesare a informației. Nichita a parcurs cu inteligență şi perseverență toate treptele inițierii, dovada cea mai concludentă fiind volumul **11 Elegii**. Mesajul acestei cărți, deşi încifrat, atinge cu delicatețe o coardă sensibilă a sufletului fiecăruia dintre noi, iar vibrația ei intră în rezonanță cu ceva nedefinit din trecutul şi viitorul ființei noastre, a destinului nostru. Elegiile sunt o contemplare, un parcurs al umanității din perspectiva spiritului uman, spirit ce minimalizează, fără a nega, orice componentă a fiziologiei.

În primul rând, intenția noastră a fost de-a face cunoscut un mare poet român care reprezintă, neîndoios, un moment de referință al liricii româneşti contemporane în ansamblu, iar prin acest ciclu unitar de 12 poeme să demonstrăm capacitatea poetului de a depăşi orice convenție stilistică.

În al doilea rând, am vrut să facem cunoscută traducerea reuşită a acestor poeme de către poetul Paul Romaniuc, capacitatea acestuia de-a salva imaginea poetică, poetica senzației cu şi dincolo de cuvinte. Sperăm ca informațiile din această comunicare să fie de folos oricărui ucrainean interesat de poezia contemporană românească.

Метою статті є пізнання творчості великого румунського поета, яка є вершиною сучасної румунської лірики в цілому. Через посередництво унітарного циклу **11 елегій** доводиться потужність поета в перевершенні будь-якої стилістичної конвенції. Також висвітлено вдалий переклад цих нікітинських поем Павлом Романюком в контексті інтеркультурних симпозіумів, його вміння представити і зберегти поетичний образ.

Ключові слова: Нікіта Стенеску, 11 елегій**,** Павло Романюк.

Целью статьи является изучение творчества великого румынского поэта, творчество которого, безусловно, является вершиной румынской лирики, в частности, его унитарный цикл 11 **элегий.** При этом показывается стилистическое мастерство поэта. Представлен также успешный перевод никитинских поэм Павлом Романюком в контексте интеркультурных симпозиумов, его умение сохранить поэтический образ.

Ключевые слова: Никита Стенеску, 11 элегий, Павел Романюк.

Bibliografie:

1. *Anghelescu Sanda*. Nichita Stănescu. – Bucureşti: Editura Eminescu, 1983. – 268 p.
2. *Antimetafizica*. Convorbiri cu Nichita Stănescu, realizate de Aurelian Titu Dumitrescu. – Bucutreşti: Editura Cartea Românească, 1985. – 476 p.
3. *Boldea Iulia*. Poezia neomodernistă. – Braşov: Editura Aula, 2005. – 200 p.
4. *Cristea Valeriu*. Interpretări critice. – Bucureşti: Editura Cartea Românească, 1970. – 373 p.
5. *Grigurcu Gheorghe*. Teritoriu liric. – Bucureşti: Editura Eminescu,1972. – 341 p.

6. *Martin Aurel*. Poeţi contemporani. Vol. II. – Bucureşti: Editura Eminescu, 1971. – 357 p.
7. *Mincu Marin*. Poezie şi generaţie. Bucureşti: Editura Cartea Românească, 1974. – 279 p.
8. *Moraru Cornel*. Semnele realului. Selecţionări critice convergente. – Bucureşti: Editura Eminescu, 1981. – 178 p.
9. *Munteanu Romul*. Jurnal de cărţi. Vol. III. – Bucureşti: Editura Eminescu, 1981. – 298 p.
10. *Negrici Eugen*. Figura spiritului creator. – Bucureşti: Editura Cartea Românească, 1978. – 314 p.
11. *Ordinea_cuvintelor.* Antologie realizată de Alexandru Condeescu, cu acordul autorului. Versuri (1957–1983); cuvânt înainte de Nichita Stănescu. Vol. I-II. – Bucureşti: Editura Cartea Românească, 1985. – vol I – 431 p.; vol.II – 382 p.
12. *Papahagi Marian*. Exerciţii de lectură. – Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1977. – 276 p.
13. *Pop Ion*. Nichita Stănescu – spaţiul şi măştile poeziei. – Bucureşti: Editura Albatros, 1980. – 342 p.
14. *Simion Eugen*. Orientări în literatura contemporană. – Bucureşti: EPL, 1965. – 247 p
15. *Simion Eugen*. Scriitori români de azi. Vol. I. – Bucureşti: Editura Cartea Românească, 1978. – 343 p.
16. *Spiridon Vasile*. Nichita Stănescu.Monografie. – Braşov: Editura Aula, 2003. – 109 p.
17. *Stănescu Nichita*. 11 Elegii. Redactor de carte Eugenia Tudor. – Bucureşti: Editura Tineretului, 1966. – 101 p.
18. *Stănescu Nichita*. Necuvintele. Ilustraţii de Mihai Sânzianu, redactor Nicolae Oancea. Premiul USR. – Bucureşti: Editura Tineretului, 1969. – 216 p.
19. *Stănescu Nichita*. Cartea de recitire. – Bucureşti: Editura Cartea Românească, 1972. – 150 p.
20. *Stănescu Nichita*. Carte de recitire, carte de iubire (cu Gheorghe Tomozei). – Timişoara: Editura Facla, 1980. – 111 p.
21. *Stănescu Nichita*. Respirări. Redactor Grigore Damirescu. – Bucureşti: Editura Sport-Turism, 1982. – 383 p.
22. *Ştefănescu Alex*. Preludii. – Bucureşti: Editura Cartea Românească, 1977. – 200 p.
23. *Ştefănescu Alex*. Introducere în opera lui Nichita Stănescu. – Bucureşti: Editura Minerva, 1986. – 220 p.

УДК 930.24

ROLUL JUCAT DE UNIVERSITATEA DIN CERNĂUȚI ÎN DEZVOLTAREA SLAVISTICII ROMÂNEŞTI

Mârza Radu
lector univ. dr.
Universitatea Babeş-Bolyai
Facultatea de Istorie şi Filosofie

Lucrarea de față se ocupă de şcoala de slavistică de la Cernăuți de la sfârşitul sec. al XIX-lea şi începutul sec. XX şi rolul ei în dezvoltarea slavisticii româneşti. Premisa de la care se porneşte este aceea că în această epocă Universitatea din Cernăuți era parte a sistemului universitar al Monarhiei Austro-Ungare, ceea ce este vizibil în corpul profesoral, cursuri, idei, cărți şi studenți. Lucrarea atrage atenția asupra catedrelor universitare de slavistică (catedra de filologie comparată a limbilor slave, catedră de limba şi literatura slavă bisericească, catedra de istorie est-europeană şi catedra de istorie sud-est-europeană) şi asupra celor mai importanți profesori: Emil Kałużniacki, Eugen Kozak, Wladimir Milkowicz. Este evidențiată figura lui Ion Nistor (istoric al Bucovinei şi profesor pentru o scurtă vreme la Universitatea din Cernăuți) şi Silviu Dragomir (slavist şi medievist, student la Universitatea din Cernăuți).

Cuvinte-cheie: slavistică românească, Universitatea din Cernăuți, catedre de studii slave, Bucovina, Moldova.

Naşterea slavisticii româneşti ca domeniu ştiințific de-sine-stătător este rezultatul unor evoluții şi unor acumulări, printre care legăturile internaționale au avut un rol fundamental. Oamenii, ideile şi cărțile care au determinat în timp naşterea slavisticii româneşti s-au maturizat şi dezvoltat şi prin dialogul purtat cu marile centre ale slavisticii europene, mai cu seamă cu Viena, Praga, Moscova, St. Petersburg, Kiev şi, nu în ultimul rând, Cernăuți.

În cercetarea de față mă voi opri asupra Cernăuțiului ca centru al slavisticii în a doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea. Am ales acest subiect nu neapărat pentru că în Bucovina a existat şi există o puternică comunitate românească sau pentru apartenența ei la Moldova istorică sau la România interbelică, ci pentru că la Universitatea "Francisco-Josephina" din Cernăuți – una dintre cele mai prestigioase din vechea Monarhie Austro-Ungară – s-a dezvoltat o solidă şcoală de slavistică şi sud-est-europenistică, frecventată de mulți studenți români, dintre care unii au şi devenit slaviști. În plus, interesul manifestat de diverşi cărturari din Cernăuți pentru vechea istorie românească, în special pentru istoria Moldovei, pentru izvoarele istorice medievale ale acesteia, obligă la luarea lor în considerație. De aceea, prezenta lucrare se va concentra asupra mai multor aspecte: cadrul instituțional (Universitatea şi catedrele universitare) – profesorii de slavistică ce au activat la Cernăuți, cursurile şi seminariile pe care le-au predat şi, nu în ultimul rând, studenții români care au studiat slavistica. Din toate aceste motive, slavistica de la Cernăuți este importantă pentru istoria slavisticii româneşti. În acelaşi timp, nu trebuie să uităm că Cernăuțiul şi Bucovina în general au reprezentat un spațiu de întâlnire (în sens politic, administrativ, lingvistic, cultural) a românilor cu slavii – în cazul de față cu ucrainienii [Nistor 1997, 19–36; Livezeanu 1998, 75–77; Hausleitner 2001, 60–68].

Universitatea "Francisco-Josephina" [Norst 1900; Wagner 1975] din Cernăuți, oraş pe atunci capitală a principatului Bucovinei, provincie a Monarhiei de Habsburg, a fost întemeiată în anul 1875 din rațiuni de stat: pentru a celebra un secol de apartenență a

provinciei la Monarhie (după cum se ştie, Bucovina a fost anexată de către Imperiul Habsburgic în anul 1774), pentru a consolida din punct de vedere cultural stăpânirea Austriei într-o provincie în care se manifestau câteva grupuri etnice influente, dar şi ca răspuns la cererile cercurilor politice bucovinene (germane, rutene, române), care doreau un statut administrativ şi juridic comparabil cu al Galiției şi o universitate care să o concureze pe cea de la Lvov, creată de Iosif al II-lea la 1784 [Wagner 1996, 65–68, 216–226].

Până la destrămarea Monarhiei Austro-Ungare, şcoala de slavistică de la Cernăuți s-a raportat la slavistica austriacă, la şcoala de la Viena (*Wiener Schule*) în primul rând, de care studiile de slavistică de la Cernăuți (precum şi cele de la Graz, Innsbruck sau Praga) erau legate pe plan administrativ, prin programele universitare, prin literatura de specialitate şi mai ales prin oameni. În continuare, mă voi opri asupra catedrelor universitare, a cursurilor şi seminariilor predate şi a profesorilor de la Cernăuți, importanți pentru istoria slavisticii.

Încă din anul înființării (1875), catedra de filologie comparată a limbilor slave a fost ocupată de către renumitul slavist de origine polonă (ucraineană) **Emil Kałużniacki** (1845–1914), inițial ca profesor extraordinar, din anul 1878 ca titular. Între anii 1875–1885, a predat cursuri de gramatică paleoslavă, istoria limbii şi literaturii sârbe, introducere în mitologia slavă, istoria literaturii ucrainiene, introducere în paleografia slavă, gramatica comparată a limbilor slave, mişcarea literară a slavilor în prima jumătate a secolului al XIX-lea, scrierea glagolitică, istoria filologiei slave, exerciții de seminar [Wagner 1975, 226–227].

Kałużniacki a fost elev al lui Franz Miklosich şi autor al unor lucrări de istorie şi lingvistică, toponimie, antroponimie referitoare la Polonia, Galiția şi Bucovina, a fost editor al unor documente istorice slavone şi slave [Norst 1900, 34–35; Jagić 1918, 280–285; Nandriş 1927, 579–582; Mihăilă 1973, 183–184; Wagner 1975, 202–204; Wagner 1996, 74]. A fost în acelaşi timp un bun cunoscător al problematicii slavo-române: literatura slavo-română, scrierea chirilică la români, influențe lingvistice reciproce româno-slave. În istoriografia românească, Kałużniacki este cunoscut pentru colaborările sale la realizarea lucrării lui Miklosich, *Über die Wanderungen der Rumunen in den dalmatinischen Alpen und den Karpaten* (Viena, 1879), în care a publicat o analiză asupra elementelor româneşti prezente în limbile polonă şi ruteană. A participat de asemenea la editarea documentelor slave din tomurile I, II şi III, îngrijite de Nicolae Densuşianu (Bucureşti, 1890–1892) ale marii colecții *Documentelor privitoare la istoria Românilor* (Colecția "Hurmuzaki"), colaborare pentru care fusese solicitat de Academia Română. A mai publicat documente româneşti din arhivele Lvovului: *Dokumenta moldawskie i multańskie z archiwum miasta Lwowa* (Lwow, 1878) [Pentru pregătirea acestui corpus, vezi: Damian P. 1957, 288]. Kałużniacki a fost ales membru al Academiei Române în anul 1890 [Rusu 2003, 440]. Rolul lui Emil Kałużniacki a fost să traducă în limba latină diferite documente slave (acte emise de regii Serbiei, tratate politice sau comerciale încheiate de domnitorii Moldovei şi ai Țării Româneşti cu regii Poloniei, acte de danie etc.), traducerile fiind însoțite de scurte note. Este vorba de documente extrase din culegerea *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii* îngrijită de Franz Miklosich (Viena, 1858), seria *Acta Tomiciana. Sumptibus Bibliothecae*

Kornicensis, care apărea la Poznan, din tomul XXI al periodicului rusesc *Vremennik Obščestva Istorii i Drevnostej Rossijskich*, respectiv documente procurate din Arhivele Imperiale de la Moscova de Nicolae Kretzulescu.

Pentru subiectul lucrării de față, cea mai importantă contribuție a lui Kałużniacki o reprezintă articolul *Kirilovskoe pismo u Rumunî*, publicat în volumul IV al *Enciclopediei filologiei slave* coordonată de Vatroslav Jagić. Este vorba de un articolul de sinteză, care abordează cele mai importante probleme ale slavisticii româneşti a momentului: datarea momentului când au preluat românii limba slavonă şi scrierea chirilică, slavonismul în cultura română, apariția primelor texte în limba română, înlocuirea alfabetului chirilic cu cel latin. Partea centrală a articolului o constituie bibliografierea ediţiilor de documente slavo-româneşti, cu comentarii de ordin paleografic şi diplomatic [Bogdan 1948].

Începând cu anul 1899, în cadrul Facultății de Teologie a funcționat o catedră de limba şi literatura slavă bisericească [Wagner 1975, 201–231; Trebici 1995, 50–52; Wagner 1996, 194]. Cel mai important reprezentant al acestei specializări a fost **Eugen Kozak** (1857–1933), format şi el, asemeni lui Kałużniacki, la şcoala de slavistică vieneză, sub îndrumarea lui Vatroslav Jagić. La Cernăuți a predat cursuri de literatură şi gramatică slavă bisericească şi exerciții practice de limbă paleoslavă.

A fost autor al unor lucrări de istorie locală şi ediții de documente şi inscripții din Bucovina [Norst 1900, 48; Mihăilă 1973, 186; Wagner 1975, 218–219; Wagner 1996, 76]: *Die Inschriften aus der Bukovina. Epigraphische Beiträge zur Quellenkunde der Landes- und Kirchengeschichte* (Cernăuți-Viena, 1903), *Die älteste Urkunde des Klosters Putna* (Cernăuți, 1904). A tradus de asemenea o bună parte din documentele cuprinse în culegerea lui Grigore Tocilescu, *534 de documente istorice slavo-române din Țara Românească şi Moldova* (Bucureşti, 1931).

La 9 decembrie 1907, Eugen Kozak a susținut o prelegere inaugurală intitulată *Die Bedeutung des Kirchenslavischen in theoretischer und praktischer Beziehung* [Wagner 1996, 186–195]. Conferința este o trecere în revistă a istoriei culturale a limbii paleoslave, de la epoca chirilo-metodiană până în secolul al XVIII-lea, discutând răspândirea limbii (sunt menționați inclusiv românii din cele două Țări Române şi din Transilvania), redacțiile ei (sârbă, bulgară, rusă) şi domeniile în care a fost utilizată (biserică, literatură teologică, juridică, beletristică etc.).

O inovație din punct de vedere instituțional a reprezentat-o catedra de istorie est-europeană, fiind prima catedră de acest fel din rândul universităților Europei apusene şi centrale ale epocii [Wagner 1996, 67]. La 1898, catedra de istorie *est-europeană* a fost ocupată de **Wladimir Milkowicz (1857–1920)**, care a făcut studii de istorie şi slavistică la Cernăuți şi Viena şi care începând cu anul 1895 preda deja la Cernăuți cursuri de istorie generală medievală şi modernă. În acelaşi timp, a publicat lucrări de istoria Sileziei, Galiției şi Bucovinei, de exemplu *Monumenta confraternitatis Stauropigianae leopoliensis* (Lvov, 1895–1898), *Zwei Freskokalender in Woronetz und Suczawitza* (Viena, 1898), sau *Geschichte des serbokroatischen Stammes, Polens und Rußlands* (Leipzig, 1905) [Norst 1900, 65; Wagner 1996, 67, 77].

La începutul secolului al XX-lea, lupta politică şi națională purtată de diferitele grupuri etnice ale Bucovinei se manifesta şi pe plan universitar, fiecare dintre acestea dorind să

ocupe poziții cât mai puternice în Universitatea din Cernăuți. Astfel se explică presiunile făcute de mediile româneşti din Bucovina pentru crearea unei catedre de istorie a românilor. Presiunile exercitate nu au avut succes, în schimb s-a aprobat crearea unei catedre de *istorie sud-est-europeană*, care la 1912 avea să fie ocupată de istoricul român Ion Nistor.

Format la universitățile din Cernăuți, Viena, München şi Leipzig, elev al lui Konstantin Jireček, cu care şi-a susținut tezele de doctorat şi habilitare la Viena (1909–1911) [Puşcariu 1937, 1–21; Leitsch, Stoy 1983, 53; Mândruț 1997, 341–354] (vezi şi contribuțiile lui Mihai-Ştefan Ceauşu şi Astrid Agache şi Dumitru Agache în vol. *Ion Nistor (1876–1962)*. Volum îngrijit de Al. Zub la împlinirea a trei decenii de la moartea istoricului şi omului de stat. Cu tabel cronologic, bibliografie şi indice de Mihai-Ştefan Ceauşu. Ed. Universității "Al.I. Cuza", Iaşi, 1993, p. 12–13, respectiv 41–94), istoricul **Ion Nistor** (1876–1962) avea să predea la Viena, timp de două semestre, cursuri de istorie românească şi sud-est-europeană. La 1912, în ciuda opoziției unora dintre membrii corpului didactic de la Viena şi Cernăuți, a celor germani şi ucraineni în special [Puşcariu, 1937, 1–8; Puşcariu 1978, 290; *Scrisori...* 1976, 526; Leitsch, Stoy 1983, 55–59], s-a mutat la Universitatea din Cernăuți, unde a devenit profesor extraordinar la catedra de istorie a Europei de Sud-Est (din 1914 profesor definitiv). Lecția sa de deschidere, intitulată *Die geschichtliche Bedeutung der Rumänen und die Anfänge ihrer staatlichen Organisation*, lansa un adevărat program ştiințific şi didactic, pe care l-a urmat cu consecvență în deceniile următoare [Nistor 1913].

După ce în primii ani de activitate publicase lucrări despre legăturile Moldovei cu spațiul polono-ucrainean în perioada medievală [Nistor 1910; Nistor 1911], în preajma şi în timpul primului război mondial Ion Nistor îşi continuă cercetările şi publicațiile pe această temă, dar pe un ton militant, concentrându-se asupra unor aspecte fierbinți: problema Bucovinei şi Basarabiei, legăturile istorice ale românilor cu ucrainenii, mai precis drepturile istorice ale unora şi lipsa de drepturi istorice a celorlalți asupra celor două provincii istorice. Este autorul câtorva cărți dedicate subiectului: *Românii şi Rutenii în Bucovina. Studiu istoric şi statistic* (Bucureşti, 1915), *Istoria bisericii din Bucovina şi a rostului ei național-cultural în viața Românilor bucovineni* (Bucureşti, 1916), *Der Nationale Kampf in der Bukowina mit besonderer Berücksichtigung der Rumänen und Ruthenen historisch beleuchtet* (Bucureşti, 1918), la care se adaugă multe alte articole şi studii mai mărunte sau conferințe publice. O asemenea conferință este *Drepturile noastre asupra Hotinului*, susținută la Universitatea Populară din Chişinău (pe care tot el o conducea) în primăvara anului 1918 [Nistor 1918].

În anul 1914, Ion Nistor s-a refugiat împreună cu familia în România şi, în contextul intrării României în primul război mondial şi al tratativelor diplomatice cu Rusia, Nistor a fost consultat de guvernul român, fiind recunoscut ca specialist în problema relațiilor românilor cu slavii de nord şi est. În anul 1918, la sfârşitul războiului, avea să revină la Cernăuți, unde a jucat un rol important în organizarea administrației româneşti în Bucovina, fiind unul dintre cei mai influenți factori ai procesului de românizare a provinciei: Nistor reprezenta curentul "naționaliştilor integrişti", al "românizatorilor", adică a celor care doreau integrarea necondiționată a Bucovinei în România, şi denunța *bucovinismul* şi pe *homo bucovinensis* [Grecu 1937, 39; Livezeanu 1998, 72–77; Hausleitner 2001, 83–217,

454–458]. A revenit şi la universitate, din care o mare parte din cadrele didactice ale epocii anterioare plecaseră sau fuseseră epurate, iar în anul 1920 devenea rectorul ei. În această perioadă, Ion Nistor şi-a continuat preocupările istoriografice anterioare, publicând câteva cărţi dedicate Moldovei şi Bucovinei, dintre care merită menţionată *Problema ucraineană în lumina istoriei* (Cernăuţi, 1934) [Nistor 1934].

Un alt slavist care trebuie amintit aici, chiar dacă nu a activat la universitate, este **Franz Adolf Wickenhauser** (1809–1891), funcţionar austriac la arhivele provinciale de la Cernăuţi, unde a cercetat şi valorificat sistematic fondurile documentare rezultate de pe urma organizării cadastrale şi fiscale a Bucovinei de către administraţia austriacă. Deşi calităţile sale de istoric au fost considerate drept mediocre, considerându-se că Wickenhauser nu a strălucit prin spirit critic [Iorga îi aprecia metoda selectivă în editarea izvoarelor, cf. Iorga 1903, 30–32; Hasdeu 1891, 42; Wagner 1996, 77–78], marele său merit este acela de a fi publicat aceste fonduri, provenite cel mai adesea de la mănăstiri. Printre lucrările sale se numără monografii istorice ale mănăstirilor Moldoviţa, Solca, Humor, Voroneţ, Putna, a episcopiei Rădăuţiului, alături de monografii ale Cernăuţiului şi Câmpulungului. Hasdeu a fost printre primii care i-au apreciat munca, în necrologul de la 1891 rostind la adresa lui cuvinte frumoase: "[...] oricât de străin prin naştere, merită pe deplin onorurile unei înmormântări româneşti [...] măcar bătrânul Neamţ iubea adevărul, îl căuta cu stăruinţă cu mijloacele de care dispunea [...] nu era de loc tendenţios şi avea pentru poporul român o caldă simpatie" [Hasdeu 1891, 42].

În finalul lucrării, câteva cuvinte despre studenţii care au urmat studii de slavistică la Cernăuţi. Renumele Universităţii "Francisco-Josephina" făcea ca facultăţile şi specializările ei să fie un punct de atracţie pentru studenţimea din Monarhie, unii studenţi, precum Ion Nistor sau Silviu Dragomir, la care mă voi referi mai jos, studiind la mai multe universităţi. Dintre studenţii români, în jurul anului 1900 frecventau Cernăuţiul nu numai bucovinenii, ci şi tineri din Transilvania sau chiar din Moldova.

Unul dintre candidaţii români atraşi de Universitatea din Cernăuţi a fost hunedoreanul **Silviu Dragomir** (1888–1962). Respins la admiterea de la Institutul Teologic ortodox de la Karlowitz (Sremski Karlovci) dintr-un motiv neaşteptat [Instituţia şi-a declarat caracterul "sârbesc, naţional şi greco-ortodox", iar S. Dragomir nu a fost admis nici în urma intervenţiilor de la mitropolia din Sibiu pe lângă patriarhul de la Karlowitz: Şipoş 2002, 30; Rus 2004, 21–22], s-a îndreptat spre Universitatea de la Cernăuţi, unde funcţiona singura facultate de teologie ortodoxă din Monarhie, facultate cu un corp profesoral foarte bine pregătit. Dragomir a frecventat aici cursuri şi seminarii de teologie, istorie şi slavistică (dintre profesorii menţionaţi mai sus îi amintesc aici pe Ferdinand Zieglauer von Blumenthal şi Sextil Puşcariu), a coroborat pregătirea teologică cu însuşirea limbii slavone şi a câtorva limbi slave moderne, precum şi cu instrumentele de lucru specifice filologiei, împreună cu metoda şcolii austriece a muncii cu documentul istoric. Această solidă formaţie avea să-l ajute în viitoarele sale cercetări dedicate istoriei ecleziastice a românilor din Transilvania şi legăturilor lor confesionale cu sârbii şi ruşii, studiilor de istorie socială sau celor dedicate relaţiilor istorice ale românilor şi vlahilor sud-dunăreni cu popoarele balcanice [Şipoş 2002, 31–35].

Dintre cursurile de slavistică, menţionez următoarele: *Gramatică slavă bisericească*, *Asupra documentelor cancelariei şi bisericii moldoveneşti*, *Priviri asupra literaturii slave*

bisericeşti la slavii de sud, seminarul *Exerciţii practice în slava bisericească cu interpretare istorică* (susţinute de Eugen Kozak) şi *Teoria despre formarea cuvintelor slave*, *Gramatica limbii slave bisericeşti*, *Capitole deosebite din sintaxa slavonă*, *Formarea popoarelor slave*, *Introducere în studiul mitologiei slavilor*, *Privire asupra literaturii ruse de la Lermontov la Puškin* (susţinute de Emil Kałużniacki) [Şipoş 2002; vezi şi Rus 2004, 21–27].

Încă din studenţie, viitorul istoric îşi va manifesta preocupările ştiinţifice, putând fi menţionate aici două conferinţe susţinute în cadrul societăţii "Junimea" a studenţilor români din Bucovina: *Influenţa slavă asupra limbei româneşti*, respectiv *Influenţa Rusiei asupra românilor din Ardeal în secolul al XVIII-lea* [Şipoş 2002, 33–34].

În anul 1909, Silviu Dragomir s-a înscris la doctorat la Cernăuţi, tot la Facultatea de Teologie, iar un an mai târziu devenea doctor în teologie. În paralel, precum mulţi alţi studenţi care parcurgeau *peregrinatio academica*, frecventează cursuri de istorie şi slavistică la Universitatea din Viena (semestrul de iarnă 1909–1910), cu profesori dintre cei mai renumiţi ai vremii: Vatroslav Jagić şi Konstantin Jireček [Şipoş 2002, 34–35; alte cursuri de slavistică menţionate la: Rus 2004, 28–29].

În cuprinsul lucrării, am încercat să arăt că, până în anul 1918, Universitatea din Cernăuţi a făcut parte din sistemul universitar al Monarhiei Austro-Ungare, din care făcea parte din punct de vedere administrativ (catedre universitare), al curriculei (planuri de învăţământ, cursuri şi seminarii), al personalului didactic (profesorii şi cariera lor academică) şi al circulaţiei studenţilor.

În acelaşi timp, Universitatea din Cernăuţi este importantă pentru cultura românească în general, prin mediul academic pe care l-a oferit, prin profesorii români care au predat acolo (spre exemplu filologul Sextil Puşcariu) şi prin studenţii care au frecventat-o. În ceea ce priveşte slavistica românească, aceasta a beneficiat cât se poate de efectiv de pe urma "ofertei" de studii slave a celor trei, ulterior patru catedre universitare de la Cernăuţi prin prelegerile unor profesori de foarte bună calitate (Emil Kałużniacki, Eugen Kozak, Wladimir Milkowicz), dar şi de pe urma producţiilor lor ştiinţifice (numeroase lucrări de medievistică sau ediţii de documente istorice). Din aceste motive, Cernăuţiul este o etapă importantă din formaţia şi cariera academică şi ştiinţifică a unor savanţi de felul lui Ion Nistor sau Silviu Dragomir, aşa cum am încercat să demonstrez mai sus.

У статті Раду Мирза, доктора філософії, лектора історико-філософського факультету Клузького університету імені Бабеша-Бойяй (Румунія) "Роль, яку відіграв Чернівецький університет у розвитку румунської славістики" говориться про чернівецьку славістичну школу кінця XIX-початку XX ст. та її роль у розвитку румунської славістики. Відправним моментом є факт входження за тієї доби Чернівецького університету до університетської системи освіти Австро-Угорщини, що відображено викладацьким складом, дисциплінами, науковими ідеями, відповідними книжками, студентами. У праці подано відомості про викладачів славістики того часу, що працювали на кафедрах порівняльної граматики слов'янських мов, старослов'янської мови і літератури, східноєвропейської історії, південно- і східноєвропейської історії, зокрема про найвизначніших тодішніх професорів: Еміля (Омеляна) Калужняцького, Євгена Козака, Владіміра Мікловіча. Виокремлено постать Йона Ністора, історика Буковини та професора протягом нетривалого часу Чернівецького університету, а також Сільвіу Драгоміра, студента Чернівецького університету, відомого славіста та медієвіста.

Ключові слова: румунська славістика, Чернівецький університет, кафедри слов'янської філології, Буковина, Молдова.

В статье Раду Мирза, доктора философии, лектора историко-философского факультета Клужского университета имени Бабеша-Бойяи (Румыния) "Роль Черновицкого университета в развитии славистики" повествуется о славистической школе в Черновцах конца XIX-начала XX вв. и её значении в развитии румынской славистики. Отправным пунктом является факт вхождения на ту пору Черновицкого университета в университетскую систему образования Австро-Венгрии, что отображено преподавательским составом, читаемыми дисциплинами, научными идеями, соответствующими книгами, студентами. В работе подаются сведения о преподавателях славистики того времени, которые работали на кафедрах сравнительной грамматики славянских языков, старославянского языка и литературы, восточноевропейской истории, южно- и восточноевропейской истории, в частности, говорится о самых значительных личностях: Эмиль (Емельян) Калужняцкий, Евген Козак, Владимир Миклович. Отдельно выделена фигура Иона Нистора, историка Буковины и на протяжении небольшого периода времени профессора Черновицкого университета, а также Сильвиу Драгомира, студента Черновицкого университета, известного слависта и медиевиста.

Ключевые слова: румынская славистика, Черновицкий университет, кафедры славянской филологии, Буковина, Молдова.

The present article discusses the school of Slavic Studies in Chernivtsi [Cernăuți] at the turn-of-the-century and its role in the development of Romanian Slavic Studies. The analysis starts from the premise that in this period the University of Chernivtsi was part of the Austro-Hungarian Monarchy's higher-education system, which was visible in the teaching staff, courses, ideas, books, and students. It focuses on the departments of Slavic Studies (comparative philology of Slavic languages, Old Church Slavonic language and literature, East-European history, and Southeast-European history) as well as on the most important professors: Emil Kałużniacki, Eugen Kozak, and Wladimir Milkowicz. It also emphasizes the activity of Ion Nistor (historian of Bukovina and professor at the University of Chernivtsi for a short time) and Silviu Dragomir (slavist and medievalist, student at the University of Chernivtsi).

Key-words: Romanian Slavic Studies, University of Chernivtsi, departments of Slavic Studies, Bukovina, Moldavia.

Bibliografie:

1. *Bogdan Damian P.* Emil Kalužniacki şi scrierea chirilică la români // Românoslavica, v.I. – Praga, 1948. – P. 11–39.
2. *Bogdan Damian P.* Texte slavo-române în lumina cercetărilor ruseşti // Relații romîno-ruse în trecut. Studii şi conferințe. – Bucureşti: Academia R.P.R. Institutul de Studii Romîno-Sovietic, 1957. – P. 248–291.
3. *Grecu Vasile*. Ion I. Nistor ca istoric // Omagiu lui Ion I. Nistor. 1912–1937. – Cernăuți: Tiparul Glasul Bucovinei, 1937. – P. 22–48.
4. *Hasdeu Bogdan Petriceicu*. Wickenhauser // Revista Nouă, IV. – 1891, 2–3. – 42 p.
5. *Hausleitner Mariana*. Die Rumänisierung der Bukowina. Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens 1918–1944. – München: R. Oldenbourg Verlag, 2001. – 497 p.
6. *Ion Nistor (1876–1962)*. Volum îngrijit de Al. Zub la împlinirea a trei decenii de la moartea istoricului şi omului de stat. Cu tabel cronologic, bibliografie şi indice de Mihai-Ştefan Ceauşu. – Iaşi: Ed. Universității "Al.I. Cuza", 1993. – 147 p.
7. *Iorga Nicolae*. Note critice asupra culegerilor de documente interne româneşti. – Bucureşti: Stabilimentul Grafic I.V. Socecu, 1903. – 34 p.
8. *Jagić Vatroslav*. Emil Kalužniacki // Archiv für slavische Philologie. – 1918. – P. 280–285.
9. *Leitsch Walter, Stoy Manfred.* Das Seminar für osteuropäische Geschichte der Universität Wien, 1907–1948. – Wien-Köln-Graz: Hermann Böhlau, 1983. – 304 p.
10. *Livezeanu Irina*. Cultură şi naționalism în România Mare, 1918–1930. Traducere din engleză de Vlad Russo. – Bucureşti: Ed. Humanitas, 1998. – 390 p.
11. *Mândruț Stelian.* Ion I. Nistor, doctor în filosofie al Universității din Viena (1909) // Anuarul Institutului de Istorie "A.D. Xenopol". – XXXIV. – 1997. – P. 341–354.
12. *Mihăilă Gheorghe*. Studii de lexicologie şi istorie a lingvisticii româneşti. – Bucureşti: Ed. Didactică şi Pedagogică, 1973. – 227 p.

13. *Nandriş Grigore.* Emil Kalužniacki [necrolog] // Codrii Cosminului, II-III, 1925–1926. – Cernăuţi, 1927. – P. 579–582.

14. *Nistor Ion.* Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV., XV. und XVI. – Jahrhundert. Gotha, Friedrich Andreas Perthes, 1911. – 240 p.

15. *Nistor Ion.* Die geschichtliche Bedeutung der Rumänen und die Anfänge ihrer staatlichen Organisation. – Czernowitz: Eigenverlag-Allgemeine Druckerei, 1913. – 22 p.

16. *Nistor Ion*. Die moldauische Ansprüche auf Pokutien. – Wien: in Kommision bei Alfred Hölder, 1910. – 182 p.

17. *Nistor Ion*. Drepturile noastre asupra Hotinului. – Chişinău: Tipografia Românească, 1918. – 31 p.

18. *Nistor Ion.* Problema ucraineană în lumina istoriei. – Cernăuţi: Tipografia şi editura Glasul Bucovinei, 1934. – 284 p. [Rădăuţi: Ed. Septentrion, 1997. – 300 p.]

19. *Norst Anton*. Alma mater Francisco-Josephina. Festschrift zu deren 25-jährigen Bestande. – Czernowitz, 1900. – 133 p.

20. *Puşcariu Sextil*. Câteva scrisori // Omagiu lui Ion I. Nistor. 1912–1937. – Cernăuţi: Tiparul Glasul Bucovinei, 1937. – P. 1–21.

21. *Puşcariu Sextil*. Memorii. Ediţie de Magdalena Vulpe. Prefaţă de Ion Bulei. Note de Ion Bulei şi Magdalena Vulpe. – Bucureşti: Ed. Minerva, 1978. – 894 p.

22. *Rus Emanuil*. Silviu Dragomir şi raporturile româno-slave. Cu o prefaţă de Onufrie Vinţeler. – Cluj-Napoca: Ed. Eikon, 2004. – 325 p.

23. *Rusu Dorina N.* Membrii Academiei Române, 1866–2003. Dicţionar. Ediţia a III-a, revăzută şi adăugită cu un cuvânt înainte de Eugen Simion. – Bucureşti: Ed. Enciclopedică – Ed. Academiei Române, 2003. – 1149 p.

24. *Scrisori către Ioan Bianu*. Vol. III. Ediţie, prefaţă şi note de Marieta Croicu şi Petre Croicu. – Bucureşti: Ed. Minerva, 1976. – 709 p.

25. *Şipoş Sorin.* Silviu Dragomir – istoric. Prefaţă de Ioan-Aurel Pop. – Cluj-Napoca: Fundaţia Culturală Română, Centrul de Studii Transilvane, 2002. – 440 p.

26. *Trebici Vladimir*. Facultatea de Teologie din Cernăuţi (1875–1940) şi importanţa sa ecumenică // Glasul Bucovinei. – V.II, 1. – Cernăuţi-Bucureşti, 1995. – P. 49–55.

27. *Wagner Rudolf.* Alma Mater Francisco Josephina. Die deutschsprachige Nationalitäten-Universität in Czernowitz. Festschrift zum 100. Jahrestag ihrer Eröffnung 1875. – München: Verlag Hans Meschendörfer, 1975. – 427 p.

28. *Wagner Rudolf.* Vom Halbmond zum Doppeladler. Auswählte Beiträge zur Geschichte der Bukowina und der Czernowitzer Universität "Francisco-Josephina". – Augsburg, Verlag "Der Südostdeutsche", 1996. – 535 p.

УДК 81'373

CONSIDERAȚII LINGVISTICE ASUPRA UNOR TERMENI DIN ASTRONOMIE

Dr. ***Ioan-Mircea Farcaş***
Universitatea de Nord, Baia Mare
Academia Română, filiala Iaşi

У відповідності до моделі всесвіту як константного простору, мови розвиваються і збагачуються новимих термінопоняттями. Коли ж цей розвиток призупиняється, мова починає регресувати і поступово згодом зникає на зразок зірки, після смерті якої світло ще продовжує йти. У статті пропонується аналіз кількох астрономічних термінів, подається їхня етимологія, семантична еволюція, спосіб творення, орфографія.

Ключові слова: лінгвістичний аналіз, етимон, структура, орфографія, словотвір.

Lucrarea noastră îşi propune să analizeze, din perspectivă lingvistică, câțiva dintre termenii utilizați frecvent în astronomie; vom avea în vedere, în primul rând, structura etimologică a termenilor în chestiune.

1. Primul termen pe care-l luăm în discuție este chiar numele disciplinei, *astronomie*. Sensul acestui cuvânt este universal cunoscut; în ceea ce priveşte structura lui etimologică, remarcăm elementul *astro-* "stea" < lat. *astrum* / gr. άστρον, care funcționează ca un prefixoid [Dimitrescu 1969, 77–82], şi al doilea element ce provine din grecescul ονομά "nume". Prin urmare, termenul *astronomie* va avea următoarea definiție: "ştiință care studiază diferitele corpuri cereşti, materia interstelară, sistemele de corpuri cereşti precum şi universul luat ca un întreg" [Dicționar de astronomie 1977]. Elementul latin *astrum* apare fie independent, sub forma *astru* "stea", fie în structura unor compuse de tipul: *astrofizică* "ramură a astronomiei care se ocupă cu studiul proprietăților fizice, al compoziției chimice, structurii, interacțiunilor şi evoluției corpurilor cereşti", *astrofotometrie* "parte a astrofizicii practice, care se ocupă cu determinarea strălucirii corpurilor cereşti în domenii spectrale întinse sau restrânse", *astrometrie* "ştiință care stabileşte un sistem inerțial de coordonate pentru măsurătorile astronomice", *astronautică* "ştiință al cărei obiect îl constituie construirea şi conducerea vehiculelor spațiale" – termeni în care se regăseşte aceeaşi modalitate livrescă de construcție: o procedură curentă în care primul termen, invariabil (prefixoidul *astro-*), denumeşte domeniul de referință, iar al doilea, variabil, denumeşte o ştiință; rezultatul compunerii este un termen denumind un subdomeniu al fiecăreia dintre ştiințele desemnate prin termenul variabil, în care metodele lor specifice sunt aplicate în cercetarea fenomenelor cosmice; alte serii de compuse denumesc instrumente speciale folosite în ştiințele din care am enumerat câteva (*astrograf* "instrument astronomic pentru fotografierea obiectelor cereşti în scopul determinării coordonatelor lor", *astroscop* "telescop astronomic folosit pentru examinarea sumară a mişcării aştrilor dintr-o anumită zonă"), concepte cu care operează aceste ştiințe (*astroclimat* "totalitatea factorilor care contribuie la stabilirea unui loc adecvat pentru observațiile astronomice cu instrumente optice perfecționate") sau realități din practica cercetării cosmice (*astronavă* "navă spațială", *astronavigație* "navigație spațială"); o situație specială are termenul *astrolatrie* "închinare la stele", care iese din limitele nomenclaturii prezentate schematic mai sus, denumind un tip de atitudine (pseudo)religioasă în raport cu supranaturalul.

Întâlnim adesea confuzia dintre termenii *astronomie* şi *astrologie*, fenomen care pare a se datora faptului că atunci când au apărut în antichitate în Chaldeea, cele două ştiinţe erau nediferenţiate. Este important de precizat că termenul *astrologie* este compus din elementele άστρο- şi λόγος "ştiinţă, cuvânt", situaţie în care definiţia ar fi "ştiinţa despre stele (astre)"; însă această "ştiinţă" (mai propriu numită: *pseudoştiinţă*) se bazează pe tradiţii superstiţioase valorificate în forme pseudoştiinţifice de popularizare a anumitor date (cum ar fi horoscopurile), în vreme ce astronomia are la bază observaţii şi argumente ştiinţifice care, la nevoie, pot fi demonstrate.

Din aceeaşi familie cu termenul *astronautică* face parte *astronaut*, unde recunoaştem, cu uşurinţă, elementele *άστρο-* şi *-naut.* Al doilea element, *-naut*, păstrează sensul originar din latină şi greacă (lat. *nauta* "corăbier, navigator"), prin urmare compusul *astronaut* va însemna "navigator spaţial". La fel, în perioada de început a aviaţiei, când se inventaseră primele maşini zburătoare, apăruse termenul *aeronaut*, cu sensul "navigator prin aer; persoană care conduce un vehicul aerian". Cuvântul este întrebuinţat astăzi mai rar, în schimb termenul *aeronautică* este mai frecvent.

Argonaut – alt cuvânt ce conţine elementul *-naut* – aparţine antichităţii greceşti, în a cărei mitologie desemna un "navigator de pe corabia Argo"; în prezent, cuvântul este întrebuinţat cu sens figurat, având semnificaţia "navigator îndrăzneţ".

În compusele *rachetodrom* şi *cosmodrom*, care sunt sinonime, observăm apariţia unui element comun: *-drom*. Etimonul acestuia îl regăsim în grecescul *δρόμος*, care însemna iniţial "cursă", apoi şi-a modificat sensul în "drum". Acest element, *-drom,* este întâlnit, adeseori, în compuse de tipul: *hipodrom* "incintă amenajată pentru desfăşurarea concursurilor hipice" format din gr. *'ίππος* "cal" + *δρόμος* "drum"; *velodrom* "pistă special amenajată, de formă circulară, pentru concursurile de biciclete" format din *velo* (cf. fr. *vélocipède* "bicicletă") + gr. *dromos*; *kartodrom / autodrom* "pistă amenajată pentru concursurile de karturi/maşini"; prin analogie cu aceste cuvinte s-a format, în epoca dezvoltării zborurilor spaţiale, *rachetodrom* adică, după definiţia obişnuită "drum pe care merg rachetele". În această situaţie, al doilea element prezintă sensul special "punct de plecare pentru rachete" [Graur 1976, 21], şi nu sensul obişnuit "drum". Într-o situaţie asemănătoare, din punctul de vedere al raportului dintre sensul compusului şi cel al elementelor componente considerate separat, s-ar afla şi compusul *cosmodrom*, care nu desemnează, cum este cazul celor câteva compuse cu *-drom* enumerate mai sus, un "drum" pe care merge o entitate mobilă pe care o desemnează primul element al compunerii, ci un traseu special amenajat în vederea deplasării vehiculelor spaţiale. În acest cuvânt se delimitează elementul *cosmos* < gr. *κόσμος* "ordine, ordinea universului; ornament, podoabă" [Ionescu 1975, 93] care a dat, la rândul său, multe alte derivate, dintre care unul este *cosmonaut* "navigator prin cosmos". Deşi sinonimia cu *astronaut*, evidentă prin această definiţie, ar atrage întrebarea: ce rost are un astfel de dublet?, realitatea este că avem de-a face cu o pereche în care distincţia nu este una de sens, ci de mediu de utilizare: *astronaut* este întrebuinţat de americani, iar *cosmonaut* de ruşi; de asemenea, ruşii folosesc termenul *cosmos*, iar americanii *univers,* cele două cuvinte fiind sinonime, dar de origini diferite: *cosmos* provine din gr. *κόσμος*, iar *univers* din lat. *universum*.

Tot de etimonul grecesc *κόσμος* se leagă şi termenul *cosmetică*, împreună cu alte derivate, precum *a cosmetiza.* S-a văzut, deja, că termenul *κόσμος* are în greacă două

sensuri: "ordine" şi "ornament, podoabă". Al doilea sens este cel care se regăseşte în verbul *a cosmetiza* "a împodobi" şi în alte derivate: *cosmetică* "îngrijire a tenului şi a părului", *cosmetician*(*ă*) "persoană specializată în tratamente cosmetice", *cosmetologie* "ştiinţă care se ocupă în general cu elaborarea tratamentelor de înfrumuseţare a feţei / corpului".

În legătură cu prezenţa gr. *κόσμος* în domeniul astronomiei menţionăm derivatele: *cosmobiologie* "disciplină care cercetează problemele vieţii în cosmos"; *cosmochimie* "ramură a chimiei care studiază elementele şi combinaţiile chimice din cosmos"; *cosmofiziologie* "studiu al acţiunii factorilor cosmici asupra fiziologiei organismelor vii"; *cosmogonie* "ramură a astronomiei care studiază formarea corpurilor, sistemelor de corpuri cereşti şi evoluţia lor iniţială"; *cosmografie* "ştiinţă care se ocupă cu descrierea corpurilor cereşti şi a fenomenelor astronomice"; *cosmologie* "ramură a astronomiei, care studiază structura şi evoluţia universului în ansamblu"; *cosmonavă* "navă cosmică, astronavă" etc. Toate exemplele enumerate – care alcătuiesc serii paralele cu cele cu *-astro* prezentate mai sus – sunt neologisme şi au fost împrumutate din franceză. În afara domeniului astronomiei, prefixoidul *cosmo-* este prezent şi în derivatele: *cosmopolit* "cetăţean al lumii" – ca substantiv, iar ca adjectiv cu sensul "care ţine de mai multe culturi, comun mai multor ţări, universal; pestriţ, amestecat", împrumutat ca atare din fr. *cosmopolite* (dar în a cărui structură etimologică se regăsesc gr. *κόσμος* şi *πολίτης* "cetăţean"), *cosmopolitism* "concepţie potrivit căreia patria este lumea întreagă, iar omul are cetăţenie universală".

2. În categoria termenilor întrebuinţaţi în astronomie intră o serie de cuvinte ce aparţin, în mod normal, vocabularului obişnuit şi care şi-au îmbogăţit sensurile primare, căpătând sensuri noi în acest domeniu special. Prin astfel de evoluţii semantice se realizează o adaptare a vocabularului deja existent la rezultatele descoperirilor ştiinţifice, în urma cărora apar noţiuni noi, a căror acoperire lexicală se face, în multe cazuri, prin conversiunea terminologică a unor cuvinte din limbajul comun. Exemplificăm aceste sensuri speciale prin câteva situaţii:

aprindere "acţiune de pornire a motoarelor unei rachete";

capsulă "parte a unei rachete care, în mod normal, este ocupată de echipaj în timpul zborului";

coridor "zonă de reintrare în atmosferă";

costum / combinezon "îmbrăcăminte de protecţie (salopetă) purtată de astronauţi";

etaj/treaptă "element/nivel de rachetă";

fereastră "ansamblu de parametri între care se derulează un zbor spaţial";

misiune "zbor spaţial";

modul "element din construcţia unei rachete";

navetă "avion spaţial care face legătura între Pământ şi staţiile spaţiale";

profil "ansamblu de caracteristici al unui zbor spaţial".

3. Procedee de formare a noilor termeni. În folosirea cuvintelor din domeniul special pe care l-am descris se recomandă aplicarea improprie, în sensul că există termeni a căror întrebuinţare este limitată în mod necesar de însăşi structura lor etimologică; de exemplu, *a ateriza* conţine elementul *terra* – pus obligatoriu în relaţie cu numele planetei Terra (= Pământ). Prin urmare, în legătură cu o deplasare în spaţiu, pe Lună de exemplu, nu se poate folosi *ateriza*, ci un eventual **asoliza* < *sol* (ca termen general de desemnare a accesului pe

solul unui corp spațial, fără o raportare la numele purtat de acesta.) După modelul *a ateriza* "a se lăsa pe pământ" (= *ad* + ***terra*** + sufix verbal) s-au format alte compuse: *a aluniza* (< *Lună*), sinonim românesc pentru internaționalul *aseleniza* (< *Selene*) "a se aşeza pe suprafața Lunii"; *a ameriza* "a se opri pe suprafața apei (despre o navă)"; *a amartiza* "a se opri pe suprafața planetei Marte". Observăm că aceste verbe s-au format numai atunci când a devenit posibilă acțiunea respectivă; în condițiile în care viitorul va face posibil accesul pe planeta Venus, se poate imagina un verb corespunzător *a *venusa*, după cum se pot imagina *a *jupiteriza*, *a *saturniza* "a se aşeza pe suprafața lui Jupiter / Saturn". Posibilitatea de a crea astfel de formații lexicale este teoretic deschisă, dar practic limitată, fireşte, de caracteristicile concrete ale cercetărilor şi inițiativelor în domeniu.

4. Ortografia numelor proprii de corpuri cereşti. O altă chestiune foarte importantă este legată de scrierea numelor proprii de corpuri cereşti (*astronime*). Acest ultim cuvânt s-a format după modelul altor termeni folosiți pentru a desemna nomenclatura specifică a anumitor domenii: *zoonime* "nume de animale", *toponime* "nume de locuri" sau *antroponime* "nume de persoane". Problemele de ortografie apar atunci când astronimele sunt la cazurile genitiv-dativ. În astfel de situații, aceşti termeni păstrează, în general, caracteristicile corespunzătoare de gen ale substantivelor proprii. De exemplu, vom spune corect: *în direcția Casiop**eei*** şi nu *Casiope**ii***, sau *în partea de jos a Pleiad**ei***, *compoziția Betelgeus**ei***; numele de constelații care includ substantive comune prezintă, fireşte, flexiunea din limbajul comun: *constelația Peşti**lor*** / *Gemeni**lor*** / *Lebed**ei***; unele nume proprii masculine apar cu flexiunea substantivelor comune care aparțin aceluiaşi tip morfologic: *centura de stele a Orion**ului***, altele se comportă însă ca numele proprii masculine (sau feminine terminate în consoană), având la genitiv-dativ *-lui* proclitic: *asemenea **lui** Venus* / ***lui** Saturn* / ***lui** Neptun*. Conform *Îndreptarului ortografic, ortoepic şi de punctuație* [Îndreptar 1997, 42]**,** care prezintă normele de scriere elaborate de Academia Română, pentru numele feminine şi latineşti terminate în *-a* şi *-e* se recomandă formarea genitiv-dativului de la tema greacă / latină a acestor cazuri: *Artemis / Artemi**d**ei, Ceres / Cere**r**ei, Demeter / Deme**t**rei, Venus / Ven**e**rei*. Dacă numele aştrilor şi al constelațiilor este alcătuit din mai multe cuvinte, toate vor fi scrise cu inițială majusculă, cu excepția celor ajutătoare, legate prin cratimă [DOOM 1989, XXIX; 2007, LIX]. De exemplu: *Ursa-Mare, Scroafa-cu-Purcei, Cloşca-cu-Pui, Calea-Laptelui, Calea-Robilor, Carul-Mic*. Întâlnim câteva excepții: *Steaua Polară* sau *Steaua Ciobanului* [DLR 1994, s.v.] – sinonime, *Steaua Porcului = Aldebaran*. Fiind nume proprii, aceste cuvinte se vor scrie cu literă mare, chiar dacă unele provin din substantive comune: *Fecioară*, *Taur*, *Rac*, *Berbec*, *Săgetător*, *Vărsător* etc.

Am schițat unele observații care dovedesc că domeniul astronomiei este fascinant şi sub aspect lingvistic. În articolul de față am atins doar anumite probleme, care ar putea constitui puncte de plecare în studii viitoare. Fără îndoială, cercetarea cuvintelor este extrem de vastă şi îndrăznim să o asemănăm cu o cercetare la nivel cosmic, în care fiecare cuvânt poate fi centrul unei galaxii; în jurul lui se rotesc serii de derivate şi familii de cuvinte, unele mai bogate, altele mai sărace, după cum variază puterea de derivare a fiecăruia. Asemenea universului, care este în continuă expansiune, şi limbile se dezvoltă adăugând noțiuni şi termeni noi, lărgindu-şi neîncetat orizonturile. Când această expansiune încetează, limba intră în regres şi, după un timp, dispare, asemenea unei stele

care-şi consumă ultimele rezerve într-o supremă zvâcnire, necesară unei explozii care nu este altceva decât imaginea trecutului său glorios.

ACKNOWLEDGEMENT: *This paper was made within The Knowledge Based Society Project supported by the Sectoral Operational Program Human Resources Development (SOP HRD), financed from the European Social Fund and by the Romanian Government under the contract number POSDRU ID 56815.*

Definițiile termenilor specifici astronomiei au fost date pe baza acestei lucrări.

В соответствии с моделью вселенной как постоянного пространства, языки развиваются и обогащаются новыми терминопонятиями. А когда это развитие приостанавливается, язык замедляет своё разитие и впоследствии гибнет как звезда, свет от которой ещё определённое время продолжает идти. В статье исследуются астрономические термины, объясняется их этимология, семантическая эволюция, способы образования, орфография.

Ключевые слова: лингвистический анализ, этимон, структура, орфография, словообразование.

L'analyse linguistique des mots est extrêmement complexe et pourrait être élargie par une recherche au niveau du lexique concernant le domaine cosmique, où chaque mot peut être le centre d'une galaxie; il est possible de lui attribuer, tour à tour, des séries de dérivés et de familles de mots, certaines plus riches, d'autres plus pauvres, en fonction de la capacité de dérivation de chaque terme. Selon le modèle de l'univers qui est dans une expansion continue, les langues se développent en s'enrichissant des notions et des termes nouveaux. Au moment où cette expansion cesse, la langue entre en régression et, après une certaine période, elle disparaît, à la manière d'une étoile qui consomme ses dernières ressources dans un suprême tortillement nécessaire à une explosion qui n'est que l'image de son passé glorieux.

L'article met en discussion quelques termes employés en astronomie ayant en vue la structure étymologique de ces termes, des évolutions sémantiques, des modalités de formation des termes nouveaux et l'orthographe des termes désignant des astres.

Mots-clés: analyse linguistique, étymon, structure, orthographe, dériver.

Bibliografie:

1. *Andreescu Dumitru*. Enciclopedia programelor spațiale 1957–1977. – Bucureşti: Ed. Militară, 1979. – 534 p.
2. *Candrea I.-A., Adamescu Gh.* Dicționarul enciclopedic ilustrat. – Bucureşti: Ed. Cartea Românească, 1926–1931. – 1948 p.
3. *Graur Al.* "Capcanele" limbii române. –Bucureşti: Ed. Ştiințifică şi Enciclopedică, 1976. – 104 p.
4. *Dicționar de astronomie şi astronautică* (coord.Călin Popovici). – Bucureşti: Ed. Ştiințifică şi Enciclopedică, 1977. – 439 p.
5. *Dicționarul explicativ al limbii române (DEX).* – Ediția a II-a. – Bucureşti: Ed. Univers Enciclopedic, 1996. – 1192 p.
6. *Dicționarul limbii române (DLR).* – Tomul X, partea a 5-a. – Bucureşti: Ed. Academiei, 1994. – 2149 p.
7. *Dicționarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române.* – Bucureşti: Ed. Academiei, 1989. – 693 p., ed. a II-a Ed. Univers Enciclopedic, 2007. – 868 p.
8. *Florica Dimitrescu.* Quelques aspects de la pseudopréfixation dans la langue roumaine actuelle // Mélanges de philologie, offerts à Alf Lombard. – Lund, 1969. – P. 77–82.
9. *Le Petit Larousse illustré.* – Paris: Ed.Larousse, 1994. – 1784 p.
10. *Le Petit Robert.* – Paris, 1996. – 2549 p.
11. *Farcaş Mircea.* "Ecologie linguistique francophone. Le français standard et l'anglomanie" // Analele Universității din Oradea, tom V, fasc. Filologie, 1997–2000. – P.103–116.
11. *Ionescu Christian*. Mică enciclopedie onomastică. – Bucureşti: Ed. Enciclopedică Română, 1975. – 332 p.
12. *Îndreptar ortografic, ortoepic şi de punctuație.* – Ediția a V-a. – Bucureşti: Ed. Univers Enciclopedic, 1997. – 274 p.
13. *Tomescu Domnița*. Gramatica numelor proprii în limba română. – Bucureşti: Ed. All Educational, 1998. – 254 p.

УДК 81'367

TOPICA PROPOZIȚIILOR DIN LIMBA ROMÂNĂ CONSTRUITE CU COMPLEMENT DIRECT

Sanda Misirianțu
Lector univ., dr.,
catedra de filologie slavă a Universității Babeş-Bolyai din Cluj Napoca (România)

Lucrarea *Topica propozițiilor din limba română construite cu complement direct* își propune o evidențiere a situațiilor de topică pe care le înregistrează propozițiile din limba română construite cu complement direct. Sunt analizate situațiile în care acest tip de complement este amplasat preverbal, postverbal sau în poziție de contact cu regentul său. Constatăm că variantele distribuționale sunt influențate în mare măsură de elementul regent al acestui tip de complement.

Cuvinte-cheie: limba română, complement direct, topică, expresivitate, variante distribuționale.

1.0. Realizând cu termenul regent o legătură subscrisă relației de subordonare, complementul direct poate avea ca termen regent un verb tranzitiv (/Au observat **rezultate**./), o locuțiune verbală tranzitivă (/Au băgat de seamă **rezultatele**./) sau o interjecție predicativă cu conținut verbal tranzitiv (/Iată (uite) **rezultatele**./; / Poftim (na) **cartea**!/) Există situații când elementul regent al complementului direct este subînțeles. Acesta poate fi subînțeles *total* (/Părinții ***l-au învățat*** *a vorbi*, iar bunicii *a citi*./) sau *parțial*: ***Cheamă****-i pe toți*, numai *pe el* nu [*îl chema*] [Observăm, în ultimul enunț, că odată cu omiterea regentului e inactivată utilizarea formei neaccentuate a pronumelui personal în a doua secvență].

1.1. Înainte de a discuta topica propozițiilor ce au în componență complement direct, propunem o scurtă trecere în revistă a modalităților de exprimare a acestuia. Astfel, complementul direct din limba română se exprimă prin:

(1) substantive propriu-zise sau provenite din alte părți de vorbire, în acuzativ fără prepoziție: /Ea rezolvă **problema**./; /El a primit **un zece**./; /I-a luat **răul** cu mâna./; /A preferat **un însă**./;

(2) pronume în acuzativ fără prepoziție: /**L**-a primit./; /Ea rezolvă **orice**./; /Nu a aflat **nimic**./; /**Se** aranja./; observăm antepunerea obligatorie a pronumelor personal şi reflexiv.

(3) numeral în acuzativ fără prepoziție: [S-au publicat articolele.] El a scris **trei**.

(4) substantiv în acuzativ precedat de morfemul **pe**: /Îi sfătuieşte **pe prieteni**./;

(5) pronume în acuzativ precedat de morfemul **pe**: /Sfătuia **pe oricine**./; /Nu vede **pe nimeni**./;

(6) numeral în acuzativ precedat de morfemul **pe**: /Îi ştie **pe doi**./; /A cunoscut-o **pe prima**./;

(7) forme verbale la moduri nepersonale: /Ştia **a desena**./; /Aude **sunând**./; /Are **de învățat**./.

În construcții afective complementul direct poate fi exprimat prin substantive nearticulate precedate de prepoziția **la**: /Am văzut **la lume**!/; /Am aflat **la noutăți**!/ (în rusă este utilizat genitivul: /наслушаться **новостей**/). Un astfel de complement este situat în postpoziția verbului.

Situații aparte de exprimare a acestui tip de complement sunt reprezentate de construcțiile infinitivale nominale (1) şi de construcțiile infinitivale relative obiective (2) [Constantinescu-Dobridor 1998, 193]:

(1) /El caută **a fi silitor**./; /Începea **a fi elegantă**./; /Ştia **a se face plăcută**./; /Voi încerca **a deveni obiectivă**./. În topica neutră stilistic, enunţurile se construiesc după modelul: (**S**) + **P** (verb tranzitiv) + $\mathbf{C^D}$ (verb copulativ la infinitiv + nume predicativ).

(2) În această situaţie, regentul complementului direct este verbul tranzitiv **a avea**, urmat de pronume relative (/Are **ce mânca**./) sau adverbe relative (/Are **unde sta**./), urmate de un verb la infinitiv [Vezi: Guţu Romalo Valeria 1973, 157].

1.2. Situaţiile de topică a complementului direct pot fi puse în discuţie şi în funcţie de calitatea elementului regent al acestui tip de complement. Când determină o interjecţie (predicativă sau onomatopeică), este posibilă o singură variantă distribuţională a complementului direct: având o poziţie fixă, acesta este amplasat întotdeauna în postpoziţia regentului său: /**Iată *muntele***./; /Ea **pleosc** o ***palmă*** peste cap, iar el **buf** un ***pumn*** în faţă./. Când determină un verb sau o locuţiune verbală, complementul cunoaşte două modalităţi de distribuţie. În topica obişnuită este postpus elementului regent, iar în topica expresivă este antepus acestuia:

topică neutră stilistic – V + C^D:

/Caută **meditator**./; /A invitat **personalităţi**./; /Studiază **documente**./; /N-a aflat **nimic**./; /Bagă de seamă **pe oricine**./; /A terminat **de învăţat**./; /Şi-a adus aminte **lecţia**./;

topică expresivă – C^D + V:

/**Meditator** caută./; /**Personalităţi** a invitat./; /**Documente** studiază./; /**Nimic** n-a aflat./; /**Pe oricine** bagă de seamă./; /**De învăţat** a terminat./; /**Lecţia** şi-a adus-**o** aminte./.

Topica fixă a complementului direct exprimat prin pronume poate fi constatată după verbe la gerunziu şi la imperativ. Astfel, acesta se află în postpoziţia verbului la forma afirmativă a imperativului şi la gerunziu (ambele forme) şi este amplasat preverbal la forma negativă de imperativ:

postpunere: V + C^D: /Te rog, **spune-o**./ /(**Ne**)**spunând-o**, ai de câştigat./

antepunere: C^D + V: /Te rog, **nu o spune**./

De asemenea, poziţie fixă are complementul exprimat prin pronume şi în componenţa infinitivului: este amplasat întotdeauna între elementele verbului: /Ştia a **mă** trimite./.

Există situaţii când nu toate formele de persoană se subordonează aceluiaşi tip de distribuţie (ca în situaţiile de până acum). De exemplu, la indicativ perfectul compus, complementul direct exprimat prin pronume personal de persoana a III-a, genul feminin, numărul singular face excepţie: este amplasat în postpoziţia verbului, spre deosebire de celelalte forme de gen şi număr:

C^D+V: /**M**-a trimis./; /**Te**-a trimis./; /**L**-a trimis./; /**Ne**-a trimis./; /**V**-a trimis./; /**I**-a trimis./; /**Le**-a trimis./;

V +C^D: /A trimis-**o**./.

Aceeaşi situaţie se regăseşte la condiţional-optativ, timpurile prezent şi perfect:

C^D+V: /**M**-ar trimite./; /**M**-ar fi trimis./;

V +C^D: /Ar trimite-**o**./; /Ar fi trimis-**o**./.

1.3. Complementul direct poate fi **anticipat** sau **reluat** cu ajutorul formelor neaccentuate de acuzativ ale pronumelor personale sau reflexive:

C^D anticipat: /**L**-a atenţionat **pe elev**./

/**Se** recunoaşte **pe sine**./

C^D reluat: /**Pe prieteni îi** aşteptam./

/**Pe ei se** recunoşteau./

Observăm că atunci când este antepus verbului de care este legat, complementul direct înregistrează o dublă apariţie: este reluat prin forma atonă a pronumelui: /**Pe colege le** vedea./; /**Pe ele le** atenţiona./; /**Pe sine se** admira./; /**Tabloul îl** veţi admira./; /**O carte o** va citi chiar astăzi./.

Aşadar, complementul direct este în mod obligatoriu reluat prin forma atonă a pronumelui, atunci când este realizat cu morfemul **pe** şi este antepus termenului regent (/**Pe studenţi îi** acceptase./; /**Pe Victor îl** ştiau./; /**Pe toţi i**-a înştiinţat./; /**Pe dumneavoastră v**-au uitat./), precum şi atunci când se exprimă printr-un substantiv articulat cu articol hotărât, având verbul în postpoziţie: /**Muzeele le**-a vizitat./; /**Candidaţii i**-a examinat atent./; /**Clujul îl** ştia din studenţie./.

Remarcăm poziţia de contact pe care cele două complemente o realizează, în postpunere aflându-se forma atonă a pronumelui. Dacă predicatul este construit cu negaţie, aceasta va fi situată între cele două realizări ale complementului direct: /**Pe studenţi nu îi** acceptase./; /**Muzeele nu le**-a vizitat./. În legătură cu utilizarea lui *pe* (< *pre* < lat. *per*), considerată particularitate caracteristică limbii române, Al. Rosetti observa că acest fapt contribuie la existenţa ordinii libere: *pe Ion l-am văzut*, *văzutu-l-am pe Ion* [Rosetti 1945, 42; Vezi şi: *Al. Rosetti*. Limba română în secolul al XVI-lea. – B.: Editura Cartea Românească, 1931. – P. 132].

Aflat în postpoziţia verbului, complementul direct se repetă prin anticipare atunci când se exprimă prin substantiv sau pronume cu morfemul **pe** sau înregistrează o singură apariţie când este construit fără prepoziţie: /**Le** vedea **pe colege**./; /**Le** atenţiona **pe ele**./; /**Se** admira **pe sine**./; /Veţi admira **tabloul**./; /Va citi **cartea** chiar astăzi./. În prima situaţie, construcţional, cele două complemente încadrează forma verbală.

Când complementul direct se exprimă printr-un substantiv însoţit de **pe**, acesta poate fi construit fără anticipare – /Vedea **pe colege**./–, fapt imposibil atunci când este exprimat prin pronume: /* Vedea **pe ele**./.

Numind cele două posibilităţi de realizare a enunţului (cu un singur complement, respectiv cu complement direct dublat) "situaţii de variaţie liberă", Valeria Guţu Romalo notează că: "preferinţele pentru o construcţie sau alta variază de la un vorbitor la altul (poate în funcţie de regiune)" [Guţu Romalo 1973, 167].

Considerăm că în limba română actuală, în cazul enunţurilor realizate după modelul structural de mai sus, se poate vorbi de tendinţa de a le construi cu complement direct dublat (Referitor la sintaxa literară românească din perioada 1881–1960, în *Istoria limbii române literare. Privire sintetică*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978, p. 204–205, I. Gheţie nota: "O anumită reacţie a fost înregistrată împotriva reluării complementului direct şi indirect […] sau împotriva întrebuinţării lui *pe* la acuzativ…").

1.4. Topica nu intervine în dezambiguizarea unor enunţuri ca: /**Ascultă copiii**./; /**Copiii ascultă**./. Aceasta se rezolvă prin utilizarea morfemului **pe**, care elimină ambiguitatea generată de omonimia dintre subiect şi complementul direct: /**Pe copii** îi ascultă./, /Îi ascultă **pe copii**./. Dacă enunţul are subiect exprimat, /**Educatoarea** ascultă copiii./ sau dacă substantivul este nearticulat /Ascultă **copii**./, nu se mai pune problema reperării funcţiilor sintactice prin intermediul utilizării morfemului **pe**.

Într-o lucrare publicată postum găsim următoarele precizări aparţinând lui N. Drăganu: "În topica logică a limbii române este socotit astăzi, şi a fost socotit totdeauna, complement în acuzativ orice substantiv cu formă de nominativ-acuzativ care urmează după verb (SVC). De ex., oricum am intona substantivele în propoziţiile *Mama iubeşte copilul* şi *copilul iubeşte mama*, ori *Vânătorul vede iepure* sau *iepurele*, şi *Iepurele vede vânător* sau *vânătorul*, dintre ele numai cel ce ocupă locul întâi poate fi socotit subiect; cel ce urmează după verb este în toate cazurile complement în acuzativ" [Drăganu 1943, 32]. Lingvistul pune în discuţie ineficienţa intonaţiei în dezambiguizarea funcţiei sintactice. Dezambiguizarea se poate produce, dar numai dacă accentul intonaţional este ajutat de alte mijloace gramaticale: "de articolul pus la subiect: copil *iubeşte mama* ori iepure *vede vânătorul*; de pronumele aton pleonastic: copilul *îl iubeşte mama* ori iepurele-l *vede vânătorul*; de prepoziţia *p(r)e*: pe copil îl *iubeşte mama* ori pe iepure *îl vede vânătorul*" [Drăganu 1943, 32].

1.5. Când complementul direct este exprimat prin forma neaccentuată a pronumelor personale şi reflexive, acesta este întotdeauna antepus verbului: /**Mă** privea./; /**Îl** sfătuiesc./; /**Vă** atenţiona./; /**Se** îmbrăca./.

Dublarea prin forma accentuată se produce doar dacă se insistă asupra complementului: /**Mă** privea **pe mine**./; /**Îl** sfătuiesc **pe el**./; /**Vă** atenţiona **pe voi**./.

Topica enunţului cu dublarea facultativă a complementului direct se prezintă astfel: C^{D1} + (C^{D2}) + P – dacă C^{D1} este exprimat prin substantiv articulat cu articol nehotărât, antepus verbului: /**O întrebare** majoră (**o**) reprezintă rezolvarea urgentă a acestei stări./.

1.6. În topica uzuală complementul direct este amplasat în postpunerea regentului său, cu excepţia formelor neaccentuate ale pronumelor personale şi reflexive, aflate în antepunere. În formulele inversative [Cf. I. Iordan, *Gramatica limbii române*, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1937, p. 242: referitor la construcţiile populare de tipul *dusu-m-am şi m-am (tot) dus*, se consemnează: "individuale la început, ele au ajuns cu vremea colective, fixându-se în vorbirea curentă, unde le găsim astăzi şi unde nimeni nu le mai simte ca inversiuni"], cliticele sunt intercalate între elementele verbului: /Văzutu-**l**-ai şi tu./.

Complementul direct exprimat prin pronume reflexiv este aşezat în topica uzuală în postpoziţia verbului la imperativ afirmativ (Astâmpără-**te**!; Aşază-**te**!) şi este antepus la forma negativă (Nu **te** astâmpăra!; Nu **te** aşeza!).

În construcţii expresive, este posibilă antepunerea complementului direct exprimat prin pronume reflexiv de persoana a II-a, în raport cu verbul la imperativ, forma afirmativă: **Te** astâmpără!; **Te** aşază! La forma negativă un astfel de complement direct este amplasat întotdeauna după negaţia structurii şi în faţa formei verbale: **Nu te aşeza**!

1.7. Complementul direct exprimat prin pronume relative sau interogative este antepus termenului regent: /Nu ştiu[1]/**ce** completează[2]/. [Depăşind sfera intrapropoziţionalului, ne situăm, cu acest exemplu, la nivel interpropoziţional] /; /**Ce** completezi?/; /**Pe cine** aştepţi?/; /**Pe care** s-o caut?/

Interogativa care conţine în structura sa un complement direct exprimat prin pronume interogativ se construieşte în topica **S + C^D + P**: /El **ce câştigă**?/. Este posibilă şi varianta **C^D + P + S**: /**Ce câştigă** el?/. Observăm atât poziţia de contact dintre complement şi

elementul regent, cât şi ordinea fixă a celor două, indiferent de poziția subiectului în enunț. Dacă subiectul este neexprimat, interogativa va avea în deschidere poziția sintactică complement direct: /**Ce** câştigă?/, într-o topică mai puțin obişnuită, când se accentuează în mod deosebit complementul direct, fiind posibilă postpunerea acestuia în raport cu verbul regent: /Câştigă **ce**?/. Andra Şerbănescu, numind deplasarea cuvântului interogativ "particularitate universală" a enunțului de tip interogativ [Şerbănescu 2002, 165], face specificarea că aceasta poate fi întâlnită în limbile cu topica **V + S + O** sau **S + V + O**, în nici un caz în cele structurate după modelul **S + O + V**.

1.8. O altă situație ce se impune atenției în analiza topicii enunțurilor construite cu complement direct este cea realizată cu participarea verbelor dublu tranzitive (**a întreba**, **a învăța**, **a asculta**, **a ruga**, **a sfătui** etc.), obiectivul analizei constituindu-l ordinea în care sunt distribuite complementul direct al ființei şi complementul direct al lucrului: /Profesorul **l**-a ascultat **lecția**./; /**Mă** învață **multe**./; /**Te**-a rugat **ceva**./; /**L**-a învățat **a vorbi**./. Observăm că, în topica neutră stilistic, complementul direct al ființei se situează în antepunerea celui al lucrului. În topica afectivă, complementul direct al ființei poate fi postpus: /**Multe m**-a învățat!/; /**Ceva te**-a rugat şi el (şi n-ai făcut!)/. În acest caz, cele două complemente stabilesc o poziție de contact.

Abrevieri:

C^D – *complement direct*;
O – *obiect*;
P – *predicat*;
S – *subiect*;
V – *verb*.

У статті доктора філології, лектора кафедри слов'янської філології Клузького університету імені Бабеша-Бойяй (Румунія) Санди Місірянцу "Топіка речень румунської мови, побудованих із прямим додатком" розглянуто відповідні типи речень у румунській мові, проаналізовано ситуації, у яких прямий додаток міститься перед дієсловом, після дієслова, або відмежовано. Підсумовується, що подібні ситуації зумовлюються значною мірою типом головного слова в словосполученні із прямим додатком.
Ключові слова: румунська мова, прямий додаток, топіка, експресивність, зв'язок слів.

В статье доктора филологии, лектора кафедры славянской филологии Клужского университета имени Бабеша-Бойяи (Румыния) Санды Мисирянцу "Топика предложений румынского языка, имеющих прямое дополнение" рассматриваются данные типы предложений в румынском языке, проанализированы ситуации, в которых прямое дополнение расположено перед глаголом, после глагола, либо отделено от него другими словами. Делается вывод, что подобные ситуации обусловлены в значительной степени типом главного слова в словосочетании с прямым дополнением.
Ключевые слова: румынский язык, прямое дополнение, топика, экспрессивность, связь слов.

Dans notre étude nous nous proposons de mettre en évidence la place des énoncés présents dans la langue roumaine qui contiennent un complément d'objet direct (COD). Nous analysons les cas particuliers où ce type de complément est placé devant le verbe (antéposé), après le verbe (postposé) ou juxtaposé par rapport à son régissant. Nous avons constaté que les différentes variantes possibles sont généralement influencées par le régissant du COD.
Mots-clés: la langue roumaine, complément d'objet direct, ordre des mots, expressivité, variantes distributionnelles.

Bibliografie:

1. *Bejan D*. Gramatica limbii române. Compendiu.– Cluj-Napoca: Editura Echinox, 1997.
2. *Constantinescu-Dobridor Gh*. Sintaxa limbii române. – B.: Editura Ştiinţifică, 1998.
3. *Coteanu I.* Anticiparea complementului prin pronume, o regulă gramaticală nouă? // Limba română, XII, 1963, nr. 3.
4. *Drăganu N.* Morfemele româneşti ale complementului în acuzativ şi vechimea lor. Un capitol de sintaxă românească. – B.: Institutul de linguistică română, 1943.
5. *Gramatica limbii române*. Coord. Valeria Guţu Romalo. – B.: Editura Academiei Române, 2005.
6. *Guţu Romalo Valeria.* Sintaxa limbii române. Probleme şi interpretări. – B.: Editura Didactică şi Pedagogică, 1973.
7. *Iordan I.* Gramatica limbii române. – B.: Editura Cartea Românească, 1937.
8. *Neamţu G.G.* Teoria şi practica analizei gramaticale. Distincţii şi… distincţii. – Cluj-Napoca: Editura Excelsior, 1999.
9. *Rosetti Al*. Istoria limbii române. Noţiuni generale. Ed. a II-a revăzută şi adăugită. – B.: Editura Veritas, 1945.
10. *Şerbănescu Andra*. Întrebarea. Teorie şi practică. – Iaşi: Editura Polirom, 2002.

УДК 81:39

РУМУНСЬКА ФІЛОЛОГІЯ У ЧЕРНІВЕЦЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ – ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН

Жерновей Георгій Якович
канд. філол. наук
Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича

У статті розглядається історія становлення румунської філології у Чернівецькому університеті в період з 1875 по 2010 рік. Було визначено чотири історичні етапи вивчення та наукового дослідження румунської мови і літератури в Чернівецькому університеті (австро-угорський (1875–1918), румунський (1918–1940), радянський (1954–1991) та сучасний український (після 1991 року). Встановлено роль відомих філологів (Йона Георге Сбієри, Секстіла Пушкарю, Алексе Прокоповича, Леки Мораріу, Віталія Сорбале, Грігорія Бостана та інших) у формуванні навчального та наукового потенціалу кафедри румунської філології в Чернівецькому університеті.

Ключові слова: румунська філологія, румунська мова, румунська література, історичний етап наукового дослідження, історія румунської мови, викладання румунської мови.

Мета статті полягає в тому, щоб подати екскурс в історію кафедри румунської та класичної філології, яка і сьогодні залишається ядром румунської духовності Північної Буковини, провідним науковим центром філологічних досліджень в галузі румунської мови, літератури та фольклору та навчально-методичним центром підготовки педагогічних кадрів для середньої та вищої освіти для викладання румунської мови і літератури у відповідних навчальних закладах України та інших країн.

Історія Чернівецького університету та кафедри румунської філології (частково) висвітлена з нагоди різних річниць закладу у деяких ювілейних виданнях [Чернівецький 1995; 2005]. Певні історичні уточнення наводяться в дослідженнях окремих українських і зарубіжних авторів [Кобилянський 1975, Систематичний 1965; Prokopowitsch 1955; Turczynski 1961], а епізоди з історії кафедри ширше представлені в серії публікацій Г.Я. Жерновея в чернівецьких газетах "Zorile Bucovinei" та "Concordia" в 2005–2007 роках [Jernovei 2005–2006; Jernovei 2008]. Разом з тим, публікація стислого та змістовного нарису з історії румунської філології на Буковині є конче необхідним та актуальним завданням сучасного румунознавства.

Університетська кафедра румунської мови та літератури заснована в 1875 р. одночасно з відкриттям Чернівецького університету під час перебування Буковини у складі Австро-Угорської імперії. До цього часу функціонувала кафедра румунської мови та літератури в Чернівецькому німецькому ліцеї, яка була відкрита в 1849. Її завідувачем був відомий діяч румунської культури на Буковині Арон Пумнул (1818–1866), вчитель класика румунської літератури і національного поета всіх румунів Міхая Ємінеску [Sbiera 1889a; Jernovei 1991, 3; Jernovei 2010].

Першим завідувачем кафедра румунської мови та літератури Чернівецького університету був професор Іон Георге Сбієра (1836–1916), відомий румунський фольклорист і літературознавець з Буковини, один із засновників Румунської академії [Sbiera 1899b; Niculica 2005; Jernovei 2006]. Він очолював кафедру до 1906 р. Його курси з історії стародавньої румунської літератури не втратили свого наукового значення і до тепер. Асистентом професора Іона Георге Сбієри став у кінці дев'яностих років XIX ст. Леонід Боднареску – автор праць з історії румунської літератури на Буковині [Bejinaru 2007].

З 1906 по 1919 р. кафедрою завідував видатний румунський мовознавець, професор Секстіл Пушкарю (1877–1948), член Румунської академії наук, автор фундаментальних праць з діалектології, лексикології та історії румунської мови [Jernovei 2008; Sextil 2000]. В цей період кафедра значно підвищила свій міжнародний авторитет і стала відомим центром румунської філології не тільки в румуномовному ареалі Східної Європи, але і в науковому світі Західної Європи.

У 1919 р. після возз'єднання Буковини з Румунією кафедра реформувалася у дві академічні одиниці: а) кафедра румунської мови та її діалектів, яку очолив Алексе Прокопович (1884–1946) [Jernovei 2006, 204–207; Borcilă 1977]; б) кафедра сучасної румунської літератури і фольклору, під керівництвом Леки Мораріу (1888–1963) [Jernovei 2008; Sextil Puşcariu 2000].

У 1940 р. Румунія була змушена ультимативно залишити Північну Буковину, Герцаївській край та Хотинський повіт. Після приєднання цих території до Радянського Союзу, а потім після реставрації на них радянського режиму в 1944 р., діяльність кафедр румунської мови та літератури було припинено майже на 15 років [Jernovei 2005–2006].

У 1954 р. у Чернівецькому учительському інституті відкрився "молдавське" (з політичних міркувань назва "румунський, румунська" стала неможливою до років незалежної України) відділення, яке через два роки було переведено на факультет іноземних мов Чернівецького університету. Перший випуск спеціалістів з даної спеціальності відбувся у 1959 р. Румунську (молдавську) мову і літературу викладали доценти М.О. Корчинський і М.В. Дескелеску – спеціалісти з граматики і методики викладання мови, О.П. Садовник, спеціаліст з румунської літератури, автор монографії про класика румунської драматургії І.Л. Караджале, А.Н. Калош, спеціаліст з граматики романських мов, З.Ф. Пенюк, відома перекладачка з італійської та німецької мов на румунську та українську. Впродовж 1964–1975 рр. румунську літературу читав відомий поет і перекладач В.І. Левицький, автор понад 10 збірок віршів. Він переклав румунською мовою твори українських письменників: Лесі Українки, Ольги Кобилянської, Юрія Федьковича, Марка Черемшини, Василя Стефаника, Михайло Стельмаха, Дмитра Павличка [Jernovei 2005–2006].

У 1971 р. відкрито кафедру молдавської мови та літератури (з 1983 р. – кафедра молдавської та класичної філології). Перша її завідувач – доцент Євгенія Яківна Павлюк. Згодом у колектив кафедри влилися молоді кадри з числа її випускників: професор Григорій Бостан, доценти Ілля Попеску, Лора Бостан, асистенти Феодосія Китар, Александріна Чернова, кандидат філологічних наук. У 1974 р. був запрошений з Одеського університету на посаду завідувача кафедри професор Віталій Сорбале – відомий спеціаліст з діалектології, знавець кількох романських мов (іспанської, італійської, французької та ін.).

З початку 1979 р. кафедру очолив професор Григорій Бостан (1940–2004) – спеціаліст з порівняльної фольклористики та літературознавства, дослідник румунсько-українських і румунсько-російських фольклорних і літературних взаємозв'язків. Йому належить понад 500 наукових праць, серед яких монографія "*Типологічне співвідношення та взаємозв'язки молдавського, російського й українського фольк-*

лору" (Кишинів, 1985); "*Молдавська народна творчість"* (у 16-ти томах, т. 1–2), Кишинів, 1975–1983), "*Народні говори і фольклор румунського населення Закарпаття"* (Москва, 1985, співавтори Ілля Попеску, Лора Бостан); "*Антологія румунської літератури Буковини"* (Чернівці, 2000, співавтори Лора Бостан та ін.). Григорій Бостан був членом Спілки письменників України, Молдови та Румунії, автором багатьох збірок віршів і двох романів румунською мовою, а також почесним членом Румунської Академії. Доцент Попеску І.В. надрукував понад 350 праць, серед яких 19 книжок [Jernovei 2005–2006].

Після здобуття незалежності України у 1991 р. кафедрі повернено її історичну назву – кафедра румунської та класичної філології. У цей період у творчому колективі кафедри перейшов з факультету іноземних мов доцент Георгій Жерновей, завідувач кафедри французької мови в 1985–1990 рр. та заступник декана факультету іноземних мов Чернівецького університету. Почали працювати і молоді викладачі, які спеціалізувались у відомих навчальних закладах Румунії: Крістіна Паладян, Фелічія Вринчану, Вероніка Тодощук [Jernovei 2005–2006].

Кафедра забезпечує також викладання класичних мов, давньогрецької та латинської, зусиллями кандидатів філологічних наук Галини Загайської, Тетяна Попова, Іннеси Макар, Оксани Любимової та викладачів Тамари Шестакової та Тетяни Попової.

Серед найвагоміших науково-методичних досягнень кафедри – підручники та навчальні посібники з румунської мови і літератури (керівник авторських колективів – доцент Георгій Жерновей) для шкіл з румунською мовою викладання України. Доценти Георгій Жерновей і Ілля. Попеску й асистент Ганна Жерновей уклали перший у лексикологічній практиці тримовний російсько-румунсько (молдавсько)-український словник [Jernovei 1988].

У 2005 р. доцент Георгій Жерновей та професор Сучавського університету "Стефан чел Маре" Йон Хорія Бирляну видали підручник *"Діалектологія румунської мови"* для вищих навчальних закладів [Jernovei 2005].

Для зміцнення зв'язків кафедри зі школою доцент Георгій Жерновей в 2007 р. надрукував навчальні посібники румунської мови та літератури для вступних іспитів [Jernovei 2007a; 2007b], в 2008–2009 – навчальні посібники для модульного контролю з румунської мови і літератури [Jernovei 2008a; 2008b; 2009a; 2009b], а в 2010 р. двомовне видання лірики Міхая Емінеску (румунською та українською мовами) [Jernovei 2010].

У 2004 р. кафедру очолив доцент Георгій Жерновей, спеціаліст з романського та порівняльного мовознавства, автор підручників й словників з румунської мови для шкіл з румунською мовою навчання України [Jernovei 1992; 1996a; 1996b; 1998; 2001a; 2001b], координатор українсько-німецьких соціолінгвістичних досліджень функціонування сучасної румунської мови в Україні. У 2010 р. при кафедрі відкрито Центр порівняльної румунської філології ім. Григорія Бостана.

Доцент Георгій Жерновей продовжує прогресивні традиції кафедри у розширенні та зміцненні наукових та культурних зв'язків між кафедрою, філологічним факультетом і в цілому Чернівецьким університетом з навчальними закладами Румунії, Республіки Молдова, Німеччини та інших країн.

В статье рассматривается история становления кафедры румынской филологии в Черновицком университете в период с 1875 по 2010 г. Определены четыре исторические этапа изучения и научного исследования румынского языка и литературы в Черновицком университете (австро-венгерский (1875–1918), румынский (1918–1940), советский (1954–1991) и современный украинский (после 1991 года). Установлена роль известных филологов (Иона Георге Сбиеры, Секстила Пушкарю, Алексе Прокоповича, Леки Морариу, Виталия Сорбале, Григория Бостана и других) в формировании учебного и научного потенциала кафедры румынской филологии в Черновицком университете

Ключевые слова: румынская филология, румынский язык, румынская литература, исторический этап научного исследования, история румынского языка, преподавание румынского языка.

This article focuses on the history of the Department of Romanian Philology in Chernovtsy University from 1875 on 2010. Four historical periods of the study and scientific research of Romanian language and literature at Chernovtsy University are identified (Austro-Hungarian (1875–1918), Romanian (1918–1940), Soviet (1954–1991) and modern Ukrainian (since 1991). The role of famous philologists (Ion Gheorghe Sbiera, Sextil Puscariu, Alexe Prokopovich, Leka Morariu, Vitaliy Sorbale, Grigory Bostan and other) in the formation of educational and scientific potential of Romanian Philology in Chernovtsy University is defined.

Keys words: Romanian philology, Romanian language, Romanian literature, historical period of scientific studies, history of the Romanian language, teaching of the Romanian language.

Література:

1. *Богайчук М.* Література і мистецтво Буковини в іменах / Богайчук М. – Чернівці: Букрек, 2005.
2. *Жерновей Г.Я.* Пам'яті вчителя та колеги (Grigore Bostan – in memoriam) / Жерновей Г.Я. // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 247. Романська філологія. – Чернівці, Рута, 2005. – С. 111–112.
3. *Жуковський А.* Історія Буковини. Т. 1–2 / Жуковський А. – Чернівці, 1991–1993.
4. *Кобилянський І.* Чернівецький Університет / Кобилянський І. – Ужгород, 1975.
5. Систематичний покажчик до видань Чернівецького Державного Університету (1948 – червень 1965). – Чернівці, 1965.
6. Чернівецький університет. 1875–1995. Сторінки історії. – Чернівці: Рута, 1995.
7. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Імена славних учасників. – К.: Світ успіху, 2005.
8. *Borcilă M.* Alexe Procopovici (1884–1946) / Borcilă Mircea // Cercetări de lingvistică, XXII, 1977, nr. 1. – P. 17–26.
9. *Jernovei Gh.* Dicționar comparativ rus – român (moldovenesc) – ucrainean / Jernovei A., Jernovei Gh., Popescu I. – Cernăuți: Radianska școla, 1988 – 250 p.
10. *Jernovei Gh.* Limba română. Manual pentru clasa 5 a şcolilor cu limba de predare română din Ucraina. Ediția 1 / Dorogan M., Jernovei Gh. – Lviv: Svit, 1992. – 264 p.; Ediția 2. – Lviv: Svit, 1997. – 264 p.
11. *Jernovei Gh.* Limba română. Manual pentru clasa 6 a şcolilor cu limba de predare română din Ucraina. Ediția 1 / Cartaleanu T., Chitari T., Jernovei Gh. – Lviv: Svit, 1996a. – 240 p.; Ediția 2. – Lviv: Svit, 2001. – 240 p.
12. *Jernovei Gh.* Limba română. Manual pentru clasa 9 a şcolilor cu limba de predare română din Ucraina / Belinschi E., Ciobanu A., Jernovei Gh. – Lviv: Svit, 1996b. – 208 p.
13. *Jernovei Gh.* Limba română. Manual pentru clasa 7 a şcolilor cu limba de predare română din Ucraina / Cartaleanu T., Jernovei Gh. – Lviv: Svit, 1998. – 240 p.
14. *Jernovei Gh.* Limba română. Manual pentru clasa 8 a şcolilor cu limba de predare română din Ucraina / Belinschi E., Ciobanu A., Jernovei Gh.– Lviv: Svit, 2001a – 160 p.
15. *Jernovei Gh*. Limba română. Manual pentru clasa 10–11 a şcolilor cu limba de predare română din Ucraina / Cartaleanu T., Jernovei Gh., Vrânceanu F. – Lviv: Svit, 2001b. – 200 p.
16. *Jernovei Gh.* Dialectologia limbii române, manual universitar / Bîrleanu Ion Horia, Jernovei Gheorghe – Cernăuți: Ruta, 2005. – XLII, 245 p.

17. *Jernovei Gh.* Filologia română la Universitatea din Cernăuți (1875–2005) / Jernovei Gheorghe // Zorile Bucovinei, № 50, 9.07. 2005 – P. 2; № 52, 16 iulie 2005. – P. 2; № 53, 20.07. 2005 – P. 2; № 57, 2.08. 2005 – P. 2; № 60, 17.08. 2005 – P. 3; № 6, 21.01. 2006 – P. 2; № 7, 25. 01. 2006 – P. 2 ; № 8, 28.01. 2006 – P. 2 ; № 12, 11.02. 2006 – P. 2; № 14, 18.02. 2006 – P. 2; № 19, 8.03. 2006 – P. 3 ; № 28, 12.04. 2006 – P. 3 ; № 30, 19.04. 2006 – P. 3 ; № 42, 7.06. 2006. – P. 4 ; № 47, 28.06. 2006. – P. 3 ; № 49, 5.07. 2006. – P. 3; № 51, 12.07. 2006. – P. 2; № 53, 19.07. 2006. – P. 2; № 55, 28.07. 2006. – P. 2; № 57, 7.08. 2006. – P. 2; № 64, 30.08. 2006. – P. 2; № 68, 15.09. 2006. – P. 2; № 69, 20.09. 2006. – P. 2; № 71, 27.09. 2006. – P. 2; № 72, 29.09. 2006. – P. 2; № 73, 4.10. 2006. – P. 2; ; № 74, 6.10. 2006. – P. 2; № 75, 11.10. 2006. – P. 2; № 76, 13.10. 2006. – P. 2; № 77, 18.10. 2006. – P. 2; № 79, 25.10. 2006. – P. 2.

18. *Jernovei Gh.* Ion al lui Gheorghe Sbiera / Jernovei Gheorghe // Țara Fagilor. – Cernăuți-Târgu-Mureş, 2006. – P. 212–214.

19. *Jernovei Gh.* Limba română pentru examenele de admitere / Jernovei Gheorghe – Cernăuți: Ruta, 2007. – 49 p.

20. *Jernovei Gh*. Literatura română pentru examenele de admitere / Jernovei Gheorghe – Cernăuți: Ruta, 2007. – 74 p.

21. *Jernovei Gh.* Mari români în istoria Cernăuțiului: Sextil Puşcariu (1877 – 1948) / Jernovei Gheorghe // Zorile Bucovinei, № 29 (13 773), 14 aprilie 2008. – P. 1; № 34 (13 778), 14 mai 2008. – P. 3.

22. *Jernovei Gh.* Limba română. Partea I. Programe modulare. Fonetica, fonologia, morfologia, sintaxa, stilistica / Jernovei Gheorghe – Cernăuți: Ruta, 2008. – 70 p.

23. *Jernovei Gh.* Istoria literaturii române. Partea I. Creația populară orală. Literatura veche şi premodernă / Jernovei Gheorghe – Cernăuți: Ruta, 2008. – 74 p.

24. *Jernovei Gh*. Limba latină. Partea II. Schiță de istorie a civilizației Romei antice / Jernovei Gheorghe – Cernăuți: Ruta, 2009. – 72 p.

25. *Jernovei Gh.* Limba latină. Partea III. Schiță de istorie a literaturii Romei antice / Jernovei Gheorghe – Cernăuți: Ruta, 2009. – 83 p.

26. *[Jernovei Gh.]* Mihai Eminescu Opera lirică din Programa şcolară. Antologie româno-ucraineană. Ediție îngrijită de Gheorghe Jernovei.– Cernăuți: Universitatea Națională "Iuri Fed'kovici", 2010. – 214 p.

27. *Niculică A.* Ion G. Sbiera. Viața şi opera / Niculică Aliş – Suceava, Biblioteca Bucovinei "I.G. Sbiera", 2005. – 136 p.

28. *Prokopowitsch E.* Gründung, Entwicklung und Ende der Franz-Josephs Universität in Czernowitz. / Prokopowitsch Erich – Clausthal-Zellerfeld, 1955.

29. *Sbiera I. Gh.* Aron Pumnul. Voci asupra vieții şi însemnătății lui… / Sbiera Ion Gheorghe – Editura Soțietății, Cernăuți, 1889a.

30. *Sbiera I.Gh.* Familia Sbiera, după tradițiune şi istorie şi Amintiri din viața autorului / Sbiera Ion Gheorghe – Cernăuți, Tipografia universitară î.r. a lui Eckhard, 1899b.

31. *Sextil Puşcariu. Biobibliografie de Elisabeta Faiciuc.* – Cluj-Napoca, Editura Clusium, editura Muzeul Limbii Române, 2000;

32. *Turczynski E.* Die Universität Czernowitz. Buchenland 150 Jahre Deutschtum in der Bukowina / Turczynski E. – München, 1961.

УДК 81'246.3(477.85) "18/194"

INTERFERENȚE LEXICALE UCRAINEANO-ROMÂNO-GERMANE ÎN BUCOVINA LA SFÂRŞITUL SEC. XVIII – ÎNCEPUTUL SEC. XX: (DETERMINAREA COEFICIENTULUI LOR)

Oguy Oleksandr Dmytrovyci
Dr. phil. in philogiae habil., Prof.
Universitatea de la Cernăuți

Experiența Bucovinei în multilinguism şi interferenta limbilor la începutul secolului 20-lea are actualmente o mare importanță pentru globalizația epocii. Datorită politicii de colonizare, promovată de monarhia austriacă, în Bucovina s-au aflat în circulație graiurile bucovinene ale câtorva limbi: ucraineană, română, poloneză, germană (Buchenlaendisch) şi idiş, dar în presă erau folosite variantele lor literare, la nivelul cărora este cercetată interferența. Problema interferenței a fost stiudiată de linguiştii, însă nu conform Bucovinei. Având în vedere modificările existente, autorul a propus criterii pentru stabilirea interferenței a limbilor în Bucovina, descris situația socio-linguistică a Bucovinei in anii 1774–1918 şi a determinat interferența limbilor, prima oară implicînd coefecientul corespunzător.

Cuvintele cheie: Bucovina, multilinguism, interferenta limbilor (Ucraineana, Germana, Romana, Poloneaza, idiş),coeficient.

Experiența Bucovinei în multilinguism şi interferenta limbilor la începutul secolului 20-lea are actualmente o mare importanță pentru globalizația epocii. Problema interferenței a fost stiudiată de linguiştii (O. Gvozdeak, G. Melika, E. Starodymova, S. Ştefurovski, J. Sraml; L. Țapulici 1998; I. Iațiuk 1996 si alții), însă nu conform Bucovinei. Deci scopul articolului prezent este de a descri situația socio-linguistică a Bucovinei in anii 1774–1918 şi de a determina interferența limbilor, prima oară în linguistica implicînd coefecientul corespunzător.

Comuniunea de limbă nu este niciodată o formație închisă – cu ajutorul ei comunică şi purtătorii altor idiomuri şi, drept rezultat, apare multilingvismul lor. Se cunoaşte că multilingvismul, sau polilingvismul, care înseamnă întrebuințarea câtorva limbi în condițiile unei anumite compatibilități sociale, de cele mai multe ori statale [Zograf 1990, 303], se manifestă prin folosirea de către individ (în cadrul unui anumit spațiu social) a mai multor limbi pe care acela le alege în dependență de situația comunicativă concretă. Asemenea necesitate este dictată, de regulă, de condițiile aflării într-un stat multinațional, unde multilingvismul devine normă şi este stimulat de acest stat. În condițiile multilingvismului se creează o ierarhie corespunzătoare a formelor de comunicare.

Drept exemplu în acest sens poate servi Bucovina situată la frontieră şi, deci, polietnică; până în sec. XIV ea s-a aflat în componența Rusiei Kievene şi a cnezatului Halici-Volânia, mai târziu – a Moldovei sub protectoratul Turciei, iar din 1774 şi până în 1918 a fost anexată la Austria. Urmând tradițiile toleranței lingvistice, locuitorii Bucovinei, reprezentând 9 etnii, însuşeau limbile vecinilor, ceea ce înlesnea comunicarea şi înțelegerea lor reciprocă. La începutul sec. XX pe poziții inițiale se situau mijloacele locale limitate de comunicare interioară de grup ("limbile de familie"), cum erau graiurile şi dialectele locale ale limbilor română, ucraineană, poloneză, idiş etc. Ele se învecinau cu mijloacele locale de comunicare între grupuri la nivel de trai (aşa-numitele "limbi de piață"), care, alături de primele, serveau pentru comunicarea neformală. Din 1848 principalele limbi naționale (ucraineana, româna, poloneza, idiş şi germana, care până în

1918 s-a aflat pe poziția de limbă intermediară (Vermittlersprache) [BN. – 1914. – 1.Maerz, 3]), datorită presei (peste 120 de ziare la începutul sec. XX), îndeplineau funcțiile de mijloace de comunicare în masă şi formală în scris, adică au devenit limbi ale învățământului, culturii şi ştiinței. Germana, ca limbă generală de stat, şi cele regionale – româna, ucraineana, poloneza şi idiş – îndeplineau funcții administrative de conducere, iar funcționarii de stat din Bucovina austriacă, după cum scriau ziarele, trebuiau să cunoască aceste limbi. Acest fenomen n-a putut să nu condiționeze apariția interferenței limbilor. Interferența (în latină "între"+"mă ciocnesc") înseamnă influența reciprocă şi întrepătrunderea sistemelor de limbă în condițiile multilingvismului, care apare de obicei în procesul contactelor lingvistice şi se manifestă în abateri ale individului (greşeala de limbă), dar şi ale comunității lingvistice (modificarea lingvistică) de la norma de sistem a limbii însuşite sub influența limbii materne [Vinogradov 1990, 197; Țapulici 1998, 48]. Sursele principale de interferență (ca proces şi ca rezultat) sunt deosebirile dintre expresiile corespunzătoare din sistemele limbilor care se întrepătrund; în consecință categoriile combinate (substituienții) sunt înlocuite cu corespondenții lor din alte limbi.

Să examinăm fenomenul interferenței limbilor (ca interacțiune a diferitelor forme lingvistice în condițiile multilingvismului) pe baza materialului presei ucrainene, româneşti, poloneze şi germane a Bucovinei din acea perioadă ("Буковина", "Gazeta Bucovinei", "Czernowitzer Zeitung" şi "Bukowiner Nachrichten") şi a dicționarelor vechi şi moderne (Tkaci 1998; Marki 1810) etc.

Limba germană s-a afirmat în Bucovina după anexarea ținutului de către Austria. Austriecii, care au venit în oraşele ținutului ca reprezentanți ai guvernului, lucrători ai administrațiilor, funcționari, militari ş.a.m.d., erau interesați în lărgirea ariei de influență a limbii şi culturii germane. În acest scop din Germania vecină au fost invitați toți doritorii, care s-au aşezat cu traiul în diferite zone ale Bucovinei. Din cauza deosebirilor de profesii, teritoriilor de aşezare, confesiunilor religioase (protestanți din Zips şi Pfalz, iar între ei catolici din Bemerwald), nici vorbitorii, nici dialectele lor nu s-au amestecat. Drept urmare, limba germană în Bucovina funcționa în trei variante: ca limbă literară (în instituțiile oficiale şi presă), ca *Buchenländisch* (limba germană vorbită la piață) şi ca graiuri locale ale "şvabilor" franci din zona Rinului, zipsilor (Gründler de Slovacia) şi bemerwalzilor (Republica Cehă). Limba germană oficială în Bucovina era limba literară. Paralel cu ea, însă, funcționa şi limba germană vorbită a Bucovinei (*Buchenländisch*), de care se foloseau atât nemții, cât şi reprezentanții altor naționalități. Această limbă vorbită "absorbea" într-un mod original (deseori prin idiş) şi interfera particularitățile specifice în primul rând ale limbilor ucraineană şi română. Prin aceste particularități nemții bucovineni se deosebeau în arealul limbii germane, ceea ce o confirmă atât vorbitorii (G. Drozdowski; E. Beck; J. Antohi) şi presa din acea perioadă [BN. – 1914. – 1.Maerz, 3], cât şi cercetătorii contemporani (I. Iațiuk ş.a.).

În genere, cercetătorii (G. Melik, E. Staromydova, S. Ştefurovski, J. Sraml, I. Iațiuk) au examinat cât se poate de detaliat interferența fonetică, morfologică şi sintactică a limbii germane în Ucraina. Totuşi, mai puțin studiată rămâne interferența la nivel lexico-semantic [Țapulici 1998, 49], bazată pe identificarea referințelor din alte limbi. Din lipsă de spațiu, însă, ne vom opri mai detaliat doar la exemple ale acestei interferențe,

analizând criteriile calitative ale determinării ei. În genere la nivel lexical Buchenländisch a însuşit (mai ales datorită limbii idiş, foarte înrudite) realităţile locale (*Opanken, Lammfellkutschma, Pisanki, Hitzel*), termeni din domeniul alimentar (*Mamaliga, Borsch, Pirogi; Brindsn, Agrisch*), denumiri de produse agricole şi obiecte de trai (*Kopize, Tschobaner, Kolibe, Balia*) şi chiar cuvinte de largă circulaţie, care în limba germană aveau corespondenţi întrebuinţaţi frecvent: *Pofte* (rom. *poftă*), *Baschokre* (rom. *batjocură*), *er hot' ne baschokrit* – "el l-a batjocorit" etc. Erau folosite frecvent poreclele şi expresiile injurioase: *Du Surd, Flamunt* – "tu, prostule, ai flămânzit". În ceea ce priveşte sinonimele, se observă fenomenul interferenţei sinonimice (*Eichhörnchen* în loc de *Eichkätzchen*; *Peitsch* în loc de *Geisel* ş.a.m.d.). Influenţa limbilor autohtone (deseori prin intermediul limbii idiş) a generat modificări în sistemele semantice ale limbilor (*sich stopfen* "a se strânge"; *sich drehen* "a se roti") şi calcuri ale expresiilor frazeologice (*sich zu einer Arbeit nehmen* "a începe lucrul", *an die Arbeit gehen* "a merge la lucru"). O serie de cuvinte au primit asociaţii noi pentru limba germană: "devotat" (*Hund* "câine"), "fată tânără" (*Ziege*).

Sub influenţa limbilor ucraineană şi română s-a produs o pătrundere adâncă a unor interjecţii bucovinene în limba germană. Exemple de cazuri de acest fel pot fi următoarele: *Ahi (taki)!* (interjecţie care exprimă uimire); *No!* (interjecţie care exprimă îndoială sau dubiu); *Bihme!* (convingere); *O(i), Йой!* (interjecţie care exprimă triumf sau senzaţie de durere); *Au wa = Owa!* (indiferenţă); *Nu! Oho!* (mirare) etc. G. Drozdowski sublinia că sub influenţa populaţiei autohtone şi a vorbirii expresive a evreilor germanofoni nemţii seci au început să întrebuinţeze multe interjecţii şi cuvinte modale, invocând ca exemplu o serie de dialoguri: (*Nu*? – *Nu-Nu*…) [Drozdowski 1984, 69–77; BN. – 1914. – 1.Maerz, 3].

În rezultatul contactelor dintre limbile autohtone şi limba germană, lexicul lor a fost influenţat de germana prestigioasă, la care se orientau în mare parte vorbitorii în vorbirea lor curentă, în lexic şi expresii frazeologice, în construcţii sintactice. Aceasta se referă într-o anumită măsură şi la limba ucraineană, care în Bucovina era reprezentată prin graiurile bucovineano-pocuţiene (creaţia lui L. Martovyci şi V. Stefanyk), situate între cele de pe Nistrul superior şi cele huţule (creaţia lui I. Fedkovyci), ale dialectului sud-vestic. Acest dialect [Жилко 1956, 47–54; 100–106], la baza căruia au stat dialectele triburilor tiveriene şi ale croaţilor albi, şi-a păstrat, datorită izolării sale şi intensităţii mai reduse a relaţiilor interteritoriale, trăsăturile arhaice ale etapei anterioare de dezvoltare a limbii ucrainene. Totodată, sfârşitul sec. XVIII a adus completări lexicale substanţiale pe contul limbii-suprastrat germane şi limbii-adstrat române. La temelia sistemului lexical al graiului bucovinean, pe care îl examinăm atât pe baza presei periodice (trei colecţii anuale ale ziarului "Буковина"), cât şi a dicţionarului lui L. Tkaci (50% din 7.000 de cuvinte), s-a aflat limba ucraineană veche. Ea cuprindea un lexic local modificat (8,5%: *берег; бесіда; борба; бук*), arhaisme (25%: *віче, кліть, нагавици; челідь; борзо)* şi formaţii sud-vestice noi, create cu ajutorul anumitor mijloace de alcătuire a desinenţelor şi formei (*дедя* "tată", *хоп**та**; хосен; тогід; байдуж**но**; безгляд**ни**й* "nemilos"*; бара-буля, лабузи**ннє**; бі**лє**; хор**ува**ти*) etc.

O altă parte a lexicului bucovinean l-au format elementele împrumutate din limbile vecine în diferite perioade de timp. Împrumuturile mai vechi, tipologic deosebite, din

limba turcă aglutinantă (*чічка* "floare"; *чура* "ordonanță") şi din suprastratul limbii ungare (*газда, гачі*), precum şi cele mai noi dintr-o serie de limbi europene prin contact scris (it. *ажіо;* fr. *бюро, бюджетовий; біржа*) ocupau doar 2% din fondul lexical al dialectului bucovinean. Limba germană, care a început să se afirme abia la finele sec. XVIII, a stat la baza a circa 15% din cuvintele dialectale bucovinene de la începutul sec. XX: *ташка* "geantă"*; рихт* "rație"*; фийст* "foarte"*; урльоп* "concediu" (Urlaub)*; шпаргат* "plită" (*Sparherd*); *йя* "aşa" = *ja; пуцувати* ("a curăți": *putzen*); *гратулювати* "a saluta". O serie de cuvinte dialectale din domeniul terminologic au devenit exotisme normative (*кірха* "biserică": *Kirche; шопра* "şopron": *Schober*) sau termeni generali ai limbii ucrainene moderne: *помпа* ("pompă": der *Pomp*); *гауптвахта* (*Hauptwacht*); *кахля* ("teracotă": *Kachel*); *шанець* ("şanţ": *Schanze*); *келих* ("pahar": *Kelch*); *кварта* ("cană de ¼ litru": *Quart*); *трухан* ("curcan": *Truthahn*) etc. Principalele împrumuturi din domeniul culturii (55%) pătrundeau, însă, prin filiera limbii poloneze foarte înrudite (subgrupa vest-slavă), al cărei sistem morfologic flexionar facilita "absorbția" unui număr mai mare de împrumuturi din germană (vest-germană). Din categoria acestora fac parte în primul rând termeni juridici şi economici: *акційний*; *аклямация* "alegere unanimă"; *амбасадор* "ambasador" (a se vedea în poloneză: *akcyjny; aklamacja; ambasador; amortyzacja; arogancja; azotowy*) etc.

În ceea ce priveşte adstratul limbii române, la început contactul cu ea purta un caracter de profunzime. Aceasta o demonstrează un şir întreg de împrumuturi de fond din limba română în lexicul ucrainean al Bucovinei în sec. XVIII–XIX. Aceste împrumuturi au atins nu numai termini din viața cotidiană (*барда* "bardă"*, чокан* "ciocan"; *путня* "putină"; *курмей* "curmei"*, штубей* "ştiubei"*, буката* "bucată"*; папшоя* "păpuşoi") sau împrumuturi abstracte, care definesc stări şi procese: *фудулий* "fudulie", *сарака* "săracul"*, фума* "fumuri", *грижа* "grijă" etc., ci şi lexicul de fond referitor la sex şi înrudire: *моша* "moaşă"; *флакив* "flăcău", apoi *бадіка* "bădică" ş.a.m.d. Aceasta o confirmă şi spectrul larg al verbelor: *видіти* "a vedea"; *пазити* "a păzi"; *банувати* "a fi cu bănat"; *грабитися* "a se grăbi"; *си минати* "a semăna cu..."; (в)*урлати* "a urla"; *порнити* "a (se) porni"; *пражити* "a prăji"; *громадити* "a grămădi". La începutul sec. XX împrumuturile din română, întrebuințate în localitățile săteşti din Bucovina, datorită luptei de purificare au încetat să mai apară în presă şi alcătuiau, după calculele noastre, vreo 2,5% din fondul lexical.

Graiurile bucovinene ale limbii române vorbite în Bucovina, conform analizei Gramaticii şi Dicționarului (1794) lui Anton di Marki (1795), directorul şcolii județene din Suceava, au cunoscut o influență substanțială din partea limbii ucrainene în diferite etape ale existenței sale – de la împrumuturile timpurii din slavonă în sec. V-VI şi lexicul slavonei bisericeşti, în care se făceau slujbele religioase în sec. XV-XVII, până la continuarea contactelor cu bucovinenii ucrainofoni din sec. XVIII. Împrumuturile se văd clar în structura morfologică şi fonetică, păstrându-se sonoritatea protoslavă în procesul modificării semanticii (*осянди; чинсти*); reducția formelor (*а граи*, ucr. *говорити*) etc., atingând straturile profunde şi mai târzii ale lexicului. Cele profunde cuprindeau verbe din domeniul vorbirii (a *грьи*, a *бьлькьри, прикажи, порончи, обличи, ньпьстуи; прикьжи*); stări mentale şi informării (*ньдьждуи; а вести, а повести; помени*); sentimentelor (*а жьлуи; жели*) şi cauzalității lor (*а глуми*); atingerii scopului (*а гьти; а*

свярши); acțiunii (*а вяслуи, а гребла, а кярмуи*, *а дуби, а дьруи*); stării sănătății (*болнави, боли; гянджуи*); imitației sunetelor (*а клокота, а хохота, а чирикьи*). Din împrumuturile mai târzii face parte lexicul slav al slujbelor religioase (*а служи, а пости, а проповедуи, а пророчи, а бльгьслови, а мируи, а диакони*), stării gospodăreşti şi casnice (*а дуби; брьзда; зьбори; грьмьдуи; гьнои; дис/грьди, скоби, клеи, пили, коси, насипи, крои*), verbe de orientare socială (*вершуи; арендуи; зьлоджи*) şi modificări ale statutului social (*боери; а жуни; а невьсти; а самоволничи*). Un strat mai târziu, în sec. XVIII, au devenit împrumuturile din germană referitoare la viața administrativ-culturală şi îndeletnicirile meşteşugăreşti şi de trai: *а интересси; а вербуи, а диредже, а протоколли, а щемплуи, а квиттуи; а пькуи, а доктори, а шьнцуи, гльнцуи, шрубуи*. Analiza materialelor din ziarele anului 1890 atestă, pe lângă trecerea la grafia latină, şi o reducere puristă a împrumuturilor slave (pe contul celor din franceză).

Pe baza acestui material, ținând cont de cercetările întreprinse anterior cu privire la Transcarpatia şi partea Carpatică a Ucrainei (O. Gvozdeak, G. Melik, E. Starodymova, S. Ştefurovski, J. Sraml; dar îndeosebi L. Țapulici 1998; I. Iațiuk 1996) şi caracterizând limbile principale vorbite în Bucovina multilingvă în dezvoltarea şi influența lor reciprocă [Jilko 1958; BN. – Nr.7123, 3; Drozdowski 1984, 69–77], au fost selectate împrumuturile de bază (ca interferențe lexicale), precum şi cuvintele şi expresiile frazeologice calchiate, modificate semantic sub influența altor limbi (ca interferențe semantice). Cu ajutorul clasificărilor semantice cunoscute privind diferite părți de vorbire (substantiv, adjectiv, verb, adverb ş.a.; interjecții, conjuncții etc.) (a se vedea: [Levițki, Oguy 2000; Oguy 2008/9]), vom clasifica împrumuturile şi calcurile descoperite (ca interferență lexico-semantică) în limbile ucraineană, română şi germană. Pentru aceasta vom lua în calcul atât numărul de subclase ale împrumuturilor lexicale, cât şi numărul calcurilor semantice şi îmbinărilor frazeologice (la nivelul acestor subclase după părțile de vorbire inițiale), care în total fac 100, şi vom stabili procentul lor cantitativ ca grad de interferență.

Părțile de vorbire	**Sub-clase de cuvinte**	**Împrumuturi în graiurile bucovinene ale limbilor:**						**Cuvinte calchiate**		**Îmbinări frazeologice calchiate**	
		Germ.	**Ucr.**	**Rom.**	**Ucr.**	**Germ.**	**Rom.**	**Germ.**	**Ucr.**		
Substantiv	20	6	6	10/3	4	4	2	2	4	2	3
Adjectiv	20	-	4	6/1	2	1	?		1		
Verb	30	2	3	23/10	3	3	4	2	2	5	8
Adverb	10	-	2	3/1	3/1		?	-	1		1
Alte părți de vorbire	20	3	1	?	1	3	?	1	-		
Total	100	11 %	16 %	42/15	13 %	10 %	6 %	5 %	9 %	7 %	12 %

Valorile analizate (de la 6% la 16/42% ale subclaselor împrumutate şi de la 5% la 9% ale celor interferate) permit să se vorbească despre amploarea interferenței. Amploarea interferenței în limba română, de exemplu, variază, ajungând într-un secol şi jumătate de contacte cu limba germană doar la 6–10 % şi în 1200 de ani de contacte cu adstratul slav tocmai la 42% (sec. XVIII), dar reducându-se brusc până la 16 % datorită purismului de la finele sec. XIX. Asemenea tendințe sunt proprii şi pentru limba literară ucraineană din Bucovina. Limba germană a culturii şi păturilor de sus ale societății (ca suprastrat) a avut o

pătrundere intensă în structura lexicală a limbilor din Bucovina (6–16 %), dar ea a încetat după destrămarea Austro-Ungariei. În cercetările de viitor ar trebui să fie stabilită profunzimea interferenței, care va atesta numărul de cuvinte, construcții împrumutate etc. Pentru aceasta ar fi necesar ca lexicologii să elaboreze de urgență dicționare ale graiurilor germane şi române din Bucovina, deoarece deosebirile dialectale se şterg intens pe măsura dezvoltării limbii literare.

Să folosim algoritmul elaborat pentru determinarea numerică a gradului de interferență a limbilor la alte niveluri – fonetic, morfologic şi sintactic. Astfel, în exemplele existente (pe baza a 20 de fenomene inițiale) s-a constatat interferența fonetică a limbilor germană (15 %) şi ucraineană (20 %) (a se vedea: [Oguy 2003, 28–34; Oguy 2008/9, 70]). Pe baza categoriilor substituite (câte 20 de caracteristici pentru 5 părți de vorbire diferite) vom urmări interferența morfologică a limbilor germană (6 %) şi ucraineană (9 %) în Bucovina. Valori apropiate (6–8 %) au caracteristicile sintactice ale interferenței. În viitor aceste calcule privind gradul de interferență a limbilor vor trebui să fie precizate pe baza unor materiale noi.

Renumitul poet de limbă germană Paul Celan (Ancel), la festivitatea de înmânare a premiului literar "Bremen" pentru bogăția limbii şi imaginile nestandard, a spus: "Die Landschaft, aus der ich zu euch komme, dürfte den meisten von Ihnen unbekannt sein. Es ist die Landschaft, … wo man deutsch gesprochen hat" [Celan 1983, 185–186]. Dar în Bucovina, unde s-a născut Paul Celan, se vorbeau, afară de germana (stabil: 1774–1918), şi alte limbi: ucraineană, română, poloneză, idiş etc., care n-au putut să nu-şi lase amprenta asupra limbajului talentatului poet. În genere, se poate concluziona că interferența limbilor în Bucovina multilingvă la începutul sec. XX a fost deosebită atât prin statutul funcțional al idiomurilor întrebuințate, cât şi prin gradul înrudirii lor genetice sau tipologice. Limbile îndepărtate tipologic din adstrat şi superstrat (de tipul limbii ungare aglutinante) nu au participat activ la aceste procese. Dinamica întrepătrunderii limbilor flexionare a fost determinată de statutul lor social şi gradul de înrudire. Împrumuturile în limba ucraineană s-au făcut cu precădere prin filiera limbii poloneze foarte înrudite, care avea un statut social mai înalt. Împrumuturile în limba română au avut loc datorită adstratului slav mai îndelungat. Împrumuturile în limba germană vorbită în Bucovina (deseori prin intermediul idiş) din limbile vecine au îmbogățit în anumită măsură nu numai limbajul lui Paul Celan. Valorile înregistrate ale interferenței (de 5–16 %), care s-au păstrat după 150 de ani de contact lingvistic, au arătat apariția unei anumite alianțe între limbi, care a dispărut din cauza circumstanțelor istorice şi a dezvoltării scrisului.

In perspectivă este de dorit de a intrebuința acest coeficient şi pentru alte limbile.

Досвід Буковини щодо багатомовності та міжмовної інтерференції початку XX ст. має велике значення для розуміння сучасних глобалізаційних процесів. Буковина мала завдяки колонізаційній політиці Австрійської монархії обіговими мовами буковинські говори мов: української, румунської, польської, німецької (бухенлендіш) та їдишу, проте в пресі з'являлися їх літературні еквіваленти, на яких спостерігається інтерференція. Враховуючи недослідженість цієї проблеми для Буковини, автор описує соціолінгвістичну ситуацію (1774–1918), пропонує критерії для визначення міжмовної інтерференції та встановлює коефіцієнт інтерференції мов для краю.

Ключові слова: Буковина, багатомовність (мультилінгвізм), мовна інтерференція (українська, німецька, румунська, польська, їдиш), коефіцієнт.

The experience of Bucovina in multilinguism and interference of languages in the beginning of the 20th century is of actual importance for our epoch of globalization. Due to colonization policy of Austrian monarchy in Bukovina Bukovinian dialects of Ukrainian, Rumanian, Polish, Buchenlaendisch and Yiddish were spoken, but their literary forms were written with some spots of language interference. The problems of language interference have been studied by linguists, but not for Bukovina. Having taken into consideration the present changes, the author describes the sociolinguistic situation in Bukovina (1774–1918) and for the first time finds criteria for defining the interference coefficient for languages of Bukovina.

Key words: Bukovina, multilinguism, interference of languages (Ukrainian, German, Romanian, Polish, Yiddish), coefficient.

Bibliografie:

1. *BN: Bukowiner Nachrichten*. Organ des deutschen Volksbundes in der Bukowina (1888–1914): III. Jg. – 1900 – 1. Jänner – 30. Dezember; XIV. Jg. – 1911 – 1. Jänner – 31. Dezember (Nr. 6650–6803); XVII. Jg. – 1914 – 1. Jänner – 29. August (Nr. 7106 – 7213).

2. *Celan P*. Rede anlässlich der Verleihung der Bremer Bücherpreises // Allemann, Beda / Reichert, Stefan (Hrsg.): *Paul Celan. Gesammelte Werke in 5 Bänden*. – Bd. 3: Gedichte 3, Prosa, Reden. – Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1983. – S. 185–186.

3. *Drozdowski* G. Damals in Czernowitz und rundum. Erinnerungen eines Altösterreichers / Georg Drozdowski. – Klagenfurt: Verl. D. Kl. Zeitung Kärnten, 1984. – 320 S.

4. *Leviţkii V.V., Oguy O.D., Kiiko S.V., Kiiko Iu.I.* Aproxymatyvni metody vyvcenia leksycnoho skladu. – Cernivţi: Ruta, 2000. – 145 S.

5. *Oguy O.* Leksycna interferenţia ukrainskoi ta nimeckoi mov na Bukovyni poceatku XX st.: Stupin interferovanosti // Problemy zistavnoi semantyky. Zb.nauk.st. /M.P.Kocergan (ed.). – Vyp.6. – K.: KNLU, 2003. – P. 28–34.

6. *Oguy O.* Deutsch in der mehrsprachigen Bukowina // Göttinger Beiträge zur Sprachwissenschaft. – H. 17/18: Varia-Heft / Hrsg. von Dieter Cherubim u.a. – Göttingen: Peust i Gutschmidt Verl., 2008/9. – S. 51–73.

7. *Tkaci L.O.* Ukrainska literaturna mova na Bukovyni v kinti XIX – na poceatku XX st. – P.1: Materialy do slovnyka. – Cernivţi: Ruta, 2000. – 450 s.

8. *Ţapulici L.T.* Rezultat dii semantycnoi interferenţii v interetnicnomu prostori (na materiali hovirok bohemskyh nimţiv Zakarpatia // Problemy romano-hermanskoi filolohii: Zb. nauk. praţ. – Uzhhorod: Kom.inf., 1998. – P. 49–52.

9. *Vinogradov V.A.* Interferenţia // Linguisticeskii enzyklopediceskii slovar /ed. Iarţeva. – M.: Enziklopedia, 1990. – P. 197.

10. *Zhilko F.I.* Govory ukrainskoi movy. – K.: Rad. Skola, 1958. – 250 p.

11. *Zograf G.A.* Monogoyazycie // Linguisticeskii enzyklopediceskii slovar /ed. Iarţeva. – M.: Enziklopedia, 1990. – P. 303.

УДК 72.016.2

КУЛЬТУРНИЙ СПАДОК К. БРИНКОВЯНУ ТА І. МАЗЕПИ

Василь Каптару
гол. ред. укр. відділу
Всесвітньої служби Радіо Румунія

У статті проведено аналогії між архітектурним стилем "бринковенеск" кінця XVII – початку XVIII ст. у Румунії (Валахія) та українським архітектурним бароко часів Івана Мазепи, який був похований у Румунії. Стиль Бринковяну в основному характеризується блискучим розквітом декоративних форм, а стиль часів І.Мазепи – це українізація західноєвропейської барокової базиліки та барокізація української архітектури.

Ключові слова: бароко, Бринковяну, Мазепа, архітектура, мистецтво.

Відносини між румунським та українським народами мають глибоке історичне коріння і багатовікову історію. Починаючи від доби Київської Русі і до наших днів існувало та існує безліч прикладів добросусідства і взаємодопомоги. Наприклад, у XVI і XVII ст. українські козаки допомагали господарям Молдови та Валахії в їхній боротьбі проти Туреччини, а чимало молдован і валахів воювало пліч-опліч з українцями в козацькому війську. Волох Іван Підкова, якого охрестили Волошенином, був славетним козацьким отаманом, гетьманом, а в 1577 – 1578 рр. господарем Молдовського князівства зі столицею в Яссах. Румун Петро Могила (Петру Мовіле) зробив особливий внесок у наближення двох народів і розвиток культури та релігії в Україні, а видатний українець Пасій Величковський зробив те саме в Румунії, де провів більшу частину свого життя.

У цьому контексті особливої уваги заслуговує співпраця Гетьмана України Івана Мазепи та Господаря Валахії Константіна Бринковяну, які налагодили тісні політичні, дипломатичні, військові, культурні та духовні зв'язки між двома сусідніми православними народами. Співробітництво між І.Мазепою та К.Бринковяну у культурно-духовно-видавничій справі, у тому числі для потреб християн Близького Сходу, поруч з іншими напрямами діяльності, є очевидним фактом. Найкращим прикладом цього є унікальне видання "Євангелія", надрукованого у січні 1708 р. арабською мовою у місті Алепо (нинішня Сирія) за кошти гетьмана України І. Мазепи, у типографії Константіна Бринковяну, перевезеної до Алепо спеціально для забезпечення духовних потреб підкорених турками православних арабів Близького Сходу. Їх плідна співпраця мала величезний резонанс як серед християн арабського світу, так і серед духовенства, політиків, дипломатів та культурних діячів Європи.

Слід підкреслити, що обидва лідери були блискучими політиками, дипломатами, але особливо – культурними діячами. Упродовж свого 26 річного правління Константін Бринковяну зумів забезпечити мир і процвітання Валахії, іноді завдяки його дипломатичними здібностям, іноді завдяки мудрості або хитрості, іноді погрожуючи зброєю або шляхом підкуповування. У період перебування Мазепи при владі (22 роки) Україна, так само, стрімко розквітла. Жоден із гетьманів не зробив так багато, як Мазепа для розвитку культури та духовності українського народу.

Обидва вони залишили у спадок прийдешнім поколінням велетенський культурний пласт. В історію господар Бринковяну та гетьман Мазепа увійшли як видатні ініціатори будівництва численних церков і монастирів. Саме за часів Івана Мазепи на українських землях з'явився новий архітектурний стиль "українське бароко", який також називають "Мазепинським стилем". У той же час у Валахії румунське мистецтво поповнюється новим вітчизняним стилем, який особливо відобразився на архітектурі того часу. Досі він називається "Бринковянським" [Theodorescu 2006]. Це гармонійне поєднання волоських та італійських архітектурних елементів.

Стиль Бринковяну в основному характеризується блискучим розквітом декоративних форм [Drăguț 2000; Xenopol A.D 2006]. У першу чергу це позначається в обрамленні вікон і дверей, у формі колон, в деталях різьблення по каменю, в оформленні порталів. Представник вищої знаті, честолюбний політик, що прагнув до життя повної розкоші і блиску, надзвичайно багатий, Бринковяну будував в Бухаресті і на своїх володіннях велику кількість резиденцій, які він не називав будинками, а іменував на західний зразок палацами, що більш відповідало їх зовнішньому вигляду. Пишнота убрання в палацах, деталі архітектури відображали не лише вплив архітектурних форм Північної Італії, але і вплив Сходу.

Період гетьманування Мазепи описують як "другу золоту добу українського мистецтва" після великодержавної доби Володимира Великого та Ярослава Мудрого. Мазепинський стиль найкраще можна описати наступним чином – це українізація західноєвропейської барокової базиліки та барокізація української архітектури. Головний натиск покладено тут на зовнішню декоративність, не тільки в різьбарській орнаментиці, а й у суто бароковій мальовничості, для якої використано гру світла й тіні на химерних заломах фасадів, стін, фронтонів.

Історія у своїй непередбачуваності розпорядилася так, що тіло видатного українського гетьмана було перепоховане в румунській землі. Після смерті Мазепи у селі Варниці під Бендерами, за розпорядженням його племінника, Войнаровського, прах гетьмана було перевезено в Галац і поховано в кафедральній церкві монастиря Святого Юрія на березі Дунаю. На вибір сподвижників гетьмана Мазепи вплинула та обставина, що монастир був підпорядкований церкві Гробу Господнього на чолі з Єрусалимським патріархом.

У Румунії досі шанують пам'ять великого українського політика та воєначальника. У місті Галац з кінця XIX сторіччя і до 50-тих років минулого століття, коли місцева комуністична влада провела чергове міське перепланування, існувала вулиця Івана Мазепи. Вулиця зникла, але натомість невдовзі ім'ям Мазепи було названо два житлових квартали Галаца, а у 2004 році в цьому місті відкрито перший у Європі пам'ятник українському гетьману. Нещодавно Теофіл Георгійович Рендюк, український дипломат та історик, опублікував книгу "Гетьман України Іван Мазепа та його зв'язки з Молдовою і Румунією".

В статье Василе Каптару "Культурное наследство К.Брынковяну и И.Мазепы" проводятся аналогии между архитектурным стилем "брынковенеск" конца XVII-начала XVIII вв. в Румынии (Валахия) и украинским архитектурным барокко времён Ивана Мазепы, который был погребён в Румынии. Стиль Брынковяну главным образом характеризуется ярким расцветом декоративных форм, а стиль периода правления Ивана Мазепы – это также украинизация западноевропейской барочной базилики и бароккизация украинской архитектуры.

Ключевые слова: барокко, Брынковяну, Мазепа, архитектура, искусство.

In his article "Cultural Heritage of Constantin Brancoveanu and Ivan Mazepa" the author performs a parallel between the "Brancovenesc style" of Wallachia (late 17th century – beginning of 18th century) and the Ukrainian baroque architecture during the reign hetman Ivan Mazepa (1687–1708). The "Brancovenesc style" and the Ukrainian baroque are distinguished by the expressiveness confer upon the architectural volumes of the outside stairs, pavilions and loggias, which vary picturesque the appearance of the facades.

Key words: baroque, Brancovenesc style, Brancoveanu, Mazepa, architecture, art.

Література:

1. Drăguţ Vasile. Dicţionar enciclopedic de artă medievală românească. – Bucureşti, 2000.
2. Theodorescu Răzvan. Civilizaţia românilor între medieval şi modern. Orizontul imaginii (1550–1800). – Iaşi: Editura Princeps Edit, 2006.
3. Xenopol A.D. Istoria românilor din Dacia traiana. Vol. VIII. Epoca lui Constantin Brancoveanu 1689 – 1714. – Bucureşti: Editura ELF, 2006.

УДК 81-122.2

ВИСВІТЛЕННЯ ІСТОРІЇ ЗАГАЛЬНОМОВОЗНАВЧИХ ТЕОРІЙ У РУМУНІЇ В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ СТАНІСЛАВА СЕМЧИНСЬКОГО

Лучканин Сергій Мирославович
канд. філол. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються погляди С.В.Семчинського (1931–1999) на історію румунського мовознавства від його зародження і до кінця XX ст.: загальномовознавчі ідеї в давніх румунських хроністів, історико-філологічне кредо представників Трансільванської школи та його неоднозначна оцінка лінгвістикою XIX-XX ст., проблеми румунського правопису латиницею другої половини XIX ст., роль і значення молодограматизму в історії румунської лінгвістики, погляди румунських учених на проблему походження румунського народу та його мови. Наголошується, що С.В.Семчинський навіть у своїх загальнотеоретичних працях (його підручник "Загальне мовознавство") постійно висвітлював новаторство румунської лінгвістики, її значення в румунсько-українському культурному єднанні.

Ключові слова: історія мовознавства, румунське мовознавство, теорія мови, компаративізм, молодограматизм, походження національної мови, принципи орфографії.

Заслуженого професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктора філологічних наук, доктора honoris causa Клузького університету імені Бабеша-Боляй, почесного академіка АН Республіки Молдова Станіслава Семчинського (1931–1999) можна сміливо назвати великим українцем із румунським серцем, адже крізь усе своє життя вчений проніс глибокий пієтет до мови і культури румунського народу, ставши неофіційним Надзвичайним і Повноважним послом румунської філології в Києві, підвалини якої він заклав у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Праці з румуністики С.В.Семчинського добре відомі науковій громадськості. Однак погляд ученого на історію румунської філології в її взаємозв'язках із українською на фоні європейської лінгвістичної традиції ще не знайшов висвітлення, а для української лінгвістики **актуальним** є не лише історіографічне вивчення розвитку науки про мову як в Україні (це самоочевидно під час зростання національної самосвідомості українців, активному впровадженню в усі суспільні інституції української національної ідеї, без якої неможлива суверенна соборна Україна), так і в Румунії – нашому південно-західному сусідові, віднедавна – членові НАТО та Європейського Союзу, з Румунією протягом століть пов'язували Україну спільність історичної долі, боротьба із зовнішнім поневоленням за територіальну й національно-мовну єдність. Розуміння історії науки як історії проблемних ситуацій, що змінюють одна одну в процесі розвитку мовознавства, а також глибокий внутрішній зв'язок історії мовознавства з теорією мови – вихідні теоретичні положення історії лінгвістичних учень – дисципліни, впровадженню якої в навчальні плани підготовки філологів так сприяв С.В.Семчинський. "По суті, – писав С.Д.Кацнельсон, – теорія мови – це та сама історія мовознавства, але очищена від виявів суб'єктивного фактору й систематизована за об'єктивними підґрунтями; з іншого боку, історія мовознавства – це персоніфікована й драматизована теорія мови, у якій кожне наукове поняття й теоретичне положення оснащено ярликом із зазначенням осіб, дат і конкретних обставин, пов'язаних із їхнім виявом у науці" [История… Древний мир 1980, 5]. **Мета** нашої

роботи полягає у всебічному вивченні й осмисленні думок С.В.Семчинського про становлення й розвиток загального мовознавства в Румунії в контексті регіонального лінгвістичного процесу, відображенні значимості румунських загальномовознавчих праць, їхнього зв'язку із науковими ідеями епохи. **Предмет** дослідження – діахронне вивчення розвитку загальномовознавчих ідей і теорій у румунській лінгвістиці в наукових працях С.В.Семчинського, тлумачення яких – **об'єкт** нашої роботи. Комплексне вивчення історії румунського загального мовознавства й особливості висвітлення його С.В.Семчинським – **наукова новизна** нашого дослідження.

Початковий період розвитку старорумунського мовознавства невіддільно пов'язаний зі становленням румунських середньовічних феодальних держав, тісним зв'язком із практичними потребами вдосконалення викладання чужої (старослов'янської) мови в перших румунських (як і українських) освітніх закладах. Поява певних загальномовознавчих ідей – погляди на походження і розвиток мови, роль літературної мови, перші лексикографічні спроби – припадає в Румунії на XV-XVIII ст. До середини XVII ст. літературною мовою двох середньовічних румунських феодальних держав – Молдови і Валахії – була старослов'янська, "що використовувалася лише в писемних пам'ятках" [Семчинський 1996, 287], ці князівства входили до країн греко-православного кола разом з більшою частиною України, Болгарією та Сербією. С.В.Семчинський при цьому не забував уточнювати, що "у східних романців тривалий час літературною мовою булла мова культу – старослов'янська у різних редакціях" [Семчинський 1974, 50], передусім у староукраїнській у Молдовському князівстві і староболгарській (південносло'янській) – у Валаському (Țara Românească). У румунських землях у XVII-XVIII ст. набула значного розповсюдження "Граматика слов'янська" (1619) Мелетія Смотрицького, навіть першу рукописну граматику румунської мови – "*Gramatica rumânească*" ("*Румунська граматика*") **Дімітріє Євстатієвича Брашов'яну** (1730–1796) – написано в місті Брашові в період 1755–1757 рр. значною мірою за її зразком, а сам Євстатієвич на початку 1750-х рр. навчався в Києво-Могилянській академії.

У XVII-XVIII ст. на сторінках румунських хронік, типологічно подібних до українських козацьких барокових літописів Самовидця, Григорія Граб'янки та Самійла Величка, авторами яких виступали не літописці в традиційному розумінні, а історіографи, оригінальні мислителі, публіцисти, формується уявлення про романське походження румунської мови. Першим молдовським історіографом був **Григоре Уреке** (Grigore Ureche, 1590–1647), який спостеріг подібності між румунською й латинською мовами, подавши кілька румунських слів латинського походження, зазначивши етимон (класичної латини): *pîine – panis "хліб", carne – caro "м'ясо", găină – galina "курка", muiere – mulier "жінка", nostru – noster "наш"*; трапляються й помилкові етимології: рум. *fămeie (femeie) "жінка"* виведено з лат. *femina*, що є коректним для французької мови (*femme<femina*), а в румунській мові це слово походить від лат. *familia "сім'я"*. Саме Грігоре Уреке належить знаменита фраза: "*de la Rîm ne tragem*" ("ми від Риму походимо" [Scriitori români... 1976, 16]), що стане гаслом усіх румунських латиністів, починаючи з Трансільванської школи (див. далі), особливо прибічників суто романського (без домішків субстрату і суперстрату)

походження румунської мови. С.В.Семчинський написав ґрунтовну розвідку "Молдавський літописець Грігоре Уреке" [Семчинський 1966], відзначаючи в докторській монографії: "Стосовно мови свого народу молдовський літописець Г.Уреке ще в XVII ст. твердив: "Народ наш із багатьох народів утворився і наша мова змішана з мовою оточуючих нас сусідів; хоча ми від Риму походимо, та наші слова з сусідськими змішалися" [Семчинський 1974, 38].

Блискучим продовжувачем "Літопису" Уреке став видатний політичний діяч Молдови, письменник і поет **Мірон Костін** (Miron Costin, 1633–1691). У своїх польськомовних творах "Історія Молдови і Мунтенії польськими віршами" (присвячена польському королеві Яну Собеському) та "Хроніка Молдовської та Мунтенської (Валаської) земель" (1677) хроніст відзначає латинський характер румунської мови, а в праці з етногенезу молдован "Про плем'я молдован, із якої країни вийшли їхні предки" ("De neamul moldovenilor") у розділі "Про Італію" зближує румунську мову з італійською, бо "до сьогодні є окремі слова латинські, інші – італійські" [Frâncu 2005, 163]. С.В.Семчинський акцентує, що, на відміну від Г.Уреке, "М.Костін указує конкретні мови, з якими змішалася мова давніх римлян: "з часом змінилася мова і змішалася зі слов'янською, дакійською та іншими" [Семчинський 1974, 38]. Літописець, наводячи слова тогочасного історика Кавація, підкреслює, що "мова молдован і мунтенців має в собі більше римських (*rîmleneşti*), ніж італійських слів" [Scriitori români... 1976, 17]. Мірон Костін також вирізняє 87 етимологій, серед яких майже половина прийнятні і зараз. Відзначимо, що С.В.Семчинський переклав фрагменти "Літопису землі Молдавської" ("Letopisețul Țării Moldovei de la Aaron-Vodă încoace de unde este părăsit de Ureche, vornicul din Țara de Gios"; охоплює бурхливу добу 1595–1661 рр. в історії Молдови) Мірона Костіна, написавши невеличке дослідження про літописця [Семчинський 1992].

Особливе місце як комплексний культурний феномен в історії румунської загальної лінгвістики кінця XVIII-середини XIX ст. становить **Трансільванська школа** (Şcoala Ardeleană), представники якої (С.Міку, Г.Шінкай, Й.Мольнар-Піуаріу, Р.Темпя, П.Йоргович, П.Майор, Й.Будай-Деляну, К.Дяконовчи-Лога) стали запроваджувати латиницю й обґрунтували необхідність заміни нею кирилиці для кращого показу латинського характеру румунської мови, задля чого виступили адептами етимологічного правопису, латинізували граматичну структуру румунської мови виділенням неіснуючих у ній, але наявних у латині граматичних форм (футурум інфінітива й імперативу, відмінки герундія та ін.). Діяльність Трансільванської школи збагатила й лексику румунської мови, модернізувала її лінгвістичну (загалом наукову) термінологію. Але ця вся загальнолінгвістична діяльність філологів-трансільванців (походження й еволюція національної мови, її "культивування", проблеми мовних контактів) обмежувалася переважно вузькою галуззю румунської національної філології. Латинськомовні й перші румунськомовні граматики румунської мови доби Просвітництва й першої половини XIX ст., при всіх своїх перебільшеннях, відіграли помітну роль у формуванні наукового погляду на румунську мову як романську, її "латинське" походження і необхідність заміни кирилиці латиницею, а також представили румунську мову, структуру її мовної системи для нау-

кових європейських шкіл. На основі загальнолінгвістичної доктрини Трансільванської школи, що передбачала доведення виключно латинського характеру румунської мови, культивування винятково латинського елементу та виведення іншомовних впливів, у 1840–1870-х рр. сформувалася потужна **латинська течія** (curent latinist) у румунському мовознавстві, найхарактернішими представниками якої були латиністи другої генерації трансільванців Август Требоніу Лавріан та Константин Максім; поміркований латинізм (так званий "латинський етимологізм" (etimologism latin) у румунській загальній лінгвістиці репрезентує Тімотей Чіпаріу. Всуціль негативно оцінювалася латинська течія в румунському мовознавстві 1950–1960-х рр., А.Граур та Л.Валд її навіть називають "шкідливою" [Graur, Wald 1965, 66–67], подібний епітет ("*вредный*") наявний щодо латинської течії в румунській лінгвістиці і в перекладі 1963 р. російською мовою праці А.Граура "Румынский язык. Исторический очерк" [Граур 1963, 79], що цілком відповідає політичній термінології Румунії часів керівництва Румунською компартією "твердолобого" сталініста Геогріу-Дежа (1945–1965). Ще 1967 р. А.Росетті у "Вступі до фонетики", перекладеному українською мовою С.В.Семчинським, відзначав: "Латиністська та італьянізована орфографія в 2-й половині XIX ст. спотворювала справжній вигляд румунської мови" [Росетті 1974, 127]. Підкреслимо, що С.В.Семчинський навіть 1958 р., наскільки це можливо, прагне дотримуватися об'єктивного погляду: "У Трансільванії виникає так звана "латинська" школа румунської історії та румунського мовознавства. Народившись на правильних засадах захисту романського характеру румунської мови, ця школа швидко перетворилася на реакційну ультранаціоналістичну течію румунської історіографії та мовознавства. У мовознавстві вона привела до створення сумної пам'яті словника Лавріана і Максіма, мабуть, найменш наукового твору "латиністів" [Семчинський 1958, 16].

У середині-другій половині XIX ст. румунську лінгвістику, як і все суспільство після об'єднання Дунайських князівств і переходу румунського правопису на латиницю (з 1860–1863 рр.), хвилювали питання принципів орфографії: історико-етимологічну обстоював **Тімотей Чіпаріу** (Ципарю, 1805–1887), фонетичну – учитель Міхая Емінеску **Арон Пумнул** (1818–1866), на принципи правопису італійської мови ратував орієнтуватися **Йон Еліаде Редулеску** (1802–1872). Як слушно підкреслює С.В.Семчинський, "перші національні академії майже завжди одержували від суспільства замовлення на "впорядкування" словника і граматики своєї національної мови. Таке завдання стояло, наприклад, перед французькою академією в 1635 році, перед російською академією в 1783 році, перед румунською академією в 1866 році тощо. Спричинено це розширенням соціальної бази літературних мов" [Семчинський 1996, 290].

Першим румунським мовознавцем, який активно зацікавився сучасними йому проблемами індоєвропеїстики (тогочасного порівняльно-історичного мовознавства), був **Богдан Петрічейку Хашдеу** (1836–1907), який навчався в гімназіях і ліцеях Вінниці, Рівного, Кам'янця-Подільського, Кишинева та в Харківському університеті (1852–1856; разом з Олександром Потебнею, який був студентом спершу юридичного, а потім історико-філологічного факультету Харківського університету

в 1850–1856 рр.; згодом Хашдеу листувався з Потебнею та І.О.Бодуеном де Куртене), у якому вивчення мови було загалом пов'язане з історичними студіями. Його перу належать такі серйозні праці як "Принципи порівняльної індоєвропейської філології" ("Principii de filologie comparativă ario-europea", Бухарест, 1875), "З історії румунської мови" ("Din istoria limbii române", Бухарест, 1883), "Принципи мовознавства" ("Principii de lingvistică", 1881), укладання надзвичайно детального словника під назвою "Etymologicum Magnum Romaniae" (протягом 1887–1898 рр. з'явилося 4 томи до слова *bărbat* "чоловік") та ін. Говорячи про відсоток слів сучасної румунської мови латинського походження, Хашдеу сформулював оригінальну "теорію обігу слів" (*teoria circulației cuvintelor*): недостатньо визначити, звідки походять слова, але обов'язково слід знати, які з цих слів активно використовуються, бо саме вони визначають справжній характер мови (ця теорія, основний зміст якої українською мовою переклав С.В.Семчинський [Семчинський 2003], наближається до сучасного наукового поняття "базовий словниковий фонд"). С.В.Семчинський неодноразово посилався на праці Хашдеу, для планованої хрестоматії з історії мовознавства написав біографічну довідку про лінгвіста, зазначивши, що Хашдеу першим "звернув увагу на те, що значимість слова чи мовної форми залежить від частоти її вживання в мовленні. На прикладі румунської мови Хашдеу довів, що латинські за походженням лексичні елементи переважають за частотою вживання у п'ять разів елементи іншого походження" [Семчинський 2003, 6].

Доволі часто у працях С.В.Семчинського знаходимо посилання на румунських **молодограматиків** останньої третини XIX-початку XX ст. – Аалександру Ламбріора (1845–1883), Харітона Тіктіна (1850–1936), засновника наукової славістики в Румунії Йона Богдана (1864–1919; кілька разів відвідував Київ), учня П.Ф.Фортунатова, Лазера Шеіняну (1859–1934), Мойсея Гастера (1856–1939), які займалися реконструкцією архетипів, фонетичними законами, проблемою просторово-часової співвідносності мовних фактів минулого, дослідженням національної (румунської) мови за даними писемних пам'яток. Доречно згадати тут ремарку С.В.Семчинського, що "молодограматики абсолютизували дію аналогії і прирівняли її до так званого тиску системи. Однак поряд з регулярною аналогією існує й аналогія нерегулярна, яка не дає високого ефекту уніфікації мовних форм. Аналогія швидше схожа на універсалію тим, що аналогічні утворення існують у будь-якій людській мові. Мовні зміни за аналогією викликані асоціативними властивостями людського мислення. Дія принципу аналогії в мові є одним із проявів загального діалектичного закону єдності й боротьби протилежностей" [Семчинський 1996, 380]. Х.Тіктін поставив питання про мовні контакти, що зумовлюють семантичну інтерференцію: "Усі мови світу мішані (toate limbile din lume sînt limbi mixte), і чим жвавіший контакт між народами, тим розсіяніший їхній словниковий склад. Лише той народ, який зміг би звести навколо себе великий китайський мур, зміг би отримати "однорідну" мову (o limbă "omogenă"), як мріяв про це шановний Чіпаріу. Мовний пуризм – це не лише утопія, це й абсурд" [Istoria… 1989, 179]. Недарма Тіктіна часто любив цитувати С.В.Семчинський у монографії "Семантична інтерференція мов" [Семчинський 1974, 121 і далі], так само, як і Л.Шеіняну [Семчинський 1974, 125,

151, 174, 206], який наголошував на великій терпимості румунської мови до іншомовних елементів у лексиці. Як акцентує С.В.Семчинський, Л.Шеіняну вперше показав семантичну зміну в дієслові *spargere* "розсипати, розкидати, розсіювати", яке на сході Романії основного значення не зберегло, натомість виступили, як образно говорить С.В.Семчинський [Семчинський 1974, 123–125], "військові" значення дієслова: лат. *spargere legiones* "розділити легіони", *se in fugam spargere* "кидатися врозтіч", тому в сучасній румунській мові вислови типу "розбити ніс", "розбити голову", "розбити скло", "розбити військо", "розбити (розміняти) гроші" будуються аналогічно до відповідних слов'янських: *mi-a spart nasul, şi-a spart capul, am spart geamul, i-am spart oştile, a sparge banii*.

На зламі XIX/XX ст. розпочинається активна діяльність трьох видатних румунських лінгвістів, засновників трьох лінгвістичних румунських шкіл: Александру Філіппіде (1859–1933) в Ясському університеті, Овіда Денсушану (1873–1938) в Бухарестському університеті та Секстіла Пушкаріу (1877–1948) у Клузькому (певний час – і в Чернівецькому). **Александру Філіппіде** був класичним молодограматиком, слухав курси з романської філології Гуго Шухардта, що сам вивчив у Філіппіде румунську мову, наголошував на дослідженні фактичного матеріалу в історичній перспективі (діахронії). 1894 р. він опублікував "Principii de istoria limbii" ("Принципи історії мови"), що становила собою адаптацію на румунському мовному матеріалі відомої книги Германа Пауля: у ній показано вплив психічного фактору в розвитку мови; визначено (за Паулем; щоправда, загально й іноді дещо наївно) три принципи, що зумовлюють зміни в мові: *вигідність* (*comoditatea*), *ясність* (*clarificarea*), *відповідність законам* (*legiuirea*); показано роль узусу, підкреслюється, що чимало мовних змін відбуваються несвідомо як наслідок функціонування самої мови ("принципи мовних змін – власне сама мова; вони не існують поза її межами"); виділено тісний зв'язок між мовою та історією народу, який нею розмовляє. Молодограматичні ідеї наявні і в інших дослідженнях А.Філіппіде: "Елементарна граматика румунської мови" (1897; незважаючи на таку назву, це серйозна наукова праця); "Originea românilor" ("Походження румунів"; у 2-х т., 1925–1928), у якій зібрано всі історичні відомості щодо місця, часу й умов формування румунського народу та його мови, з авторськими ремарками, що часто переростають у ґрунтовні лінгвістичні розвідки. І в цьому творі Філіппіде подає власний погляд на причини мовних змін, фонетичні закони (виходячи з власної молодограматичної концепції, мовознавець уважає фонетичні елементи більш консервативними і більш характерними для кожної мови, а фонетичні зміни відбуваються за фонетичними законами без винятків, як і природні феномени), відношення між мовою і діалектом, відображення у мові специфічного способу мислення мовців (Філіппіде відзначає, що артикуляційна база і психічна свідомість кожного народу є елементами, що вирізняють одну мову від іншої). Цю працю А.Філіппіде високо цінував С.В.Семчинський ще в кандидатській монографії, відзначаючи: "Щоб написати своє "Походження румунів" Філіппіде вивчив величезну (в буквальному значенні цього слова) кількість літератури. Лінгвіст за освітою, він займався питаннями румунської мови протягом усього свого життя" [Семчинський 1958, 21].

Іншим мовознавцем, частковим представником молодограматичної течії в Румунії, був професор Бухарестського університету **Овід Денсушану**, основною працею (незакінченою) якого є "Histoire de la langue roumaine" ("Історія румунської мови"; 1-й том, 1901; 2-й том – 1914–1938), а також (у співавторстві з Йоном Аурелем Кандря) "Етимологічний словник румунської мови: латинський елемент" (друк доведено лише до слова *putea* "*могти*"). Характеризуючи відображення теорії та практики молодограматизму в румунському мовознавстві, слід згадати, що починав як молодограматик і **Секстіл Пушкаріу**, що навчався в Лейпцизькому університеті в А.Лескіна та К.Бругмана, а протягом 1906–1919 рр. був професором румунської філології в Чернівецькому університеті, певний час виконував і обов'язки декана філологічного факультету; тут він і керував журналом "Glasul Bucovinei" ("Голос Буковини", 1918–1919). З 1919 р. життя і діяльність С.Пушкаріу тісно пов'язані з містом Клуж (сучасне Клуж-Напока) в Трансільванії та місцевим університетом. Мовознавець, сформований у дусі молодограматизму, займався передусім проблемами історії румунської мови, її місця серед інших романських мов (його відома 1920 р. промова на академічному зібранні Румунської академії наук, дійсним членом якої він був з 1914 р., "Місце румунської мови серед інших романських мов", де вперше наголошено на особливому значенні румунської мови як найдавнішого і правдивого документа для реконструкції форм народної латини). Проте С.Пушкаріу (його фундаментальна праця "Limba română" ("Румунська мова") – синтез структури та еволюції румунської мови; 1-й том – 1940 р., 2-й том побачив світ уже посмертно 1959 р.) сприймав і нові лінгвістичні теорії чи методи дослідження мови, зокрема, він вітав ідеї лінгвістичної географії (сприяв розробленню й публікації "Румунського лінгвістичного атласу"; написав тритомну монографію 1906–1929 рр. про істрорумунський діалект румунської мови), поділяв думку соціологічної школи про тісний зв'язок між мовою і життям її носіїв, ідею Ф.де Соссюра про системний характер мовних явищ, був першим румунським філологом, який на практиці застосував принципи фонології Празького лінгвістичного гуртка, визнаючи й експериментальну фонетику. С.В.Семчинський, неодноразово посилаючись на О.Денсушану та С.Пушкаріу, зазначав, зокрема: "Видатний румунський лінгвіст Овідій Денсушану, хоча і допускав збереження (у Траяновій Дакії), безсумнівно досить значного латинського елементу, проте стояв за південнодунайське походження румунської мови. Таку точку зору поділяв і С.Пушкарю, хоча основною в справі утворення і розвитку румунської мови він вважав північнодунайську частину, головним чином Трансільванію, а точніше – її західну область – Крішану" [Семчинський 1958, 17–18].

З румунських лінгвістів середини і другої половини XX ст. С.В.Семчинський найбільше уваги приділяв блискучим фахівцям з історичного й порівняльно-історичного мовознавства – академікам Александру Росетті (1895–1990) та Йоргу Йордану (1888–1986), написавши для часопису "Мовознавство" некролог Росетті [Семчинський 1990], переклавши з румунської його "Introducere în fonetică" ("Вступ до фонетики" [Росетті 1974]), а з нагоди 90-річчя з дня народження Й.Йордана український учений написав ювілейну статтю [Семчинський 1978]. Не оминав

С.В.Семчинський своєю увагою і наукову діяльність сучасних румунських лінгвістів – Й.Котяну, Дана Хорії Мазілу, М.Сали, Н.Сараманду, Г.Доки, О.Вінцелера, І.Семенюка та багатьох інших. В останні роки життя С.В.Семчинський гаряче обстоював абсурдність з лінгвістичного погляду тези про наявність так званої "окремої молдавської мови" від румунської, підтверджував це багатьма влучними прикладами з історії румунської філології.

С.В.Семчинський при викладі історії лінгвістичної теорії свідомо уникав надскладної та заплутаної термінології (як і видатний російський романіст Р.О.Будагов), навіть у докторській монографії вдавався до образних висловів, як-от [усі приклади – за: Семчинський 1974]: "Окремі мовознавці не зраджували семантичним студіям, але на них дивилися як на приречених могіканів" [с.94]; "не варто уявляти лексичні системи сусідніх мов побудовами, оточеними китайським муром, бо вони постійно взаємодіють через двомовних осіб" [с.166]; "порівняльна фразеологія перебуває ще в пелюшках" [с.200]; "такий словотвір цілком зрозумілий, оскільки розсаду й сьогодні саджають у зроблені ногою ямки в землі" [с.291]. Відомо, що С.В.Семчинський високо цінував румунську класичну літературу, у коментарях до україномовних перекладів лірики Емінеску (видання 1974 р.) вдавався до лінгвістичних екскурсів щодо етногенезу румунського народу та латинського характеру його національної мови, цитував Емінеску в докторській дисертації [Семчинський 1974, 223], а говорячи в підручнику "Загальне мовознавство" про закономірності будови мов, специфічність структури кожної мовної системи, учений звернувся до прикладу вже з класика румунської літератури XX ст.: "В одному з творів румунського письменника Тудора Аргезі описано мера, який мріє про цілісну функціональність міста: "Треба зібрати докупи всі будинки одного типу, церкви з церквами, парки і сквери з парками і скверами, пам'ятники з пам'ятниками, бульвари з бульварами, а смітники зі смітниками – так за ними легше доглядати і легше ними керувати". Деякі мовознавці, особливо початківці, уподібнюються до цього мера, коли вони не враховують складну структуру мовної системи і взаємозв'язки її внутрішніх систем та підсистем, уявляючи, що кожна внутрішня система в мові, і навіть якась її частина, функціонує цілком автономно і самостійно" [Семчинський 1996, 218].

У працях С.В.Семчинського завжди величезної уваги приділялося висвітленню тієї чи іншої проблеми в історії румунського мовознавства навіть тоді, коли досліджувався найменший компонент лінгвістичної науки. Уся діяльність С.В.Семчинського як румуніста зі світовим ім'ям прокладала нові мости дружби між українським і румунським народами. Докторська монографія вченого закінчується такими словами: "У передмові до третього тому свого етимологічного словника румунської мови Б.П.Хашдеу писав: "Моє найбільше щастя полягає в тому, що остаточний наслідок моєї праці штовхає не до розбрату, а закликає до братання". Він називав балканські народи братами і побратимами. Ми з радістю можемо повторити його слова" [Семчинський 1974, 252]. Услід за нашим Учителем частіше варто згадувати і нам цей науковий заклик.

В статье "Освещение истории общеязыковедческих теорий в Румынии в научном наследстве Станислава Семчинского" рассматриваются взгляды учёного на историю румынского языкознания от его зарождения и до конца XX в.: общеязыковедческие идеи древних румынских хронистов, историко-филологическое кредо представителей Трансильванской школы и его неоднозначная оценка лингвистикой XIX-XX вв., проблема румынского правописания латиницей второй половины XIX в., роль и значение младограмматизма в истории румынской лингвистики, взгляды румынских учёных на проблему происхождения румынского народа и его языка. Акцентируется, что С.В.Семчинский даже в своих общетеоретических работах (например, в учебнике "Общее языкознание") постоянно освещал новаторство румынской лингвистики, её значение в румынско-украинском культурном единении.

Ключевые слова: история языкознания, румынское языкознание, теория языка, компаративизм, младограмматизм, происхождение национального языка, принципы орфографии.

The article "Covering of History of General Linguistic Theories in Romania in the Academic Heritage of Stanislav Semchynsky" is dedicated to the study of S.V. Semchynsky's (1931–1999) views of the history of Romanian linguistics from its beginning to the end of the 20th century: general linguistic ideas of old Romanian chroniclers, historico-philological creed of the representatives of the Transylvanian school and the ambivalent appraisal thereof in the linguistics of 19th–20th centuries; the role and importance of the Neogrammarian school in the history of the Romanian linguistics; views of the Romanian scholars of the issue on origin of both the Romanian nation and its language. It is stressed that S.M. Semchynsky, even in his general-theoretical works (his textbook "General Linguistics") insisted on pioneering by the Romanian linguistics as well as on its importance for the Romanian-Ukrainian cultural unity.

Key words: history of linguistics, Romanian linguistics, linguistic theory, comparative studies, Neogrammarian school, origin of the national language, principles of orthography.

Література:

1. *Семчинський С.В.* Лексичні запозичення з російської та української мов у румунській мові / Станіслав Володимирович Семчинський. – К.: Вид-во КДУ ім. Т.Г.Шевченка, 1958. – 120 с.
2. *Семчинський С.В.* Молдавський літописець Грігоре Уреке / С.В.Семчинський // Радянське літературознавство. – 1966. – №6. – С. 48–54.
3. *Семчинський С.В.* Семантична інтерференція мов: На матеріалі слов'яно-східнороманських мовних контактів / Станіслав Володимирович Семчинський. – К.: "Вища шк." при КДУ, 1974. – 256 с.
4. *Семчинський С.В.* Академік Йоргу Йордан // Мовознавство. – 1978. – №4. – С. 78–79.
5. *Семчинський С.В.* Александру Росетті // Мовознавство. – 1990. – №4. – С. 80.
6. *Семчинський С.В.* Про Мірона Костіна та його "Літопис землі Молдавії" // Український історичний журнал. – 1992. – № 10. – С. 95–96.
7. *Семчинський С.В.* Загальне мовознавство. – 2-е вид., перероб. і доп. / Станіслав Володимирович Семчинський. – К.: АТ "ОКО", 1996. – 416 с.
8. *Семчинський С.В.* Переклад з румунської статті "У чому полягає обличчя мови" Богдана Петричейку Хашдеу // Мова та історія. Періодичний збірник наукових праць. – Вип. 66. – К., 2003. – С. 5–7.
9. *Граур А.* Румынский язык. Исторический очерк / Александру Граур / Пер. с румынского Е. Фодор. – Бухарест: Меридиане, 1963. – 155 с.
10. История лингвистических учений. Древний мир. – Л.: Наука, 1980. – 258 с.
11. *Росетті А.* Вступ до фонетики / Пер. з румунської С.В.Семчинського. Наук. ред. Л.Г.Скалозуб. – К.: Вища шк., 1974. – 140 с.
12. *Graur Al., Wald L.* Scurtă istorie a lingvisticii. Ediția a II-a revăzută şi adăugită. – Bucureşti: Ed. ştiințifică, 1965. – 182 p.
13. *Frâncu Constantin.* Evoluția reflecțiilor privind limbajul din Antichitate pînă la Saussure. – Iaşi: Demiurg, 2005. – 200 p.
14. Istoria gîndirii lingvistice româneşti. Texte comentate. Vol.II. Partea I. – Bucureşti: Ed. Universității, 1989. – 332 p.
15. Scriitori români despre limbă şi stil / Antologie, introducere, comentarii, bibliografie, glosar de Gh.Bulgar. Ediție revăzută şi adăugită. – Bucureşti: Editura Albatros, 1976. – 354 p.
16. *Vințeler O.* Portrete şi cărți. Vol.I / Onufrie Vințeler. – Cluj-Napoca: Editura EIKON, 2005. – 316 p.

УДК 81'367

PROBLEME ALE DEFINIRII RAPORTULUI SINTACTIC ÎN LINGVISTICA ROMÂNEASCĂ

Vrânceanu Felicia
cand. în ştiinţe filolog., asist.
Universitatea naţională din Cernăuţi

În articol este studiată una dintre problemele controversate ale linvisticii româneşti: definirea conceptului de raport sintactic. O soluţie ar fi utilizarea unor criterii de definire capabile să surprindă întreaga complexitate a fenomenului: importanţa unităţilor sintactice care contractează un raport sintactic şi gradul de interacţiune al acestora, planul comunicării căruia îi aparţin unităţile contractante, efectul contractării raportului la nivelul funcţiilor sintactice.

Cuvinte cheie: raport sintactic, unitate sintactică, funcţie sintactică, subordonare, coordonare, inerenţă, conjuncţii subordonatoare, conjuncţii coordonatoare.

În sens general, conceptul care reprezintă obiectul studiului nostru a fost definit ca "un raport, o proporţie sau o legătură necesară care se stabileşte între componentele unui întreg". În lingvistica românească, I. H. Rădulescu a evidenţiat într-una din primele gramatici ale limbii române importanţa legăturilor care se stabilesc între cuvinte: "Ca să vorbim şi să scriem nu este destul a şti toate formele fiecărei ziceri, ci şi relaţia" [Heliade Rădulescu 1982, 319]. H. Tiktin, referindu-se la coordonare şi la subordonare, consideră că acestea sunt modalităţi de formare a frazei: "Fraza este compusă prin coordinare sau prin subordinare" [Tiktin 1945, 26]. Şi gramaticile moderne ale limbii române evidenţiază importanţa raporturilor/relaţiilor sintactice în studierea unei limbi. Astfel V. Guţu-Romalo consideră că orice enunţ care reprezintă o comunicare este condiţionat de realizarea unei relaţii. În aceste condiţii se distinge o relaţie referenţială (raportarea la faptul comunicat), exterioară enunţului, în măsura în care nu priveşte organizarea, structura enunţului. Există însă şi un alt tip de relaţie, identificabil în enunţurile decompozabile, alcătuite din mai multe componente. Astfel de relaţii, stabilite între componente în cadrul enunţului, sunt numite relaţii interne. Acestea pot fi, la rândul lor, clasificate în relaţii de succesiune (vecinătate) şi relaţii structurale/sintactice, acestea din urmă asigurând enunţului "caracterul unui tot organizat: ele plasează în moduri diferite componentele enunţului, unele faţă de altele" [Guţu-Romalo 1973, 35]. În alte lucrări, raportul sintactic este considerat "organizator al termenilor, creatorul valorii de termen al lexemelor" [Draşoveanu 1977, 29]. În dicţionarele de termeni lingvistici termenul *raport* este definit astfel: "exprimă raporturile, legăturile care se stabilesc între unităţile lingvistice, indiferent că este vorba de unităţi nedotate cu semnificaţie (între foneme) sau de unităţi care au calitatea de semn lingvistic, între morfeme (moneme, sintagme, propoziţii)" [*Dicţionarul general* 411]. Aşadar şi această opinie se bazează pe ideea că realizarea unei comunicări presupune în mod necesar existenţa unor relaţii, subordonându-se în acest sens teoriei structuraliste conform căreia limba este o reţea de relaţii în care unităţile componente nu există prin ele însele, ci în virtutea relaţiilor pe care le angajează în cadrul sistemului.

În alte lucrări se apreciază că "prin termenul relaţie sintactică înţelegem raportul sintagmatic în care sunt angajate două (sau mai multe) unităţi minimale componente ale structurii unui enunţ." [Iordan Robu 1978, 546]. O altă definiţie întâlnită în literatura de

specialitate este cea care consideră că "relațiile sintactice sunt interpretarea lingvistică a unor raporturi logice, prin care se reflectă în planul gândirii conexiuni extralingvistice, extrinseci (între *obiecte*)" şi intrinseci (interioare *obiectelor*, de tipul: parte-întreg, conținut-formă, substanță-calități, statice sau dinamice etc.)" [Irimia 1997, 330]. C. Dimitriu, definind raporturile sintactice ca fiind "relațiile/legăturile – marcate lingvistic – ce apar la nivelul unităților sintactice" evidențiază necesitatea definirii conceptului sub două aspecte: forma şi conținutul [Dimitriu 2002, 1122]. În majoritatea lucrărilor mai noi se accentuează ideea că raporturile/relațiile sintactice reprezintă conexiunile ce se stabilesc între unitățile sintactice [Merlan 2001, 7], un factor de coeziune la nivelul expresiei şi de coerență la nivelul conținutului [Nagy 2002, 102].

Punctele de vedere existente în literatura de specialitate au în comun, în marea lor majoritate, ideea că raportul sintactic este, într-o măsură mai mare sau mai mică, o îmbinare sau punere în funcțiune a cuvintelor oferite de vocabular, studiul său oglindind mecanismul viu de funcționare a limbii. Fiind elementul de structurare a unui enunț, raportul sintactic este purtător de informație, întrucât aceleaşi cuvinte, încadrate de relații diferite, conduc la comunicări diferite. Problema care se iveşte este cea a tipului de informație transmisă: transmite oare raportul sintactic numai informație strict gramaticală sau trebuie să avem în vedere şi informația semantică? Considerăm mai convenabilă afirmația potrivit căreia raportul sintactic este relația lingvistică prin intermediul căreia se activizează informația semantică (pasivă) a fiecărei unități lexicale utilizată în comunicare. Aşadar, *raportul sintactic* înseamnă informație semantică (pasivă) activizată de o informație gramaticală. De aceea, considerăm mai convenabil ca în definirea conceptului de *raport sintactic* să renunțăm la termeni cu un sens mult prea general precum componentele enunțului sau unități minimale componente ale structurii unui enunț, în favoarea sintagmei mult mai precise de *unități sintactice*, care denumeşte cu mai multă precizie unitățile care contractează raporturi sintactice.

Având în vedere aceste argumente, considerăm că *raportul sintactic este un tip de relație lingvistică stabilită între unități sintactice*. *Conținutul* raporturilor sintactice vizează planurile în care se află unitățile sintactice care contractează raportul şi importanța lor (a unităților sintactice) la nivelul căruia îi aparțin. Forma raporturilor sintactice reprezintă *mărcile* prin care se deosebesc între ele *conținuturile raportuale*. Pentru a defini şi caracteriza un anumit tip de raport sintactic, se impune a avea în vedere atât *conținutul*, cât şi *forma*. În ceea ce priveşte conținutul raportual, se impune o analiză a unităților sintactice identificabile în limba română, ceea ce interesează fiind informația semantică pe care acestea o transmit. În momentul actual, considerăm că în limba română pot fi identificate următoarele unități sintactice: *partea de propoziție*, *propoziția*, *fraza* şi *textul*. În puține cazuri forma unui raport sintactic reprezintă un criteriu sigur de identificare şi definire, existând situații în care aceeaşi marcă apare la mai multe tipuri de raporturi sintactice.

În lingvistica românească pot fi identificate diverse criterii de clasificare a mărcilor raportuale şi, implicit, diverse clasificări ale acestora:

1. Apartenența la un anumit nivel lingvistic: mărci de natură fonetică (pauza, intonația, accentul în context obligatoriu); mărci de natură morfologică (flexiunea); mărci de natură sintactică (joncțiunea, juxtapunerea, acordul, topica).

2. Identificarea/neidentificarea unei informații semantice (interesează în mod deosebit la subcategorizarea unor jonctive): mărci vide semantic (prepoziții şi conjuncții); mărci cu "anumite" informații semantice (verbe copulative, verbe semiauxiliare, pronume şi adjective pronominale relative, interogative şi nehotărâte, adverbe relative, interogative şi nehotărâte).

3. Criteriul situării mărcilor în planul comunicării în care apar: mărci segmentale (joncțiunea, juxtapunerea etc.); mărci suprasegmentale (accentul, accentul în context obligatoriu).

Frecvent în limba română un raport sintactic este marcat în mod redundant, adică se identifică prezența a cel puțin două mărci ale informației gramaticale respective. Astfel, pauza şi intonația se asociază de obicei cu juxtapunerea, iar flexiunea se asociază cu acordul. De exemplu:

- pauza şi intonația asociată cu juxtapunerea în cadrul raportului de coordonare;

Țara pare-a fi a lunei mândră, veselă grădină. (M. Eminescu)

- pauza şi intonația asociată cu juxtapunerea în cadrul raportului de subordonare;

De treci codrii de aramă, de departe vezi albind
Ş-auzi mândra glăsuire a pădurii de argint. (M. Eminescu)

- pauza şi intonația asociată cu juxtapunerea în cadrul raportului de incidență;

Ah! – zise unul – spuneți că-i omul o lumină
Pe lumea asta plină de-amaruri şi de chin? (M. Eminescu)

- flexiunea asociată cu acordul în cadrul raportului de coordonare.

Ia întreab-o, bunăoară,
Ş-o să-ți spuie de panglice, de volane şi de mode. (M. Eminescu)

Pentru a caracteriza raporturile sintactice existente în limba română vom utiliza următoarele trei criterii:

I. importanța unităților sintactice care contractează un anumit raport sintactic; gradul de interacțiune a unităților contractante;

Conform acestui criteriu, unitățile sintactice pot fi grupate în două categorii:

1) unități sintactice de rangul I (formează nucleul comunicațional);

2) unități sintactice de rangul al II-lea (se subordonează unei unități de rangul I sau unei alte unități de rangul al II-lea).

În funcție de natura unităților care le contractează, raporturile sintactice pot fi, de asemenea, clasificate astfel:

- raporturi stabilite între unități de acelaşi rang (fie de rangul I, fie de rangul al II-lea): *inerența* (între unități de rangul I), *coordonarea* (între unități fie de rangul I, fie de rangul al II-lea), *subordonarea* (între unități de rangul al II-lea, dar cu obligativitatea identificării unor regenți diferiți de grad superior);
- raporturi stabilite între unități de rangul I şi unități de rangul al II-lea: *subordonarea*.

În această clasificare nu se încadrează însă o serie de raporturi sintactice care sunt identificabile în limba română. Având în vedere această realitate a limbii vom identifica următoarele tipuri de raporturi sintactice:

- raporturi sintactice principale (propriu-zise): generează funcții sintactice sau ordonează funcții sintactice generate de alte raporturi: *coordonarea*, *subordonarea*, *inerența*;
- secundare: nu generează şi nici nu ordonează funcții sintactice; *raportul mixt*, *raportul explicativ*, *raportul de incidență*.

II. planul comunicării căruia îi aparțin unitățile care contractează raportul;

Necesitatea separării planului comunicării propriu-zise de planul comentariilor se reflectă în imposibilitatea identificării unor raporturi sintactice între unități situate în vecinătate, dar lipsite de unitate în privința referentului. Mai precis, elementele din planul comunicării propriu-zise trimit la un referent, în timp ce elementele din planul comentariilor se constituie în referent al referențialității. Raportul sintactic de *incidență* poate fi identificat şi definit numai prin luarea în considerație a celor două planuri. Caracteristica definitorie a elementelor situate în planul comentariilor este insubordonarea lor gramaticală față de elementele din planul comunicării propriu-zise; însă comentariul poate să fie subordonat semantic unui verb cu valoare declarativă. Reproducând o atitudine subiectivă a locutorului, elementele incidente au o intonație specifică, aceasta asociindu-se cu o pauză marcată grafic. În limba română *raportul de incidență* vizează exclusiv unități sintactice situate în planul comentariilor, în timp ce celelalte raporturi vizează unități sintactice din planul comunicării propriu-zise (eprimate sau neexprimate).

III. efectul contractării raportului la nivelul funcțiilor sintactice.

Termenul *funcție* desemnează rolul jucat de un termen (fonem, morfem, cuvânt, îmbinare de cuvinte etc.) în structura gramaticală a enunțului. Orice enunț (ca rezultat al activității comunicaționale), luat în ansamblu, are o finalitate. Fiecare element constituent contribuie la realizarea acestei finalități, având un anumit rol (funcție) în respectivul enunț. Este evident că discuțiile asupra *raporturilor sintactice* nu pot evita discutațiile referitoare la *funcțiile sintactice*.

O problemă controversată însă este cea a naturii relației dintre raport şi funcție: contractarea raporturilor generează funcțiile sintactice sau funcțiile sintactice implică stabilirea unor raporturi? De asemenea, nu toate raporturile sintactice sunt implicate în mod direct în generarea funcțiilor sintactice sau sunt implicate în mod diferit (de exemplu diferența dintre subordonare şi interdependență, care, în opinia unor specialişti generează funcții sintactice). Este evidentă acțiunea principiului generator de funcții sintactice în cazul raportului de dependență unilaterală (subordonare): *Şi-am rămas în turnul gotic...* (I. Minulescu). În cazul raportului de dependență bilaterală (inerența) generarea funcțiilor sintactice este reciprocă: *Cerul începe din creştetul spicelor*. (A. Blandiana)

Celelate raporturi sintactice din limba română nu sunt generatoare de funcții sintactice. Motivația acestei realități a limbii poate fi sintetizată astfel: a) structurile sunt construite pe baza principiului ordonator de funcții sintactice (*coordonarea*); b) structurile sunt rezultatul unor abateri de la normă, iar raporturile sintactice stabilite anterior nu mai au consecințe la nivelul funcțiilor sintactice (*raportul mixt*, *raportul explicativ*); c) apartenența la diferite planuri comunicaționale împiedică stabilirea unor raporturi generatoare de funcții sintactice (*incidența*).

В статье рассматривается спорный вопрос румынской лингвистики: определение синтаксической связи. Решением этого вопроса является использование точных критериев для идентификации существующих синтаксических связей в румынском языке: значение синтаксических единиц и степень их взаимодействия, коммуникативный план, которому принадлежат синтаксические единицы, влияние образования связи на уровень синтаксических функций.

Ключевые слова: синтаксическая связь, синтаксическая единица, синтаксическая функция, подчинённость, сочинённость, неотъемлемость, подчинительные союзы, сочинительные союзы.

The article deals with the issue of Romanian linguistics: the definition of syntactic communication. The solution to this problem is to use the exact criteria for the identification of existing syntactic relations in Romanian language: the importance of syntactic units and their interaction, communicative plan to which belong syntactic units, the effect of bond formation on the level of syntactic functions.

Key words: syntactic relation, syntactic unit, syntactic function, subordination, coordination, interdependence, subordinate conjunctions, coordinate conjunctions.

Література:

1. *Diaconescu I.* Sintaxa limbii române. – Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1995. – 256 p.
2. Dicţionarul general de ştiinţe ale limbii. – Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1997. – 768 p.
3. *Dimitriu C.* Tratat de gramatică a limbii române. II. Sintaxa. – Iaşi: Institutul European, 2002. – 945 p.
4. *Frâncu C.* Evoluţia reflecţiilor privind limbajul din antichitate până la Kant. – Iaşi: Casa Editorială Demiurg, 1998. – 180 p.
5. *Guţu-Romalo V.* Sintaxa limbii române. Probleme şi interpretări. – Bucureşti: Editura Didactică şi Pedagogică, 1973. – 280 p.
6. *Heliade-Rădulescu I.* Gramatica românească. – Bucureşti: Editura Eminescu, 1982. – 560 p.
7. *Iordan I., Robu Vl.* Limba română contemporană. – Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978. – 688 p.
8. *Irimia D.* Gramatica limbii române. – Iaşi: Polirom, 1997. – 543 p.
9. *Merlan A.* Sintaxa limbii române. – Iaşi: Editura Universităţii Al. I. Cuza, 2001. – 272 p.
10. *Nagy R.* Sintaxa limbii române actuale. – Suceava: Editura Universităţii Ştefan cel Mare, 2002. – 370 p.
11. *Tiktin H.* Gramatica română. Etimologia şi sintaxa, Ediţia a III-a. – Bucureşti: Editura Tempo, 1945. – 264 p.

МОВА І СОЦІУМ. МОВНІ КОНТАКТИ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

УДК 81'27

ЯЗЫКОВЫЕ КОНФЛИКТЫ И ЯЗЫКОВЫЕ ИДЕОЛОГИИ В МОЛДОВЕ (на материале анализа фокус-групп)

Яворская Галина Михайловна
д-р филол. наук, проф.,
гл. науч. сотр. Национального института стратегических исследований

В статье рассмотрены проблемы, связанные с изучением языковых конфликтов на постсоветском пространстве. На примере Молдовы определена специфика бытующих там языковых идеологий. Исследование проведено на материале результатов обсуждения языковых проблем участниками фокус-групп в Кишиневе, Бельцах, Комрате. Отдельное внимание уделено методологическим вопросам, связанным с возможностями и ограничениями использования анализа фокус-групп в социолингвистике.

Ключевые слова: языковая идеология, языковая ситуация, билингвизм, дискурс-анализ

Вступительные замечания.

Языковые конфликты на постсоветском пространстве, как правило, не вычленяются в качестве отдельной проблемы для исследования. Между тем, вопросы языка регулярно обостряются во многих постсоветских странах, что не является случайным. Языковые лозунги используются в политической борьбе, однако причины, делающие возможным такое их использование, в большинстве случае остаются за кадром.

Молдова в этом отношении представляет особый интерес. Во-первых из-за связи нынешних языковых проблем не только с советским, но и с более отдаленным историческим прошлым. Во-вторых, необходимо учитывать факторы этнической и лингвистической неоднородности Молдовы. Весьма существенным фактором для изучения языковых проблем является наличие замороженного конфликта на ее территории. Некоторые значимые точки потенциальных и актуальных языковых конфликтов в Молдове, по-видимому, могут быть обнаружены лишь при сопоставлении особенностей языковой политики Кишинева и Тирасполя.

В настоящем исследовании, имеющем пилотный характер, мы не ставили столь обширных задач. Целью было выяснить характеристики языковых идеологий, бытующих в Молдове, и проследить их возможную связь с проблематикой языковых конфликтов. Исследование базируется на данных, полученных в ноябре 2010 г. по методу фокус-групп, проведенных в трех пунктах – столице Молдовы Кишиневе, в г. Комрат, столице Гагаузской автономии, и в г. Бельцы (Бэлць), являющемся местом компактного проживания украинцев. Опрос проводил к. психол. н. Виктор Пушкар (ведущий). Результаты, включая видеоряд, содержатся на CD. Транскрипты текстов подготовил В. Пушкар.

Данные обрабатывались с помощью дискурс-анализа, конверсационного анализа, а также элементов семантического описания.

Исследование проведено в рамках проекта "Transnistrian crisis: is reconciliation a way out?" GPPAC Eastern Europe, осуществляемого Центром ближневосточных исследований.

1. Языковое законодательство и национальный суверенитет.

В социолингвистике отношения между языком, национализмом и формированием национальных государств были выведены в фокус исследовательского внимания благодаря основополагающей работе Джошуа Фишмана [Fishman 1973] еще в 70-е годы XX в. Однако выдвинутые в данной и последующих работах плодотворные теоретические идеи мало применялись для исследования постсоветской языковой и политической реальности. Связь между этнической и языковой идентичностью на постсоветском пространстве относительно недавно стала предметом детальных исследований, в том числе с помощью социологического инструментария (см., напр.: [Кулык 2010]).

Распад СССР создал на всем постсоветском пространстве условия уникального политико-лингвистического эксперимента. Процессы создания новых национальных государств после окончания холодной войны, происходящие в условиях глобализации и тенденции к ограничению роли национальных суверенитетов, сопровождались упорными поисками новых языковых идентичностей и, одновременно, обострением языковых конфликтов. Каждый из подобных конфликтов, прослеживающихся на территории государств, входящих до 1991 г. в состав СССР, имеет некие общие черты, связанные с особенностями языковой ситуации советского периода. Не случайно отношение к русскому языку, выполнявшего в СССР роль официального языка, оказывается в этих случаях ключевым. Однако в каждом из созданных в 1991 г. государств языковая ситуация обладала своей спецификой, что заставляет рассматривать каждый такой случай по отдельности.

Известно, что в процессе распада СССР значительную роль сыграла борьба за символы. Снятие памятников вождям тоталитарного прошлого, споры вокруг гимна и флага оказались в фокусе острых публичных дискуссий во второй половине 80-х гг. Не менее ожесточенный характер носили вопросы, касающиеся статуса языков. Борьба за политическую независимость последовательно сопровождалась борьбой за государственный статус национальных языков. В 1988 – 1990 гг. Верховные советы республик СССР стали один за другим принимать Законы о языках, устанавливающие государственный статус национальных языков и существенно расширяющие официальную сферу их употребления. За принятием Законов о языках почти сразу же последовало принятие республиками Деклараций о независимости. Таким образом, языковые вопросы оказались в центре борьбы за политическую независимость и национальную идентичность [Яворская 2000, 154 – 155].

Следует сказать, что в период существования СССР специальное языковое законодательство фактически отсутствовало, при этом роль официального языка на всей территории страны играл русский язык. За отсутствием официального языкового законодательства стояло нежелание заострять "национальные отношения". Следует иметь в виду, что в советский период языковые вопросы ставились в непосредственную связь с вопросами этнической принадлежности. Рефлексы эссенциа-

листского понимания связи между языком и этносом доныне весьма распространены на постсоветском пространстве и отражаются в принципах языковой политики отдельных государств.

Термин "государственный язык" в СССР считался нежелательным, однако на протяжении всего существования Союза этот термин последовательно не употреблялся только применительно к русскому языку, фактически имевшему данный статус. При этом относительно отдельных национальных языков республик, входящих в состав СССР, допускались некоторые "послабления". В период 1940–1941 гг. после присоединения части Молдавии (Бессарабии) к СССР, молдавский язык имел статус государственного. В конце 70-х гг. в обновленных Конституциях отдельных закавказских республик, например Грузинской ССР, было внесено положение о государственности грузинского языка. Впоследствии, в период распада СССР, данный факт был использован как аргумент для принятия упомянутой серии Законов о языках.

Советская языковая политика в различные периоды имела разную направленность, однако неизменной оставалось стремление властей контролировать языковую ситуацию и определять направление ее развития. Жестко-централизованный стиль языковой политики в СССР практически не менялся. Начиная с 30-х гг. XX в. содержание языковой политики было направлено на расширение функций русского языка при сохранении определенных прав и возможностей для национальных языков республик и, в меньшей степени, для языков "малых народов".

В официальной советской идеологии начиная с 60-х гг. XX в., за русским языком была закреплена роль "языка межнационального общения". Этот термин, функционально соответствующий термину "второй язык", использующемуся в современной социолингвистике и практике языкового обучения, в советском контексте приобрел выраженную идеологическую окраску. С помощью данного понятия было окончательно легитимизировано характерное для языковой ситуации в СССР "национально-русское двуязычие". В условиях данной ситуации от носителей национальных и "малых" языков обязательно требовалось еще и знание русского, в то время как русскоговорящие могли оставаться одноязычными.

По сути, речь шла об асимметричном билингвизме (ср.: [Шумарова 2000]), когда носители т. наз. национальных языков – украинского, молдавского, казахского и т.д. – владели русским языком, а носители русского языка могли оставаться одноязычными. Не владение русским языком ограничивало возможности карьерного роста, в то время как незнание "национальных языков", если речь шла о жителях республик СССР, создавало такие препятствия в значительно меньшей степени. Если барьеры в социальном росте для не владеющих национальными языками и возникали, касались они преимущественно гуманитарной сферы. Именно асимметричный билингвизм, распространенный в СССР, стал основным камнем преткновения при изменении принципов языковой политики в созданных после 1991 г. государствах. При этом большинство принятых в конце 80-х годов Законов о языке сохранили статус русского языка как "языка межнационального общения".

Кроме общих для всех республик бывшего СССР признаков языковых ситуаций, в каждом конкретном случае действовали и иные факторы. В случае Молдовы осо-

бую роль сыграл более глубокий исторический контекст. Назовем только отдельные факты, повлиявшие на языковую ситуацию, в том числе в ее нынешних проблемах. После 1812 г. часть территории Молдовы на восток от р. Прут отошла к Российской империи. Таким образом, эта территория оказалась оторванной от процесса формирования румынского национального государства и сопровождавшего его процесса утверждения латинской графики для румынского литературного стандарта. Русский язык тут стал языком, необходимым для социального роста и карьеры. Говорящее порумынски население оказалось сконцентрированным в сельской местности, и именно крестьяне поддерживали традиционную молдавскую идентичность [Ciscel 2005]. В 1918–1940 гг. и 1941–1944 гг. современная территория Республики Молдова входила в состав Королевства Румынии, в 1940–1941 и 1944–1991 гг. – в состав Союза ССР, как Молдавская ССР (в 1990–1991 гг. – ССР Молдова).

В советский период принципы графического оформления молдавского языка приобрели выраженную идеологическую окраску. В 1940 г. латинский алфавит на молдавской территории, вошедшей в состав СССР, был заменен кириллицей. Именно кириллическая письменность использовалась как основное символическое средство утверждения существования отдельного от румынского молдавского языка. В советский период функционирование молдавского языка, несмотря на преподавание в школах и использование в других важных социальных сферах, было ограниченным. Городские жители с помощью эффективных мер социального поощрения переходили на русский язык, а молдавский продолжал использоваться в селах.

Учитывая коллизию с письменностью, в 1989 г. Молдове понадобилось два закона о языке. В 1989 г. Верховный Совет МССР придал государственный статус молдавскому языку. Был также принят закон "О возврате молдавскому языку латинской графики". Совершенно очевидным в данном случае было социально-символическое отталкивание от русского языка [Яворська 1993]. За принятием законов о языке в 1990 г. последовало принятие Декларации о суверенитете.

Положение о государственном статусе молдавского языка содержится в Конституции Молдовы (1994).

Гагаузский язык имеет статус официального в Автономной Гагаузской республике. За русским языком сохранен статус языка межнационального общения. В 2003 г. в "Закон о функционировании языков" от 1989 г. были внесены изменения. В частности статус "языка межнационального общения", наряду с русским, был закреплен также за молдавским.

Отношение к закону о возврате к латинской графике оказалось неоднозначным. По мнению противников закона в Приднестровье, само его название "свидетельствовало о неуважительном отношении к истории и культуре молдавского народа. Игнорировался факт использования молдаванами кириллической письменности на протяжении более чем 600-летней их истории". А утверждался "насильственный перевод молдавской письменности на латинскую графику, предпринятый румынскими оккупантами" [Историко-правовые… 2010, 10]. Данная позиция победила в Приднестровье, где продолжает функционировать кириллическая графика. Для непризнанной ПМР кириллица является символом ее независимости от Молдовы, точно так же, как в 1989 г. одним из символов суверенитета Молдовы стал возврат к латинице.

2. Языковые конфликты и языковые идеологии.

Большинство исследователей склонны рассматривать языковые конфликты сквозь призму этнических, религиозных, территориальных споров. Язык редко рассматривают как непосредственную причину политических столкновений. Хотя некоторые авторы настаивают на необходимости введения языка в концепцию политических конфликтов [Shell 2001] (ср.: [Яворская 2000; Яворська 2010]).

Поскольку общепринятых определений языкового конфликта не существует, будем исходить из нескольких рабочих определений. Итак, во-первых, под языковым конфликтом нередко понимается политический конфликт под языковыми лозунгами. Во-вторых, языковой конфликт по сути представляет собой конфликт понимания, то есть нарушения коммуникации. Языковой конфликт может реализоваться как конфликт интересов и ценностей языковых сообществ, находящихся в ситуации контакта. И, наконец, языковой конфликт можно рассматривать как конфликт идентичностей. Язык в этом случае выступает как символ принадлежности к "своим" или "чужим" [Яворська 2010].

В современных языковых конфликтах, как правило, присутствуют все названные составляющие. Примеры языковых конфликтов многочисленны. Политические конфликты под языковыми лозунгами могут переходить в насильственную фазу (Бангладеш, бывшая Югославия). Пример бывшей Югославии является особенно настораживающим при оценке ситуации на постсоветском пространстве.

Основанием для возникновения языкового конфликта является существование различных языков. В современной Европе осуществляется попытка переосмыслить языковое разнообразие как благо, вопреки зафиксированному в Библии негативному опыту построения Вавилонской башни (Бытие, 11). Механизм языкового конфликта в виде конфликта идентичностей также описан в Библии (Кн. Судей, 12.) Кстати фигурирующее здесь слово *шибболет* ныне используется как термин для обозначения групповой принадлежности к "своим" в работах по социальной психологии, социолингвистике и т.п.

На постсоветском пространстве коммуникативные предпосылки языковых конфликтов обусловлены особенностями многоязычных языковых ситуаций, в первую очередь асимметричным билингвизмом. А борьба за идентичность, в том числе языковую, сохраняет свое значение в процессе построения новых национальных государств.

Для выяснения потенциала языковых конфликтов необходимо учитывать не только известные качественные и количественные параметры языковых ситуаций, но и то, что граждане думают о языках, на которых говорят в их стране, и в целом о языковой ситуации. Речь идет о так называемых языковых идеологиях [Woolard, Schieffelin 1994; Yavorska 2010], то есть мнениях о языке, распространенных в том или ином сообществе. Устойчивые представления о языке (языках), наряду с языковым автоматизмом и невозможностью быстрой смены языковых навыков, являются одним из важнейших препятствий при попытках регулирования языковых ситуаций.

Примеры языковых идеологий, как правило, известны носителям лингвокультуры, являясь составляющей общих фоновых знаний членов сообщества (о красоте, богат-

стве, выразительности, благозвучии одних языков, часто на фоне представлений о недостаточности других языков). Главным признаком языковых идеологий является то, что они воспринимаются как данность, и, таким образом, не требуют критического осмысления. Языковые идеологии реализуются в виде "разговоров о языке", и проявляются в виде обыденных суждений на тему языка, присущих тому или иному сообществу. Вследствие их принадлежности обыденному знанию, языковые идеологии недостаточно вербализованы. Выведение языковых идеологий "на поверхность" требует специальных исследовательских усилий. В то же время методика подобных исследований разработана недостаточно. В этом отношении материал, полученный во время опроса фокус-групп, открывает широкое поле для исследований.

3. Анализ фокус-групп.

Для проведення фокус-групп в рамках данного исследования был выбран Кишинев как столица и уникальный для Молдовы тип поселения, Бельцы (Бэлць) как место компактного проживания украинцев и Комрат как столица Гагаузской автономии. Фокус-группы в Бельцах, Кишиневе и Комрате сформированы согласно демографическим квотам по переписи населения Молдовы. Четко выдержаны квоты по этничности, возрасту, полу, и приблизительно – по характеру занятости (открытая актуальная статистика по фактору занятости в Молдове отсутствует). Исключением является фокус-группа в Кишиневе, где превышена квота молодых женщин. Процедуры проведения фокус-групп соблюдены.

Анализ данных, полученных в результате опроса фокус-групп, только сейчас начинает использоваться в лингвопрагматике и социолингвистике. Очевидно, что такой анализ имеет все шансы занять надлежащее место среди качественно-ориентированных исследований, поскольку фокус-группы создают особый тип коммуникативного взаимодействия, результаты которого подходят для проведения подробного дискурс-анализа. Что весьма важно, так это характер взаимодействия между участниками, которые непринужденно, в рамках жанра повседневного общения высказываются по заданным вопросам, формулируя "своими словами" мысли и взгляды по заданной проблеме.

Таким образом, в процессе общения создаются смыслы, значимые для культуры, и, одновременно, воспроизводятся обыденные модели категоризации, доступ к которым, как правило, затруднен [Blitvich et al., 2010]. Разбор подобных дискурсивных актов, учитывающий их структуру и содержание, а также присущую им силу воздействия, представляет собой эффективный способ анализа конфликтов [Рис 2005].

Следует, однако, иметь в виду, что для выяснения и анализа языковых идеологий опрос фокус-групп прежде не использовался. Таким образом, наше исследование оказалось направленным не только на обработку данных и получение результатов, но и на преодоление подводных камней, возникающих в ходе его проведения и, таким образом, на отработку методики.

3.1. Возмущающие факторы и перспектива рассказов о конфликтах.

Ситуация общения в фокус-группе содержит значительное количество возмущающих факторов в плане изучения языковых идеологий. Во-первых это язык исследователей. В нашем случае это русский язык. При этом русский язык экспери-

ментаторов использовался ими как второй язык (язык-2) – за пределами опроса, но в присутствии испытуемых, экспериментаторы общались между собой по-украински, что должно было частично сгладить впечатление их солидаризации только с одной – русскоговорящей – частью испытуемых. (Заметим, что термины первый язык и второй язык (L_1 и L_2), к сожалению, практически не имеют хождения в отечественной литературе. Весьма близкими к этим понятиям оказываются социолингвистические работы Н.П. Шумаровой, в которых вводится понятие "функционально первого" языка [Шумарова 2000]).

Во-вторых, стандартная процедура отбора участников фокус-групп не предполагает квотирования по языковому признаку (напр. по признаку "родной язык"). Между тем этот признак для изучения языковых идеологий весьма существен, поэтому при анализе приходилось ориентироваться на косвенные показатели – фонетико-просодические, лексико-грамматические и лингвопрагматические.

Язык проведения опроса (русский) является языком-1 для одной части группы, и языком-2 – для другой части. Соотношение участников по этому параметру приходится определять "на глаз", точнее, "на слух". Эти оценки отличаются по степени точности от определения по внешним признакам половозрастных характеристик говорящих. Отклонения от русского литературного стандарта присутствуют в речи всех испытуемых – и у тех, для кого русский является языком-1, и у тех, для кого он язык-2. Отклонения от норм являются следствием интерференции в условиях языковых контактов (влияние румынского (молдавского), украинского, гагаузского) [Семчинський 1974].

Гораздо более надежным критерием в данном случае является содержание реплик участников. Так, при ответе на общий вопрос о конфликтах в ситуации бытового общения, вызванных непониманием или нежеланием перехода на язык собеседника (без уточнения, о каком языке речь), участники с русским-1 рассказывают о случаях нежелания переключаться на русский. В то же время участники с молдавским/румынским-1 приводят примеры нежелания или неумения говорить по-румынски. Таким образом, было установлено, что язык-1 задает перспективу рассказа о коммуникативных конфликтах, вызванных языковым барьером. То есть рассказчик отождествляет себя со своим языком-1.

Кроме того, фактор языка-1 в определенной степени задает и тематическую перспективу сообщения. В разговоре о коммуникативных конфликтах участники с русским-1 подчеркивают намеренное нежелание персонажа-собеседника говорить (отвечать) по-русски. Это происходит на фоне выраженной или скрытой презумпции о владении русским языком всеми жителями Молдовы. Мы не останавливаемся сейчас на том, насколько такое представление, базирующееся на реалиях асимметричного билингвизма, соответствует нынешней языковой ситуации. Однако на уровне "мнения" оно весьма распространено, что позволяет отнести это мнение к составляющей языковых идеологий в Молдове. При этом создается впечатление, что языковые идеологии в отражении языковой реальности могут запаздывать.

Именно представление о том, что собеседник-персонаж "на самом деле" знает русский, является основанием для вывода о "нежелании" отвечать по-русски. Представление о некотором положении дел, существующем "на самом деле", порождает специфи-

ческую составляющую коммуникативного конфликта, которую можно обозначить как обвинение собеседника в неискренности, лицемерии, фальши и т.п. Т.е. в конечном итоге, в случае коммуникативного конфликта, связанного с отказом адресата говорить по-русски, рассказчик усматривает нарушение максимы Грайса "будь честен!"

Что же касается зафиксированных в ходе проведениях фокус-групп рассказов о конфликтах, вызванных отказом русскоговорящих говорить по-молдавски/по-румынски (от лица носителей румынского-1), то такие случаи трактуются как "неуважение" к государственному языку, за которым следует моральное осуждение.

Максимы Грайса, формулирующие принципы кооперативности, не охватывают случаев нарушения языковой лояльности. Последние можно рассматривать как нарушение принципов вежливости, берущих верх над требованиями кооперативности. Главный из принципов вежливости был сформулирован в свое время Робин Лакофф как "будь дружелюбен!" Отсутствие дружелюбия в виде языковой лояльности в некоторых ситуациях переинтерпретируется как разновидность агрессии, демонстрация негативного отношения. Напр. (Кишинев): *вот… в паспортном столе… сотрудник в триста одиннадцатом кабинете, оттого, что я настоял на своем говорить, на своем румынском, она меня стала не принимать, скажем, не рассматривать мои документы…. Просто пока я не обратился к ее, как там это называется, начальник есть, пригрозил даже, что позвоню в Кишинев,* (называет фамилию*) – тогда стала она нормально говорить на нашем родном, румынском, и даже старалась где-то мне угодить, ну, в смысле, если надо было где-то что-то дописывать, ну в смысле. за меня это делала. Таких случаев полно…просто такое отношение к нам, но это, видно, по нашей вине.*

3.2. Нежелание говорить на темы языковых конфликтов.

Главной проблемой при проведении подобных фокус-групп является неготовность и нежелание участников отвечать на прямо сформулированные вопросы относительно их взглядов на язык (языки) и особенности языковой ситуации, в том числе в ходе обыденного общения с представителями иных языковых групп. Чувствительность этой проблематики приводит к нежеланию участников непринужденно высказываться на языковую тему.

В связи с этим первоначально была запланирована серия вопросов для обсуждения, касающаяся не непосредственно языка, а проблем образования, его качества, а также возможной зависимости качества образования от языка, далее планировался переход к вопросам о пользе владения теми иными языками с точки зрения социального продвижения, и, наконец, в условиях установившегося непринужденного общения, предполагался вопрос об известных участникам обыденных ситуациях коммуникативных конфликтов, связанных с выбором языка общения (в транспорте, магазине, на улице).

В силу определенных причин запланированная последовательность вопросов не была выдержана. Вопрос, к которому планировалось подойти постепенно (о ситуациях коммуникативных конфликтов) был поставлен первым, что вызвало ожидаемую настороженность говорящих и привело к озвучиванию не столько собственных мнений, сколько взглядов, считающихся социально приемлемыми.

Полученные данные, тем не менее, также поддаются интерпретации, хотя первоначальная цель получения серии непринужденных высказываний о русском, ру-

мынском и других языках в Молдове, достигнута не была. В связи с этим пришлось обратить особое внимание на моменты напряженности в обсуждении, проявляющиеся как на невербальном (паузы, запинки, повороты головы и т.п.), так и на вербальном уровнях.

Так, показательными в этом смысле являются реплики со словами *не помню* в ответ на просьбу рассказать о бытовой ситуации, когда собеседник отказывался отвечать по причине "не того" языка адресанта.

Напр.: *Ну,* ***я не помню такой момент****..., но если б так было, я могла бы сейчас и на русском, и на румынском* (Кишинев).

Попытка ведущего настаивать приводит к отрицанию: (в) *Ситуации такие, они скорее есть, или скорее нету?* (р*)* ***Нет,*** *скорей всего нету.*

В других случаях неуверенный характер ответа обозначен междометием *ну* и завершающими реплику словами *не знаю:* ***Ну,*** *были такие моменты, пыталась объяснить на молдавском, если говорили на молдавском,* ***не знаю.*** (Кишинев). Показателен также отказ уверенно подтвердить, что описываемая ситуация произошла непосредственно с говорящим, а далее переход на уровень обобщений (*разные ситуации бывают*): (в) *То есть, это ситуации, которые бывали лично с Вами?* (р) *Да, ну нет. Ну как, есть разные магазины, разные случаи бывают... скажем, люди разные.*

В целом наиболее характерной является первоначальная отрицательная реакция (*нет, со мной таких случаев не бывало*), что свидетельствует о том, что предлагаемые вопросом варианты поведения (отказ отвечать из-за того что язык адресанта "не подходит") считаются социально неприемлемыми, хотя в реальной жизни, судя по ответам, не так уж редки. Выходом из неприятной ситуации часто выбирается отказ продолжать общение. Иными словами, если человеку, обращающемуся на улице или в магазине по-русски или по-молдавски, не отвечают, он просто уходит.

В целом в рассматриваемых ситуациях действуют две коммуникативные тактики: переход на язык адресата (в случае владения двумя языками – молдавским и русским), или прерывание коммуникации (*иду в другой магазин*). Следует подчеркнуть, что реальная степень владения обоими языками решающего значения не имеет. Намного большее значение имеют представления о "правильном" языковом поведении в условиях билингвизма. Такое правильное поведение в основном понимается как переключение на язык собеседника: *Я иногда обращаюсь на молдавском, но если они мне отвечают на русском, то я уже по-русски разговариваю с ними* (Бельцы); *Я молдавский плохо знаю, но отвечаю, если меня спрашивают, насколько мне позволяют мои знания, – моя культура меня заставляет отвечать максимально на молдавском языке* (Кишинев).

В некоторых случаях говорящие описывают заданную ситуацию с точки зрения не участника, а наблюдателя. При этом наблюдатель может включаться в разговор, когда хочет скорректировать его с помощью совета, объяснения и т.п. В основе таких вмешательств, по-видимому, лежит неприятие ситуации коммуникативного конфликта на основе отказа отвечать "по языковому принципу". Как правило, такие вмешательства непрошеных советчиков ожидаемо оказываются неэффективными: *Есть люди, которые, бывают такие случаи, что на молдавском обращаешься, они*

тоже... Не понимают, им объясняешь и они обижаются, когда им делаешь замечание. Но большинство обижается, понимаете, такие молодые девчата в магазине, приходит какая-то бабка, она просит, и ты не знаешь, как отвечать, что дать ей. Это ненормально… (Бельцы).

Но в большинстве случаев, рассказывая о подобных коммуникативных недоразумениях, участники отказываются оценивать их отрицательно. Несмотря на то, что ситуация явно считается неприемлемой. Напр. в Комрате, описывая ситуацию языковых коммуникативных барьеров, говорящий употребил слова *негатива не было*. И далее два последующих участника точно таким же образом оформили свой рассказ, притом, что содержание ситуации несколько разное. В первых двух репликах адресанты говорят о не владении языком адресата – молдавским, а в последней – о предложении собеседнику выбора из двух дополнительных языков: (1) *У меня такая ситуация была, как у Сергея, в Кишиневе, но в любом случае пыталась из этого выходить, как-то, и продавец мог войти в мое положение, что я не знаю языка, и пытаться на русском хоть плохо говорить, но говорить.* ***Но такого негатива – не было такого***; (2) ***У меня негатива тоже не было****, то есть говорили на молдавском языке, я объясняла, что я не понимаю, и мне отвечали на русском*; (3) *У меня то же самое в Кишиневе.* ***Негатива не было****, я сказала, что я знаю русский и гагаузский, можете на двух языках со мной общаться, – "Хорошо, я буду на русском с Вами общаться".* ***Не было негатива.***

Эти повторы свидетельствуют об отсутствие непринужденного общения, боязни сказать "что-то не то", желании спрятаться за чужими словами.

3.3. Языки "желательно знать".

Одним из устойчивых мнений, обнаруженных в ходе исследования, является мнение о "желательности" и, одновременно, необходимости ("нужности") знания других языков.

Так, говоря о коммуникативных конфликтах, связанных с выбором языка общения, а также о других жизненных ситуациях, участники подчеркивают: (1) ***Желательно*** *знать и русский, и румынский;* (2) ***Нужно знать*** *и русский, и румынский;* (3) *...* ***нужно знать обязательно*** *русский, румынский и* ***желательно*** *какой-то иностранный. Английский****,*** *наверное, он более распространен* (Кишинев);

Обобщающие суждения (сентенции) являются существенной частью языковых идеологий. Довольно распространенным является утверждение: *Чем больше языков человек знает, тем лучше.* Интересно, что данная сентенция на уровне высказывания дополняется глаголами мнения типа *считать* и *думать*, т.е. ментальными предикатами, позволяющими представить общее мнение в виде персонального мнения (*я считаю*): ***Я считаю так****, что английский, –русский, румынский,* ***– это ясно, что человек должен знать****, – английский,* ***я так думаю,*** *любой молодой человек* ***должен знать обязательно*** *в нынешние дни, и еще какой-то язык, либо французский, либо немецкий.*

В дальнейшем ходе разговора согласие с данной сентенцией оформляется просто как согласие с мнением высказавшего его человека: ***Я тоже полностью согласна с молодым человеком****, чем больше языков знаешь – тем лучше.* Иногда используется ссылка на авторитет:*…****говорила моя мама*** *– что научишься, за плечами не носить, и чем больше языков знаешь, тем лучше* (Комрат).

При этом глагол "знать" в этих контекстах употребляется не как ментальный предикат ("иметь информацию о том, что имеет (имело) место в действительности), а в значении "практически владеть чем-л.", то есть в значении знания-умения, в данном случае, умения пользоваться языком [Апресян 2001].

Мнение о желательности знания нескольких языков (функционирующих в Молдове и других) отражает позитивное отношение к мультилингвизму. На фоне описанных выше довольно напряженных установок к коммуникативным конфликтам на языковой почве, позитивное отношение к другим языкам может рассматриваться как один из признаков имеющихся в Молдове возможностей избежать возникновения политических конфликтов под языковыми лозунгами. Хотя языковая ситуация продолжает сохранять конфликтный потенциал.

Заключение.

Проведенное исследование показало, что языковые идеологии в Молдове сохраняют преемственность с предшествующей историей развития языковой ситуации. Задача отталкивания от языковых идеологий и принципов языковой политики советского периода в определенной степени продолжает сохранять свою актуальность. Языковая политика, фокусирующаяся на сужении сфер функционирования русского языка, остается востребованной, поскольку еще не преодолено широкое распространение молдавско-русского билингвизма. При этом ситуация меняется в сторону расширения сфер употребления государственного языка. По-видимому, знание русского языка, особенно для молодежи, уже не является само собой разумеющимся фактом. А языковые идеологии несколько "запаздывают" в отражении динамики языковой ситуации.

Русский язык широко используется в роли "второго языка", в то время как молдавский/румынский функционирует в функции языка-2 все еще недостаточно. Как показывают полученные во время анализа фокус-групп данные, носителям гагаузского и украинского языков, проживающим в Молдове, даже в случае владения гагаузским и украинским, "удобнее" в качестве второго языка использовать именно русский, а не молдавский. Хотя потребность в использовании молдавского постепенно увеличивается, но русские монолингвы, особенно за пределами Кишинева, в таких городах как Бельцы и Комрат, чувствуют себя вполне уверенно, о чем свидетельствует упомянутый во время проведения фокус-группы в Бельцах призыв "говорить на нормальном языке", т.е. по-русски, от тех, кто не владеет молдавским. Однако наличествуют признаки изменения ситуации, в первую очередь в Кишиневе, когда "нормальным" оказывается говорить по-румынски (*стала она нормально говорить на нашем родном, румынском*).

Понимание языка-1 ("родного") как "нормального" согласуется с лингвопрагматическим выводом о том, что язык-1 задает перспективу рассказа о коммуникативных конфликтах, вызванных языковым барьером, а рассказчик отождествляет себя со своим языком-1.

Язык-1 задает также тематическую перспективу сообщения. В то время как участники с русским-1 рассказывают о случаях отказа говорить по-русски, участники с румынским-1 описывают коммуникативные конфликты при отказе говорить по-румынски. Различным оказывается и смысл коммуникативного нарушения. В первом случае говорящие, исходя из презумпции о владении русским языком всеми жителями Мол-

довы, интерпретируют поведение не отвечающего по-русски собеседника в духе нарушения максимы Грайса "будь честен!", обвиняя адресата в лицемерии. Во втором случае отказ говорить по-румынски расценивается говорящими с румынским-1 как нарушение языковой лояльности, т.е. нарушение принципа дружелюбия. Нарушение этого принципа способно переинтерпретироваться как проявления языковой агрессии.

Ситуации бытового общения, сопровождающиеся коммуникативными конфликтами, связанными с выбором языка, знакомы практически всем участникам исследования. Выраженное нежелание участников подробно обсуждать данные ситуации, с одной стороны, свидетельствуют об отношении к таким ситуациям как социально неприемлемым, а с другой, обнаруживают наличие "болевых точек", связанных с языковыми проблемами в Молдове.

Обсуждение языковых вопросов также показало, что в Молдове весьма распространенным является мнение о желательности знать "много языков". Монолингвизм, по-видимому, не рассматривается жителями Молдовы, как идеал. В этом отношении Молдова отличается от некоторых других постсоветских стран, проходящих сегодня путь становления национального государства. Установка на многоязычие может расцениваться как фактор, препятствующий обострению и политизации языковых конфликтов. Этот вывод нуждается в дополнительной проверке.

Однако возможность возникновения языковых конфликтов в Молдове продолжает существовать. Этому способствует как сохранение асимметричного билингвизма, так и языковая ситуация в Приднестровье, сохраняющая некоторые небезопасные социально-семиотические альтернативы (в частности, кириллическую графику). Хотя, по данным фокус-групп, вопрос о выборе между кириллической и латинской графикой утратил в Молдове актуальность, однако семиотический конфликт не разрешен и сохраняется в скрытом виде благодаря использованию кириллицы в непризнанной ПМР.

Проведенное исследование обнаружило ограничения в использовании данных фокус-групп для исследования языковых идеологий. С одной стороны, подтвердилось предположение о нецелесообразности вынесения на обсуждение прямых вопросов, связанных с выбором языка и коммуникативными конфликтами. Непринужденная ситуация общения в этом случае оказывается нарушенной, что значительно сужает тематические границы дискуссии и ограничивает возможность получения простейших стереотипных высказываний на тему того или иного языка (о языковом богатстве, мелодичности, красоте, простоте/сложности и т.п.). Настроенные на воспроизведение социально приемлемых норм языкового поведения (требующих, в частности, переключения на язык собеседника), участники одновременно стараются всячески подчеркнуть, что нарушение таких норм не вызывает у них отрицательной реакции. Выполнить такую противоречивую задачу оказывается сложно. Переход к более нейтральным вопросам (об образовании, потребности в языках) не смог оказать "смягчающего воздействия" на участников – говоря о языке образования, они всячески избегали сравнений достоинств молдавского и русского языков в преподавании различных дисциплин. Эти результаты нуждаются в дополнительной проверке, поскольку пока неясно, о чем они свидетельствуют – то ли об отсутствии подобных представлений, то есть о значимых лакунах в языковых идеологиях, то ли о необходимости дальнейшего совершенствования процедуры исследования.

Кроме того, необходимо уточнить, насколько распространенными являются мнения о молдавском, как о языке села (зафиксировано в Бельцах), и гагаузском, как о языке, который сохранился в селах (Комрат). Относительно молдавского распространенность таких представлений кажется маловероятной. Языковая политика за годы независимости, по-видимому, смогла разорвать связь молдавского языка преимущественно с селом, а значит, и преодолеть сопутствующие ассоциации с прошлым и отсталостью.

У статті розглянуто проблеми вивчення мовних конфліктів на пострадянському просторі. На прикладі Молдови визначено специфіку поширених там мовних ідеологій. Дослідження проведене на матеріалі результатів обговорення мовних питань учасниками фокус-груп у містах Кишинев, Бельці, Комрат. Окрему увагу приділено питанням методології, пов'язаним із можливостями й обмеженнями використання аналізу фокус-груп у соціолінгвістиці.
Ключові слова: мовна ідеологія, мовна ситуація, білінгвізм, дискурс-аналіз.

The paper describes the language conflicts' roots in the post-soviet countries. Moldova case study makes it possible to analyze common language ideologies. The research is based on 3 focus-group studies in Chişinaú, Comrat and Bălți. The author focuses also on focus-group methodology in sociolinguistics.
Key words: language ideology, language situation, bilingualism, discourse-analysis.

Литература:

1. *Апресян Ю.Д.* Системообразующие смыслы "знать" и "считать" в русском языке // Русский язык в научном освещении. М., 2001. – № 1. – С. 5–26.
2. *Историко-правовые предпосылки* создания Приднестровской государственности // Дипломатический вестник Приднестровья, 2010. – № 1. – С. 8–13 (режим доступа: http://mfa-pmr.org/downloads/vestnik_MID_1.pdf).
3. *Кулык В.* Родной язык и язык общения: на что должна ориентироваться языковая политика? // Вестник общественного мнения 3 (105), июль – сентябрь 2010. – С. 75–86.
4. *Рис Н.* Русские разговоры. Культура и речевая повседневность эпохи перестройки / Нэнси Рис. – М.: НЛО, 2005.
5. *Семчинський С.В.* Семантична інтерференція мов / С.В. Семчинський. – К.: Вища школа, 1974. – 256 с.
6. *Шумарова Н. П.* Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму / Шумарова Н.П. – К.: КДЛУ, 2000. – 283 с.
7. *Яворська Г.* Письмо як символ національно-культурної орієнтації // Вісник АН України, 1993. – № 1. – С. 18–23.
8. *Яворська Г.М.* Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада / Яворська Галина Михайлівна. К., ВІПОЛ, 2000. – 288 с.
9. *Яворська Г.* Мовні конфлікти в Україні: штучні чи реальні? (жовтень, 2010) – (режим доступу: http://www.slideshare.net/sergeAmes/ss-5564384)
10. *Blitvich P. G.-C et al.* A genre approach to impoliteness in a Spanish television talk show: Evidence from corpus-based analysis, questionnaires and focus groups // Intercultural Pragmatics, 2010. – Vol.7/4. – P. 689–723.
11. *Ciscel M.H.* Languge and identity in post-Soviet Moldova // Bent Preiser et al. (eds). The Consequences of Mobility. – Roskilde: Roskilde University, 2005. – P. 106–119.
12. *Fishman J.* Language and Nationalism: Two integrative essays. Rowley: Newbury House, 1973.
13. *Shell M.* Language Wars // The New Centennial Review. Fall 2001. – Vol. 1, № 2. – P. 1–17.
14. *Woolard K., Schieffelin B.* Language ideology //Annual review of Anthropology, 23, 1994. – P. 55–82.
15. *Yavorska G.* The impact of ideologies on the standardization of Modern Ukraine. International Journal of the Sociology of Language. Languages and Language Ideologies in Ukraine. 2010. – № 201. – P. 163–198.

УДК 811.161: 811.112

НІМЕЦЬКІ ЛЕКСИЧНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКИХ ЗАКАРПАТСЬКИХ ГОВІРКАХ

Гвоздяк Ольга Михайлівна
канд. пед. наук, доц.
ДВНЗ "Ужгородський національний університет"

У статті розглянуто морфологічні та семантичні особливості німецьких лексичних запозичень в українських закарпатських говірках.

Ключові слова: міжмовні контакти, запозичення, говірка, мультиетнічний простір, семантика.

Ареальна лінгвістика (ареалогія) – розділ етнолінгвістики, який вивчає явища народної мови і традиційної матеріальної та духовної культури з погляду географії їхнього поширення.

На території мультиетнічного Закарпаття склалися особливо сприятливі умови для вивчення міжмовних контактів. Тут проживають українці, угорці, росіяни, румуни, нащадки давніх словацьких і німецьких поселенців, чехи, поляки, євреї, роми та інші національності.

Словниковий склад українських закарпатських говірок, пов'язаний з німецькими запозиченнями, є багатим, самобутнім, різноманітним і важливим, бо яскраво відображає життя населення, його культуру. Ряд публікацій вітчизняних та закордонних вчених свідчать про актуальність даної теми.

Мета цієї статті – дослідити морфологічні та семантичні особливості лексики, запозиченої із німецької мови, в українських закарпатських говірках.

Побутова лексика українських закарпатських говірок становить значний інтерес за своєю архаїчністю і специфікою, зумовленою контактуванням цих говірок із сусідніми слов'янськими і неслов'янськими говірками. Вона багата і на німецькі запозичення, які є об'єктом нашого дослідження.

Предметом розгляду цієї статті є лексичні германізми, які потрапили в українські закарпатські говірки передусім усним і частково письмовим шляхами через різні офіційні документи, армійські розпорядження, книги тощо.

Матеріалом дослідження слугує побутова лексика з німецьким етимоном в українських закарпатських говірках, отримана шляхом запису в польових умовах та із різних етимологічних словників.

Проблема міжмовних контактів має на сьогодні солідне наукове підґрунтя, однак й досі залишається актуальною. Розгляд проблеми міжмовного контактування представлений в працях багатьох вітчизняних і зарубіжних лінгвістів: У. Вайнрайха, Ю.О. Жлуктенка, С.В. Семчинського, М.П. Кочергана, В.В. Німчука, Й.О. Дзендзелівського, П.М. Лизанця, Г.І. Меліки, І.В. Сабадоша, Е. Гауґена та ін.

У науковій лінгвістичній літературі поняття мовної взаємодії позначаються порізному: змішування мов, іншомовний вплив, взаємовплив мов, схрещування мов, мовна взаємодія, мовні контакти тощо. Ми поділяємо думку С.В. Семчинського, що нині найуживанішими термінологічними сполученнями є "взаємодія мов" і "мовні контакти" [Семчинський 1988, 273]. Існує чимало визначень взаємодії мов та мовних контактів. Так, наприклад, за лінгвістичним енциклопедичним словником: мо-

вні контакти (від лат. *contactus* – дотик) – взаємодія двох чи більше мов, яка впливає на структуру і словник однієї чи багатьох з них [Лингвистический энциклопедический словарь 1990, 273]. За С.В. Семчинським, мовні контакти – це така взаємодія двох і більше мов, коли "висловлювання однією мовою включають до свого складу елементи чи відношення другої мови, або навпаки – висловлювання другою мовою включають до свого складу елементи чи відношення першої мови, а також, якщо елементи й відношення першої мови входять до системи другої мови і навпаки" [Семчинський 1988, 273].

Перші німецькі поселення на Закарпатті з'явилися вже у XII – XIII століттях. Від німецьких колоністів тих часів залишилися сліди у топонімах та антропонімах українського і угорського автохтонного населення краю. Німці, які дотепер зберегли свою мову, звичаї, традиції, поселилися на території Закарпаття у XVIII – XIX століттях. Колонізація здійснювалася різними шляхами. На подарованій графському дому Шенборнів території Мукачівсько-Чинадіївської домінії, що належала Ференцу Ракоці II, поселилися вихідці із східної Франконії, південної Богемії, південної Баварії та Швабії. У верхів'ях ріки Тересви поселилися вихідці із верхньої Австрії. Німці із Східної Галичини, Угорщини утворили невеликі німецькомовні поселення на вулицях в Ужгороді, Мукачеві, Рахові та промислових виробництвах в Т.-Бистрій, Т-Реметі, Перечині, Кобилецькій Поляні та ін. Під час переселення німці утворювали замкнуті від інших народів (українців, угорців, румунів тощо) спільності, незважаючи на те, що вони поселилися у вже раніше існуючі, але зовсім або частково покинуті жителями села [Штефуровський 1957, 206–207].

Понад століття після колонізації на Закарпатті більшість німців залишилися одномовними, і тільки опосередковано входили у контакт з місцевим українським та угорським населенням. В основному німецькі колоністи контактували з іншими етносами на торговицях. По селах через обмежені релігійні, етнокультурні й господарські контакти майже не відбувалися міжетнічні шлюби. Вони могли траплятися у містах, де німецьке населення вже через 3–4 покоління асимілювалося з навколишнім міським населенням і в своєму культурному розвитку не відрізнялося помітно від культурного розвитку решти мешканців міста.

Інтенсивнішими були контакти між чоловіками різних етносів, які у пошуках заробітку працювали на графських заводах і фабриках, у солекопальнях, на лісорозробках тощо. Спільна служба в австро-угорській армії також сприяла контактуванню між чоловічим різноетнічним населенням. Із появою механічного транспорту, зокрема залізниці, коло самоізоляції етнічних груп поступово розмикалося. Значних змін у міжетнічних стосунках зазнало населення краю після приєднання Закарпаття (тоді Підкарпатської Русі) до Чехословацької Республіки у 1918 році. На цей період припадає поява й розвиток багатомовності не лише в містах, але й у сільській місцевості, серед усіх етносів і соціальних прошарків, у тому числі й серед німецького населення. Таким чином, у період Чехословацької Республіки (1918–1939 рр.) на Закарпатті коло самоізоляції народів зовсім розімкнулося. Наступив інтенсивний процес міжетнічних взаємин.

Німецькі запозичення в українських закарпатських говірках стосуються таких реалій: сільського господарства; ремісництва; будівництва; начиння та інших хат-

ніх речей; одягу, взуття, аксесуарів; кулінарії; торгівлі, грошей, міри; характеристики людей за своятвом, внутрішніми якостями; флори і фауни; військової справи; суспільно-політичних понять; ознак і дій.

Більшість германізмів проникли в українські закарпатські говірки усним шляхом у результаті щоденних, безпосередніх мовних контактів місцевого українського населення краю з німцями, угорцями, словаками та іншими етносами. Тому виділяємо два типи запозичень: прямі та опосередковані.

Прямі запозичення із німецької мови в українських говірках досліджуваної території пов'язані в значній мірі із службою чоловіків у австрійській армії. Наприклад: *флінта* "рушниця" (н. Flinte), *фердебунґи* (арх.) "маневри " (н. Feldübungen), *урлап* "відпустка" (н. Urlaub) тощо.

Більшість німецьких запозичень потрапили сюди опосередковано, як правило, через угорську мову і належать до другого типу запозичень: *крумплі* "картопля" (н. Grundbeeren, угор. krumpli), *кнедлики* "кнедлі" (н. Knödel, угор. knedli), *призлі* "паніровочні сухарі" (н. Brösel, угор. prézli), *герінґ* "оселедець" (н. Hering, угор. hering), *ґріз* "манна крупа" (н. Grieß, угор. gríz), *шпайз* "комора" (н. Speisekammer, угор. spájz), *балта* "сокира" (н. Beil, угор. balta); *піпа* "люлька" (н. Pfeife, угор. pipa), *мандула* "гланди" (н. Mandel, угор. mandula), *коргаз* "лікарня" (н. Kurhaus, угор. korház), *фанки* "пончик" (н. Pfannkuchen, угор. fank), *гертика* "лихорадка" (н. Hektik, угор. hektika), *параді(и)чки* "помідори" (н. Paradiesapfel, угор. paradicsom), *танір* "тарілка" (н. Teller, угор. tanyer), *троуґер* "носильщик" (н. Träger, угор. tróger), *фланцовати* "прогулюватися" (н. flanieren, угор. flancólni), *шовґор* "дівер" (н. Schwager, угор. sougor), *госундраґи* "підтяжки" (н. Hosenträger, угор. hozentragen), *штрімфлі* "панчоха" (н. Strumpf, угор. strimfli), *шовдарь* "шинка" (н. Schinken, угор. soudar), *цанґлі* "кліщі" (н. Zange, угор. cangli) тощо.

Частина німецьких запозичень проникла в українські говірки Закарпаття через чеську та словацьку мови: *ди(і)ля* "підлога" (н. Diele, слвц. dyla), *дротар* "дротар" (н. Draht, слвц. drotar), *нудлі, нудлики* "макарони" (н. Nudeln, чеськ. nudle), *рафи* "шина" (н. Reifen, слвц. raf), *шваблик* "сірники" (н. Schwefelhölzer, слвц. švablik) тощо.

Зауважимо, що германізми потрапляли до українських говірок Закарпаття не тільки різними шляхами, але і в різний період.

Німецькі запозичення, які потрапили в українські говірки Закарпаття як результат безпосередніх мовних контактів українського населення Закарпаття з німецькими колоністами у переважній більшості – іменники: *мапа* "карта" (н. Mappe), *шанц* "окоп, земельне укріплення " (н. Schanze), *анцуґ(к)* "костюм" (н. Anzug), *шуфляда* "шухляда" (н. Schublade), *штрімфлі* "носки" (Strümpfe), *біґлязь* "праска" (н. Bügeleisen), *фриштик* "сніданок" (н. Frühstück), *фірганґи* "занавіски" (н. Vorhang), *шлаєр* "фата" (н. Schleier), *цайґер* "стрілка" (н. Zeiger), *шурц* "фартух" (н. Schurz), *шутер* "щебінь" (н. Schotter), *шіфер* "шифер" (н. Schifer), *штрека* "залізниця" (н. Strecke), *ташка* "сумка, портфель" (н. Tasche), *шпайз* "комора" (н. Speisekammer), *фрайир* "наречений, залицяльник" (н. Freier) тощо.

Друге місце за кількістю запозичень з німецької мови посідають дієслова: *ґратульовати* "вітати" (н. gratulieren), *луфтовати* "провітрювати" (н. lüften), *варто-*

вати "чекати" (н. warten), *шпаціровати* "гуляти" (н. spazieren), *райбати* "прати" (н. reiben), *вінчовати* "бажати к-н. що-небудь" (н. wünschen), *мелдовати* "повідомляти" (н. melden), *шпуровати* "заощаджувати " (н. sparen), *раховати* "рахувати" (н. rechnen), *штимовати* "пасувати, підходити " (н. stimmen), *фриштиковати* "снідати" (н. frühstücken), *гобльовати* "стругати" (н. hobeln) і т.д.

Серед німецьких лексичних запозичень прикметники та прислівники зустрічаються досить рідко, наприклад: *файний* "гарний, добрий" (н. fein), *фест* "міцний" (н. fest), *шіковний* "спритний" (н. geschickt), *фрішний* "свіжий" (н. frisch); *ґанц* "цілком, цілковито" (н. ganz); *фурт* "невпинний, безперервний" (н. fortwährend).

У чужому мовному середовищі німецькі лексичні запозичення, як правило, асимілюються. Асимілюючись, вони уподібнюються у більшій чи меншій мірі до морфологічних моделей відповідної частини мови.

Так, наприклад, деякі німецькі запозичені іменники чоловічого та середнього роду отримали в українських закарпатських говірках жіночий рід: *балта* "сокира" (н. das Beil), *гумка* "гумка" (н. der Gummi), *мантля* пальто (н. der Mantel), *рула* "труба" (н. das Rohr), *шупа* "сарай, навіс" (н. der Schuppen) тощо.

Нами зафіксовано, що запозичені з німецької мови іменники (переважно жіночого роду) отримали в українських закарпатських говірках суфікси жіночого роду *-а*, *-ка*: *фура* "віз, візок" (н. die Fuhre), *канта* "глечик, кухоль" (н. die Kanne), *фарба* "фарба" (н. die Farbe), *лампа* "лампа" (н. die Lampe,) *будка* "будка" (н. die Bude), *ташка* "сумка" (н. die Tasche), *штрека* "залізниця" (н. die Strecke), *шалка* "чаша" (н. die Schale), *мутерка* "гайка" (н. die Mutter), *шпулька* "котушка" (н. die Spule), *балка* "балка, брус" (н. der Balken) тощо.

Значна частина запозичених іменників чоловічого і середнього (рідше жіночого) роду отримала в місцевих українських закарпатських говірках суфікси *-ик, -ок*: *гоблик* "струганок" (н. der Hobel), *гокерлик* "табурет" (н. der Hocker), *фурик* "візок" (н. das Fuhrwerk), *пензлик* "пензлик" (н. der Pinsel), *шнурок* "шнур" (н. die Schnur), *ґанок* "коридор" (н. der Gang) тощо.

Іменники з кінцевим приголосним основи оформилися за чоловічим родом: *анцуґ(к)* "костюм" (н. der Anzug), *кафель* "кахля" (н. die Kachel), *куфер* "чемодан" (н. der Koffer), *цайґер* "стрілка годинника" (н. der Zeiger), *вінкель* "косинець, кутомір" (н. der Winkel), *цуґ(к)* "протяг" (н. der Zug) тощо.

Вагоме місце серед німецьких лексичних запозичень в досліджуваних закарпатських говірках посідають дієслова, які виражають конретні дії, безпосередньо пов'язані з побутовою сферою діяльності людини, і в меншій служать для вираження абстрактних понять: *луфт(у)овати* "провітрювати" (н. lüften), *гайц(у)овати* "топити, опалювати" (н. heizen), *пуц(у)овати* "чистити" (н. putzen), *райбати* "прати" (н. reiben), *вінч(у)овати* "бажати" (wünschen), *мелд(у)овати* "повідомляти" (н. melden) тощо.

Усі запозичені дієслова вживаються як у неозначеній, так і в особовій формах. Окрім цього, деякі дієслова, відповідно до змісту, є звортними (отримуючи відповідний суфікс *-ся* та префікси *про-*, *за-* і часто *ви-)*. Наприклад: *пролуфт(у)оватися*, *замелд(у)оватися*, *випуц(у)оватися* тощо.

Вид в запозичених німецьких дієсловах виражається за допомогою українських префіксів: *за-*, *пере-*, *на-*, *про-*, *під-*. Наприклад: *пуц(у)овати – випуц(у)овати* "чистити – вичистити" *гайц(у)овати – нагайц(у)овати* "топити – натопити" тощо.

Німецькі запозичені прикметники отримали в українських закарпатських говірках суфікси *-ей*, *-а*, *-оє*. Наприклад: *файний, файна, файноє* "добрий, гарний" (н. fein); *куртий*, *курта*, *куртоє* "короткий" (н. kurz), *шіковний*, *шіковна*, *шіковноє* "вправний, спритний" (н. geschickt) тощо.

Запозичені прислівники представлені такими формами: *фурт* "безперервно" (н. fort), *фертік* "готовий" (fertig), *фест* "міцний, твердий" (н. fest), *фріш* "свіжий" (н. frisch), які досить активно вживаються у досліджуваних говірках.

Німецькі слова, засвоюючись в українських говірках Закарпаття, зазнають і фонетичної адаптації. (Детальніше про адаптацію запозичень з німецьким етимоном в українські закарпатські говірки на фонетичному рівні див.: Ювілейний збірник на честь 80-річчя від дня народження професора Петра Лизанця. – Ужгород: ВАТ "Патент", 2010; Сучасні дослідження з іноземної філології. Збірник наукових праць. Випуск 8. Відп. ред. Фабіан М.П. – Ужгород: ТзОВ "Папірус-Ф", 2010).

Німецькі лексичні запозичення зазнали у мультиетнічному просторі Закарпаття і певних семантичних змін. За С.В. Семчинським, "У галузі лексики порівняння семантичних структур двох мов не обмежується лише встановленням подібності і відмінності цих структур. При врахуванні історичних, лінгвогеографічних та інших даних порівняльна семасіологія підказує шлях семантичного розвитку слова в тій чи іншій мові, допомагає розрізнити загальнолінгвістичні, національно специфічні та інтерференційні риси в семантичній структурі слова" [Семчинський 1974, 116].

Розрізняють моносемічні та полісемічні запозичення. Під моносемічними запозиченнями розуміємо запозичені лексеми, які в німецькій мові мають тільки одне значення, тобто є моносемними. В залежності від того, які відтінки значення або розширення значення ці запозичення отримали в українських закарпатських говірках, виділяємо такі підгрупи:

1) запозичення, які повністю зберегли в українських закарпатських говірках своє первинне значення без зміщень у понятійному змісті. Сюди належить переважно термінологічна лексика та чимало слів побутової тематики: *васервага* "ватерпас" (нім. *Wasserwaage*), *цантімейтер* "сантиметр" (н. Zentimeter), *рашпіль* "рашпіль" (н. Raspel), *мутерка* "гайка" (н. Mutter), *гоблик* "рубанок" (н. Hobel), *драйфус* "триніжка" (н. Dreifuß), *бормашина* "бормашина" (н. Bohrmaschine), *фреза* "фреза" (н. Friesen), *бротванка* "сковорода" (н. Bratpfanne), *шпайз* "комора" (н. Speisekammer) тощо.

2) запозичення, які в німецькій мові мали декілька значень, а в українських закарпатських говірках позначають конкретний предмет або явище, тобто мають конкретизуюче значення. Йдеться, зокрема, про моносемізацію обсягу значення. Так, німецький іменник *Zug,* який у мові-джерелі має такі значення: 1. рух, перехід, переліт (*птахів*); 2. процесія, колона, взвод; 3. ключ (*птахів*), косяк (*риб*); 4. потяг; 5. струмінь (*повітря*), протяг; 6. ковток; 7. вдих, затяжка; 8. риса (*характеру, обличчя*); 9. схильність, потяг, в українські говірки Закарпаття ввійшов з одним значенням – *протяг*.

3) запозичення з узагальнюючим значенням, у яких обсяг значення в українській закарпатській говірці ширший, ніж у мові-оригіналі: *лump* "негідник, гульвіса" (н. Lump). У досліджуваних говірках це слово отримало додаткове значення: *алкоголік; недалека, несерйозна, легковажна людина; шпіцлик* "шпиг, провокатор" (н. Spitzel). В українських говірках Закарпаття це запозичення вживається також до учнів, що доносять вчителю.

У цій групі запозичень не йдеться про різницю між значеннями, оскільки нове значення не розвинулося стосовно основного. Відмінність полягає тільки у сфері вживання.

Проведений аналіз німецьких лексичних запозичень дозволяє констатувати, що семантика запозичених слів дуже часто не збігається з семантикою їх етимонів у мові-джерелі. Нами зафіксовано такі випадки:

1. Лексема, запозичена тільки в одному або кількох значеннях, при її широкій полісемії у німецькій мові: *ґешефт* "1. справа, заняття, діяльність, бізнес; 2. угода; торговельна операція; 3. фірма, підприємство, магазин" (н. *Geschäft*). В українських закарпатських говірках запозичення *ґешефт* зафіксовано тільки у першому значенні. З семи значень, властивих німецькому *Karte*, українськими закарпатськими говірками перейнято тільки два: 1. географічна карта; 2. карта (гральна).

2. Запозичена лексема розширила свою семантику, розвинувши нові значення, які відсутні у мові-джерелі: *шпіндель* "1. веретено; 2. техн. шпиндель" (н. *Spindel*). У досліджуваних говірках зафіксовано додаткове значення для позначення малого верткого хлопчика.

Розширення семантики характерне і для лексеми *шайта* "поліно" (н. *Scheit*). Зокрема, в говірці ця лексема означає також незграбну людину.

3. Запозичена лексема вживається у значенні, якого воно не має у мові-джерелі: *шпіц* "лезо, кінець, шпиль" (н. Spitze) у значенні "підківка на передній частині підошви взуття" (у мараморських говірках).

Зауважимо, що семантика багатозначних німецьких лексичних запозичень характеризується на досліджуваній території неоднаковими ареалами поширення. Частина проаналізованих лексем побутує тільки у населених пунктах, що знаходяться у безпосередніх контактах з німцями Закарпаття. Так, наприклад, німецьке запозичення *фрішний* (н. frisch) у мові-джерелі має шість значень, а в українських закарпатських говірках – чотири: 1. *свіжий, незіпсований;* 2. *свіжий, чистий;* 3. *здоровий, свіжий;* 4. *свіжий, прохолодний*. Всі чотири запозичені значення поширені на території Мукачівщини, а тільки четверте значення – на всій території.

Встановлено, що населення краю використовує частину німецьких запозичень як лексичні дублети до українських слів. Наприклад: *шалата/салат* (н. Salate), *тинта/чорнило* (н. Tinte), *анцуґ(к)/костюм* (н. Anzug), *фриштик /сніданок* (н. Frühstück), *шлаєр/фата* (н. Schleier), *куфер/чемодан* (н. Koffer), *вінчовати/бажати* (н. wünschen), *луфтовати/ провітрювати* (н. lüften) тощо.

Отже, в українських закарпатських говірках наявний значний шар німецьких лексичних запозичень, які репрезентують найрізноманітніші сфери матеріального й культурного життя і відзначаються багатою морфологічною і лексико-семантичною варіативністю. Перспективою подальшого дослідження є вивчення їх словотвірних особливостей.

В статье рассматриваются морфологические и семантические особенности немецких лексических заимствований в украинских закарпатских говорах.

Ключевые слова: языковые контакты, заимствования, говор, семантика, полисемия.

The article deals with morphological and semantic peculiarities of German lexical borrowings in Transcarpathian dialects of Ukraine.

Key words: language contacts, borrowings, dialect, semantics, polysemy.

Література:

1. *Вайнрайх У.* Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования. – К.: Вища школа, 1979. – 261 с.
2. *Гвоздяк О.М.* Адаптація запозичень з німецьким етимоном в українські говірки Закарпаття (приголосні) // Сучасні дослідження з іноземної філології. Збірник наукових праць. Випуск 8. Відп. ред. Фабіан М.П. – Ужгород: ТзОВ "Папірус-Ф", 2010. – С. 93–99.
3. *Гвоздяк о.*М. Фонетичне засвоєння запозичень з німецьким етимоном в українських говірках Закарпаття (голосні) // Ювілейний збірник на честь 80-річчя від дня народження професора Петра Лизанця. – Ужгород: ВАТ "Патент", 2010. – С. 167–176.
4. *Жлуктенко Ю.О.* Лингвистические аспекты двуязычия. – К.: Вища школа, 1974. – 175 с.
5. *Жлуктенко Ю.О.* Мовні контакти. – К.: Вища школа, 1966. – 232 с.
6. *Кочерган М.П.* Загальне мовознавство: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. – К., 1999. – 288 с.
7. *Лингвистический энциклопедический словарь* / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 683 с.
8. *Меліка Г.І.* Регіональне поширення етнореалій у мультиетнічному просторі Закарпаття // Магічне світло імені (До 75-річчя професора П.П. Чучки): Studua Slovakistica. 3.– Ужгород: Мистецька лінія, 2003. – С. 159–164.
9. *Семчинський С.В.* Загальне мовознавство. – К.: Вища шк.. Головне вид-во, 1988. – 328 с.
10. *Семчинський С.В.* Семантична інтерференція мов. – К.: Вища шк., 1974. – 255 с.
11. *Штефуровський С.С.* До питання німецької колонізації і німецьких діалектів на Закарпатті в XVIII – XIX ст. // Наукові записки Ужгородського державного університету. – Ужгород, 1957. – С. 203–207.
12. *Haugen E.* The analysis of linguistic borrowing // Language 26. – 1950. – P. 210–232.
13. *Hvozdiak O.* Deutsches Lehngut in den ukrainischen Mundarten Transkarpatiens // Interethnische Beziehungen im rumänisch-ungarisch-ukrainischen Kontaktraum vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart. – Satu Mare – Tübingen, 1999. – S. 404–422.
14. *Melika G.* Die Deutschen der Transkarpatien-Ukraine. Entstehung, Entwicklung ihrer Siedlungen und Lebensweise im Multiethnischen Raum. – Marburg: Elwert Verlag, 2002. – 379 S.

УДК 81'373.45

LANGUAGE POLICY AND GLOBALIZATION

Gulivets Natalya Oleksandrivna
Ph. D., Associate Professor
Sevastopol First Ukrainian Maritime Institute

The process of globalization demands comprehensive transformations of societies, its impact is evident as we look at interaction of language and culture. Language borrowings are an evidence of linguistic dominance of one language over others. The article observes examples of English loan words into Russian, Spanish and Finnish vocabulary.

Key words: borrowing, culture, globalization, language, loan word.

The modern linguistic paradigm has shifted its core scientific goals to the study of the influence humans are making on language. Without a doubt, the connection of language and culture represents one of the main directions of the modern linguistic research.

The study of interaction and interdependence of language and culture helps linguists reveal the key points of their reciprocal influence upon the ethnic, cultural and social group an individual belongs to. This approach is of special attention in the modern age of rapid development of science and technology and universal globalizing processes [Левицкий (1) 2010, 82].

The Oxford Online Dictionary defines globalization as "the process by which businesses or other organizations develop international influence or start operating on an international scale" [Oxford Dictionaries Online]. Thus, globalization is first of all defined as the integration of national economies into the international economy through trade, foreign direct investment, capital flows, migration, the spread of technology, and military presence [Bhagwati, 2004]. However, as the process of globalization involves drastic transformations of economies and societies as a whole, its impact on culture and language must not be underestimated as it can be traced in every facet of life.

The question should be answered: To what extent are languages involved in the process of globalization? And on the other hand: If cultural identity is linked to language, what effect does this have on the culture? As Ricento points out, "Can (and should) countries protect their national linguistic resources, or should they "open their markets" and promote languages such as English in order to enhance access to technology, trade, and the like?" [Ricento 2010, 125].

People have always tended to belong to a group, and one of the main characteristics of such belonging is the ability to share a common language. Speaking the same language helps distinguish cultural groups as well as define an individual's cultural selfhood. Languages are understood as sets of speech norms of a particular community and people using them signal their cultural identity. Thus a language becomes a part of a culture and differentiates it from others.

In the modern world of the increasing mobility of people, goods, and information, we are moving towards cultural unification and extinction of some local languages. Culture and language are intrinsically linked, therefore losing a language undoubtedly leads to losing a part of people's cultural identity. On the other hand, languages used by young people, businesses and governments acquire widespread popularity.

Needless to say that globalization is not a new concept to the history of the world. The world has been experiencing globalization since ancient times. Human history can be

perceived as the process of globalization from its inception. The Roman Empire globalized its values within its own world. Modernization and industrialization based on the industrial revolution have clearly been globalization processes, although they have not yet reached every part of the world. Throughout history, many cultures and races have been destroyed or forced to change by other cultures and races. Until recently, however, many other countries and races have been able to maintain their cultural and racial identities, more or less protected by borders. Ironically, the cold war situation prevented the world from joining together, although in both the communist and capitalist camps, the globalization process was proceeding. The end of the cold war era coincided with the collapse of the Soviet Union and opened the floodgates of globalization; the demand for a global economy has accelerated the process [Ota (2)].

The wide spread of mass communication, world trade and tourism led the way to globalization and the IT made it possible to access information from anywhere in the world. As the world economy has been integrating actively, a common tongue is now important to promote international commerce. Over the past two or three decades, English has come to occupy a significant position among languages – previously one of the several dominant European languages, it is a world language today, the language people use when they want to communicate both internationally and within their own communities.

"Internationalism" has been widely supported by societies and for many nations, globalization equals North Americanization [Левицкий (2) 2010, 165]. According to Ota [Ota (1) 1995, 119], English style communication strategies seem to overshadow some of the traditional national strategies. The following are given as salient characteristics of the English language: aggressive, argumentative, assertive, challenging, competitive, confrontational, direct, egalitarian, non-apologetic, provocative, self-righteous.

English has evolved as a global language over time, despite the attempts of various people to create artificial languages such as Esperanto, as global languages. Today, English is widespread largely due to the fact that it is used so heavily in television, film and music; besides, Hollywood's global spread has contributed strongly to the international popularity of English. It is also the predominant language on the internet – pages in other languages tend to have an English translation. The British Empire and the dominant nature of American popular culture have contributed overall to the spread of English across the planet.

Languages are dynamic and thus changing constantly. They come in contact especially in fields or disciplines where the influence of a language in which the new advances take place is observed in the linguistic system of languages consuming new information or knowledge. This linguistic contact enriches languages' lexical, morphological, syntactic or phonological systems by borrowing terms from a donor (here: English) language to refer to new concepts, situations, actions or objects.

Borrowing has been defined as the introduction of phonological, morphological, lexical, and syntactic items from one language or variety into another. Borrowings occur when two languages are in contact. Although language contact is said two happen between two speech communities close to each other geographically, nowadays, such contact does not require geographic proximity to occur. Our society is media-based; thus language change due to the influence from other linguistic system makes use of virtual space affect the way language speakers use foreign terms in their speech or writing [Crystal 1992, 35].

For many years now we have been referring to English as a global language – as the language of communication, technology, and business. Language borrowings are a clear evidence of linguistic dominance of one language over others; to track the stated tendency, we can consider some examples of English loan words into Russian, (Latin American) Spanish and Finnish vocabulary in business- and IT-related fields, e.g.:

- business-related vocabulary (the Russian language): *бизнес* (Eng. *business*), *бизнесмен* (Eng. *businessman*), *брокер* (Eng. *broker*), *дефолт* (Eng. *default*), *дилер* (Eng. *dealer*), *дистрибьютер* (Eng. *distributor*), *доллар* (Eng. *dollar*), *копирайтер* (Eng. *copywriter*), *нейминг* (Eng. *naming*), *пиар* (Eng. *PR* (public relation)), *прайслист* (Eng. *pricelist*), *промоушн* (Eng. *promotion*), *пресс-релиз* (Eng. *press-release*), *стартап* (Eng. *startup*), *офис* (Eng. *office*), *холдинг* (Eng. *holding*), etc.;
- IT-related vocabulary (the Russian language): *апгрейд* (Eng. *upgrade*), *ассемблер* (Eng. *assembler*), *байт* (Eng. *byte*), *блог* (Eng. *blog*, from "web log"), *блогер* (Eng. *blogger*), *бэкслэш* (Eng. *backslash*), *веб* (Eng. *web*, from "world wide web"), *дорвей* (Eng. *doorway page*), *инкремент* (Eng. *increment*), *интернет сервис провайдер* (Eng. *internet service provider*), *киберсквотер* (Eng. *cybersquatter*), *киберсквотинг* (Eng. *cybersquatting*), *клик* (Eng. *click*), *лэптоп (лептоп) ноутбук* (Eng. *laptop*), *логин* (Eng. *login*), *плагин* (Eng. *plugin*), *постинг* (Eng. *posting*), *свопинг* (Eng. *swapping*), *трафик* (Eng. *traffic*), *файервол* (Eng. *firewall*), *хакер* (Eng. *hacker*), хай-тек (Eng. *hi-tech, high technologies*), *хостинг* (Eng. *hosting*), etc.

Spanish speakers are using loan words frequently instead of the Spanish equivalents proposed by the specialized associations. In some cases, the Spanish language shows borrowed words without changes, still in others, words are spelled as they are pronounced or used as translations from English [Tello 1995]:

- business-related vocabulary: *boicot, bonus / bono, business, cash, check / cheque, coaching, commercial, corporation, deficit, dólar, e-commerce, empowerment, eslógan, esterlina libra, flyer, líder, management, marketing, mitin, muña* (Eng. *money*), *networking, retail, target, telemarketing, tormenta creativa* (Eng. *brainstorm*), *trabajador freelance, voucher*, etc.;
- IT-related vocabulary: *bit, browser, cd, cd-rom, chatear* (Eng. *to chat*), *chip, cliquear* (Eng. *to click* (*mouse*)), *display, dominio, email / correo-e, escáner, fax, hacker, hardware, interfaz, internet, intranet, modem, multimedia, on-line, PC, portal, printer, protocolo, ram, site, sofuéar / software, web*, etc.

In recent years Finland, like the other Nordic countries, has experienced an explosion in the use of English in various domains of public and private life. With increasing internationalisation, English has become an essential part of the professional life of a steadily growing number of Finns in various fields, be it politics and government, science and education, business, communication and media, transportation, tourism, sports, culture or entertainment [Pahta, Taavitsainen 2004, 167].

English loan words into Finnish are mainly represented by direct loans in adapted or nationalized forms, e.g.: *bisnes*, *blogi*, *internet*, *kaanami* (Eng. *economy*), *manageri* (Eng. *manager*), *markkinointi* (Eng. *marketing*), *markkinointistrategia* (Eng. *marketing strategy*), *PC*, *shekki* / *sekki* / *šekki* (Eng. *cheque*), *soseissöni* (Eng. *association*), etc.

The Finnish vocabulary also presents a number of borrowings that function alongside with the national words though the former ones are used more often nowadays e.g.:

agenda (Finn. *asialista*), *briefing* (Finn. *selonteko*), *chat* (Finn. *keskustelu*), *desktop* (Finn. *työpöytä*), *happening* (Finn. *tapahtuma*). Although the English words have been given equivalents in Finnish, these seem to be ignored by Finnish speakers. This behavior appears to be reinforced by the media: television, press, radio, and internet make ample use of English borrowings and contribute to the widespread of the items.

This trend to cultural dominance is tremendous. When the world loses cultural diversity and perspectives, it bears less cultural resources. Alternatively, having one dominating language may provide for better communication and understanding among nations. The process of globalization refers to the phenomena involving some sweeping changes that are taking place world-wide based on commonly accepted values, beliefs, political movement, trends and views. According to Ota [Ota (2)], globalization phenomena will continue to stride into the future; it is our urgent task to examine the checks and balances of the globalization process, and find a way to promote both regional cultures and global values.

Процес глобалізації є причиною значних змін у суспільстві, його вплив є очевидним, якщо розглядати взаємодію мови та культури. Мовні запозичення є свідченням лінгвістичного домінування однієї мови над іншими. В статті розглядаються англійські запозичення у російській, іспанській, фінській лексичних системах.

Ключові слова: глобалізація, запозичення, культура, мова.

Процесс глобализации влечет за собой значительные перемены в обществе; его влияние очевидно, если рассматривать взаимодействие языка и культуры. Языковые заимствования свидетельствуют о лингвистическом доминировании одного языка над другими. В статье рассматриваются английские заимствования в русской, испанской и финской лексических системах.

Ключевые слова: глобализация, заимствование, культура, язык.

Література:

1. *Левицкий А. Э.* (1) Особенности взаимодействия языков и культур в эпоху глобализации / Андрей Эдуардович Левицкий // Русский язык и поликультурном мире: III Международная научно-практическая конференция (6 – 9 июня 2009 года, г. Ялта): Сб. науч. тр. – К. – Ялта, 2010. – С. 82–87.
2. *Левицкий А. Э.* (2) Российские топонимы в ономастическом пространстве США / Андрей Эдуардович Левицкий // Россия и Запад: диалог культур: Сб. статей XIII международной конференции 26 – 28 ноября 2009 года. – Вып. 15. Ч. II. – М.: Центр по изучению взаимодействия культур МГУ им. М. В. Ломоносова, 2010. – С. 164 -173.
3. *Bhagwati J.* In Defense of Globalization / Jagdish Bhagwati.– Oxford, NY: Oxford University Press, 2004. – 320 p.
4. *Crystal D.* An encyclopedic dictionary of language and languages / David Crystal. – Oxford: Blackwell, 1992. – 428 p.
5. *Ota N.* (1) Cross-Cultural Communication through Japanese: Communicating with Japan through high school education / D. J. Dicks (ed.) Communicating with Japan: Images Past, Present and Future – An Interdisciplinary Anthology. – Montreal: Concordia University Press, 1995. – P. 108–130.
6. *Ota N.* (2) Impact of globalization on Japanese language and culture. http://buna.arts.yorku.ca/japanese/ejlt/globalization.pdf
7. Oxford Dictionaries Online. http://oxforddictionaries.com/view/entry/m_en_gb0337920#m_en_gb0337920.
8. *Pahta P., Taavitsainen I.* Creating images through English on Yellow Pages: Multilingual practices in advertising in the Helsinki region // Nordic Journal of English Studies. Göteborg: Göteborg University Press, 2004. – № 2, Vol. 3. – P. 167–185.
9. *Ricento Th.* Language Policy and Globalization / N. Coupland (ed.) The Handbook of Language and Globalization. – L.: Wiley-Blackwell, 2010. – P. 123–142.
10. *Tello J.* Anglicismos en el habla española, 1995. – http://cvc.cervantes.es/lengua/thesaurus/pdf/50/TH_50_123_218_0.pdf.

УДК 811.161

СВІЙ – ЧУЖИЙ У СТРУКТУРІ ДИСКУРСУ МОВНО-ЕТНІЧНОГО САМООТОТОЖНЕННЯ ОСОБИ

Чемес Валерій Федорович
канд. філол. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядається на прикладі двох текстів так званих "мовних автобіографій" респондентів з поліетнічних багатомовних регіонів південного заходу України динаміка вербальної презентації бінарного концепту СВІЙ – ЧУЖИЙ у структурі дискурсу етно-мовної самоідентифікації особи.

Ключові слова: дискурс, мовна біографія, мовно-етнічне самоототожнення особи, концепт СВІЙ – ЧУЖИЙ.

З огляду на поліетнічний багатомовний характер певної частини території України, психосоціальна ситуація *свій – чужий* постає принаймні у двох типових проявах: 1) *українець – росіянин* (*румун, молдованин, угорець, болгарин* та ін.); 2) навпаки, *росіянин* (*румун, молдованин, угорець, болгарин* та ін.) – *українець*. Тут нас цікавитиме остання ситуація, а саме – особа українського етнічного походження в іншому ("чужому") етно-мовному середовищі, а саме в румунському. У донезалежницький період України у відповідних регіонах, де українське населення не було з кількісного боку переважаючим, іншими словами, було своєрідною регіональною меншиною, існувала типова мовна ситуація, яка характеризувалася дезінтегрованістю, розмиванням і втратою вирішального компонента української етнічної ідентичності – рідної мови і відповідно – формуванням у цей період комунікативного індивіда українського походження із своєю рідною мовою, яка вживалася лише у його родинному етнічному колі або ж не вживалася зовсім, коли мав місце мішаний шлюб (російсько-український чи румунсько-український тощо). Українська мова, отже, не мала достатньої культурно-комунікативної вартості у цьому конкретному поліетнічному і різномовному (мікро)середовищі, що спричинило надто складну ситуацію на кінець 80-их рр. минулого століття. Об'єднані фактором спільного проживання у конкретному мікрорегіоні (аж до окремого села включно), етноси такого єдиного поліетнічного середовища були роз'єднані мовно, психологічно, соціально тощо. Зазначена ситуація значною мірою змінилася у незалежницьку добу, коли українська мова на функціональному рівні увійшла як формально більш потужний і активний суб'єкт у процеси регіональної взаємодії мов в Україні, що є цікавим як для традиційної макросоціолінгвістики (страти, спільноти, народності тощо) і мікросоціолінгвістики (групи, об'єднання, соціальні осередки, окремі особи тощо). Попри певні здобутки і напрацювання, інструментарій соціолінгвістичних досліджень і їхнє методичне забезпечення з орієнтацією лише на макросоціолінгвістичну парадигму (анкетування, опитування у певних соціальних стратах суспільства, інтерпретація даних *Перепису населення 2001 р*. тощо) виявили певну однобічність у висвітленні відповідних проблем, оскільки за соціумом "ховається" певна мовна особистість з конкретною історією її мовної соціалізації (в багатьох випадках – ресоціалізації). Тому поряд з макропідходами надзвичайно важливо також спробувати змоделювати зміни в ментальнісній сфері саме окремої особи, що забезпе-

чить тлумачення психосоціальних феноменів сфери етно-мовного буття особи у спосіб найменшою мірою формалізований і генералізований і, водночас, найбільшою мірою об'єктивний, завдяки особистій вербальній (дискурсивній) формі презентації рефлексій індивіда щодо його етно-мовної самооцінки. Цим умовам, безперечно, відповідає такий соціолінгвістичний прийом, як *мовна (авто)біографія* особи [Чемес 2003, 206–211], який слід вважати виключно продуктивним ще й тому, що він дає можливість зафіксувати наживо наративну вербалізацію відповідних концептів етнічної і мовної свідомості особи у ситуаціях багатомовності і поліетнічності для подальшого моделювання мотиваційно-аргументативної структури у контексті конструйованого цією особою специфічного дискурсу, який є важливим "методологічним" інструментом координації і корекції її мовно-етнічної поведінки у мікро- і макросоціумі. Зазначена поведінка може бути скерована на збереження або на зміну мовного і / або етнічного самовизначення або ж іноді навіть і на своєрідну його реконструкцію (проф. К.Бохманн окреслює у цьому контексті своєрідну тріаду можливої динаміки розвитку мовно-етнічної свідомості індивіда, говорячи про процеси *конструювання*, *деконструкції* і *реконструкції* "індивідуальної і колективної ідентичності" [Bochmann 2005,76], оскільки "з урахуванням контактів між носіями різних мов і / або низки соціолінгвістичних видозмін протягом життя окремих індивідів, виключний інтерес становлять ключові події, у яких індивід усвідомлює соціокультурні відмінності і протиріччя, які його відокремлюють від учасників мовного контакту у певних випадках або ж, навпаки, єднають його з ними" [Bochmann 2005,75]. Важливо, що у процесі своєрідної "сповіді" перед самим собою індивід оцінює себе, крім усього іншого, і через призму оцінки його мовно-етнічних пріоритетів іншими людьми. Така циклічна заочна віртуальна взаємодія між індивідом і мікро- та макросоціумом прояснює і кристалізує у свідомості індивіда у концептуалізованій формі такі судження, оцінки, висновки, зміст котрих не є упередженим чи спровокованим або обтяженим певною наперед виробленою робочою гіпотезою самого дослідника, і які соціолінгвіст не зміг би передбачити і "видобути" для подальшого аналізу жодними опитуваннями і анкетами. *Об'єктом* нашого дослідження були двомовні і багатомовні особи – українці, а також частково росіяни з походження і особи з мішаних родин (різна етнічність батьків). Зонами дослідження було обрано відповідні населені пункти Одеської, Чернівецької і Закарпатської областей. *Предмет* дослідження становив феномен так званої соціолінгвістичної *індивідуації* – мотиви (причини), аргументи, переконання тощо у процесах етнічного і мовного самовизначення особи, динаміка можливих змін у її свідомості упродовж життя, зумовлених зміною окремих аспектів мовної ситуації певного регіону і країни загалом. Спонтанні рефлексії особи над її мовно-етнічними і соціокультурними пріоритетами у формі усної оповіді дають досліднику можливість аналізу певного тематично-мотиваційного дискурсу особи. Що ж до загальної характеристики самих записів мовних (авто)біографій, то вони, природно, є специфічним типом неінституціалізованого тексту своєрідної композиції і структури, який часто містить у собі дифузну багатовимірну сукупність різних мікродискурсів, серед яких, зокрема: 1) патріотичний (пор., напр., Ніна Б., 65 р., Кілійський р-н

Одеської області: *Так воно повинно так буть,* ***якщо ми українці, то ми повинні говорити по-українськи****.* […] ***Ми ж живем в Україні****, чи де ми живем?* […] *В мене таке питання не стояло ніколи, потому шо* [sic!] *я українка.* […] ***Я ніколи свого язика не міняю****.*); 2) пуристичний (Віра О., 63 р., там само: ***На початку шістдесятих*** *років, коли я тільки навчалась, то* ***сільські люди говорили чистішою мовою****, ніж вже в останні роки вісімдесяті*); 3) мовно-культурної толерантності (отець Микола Г., 27 р., там само: ***Мы*** *все таки* ***уважаем*** *этот* ***язык****,* ***украинский*** […], *потому что* ***мы живем на Украине***); 4) мовно-релігійний (отець Микола Г.: ***религия должна быть в первую очередь****, потому что* […] ***религия есть – русский язык будет***); 5) реконструкції історії (Михайло З., 85 р., Новоселицький р-н Чернівецької обл., 85 р.: *Це тоже було* ***іздєватєльство****, те саме, що* ***було при руминах****, таке саме в то врем'я* ***при большевиках*** *–* ***що хотіли, те й робили***, а також естетичний, націоналістичний, космополітичний, прагматичний та ін., про що йтиметься нижче). Ця особливість перетворює кожну мовнобіографічну оповідь на своєрідний гіпертекст, зокрема й з погляду можливостей аналізу його окремих фрагментів як тематично самодостатніх при застосуванні так зв. прийому декомпозиції дискурсу на кілька глибинних рівнів у дусі Т.А. ван Дейка.

Зміна місця проживання особи є універсальною передумовою запуску складних, хоч і закономірних, адаптативних механізмів її психологічного пристосування до нових умов, навіть коли йдеться лише про власне територіальні чи соціальні причини і мотивації більшого чи меншого стресу за умов етномовнокультурної однорідності відповідного середовища. При зміні ж мовно-етнічного середовища ці механізми виявляють особливу інтенсивність, активізуючи в свідомості особи потребу мобілізації всього попереднього буттєвого досвіду і попередньо набутих ментальнісних установок і стереотипів стосовно представників місцевої спільноти з метою вибору схеми мовнокультурної поведінки – *прийняття* або *протистояння*. Місцева спільнота, у свою чергу, теж послуговується певними стереотипами, що становлять певну єдність нав'язаних ззовні переконань (соціально-ідеологічні міфи, упередження, аномії тощо) і емпіричних даних, набутих самою особою для "ілюстративного" закріплення (і з метою подальшого репродукування) у свідомості відповідних ідей. Австрійська дослідниця Р.Водак (R.Wodak), наприклад, до вербалізованих проявів таких упереджень в австрійській національній спільноті відносить, зокрема, такі, як постійне вживання конотативних виразів, що створювали б загальний імідж соціальних меншин як чужорідних; використання постійних негативних епітетів, що характеризували б типові національні вади, начебто властиві представникам національних меншин; створення "ми-дискурсу", метою якого є виховання почуття національної єдності, національної переваги як підстави для відторгнення певних етнічних груп та ін. [R.Wodak 1990, 91–92]. Звернімося відтак до стислого аналізу показових фрагментів двох мовних автобіографій, записаних у Чернівецькій і Закарпатській областях (аналіз деяких біографій, записаних в Одеській обл. – див. Чемес 2005, 314–320; 2007, 246–250).

I. **Чернівецька обл., Герцаївський р-н.: Світлана Д.** Мовна біографія Світлани Д., етнічна самоідентифікація якої не є проблемною (українка з моноетнічної

родини!), цікава, насамперед, формами свого етнічного самоутвердження і адаптації до іншомовного середовища. На різних етапах її життя це самоутвердження відбувалося відповідно до мовно-культурної ситуації нового місця проживання, яких у неї було кілька. Коли до 10-річного віку мовою її щоденного спілкування була переважно російська (тримовне місто Новоселиця, Чернівецька обл.), де всіх "урівнювала" російська мова як мова невимушеного спілкування (*Багато молдаван не могли спілкуватися українською мовою, а українці – румунською, то* ***вони знайшли мову міжнаціонального спілкування)***, то після переїзду до бабусі (Косівський р-н Івано-франківської обл.) на тривалий час середовище стало моноетнічним, українськомовним, причому з виразними діалектними ознаками побутового мовлення. Тут респондентці довелося долати серйозну особисту психологічну травму – крім втрати матері, чим, власне, й був зумовлений переїзд до бабусі, вона вперше зустрілася з неприйняттям її з боку середовища (ефект "свій – чужий"), що полягало в упередженому ставленні однолітків до її російськомовності і неволодіння місцевим українським діалектом (*підлітки* ***мене не сприймали своєю*** *там, і остаточно я не могла себе відчути також їхньою.*[…] *І тому перший рік проживання там мені було важко*). З причин політкоректності Світлана Д. не уточнює, як саме з неї глузували однолітки, але зізнається, що це була образлива назва росіян. Риси особистої вдачі – адаптативність до нового середовища, налаштованість на подолання життєвих перешкод і бажання самоутвердження в мікросоціумі зумовили швидке подолання цієї етнокультурної кризи (*За один рік* ***я опанувала повністю місцеву мову****, і вже сприйняття мене було там зовсім іншим*; *Я намагалася цих самих дітей шкільним своїм життям переконати в іншому. І це мені вдалося.* […]...*і* ***бар'єр був подоланий***). Крім того, Світлана Д. вважає, що певне упереджене ставлення до неї мало місце і з боку вчительки української мови (***сприйняла*** *також* ***мене*** *чомусь* ***агресивно***) – оцінка з української мови була нижчою від оцінки з російської. Згадані факти, як випливає з оповіді Світлани Д., значною мірою визначили її подальшу мовну і життєву біографію. Вона обрала фах вчителя української мови і літератури (*хотілося.*[…] *її* [вчительку] *переконати, що я, все-таки,* ***зможу цей бар'єр подолати остаточно***). Світлана Д. вербалізувала ще один життєвий універсалістський принцип, який був сформований у шкільні роки і реалізується тепер, коли респондентка сама виховує школярів, етно-мовний статус яких (румуни) відрізняється від її власного (*Це мені допомогло вже в цьому районі* ***дивитися на дітей уже зовсім інакше – не ділити їх на нації, а просто ділити їх на особистості***) – принцип етнічної і мовної толерантності. Одним із свідчень цього світоглядного переконання є те¸ що Світлана Д. при одруженні (мішаний румунсько-український шлюб) не надавала особливого значення і не цікавилася національністю свого (майбутнього) чоловіка, а також не здогадувалася про його етнічність, оскільки він володів трьома мовами, навчався в російськомовній школі, де вивчалася й українська, причому, на відміну від респондентки, у мовленні якої з відомих причин були діалектизми і місцеві слова, його українська була позбавлена нелітературних виразів. Отже після тримовного слов'янсько-румунського середовища (м. Новоселиця), потім одномов-

ного (Івано-Франківська обл.), згодом українсько-російського двомовного (під час навчання в університеті, у м. Чернівці) відбулася наступна і остання зміна середовища. Вона переїхала із чоловіком-румуном у переважно румунськомовне м. Герца, і отримала після проголошення незалежності України престижну посаду у районному відділі освіти (у зв'язку з потребою методичного забезпечення у середніх закладах освіти району вивчення української мови і літератури). Відтак гостро і невідворотно постала проблема опанування румунської мови, якою ведеться викладання у більшості шкіл району (*І перший* ***рік мені було дуже важко****, тому що мова була абсолютно не з тієї групи мов, це ж не слов'янська група –* ***це романська група мов***). "Румунізація" Світлани Д. тривала досить довго (*"років шість"*). Причому негативний комунікативний досвід шкільних років зумовив тактику внутрішнього накопичення знань і умінь для спілкування румунською мовою, щоб уникнути глузливих жартів і насмішок (***Спілкуватися я ще не ризикувала****, тому що* ***я не хотіла показатися смішною, щоб мене не сприйняли трошки інакше*** [!]). Достатньою мірою оволодівши мовою етнічного середовища, чому сприяли інтернаціоналістські переконання і, не меншою мірою, – кар'єрно-прагматичні мотивації, Світлана Д. свій теперішній статус і посаду трактує у місіонерський спосіб: *І частіше з своїми фахівцями, з якими я працюю,*[…] *я все-таки говорю з ними українською мовою, тому* ***що вони вже всі подолали і свій бар'єр.*** […] ***Це моя місія, це я повинна була це впроваджувати***. Все ж успіхом у завоюванні авторитету серед місцевої педагогічної інтелігенції вона завдячує опануванню їхньою рідною мовою: ***Мене тому і зрозуміли люди, що я спілкувалася з ними на доступній їм мові. Якщо би я отак підкреслювала конкретно, що українка, я буду лише українською з вами, я би відштовхнула їх від себе і від моєї мови****, а так я їм дала можливість зі мною спілкуватися, і вже в процесі спілкування трошки направляла на саме ось таку позицію, що треба сприймати цю* [українську] *мову, тому що – це життя і це є потреба.* Причому, як сильна особистість, Світлана Д. реалізувала цю місію і у власній родині, зумівши прищепити двом своїм синам особливу шанобу до всього українського, чим пишається. Так, старший син обрав фах філолога-україніста, він пише вірші, зокрема й українською мовою (*Це про щось говорить!*). "Українськість" своїх синів респондентка пояснює, міфологізуючи роль матері в родині загалом. Пор. фрагмент: *Авторитет матері – раз! І друге –* ***все таки****,* […] ***я змогла довести оту кровну лінію****, і* ***я вважаю, що єврейський народ правильно визначає походження людини за національністю матері.*** В сімейному колі домінує українська мова, що Світлана ставить собі у заслугу, акцентуючи свою увагу на "***авторитеті матері в сім'ї"*****:** ***І несвідомо*** [!] ***спрямовуючи*** *вибір усіх трьох – чоловіка і синів,* ***ми*** [!] *прийшли до спільного результату – що дійсно треба вміти володіти* [*українською мовою*]. Втім, дотримуючись "канонів" інтернаціоналістського дискурсу, вона зазначає, що ніколи не наполягала на тому, щоб у сім'ї була одна мова: *Ми можемо спілкуватися і українською мовою – вільно всі вчотирьох – і російською мовою, і, коли вже при свекрусі, то ми можемо всі перейти і на румунську мову.* Попри домінування в родині української мови (хоча наприкінці своєї мовнобіографічної

оповіді вона твердить інше: *домінує у нас, все-таки найчастіше домінує російська мова* [!], а крім того, сини респондентки між собою спілкуються російською мовою [!], що аж ніяк не завадило їм самовизначитися українцями за національністю. Цей "акт" мав місце при заповненні анкет перед вступом до університету "Голова" сім'ї, чоловік, був поставлений дружиною перед доконаним фактом: "*Без обрáз!* ", а сини спробували напівжартома остаточно закрити питання їхньої національності: "*Тату, досить нам* [*є*] *твого прізвища й по-батькові"* (прізвище родини є румунською назвою однієї з поширених диких тварин). Ця родинна сценка, переказана Світланою Д., свідчить, як ніщо інше, про цілком прихильну атмосферу і здорову самоіронію у цій тримовній румунсько-українській родині.

У своїй оповіді респондентка раз по раз звертається до періоду проживання у бабусі, коли перший соціокультурний конфлікт сформував у ній міцний життєвий стрижень (***зміна тоді така була різка в моєму житті***). Вербалізуючи асоціативний ряд пам'яті роду і малої батьківщини, Світлана Д. зазначає, що провідуючи могили родичів, вона дозволяє собі дати волю думкам, образно переживаючи "*німі хвилини спілкування з тим найдорожчим*". Попри весь життєствердний оптимізм і об'єктивний, але раціоналістськи контрольований виклад думок і переконань протягом всієї автобіографічної оповіді, наприкінці респондентка на хвилі розчуленості від спогадів про найдорожче, робить зізнання про відносність і умовність повної адаптації людини в чужому етно-мовному середовищі, де людину можуть утримувати інші життєві приписи, пов'язані, насамперед, з обов'язком перед родиною, дітьми: ***щоб сказати, що я тут остаточно прижилася, як то дерево на моїй батьківщині, то напевно, ні.*** […] *Але тут мене тримає те, що* ***вже на цій землі*** *дерева садили мої діти.*

II. **Закарпатська обл., Рахівський р-н: Лідія В.** Походячи з мішаної російсько-української двомовної родини, Лідія В. вже в дорослому віці через шість років після заміжжя змушена була змінити мовно-етнічне середовище з переважно російськомовного на румунськомовне ("доля звела мене з румуном"). Знанням про те, що чоловік – румун, спочатку, власне, і обмежувалася інформація про цей етнос, оскільки мовою подружжя була російська, якою її чоловік добре володів. Тому перше знайомство з невідомим мовно-етнічним середовищем стало для респондентки справжнім шоком (*"Коли я почула, як вони розмовляють – якась румунська мова, то оце мені якось* ***стало не по собі – думаю: "Господи! Куди я попала?"***). По переїзді у Закарпаття тривожні відчуття Лідії В. матеріалізувалися у проблему нерозуміння нею місцевих мешканців через незнання мови (*"Спочатку якось ну* ***важко було***. ***Окремі слова я розуміла"***), у неї виникали підозри й упередження, формувалося переконання, що *"сусіди, родичі"* про неї "*щось кажуть*". Румунську мову Лідія В. опанувала поступово, а страх змінився зацікавленням, оскільки ця мова їй сподобалася (*Вона мелодійна якась.*). Відтак прагматична настанова і своєрідний фольклорний канал естетизації самого образу румунської мови ("***Коли вони співають***, […] *всі слова, хоч ти їх не розумієш, одна музика йде, ну – воно* ***якось тебе за душу бере****, бере за душу*) зумовили подолання респонденткою серйозної аномії. Що ж до національності дітей, то, на відміну від Світлани Д., тут "переміг" батько (***Що***

це за рід, якщо не будуть вони румунами!*)**. А Лідія В. зізнається: *"Я не заперечувала, я не заперечувала*" (стилістична фігура повтору є тут імпліцитним маркером покори і згоди). Значний рівень адаптації через певний час у новому мовно-етнічному середовищі, а також турбота про дальшу долю дітей обумовили залишення Лідії В. у цьому регіоні після розлучення з чоловіком, який, крім усього, хотів, щоб родина переїхала до Росії, де вищі заробітки (*І він поїхав туди, а діти лишилися тут)*. Свою нову малу батьківщину, румунськомовне село, яке стало їй рідним, особливо ж їхню хату, Лідія В. не могла залишити (*це вже третє дитя наше було та хата.* […] ***Я вже не за себе думала, а аби дітям було краще). Але ностальгія за рідним своїм краєм (Дніпропетровщина) у Лідії В. все одно себе виявляє – "***Не забуваю свого***,[…] *як тільки приїжджаю – то збираємось всім класом – в нас такий клас дружний був*". А з настанням незалежності України українськість респондентки, як і у випадку з Світланою Д., виявилася потрібною, і Лідію В. з посади шкільного бібліотекаря перевели на посаду діловода-секретаря – знадобилися її знання української мови відповідно до вимоги оформлення документації українською мовою (*Зараз знайшли мене тут і для школи, і там у селі* […] *якщо щось треба робити українською мовою, –* ***зараз****, як кажуть,* ***на розхват я стала***). Втім респондентка цілком адекватно оцінює окремі прояви етно-соціального протиставлення, яке час від часу має місце в селі: *Приїжджі* ***українки*** *– чи* ***наші*** [!] *чи росіянки – вони більш-менш всі їдуть сюди* […] *з освітою, вони займають якісь посади –* ***вони всі працюють*** […]. ***Місцеві жінки в нас вдома – вони вирощують цибулю, а ми всі працюєм.*** *Бували такі моменти, колись в нас так землю розподіляли – О–о!* ***Вона****, мовляв,* ***приїхала****!*). Про подібне ставлення до себе особисто Лідія В. не зізнається, якісь моменти згадує неохоче (*хтось щось, може, і подумав, а так* ***в очі ніхто мені не казав нічого****. Але все рівно****, я знаю, що казали****, як вроді як "приїжджий", заїхали сюди – чужі*) і визнає, що за цей час вона здобулася на повагу односельців через свою толерантність, безконфліктність і бажання допомогти (*Я ніколи ні з ким* […], ***ніяких сварок ніколи*** *– добре все було між людьми*).

Як бачимо, Лідія В. зуміла адаптуватися етнокультурно і соціально в умовах іншомовного середовища, що зумовлене, зокрема і рисами її особистої вдачі – налаштованістю на пошук взаєморозуміння з людьми у будь-якій життєвій ситуації (*Хоть і* […] *чужий, но люди тебе приймають.* ***Якщо людина хороша****, то де б вона не жила****, якщо вона ладить, то з нею відношення добрі*; ***Добре, коли людина знає якомога більше мов. Головне, щоб вона була людиною***).

Психо-соціальне протиставлення у ментальнісній структурі індивіда за критерієм *свій – чужий*, як видно з аналізу дискурсивних маркерів у текстах розглянутих автобіографій, явище подоланне. Динаміка і глибина процесу подолання відповідних ментальнісних упереджень визначається, серед іншого, ступенем готовності індивіда при збереженні чи активному утвердженні свого етно-мовного статусу взаємодіяти із новим етно-мовним середовищем для досягнення відносної гармонії в міжетнічних стосунках, керуючись відповідними прагматичними настановами.

В статье на примере двух текстов так называемых "языковых автобиографий" респондентов из полиэтнических многоязычных регионов юго-запада Украины рассматривается динамика вербальной презентации бинарного концепта *СВОЙ – ЧУЖОЙ* в структуре дискурса этно-языковой самоидентификации личности.

Ключевые слова: дискурс, языковая биография, этно-языковая самоидентификация, концепт СВОЙ – ЧУЖОЙ

The article deals with the dynamics of binary concept FRIEND – FOE verbal presentation in the structure of person's ethnic and language self-identification discourse in the multiethnic and multilingual areas of south-west Ukraine. Two respondents' texts of so-called language autobiographies have been analyzed.

Key words: discourse, language autobiography, ethnic and language self-identification, concept FRIEND – FOE.

Література:

1. *Чемес В.* Мовна біографія як соціолінгвістичний прийом // Українське мовознавство. Збірник наукових праць. – Випуск 27–28. – К.: Видавн. дім Дмитра Бураго, 2003. – С. 206–211.
2. *Чемес В.* Мовно-етнічна самоідентифікація особи у південноодеському поліетнічному регіоні // Мовні і концептуальні картини світу : Збірник наукових праць. Вип. 16. Книга 2. – К.: Видавн. дім Дмитра Бураго, 2005. – С. 314–320.
3. *Чемес В.* Етно-мовні рефлексії в автобіографічній оповіді особи з поліетнічного регіону Одеської області // Мовні і концептуальні картини світу : Збірник наукових праць. – Вип. 21. – Ч.3. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2007. – С. 246–250.
4. *Bochmann Klaus.* Istoriografia lingvistică drept istorie socială trăită. Cu privire la valoarea euristică a biografiilor lingvistice // Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară, nr. 1–3, 2005. – P. 69–77.
5. *Wodak R.* Discourse Analysis: Problems, Findings, Persprctives // Text. – N.Y. – 1990. – № 10 – цит. за *Штерн І. Б.* Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. – Київ: АртЕк, 1998. – С. 91–92.

УДК 81:25

ЗАПОЗИЧЕННЯ-УРБАНОНІМИ В ЛЕКСИЧНІЙ СИСТЕМІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Гулей Тетяна Василівна
викл.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядається питання функціонування запозичень в англійській мові, що відображають процес урбанізації. Досліджуються причини, шляхи та періоди перебігу процесу запозичення лексичних одиниць.

Ключові слова: запозичення, інтернаціоналізм, урбанізація, урбанонім, урбанонімікон.

Актуальність статті зумовлюється зростанням інтересу до назв, номінацій, дискурсивних практик, що виникають і змінюються у сучасних містах. Становлення міської культури та популяризація міського стилю життя сприяє динамічному розвиткові урбаністичної лексики, а саме появі нових назв міських реалій.

Метою дослідження є виявлення запозичених лексичних одиниць, що виникли в результаті урбанізаційних процесів та вкоренилися у системі англійської мови, а також вивчення запозичених урбанонімів згідно періодизації розвитку англійської мови.

Предметом наукової праці є формування запозичених номінативних одиниць у лексичній системі англійської мови, що виникли під впливом процесу урбанізації.

Об'єктом дослідження є запозичені назви міських реалій та внутрішньоміських об'єктів в англомовних країнах.

Сучасна мова – продукт довготривалого історичного розвитку, в процесі якого мова підлягає різностороннім змінам, що зумовлено багатьма причинами. Зміни стосуються всіх сторін (рівнів, ярусів, аспектів) мовної структури, але діють в них не однаково. Історичний розвиток кожного рівня залежить від конкретних причин та умов, що стимулюють зрушення лексичного складу мови в його фонетичній (фонологічній) та граматичній організації.

Сам факт запозичення лексеми з однієї мови в іншу є явищем складним і багатогранним.

Тісна взаємодія народів світу діалектично обумовлює взаємозбагачення їх мовних систем за рахунок зростання запозичених одиниць. При цьому своєрідним "каталізатором" процесів запозичання постають інноваційні засоби масової інформації. Серед провідних мас-медіа: теле- і радіокомпанії, світова мережа Internet, періодичні видання.

Проте, розвиток мовної системи англійської мови за свідченнями вчених "все більше детермінується не іншомовним впливом, а саме внутрішньомовними запозиченнями, які виникають внаслідок інтерваріантної міграції та інтраваріантної мобільності лексичного матеріалу" [Кнаппова 1981, 10]. Головним чином це пов'язано із поліетнічністю і поліфункціональністю цієї мови. Наприклад лексична одиниця *sidewalk*, що притаманна американському варіанту англійської мови, стала настільки широковживаною, що з кінця XX століття навіть витісняє лексему британського варіанту англійської мови *pavement.* Подібних впливів зазнали наступні урбаноніми: *crossing guard (lollipop man, BE), cross walk (zebra crossing/pedestrian crossing, BE), stop lights (traffic lights, BE)* тощо.

Загалом запозичення, що стосуються процесу урбанізації, в англійській мові часто мають різні витоки. Вони походять з романських, данських, англо-саксонських, норвезьких, норманських та кельтських мов та їх варіацій [Macdavid 1980, 71].

Розпочнемо із запозичень, які становлять переважну більшість серед таких, що мають місце в лексичному складі англійської мови, беручи до уваги урбаноніми, – з латинських запозичень. Це явище відображене у всесвітньовідомих назвах міст, які у своєму складі мають латинський корінь *cester* (латинською мовою *castra (camp)) – Chester, Manchester, Winchester, Worcester, Leicester, Lancaster*; *coln* (латинською мовою *colonia* (від *colere* до *cultivate, inhabite*) – *Lincoln, Colchester*; *port* (латинською мовою *port (gate) – Portsmouth, Bridgeport, Devonport* [Гак 1967, 92–93]. Частіше за все до назв латинського походження належать назви релігійних установ. Наприклад, назва єпархії *Bath and Wells* в англійському містечку Canterbury походить з латинського слова *Bathoniensis* чи *Bathoniensis et Wellensis*, що виникло з імені Adelardus Bathoniensis (XII ст.), послідовника арістотеліанства в давньому Римі, відчайдушного захисника догми існування Бога, видатного філософа. Назва *Westminster* (Собор Святого Петра у Вестмінстері, який майже завжди називають Вестмінстерське абатство – готична церква у Вестмінстері, на захід від Вестмінстерського палацу) походить з латинського слова *Westmonasteriensis*, яке, судячи з двох точок зору, може вказувати на ім'я невідомого письменника-філософа, деякі з напрацювань якого знаходяться в англійських архівах, а також може вказувати на реальне розташування – "західний монастир" [Words in English: loanwords].

Також до лексичних одиниць урбанонімної лексики англійської мови латинського походження належать назви вулиць, пам'яток культури, навчальних, розважальних закладів тощо. Барбікан (*Barbican*) – визначна пам'ятка не лише столиці Великобританії, а й взагалі історії минулого століття, адже нещодавно вона зазнала значної реконструкції. Колись на місці цього житлового мікрорайону був форпост (звідки і його назва "Бабрікан" – вартова башта). Назва походить від латинського *Barbicana*, що означає "висока камера". Назва *Oxford* є прикладом запозичення латинського походження слова *'ford'*, що означає "перепливти річку".

Назва відомого англійського ресторану *Case is Altered* походить з латинської фрази Casa Alta ('високий будинок') чи Casa Altera ('другий будинок'). Маленький ресторанчик *Tempus* біля грузинського готелю в Лондоні в своїй назві містить латинське слово, яке в перекладі означає "пора, час, сезон" на George Street. Теж латинського походження є назва вулиці *Amalia Drive* в Лондоні, що в перекладі означає "працелюбність".

Прикладом запозичення зі скандинавської мови є назва британського коледжу *Hoggen Green*, яке в перекладі означає "підйом поверхні води". Щодо запозичень з кельтських мов в сучасній англійській мові налічується мало, багато їх було в часи функціонування староанглійської мови (OE). Так, мовою кельтів були названі королівства давніх часів, наприклад, *Kent*, *Deira and Bernicia*, які походили з назв кельтських племен. В сучасній Ірландії залишилися назви кельтського походження. Наприклад, назва собору *Kildare* походить з кельтських слів *cill*, що означає "церква" та *Dara*, що означає "дуб". Також, ірландська церква *Derry*, в однойменному

місті, протягом тривалого часу називалась *Doire Cholmchille*, що з кельтської означає "дуб, що виростив святий Колмкіл".

Чимало англійських назв приватних будинків, торгових підприємств, закладів розважального характеру містять в своїх назвах кельтські запозичення. Наприклад, такі назви комерційних установ, як *Smith*, *Miller*, *Skinner* є прямими зовнішніми запозиченнями з кельтських мов. Часто можна зустріти англійські маєтки, що називаються *'At Smiths', 'Wellcome to Miller'* чи просто *'Skinner'*.

Прикладом лакського запозичення є назва *Pig and Whistle*, популярне комфортабельне місце для відпочинку, назва якого походить з висловлювання "piggin wassail", що в перекладі означає "мати відмінне здоров'я".

Нормани теж залишили по собі пам'ять, що відобразилося в номінації. Всесвітньовідома назва *Cambridge* до навали норманів звучала *'Grantebrige'* (славетний міст), пізніше, на основі норманського слова в ході історичних процесів, назву було змінено на сучасну. В англійських назвах часто зустрічаються слова зі сполучником le, що також було запозичено з мови норманів, наприклад, *Chester-le-Street, Adwick-le-Street.*

Запозичення англійської урбанонімної лексики варто дослідити також з точки зору періодизації розвитку англійської мови. Так, ученими визначаються три латинські хвилі впливу в давньоанглійському періоді: латинські континентальні запозичення (їх прийнято називати запозиченнями нульового періоду); латинські слова, що проникли в англійську мову з кельтської – запозичення першого періоду; латинські слова, що пов'язані із появою християнства в Англії – запозичення другого періоду [Serjeantson 1937, 25].

Латинські континентальні запозичення першого періоду свідчать про постійні контакти між римлянами та германськими племенами: *portus 'port', torr 'tower' (turris), straet (strata 'straight way' чи stone-paved road), weall 'wall' (vallum).*

Значна частина запозичень другого періоду являла собою слова релігійного змісту. З давньогрецької мови ще до впровадження християнства в Англії були запозичені *church, temple, altar*, проте можна впевнено стверджувати, що вони проникли в англійську мову в латинській формі. Серед класичних запозичень урбанонімної лексики можна відмітити групу слів сфери освіти, науки та культури: *school < лат. schola, theatre < др. гр. theatron, place < лат. platea.*

Під час давньоанглійського періоду (Old English Period) створювалися назви річок, поселень, міст, які і до теперішнього часу впливають на поповнення урбанонімікону англійської мови. Власне, саме англійське слово *city 'ceaster' (castra 'camp')* виникло у той час [Loanwords in languages]. Найбільша кількість урбанонімної лексики виникла за новоанглійського періоду (XVII–XXI ст.): *casino, cupola, fresco, opera, studio, airplane, airdrome, monoplane, biplane, hydroplane, condenser, aerial* [Words in English: loanwords].

Англійська мова поповнилася також урбанонімними одиницями французького походження. Французький вплив на формування англійської мови почався ще до норманського завоювання Англії та особливо посилився під час правління короля Едуарда в першій половині XI ст. [Clark 1957, 111]. Також наприкінці X ст. між Францією та Англією існували тісні торговельні та культурні відносини

[Serjeantson 1937, 1–2]. До французьких запозичень, що укорінилися в урбанонімному лексиконі англійської мови, належать слова: *ballet, salon, saloon, garage, gallery, corridor, mezzanine, café, restaurant, market, castle, banner, estate, fortress, pavilion, palace, tourniquet, bureau, boulevard, ambulance*.

Наприкінці давньоанглійського періоду англійська мова зазнала суттєвого впливу скандинавської мови. Скандинавські запозичення пов'язані з навалою вікінгів у VIII – XI ст. ст. та їх поселеннями в різних частинах країни, та є наслідком мирних контактів англійців та скандинавів впродовж XI та XII століть [Serjeantson 1937, 61]. Серед лексичних одиниць англійської мови, що виникли в результаті процесу урбанізації, існує на сьогодні небагато запозичень зі скандинавської мови. Наприклад, лексема *'by'*, що означає "міський", "міське житло", походить від скандинавського слова *"byr"*; у сучасній англійській мові вживається найчастіше у сполученні *"by-law"*, що в свою чергу означає "міський закон" (міське право), за винятком географічних назв в північній та східній частинах країни: Grimsby, Whitby, Appleby, Somer-by та інші. Також в назвах вулиць Лондона часто зустрічається лексична одиниця *'gate'*, яка також запозичена зі скандинавської мови, наприклад *High Gate Street, London Gate, Billingsgate.*

Впродовж XIV – XVII ст. ст. англійська мова збагачувалася також словами голландського походження, хоча на урбанонімній лексиці цей процес позначився не суттєво, наприклад, *landscape, laager, yacht*.

Англійська мова характеризується великою кількістю слів романського походження – італійського та іспанського. На думку Сарджентсона, італійські елементи за своєю чисельністю посідають в англійській мові четверте місце після французьких, латинських та скандинавських [Serjeantson 1937, 232].

Розвиток торговельного капіталізму в Італії, що почався в XIV ст., призвів до появи купців, банкірів, а по тому і промисловців, в чиїх руках зосередилися великі цінності. Показовим в цьому відношенні є історія слова bank. Слово *bank* походить з італійської *banco* < др. герм. *Banc* "лава для сидіння". Італійські продавці сиділи на площах за невисокими столиками *banco* чи *banca*. Цим словом стали називати діяльність мінял, а потім і похідний від цієї діяльності заклад – банк [Аракин 1955, 109]. Більшість запозичених італійських термінів, що увійшли до складу англійського урбанонімікону, зберігають свою форму, наприклад, *casino, opera, operetta, studio*, проте запозичення може стати складовою частиною композита, наприклад, *opera-house, studio-hall*.

Існування запозичень у складі урбанонімікону англійської мови зумовлене історичними, територіальними та культурними факторами. В лексичній базі англійської мови запозичення відіграють безперечно важливу роль: вона ніби зіткана з іншомовного походження коренів, афіксів, словотворчих морфем.

В статье рассматривается функционирование заимствований в английском языке, что отображают урабанизационные процессы. Исследуются причины, пути и периоды процесса заимствования лексических единиц.

Ключевые слова: заимствование, интернационализм, урбанизация, урбаноним, урбанонимикон.

The article deals with the problem of functioning of borrowed urban names in English. Reasons, routes and periods of borrowing of urban names are studied.

Key words: borrowing, loanword, urbanization, urban name.

Література:

1. *Аракин В. Д.* Очерки по истории английского языка. М., 1955. – 348 с.
2. *АрнольдИ.В.* Лексикология современного английского языка. Учебное пособие. Изд-во лит-ры на иностранных языках. – М., 1959. – 367 с.
3. *Гак В.Г.* О двух типах знаков в языке // Материалы конференции "Язык как знаковая система особого рода" М., 1967. – 85 с.
4. *Горбаневский М.В.* В мире имен и названий. – М., 1983. – 192 с.
5. *Зацний Ю.А.* Розвиток словникового складу сучасної англійської мови в 80-ті – 90-ті роки XX століття: Дис... д-ра філол. наук: 10.02.04. – К., 1999. – 409 с.
6. *Карпенко Ю.О.* Синхронічна сутність лексико-семантичного способу словотвору // Мовознавство. – 1992. – Число 4. – С. 3–10.
7. *Кнаппова М.* Языковые аспекты общественного функционирования личных имен // Ономастика и грамматика / Отв. ред. Л.П. Калакуцкая. – М., 1981. – С. 66–73.
8. *Кубрякова Е.С.* Типы языковых значений. Семантика производного слова. – М.,1981. – 198 с.
9. Clark J. W. A study of old and middle English. London, 1957.
10. Loanwords in languages [http://www.antimoon.com/forum/2005/6909.htm].
11. Macdavid R. I. Varieties of American English. Stanford, 1980. – 285 p.
12. Serjeantson M. A history of Foreign Words in English. London, 1937.
13. Time Corpus [http://corpus.byu.edu/time/x.asp].
14. Words in English: loanwords [http://www.ruf.rice.edu/~kemmer/Words/loanwords.html].

УДК 811.124: 811.161.2.

ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА УКРАЇНСЬКИХ ЛЕКСИЧНИХ ЛАТИНІЗМІВ

Паньків Уляна Любомирівна
канд. філол. наук
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті розглядаються основні шляхи проникнення лексичних латинізмів в українську літературну мову, з'ясовується вплив екстралінгвальних чинників на процес засвоєння запозичень на тлі інших європейських мов.

Ключові слова: латинська мова, лексичне запозичення, джерело запозичення, мова-реципієнт, латинізм, шлях проникнення.

Антична культурно-мовна спадщина відіграла надзвичайно важливу роль у розбудові сучасних європейських мов. Одну з найчисленніших груп гетерогенної лексики у європейських мовах становлять запозичення з латинської мови. Вони є наслідком взаємодії мов, які характеризуються значним ступенем генетичної та часової віддаленості, і свідчать про потужність впливу античної цивілізації на формування новіших культур.

Народи Центральної та Східної Європи знову звертаються до латинської традиції в пошуках свідчень власної – а разом з тим європейської – ідентичності. Дослідження впливу античної культури стає для них особливо актуальним і вимагає нових методологічних засад у вивченні спільної мовної спадщини. Актуальність нашого дослідження зумовлена недостатньою вивченістю латинських компонентів як засобу культурного взаєморозуміння європейських народів у формі та змісті слов'янських мов.

Метою статті є з'ясування впливу різних історичних джерел запозичення латинських лексем в українську літературну мову та взаємодії при цьому інтра- та екстралінгвальних чинників.

Об'єктом дослідження є латинські за походженням лексеми, які увійшли в мову-реципієнт у різні історичні періоди, але в синхронії функціонують як елементи єдиної системи. Предмет дослідження – аналіз впливу європейських мов-посередниць на процес засвоєння лексичних латинізмів українською мовою.

Наукова новизна полягає у виявленні різнорідності генетичних та історичних джерел українських латинізмів, яка визначається низкою позамовних факторів. Їх вплив є результативним лише в тому випадку, якщо вони відповідають об'єктивним потребам мови на конкретному етапі її розвитку.

Роль античної традиції в європейській культурі протягом усього періоду її формування є предметом інтенсивних досліджень представників різних галузей гуманітарної науки. Цією проблемою займалися історики, культурологи, філософи, філологи – представники різних напрямків і шкіл. Аналіз входження латинської лексики в українську мову подано як у спеціальних дисертаційних дослідженнях (С.Гриценко, Ю.Цимбалюк), так і в працях, які стосуються характеристики запозичень у цілому (В.Акуленко, Л.Гумецька, О.Муромцева, Л.Полюга). У зарубіжній лінгвістиці серед численних праць виділяються дослідженя А.Брюкнера, О.Булики, Г.Кайперта, Е.Кендельської, Д.Мошинської, Г.Рибіцької, Я.Сафаревіча та інших, в яких

вивчалися етимологічні групи, періодизація різних семантичних шарів лексики, шляхи та причини проникнення у мову-реципієнт, культурно-історичні та інші екстралінгвальні аспекти латинських запозичень.

Особливої уваги заслуговує, на нашу думку, встановлення впливу європейських (романських, германських, слов'янських) мов-посередниць на запозичення латинських лексем українською мовою.

Результати наших досліджень свідчать, що найповніші лексикографічні джерела сучасної української літературної мови містять понад три тисячі латинізмів, які відбивають різні сфери життя українців.

Виділяючи термін *лексичний латинізм* як об'єкт спеціального мовознавчого дослідження, треба зазначити, що це поняття не має ще сталого загальноприйнятого визначення. Його дефініція залежить від методологічних настанов авторів та глибини класифікації запозичень. Ми вважаємо, що на основі генетичної класифікації доцільно визначати *лексичний латинізм* як лексичну одиницю латинського походження (незалежно від шляхів її запозичення), яка функціонує на певному етапі розвитку мови-реципієнта і, відповідно, зафіксована у словнику.

Для вивчення шляхів проникнення та засвоєння латинізмів, на нашу думку, слід застосовувати поняття етимологічного матеріалу, етимологічного (генетичного) та історичного джерела. Етимологічним джерелом прийнято вважати кінцеве джерело запозичення, в якому вперше виникає утворення, пізніше набуте і засвоєне тією чи іншою мовою через мову-посередник. Відповідно історичним джерелом є мова-посередник, із якої безпосередньо передається раніше запозичене утворення. При характеристиці штучних запозичень необхідно враховувати генетичну належність етимологічного матеріалу, використаного для їх творення.

Зауважимо, що шляхи переймання слів не обмежуються рухом від мови до мови. Точна характеристика їх неодмінно передбачає врахування також і розшарування суспільства – тих соціальних груп, які засвоюють або можуть засвоювати лексику, в якій виникає потреба. Латинські запозичення, оскільки засвоювалися освіченими людьми, не зазнавали особливих фонетичних та морфологічних змін.

Латинська мова як етимологічне джерело не є однорідним явищем, оскільки поєднує класичну латину, народну, середньовічну та новітню. Протягом багатьох століть середньовічну латину вважали зіпсованою цицеронівською латинською мовою, яка з часом лише псувалася. Не один раз ставилося запитання: вважати її мертвою чи живою? Очевидно, не варто порівнювати латину з організмом, який народжується, росте, старіє і помирає. Вона була засобом комунікації між людьми, який міг функціонувати краще або гірше. Середньовічна латина функціонувала інтенсивно на території всієї Західної Європи, об'єднувала групи людей, інституції, цілі народи. Її особливістю є те, що спочатку вона виступала поряд із тією чи іншою національною мовою (часом навіть не писемною), усюди сприяла розвиткові відповідної мови і літератури, довго вживалася паралельно з ними, а потім витіснялася. Латинська мова була пластичною, завжди застосовувалась у специфічних локальних умовах, створювала незліченну кількість нових слів і значень. При значному зростанні лексичного складу фонетична і граматична система мови залишали-

ся незмінними. Деякі середньовічні латинські лексеми (їх відсоток у загальній кількості досліджуваних нами латинізмів незначний) залишилися в сучасних європейських мовах, наприклад: слат. *arrestum* > н. *Arrest* > фр. *arrest* > укр. *арешт*; слат. *assotiatio* > фр. *association* > укр. *асоціація;* слат. *concurentia* > п. *konkurencja* > укр. *конкуренція;* слат. *corporatio* > н. *Korporation,* англ., фр. *corporation* > укр. *корпорація ;* слат. *versio* > фр. *version* > укр. *версія* та інші.

Тогочасна латина не мала етнічних обмежень, але в окремих країнах виявляла певні відмінності. Специфіка різних національних мов та політичних і громадських інституцій зумовлювала в ній багато локальних, часових та індивідуальних особливостей. Середньовічна латина завжди мала два обличчя: одне міжнародне, а друге національне, чи точніше, регіональне. Це регіональне обличчя набагато складніше виявити в романських державах, натомість у германських та слов'янських легше можна відрізнити національний вплив і незалежну еволюцію латини.

Історія розвитку лексики романських мов свідчить, що їх спорідненість пов'язана не лише з походженням. Вона також є результатом спільних історичних та культурних умов, які створювали єдині для романських країн тенденції розвитку. Релатинізація була зумовлена глибоким і постійним впливом латини на народні мови та пов'язана з загальною закономірністю в розвитку літературних мов Західної Європи – функціональним співіснуванням на ранніх етапах національної та латинської мов. Унікальність цих мовних контактів полягає в тому, що мова культури була одночасно і джерелом романських мов. Романські мови (насамперед французька) посідають особливе місце серед західноєвропейських історичних джерел латинізмів. Через посередництво французької мови в українську проникли такі латинські лексеми: лат. *arbiter* > фр. *arbitre* > укр. *арбітр*; лат. *expeditio* > фр. *expedition* > укр. *експедиція*; лат. *mandatum* > фр. *mandat* > укр. *мандат*; лат. *manifestus* > фр. *manifeste* > укр. *маніфест*; лат. *minister* > фр. *ministre* > укр. *міністр* та інші.

Частина латинських лексем проникли в українську мову через посередництво німецької, яка мала давні традиції функціонування в Україні. Починаючи з XIV століття, поширення маґдебурзького права супроводжувалося створенням німецьких колоній на західноукраїнських землях, посиленням торговельних і промислових зв'язків з німцями, що призводило до розвитку німецько-українських мовних контактів. Значна частина германізмів проникла через посередництво польської мови, зазнаючи морфологічної адаптпції та семантичного переосмислення [Булыка 1980]. У багатьох випадках такі запозичення були опосередковані і чеською мовою. Безпосередньо ж із німецької були запозичені такі українські латинізми: лат. *agitare* > н. *Agitator* > укр. *агітатор*; лат. *advocatus* > н. *Advokat* > укр. *адвокат;* лат. *auctio* > н. *Auctio* > укр. *аукціон*; лат. *classis* > н. *Klasse* > укр. *клас*; лат. *cliens* > н. *Klient* > укр. *клієнт*; лат. *contractus* > н. *Kontrakt* > укр. *контракт*; лат. *conflictus* > н. *Konflikt* > укр. *конфлікт*; лат. *cooptatio* > н. *Kooptation* > укр. *кооптація*; лат. *cultura* > н. *Kultur* > укр. *культура*; лат. *Maecenas* > н. *Maecenat* > укр. *меценат* та інші.

Дослідники кваліфікують низку латинізмів як запозичення із західноєвропейських мов. У мовних контактах непоодинокі випадки безперервного процесу запозичення, різночасової орієнтації різних носіїв даної мови на один і той же іншомов-

ний зразок. Іноді в таких випадках говорять про "множинність етимологій", хоч доцільніше було б говорити про множинність історичних джерел запозичення. Це означає, що запозичене слово з'явилось у мові в результаті відтворення мовних зразків різних мов, причому за всіма зразками стоїть один і той же етимон. У результаті такого шляху запозичення в українську мову проникли такі латинські лексеми: лат. *annexio* > н. *Annexion,* фр. *annexion* > укр. *анексія*; лат. *generatio* > н. *Generation,* фр. *generatio,* англ. *generation* > укр. *генерація*; лат. *doctrina* > н. *Doktrine,* фр. *doctrine* > укр. *доктрина*; лат. *emigratio* > н. *Emigratoin,* фр. *emigration* > укр. *еміграція*; лат. *institutum* > н. *Institut,* фр. *institut,* англ. *institute* > укр. *інститут*; лат. *informatio* > н. *Information,* фр. *information* > укр. *інформація*; лат. *corruptio* > н. *Korruption,* фр. англ. *corruption* > укр. *корупція* та інші.

Західнослов'янські країни після прийняття християнства у римо-католицькому обряді увійшли у світ культури Західної Європи, в якому домінувала латина. Співіснування Latinitas з уже існуючими слов'янськими мовами чи формування на їх тлі відображене у лексичному фонді цих мов. Велика їх кількість проникала з перекладів Біблії та інших релігійних творів; важливими були також медичні наукові праці. Кількість латинізмів на окремих етапах розвитку західнослов'янських мов та шляхи їх проникнення були різними.

Найсильнішого впливу зазнала словацька мова, бо латинські лексеми проникли ще у дописемний період навіть до її діалектів. Причиною був високий рівень володіння латиною серед освічених словаків, які через відсутність загальнонаціональної мови у повсякденному житті часто користувалися діалектами. Подібна ситуація була й на Заході Балканського півострова, зокрема у словенців та хорватів. Зовсім іншою була ситуація в лужичан, до мови яких латинізми безпосередньо не приникали. Виняток складають тільки окремі релігійні терміни, тому що латиною користувалися лише представники освіченого духовенства. За час функціонування чеської мови велика частина латинізмів вийшла з ужитку, залишились переважно спеціальні терміни. Сучасні лужицька і чеська мови збільшують кількість запозичень з латини, не обмежуючись спеціальною лексикою.

Рецепція латинської мовно-культурної спадщини є однією з найскладніших проблем дослідження українсько-польських мовних контактів. Її складність пов'язана не лише з об'єктивними труднощами вивчення зв'язків близькоспоріднених мов, але й з недосконалістю методик дослідження матеріалу, що зумовлює багато упереджених висновків [Keipert 1996]. Наскільки правомірна кваліфікація лексичних запозичень із західноєвропейських мов, трансформованих через польське історичне джерело, як полонізмів, – питання не лише теоретичного мовознавства, але й історії культури. А.Вінценз підкреслює: "Якщо описувати українсько-польські та польсько-українські мовні контакти у ширшій перспективі, підкреслюючи в кожному випадку німецьке, латинське, французьке і т.д. походження польських запозичень в українській мові, тоді наша студія буде більш захоплюючою, оскільки можна розглядати ці зв'язки як контакти між двома важливими предстаниками двох слов'янських культурних "масивів", Slavia Orthodoxa і Slavia Romana" [Вінценз 1991, 37]. Польська мова сприяла значною мірою засвоєнню латинізмів українською мовою.

Історичні взаємини чи не найглибший слід залишили в мові. Так, через посередництво польської мови були перейняті українською такі латинізми: лат. *auctor* > п. *autor* > укр. *автор*; лат. *actor* > п. *aktor* > укр. актор; лат. *administratio* > п. *administracja* > > укр. *адміністрація*; лат. *inspectio* > п. *inspekcja* > укр. *інспекція*; лат. *commissio* > п. *komisja* > укр. *комісія*; слат. *magnatus* > п. *magnat* > укр. *магнат* та інші.

Аналізуючи природу полонізмів у структурі української мови, зауважимо, що українсько-латинські мовні контакти мали особливу соціально-історичну зумовленість. Народ багатонаціональної Першої Речі Посполитої у певному розумінні трактував латину як понадетнічну мову, яка створювала культурні, а не національні кордони. "У цілій панорамі європейських національних культур важко знайти аналогію до такої ролі латини і до такого *sui generis* білінгвізму… Ті верстви старопольського суспільства, які творили культуру, були двомовними, що створювало унікальний в Європі симбіоз рідної слов'янської мови з латиною" [Axer 1995, 76–77]. З огляду на високий рівень освіти в Україні в XVI-XVII ст. і на широке безпосереднє знайомство українських учених і культурних діячів того часу з грецькою і латинською писемністю є підстави припускати, що більшість запозичень з латини могла здійснитися українською мовою і безпосередньо, паралельно із засвоєнням тих самих слів польською чи іншими європейськими мовами. Часто на це вказують і лексикографічні джерела. Переважно факт безпосереднього запозичення стверджується у тому випадку, коли відсутні у можливих історичних джерелах сліди відповідного впливу раніше, ніж в українській.

У XVIII-XX ст. запозичення із західноєвропейських мов могли проникати в українську мову двома шляхами – через польську (на територію Західної України) і через російську мову (на територію східної частини України), бо у XVI-XVII ст. численні латинізми проникали в російську мову через посередництво української мови [Виноградов 1982].

Досить помітною є у наш час тенденція до європеїзації чи, як було прийнято говорити у мовознавстві попередніх часів, до інтернаціоналізації словотвірних моделей [Акуленко 1998]. Йдеться про виникнення переважно нової книжної лексики, яке відбувається при зростанні активності як твірних (базових) основ, так і афіксальних морфем, які мають загальноєвропейський характер. Греко-латинські терміноелементи зв'язані зі своїми етимонами лише генетично і за своїми семантичними, структурними і функціональними характеристиками формують якісно нову систему засобів номінації. Оскільки вони не є зараз власністю ніякої живої мови, то однаковою мірою належать всім мовам, які входять у європейський лінгвокультурний ареал, і становлять особливий нейтральний термінологічний фонд. Серед афіксів особливо продуктивними є латинські за походженням морфеми: *супер* – на означення найвищого ступеня вияву певних властивостей чи якостей (*суперакція, суперінфляція); пост* – на означення якостей, властивостей, які з'явилися на пізнішому етапі, ніж це позначено у вихідній формі (*постіндустріальний, посттоталітарний*); *ре* – на означеня відтворення, поновлення чого-небудь (*реінтеграція, реевакуація, реструктуризація*); *екс-*, що надає лексичним одиницям значення "колишній" (*екс-президент, екс-міністр*), які поєднуються найчастіше з латинськими основами різної семантики та

структури. Лексика цього роду створює особливі труднощі дослідникові історії мови, який звичайно обмежується характеристикою етимологічного матеріалу, ігноруючи конкретний ґрунт, на якому виникають відповідні лексеми, та шлях, який вони проходять (як це має, зокрема, місце в словниках іншомовних слів).

Отже, українські лексикографічні джерела фіксують значну кількість латинізмів, кожен з яких має свою індивідуальну історію входження (а іноді й повернення) у мову-реципієнт. Вона значно ускладнюється територіальною, етнічною та часовою віддаленістю мови-джерела. Загальні тенденції, закономірності використання лексичних латинізмів, усталені у мовленнєвій практиці мов, які протягом тривалого часу функціонували на українських землях, відбилися і в українській мові. Особливе місце серед історичних джерел запозичення займає польська мова, оскільки українсько-польські мовні контакти були зумовлені тривалими культурними, політичними і економічними взаєминами суспільств-носіїв цих мов. Виявлення нових писемних пам'яток може змінити оцінку щодо ролі посередництва при засвоєнні конкретної чужомовної одиниці. Тому визначення шляхів проникнення латинських лексичних запозичень на українськомовний ґрунт завжди залишає місце для дискусій та уточнень, а квантитативна оцінка питомої ваги окремих історичних джерел є відносною.

В статье рассматриваются основные пути проникновения лексических латинизмов в украинский литературный язык, определяется влияние экстралингвистических факторов на процесс освоения заимствований на фоне других европейских языков.

Ключевые слова: латинский язык, лексическое заимстование, источник заимствования, язык-реципиент, латинизм, путь проникновения.

The article observes the main ways of penetration of the lexical borrowings into the Ukrainian literary language. The influence of the extra-lingua means on the process of the assimilation of borrowings on the background of the other European languages has been studied out.

Key words: the Latin language, lexical borrowing, the source of borrowing, language-recipient, latinism, the way of penetration.

Література:

1. *Акуленко В.В.* Українська мова в європейському контексті (проблеми розвитку мовленнєвої комунікації) / Валерій Вікторович Акуленко // Мовознавство – 1998. – № 2–3. – С. 91–97.
2. *Булыка А.*М. Лексічныя запазычанні у беларускай мове XIV-XVIIIстст. / Александр Николаевич Булыка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1980. – 256 с.
3. *Виноградов В.В.* Очерки по истории русского литературного языка XVII-XIX вв. / Виктор Владимирович Виноградов. – М.: Высшая школа, 1982. – 523 с.
4. *Вінценз А.* До проблеми українсько-польських мовних контактів / Андрій Вінценз // Мовознавство – 1991. – № 5. – С. 37–41.
5. *Axer J.* "Latinitas" jako skladnik polskiej tozsamosci kulturowej / Jerzy Axer // Tradycje antyczne w kulturze europejskiej – perspektywa polska. – Warszawa: OBTA, 1995. – Z. 1–2. – S. 81–90.
6. *Keipert H.* Das Lateinische in der Geschichte der Russischen Sprache / Helmut Keipert // Eurolatein. – Tubingen, 1996. – S. 106 -128.

УДК 811.161.2'373

НОМІНУВАННЯ РІЗНИХ ФОРМ ПСИХІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ В СТАРОУКРАЇНСЬКИХ ПАМ'ЯТКАХ кін. XVI–XVII ст.

Гриценко Світлана Павлівна
канд. філол. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Експресивна лексика староукраїнської мови кін. XVI–XVII ст. є репрезентантом національної ментальності, оскільки характеризує всі сфери людської діяльності. У писемних пам'ятках вона представлена як питомими одиницями, так і запозиченими, переважна більшість яких є полонізмами. У номінуванні різних форм психічної діяльності людини беруть участь лексеми, які належать до різних частин мови.

Ключові слова: експресивна лексика, запозичення, питомі одиниці, понятійне поле.

"Лише в тому разі, якщо ми пояснимо для себе, як слова … впливають на людину, ми будемо спроможні повністю зрозуміти процеси пізнання" [Клаус 1967, 28].

У мовній моделі світу відбита майже вся психічна діяльність людини, її емоції та почуття, що виявляється в різноманітності арсеналу лексичних експресивних засобів, які передають внутрішній світ людини.

Лексичний склад української мови об'єднує нейтральні одиниці, які номінують типові фрагменти концептуальної картини світу і становлять ядро цієї системи, а також експресивні одиниці, які є, на думку В. фон Гумбольдта, своєрідним засобом вияву влади людини над мовою, впливу на неї індивідуальної волі й інтенцій адресата, відображення взаємодії людини із системою мови [Гумбольдт 2000, 84]. Лексична система органічно поєднує в своєму складі одиниці, які "співвідносяться як із логічним, так і з почуттєвим пізнанням світу, … оскільки й оцінка, й емоції, і воля, і почуття знаходять закономірне вираження в мовній системі як усвідомлені факти емоційних емоційних переживань, оцінок і т.п. – у такій саме мірі, як і решта інших об'єктів, належних до сфери психічного життя людини" [Языковая 1977, 27].

На думку В.Русанівського, експресивна лексика завжди вважалася репрезентантом таких важливих ознак української ментальності, як емоційність, гумор, дещо іронічний погляд на себе та життя, і впродовж віків виконувала "своєрідну рятувально-лікувальну функцію", підтримуючи психічне здоров'я нації [Русанівський 2001, 346].

Експресивність характеризує всі сфери діяльності людини. "Взаємодіючи із раціональним, логічним, експресивно марковані мовні одиниці вносять в усталені стандарти та штампи елементи нових виражальних засобів, у яких холодний розум поєднується з теплим почуттям, емоція – з глибокою думкою, ірреальне – із національною реальністю" [Бойко 2005, 5], адже "те, що робить відомий народ народом, полягає не в тому, що виражається мовою, а в тому, як виражається" [Потебня 1993, 3].

В. фон Гумбольдт наголосив на тому, що мова наскрізь пронизана почуттями. Проте лінгвісти довгий час ігнорували в своїх дослідженнях мовні одиниці, які позначають і передають внутрішній світ людини, і як результат – "… мовне вираження емоцій до цього часу досліджене недостатньо" [Караулов 1987, 211]. На думку О.Селіванової, тривале ігнорування антропоцентричного підходу до вивчення мовних явищ є "помилкою лінгвістики" [Селиванова 2000, 35].

Мовні одиниці, які номінують різні психічні та емоційні стани людини, як специфічне явище української літературної мови досліджувалися із соціолінгвістичного (В.Русанівський, В.Чабаненко, О.Тодор та ін.), лексикологічного (М.Жовтобрюх, Л.Жаркова, Г.Сагач, О.Тараненко та ін.), національно-культурологічного (С.Єрмоленко, І.Кононенко, А.Мойсієнко та ін.), стилістичного (В.Ільїн, В.Калашник, В.Ковальов, В.Чабаненко, Л.Пустовіт, Л.Ставицька та ін.) поглядів. Однак досі, як влучно зауважує С.Єрмоленко, навіть у провідних теоретичних напрямках світової лінгвістики відсутні чіткі критерії визначення обсягу експресивно-лексичного складу, не встановлені його межі, особливості семантики експресивів та їх функціональні можливості, "немає єдності в поглядах на сутність цих одиниць як елементів мової системи, на їх позицію в системі та взаємозв'язок із нею, іншими словами, на їхній системний статус" [Ермоленко 1983, 141].

Неузгодженість існує у термінологічному окресленні цих мовних одиниць: "зображально-виражальні лексичні засоби", "емоційно-експресивні лексичні засоби", "лексичні одиниці емотивного змісту", "образна лексика", "емоційна лексика", "емоційно забарвлена лексика", "характеризуюча лексика", "експресивний шар (фонд) лексики", "емоційно оцінна лексика", "стилістично забарвлена лексика", "експресивно-стилістична лексика", "експресивна лексика" та ін.

Поза увагою дослідників лишилася лексика, яка номінує різні форми психічної діяльності людини та її емоційних станів, що репрезентована різножанровими українськими пам'ятками XVI – XVII ст. Зауважимо, що ступінь поширення цих мовних одиниць у пам'ятках різних жанрів є неоднаковим. На думку Бойко Н. "значущість експресивної лексики у мовній системі слід визначати у зв'язку з орієнтацією на конкретну функцонально-стильову підсистему. Такий підхід виявляє небажаність її в офіційно-діловому стилі, поміркованість, зваженість та вмотивованість при залученні до сфери наукового мовлення з метою пожвавлення академічного, "сухого" викладу та індивідуалізації мови вченого й важливість, доцільність, функціональну значущість для розмовного мовлення (як літературного, так і діалектного), а також публіцистичних та художніх жанрів" [Бойко 2005, 27], для яких експресивність – "це логіко-емоційна виразність, явище особливої інтенсивності" [Мойсієнко 1990, 26]. Ми поділяємо думку В.Русанівського про те, що експресивна лексика "дає про себе знати в будь-якій сфері життєдіяльності" [Русанівський 1988, 167], про що красномовно свідчать пам'ятки української писемності кін. XVI – XVII ст. Значна частина лексичних одиниць, які номінують різні види психічної діяльності людини та передають її емоційний стан, є питомою за походженням. "У прямих значеннях фіксуються лексеми на позначення позитивного внутрішнього емоційного стану людини. Почуття веселощів, радості, втіхи передаються словами *веселий*, *веселье* (Т. XVI, 222–223); *радость* (АЮЗР, 1573, I, 198) та їх похідними: "Насъ гѡлосы своими оувеселѧючи (ЧИОНЛ, 1616, XXIII/3,81); Музика … до весело(с)ти … побу(ж)даєть (Дил., 1723, 3); веселенко (Некр.; 2-га пол. XVIII, 45). До цієї понятійної групи належали також слова: жартовати (Зиз. Лекс., 1596, 53); щасливый (26); длѧ оутѣхи (ЧИОНЛ, 1616, XXIII/3,65); тѣшил(ъ)сѧ … оутѣшайсѧ (Тіт., 1623, 71); регочусѧ, реготъ, регота(н)есѧ (Бер. Лекс., 1627, 144); смѣшки, жарты (Т. Мат., к. XVII, 830)"

[Історія 1983, 292–293], *забавленіє* "задоволення, втіха, насолода" [ІСУМ, 9, 193]. Зауважимо, що на думку укладачів ІСУМ, лексема *веселость* "веселість, радість", *веселованє* "т.с.", а також *весолый* "сповнений веселого настрою, веселий, приємний, розкішний, багатий", *весело* "весело" є польського походження (wesełość; wesołowanic; wesoły; wesoło) [ІСУМ, 3, 247–248].

У межах цього понятійного поля українськими пам'ятками фіксуються запозичення: *дворне* "з цікавістю" < стп. dwornie ("… вѣрꙋючи ѡсвѣчаємосѧ, а не дворне и своволнє шпераючи бываємъ кр(с)щєни" [Різні проповіді. – Б.м.н., поч. XVII ст.]); *дворность* "цікавість" < стп. dworność ("ѡплазство, ꙋхищрєнїє, ѡпатрность, вшєтєчность, збытнѧа або нєпотрє(б)ная дворность, цѧкавость, … пилность, бавлѣнєсѧ нєпотребными рєчами, хитлѧнство, плєтки" [Беринда 1961, 152]); *домешчатисѧ* "обдаровувати, наділяти радістю" < стп. domieszczać ("Радости сѧ вѣчнои всѣмъ домєшчаючи, Повтѡрє пристѧ твого очекиваючи" [Беринда 1912, 83]); *забуренє* "(перен. надмірне збудження) шал, шаленство" < стп. zaburzenie ("колибы хто з запа(л)чывости великоє, албо з гнѣвꙋ оудари(л) кого, мнѣй грѣши(л)бы, ни(ж)ли тотъ, который бы ро(з)мыслнє: єдна(к) єслибысѧ постєрєглъ в том забꙋрєнїи же злє чынитъ, а чынилъбы, тогды вымовки нє маєтъ ѡ грєсѣ своє(м)" [Наука 1645, 68]).

Українські пам'ятки кін. XVI – XVII ст. фіксують ряд лексем, які характеризують людину за її ставленням до інших людей, зокрема поняття "добрий, лагідний, дружній, чутливий" передавалося як питомими словами, так і запозиченими. Серед питомої лексики цього понятійного поля виокремлюються слова *лагодный*, *добрый*, *чуйный*, *сердечный* напр.: "поча(л) єи тѣшити лаго(д)ными словы [УЕ Трост., XVI, 49]; показался … добрымъ и чуйнымъ до всѣхъ правъ церковныхъ (АЗР, 1600–1605, IV, 210); сердечный нарѡд Рѡсскїй (Тіт., 1623, 74)" [Історія 1983, 293]. Доповнюють цю групу лексики запозичення: *єдностайный* "(злагоджений, дружній, спільний) одностайний; звичайний, простий" < стп. jednostajny [ІСУМ, 9, 82]; *єродій* "(перен. той, хто має лагідну, покірну вдачу) добросердечний" < гр. ἑρωδιός [ІСУМ, 9, 100]; *зневѣстѣти* "(стати м'якосердим, надмірно чутливим) збабитися" < стп. zniewieścić (напр.: "Та(к) соло(д)кого вина, в роскошно(и) зе(м)ли зтѣшили, и ро(с)пє(с)тили, кгды жъ по(с)полите жо(л)нѣро(м) ро(с)коши вадя(т), бо в ны(х) налѣпшиє рыцєрє знєвѣ(с)тѣють" [ІСУМ, 12, 113]); *зневѣстѣлый* "жоноподібний (лагідний, надмірно чутливий)" < стп. zniewieściały (напр.: "Мѧккїй: Вдѧчны(и), сꙋптєлны(и), тонкій, нєвѣстѣ(и), знєвѣстѣлы(и)" [ІСУМ, 12, 113]); *зычливость* "доброзичливість, зичливість, прихильність" < стп. życzliwość (напр.: " … хотечи … за добродейство его милости зычливост мою … показат … именя мои … дарую и записую малжонку моему" [АрхЮЗР 8/ІІІ, 44; 1562 р.]); *зычливый* "зичливий, доброзичливий, прихильний, старанний, відданий, надійний" < стп. życzliwy (напр.: "Ямъ дей не однокрот черезъ приятелей своихъ … упоминалъ, абы она лепшою зычливою и захованемъ до мене яко жона была" [АрхЮЗР 8/ІІІ, 281; 1573 р.]); *зычливе* "зичливо, прихильно, доброзичливо" < стп. życzliwe (напр.: "О што прошу, абы ваша милость рачилъ имъ [служебникомъ] зычливе радить, яко бы тежъ мнѣ самому" [Археографический 1867, 153]).

У досліджуваний період "розвиненим був синонімічний ряд слів зі значенням "ласкавий, приязний, милосердний": "… убачивши ласку и добродѣйство ку собѣ его милости князя (АЮЗР, 1526, I, 70) ; безъ всякого милосердья маетъ … шибеницою каранъ быти (1541, 113); пріязнитися (Т. Мат., с. XVI, 931); бе(з)злобіє, щираѧ доб(ъ)роть (Зиз. Лекс., 1596, 25)" [Історія 1983, 293], истаяти "(сповнитися ніжністю, чуйністю, теплом) розтанути, зм'якнути" [ІСУМ, 13, 199]. Крім питомої лексики це понятійне поле представлене в українських пам'ятках кін. XVI – XVII ст. рядом запозичень: *гойный* "(з великою мірою прояву) щедрий, багатий, великий; (який виявляє щедрість, зичливість) щедрий" < стч. hojny, стп. hojny (напр.: "… чого я по его милости … вдячна будучи и тую такъ гойную ласку и доброcть его милости … значне нагородити … записую именъе свое материстое" [АрхЮЗР 8/III, 322; 1580 р.]); *горливий* "ревний, пильний; старанний; уважний" < стп. gorliwy (> горливе "ревно, пильно, щиро" < стп. gorliwie [ІСУМ, 7, 29]); *добротъ* "(вияв доброго, прихильного ставлення до людей) доброта" < стп. dobroć (напр.: "бе(з)злобїє, щираѧ добротъ" [Зизаній 1964, 25]) (> добротливий "милостивий, добрий, чуйний, ласкавий, доброзичливий" < стп. dobrotliwy (напр.: "… жены добротливыи, которыи с нєю были, тоты єи пристєрѣгали" [Тростянецьке 1931, 69]); > *добротливе* "лагідно, прихильно, доброзичливо" < стп. dobrotliwie (напр.: "Оублажаю: Добротливє чиню, добродѣйство комγ показγю" [Беринда 1961, 136]); > *добротливость* "лагідність, прихильність, доброзичливість" < стп. dobrotliwość (напр.: " … вѣра, … надѣѧ, любо(в) … добротливость, и иный цнωтъ хоръ…" [ІСУМ, 8, 57])); *достатечностъ* "особлива увага, піклування, дбайливість" < стп. dostateczność (напр.: "Ѡпаство: Достатєчнсоть, Певность, ωпатрънаа, а(л)бо дбалаа пилность, найвы(ш)шєє стараньє" [Беринда 1961, 152]); *духовне* "(стосовно психічного життя людини, її морального світу) духовно, душевно" < стп. duchownie [ІСУМ, 8, 230]; *жалобливе* "жалібно, жалісливо" < стп. żałośliwie [ІСУМ, 9, 122], з таким же значенням вживалися лексеми: *жалобне* < стп. żałobnie [ІСУМ, 9, 118]; *жалосливе* < стп. żałośliwie [ІСУМ, 9, 122] та похідні від них: *злитованє*, *злитованєсѧ* "змилування, милосердя" < стп. zlitowanie, zlitowanie się (напр.: "Бысмо нє оуважали ихъ болєзни, печали, и въздыханіа, бысмо не взрγшалисѧ кγ злитова(н)юсѧ на(д) ихъ шкодами которыи поносѧтъ" [Копистенський 1924, 165]) (> *злитоватисѧ* "змилуватися, змилосердитися" < стп. zlitować się (напр.: "Аñ(с)лъ Петръ … Просит ω милосердьє, бысѧ злитовати Панъ рачилъ, в то(м) оупадкγ силно(м) ратовати" [Розмышлянє 1631]); > *злютованѧ* "милосердя" < стп. zlitowanie, *злютовати* "змилосердитися" < стп. zlitować; > *злютоватисѧ* "т.с." < стп. zlitować się (напр.: " … богъ ты(ж) в єго потрєбѣ над нимсѧ злютγєтъ" [Просфонима 1591, 67])); *змилованє* "милосердя, змилування" < стп. Zmiłowanie (> змилованєсѧ "т.с." < стп. zmiłowanie się [ІСУМ, 12, 54]); *инкедливъ* "покірний, слухняний" < мад. enged (напр.: "… и у словѣ, и у розумѣ, и у радѣ будь послушенъ и инъгедливъ ико Богу и усю честь и славу дай ему" [ІСУМ, 13, 133]); *кедвезовати* "догоджати, благоволити" < мад. kedvez [ІСУМ, 14, 85].

Понятійне поле "любити, кохати, сподіватися, спокушати, залицятися" представлене в українських пам'ятках кін. XVI – XVII ст. як питомою так і запозиченою

лексикою. Фіксація прямих значень слів цього понятійного поля засвідчувалося в пам'ятках різних стилів і жанрів [Історія 1983, 293]. Серед питомої лексики для номінації відповідних понять частовживаними були: *любов, любитися, нелюб, миленький* [там таки], *злечисе* "(вступити в інтимні любовні зв'язки) злягтися" (напр.: "… з подворницею Андреєвою Кравъцовою злегсе и з нею живетъ через тые вси часы, за чимъ фала Божая в тых всихъ чотырохъ церквяхъ устала" [Чтения 1891, 142]); *изрядити* "(викликати почуття) збудити" (напр.: "Оувелъ мя есть царь до винничного покоя, изрядилъ есть въ мнѣ любовъ" [Старинный 1861, 50]); *изъѧснѧти* "(про почуття) висловлювати" (напр.: "Ко семγ жє и пови(н)ность свою и любо(в) нєлицємѣрнγю ва(м) изясняю" [Документи 1607]). Саме поняття "любов" передавалося питомими лексемами *люба* (напр.: "До человѣковъ неповинных мы мѣти любы болшей и зъ нимы ся едночити, але болше правость вѣры … любити маемъ" [Копистенский 1878, 321]) та *любость* (напр.: "Межи братьи и сестръ для именей и посагу любости ся розно розривають" [Книга Гродская 1562, 180]). Від останньої лексеми утворився похідний іменник *любощи*, який номінує поняття "любовна насолода" (напр.: "Нечистіе любощи тѣлесніе" [Рукописный хронограф, 400]).

Для номінації понять "любити, кохати, сподіватися, спокушати, залицятися" в українських пам'ятках досліджуваного періоду вживалося багато запозичень: "*коханый* (Син., с. XVII, 123) – широковживаний полонізм зі значною кількістю дериватів (п. kochać – Ф., II, 356)" [Історія 1983, 293], серед яких: *кохатися* (напр.: "Кохатися въ роскошахъ телесныхъ" [Галятовський 1659, 27]), *коханка, коханокъ* [МСТ, 1, 380–381]. До цього ж понятійного поля слід зарахувати полонізми: *жарливость* "вірність, відданість, щирість, пристрастність, палкість" < стп. żarliwość (напр.: "Ревнγю: Милγю, горѧче милγю, заздрγ, ненавиджγ, маю хо(т), маю жарливость, маю жаль" [Беринда 1961, 108]) та похідний прикметник *жарливий* "пристрасний, палкий" [ІСУМ, 9, 128]; *залецанє* "залицяння" < стп. zalecanie (напр.: "Ото так, повѣм ти: рѣчьми сладкими … прельстил девицу и тѣм словесным похлѣбством цноту девицы ведоме украл. Которые рѣчи его в залецанию чинение на знамение девицы, коротко ти припомену, пильне послушай!" [Краткословны 1959, 164]); *здеймовати* "(проймати, охоплювати) (про почуття) здіймати" < стп. zdejmować [ІСУМ, 11, 189]; *зєдночитися* "(одружитися) поєднатися" < стп. zjednoczyć się (напр.: "Тоє сѧ ѡписγєтъ в книзѣ Рγθа з Воѡзо(м) з'єднючивши, а прє(з) внγчата свои зродила Давида ц҃рѧ" [Книга глаголємаѧ XVII ст., 63 зв.]); для номінації поняття "парування, одруження" в українських пам'ятках кін. XVI – XVII ст. фіксується ще один полонізм *злученє* < стп. złączenie (напр.: "Съвокγплєнїє, смѣшєнїє: Брачны(и) съюзъ, злγчє(н)є малжє(н)скоє, албо звѧзо(к) малженскій кγ сполномγ животγ" " [Беринда 1961, 167]; "Что єсть бракъ, албо малженство … Малженство єстъ тайна пре(з) которγю мужскагѡ полγ и женскагѡ стаєтсѧ за благословеніємъ ц҃рковнымъ злγчє(н)є" [Ѳ тайнах 1642, 17]); *змамениє* "(зваблення, знадження, зведення) спокушення" < стп. zmamienie (напр.: "Которыи рѣчи его в залецанию чинение на змамение девицы, коротко ти припомену" [Краткословны 1959, 164]) (> *змаменьє* "(облуда, омана, одурення) спокушення" < стп. zmamienie [ІСУМ,

12, 47]; > *змамити* "звабити, спокусити, знадити" < стп. zmamić [ІСУМ, 12, 47–48]; > *измамити* "т.с." < стп. zmamić [ІСУМ, 13, 66]); *кавалеръ* "(поклонник, залицяльник) кавалер" < стп. kawaler < іт. cavalliere (напр.: "Лечь не дбае про чесноты На що модлы ей офѣры? Абы були кавалеры!" [ІСУМ, 14, 4]); *ґамрацкий* "кокетливий" < стп. gamracki [ІСУМ, 7, 125–126].

"Повно відбита лексика, що характеризує сум, жаль, тугу, сумнів, вагання, сором та ін. Вона здебільшого належить до основного словникового фонду, засвоєного і новою літературною мовою: жаль бы ся того (АЮЗР, 1538, 1, 95); А иншиє люди Галичанскиє … журяться (Т., 1562, 944); плакали и жаловали єго (ЄНег., 1581, 85); мєшькала в смоу(т)коу (УЄ Трост., XVI, 81); жродло сле(з) (Лік., 1607, 2); буде(т) печа(л) и ско(р)бъ и фрасуно(к) мѣти (К.З., к. XVII, 39) (полонізм *фрасуно(к)* виявився історично неперспективним запозиченням, хоч у розгляданий період вживався досить широко, пор. п. frasunek – Бул., 340); не чи(н) ср(д)цу туги (Дзюб., до 1729, 93 зв.); нещасливий (93); журбонка (Т., XVIII, 944). Діалектно обмежений характер уживання мали слова *бановати* "тужити, шкодувати", *бановaнье* "сум", засвідчені лише рукописами з території закарпатських говорів (Т., с. XVIII, 55–56)" [Історія 1983, 293]. До питомої лексики цього понятійного поля належать також слова: *желѣнь* "сум, скорбота, туга" (напр.: "Жєлѣдба: Жалоба, жєлѣнь // печалованьє, фрасованьє" [Беринда 1961, 36–37]); *затревоженьє* "(неспокій) тривога" та похідні *затрвожѣнєсѧ* "(стан збентеження, неспокою, тривоги, переляку) стривоженість"; *затрвожный* "(переляканий, занепокоєний) стривожений" [ІСУМ, 11, 4]; *здыханѧ* "сум, журба, печаль, співчуття" [ІСУМ, 11, 210]; *колебанє* "сумнів, вагання" [ІСУМ, 14, 173]; *клопотанє* "клопіт, журба" [ІСУМ, 14, 123]; *клопотъ* "клопіт, неспокій, хвилювання, турбота" [ІСУМ, 14, 124] та ін. Аналізоване понятійне поле збагачене запозиченою лексикою, зокрема, від полонізму frasunek був утворений і перейнятий українською мовою цілий ряд похідних: *зафрасованє* "неспокій, смуток, клопіт, турбота" < стп. zafrasowanie, *зафрасований* "потривожений, потурбований" < стп. zafrasowany, *зафрасовати/ся* "засмутити/ся, зажурити/ся, опечалити/ся" < стп. zafrasować /się [ІСУМ, 11, 20]; *звонтпити* "засумніватися, взяти під сумнів" < стп. zwątpić та похідний прикметник *звонтплєний* "зневірений" < стп. zwątpiony [ІСУМ, 11, 123–124]; *затроскати* "(навіяти кому-небудь смуток) зажурити" < стп. zatroskać [ІСУМ, 11, 8]; *запаланїє* "(від сорому) почервоніти" < стп. zapalanie [ІСУМ, 10, 125]; *вонтпенє* "сумнів, вагання" < стп. wątpienie (напр.: "Сомнѣнїє: Вон(т)пєньє, вонтпливо(ст)" [Беринда 1961, 119]) та похідні *вонтпити* "мати сумнів, сумніватися" < стп. wątpić, *вонтпливе* "непевно, з сумнівом" < стп. wątpliwie, *вонтъпливость* "сумнів, вагання" < стп. wątpliwość, *вотпливо* "сумнівно" < стп. wątpliwo [ІСУМ, 4, 225–226, 250].

Великою кількістю лексем представлене понятійне поле "гнів, лють, насильство, немилосердність, ненависть". Серед них "… переважають лексеми питомого фонду. Почасти вони вживалися і в XIV–XV ст., хоч і не завжди в прямих значеннях. Це слова: *гнѣвъ, лютый, суровый, ненависть* і под. та похідні він них, напр.: "… для чого жъ бы(м) сѧ на тебе гнѣвала (Розм., XVI, 20 зв.); то слова дикого якого мужа,

сурового і нелюдского (Пал. 1621, 1090); зненавидѣти (798); гнѣвъ … шаленство … ярость (Бер. Лекс., 1627, 26)" [Історія 1983, 293–294].

Цей ряд можна продовжити: *зазлемѣньє* "докір, гнів, обурення" [ІСУМ, 10, 38]; *баканє* "лаяння, лихослів'я" (> бакати "лаятися, лихословити") [ІСУМ, 2, 12], *здѣванѧ* "(заподіяння мук, страждання кому-небудь) знущання, наруга" [ІСУМ, 11, 210], *змученьє* "катування, тортури, мучення" (> *змучити* "(піддати тортурам, катуванню) змучити") [ІСУМ, 12, 67]; *зобиженъ* "зобижений, зобиджений, ображений, скривджений" [ІСУМ, 12, 132]; *зненавидѣти* "т.с." [ІСУМ, 12, 113]; *зшарпанє* "знущання, поневіряння" (> *зшарпати* "порвати, подерти, знущатися, поневіряти") [ІСУМ, 12, 208]; *истыся* "(сваритися один з одним) гризтися" [ІСУМ, 13, 215]; *звукъ* "крик, галас" [ІСУМ, 11, 124–125]. Зауважимо, що для номінування останнього поняття у пам'ятках вживалися запозичені лексеми: *галасъ* "(галас, крик, гамір) колотнеча, веремія, (напорозуміння) сварка, суперечка" < стп. hałas (напр.: " … ѡколо хворо(с)тγ ста(л)сє крикъ галас" [ІСУМ, 6, 184]); *ґвалтъ* "крик, галас, шум, сполох, тривога, насильство, згвалтування, збезчещення" < стп. gwałt < свн. gewalt (напр.: "… неяки(с) ры(ж)ко(в)ски(и) … тя(л) в головγ шко(д)ливє Пана хлєбо(в)ского которы сє хотє(л) боронити … але кгва(л)тъ тγмγлтъ велики(и) стрє(л)ба гγстая нє допγстила" [ІСУМ, 7, 132]); *ґолкъ* "галас, гамір" < стп. zgiełk (напр.: "тотъ отецъ Никифоръ Азаръ Протасый, сей якобы первоседальникъ по патриарсе, пыталъ, што то за кголкъ" [Кулиш 1877, 70]; пор.: *зґелкъ* "гул, галас, гомін, гамір, гармидер" < стп. zgiełk (напр.: "Молва или мълва: Розрγхъ, гомонъ, гукъ, ѡ(т) мовы людзкои, ѡкрикъ, тръвога, или крикъ, звада, бγрда, тγрнѣѧ, фасо(л), замѣша(н)є, зґелкъ" [Беринда 1961, 65])); *заволаньє* "крик, заклик" < стп. zawołanie [ІСУМ, 9, 234]. Для номінації поняття "чвари" в межах аналізованого понятійного поля вживалися запозичення: *бурда* "заворушення, заколот, чвари, розбрат, бунт" < стп., стч. burda < свн. buhurt (напр.: "Замешанъя и буръды … были причиною, ижъ // не мало людей невынъныхъ побито, поранено" [ІСУМ, 3, 97]); *вархолъ* "сварка, незгода, суперечка" < стп. warchoł (напр.: " … абы по смерти моей межи детками и покревъными моими, якого вархолу не было" [Памятники 1898, 82]); *взвазненъє* "чвари, ненависть, розбрат" < стп. wzwaśnienie (напр.: "єсли тыи причины, которыи ты в листє своєм нам припоминаєшъ, нелюбость и взвазнєньє γ панов рад … пєрвших тобє чинивало, того нє бачим, абы Твоєй Милости потрєб была до нас писати" [Archiwum 1890, 320]); зауважимо, що цією ж пам'яткою фіксується й інший фонетичний варіант цієї лексеми: *звазнєнє* "незгода, неприязнь, розбрат" < стп. zwaśnenie [там таки, 280] та похідне дієслово *звазнитися* "(по-ворожому ставитися до кого-небудь) зненавидіти, посваритися" < стп. zwaśnić się (напр.: "И вы … за то на нихъ сѧ звасниви и ѡтповєди и похвалки ни нихъ чинитє" [там таки, 157]); *замѣшанє* "незгода, неспокій, колотнеча, сум'яття" (й фонетичний варіант – замѣшаниє "т.с.") < стп. zamieszanie (напр.: "… и мовили алє нє въ празникъ, жєбы замѣшанѧ мєжи людми нє было" [Пересопницьке 1556–1561, 183]); *замѣшаный* "неспокійний, тривожний" < стп. zamieszany (напр.: "Єдна(к) жє в ты(х) замишани(х) часѣ(х) що мо(г)ло бити посилаємо на роботγ до цръквє свєто(и)" [Документи 1601,

362,1]); похідні утворення на україномовному грунті: *замѣшати* "занепокоїти, стривожити, злякати"; *замѣшатися* "(про неспокій, сум'яття в суспільстві) стати безладним, неспокійним" [ІСУМ, 10, 114]; *згромити* "вилаяти, висварити" < стп. zgromić [ІСУМ, 11, 174]; *заводъ* "незгода, чвари, непорозуміння, розчарування" < стп. zawod (напр.: "што бы то на небожчику за знаки были и от кого бы, – звлаща же ни з ким в неприязни а ни в жадным заводе небожчик не жив, – а з таковым окрутным … замордованъемъ брат нашъ небожчик … с того света зшол?" [ІСУМ, 9, 232]); *заторгненє* "сутичка, сварка, зачіпка" < стп. zatargnienie (> *заторгнутися* "(вступити із кимось у небажані стосунки), зачепитися, счепитися" < стп. zatargnać się; > *заторъжька* "суперечка, сварка, зачіпка") [ІСУМ, 10, 253–254].

У межах аналізованого понятійного поля окреслюється група лексики, яка номінує поняття "злість, злоба, лють, гнів, злий намір" і представлена в українських пам'ятках кін. XVI – XVII ст. різних жанрів. Більшість лексем – це запозичення із польської мови: *зѣдлось* "злість, злоба, лють" < стп. zjadłość (> *зѣдлый* "в'їдливий, злісний, з'їдливий" < стп. zjadły); *кнованє* "замір, злий намір" < стп. knowanie; *злосливе* "злостиво" < стп. złośliwie (> *злосливый* "(про людину сповнену злості, ворожості) злостивий, злий"; > *злосливо* "злостиво"); *засрожитися* "розсердитися" < стп. zasrożyć się; *зафрасоватися* "розгніватися, розсердитися" < стп. zafrasować się; *заянтренє* "роз'ятрення" < стп. zajątrzenie (> заятренєсе "гнів, лють, ненависть"; > *заятреный* "(сповнений гніву, люті, ненависті; сильно роздратований) роз'ятрений"); *збестивити* "розлютити, розсердити" < стп. zbestwić (> збествитися "здичіти, показитися" < стп. zbestwić się); *жолудкованьє* "гнів, роздратування" < стп. żołądkowanie; *драпѣжный* "лютий, жорстокий, жадібний" < стп. drapieżny; анѣмушно "гнівно, зухвало" < *анѣмушъ* "характер, вдача, душа" < стп. animusz < лат. animus; *базилишокъ* "злобна (злісна) людина" < стп. bazyliszek. Чимало слів, зафіксованих українськими пам'ятками досліджуваного періоду, вживалися для номінації поняття "насильство, мука". Зауважимо, що іноді важко провести чітку межу між тематичними групами лексики; зокрема семантика деяких запозичень, які номінують вищезгадане поняття, дозволяє їх віднести до юридичної термінології, зокрема до лексико-семантичної групи, яка номінує різні типи злочинів: *гаталомъ* "гвалт, насильство" < уг. hatalom (напр.: "И по тумъ каравъ Господь Ѣгъ нарудъ увесь Веніаминувъ дѣля гаталму жоны едного попа" [Поучения 1914, 222]); *ґвалтъ* "згвалтування, збезчещення, насильство" < стп. gwałt < свн. gewalt (напр.: "…єстли бы хто дє(в)ку або учтивую нєвєсту… ѹси(л)ство(м) згва(л)ти(л), а … людє бы прибє(г)ли … а ѡна бы пєрє(д) ними знаки кгва(л)ту ѡказала … тогды таковы(и) має(т) быти кара(н) го(р)ломъ" [Артикули 1566, 89 зв.]) Синонімом до лексеми ґвалтъ виступає полонізм *ґвалтованьє* "гвалтування, безчещення" < стп. gwałtowanie (напр.: "… уткнулъ єсми чотыри позвы кгродские … одинъ позовъ до шкрутынѣи стороны кгвалтованя дѣвки Палажки" [ІСУМ, 7, 127], а також *зґвалченє* < стп. zgwałcenie [ІСУМ, 11, 178]). Іменник *ґвалтъ* у пам'ятках вживається у сполуці з дієсловом *учинити (починити) кгвалтъ* на позначення поняття "згвалтувати, погвалтувати (кого)" (напр.: " … а жону его Аннушку один з тыхъ служебников порвалъ

ее еежъ платомъ за шию и умъкнул у лесок и там дей срамотный кгвалт по своей воли еи учинил и, зкгвалтовавши дей ее, всю облупил" [ІСУМ, 7, 132]). Для номінації цього ж поняття вживалися запозичені дієслівні форми: *ґвалтовати* "чинити насильство (над ким)"; *ґвалтувати* "безчестити" < стп. gwałtować; ґвалтити "т.с." < стп. gwalcić [ІСУМ, 7, 127–128]; а також *зґвалтити* "згвалтувати, збезчестити, знеславити" < стп. zgwałcić (> згвалтовати "т.с.") [ІСУМ, 11, 177–178].

Пам'ятки засвідчують також запозичення похідних утворень: *ґвалтовнє* "насильно, силоміць, по-розбійницьки, гвалтом" < стп. gwałtownie; ґвалтовникъ "гвалтівник" < стп. gwałtownik; ґвалтовность "насильство" < стп. gwałtowność; *ґвалтовный* "насильний, насильницький, негідний, безсоромний, непристойний" < стп. gwałtowny [ІСУМ, 7, 128].

Для номінації поняття "насильство, мука" в українській мові досліджуваного періоду вживалося ще одне запозичення: *змордованє* "(мука, катування, побиття) мордування" < стп. zmordowanie (напр.: "…я с того тяжького болю с того света зыйти мушу от змордованя мужа своего" [АрхЮЗР, 8/ІІІ, с. 36] або "та(м) жє мнє во(з)ному, напє(р)вє(и) ѡказалъ па(н) Мих(и)ло Си(н)гає(в)ски(и) зби(т)є и змо(р)дова(н)є своє" [ДМВН, 63; 1605 р.]) та похідні від нього: *змордовати* "(скатувати, збити) змордувати" < стп. zmordować (> *змордований* "(скатований, збитий) змордований") [ІСУМ, 12, 61–62]. Синонімом до лексеми *змордовати* виступає запозичення із польської мови, зафіксоване українськими пам'ятками кін. XVI – XVII ст. – *катовати* "катувати" < стп. katować [ІСУМ, 14, 62]. Особи, які пережили катування, мордування, гвалтування, зіштовхнулися із людською жорстокістю, зазнали страждань і мук, викликали співчуття у співгромадян. Пам'ятки писемності, особливо ділові, рясніють запозиченими лексемами, які номінують поняття "мука, насильство, страждання". До вищезгаданих необхідно додати: *долѣганє* "страждання, терпіння, мука" < стп. doleganie; *долегливость* "кривда, прикрість, клопіт" < стп. dolegliwość; *долеглость* "т.с." < стп. doleglość (> *долегливый* "(пов'язаний із клопотами, турботами) клопітний" < стп. doległy; > *долегати* "турбувати, непокоїти" < стп. dolegać) [ІСУМ, 8, 107]; *доразливе* "образливо" < стп. dorażliwie (напр.: "… яко доразливє и γщипливє в то(м) писаню мови(т)…" [Книжка Иоана 1959, 41]); *виоленция* "насильство, жорстокість" < стп. wiolecja < лат. violentio [ІСУМ, 4, 70]. Будь-яка кривда викликає зворотню реакцію людської психіки – бажання відплатити, помститися, покарати кривдника, розбійника і т.д. Ці порухи людської душі знайшли словесне обрамлення у запозичених лексемах, що фіксуються пам'ятками української писемності кін. XVI – XVII ст.: *земста* – номінує поняття "помста" і є безпосереднім запозиченням із польської мови (zemsta): "Кгдыбы не збытняя доброть, закрочила: И справедливой земстѣ, не допустила" [Вірші 1630, 162]. Зауважимо, що вживався ще один полонізм – синонім для номінації цього ж поняття: *земщенє* (zemszszenie): "Якъ далєко болѣй Отєцъ нб(с)ный оучинитъ по(м)стγ волаючимъ до сєбє д҃нь и ночъ, И придалъ мовѧчи: Заправды повѣдаю ва(м) врихлє зємщєнє ихъ оучини(т)" [ІСУМ, 11, 230–231]. Пам'ятки фіксують також дієслово-дериват польського походження для номінації поняття "помститися" – *земститися* (zemścić się) [ІСУМ, 11, 230], а також полонізм латинського по-

ходження *ветовати*, одне зі значень якого є "мстити, віддячувати, відплачувати" < стп. wetować < лат. vetare [ІСУМ, 4, 5].

Досить розгалуженою стає у XVI – XVII ст. група лексики, яка презентує понятійне поле "ганьба, зневага, пиха, невихованість, нечемність, моральне падіння і т.д." Зокрема, на позначення поняття "ганьба, безчестя, розпуста, зневага, зганьблення, знеславлення" вживалися як питомі лексеми (*безчестиє, хула, соромъ, зсоромоченє, зазоръ, зазора*), так і запозичені (*зелженє* "знеславлення, збезчещення, зганьблення" < стп. zelżenie: "досаж(д)єніє, зє(л)жєньє, сромочєнє" [Зизаній 1964, 43]; похідний дериват із тотожним значенням *зелживость* < стп. zelżywość: "… священник Луцкий … от пана Станислава Кграевского, жаль кривду и зелъживость немалую быти менитъ" [ІСУМ, 11, 221]); *здеспектованє* "образа, ганьба, кривда" < стп. zdespektowanie: "… архимандрыт Дорогобузъский … протестовалсе соленитер на помененого пана Соколовского о здеспектованє свое …" [ІСУМ, 11, 190]; *деспектъ* "зневага, образа, ганьба, кривда" < стп. despekt < лат. despectus (ця лексема була поширеною у пам'ятках різних жанрів [УП, 191; ЛРК, 217; ТУВН, 359; ДМВН, 201; АЖМУ, 51 і т.д.]); *змазанє* "(зганьблення) заплямування" < стп. zmazanie < *змаза* "(вияв морально-духовного падіння) пляма; (негативна риса) вада, недолік; зганьблення, заплямування, очорнення" < стп. zmaza: "… доброе славы змаза поровняется у людей бачныхъ зо стратою здоровья" [Археографический 1867, 118]; *зневага* "(відсутність поваги, шанобливості) зневага; (ігнорування, нехтування) зневага; (приниження гідності) зневага" < *вага* "важливість" – "запозичено із давньоверхньонімецької мови, можлвио, через польську; двн. waga "ваги", нвн. Wage (Waage) "т.с." пов'язане з нвн. wägen "зважувати", wiegen "зважувати, важити", Wagen "віз, екіпаж, вагон", Weg "дорога", англ. weight "вага", wain "віз", двн. дангл. wegan "рухати, нести, важити" споріднене з лат. vehi "їхати", дінд. váhati "їде, везе"; … припущення (Абаев. Этимология, 1966. – с.258) про те, що слово vaga в слов'янських мовах є здавна успадкованим з індоєвропейської прамови, недостатньо обгрунтоване" [ЕСУМ, 1, 317–318]; похідний дериват *зневаження* "(приниження гідності) зневажання; (ображання, поганьблення) т.с.; (погорда, гординя) зневажання, зневага; (ігнорування, нехтування) т.с.; (осквернення) т.с.": "безчестіє, знєважє(н)є, зєлживо(ст), посоромолєньє, або соромота" [Беринда 1961, 32], а також *изневага* "(відсутність поваги, шанобливості) зневага" [ІСУМ, 13, 71]; *ганьба* "ганьба, зневага, сором" < стп. hańba < стч. hanba [Sławski 1952, 401–402]: "Хγла: Блюзнѣрство, ганба" [Беринда 1961, 145]; *блюзненє* "(зневажання чого-небудь святого, високого) блюзнірство", *блюзнѣрство* "блюзнірство" < пол. bluznić < чес. blonzniti [Історія 1983, 295] є близьким за значенням до *плюгавостъ* < пол. plugawy "брудний" < чес. plonhat "волочити грязюкою" [Holub 1952, 378]; *дизгонор* "зневага, образа" < стп. dyzhonor, dysnohor < лат. dishonor [ІСУМ, 8, 16]; *безецность* "безчестя, безслав'я, розпуста" < стп. bezecność: "Нечестїє: Незбожно(ст), бе(з)честїє, нєпобожно(ст), нєцнота, бєзецно(ст), закамєнѣлость сєрдца" [Беринда 1961, 77]. На позначення понять,які номінують негативні вчинки людей, зокрема "зганьбити, знеславити, зневажити", вживалися лексеми, зафіксовані пам'ятками та відображені лексико-

графічними джерелами: питомі (*зблузнити* [ІСУМ, 11, 69], *зсоромити* [ІСУМ, 12, 195], *изгордѣти* [ІСУМ, 13, 56]) та запозичені (*зелжити* < стп. zelżyć [ІСУМ, 11, 222], *зесромотити* < стп. zesromcić [ІСУМ, 11, 236], *зконътемновати* < стп. skondemnować [ТУВН, 324], *безецнити* < стп. bezecnić [Копистенський 1878, 734–735], *зневажати* [ІСУМ, 12, 108–109], *зневажити* [ІСУМ, 12, 110]). У межах аналізованого понятійного поля є ряд лексем, які номінують "виконавців" ганебних вчинків: *згоршитель* "(той, що виявляє зневагу, презирство) зневажник" ("… згоршитель братїи своєи и брγхγ своємγ оуго(д)никъ" [ІСУМ, 11, 166]), *зневажачъ* ("… и зневажа(ч) листу нашого …" [ІСУМ, 12, 109]) = *зневажца* "зневажник" < стп. znieważca ("Теперъ южъ той привѣлей подъ лавою, въ зневазѣ …" [ІСУМ, 12, 111]), *блюзнѣрца* = *блюзнѣръ* "блюзнір" < стп. bluznierca [ІСУМ, 2, 127] (порівняймо питоме *згордитель* "зневажник": "… ты заповѣдал єси тѣмъ згордителюмъ твωимъ, абы твою волю творили" [ІСУМ, 11, 165]). Українські пам'ятки досліджуваного періоду фіксують лексеми на позначення ознаки "зневажливий, ганебний, знеславлений", серед яких є питомі (*зсоромлений, згорженный, зазорливый*), які вживалися паралельно із запозиченими (*згоршителный* "зневажливий" < згоршитель "зневажник" < стп. zgorszyciel [ІСУМ, 11, 166], *зелживый* "образливий, зневажливий" < стп. zelżywy: "… якъ злочинцγ єгω спотваривши, на крестнγю, срамотнγю, зєлживγю и проклѧтγю смєрть ωсγжаютъ єгω" [ІСУМ, 11, 222], *безецный* "ганебний, підлий, безчесний, розпусний" < стп. bezecny [ІСУМ, 2, 41], *ганебный* "(який викликає ганьбу, осуд) ганебний": " … учинивши таковы(и) злы(и) кганєбны(и) учинокъ … утєкли" [АЖМУ, 51], *зеспечоный* "споганений" < стп. zeszpeczony: "Красота сѧ напра(в)лѧє(т) зєспєчонаѧ прє(з) грѣ(х)" [ІСУМ, 11, 236]). У досліжуваний період широко вживалися запозичення на позначення поняття "наклеп, брехня, облуда" (*кламство* "брехня, облуда" < стп. kłamstwo, *кламанѧ* "брехливість" < стп. kłamanie [ІСУМ, 14, 106–107]), *потваръ* "наклеп" < стп. potwarz [МСТ, 2, 190–191], *змышлѧньє* "притворство, лицемірство, брехня" < стп. zmyślanie [ІСУМ, 12, 71], *бенкартъ* "неправда, вигадка, брехня" < стп. bękart < нвн. Bankert, Bankart (напр.: "Блѧд: Бенкар(т), ло(ж), марнаѧ мова … баснь, вымысли" [Беринда 1961, 11]), *гипокрызыя* "лицемірство, облуда, фальш" < гр. ὑποκριτής [ІСУМ, 6, 211], *фалшъ* "брехня" < стп. fałsz [МСТ, 2, 452], *ошуканє* "обман, брехня" < стп. oszukanie [МСТ, 2, 78], *облуда* "лицемірство, лукавство, притворство, брехня" = *облудность* "т.с." < стп. obludność [МСТ, 2, 11–12]. Зауважимо, що ці запозичення вживалися одночасно із питомими лексемами: *баламутство* = *баламутня* "брехня, ошуканство, баламутство" [ІСУМ, 2, 13], *бреханє* "брехання, брехня, гавкання" [ІСУМ, 3, 70], *клевета* "обмова, наклеп" [ІСУМ, 14, 114].

На позначення осіб, які зводили наклеп, брехали, обманювали, вживалися лексеми:

- питомі: (*баламутъ* [ІСУМ, 2, 13], *брехунъ, брехачъ* [МСТ, 1, 68], *испытница* "огудниця, обмовниця" [ІСУМ, 13, 198]; *лицемѣрникъ* "лицемір" [МСТ, 1, 399]);
- запозичені (*лгаръ* "брехун" < стп. łgarz [МСТ, 1, 405], *безецникъ* "безчесна людина, негідник, ропусник" < стп. bezecnik [ІСУМ, 2, 41], *безецниця* "безчесна

жінка" [Історія 1983, 295], *кламца* "брехун, ошуканець, обманщик" < стп. kłamca [ІСУМ, 14, 107–108], *обмовца* "наклепник" < стп. obmowca [МСТ, 2, 13], *змышлѧчъ* "брехун, вигадник, лицемір" < стп. zmyślacz (напр.: "Притворитель: Притворникъ, лицемѣрни(к), злодѣи, змышлѧ(ч)" [Беринда 1961, 100]), *облудникъ* "лицемір, брехун" < стп. obłudnik [МСТ, 2, 11], *ошукачъ* "обманщик" (< ошуканє < стп. oszukanie) [МСТ, 2, 78], *фалшеръ* "обманщик, фальшувальник" < стп. fałszerz [МСТ, 2, 452], *звадца* "наклепник" < стп. zwadca [Беринда 1961, 53]).

У писемних пам'ятках та лексикографічних джерелах представлені також лексеми-деривати, які номінують аморальні дії по відношенню до інших осіб і позначають поняття "брехати, зводити наклеп, обдурювати, обманювати, фальшувати і т.д.":

- питомі (*баламутити* "(обдурювати, збивати з пантелику, крутити) баламутити", *брехати* "брехати, зводити наклепи, говорити неправду, обманювати", *клеветати* "обмовляти, наговорювати");
- запозичені (*влудити* "ввести в оману, облудно вмовити, обдурити" < стп. włudzić [ІСУМ, 4, 113], *змышляти* "чинити, облудно, лицемірити, брехати" < стп. zmyślać [ІСУМ, 12, 70–71], *омилити* "обманути, ввести в оману" < стп. omylić або *омиляти* "т.с." < стп. omylać (> *омилятися* "обманутися, помилитися" < стп. omylić się) [МСТ, 2, 43], *ошуковати* "обманювати" < стп. oszukiwać [МСТ, 2, 79], *кламати* "брехати, обдурювати, обманювати" < стп. kłamać [ІСУМ, 14, 106], *обносити* "видумувати, зводити наклеп, брехати" < стп. obnosić (напр.: "Креуза отступникъ небылицу обноситъ" [Копистенский 1878, 589]), *вылгати* "(переконати брехнею) вибрехати" < стп. wyłgać [ІСУМ, 5, 200], *лгати* "брехати" < стп. łgać [МСТ, 1, 399], *лудити* "зваблювати, обманювати" < стп. łudzić (напр.: "Лудити свѣтомъ" [Апокрисис 1882, 1150])).

Утворені від поданих лексем прикметникові та прислівникові деривативи часто зустрічаються в пам'ятках української писемності кін. XVI – XVII ст., зокрема *кламливе* "брехливо, неправдиво, фальшиво" < стп. kłamliwie (напр.: "… на святого Фотіа клевечутъ и кламливе въ томъ схизму задаютъ ему!" [Копистенський 1878, 736–737]), *гамѣшно* "фальшиво, неправдиво" < мад. hamis (напр.: "имаеме другую науку тогожъ десятеро Божого приказаня, што бесме ся не божили гамѣшно именемъ Божіимъ противъ ближнему нашему" [ІСУМ, 6, 188]), *кламный* "несправжній, оманливий, брехливий, фальшивий" < стп. kłamny, *кламливый* "брехливий, неправдивий, фальшивий" < стп. kłamliwy [ІСУМ, 14, 107], *здорожный* "нечесний, гідний осуду, злий, грішний, неморальний" < стп. zdorożny [ІСУМ, 11, 201], *гипокритський* "лицемірний, облудний, фальшивий" < гр. ὑποκριτικός [ІСУМ, 6, 211], *облудный* "лицемірний, притворний, брехливий, лукавий" < стп. obłudny [МСТ, 2, 12] (> *облудно* "лицемірно, брехливо"), *фалшиве* "брехливо, неправдиво" < стп. fałszywie (напр.: "Пророки фалшиве пророковали" [МСТ, 2, 452]), *фалшивый* "неправдивий, брехливий, фальшивий" < стп. fałszywy (напр.: "Доводъ его фалшивый" [Копистенський 1878, 553]).

Значення "гордість, пиха, чванство" передавалися питомими словами *гордостъ* "(надмірно висока думка про себе і зневага до інших; пихатість) гордість гордовитість" (*в гордость впасти* – стати гордим, пихатим) [ІСУМ, 7, 23–24], *згорда* "погорда, презирство" [ІСУМ, 11, 165], *кичениє* "пиха, зарозумілість, гординя" (напр.: "Помпа: Ки-

ченїє, гордѣньєсѧ" [Беридна 1961, 87]; "Прєвъзношєнїє: Киченїє, надγтость, пыха" [там таки, 92]), а також запозиченнями *вынеслость* "гордовитість, пиха" < стп. wyniosłość (напр.: "Зевнутръ церкви будучому порожныи вынеслости слова не помогутъ" [Копистенський 1878, 475]), *взгарда* "презирство, зневага, погорда; пихатість, гординя" < стп. wzgarda [ІСУМ, 4, 16]. Широко представлені похідні як від питомих, так і запозичених лексем у писемних пам'ятках кін. XVI – XVII ст., зокрема: *кичливый, гордосердый, кичитися, кичитися до неба, згордѣти, здыматися, вынеслый* < стп. wyniosły, *взгаржоный* < *взгаржати* < стп. wzgardzać, *взгардити* < стп. wzgardzić, *пышнитися* < стп. pysznić się, *пышно* < стп. pysznie, *пышный* < стп. pyszny. До аналізованого понятійного поля належать також лексеми на позначення поняття "зухвалість", зокрема питома *зухвалость* та похідні від неї деривати *зухвалець, зухвалъца, зухвальство, зухвалый, зуфало* [ІСУМ, 12, 206–207], а також запозичена *безпеченство* = *безпечностъ* "зухвалість, сваволя" < стп. bezpieczeństwo [ІСУМ, 2, 50–52].

Розгалуженим є ряд лексем, що номінують поняття "нечутливість, бездушність, заздрість, підступність, байдужість, хитрість, зрада". Серед питомих слід виділити лексеми *затвердѣлость* "нечутливість, бездушність, черствість" (> *затвердѣлый* "(нечутливий, бездушний, черствий) затверділий; запеклий, затятий; упертий"), *израдити* (цсл.) "(вчинити по-зрадницькому, підступно) зрадити" (> *изражати* "зраджувати"), *изъдавця* "зрадник", *завидовати* "заздрити" (> *завидость* "заздрість", > *зависникъ* "заздрісник"), *зазросливый* (> *зазростивый, зазростный*) "заздрісний", *инохода* "хитрість, підступність", *зрада* "(віроломство, зрадництво, підступ) зрада" (> *зрадливый* "віроломний, підступний, зрадливий"). Із цим семантичним наповненням пам'ятки української писемності фіксують чимало запозичень та похідних від них:

здрада "(віроломство, зрадництво, підступ) зрада" < стп. zdrada (напр.: "Кламства, фалшγ, здрады, по(д)стγпкγ, потвары, … нєнависти отинюдъ нє зналъ" [ІСУМ, 11, 203]). Слід вказати і на деривативні утворення: *здрадецке* "зрадливо, підступно, по-зрадницьки" < стп. zdradzieckie [ІСУМ, 11, 204], *здрадецкий* "зрадницький" < стп. zdradziecki [там таки], *здрадецко* "зрадливо, віроломно" стп. zdradziecko [Єνχологіωн 1646, 942]), *здрадецтво* "(поведінка, вчинки зрадника) зрадництво, зрада" < стп. zdradziectwo [там таки, 937], *здрадзатъ* "(діяти по-зрадницькому, підступно, віроломно стосовно кого-небудь) зраджувати" < стп. zdradzać [Жизнь 1848, 186], *здрадливе* "підступно, зрадливо" < стп. zdradliwie [АЖМУ, 117–118], *здрадливость* "зрадливість" < стп. zdradliwość [Слово 1642, 267 зв.], *здрадливый* "(здатний на зраду, підступ, віроломний вчинок) зрадливий" (напр.: "Czy lichij lude O Boże myłostywy Kolisz by sia tot trapył czołowik zdradliwy Sczo mi takoie ryczy os Pane nabroil" [Інтермедії 1900, 20]), *здрадца* "(той, хто діє підступно, віроломно) зрадник" < стп. zdradźca, zdrajca [Кулиш 1877, 67] (пор. фонетичні варіанти *зрадецкій, зрадецко, зрадецтво, зрадитися, зрадливе, зрадливый, зрадца, зрайца* [МСТ, 1, 338–339]);

кновати "снувати заміри, замишляти зло" < стп. knować (напр.: "… и γпри(и)мє нехо(т) и нєласку ω славє моє(и) кновати рачи(ш)" [Документи]), > кноватисѧ "підступно замишлятися, замірятися" < стп. knować się [ІСУМ, 14, 43] > *кнути* "т.с." < стп. knuć [ІСУМ, 14, 144];

въбредити "зробити пакість, підступність" < стп. bredzić [ІСУМ, 5, 93];

выкрутацтво "(вдавання до хитрощів) виверткість; (нечесне поводження), крутійство, перекручення" < стп. wykrętactwo [Питання 1882, 77] > *выкрутацкий, выкрутарскій* "вивертливий, підступний" < стп. wykrętarski [ІСУМ, 5, 195];

вылужати "(добувати що-небудь хитрощами) виманювати" < стп. wyłudzać [Лист 1903, 1023];

вымахлевати "виманити, вициганити" < стп. wymachlować [ІСУМ, 5, 211];

выпотварѧти "(набувати нечесним способом) гендлювати" < стп. wypotwarzać [Пересопницьке 1556–1561, 304];

ганебне "(безчесно) ганебно" < стп. haniebnie [ДМВН, 140] (> *ганебний* [АЖМУ, 51]);

дотклывый "дошкульний, образливий, неприємний" < стп. dotkliwy [ДМВН, 204];

засадзка "(злий задум проти кого-небудь) підступ, замір" < стп. zasadzka (напр.: "Кознь: Скритоє а зрадливоє ѡшγканьє, хитрость, зрада, засадзка" [Беринда 1961, 54]);

затрентвѣнє "(стан байдужості, відсутності співчуття) заціпеніння, закам'янілість" < стп. zatrętwienie [там таки, 138–139];

згоршенє "(поганий вчинок, моральний розклад) зіпсутість, деморалізація; (погіршення стосунків) розбрат, незгода" < стп. zgorszenie [там таки, 10] (> *згоршеніє, згоршителный, згоршитель* < стп. zgorszyciel, *згоршити*, *згоршитисѧ* [ІСУМ, 11, 166]);

израдити "(вчинити по-зрадницькому, підступно) зрадити" < сцл. израдити [ІСУМ, 13, 79];

выдавца "зрадник, запроданець" < стп. wydawca (напр.: "Прєдатель: Зра(д)ца, выдавца" [Беринда 1962, 92]);

выхелзненый "розгнузданий, розбещений, нестримний" < стп. wychełzniony [Копистенський 1878, 917];

закалъ "негідний вчинок" < стп. zakał [ІСУМ, 10, 50];

збрыдливость "бридливість" < стп. zbrzydliwość [ІСУМ, 11, 79];

збытечный "нестримний, свавільний" < стп. zbyteczny [ІСУМ, 11, 85–86];

образа "образа" < стп. obraza (> *ображеньє* < стп. obrażenie, > *образити* < стп. obrazyć, > *образливе* < стп. obrazliwie, > *образливый* < стп. obrazliwy) [МСТ, 2, 18];

обрыдливость "мерзенність, бридкість" < стп. obrzydliwość (> *обрыдлый*) [МСТ, 2, 20];

окрутность "жорстокість, тиранство, нелюдськість" < стп. okrutność (> *окрутный* < okrutny, > *окрутница* < стп. okrutnyca, > *окрутникъ* < стп. okrutnik, > *окрутенство* < стп. okrucieństwo, > *окрутне* < стп. okrutnie) [МСТ, 2, 40];

нечуйный "нечутливий, черствий" < стп. nieczujny [Апокрисис 1882, 1064 зв.];

никчемность "підлість, ницість" < стп. nikczemność (> *никчемный* "підлий, ний" < стп. nikczemny) [МСТ, 1, 508];

нуждникъ "негідник" < стп. niędznik [МСТ, 1, 511].

У межах аналізованого понятійного поля "ганьба, зневага, невихованість…" слід виокремити групу лексики, яка номінувала різні аспекти такого аморального для українського суспільства явища як розпуста. Серед питомої лексики найуживанішими були слова (та їх деривативи) *роспуста* (*роспутне, роспустность, роспустность, роспустный, роспусть*), *развращеньє, зводительство* (> *зводитель, зводи-*

телница), *калъ* "(гріх, аморальність) бруд", *роспустъ* "розлучення поза духовним судом", *розворочати* "розбещувати", розвертати "т.с.". Поширеними у писемних пам'ятках кін. XVI – XVII ст. були і запозичені лексеми із тотожним значенням, зокрема *вшетеченство* "розпуста" < стп. wszeteczeństwo (> *вшетечне* "розпусно" < стп. wszeteczenie, > *вшетечникъ* "розпусник" < стп. wszetecznik, > *вшетечница* "розпусниця" < стп. wszetecznica, > *вшетечностъ* "розпуста" < стп. wszetecność, > *вшетечный* "розпусний, розгнузданий" < стп. wszeteczny) [ІСУМ, 5, 81–82], *лярва* "розпусна жінка" < лат. larva [Акты 1900–1901, 162], *нечесть* "безчестя, посрамлення" < стп. niecześć [МСТ, 1, 506].

До негативно забарвленої лексики аналізованого понятійного поля належать також слова, які позначають сему "неробство, гультяйство", зокрема питоме *гольтяй* [ІСУМ, 7, 13] та запозичені: *гнюсъ* "лінь; мерзота, паскудство; ледар, нетяга" < стп. gnus [Копистенський 1878, 824] (> *гнюство* "лінивство, погань" < стп. gnustwo, > *гнюсный* "лінивий, недбалий, ледачий" [Беринда 1961, 67], > *гнюсность* "лінивство, ледачість, мерзенність" < стп. gnuśność [там таки, 60], > *гнюснѣти* "ледачіти, розмінюватися" < стп. gnuśnieć [там таки, 123], > *гнюсно* [там таки, 158], > *гнюсне* "ліниво" < стп. gnuśnie [там таки, 7], > *гнюсникъ* "ледар, ледацюга" [ІСУМ, 6, 236]), *опилство* "п'янство" < стп. opilstwo [МСТ, 2, 46], *опіякъ* "п'яниця" < стп. opijak [там таки], *карчмарство* "пияцтво" < *карчма* "корчма" < стп. karczma [ІСУМ, 14, 57].

Отже, як свідчать українські пам'ятки кін. XVI – XVII ст., у вираженні емоційних станів та номінуванні різних форм психічної діяльності людини беруть участь лексичні одиниці, які належать до різних частин мови (іменники, прикметники, дієслова, прислівники). Запозичена лексика органічно співіснувала з питомою, доповнюючи новими словами та відтінками значень відповідні понятійні поля. Більшість запозичень цієї групи лексики – це полонізми, що було зумовлено культурно-історичними чинниками. Лексичний шар, як влучно зауважила Н.Бойко, виступає не лише засобом пізнання та репрезентації національної картини світу відповідного хронологічного зрізу, а й служить для вираження широкої палітри емоцій, почуттів, оцінок, усього того, що пов'язано із сферою емоційно-психічної діяльності людської свідомості. [Бойко 2005, 5]

Экспрессивная лексика украинского языка конца XVI–XVII веков представляет национальную ментальность, характеризирует все сферы человеческой деятельности. В письменных источниках она представлена как оригинальными единицами, так и заимствованиями, большая часть которых является полонизмами. В номинировании различных форм психической деятельности человека принимают участие лексемы, принадлежащие различным частям речи.

Ключевые слова: экспрессивная лексика, заимствование, оригинальные языковые единицы, понятийное поле.

The expressive lexics of Ukrainian language in the end of XVI–XVII century appears to be a representant of national mentality, it characterises all aspects of human activities. It is presented in the literate sources either by native or by adopted language units and most of the adoptions have Polish roots. Lexemes, which take part in naming different forms of human phychoactivity, belong to different parts of speech.

Key words: expressive lexics, adoptions, native language units, conceptual field.

Література:

1. Акты Полтавского суда // Очерки народной жизни в Малороссии во второй половине XVII ст. – Киев. стар., 1900–1901. – Т. LXXIII.
2. Апокрисис, соч. Христофора Филалета (1597–1599) // Русская историческая библиотека. – Спб., 1882. – Т. 7.
3. Артикули або закони Великого князівства Литовського (2-ий Литовський статут Почаївського або Волинського списку). – 1566. – Зберігається у Відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки АН України, шифр О/Н – 15.
4. Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемой при управлении Виленского учебного округа. – Вильна, 1867.
5. Archiwum Książąt Lubartowiczow Sanguszkow w Sławucie. – Lwow, 1890. – T. IV (1535–1547).
6. Беринда П. Лексикон словенороський. – К.: Вид-во АН України, 1961. – 271 с.
7. Беринда П. На Ѯжство … Вѣршѣ длѧ оутѣхи православным хрстїаномъ. – Львів, 1616 // ЧИОНП. – К.: 1912. – Кн. XXIII, отд. 3. – С. 65–99.
8. Бойко Н.І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2005. – 550 с.
9. Вірші з трагодіи Христос пасхон Григорія Богослова. – Львів, 1630.
10. Галятовський І. Ключъ разумѣнія. – К.: 1659.
11. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 2000 – 398 с.
12. Документи Львівського Ставропігійського братства: рукопис кін. XVI – сер. XVII ст. – Зберігається у Львівському державному історичному архіві, ф.129, оп.1.
13. Єѵхологіѡн або молитвословъ, или трєбникъ … повєлєнієм Ѿтца Петра Могилы. – К., 1646 // Зберігається у відділі рідкісної книги Львівськоїї наукової бібліотеки АН України, шифр IV Ст. – 49243.
14. Ермоленко С.С. Проблемы изучения экспрессивных единиц языка // Современное зарубежное языкознание: вопросы теории и методологии. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 140–159.
15. Жизнь князя Андрея … Курбского в Литве и на Волыни // Акты, изданные Временной комиссией, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторстве. – К., 1848. – Т.1.
16. Зизаній Л. Лексис. – Вільна, 1596. / Надрук. з віленського видання фотомеханічним способом / Підгот. тексту і вступ. ст. В.В.Німчука. – К.: Наукова думка, 1964. – 259 с.
17. Інтермедії Я.Гаватовича. – 1619 р. // ЗНТШ. – Львів, 1900. – Т. XXXV-XXXVI.
18. Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К.: Наукова думка, 1983. – 743 с.
19. Holub J., Kopečný F. Etymologický slovnik jazyka českého. – Praha, 1952.
20. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 263 с.
21. Клаус Г. Сила слова: Гносеологический и прагматический анализ языка. – М.: Прогресс, 1967. – 215 с.
22. Книга глаголємаѧ кроникъ, сирєчь собранїє ѡт многихъ лѣтописєцъ. – Сер. XVII ст. – 63 зв.
23. Книга Гродская Луцкая. Рукопись центрального государственного исторического архива в Киеве.
24. Книжка Иоана мниха Вишенского от святыя Афонскиа горы в напоминание всѣх православных христиан, братствам и всѣм благочестивым, в Малой России … жительствующим. – 1588–1600 // Іван Вишенський. Твори. – К.: Держлітвидав, 1959. – С. 41–158.
25. Копистенський З. Ѿміміа албо казаньє на роковꙋю Памѧть в Бзѣ Вєлєбногѡ … Еꙋѳимїа Плєтєнєцкогѡ … написаноє … – К., 1625 // Проф. Хв. Тітов. Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI–XVIII вв. – К., 1924.
26. Копистенський Захарія. Палінодія. – К., 1621. // РИБ. – Т. IV.: Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Пг., 1878. – Кн. 2. – С. 313–1200.
27. Краткословны отвѣтъ Феодула… // Іван Вишенський. Твори. – К.: Держлітвидав, 1959. – С. 159–187.
28. Кулиш П.Я. Материалы для истории воссоединения Руси. – М., 1877. – Т.1 (1578–1630).
29. Лист Іпатія Потія до князя Костянтина Острозького. – Рожанка, 1598 // РИБ. – Т. XIX: Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Пг., 1903. – Кн. 3. – С. 983–1033.
30. Мойсієнко А.К. До питання про експресивність // Стилістика української мови. Збірник наукових праць. – К.: Вид-во КДПУ, 1990. – С. 25–28.

31. Наꙋка о сєдми тайнахъ ц҃рковныхъ. Прєзвитеромъ до прыстойного шафованѧ тайнами с҃тыми барзо потребнаѧ. – Львів, 1645. – Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки АН України, шифр 1 ст. – 3618.

32. Ѡ тайнах цєрковныхъ в посполитости. За бл҃гсвєнїємъ и поданїємъ … Арсеніа Жєлиборского. – Львів, 1642. – Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 711.

33. Памятники, изданные Киевской комиссией для разбора древних актов. – К.,1898. – Т. 1.

34. Пересопницьке євангеліє 1556–1561 рр. – Зберігається в ЦНБ АН України №15512.

35. Питання і відповіді православного папісту. – 1603 // РИБ. – Т. VII: Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Кн. 2. – Спб., 1882.

36. Потебня А.А. Мысль и язык. – К.: СИНТО, 1993. – 191 с.

37. Поучения на євангелие по Няговскому списку 1758 г. // Материалы для истории Угорской Руси. Памятники церковно-религиозной жизни угро-русов XVI–XVIII вв., изд. А.Петровым. – Спб., 1914. – Вып.VII.

38. Просфонима. – Львів, 1591.

39. Різні проповіді. – Б.м.н., поч. XVII ст. – Зберігається в ЦНБ АН України, шифр 283 II/73.

40. Розмышлянє ѡ мꙋцѣ х҃а сп҃ситєлѧ н҃шого … Вѣршами написаныи прєз многогрѣшного Инока Іоаникіа Волковича. – Львів, 1631. – Зберігається у фондах Львівського державного історичного музею, шифр Сд 250.

41. Рукописный хронограф: Кроника си єсть лѣтописець изъ розныхъ многихъ кроникаровъ діалектомъ рускимъ написана до 1656 лѣта чрезъ много лѣтъ дописана 1771.

42. Русанівський В.М. Історія української літературної мови. – К.: АртЕк, 2001. – 392 с.

43. Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики. – К.: Наукова думка, 1988. – 236 с.

44. Селиванова Е.А. Когнитивная ономасиология. – К.: Фитосоциоцентр, 2000. – 248 с.

45. Sławski F. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Krakow: PAN, 1952. – T. 1.

46. Слово дꙋшеполєзно … ѡ исходѣ дꙋши ѡт тѣла … // Ѡрологіон Си рѣчъ, Часослов Полꙋставный. – Львів, 1642. – Арх.266 – 278 зв.

47. Старинный южнорусский перевод Песни песней с послесловиями о любви // Основа, – 1861. – Ноябрь-декабрь. – С. 49–57.

48. Тростянецьке учительне евангеліє. – З території Лемківщини, XVI ст. // Prace filologiczne. – Warszawa, 1931. – T. XV, cz. 2.

49. Чтения в историческом обществе Нестора Летописца. – 1891. – V-3.

50. Языковая номинация: Общие вопросы (Под ред. Б.А.Серебренникова) – М.: Наука, 1977. – 359 с.

Список умовних скорочень:

ЕСУМ — Етимологічний словник української мови. У 7 т. // За ред. О.С.Мельничука – Т. 1. – К., 1982; Т. 2. – К., 1985; Т. 3. – К., 1989; Т. 4. – К., 2003; Т. 5. – К., 2006.

ІСУМ — Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Список використаних джерел. – Львів, 1994; Вип. 1. – Львів, 1994; Вип. 2. – Львів, 1994; Вип. 3. – Львів, 1996; Вип. 4. – Львів, 1997; Вип. 5. – Львів, 1998; Вип. 6. – Львів, 1999; Вип. 7. – Львів, 2000; Вип. 8. – Львів, 2001; Вип. 9. – Львів, 2002; Вип. 10. – Львів, 2003; Вип. 11. – Львів, 2004; Вип. 12. – Львів, 2005; Вип. 13. – Львів, 2006; Вип. 14. – Львів, 2008.

МСТ — Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV-XVIII ст. – К.-Нью-Йорк, 2003. – Кн. 1–2.

ЛРК — Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. – К.: Наукова думка, 1986.

АЖМУ — Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. – К., 1965.

ДМВН — Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. – К., 1981.

ТУВН — Торгівля на Україні XVI – середина XVII століття. Волинь і Наддніпрянщина. – К., 1990.

УП — Українська поезія. Середина XVII століття. – К., 1992.

АрхЮЗР — Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной Комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – Т. 1–6. – К., 1859–1911.

УДК 811.161.2'373

ДЕЯКІ РОЗДУМИ СТОСОВНО ЯВИЩА ЗМІШАНОЇ МОВИ

Кузьміна Катерина Анатоліївна
канд. філол. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті, на відміну від офіційної лінгвістичної теорії, об'єднуються такі поняття, як змішані мови, піджини, креольські мови, суржик, міжмовні інтерференції під спільною назвою "змішана мова", яка розглядається нами з психолінгвістичної точки зору. За нашим визначенням, змішана мова – це "суміш" будь-яких засобів комунікації, які належать до різних мовних систем і які за наявності відповідного багатомовного середовища формуються в мозку людини, причому сам факт їх природної наявності у мозку є більш важливим, ніж факт їх використання в реальному спілкуванні.

Ключові слова: змішана мова, суржик, міжмовні інтерференції, психолінгвістична точка зору, засоби спілкування, мозок, багатомовне середовище.

Стаття є першою спробою автора проаналізувати таке важливе у лінгвістиці поняття, як змішана мова, на яке їй пощастило натрапити при читанні книги Н.Б. Вахтіна та Є.В. Головко з соціолінгвістики [Вахтін 2004, 150]. Автора вже давно цікавлять питання міжмовної і міжлюдської взаємодії, питання походження та розвитку мов, взаємовідношення між свідомістю/мисленням/ментальністю та мовою, питання мовного мислення, питання соціо- та етнопсихолінгвістики. Цей інтерес зародився ще у студентські роки під час слухання лекцій із загального мовознавства. Далі наукові вподобання автора стали визрівати під час написання нею дисертації на тему "Трансформація номіналізації в англо-українському та українсько-англійському напрямках перекладу" [Кузьміна 2003], де в своєму аналізі міжмовних трансформацій, захопившись ідеями Потебні, Сепіра, Щерби, Герцена, вона вбачала в поняттях "номінативності" та "дієслівності" щось абстрактне, узагальнююче, що характеризує окремі класи мов (у даному випадку синтетичну українську мову та аналітичну англійську мову), а також відповідну опозицією "динамічна семантика: статична семантика" [Кузьміна 2003, 95], яка, на думку тоді автора, має відбивати характер мислення і спосіб життя різних, і зокрема, досліджуваних народів. Можливо, дисертаційні погляди автора даної статті є дещо наївними і упередженими, але таку "упередженість", як їй здається, можна "вибачити" її прагненням якось наблизитися до вищезгаданих питань і хоча б трохи зазирнути у такі глобальні таємниці, як походження людини, свідомості, мови, етносів, міжетнічної взаємодії і т. ін.

Після опублікування ряду постдисертаційних наукових і науково-методичних статей, пов'язаних із темою дисертації, автор вирішила зайнятися дослідженням перекладу народних казок, щоб потім, можливо, перейти до більш масштабних питань перекладу фольклорних текстів, таким як народний епос. Це була ще одна із спроб автора торкнутися питання історії розвитку мов та етносів. Тим більше, що до її рук попали наукові журнали "Происхождение языка и культуры: древняя история человечества" [Букалов 2007] [Мосенкис 2007], в яких вона з великою увагою читала статті про походження людської мови, про реконструкцію прамови та інші статті стосовно історичного мовознавства. Щодо такого цікавого поняття як "прамова" автор постійно згадує прочитану нею тезу ще у студентські роки одного

науковця (на жаль не пам'ятається ім'я) про те, що задачею лінгвістики є встановлення/реконструкція прамови (і до цього ми ще повернемося далі в статті).

Але далеко не всі питання історичного мовознавства, культурології та етнології входять у сферу інтересів автора. Згадалися прочитані на п'ятому курсі для написання магістерської роботи ідеї Л.С. Виготського та А.Н. Леонтьєва у висвітленні Т.В. Ахутіною, які також викликали інтерес у автора статті. Виникло бажання відновити пошуки і у цій царині і якраз нещодавно автором були прослухані в електронній версії захоплюючі лекції зараз відомої санкт-петербуржської вченої Т.В. Чернігівської з нейролінгвістики [Черниговская 2009]. Висвітлені у лекціях проблеми розуміння/"загадки" функціонування людського мозку, певною мірою успішні намагання вчених навчити деякі види приматів "говорити" (мається на увазі невербально), що в значній мірі розсуває межі нашого незнання/знання про явища мови та свідомості, надзвичайно захопили автора. І поступово, по мірі ознайомлення з іншою науковою та деякою мірою і публіцистичною літературою, виникло бажання вивчати мову не лише з точки зору історії, етнології, а і з точки зору психології, нейропсихології, антропології, фізіології.

Без поєднання лінгвістики з усіма вищеназваними дисциплінами вивчення такого цікавого і з певного боку унікального явища як змішана мова, за яке береться автор статті, є просто неможливим. Сама по собі ця тема є, на думку автора, надзвичайно **актуальною**, оскільки в ній робиться спроба роздивитись процес змішання мов з точки зору антропоісторичного, етнопсихологічного і психічного розвитку особистості і, зокрема, її взаємодії з іншими особистостями та зі світом, а в цих царинах (особливо в психічній) залишається чимало загадок для дослідників, і це по-перше, а, по-друге, вона дуже гарно відображає сьогоднішні прискорені темпи міжособистісного та міжкультурного спілкування.

Таким чином, **метою** статті є спробувати по-новому, більш широко, поглянути на поняття змішаної мови і вийти за межі його загального визначення, яке прийнято у науковій літературі. Її **Предметом** поки що є лише описання в лінгвістичній літературі таких понять як змішання мов, змішана мова, суржик, міжмовна інтерференція, піджин, між якими автор, не дивлячись на певні ступені різниці між ними, вбачає психологічну паралель, про яку буде йтися нижче. **Об'єктом** дослідження є мови, які автор безпосередньо використовує у спілкуванні і працює з ними у своїй професійній діяльності, а саме: українська, російська та англійська. Автор сподівається, що зазначені мета, предмет та об'єкт статті у своєму поєднанні як раз і визначать її **наукову новизну**.

За визначенням Н. Б. Вахтіна та Є.В. Головко змішана мова є мовою, що "виникла в результаті негенетичного розвитку двох мов, причому вона виникла не в якості мови-посередниці, необхідної для забезпечення комунікації, а як засіб групової самоідентифікації для внутрішньо групового спілкування". Вчені зазначають, що "з самого початку члени групи є білінгвами, які володіють обома мовами", а сама змішана мова утворилася на базі лексики однієї "мови-джерела" та на базі граматики іншої "мови-джерела" [Вахтін 2004, 150]. В електронній енциклопедії також стверджується, що змішана мова – це мова, "що виникає в умовах широко розповсюдженої двомовності" [Смешанный язык].

У науковій літературі змішану мову відрізняють від піджинів на тій основі, що останні виникають/виникали при існуванні мовного бар'єру між, наприклад, європейськими цивілізаціями та колонізованими народами і, відповідно, для подолання цього мовного бар'єру (здебільшого при здійсненні торгівельних операцій), а не для виокремлення, "самоідентифікації" певної групи, яка на певному етапі свого соціального розвитку для полегшення комунікації між своїми членами вирішала відійти від одночасного використання двох окремих мов і створити на їх основі нове мовне утворення (прикладами тут слугують медоновська мова і мичиф [Вахтін 2004, 150], [Смешанный язык].

В електронних словниках до категорії змішаних мов також певною мірою відносять українсько-російський суржик та білорусько-російську трасянку щоправда із зазначенням, що останні є частиною діалектного континууму [Смешанный язык], [Суржик], [Mixed language]. Але на припущення автора статті суржик є вужчим поняттям, оскільки скоріш за все він стосується близько споріднених мов, тоді як змішана мова утворюється незалежно від рівня мовної спорідненості (як у випадку медновської мови, що є сумішшю алеутської та російської мов, і яка з'явилася для обслуговування нової етнічної групи – креолів, що утворилася від шлюбу російських промисловців з алеутками [Вахтін 2004, 153]). Тому, як далі припускає автор, умови для виникнення суржику є набагато простішими, тобто для його появи достатньо пасивного білінгвізму, тобто коли члени групи необов'язково розмовляють задіяними мови, а лише розуміють один одного, причому, враховуючи спорідненість своїх мов, вони докладають для цього незначні зусиллі і роблять це підсвідому. Більше того, представники суржику, за спостереженнями автора, не виділяють себе в окрему групу, а відносять себе до україномовного населення (поки що в розпорядженні автора, яка проживає на території України, є такі дані), вирізняючи тих, хто говорить чистою російською мовою. Можна пояснити таку самоідентифікацію представників суржику тим, що на ньому здебільшого говорять прості люди, які не мають вищої освіти і які нехтують різницею між літературною українською мовою і своєю україно-російською говіркою. Однак, за історичними хронічками, після того як україномовні і польськомовні кияни у 1830рр. – 1860рр. перейшли на специфічну київську дещо "архаїчну російську мову", яку розповсюдив проф. філософії О. Новицький, а перед цим започаткував викладання російської граматики в Києві проф. М. Максимович, у 1860 рр. київська інтелігенція знов почала переходити у побуті на українську мову, і робилося це шляхом простого змішування російських, українських і частково польських мовних елементів так, що у 1870–1880 рр. у домах саме освічених громадян Києва говорили невідомо якою мовою, яка і стала називатися "суржиком" [Киевский суржик 2005]. Саме утворення суржику замість чистої української мови можна пояснити недостатньою філологічною освіченістю широких верств населення Києва, а ту легкість і швидкість, з якою він з'явився, – близькою спорідненістю мов, які функціонували на певній обмеженій території зі спільною історією.

Як зазначено в електронній енциклопедії, суржик є недостатньо дослідженим явищем. Далі там також вказано, що суржик може називатися змішаною мовою, яка, що цікаво і автор з цим згодна, утворилася через поєднання російської лексики та

української граматики і вимови [Суржик]. Останнє, напевно, як раз і пояснює, чому представникам суржику здається, що вони розмовляють саме українською мовою.

Хотілося б також окремо виділити таке явище, як міжмовна інтерференція, яка у фактичному плані не веде до мовних новоутворень. Тут учасники спілкування "залишаються вірними" своїм власним мовам, які, до речі, є, на думку автора, обов'язково літературними і стандартизованими, привносячи в них свідомо чи несвідомо елементи з інших мов, з якими вони контактують. Сюди можуть входити і засвоєна як друга українська мова російськомовного населення України, і мова перекладачів, коли вони особливо перекладають з рідної мови іноземною, і рідна мова емігрантів, яка багато в чому увібрала вже елементи мов країн їхнього нового проживання, і т. ін.

У наведених визначеннях всі перераховані типи змішувань мовних кодів відрізняються лише за своїм історичним походженням та певними лінгвістичними ознаками, але не за своєю суттю. Ця суть полягає у підсвідомій потребі людини у спілкуванні та взаємодії з іншими особистостями та зі світом з метою емоційного взаємозбагачення та духовного розвитку. І коли якась група змішаного населення знаходиться на одній якійсь території, навряд чи її члени задумуються про ступені різниці у структурах власних мов і про історико-культурну основу, яка їх об'єднала. Вони, скоріш за все, просто спілкуються між собою за допомогою тої чи іншої мови, оскільки саме мова є засобом спілкування, і це є в науці її найголовнішим визначенням, яке відповідає її суті, тому якщо ті засоби взаємного спілкування, які є у членів групи, їх задовольняють, то вони будуть ними не замислюючись користуватися. А яке з цього сформується спільне мовне утворення (хоча б і жестова мова для деяких випадків), то це вже справа суто теоретична. Тому ми сюди відносимо і піджини, які в літературі відрізняють від змішаної мови та суржику, тим більше, що на базі піджинів потім можуть формуватися і креольські мови, через які самоідентифікуються певні групи змішаного населення, а з такою ж потребою у самоідентифікації ми зустрічаємося і випадку зі змішаною мовою [Вахтин 2004].

Рідні мови емігрантів, наприклад, мову української діаспори в США та Канаді, мову російськомовних емігрантів в США, з якими автор мала нагоду безпосередньо спілкуватися, також можна віднести до змішаних мовних утворень. Адже їхнє мовлення вже сильно відрізняється від типів мовлення та говірок, які існують у них на батьківщинах. Тут можна автору заперечити існуванням міжмовних інтерференцій, які завжди мають місце, коли в свідомості людини відразу знаходиться кілька мов, але ми гадаємо, що все-таки важко провести межу там, де закінчуються інтерференції, і там, де вже починається змішана мова або суржик. Більше того, інтерференції є граматичні, лексичні, фонетичні, і у кожної окремої особистості, залежно від її психотипу, вони будуть своїми, тоді як в українській та російській мовах тих же представників діаспори та емігрантів простежується певна інтонаційна і структурна спільність, а саме ці категорії є характерними відмітними рисами окремих мов.

Якщо існує стільки варіантів змішування мов і якщо люди так швидко переходять з мови на мову (у випадку з емігрантами та змішаним населенням), то, скоріш за все, ми маємо справу просто із формальним переключенням мовних кодів, яке люди здійснюють дуже легко, як тільки вони опиняються у відповідному культур-

но-територіальному середовищі. З цього приводу досить цікаво було б проаналізувати, як саме на психологічному рівні мова, яка для емігрантів є іноземною, стає рідною (Інакше б та мова, з якою вони приїхали, так сильно б не видозмінювалася. Тим більше, за даними науки поняття "рідна мова" і "материнська мова" не завжди співпадають [Вахтін 2004]). Можна навіть зробити припущення, що рідна мова є чимось непостійним, що людина може легко змінити мову або мати кілька рідних мов. Доказам цього можуть служити психолінгвістичні дослідження, згідно з якими люди народжуються з певною передумовою до вивчення мови, але ніяких "вроджених знань" мовних структур у них немає, про які писали представники школи Н. Хомського [Леонтьев 1997]. "Компетентність у мові не з'явилася відразу…Можна думати, що сама компетентність у мові є результатом розвитку її застосування і що тільки в результаті активного відбиття дійсності й активного спілкування у дитини виникає розуміння мови…" "Ось чому, – як пише А.А. Леонтьєв, цитуючи Лурія, – глибинні синтаксичні структури…слід вважати…відбиттям основних реальних відношень, які існують в дійсності, і виявляються у всій, у тому числі і у немовній, діяльності людини" [Леонтьев 1997]. Тобто виходить, що чим ширша дійсність оточує дитину, чим більше типів взаємовідношень вона чує і спостерігає, тим більше у неї відкривається глибинних структур і тим більше в її розпорядженні з'являється засобів для самовираження, які їй не обов'язково розділяти, якщо всі члени групи/сім'ї її однаково розуміють (Існує реальний приклад, коли дитина, яка росла у тримовному середовищі, розмовляла з матір'ю мовою матері, з батьком – мовою батька, з іншими людьми – мовою країни свого народження). У дорослих, за нашим припущенням, також можуть формуватися нові глибинні синтаксичні структури, якщо перші знаходяться у сприятливому для цього середовищі, і тоді вони або переключаються з мови на мову, або змішують коди.

Вищесказане також нас наводить на думку про те, що багатомовність або змішування мов для людини є цілком природним явищем. Більше того, сама можливість зберігання в мозку людини одночасно різних засобів спілкування, які належать до різних мовних систем, та підсвідома схильність людини оперувати всіма цими засобами одночасно (так, наприклад, два комуніканти, що вільно володіють англійською мовою, але у певний момент розмовляють українською, можуть час від часу у свій діалог вставляти більш влучні на їх погляд англійські слова) є ще одним з доказів існування колись прамови, яка містила в собі елементи всіх сучасних мов. Цілком можливо, що завдяки розвитку багатомовності та зростанню тенденції до змішування мов (нехай навіть лише у мозку людини) через так звані міжмовні інтерференції людство знов повернеться до єдиної мови, але це вже буде не "прамова", яка відбивала свідомість молодого людства, яке ще не вистраждало всіх перипетій історії, а певна постмова, яка буде втілювати всі ті різноманітні сприйняття, або, за словами А.А. Леонтьєва "образи світу" [Леонтьев 1997], які сформувалися за довгу історію людства, що, своєю чергою, сприятиме кращому етнопсихологічному порозумінню між людьми, а також кращому розумінню останніми об'єктивної реальності.

Таким чином, у нашому розумінні змішана мова – це будь-яка "суміш" засобів комунікації, які належать до різних мовних систем, і які за наявності відповідних

сприятливих обставин формуються та зберігаються у мозку людини, причому сам факт безпосереднього активного використання цих засобів у дійсності має вже другорядне значення. Звичайно, що це є попереднє визначення, і для його уточнення потрібно зробити ретельне міждисциплінарне дослідження, яке поєднувало б історичне мовознавство, антропологічну історію, етнологію, лінгвістику, психолінгвістику, соціолінгвістику та етнопсихолінгвістику.

Автор дякує своїм вчителям, завідувачу кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Коломієць Ладі Володимирівні, професору Карабану В'ячеславу Івановичу, професору Левицькому Андрію Едуардовичу, та всім своїм колегам і друзям, які їй допомагали влучними порадами, зауваженнями та підтримкою під час роботи над статтею.

В статье, в отличие от официальной лингвистической теории, объединяются такие понятия, как смешанные языки, пиджины, креольские языки, суржик, межъязыковые интерференции под общим названием "смешанный язык", который рассматривается нами с психолингвистической точки зрения. Согласно нашему определению, смешанный язык – это "смесь" любых средств общения, принадлежащих различным языковым системам, которые при наличии соответствующей многоязыковой среды формируются в мозгу человека, причем сам факт их естественного наличия в мозгу является более важным, нежели факт их использования в реальном общении.

Ключевые слова: смешанный язык, суржик, межъязыковые интерференции, психолингвистическая точка зрения, средства общения, мозг, многоязычная среда.

The article's content as opposed to the official linguistic theory, combines such notions as mixed languages, pidgins, creole languages, surzhyk, interlanguage interferences under one common name of a mixed language which is studied from a psycholinguisitc popint of view. According to the author's approaches a mixed language is a mixture of different means of communication belonging to different language systems which form in the brain of a human being due to relevant multilanguage environment. Moreover, the very fact of their natural existence in the brain is more important than that of their mere usage in the real communication.

Key words: mixed language, surzhyk, interlanguage interferences, psycholinguistic perspective, means of communication, brain, multilanguage environment.

Література:

1. *Букалов А.В.* О происхождении человеческого языка // Происхождение языка и культуры: древняя история человечества. – К.: Международный институт соционики, 2007. – № 3. – Т.1. – С. 5–7.
2. *Вахтин Н.Б., Головко Е.В.* Социолингвистика и социология языка: учебное пособие. – СПб.: Издательский центр "Гуманитарная академия", 2004. – 388 с. – www.superlinguist.com/index.php.
3. Киевский суржик // Малая энциклопедия киевской старины. – К.: Павлим, 2005. – http://www.oldkyiv.org.ua/data/surzhyk.php?lang=ru.
4. *Кузьмина К.А.* Трансформація номіналізації в англо-українському та українсько-англійському напрямках перекладу: Дис…. к-та филол. наук / КГУ им. Т.Г. Шевченка. – К., 2003. – 227 с.
5. *Леонтьев А.А.* Основы психолингвистики. – М.: Смысл, 1997. – 287 с. – http://www.koob.ru/leontjev_a_a/osnovi_psiholingvistiki
6. *Мосенкис Ю.Л.* Общемировой праязык: теоретические основания реконструкции // Происхождение языка и культуры: древняя история человечества. – К.: Международный институт соционики, 2007. – № 2. – Т.1. – С. 5–9.
7. Смешанный язык. – http://ru.wikipedia.org/.../Смешанный_язык.
8. Суржик. – http://ru.wikipedia.org/wiki/Суржик.
9. *Черниговская Т.В.* Нейролингвстика: аудиокнига, 2009. – http://books.tr200.ru/v.php?id=510582.
10. Mixed language. – http://www.worldlingo.com/ma/enwiki/en/Mixed_language.

УДК 811.161'373.613=222.1

ОСНОВНЫЕ ТЕМАТИЧЕСКИЕ ГРУППЫ ПЕРСИДСКИХ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЗАИМСТВОВАНИЙ В РУССКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ

Амирреза Моллаахмади
викл.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

В статье рассматриваются персидские заимствования в русском и украинском языках. Выделяются тематические группы, по которым можно установить основные пути заимствований и виды кооперации древних славянских и иранских этносов.

Ключевые слова: персицизм, лексические заимствования, тематическая группа.

Персидские лексические заимствования в русском языке исследованы достаточно хорошо. Результатом этого теоретического осмысления является чёткая идентификация многих персицизмов в современных русских словарях иностранных слов. С идентификацией персидских заимствований в украинском языке всё обстоит сложнее: дело в том, что русско-иранские этнические и языковые контакты всегда были непосредственными, а вот украинско-иранские долгое время опосредовались другими народами и языками, причём как индоевропейскими, так и неиндоевропейскими. Кроме того, в идентификации персицизмов в русском языке значительную роль сыграла близость к россиянам таджикского этноса, достаточно поздно обособившегося от общеиранской культуры. Вот почему при квалификации многих лексических заимствований именно в качестве персицизмов в украинских словарях иностранных слов ощущается заметное русское влияние: сло́вник персидских заимствований в русском и украинском языках практически идентичен [СІС 1977]. Однако уже в этимологическом словаре украинского языка заметен отход от российских традиций, что утверждает самостоятельность украинской исследовательской школы, зачинателем которой стал академик А. Крымский [ЕСУМ 1983].

Предметом нашего исследования стали лексические персицизмы, выделенные в одном из новейших русских словарей иностранных слов [Булыко 2006], а также лексические персицизмы в украинском языке, идентифицированные как таковые в этимологическом словаре [ЕСУМ 1983]. За пределами данной работы остались очень многие заимствования, которые в указанных словарях не идентифицированы как персицизмы, а их источником указываются другие восточные языки (арабский, турецкий и другие) и некоторые индоевропейские (греческий, осетинский и т. д.). Установление источника заимствования в подобных случаях является предметом отдельного исследования, что планируется нами в будущем. В данной работе не анализируются слова персидского происхождения, ставшие фактами русского и украинского языков (русск. *бог*, *собака*, укр. *вирій* и т. п.), рассмотренные нами ранее [Моллаахмади 2009]. Цель данного исследования – провести лексико-семантический и анализ персидских лексических заимствований в литературных русском и украинском языках. Данное исследование может послужить материалом для составления двуязычных персидско-украинских и украинско-персидских словарей, а также учебных пособий, дефицит которых особенно ощущается в последнее время.

Лексика современного русского и украинского языков формировалась в течение многих веков, и основным источником их пополнения всегда были собственные ресурсы, иначе говоря, новые слова, которые появлялись в русском и украинском языках, создавались, прежде всего, на базе собственно русских и украинских корней и аффиксов. Например, в словарном составе современного русского языка исконно русских слов, по мнению Л. Н. Новикова, более 90% [Новиков 1968, 81].

У языка, оказавшегося перед необходимостью заимствования иностранного слова, обозначающего ранее отсутствующее, но необходимое для выражения понятие (это может быть как новый "предмет", так и новая "идея"), имеется три возможности: 1) заимствовать само это слово: так в языке появляются прямые заимствования в узком смысле, например русское *ярмарка* является заимствованием нем. jahrmarkt, *хор* – древнегреч., *кворум* из лат. quorum, *идиллия* из нем. idylle, *кайф* из араб. kejf, *дизайн* из англ. design и т. д.; 2) создать новое слово из своих морфем по образцу иностранного: таким образом, в языке появляются словообразовательные кальки: например, русское слово *языкознание* создано по образцу немецкого sprachwissenschaft, *кислород* – по образцу латинского oxygenium, *предмет* – по образцу objectum и т. п.; 3) использовать для выражения нужного значения уже имеющееся слово, придав ему новое значение по образцу иностранного слова, имеющего такую же самую полисемию или такую же самую внутреннюю форму (это называется семантическим калькированием), как, например, русские слова *влияние* и *вдохновение* приобрели современное "абстрактное" значение под влиянием франц. influence и inspiration.

В научной терминологии, стремящейся к однозначности, чаще используется первый и второй механизм. Второй и третий механизмы составляют важнейшие источники обогащения литературного языка. Таким образом, лексика общезначимого характера включает заимствования всех трех типов. Основной поток заимствований в узком смысле (т. е. иноязычных слов) идет через разговорную речь профессиональных сфер и жаргоны различных социальных групп.

Как известно, в связи с изучением вопросов ассимиляции иноязычных слов в системе заимствующего языка немецкие лингвисты выдвинули идею разделения всей иноязычной лексики по степени ее освоенности в языке, на слова усвоенные и иностранные, "чужие". Это классификация закрепилась в традиционном языкознании и отразилась, в частности, в некоторых работах русских учёных. До последнего времени она была господствующей в исследованиях, посвященных языковому заимствованию. Единичные заимствованные лексические элементы, не вошедшие в активное употребление, в современном русском и украинском языкознании принято называть экзотизмами, а также безэквивалентной лексикой.

"Заимствованное слово" – это слово, переходящее из языковой системы одного языка в другую под воздействием процесса лексического заимствования, и им считается, по определению Л.П. Крысина, "наиболее частый и типичный случай заимствования" [Крысин 1968, 109]. Именно в этом и заключается различие между терминами "заимствованное слово" и "иностранное слово". Основными тематическими группами персидских лексических заимствований, зафиксированных словарями иностранных слов, в русском и украинском языках являются следующие: 1) слова, обозна-

чающие еду (в том числе названия плодов и растений) и напитки, 2) животных и растения (используемые в технических целях), 3) игры (действия в играх), 4) виды деятельности и общности людей, 5) должности, титулы, воинские звания, государственные документы и учреждения, 6) предметы домашнего употребления, мебель, музыкальные инструменты, 7) названия построек, 8) ткани, одежду, головные уборы, и украшения, 9) драгоценные камни, минералы, полезные ископаемые, 10) слова из области мифологии и религии, 11) слова из области литературной деятельности.

К ***первой*** группе можно отнести следующие слова: *алыча* (укр. *алича*), *арбуз* и укр. *гарбуз*, *баклажан* (укр. *баклажан* и диал. *патлажан*), *инжир* (укр. *інжир*), *кишмиш* (укр. *кишмиш*), *кунжут* (укр. *кунжут*), *лимон* (укр. *лимон*), *манты* (укр. *манти*), *плов* (укр. *плов*), *хурма* (укр. *хурма*), *сабза*, или *сапса*, *шептала*. Данные слова вошли в русский язык в результате торговых отношений между странами. Очень часто именно русский язык выступал посредником для заимствования многих персицизмов в украинский. Поэтому здесь и далее на первом месте подаётся русская лексема, а за ней, если таковая есть, украинская.

В русском и украинском языках отсутствовали сами понятия, обозначаемые заимствованными словами. Сначала новые слова вошли в разговорную русскую речь, а потом адаптировались в литературной речи. Заметно, что персидское слово *инжир* вытеснило ранее функционировавшие его синонимы в русском языке: *смоква* и *фига*.

Ко ***второй*** группе относятся слова: *газель*$_1$ (укр. *газель*), *гюрза* (укр. *гюрза*), *кермес* (укр. *кермес*), *нильгау*, *шакал* (укр. *шакал*), *кануфер* (укр. *канупер*), *самшит* (укр. *самшит*), *хна* (укр. *хна*), *чинара* (в украинском языке чаще употребляется слово греческого происхождения – *платан*), *шафран* (укр. *шафран*, *шапран*).

Третья группа слов: *шахматы* (укр. *шахи*), *нарды* (укр. *нарди*), *рокировка*, *шах* (укр. *шах*), *мат* (укр. *мат*). Данные слова, вошедшие в русский язык в XVIII в., представляют прямое заимствование из персидского языка. В русском и украинском языках, в отличие от персидского, слова *шахматы* (укр. *шахи*) и *нарды* (укр. *нарди*) имеют только множественное число.

Четвёртая группа: *душман*, *кайф*, *ханжа*, *бакшиш* (укр. *бакшиш*), *бакалея* (укр. *бакалія*), *москатель*, *мурава*, *сазандар*. Слово *кайф*, заимствованное из арабского языка, означает: "удовольствие", "приятное безделье" и кажется в русском языке очень современным. Жаргонные глаголы "кайфовать" ("кайфонуть"), фразеологизм "ловить / поймать кайф" означают "получать / получить удовольствие" [ТСИС 1998, 259], иногда от наркотического опьянения. От глагола образованы прилагательные *кайфовый*, *кайфный* (разг.). Однако в русский язык заимствование пришло не позже конца XIX века, причём первоначально именно в персидской огласовке: *кейфовать*. Ещё у А. П. Чехова в драме "Цветы запоздалые" встречается глагол *кейфствовать*. Слово *ханжа*, происходящее от арабизма (*хаджи*), но пришедшее через посредничество персидского языка, в русском получило переосмысление, благодаря чему его уже можно считать собственно русским словом. В России оно употребляется с первых десятилетий XVIII в. От него в системе русского языка появились новые образования: прилагательное *ханжеский*, существительное *ханжество*. Что касается слова *бакшиш*, то оно в словаре подаётся с пометой "уста-

ревшее", а это явно не соответствует действительности, потому что участившиеся туристические поездки россиян в арабские страны активизируюту его употребление. Это едва ли не первое слово, которое слышит турист в аэропорту или гостинице от окруживших его нищих. Устаревшим в русском языке скорее можно назвать слово *москатель*, от него часто образуется устойчивое словосочетание *москательная лавка*. Слово *мурава* и образованные от него *муравление*, *муравить* относятся к сфере профессиональной лексики гончаров.

Пятая группа: *сердар* или *сардар* (укр. *сердар*), *шах* (укр. *шах*), *сатрап* (укр. *сатрап*), *халиф* и *калиф* (укр. чаще *халіф*), *диван*$_2$ (укр. *диван*), *фирман* (укр. *фірман*). Интересно отметить, что арабизм *халиф* в русском языке чаще встречается в персидской огласовке, за исключением фразеологизма *калиф на час*, пришедшего в русский язык, по всей вероятности, через посредничество французского. Особую популярность упомянутое выражение приобрело после написания композитором Ж. Оффенбахом оперетты "Калиф на час" [ТСКСИВ 2007]. В русском языке персицизм *диван* подаётся в качестве трёх омонимов, хотя на самом деле они восходят к одному слову с разошедшейся полисемией. В персидском *dīvān* первоначально означало "государственный совет". Значение слова развивалось так: "государственный совет" > "совещание, заседание" > "зал заседаний" > "место для сидения", "диван как вид мягкой мебели". Через арабский язык это слово проникло в европейские, а затем и в славянские языки. По сравнению с персидским языком в русском и украинском произошла транспозиция значений, то есть последнее из указанных нами стало главенствующим. По всей вероятности, эту связь значений следовало бы сохранить, подавая в словаре одно слово как многозначное, естественно, изменив порядок значений в соответствии с частотой их применения.

Шестая группа (слова, обозначающие предметы домашнего употребления, мебель, музыкальные инструменты): *айван* (укр. *айван*), *балаган*, *диван* (укр. *диван*$_1$), *тахта* (укр. *тахта*), *шкаф* (укр. *шафа*); *бадья* (укр. *баддя*), укр. *килим*, *мангал* (укр. *мангал*), *наргиле* (укр. *наргіле*), *палас* (укр. *палас*), *пиала* (укр. *піала*), укр. *терези*, *шандал*; *дутар* (укр. *дутар*), *зурна* или *сурна*, (от этого же слова произошло укр. *сурма*, называющее совсем другой инструмент), *танбур* или *тамбур*, *тар* (укр. *тар*), *саз* (укр. *саз*).

Седьмая группа (слова, называющие различные постройки): *амбар*, *киоск*, *чайхана*, *караван-сарай*.

В русском языке довольно значительна ***восьмая*** группа слов, обозначающих ткани, одежду, головные уборы и украшения: *сарафан*, *кафтан*, *халат*, *шаль*, *тюрбан*. По количеству элементов она совершенно не соотносима с подобной группой в украинском языке. Это наиболее древние заимствования, называющие предметы и вещи, привозимые персами в Киевскую и Московскую Русь для торговли. Здесь мы видим уникальные изделия иранских мастеров: дорогие ткани, одежду, кожу и изделия из неё (*сафьян*). Только названий тканей, до сих пор в разной степени сохранившихся в русском языке, мы насчитали шесть: *камка*, *канаус*, *миткаль*, *перкаль*, *парча* (между прочим, оно отсутствует в Современном словаре иностранных слов, то есть является полностью усвоенным русским языком) и *тафта*. Вся эта группа

слов наиболее освоена русским языком. В украинском языке наблюдаются совсем другие заимствования: укр. *серпанок*, укр. *гердан*. Отдельную подгруппу представляют названия исламской, в основном женской, одежды: *шальвары* и *шаровары* (укр. *шаровари*), *паранджа* (укр. *паранджа*), *чарчаф* (укр. *чарчаф*).

К следующей, ***девятой*** группе очень тесно примыкает группа названий драгоценных камней, веществ и минералов, также часто являющихся предметом торговли. Большинство слов из этой группы являются наиболее архаичными заимствованиями и присутствуют также и в украинском языке: *бирюза* (укр. *бірюза*), *бура* (укр. *бура*), *мумиё*, *нефть* (укр. *нафта*), *сурьма* (укр. *сурма*), *яхонт*.

В ***десятую*** группу входят слова из области мифологии и религии: *дива*, *пери*, *маг*, *дервиш*, *дурбар*, *ишан*, *минарет*, *мурза*, *намаз*. Их можно отнести к разряду беэзквивалентной лексики.

Иранская литература очень древняя, она имеет развитые традиции стихосложения и художественной изобразительности, заимствованные другими народами, в частности, тюркскими. С XIX века влияние классической ирано-таджикской поэзии испытала на себе и русская литература, с начала XX века иранскую литературу стали переводить на русский, а впоследствии и на украинский языки. Поэтому стало необходимо заимствовать поэтическую терминологию, составляющую одиннадцатую группу заимствованной лексики: *газель*, *дастан*, *диван*, *рубаи*.

Заимствование обычно происходит двумя путями: устным – через разговорное общение, в условиях контакта с носителями другого языка, и письменным – через книги, периодическую литературу, официальные документы и т. д. И в русском, и в украинском языках мы наблюдаем заимствования обоих типов.

Заимствование способствует обогащению словарного состава заимствующего языка. Слова иноязычного происхождения, как правило, подчиняются законам фонетики, грамматики и словообразования этого языка. Исследуемая нами лексика представляет собой персидские заимствования, вошедшие в русский и украинский языки прежде всего в результате экономических, торговых и культурных отношений между иранцами и восточнославянскими народами (русскими и украинцами). Как показывает анализ, большинство слов – это прямые заимствования из персидского в русский язык, в украинский персицизмы чаще проникали опосредованно через турецкий, русский и различные европейские языки. Пути и периодизация проникновения персицизмов в русский и украинский языки могут стать предметом отдельного исследования. Представляет интерес также исследование семантических сдвигов при заимствовании лексем.

У статті розглядаються перські запозичення в російській та українській мовах. Виділяються тематичні групи, за якими можна встановити основні шляхи запозичень та види кооперації давніх слов'янських та іранських етносів.

Ключові слова: персицизм, лексичні запозичення, тематична група.

The article observes Persian loanwords in Russian and Ukrainian languages. The clusters, making possible the main ways of borrowing and the types of cooperation ancient Slavic and Iranian ethnic groups, are described.

Key words: persytsyzm, lexical borrowing, thematic group.

Литература:

1. *Булыко А. Н.* Современный словарь иностранных слов. Более 25 тысяч слов и словосочетаний. Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: "Мартин", 2006. – 848 с.

2. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / Редкол.: *О. С.Мельничук* (голов. ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1983 (Далее ЕСУМ).

3. *Крысин Л. П.* Иноязычные слова в современном русском языке. – М.: Наука, 1968.

4. *Моллаахмади Амирреза.* Иранские лексические заимствования в русском и украинском языках // Мовні і концептуальні картини світу. Вип. 26, част. 3, К., 2009. – С. 393–395.

5. *Новиков Л. Н.* Лексика современного русского литературного языка // Русский язык и советское общество. Социолого-лингвистическое исследование. – М.: Наука, 1968.

6. Словник іншомовних слів / За ред. *О. С. Мельничука*. – К.: Головна редакція УРЕ, 1977. – 776 с. (Далее СІС).

7. Толковый словарь иноязычных слов. – М.: Русский язык, 1998 (Далее ТСИС).

8. Толковый словарь крылатых слов и выражений / Автор-составитель *А. Кирсанова*. – М.: "Мартин", 2007. – 320 с (Далее ТСКСИВ).

УДК 81'31:004.9

РОЗВИТОК СТРУКТУРНО-ПРИКЛАДНОГО МОВОЗНАВСТВА В КИЇВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА (1960–1980 рр.)

Нікітіна Фіонілла Олексіївна
д-р філол. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття містить коротку історію розвитку структурно-прикладної лінгвістики в Університеті.
Ключові слова: лінгвістика, структурно-прикладна освіта.

Початок студій в галузі структурного та прикладного мовознавства в Київському державному університеті імені Т.Г.Шевченка (такою була раніше назва) можна датувати кінцем 50-х років XX ст. Для мене особисто інтерес до нових методів дослідження в мовознавстві посилився під час перебування на першій конференції з машинного перекладу в травні 1958 р. На ній виступали як ентузіасти впровадження нових методів дослідження, оскільки вбачали в них нові можливості та перспективи (наприклад, дуже швидкий переклад на різні мови майже всіх класиків світової літератури, а також ефективне дешифрування забутих мов, зокрема етруської та ін.), так і ті, хто побоювався, щоб "засилля" нових методів не перетворилося на подібність маррівської "теорії", яка під гаслом "справжнього марксистського вчення" в мовознавстві упродовж кількох десятиліть гнітила всіх, хто її не визнавав, та захаращувала мовознавчі видання наукоподібними "творами".

Ця перша, присвячена новим методам, концепція дала поштовх зацікавленості мовознавцям, переважно молодим, хоча серед ентузіастів були й люди, відомі своїми працями; почали з'являтися публікації з використанням структурних і математичних методів. Державні установи, зокрема інститути АН СРСР, швидко відгукнулися на це: були створені відділи структурно-прикладної лінгвістики або машинного перекладу при Інституті мовознавства АН, Інституті слов'янознавства та ін. Почалося викладання відповідних курсів у вищих навчальних закладах Москви і Ленінграду (зокрема в Московському державному університеті ім. М.В. Ломоносова, в Інституті іноземних мов ім. М.Тореза та ін.). У Києві також знайшлися бажаючі зайнятися новими методами, і державні службовці, які підтримали цей напрям. У вересні 1960 р. на філологічному факультеті КДУ, який на той час очолював Д.В. Затонський (пізніше він перейшов до Інституту літератури АН, був обраний академіком), стали викладатися відповідні лінгвістичні і математичні дисципліни для студентів старших курсів. Д.В. Затонський доручив мені мовознавчу підготовку студентів для навчання новим методам та перспективам їх використання було виділено необхідну кількість годин (за рахунок деяких інших курсів). Математичну підготовку організував проф. Л.А. Калужнін, який на той час завідував кафедрою алгебри і математичної логіки. Лев Аркадійович, людина європейського виховання (він довгий час жив у Франції, навчався і викладав у відомих університетах), від-

значався широкою ерудицією. Він багато зробив для організації нового напряму у навчанні. Крім нього певний час викладала математичні дисципліни доцент математичного факультету Ц.О. Шуб (яка, на жаль, рано померла). Допомагало паросткам нового й те, що на той час проректором університету був проф. В.В. Цвєтков, який позитивно ставився до модернізації університетського навчання.

Слід визнати, що найбільші зусилля для розвитку нового напряму у навчанні структурно-математичним методам були зроблені П.М. Федченком, який працював деканом філологічного факультету з вересня 1961 до кінця 1966 рр. При ньому було здійснено перший набір студентів на відділення структурної та прикладної лінгвістики (у кількості 12 осіб), була створена методична рада для підготовки навчального плану для цього відділення (головою цієї ради було призначено Ф. Нікітіну, до складу ради входив В.В. Коптілов). У цей час для викладання (на короткий термін) були запрошені акад. А.М.Колмогоров, проф. В.Ю. Розенцвейг.

Було організовано і системно проходило не лише навчання студентів, – навчалися та вдосконалювали свої знання і викладачі. Так, у 1961 р. (в кінці другого семестру) тривале наукове відрядження до Москви (до наукових установ та бібліотек) було надано Ф.О. Нікітіній; у червні 1962 р. В.В. Коптілов і Ф.О. Нікітіна отримали відрядження до Москви і Ленінграду. Зміцнилися також наукові зв'язки філологічного факультету з Інститутом мовознавства АН України відбувалися спільні наради і конференції, а з приходом на роботу В.І. Перебийніс та утворенням в Інституті мовознавства відділу структурно-математичної лінгвістики ці зв'язки ще більше зміцнили. Завдяки зусиллям Е.Ф. Скороходька була створена дослідницька група молодих науковців (що згодом отримала статус лабораторії) у складі А.О. Медведєва, І.Б. Штерн, К.П. Пивоварової (у подальшому склад збільшувався та змінювався).

У 1964 р. на філологічному факультеті було відкрито кафедру математичної лінгвістики, котру запропонували очолити Ф.О. Нікітіній, яку було обрано за конкурсом. Кафедра працювала (на чолі з цим завідувачем після чергових переобрань). З вересня 1964 р. до березня 1980 р., з вересня 1964 р. до вересня 1969 р. вона перебувала в складі філологічного факультету, а з вересня 1969 р. наказом ректора (проф.І.Т. Швець) її було переведено на щойно створений факультет кібернетики, на якому вона й перебувала (з певними кадровими змінами до березня 1980р.). Лише недавно (завдяки мемуарно-документальним публікаціям) вдалося дізнатися, що чомусь у початкових документах факультету кібернетики двоє викладачів кафедри іменувалися кандидатами фізико-математичних наук, хоча насправді були кандидатами філологічних наук, а про таку "підміну" дізналися лише через 40 років. За час існування кафедри її викладачами та співробітниками одноіменної лабораторії (яка була підпорядкована кафедрі) були захищені дисертації: кандидатські, зокрема, захистили І. Штерн, Н. Шуляк, М. Ростунова, Л. Ляховецька (Запорожець); докторську дисертацію ("Вплив аналогії на словотвір") у 1973 р. захистила Ф.О. Нікітіна. Члени кафедри брали участь у тогочасних наукових конференціях (всесоюзних і республіканських), регулярно публікували статті в мовознавчих виданнях Києва, Харкова, Москви та інших міст ("Вопросы языкознания", "Мовознавство", "Вісник КДУ", "Іноземна філологія" (Львів)). У 1973 вийшов перший випуск збірника "Структурна і математична лінгвістика", який був організований кафедрою і затверджений у видавничому плані Міністерства вищої освіти Украї-

ни. Цей збірник (відп.редактор – Ф.О. Нікітіна) видавався упродовж 9 років (1973–1981 рр.), у ньому публікувалися статті як провідних фахівців з цієї галузі (Е.Ф. Скороходько, В.В. Акуленко та ін.), так і молодих дослідників.

З 1966 по 1980 рр. відбулося 15 випусків студентів, що закінчили відділення структурно-прикладної лінгвістики. Кафедра дбала не лише про якісне навчання, а й про організацію практики і про розподіл випускників на роботу після закінчення університету, були встановлені зв'язки з рядом науково-дослідних установ (Інститут психології, Інститут інформатики та ін.).

Слід зазначити, що переведення кафедри з філологічного на факультет кібернетики було здійснено не за клопотанням кафедри, а на підставі рішення ректорату при організації нового "модного" факультету. Формальною підставою цього акту стало, мабуть, слово "математика" (таку назву при організації кафедри в 1964 р. надало Міністерство вищої освіти). В 1969 р. завдяки назві "економічна кібернетика" цю кафедру теж було переведено з економічного факультету, однак пізніше економістам вдалося виправити цю помилку і довести необхідність повернення цієї кафедри на свій факультет, де вона й зародилася. На жаль, усі спроби нашої кафедри повернутися до "рідного гнізда" виявилися марними. А спроби мали серйозне фахове підґрунтя і солідну наукову підтримку. Так, на офіційний запит завідувачки кафедри, звернений до Ради з питань кібернетики при Президії АН СРСР, була отримана відповідь за підписом голови цієї Ради академіка Акселя Івановича Берга (всесвітньовідомого вченого); зміст відповіді: місце кафедри математичної лінгвістики є логічним і науково доцільним серед інших кафедр філологічного факультету. На жаль, доля кафедри на той час залежала не від наукової логіки та фахової доречності, а від енергійного тиску впливових осіб. Від цього залежало й ставлення до кафедри. Робилися спроби значно збільшити (не на користь підготовки фахівців) кількість годин на математичні дисципліни, спроби керувати підбором кадрів, орієнтуючись теж не на фахово обґрунтовані підстави. Внаслідок цього в березні 1980 р. з 6 викладачів кафедри звільнилися за власним бажанням і перейшли до інших організацій 4 особи (серед них 1 доктор філологічних наук, 1 кандидат фізико-математичних наук і 1 кандидат філологічних наук). Згодом назву кафедри було змінено, дві особи ще деякий час залишалися "допрацьовувати", але невдовзі були змушені шукати інших місць праці.

Щоб не завершувати оповідь про долю структурно-прикладної лінгвістики в університеті імені Тараса Шевченка на мінорних тонах, варто памятати, що кафедра підготувала значну кількість корисних для України фахівців, частина яких є викладачами вищих навчальних закладів або науковими співробітниками (Л. Запорожець, В. Труб, Н. Чепелева, Н. Дарчук, М. Смульсон, Н. Чемерис та ін.). Проблемами структурної та прикладної лінгвістики успішно займаються співробітники структурно-математичного відділу Інституту української мови АН України і співробітники лабораторії компютерної лінгвістики Інституту філології Національного університету імені Тараса Шевченка.

В статье содержится краткая история развития структурно-прикладной лингвистики в Университете.
Ключевые слова: лингвистика, структурно-прикладная, образование.

The article contents the short history of the development of structural-applied linguistics in the University.
Key words: linguistics, structural, applied, education.

УДК 811.162.1+811.162.3+811.133.1:81'373:81'25

EQUIVALENCES ERRONEES DANS UN DICTIONNAIRE BILINGUE ET LA QUALITE EN TRADUCTION

Pleciński Jacek
dr hab., prof.
Wyższa Szkoła Filologiczna we Wrocławiu

Le présent article traite de la dépendance d'une bonne traduction des équivalences correctes fournies par les dictionnaires bilingues. L'auteur démontre, exemples à l'appui, qu'une équivalence adéquate n'est pas toujours offerte par des dictionnaires existants. Les exemples cités proviennent de deux dictionnaires polono-français (voir notes 1, 2), certains se trouvent confrontés à ceux qu'apporte un dictionnaire polono-tchèque.
Mots-clés: équivalence (dictionnairique): correcte/erronée, dictionnaire bilingue, item, traduction, équivalence incomplète; lacune

A l'université, dans les départements de langues étrangères, aux travaux pratiques de langue consacrés à la traduction et aux séminaires de traductologie, les étudiants reviennent toujours à la même question: "Admettons que notre dictionnaire bilingue de référence donne des équivalents erronés et que le traducteur s'en serve dans sa traduction – qui sera alors responsable de la faute qui aura pénétré dans le texte traduit?".

Il ne s'agit pas ici d'une question purement théorique. Dans le cas de disciplines telles que la médecine, les équivalents erronés en traduction peuvent amener à de très graves conséquences. De l'autre côté, pour beaucoup de disciplines techniques au sens large du mot, telles que la médecine justement, étudiants et traducteurs disposent le plus souvent de dictionnaires terminologiques. Dans le présent article, nous nous occuperons pourtant de deux dictionnaires bilingues (polonais-français) généraux (DpPL-F, GdPL-F). Le polonais sera donc la langue maternelle du traducteur censé de produire un *thème* et non pas une *version.*

Si la consultation d'un dictionnaire offrant de fausses équivalences conduit bien souvent à l'utilisation de celles-ci par les traducteurs inexpérimentés ou trop peu critiques envers leur source d'information, d'autres résultats déplorables en traduction naissent quand le traducteur ne dispose d'aucun dictionnaire qui confronterait la langue de l'original (LO) et celle de la traduction (LT); nous allons pourtant passer sous silence une telle situation, renvoyant nos lecteurs à notre article consacré tout spécialement à ce sujet [Pleciński 2004].

Revenons donc à la situation où des dictionnaires bilingues LO-LT existent, mais apportent un certain nombre d'équivalences inacceptables. Le problème a été, paraît-il, bien rarement évoqué jusqu'à aujourd'hui [voir tout de même Gawron-Zaborska 2001].

Répétons encore que nous n'allons pas détecter de fausses équivalences dans des dictionnaires de terminologie spécialisée (droit, médecine, théologie etc.), qui à notre avis chargent la conscience du lexicographe beaucoup plus qu'elles ne chargent celle de l'usager (traducteur non spécialiste, voire parfois personne initiée à la matière). Le premier de nos deux dictionnaires généraux polono-français [le DpPL-F, 1974] est un dictionnaire en un seul volume qui, jusqu'à une période bien récente, n'avait en Pologne aucune concurrence; le second est le GdPL-F [1995, 1996, 2003, 2005] dont la publication n'est pas encore achevée, le quatrième volume allant jusqu'à la lettre T.

Les équivalents erronés repérés dans un dictionnaire, on peut les classifier selon divers critères linguistiques (catégories grammaticales, sémantiques, pragmatiques), traductologiques ou tout à fait pratiques. Du point de vue strictement pratique (conséquences d'une erreur pour la qualité de la traduction), une simple absence d'équivalent est une carence égale à la présence d'équivalent erroné, puisque le traducteur aura injustement généralisé la valeur sémantique de l'équivalent présent dans le dictionnaire, en attribuant à cet équivalent le(s) sens qu'il n'a pas en LT et qu'il lui faut pour confectionner la traduction. Pour l'auteur de ces lignes c'est bien le contenu sémantique des items qui constitue en même temps le critère linguistique et pratique, et c'est pourquoi nous nous servirons dudit critère afin d'aborder les items auxquels le DpPL-F et le GdPL-F attribuent des équivalences fausses ou incomplètes. La plupart de tels items sont des substantifs; les items qui restent seront traités selon les catégories grammaticales (adjectifs, verbes). L'inadéquation de certaines équivalences dictionnairiques a été découverte, dans la majorité de cas, par la suite de leur emploi abusif dans des traductions du polonais en français faites par les étudiants, voire par les traducteurs polonais qui avaient employé ces dictionnaires comme leur source d'information.

I. Items substantivaux désignant des objets et des endroits.

1. *Blat* (tchèque *deska*), DpPL-F: *carreau, dalle.* – Tous les deux équivalents sont absolument faux. Parmi les quelques sens des termes *carreau* et *dalle* cités par le dictionnaire français unilingue explicatif qui nous sert à contrôler les articles du DpPL-F aucun ne correspond à *blat* en polonais. Chose curieuse, le dictionnaire inverse des mêmes auteurs, le DpF-PL, ne donne point *blat* parmi les équivalents de *carreau* et de *dalle.* Heureusement le GdPL-F donne l'équivalent valable: *dessus d'une table* (nous aurions tout de même préféré *dessus de table*).

2. *Klepsydra* (piaskowa). Dans le DpPL-F nous lisons: 1) *faire part de décès,* 2) *clepsydre.* Le second terme, aujourd'hui sorti d'usage, désignait une horloge antique à eau. L'instrument à sable pour mesurer l'écoulement de temps, de nos jours indispensable par exemple aux joueurs de scrabble ou d'échecs, s'appelle en français *sablier.* Il est d'ailleurs présent dans le DpF-PL. (Il faut dire en passant que même l'équivalent 1) est incorrect: *klepsydra* 'sorte d'annonce nécrologique affichée aux murs des églises' se dit en français *avis de décès; faire part de décès* est un billet que l'on envoie par la poste. Le GdPL-F donne des équivalents français corrects, de même Oliva donne des équivalents tchèques corrects: 1) *úmrtní oznámení,* 2) *přesýpací hodiny.*

3. *Kompot* (owocowy): DpPL-F *compote,* et analogiquement DpF-PL *compote: kompot.* Ce qui pis est, même le GdPl-F donne l'équivalence *kompot: compote.* En réalité *kompot* se dit en français *fruits au sirop* (consistence liquide), tandis que *compote* (mangée à la cuiller) se dit en polonais *mus, przecier (mus jabłkowy,* à titre d'exemple); il suffit de consulter le LEXIS, où *compote* – "fruits cuits, entiers ou en morceaux, avec du sucre".

4. *Molo: jetée, môle* (DpPL-F), dans le GdPL-F encore un troisième terme: *quai* et des syntagmes avec adjectifs. A l'époque du "franglais", il nous manque *wharf,* dont on se sert de plus en plus souvent, même si cela nous déplaît.

5. *Nakrętka: écrou, espagnolette* (DpPL-F). En tchèque, selon Oliva, *šroubová matice,* ce qui exclut l'équivalent *espagnolette* "ferrure à poignée tournante pour fermer/ouvrir les fenêtres". A juste titre, cette fausse équivalence disparaît du GdPL-F.

6. *Napis.* – Le DpPL-F nous propose trois équivalents français: *inscription; titre; épitaphe.* Bien qu'ils ne soient pas incorrects, ce ne sont pas les équivalents qu'un étudiant ou traducteur débutant aura cherché le plus souvent. Ceux-ci seront sans aucun doute *écriteau; pancarte,* et encore, dans la terminologie du cinéma: 1) *sous-titres,* 2) *générique, générique de fin.* Hélas, le GdPL-F suit également la tendance du moindre effort, il ne donne pas ces équivalents qui sautent aux yeux de nos jours et répète les équivalents du DpPL-F, quoique sous une forme amplifiée, en précisant leurs étendues sémantiques et contextes d'emploi. Sans être connaisseur de la langue tchèque nous pouvons deviner que Oliva s'est mieux tiré d'affaire ici aussi: *napis – nápis, název, titul.*

7. *Piaskownica* (sens évident pour un sujet de langue polonaise: 'endroit où de petits enfants jouent avec du sable', tchèque *piskoviště*): *sablière, sablonnière.* – Les deux "équivalents" français sont à rejeter. Ces deux substantifs dérivés de *sable* désignent des objets strictement techniques, on en trouvera dans le DpF-PL, mais l'équivalent polonais ne sera guère *piaskownica.* (Nous venons de citer à peine cinq exemples et on peut observer déjà une régularité fâcheuse: manque notoire de corrélation entre le DpPL-F et le DpF-PL, dont les auteurs sont pourtant les mêmes.) Bravo pour le GdPL-F qui offre l'équivalent attendu: *bac à sable.*

8. *Remiza* (strażacka): *remise.* Quant au DpPL-F, il cite dix équivalents de *remise* qui sont sémantiquement liés au verbe *remettre.* Au numéro 11 on lit: *remiza, wozownia, zajezdnia;* seulement les deux derniers équivalents sont corrects, les lexicographes, comme au cas de *kompot: compote,* sont tombés dans le piège de faux-amis. Le GdPL-F cite correctement: *caserne de pompiers,* Oliva de même: *hasičská zbrojnice.*

9. *Sanatorium: sanatorium.* – Comme aux cas d'exemples: 3 et 8, l'équivalence semble être fournie selon la tendance du moindre effort. La définition du terme français *sanatorium* doit absolument contenir le mot *tuberculose,* puisqu'un *sanatorium* (le plus souvent familièrement abrégé en *sana*) est destiné aux personnes atteintes de cette maladie. Pour toute autre maladie, l'équivalent français le plus fréquent du terme polonais *sanatorium* est *maison de repos.* Le GdPL-F cite encore *maison de cure, ~ de convalescence.*

10. *Skarbonka: tirelire, cassette, tronc (des pauvres), cagnotte.* Vu l'absence de qualificateurs, l'usager du dictionnaire aura traité ces équivalents séparés par des virgules de synonymiques, donc interchangeables. L'un des équivalents cités est absolument déplacé: parmi les sens du terme *cassette* qui se rapprochent de *skarbonka* est 'petit coffre (à argent, à bijoux)' et l'expression familière *ma cassette personnelle* 'argent destiné aux dépenses personnelles à l'insu du conjoint', donc en polonais familier *zaskórniak*'. Les autres équivalents ne se remplacent pas l'un l'autre dans des contextes, puisque des nuances sémantiques les séparent. Regardons dans le DpF-PL: *tirelire: skarbonka* (et c'est correct); *cassette: szkatułka, kasetka, skarbnik króla a. księcia* (erreur: *skarbnik* est une personne, les auteurs ont peut-être confondu avec l'ancien: *skarbczyk*); *tronc: skarbonka w kościele* (vrai); nous ne trouvons pas le mot-souche *cagnotte.* Il nous semble que Oliva prend le dessus comme d'habitude: *skarbonka: pokladnička (dětská, pro milodary).*

11. *Wiatrówka* 'petit fusil' *: fusil à vent.* Ce terme a fait son temps, les auteurs ont pu le trouver encore dans le dictionnaire de Littré, cependant il a un air tout à fait comique

de nos jours. L'équivalent contemporain correct est *fusil à air comprimé.* Le DpF-PL ne cite rien qui vaille à l'item principal *fusil.* Oliva donne trois équivalents dont un strictement technique, les deux premiers étant: *wiatrówka: 1. větrovka (bunda); 2. vzduchovka* (sans qualificateur qui aurait dû être *puška*).

II. Noms de personnes.

1. *Działacz* – sous-items: *społeczny, partyjny, polityczny,* parmi les équivalents cités il y a un équivalent erroné. En vain cherchons-nous, avec nos étudiants en traduction, le sous-item *(działacz) związkowy,* dont les équivalents français sont *syndicaliste, militant syndical.* Dernière tentative: nous vérifions à l'item *związkowiec* 'syndicaliste', l'item est présent, mais doté d'un équivalent: *syndiqué* qui, dans son acception substantivale, désigne un 'simple membre d'un syndicat' et non pas un 'militant, activiste, "gradé"'. Hélas, le sous-item qui nous intéresse est également absent du GdPL-F.

2. *Kreatura: créature* comme équivalence principale dans le DpPL-F et dans le GdPL-F. De meilleures, voire bonnes équivalences ne sont citées que dans la microstructure (*vaurien* pour le DpPL-F, *canaille, crapule* pour le GdPL-F). Or *créature* est en premier lieu un faux-ami par rapport à *kreatura.* Même dans ses sens péjoratifs, *créature* n'est point équivalent de *kreatura;* avec nuance apitoyante ou méprisante, *créature* doit être traduit en polonais par *stworzenie,* au sens carrément péjoratif ('partisan, protégé, suppôt de qqn') – par *poplecznik.*

3. *Latarnik: lanternier, gardien de phare, allumeur* (DpPL-F). La citation de ces trois équivalents sans aucune précision sémantique suggère ici aussi la possibilité de les échanger librement. En polonais contemporain, *latarnik* ne désigne qu'une personne qui allume un phare, ainsi le deuxième équivalent est l'unique valable (Oliva: *latarnik: strážce majáku*). Les termes français qui restent ont jadis désigné l'homme qui allumait des réverbères, appelé en Pologne *latarnik* il y a cent ans tout au plus. De plus, le terme *lanternier* aurait dû être évité, puisque dans le temps – justement à l'époque de l'éclairage à gaz – il avait en France le sens 'propriétaire d'une maison de tolérance' et appartenait au style familier. Heureusement l'item *latarnik* a été correctement interpreté dans le GdPL-F.

4. *Południowiec: méridional.* Ce terme-ci sert à appeler, en France, un habitant du Midi (sud-est du pays); un Polonais qui aura trouvé ce mot dans un texte français, cherchera dans le DpF-PL (*méridional: południowiec*). Il est pourtant exclu qu'un Polonais pense à un habitant du Midi de la France en tant qu'à un *południowiec* dans sa langue maternelle. En Pologne, le mot *południowiec* appartient uniquement au contexte géo-politique de l'histoire des Etats-Unis eet désigne un 'habitant du Sud historique américain, partisan des états confédérés du Sud aux tems de la guerre de secession'. L'équivalent français de *południowiec* est donc *sudiste,* mais c'est un terme absent du DpPL-F et du DpF-PL. Récemment en Pologne, et (encore?) bien rarement, *południowiec* commence à désigner un 'habitant des pays du sud de l'Europe, au teint basané', l'équivalent français serait alors *métèque.* Malheureusement, même le GdPL-F cite *méridional* comme l'unique corespondant de *południowiec.* Ici, pour la première fois le dictionnaire de Oliva ne nous sera pas d'un grand secours: *południowiec: jižan,* sans aucune explication, ce qui rend l'utilisation du mot cité impossible.

5. *Recenzent: critique littéraire.* (*Recenzja* est doté de deux équivalents: *critique littéraire* et *compte-rendu;* le DpPL-F donne ce mot avec trait d'union, ce qui n'est pas

correct). Un étudiant même pas brillant qui se réfère à un *recenzent* 'rapporteur' d'un mémoire de maîtrise ou bien à un *recenzent* 'auteur de compte rendu' dans une publication périodique et qui aura trouvé *critique littéraire* comme équivalent unique, comprendra sans doute qu'il ne s'agit pas là d'une équivalence adéquate. Le DpPL-F ne lui fournira pas la précision que celui qui apprécie une thèse s'appelle en français *rapporteur* (et respectivement: *recenzja: rapport*), et celui qui évalue des ouvrages dans une publication scientifique s'appelle tout simplement *auteur de compte rendu.* (L'équivalence ne se présente pas mieux si nous regardons le DpF-PL: *rapporteur: 1) donosiciel* ('indicateur, fam. *indic,* en argot scolaire polonais *skarżypyta*), *2) sprawozdawca* (à vrai dire, surtout 'reporter, commentateur'). Quant au GdPL-F, il donne de bons équivalents tous, Mais il ne précise point l'extension d'usage de *compte rendu* par rapport à *recenzja.*

III. Noms d'animaux.

Comme il s'agit d'une aire sémantique couverte de nos jours par une terminologie scientifique systématisée et qui se sert également de noms latins – la zoologie – la citation des équivalents corrects n'aurait pas dû causer de difficultés aux lexicographes et l'usager du dictionnaire ne s'attend pas à obtenir des correspondances erronées. Il y en a pourtant dans le DpPL-F. Tout d'abord il faut y constater des lacunes; pour nous limiter aux noms de mammifères, en vain cherchera-t-on des items comme *gepard, guziec, mangusta/ichneumon, myszoskoczek,* resp. 'chat-pard, phacochère, mangouste, gerbille' (le dernier mot étant même absent du GdPL-F). Passons aux équivalents erronés:

1. *Nutria: myopotame, coypou.* Les termes français en question sont sortis d'usage il y a plus d'un siècle, personne ne les comprend aujourd'hui et nous pouvons dons les traiter comme erronés. Le DpF-PL ne les cite pas. Les deux dictionnaires pratiques n'offrent donc guère l'équivalence lexicale qui esxiste de nos jours: *nutria: ragondin.* Le mot français se trouve cependant dans le GdPL-F. Aucun dictionnaire ne cite l'autre terme français qui est *castor du Chili.*

2. *Siwek.* – L'auteur de ces lignes comprend ce mot polonais comme 'cheval de robe blanche', l'équivalent français est donc tout simplement *cheval blanc.* Dans le DpPL-F nous trouvons uniquement *grison* qui, en tant qu'adjectif en français classique, se rapportait jadis aux cheveux ou à la barbe grisonnants, et en tant que substantif – à un homme grisonnant. De plus, il pouvait désigner, par euphémisme, un âne, et ceci indépendamment du pelage.

3. *Gniazdownik.* – Item absent du DpPL-F, équivalence fausse dans le GdPL-F: *jeune oiseau;* il s'agit d'un 'animal qui bâtit son nid et s'y installe', donc *nicheur.*

IV. D'autres substantifs: organisations, disciplines scientifiques, actions, maladies.

1. *Metodyka: méthodique.* L'équivalence n'est pas correcte, puisqu'en français *méthodique* est toujours un adjectif. Par exemple, l'une des disciplines adjacentes à la philologie, *metodyka nauczania języków obcych* s'appelle en français ou bien *méthodes d'enseignement de langues* (voir GdPL-F), ou bien – et plus souvent encore – *méthodologie...,* et tout récemment: *didactologie* (mais pas *didactique*!).

2. *Milicja: milice.* L'équivalent français le plus adéquat aurait été tout simplement *police.* Le terme *milice* qui existe en français ne se rapporte aucunement, comme *milicja* en polonais à l'époque du communisme, à la 'police en régime communiste'. Il a un riche

passé historique en France: 'différentes formations paramilitaires'; très souvent, afin de servir dans une de telles formations, on était désigné par un tirage au sort *(milices communales, bourgeoises, provinciales).* Il a également désigné une sorte d'*arrière-ban.* De nos jours, *milice* se rapporte à des formations auxiliaires de la police, et en Belgique le mot est synonyme d'*armée régulière.* Parmi les équivalents du GdPL-F, nous trouvons – malheureusement en première place – *la Milice,* avec majuscule et article défini. Le terme ainsi orthographié fait penser en France à une formation paramilitaire créée au début 1943 par le gouvernement collaborationniste de Vichy.

3. *Reglamentacja: réglementation.* En français, les compléments de nom sont: *prix, loyer, emploi,* et non *marchandise* à vendre. Les usagers polonais du DpPL-F qui se souviennent bien des réalités de l'économie communiste ou qui la décrivent, cherchent pourtant ce sens-là. L'équivalent qui leur faut sera donc *rationnement,* hélas, absent aussi du GdPL-F.

4. *Resort: ressort,* tout court, comme dans l 'exemple précédent. *Ressort* est une même forme pour deux homonymes: 1) équivalent du terme technique polonais *resor* (en parlant p. ex. de divans, de voitures), 2) terme juridique très riche d'acceptions et dont l'équivalent polonais est avant tout *instancja.* Le GdPL-F donne de vrais équivalents de *resort: ministère* en premier lieu (on pourrait ajouter *département),* et *ressort* uniquement dans la traduction d'une locution plaisante *to nie mój resort* 'je ne suis pas compétent en la matière' (*ceci n'est pas de mon ressort*).

5. *Skleroza: sclérose*: DpF-PL *sclérose,* med. *skleroza.* – Les dictionnaires unilingues de langue polonaise offrent en général un seul sens du mot *skleroza* – il s'agit d'un nom de maladie, et c'est d'ailleurs le sens le plus souvent voulu par les usagers du dictionnaire. En polonais on recourt très souvent, surtout plaisamment, à la locution *mam chyba sklerozę,* qui sera alors traduite par les usagers **j'ai/je dois avoir la sclérose,* tandis que l'équivalent français est *j'ai des trous de mémoire.* Les noms français de la maladie en question sont *sclérose artérielle, artériosclérose,* et la forme *sclérose* n'est employée qu'au figuré en parlant de la politique (*sclérose d'un régime, d'une classe politique* 'manque d'innovation'); son équivalent polonais est *skostnienie.*

I. D'autres substantifs encore: réalités culturelles, termes abstraits, mots familiers.

1. *Bajer: tromperie, bluff, duperie* et d'autres équivalents dans le GdPL-F, absence d'item quant au DpPL-F. Il nous manque pourtant l'équivalent familier le plus usité de nos jours qui est *baratin.*

2. *Kicz: croûte* (DpPL-F), *kitsch, kitch* (GdPL-F). La situation nous semble analogue à l'exemple précédent, c'est à dire que l'équivalent le plus fréquent n'est pas cité; ici, au sens de 'oeuvre d'art de peu de valeur', nous pensons à *navet.*

3. *Klapa: fiasco* (DpPL-F), *four* (GdPL-F), pareille observation, l'équivalent familier absent est à nos yeux *bide.*

4. *Jubileusz: jubilé* (DpPL-F). Il aurait fallu donner en équivalence le terme *anniversaire* (comme l'a fait le GdPL-F), puisque *jubilé* a un sens bien restreint de 'cinquantenaire': il se rapporte à l'année sainte et à quelques autres festivités qui sont célébrées une fois tous les 50 ans selon les traditions: juive, chrétienne et laïque. *Jubilé* ne

pourra pas être employé dans la traduction d'une phrase où le nombre d'années aura été autre que 50.

5. *Motto: motto.* En polonais, *motto* en tant que synonyme de *maksyma, sentencja, dewiza,* resp. *maxime, sentence/adage, devise* 'citation placée en exergue dans des ouvres littéraires, moins fréquemment scientifiques' vient de l'italien ('prompte riposte'); l'équivalent français auquels nous pensons en premier lieu serait donc *bon mot. Motto* n'est pas attesté par les dictionnaires contemporains de la langue française. Un dictionnaire polonais-français aurait dû citer *devise, épigraphe, exergue;* les deux derniers termes sont présents dans le GdPL-F.

6. *Prelekcja: conférence, cours.* Le second terme est tout à fait manqué, pousqu'il désigne un 'cours magistral', éventuellement un 'cours dans une école supérieure en général'. *Conférence* peut être un bon équivalent de *prelekcja* 'sorte de conférence dans un centre culturel', mais le mot polonais est presque toujours employé, en accord avec son sens étymologique, en tant que 'introduction à un événement culturel, p. ex. à la projection d'un film dans un cinéclub'; l'équivalent français est donc *présentation (d'un film,* etc.).

7. *Realia: réel,* n.m. – Le terme *realia* vient de l'allemand (*die Realien),* il a été emprunté à cette langue par plusieurs langues de l'Europe centrale, comme le tchèque, le slovaque, le roumain. Son équivalent français n'est pas *le réel* (synonyme de *réalité,* donc en polonais *rzeczywistość).* Le GdPL-F donne des équivalents adéquats: *réalités, faits réels, conditions données,* mais il ajoute sans nécessité *(le) réel* du DpPL-F.

8. *Tkactwo: tissanderie, tissage.* Aucun des deux équivalents n'est correct: les dictionnnaires explicatifs du français ne citent point ce mot dérivé de *tisserand,* tandis que *tissage* est un nom d'action (pol. *tkanie*), parfois aussi 'machine à tisser' (pol. *warsztat tkacki).* L'équivalent à être placé dans le DpPL-F est *tapisserie.*

I. Formes liées des items substantivaux citées dans la partie phraséologique de la microstructure desdits items. A titre d'exemple:

1. Item *kościół* 'église' – ce qui nous manque, c'est la locution *chodzić do kościoła: aller à la messe* (et non:... *à l'église,* comme l'on pourrait déduire). Le GdPL-F cite la locution adverbiale au sens temporel: *przed kościołem: avant la messe*, ce qui est juste, mais au sens spatial il faut tout de même dire *devant l'église.*

2. Item *podstawa,* franc. *base, fondement.* – Par la suite nous avons une locution prépositive: *na podstawie czego: au vertu de qc.* (en tchèque, selon Oliva: *na základě).* Il s'agit là d'une équivalence totalement manquée et qui contient trois erreurs. 1) *Vertu* est un nom féminin, on pourrait donc éventuellement imaginer une locution: *à la vertu de qc.* 2) La préposition employée est incorrecte, en français il n'y a que *en vertu de qc.* 3) Cette locution doit être rendue en polonais par *zgodnie z czym,* l'équivalence donnée est fausse. Heureusement le GdPL-F nous offre les équivalents adéquats: *en se basant sur qc; en prenant qc comme point de départ.*

3. Item *ręka,* fr. *main; bras.* L'article contient l'équivalence idiomatique *iść komu na rękę: aller au devant de qn. – Aller au devant de qn* a l'équivalent polonais *wyjść komu naprzeciw;* l'unité phraséologique *iść komu na rękę* n'a aucun équivalent idiomatique en français (*aller au devant des désirs/souhaits de qn* se dit en polonais *uprzedzać czyje życzenia*), il faut donc recourir à l'équivalence non-idiomatique: *faciliter qc à qn, aider qn,* comme on a fait pour le GdPL-F.

I. Adjectifs. – Parmi les quatre exemples, nous allons citer trois qui appartiennent à la langue savante (médecine, histoire, ethnologie), tout en commençant par un mot standard.

1. *Przymilny: mignard* (DpPL-F), *flatteur, douceâtre, doucereux, mielleux, mignard, sucré* (GdPL-F). L'auteur de ces lignes pense à son chat qui adore regarder le traitement de texte sur ordinateur. Le chat en question ne peut être qualifié d'aucun des adjectifs cités, et son maître propose donc: *przymilny: câlin, cajoleur.*

2. *Mowny: loquace.* En polonais contemporain, *mowny* se définit par 'lié à la parole', *organy mowne: organes de la parole* (comme d'ailleurs dans le GdPL-F); il n'y a aucun adjectif en français qui rende ce sens. *Mowny* est aussi un synonyme sorti d'usage de: *wymowny, elokwentny,* mais même ici l'équivalent français n'est guère *loquace,* mais *éloquent; loquace* correspond à *gadatliwy* 'qui parle, qui aime à parler beaucoup'. Le *LEXIS* confirme notre intuition.

3. *Nicejski: de Nice* (GdPL-F). Notre première association court pourtant à *concile de Nicée* (en Asie Mineure, 325).

4. *Plemienny: de tribu(s).* – Quant à *mowny,* le DpPL-F ne se contente pas d'un équivalent étant un syntagme *de + Art. + N* pour citer un équivalent erroné, étant tout de même un adjectif. Ici nois avons affaire à la situation inverse: le DpPL-F donne un syntagme *de + N* comme équivalente, bien que l'on emploie couramment en français l'ajectif didactique *tribal.*

I. Verbes.

1. *Bisować: bisser.* (DpPL-F, GdPL-F). – L'équivalence est trompeuse, puisqu'en polonais, le sujet du verbe *bisować* est un musicien/chanteur/acteur, tandis qu'en français le sujet du verbe *bisser* est presque toujours le public qui fait reprendre "un numéro" par l'artiste: *Le public a bissé le soliste,* mais: *celui-ci a repris la chanson.* A consulter le dictionnaire de Oliva, on apprend qu'en tchèque le verbe équivalent est *opakovat* dans les deux sens qui ne sont point confondus: "1) *(o herci apod.) opakovat výstup, koncert;* 2) *(o obecenstvu) tleskat a domáhat se opakování výstupu, koncertu.*

2. *Macać: tâter, palper* (DpPL-F). Nos étudiants y ont cherché en vain l'équivalent de *macać kurę* 'sonder une poule'. Dans le GdPL-F l'article de l'item *macać* est très exaustif et comprend aussi le syntagme *macać kurę,* mais l'équivalent français est faux: *palper/tâter une poule.* Une fois encore le dictionnaire Oliva nous montre qu'il est possible do donner une équivalence exacte du syntagme polonais en question: *ohledávat slepici.*

3. *Mlaskać: laper* (DpPL-F). – Le verbe *laper* se trouve défini par le *LEXIS:* "boire à coups de langue", ce qui correspond en polonais à *chłeptać.* Un chat est capable de *laper: chłeptać* du lait, mais il ne peut pas *mlaskać.* Le GdPL-F donne de bons équivalents du verbe polonais qui nous intéresse tout en précisant leur sens: *clapper* "mlaskać językiem" et *faire claquer* "mlaskać wargami"; tout de même il ajoute – à tort selon nous – le verbe *laper.*

4. *(Z)rezygnować.* – Le DpPL-F donne quatre équivalents séparés par des virgules, ce qui veut dire qu'ils sont synonymes. Le seul parmi les quatre qui soit correct est *renoncer à qc.* Quant aux trois qui restent, voici notre observation: *résigner qc* veut dire uniquement 'renoncer à une fonction, à un poste', comme d'ailleurs *se démettre de qc (de son poste, de ses fonctions),* leur connexité lexicale est donc très limitée et leur

correspondant polonais est *podać się do dymisji. Prendre son parti de qc* (surtout...*de + Inf.),* malgré une affinité sémantique évidente, ne se traduit pas par *(z)rezygnować,* mais par *uznać co za konieczne/nieuchronne, poddać się losowi.* Le DpPL-F offre donc des "équivalents" rapprochés du point de vue du sens, mais qui ne sont pas des équivalents à mettre dans une traduction.

5. *Rewizytować: rendre visite à qn.* – *Rewizytować* veut dire 'aller chez quelqu'un qui est déjà venu chez nous', tandis que dans l'équivalent français supposé le verbe *rendre* s'est tout à fait lexicalisé: *rendre visite à qn* a tout simplement le sens 'aller chez qn'. Si nous tenons à traduire en français la nuance du verbe polonais à préfixe *re-,* il nous faudra la manière descriptive.

6. *Sturczeć: se turquiser.* – Si un tel verbe français avait jamais existé, des années-lumière sont passés depuis. Parmi les nombreux Français cultivés de mes connaissances, il n'y a personne qui le connaisse. D'ailleurs en polonais de nos jours, le verbe *sturczeć* n'est plus compris. (Notre réminiscence de lecture du triptyque de Sienkiewicz: le verbe *poturczyć się* 'se convertir à l'islam et s'établir en Turquie', auquel correspond un nom: *poturczeniec.*) Comme l'ancien Empire Ottoman comprenait aussi l'Algérie, il y avait sans doute des Français qui *étaient devenus turcs, s'étaient fait turcs,* mais personne ne dirait qu'ils *s'étaient turquisés.*

7. *Torturować.* – Le DpPL-F cite quatre équivalents dont nous acceptons deux: *torturer, mettre à la torture.* Le troisième, *martyriser: męczyć, zamęczać* est sémantiquement proche, le quatrième – *supplier* – est absolument faux. L'absence de *mettre qn à la question* saute aux yeux, pourtant cette locution est attestée dans le DpF-PL.

Ayant présenté plusieurs exemples d'équivalents dictionnairiques erronées dans des dictionnaires polono-français, nous devons tenter de voir les raisons pour lesquelles les équivalents critiqués y ont trouvé leur place: 1) Certains équivalents corrects peuvent être difficiles à trouver dans des dictionnaires en général. Ces équivalents, ce n'est pas dans les dictionnaires précédents que les lexicographes auraient dû les chercher, mais auprès des locuteurs natifs à qui il faut demander des précisions. *Blat* 'dessus de table' et non *carreau, dalle* semble être un bon exemple, aussi bien que *piaskownica.* 1a) A plus forte raison, les auteurs de dictionnaires doivent se méfier de dictionnaires anciens (voir le cas de *wiatrówka,* peut-être celui de *nutria* et du verbe *sturczeć*). 2) Les lexicographes doivent être bien attentifs: à la polysémie des items présentés (par exemple *klepsydra* 'sablier' et 'avis de décès'. 2a)... et à l'extension d'usage des deux items confrontés (par exemple: *sanatorium, południowiec* et leurs équivalents). 2b)... et aux aspects affectifs (*kreatura* et son équivalent *créature,* l'un péjoratif, l'autre le plus souvent neutre). 3. Il s'avère que même un lexicographe doit se méfier de faux amis, intégraux ou partiels. Surtout que le phénomène concerne souvent un même champ sémantique. Citons *kompot* 'fruits au sirop' et non *compote* (les deux produits sont faits à la base de fruits), *skleroza* (faux amis à 100%), *jubileusz* (faux amis partiels). 4) En compilant un "dico", il faut se rendre également à sa propre intuition et compétence, même en LT. Il nous est difficile de croire à ce qu'un lexicographe polonais ne connaisse pas, à titre d'exemple, le terme français *sous-titre.* Et pourtant, des dictionnaires polonais-français (moyen et grand) ne le citent guère comme équivalent de *napis*, se contentant de *inscription.* 5) Il faut postuler

avant tout la présence d'équivalents les plus évidents, le plus souvent employés (voir les cas de: *bajer, kicz, klapa*).

A notre avis, les équivalents erronés ou incomplets dans les dictionnaires bilingues, grands et moyens, sont plus dangereux que les lacunes : 1) L'usager, ayant rencontré une lacune dans un dictionnaire (absence d'item), peut continuer ses recherches et trouver quelque part l'item désiré. 2) L'usager qui rencontre un équivalent erroné se retiendra ou non de l'utiliser dans son travail, par exemple dans une traduction. Combien de fois celui qui consulte un dictionnaire et trouve une bévue a un éclair de bon sens et l'équivalent convenable, refoulé dans les archives de la mémoire, lui revient d'un coup! Sinon, l'usager utilisera l'équivalent erroné du dictionnaire. Il serait intéressant et utile d'élaborer et de connaître des données statistiques sur l'occurrence des deux comportements des usagers. 3) Quant l'équivalent est incomplet, la situation est pareille à la précédente. Les réactions de l'usager peuvent être identiques: lueur de raison ou acceptation irréfléchie. Le plus souvent l'usager aura tendance à généraliser l'emploi de l'équivalent trouvé. Ainsi *inscription,* citée comme équivalent français de *napis,* sera utilisée au lieu de *pancarte* ou *écriteau,* absents des dictionnaires. Nous avons maintes fois constaté ceci pendant nos cours de traduction.

Il n'est pas facile d'imaginer un dictionnaire entièrement exempt d'erreurs, mais leur nombre peut tout de même être considérablement limité. Ayant repéré plusieurs erreurs dans les dictionnaires polono-français qui constituent ici notre corpus, nous avons eu l'idée de consulter le dictionnaire polono-tchèque de Karel Oliva pour les mêmes items et le résultat s'est avéré bien plus satisfaisant.

This paper called "Incorrect equivalents in the bilingual dictionary and translation quality" deels with the dependence of a good translation on proper lexical equivalence in bilingual dictionaries.

The author demonstrates, by means of examples, that such an equivalence is not always offered by actual dictionaries. The examples quoted come from two Polish-French dictionaries: *Dictionnaire pratique polonais-français* and *Grand dictionnaire polonais-français* sometimes confronted with a Polish-Czech dictionary.

Keywords: equivalence (input): correct / incorrect, bilingual dictionary, password, translation, equivalence incomplete, lack of counterpart.

Статтю "Хибні еквіваленти в двомовному словнику і якість перекладу" присвячено зв'язку між якісним перекладом і належною еквівалентністю, відображеною двомовними словниками.

Автор показує на прикладах, що існуючі словники не завжди вказують точні еквіваленти. Наведені приклади взято з двох польсько-французьких словників, причому деякі з них порівнюються з тими, які знаходяться у чесько-польському словнику.

Ключові слова: еквівалентність (словників): правильна/хибна, двомовний словник, пароль, переклад, неповна еквівалентність, відсутність еквіваленту.

Bibliographiques*:*

1. *Gawron-Zaborska M.* My ze słownikami nie dyskutujemy...// *Język rodzimy a język obcy*. – Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2001.

2. *Pleciński J.* Amicus interpretis vocabularium // *Studia Romanica et Linguistica Thorunensia 4,* Toruń: Wydawnictwo UMK, 2004. – P. 75–85.

УДК 81:39

ЗІСТАВНЕ МОВОЗНАВСТВО ТА МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ: АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ

Левицький Андрій Едуардович
д-р філол. наук, проф.
Київський національній університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядається теоретичні та практичні аспекти взаємодії зіставного мовознавства та міжкультурної комунікації як основа перспективних наукових розвідок. Зіставлення мовних даних дозволяє розкрити сутність контактів представників різних етносів та основу особливостей їх світобачення. До того ж, урахування лінгвокультурних, прагмалінгвістичних і комунікативних складників дозволяє максимально оптимізувати інтеракцію носіїв різних мов і культур.

Ключові слова: зіставне мовознавство, міжкультурна комунікація, глобалізація, мовні контакти, лінгвокультурологія, інтерференція.

Питання мовних контактів невіддільне від підходів до аналізу мовних і культурних зв'язків представників різних етносів у процесі обміну інформації. Окреслена проблематика входить до кола актуальних питань сучасного мовознавства, адже дозволяє розкрити аспекти взаємодії мов, підійти до виокремлення їхніх ізоморфних та аломорфних рис в міжкультурному спілкуванні. Саме виокремленню шляхів використання надбань зіставного мовознавства в процесі міжкультурної комунікації присвячено запропоновану Вашій увазі статтю.

Проф. С.В. Семчинський, зокрема, наголошував на важливості взаємодії мов для їх становлення та розвитку. Зараз, в епоху глобалізації, його думки набувають нового розуміння та осмислення. "В основах мовної взаємодії лежать позамовні явища: міграція населення, сумісне проживання різних етносів на одній території, економічні, політичні, культурні й ідеологічні контакти різних народів..." [Семчинський 1996, 347]. Якщо переглянути наведене твердження за умов сьогодення, епохи глобалізації, що відзначається звуженням простору комунікативного, інформаційного, культурного в сенсі зменшення кількості маркерів, що відрізняють одну культуру від іншої, то доходиш висновку, що саме аспекти міжмовної та міжкультурної взаємодії набувають особливого звучання. С.Г. Тер-Мінасова навіть каже про перетворення світу на глобальне село [Тер-Минасова 2004], адже людство інтегрується з такою швидкістю, що форми повсякденного спілкування у межах однієї етнокультурної спільноти стають надбанням усієї цивілізації. Жодне співтовариство не лишається поза межами такого села. Ще у 1996 році С.В. Семчинський стверджував, що "процеси взаємодії мов набирають багатьох різних форм" [Семчинський 1996, 349], характеризуючись "неабиякою різноманітністю, ускладнюючись до того ж за рахунок численних суспільних факторів" (Там само).

У побудованій ним типології взаємодії мов [Семчинський 1996, 349] сучасну мовну ситуацію у світі можна схарактеризувати як *однобічний вплив на різних рівнях однієї мови*, а саме англійської, що згідно з оцінкою С. В. Семчинського спостерігається "на всіх мовних рівнях, але найпомітніші вони в лексико-семантичній системі" [Семчинський 1996, 362]. Проте зазначимо, що однобічний вплив не зменшує простір дії для *обопільного впливу*, адже у "глобальному селі", незважаючи на єдність усіх "жителів", усе ж таки існують "близькі" та "не дуже близькі родичі".

Саме для створення атмосфери довіри у загальнолюдському середовищі, знання іноземних мов, зокрема англійської як мови ініціатора та провідника ідей сучасної глобалізації, та мов "найближчих сусідів" виходить на передній план в аспекті політики у сфері вивчення іноземних мов.

Для запобігання непорозумінь у процесі міжмовної та міжкультурної взаємодії одним з центральних питань під час вивчення іноземної мови постає зіставлення мовних, мовленнєвих, комунікативних і лінгвокультурних даних рідної та іноземної мов. Акцент при цьому робиться на виокремленні окреслених вище даних саме в процесі спілкування. В цьому зв'язку відкриваються перспективи для вивчення інтеграції культурних просторів і шляхів запобігання небажаної інтерференції мов. З цією проблемою також перетинається питання переключення мовних кодів у процесі передачі інформації. Наведений нами перелік завдань, що стоять перед викладачами теорії та практики іноземної мови, є надзвичайно важливим та може бути вирішеним лише із комплексним залученням даних зіставної лінгвістики та міжкультурної комунікації, а саме акцентуванні на поєднанні власної культурно-національної ідентичності із знаннями, вміннями та навичками використання норм чужої мовної та комунікативної поведінки під час міжкультурних і міжетнічних контактів.

Зважимо на те, що саме мова є інструментом проникнення у ментальність, а отже, і ключем до етнічної, культурної і соціальної групи, до якої належить індивід. Мова при цьому не просто відбиває духовний світ людини й її культуру. Її одна з найважливіших акумулятивна функція полягає у збереженні культурної спадщини, передачі гуманітарного надбання народу від покоління до покоління [Тер-Минасова 2004, 100]. Саме дієвість цієї функції мови дозволяє їй активно змінюватися, вбираючи в себе зміни, спричинені науково-технічними і соціальними змінами. Тому ставлення до мови не як до скарбнички, а як до скарбниці, яку ми також можемо і повинні активно використовувати і доповнювати, дозволяє, з одного боку, розкрити досвід попередніх поколінь, а з іншого, – як в дзеркалі побачити себе часткою великого етнокультурного співтовариства, усвідомити властиву їй певну систему цінностей. При цьому ми як носії мови і культури одночасно можемо спробувати з різних позицій внести корективи в образ мислення і світосприйняття, властивий етносові. Подібні зміни особливо типові сьогоденню – епохи високих інформаційних технологій, швидкого розвитку науки і техніки, глобалізаційних процесів у житті людського суспільства. Минуле XX століття повністю змінило уявлення людини про природу, суспільство, культуру і про її саму, а сучасні тенденції розвитку дозволяють нам побачити нові горизонти діяльності.

Зміни в свідомості індивідів знаходять своє віддзеркалення у мові, оскільки "жива сучасна мова перебуває у постійному русі і розвитку" [Тер-Минасова 2004, 110]. У процесі соціалізації й інкультурації людина засвоює певні особливості віддзеркалення навколишнього світу [Садохин 2004, 140], властиві тому етнокультурному утворенню, серед якого вона живе. При цьому відомо, що діти засвоюють мову саме тих, хто їх виховує, а не генетичних батьків, якщо це різні люди [Crystal 1992, 227]. І якщо на початкових стадіях становлення особистості мова у житті дитини виконує значну роль у розвитку і закріпленні цих особливостей бачення світу

і себе у ньому, то згодом, мова дає можливість індивіду певним чином перетворювати навколишню дійсність, змінювати своє місце ній. Не можна не погодитися з С.Г. Тер-Мінасовою у тому, що кожна людина, що говорить або пише на рідній мові, повторює вже готові структури, наслідуючи мільйони носіїв цієї мови, черпаючи зі скарбниці своєї мови випробувані в необчислюваній кількості мовленнєвих актів, визнані словосполучення, що регулярно вживаються, і одночасно творить мову [Тер-Минасова 2004, 110].

Важливу роль при цьому виконують "стандарти комунікації" [Прохоров 2006, 27], адже новотвори мають соціальне забарвлення і дозволяють нам оцінювати і інтерпретувати навколишній світ. Під час інтеракції з носіями іншої культури ми отримуємо нову інформацію, дізнаємося про інші шаблони комунікативної поведінки, а також нехарактерні для нас способи вербалізації знань про світ. У процесі міжкультурної комунікації світ для людини розширюється, і вона, з одного боку, усвідомлює, що існує СВОЄ і ЧУЖЕ, а, з іншого, – намагається пізнати ЧУЖЕ, яке виступає для неї НОВИМ, а тому цікавим. Безумовно, у подібній ситуації чітко бачиться СВОЄ, а це дозволяє відкоригувати деякі деталі, які зі сторони видаються незначними, але ЧУЖОМУ / НОВОМУ приділяється все ж таки більше уваги. Врахуймо й те, що міжкультурна комунікація, тобто спілкування мовних особистостей, що належать різним лінгвокультурним співтовариствам, є взаємодією "свідомостей, які спілкуються між собою" [Гудков 2003, 10]. Саме тому ми приділяємо увагу не тільки смислу, що передається, але і формі, в яку його "вдягнуто", тобто мовній оболонці. Ось чому в міжкультурній комунікації мову слід розуміти як засіб спілкування, призначений для забезпечення взаєморозуміння учасників комунікації. Її використання як основний засіб спілкування припускає, що кожному слову додається спеціальне, тільки йому властиве значення. Інтерес до НОВОГО, у даному випадку, виступає стимулом до різного роду впливів, особливо, якщо вони чітко й однозначно передають особливості нових предметів або явищ (наприклад, як це роблять термінологічні одиниці).

Зіставлення НОВОГО, тобто іноземного із ВЛАСНИМ, тобто знайомим з першим років життя етнокультурним поглядом на світ є викликом для ментальності кожної людини, яка вперше стикається з ЧУЖИМ / НОВИМ. Яке ставлення до нього буде сформоване? Яку реакцію викличе? Відповіді на ці питання, врешті-решт, залежать від тих, хто знаходиться поруч із людиною, яка вперше відчуває існування чогось незнаного та несподіваного.

У випадку з вивченням іноземних мов окрім питань загальної лінгводидактики та методики викладання на передній план виходить завдання формування неупередженого ставлення до ЧУЖОГО, з одного боку, а з іншого, – не сприймати СВОЄ як таке, що не варте уваги. Для вирішення цього завдання цілком можливим є використання зіставлення мов і культур для виховання толерантності до ІНШОГО та гордості за СВОЄ. Успіх цієї справи залежить від уміння спиратися на позитивні зразки мовних контактів, які існували між народами з давнини та є продуктивними за умов сьогодення.

Отже, надбання зіставного мовознавства та теорії міжкультурної комунікації з різних боків сприяють формуванню критично мислячої особистості, здатної коректно аналізувати мовні дані.

Якщо ж вести мову про суто наукові розвідки у царині лінгвістики, то не можливо обминати питання міжмовних і міжкультурних контактів, завдяки дії яких мови збагачуються новими лексичними та фразеологічними одиницями, мають змогу перефокусувати вже існуючі концепти, експортують нові поняття. Поряд із зазначеними вище явищами існує й лакунарність, яка відтворює своєрідний погляд етносу на оточуюче його середовище.

Так, основні лексико-семантичні групи в західно-германських і східнослов'янських мовах співпадають, оскільки вони позначають однакові сфери життя мовних спільнот, наприклад, побут, їжа тощо. Такі групи можуть відрізнятися кількісним складом, але загалом вони характеризуються в зіставлюваних мовах наявністю радше ізоморфних рис, аніж аломорфних.

Семантичний об'єм слів у зіставлюваних мовах не завжди співпадає. Наприклад, англ. ***boat*** – укр. *човен, судно/корабель, шлюпка*; рос. *лодка, шлюпка, бот, судно, корабль;* англ. ***coat*** – укр. *верхній одяг, пальто, піджак, кітель, хутро (тварини)*; рос. *пиджак, жакет, куртка, китель, верхняя одежда, пальто, мех, шерсть, шкура (животного);* укр. ***подорож*** – англ. *cruise, journey, travel, trip, tour, voyage*.

Слова, що мають спільне денотативне значення, можуть мати різні конотативні відтінки, які проявляються при їхньому зв'язному значенні, наприклад: англ. *in good heart, to one's heart's conten;* укр. *серце з перцем, заграло серце*; рос. *он сказал это в сердцах*; нім. *das Herz auf dem rechten Fleck haben* (бути справжньою людиною (смілою, доброю)), *seinem (gepreßten) Herzen Luft machen* (разважити серце, висловити все, що наболіло); укр. *циганське сонце* (місяць), *за хвіст та на сонце* (виводить на чисту воду); рос. *место под солнцем;* англ. *the morning sun never lasts a day* (ніщо не вічне на землі), *to hail/adore the rising sun* (підлещуватися до нової влади); нем. *die Sonne bringt es an den Tag* (≈ шила в мішку не сховаєш), *du bist nicht wert, daß dich die Sonne bescheint* (≈ ти негідний жити на землі; як тільки тебе земля носить).

У порівнюваних мовах спостерігається розбіжність у плані вираження тотожних понять, тобто, в одній мові поняття має однослівне вираження, у той час як в іншій для цього використовується декілька слів. Так, наприклад, англійське слово *humanities* не має однослівного відповідника в російській та українській мовах, і відповідає сталим виразам *гуманитарные науки* і *гуманітарні науки*. У німецькій мові цьому слову відповідає композит *Geisteswissenschaften.* В німецькій мові, на відміну від трьох інших порівнюваних мов, для позначення таких понять як "називати будь-кого на "ти" та "називати будь-кого на "ви" використовуються слова *siezen* та *duzen.* У деяких випадках, через аналітизм англійської мови російському або українському слову відповідає англійське словосполучення: *здоров'як, крепыш – a robust fellow, веселун, весельчак – a merry fellow, замірок, заморыш – a puny creature.*

Яскравим свідченням міжклуьтурних контактів є існування інтернаціоналізмів, які в зіставлюваних мовах зберігають ідентичність як в плані вираження, так і в плані змісту. Наприклад: рос. *табула раса*, укр. *табула раса*, англ. *tabula rasa*, нім. *die Tabula rasa*; рос. *комедия*, укр. *комедія*, англ. *comedy*, нім. *die Komödie*; укр. *ахіллесова п'ята*, рос. *ахиллесова пята*, англ. *the heel of Achilles*, нім. *die Achillesferse*.

Безперечно, зближення лексики мов веде до помітної уніфікації понять. Тим більше це стосується зближення термінів, які за своєю суттю є формами втілення спеціальних понять, що уточнюються по домовленості спеціалістів, які прагнуть виробити в мовах понятійно-термінологічні універсалії. Той факт, що інтернаціональні лексичні одиниці об'єктивно наявні у всіх чи майже всіх мовах світу, доводить, що про інтернаціональну лексику можна говорити як про мовну універсалію.

Звертаючись до області класифікації універсалій (виділяють синхронічні та діахронічні; фонологічні, граматичні, семантичні, символічні та ін.), очевидно, що, з точки зору плану змісту, інтернаціональна лексика відноситься до синхронічних семантичних універсалій.

У використанні іноземної мови в перекладацькій практиці, міжмовних контактах або лексикографічній практиці, може відбуватися перенос власних мовних звичок на чужу мовну систему. Вплив рідної мови та культури особливо відчутний у такому явищі, яке у перекладацькій практиці отримало назву "хибні друзі перекладача". Це такі випадки, коли при спільному плані вираження план змісту дещо інший. Наприклад, англ. *marmalade*, нім. *Marmelade* (джем, конфітюр, повидло) :: рос. *мармелад*, укр. *мармелад*; нім. *fast* (майже) :: англ. *fast* (швидкий, швидко); англ. *family*, нім. *Familie* :: рос. *фамилия*. Певну групу таких слів складають так звані псевдоінтернаціоналізми, оскільки вони утворені морфем, які традиційно вважаються міжнародними лише в одній мові і не функціонують у цьому ж значенні в інших мовах. В основі цього, зазвичай, лежить лінгвокультурна традиція. Пор.: рос. *аспирант*, укр. *аспірант*, нім. *Aspirant* и англ. *aspirant* (кандидат, претендент); рос. *комплекция*, укр. *комплекція*, нім. *Komplexion* і англ. *complexion* (колір обличчя); рос. *дивиденд*, укр. *дивіденд*, нім. *Dividend* (ділене (число); чисельник (дробу)) і англ. *dividend* (ділене; дивіденд).

Поява "хибних друзів перекладача" обумовлена національно-культурною своєрідністю значень зовнішньо схожої лексики тієї чи іншої мови. Історично "хибні друзі перекладача" є результатом взаємовпливу мов (незалежно від спорідненості), рідше вони виникають у результаті випадкових зовнішніх збігів.

Зіставлення на основі формального підходу не має того потенціалу для аналізу, який має аналіз лексики на основі понятійних категорій та функціонування в певних ситуаціях спілкування. Спроби вільного, універсального опису за семантичними полями є перспективними в плані побудови асоціативної моделі мовної системи, яка може бути успішно застосована і при зіставлені мов, в тому числі і для соціолінгвістичного аналізу. Тим самим важливим виявляєься врахування прагматичного компонента значення слова. Прагматичні компоненти – це ті компоненти слова, які відображають його багаторазове вживання у певному типі ситуацій спілкування. Наявність даного компоненту є універсальним для всіх мов світу. Проте у кожній конкретній мові він проявляється по-різному залежно від таких прагматично релевантних рис контексту (ситуації), як професійний статус, вік, стать, час, місце, тональність ситуації спілкування, стосунки мовців, їхні наміри.

Зіставлення прагматичних аспектів значення у лексиці російської, української німецької та англійської мов показує, що при спільному універсальному наборі даних

компонентів спостерігаються і окремі аломорфні риси як в домінуванні типу окремих прагматичних компонентів, так і в їхньому наповненні конкретним змістом.

Сучасна російська, українська, так само як і німецька лексика із-за зовнішньо лінгвістичних факторів менш піддана соціальній диференціації (по параметрах хибності), ніж англійська. Регулярно маркує семантику слів у даних мовах, в основному, професіональна приналежність. Проте і в англійській мові цей приклад має місце, що дає можливість безпомилково розпізнати людину практично любої професії.

Універсальність у семантиці і прагматиці можлива унаслідок того, що практично будь-яка діяльність людини направлена переважання природи, суспільства, навколишнього світу.

У людини, незалежно від її мовної природи, існує система комунікативних впливів, соціальних та індивідуальних рис. Водночас, ця система відносно конкретних мов виступає у якості своєрідної семантичної універсалії, яка має свої способи вираження у власне мовних семантичних структурах і яка представлена там у якості глибинних семантичних структур, що суттєво відрізняються залежно від культури національних особливостей народу. Тим самим, аломорфізм у мовах нерідко виникає як прояв специфіки національного способу мислення, укладу, характеру, зовнішньо лінгвістичних даних.

Про національний характер значення можна говорити і за наявності сем, які відображають предмети побуту, назви танців, фольклору, певних реалій. Наприклад, російське слово *березка*, укр. – *рушник*, *гарбуз,* для шотландців – *bagpipes*, у німецькій це *Sauerkraut, Schnaps, Schnitzel, Brezel*. Слова, що позначають національно-культурні реалії, у поетичних контекстах здатні передати таку сукупність асоціацій, яку не зможуть викликати еквівалентні слова інших мов.

Результатом прояву аломорфізму у семантиці і прагматичній спрямованості лексичних одиниць є також поява лакун. Це – пробіли у лексичній системі мови, тобто відсутність у даній конкретній мові слів на позначення тих чи інших понять дійсності. Розглядається три типи лакун у мовах, що порівнюються: 1) відсутність слів на для позначення понять, які є у даному суспільстві та наявні у іншій мові: рос. *сутки*, укр. *доба* = англ. *24 hours*, нім. *Tag und Nacht*, *vierundzwanzig Stunden*; рос. *кипяток,* укр. *кип'яток* = англ. *boiling water*, нім. *kochendes [siedendes] Wasser*, англ. *meals* = рос. *еда*; укр. їжа; 2) відсутність слів у даній мові для позначення понять, які не існують у побуті носіїв даної мови: англ. *a pupil's record book*; *pet*, *weekend*, *fortnight*, *afterthought*, *accost*; нім. *Hilfsbereit*, *Berufsverbot*, *Bierdeckel*, *Geschwister*, *Seitensprung*; рос. *автолюбитель*, *дача*, *погорелец*, *тамада*, *сухостой*; укр. *деркач*, *налигач*, *хата*, *погріб* і т.д.; 3) відсутність слів, які повинні були б передбачатися лексичною системою мови та структурою парадигм. Цей тип спостерігається як у рамках однієї мови, так і при зіставленні мов:

Якщо ж говорити про семантику сприйняття кольорів, то колір чавленої полуниці (*crushed strawberries*) не відмічений у мовленні носіїв східнослов'янських мов, замість того колір гнилої вишні не відмічений в англійській мові.

За парадигматичною ознакою лакуни підрозділяються на родові – нема спільного слова та видові – нема конкретної назви. Наприклад, у російській та українській

мовах нема загальної назви для дідуся та бабусі, тестя і тещі, свекра та свекрухи, а в німецькій та англійській мовах такі назви є: англ. *grandparents, parents-in-law*; нем. *Großeltern, Schwiegereltern*. Це родові лакуни для російської та української мов. З іншого боку, в російській та українській мовах нема диференційованих позначень для наручного та настінного годинника – це видові лакуни. Німці та англійці "не розрізняють" *мити* та *прати* – це видові лакуни для них.

По-різному в порівнюваних мовах використовується полісемія. До сфери регулярної полісемії відносяться позначення одним і тим же словом і дерева його плоду в російській та українській мовах, наприклад, *яблоня – яблоко*, *яблуня – яблуко*. В англійській та німецькій мовах таке явище відсутнє, оскільки до назви дерева додається в англійській мові – *-tree* (*cherry-tree*), в німецькій мові – *-baum* (*Apfelbaum*). З іншого боку, завдяки поширеності конверсії, внаслідок відсутності словотвірних афіксів фіксуються: *orange*, *violet* (інші кольоропозначення). У німецькій мові також можна зустріти подібне явище, не дивлячись на те, що конверсія менш продуктивна в даній мові, наприклад, *lila*, *orange*.

Розходження в багатозначності може визначатися тим, що різні групи слів вживаються у переносному значенні по-різному. Назви овочів та фруктів у порівнюваних мовах рідше застосовуються до людей: англ. *a bad apple* – негідник, *a green apple* – дівчинка, *banana* – шут, нім. *eine treulose Tomate* – ненадійний, не викликаюча довіри людина, *eine nette Pflanze!* – хорош гусь!, укр. *старий хрін, одного поля ягідка* та ін.

По-різному проявляється синестезія, тобто переносне вживання слів, які позначають почуття та відчуття людини. В англійській та німецькій мовах переноси частіше за все йдуть від назв сприйняття кольорів, а в російській та українській мовах – від звуків: англ. *things look blue* – погані справи, *green winter* – безсніжна зима, нім. *sich grün machen* – бути високої думки про себе, *weiße Woche* – тиждень розпродажу білизни і т.д. – рос. *громкое имя, тихая грусть*, укр. *гучні слова*, тощо.

Переносні значення аналогів у зіставлюваних мовах рідко співпадають: *корешок книги – a back of the book*, *Buchrücken*; *ушко иголки, вушко голки, Nadelöhr – an eye of the needle*.

Як правило, у зв'язку з особливостями історичного розвитку народу та лінгвокультурної традиції спостерігаються суттєві розбіжності у вживанні зоосемної лексики: *куниця* у російській мові не викликає ніяких асоціацій, а в англійській та німецькій мовах має пейоративне значення: пронира, доносчик, підлабузник (наприклад, нім. *flink wie ein Wiesel, weasel word*) і т.п. Опитування інформантів показує, що російськомовний інформант для оцінки *свині* частіш за все виділяє лінь, а англомовний – жадібність, для *бегемота*, відповідно – незграбність та повноту. В німецькій мові образ дорослого *зайця* асоціюється з досвідченою людиною, яка добре знає свою справу, відмінним професіональним робітником (*ein alter Hase*), а в російській мові – перш за все з боягузливістю. Хоча цілий ряд зооморфізмів сприймаються однаково, наприклад, *лисиця*, *лев*, *віслюк* та ін.

У цілому, лексичні системи зіставлюваних мов в основному проявляють більше ізоморфних рис, ніж аломорфних. Це пояснюється спільним індоєвропейським корінням цих мов і давніми міжмовними контактами, національно-специфічне ж за-

ймає незначну частину. Проте не варто применшувати важливість цього порівняно невеликого відсотку розбіжностей, адже саме у відмінностях криється ключ до пізнання особливостей народу, його історії і того, як вона "засвоювалась" народом. Саме аналіз ролі міжкультурної комунікації у процесі виникнення ізоморфних та аломорфних явищ у мовах, що складають об'єкт зіставлення, дозволить реконструювати аспекти їхньої взаємодії та осягнути важливість контактів представників різних етносів задля нового розуміння міжособистісних і міжнаціональних стосунків у глобалізаційному Всесвіті.

В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты взаимодействия сопоставительного языкознания и межкультурной коммуникации как основа перспективных научных исследований. Сопоставление языковых данных позволяет раскрыть суть контактов представителей разных этносов и основу их мировидения. К тому же учёт лингвокультурных, прагмалингвистических и коммуникативных составляющих даёт возможность максимально оптимизировать интеракцию носителей разных языков и культур.

Ключевые слова: сопоставительное языкознание, межкультурная коммуникация, глобализация, языковые контакты, лингвокультурология, интерференция.

The article highlights theoretical and practical aspects of interaction between Comparative Linguistics and Intercultural Communication as a ground for further research. Language data comparison allows revealing the essence of contacts between people who represent different ethnic groups and the ground of their worldview. Besides, linguacultural, pragmalinguistic and communicative factors lead to possibility of making interaction between speakers of different languages most comfortable.

Key words: comparative linguistics, intercultural communication, globalization, language contacts, linguacultural studies, interference.

Література:

1. *Гудков Д. Б.* Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М.: Гнозис, 2003. – 287 с.
2. *Прохоров Ю. Е.* Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в обучении русскому языку иностранцев / Ю. Е. Прохоров. – М.: Эдиториал УРСС, 2006. – 224 с.
3. *Садохин А. П.* Межкультурная коммуникация / А. П. Садохин. – М.: Альфа-М; ИНФРА-М, 2004. – 288 с.
4. *Семчинський С. В.* Загальне мовознавство / С. В. Семчинський. – К.: АТ "ОКО", 1996. – 416 с.
5. *Тер-Минасова С. Г.* Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – М.: Изд-во МГУ, 2004. – 352 с.
6. *Crystal, D.* The Cambridge Encyclopaedia of Language / D. Crystal. – Cambridge: Cambridge University Press, 1992. – 472 p.

УДК 81:22

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОИЗНОСИТЕЛЬНЫХ НАВЫКОВ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА У СТУДЕНТОВ НАЦИОНАЛЬНОГО ВУЗА

Помельникова Анна Николаевна
канд. филол. наук, доц.,
Мутрук Марианна
асп.
Бельцкий государственный университет имени Алеку Руссо, Молдова

Обучение произношению имеет большое значение, так как его эффективностью в значительной мере определяется успех в овладении устной речью. Известно, что большие отклонения от норм произношения ведут к непониманию речи собеседника, вызывают нарушения процесса коммуникации. В связи с этим в свете реформ современного языкового образования обучению произношению по праву принадлежит приоритетная роль. Исходя из этого, видится необходимым проводить работу по формированию фонетических навыков, основываясь на знании фонетических систем контактирующих языков с целью предупреждения интерферирующего влияния родного языка.

Ключевые слова: фонетика, навыки, произношение, интерференция, родной язык, иностранный язык.

В условиях наступающей глобализации, устранения границ между европейскими странами, возможности свободного передвижения людей в открывшемся пространстве особую значимость приобретает понятие конкурентоспособности наших университетов, которая во многом зависит от качества предлагаемого образования. В этом свете новое содержание получает центральная проблема профессиональной подготовки будущих учителей иностранных языков и переводчиков – обучение практическому владению иностранным языком. Современному обществу нужен специалист, который одинаково хорошо владеет не только теоретическими знаниями иностранного языка, но и имеет устойчивые навыки практического использования языка, фонетически корректно оформляя свои речевые высказывания. Таким образом, формируется новая парадигма результата образования, базирующаяся на понятиях компетенция/компетентность [Шустикова 2009]. Задача эта складывается из множества умений и навыков, главными из которых на начальном этапе являются умения и навыки аудирования и говорения.

Одним из основных понятий и целью современной методики преподавания иностранных языков является достижение коммуникативной компетенции как способности порождать речевое сообщение, т.е. владеть умениями и навыками оформления устного высказывания на иностранном языке. Это предполагает, в первую очередь, формирование фонологической компетенции, основывающуюся на знании звуковой системы изучаемого языка, умении пользоваться ею в различных сферах учебного и профессионального общения. И поскольку в основе любого сообщения (устного) лежит аспект звучания, то произношению в преподавании следует уделять особое внимание.

Данная статья посвящена формированию произносительных навыков немецкого языка как иностранного в условиях многоязычной аудитории национального вуза.

Как утверждают психологи и методисты, обучение иноязычной речи представляет собой "комплексный процесс, складывающийся из обучения иноязычному языковому материалу (средствам общения – подчёркнуто авторами) и обуче-

нию деятельности общения (подчёркнуто авторами)" [Зимняя 1969, 146]. В профессиональной деятельности, которая проходит на фоне расширения международных связей и повышения роли языковой политики в различных сферах, на первый план выходят вопросы, связанные с проблемами языковых контактов и многоязычия.

Республика Молдова, как и многие страны СНГ, уникальна по национальному составу жителей и по особенностям соотношения родного и неродного языков. Этот факт говорит о проблематичности в преподавании иностранных языков в условиях многоязычия. Многоязычной является и студенческая аудитория в вузах Молдовы. Процесс овладения произносительными навыками в молдавских университетах имеет ряд особенностей, поскольку студенты владеют несколькими языками не в равной степени. Так, родным и русским румыноязычные студенты владеют свободно, иностранным языком, который учили в школе, на достаточном коммуникативном уровне. В рассматриваемых учебных условиях возникают значительные трудности при формировании произносительных навыков. Трудности эти обусловлены целым рядом объективных причин, среди которых наиболее существенной является наличие в процессе обучения интерференции, имеющей трехсторонний характер, т.е. интерферирующее влияние со стороны румынского/русского языков, а также изучавшегося ранее в школе английского языка. Все контактирующие языки относятся к трём различным языковым семьям. В распоряжении преподавателей и студентов нет учебников, ориентированных на данный треугольник, отсутствуют упражнения, устраняющие интерферирующее влияние русского/румынского языков на слухо-произносительные навыки студентов.

Для педагогического процесса обучения иностранному языку основное значение имеет выявление типологически важных структурных отличий иностранного от родного языка обучающихся, с которыми они постоянно сравнивают изучаемый иностранный язык и от которого они постоянно отталкиваются. Как показывают многочисленные наблюдения широкого круга преподавателей иностранных языков, родной язык обучающихся всегда обусловливает трудности и так называемые устойчивые ошибки, которые неизбежны в процессе обучения иностранному языку. Причиной этого явления, положительного и/или отрицательного воздействия на восприятие нового языка, можно назвать сложнейший процесс сосуществования в сознании человека двух или более языковых систем, каждая из которых имеет свои особенности [Бородулина 1982]. Знание преподавателями психологических закономерностей усвоения иностранного языка помогает понять те трудности, которые возникают в процессе обучения, и найти пути их преодоления. К таким трудностям относится языковая среда обучения, т.е. владение двумя или более языками, и необходимость постоянного переключения в образовательном процессе с одного языка на другой. Учёт проблем, связанных с ситуацией дву- и триязычия, подскажет учителю оптимальный метод преподавания, позволит подобрать соответствующий ситуации языковой материал.

При изучении многоязычной языковой ситуации следует принимать во внимание: уровень владения изученными языками и степени различия между контактирующими языками. При многоязыковой ситуации у обучающегося проявляется

интерференция, преодоление которой является необходимым условием для успешного усвоения иностранного языка. С артикуляторной точки зрения у румыноязычных студентов возникают значительные трудности [Moise 2007]. Так, румынской речи свойственно сравнительно малое напряжение речевых органов (*must – musst; rost – Rost*), менее активная работа губ при произнесении огубленных гласных, а также отсутствие специфических для немецкого языка огубленных гласных переднего ряда (*müssen, mühsam – mögen, östlich*). В румынском языке отсутствует твёрдый приступ при произнесении слов, начинающихся с гласного звука (*egal – egal, al – All*). Румынскому языку также не свойственно придыхание глухих смычно-взрывных согласных [p, t, k] (*pană –Panne, mut -Mut*). И, наоборот, румынские согласные звуки могут подвергаться палатализации, что не приемлемо для немецких согласных. Ещё более ощутимы различия двух разносистемных языков на сверхсегментальном уровне. Немецкие слова имеют преимущественно ударение на первом компоненте, при изменении формы слова или при образовании производных слов слог сохраняет свою акцентную характеристику (*sprechen – besprechen – Sprechweise*). В то время как в румынских словах чаще ударны последние слоги и при изменении слова ударение смещается на другие слоги (*credincios – credință – încredere*) [Gregor-Chirita 1991]. В плане словесного ударения самая большая проблема возникает в сложных словах: для немецкого языка типично ударение на первом компоненте сложного слова, что для румынского абсолютно не типично (*Bunavestire, dreptunghi – Fremdenführer, Titelinhaber*).

Большинство наших студентов приходит со школьными знаниями английского и начинают изучать немецкий язык с нуля. Преподавателю приходится предупреждать явление интерференции, с одной стороны, от первого иностранного языка и, с другой, от родного; приходится строить своё занятие на контрастировании со всеми перечисленными языками, вступающими в учебных условиях в контакт. Для преодоления возникающих трудностей существуют типовые упражнения, предложенные немецкими фонетистами Х.Дилингом и У.Хиршфельдом [Dieling, Hirschfeld 2000]. Вслед за ними в нашей многонациональной аудитории мы проводим подготовительные упражнения, которые включают прослушивание с кассеты отдельных слов на английском, русском/румынском и немецком языках с целью сравнения и определения сходства и различия в произношении. При этом сначала подбираются слова, схожие во всех языках (*Student, Institut, Gruppe, Musik, Thema, Rose, Bank)*. Затем даются для прослушивания слова, в которых более чётко проявляется специфика конкретного языка. Заключительным в данной серии упражнении является прослушивание группы немецких слов, при этом ставится чёткая задача назвать специфические характеристики произношения немецких звуков (преподаватель помогает их сформулировать).

Следующим этапом в предварительной подготовке студентов к постановке корректного немецкого произношения выступают упражнения по автоматизации названных параметров. Студентам предлагается сначала повторение звуков, слогов, слов за диктором (или преподавателем) с последующим самостоятельным прочтением. При этом самостоятельное воспроизведение немецких слов всегда должно соче-

таться с предварительным их прослушиванием. Непременным условием данных упражнений является возможность многократного озвучивания слов каждым из студентов, то есть возможность закрепления приобретённых навыков немецкого языка.

Изучение иностранного языка и его практическое использование в различных ситуациях профессиональной деятельности неразрывно связаны с овладением звуковым строем и формированием произносительных навыков, которые лежат в основе коммуникативной компетенции и обеспечивают эффективное функционирование трёх видов речевой деятельности – говорения, аудирования и чтения.

Анализ опыта преподавания иностранного языка, результаты наблюдения и тестирования на аудиторных занятиях по практической фонетике и практике устной речи на старших курсах вскрывают слабые стороны в подготовке специалистов: формирование и совершенствование произносительных навыков ограничивается рамками первого курса. При этом без внимания остаётся необходимость дальнейшей работы над слухо-произносительными навыками в области акцентно-ритмического и интонационного оформления звучащей иноязычной речи, что способствовало бы повышению профессионального уровня и качества подготовки специалистов.

Навчання вимови має велике значення, оскільки його ефективністю в значній мірі визначається успіх в оволодінні усним мовленням. Відомо, що великі відхилення від норм вимови ведуть до нерозуміння мови співрозмовника, викликають порушення процесу комунікації. У зв'язку з цим у світлі реформ сучасної мовної освіти навчанню вимови належить пріоритетна роль. Виходячи з цього, бачиться необхідним проводити роботу з формування фонетичних навичок, ґрунтуючись на знанні фонетичних систем контактуючих мов з метою попередження інтерферуючого впливу рідної мови.

Ключові слова: фонетика, навички, вимова, інтерференція, рідна мова, іноземна мова.

Communication is the most important component of any human society. Correct pronunciation is necessary for proper communication because the pronunciation affects the understanding of the meanings of the words. If the sound of a word differs it may lead the listener to incomprehension and provoke a failure of communication. In this aspect, it is very important for a learner to focus on acquiring phonetic skills from the very beginning, basing on knowledge of the phonetic systems of native and foreign languages that helps to avoid mistakes in pronunciation.

Key words: phonetics, skills, pronunciation, interference, native language, foreign language.

Литература:

1. *Бородулина М.К., Карлин А.Л., Лурье А.С., Мишина Н.М.* Обучение иностранному языку как специальности. – М.: Высшая школа, 1982. – 255 с.

2. *Зимняя И.А., Леонтьев А.А.* Психологические особенности овладения иностранным языком // Международная конференция преподавания русского языка и литературы. (Тезисы докладов и выступлений). – М., 1969. – С. 146.

3. *Шустикова Т.В.* Учебный комплекс по русскому языку как иностранному: компетентностный подход // Избранные дидактические вопросы вузовской подготовки студентов. – Усти на Лабе, 2009. – С. 169–173.

4. *Dieling H., Hirschfeld U.* Phonetik lehren und lernen. – Berlin: Langenscheidt, 2000. – 200 S.

5. *Gregor-Chirita G.* Das Lautsystem des Deutschen und des Rumänischen. – Heidelberg: Groos, 1991. – 116 s.

6. *Moise M.I.* Interferenzprobleme rumänischer Deutschlernender. Spezifische Aspekte der Ausspracheschulung und Aussprachekorrektur im Erwachsenenunterricht. Zeitschrift für Interkulturellen Fremdsprachenunterricht 12:2. – 2007. – 15 s.

УДК : 372.65+305.2+371.3

ОПТИМАЛЬНЫЙ ВОЗРАСТ ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Бинер Исмет
канд. филол. наук
Варшавский Университет Экономики и Информатики

Целью данной статьи является облегчить выбор родителей и помочь им, узнав имеющиеся мнения и аргументы, сделать правильный выбор. Мы привели мнения сторонников раннего обучения иностранным языкам, защитников традиционных методик обучения, а также тех, кто пытается найти между ними золотую середину, используя метод сравнения и сопоставления, мы попытались разобраться в имеющихся аргументах за и против, и надеемся, это позволит вам прийти к вашему собственному правильному выводу. А в заключении мы привели те основные моменты, на которые обязательно советуют обратить внимание тем, кто решил обучать своего ребенка иностранному языку еще в дошкольном возрасте. Надеемся, что данная статья окажется для вас полезной.

Ключевые слова: изучение иностранного языка, оптимальный возраст, методика

Сегодня, чтобы добиться серьезных успехов на любом поприще, необходимо владеть иностранным языком, а лучше двумя или тремя. Человеку, еле-еле освоившему английский или другой иностранный язык в объеме школьной программы, трудно поступить в престижный университет, поехать на стажировку за границу, устроиться на работу в хорошую компанию. Знание иностранного языка также открывает широкие возможности для развития интеллекта: вы можете наслаждаться книгами и фильмами на языке оригинала, активно использовать все возможности интернета и прочее. Одним словом, всем и каждому известно, что знать иностранные языки полезно, интересно, выгодно и престижно. В связи с этим все больше современных людей стремится изучать иностранные языки. И все больше родителей стремятся приобщить своих детей к иностранным языкам уже с рождения. Споры по поводу столь раннего обучения детей иностранным языкам длятся вот уже почти столетие. Одни говорят, что дети более восприимчивы к любой информации, а потому обучение языку надо начинать в раннем детстве, а некоторые даже полагают, что начинать заниматься с ребенком надо, когда он еще не родился, слушая правильную музыку и разговаривая с ним на различные темы. Другие считают, что обучение иностранному языку надо начинать тогда, когда ребенок сам поймет, какой язык и для чего ему надо учить, и советуют подождать, не торопиться. В то время как сторонники традиционной методики вообще считают, что самое верное – это начинать обучать ребенка иностранному языку только с 12 лет! В результате этого перед родителями встает, пожалуй, самая сложная проблема – проблема выбора: когда начинать обучение ребенка, какую методику использовать, учить малыша самим или отдать на курсы и т.д. Давайте попробуем разобраться вместе.

Сторонники традиционного подхода к обучению иностранным языкам не оспаривают тот факт, что ребенок, словно губка, впитывает все новое. В связи с этим детям проще научиться произносить звуки, отличные от их родной речи, они часто демонстрируют такую феноменальную способность к запоминанию слов или выражений, о которой взрослым и не мечталось. Однако, по их мнению, на этом преимущества изучения иностранного языка, начиная с детского возраста, исчерпываются. Противники обучения дошкольников иностранным языкам указывают на то, что в этом воз-

расте у детей еще не сформировалась артикуляционная база и иностранная фонетика может испортить произношение на родном языке. Реакции маленьких детей спонтанны, эмоции бьют через край, а внимание постоянно переключается с одного предмета на другой, что мешает усвоению иностранного языка. Кроме того, малыши еще недостаточно хорошо владеют родным языком: у них не развита способность к общению, не сформирована регулирующая функция речи и внутренняя речь.

Многих сбивают с толку успехи "лингвистических гениев" настоящего и прошлого. Но, как резонно замечает директор Института возрастной физиологии РАО Марьяна Безруких, феномен Пушкина или Набокова, одинаково блистательно владевших несколькими языками, – редчайшая вещь. По ее словам, обучение трех-четырехлетних детей неродному языку – это ходьба по лезвию бритвы. "Педагоги, обучающие дошколят, – говорит Марьяна Безруких, – должны быть специально подготовлены, обучение может проходить лишь в игровой, интерактивной форме. Неумеренные насильственные занятия чреваты серьезными последствиями для психики ребенка. В лучшем случае ему просто перестанет нравиться изучать язык. В худшем случае, обнаружив собственную несостоятельность, не сумев удовлетворить "заявку" родителей, малыш замкнется в себе. Неуспешный ребенок несчастлив, его эмоциональное и социальное развитие замедляется. Изучение иностранного языка только тогда будет эффективным, когда ребенок уже способен понять, а не просто механически запоминать принципы построения фразы на неродном языке. Огромную роль в процессе обучения играют навыки самоконтроля и концентрации внимания. Таким образом, оптимальный возраст для обучения – десять-одиннадцать лет".

Традиционалисты также предостерегают от следования современной моде на воспитание ребенка-билинга, который с раннего возраста владеет двумя языками в равной степени. Психологи и лингвисты уже несколько десятилетий наблюдают развитие детей, которые с рождения росли в двуязычной среде. Давно отмечено, что у таких детей отсутствует доминанта родного языка и часто не полностью формируются некоторые тонкие функции языкового восприятия. В связи с этим, даже если родители – выходцы из разных стран, стоит выбрать, какой из языков станет для малыша родным, и, как минимум до трех лет, общаться с крохой только на нем. Постоянное общение с ребенком на иностранном языке может надолго отодвинуть тот счастливый день, когда малыш заговорит на родном, или, заговорив, он будет путать языки.

В свою очередь, ученые – приверженцы раннего развития – считают, что нужно начинать развивать ребенка как можно раньше. В работах психологов разных стран есть данные о том, что ребенок овладевает иностранным языком легче, чем взрослый. Физиологи считают, что "существуют биологические часы мозга, так же как существуют во времени этапы развития желез внутренней секреции ребенка. Ребенок до девяти лет – это специалист в овладении речью. После этого периода мозговые механизмы речи становятся менее гибкими и не могут так легко приспосабливаться к новым условиям. После 10-летнего возраста приходится преодолевать множество препятствий. Мозг ребенка имеет специализированную способность к иностранному языку, но она уменьшается с возрастом" (Пенфильд В., Робертс Л. "Речь и мозговые механизмы").

Согласно современным исследованиям, к трехлетнему возрасту развитие головных клеток мозга завершается на 70–80 %. И *именно возраст до 3-х лет считается самым благоприятным для получения новых навыков*. Вот что пишет об этом Глен Доман (американский врач, который в настоящее время возглавляет Институт развития потенциальных возможностей человека, Филадельфия, США, автор книг "Гармоничное развитие ребенка", "Как дать вашему ребенку энциклопедические знания" и др.): "***Если какой-нибудь взрослый захочет быстро приобрести комплекс неполноценности, то все, что для этого надо сделать, – это посоревноваться в изучении иностранного языка с полуторагодовалым малышом. Если же ребенок родится в семье, где говорят на двух языках, то и он будет говорить на двух. Если в семье будут в ходу три языка – он заговорит на трех, четыре – на четырех. И так далее – предела совершенству здесь нет. И это самое большое лингвистическое чудо, которое я знаю***". По мнению Домана, все дети являются лингвистическими гениями, и начинать развивающие занятия с ними надо буквально с нескольких месяцев. Исследуя десятки тысяч детей, которые занимались по его системе, Доман сделал вывод, что обучать годовалого ребенка намного легче, чем пятилетнего, а шестимесячного легче, чем годовалого. В Институте развития человеческого потенциала по программе Домана уже прошли обучение десятки тысяч детей. Суть этой программы, как ее формулирует директор института Глен Доман, в том, что самым продуктивным периодом для обучения оказывается период, пока растет мозг. Именно в этот период ребенок может достичь невероятно высоких результатов практически в любой области, которую вы ему открываете. При этом на сегодняшний день во всем мире формальное обучение ребенка начинается в том возрасте, когда рост мозга уже прекратился. И на усвоение знаний, которые ребенок до шести лет схватывает на лету, уходят годы тяжелой учебы. Проведенные исследования Домана убедительно доказывают, что именно в период от рождения до трех лет мозг развивается с удивительной быстротой, а значит, умственные возможности в данном возрасте уникальны**.**

Другим великим теоретиком раннего развития был Масару Ибука, основатель фирмы SONY, директор Ассоциации раннего развития и организации "Обучение талантов". Масару Ибука предлагает изменить не содержание, а способ обучения ребенка. В своей книге "После трех уже поздно" он написал следующее: ***"Маленькие дети обладают способностью научиться чему угодно. То, что они усваивают без каких-либо усилий в 2, 3 или 4 года, в дальнейшем дается им с трудом или вообще не дается. То, что взрослые осваивают с трудом, дети выучивают играючи. То, что взрослые усваивают со скоростью улитки, детям дается почти мгновенно. Взрослые иногда ленятся учиться, тогда как дети готовы учиться всегда. Одним из самых сложных занятий для человека является изучение иностранных языков, обучение чтению и игре на скрипке или фортепьяно. Такими навыками взрослые овладевают с трудом, а для детей – это почти неосознанное усилие. Чтобы наши детишки, подрастая, свободно говорили на нескольких языках, умели плавать, ездить верхом, писать маслом, играть на скрипке на самом высоком профессиональном уровне, – нужно, чтобы их люби-***

ли (что мы и делаем), уважали (что мы делаем редко) и предоставляли в их распоряжение все то, чему мы бы хотели их научить".

Среди приверженцев раннего обучения детей иностранным языкам есть и российские ученые. Так президент Академии образования, социального и экономического развития, автор Методики интеллектуального развития ребенка (МИРР) Павел Тюленев считает, что "если вы мечтаете воспитать способных и здоровых детей, которые будут хорошо и отлично учиться, станут талантливыми и смогут добиться успеха, то нельзя терять времени. Способности и таланты сами по себе никогда не проявятся. Факты неумолимо свидетельствуют, что понятие "изначальная одаренность" – выдумка тех, кто не умеет или не хочет развивать детей". Таким образом, Тюленев советует не терять ценное время младенчества, а рационально использовать его для воспитания будущих склонностей ребенка. Всем родителям пяти-семимесячных детей Тюленев рекомендует приобрести магнитную азбуку и ежедневно давать малышам играть этими буквами: перебирать, ощупывать, прикреплять их к металлической поверхности. На вопрос родителей: "Не вредно ли заниматься несколькими языками сразу?" Тюленев отвечает следующее: "Опыт многих столетий показывает, что это не только не вредно, но и полезно, так как ребенок становится на порядок умнее. В прошлом и позапрошлом веке любой гувернер обязан был одновременно давать ребенку от 3 лет по два-три языка. Вспомните, Евгения Онегина и его "родителя", А.С. Пушкина. Лев Толстой одновременно изучал четыре языка, А.С. Грибоедов к совершеннолетию знал 9 языков…"

Одна из самых известных методик раннего развития в России, это система Н.А.Зайцева, российского академика, автора многих образовательных технологий, в том числе методики раннего интенсивного обучения. Существует также его методика обучения английскому языку. Методики Н. Зайцева характеризуются сочетанием наглядности и системного подхода. Сущность технологии Н.А Зайцева заключается в том, что учебный процесс выстраивается с учетом развития ребенка, через отношение и деятельность, всесторонне активизируя познавательную мощь детского мозга. Считается, что методика Зайцева предназначена как для малышей 1,5–2 лет, так и для детей более старшего возраста.

Помимо приведенных выше мнений существует также мнение о том, что оптимальным возрастом для начала обучения иностранным языкам, является пять лет. По мнению автора учебного пособия "Как научить детей говорить по-английски" И.Л. Шолпо лучше всего начинать изучать иностранный язык именно в возрасте пяти лет. Обучение четырехлеток, по ее мнению, конечно, возможно, но малопродуктивно. Четырехлетние дети усваивают материал гораздо медленнее, чем пятилетние. Экспериментальное подтверждение нецелесообразности начала обучения иностранному языку в четырехлетнем возрасте, по словам автора книги, получено З.Я. Футерманом, сравнивавшим успехи в обучении двух групп детей, одна из которых начала заниматься в четырехлетнем, а другая – в пятилетнем возрасте. Четырехлетние дети не только отставали от пятилетних в первый год обучения, но и на второй год продвигались медленнее, чем пятилетки в первый, что позволило педагогу сделать вывод о "некотором отрицательном влиянии раннего обучения ино-

странному языку на дальнейший ход обучения"'. Оптимальным возрастом для начала занятий З.Я. Футерман считает пятилетний; к такому же выводу приходит на основе своего практического опыта и Е.И. Негневицкая. Что же касается трехлетних детей, то об овладении ими иностранным языком в процессе более или менее сознательного обучения в коллективе, говорить тем более не приходится. В этом возрасте ребенок лишь начинает овладевать грамматически оформленной речью на родном языке, диалогическая речь только зарождается. Словарный запас ребенка до трех лет обогащается почти исключительно путем накопления отдельных слов, и лишь после трех лет начинает быстро расти за счет овладения законами слово- и формообразования. Ни учебная, ни коллективная игровая деятельность им пока недоступны. Как показывает опыт раннего развития детей, дети до трех лет способны учиться чему-либо только в тесном непосредственном контакте с родителями. Е.А. Аркин также выделяет пятилетний возраст, как наиболее подходящий (как в физиологическом, так и в психологическом плане) для начала любой учебной деятельности. В этом возрасте ребенок способен к более или менее продолжительной концентрации внимания, у него появляется способность к целенаправленной деятельности, он овладевает достаточным лексическим запасом и запасом речевых моделей для удовлетворения своих коммуникативных нужд. У пятилетних детей формируется чувство смешного, ролевые игры носят развитый, сложный характер. По его мнению, очевидно, что для сознательного овладения языком предпосылки создаются, как правило, к пяти годам. Е. Протасова также отмечает, что оптимальным возрастом для начала обучения иностранному языку является возраст 5 лет. К пяти годам система родного языка уже достаточно хорошо освоена и к новому языку ребенок относится уже сознательно. Данный возраст является наиболее благоприятным для овладения иностранным языком также и в силу ряда психологических особенностей, характерных для ребенка-дошкольника (интенсивное формирование познавательных способностей, быстрое и легкое запоминание языковой информации, особая чуткость к явлениям языка, способность к имитации).

Как мы видим, относительно оптимального возраста для начала изучения иностранных языков существует много диаметрально противоположных мнений: одни специалисты утверждают, что ребенок должен изучать иностранный язык только после того, как овладеет в полном объеме фонетикой родного языка и большим словарным запасом и приводят 5 лет, как оптимальный возраст. Другие считают, что идеальный возраст еще позже – 10–11 лет, считая, что ребенок должен обладать хорошо развитыми навыками самоконтроля и концентрации внимания для того, чтобы не автоматически запоминать фразы, а осознанно подходить к процессу обучения. Третьи полагают, что дети должны изучать иностранный язык с самого рождения и разрабатывают программы развития малышей с первых дней жизни. В каждом из мнений, есть своя доля правды, а потому выбор остается за родителями, которые как никто другой знают, что лучше для их ребенка. Однако, делая свой выбор, не стоит забывать главный принцип педагогики "Не навреди!", и быть осторожнее со всеми нововведениями, обращать внимание, прежде всего, на то, что нужно ребенку, а не на свои желания и амбиции. Важно понять, какую цель мы

преследуем, начиная обучать ребенка иностранному языку. Не стоит ждать, что ребенок через один или два года обучения сможет свободно говорить на неродном языке. Это возможно только при условии, что ребенок живет в двуязычной семье или среде. Самое главное, что дают занятия иностранным языком детям – это развивающий эффект, который в дальнейшем положительно отразится не только на процессе изучения именно иностранных языков, а на процессе обучения в целом, возможностях воспринимать новую информацию, развитии памяти и т.д. У ребенка появится интерес к обучению. Потенциал ребенка 3–4 лет огромен. Обучение ребенка в этом возрасте можно сравнить с растением, чем больше ты будешь за ним ухаживать, и чем больше разносторонних знаний попытаешься вложить в него, тем больше плодов оно принесет. Смысл обучения иностранному языку – привить чувство языка, представляя его как возможное средство общения, а не предмет изучения.

Если вы решили обучать своего ребенка иностранному языку еще в дошкольном возрасте, то методик сейчас предлагается очень много, и обучение иностранному языку (особенно английскому) предлагается практически в каждом детском клубе и детском саду. Для того чтобы не запутаться в изобилии предложений и методик, и понять, получит ли ваш ребенок на занятиях действительно полезные знания, или вы просто потратите время и средства на бесполезные новомодные веяния, педагоги и психологи предлагают обратить внимание на следующие моменты.

Естественно, что в случае детей дошкольного возраста не может быть речи о классическом академическом подходе к преподаванию иностранного языка, иначе у ребенка с ранних лет разовьется нежелание учиться в принципе. Обучение должно проходить только в игровой форме, главное для малышей – движение, важно, чтобы занятие ни в коем случае не превращалось в урок – это противоречит психологии детей дошкольного возраста. Коммуникативная методика, признанная наиболее эффективной методикой преподавания во всем мире, здесь является единственно возможной. У дошкольников – наглядно-образное мышление, поэтому занятие должно иметь зрительную опору – предметные сюжеты, картинки, игрушки. Детям дошкольного возраста не должны даваться домашние задания, если используемая методика такие подразумевает, то обязательно должна проводиться подробная разъяснительная работа с родителями. Если с первых занятий педагог предлагает детям познакомиться с алфавитом или транскрипцией, то он явно не знаком с психологическими особенностями своих подопечных. Если у вашего ребенка трудности с родным языком и произношением отдельных звуков, то с приобщением его к активному изучению иностранного языка лучше повременить. Если преподаватель не обращает внимания на то, что ребенок не выговаривает отдельные звуки, то родителям следует насторожиться, так как это ставит под сомнение профессионализм подхода к изучению иностранных языков. Ни в коем случае не заставляйте маленького ребенка говорить, этого не должно быть ни при самостоятельном (домашнем) обучении, ни при обучении в дошкольном учреждении. Ребенок сам придет к этому, когда будет готов. Разговаривайте с ним, читайте книжки, смотрите мультфильмы, пусть копится пассивный словарный запас, сначала ребенок начнет понимать вас, а позже и заговорит. Ребенок должен обучаться в обстановке любви

и отзывчивости, в напряженной обстановке от занятий не будет толку. Нужно учитывать и то, что в любой деятельности ребенок руководствуется, прежде всего, практической ценностью, поэтому в дошкольном возрасте к обучению иностранному языку лучше подходить, как к специфическому разделу ознакомления с окружающим миром, то есть нужно подготовить ребенка к обучению, мотивировать его. Познакомьте ребенка со страной, с традициями, найдите страну изучаемого языка на карте, расскажите о том, какие там живут люди, чем они занимаются, как одеваются, чем отличаются от нас, на каком языке говорят...

This article aims to help parents learn differing views and arguments and make the right choice. We have presented the views of supporters of early foreign language instruction, the defenders of traditional teaching methods as well as those who are trying to find a middle ground between them, using the method of comparing and contrasting. We tried to understand the existing arguments for and against and we hope this will allow you to come to your own correct conclusion. And in the end we brought key points to the attention of those who take a decision on their child's foreign language education as early as preschool age. We hope that this article will be useful for you.

Key words: foreign language learning, the optimal age, technique.

Литература:

1. *Аркин Е. А*. Ребенок в дошкольные годы. – М., 1968.
2. *Выготский Л.С.* Игра и ее роль в психическом развитии ребенка: Стенограмма лекции, прочитанной в 1933г. в ЛГПИ им. А.И. Герцена// Вопросы психологии. – 1966, №6. – С. 62–76.
3. *Негневицкая Е.И*. Иностранный язык для самых маленьких: вчера, сегодня, завтра // Иностранные языки в школе – 1987, №6. – С. 20–26.
4. *Негневицкая Е.И*., Шахнарович А.М. Язык и дети. – М., 1981.
5. *Протасова Е.Ю*., Родина Н.М. Методика обучения дошкольников иностранному языку. Учебное пособие для студентов вузов. – Владос, 2010
6. *Футерман З.Я*. Иностранный язык в детском саду. – Киев, 1984.
7. *Ханова О.С.* Занятия по английскому языку в детском саду. – М., 1965.
8. *Щебедина В.В*. Обучение детей английской разговорной речи в детском саду // Иностранные языки в школе – 1997, №2. – С. 55–58.
9. *Шолпо И.Л*. Как научить дошкольника говорить по-английски: Учебное пособие по методике преподавания английского языка для педагогических вузов, колледжей и училищ по специальности "Преподаватель иностранного языка в детском саду". – СПб., 1999.
10. http://shkolazhizni.ru/archive/0/n-33121.
11. http://www.danilova.ru/publication/lang_04.htm.
12. http://www.u-mama.ru/read/article.php?id=1652.
13. http://www.inostranka-newlife.com/forum/viewtopic.php?f=13&t=32.
14. http://www.top-baby.ru/rubriki/pedagogicheskyvopros/pedagogicheskyvopros_629.html.
15. http://www.school.
16. http://www.rusarticles.com/pedagogika-statya/optimalnyj-vozrast-rebenka-dlya-nachala-izucheniya-inostrannogo-yazyka-242573.html.
17. http://works.tarefer.ru/64/100263/index.html.
18. http://www.u-mama.ru/read/article.php?id=3200.
19. http://www.langust.ru/news/08_06_06.shtml.
20. http://www.roman.by/r-50398.html.

УДК 801.41:804.92

AUSSPRACHEPROBLEME IM SPRACHERWERB (DAF-UNTERRICHT) BEI GAGAUSISCHEN DEUTSCHLERNERN

Sofia Sulac
Dr., Dozent
Staatliche Universität von Komrat

In diesem Beitrag wird eine Übersicht über die Ausspracheprobleme bei den Deutschlernenden in den gagausischen Lehreinrichtungen gegeben, sowie Tipps zur Verbesserung der Aussprache**.** Es geht um kontrastive Phonetik. Hier werden 3 verschiedene Sprachsysteme phonetisch kontrastiert: Deutsch (germanische Sprachen) als Fremdsprache, Gagausisch (Turksprache) als Muttersprache und Russisch (slawische Sprachen) als Ausbildungssprache (fragmentar genommen).

Schlüsselwörter: Phonetik, Phonologie, Aussprache, Deutsch, Gagausisch.

In der Zeit von zunehmender Mobilität und Globalisierung vieler Kommunikationsmöglichkeiten in einer multikulturellen Gesellschaft bekommen sprachliche Kontaktprozesse neue Tendenzen zur Entwicklung. Aktuelle Fragen entstehen beim Erlernen Deutsch als Fremdsprache: wie beeinflussen sich die Systeme der verwandten und nichtverwandten Sprachen durch Kontaktprozesse beim Erlernen Deutsch als Fremdsprache, welche Interferenz- und "Mischprozessen" gibt es und wie kann man sie vermeiden. Wenn Sprachen, Sprachsysteme miteinander in Berührung kommen, ist immer auch der phonologisch-phonetische Bereich betroffen, oft in einem engen Zusammenhang mit Lexik und Grammatik.

Ausspracheschwierigkeiten treten insbesondere bei solchen Deutschlernern auf, deren Muttersprache sich durch einen festen Wortakzent auszeichnet. Darüber hinaus begegnet man den meisten Schwierigkeiten auf der Ebene der Prosodie. In der einschlägigen Literatur wird zugleich häufig darauf hingewiesen, dass in der Regel eine grammatische fehlerhafte, phonetisch jedoch korrekte Äußerung besser verstanden werden kann als eine grammatisch vollkommen korrekte, intonatorisch aber falsche Formulierung [Hirschfeld 1990:64].

Hier werden 3 verschiedene Sprachsysteme phonetisch kontrastiert: Dutsch (germanische Sprachen) als Fremdsprache, Gagausisch (Turksprache) als Muttersprache und Russisch (slawische Sprachen) als Ausbildungssprache.

Die gagausische Sprache ist weniger als andere Sprachen in der Welt bekannt. Darum folgt eine kurze Übersicht über die Entwicklung der gagausischen Sprache.

Bemerkenswert ist es zu erläutern, dass Gagausisch im Norden von Griechenland, in der Türkei, Bulgarien, Rumänien, Brasilien, Russland, meistens im südlichen Teil Moldawiens (Gagausien) und zu ihr angrenzenden Gebietes Odessa der Ukraine, gesprochen wird. Für Gagausen sind die Fragen des sprachlichen Baues wie innerhalb Moldovas, so auch in der Region sehr aktuell. Erst vor kurzem den offiziellen Status auf dem Territorium von Gagausien bekommen, hat gagausische Sprache alle Chancen, eine der regionalen Sprachen Osteuropas zu werden. Und hier wird die Erfahrung anderer Völker nach dem sprachlichen Bau und der Planung gebraucht. Andererseits, für die weitere Entwicklung ist, den ganzen Weg des Entstehens und der Änderung der gagausischen Sprache, seit der Einführung der Schriftsprache bis zu seinem modernen Zustand und dem Funktionieren, und aufgrund schon erreicht analysierten, die Probleme und die Aufgaben, die die vorrangige und dringende Lösung fordern, zu bezeichnen.

Pokrowskaja L., die seit Anfang 60-er Jahren viele Jahre ihres Lebens den Untersuchungen der gagausischen Sprache gewidmet hat, schreibt "Gagausische Sprache ist eine Umgangs- und schriftliche Sprache von Gagausen, die in südwestliche (ogusische) Gruppe der Turksprachen eingeht. Im Unterschied zu anderen ogusischen Sprachen (wie, z.B.: aserbaidshanisch, türkisch, turkmenisch usw.), wird Gagausisch als Sprache mit dem starken Einfluss der slawischen und romanischen Sprachen charakterisiert. Dieser Einfluss erklärt sich damit, dass Gagausen auf der ganzen Ausdehnung ihrer Geschichte in einem Land, Moldova, leben und enge Kontakte mit den fremdsprachlichen Völkern haben. Außer dem fremdsprachlichen Einfluss, hat die gagausische Sprache auch die spezifischen turkphonematischen und grammatikalischen Besonderheiten, die es wie die selbständige Sprache ogusischer Gruppe der Turksprachen charakterisieren" [Pokrovskaja 1990:3].

Das Alphabet der gagausischen Sprache auf Grund der russischen Graphik, der kyrillischen Schrift, und die Regeln der Orthografie galten bis 1995. Im Zusammenhang mit der Notwendigkeit des Übergangs der gagausischen Schriftsprache auf die lateinische Graphik wurde von den gagausischen Gelehrten: Gaidarji G.A., Koltza E.K. und Pokrowskaja L.A. das neue gagausische Alphabet ausgearbeitet, das auf der lateinischen Graphik gegründet ist. "Die endgültige Variante des gagausischen Alphabets wurde von der Volksversammlung Gagausienens am 26. Januar 1996 akzeptiert und dann von dem Parlament der Republik Moldova bestätigt" [Pokrovskaja 1997:46].

Mit der Einführung des Alphabets mit der lateinischen Schrift ging die Reinigung der gagausischen Sprache von den bestimmten Elementen aus anderen Sprachen Hand in Hand. Die Ziele solcher Einführung waren der sprachdidaktischen, sprachwissenschaftlichen und sprachpolitischen Natur.

Die für die deutsche Sprache verwendeten Buchstaben sowie die meisten Laute des Deutschen sind dem gagausischsprachigen Lerner von seiner Muttersprache her bekannt; nur wenige Laute des Deutschen müssen neu gelernt werden (*sieh* unten die unbekannten Buchstaben für gagausische Deutschlernenden). Was jedoch in einer Reihe von Fällen neu ist, ist die unterschiedliche Zuordnung von Laut und Buchstabe.

Dementsprechend hat im gagausischen Alphabet jeder Buchstabe seinen eigenen Platz (vgl. hingegen die Schreibweise des *ä* als *ae* in deutschen Wörterbüchern, die die Reihenfolge der Wörter beeinflußt).

Tab. 1. **Unbekannte Buchstaben für gagausischen Deutschlernenden**

Unbekannte Buchstaben für gagausische Deutschlernenden

Buchstaben	**Bemerkungen**
Ä ä	*(wie im Russ. – э)*
- ß	im Anlaut fehlt (*wie dopp.-ss*)
Q q	*wie kw. gelesen(z.B. Quadrat)*
W w	*wie –v (z.B. hava)*
X x	im Anlaut fehlt *wie ks gelesen*

Die Buchstaben, die durch didaktische Zeichen von anderen Buchstaben abgeleitet sind, stehen im Gagausischen hinter dem jeweiligen Grundbuchstaben (z.B.: ***Ç*** folgt ***C***

und ***Ş*** folgt ***S*)**. Diese Regel gilt auch für die umgelauteten Vokale. So folgt *i* dem *ı*, *ö* dem *o* und *ü* dem *u*. In der modernen gagausischen Sprache gibt es 38 Phoneme: 17 Phoneme als Vokale und 21 Phoneme als Konsonanten. Folgende Vokale im Gagausischen sind offen und nicht lang: *a, ä, e, ı, i, o, ö, u, ü.* Dem deutschen *I* entspricht im Gagausischen *İ*. I(ı) ist im Gagausischen ein anderer Buchstabe als das das deutsche I(i). mit anderer Aussprache (sieh unten das Alphabet). Die doppelten Vokale sind lang: *aa, ää, ee, ıı, ii, oo, uu, üü.* Der Buchstabe – ê bezeichnet die Variante des Phonems *e,* dessen Aussprache wie bei einem halblangen Laut ist, aber die Artikulation ist etwas hinter als bei gewöhnlichem Laut *e* (z.B.: alêr und gid*e*r).

Es wäre hilfreich, im DAF-Unterricht einen genaueren Blick auf die Phonetik zu werfen und die Fremdsprachenlerner mit geeigneten didaktischen Mitteln zu motivieren. Es geht darum, die Lerner aufgrund kontrastiver Studien mit Ausspracheunterschieden zwischen ihrer Muttersprache und Fremdsprache bewusst zu konfrontieren und so ihr kontrastives Sprachbewusstsein zu wecken, dabei auch – unterschiedlich je nach Alter, Erwerbstufe u. a. – die Lücken in ihren theoretischen Kenntnissen zur Phonetik zu füllen, vor allem aber ihre Aussprachefertigkeiten in der Fremdsprache zu entwickeln.

Deutsch ist eine germanische Sprache, Muttersprache von etwa 110 Millionen Menschen, von denen 90 Millionen in Europa leben [Bußmann 1990:173]. "Seit mehr als hundert Jahren ist die Aussprache des Deutschen in mehreren Wörterbüchern festgeschrieben. Bereits 1885 legte Viëtor entsprechende Regeln vor. Die wenige Jahre später von Siebs(1898) vorgeschlagenen Ausspracheregeln erlangten zuerst für die Bühne, später auch für die Schule und andere öffentliche Bereiche Bedeutung" [H. Dieling 2009].

Dementsprechend soll im Unterricht Deutsch als Fremdsprache berücksichtigt werden, dass einem gagausischen DaF-Lernenden bestimmte Laute der deutschen Sprache Schwierigkeiten bereiten, man denke bspw. an die Differenzierung von Ich- und Ach-Laut, die Produktion der R-Laute oder des Schwa-Lautes usw. Aber auch Wort- und Satzakzent sind nicht immer einfach zu erlernen. Interessant ist, dass sich diese Schwierigkeiten auch bei Kindern und Jugendlichen belegen lassen, die mehrsprachig (Rumänisch, Gagausisch, Bulgarisch und Russisch) aufwachsen.

Vorwiegend werden im Gagausischen die letzten Silben im Wort betont, denn in meisten Fällen sind es die Affixe, die im Gagausischen wie Regel betont sind [Pokrovskaja 1997:69].

Es soll den Lernenden von den Deutschlehrern erklärt werden, dass "der Wortakzent im Deutschen auf der ersten, der zweiten, der dritten, der…..nten Silbe liegen kann. Er ist also nicht fest. Er kann aber auch nicht auf eine beliebige Silbe gelegt werden. Es gibt feste Regeln für die Betonung von Silben im Wort" [H. Dieling, U.Hirschfeld 2004: 101].

Am Beispiel von Schülern der Lehreinrichtungen (Mittelschulen, Gymnasien, Lyzeen und Hochschule) in Gagausien, die sich im Süden Moldawiens befinden, soll gezeigt werden, dass bestimmte Probleme in der Aussprache der deutschen Sprache trotz intensiven Inputs nicht nur im frühen Erwerbsalter auftreten, sondern sich in allen Altersstufen zeigen, d.h. nicht nur Deutschlernende in den Schulen, sondern die Germanistikstudierenden an den Hochschulen, die Deutsch als 1. oder 2. Fremdsprache gewählt haben, haben auch diese Probleme bei der deutschen Aussprache.

Bei den Kontaktprozessen beeinflussen die Systeme der verwandten und nichtverwandten Sprachen, es erscheinen verschiedene Typen von Interferenzen und "Mischprozessen". All diese Neuerscheinungen können auch positiv betrachtet werden, d.h. die Deutschlehrer haben gute Gelegenheit diese Sprachsysteme zu vergleichen und daraus nur Nutzen, die Aussprache beachtend, zu ziehen.

Es ist zweckmäßig, mit den Deutschlernenden verschiedener Stufen in den gagausischen Lehreinrichtungen bezüglich der oben genannten Fragestellungen die Untersuchungen (mit Hilfe quantitativer und qualitativer Forschungsmethoden) durchzuführen. Man soll dabei eine quantitative Auswertung den Schwerpunkt auf den Zusammenhang von Aussprache und Sprachkompetenz legen.

У статті розглядається проблема викладання німецької вимови студентам, рідною мовою яких є гагаузська, але мовою навчання є російська. Аналіз дидактичних матеріалів, а також досвід викладання німецької мови, показує, що складності студентів, носіїв гагаузської мови, які вивчають німецьку мову на основі російської, щодо оволодіння німецької вимови, обумовлюються її особливими рисами. Для того, щоб розв'язати цю проблему, необхідно здійснювати порівняльно-зіставний аналіз вимови рідної мови та мов, яка навчається та якою навчаються.

Ключові слова: фонетика, фонологія, вимова, німецька мова, гагаузська мова.

The article observes the issue of teaching German pronunciation the students whose native language is Gagausian, but language of studies is Russian. An analysis of didactical materials, as well as German teaching experience, show that Gagausian-speaking students' difficulties in acquiring German pronunciation resides in specific features of the latter. In order to overcome them, it is necessary to perform a comparative-contrastive analysis of pronunciation of Gagausian, German and Russian.

Key words: phonetics, phonology, pronunciation, German, Gagausian.

Bibliographie:

1. *Bibin O.A.* Einführung in die deutsche Phonetik. – Sankt-Petersburg: Union, 2001. – S. 56–58.
2. *Hirschfeld U., Kelz H.P., Müller U.* Phonetik international: Von Africaans bis Zulu // Konrad Studien pro DAF. – H. Popp-Verlag. – 2009.
3. *Hirschfeld U., Reinke K., Stock E.* Phonothek intensiv, Aussprachetraining. – Berlin-München-Wien-Zürich-New York: Langenscheidt, 2007. – S.112, 119.
4. *Hirschfeld U.* Phonetische Abweichungen und Verständlichkeit von Deutschlernenden//E. Stock (Hg.) Methodische Grundlagen der Sprecherziehung. – Halle (Saale). – 1990. – S. 62–65.
5. *Pokrowskaja L.A.* Moderne gagausische Sprache. Vorlesungenkurse. – Comrat, 1997. – S. 65.
6. *Pokrowskaja L.A.* Grammatik der gagausischen Sprache. – Chisinau: Luminita, 1990. – S. 12.
7. *Pokrowskaja L.A.* Grammatik der gagausischen Sprache, Phonetik und Morphologie. – Moskau: Wissenschaft, 1964. – S. 59.
8. *Швейцер А.Д., Никольский Л.Б.* Введение в социолингвистику. – Moskau, 1978. – S. 116.
9. *Lemke S.* Sprechwissenschaft/Sprecherziehung. – europäischer Verlag der Wissenschaften "Peter Lang". -2006. – S. 27.
10. http://www.phonetik-international.de/p-phonetik.

УДК 801.41:804.92

RESURSELE FORMALE FOLOSITE LA FORMULAREA MESAJELOR (DESPRE ARTA DE A SE AUTOCONDUCE, DE A SE ADAPTA ŞI DE A SE CULTIVA)

Ecaterina Ruga, Natalia Hioară[1], Alexei Chirdeachin[2], Natalia Volohov[3], Lidia Panainte[4]
Dr. conf., [1]lect.univ., [2]dr.lect.sup., [3]drd., [4]lect.sup.
Academia de Studii Economice din Moldova

Imaginea sintetică a dimensiunilor idealului educațional (socială, psihologică, pedagogică) se realizează, prin joncțiunea dintre ceea ce este şi ceea ce trebuie să devină omul (studentul) ca rezultat al procesului educațional. Învățământul superior evidențiază două tendințe: cea cantitativă şi cea calitativă. Într-o societate avansată şi diversă nici un utilizator nu stăpâneşte pe deplin complexitatea sistemului unei limbi, deoarece fiecare limbă se află într-o permanentă evoluție. Cunoaşterea resurselor formate folosite la formularea mesajelor corecte şi semnificative uşurează utilizatorii (practicienii) să-i identifice şi să-i folosească la realizarea anumitor intenții comunicative.

Cuvinte cheie: educațional, învățământ, societate, limbă, resurse formale

Adevăratul progres poate exista în anumite condiții cum ar fi economia prosperă, consens social, figura principală a unei națiuni fiind astazi studentul (mîine cetățeanul) cu un bogat arsenal de cunoştințe şi o bună educație civică. Imaginea sintetică a dimensiunilor idealului educațional (socială, psihologică, pedagogică) se realizează, prin joncțiunea dintre ceea ce este şi ceea ce trebuie să devină omul (studentul) ca rezultat al procesului educațional. Majoritatea activităților educaționale, inclusiv predarea trebuie să-l facă pe individ apt de a se autoconduce, de a colabora, de a se adapta şi de a se cultiva.

Învățământul superior evidențiază două tendințe: cea cantitativă ce ce marcează studiul pregătirii şi instruirii viitorilor specialişti (economişti) ce corespunde cerințelor societății industriale (standardizare, specializare, centralizare, etc.) şi pe de altă parte – cea calitativă ce corespunde societății postindustriale, de tip informațional, care reprezint un sistem de comunicare cu o instruire intensivă ce formează o personalitate aptă să susțină un salt dde la un fost specialist deja depăşit spre un generalist (specialist) adaptibil înzestrat cu astfel de valori ca: atitudinea față de muncă (responsabilitate, cooperare), de comunicare, de luare de decizii; toleranță față de opinii diferite, etc. Ansamblul metodelor, tehicilor (procedeelor) folosite de profesor în mod conştient şi într-un cadru organizat poate fi folosit la elaborarea unui manual care cuprinde un şir de lecții ce reprezintă un număr anumit de microsisteme, reprezentând toate componentele procesului educațional (obiective, conținuturi, forme de organizare a predării-învățării-evaluării). Manualul continuă să rămână principalul instrument didactic ce reprezintă un document oficial de politică a educației, asigură prezentarea cunoştințelor şi capacităților la nivel sistemic, prin diferite unități didactice,. Manualul este cel care dictează, la modul direct,formarea atitudinilor, competențelor, inclusive şi a cunoştințelor învățîtorilor. Atât autorii cât şi profesorii sunt datori să elucideze realitatea vieții pentru a evita formarea unor analfabeți funcționali (simpli consumatori şi reproducători de informație. Elaborarea manualului trebuie să fie axată pe cele mai noi abordări din didactică, pe probleme de eficientizare şi oferte de oportunitățâi creative în organizarea procesului de predare-învățare-evaluare, pe aspecte importante ale formării competențelor la specialitate. Manulalele clasice dispun de o varietate de obiective şi exerciții. Spre exemplu: manualul "Extensive English course for Mathematics" editat de Universitatea din Moscova în 1986,

autor V.P.Dorojkina, include într-o singură lecţie (lecţia nr.5 "Introduction to Analytic Geometry")trei teme gramaticale, o lucrare de laborator ce cuprinde 35 de propoziţii din istoricul geometriei, urmează "Key Grammar Patterns" un compartiment dedicat temelor gramaticale: 1. "Indefinite –Tense-Aspect – exerciţiuu ce cuprinde 12 propoziţii; 2. "Different Means of Expressing Future Action" – tema se explică doar prin patru (exemple) proprozitii; 3. "Future Indefinite – Present Indefinite", materialul se consolidează prin câteva, propoziţii; 4. "Means of Latin and Greek Origin" – un exerciţiu din opt propoziţii pentru a memoriza materialul nou. Suplimentar şase substantive la numărul singular şi plural; sunt traduse în limba rusă.

Ca să ne putem da seama de miniţionalitatea autoarei vom adauga următorul compartiment (nr.4) al aceleeiaşi lecţii care este prezentat de textul bază ce cuprinde patru pagini cu un vocabular de 26 cuvinte (active), compartimentul nr.5 cuprinde trei texte cu aceeiaşi tematică. Cel de-al 6-lea compartiment "Vocabulary Exercises" include şase exerciţii (ultimul-cuprinde 31 propoziţii), al 7-lea compartiment "Grammar Rules Patterns " este alcătuit din trei exerciţii (34 propoziţii), al 8-lea şi al 9-lea compartiment includ "Means of Expressing Future Action " cu 3 exerciţii, 2 modele (model I, Model II), cuprind 40 propoziţii, "Conversational exercises" – 9 exerciţii. Al 10-lea compartiment este reprezentat de un text suplimentar pe o pagină şi jumătate, material care trebuie folosit la scrierea unei expuneri, baza căreia slujesc 27 de întrebări cu tot cu răspunsuri: sde încheie această lecţie cu prezentarea a opt teme de discuţii. Autorul a numit compartimentul- "Discussions". În manualele editate pentru filologi (spre exemplu "Practical Course of English", 204 pagini, M.1976, sub redacţia prof. V.D.Arachin) o singură lecţie cuprinde circa 15 pagini, unde autorul atrage o mare atenţie la traducere expresii din limba engleză, spre deosebire de manualul menţionat supra), la expresii, la dezvolatrea vorvirii orale (dialoguri) şi scrise (eseuri, referate, etc), în total 26 de exerciţii şi 4 texte. Mulţi autori care au elaborat manuale pentru studierea textelor specializate (economia) s-au inspirat şi au preluat precedeele folosite în manualele cu o structură desfăşurată şi complexă, alţii- au inclus în manuale 2 texte (A şi B) urmate de 5 şi 3 exerciţii respectiv, cum ar fi "English for Business Studies", autor Ian Mackenzie, Cambridge, Universitz Press.

Numărul mic de ore destinat studierii limbii străine (de afaceri) a influenţat structura şi calitatea manualului. Cu toate că textele sunt scurte (textul B curpinde circa 20 de rânduri, textele A – o pagină, 40–50 rînduri), originale şi informative exerciţiile propuse de autor nicidecum nu pot forma aptitudini tehnici şi profesionale, nu pot dezvolta capacitatea de a efectua acţiuni mentale şi fizice specializate necesare pentru îndeplinirea obligaţiilor unor salariaţi, manageri; capacitatea de a juca rolul de intermediar cultural între cultura sa şi cultura străină şi de agestiona eficient situaţiile de enînţelegeri şi de conflicte culturale (şi nu numai); capacitatea de a depăşi relaţiile superficiale stereotipice; capacitatea de comunicare a utilizatorilor, care poate fi afectată de cunoştinţe, de înţelegere, de facttori personali, ce ţin de motivaţie, valori, stiluri cognitive, (holistice/analitice/sintetice); capacitatea de deschidere faţă de noile experienţe; voinţa de a-şi relativiza punctul său de vedere, etc.

Pentru a dezvolta aceste capacităţi profesorii împreună cu utilizatorii mobilizează aptitudinile generale şi le îmbină cu o competenţă comunicativă care cuprinde competenţe lingvistice, sociolingvistice, şi pragmatice. Prima competenţă foloseşte unei parametri şi

categorii de care s-au folosit didacticienii, practicienii care preferau să folosească un cadru de referință tradițional începând cu identificarea teoriei şi care distingeau 5 feluri de competențe: lexicală, gramaticală. Semantică, fonologică şi ortografică. Ne vom axa în continuare pe întroducerea în manual, utilizarea şi dezvoltarea competențelor lexicale.

Într-o societate avansată şi diversă nici un utilizator nu stăpânește pe deplin complexitatea sistemului unei limbi, deoarece fiecare limbă se află într-o permanentă evoluție. Lingviştii împreună cu practicienii au încercat să utilizeze modelul de descriere lingvistică (în uz) în predarea textelor vechi ce serveau drept suport la învățarea limbilor dispărute (Latina). Acest model a fost respins, chiar de cei mai iluştri lingvişti care consideră că limbile vorbite (vii) trebuie descrise. Mai târziu toate modelele propuse n-au fost acceptate nici de teoreticieni (în mai mică măsură), nici de practicieni. Cu alte cuvinte nu există posibilitatea de a elabora un model univesral unic de descriere a limbilor de a înlesni învățarea, predarea şi evaluarea acestora. Lingviştii descriptivişti propun ca descrierile să se limiteze la codificare a practicii, indentificând doar forma şi sensul la clasificarea componentelor principale ale competenței lingvistice (aici lexicale) care pot fi numite resurse formale. La rândul lor ele pot fi folosite drept bază de formulare a mesajelor corecte adecvate unor situații (negocieri, etc). Spre exemplu, la descrierea textelor ce reflectă producerea (Prodcution), consumul (Consumption), creşterea/discreşterea, (Increase/ Discrease), autorul manualului ce elucidează componența textului economic trebuie să includă resurse formale pentru redarea mesajului corespunzător cum ar fi: 1.*A dramatic rise*; 2.*A steady growth*; 3.*A stable situation*; 4.*A bearly noticeable decline*; 5.*A fluctuating performance*; 6.*A sudden drop*; pentru redarea comaparației, contrastului şi similitudenei.

Cunoaşterea resurselor formale folosite la formularea mesajelor corecte şi semnificative uşurează utilizatorii (practicienii) să-i identifice şi să-i folosească la realizarea anumitor intenții comunicative. Pentru redarea diferențelor substanțiale pînă la cele nesemnificative (minore) limbajul economic dispune de o gamă largă de resurse formale (la dezvoltarea competențelor lexicale, utilizând intensificatori (Intensifiers), pe de o parte, şi resurse formale ce aplanează diferența – "Softeners". La descrierea diferențelor mici şi foarte mici de exemplu pe piața valutară (evitând cifrele) utilizatorul foloseşte următoarea sintagmă: pentru diferența mică dintre unitățile 200–180 – fractionally higher (Intensifiers) – fractionally lower (Softener); pentru diferența mică dintre unitățile 200–190 – slightly higher – a little lower; pentru diferența mică dintre unitățile 200–160 – somewhat lower; Pentru diferența mică dintre unitățile 200–100 – condierably higher – substantially lower; pentru diferența mică dintre unitățile 200–40 – a great deal higher – far lower, much lower, dramatically lower. Resursele formale (Intensifiers/Softeners) pot fi exprimate în propoziții cum ar fi: *Sales were slightly lower; sales dropped lsightly in August – December 2010; there was a slight.* Creşterea indiciilor economici pot fi redați prin următoarele resurse formale: *Productivity was dramatically higher; there was a dramatic increase in productivity – due to rains (this summer), productivity rose dramatically.* La descrierea unei curbe de creştere pe parcursul anilor 2005–2010 (pe orizontală) şi concomitent indicând cifrele de creştere (spre exemplu 10,15,20,25) pot fi folosite anumite resurse formale lexicale: *Sales rose:* a) *dramatically;* b) *sharply;* c) *rapidly.* Totodată resursele formale lexicale pentru identificarea descrşterii ar putea fi: *Sales fall:* a) *gradually /steadily;*

b) *substantiallly;* c) *dramatically*. Indicii economici necesită să fie identificaţi şi redaţi cu mare precizie. Resursele formale lexicale pentru redarea corectă a indiciilor folosesc în contextul tendinţelor (context of trends) prepoziţii: a) at: *The amount stood/stayed at $700.000*; b) by: *The figure rose by $ 300.000*; c) of: *There was a salary rise of 20 % in 2010*; d) from...to: *The figure for participants fall from 15 to 12. The percentage of articles rose from 17 to 29.* Pentru negocieri, experţii din sfera economică trebuie să stăpânească bine un vast repertoriu lexical de expresii curente şi idiomatice având conştiinţa nivelului de conotaţie semantică. Specialistul (viitorul economist – azi student) poate să-şi varieze formulările pentru a evita repetările dese, anumite lacune lexicale, pentru a satisface nevoile comunicative, primordiale. Expresiile referitoare la situaţii concrete specifice demonstrează valorile pe care le posedă un "generalist adaptabil" la compartimente fundamentale de o semnificaţie civică: cooperare, aptitudine de a comunica, de a coopera şi instaura o atmosferă de încredere (în cadrul grupului), toleranţa faţă de opinii diferite, luare de decizii în mod democratic, soluţionare de probleme la diferite niveluri, etc. Deseori locuitorii (cu părere de rău) folosesc la expunerea opiuiniilor expresii mai dure (*I'm sure that... I am convinced that...; I feel quite sure that, It is perfectly clear to me that...*) şi mai rar expresiile neutre (*I think /I believe that..., As I see it..., From a financial point of view..., The way I see it is that...*) şi cele ce exprimă ezitări, nesiguranţa, care sunt solicitate în vederea educaţiei civice, intelectuale care mijlocesc relaţia dintre procedeele ce ţin de soluţionarea problemelor şi reacţiei de conduită. Expresiile ce exprimă ezitări (tentative phrases) ar fi: *It seems to me that...; I am inclined to think that...; My inclination would be to..., I tend to favour the view that...*

Resursele formale lexicale, unele fiind descrise mai sus, sunt doar o tentativă de a conştientiza importanţa reflectării lor într-un manual care ar trebui să realizeze joncţiunea (funcţiunea) dintre ceea ce este şi ceea ce trebuie să devină viitorul specialist. Aceste activităţi îl face pe individ apt de a se autoconduce, de a colabora, de a se adapta, de a se cultiva.

У статті розглядається проблема формальних ресурсів англійської мови яз засобів переговорів у галузі економіки. Аналіз дидактичних матеріалів та практики викладання ділової англійської мови показує, що складності студентів економічних вузів та факультетів, носіїв румунської мови, обумовлюються особливими рисами формальних ресурсів в англійській мові. Для того, щоб розв'язати цю проблему, необхідне здійснювати порівняльно-зіставний аналіз формальних ресурсів рідної мови (румунської) та мови, яка вивчається (англійської).

Ключові слова: навчальний, освіта, суспільство, мова, формальні ресурси.

The article observes the issue of formated resources of English as a means of business negotiations. The analysis of didactical materials and practice of teaching Business English shows that Roumanian-speaking students' difficulties regarding formal resources of Business English are determined by specific features of these resources. In order to solve this problem it is necessary to perform a comparative-contrastive analysis of formated resources of Romanian and English.

Key words: educational, education, society, language, formal resources.

Bibliografie:

1. *Goraş-Postică V.* Abordarea manualului din perspectiva formării competenţelor // Didactica Pro. –2001. – Nr. 5, febr.
2. *Разинкина Н.М.* Стилистика английской научной речи. – М.: Изд-во "Наука", 1992.

УДК 81'141.7

ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДНОСТІ В СВІТЛІ ЛІНГВІСТИЧНОГО РЕЛЯТИВІЗМУ

Кудрявцева Наталя Сергіївна
канд. філос. наук
Херсонський національний технічний університет

У статті з позицій лінгвістичного релятивізму досліджується центральна для перекладознавства проблема перекладності. При розгляді концепцій перекладності та неперекладності в окресленому контексті пропонується відокремлювати поняття перекладу і розуміння. Унаслідок такого розмежування концепція неперекладності, так само як і думка про можливість здійснення повного перекладу, виявляються невиправданими.

Ключові слова: перекладність, гіпотеза лінгвістичної відносності, переклад, розуміння.

Однією з головних проблем, що завжди привертала увагу як перекладачів, так і дослідників мови, є проблема можливості перекладу. Питання про перекладність нерідко викликало певні сумніви в тих, хто займався ним практично або теоретично, з різних причин. Серед них труднощі, пов'язані з розбіжностями у формальних елементах різних мов, сприйнятті їх як самостійних частин, кожна з яких має своє окреме значення, ідентифікація мови як прямого ірраціонального відображення "народного духу", котрому не можна знайти аналогів в інших мовах, переконаність у тому, що уявлення про світ не є однаковим для всіх людей, натомість воно зумовлене категоріями конкретної мови, а також у тому, що існує певний зв'язок між структурою природної мови і нормами культури народу, який нею розмовляє.

У контексті окреслених проблем ми можемо говорити про актуальність розгляду питання про те, як саме рідна мова впливає на наше світосприйняття. Уже багато років зазначене питання досліджується науковцями в різних ракурсах [Влахов, Флорин 1980; Комиссаров 1990], проте до сих пір залишається відкритим для дискусій. Ми розглянемо його з точки зору гіпотези лінгвістичної відносності, сформульованої Бенджаміном Лі Уорфом на основі ідей його вчителя Едварда Сепіра. Американські лінгвісти вважали, що структура тієї чи іншої мови визначає структуру мислення і спосіб пізнання навколишнього світу її носіїв. На думку Б.Л. Уорфа, цей факт ставить під сумнів можливість міжмовного перекладу [Уорф 1960].

Основна ідея гіпотези Сепіра – Уорфа полягає в тому, що "формування думок – це не незалежний процес, строго раціональний у старому розумінні цього слова, але частина граматики тієї чи іншої мови і різниться у різних народів у одних випадках несуттєво, в інших – дуже суттєво, так само, як граматичний склад відповідних мов" [Уорф 1960]. Таким чином, згідно з даною концепцією, особливості конкретної мови впливають на особливості мислення людей, які нею користуються, і в результаті цього зміст думки, що виражена засобами однієї мови, в принципі не може бути адекватно переданий засобами іншої мови. Розглядаючи питання про співвідношення мови і мислення в такий спосіб, американські лінгвісти логічно приходять до висновку про неможливість перекладу з однієї мови на іншу. Деякі критики лінгвістичного релятивізму в свою чергу і, на наш погляд, цілком нелогічно висновують з цього твердження також неможливість не тільки вивчення іноземної мови, а й взагалі її розуміння [Lakoff 1990, 311]. Нам же цікаво розглянути, як функціонує

гіпотеза лінгвістичної відносності в межах теорії перекладу, де вона становить підґрунтя так званої концепції неперекладності, висунутої в сучасному перекладознавстві поруч з концепціями повної та часткової перекладності [Сдобников, Петрова 2006, 114–116]. І хоча концепція неперекладності ніколи не була домінуючою в дослідженнях перекладу, оскільки суперечила самій практиці перекладу [Влахов, Флорин 1980, 5], на нашу думку, питання про неможливість перекладу не може не зацікавити будь-якого практикуючого перекладача.

Досліджуючи зазначене питання, на нашу думку, необхідно перш за все відокремити одне від одного такі поняття як переклад і розуміння. Адже на практиці можемо побачити, що ці два види розумової діяльності мають зовсім різний характер [Ильинский 2006, 11]. Так, розуміння – це виявлення істотних ознак предметів навколишньої дійсності, які визначають їх виникнення або відтворення. Здійснюється, як правило, за допомогою символічного моделювання в мові [Словарь по психологии, електронний ресурс]. Для розуміння характерно відчуття чіткої внутрішньої пов'язаності, організованості розглянутих явищ. Це може бути логічна впорядкованість, ясне "бачення" причинно-наслідкових зв'язків [Психологический словарь, електронний ресурс]. Здатність розуміти лежить в основі існування людської свідомості, це щось на зразок внутрішнього стану людини [Королев 2006, 17], в той час як переклад вимагає відображення слів та граматичних структур однієї мови в іншій. Переклад – це передача змісту усного висловлювання або письмового тексту засобами іншої мови. Він здійснюється шляхом механічної підстановки на місце слів мови-джерела їх еквівалентів у мові, на яку робиться переклад, при збереженні іншомовної конструкції (дослівний), за допомогою передачі загального змісту іншомовного тексту без проникнення в смислові деталі й емоційно-експресивні відтінки, виражені мовними засобами мови-джерела (вільний) або ж зберігає тонкощі змісту іншомовного тексту, його образну систему з урахуванням семантичних і виразних можливостей і особливостей як мови-джерела, так і мови-об'єкта (художній) [Розенталь, електронний ресурс]. У процесі перекладу перекладачеві необхідно виявити основні поняття однієї мови та зіставити їх з відповідними у тій мові, на яку перекладається текст.

На думку відомого американського спеціаліста з когнітивної лінгвістики Дж. Лакоффа, основною проблемою, що викликає труднощі при перекладі, є саме різниця в концептуальних системах різних мов [Lakoff 1990, 311]. Концептуальна система – це сукупність усіх концептів (одиниць ментальних або психічних ресурсів свідомості і тієї інформаційної структури, яка відображає знання й досвід людини, відомостей про те, що вона знає, припускає, думає, уявляє про об'єкти світу), наявних у розумі людини, їх упорядковане об'єднання [Короткий словник з мовознавства, еелктронний ресурс]. Проте наявність такої різниці не означає, що ми не можемо зрозуміти, про що говорить іноземною мовою та чи інша людина. Відсутність певних структурних одиниць мови, слів на позначення деяких явищ тощо у мові-об'єкті не дає нам можливості здійснення дослівного перекладу, але і не може завадити нам усвідомити і зрозуміти іншомовне повідомлення. Адже при цьому до процесу розуміння залучається притаманна кожній людині здатність до концептуалізації, тобто входження до інших, відмінних концептуальних систем і осягнення їх

складових елементів. Концептуалізуюча здатність дозволяє людині виробити у власній свідомості нову концептуальну систему, яка допомагає зрозуміти висловлювання або текст іноземною мовою, навіть якщо повний та адекватний переклад з цієї мови виявляється для людини наразі неможливим. Дослівний переклад вимагає чіткої відповідності в межах концептуальних систем, а розуміння – всього лише відповідності основних понять і загальної концептуалізуючої здатності. Отже, бачимо, що переклад може бути здійснений без розуміння, а розуміння може виникати навіть тоді, коли немає можливості перекласти той чи інший текст.

Однак слід враховувати і той факт, що іноді співрозмовникам усе ж таки не вдається зрозуміти одне одного саме через те, що їх концептуальні системи дуже різняться одна від одної. Носії зовсім різних мов не завжди мають в їх системах однакові поняття, що може бути зумовлене особливостями культурного розвитку тієї місцевості, де цією мовою спілкуються. А для розуміння є дуже важливим наявність деяких попередніх знань про те, що ми намагаємося зрозуміти [Брильц 2008, 53]. Не зважаючи на відмінності в концептуальних системах, багато основних понять є універсальними майже для всіх мов. У таких випадках переклад майже завжди можливий, а розуміння досягається відносно легко. І саме з цих універсалій починає вивчення іноземної мови будь-який досвідчений лінгвіст. Але коли він виходить за окреслені межі і намагається осягнути ті поняття, еквівалентів яким немає в рідній мові, він неминуче стикається зі згаданими труднощами [Lakoff 1990, 312].

Підсумовуючи все вищезазначене, можна зробити висновок про те, що інтерпретація гіпотези лінгвістичної відносності як такої, що заперечує поруч з перекладом можливість розуміння і вивчення іноземної мови, має доволі узагальнений характер. Адже розглядаючи питання про те, як можливість здійснення перекладу залежить від ступеня співпадання концептуальних систем мови-об'єкта і мови-джерела, слід розрізняти два види розумової діяльності людини – розуміння і власне здійснення перекладу. Не завжди відсутність одного з них свідчить про неможливість існування іншого. Усвідомлення цього факту, що стає доволі очевидним в результаті уважного вивчення робіт Б.Л. Уорфа, призвело авторів гіпотези лінгвістичної відносності лише до заперечення можливості *повного* перекладу, в той час як розуміння і вивчення іншої мови залишається здійсненним. Оскільки переклад, хоча б частково, завжди можливо зробити за допомогою засобів іншої мови, ми вважаємо, що концепція повної неперекладності є невиправданою саме через те, що гіпотеза Сепіра – Уорфа не може слугувати її достатньою підставою. Свідченням того виступає насамперед багатолітня практика перекладачів, які, не зважаючи на пов'язані з гіпотезою труднощі, все ж таки продовжують перекладати.

В статье с позиций лингвистического релятивизма проводится исследование центральной для переводоведения проблемы переводимости. При рассмотрении концепций переводимости и непереводимости в очерченном контексте предлагается разграничивать понятия перевода и понимания. Вследствие такого разграничения концепция непереводимости, равно как и мнение о возможности осуществления полного перевода, оказываются неоправданными.

Ключевые слова: переводимость, гипотеза лингвистической относительности, перевод, понимание.

In the article we investigate the central problem of translation studies – the problem of translatability – from the position of linguistic relativism. When viewing the conceptions of translatability and untranslatability in the given context, we propose to differentiate the notions of translation and understanding. As a result of such differentiation the conception of untranslatability together with the idea of a complete translation appear to be unjustified.

Key words: translatability, the hypothesis of linguistic relativity, translation, understanding.

Література:

1. *Брильц О.А.* Условия возможности понимания (на примере процесса коммуникации) / О.А. Брильц // Слово, высказывание, текст в когнитивном, прагматическом и культурологическом аспектах (сборник статей участников IV международной конференции 25–26 апреля 2008 года). – Челябинск: Изд-во РЕКПОЛ, 2008. – Том 1. – С. 52–56.
2. *Влахов С., Флорин С.* Непереводимое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – М.: Международные отношения, 1980. – 342 с.
3. *Ильинский И.М.* Понимание как цель образования / И.М. Ильинский // Знание. Понимание. Умение. – 2006. – № 1. – С. 5–15.
4. *Комиссаров В.Н.* Теория перевода (Лингвистические аспекты) / В.Н. Комиссаров. – М.: Высш. школа, 1990. – 253 с.
5. *Королев А.А.* Понимание умножает и вдохновляет знание / А.А. Королев // Знание. Понимание. Умение. – 2006. – № 1. – С. 16–22.
6. Короткий словник з мовознавства [Електронний ресурс] / Режим доступу до джерела: http://kref.ru/infoenglish/137785/8.html.
7. Психологический словарь [Електронний ресурс] / Режим доступу до джерела: http://psychology.net.ru/dictionaries/psy.html?word=688.
8. *Розенталь Д.Э.* Словарь лингвистических терминов [Електронний ресурс] / Д.Э. Розенталь // Библиотека Гумер. – Режим доступу до джерела: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/DicTermin/p_1.php
9. *Сдобников В.В., Петрова О.В.* Теория перевода (учебник для студентов лингвистических вузов и факультетов иностранных языков) / В.В. Сдобников, О.В. Петрова. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2006. – 448 с.
10. Словарь по психологии [Електронний ресурс] / Режим доступу до джерела: http://www.slovarik.kiev.ua/psychology/p/123498.html.
11. *Уорф Б.Л.* Отношение норм поведения и мышления к языку [Електронний ресурс] / Б.Л. Уорф. // Новое в лингвистике, Вып.I. – М.: Издательство иностранной литературы, 1960. – Режим доступу до джерела: http://www.classes.ru/grammar/148.new-in-linguistics-1/source/worddocuments/14.htm.
12. *Lakoff G.* Women, Fire and Dangerous Things / G. Lakoff. – Chicago and London: The University of Chicago Press, 1990. – 614 p.

УДК 81'255.4:811.133.1/161.2

ПРИЙОМИ ПРИБЛИЗНОГО ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ У ФРАНЦУЗЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Снєжик Олена Петрівна
канд. філол. наук
Національний технічний університет України "КПІ",
Федорова Лариса Олександрівна
канд. філол. наук, доц.
Національний технічний університет України "КПІ"

Відтворення національно-культурної специфіки оригіналу є однією з найважливіших і найскладніших проблем теорії та практики перекладу, оскільки в ній чи не найяскравіше проявляється один із "парадоксів перекладу" – він має читатися як оригінал, але при цьому зберігати народну специфіку першоджерела. У статті на матеріалі художнього тексту розглядаються прийоми приблизного перекладу українських реалій, оцінюється адекватність відтворення їх денотативного та конотативного значень при перекладі на французьку мову.

Ключові слова: перекладацький відповідник, гіперонімічний переклад, описовий переклад, функціональний аналог, денотативне значення, конотація.

Ставлячи на **меті** дослідити перекладацький аспект українських реалій у французькому перекладі, ми вбачаємо **актуальність** даної роботи у виявленні людського фактора при відтворенні образності української реалії.

Матеріалом аналізу послугувала повість "Fata morgana" класика української літератури Михайла Коцюбинського, риси національної своєрідності якої виражені особливо яскраво завдяки тематиці, взятій з життя рідного народу, і яка становить інтерес для перекладознавства саме з точки зору передачі національно-культурного компоненту засобами іншої мови.

Об'єктом аналізу є французькі відповідники українських реалій у перекладі, виконаному Фаб'єном Мар'єнгофом, а **предметом** – прийоми приблизного перекладу українських реалій та адекватність їх відтворення цільовою мовою.

Поняття "переклад реалій" двічі умовне: реалія, як правило, неперекладна у словниковому варіанті і, знову ж таки, як правило, вона перекладається у контексті. Суперечливість таких підходів довгий час обговорювалась у наукових роботах, проте сьогодні питання зводиться не до того, чи можливо перекласти реалію, а до того, як її перекласти.

Дві основні труднощі передачі реалій при перекладі пояснюються: 1) відсутністю у мові перекладу відповідника, оскільки у носіїв цієї мови немає позначуваного даною реалією об'єкта (референта); 2) необхідністю разом з предметним значенням реалії передати і колорит – її національну конотацію та історичне забарвлення. Передача реалій – одна з найскладніших проблем теорії і практики перекладу і давно перебуває у центрі уваги багатьох дослідників. Так, А.Федоров виділяв три основні способи передачі реалій засобами іншої мови: транслітерацію; створення нового слова/словосполучення на основі реально існуючих у мові елементів; використання слова, яке позначає щось близьке по функції до іншомовної реалії [Федоров 1983, 223]. В.Виноградов називає п'ять таких способів і дає їм вже більш-менш чітку назву: транскрипція, гіпо/гіперонімічний переклад, уподібнення, описовий переклад,

калькування [Виноградов 1971, 223]. Р.Зорівчак пропонує дев'ять способів перекладу реалій: транскрипція, гіперонімічне перейменування, дескриптивна перифраза, комбінована реномінація, калькування, міжмовна транспозиція на конотативному рівні, метод уподібнення/субституція, контекстуальний переклад, контекстуальне розтлумачення реалій [Зорівчак 1989, 93]. На думку вчених С.Влахова та С.Флоріна основними прийомами передачі реалій є: введення неологізму (калька, напівкалька, освоєння, семантичний неологізм), приблизний переклад (родовидові заміни, функціональний аналог, опис), контекстуальний переклад [Влахов, Флорин 1980, 93]. Отже, як бачимо, при перекладі реалій дослідники говорять про одні й ті ж самі способи та прийоми перекладу, по різному їх називаючи.

У загальному вигляді схема передачі реалій у художньому творі включає: 1) транскрипцію; 2) переклад; 3) приблизний переклад; 4) переклад контекстуальний. Певна річ, такий широкий спектр засобів дозволяє перекладачеві обрати найвдаліший прийом. Причому йдеться не про те, який із прийомів кращий, а про те, який шлях призведе до найкращого результату в конкретному випадку.

Почнемо з гіперонімічних замін. У перекладознавстві цей термін було введено в обіг В.Виноградовим та А.Федоровим. Відомо, що гіперонімічний переклад передає семантику денотативних реалій (у яких переважає денотативна інформація), але при цьому втрачає сему "локальність" і окремі семантико-диференційні ознаки. При гіперонімічному пристосуванні перекладач має бути дуже обережним, щоб не внести у твір чужий національний колорит, не знівелювати національної чи соціальної специфіки. Позитивною його рисою є нейтральний характер. Вдало застосований, цей метод досить добре відтворює семантико-стилістичні функції реалії оригіналу. Часом здається, що він віддаляє переклад від оригіналу, але насправді це віддалення суто зовнішнє, формальне, що веде до глибокої внутрішньої відповідності. Розглянемо приклад.

...Мала, суха, чорна, у чистій сорочці, в старенькій ***свитці****...*[Коцюбинський 1988, 86].

...Petite, sèche, sombre, vêtue d'une chemise nette et de sa ***pauvre*** *vieille* ***veste****...* [Kotsioubynsky 1978, 16].

Як бачимо, перекладач застосував спосіб гіперонімічного перейменування для реалії *свитка*. Звернімо увагу на те, що перейменування *свитка* на *la veste* – не адекватне, оскільки *une veste* – нейтральне позначення, а *свитка* – крім загального денотативного значення *верхній одяг*, означає також *одяг з домотканого сукна*, несе в собі конотативне значення і є ознакою бідності. Перекладач зробив вдалу спробу передати конотативне значення слова, додавши прикметник *pauvre*.

Іншим засобом приблизного перекладу реалій є дескриптивна перифраза. Як правило, поява перифраз стимулюється позамовними чинниками, вони неодмінно передають оцінку об'єкту, який називають, і ніколи не бувають звичайними лексичними паралелями до існуючих назв. Дескриптивні можливості кожної мови уможливлюють створення замість будь-якого іменника його описового еквівалента і є основою міжмовної перифрастичності. Значення, яке не має в певній мові глобального вираження, безпосередньої співвіднесеності з певними елементами формаль-

ного плану, можна виразити описово шляхом сполучення інших значень, тобто опосередкованої співвіднесеності з елементами формального плану. Внаслідок цієї властивості, значення, виражене в одній мові глобально, можна передати компенсовано описовим способом. Розглянемо приклад.

Часом, в неділлю, Підпара здіймав з жердки ***жупан*** *і надягав на себе широкий пояс* [Коцюбинський 1988, 90].

Parfois, le dimanche, Pidpara ôtait du porte-manteau son ***caftan court*** *et l'attachait d'une large ceinture* [Kotsioubynsky 1978, 28].

Реалію *жупан* перекладено за допомогою дескриптивної перифрази, відтак перекладачеві вдалося передати лише її денотативну інформацію *верхній чоловічий одяг*, а національно-культурна інформація, яку несе в собі реалія, *одяг українця* лишається втраченою, бо *caftan* не є виключно українським одягом.

Варто зазначити, що в українській мові існують діалектні відповідники лексемі *жупан,* серед яких слово *кафтан*. Можна було б припустити, що перекладачеві був відомий цей факт і він просто замінив реалію діалектизмом (який скоріш за все прийшов з французької мови), намагаючись у такий спосіб зберегти національний колорит оригіналу і разом з тим зробити реалію зрозумілою для читачів цільової мови. Проте, таке припущення здається мало ймовірним, бо французам навряд чи відомо, що звичне їм слово *caftan* породило діалектний відповідник слова *жупан* в українській мові. Тим більше автор назвав жупан *caftan court*, тобто точніше описав одяг, про який йдеться, адже *кафтан* як правило шиють довгим.

Звичайно, у цьому контексті національно-культурна інформація не відіграє важливої ролі. Та велике значення має також втрачений конотативний аспект реалії *жупан*: серед українців, особливо селян – це ознака заможності, багатства. Враховуючи те, що цитоване речення у творі подається з нового абзацу, а за ним слідує знову ж таки новий абзац, можна зробити висновок, що М.Коцюбинський підкреслював заможність Підпари, до того ж *жупан* жодного разу не згадано стосовно бідних селян.

Описовим способом відтворюються також при перекладі поширені у розмовній мові особові назви жінок на *–иха*, утворені від імені, прізвища чи прізвиська чоловіка, які часто зустрічаються у творі М.Коцюбинського:

Їй навіть чудно, що з ***ковалихою*** *вони часто в сварці* [Коцюбинський 1988, 94].

Elle trouvait même étrange de se disputer si souvent avec ***la femme du forgeron*** [Kotsioubynsky 1978, 39].

Ковалиху *– і ту зачепила…*[Коцюбинський 1988, 98].

Elle arrêtait même ***kovalikha, la femme du forgeron*** [Kotsioubynsky 1978, 43].

Перекладач використав описовий спосіб передачі смислу, якого надає українському слову його суфікс, проте, він зберіг лише денотативну інформацію, втративши конотативну. Якщо конотативний аспект інформації відіграє важливу роль у тексті, можна скористатися порадою Р.Зорівчак і перекласти способом комбінованої реномінації. *Ковалиха* досить часто згадується у творі, тому доцільніше було при першому згадуванні вжити спосіб комбінованої реномінації, а далі вживати лише транскодоване слово.

Іншим прийомом приблизного перекладу є метод уподібнення, що полягає у відтворенні семантико-стилістичних функцій реалій мови-джерела іншомовним ана-

логом − реалією мови-реціпієнта. Аналог є доречним, коли концентрація спільного у двох мовах досить висока. Під аналогом зазвичай розуміють вибір або одного з синонімів, або одного із значень багатозначного слова, або лексичний відповідник, який позначає в іншій культурі подібне чи аналогічне явище. Наприклад:

На ***покрову*** *повернувся Прокіп* [Коцюбинський 1988, 104].

Prokip fut de retour à ***l'Intercession*** [Kotsioubynsky 1978, 46].

Сімнадцятий рік пішов із пилипівки [Коцюбинський 1988, 88].

Elle va sur dix-sept ans depuis le Carême de la Saint-Philippe [Kotsioubynsky 1978, 32].

Як бачимо, переклад другого прикладу більш повний. Можливо перекладач не вдався до способу скорочення повної назви, боячись, що читач просто не зрозуміє цього значення. Усі вжиті у творі часові реалії селянського календаря майже завжди перекладено дослівно. Причин, чому перекладач не скористався дескриптивною перифразою, як то пропонує Р.Зорівчак, можна назвати декілька. По-перше, у творі не наголошується на точності дати події, тому уточнювати місяць, коли вона сталася, немає потреби. По-друге, перекладач у такий спосіб зберіг національно-культурний колорит твору, його стилістичну специфіку. По-третє, саме такий переклад свідчить про близькість українських та французьких християнських свят. У наведених прикладах перекладач вдався до дослівного перекладу. У творі свято *Покрови Пресвятої Богородиці* подано як розмовний варіант вживання і написано з маленької літери. У французькому перекладі також подано скорочену форму назви (повна назва *Intercession de la Vierge*). Саме такий переклад надає текстові необхідних розмовних конотацій і підкреслює не значущість свята, а відрізок часу, коли повернувся Прокіп.

Часом у тканині художнього твору реалія майже повністю втрачає своє денотативне значення і функціонує лише в конотативному плані із затемненням локальної характеристики. Це трапляється найчастіше тоді, коли вона – компонент тропа. У таких випадках доречно застосовувати міжмовну конотативну транспозицію, замінюючи українську реалію реалією франкомовного світу/лексемою з місткою конотативною інформацією з іншим денотативним, але рівновартним конотативним значенням. У тексті першотвору маємо таке висловлювання.

Але чого вона не могла байдужно чути – так се ***бубна*** [Коцюбинський 1988, 148].

Mais ce qu'elle ne pouvait pas écouter sans indifférence, c'étaient les ***tambourines*** [Kotsioubynsky 1978, 77].

Лексема *бубон* не є для француза українською реалією на денотативному рівні, бо франкомовному читачеві добре відомий цей музичний інструмент. Але з огляду на конотативну і національно-культурну інформацію, яку несе в собі дана лексема, вона виступає реалією стосовно французької культури. У цьому висловлюванні у тканині всього художнього твору реалія майже повністю втрачає денотативне значення і функціонує лише в конотативному плані. Перекладач міг би скористатися прийомом транспозиції на конотативному рівні, тобто замінити українську реалію реалією франкомовного світу, але таким чином втрачається локальна інформація, яку вона несе. На нашу думку, Мар'єнгоф обрав найпростіший і, як не дивно, найвдаліший спосіб перекладу. Він не давав роз'яснень конотативного значення реалії і уникнув явища трансляційного надлишку в перекладі, адже пояснення конотативного аспекту з'являється вже в найближчому контексті:

...як тільки з далекого кутка села під хмарним осіннім небом розлягалось його глухе дудіння, вона вискакувала надвір, прислухалась, намагалась угадати, в якому дворі справляють весілля…[Коцюбинський 1988, 103].

...dès que sous le ciel nuageux de l'automne on entendait leur bruit sourd tout à l'autre bout du village, elle bondissait dans la cour en prêtant l'oreille pour deviner chez qui on célébrait des noces... [Kotsioubynsky 1978, 34].

Тобто є абсолютно зрозумілим, що звучанням бубна в українських селах супроводжуються весілля.

Таким чином, методи приблизного перекладу, до яких з повним правом можна віднести 1) гіпо/гіперонімічний переклад; 2) описовий переклад; 3) функціональний аналог (уподібнення, міжмовну транспозицію на конотативному рівні), доволі вдало відтворюють при перекладі національно-культурний компонент іншомовної реалії. Перший метод перекладач застосовував при перекладі денотативних реалій. За допомогою другого компенсував описовим способом те значення, для якого немає глобального відповідника у французькій мові. Третім скористався у випадках, коли українська реалія функціонує лише в конотативному плані, коли її локальна характеристика затемнена, просто замінивши українську реалію оригіналу французьким аналогом.

Передача национально-культурной специфики оригинала – одна из важнейших и сложнейших проблем теории и практики перевода, поскольку в ней отражается один из "переводческих парадоксов" − перевод должен читаться как оригинал, сохраняя при этом народное своеобразие первоисточника. В данной статье на материале художественного текста анализируются приемы приблизительного перевода украинских реалий, дается оценка адекватности передачи денотативного и коннотативного значений во французском переводе.

Ключевые слова: переводческое соответствие, гиперонимический перевод, описательный перевод, функциональный аналог, денотативное значение, коннотация.

Transmission of national-cultural specific character of the original is one of the most important and complex problems of theory and practice of translation, as it reflects one of the "translation paradoxes". The translation must be read as the original preserving at the same time folk peculiarity of the original source. In this article on the material of feature text the techniques of approximate translation of Ukrainian equivalents are analyzed, evaluation of the adequacy of transmission of denotative and connotative meaning is given in French translation.

Key words: translation accordance, hyperonymical translation, descriptive translation, functional analog, denotative meaning, connotation.

Література:

1. *Виноградов В.В.* О теории художественной речи / Виктор Владимирович Виноградов. – М.: Высшая школа, 1971. – 240 с.
2. *Влахов С., Флорин С.* Непереводимое в переводе. – М.: Международные отношения, 1980. – 342 с.
3. *Зорівчак Р.П.* Реалія і переклад / Роксолана Петрівна Зорівчак. – Львів: Вид-во при Львів. Ун-ті, 1989. – 216 с.
4. *Коцюбинський М.М.* Fata morgana (З сільських настроїв) // Твори в 2 т. / Михайло Михайлович Коцюбинський. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 85–173.
5. *Федоров А.В.* Основы общей теории перевода (Лингвистические проблемы) / Андрей Венедиктович Федоров. – М.: Высшая школа, 1983. – 416 с.
6. *Kotsioubynsky* M. Fata morgana / Trad. Par Fabienne Mariengof. – K.: Dnipro, 1978. – 167 p.

УДК 42'347.78.034

ПЕРЕКЛАД НЕПРЯМИХ МОВЛЕННЄВИХ АКТІВ З НІМЕЦЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ

Пірог Інна Іванівна
канд. філол. наук, доц.
Кременчуцький національний університет ім. Михайла Остроградського,
Сапко Дмитро Олегович
студ.
Кременчуцький національний університет ім. Михайла Остроградського

Основним завданням дослідження непрямих мовленнєвих актів та процесу їх перекладу є окреслення певних закономірностей та створення відповідних класифікацій. Дане дослідження відкриває можливості упорядкування теорії непрямих мовленнєвих актів перш за все у перекладі, а також знаходить певні особливості непрямого мовленнєвого акту в німецькій мові.

Ключові слова: прагмалінгвістика, переклад, непрямий мовленнєвий акт, класифікація.

Прагматичні аспекти перекладу набувають усе більшої ваги в сучасних перекладознавчих студіях, зокрема, особливого значення набуває відтворення одного з найскладніших типів мовленнєвих актів – непрямого – з німецької мови на українську. **Актуальність** дослідження визначається важливістю проблематики відтворення непрямих мовленнєвих актів для перекладознавства, з одного боку, та відсутністю ґрунтовних та всебічних досліджень у сучасній німецькій мові, з іншого. **Мета** дослідження полягає у встановленні характерних особливостей непрямих мовленнєвих актів у сучасній німецькій мові та виявленні нових можливостей дослідження непрямих мовленнєвих актів у розрізі теорії перекладу. Об'єкт дослідження становлять непрямі мовленнєві акти, добрані з німецьких художніх текстів та їх переклад українською та російською мовами. Предметом дослідження є прагма-семантичні ознаки непрямих мовленнєвих актів в сучасній німецькій мові та способи їх відтворення українською. Наукова **новизна** дослідження полягає перш за все у порівняльному аналізі непрямих мовленнєвих актів у німецькій та українській мовах; дослідження ставить на меті створення нового напрямку дослідження непрямих мовленнєвих актів у контексті теорії перекладу.

Дж. Р. Серль визначає непрямий мовленнєвий акт як мовленнєву дію, що виникає за умови виникнення додаткової іллокуції у висловленні, тобто адресант має на увазі не лише те, що говорить, але також щось інше [Searle 1975, 46]. Таким чином висловлення *Können Sie mir bitte Salz übergeben?* не є квеситивом, а виступає у ролі непрямого мовленнєвого акту, головна пропозиція котрого: *Geben Sie mir Salz.* Дж. Остін так визначив природу непрямого мовленнєвого акту: при непрямому мовленнєвому акті головна інтенція адресанта полягає не у висловленні тієї чи іншої думки, не у повідомленні певного факту адресаттові, а у спонуканні адресата до певної дії [Остін 1986, 28].

Досить часто непрямий мовленнєвий акт приймає саме форму питального речення, тобто квеситива. У німецькій мові таке вживання непрямих мовленнєвих актів достатньо поширене. У межах дослідження непрямих мовленнєвих актів у німецькій мові в цілому квеситиви складають переважну частку фактичного матеріалу. Непрямі

мовленнєві акти питального типу виражають прохання або вимогу та інше. Декілька типів питальних речень у німецькій мові допомагають надати при цьому необхідної емфатичності даному проханню. Тобто, непрямий мовленнєвий акт виконує не лише функцію донесення інформації та вимоги або прохання до адресата, але також окреслює безпосереднє ставлення до цього питання адресанта [Конрад 1985, 356]. Таким чином, одне й те саме прохання може бути виражене у різні способи:

1) *Könnten Sie bitte das Fenster öffnen?*

Вживання кон'юнктива у третій особі множини ввічливій формі у поєднанні зі словом *bitte* вказує на найвищу міру ввічливості висловлювання. Вилучення одного з цих критеріїв буде знижувати рівень ввічливості.

2) *Könnten Sie das Fenster öffnen?*

Вилучене слово **bitte** робить дане висловлення нетиповим для німецької мови, адже усі елементи ввічливості присутні, проте більш широкий контекст може окреслити дане речення, як іронічне, цинічне, тощо. Тобто такий варіант непрямого мовленнєвого акту також можливий.

3) *Können Sie bitte das Fenster öffnen?*

Зниження рівня ввічливості досягається у даному прикладі вживанням звичайної форми замість ввічливого кон'юнктива.

4) *Können Sie das Fenster öffnen?*

Вилучення елементу *bitte* у даному випадку акцентує роздратованість адресанта, проте речення зберігає ввічливе ставлення до адресата.

5) *Kannst du (bitte) das Fenster öffnen?*

Такий варіант непрямого питального висловлювання можливий за умов приблизного рівноправ'я адресата та адресанта та відсутність субординації. Лише інтонація передасть емоцію адресанта у цьому випадку.

6) *Würdest du dieses Fenster öffnen?*

Вживання кондиціоналісу у поєднанні з другою особою однини призводить до породження найменш ввічливого висловлення.

Таким чином, ми виділили шість варіантів висловлення однієї й тієї ж пропозиції за допомогою непрямого мовленнєвого акту квеситива.

Проте не кожен мовленнєвий акт питальної форми, що несе у собі прохання можна назвати непрямим мовленнєвим актом. Для такого визначення висловлення має виконувати такі умови: мовленнєвий акт можна вважати непрямим, коли його пропозиція може бути отримана шляхом логічних суджень та аналізу мовного та позамовного контексту розмови [Макаров 2003, 388]. Тобто, якщо пропозицію мовленнєвого акту визначити неможливо, то дане висловлювання не можна вважати непрямим мовленнєвим актом.

У німецькій мові досить часто найближчий контекст непрямого мовленнєвого акту у формі квеситива включає речення-роз'яснення. Наприклад:

Steigen Sie jetzt aus? Lassen Sie mir bitte durch. [цит. за: Searle 1975, 37]

Würden Sie mich abschleppen? Mein Auto ist kaputt. [ibid]

Gibst du mir das Buch? Ich möchte es noch mal lesen. [ibid]

Такі уточнення не характерні для української мови. Також помітною відмінністю у мовленнєвих актах даного типу є наявність в українській мові заперечного модуля, котрий відсутній у німецькій мові.

*Чи **не** подасте мені книгу?*

*Чи **не** закриєте вікно?*

Для непрямого мовленнєвого акту відсутня категорія правильного / неправильного. Варто виділяти лише категорію вдалого / невдалого. Адже непрямий мовленнєвий акт має на меті спонукання адресата до певної дії у формі наказу або прохання. Саме виконання чи невиконання адресатом даної дії є індикатором вдалого чи невдалого вживання мовленнєвого акту. Таким чином основною метою вживання мовцем непрямого мовленнєвого акту є досягнення комунікативного успіху.

У німецькій мові непрямий мовленнєвий акт виконує не лише функцію прохання або спонукання. Такі мовленнєві акти служать для явного вираження особистого ставлення адресанта до сказаного. Вище наведені приклади варіантів обігравання однієї пропозиції непрямим мовленнєвим актом питального типу. У результаті проведеного нами аналізу було виявлено шість варіантів такого типу, кожен з яких передає певне ставлення адресанта до висловлювання або до адресата:

1) прохання:

Willst du denn nicht die Stiefel mitnehmen, Franz? [Remarque, 2006, 19]

2) спонукання:

Du kannst dieses Tier nicht toten, so ein kleines Kind, oder? [ibid]

3) наказ:

Arbeitet ihr nicht zu leise? [ibid]

4) передача емфатичності комунікативної ситуації:

Was würden wir geben, wenn wir zu ihnen zurück konnten?! [ibid]

5) ставлення мовця до висловлення:

Menschenskind, dann hast du ja auch für hundertfünfzig Mann Brot empfangen, was? [ibid]

6) ставлення мовця до оточення, комунікативної ситуації:

Wie reden Sie mit einem Unteroffizier? Sind Sie verrückt geworden? [ibid]

Проведене дослідження непрямих мовленнєвих актів квеситивів у німецькій мові показало деякі розбіжності у німецькій та українській мовах у сфері непрямих мовленнєвих актів. Таким чином, переклад текстів із непрямими мовленнєвими актами не є дослівним та синтагматично рівноцінним, обов'язково відбуватимуться зміни, котрі не описані теорією перекладу. Розгляд теорії непрямих мовленнєвих актів у контексті теорії перекладу та окреслення перекладацьких проблем, пов'язаних із непрямими мовленнєвими актами варто розпочати із явища імплікування інформації під час мовлення. Досить часто у мовленні відбувається імплікування інтенції адресанта [Searle 1975, 113]. Тобто, мовець не промовляє, не експлікує своєї іллокутивної мети.

"*Nun mach deinen Bouillonkeller schon auf, Heinrich!"*

"Erst müsst ihr alle da sein".

Wir sind alle da" [Remarque 2006, 8].

У наведеному прикладі остання репліка є класичним непрямим мовленнєвим актом. Репліка, що повідомляє кухаря про те, що усі на місці, насправді покликана

спонукати його до роздачі їжі. У представленому вище контексті важко визначити роль непрямого мовленнєвого акту – прохання або спонукання. Отже, для повного розуміння непрямих мовленнєвих актів мінімального контексту може не вистачати. Потрібно використовувати більш широке оточення.

Таким чином виявлення та розуміння непрямих мовленнєвих актів не завжди може бути простим. Досить важко розпізнавати непрямі мовленнєві акти у нерідній мові. Це часто призводить до непорозумінь у міжкультурному спілкуванні, що важливо не стільки для лінгвістики у цілому, як для перекладознавства [Макаров 2003, 135]. Ґрунтовні дослідження перекладу непрямих мовленнєвих актів не проводилися, хоча наша розвідка показала необхідність таких розробок. Структура перекладу непрямих мовленнєвих актів досить складна: експлікація смислу, передача семантики висловлення на іншу мову та кодування у конвенційну структуру цільової мови. Цільова мова не завжди матиме еквівалентну форму непрямого мовленнєвого акту. Переклади вищезгаданого прикладу на українську та російську мову доводять дане твердження.

"Nun mach deinen Bouillonkeller schon auf, Heinrich!"
"Erst müsst ihr alle da sein".
"Wir sind alle da" [Remarque 2006, 8].

"Ну насипай уже свій бульйон, Генріху!"
"Треба, щоб усі забралися".
"Так усі вже тут" [Ремарк 2010, 12]

"Насыпай свой бульон, повар!"
"Еще не все собрались".
"Не нуди, насыпай!" [Ремарк 1985, 9]

У першому випадку перекладач дещо втратив у змісті, але зберіг форму. Другий варіант перекладу базується на точній передачі змісту, але має місце втрата форми.

Проблема перекладу непрямих мовленнєвих актів полягає в тому, що не завжди можна знайти синтаксичний відповідник структурі, що вжита в оригіналі. Ті пропозиції, котрі можуть бути виражені у німецькій мові непрямим мовленнєвими актами, у цільовій мові можуть виражатися лише прямо. Якщо перекладач знехтує даною інформацією, він може спотворити зміст у тексті перекладу до недопустимої норми. Досить часто єдиним варіантом перекладу непрямого мовленнєвого акту є його розкриття та кодування у цільову мову саме пропозиції.

Stehen dort nicht seine zwanzig Jahre? [Remarque 2006, 102]
Йому ж лише двадцять років! [Ремарк 2010, 114]

Теоретично переклад даного речення квеситивом також можливий, але такий переклад мав би звичайну форму запиту інформації. Більш широкий контекст, у котрому вжито речення, закриває лакунарність, котра виникає у цьому запитанні, тобто назвати даний мовленнєвий акт квеситивом не можна. Насправді пропозиція даної репліки містить здивування та підвищену експресію, що чітко передав перекладач. Відсутність у письмовому коді репліки будь-яких ознак експресії (напри-

клад, знаку оклику) зумовлено структурою німецької мови, для котрої зайва експресія на письмі непритаманна. Саме це спричиняє досить часте вживання так званих риторичних запитань, непрямих мовленнєвих актів різного типу безпосередньо для підвищення експресії. Переклад таких конструкцій інколи стає проблемою, адже українська мова має більше можливостей експлікувати експресію на письмі. У даному випадку можливий переклад непрямого мовленнєвого акту ідентичною конструкцією, але при цьому необхідне графічне кодування підвищеної експресії або вживання текстової трансформації компенсації.

"Weshalb ist dann überhaupt Krieg?" [Remarque 2006, 216]

"А на біса тоді ця війна потрібна?!" [Ремарк 2010, 227]

Знак оклику після знаку питання підкреслює підвищену експресію речення. До того ж елемент компенсації *"на біса"* виправдовує використання такого розділового знаку.

Непрямий мовленнєвий акт у німецькій мові може передавати також подив. Для української мови таке вираження подиву нехарактерне, тож еквівалентний переклад у таких випадках неможливий

"Wer ist heute an der Front?"

"Deine Jungen".

"Meine?" [Remarque, 2006, 36]

"Кого сьогодні на фронт?"

"Твоїх бійців".

"Не можу повірити!" [Ремарк 2010, 41]

Отже, у ході дослідження було виділено шість варіантів непрямих мовленнєвих актів квеситивів у німецькій мові: для вираження прохання, спонукання, наказу, емфатичності ситуації, ставлення мовця до ситуації та до адресата. В українській мові непрямий мовленнєвий акт квеситив має менш широкі межі вживання, що призводить до виникнення проблем при перекладі. Таким чином проведене дослідження дало змогу зробити висновок: непрямий мовленнєвий акт у структурі німецької та української мов має досить різні ознаки, що призводить до складнощів під час перекладу таких конструкцій. Існуючі перекладацькі прийоми та трансформації не допомагають вирішити проблеми перекладу непрямих мовленнєвих актів, отже дана сфера потребує більш ґрунтовних досліджень саме у міжмовному порівнянні.

Проведенное исследование открывает новые возможности дальнейших научных разработок в области классификаций косвенных речевых актов и способов их перевода. Сравнительный анализ использования косвенных речевых актов в немецком и украинском языках показал наличие большого количества несоответствий, что открывает возможности новых исследований.

Ключевые слова: прагмалингвистика, перевод, косвенный речевой акт, классификация.

The research in the field of indirect speech acts showed the necessity to provide more effective theoretical base for indirect speech acts and their translation. So the research opened some new possibilities for scientific work in the field of indirect speech acts and their translation devices. The contrastive analysis of the use of indirect speech acts in German and Ukrainian also showed a lot of differences.

Key words: pragmalinguistics, translation, indirect speech act, classification.

Література:

1. *Конрад Р.* Вопросительные предложения как косвенные речевые акты / Руди Конрад // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистическая прагматика. Сборник. –1985. – №16. – С. 349 – 383.
2. *Макаров М.Л.* Основы теории дискурса / Михаил Львович Макаров. – М.: ИТДГК "Гнозис", 2003. – 280 с.
3. *Остин Дж.Л.* Слово как действие / Дж.Л. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. Теория речевых актов. Сборник. – 1986. – №17. – С. 21–128.
4. *Searle John R.* Indirect speech acts / John R. Searle. – New York : Academic Press, 1975. – 167 p.

Джерела ілюстративного матеріалу:

1. *Remarque E.M.* Im Westen Nichts Neues / Erich Maria Remarque. – Hamburg: GroßVerlag, 2006. – 298 s.
2. *Ремарк Е.М.* На Західному фронті без змін / Еріх Марія Ремарк, переклад з німецької мови К.І. Главацька. – К.: ПринтСервіс, 2010. – 309 с.
3. *Ремарк Э.М.* На Западном фронте без перемен / Эрих Мария Ремарк. Пер. с нем. Ю. Н. Афонькина. – М.: А / О. "Книга и бизне", 1992. – 538 с.

УДК 81.25

ЕЛЕМЕНТИ КОНТРАСТИВНОЇ СЕМАНТИКИ В "ТРАКТАТІ ПРО ПЕРЕКЛАД" ҐАСПАРА ДЕ ТАНДА

Ласка Ігор Васильович
канд. філол. наук
Дипломатична академія України при МЗС України

У статті йдеться про роль і місце "Трактату про переклад" (1660) Ґ. де Танда у становленні зіставного методу, розглядаються питання контрастивної семантики латинської і французької мов в його концепції перекладу: семантична сполучуваність і семантичне узгодження, семантична еквівалентність на основі меронімічних відносин, розбіжності в конотаціях слів і прагматична адаптація, відмінності в словотворі та переклад латинських похідних.

Ключові слова: зіставний метод, контрастивна семантика, еквівалентність, семантичне узгодження, мереологічні відносини, конотація, прагматична адаптація.

Об'єктом розгляду є перший в європейській історії справжній підручник з перекладу − *Трактат про переклад* Ґаспара де Танда [Tende 1660], в якому автор формулює загальні принципи цього ремесла і пропонує систему конкретних правил для навчання перекладу з латинської мови на французьку, вироблених на основі кращих тогочасних перекладних текстів. У статті ставиться завдання розглянути семантичні складові теорії перекладу де Танда, його внесок у заснування контрастивної семантики.

Ім'я де Танда, забуте протягом багатьох років, було повернуто науці завдяки працям Р.Зюбера [Zuber 1968], Ж.Стефаніні [Stefanini,1971] та М.Баляра, [Ballard 1996]. На жаль воно й досі практично відсутнє в підручниках з теорії та історії перекладу, що використовуються на пострадянських теренах, не знайдемо його й в авторитетній *Сравнительной типологии французского и русского языков* В.Г.Ґака, який розпочинає огляд зіставних досліджень з праць Шарля Балі [Гак 1977, 24].

Вихідним для Ґ. де Танда при встановленні правил перекладу є спостереження за сходженнями у перекладацькій практиці: ті самі слова і фрази перекладаються тими самими способами. Інакше кажучи, за три століття до радянських засновників лінгвістичної теорії перекладу Я.І. Рецкера і А.В. Федорова та канадських перекладознавців Ж-П.Віне і Ж.Дарбельне, які першими на заході почали встановлювати правила міжмовних трансформацій, французький автор фактично відкрив не що інше, як знамениті регулярні відповідності між мовами при перекладі, на які спирається ця теорія. Оригінальність *Трактату* полягає у послідовному використанні методу зіставлення двох мов і встановленні правил переходу від латини до французької на основі великого корпусу паралельних текстів.

У працях з історії перекладу і в статтях спеціально присвячених де Тандові французькі дослідники, як правило, обмежуються розглядом загальних теоретичних постулатів, сформульованих у вступній частині трактату, які не надто відзначаються оригінальністю. Сам де Танд, подаючи правила перекладу, не претендує на авторство і вважає за необхідне ретельно посилатись на своїх авторитетних попередників. У вступі трактату практично нічого не сказано про різниці між латинською і французькою мовами. Натомість ця проблематика широко представлена в його основній практичній частині, яка здебільшого залишається поза увагою дослідни-

ків. За конкретними відповідниками й порадами перекладачеві, що їх дає автор трактату, добре проглядають типологічні різниці між мовами, зокрема на семантичному рівні, і певні методологічні принципи контрастивного аналізу, набагато продуктивніші і цікавіші ніж загальні істини з вступної частини. Питанням семантики, відтворення змісту при перекладі де Танд у своєму трактаті відводить значне місце, охоплюючи при цьому достатньо широке коло проблем і досягаючи рівня аналізу, який ні в чому не поступається сучасним дослідженням.

Впродовж усього трактату він послідовно вимагає від перекладача уважно вчитуватися в текст з метою виявлення його дійсного змісту, який не завжди виражений прямо й безпосередньо [Tende 1660, 110–111, 164, etc.]. Численними прикладами він переконує своїх учнів у тому, що перекладачеві часто доводиться виводити значення одного слова з іншого: *On voit par tous ces exemples que j'ay rapportés, qu'il faut souvent tirer d'un nom la signification d'un autre …* [Tende 1660, 168]. Виявлення прихованих змістів, що далі мають бути виражені експліцитно в перекладі, можливе за умови, що перекладач вдається до ретельного контекстного аналізу, беручи до уваги попередні і наступні слова. Так, коли перекладачеві для більшої ясності треба здійснити конкретизацію загального поняття, де Танд радить йому добре перечитати й подумати над тим, що передує і слідує [Tende 1660, 106].

Вже у вступній частині в одному з правил, де Танд звертається до проблем семантики. Мова йде про четверте правило, запозичене автором у Антуана Арно (Великого Арно, співавтора знаменитої граматики Пор-Руаялю). Воно містить вимогу передавати слова кожного відповідно до його звичок і природи, і виражати зміст і слова автора в термінах загально вживаних, які відображали б природу речей, що перекладаються [Tende 1660, VIII. Дотримуємось запропонованої Баляром нумерації сторінок вступу до трактату римськими цифрами]. Де Танд вимагає від перекладача при доборі слів органічної єдності форми і змісту: слова повинні природно відображати суть речей, що перекладаються, і відповідати усталеному вживанню (узусові). Так, вираз із Святого письма *ex adipe frumenti* не може бути переданий дослівно *la graisse de froment,* хоч французьке слово *graisse* є цілком природним відповідником латинського *adipe,* однак воно не відповідає природі об'єкта, позначеного словом *froment*. У французькій мові в цьому випадку вживаються усталені вирази *la fleur du froment* та *le pur froment*. Насправді, де Танд торкається в даному випадку цілком актуальної для сучасної лінгвістики проблеми правил семантичної сполучуваності слів, їхнього семантичного узгодження.

Навівши цю вимогу як загальне правило, в багатьох розділах основної частини трактату автор конкретизує й поглиблює її. Так, розглядаючи особливості перекладу прикметника в різних синтаксичних конструкціях, він наводить приклад з латинським прикметником *sereno,* вжитим в конструкції одночасно з двома різними іменниками. Хоч ідеться про одну логічну ознаку ясного тихого спокою, що складає основу значення латинського прикметника, у перекладі вона передана двома різними словами: *…vous estes trop fié à la* ***serenité*** *du Ciel, & au* ***calme*** *de la mer* [Tende 1660, 21]. До уваги при цьому береться семантична сполучуваність, семантична узгодженість іменника та його ознаки: *sérénité* семантично узгоджене (міс-

тить у своєму значенні відповідну сему) з *ciel*, а друге слово *calme* краще узгоджується з *mer*. Розробка подібних правил вимагала від автора усвідомлення різниць у членуванні семантичного простору і категоризаціїї ознак лексичними засобами латинської і французької мов.

В розділі присвяченому дієслову, не просто відзначається можливість полісемії й зумовлена нею необхідність перекладу одного латинського дієслова двома різними значеннями, але і вказується на залежність вибору значення від іменника-підмета [Tende 1660, 255]. Розвиваючи цю думку в подальшому тексті, автор трактату залучає до розгляду навіть комунікативно-прагматичні чинники й радить учням перекладати дієслово не його простим (природним) значенням, а зважаючи на "гідність особи, що є при ньому підметом", інакше кажучи, на соціально-комунікативний статус виконавця дії й відповідність його дії морально-етичним нормам суспільства [Tende 1660, 259–260]. В наведеному автором прикладі йдеться про Брута, який власноруч карав дітей за зраду, а в перекладі пропонується використати фактитивну конструкцію *les fit fustiger…, leur fit trancher la tête,* тобто так ніби він робив це не сам, а давав наказ шмагати їх батогами і стинати голови, бо не личить Брутові, як каже де Танд, виконувати функції ката.

При здійсненні перекладацьких трансформацій де Танд виходить за рамки традиційних лексико-семантичних зв'язків і бере до уваги значно ширше коло можливих відносин (частина / ціле, причина / наслідок і т.ін.). Так, відзначаючи зміни синтаксичного узгодження прикметника при перекладі, де Танд наводить наступний приклад з Вірґілія: *Ipsa tenens **dextrâ** pateram **pulcherrima** Dido Candentis vaccæ media inter cornua fundit. La Reine tenant elle-même une coupe dans **ses belles mains,** verse du vin entre les cornes d'une vache blanche* [Tende 1660, 28]. В даному випадку при перекладі на основі мереологічного відношення ціле − його частина (про лінгвістичну мереологію див. [Рахилина 2000, 36–38]) здійснюється "опускання" прикметника на рівень нижче й ознака переноситься з іменника, що позначає ціле, на його частину. На подібних прикладах ми переконуємося у складності та багатомірності семантико-синтаксичних перетворень, що складають основу підручника Ґ. де Танда.

Про рівень семантичного аналізу та залучення до розгляду прагматичних компонентів значення свідчить короткий і водночас блискучий нарис про особливості перекладу латинського слова *Crux (хрест)* [Tende 1660, 131–132]. Де Танд звертає увагу в першу чергу на різницю в оцінних конотаціях, що їх несе це слово для християнина й поганина, і вважає неприпустимою профанацією його буквальний переклад у текстах світського характеру французьким словом *la Croix : Le mot de **Crux** qu'on trouve dans les Auteurs profanes, ne se devroit point traduire par celuy de **Croix;** parce que le mot **Crux** parmy les Payens est un mot infame, & que le mot de **Croix** parmy les Chrestiens est un mot honorable; estant bien juste de ne pas attribuer à des Payens un nom qui fait tout l'honneur & toute la gloire des Chrestiens. Car certainement c'est profaner en quelque sorte, ce salutaire bois de la **Croix,** de s'en servir, comme font quelques personnes, pour exprimer le supplice des Infidelles. Cependant cette faute est arrivée à deux celebres Traducteurs qui ont traduit ainsi le nom de **Crux.*** [Tende 1660, 131]. У випадках, коли йдеться про покарання звичайних злочинців, а не про муки

Ісуса чи його сподвижників, на його думку, слід використовувати як еквіваленти французькі синонімічні лексеми *potence* і *gibet "щоб не оскверняти якимось чином це благотворне дерево Хреста",* бо *"несправедливо вживати до язичників слово, яке складає всю честь і славу християн"* [Tende 1660, 132]. Звичайно, автор не міг не бути під впливом ідеологем свого часу, і можна поділяти чи ні оцінні компоненти, що їх виділяє де Танд у семантиці слова *croix,* однак сам факт залучення аксіологічних чинників до контрастивно-семантичного аналізу й вимога враховувати їх при перекладі залишаються незаперечними. Ці приклади дають підстави для висновку про важливість для концепції перекладу де Танда методологічного принципу прагматичної адаптації тексту перекладу до морально-етичних норм культури-реципієнта.

Відзначаючи потребу перекладати в деяких випадках латинський іменник за допомогою двох французьких синонімів, де Танд пояснює, що така необхідність виникає тому, що *"досить часто неможливо передати одним французьким іменником усю силу латинського іменника"* [Tende 1660, 3]. З цього пояснення очевидно, що автор трактату добре розумів, що часто обсяги значень латинського і французького слова не збігаються й існує різниця в їхньому семантичному потенціалі. В іншому розділі, де розглядається використання двох синонімічних прикметників для перекладу одного латинського, де Танд робить важливе, в контексті нашого розгляду, узагальнення, вказуючи на різницю в семантиці французького слова в порівнянні з латинським: *Позаяк французька мова не відзначається такою насиченістю значенням і не висловлює стільки в одному слові як латинська, часом необхідно перекладати один латинський прикметник двома французькими [...]* [Tende 1660] *24).* Водночас де Танд був достатньо реалістичним і паралельно відзначав протилежні за спрямованістю випадки, коли перекладачеві доводиться усувати з латинського тексту "зайві" слова, на цей раз заради картезіанської ясності, про що було вже сказано вище.

Ґ. де Танд добре усвідомлював різницю в можливостях латинського і французького словотворення і бачив особливості семантики латинських афіксальних похідних різного типу. Так, для латинських віддієслівних іменників, що позначають діяча, автор трактату пропонує як еквівалент перифразу з підрядним означальним *observatores → vous qui observez, ordinator → vous qui avez établi un ordre* [Tende 1660] *11–12).* Для латинських прикметників на –ilis, що мають значення пасивної якості, французька мова часто не має буквальних відповідників, і вони передаються за допомогою перифраз *il est digne de, il mérite de* + абстрактний іменник, що позначає вказану в латинському корені якість. Аналіз пропонованих перекладацьких рішень показує, що в них де Танд відтворює семантичну структуру латинських похідних, використовуючи фактично метод реконструкції мотивуючих суджень.

Наведені думки і положення з Трактату про переклад Ґаспара де Танда дають підстави для висновку, що автор, послідовно використовуючи зіставний метод як основу для встановлення регулярних відповідностей між мовами і виведення правил перекладу, піднімається до важливих типологічних узагальнень контрастивного характеру щодо семантичних особливостей французької мови в порівнянні з латинською. З іншого боку, навіть якщо узагальнення типологічного характеру в тексті книги де Танда прямо не представлені, правила переходу від латинського

тексту до французького, і той величезний корпус прикладів, відповідним чином узагальнених і класифікованих, свідчать про очевидність сходжень і різниць у семантиці латинської та французької мови для автора трактату, який здійснив цю роботу. Отже Ґ. де Танд ще у середині XVII ст. започаткував розбудову основ тієї лінгвістичної дисципліни, яка сьогодні називається контрастивною семантикою.

В статье определяется роль и место "Трактата о переводе" (1660) Г. де Танда в становлении сопоставительного метода, рассматриваются вопросы контрастивной семантики латинского и французского языков в его концепции перевода: различия в семантической сочетаемости и семантическое согласование, семантическая еквивалентность на основе меронимических отношений, расхождения в коннотациях слов и прагматическая адаптация, различия в словообразовании и перевод латинских производных.

Ключевые слова: сопоставительный метод, контрастивная семантика, эквивалентность, семантическое согласование, мереологические отношения, коннотация, прагматическая адаптация.

The article deals with the issues of contrastive semantics of Latin and French in "Tractatus on Translation" by G. de Tende: differences in semantic compatibility and semantic sequences, semantic equivalency on the basis of mereological relations, lexical connotations and pragmatic adaption, differences in word-formation and translating Latin derivates.

Key words: comparative method, contrastive semantics, equivalency, semantic sequence, mereological relations, connotation, pragmatic adoption.

Література:

1. *Гак В.Г.* Сопоставительная типология французского и русского языков. – Л.: Просвещение, 1977. − 300 с.
2. *Рахилина Е.В.* Когнитивный анализ предметных имён: семантика и сочетаемость. − М.: Русские словари, 2000. – 416 с.
3. *Ballard M.* Gaspard de Tende : théoricien de la traduction.//La traduction en France à l'âge classique. Etudes réunies par Michel Ballard, Lieven d'Hulst.− Lille: Presses Universitaires du Septentrion, 1996, P. 43–61.
4. *Stéfanini J.* Un manuel de traduction en 1660.//Interlinguistica: Sprachvergleich und Übersetzung, Festschrift zum 60. Geburtstag von Mario Wandruszka, herausgegeben von Karl-Richard Bausch und Hans-Martin Gauger.− Tübingen: Max Niemeyer, 1971 – P. 597–606.
5. *Tende G. de (Sieur de l'Estang).* Règles de la traduction, ou moyens pour apprendre à traduire de latin en françois, tirées de quelques unes des meilleures traductions du temps. Paris: D.Foucault, 1660. – XV, 386 p.
6. *Zuber R.* Les " Belles infidèles " et la formation du goût classique. Perrot d'Ablancourt et Guez de Balzac. − Paris: Éditions Albin Michel, 1995. − 521 p. (Première édition: © Roger Zuber, 1968).

УДК 81'255.4

ГЕРМЕНЕВТИЧНІ ЗАСАДИ ПОЕТИЧНОГО АВТОПЕРЕКЛАДУ

Пермінова Алла Вікторівна
канд. філол. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядається герменевтичний поступ метапоетичного письма на матеріалі англо-українсько-російських поетичних автоперекладів Наталі Куконіної. Досліджено метафоричні, метонімічні, іронічні та гіперболічні різновиди інтерлінгвального та інтерсеміотичного перекладу. Проаналізовано найчастотніші перекладацькі прийоми, які свідчать про особливості герменевтичного поступу автора-перекладача.

Ключові слова: герменевтика, поетичний переклад, автопереклад, перекладацький метод, перекладацький прийом

Багатовимірність поетичного перекладу, його різновекторність та поліфункціональність невпинно привертають увагу вітчизняних та зарубіжних вчених (Д.Робінсон, М. Бейкер, Л. Венуті, Дж. Голмс, Р.П. Зорівчак, Л.В. Коломієць, В.В. Коптілов, М.О. Новікова, В.Д. Радчук, М.В. Стріха, О.І. Чередниченко, Р. Якобсон). Динамічність самого предмета вивчення, його невичерпний інтерпретативний потенціал постійно відкривають нові лакуни, заповнити одну з яких покликана ця розвідка.

Метою нашої студії є герменевтичний аналіз поетичного автоперекладу як різновиду метапоетичного письма. Об'єктом дослідження виступає різномовний поетичний автопереклад, а його предметом слугує герменевтичний поступ автора-перекладача у процесі творчого перестворення оригіналу засобами цільових мов.

Актуальність такого дослідження зумовлена необхідністю поглибленого аналізу герменевтичних засад поетичного перекладу, що додає різноплановості розумінню таких наскрізних перекладознавчих категорій як метод та ідіостиль перекладача. Це, в свою чергу, дозволяє дійти висновків щодо способів досягнення динамічної еквівалентності у поетичному перекладі, випрацювати критерії оцінювання якості відтворення прагматичного потенціалу оригіналу, тим самим збагачуючи інструментарій критики художнього перекладу.

Наукова новизна нашої розвідки полягає в екстраполяції типологічної класифікації художніх перекладів (метонімічні, синекдотичні, метафоричні, іронічні, гіперболічні та металептичні), запропонованої Дугласом Робінсоном [Robinson 1991, 150–181] та розробленої Ладою Коломієць [Коломієць 2004, 133–478] теорії різновекторності перекладацької інтерпретації на площину дослідження поетичного автоперекладу, як різновиду метапоетичного письма.

Автентичним виявом різновекторності перекладацької інтерпретації є автопереклади Наталі Куконіної, що вийшли збіркою під назвою "Зорі з нами" [Куконіна 2004, 1–12]. Унікальність такого проекту полягає в тому, що в ньому представлені інтерсеміотичний та інтерлінгвальний різновиди перекладацької творчості [Jakobson 1981, 23–150]. До збірки увійшли дванадцять екслібрисів відомого українського художника Ореста Криворучка [Kryvoruchko 2004, 1–27], а поетичним коментарем до них стали вірші Н.Куконіної. На малюнках зображені знаки зодіаку, образне наповнення яких реалізується у різномовній поліфонії, адже англійські

супроводи-оригінали перекладені українською, а згодом і російською мовами. Інтерсеміотичність перекладу розкривається у різнознаковому діалозі художника і поета, інтерлінгвальність – у самопроекції авторки на власне омовлене бачення екслібрисів. Кожне омовлення є метапоетичним за своєю природою, оскільки йдеться про унікальну ситуацію, коли першоджерелом слугує не текст, а малюнок. Тому, попри виразні словесно-образні та ритмомелодійні паралелі різномовних коментарів до екслібрисів, кожен з них слід розглядати, як "повноправний новий поетичний твір" [Коломієць 2004, 85]. Цьому також сприяє "різнотропеїчність" [Robinson 1991, 150–181] творчого методу Н.Куконіної.

Переклади англо-української поетеси Наталі Куконіної є, безперечно, "метафоричними", адже факт різномовного авторства ототожнює інтерпретативні версії в аспекті творчого задуму, ілокутивної сили образної тканини віршів. Попереднє вивчення проблеми автоперекладу дозволяє нам стверджувати, що результат такої інтерлінгвальної творчості є більш асиметричним до оригіналу на рівні тексту, що виявляється у високій частотності суб'єктивних авторських трансформацій, та симетричним на рівні авторського задуму. "Метафоричність" автоперекладів увиразнюється створенням стереоскопічної (багаторівневої) симетрії англійських, українських та російських поетичних супроводів до екслібрисів, як-от у вербальному зображенні зодіакальних риб: *The Fish –/To and fro,/Left and right,/Less and more,/Up and down,/In and out,/Ever – never/And about…/And the only wish –/Not to be a dish. – Риба вправо,/Риба вліво,/Більше – менше,/Прямо – криво,/Вгору – вниз,/Туди – сюди,/Колинебудь,/Навкруги...//І всього єдина /Ціль –/Не потрапить/На таріль. – Вправо – рыба,/Влево – тоже,/Больше – меньше,/Раньше – позже,/Вверх и вниз,/Туда – сюда,/Вкривь и вкось/И никуда./Но страшит одна /Напасть –/На тарелку/Не попасть.* У наведених прикладах спостерігаємо високий ступінь лексичного, синтаксичного, ритмомелодійного та асоціативно-образного накладання перекладів на тканину першотвору. Метафоричне перенесення забезпечується врахуванням авторкою принципу поетичної наскрізності та творенням когерентних метатекстів.

Метафоричність перекладацького методу Наталі Куконіної безпосередньо пов'язана з метонімічним перестворенням, у процесі якого вихідні тексти редукуються до ключових образів, що відображають та зберігають інваріантність графічного першоджерела. При метонімічному перенесенні в аналізованих автоперекладах герменевтична діада цілого та частини розкривається у заміні частини частиною у межах єдиного когерентного цілого. "Метонімічні моделі перекладу ґрунтуються на припущенні еквівалентності між двома текстами на основі схожості якогось елемента (смислу на рівні слова, речення або тексту, звуку, функції тощо) й розбіжності решти елементів (які вважаються другорядними)" [Коломієць 2004, 43]. Прикметним є те, що такі розбіжності мають більш виразний характер в автоперекладах Н.Куконіної російською мовою. Так, у наступному прикладі більший ступінь стереоскопічної симетрії наявний в українському перекладі англійського вірша, тоді як у російській версії поетичного коментаря до малюнка спостерігаємо відтворення лише вузлових елементів: *He looks a lamb,/So young and fresh,/No flam, no sham,//All steps are/Rash./He is a flame,/But seems/A clam,/He's not/To blame,/For*

he's/The Ram. –Наївний погляд,/Стрімка хода,/Ні тіні лестощів,/Ні гріха./Ягня на вигляд –/Вогонь в душі,/Прямує вперто/Вперед мерщій./Такий вже випав/Йому талан./То ж не судіть його,/Що Баран. – Стремительная походка,/Наивный и добрый взгляд,/Все тихо в нем, мирно, кротко,/И каждый знакомству рад./На вид он – ягненок сущий,/Но пламя бушует в груди./Дорогу осилит идущий –/И он всегда впереди./Напористый и упрямый,/Упорно шагает прямо./Судить я его не стану,/Ведь он родился Бараном.

Порівнюючи англійський оригінал з українським та російським перекладами, простежуємо тенденцію до міжмовної позитивації характеристик кожного знаку зодіаку. Так, у вищенаведеному українському вірші наявна транспозиція на конотативному рівні, де фінальний образ "The Ram", поліваріантність перекладу якого включає еквівалент з виразним негативним емоційним забарвленням, замінено на "баран", еквівалент, який у контексті української ідіоматичності асоціюється з "впертістю", тоді як російська версія виводить зазначену рису на рівень чеснот. Потенційна поліваріантність іншомовного перестворення одиниць вихідних текстів стає основою метонімічного перенесення та поштовхом до герменевтичного поступу.

Більшості аналізованих автоперекладів властива "іронічність", як заперечення необхідності "відійти, щоби наблизитися" і ствердження іншого постулату "відійти, щоб створити нове". Авторка відходить від оригіналу у творчий спосіб, розщеплюючи поетичну цілісність першотвору на мікрообрази, які перекомбіновує та синтезує у новому іншомовному плетиві. Тому транспозиція слів та рядків є одним із найуживаніших прийомів аналізованих автоперекладів: *If you are angry,/I am kind,/If you are hungry,/I'm full,/If you are deaf,/ Then I'm blind,/Clever you are -/I am a fool. – Я добрий, лагідний –/Ти – злий./Голодний я – /Ти ситий./Якщо сліпий я –/Ти глухий./Я битий – Ти небитий. – Я добрый, ласковый,/Ты – злой,/Голодный я -/Ты сытый./Когда слепой я –/Ты глухой./Я битый –/Ты – небитый*.

Також у більшості випадків стереоскопічна симетричність простежується лише на початку та в кінці паралельних поетичних ілюстрацій:*Common rules?/But they have own,/Only Bulls can crash the stone./Only Bulls/Can lift the weight,/Hold it high,/And scold the fate. – Він до звичних норм/Не звик./Має власні норми Бик:/Швидкість, розміри, закони,/І кордон не перепона!/Лобом стіну розбива,/Штангу вгору підніма,/І у всій своїй красі/Проявля таланти всі./Та... вчинивши свою волю,/Нарікає він на долю. – У Быка свои замеры:/Скорость, нормы и размеры,/Цены, правила, законы,/И границы – не препона./Расшибает стену лбом,/Может сдвинуть с места дом,/И во всей своей красе/Дарит нам таланты все –/Все, что хочет, делать волен,/Но... судьбою не доволен*.

Зазначений приклад наочно демонструє той факт, що в автоперекладі амплітуда відхилень від першоджерела сягає гранично допустимого розмаху. Такі творчі деформації могли б позбавити цільовий текст статусу перекладу, коли б його виконав інший перекладач. Двомовне авторство нерідко дозволяє автору-перекладачеві йти на компроміс з самим собою, вдаватися до некомпенсованих втрат, необґрунтованих додавань та інших змін і трансформацій, які видаються неприпустимими для іншого перекладача. Тому в автоперекладі нового виміру набуває одна з наскрізних проблем

поетичного перекладу – авторського двобою, яка полягає в авторизованому відхиленні автора-перекладача від поетичної тканини першотвору, в еволюції авторського світогляду, у розриві герменевтичного кола. З іншого боку, якщо семантична та синтагматична дивергентність порівнюваних текстів засвідчує перехід авторки на новий виток герменевтичної спіралі, що передбачає можливість постійного поглиблення розуміння вже омовленого, то образна конвергентність (підкреслене) вказує на те, що саме є поетичною домінантою у кожному вірші. Ключові образи англійського оригіналу розгортаються в українських та російських перекладах, призводячи до виникнення нових асоціативних рядів. Такі метапоетичні надбудови свідчать і про "гіперболічність" творчого методу Н.Куконіної, що дозволяє їй у кожній іншомовній версії оновлювати власний авторський задум. Англійські оригінали є згустком поетичної думки, наділені високою образною місткістю та вербальною лаконічністю. В українських та російських перекладах герменевтична спіраль розширюється, що виявляється у декомпресії віршів, спричиненій додаванням слів та цілих рядків, які не мають паралелей в оригіналі: *I don't know who I am:/Hungry wolf or innocent lamb?/And this merry-go-round means/What it is to be the Twins. – Сам себе я не отвечу:/Волк я или же овечка?/Впрочем, оба молодцы./Вот что значит Близнецы.*

Іншим виявом гіперболізації як перекладацького методу та герменевтичного поступу є непоодиноке застосування авторкою модуляції при іншомовному перестворенні: *The scales – two cups,/Two ways, two teams,/But Balance/Takes away extremes. – Вага – дві чаші, дві путі,/А рівновага – у руці./Вона – основа всіх угод,/Баланс – й немає перешкод./Две чаши жизни на весах,/А равновесие – в руках,/Основа всех основ – баланс/И полнокровной жизни шанс.*

Саме модуляція дозволяє перекладачці втаємничити читача у множинність тлумачень образів, навіюваних екслібрисами, розімкнути герменевтичне коло та вийти на новий виток спіралі. Зазвичай такі інтерпретативні трансформації локалізуються в останніх рядках перекладів, в яких афористична місткість першотвору набуває нового звучання: *Fire is burning in my breast –/I'm aiming at the unknown,/At the secrets of Universe/To discover… And then – back home./For a moment, for Archers need/Goal, obstacle, range and speed. – У грудях вогонь палає –/В незвідане цілюсь без втоми,/Всесвітні секрети бажаю/Відкрити... А потім – додому/На мить, бо Стрільцева доля –/Швидкість, мета і воля. – Огонь в груди.../Я устремляюсь в дали,/Чтоб отыскать/Вселенские скрижали./Потом домой. На миг./Судьба Стрельца –/Цель, скорость/И <u>познанье без конца</u>.*

Отже, проведений аналіз засвідчує, що поетичний автопереклад є різновидом метапоетичного письма, дослідження якого дозволяє потрапити до творчої лабораторії перекладача, простежити динаміку його задуму, еволюцію методів та герменевтичний поступ, адже для автора-перекладача оригінал залишається відкритим для переосмислення і змін, а його сприйняття завжди динамічне. Для Наталі Куконіної автопереклад як процес іншомовного перестворення власних поезії є виходом на новий виток герменевтичної спіралі, що у "метафоричний", "метонімічний", "іронічний" та "гіперболічний" способи дозволяє авторці розкрити власну поетичну концепцію як в інтерлінгвальному, так і в інтерсеміотичному аспектах. У подальших студіях перспективним вважаємо вивчення прагматики метапоетичного письма.

В статье рассматривается герменевтическое движение в рамках метапоэтического письма на материале англо-украинско-русских поэтических автопереводов Натальи Куконiной. Исследованы метафорические, метонимические, иронические и гиперболические разновидности интерлингвального и интерсемиотического перевода. Проанализированы наиболее частотные переводческие приемы, которые свидетельствуют об особенностях герменевтического движения автора-переводчика.

Ключевые слова: герменевтика, поэтический перевод, автоперевод, переводческий метод, переводческий прием.

The article deals with hermeneutic motion in terms of metapoetic ecriture. The research is based on English-Ukrainian-Russian poetry autotranslations by Natalya Kukonina. Metaphorical, metonymical, ironical and hyperbolical types of interlingual and intersemiotic translation are also researched. The article analyzes the most frequent translation techniques testifying to the specifics of autotranslator's hermeneutic motion.

Key words: hermeneutics, poetry translation, autotranslation, translator's method, translation technique.

Література:

1. *Коломієць Л.В.* Концептуально-методологічні засади сучасного українського поетичного перекладу (на матеріалі перекладів з англійської, ірландської та американської поезії): Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2004. – 522 с.
2. *Куконіна Н.А.* Зорі з нами. – Чернівці: Видавництво "Золоті литаври", 2004. – 12 с.
3. *Jakobson, Roman.* Language and Poetry/Poetics Today. International Journal for Theory and Analysis of Literature and Communication. Volume 2: 1a (Autumn 1980). – Tel Aviv: Schenkman Publishing Company, Inc., 1981. – 240 p.
4. *Kryvoruchko, Orest.* Exlibris.: la Tipographia Basagni, 1994. – 27 p.
5. *Robinson, Douglas.* Hermeneutic motion/Baker, Mona (ed.). Routledge Encyclopedia of Translation Studies. – London and New York: Routledge, 1998. – 654. – P. 97–99.
6. *Robinson, Douglas.* The Translator's Turn. – Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1991. – 318 p.

УДК 811.29

ТРУДНОЩІ ПЕРЕКЛАДУ АВЕСТІЙСЬКИХ ТЕКСТІВ

Бочарнікова Анна Михайлівна
канд. філол. наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

У статті класифіковано і проаналізовано основні типи труднощів, які виникають при перекладі з мови Авести. Визначено джерела виникнення цих труднощів. Також проаналізовано деякі типові помилки, які виникають при практичному здійсненні перекладу.

Ключові слова: переклад, мертві мови, Авеста, текст, семантика.

На сьогодні в українській лінгвістиці відсутні будь-які дослідження мови Авести, а також власне прямі переклади українською мовою частин Авести, що протягом десятиріч створює певний вакуум у вітчизняному сходознавстві. Теоретичні засади перекладу з авестійської мови так само досі не ставали предметом самостійної наукової праці в нашій країні. Зазначені вище факти зумовлюють **актуальність теми** статті.

Мета статті: окреслити коло проблем у галузі авестійської мови, які потребують першочергового розгляду, розпочати їхній аналіз та створити умови для їхнього вирішення.

Об'єктом статті є такі частини Авести, як Гати і Яшти.

Предметом статті виступають семантичні, граматичні та стилістичні особливості вказаних текстів, які ускладнюють їхнє розуміння та здійснення адекватного перекладу.

Наукова новизна зумовлена роботою з оригінальними текстами авестійською мовою, а також застосуванням даних спорідненої перської мови для визначення семантичних характеристик авестійських слів.

Загалом усі труднощі, які виникають при перекладі з як з авестійської, так і з інших мертвих мов, поділяються на дві загальні категорії. До першої належать труднощі, викликані браком розуміння оригінальних текстів, до другої – труднощі передачі вже зрозумілих досліднику думок, виражених мовою оригіналу, засобами своєї рідної або іншої живої мови. За умов належного рівня мовної компетенції при перекладі з живих мов перекладач змушений долати лише труднощі, віднесені нами до другої категорії. Проте при роботі з текстами, укладеними мертвою мовою, подолання цих труднощів можливе лише за умови правильного розв'язання проблемних питань з першої категорії, аналізу яких присвячена ця стаття.

Будь-який дослідник, що розпочинає роботу з текстами авестійською мовою, стикається з широким колом поки що не вирішених проблем. На сьогодні відсутнє чітке визначення хронологічних меж живого функціонування цієї мови, не відомим є також географічний ареал її поширення в різні періоди. Про існування цих ймовірно різних періодів свідчить наявність у межах цієї мови окремого діалекту, яким укладено Гати – гімни, створення яких приписують Заратуштрі. Не відомою є хронологічна та ареальна відстань між цим діалектом і мовою більшості інших частин Авести.

Так само не вирішеним залишається питання належності авестійської мови до західно-іранських або східно-іранських мов. П. Тедеско і А. Мейє схилялися до думки про західно-іранське походження авестійської мови, однак, наприклад, Г. Моргенстьєрне був переконаний у східно-іранському її походженні [Razi 1989, 16].

Іншою "білою плямою" в дослідженнях авестійської мови є її фонетичний склад. С.Н. Соколов у своїй монографії, присвяченій авестійській мові, наводить багато екзотичних для носіїв слов'янських мов фонем – назалізованих, огублених, палаталізованих тощо. Іранські дослідники одностайно класифікують ці звуки як варіанти звичайних для сучасної перської мови фонем і не фіксують жодного назалізованого звука [Razi 1989, 25].

Оскільки авестійське письмо було створене вже у період, коли відповідна мова була мертвою, і слугувало для точної фіксації священних текстів богослужінь, логічно було б не погодитися з іранськими дослідниками у питанні про можливість різних варіантів написання тих самих звуків. Проте можливо також припустити, що різним чином фіксувалися на письмі не лише основні звуки фонетичного складу мови, але й наслідки фонетичних процесів, таких як асиміляція, дисиміляція та акомодація. Теоретично жерці могли записати різними літерами частково одзвінчені, оглушені чи пом'якшені приголосні, які в ізольованому вигляді не були б концептуально іншими звуками.

Можливо також, що різні знаки позначали серединний та кінцевий варіант написання деяких літер. Авестійську писемність було створено з перероблених знаків арамейського письма. У семітських мовах існує традиція відмінного написання літери вкінці слів. Цікавим та недослідженим є питання про про вплив арамейської та інших мовних систем на мову Авести.

Відома також думка про те, що звуків у мові було більше, ніж письмових позначок, і деякі сполучення літер фіксували один звук. Наприклад, сполучення *h* та *r* фіксувало глухий відповідник звука *r* [Соколов 1961, 24]. Можна додати, що повторюване в авестійських словах сполучення аі ймовірно було дифтонгом, а не простим поєднанням двох самостійних голосних. Про це свідчать паралелі у сучасній перській мові з дифтонгом *ei*.

Усі зазначені вище питання постають перед дослідником ще до початку роботи з текстом. Відповідь на них покращила б розуміння тексту, або хоча б надала дослідникам певні інструменти для ідентифікації семантики сумнівних місць тексту. Наприклад, можливо було б користуватися лексичними паралелями з мов, що є генетично нащадками синхронних Авесті сусідніх споріднених мовних ареалів. Порівняння значень похідних від одного слова в кількох іранських мовах надало б детальнішу інформацію про семантичні можливості слова.

Після початку читання оригіналу Авести та зіставлення його з небагатьма наявними перекладами російською мовою постає ще ряд питань, багато з яких є актуальними для сприйняття будь-якого хронологічно віддаленого тексту.

Першою проблемою, що постає перед дослідником, є історичні зміни у значеннях слів. Джерелами для укладання словників авестійської мови слугували середньоперські коментарі до Авести, створені зороастрійськими жерцями. Переважна більшість середньоперських слів мають дуже подібні за формою відповідники в авестійській мові, і природно, жерці вважали їх тотожними. Це не дивно, оскільки навіть сьогодні лінгвісти з академічною освітою так само змішують факти, що відносяться до синхронії з фактами, які належать до діахронії. Однак з плином часу слова, продовжуючи функціонувати в мовленні, змінює свої значення.

Істотність таких змін яскраво демонструє перська поетична традиція, історія якої нараховує близька тисячі років. У перських віршах класичної доби можна побачити сотні слів, які існують у незмінній формі й у сучасній мові, проте у середньовічних поетичних творах вони мають інші значення. Наприклад, слово *šodan* зараз означає "ставати", а в класичних творах – "йти". Слово rend, широко відоме з творів Гафеза у значенні "суфій", у сучасному мовленні означає поєднання значень російських слів "гулящий" та "проходимец". І коли п'ятсот років можуть спричинити такі радикальні семантичні зміни, можна лише уявити собі, що здатна зробити зі словом тисяча років.

В текстах Авести ми теж бачимо свідчення змін у семантиці слів. Наприклад, в авестійській версії міфу про створення світу Ахура Мазда створив сім земель або країн, до першої з яких, батьківщини аріїв, уособлення зла Ангра Маінью додав недолік у вигляді великої кількості червоних драконів (за одними перекладами) або великої кількості змій рудого кольору (за іншими перекладами). Джерелом суперечливих перекладів є авестійське сполучення *aži dahāka,* що в оригіналі означає "змій, що кусає", тобто, ймовірно, отруйний. У спорідненій сучасній перській мові відбулася лексикалізація цього словосполучення, і сьогодні воно звучить як *ežde*h*ā* та означає "дракон".

Іншою перешкодою для правильного розуміння авестійських текстів є полісемія авестійських слів, а також полісемія граматичних словоформ та конструкцій. Чим менше коренів слів наявно у мові, тим вони багатозначніші – це мовна універсалія.

Навіть авестійську номінацію Бога – словосполучення Ахура Мазда – можна перекласти двома способами. Авестійский корінь *dā* означає "створити" або "знати", *maz* означає "багато". У зв'язку з цим словосполучення перекладається повністю як "господь мудрий", або "господь всетворитель". В умовах значної віддаленості живого функціонування авестійської мови в часі на сьогодні без проведення окремого дослідження важко визначити, які з таких коренів справді репрезентують явище полісемії, а які є омонімами. На користь припущення про можливість існування давньої омонімічної пари коренів, згодом однаково записаних як *dā*, говорить те, що у спорідненій сучасній перській мові похідні від цих коренів представлені у дещо різній формі. Наявне застаріле слово *dādār* зі значенням "творець" з корнем *dād* і слово *dānestan* з корнем *dān* у значенні "знати". Присутність літери n після ā у перській мові регулярно відповідає назалізованому *ā* в авестійській мові. У перському слові ж зі значенням "творець" жодних ознак колишньої назалізації нема. Тому існує можливість того, що в далекому минулому були два корені, один з назалізованим, а другий – зі звичайним довгим звуком *ā*, і з часом внаслідок зменшення назалізації ці два кореня стали вимовлятися однаково.

Окрім семантичної полісемії, справжня вона, чи ні, в авестійській мові постійним джерелом ускладнень при читанні текстів є граматична полісемія. Закінчення різних відмінків слів у різних родах та числах можуть збігатися і залежать не тільки від відмінка, роду та числа, але й від типу закінчення основи слова. Таких типів відмінювання в авестійській мові дуже багато. У "Граматиці авестійської мови" іранського автора Х. Разі міститься шістдесят дев'ять пунктів, присвячених відмінюванню різних типів слів [Razi 1989, 86–189].

Праці, опубліковані у колишньому Радянському Союзі, не демонструють такої докладності. У зв'язку з цим робота російських фахівців, які не мали можливості користування іранськими джерелами, над авестійськими текстами нагадує роботу над текстами, укладеними мовою органічно-активного типу – тобто дослідник добре розуміє, про яку дію йдеться в тексті, але не впевнений щодо того, хто над ким і в який спосіб цю дію виконує.

Звуження значення слів також спричиняє помилки у розумінні текстів. Проте випадки цього явища звичайно залишаються не поміченими дослідниками. Як правило, цей процес відбувається наступним чином. У наявних словниках авестійської мови та коментарях до текстів певне слово має одне чи кілька значень, однак у часи живого функціонування авестійської мови слово мало окрім зазначених у джерелах ще одне чи більше значень, в одному з яких і було вжито в тексті й помилково витлумачено нащадками й відповідно перекладено перекладачем.

Практичні приклади зникнення одного зі значень слів ми можемо повсякчас спостерігати в перській мові. Наприклад, зараз слово *nām* означає "ім'я", а ще сто років назад означало також "честь", те, що зараз називають сполученням "добре ім'я". Природно, що в авестійській мові також повинні були відбуватися такі процеси. Зниклі значення можна відслідкувати, проаналізувавши застиглі вирази та словосполучення у споріднених мовах або зрозуміти з суми схожих контекстів, у яких було вжито слово.

Іншою серйозною проблемою, яка певним чином залишається поза увагою дослідників є ймовірна наявність у давніх текстах взагалі та в Авесті зокрема різних видів фразеологізмів. Праць, присвячених аналізу фразеологізмів у текстах, укладених мертвими мовами, на сьогодні дуже мало. І якщо, наприклад, стосовно біблейських текстів це питання є відносно опрацьованим, то щодо Авести та інших давньоіранських текстів воно залишається відкритим.

При аналізі наявних перекладів авестійських текстів (так само, як і при аналізі менш давніх іранських текстів, таких як твори перської класичної поезії) одразу впадають у вічі дві особливості, які віддаляють переклади від оригіналів. Перша з них – це стилізація перекладів "під старовину", яка ілюструє звичайну логічну помилку: змішання явищ, що належать до категорії синхронії, з явищами, що відносяться до діахронії. Тексти, які на сьогодні є старими та архаїчними, укладалися живою та сучасною для автора мовою. А оскільки переклад має доносити до читача максимальний відсоток смислу оригінального тексту по можливості без привнесення перекладачем інформації, якої текст не містив, то стилізація під старовину доречна лише у разі, коли автор тексту свідомо користувався застарілими для свого часу виразами. Наприклад, іранський поет Шагріяр писав вірші, стилістично наближені до віршів Гафеза, який жив на шість століть раніше.

Іншим спільним недоліком перекладів давніх текстів є заміна перекладу на транслітерацію або транскрипцію, що робить переклад незрозумілим для неспеціалістів. Такі переклади не виконують свою головну роль – не доносять інформацію до читача. Наведемо як приклад уривок з російського перекладу авестійського Гормозд-яшту, зробленого професором І.М. Стеблін-Каменським:

Когда, о Заратуштра,
Ты сокрушить захочешь...
И кавиев-тиранов,
И злобных карапанов... [Авеста 1990, 15]

Безумовно, такий пасаж є зрозумілим для іраністів, яким відомо, що кавії та карапани – це просто царі та жерці. А для освічених людей, які обрали іншу спеціалізацію, ці рядки позбавлені чіткого смислу. Навіть центральний концепт зороастрійської релігії – сполучення Ахура Мазда, яке одностайно перекладається дослідниками як ім'я власне, у текстах демонструє ознаки, спільні з загальними назвами, і тому може бути перекладеним, а не транслітерованим.

У перекладі Ахура Мазда звучатиме як Мудрий Господь або Господь-Творець. Навіть якщо сприймати ці слова як ім'я власне, то в іранських мовах імена невіддільні від своїх занчень, на відміну від словянських мов, у яких багато імен втратили прозору етимологію. В авестійських текстах часто зустрічаються рядки, в яких написано *Мазда Ахура*, тільки *Ахура*, тільки *Мазда* або взагалі між словом *Мазда* і словом *Ахура* розташовано від одного до двадцяти двох слоів з речення. Наприклад, у тексті Гата № 46 [Gāthā 1980, 202–279], який складається з 20 строф, майже в кожній з яких Заратуштра звертається до Ахури Мазди, форма *Ахура Мазда* не зустрілася жодного разу, окремо *Ахура* – двічі, окремо *Мазда* – 4 рази, *Мазда Ахура* – двічі, поєднання зпочатку слова *Мазда*, а потім *Ахура*, між яким стоїть інше слово – 4 рази, поєднання спочатку *Мазда*, потім *Ахура*, між якими розташовано 2 і більше слів – 6 разів. Отже, як бачимо, *Ахура Мазда* як ім'я власне – умовність, викликана середньоперською формою *Гормозд*.

Таким чином, основними джерелами труднощів, які навіть за умови володіння мовою у досяжному для дослідників обсязі, стають на заваді правильному розумінню змісту авестійських текстів, є історичні зміни у значеннях слів, полісемія авестійських коренів, збіг зовнішньої форми різних граматичних явищ та неідентифіковані ідіоматичні фразеологічні словосполучення.

В статье классифицированы и проанализированы основные типы трудностей, которые возникают при переводе с языка Авесты. Определены источники возникновения этих трудностей. Также проанализированы типичные ошибки, которые возникают при переводе.
Ключевые слова: перевод, мёртвые языки, Авеста, текст, семантика.

In this article the main types of difficulties appearing during the translation of the Avestian texts having been analyzed and the sources of such difficulties having been defined. Typical mistakes having place in the Avestian translation practice are also analyzed.
Key words: translation, dead languages, Avesta, text, semantics.

Література:

1. *Авеста*: Избранные гимны / Пер. с авест. и коммент. И.М. Стеблин-Каменского. – Душанбе: Адиб, 1990.
2. *Соколов С.Н.* Авестийский язык / Соколов Сергей Николаевич. – М.: Изд-во вост. лит., 1961.
3. *Соколов С.Н.* Язык Авесты / Соколов Сергей Николаевич. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1964.
4. *Gāthā*: Sorudhāye Zartošt / tarj. va tafsir F. Azargošasb. – Tehrān: Foruhar, 1359 (1980).
5. *Razi H.* Dasture zabāne avestāyi. J. 2: Dastur / Razi Hāšem. – Tehrān: Foruhar, 1368 (1989).

УДК 81:39

СУТНІСТЬ І ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ЇЇ РОЛЬ В МІЖКУЛЬТУРНІЙ МОВЛЕННЄВІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Риженко Маргарита Анатоліївна
канд. філол. наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовано сутність поняття культурної ідентичності, її роль в міжкультурній мовленнєвій комунікації. Визначено зміст поняття етнічна ідентичність та етноцентризм.

Ключові слова: міжкультурна мовленнєва комунікація, культура, культурна ідентичність, мовна особистість, комунікативна модель тексту.

Культурні наслідки розширення контактів між представниками різних країн і культур виражаються в поступовому стиранні культурної самобутності. Особливо це очевидно для носіїв молодіжної культури, які носять однакові джинси, слухають одну і ту ж музику, поклоняються одним і тим самим "зіркам" спорту, кіно, естради. Проте старше покоління прагне зберегти існуючі особливості та відмінності своєї культури. Отже, сьогодні в міжкультурній комунікації особливе місце посідає проблема культурної ідентичності, тобто приналежності людини до тієї чи іншої культури, що зумовлює **актуальність** нашого дослідження. Отже, **мета** цієї статті – проаналізувати способи формування культурної ідентичності та її роль в між культурній мовленнєвій комунікації.

Поняття "ідентичність" сьогодні широко використовується в етнології, психології, культурній та соціальній антропології. В загальному розумінні воно означає усвідомлення людиною своєї приналежності до якої-небудь групи, що дозволяє їй визначити своє місце в соціокультурному просторі та вільно орієнтуватися в навколишньому світі. Необхідність в ідентичності викликана тим, що кожна людина потребує впорядкованості своєї життєдіяльності, яку вона може одержати тільки в співтоваристві інших людей. Для цього вона повинна добровільно прийняти панівні в даному співтоваристві елементи свідомості, смаки, звички, норми, цінності та інші засоби спілкування. Засвоєння всіх цих проявів соціального життя надає життю людини упорядкований і передбачуваний характер, а також мимоволі робить його причетним до певної культури. Тому суть культурної ідентичності полягає в усвідомленому прийнятті людиною відповідних культурних норм і зразків поведінки, ціннісних орієнтацій і мови, розумінні свого "я" з позицій тих культурних характеристик, які прийняті в даному суспільстві.

Отже, **предмет** дослідження – сутність культурної ідентичності та її роль в міжкультурній мовленнєвій комунікації. **Об'єктом** обрано приклади міжкультурної комунікації. Культурна ідентичність справляє визначальний вплив на процес міжкультурної комунікації. Вона передбачає сукупність певних стійких якостей, завдяки яким ті чи інші культурні явища або люди викликають у нас почуття симпатії чи антипатії. Залежно від цього ми обираємо відповідний тип, манеру і форму спілкування з ними.

Інтенсивний розвиток міжкультурних контактів робить актуальною проблему не тільки культурної, а й етнічної ідентичності. Це викликано, по-перше тим, що в сучасних умовах, як і раніше, культурні форми життєдіяльності з необхідністю припус-

кають приналежність людини не тільки до якої-небудь соціокультурної групі, але і до етнічної спільноти. Серед численних соціокультурних груп найбільш стабільними є стійкі у часі етноси. Завдяки цьому етнос є для людини найбільш надійною групою, яка може забезпечити йому необхідну безпеку і підтримку в житті.

По-друге, наслідком бурхливих і різнобічних культурних контактів стає відчуття нестабільності навколишнього світу. Коли навколишній світ перестає бути зрозумілим, починається пошук того, що допомогло б відновити його цілісність і впорядкованість, захистило б від труднощів. За цих обставин все більше людей починають шукати підтримку в перевірених часом цінностях свого етносу, які залежно від обставин виявляються найбільш надійними і зрозумілими. Результатом стає посилення почуття єдності та солідарності всередині однієї групи. Завдяки усвідомленню своєї належності до етносів люди прагнуть знайти вихід зі стану соціальної безпорадності, відчути себе частиною спільноти, яка забезпечить їм ціннісну орієнтацію в динамічному світі.

По-третє, закономірністю розвитку будь-якої культури завжди була спадкоємність у передачі та збереження її цінностей, оскільки людству необхідно самовідтворюватися і саморегулюватися. Це у всі часи відбувалося всередині етносів шляхом зв'язку між поколіннями.

Зміст етнічної ідентичності складають різного роду етносоціальні уявлення, що розділяються в тій чи іншій мірі членами даної етнічної групи. Ці уявлення формуються в процесі соціалізації та у взаємодії з іншими народами. Значна частина цих уявлень є результатом усвідомлення спільної історії, культури, традицій, місця походження та державності. У етносоціальних уявленнях відбиваються думки, переконання, вірування, ідеї, які отримують своє вираження в міфах, легендах, історичних оповіданнях, повсякденних формах мислення і поведінки. Центральне місце серед етносоціальних уявлень займають образи власної та інших етнічних груп. Сукупність цих знань пов'язує членів даної етнічної групи і служить основою її відмінності від інших етнічних груп [Бондарева 2007, 235].

Етнічна ідентичність – це не тільки прийняття певних групових уявлень, готовність до прийняття схожого способу мислення. Вона також означає побудову системи відносин і дій у різних міжетнічних контактах. З її допомогою людина визначає своє місце в поліетнічному суспільстві і засвоює способи поведінки всередині і поза своєї групи.

Однак етнічна ідентичність – це не тільки усвідомлення своєї тотожності з етнічною спільністю, але й оцінка значимості членства в ній. Крім того, вона дає людині найбільш широкі можливості для самореалізації. Ці можливості спираються на емоційні зв'язки з етнічною спільністю і моральні зобов'язання по відношенню до неї.

Розуміння етнічної ідентичності дуже важливе для міжкультурної комунікації. Загальновідомо, що немає поза історичної, позанаціональної особистості, кожна людина належить до тієї чи іншої етнічної групи. Основою соціального становища кожного індивіда є його культурна або етнічна приналежність. Новонароджений не має можливості вибрати собі національність. З появою на світ в певному етнічному середовищі його особистість формується у відповідності з установками і традиціями його

оточення. Не виникає проблеми етнічного самовизначення у людини, якщо її батьки належать до однієї і тієї ж етнічної групи і його життєвий шлях проходить в ній. Така людина легко і безболісно ідентифікує себе зі своєю етнічною спільністю, оскільки механізмом формування етнічних установок і стереотипів поведінки тут слугує наслідування. В процесі повсякденної життєдіяльності вона засвоює мову, культуру, традиції, соціальні та етнічні норми рідного етнічного оточення, формує необхідні навички комунікації з іншими народами та культурами [Мариничева 2003, 159].

Розглядаючи комунікативні процеси як динамічне соціокультурне середовище, сприятливе для породження та розповсюдження різного роду зразків поведінки, типів взаємодії, слід пам'ятати, що головними суб'єктами культури є люди, що знаходяться в тих чи інших відносинах один з одним. У змісті цих відносин значуще місце займають уявлення людей про самих себе, й ці уявлення найчастіше досить істотно різняться від культури до культури. Кожна людина є носієм тієї культури, в якій вона виросла, хоча в повсякденному житті вона цього зазвичай не помічає. Специфічні особливості своєї культури вона сприймає як даність. Однак при зустрічах з представниками інших культур, коли ці особливості стають очевидними, люди починають усвідомлювати, що існують також інші форми переживань, види поведінки, способи мислення, які істотно відрізняються від звичних і відомих. Різноманітні враження про світ трансформуються у свідомості людини в ідеї, установки, стереотипи, очікування, які стають для нього регуляторами поведінки і спілкування. Через зіставлення і протиставлення позицій різних груп і спільнот в процесі взаємодії з ними відбувається становлення особистої ідентичності людини, яка являє собою сукупність знань і уявлень людини про своє місце і роль як члена соціальної або етнічної групи, про свої здібності і ділових якостях.

Сутність особистої ідентичності розкривається найбільш повно, якщо звернутися до тих загальних рис і характеристик людей, які не залежать від їхньої культурної чи етнічної приналежності. Життєвий досвід кожної людини неповторний і унікальний, і, отже, ми по-різному реагуємо на зовнішній світ. Ідентичність людини виникає в результаті його ставлення до відповідної соціокультурної групи, членом якої він є. Але оскільки людина одночасно є учасником різних соціокультурних груп, то вона володіє відразу кількома ідентичними характеристиками. В них відбиваються її стать, етнічність, раса, релігійна приналежність, національність. Ці ознаки пов'язують нас з іншими людьми, але в той же час свідомість і унікальний досвід кожної людини ізолюють та розділяють нас один від одного.

Міжкультурну комунікацію можна розглядати як взаємини, що протистоять ідентичності, в результаті чого відбувається включення ідентичностей співрозмовників. Таким чином, невідоме і незнайоме в ідентичності співрозмовника стає знайомим і зрозумілим, що дозволяє очікувати від нього відповідних типів поведінки і дій. Взаємодія ідентичностей полегшує узгодження відносин в комунікації, визначає її вид і механізм. Так, протягом тривалого часу "галантність" слугувала основним типом відносин між чоловіком і жінкою в культурах багатьох народів Європи. Відповідно до цього відбувався розподіл ролей при спілкуванні (активність чоловіка, завойовника і спокусника, наштовхувалася на реакцію протилежної статі у фор-

мі кокетства). Це передбачало відповідний сценарій спілкування і відповідну риторику спілкування (інтриги, виверти, зваби). Такого роду ставлення ідентичностей слугує фундаментом комунікації та впливає на її зміст [Мариничева 2003, 158].

Той чи інший тип ідентичності може створювати перешкоди для комунікації. Залежно від ідентичності співрозмовника стиль його мови, теми спілкування, форми жестикуляції можуть здаватися доречними або неприйнятними. Тим самим ідентичність учасників комунікації визначає сферу і зміст їх спілкування. Так, різноманітність етнічних ідентичностей, що є одним з головних підстав міжкультурної комунікації, є одночасно і перешкодою для неї. Спостереження та експерименти вчених-етнологів показують, що під час обідів, прийомів та інших подібних заходів міжособистісні відносини учасників складаються за етнічною ознакою. Свідомі зусилля по змішуванню представників різних етнічних груп не давали результату, оскільки через деякий час знову стихійно виникали етнічно однорідні групи спілкування.

Таким чином, в міжкультурній мовленнєвій комунікації культурна ідентичність має двоїсту функцію. Вона дозволяє коммунікантам скласти певне уявлення один про одного, взаємно передбачати поведінку і погляди співрозмовників, тобто полегшує комунікацію. Але в той же час швидко проявляється її обмежувальний характер, відповідно до якого в процесі комунікації виникають конфронтації та конфлікти. Обмежувальний характер культурної ідентичності спрямований на раціоналізацію комунікації, тобто на обмеження комунікативного процесу рамками можливого взаєморозуміння та виключення з нього тих аспектів комунікації, які можуть призвести до конфлікту.

Під час контактів з іншими культурами більшість людей складають судження про чужі культурні цінності, використовуючи культурні цінності власного етносу. Такий тип ціннісного судження прийнято називати етноцентризмом. Етноцентризм являє собою психологічну установку сприймати і оцінювати інші культури, поведінку їх представників через призму своєї культури. Найчастіше етноцентризм має на увазі, що власна культура перевершує інші культури, і в цьому випадку вона розцінюється як єдино правильна, що перевершують всі інші, які, таким чином, недооцінюються. Власна культура ставиться в центр світу і розглядає себе як міру всіх речей. Етноцентризм означає, що цінності інших культур розглядаються і оцінюються з точки зору своєї власної культури. Зневажливе ставлення до інших народів і культур грунтується на переконанні, що вони є "чужими". Це зустрічається в найрізноманітніших народів світу: у ескімосів на Півночі, у південноафриканської народності банту, у народу сан в Південно-Східній Азії. Безперечна абсолютизація власної культури закономірно принижує цінність чужих культур, вважаючи їх гіршими і нижчими. Носії такого типу світогляду не усвідомлюють, що інші народи розвивають свою культуру для того, щоб зробити осмисленої своє власне життя і встановити порядок у своїх власних суспільствах. Ієрархічна система Сходу і кастова система Південної Азії склалися у відповідних культурах більше двох тисячоліть тому для впорядкування громадського життя, і вона успішно виконала свою історичну роль. Але європейцям кастова та ієрархічна системи суспільного устрою здаються неприйнятними. І навпаки, горизонтальна система західних культур здається азіатам незрозумілою [Резников 2007, 85].

Дослідження етноцентризму, проведені Д. Кемпбеллом і його колегами, показали, що для нього властиво: вважати те, що відбувається в своїй культурі, природним і правильним, а те, що відбувається в інших культурах, неприродним і неправильним; розглядати звичаї своєї групи як універсальні: що добре для нас, то добре і для інших; сприймати норми і цінності своєї етнічної групи як безумовно вірні; надавати при необхідності всебічну допомогу членам своєї групи; діяти в інтересах своєї групи; відчувати ворожість по відношенню до інших етнічних груп; пишатися своєю групою.

Етноцентристська переоцінка власної культури зустрічається у багатьох народів різних регіонах світу. Висока оцінка власної культури і приниження чужих культур грунтуються на тій обставині, що багато народів і племена ще на ранньому етапі своєї історії позначили себе як "людей", а все, що знаходилося за межами їхньої культури, було позначено як "нелюдське", "варварське". Такого роду переконання зустрічаються в багатьох народів у всіх регіонах світу: у ескімосів Північної Америки, у африканського племені банту, у азіатській народності сан, в Південній Америці у народу мундуруку. Почуття переваги було також яскраво виражено в свій час і у європейських колонізаторів. Більшість культурних антропологів сходяться на думці, що етноцентризм в тій чи іншій мірі властиві будь-якій культурі. У багатьох з них прийнято вважати, що дивитися на світ через призму своєї культури є природним, що це має як позитивні, так і негативні моменти. Позитивні полягають у тому, що етноцентризм дозволяє несвідомо відокремити носіїв чужій культури від своєї, одну етнокультурну групу від іншої. Негативна його сторона полягає у свідомому прагненні ізолювати одних людей від інших, сформувати нищівне ставлення однієї культури стосовно інший [Резников 2007, 128].

Отже, як зазначено, культура будь-якого народу являє собою складну систему цінностей, в якій знаходять прояв культурна діяльність і відносини її носіїв. Кожен елемент цієї системи має певний сенс для тієї чи іншої соціальної спільності. Процес пізнання культури при такому підході є виявлення ціннісних значень відповідних предметів, явищ, відносин. Результати цієї пізнавальної діяльності закріплюються у свідомості людей у вигляді відповідних смислів. Сенс у свою чергу представляє собою елемент свідомості індивіда, в якому розкривається сутність досліджуваного предмета чи явища, його властивості та форми культурної діяльності, його породили. В процесі між культурної мовленнєвої комунікації взаємодіючим сторонам доводиться стикатися з необхідністю осмислення чужої мови та культури, що має свої особливості. Установка на осмислення явищ чужий, невідомої культури принципово відрізняється від осмислення тих чи інших явищ своєї власної культури.

В статье проанализировано понятие культурной идентичности, ее роль в межкультурной речевой коммуникации. Определено содержание понятия этническая идентичность и этноцентризм.

Ключевые слова: межкультурная речевая коммуникация, культура, культурная идентичность, языковая личность, коммуникативная модель текста.

The article analyzes the essence of cultural identity, its role in intercultural speech communication. The definitions of ethnic identity and ethnocentrism are given.

Key words: intercultural speech communication, culture, cultural identity, language identity, communicative model of the text.

Література:

1. *Бондырева С.К.* Коммуникация: от диалога межличностного к диалогу межкультурному: учеб. пособие / С.К. Бондырева, А.А. Мурашов ; Рос. акад. образования, Моск. психол.-соц. ин-т. – М.: МПСИ ; Воронеж : МОДЭК, 2007. – 382 с.
2. *Коблева С.Я.* Психолингвистика и ценностные ориентации личности / С.Я. Коблева, Р.М. Коблев // Вестн. Адыг. гос. ун-та. – 2006. – № 4. – С. 131–132.
3. *Мариничева А.В.* Межкультурная коммуникация и формирование толерантной языковой личности // Интеграция образования. – 2003. – № 3. – С. 158–160.
4. *Мишланова С.Л.* О категориях дискурса межкультурной коммуникации / С.Л. Мишланова, Т.М. Пермякова // Вестн. Перм. ун-та. – 2007. – Вып. 6. – С. 178–183.
5. *Мишланова С.Л.* Межкультурная парадигма и перспективы межкультурной коммуникации / С.Л. Мишланова, Т.М. Пермякова // Стереотипность и творчество в тексте : межвуз. сб. науч. тр. / Перм. гос. ун-т ; [редкол.: М.П. Котюрова и др.]. – Пермь, 2005. – Вып. 8. – С. 340–350.
6. *Резников Е.Н.* Психология этнического общения / Рос. акад. наук, Ин-т психологии. – М., 2007. – 159 с.
7. *HALL Edward T.*, American Journal of Sociology (1952). – P. 401–409.
8. *HALL Edward T.,* Jr. Human Organization. (1950). – 30 p.
9. *HALL Edward* T. "The Anthropology of Manners" Scientific American. (1955).– 192 p.
10. *HALL Edward* T. The Silent Language. New York. (1959). – 155 p.
11. *HALL Edward T.* "Proxemics" Current Anthropology. (1968). – 108 p.

УДК 800

УКРАЇНСЬКА ЛАТИНИЦЯ: ОСНОВНІ ПІДХОДИ ТА СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАНДАРТИЗАЦІЇ

Вакуленко Максим Олегович
канд. фіз.-мат. наук, старш. наук. співроб.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті викладено наукове обґрунтування, принципи транслітерації та кирилично-латиничні транслітераційні таблиці для української мови. Розглянуто проблеми впровадження української латиниці.

Ключові слова: транслітерація, абетка, літера, кирилиця, латиниця, взаємна однозначність, доповнювальність, модифікатор, стандартизація, наукова етика.

Актуальність роботи зумовлена тим, що в Україні досі не прийнято національний транслітераційний стандарт – а це породжує хаос і неоднозначності при відтворенні найменувань українських реалій у міжнародному спілкуванні. ***Метою*** цієї праці є викладення системи кирилично-латиничної транслітерації української мови – української латиниці. ***Предметом*** дослідження є кирилична та латинична абетки, ***об'єктом*** – літери.

Окремі слова однієї мови "вживляються" в іншу на основі транскрибування (відтворення звуків) і підкоряються її правилам та словотворенню. Більшість слів, які належать до класу іншомовних, залишаються приналежними до "своєї" мови і підлягають лише її законам, а змінюється тільки правописна система, в якій записується дане слово. Це передусім національні власні назви (не екзоніми) та ті загальні назви, які не набули окремого переважного вжитку в іншій мові або підпадають під юрисдикцію даної держави. Для таких слів потрібна транслітерація – спосіб запису, який зберігає національні графічні особливості.

Нагадаємо, що транслітерація – це перезапис літер за допомогою іншого правописного укладу, який регулюється орфографічними нормами даної мови. Тому транслітерована форма повністю рівнозначна вихідній: інформація, яку містить текст, при цьому не спотворюється. На такій особливості транслітерації наголошував і Ю.С. Маслов: "Наукова транслітерація повинна будуватися за принципом взаємнооднозначної відповідності між транслітераційними знаками та графемами оригіналу. Це забезпечить стовідсоткову можливіть зворотного переведення транслітерованого запису" [Маслов 1987, 262].

В усьому світі набула поширення латинська графіка. Саме тому Китай, Японія, Ізраїль, Еллада (Греція), Болгарія та інші країни виробили для міжнародного спілкування паралельні латинізовані абетки (див. [Григорьев 1962; Прядохин 1960; Сердюченко 1959; Dunn 1965, 1; Hoelzel 1989; Тилков 1982, 238]). Так, назви *Hiroshima, Kawasaki, Burma, Hong Kong, Taiwan, Java, Jamaica, Delhi, Afghanistan, Jerusalem, Iraq, Thessalia, Hania* тощо записані не англійською мовою, а відповідними національними латиницями. У містах Еллади назви вулиць подаються у двох формах: елліницею та латиницею. Якщо спиратися на загальноприйняті засади міжмовних взаємовідносин, то й Україну на міжнародній арені повинна представляти державна мова. Для "експортного" запису українських текстів латинськими буквами у документах, угодах, паспортах, друкованих виданнях та картах, міжнародних телеграмах, електронній пошті та в інших телекомунікаційних мережах і т. д. необхідна українська латиниця (УЛ), яка є важливим доповненням до нашого правопису.

За світовими мовними правилами, оригінальне написання власних назв у середовищі іншої мови не змінюється: *San-Jose* (місто в США), *Cojijo* (провінція Канади), *Gijon, Guadalajara, Volkswagen, Johannesburg, Katja* (шоколадка німецької фірми "Bossner"), *Ljubljana, Sarajevo, Katowice, Ajax, Juventus, Mroczek, Hercules Poirot* (герой оповідань Агати Крісті) тощо. Цікаво, що в італійській абетці букви *j немає* – а назва відомого футбольного клубу "Ювентус" зберегла автентичний латинський запис. На таку "недоторканість" власних назв звернув увагу ще О.О. Реформатський [1960, 96].

Прийняті й резолюції ООН: IV/20 (1982 р.) – "Про зменшення кількості екзонімів" – та V/13 (1987 р.) – "Про переважність національних офіційних форм географічних назв". Отже, власні назви, що належать Україні, тобто підпадають під її юрисдикцію, мають записуватися не за чужою латинографічною нормою, а українською латиницею – її державною мовою в міжнародному спілкуванні.

А що стосується *читання*, то власна назва не обов'язково підлягає звичним для даної мови правилам – згадаймо поширену фразу "How do you spell your name?". Навряд чи прізвище *Waugh* викликає в носіїв англійської мови менше таких запитань, ніж *Jakobson* (або ж *Jakovenko*). У самій же англійській мові двознак *ch* [ч] може прочитуватись: [ш] (*attach, Chicago*), [х] (*Loch-Ness, Gallacher*), [к] (*Christy*). Тому мрії фонетично підлаштуватися під іншу мову (тобто забезпечити "легке" читання) є нездійсненними. Ще О. О. Реформатський застерігав [1960, 96], що прагнути до адекватного *читання* власних назв у інших мовах не варто. Як показано в [Вакуленко ВГК 1995, 70–71], в англійській транскрипції неминуче спотворюється написання та звучання слова, а прізвища штучно "помножуються". Сплутуються "ц" і "тс", знищується знак пом'якшення [Вакуленко СНІБГН 1995, 21; Вакуленко БВ 1998, 10]. Внаслідок цього, наприклад, *Зайцев* спотворюється в "Заітсева", *Буряк* – у "Б'юр'яка", *Левитський* "ототожнюється" з *Левицьким*, *Тоцька* – з *Тотською, Гальченко* – з *Галченком*, а *Черняцький* "помножується" аж ушістнадцятеро: *Черніатскиї*/*Черніатский*/*Черніацкиї*/*Черніацкий*, *Черніацкиї*/*Черніацкий*/*Черняцкиї*/*Черняцкий*, *Черніатськиї*/Черніатський/ *Чернятськиї*/Чернятський, *Черніацькиї*/ Черніацький/*Черняцькиї*/Черняцький.

Штучно "помножуються" прізвища і внаслідок транскрибування на декілька різних мов. Так, "занглійщений" Шевчук виглядає як *Shevchook*, "офранцужений" – як *Chevtchouc,* "онімечений" – як *Schewtschuk*. А японці, чехи, німці, французи, араби, елліни та інші освічені народи записують своє прізвище завжди однаково – незалежно від мови, в оточенні якої воно з'являється. Офіційна назва Чехії англійською мовою – ***Czech Republic.*** І ніхто не прагне прочитати це як "Кзеч" [Вакуленко ВКП 1998, 17]. Не зламали язика англомовці ні на іспанському Хіхоні (***Gijon***), ні на словенській Любляні (***Ljubljana***), ні на боснійському Сараєві (***Sarajevo***).

Транскрипційне відтворення реалій якої-небудь мови графічними засобами іншої, якщо ці реалії не належать цій іншій мові, виправдане лише на початковій стадії вивчення іноземної мови. Наприклад, при вивченні російської мови носіями англійської наводяться словоформи, вимова яких за правилами англійської мови наближено відтворює російську: *петух – pyetookh, бабочка – babachka, велосипед – vyelaseepyed* і т. д. [Amery 2003].

Транслітерація кириличної абетки української та інших східнослов'янських мов має орієнтуватися на споріднені слов'янські мови: адже тільки в цьому випадку можна уникнути проблем зі штучним спотворенням інформації. Підкреслимо, що саме такий підхід пропонував і О.О. Реформатський [1960, 97]. Автор галицького букваря та граматики Йосип Лозинський активно поширював ідею використання латинської абетки в українському письмі, виклавши 1834 року свою позицію в статті "Про запровадження польської абетки в руську писемність" (див. [Тимошенко 1961, 32; ІУП 2004, 64]). У правилах орфографії знаного українського громадсько-політичного діяча Драгоманова замість кириличної літери *й* уживалася латинська *j*, а пом'якшення йотованими передавалося за допомогою *ь*: *синьа* 'синя' (див. [ІУП 2004, 10, 162–167]). Цими правилами послуговувався й І. Франко. Відомий український культурний діяч 19 століття Антін Кобилянський писав латиницею, близькою до графіки сербохорватської та чеської мов – зокрема, уживав відповідність *ь – j* [Тимошенко 1961, 32]. Пропонував свій варіант УЛ і С. Пилипенко [Москаленко 1968, 28]. На таких самих засадах розробляли транслітерацію кирилиці й видатні російські мовознавці Л.В. Щерба [1940], О.О. Реформатський [1960], Р.О. Якобсон [1965] та інші. Їхня праця стала науковою основою для міждержавного транслітераційного стандарту ГОСТ 16876–71 (Ст. СЭВ 1362–78).

Щоправда, цей стандарт теж має істотні недоліки. Так, відповідність *й – jj* не відзначається природністю, а транскрипційне відтворення *ь* – ' ("кома вгорі") порушує саму умову транслітераційності. Крім того, транслітерація йшла через посередництво російської мови (в українській частині це стосується передачі літер *г – g, и – i, і – ih, ь – "кома вгорі"*).

Транскрипційне відтворення пом'якшення комою вгорі ('), крім порушення транслітераційності, не дозволяє розрізнити велику і малу літери для позначення м'якого знака (*ь* і *Ь*), що призводить до порушення вимоги зворотливості: так, написи *ТЮМЕНЬ* (рос.), *ВОЛИНЬ* (укр.) переходять у *ТЮМЕНь* (рос.), *ВОЛИНь* (укр.). До речі, апостроф є не на кожній клавіатурі, і його часто замінюють лапками (") – а це неминуче породжувало б додаткову плутанину. Отже, "кома вгорі" незручна навіть для росіян. Ще більш незручна вона для українців: адже апостроф (його немає в російській кирилиці) – це знак відділення від йотованої, а не пом'якшення. Як свідчить [ІУП 2004, 10–11], у цій ролі апостроф уживається з 1886 року, коли український лексикограф Є. Желехівський запропонував свою правописну систему (а в староукраїнській писемності в цій функції застосовувався так званий паєрок, який уживав у своїй "Абетці" М. Гатцук – див. [ІУП 2004, 11, 82, 84]). Ми звикли, що слово "бур'ян" пишеться з апострофом, а "буряк" – без нього, а не навпаки. Ще в статті "Азбучна війна в Галичині 1859 р." [ІУП 2004, 219] Іван Франко критикував неприродне відтворення м'якшення апострофом.

Крім того, комп'ютер іноді сприймає слово з апострофом як два і в деяких іменах (зокрема, після *l*, *al*, *el*) автоматично замінює букву після апострофа на велику: *L'Viv, Al'Bert, El'Vira*. Відповідно змінюється ім'я і літера, до якого воно прив'язане (Альберт – Берт, Ельвіра – Віра тощо) – а це значно ускладнює пошук потрібного слова. На сайті погоди за адресою http://weather.yahoo.com/regional/UPXX_K.html

ми зустріли цікаву назву: Khmel'Nyts'Kyi. Тому вживання апострофа слід обмежити лише притаманними йому функціями.

УЛ повинна враховувати й умову сумісності зі стандартним кодуванням літер у комп'ютерах.

Звичайно, абетка УЛ має бути єдиною правописною системою літер. По-перше, вживання сторонніх (нелітерних) значків типу зірочки, тире (мінуса), плюса, двокрапки, лапок тощо в ролі яких-небудь букв у ній неприпустиме. Всі нелітерні позначки мають цілком визначені функції, які повинні зберігатися в будь-якому правописному укладі – а вигадувати нову азбуку Морзе, мабуть, не варто. По-друге, одна й та ж буква не може мати кількох різних позначень залежно від її місця – скажімо *(qh), ('h), (*h)*.

Наукові принципи для транслітераційного стандарту УЛ узагальнюють набутий досвід і відповідають сучасним вимогам. Згідно з [Вакуленко 1997, 23; Вакуленко БВ 1998, 11], основа стандарту УЛ – **транслітераційна** таблиця, яка базується на принципах: ***системність*** *(латиниця – єдина система, елементи якої існують не розрізнено, а пов'язані за певними ознаками);* ***точність*** *(адекватне відтворення кожної букви кирилиці);* ***взаємна однозначність*** *(взаємнооднозначна відповідність між кожною буквою кирилиці та символом латиниці, що може включати кілька літер);* ***зворотливість*** *(відновлення початкового тексту після повторного транслітерування);* ***безпосередність*** *(відсутність мови-посередника – англійської, французької, латинської тощо);* ***традиційність*** *(врахування фонетично-графічних традицій української мови та вживання окремих графем латинської абетки);* ***нормативність*** *(відповідність нормам чинного українського правопису);* ***кодовність*** *(вживання латинських символів з кодами ASCII 0-127 – без діакритичних знаків – що необхідно для автоматичного зчитування документів згідно з вимогами Міжнародної організації цивільної авіації та для комп'ютерного пересилання).* Ці принципи затверджені Держстандартом України 18/10/1995.

Загальна УЛ – яка відповідає українській частині ГОСТ 16876-71 із поправками та доповненнями – подана в таблиці 1.

Таблиця 1. **Загальна українська латиниця**

А а – A a	Б б – B b	В в – V v	Г г – Gh gh	Ґ ґ – G g
Д д – D d	Е е – E e	Є є – Je je	Ж ж – Zh zh	З з – Z z
И и – Y y	І і – I I	Ї ї – Ji ji	Й й – J j *	К к – K k
Л л – L l	М м – M m	Н н – N n	О о – O o	П п – P p
Р р – R r	С с – S s	Т т – T t	У у – U u	Ф ф – F f
Х х – Kh kh	Ц ц – C c	Ч ч – Ch ch	Ш ш – Sh sh	Щ щ – Shh shh
Ю ю – Ju ju	Я я – Ja ja	Ь ь – J j **		

** на початку слова, після голосних та апострофа; ** після приголосних*

Ця таблиця вносить незначні (за кількістю!) поправки до ГОСТ 16876-71: *г – gh, ґ – g, и – y, і – i, й – j, ь – j* (після приголосних).

Апостроф ставиться перед йотованими *ja, ju, je, ji, jo* за відсутності пом'якшення і для відділення *j* від наступних голосних у буквосполуках *йа, йу, йе, йі, ьа, ьу, ье*: *Ghryghor'jev, V'juny, pid'jom, Volynj'aghroprom, raj'uprava.*

Літера "г" має давню традицію її представлення в латинографічних мовах. Сам знак кирилиці "г" походить від еллінської літери "*γ(Γ)*" (гама), і їм відповідають дуже близькі звуки (див. [Вакуленко ВГК 1995, 69; Вакуленко 1997, 24]). Латинська літера *g* теж виникла з еллінської гами *γ*, внаслідок чого у світових мовах існує графічна відповідність *γ – g*. Це й зумовлює її етимологічний зв'язок з українською "г": *Григорій – Gregory (англ.), графолог – grafolog (чеська), Грабович – Grabowicz (пол.), Югославія – Jugoslavija* тощо. Та й потвори типу *heohrafija* (???) в жодній мові не існує. Отже, латинізоване відображення літери *г* має неодмінно включати в себе знак *g*.

З іншого боку, європейська *h* етимологічно пов'язана зі слов'янською *х*: *хата – house* (англ.), *хліб – hleib* (давньонім.), *hleifs* (гот.), *хижина – hûs* (давньонім.), *Хорватія – Hrvatska (хорв.)* тощо. За свідченням Агатангела Кримського [ІУП 2004, 398–399], послідовники галичанина Якуба Гаватовича, який ще у 1619 році послуговувався польською графікою для української мови, транслітерували літеру "х" як "h": *хрін – hrin*.

Знак *h* традиційно вживається як модифікатор, що унеможливлює неоднозначності сполук *ch, kh, sh, shh, zh* (*specghrupa, p'jatj kgh, lisghosp, Vyshghorod, Zghar*). Адже вживання знака *h* як окремої літери – наприклад, *г* – призводило б до сплутання *ч* і *цг*, *ж* і *зг*, *х* і *кг*, *ш* і *сг*, *щ* і *шг*. Це, як зазначено в [Вакуленко ВГК 1995, 69; Вакуленко 1993, 60], враховує і традиції письма в латинографічних мовах світу, де буква *h* означає невелику зміну фонетичного "значення" попередньої літери, тобто "модифікує" відповідний елемент: *bh, ch, dh, gh, kh, lh, nh, ph, rh, sh, th, wh, zh*. Такий вибір відтворює також історію перетворення давньослов'янського проривного [g] в український щілинний [г] – (див. [Мейе 1951, 15; ІГУМ 1957, 82]). Вживання знака "h" як модифікатора дає змогу узгодити сучасну українську латиницю і зі старослов'янським письмом – адже букви *іжиця, фіта, юс* тощо транслітеруються за допомогою того ж таки модифікатора. Це ж наша історія...

Коли кажуть, що літері "г" має відповідати "h" – бо хтось, мовляв, саме так пояснював іноземцям звучання [г], – то тут аж подвійна плутанина. По-перше (і найголовніше): при транслітерації йдеться не про звуки, а про букви – тому апеляції до вимови не стосуються суті справи. Але навіть і фонетично звук [г] стоїть значно далі від європейського [h], ніж [х] (див. [Вакуленко 2010; Ladefoged 1975, 182]). Тому літеру *h* часто й записують або прочитують як "х": *Хорбач*, *Хрінішин*. Додаткове обгрунтування транслітерації української "г" див у [Вакуленко 1999; Вакуленко 2004].

Відтворення *(й, ь) – j* забезпечує транслітераційність, нормативність, однозначність і традиційність. У старослов'янській мові голосний дієзний звук переднього ряду [ь] утворював склад і читався як короткий [і] ([Мейе 1951, 17], див. також [Вакуленко 1997, 69; Вакуленко БВК 1998, 24; Вакуленко ВКП 1998, 12]) – а саме так зараз інколи називають звук [й]. Отже, літери *й* та *ь* мають спільне джерело. Внаслідок такої спільності йотовані пом'якшують попередній приголосний (якщо немає апострофа). Цю "надлишковість" (це так звана доповнювальність, скалькований з російської термін – додаткова дистрибуція) помітив іще понад 300 років тому відомий слов'янський мовознавець Ю. Крижанич: він навіть пропонував вилучити з кирилиці *й: краь, стоь, пеьте, гаь* ([ЛЗ 1983, 76]). Ось як А. Кримський відгукувався про правопис М. Драгоманова, де замість кириличної *й* уживалася латинська *j*, а пом'якшення йотованими передавалося за допомогою *ь*: "з наукового погляду це

був і є найкращий з усіх наших правописів <...> Філологічно цей правопис був би найбільше підхожий для нас, бо він найточніший" ([ІУП 2004, 407–408]). Високо оцінював цей правопис і М. Скрипник [ІУП 2004, 425]: "Всі ці питання безумовно й цілковито відповідають властивостям української мови й дають можливість повніш і правильніш виявити українські слова на письмі". Сербохорватську розв'язку *ь – j* вживав Р. О. Якобсон [1965] (див. також [Zima 1986]). Застосовується вона і в болгарській латиниці [Тилков 1982, 238]. Отже, запис в УЛ відповідає мовній практиці: так, форми *Kyjiv, Ukrajina* є в чеській та хорватській мовах.

Ми передбачили й можливість подання *ь* окремо: ~*ь*~ або *jh*.

Як і було в ГОСТ 16876-71, буква *щ* зображується як *shh* – тобто *ш* з "хвостиком" у вигляді *h*. Це дозволяє також розрізняти прізвища типу *Ляшченко* (від *Ляшко*) і *Лященко* (від *Лящ*), *Сушченко* (від *Сушко*) і *Сущенко* (від *Сущий*) тощо.

Транслітерація сприяє й правильному прочитуванню слова – адже в цьому випадку не тільки графічна форма, а й вимова регулюються нормами мови-першоджерела. Так, у записі *Kyjiv* літера *j* є показником належності цього слова до слов'янських – отже, й читання має бути відповідним. З іншого боку, штучна форма *Kyiv* (К'їв/Кийв/Киів/Київ) такого індикатора не має, а "засобами англійської мови" вона читається хіба що як "Кайв" чи "К'їв". Самі ж англійці її не сприймають – адже такого витвору не існує в жодній мові. У той же час основна форма – записаний згідно з УЛ автонім *Kyjiv* – не суперечить численним іншомовним екзонімам, у тому числі англійському *Kiev*, а сфери їх уживання регулюються згаданими резолюціями ООН. Відповідно до цих резолюцій, автонім *Ukrajina (Україна)* – це основна форма подання назви нашої держави. Іншомовні екзоніми *Ukraine* (англ.), *Ucrania* (ісп.), *Ucraina* (італ.), *Ukraina* (пол.), *Ουκρανια* (елл.) тощо – це допоміжні форми, які можуть уживатися носіями відповідних мов у внутрішньому спілкуванні.

Практичний додаток до цього стандарту – комп'ютерна програма "Українська латиниця" (вона має доповнення у вигляді російської та білоруської частин), на яку 13 листопада 1995 року видане Свідоцтво №21 ДААСП України.

Додаткова таблиця 2, де вживаються діакритичні (надрядкові) знаки, може використовуватися там, де необхідно зберегти кількість позицій для букв: у скороченнях та шифрах. Наявність нестандартних літер дещо звужує сферу її застосування.

***Таблиця 2*. Українська латиниця з діакритичними знаками**

А а – A a	Б б – B b	В в – V v	Г г – Ǧ ǧ	Ґ ґ – G g
Д д – D d	Е е – E e	Є є – Ë ë	Ж ж – Ž ž	З з – Z z
И и – Y y	І і – I I	Ї ї – Ï ï	Й й – J j *	К к – K k
Л л – L l	М м – M m	Н н – N n	О о – O o	П п – P p
Р р – R r	С с – S s	Т т – T t	У у – U u	Ф ф – F f
Х х – X x	Ц ц – C c	Ч ч – Č č	Ш ш – S s	Щ щ – Ŝ ŝ
Ю ю – Ü ü	Я я – Ä ä	Ь ь – J j **		

** на початку слова, після голосних та апострофа; ** після приголосних*

Додаткова таблиця 3, що є комбінацією таблиць 1 і 2, може набути певного практичного використання як більш наближена до реальних латинографічних абеток.

Таблиця 3. **Комбінована українська латиниця з діакритичними знаками**

А а – A a	Б б – B b	В в – V v	Г г – Ǧ ǧ	Ґ ґ – G g
Д д – D d	Е е – E e	Є є – Je je	Ж ж – Ž ž	З з – Z z
И и – Y y	І і – I I	Ї ї – Ji ji	Й й – J j *	К к – K k
Л л – L l	М м – M m	Н н – N n	О о – O o	П п – P p
Р р – R r	С с – S s	Т т – T t	У у – U u	Ф ф – F f
Х х – X x	Ц ц – C c	Ч ч – Č č	Ш ш – S s	Щ щ – Ŝ ŝ
Ю ю – Ju ju	Я я – Ja ja	Ь ь – J j **		

** на початку слова, після голосних та апострофа; ** після приголосних*

Високий науковий рівень цієї розробки відзначений вітчизняними та зарубіжними фахівцями (див. [Вакуленко ВКП 1998, 16–17; Вакуленко ВКП-2 1998, 16–17]). Андрій Д'яков, Тарас Кияк і Зоя Куделько [2004, 192, 194] називають цю розробку найкращою на сьогодні системою української литиниці і вважають, що вона "цілком може бути запроваджена як універсальна система відтворення українських слів латинкою". 16.11.2000 вона схвалена академічною Транслітераційною комісією, яка, згідно з дорученнями Кабміну та Президента НАН України Б. Патона (листи №129/444-1 від 24.04.2000, №129/665-10 від 09.06.2000, №129/78 від 16.10.2000), є "верховним арбітром" розробок у справах транслітерації. Комп'ютерна програма "Українська латиниця" встановлена в ряді державних інституцій, зокрема в НБУ імені Вернадського та МВС України. Отже, впровадження УЛ – справа міжнародного престижу держави.

Отже, використання латиниці, розробленої в КНУ імені Тараса Шевченка, дозволяє поставити проблеми транслітерації українських текстів на наукову основу. Необхідно прийняти національний стандарт УЛ.

В работе изложены научное обоснование, принципы транслитерации и кириллично-латиничные транслитерационные таблицы для украинского языка. Рассмотрены проблемы внедрения украинской латиницы.

Ключевые слова: транслитерация, азбука, буква, кириллица, латиница, взаимная однозначность, дополнительная дистрибуция, модификатор, стандартизация, научная этика.

In this article the scientific background, transliteration principles and Cyrillic-Latinic transliteration tables for the Ukrainian language are given. The problems of inculcation of Ukrainian Latinics are reviewed.

Key words: transliteration, alphabet, letter, Cyrillics, Latinics, simple correspondence, complementary distribution, modificator, standardization, scholar ethics.

Література:

1. *Вакуленко М.* Правопис – друга натура? // Українська мова і література в школі, 1993, №11. – С. 59–61.
2. *Вакуленко М. О.* Українська латинка: відтворення без спотворення / Доповіді та повід. МНК "Відтворення українських власних назв (антропонімів і топонімів) іноземними мовами", Київ, 1993. – К., 1995. – С. 48–52.
3. *Вакуленко М.* Українська латинка: правильне відтворення наших власних назв / Тези 3-ої МНК "Проблеми української науково-технічної термінології". – Львів, 1994. – С. 118–119.
4. *Вакуленко М. О.* Як записувати українські власні назви латинкою // Вісн. геодезії та картографії, 1995, № 1(3). – С. 68–72.

5. *Вакуленко М. О.* Українська латиниця: історія та перспективи / Тези доповідей та повідомлень Всеукр. наук.-практ. конф. з топоніміки "Створення національного інформаційного банку географічних назв". – К., 1995. – С. 8–9.

6. *Вакуленко М.* Про "складні" проблеми українського правопису (українська латиниця, запозичені слова та ін.). – К., 1997. – 32 с.

7. *Вакуленко М.* Українська латиниця як стандартизоване доповнення до українського правопису // Бібл. вісник, 1998, № 2. – С. 10–12.

8. *Вакуленко М.* Штрихи до фасаду державної мови // Вісн. Книжк. палати, 1998, № 10. – С. 16–17.

9. *Вакуленко М.* Правописні аспекти науки термінології // Вісн. Книжк. палати, 1998, № 11. – С. 15–17.

10. *Вакуленко М.* Наукові засади відтворювання запозичених та іншомовних слів: інваріантна транскрипція і транслітерація. – Вісн. Книжк. палати, 1999, №10, с. 6–9; №11, с. 15–18.

11. *Вакуленко М.* Українська латиниця чи львівська? // Вісн. Книжк. палати, № 9(50), 2000. – С. 14–15.

12. *Вакуленко М. О.* Акустичні інваріанти українських приголосних / М. О. Вакуленко // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного ун-ту. – Філологія, педагогіка, психологія. – Вип. 20. – Київ, 2010. – С. 4–16.

13. *Григорьев Г. М.* Краткий китайско-русский словарь / Сост. Г. М. Григорьев; под ред. проф. И. М. Ошанина. – М., 1962. – 632 с.

14. *Д'яков А. С.* Основи термінотворення : семантичний та соціолінгвістичний аспекти : [монографія] / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К. : Вид. дім "Academia", 2004. – 220 с.

15. *Історична* граматика української мови / Безпалько О. П., Бойчук М. К., Жовтобрюх М. А. та ін. – К., 1957. – 474 с.

16. *Історія* українського правопису XVI-XX століття : хрестоматія / упор. В. В. Німчук, Н. В. Пуряєва ; [переднє слово В. В. Німчука ; комент. та прим. Н. В. Пуряєвої]. – К. : Наукова думка, 2004. – 583 с.

17. *Лингвистические* задачи / Сост. В.М. Алпатов, А.Д. Вентцель и др. – М., 1983. – 223 с.

18. *Маслов Ю. С.* Введение в языкознание. – М., 1987. – 272 с.

19. *Мейе А.* Общеславянский язык. – М., 1951. – 491 с.

20. *Москаленко А. А.* Історія українського правопису (радянський період). – Одеса, 1968. – 39 с.

21. *Прядохин М. Г.* Пособие по изучению нового китайского фонетического алфавита. – М., 1960. – 22 с.

22. *Реформатский А. А.* Транслитерация русских текстов латинскими буквами // Вопр. языкознания, 1960. – № 5. – С. 96–103.

23. *Сердюченко Г. П.* Китайская письменность и ее реформа. – М., 1959. – 56 с.

24. *Тилков Д.* Граматика на съвременния български книжовен език / Гл. ред. Д. Тилков. – Том 1. Фонетика. – София, 1982. – 299 с.

25. *Тимошенко П. Д.* Хрестоматія матеріалів з української літературної мови. – Частина II. – К., 1961. – 348 с.

26. *Щерба Л. В.* Транслитерация латинскими буквами русских фамилий и географических названий. – М., 1940. – № 3. – С. 119.

27. *Якобсон Р. О.* О латинизации международных телеграмм на русском языке // Вопросы языкознания, 1965. – № 1. – С. 111–113.

28. *Amery, H.* First 500 Words Russian / *Amery, H., Kirilenko, K.* – Chick-fil-A, Inc. by Frederic Thomas Inc., Naples, Florida, USA, 2003. – 24 p.

29. *Dunn C. J., Yanada S.* Japanese. – London, 1965. – 312 p.

30. *Hoelzel Ed.* Oesterreichisher Unterstufenatlas. – Wien, 1989. – 182 S.

31. Ladefoged, P. A Course in Phonetics / University of California, 1975. – 196 p.

32. *Vakulenko, M.O.* Transliteration Through a Slavonic Latin Alphabet: Saving Information and Expenses. – Вісн. Київськ. лінгвіст. ун-ту. – Серія *Філологія*. – Т.2, №1, 1999. – С. 85–94.

33. *Vakulenko, M.* Simple-correspondent transliteration through a Slavonic Latin alphabet. – J. of Language and Ling. Studies. – Vol. 3, Issue 2. – 2004, pp. 213 – 228.

34. *Zima, M.* Transliterace, transkripce a jine druhy prepisu // Explizite Besehreibung der Sprache und automatische Textbearbeitung. XII. Questions of Orthography and Transliteration. – Matematicko-fyzikalni fakulta Univerzity Karlovy, Praha 1986. – C. 101–174.

УДК 413.13(43)

МІЖКУЛЬТУРНА ТА КРОСКУЛЬТУРНА МОВЛЕННЄВА КОМУНІКАЦІЯ В МЕЖАХ АНГЛОМОВНОГО ДИСКУРСУ

Риженко Маргарита Анатоліївна
канд. філол. наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Ємець Олександр Анатолійович
студ.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджуються лінгвістичні аспекти міжкультурної й кроскультурної комунікації в межах англомовного дискурсу та репрезентуються основні засади теорій міжкультурної комунікації.
Ключові слова: культура, міжкультурна комунікація, міжкультурний діалог, етнічна культура.

Міжкультурні та кроскультурні лінгвістичні дослідження часто набувають форми порівняльного аналізу декількох культурно протилежних мовних груп. Актуальність дослідження полягає у виявленні міжкультурної та кроскультурної комунікації в якості соціального феномену, сутність якого полягає в конструктивній чи деструктивній взаємодії між представниками різних національних та етнічних культур або субкультурами в межах чітко визначеного просторово-часового континууму.

Метою дослідження є вивчення теоретичних та методологічних аспектів міжкультурної та кроскультурної комунікації. В центрі міжкультурних взаємодій перебуває людина як носій загальнолюдських універсалій та культурних особливостей. Людина діє й взаємодіє з іншими на основі цих універсалій.

Предметом дослідження виступають теоретичні та методологічні аспекти вивчення комунікації.

Умовами комунікації є, по-перше, орієнтація учасників на певні інтерсуб'єктивні норми та, по-друге, комунікативна компетенція. Для кращого розуміння явища міжкультурної та кроскультурної комунікації використовується метод моделювання. Вдала міжкультурна комунікація залежить від комунікативної компетенції учасників комунікації. Отже, об'єктом дослідження виступає інтерсуб'єктивна міжкультурна та кроскультурна комунікація. При цьому комунікативна компетенція розуміється як знання, що використовуються під час комунікації символьних систем та правил їх функціонування, а також принципів їх взаємодії.

Наукова новизна дослідження виявляється в аналізі методологічних аспектів міжкультурної та кроскультурної комунікації в межах англомовного дискурсу.

Міжкультурна комунікація характеризується тим, що її учасники використовують під час прямого контакту спеціальні мовленнєві дискурсивні стратегії, що відрізняються від тих, які вони використовують при спілкуванні всередині однієї й тієї ж культури. Термін "кроскультурна комунікація" стосується вивчення певного конкретного феномену в двох або більше культурах і має додаткове значення порівняння комунікативні компетенції представників різних культур.

Реалізація здатності розвитку комунікативної компетентності є культурно зумовленою. Крім цього, вона спричинена й унікальним індивідуальним досвідом кожної людини. При комунікації, що є процесом обміну повідомленнями, постійно

відбувається відтворення змісту, оскільки він не співпадає навіть у людей, що володіють однією мовою й виступають представниками однієї культури. Відповідно, за наявності різних культур та мов комунікація ускладнюється.

Питання дослідження комунікативних процесів ввійшли до найбільш актуальних проблем людства в сучасному суспільстві. Саме вивчення питань міжкультурної комунікації останнім часом набувають все більшого значення в зв'язку з процесами глобалізації та інтенсивної міграції.

Особливості міжкультурної комунікації вивчаються в межах таких наук, як лінгвістика, культурологія, психологія, соціологія, антропологія, етнологія, кібернетика, а також на міждисциплінарному рівні.

Міжкультурна комунікація як суспільний феномен була покликана практичними потребами післявоєнного світу, що підкріплювався ідеологічним інтересом, який з початку XX століття формувався в науковому середовищі, а також у суспільній свідомості по відношенню до так званих "екзотичних" культур і мов.

Вивчення міжкультурної комунікації відбулося внаслідок бурхливого економічного розвитку багатьох країн та регіонів, революційних змін у технології, пов'язаній з цим глобалізації економічної діяльності. В результаті цього світ став значно щільнішим, інтенсивність довготривалих контактів між представниками різних культур значно зросла та продовжує збільшуватися. Крім власне економіки важливими зонами професійної та соціальної міжкультурної комунікації стали освіта, туризм та наука.

Датою народження міжнародної комунікації як академічної дисципліни вважається 1954 рік, коли була видана книга Е. Холла та Д. Трагера "Culture as Communication" ("Культура як комунікація"), в якій автори вперше запропонували для широкого вжитку термін "міжнародна комунікація", що, на їх думку, відображав особливу сферу людських відносин. Згодом основні положення міжкультурної комунікації були більш розвинені у відомій праці Е. Холла "The Silent Language" ("Німа мова" 1954 рік), де автор продемонстрував тісний зв'язок між культурою та комунікацією. Розвиваючи свої ідеї про взаємозв'язок культури та комунікації, Е. Холл дійшов висновку про необхідність вивчення культури. Таким чином Е. Холл вперше запропонував розглянути проблему міжнародної комунікації не лише предметом наукових досліджень, а й самостійною навчальною дисципліною. Процес становлення міжкультурної комунікації як навчальної дисципліни розпочався в 1960-ті роки, коли цей предмет почали викладати в університетах США. Така обставина значно змінила структуру навчального курсу міжкультурної комунікації. У 1970-ті роки практичний характер курсу був доповнений необхідними теоретичними узагальненнями й набув форми класичного університетського курсу, який поєднував у собі як теоретичні положення, так і практичні аспекти міжкультурного спілкування [Почепцов 2008, 275].

На європейському континенті становлення міжкультурної комунікації як навчальної дисципліни відбувалося дещо пізніше, ніж у США, і було зумовлене іншими причинами. Створення Європейського союзу відкрило межі для вільного переміщення людей, капіталів і товарів. Така практика поставила проблему взаємного

спілкування носіїв різних культур. На цьому ґрунті поступово формувалася зацікавленість вчених у проблемах міжкультурного спілкування. За прикладом США у багатьох західноєвропейських університетах на межі 70–80-х років минулого сторіччя були відкриті відділи міжкультурної комунікації (університети Мюнхена, Йени) [Рот 2006, 183].

На той час для опису міжкультурної комунікації використовувалось класичне поняття культури як системи усвідомлених та неусвідомлених цінностей, правил, норм. Так звана національна та етнічна культура. Міжкультурна комунікація характеризується використанням різних дискурсивних стратегій її учасниками, що відрізняються від тих, якими користуються в межах однієї культури. Як наукова дисципліна міжкультурна комунікація перш за все вирізняється практичним характером, що виражається у сприянні порозумінню представників різних культур і зниженні конфліктного потенціалу [Кузьмин 2006, 95].

Так можна виділити вербальну та невербальну, усну та письмову комунікацію. В будь-якій формі комунікації задіяні такі поняття, як інформація (повідомлення або текст), розуміння (раціональне або чуттєве), яке є метою комунікації, й технологія, яка дозволяє ефективно транслювати інформацію.

Модель комунікації відтворює складові елементи і функціональні характеристики комунікаційного процесу у вигляді схеми. Звичайно, зміст моделі залежить від концепції вченого, від потреб тієї галузі науки, в якій вона з'явилася і т.д. Першою та найбільш відомою моделлю комунікаційного процесу стала так звана "формула Лассуела: Хто – Комунікатор; Що каже – Повідомлення; Реципієнт; Яким каналом – Засіб; З яким ефектом – Ефект. Формула Лассвелла вважається класичною, її можна зустріти в усіх підручниках з теорії комунікації, масової комунікації, соціальної психології, соціології і політології. Модель була створена і застосовувалась головним чином для того, щоб надати структурну організованість дискусіям про комунікацію. Сам Гарольд Лассуелл використовував її для позначення різних напрямків у дослідженнях комунікації. "Формула Лассуелла" відображає характерну особливість ранніх моделей комунікацій – вона передбачає, що комунікатор завжди намагається вплинути на реципієнта, і, відповідно, комунікація повинна трактуватися як процес переконання. Вважаючи модель Лассуелла застосовуваною, хоча й дуже спрощеною, деякі дослідники почали розвивати її далі. Досить тривалий час в лінгвістиці користувались дещо розширеною моделлю, що перекочувала з математики та кібернетики, моделлю комунікації, запропонованою американським математиком Клодом Шенноном (його ім'я в значно більшій мірі відомо, ніж ім'я Уоррена Уівера, Warren Weaver) в кінці 40-х років. Модель включає п'ять елементів: джерело інформації, відправник (передатчик), канал передачі, отримувач (приймач) і кінцеву ціль (місце призначення), розташовані в лінійній послідовності. В подальшому модель переглядалась для того, щоб задовольнити потреби інших областей дослідження, пов'язаних з іншими видами комунікації. Переглянута модель включала шість компонентів: джерело, кодуючий пристрій, повідомлення, канал, декодуючий пристрій та приймач [Бацевич 2004, 33].

Ці терміни, з перемінним успіхом, застосовувались і метафорично в інших комунікаційних системах. Окрім цих термінів, К. Шеннон ввів ще поняття шуму

(в подальшому це почали пов'язувати з поняттям ентропії) і надлишковості. Ентропія (шум) в теорії комунікації пов'язана з тими зовнішніми факторами, що спотворюють повідомлення, порушують його цілісність і можливість сприйняття приймачем. Цілі комунікації обслуговують ті чи інші потреби: виживання, співпрацю з іншими людьми, особисті потреби, підтримання відносин з іншими людьми, переконання інших діяти чи думати тим чи іншим чином, здійснення влади над іншими людьми (сюди належить і пропаганда), об'єднання спілок і організацій в єдине ціле, отримання і повідомлення інформації, усвідомлення світу і нашого досвіду в ньому (у що ми віримо, що думаємо про себе, про стосунки з іншими людьми, про те, що є істинним), прояв творчої натури і уяви. Р. Дімблбі та Г. Бертон розподіляють наші потреби на чотири групи: особисті, соціальні, економічні і творчі (artistic expression). Часто для опису людських потреб приводять схему-піраміду, запропоновану американським психологом Абрахамом Маслоу.

На сучасному етапі розвитку міжкультурної комунікації наукові дослідження в області фокусуються на поведінці людей, що стикаються з культурно обумовленими відмінностями в мовній діяльності і наслідками цих відмінностей. Результатами досліджень стали описи культурної специфіки при вираженні й інтерпретації ситуативних мовних дій комунікантів. З самого початку ці дослідження мали значне прикладне значення і використовувались в численних розробках для практичних занять (тренінгів) з розвитку кроскультурної сприйнятливості.

Важливо відмітити принципову практичну орієнтованість багатьох досліджень: їх результати призначені для безпосереднього використання в сферах діяльності та професіях, які здійснюються за допомогою комунікації (її називають професіональною комунікацією). До таких відносяться освіта, суспільно-політична діяльність, управління, консультування (в тому числі медичне), соціальна робота, журналістика й інше. Операційні параметри для описання впливів культури на людську діяльність і розвиток суспільства були сформульовані в роботах антропологів Ф. Клукхона і Ф. Шродбека, лінгвіста і антрополога Е. Холла, соціолога і психолога Г. Хофстеде. Ф. Клукхон і Ф. Шродбек звернули увагу на культурні відмінності в системах цінностей, які в цілому складають картину світу даної культури. В цю картину входять такі фундаментальні речі, як ставлення до часу, до діяльності, до природи, уявлення про цінності міжособистісних стосунків. Е. Холл в своїх книгах описав різні параметри культурно обумовлених комунікативних відмінностей. Так, зокрема, ним була введена відмінність високо- і низькоконтекстних культур, які проявляється в кількості інформації, що експліцитно виражається в повідомленні [Кирабаев 2005, 38].

Виходячи з того, що культури можуть характеризуватися тенденціями до більш високо- чи низько контекстним повідомленням, можна використовувати це як параметр для їх порівняння. В стандартному висловлюванні в рамках низькоконтекстної культури (швейцарської, німецької, північноамериканської) інформації, яка необхідна для правильної інтерпретації даного повідомлення, що міститься у максимально вербалізованому вигляді.

Висловлювання ж у висококонтекстних культурах (Китай, Японія) часто не можуть бути зрозумілими на основі власне мовних знаків, що містяться в них. Для їх

правильної інтерпретації потрібне знання контексту, причому не вузького, ситуативного, але досить широкого, культурологічного. Тому на рівні звичайної європейської свідомості японську бесіду часто описують як недомовленість. Відмінності між висококонтекстною і низькоконтекстною комунікацією проявляються, зокрема, на рівні так званих дискурсивних макроструктур. Міжкультурні дослідження дискурсу в цілому можуть мати своєю метою виявлення культурно обумовленої картини світу, котра стоїть за розповідями про подію чи випадок, що найбільш запам'ятався. Так, в книзі Лівії Поланьї "Розповідь по-американськи" (Telling the American Story, 1989) вибудовується архетип сучасної американської свідомості – набір деяких не сформульованих тверджень, що є непохитними презумпціями, на які спираються і оповідач, і слухач [Кирабаев 2005, 78].

Плідний підхід до дослідження дискурсу в цілях міжкультурного зіставлення реалізується в роботах Рона і Сюзан Сколлон, зокрема в книзі "Міжкультурна комунікація: дискурсійний підхід" (Intercultural Communication: A Discourse Approach, 1995), що досліджують жанр професійної комунікації і намагаються дедуктивно вирахувати за різними дискурсивними параметрами основні культурні протиставлення. Комунікація являє собою взаємодію, трансакцію, в якій кожна зі сторін в режимі реального часу виконує роль як джерела, так й одержувача. В таких умовах необхідна кооперація для інтерпретації повідомлення та створення прийнятного змісту. Комунікативна поведінка, а саме невербальний компонент, частіше за все є неусвідомлюваним Мова являє собою неоднозначну символьну систему, реалізація якої виявляється в комунікативних подіях, що зазвичай призводять до взаємного порозуміння комунікантів відповідно до трактування мовленнєвих значень. Цьому сприяє культурно зумовлена комунікативна компетентність. По-перше, це знання символьної системи, за термінами якої відбувається комунікація. По-друге, знання про устрій зовнішнього світу, які складаються з особистого досвіду індивідууму, та всіх інших знань відповідно до приналежності тій чи іншій національній, етнічній, соціальній, релігійній, професійній групі. Різниця індивідуального досвіду лежить в основі твердження про унікальність кожної комунікативної події, а також про принципову неоднозначність мовлення, що виникає під час створення та інтерпретації повідомлень в комунікативному акті. Специфічні, але спільні знання для тієї чи іншої групи людей, є стрижнем для створення та інтерпретацій повідомлень. Такі групові або "культурні" знання визначають те, як інформація, що потрапляє до індивідуума, інтерпретується та формується повідомлення.

Таким чином, міжкультурна комунікація сформувалася на основі інтеграції різних гуманітарних наук та їх методів. Засновниками міжкультурної комунікації були представники різноманітних наукових галузей: лінгвістики, антропології, психології, соціології, етнології, фольклористики і т.д. В процесі спільної роботи дослідників, теорії й практики цих галузей знань змішувались, що надавало міжкультурній комунікації інтегративного характеру, який був і залишається в ній основним. Комунікація є складним, символьним, особистісним, транзакційним процесом, який дозволяє учасникам виявляти певну зовнішню щодо самих учасників інформацію, внутрішній емоційний стан та статусні ролі, в яких вони перебувають відповідно один до одного.

В статье исследуются аспекты межкультурной и кроскультурной коммуникации в рамках англоязычного дискурса, а также представлены основные теории межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: культура, межкультурная коммуникация, межкультурный диалог, этническая культура.

The article represents the theoretical and methodological aspects of intercultural and crosscultural communication and the basic principles of theoretical study as the theory of intercultural communication.

Key words: culture, intercultural communication, intercultural dialogue, ethnic culture.

Література:

1. *Подольська Є.А., Лихвар В.Д., Іванова К.А.* Культурологія: навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів – Київ: Мінохоронздрав України. Нац. фармацевтич. ун-т, 2003. – С. 27.
2. *Рот Ю.* Межкультурная коммуникация. Теория и тренинг. – Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – С. 275.
3. *Бацевич Ф.С.* Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. – Київ: Видавничий центр "Академія", 2004. – 344 с.
4. *Кирабаев Н.С.* Глобализация и мультикультурализм. -Москва: Издательство РУДН, 2005. – С. 325.
5. *Кузьмин А.В.* Миграция: проблеми межкультурной коммуникации. – Улан-Удэ : Изд-во ВСТТУ, 2006. – 215 с.
6. *Почепцов Г.Г.* Теория коммуникации. – Москва.: Смартбук, 2008. – 656 с.
7. *Anonymous* (1956). "A Tongue-Tied Foreign Service?" American Foreign Service Journal, – P. 28.
8. *Barnlund Dean C.* (1975). Public and Private. Communicative Styles of Two Cultures. Tokyo: Simul Press. – P. 89.
9. *Birdwhistell Raymond L.* (1952). Introduction to Kinesics. Washington, DC: Foreign Service Institute, Report. – 45 p.
10. *Bradford s*. (1960). "Over the River and into the Language Course." Foreign Service Journal. – P. 24–25.
11. *Carroll John B. (*1940/1956). "Introduction." In Benjamin Lee WHORF. Language, Thought and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf. Cambridge, MA: MIT Press. – P. 28.
12. *Gudykunst William B. & KIM Young Yun* (1984/1992/1997). Communicating with Strangers: An Approach to Intercultural Communication. New York: McGraw-Hill. – P. 78.
13. *Hall Edward T.*, American Journal of Sociology. – P. 401–409.
14. *Hall Edward T.,* Jr. (1950). Human Organization. – 30 p.
15. *Hall Edward* T. (1955). "The Anthropology of Manners" Scientific American. – 192 p.
16. *Hall Edward* T. (1959). The Silent Language. New York. – 155 p.
17. *Hall Edward T.* (1968). "Proxemics" Current Anthropology. – 108 p.

УДК 801.41:804.92

INTERFERENZENRAHMEN UND PHONETISCHE SPRECHWIRKUNGSFORSCHUNG IM BEREICH DER INTERKULTURELLEN KOMMUNIKATION

Sofia Sulac, Alexei Chirdeachin*, Nicanor Babâră**
*Dr., Dozent; *Dr., Oberlehrer; **Dr.Hab., Prof.*
*Staatliche Universität von Komrat,*Wirtschaftsakademie von Moldau,*
***Staatliche Universität von Moldau*

Wenn die phonetisch-segmentalen Merkmale einer Fremdsprache Unterrichtsgegenstand bleiben, werden die prosodischen Merkmale noch nicht ausreichend in den Spracherwerb einbezogen. Dieser sprechwissenschaftlich-phonetische Beitrag zur interkulturellen Kommunikation befasst sich mit Form, Funktion und Wirkung paraverbaler Zeichen in der Kommunikation sowie mit den vielfältigen Störungen, die im Kontakt gagausischer Deutschlernender mit deutscher Muttersprachlern auftreten und Anlass geben, die Praktibilität des Fremdsprachenunterrichts Deutsch zu überprüfen. Es wurde untersucht, wie verschieden konnotierte fremdsprachige Äußerungen rezipiert werden und wie den Folgen unterschiedlicher Produktions- und Rezeptionsgewohnheiten präventiv begegnet werden kann. Die Arbeiten sind in Kooperation zwischen phonetisch-linguistischen bzw. phonetisch-sprechwissenschaftlichen Universitätseinrichtungen in Chisinau, Comrat und Leipzig entstanden.

Schlüsselwörter: Phonetik, Phonologie, Aussprache, Deutsch, Gagausisch.

Wenn die phonetisch-segmentalen Merkmale einer Fremdsprache Unterrichtsgegenstand bleiben, werden die prosodischen Merkmale noch nicht ausreichend in den Spracherwerb einbezogen. Hier kann es auch zu Interferenzen kommen, die zu Missverständnissen in der interkulturellen Kommunikation führen können. Entscheidend ist hier beispielsweise der Sprechtonumfang, der beim Sprechen einer Sprache verwendet wird. Während die Indifferenzlage lediglich eine physiologische Stimmkomponente beschreibt, ist die mittlere Sprechstimmlage von der Tonhöhe im Vergleich zur Indifferenzlage und dem verwendeten Tonumfang abhängig. Um emotionale Interferenzen durch Unkenntnis dieser Komponenten auf der einen Seite und mögliche Stimmstörungen durch die übertriebene Nachahmung auf der anderen Seite zu vermeiden, ist das Wissen um die Sprachbezogenheit der Sprechstimmlage für den Fremdsprachenunterricht wichtig. Der Beitrag geht auf diese Zusammenhänge am Beispiel der gagausisch-deutschen interkulturellen Kommunikation ein.

Die Erfahrungen mit gagausischen Deutschlernenden und der Forschungsstand zur Phonologie und Phonetik des Gagausischen und Deutschen zeigen deutlich die Notwendigkeit von empirischen Untersuchungen, um den Phonetikunterricht im Rahmen von Deutsch als Fremdsprache für diese Zielgruppe zu fundieren. Unter dem starken Einfluss der Interferenz aus der Muttersprache Gagausisch wird die Kommunikation häufig gestört, was Missverständnisse, emotionale Wirkungsfolgen sowie Kommunikationsabbruche in der interkulturellen Kommunikation verursachen kann. Das wird durch die Übertragung muttersprachiger Hör- und Aussprachemuster auf segmentaler und prosodischer Ebene ins Deutsche ausgelost. Auch andere Faktoren sind hier von großer Bedeutung. Um erhebliche Ausspracheprobleme zu vermeiden bzw. vorzubeugen, bedarf es der Auseinandersetzung mit der Phonologie und Phonetik der Ausgangssprache Gagausisch und der Zielsprache Deutsch. Im Rahmen der Forschungen zu kontrastiven phonetischen und interkulturellen Studien an Seminaren für Sprechwissenschaft, Kommunikation und Phonetik im Herder- Institut Leipzig werden Interferenzen auf segmentaler Ebene von gagau-

sischen Muttersprachlern im Fremdsprachenerwerb untersucht und analysiert. Dabei werden solche Methoden wie Sprachvergleich, Fehleranalyse sowie Wirkungsanalyse verwendet. Diese drei Methoden wurden vorgestellt sowie die auditiv erfassten segmentalen Ausspracheabweichungen gagausischen SprecherInnen und ihre Wirkung auf die Hörer der deutschen Muttersprachler präsentiert und diskutiert.

Hier sollen auch einige Schwierigkeiten mehrsprachiger Erwachsener mit der Lautdiskriminierung beim Deutschlernen präsentiert werden.

Ziel der vorgegebenen Untersuchung ist es, zu überprüfen, inwieweit das Gehör erwachsener Lerner noch in der Lage ist, fremdsprachliche Laute adäquat zu diskriminieren. Ausgegangen wird dazu von Problemen, die Erwachsene beim Erlernen der deutschen Aussprache haben. Untersucht wurden bisher Probanden aus dem gagausisch-russischen Raum, die Deutsch als Dritt- / Viertsprache lernen, deren hartnackige Aussprachefehler und ihre Schwierigkeiten mit dem Diskriminieren bestimmter Laute lassen darauf schließen, dass auch bei Mehrsprachigen die Diskriminierungsfähigkeiten mit zunehmendem Alter nachlassen.

Am Beispiel von Schülern der Lehreinrichtungen (Mittelschulen, Gymnasien, Lyzeen und Hochschule) in Gagausien, die sich im Süden Moldawiens befinden, soll gezeigt werden, dass bestimmte Probleme in der Aussprache der deutschen Sprache trotz intensiven Inputs nicht nur im frühen Erwerbsalter auftreten, sondern sich in allen Altersstufen zeigen, d.h. nicht nur Deutschlernende in den Schulen, sondern die Germanistikstudierenden an den Hochschulen, die Deutsch als 1. oder 2. Fremdsprache gewählt haben, haben auch diese Probleme bei der deutschen Aussprache.

Interferenzen aus der Muttersprache erschweren die artikulatorische und prosodische Bewältigung einer erlernten fremden Sprache – es kommt zum so genannten typischen fremden Akzent, der seinerseits oft Wirkungen hervorruft, die nicht der Sprechintention entsprechen müssen.

Hier wird untersucht, inwiefern bei Angehörigen zweier unterschiedlicher Muttersprachen und Kulturen (Gagausisch und Deutsch) in einer offizieller Situation vergleichbare Intentionen hinsichtlich der Verwendung einer sachlich-neutralen Sprechweise beim reproduzierenden und beim freien Sprechen vorliegen, wie es ihnen gelingt, diese Intentionen für deutsche und **gagausische** Hörer umzusetzen und auf welchen phonetischen Parametern eine sachliche versus nicht sachliche Wirkung beruht.

Hier soll die Rolle der Aussprachearbeit im DAF-Unterricht besprochen werden. Es soll nun konkretisiert werden, welchen Status die Aussprachearbeit im DaF-Unterricht hat, darum wird die historische Entwicklung des Letzteren erwähnt.

Wie der gesamte Fremdsprachenunterricht so wurde auch der DaF-Unterricht zu allen Zeiten von den jeweils vorherrschenden Theorien der Linguistik und Lernpsychologie geprägt. Vom lateinischen Grammatikunterricht ging Anfang des 19. Jahrhunderts die Grammatik-Übersetzungs-Methode auf den neusprachlichen Unterricht über und verdrängte damit das utilitaristische Vorgehen des 17. und 18. Jahrhunderts, wurde jedoch bereits 1882 in einer Streitschrift angegriffen, die den vielsagenden Titel "Der Sprachunterricht muß umkehren" trug. Die zentrale Aussage dieser Streitschrift war, dass nicht nur die Funktion einer Sprache vermittelt werden soll, sondern vor allem deren Anwendung. Seit der Gram-

matik-Übersetzungs-Methode hat der Fremdsprachenunterricht einige Veränderungen erlebt, deren einzelne Etappen hier nicht nachgezeichnet werden sollen und deren vorläufiges Ende die heutige Ausrichtung nach der Sprechakttheorie auf kommunikative Kompetenz ist.

Obwohl seit jener Umkehr fordernden Streitschrift aus dem Jahre 1882 nicht nur die methodischen Erkenntnisse, sondern auch die akustischen Technologien wie z.B. Tonträger, Aufnahme- und Abspielgeräte etc. erheblich verfeinert und allgemein verbreitet wurden, muss kritisch gefragt werden, ob nicht trotz dieser enormen Entwicklung immer noch ein großes Verbesserungs- und Optimierungspotential vorhanden ist – und wie es tatsachlich um die kommunikative Kompetenz der Lerner bestellt ist.

Die Beherrschung der Aussprache bedeutet nicht bloß Beherrschung der mündlichen Kommunikation, sondern sie ist ein unerlässlicher Schlüssel zum sozialen und kulturellen Einwachsen. Mit einer guten Aussprache wachst das soziale Prestige, sie ist eine Art Visitenkarte – das gilt für Ausländer wie für Muttersprachler.

Unwillkürlich wird von der Aussprache auf Bildungsstand, soziale Zugehörigkeit, Intelligenzgrad und sogar auf bestimmte Charaktereigenschaften geschlossen. Durch eine schlechte Aussprache wird die Persönlichkeit des Sprechers unbewusst, aber nachweisbar abgewertet, er wird ganz einfach weniger akzeptiert. Von diesen eher abstrakten negativen Folgen abgesehen gibt es jedoch auch ganz konkrete schmerzhafte Folgen. Zu denken ist etwa an falsch verstandene Zahlenangaben, was von geplatzten Terminen bis zu falsch beurteilten Preisauskünften allerlei Unbehag nach sich zieht.

Die vorzustellenden Probleme der sprechsprachlichen Kommunikation sind in der Vergangenheit vorwiegend auch mit Methoden der Wirkungsforschung bearbeitet worden.

Unser Alltagswissen über den Umgang mit ausländischen Studenten besagt, dass die Sprechkommunikation im interkulturellen Kontakt in sehr vielen Fällen häufiger und schwerwiegender gestört ist als bei Kommunizierenden mit gleichem kulturellen Hintergrund. Es erfordert zum Teil erheblichen Aufwand, solchen Störungen zu begegnen. Um eine möglichst erfolgreiche Kommunikation zu sichern, müssen die Kommunizierenden sehr überlegt die jeweilige Situation bestimmen und ihr Verhalten daran orientieren.

Die Erfahrungen und Beobachtungen zeigen, dass unabhängig von der kulturellen Distanz der Kommunizierenden häufig Störungen auftreten, die allein aus der Form der kommunizierten Äußerungen erwachsen [vergl. Z. B. Richter, H./ Weidmann, F. 1969]. Auch diese Kommunikationsstörungen sind systeminhärent. Sie treten nicht zufällig auf, sind keine Ausnahme, sondern eine der Konstituenten jeder Kommunikation. Sie beruhen auf Defekten, die aus der Begrenzung der individuellen sprachlich-kulturell geprägten Möglichkeiten resultieren [U. Hirschfeld/Eberhard Stock 2010,296].

Dieser sprechwissenschaftlich-phonetische Beitrag zur interkulturellen Kommunikation befasst sich mit Form, Funktion und Wirkung paraverbaler Zeichen in der Kommunikation sowie mit den vielfältigen Störungen, die im Kontakt gagausischer Deutschlernender mit deutscher Muttersprachlern auftreten und Anlass geben, die Praktibilität des Fremdsprachenunterrichts Deutsch zu überprüfen. Es wurde untersucht, wie verschieden konnotierte fremdsprachige Äußerungen rezipiert werden und wie den Folgen unterschiedlicher Produktions- und Rezeptionsgewohnheiten präventiv begegnet werden kann. Die Arbeiten sind in Kooperation zwischen phonetisch-linguistischen bzw. phonetisch-sprechwissenschaftlichen Universitätseinrichtungen in Chisinau, Comrat und Leipzig entstanden.

У статті розглядається проблема мовної інтерференції на рівні вимови в процесі викладання німецької мови та спілкування студентів, рідною мовою яких є гагаузська, але мовою навчання є російська. Кожний новий досвід сприймається через призму досвіду, який вже існує. Це є джерелом та причиною мовної інтерференції та відповідних помилок у процесі навчання та спілкування. Для того, щоб розв'язати цю проблему, необхідне здійснювати комплекс методів лінгвістичного та дидактичного характеру для порівняння вимови рідної мови та мов, яка навчається та якою навчаються.

Ключові слова: фонетика, фонологія, вимова, німецька мова, гагаузська мова.

The article observes the issue of language interference at the level of pronunciation in the process of teaching German to Gagausian-speaking students who are taught in Russian. Any new experience is perceived through the experience that already exists. This is the source and the cause of language interference and respective mistakes in the process of language teaching and communication. In order to solve this problem it is necessary to use a set of linguistic and didactical methods to perform a comparison of pronunciation of Gagausian, German and Russian.

Key words: phonetics, phonology, pronunciation, German, Gagausian.

Bibliographie:

1. *Reinke K.* Zur Wirkung phonetischer Mittel in sachlich intendierter Sprechweise bei Deutsch sprechenden russen. – Frankfurt am Main: Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2008.

2. *Richter H., Weidmann F.* Semantisch bedingte Kommunikationskonflikte bei Gleichsprachigen. Forschungsbericht 69-2 des Instituts für Kommunikationsforschung und Phonetik der Universität Bonn, 1969.

3. *Hirschfeld U., Stock E.* Sprechwissenschaftlich-phonetische Untersuchungen zur interkulturellen Kommunikation Russisch-Deutsch. Frankfurt am Main: Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2010.

4. *Schröder K.* Wilhelm Vietor: Der Sprachunterricht muss umkehren. Ein Pamphlet aus dem 19. Jahrhundert neu gelesen. – München: Hueber, 1984.

УДК [811.161.2+811.135.1]'367.332

ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ ТА РУМУНСЬКОЇ МОВ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ

Кучурян Лара Іванівна
здобувач
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті запропоновано зіставний аналіз словосполучень української та румунської мов з метою адекватної їх передачі при перекладі. Виділені основні типи словосполучень за морфологічним принципом, а також за типами семантико-синтаксичних відношень. Порушено проблему еквівалентності та варіантності синтаксичного структурування тексту у неспоріднених мовах.

Ключові слова: типологія словосполучень, зіставний аналіз, еквівалентність, варіантність, семантико-синтаксичні відношення.

Переклад – це надійний спосіб прокладання мостів взаєморозуміння між різними націями і народами. Він постійно служить збагаченню людських потреб у галузі культури і духовності. Коло теоретичних та практичних проблем, пов'язаних з його статусом і роллю в розвитку сучасного суспільства, надзвичайно широке.

Досліджуючи мову перекладів, тобто мови оригіналу (МО) та мови перекладу (МП) в лінгвістичному аспекті, отримуємо можливість краще вивчити не лише словниковий склад кожної мови, але й характер граматичних їхніх систем і можливості та особливості синтаксичного структурування, виявити формально-семантичні співвідношення двох чи більше мов (у даному випадку української та румунської), які мають за мету відтворити той самий денотат (референт) чи ту саму семантичну пропозицію.

Процес перекладу як перетворення одиниць структури мови оригіналу на одиниці структури мови перекладу встановлює між цими одиницями відношення *еквівалентності*, *адекватності* чи *варіантності.*

1. Відомо, що при перекладі абсолютної тотожності між оригіналом і перекладом досягти неможливо. Їх тісний зв'язок, як у плані змісту, так і в плані вираження, позначають термінами "еквівалентність" або "адекватність". Ці терміни нерозривно пов'язані між собою, у перекладі з латинської мови означають "так само". Проте через їх складність та багатогранність у різних працях з перекладу помітні серйозні розбіжності щодо їх визначення. Наприклад, німецький дослідник В. Коллер пише, що терміни "aequivalenz" (нім.) / "equivalence" (анг.) є багатозначними. Вони містять такі значення, як *змістова, текстуальна, стилістична, експресивна, комунікативна й прагматична* подібність оригіналу та перекладу; також містять подібність ефекту, спрямованого на реципієнтів оригіналу та перекладу [Тюленев 2004, 135].

2. Деякі дослідники називають здатність тексту перекладу відображати оригінал "адекватністю", інші – "еквівалентністю". В українській мові під "еквівалентністю" розуміють властивості за значенням прикметника "еквівалентний", тобто рівноцінний, рівнозначний, який повністю замінює що-небудь [Грабовский 2004, 265], а термін "адекватність" передає поняття правильного відтворення в уявленнях, поняттях, судженнях, об'єктивних зв'язків і відношень дійсності [Швейцер 1973, 270]. Як бачимо, ці терміни не є дублетами, тому їх співіснування не тільки допустиме, але й доцільне. Для того, щоб вони могли співіснувати в межах однієї теорії, треба чітко розме-

жувати їх понятійні сфери вживання. У даному дослідженні ми дотримуємося концепції А. Д. Швейцера, який зауважує: "якщо еквівалентність відповідає на питання про те, чи відповідає кінцевий текст вихідному, то адекватність відповідає на питання про те, чи відповідає переклад як процес певним комунікативним умовам" [Швейцер 2009, 95]. Іншими словами, еквівалентність зорієнтована на результат перекладу, на відповідність тексту перекладу певним параметрам оригіналу, тоді як адекватність пов'язана з умовами здійснення міжмовного комунікативного акту.

3. Щодо терміна "варіантність", то він у перекладацькій практиці вживається рідше, ніж у власне лінгвістичній. Оскільки перекладач не завжди має змогу дослівно передати всю систему значень, які лежать в основі вихідного твору, чи, наприклад, виокремити тільки необхідну інформацію з тексту, що має для адресата значення "номінативного документа", перекладач змінює функціональне значення вихідного тексту і отримує інший "варіант" щодо оригіналу [Попович 2000]. Отже, термін "варіантність" у перекладацькій практиці означає невідповідність, розбіжність, відмінність у формі та змісті тексту перекладу щодо тексту оригіналу. Проте цей же термін у власне лінгвістичному (синтаксичному) аналізі адекватності перекладу вживається досить часто. У синтаксичному плані під терміном "варіантність" розуміють невідповідність структури (форми) речення мови перекладу структурі (формі) речення мови оригіналу. У таких реченнях зміст зберігається, тому переклад вважають адекватним, а структура (форма) речень змінюється відповідно до мовних норм мови перекладу.

Синтаксичні явища, на відміну від явищ фонологічних та семасіологічних, не можна ані перекласти, ані відтворити. Синтаксична форма не становить організованого звучання, як фонологія чи метрика, а також не виражає жодного поняття, як слово. Синтаксична форма постає тільки як відношення або система відношень, що існує у словосполученні або у низці їх. Проте слід зазначити, що, як би не збігалися синтаксичні форми різних мов, поміж ними завжди є частина неповторних, які є неперекладними як чисте відношення.

Давно минули вже ті часи, коли перекладач відтворював всі слова та форми оригіналу, не зважаючи на те, чи присутні відповідні форми та сполуки в мові перекладу. Тепер жодний перекладач не допустить такої примітивності, проте натомість з'явилося чимало інших загроз та небезпечних моментів для перекладацької практики. Постає питання: в якій мірі перекладач мусить зберегти синтаксичні конструкції оригіналу?

Через те, що синтаксис є неперекладний та невідтворюваний, перекладачеві залишається замінювати синтаксичні форми оригіналу на синтаксичні форми, які виконують ті самі функції у мові перекладу. Вони можуть збігатися або не збігатися. Безперечно, коли синтаксичній формі оригіналу відповідає відповідна форма мови перекладу, не треба нехтувати нею. Оскільки, треба мати на увазі, що естетичний синтаксис має багато спільного в усіх мовах. Отже ми повинні з'ясувати обсяг збігів синтаксичних форм та можливості їхнього перекладу (еквівалентного чи варіантного).

З погляду перекладу найнебезпечнішими є різні словосполучення з боку їхньої форми, а саме прості, складні, асиндетичні (безсполучникові), полісиндетичні (багатосполучникові) тощо. Різні форми словосполучень у стилі письменника посідають особливе

та помітне місце, а не зважити на них означає "зневажити індивідуальну фізіономію письменницьку" [Черноватий 2007, 136–143]. Отже, якщо немає будь-яких серйозних підстав для заміни одного типу словосполучень на інший, то чи варто це робити.

При здійсненні зіставного аналізу словосполучень споріднених чи не споріднених мов найважливішими є такі критерії:

1) спосіб вираження синтаксичних відношень;
2) тип словосполучення за морфологічним вираженням головного слова;
3) характер синтаксичних відношень;
4) місце залежного слова щодо стрижневого.

Зіставимо словосполучення двох неспоріднених мов: української, що належить до слов'янської групи східно-слов'янської підгрупи, та румунської, яка належить до романської групи балкано(дако)-романської підгрупи.

1. Спосіб вираження синтаксичних відношень.

У сучасному українському мовознавстві наявні різні підходи щодо встановлення об'єкта словосполучення. О. С. Мельничук виокремлює підрядні і сурядні словосполучення, відносячи до підрядних субстантивно-вербальні, компоненти яких пов'язані предикативним зв'язком [Мельничук 1966]. І. Р. Вихованець розглядає словосполучення як підпорядковану реченню синтаксичну одиницю, що вичленовується з речення; водночас може розглядатися і поза реченням. За характером синтаксичного зв'язку виділяє два типи словосполучень – підрядні та сурядні [Вихованець 1983, 9–17]. А. П. Загнітко вважає, що словосполучення є лише такі поєднання слів, які пов'язуються підрядним прислівним синтаксичним зв'язком (такого погляду дотримуємося й ми при аналізі українських словосполучень) [Загнітко 2001, 48–67].

Румунські мовознавці також дотримуються різних поглядів щодо встановлення типів синтаксичного зв'язку в словосполученнях. Останнім часом більше прибічників знаходить класифікація подібна до класифікації І. Р. Вихованця. Згідно неї у сучасному румунському мовознавстві утверджується погляд, що словосполучення поділяються на підрядні та сурядні. У підрядних словосполученнях реалізуються такі типи синтаксичного зв'язку, як *joncțiune* та *flexiune*.

Joncțiunei відповідають атрибутивні (або апозитивні), об'єктні та обставинні відношення, де залежне слово приєднується до головного лише за допомогою прийменників. Напр.: *a plecat în pădure* "пішов у ліс" – обставинні відношення, *pădurea de fagi* "буковий ліс" – атрибутивні відношення. Останній приклад цікавий тим, що при перекладі двох іменників (з румунського словосполучення) залежний іменник *(de fagi)*, який знаходиться у постпозиції щодо головного *(pădurea)*, перекладається на українську мову як відносний прикметник. *Flexiunei* відповідає українське узгодження та керування, де залежне слово приєднується до головного без прийменника.

Отже, в підрядних румунських словосполученнях виділяють прийменниковий (*joncțiune*) та безприйменниковий (*flexiune*) типи синтаксичного зв'язку. У сурядних словосполученнях, так само як і в підрядних, слова поєднуються прийменниковим (*joncțiune*) та безприйменниковим (*juxtapunere*) зв'язком, а також за допомогою інтонації (*intonație*) [Drăganu 1998, 16–52].

В українській та румунській мовах способи вираження синтаксичних відношень репрезентовані узгодженням (acord), керуванням (recțiune) та приляганням

(aderare). В обох мовах узгодження в роді, числі й відмінку представлені широко. Пор.: укр. *чарівний краєвид* – рум. *un peizaj fermecător*, укр. *чарівна стрічка* – рум. *o panglică fermecătoare*. В українській мові у множині відсутнє узгодження в роді, тому таке узгодження неповне, у румунській мові множина розрізняє рід, тому подібні узгодження є повними. Пор.: укр. *чарівні діти* – рум. *nişte copii fermecători* (чол. р.), укр. *чарівні квіти* – рум. *nişte flori fermecătoare* (жін. р.).

У румунській мові словосполучення типу "іменник + прикметник" або "прикметник + іменник" означений артикль одержує лише слово, яке стоїть на першому місці, а неозначений артикль завжди передує словосполученню. Пор.: *frumosul cântec – cântecul frumos, frumoasa casă – casa frumoasă* (означений артикль); *un frumos cântec – un cântec frumos, o frumoasă casă – o casă frumoasă* (неозначений артикль).

2. Тип словосполучення за морфологічним вираженням головного слова.

При перекладі з української на румунську мову та навпаки, синтаксично адекватними виступають словосполучення, утворенні за наступними моделями:

А. Словосполучення, поєднані зв'язком узгодження.

Іменник (substantiv):

- прикметник (adjectiv): ніжні конвалії – lăcrimioare fragede;
- вказівний або присвійний займенник (pronume demonstrativ sau posesiv): цей зошит – caietul acesta, твій зошит – caietul tău;
- числівник (numeral): перша ластівка – prima rândunică;
- дієприкметники (participiu): прочитаний вірш – poezie recitată.

Слід зауважити, що в румунській мові між двома іменниками, двома дієсловами або двома прикметниками ніколи не може бути синтаксичного зв'язку узгодження. В українському мовознавстві вчені по-різному трактують зв'язок між двома іменниками. Частина мовознавців розглядають цей зв'язок як узгодження, мотивуючи тим, що в таких конструкціях залежний компонент узгоджується з опорним переважно лише у відмінку, тобто у словосполученнях *місто Чернівці* та *місто Суми* наявне узгодження тільки у відмінку. Збіг форм числа і роду не зумовлюється опорним словом (*місто Рівне*), тобто в цих формах узгодження відсутнє. Проте деякі мовознавці (І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, А. П. Загнітко) зауважують, що зв'язок в іменниково-іменникових словосполученнях типу *місто Чернівці, гори Карпати* є особливим. Вчені тлумачать цей зв'язок як окрему форму підрядного зв'язку – кореляцію, що виявляється в дублюванні одним іменником флексії іншого для реалізації апозитивних відношень – відношень між прикладкою і означуваним словом, що виражаються узгодженням у відмінку [Слинько 1994, 19–55].

Б. Словосполучення, поєднані зв'язком керування.

У румунській мові, як і в українській, залежно від морфологічного класу опорного слова виокремлюють керування дієслівне, іменникове, прикметникове, прислівникове, числівникове. Проте в обох мовах найбільшу групу становлять словосполучення, в яких стрижневим компонентом виступає дієслово. Відмінкові та прийменниково-відмінкові форми непрямих відмінків виступають залежними.

Оскільки однією з характерних рис української мови є творення віддієслівних іменників (*одружуватися → одруження, відмовити → відмова*), то поширеним в українських словосполученнях є зв'язок керування з головним компонентом-іменником віддіє-

слівного походження: *читання книги, спів пташок.* Румунська мова також порівняно легко утворює віддієслівні іменники зі значенням назви дії або її наслідку чи з пов'язаним з цією дією поняттям: *a citi* "читати" → *citire* "читання", *a trece* "проходити" → *trecere* "прохід", *a putea* "могти" → *putere* "сила, могутність" тощо. У словосполученнях із зв'язком керування новоутворені слова поєднуються за допомогою означених артиклів *-a* (жін.р.), *-ul* (чол.р.) чи *-le* (мн.), які знаходиться у постпозиції щодо цих іменників: *citire**a** cărtilor* "читання книг", *putere**a** biruinței* "сила перемоги". За допомогою неозначених артиклів *un* (чол.р.), *o* (жін.р.), *nişte* (мн.), які знаходяться у препозиції щодо віддієслівних іменників, ці іменники поєднуються з прикметниками у словосполучення зі зв'язком узгодження: *o putere mare* "велика сила".

Дієслово (verb):

1) іменник у Зн. в. (substantiv, caz. A.):

- з прийменником (cu prepoziție): вірити в перемогу – a crede în biruință;
- без прийменника (fără prepoziție): вивчити правило – a însuşi definiția;

2) іменник у Д. в. (substantiv, caz. D.): *сказати дідусеві – a zice bunelului*;

3) займенник у Зн. в. (pronume, caz.A.):

- з прийменником (cu prepoziție): *доїхати до вас – a ajunge la voi*;
- без прийменника (fără prepoziție): *заспівати щось – a cânta ceva*;

4) займенник у Д. в. (pronume, caz.D.): *сказати будь-кому – a zice oricui*;

- числівник (numeral): говорити з обома – a vorbi cu amândoi.

В. Словосполучення, поєднані зв'язком прилягання.

Словами, які прилягають до опорних слів, в українській і румунській мовах можуть бути інфінітив, прислівник, дієприслівник, у румунській мові ще й супін. Супін – це неособова форма румунського дієслова, яка формально збігається з дієприкметником, проте не змінюється за родами і числами, а також не використовується для утворення складних часів. Супін уживається з прийменниками. Найчастіше трапляється прийменник *de* у поєднанні з супіном. Супін використовують як означення до іменників: *maşină de cusut* "швейна машина", *maşină de spălat* "пральна машина" [Семчинський 2007, 182]. Якщо в румунській мові словосполучення типу "іменник + супін" за способом вираження синтаксичних відношень трактують як прилягання, то при перекладі на українську мову таке словосполучення – поєднане зв'язком узгодження, набуває форми "дієприкметник + іменник". Проте, слід зазначити, що деякі словосполучення типу *fier de călcat, maşină de barbierit* перекладаються українською мовою як "праска" (буквально *залізо для прасування*), "електробритва" (буквально *машина для бриття*).

Дієслово (verb):

- прислівник (adverb): косити вранці – a cosi dis-de-dimineață;
- дієприслівник (gerunziu): йти співаючи – a merge cântând;
- іменник (substantiv) + інфінітив (infinitiv): бажання вчитися – dorința de a învăța.

3. Характер синтаксичних відношень. За характером синтаксичних відношень словосполучення бувають атрибутивні, об'єктні та обставинні. Зіставний аналіз українських та румунських атрибутивних словосполучень показує, що для української мови характерний атрибутивно-препозитивний тип з узгодженням (*гарна дівчина*), а для румунської мови – атрибутивно-постпозитивний тип з узгодженням (*o fată frumoasă*).

Специфічними для румунської мови є обставинні словосполучення, в яких після дієслів із значенням початку і кінця дії, бажання тощо йде залежне слово, виражене супіном: *a ieşi la arat* "почати орати", буквально *вийти орати*.

Ще однією особливістю румунських словосполучень є атрибутивно-постпозитивний тип із приляганням, побудований за моделлю "іменник + прислівник". При перекладі українською мовою йому відповідає атрибутивно-препозитивний тип із узгодженням, відповідно отримуємо модель "дієприкметник + іменник". Пор.: рум. *ziua de mâine* – укр. *завтрашній день*, рум. *visul de ieri* – укр. *вчорашній сон.*

4. Місце залежного слова щодо стрижневого. Стосовно означувального та означуваного в мовах можливі різні комбінації. Так, в українській мові означувальне слово (прикметник, займенник (присвійний, означальний, неозначений), порядковий числівник, дієприкметник) стоять перед означуваним словом (*чистий, мій, котрийсь, п'ятий – зошит*), а іменник – після означувального слова (*зошит учня*). У румунській мові, як і в інших романських мовах, прикметники зазвичай стоять у постпозиції щодо іменників та узгоджуються з ними в роді і числі. Пор.: рум. *o frunză verde* "зелений лист", *luna argintie* "срібний місяць"; франц. *l'oiseau blanc* "білий птах", *une table rond* "круглий стіл"; італ. *una città grande* "велике місто"; ісп. *la flor roja* "червона квітка", *el muchacho hermoso* "гарний хлопець". Однак випадки інверсії звичайного порядку слів також трапляються.

У румунській мові прикметник *asemenea* вживається тільки перед іменником у множині без артикля і перед іменником в однині з неозначеним артиклем або без артикля: *o asemenea întâmplare*. Препозиція прикметника щодо іменника, яка зрідка трапляється у романських мовах, впливає на значення прикметника. Пор.: рум. *o singură femeie* "лише одна жінка" – *o femeie singură* "самітня жінка"; франц. *un homme grand* "людина високого зросту" – *un grand homme* "велика людина", *les mains propres* "чисті руки" – *les propres mains* "власні руки"; ісп. *una mujer pobre* "бідна жінка" – *una pobre mujer* "нещасна жінка".

Речення складається із слів і словосполучень, які, з одного боку, є лексичними одиницями, а з іншого – синтаксичними. Словосполучення формується в реченні як його складник. Будучи, як і речення, синтаксичною одиницею-конструкцією, воно є номінативною синтаксичною одиницею, яка входить у комунікативну систему лише через речення.

Переклад багатокомпонентних словосполучень може завдавати певних труднощів через різноманітність семантичних зв'язків між членами словосполучення, багатозначність окремих членів словосполучення, а також відмінність структур української та румунської мов. Потрібно дотримуватися таких правил: а) спочатку знайти у словосполученні та перекласти означуване слово; б) проаналізувати смислові зв'язки між членами словосполучення і виділити смислові групи; в) перекласти словосполучення, починаючи з означуваного слова, а потім кожну окремо смислову групу; г) смислові групи об'єднати в одну цілу конструкцію. Залежно від смислових зв'язків багаточленні словосполучення можуть перекладатися за принципом перекладу двохчленних. Напр.: *malul înalt a râului de munte*. Знаходимо та перекладаємо із багаточленного словосполучення стрижневе слово: *malul → берег*. Далі виділяємо

смислові групи: 1) *malul înalt*; 2) *malul râului*; 3) *râului de munte.* Перекладаємо кожну смислову групу: 1) *високий берег*; 2) *берег річки*; 3) *гірської річки.* Перекладаємо ціле словосполучення: *високий берег гірської річки*.

Отже, синтаксис словосполучення української та румунської мов характеризується великою подібністю, проте існує чимало відмінностей. Зіставляючи за різними параметрами словосполучення двох мов (української та румунської), ми дійшли висновку, що, незважаючи на поверхневі відмінності, їх структури можуть бути зведені до однієї конфігурації. І це виправдовує здійснений аналіз. Синтаксис двох неспоріднених мов, порівняно з іншими рівнями мови, наділений найменшою кількістю розбіжностей. Цей факт зумовлено тим, що синтаксис безпосередньо пов'язаний зі структурою мислення, нормами комунікації та позначуваною дійсністю.

В статье предложен сопоставительный анализ словосочетаний украинского и румынского языков с целью адекватной их передачи при переводе. Выделены основные типы словосочетаний по морфологическому принципу, а также по типам семантико-синтаксических отношений. Затронута проблема эквивалентности и вариантности синтаксической структуризации текста в неродственных языках.

Ключевые слова: типология словосочетаний, сопоставительный анализ, эквивалентность, вариантность, семантико-синтаксические отношения.

In the article the comparable analysis of combinations of words of the Ukrainian and Romanian languages is offered with the purpose of their adequate transmission during translation. The basic types of combinations of words are selected on morphological principle, as well as types of semantic-syntactical relations. The problem of equivalence and variance of syntactic structuring of the text is touched upon in languages belonging to different genetic groups.

Key words: typology of word combinations, comparable analysis, equivalence, variance, semantic-syntactical relations.

Література:

1. *Вихованець І. Р.* Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. – К.: Наук. думка, 1983.– 219 с.
2. *Грабовский Н.* Теория перевода / Н.Грабовский. – М., 2004. – 265 с.
3. *Загнітко А.П.* Теоретична граматика української мови: Синтаксис: [монографія] / А.П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
4. *Мельничук О.С.* Розвиток структури слов'янського речення / О.С. Мельничук. – К.: Наук. думка, 1966. – 324 с.
5. *Попович А.* Проблемы художественного перевода / А.Попович. – Благовещенск, 2000.
6. *Семчинський С.В.* Румунська мова : [підручник для студентів вищих навчальних закладів]. – Чернівці : Видавничий дім "Букрек", 2007. – 248 с.
7. *Слинько І.І.* Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання : [навч. посібник] / І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994.– 670 с.
8. *Тюленев С.* Теория перевода / С.Тюленев. – М., 2004. – 135 с.
9. *Черноватий Л.М.* О.М. Фінкель – забутий теоретик українського перекладознавства : Збірник вибраних праць / Л.М. Черноватий, В.І. Карабан, В.О. Подміногін, О.А. Кальниченко, В.Д. Радчук. – Вінниця : Нова Книга, 2007. –438 с.
10. *Швейцер А.* Перевод и лингвистика / А.Швейцер. – М., 1973. – 270 с.
11. *Швейцер А.Д.* Теория перевода. Статус, проблемы, аспекты / Отв. ред. Н.В. Ярцева / А. Швейцер. – Изд. 2-е. – М. : Книжный дом "ЛИБРОКОМ", 2009. – 216 с.
12. *Drăganu N.* Elemente de sintaxă a limbii române / N. Drăganu. – ediția a IV-a. – Bucureşti, 1998. – 760 p.
13. *Tulai I.O.* Elemente de sintaxă / I.O. Tulai. – Târgovişte, 2003. – 290 p.
14. *Vrabie E.* Influența limbii române asupra limbii ucrainene / E. Vrabie. – Bucureşti, 1967. – 186 p.

УДК 811.873.122

MOTHER TONGUE INTERFERENCE IN THE PROCESS OF ENGLISH DIPHTHONGS' STUDY

Fuciji Marianna Borisovna
Senior lecturer, MA
"B.P.Hasdeu" State University from Cahul, Republic of Moldova,
Babâră Evgenia Dmitrievna
Associated Professor
"Ion Creanga" Pedagogical State University from Chisinau, Republic of Moldova

When teaching and learning foreign languages mother tongue interference presents some difficulties in the pronunciation and transliteration. The influence of mother tongue in oral discourse has been a topic of research and discussion by linguists for decades and currently this topic remains still actual. The article under discussion deals with the problem of Romanian language interference in the study of English diphthongs. The main goal of the present article is to reveal the importance of contrastive study applicable during EFL classroom and highlight some techniques that might be helpful to avoid mother tongue influence in the study of English diphthongs. The list of web resources displayed in the study might serve as interesting didactic tool applicable to the study of English diphthongs during EFL on different levels.

Key words: mother tongue influence, English orthography, EFL classroom, classification of English and Romanian diphthongs, contrastive study.

According to psycholinguistics transfer theory, when learning a target language, one's mother tongue can inevitably have a certain influence on it. This kind of influence is called "transfer". "Transfer" may be either positive or negative. Much of the early research of the 1970's was guided by the conception of a "language acquisition device" which facilitates the process of "creative construction" in the mind of the learner. The behaviorist ideas state that second language learning is a process of habit –formation in which the major obstacle to learning is interference from the mother tongue [Davies, Elder 2006, 515].

Thus English learners who are already literate in their first language may experience learning problems due to interference from the writing system of their first language. The system may be completely different from English (i.e., non-alphabetic) or it may involve a different alphabet (e.g.., Cyrillic). It may even be a Roman alphabet with different sound-letter correspondences (e.g., Spanish versus English). Each situation brings special challenges in teaching reading, writing, spelling, and pronunciation. It has long been established that English spelling has an indirect and somewhat complex relationship with pronunciation. Carol Chomsky (1970) points out, English spelling frequently correlates with lexical representation, a level of linguistic processing that is beneath the surface and that is related to pronunciation by regular morphological processes- some of which are fairly complex [Celce- Murcia 2010, 419].

English orthography, although fairly systematic in its own right, is simply too abstract to be phonetically (or phonemically) optimal, for it lacks the principle of one-to- one symbol-sound correspondence. It is our experience that a separate phonemic alphabet is a useful tool not only for teaching pronunciation but also for creating some psychological distance between the sound system and the writing system. Such a separation helps both in teaching pronunciation and in presenting the correspondences between the English writing system and the English sound system. It is also useful for presenting some of the

conventions of English spelling, which has many rules that are based in part on sounds [Celce- Murcia 2010 p.420].

The phonetic nature of English diphthongs (their articulatory and acoustic nature) their phonologic classification and interpretation was discussed by different scholars worldwide.The opinions of scientists differ regarding the problem of correspondence between the phonetic and phonologic nature of diphthongs. For English and other Germanic languages (German, Dutch, Danish, Icelandic) and Romance languages (Romanian, Italian, Portuguese) are specific compound vowel sounds which are called diphthongs. According to J.D.O'Conner a diphthong is a glide from one vowel to another, and the whole glide acts like one of the long simple vowels.While "pure" vowels, or monophthongs, are said to have one target tongue position, diphthongs have two target tongue positions. *Diphthongs* are represented by two symbols, for example English "same" as [seim], where the two vowel symbols are intended to represent approximately the beginning and ending tongue positions[J.D.O'Conner 1980, 84].

Romanian scholar Daniela Doboş considers that the pronunciation of English diphthongs should not present too many problems for speakers of Romanian, a language which abounds in vowel sequences within the same syllable, although English has more diphthongs than Romanian. There is nevertheless an important difference between the diphthongs of the two languages concerning their respective degrees of prominence and length. English diphthongs are said to be falling, since the first element is always more prominent then the second, which is only suggested. With Romanian diphthongs this distinction of prominence and length is far less marked, almost inexistent. Hence it is important to take note of this major distinction. All English diphthongs, being practically equivalent to pure long vowels, are fully long in word-final position and when followed by a voiced consonant, and shorter when followed by voiceless consonants. Diphthongs are represented phonetically by a sequence of two symbols: the first shows the position of the speech organs at the beginning of the diphthong, and the second the point toward which the tongue moves, but that point is not necessarily reached in English [Doboş 2001, 65–66].

Moldovan scholar Nicanor Babâră claims that the phonologic system of English language includes 8(9,12,18) diphthongs. For the learners of English it is recommended to know the basic 8 English diphthongs [eɪ, *a*ɪ, ɔɪ, ɪə, eə, ʊə, əʊ, aʊ], the other diphthongs are being caracterized as variations of these 8 compound sounds [Babâră 1992, 28–46]. Thus Gerald Kelly groups the 8 diphthongs of English language in the following way [Kelly 2000, 34]:

a) **Centring diphthongs** which end with a glide towards central vowel [ə]. The examples are as follows:

1. cl<u>ea</u>ring [ɪə].
2. s<u>ure</u> [ʊə].
3.th<u>ere</u> [eə];

b) **Closing diphthongs** which end with a glide towards [ɪ] or towards [ʊ].The glide is towards a higher position in the mouth. Examples:

4. th<u>ey</u> [eɪ].
5. boy [ɔɪ].

6. mighty [aɪ].
7. go [əʊ].
8. now [aʊ].

The table elaborated by Ted Power helps to present the English diphthongs phonetically [Ted Power 1979, 456]

[eɪ] [aɪ] [ɔɪ]	*your tongue moves to:*	[ɪ]
[ɪə] [eə] [ʊə]	*your tongue moves to:*	[ə]
[əʊ] [aʊ]	*your tongue moves to:*	[ʊ]

If students can read these phonemic symbols they can know how the word is said even without having to hear it. When both teacher and students know the symbols it is easier to explain what mistakes have occurred and why it has happened; we can also use symbols for pronunciation tasks and games.

Romanian diphthongs are unusual in that their non-syllabic element is treated as a mid glide. The presence of an initial mid glide as part of the diphthongs has triggered long debates among Romanian linguists concerning the status of glides in the language. According to Chițoran Romanian has two diphthongs [ea] and [oa]. As a result of their origin (diphthongization of mid vowels under stress), they appear normally in stressed syllables and make morphological alternations with the mid vowels [e] and [o]. In addition to these, the semivowels [j] and [w] can be combined (either before, after, or both) with most vowels. One view considers that only [ea] and [oa] can follow an obstruent-liquid cluster such as in *broască* ('frog') and *dreagă* ('to mend') can form real diphthongs while the rest are merely vowel-glide sequences[Chițoran 2002, 204–213].

To display the variety of Romanian diphthongs Moldavian scholar George Gogin provides the following classification[Gogin 2004, 193]:

	Descendent diphthongs	**Ascendant diphthongs**
1.	(ii)	(iį)
2.	(ie)	(eį)
3.	(ia)	(aį)
4.	(iu)	(uį)
5.	(io)	(oį)
6.	(uî)	(îų)
7.	(uă)	(ăų)
8.	(ua)	(aų)
9.	(uu)	(uų)
10.	(uo)	(oų)
11.	(eu)	-
12.	(ea)	-
13.	(eo)	-
14.	(ao)	-
15.	-	(îį)
16.	-	(aį)
17.	-	(ių)

Dr.Rodney Ball, Professor at the University of Southampton, who has carried out a lot of research related to contrastive study of English, German, French and Spanish Phonetics considers that those who study English as a foreign language have a difficulty while learning to imitate the exact starting and finishing points of English diphthongs. It's all the more difficult as quite slight variations in the precise tongue movement for some of the English diphthongs can change their nature greatly [http://www.llas.ac.uk/resources/mb/296]. Romanian speaking students often find difficulties by pronunciation of English diphthongs, it refers to the incorrect articulation of some elements which make up a diphthong, the usage of incorrect accent and intensity. Also students should keep in mind that the two vowel sounds making up a diphthong must be pronounced as one sound.

To become aware of the differences between the English and Romanian diphthongs Daniela Doboş in her *Handbook of English Phonetics and Phonology* applies to the elements of comparative method and recommends the following [Doboş 2001, 66- 75]:

a) to compare the English diphthong [eɪ] and the corresponding Romanian one and to compare short words that are similar in the two languages, for ex. English *may* [mei]- Rom. *mei* and English *bay* [bei]- Rom. *bei*;

*spelling possibilities for the English diphthong [eɪ]:

came daisy weigh break

prey café brae May

b) the corresponding diphthongs [aɪ] in English and Romanian present many similarities; note should be made of the differences in the respective degrees of prominence and length of the final elements. It is useful to compare, for instance, English *die* [daɪ]- Rom. *dai,* English *sty* [staɪ]- Rom. *stai*, English *my* [maɪ] – Rom. *mai*;

*spelling possibilities for the English diphthong [aɪ]:

time idle night type pie bye

buy Diana anxiety stein eye isle

Iceland either height

c) the English diphthong [ɔɪ] presents a number or similarities with Romanian [oi], but the first element is lower and longer in English than in Romanian. It is necessary to compare, for instance, English *toy* [tɔɪ] -Rom. *toi*, English *boy* [bɔɪ] – Rom. *boi*, English *soy* [sɔɪ] – Rom *soi*;

* spelling possibilities for the English diphthong [ɔɪ] :

Oil employs royal boycott noise;

d) the corresponding diphthongs [əʊ] in English and Romanian are quite similar. It is useful to compare English *as in so* [səʊ]- Rom. *rau*, English *toe* [təʊ]– Rom. *tau* ;

* spelling possibilities for the English diphthong [əʊ]:

no home only know

soul cocoa throat dough

poultry owe toe noble

don't gaucherie

e) the English diphthon [aʊ] should not present difficulties for Romanians since the corresponding Romanian diphthong is sufficiently similar. It should be pointed out out that the

first element should be more prominent for English/ au/. We can compare: English now [naʊ] – Rom. n-au, English *sow* [saʊ] – Rom. *sau,* English *cow* [kaʊ] – Rom. *c-au*.

* spelling possibilities for the English diphthong [aʊ] :

out house town ounce
Faust flower thousand glaucoma
bough our

f) for the English diphthong [ɪə] there is no corresponding diphthong in Romanian, not even as a sequence of sounds. Speakers of Romanian should therefore start from [ɪ] and then glide toward [ə], which should be rendered more clearly than the second element of the preceding English diphthongs. Any tendencies of palatalizing or lengthening the first element should be avoided.

g) *spelling possibilities for the English diphthong [ɪə]

Deer ear Theological engineer
alien beard theory pierce
museum tier idea frontier
serial mere era hideous

h) the English diphthong [eə] is another sound that has no equivalent in Romanian. To pronounce it correctly, Romanians should start from the sound positioned between [e] and [æ] and then glide toward [ə];

* spelling possibilities for the English diphthong [eə]:

dare tear eyre spare
prayer their mary Sarah
faeroe ere affair millionaire
doctrinaire pair software mayor

i) the diphthong [ʊə] may prove difficult for Romanians, since Romanian has no equivalent diphthong, but only a sequence of vowels with a similar sound [ʊ + ə]. To render the English diphthong correctly, Romanians should pronounce its second element shorter and somewhat opener than the first, more toward Romanian [a]. This sound never occurs in word initial position, unlike the other diphthongs which have unrestricted distribution. A variant of this diphthong is [oə]. Some phoneticians say both these sounds are slowly disappearing, being increasingly monophthongized to [o:];

* spelling possibilities for the English diphthong [ʊə]

sure endure curious duration
jewellery doer bureaucracy ingenuity
lure Europe Muriel fluency

Romanian speaking students often find difficulties by pronunciation of English diphthongs, it refers to the incorrect articulation of some elements which make up a diphthong, the usage of incorrect accent and intensity. Also students should keep in mind that the two vowel sounds making up a diphthong must be pronounced as one sound. Gerald Kelly suggests that for all diphthongs, one of the best techniques is to get students to make and hold the first element, then slowly move to the second. Finish off by making the sound at a "normal" speed. Some other suggestions for learners of English could be offered [Kelly 2000, 39]: **ɪə** – make the sound while tugging your year

ʊə – hold the first sound, and move to the second.

eə -liken this to the word air; point to your hair. Say *over*, *there*, or *on the chair*. All will give good examples of the sound, which you can then isolate.

eɪ – pretend not to hear someone, and say *eh*?

ɔɪ -words work best here: *toy*, *boy*, *enjoy*

aɪ -make the sound and point to your eye.

əʊ -*oh, hello*, said slowly, and exaggerated a little, works well.

aʊ – the *'shut your finger in the door*'sound. Pretending to do this and making the sound while pulling a '*pained*' expression works rather well!

To avoid mistakes in spelling of English diphthongs the teacher should use diagrams with a graphic representation of spelling of the diphthongs under discussion. The diagrams could be hanged on the walls of the classroom and thus serve as visual aids during the lesson.

With the help of modern technology EFL teachers may use a wide range of internet resources to provide interactivity and motivation in EFL class-room. The table below displays various websites that could be of great help during the study of English diphthongs [www.williston.k12.sc.us/kees/KEES%20Curriculum/.../OUTLINE-DIPHTHONGS.doc]:

Diphthongs
Resources • http://rbeaudoin333.homestead.com/diphthong_1.html (links to computer activities and worksheets that focus on the diphthongs ou, long oo, short oo, mixed oi and oy, mixed au and aw, ow, ew, and mixed diphthongs)
Websites • http://www.sadlier-oxford.com/phonics/grade2_3/dipthongs/dipthongs2.htm (quick self-checking computer activity to review various diphthongs) • http://www.softschools.com/language_arts/phonics/games/ou_ow_sounds.jsp (quick self-checking computer activity using ou, and ow)
SMART Lessons and PowerPoints • Diphthongs Powerpoint (oy & oi)
Videos • *What Is It? (oy, oi)* (United Streaming video segment: 2 minutes) • *What Is It? (oy, oi)* (United Streaming video segment: 2 minutes) • *Dipthongs Part 1* (United Streaming video segment: 5 minutes) • *Dipthongs Part 2* (United Streaming video segment: 5 minutes)
Songs and Poems • Song: *The Dipthong Song* (United Streaming: 2 ½ minutes) • Poem: *Merry-Go-Round* (ou, ow) • Poem: *Lost and Found* (ou, ow) • Poem: Joyce's *Garden* (oi, oy)
Activities • Divide a poster in 1/4. In each corner, write ow, oy, ou, and oi. Give students a variety of words, and have them sort the words by diphthong. • http://specialed.about.com/library/Spelling/dipthongs.pdf (diphthong word cards, which list several examples of vowel diphthongs including au and aw)

- http://www.fcrr.org/SCASearch/PDFs/2-3P_024.pdf (small group game boards & word cards for playing Diphthong-O, a version of Bingo)
- Need to look up & scan http://www.readinga-z.com/book.php?id=370 (Reading A-Z Lesson #63 "Toys for Boys"/ comes with the story, and a variety of oi/ oy materials) [A password is required; see Crissie to access these for you.]

To avoid mistakes in pronunciation and spelling of English diphthongs students need a lot of training. The phonetic training of diphthongs should include the following steps:

a) with the help of computer or specialized videos to draw students' attention on the specificity of the articulation of English diphthongs;

b) to display the words from mother tongue in which the diphthongs under study have a correspondence with the diphthongs of English and diphthongs which phonetically don't exist in English.

c) to display Romanian words which phonetically coincide and contain the diphthongs under comparison.

d) to display English words containing the diphthong under discussion in different positions of the word, which from phonetic point of view couldn't be found in Romanian / as mother tongue/;

e) to use sentences and phrases in English containing the words with diphthongs;

f) to use poems, proverbs, tongue twisters and songs in English with a high frequency of words containing diphthongs;

g) to use texts in English which contain many words with the diphthongs under discussion.

In conclusion it should be mentioned that the contrastive analysis (comparison of phonological systems of the target language and mother tongue) while studying a foreign language is able to predict many of a learner's errors in spelling and articulation of sounds. Thus the role of foreign language teacher and the application of his knowledge and creativity while teaching EFL and namely English Phonetics is of great importance in this case.

Key words: influence of native language, comparative method, characteristic features of English diphthongs, characteristic features of Romanian diphthongs.

В данной статье описывается проблема влияния родного языка при изучении иностранного языка. Целью данной статьи является раскрыть важность сравнительного метода при изучении фонетики английского языка, а именно английских дифтонгов. Описываемые тактики, применяемые в рамках сопоставительного метода, значительно препятствуют влиянию румынского языка при изучении английских дифтонгов, а также уменьшают количество ошибок при их произношении и письменной фиксации.

Ключевые слова: влияние родного языка, сопоставительный метод, характерные черты английских дифтонгов, характерные черты румынских дифтонгов.

References:

1. *Babâră Nicanor*. Фонетический и фонологический статус сложных гласных звуковых комплексов германских и романских языков./ Учебно-методическое пособие к курсу " Introduction to Germanic Philology". Chişinău: USM, 1992
2. *Ball Rodney*. *Introduction to Phonetics for Students of English, French, German and Spanish,* 2006 //downloadable at< http://www.llas.ac.uk/resources/mb/296/>
3. *Chiţoran Ioana*. The Phonology of Romanian: a constraint-based approach.- Berlin & New York: Mouton de Gruyter, 2001

4. *Celce-Murcia Marianne, Brinton Donna jr.,Goodwin Janet* jr. Teaching Pronunciation: a course book and reference guide.2-nd ed.- Cambridge University Press,2010

5. *Davies Alan and Elder Catherine* (ed.). The Handbook of Applied Linguistics. – UK, London: Blackwell Publishing Ltd., 2006

6. *Doboş Daniela*. A Handbook of English Phonetics and Phonology.- Iasi: S.C. Inter Ofen, 2001

7. *Gogin George*. Problema "devocalizării" hiatului in limba româna (studiu de fonetică experimentală). Chişinău, 2004

8. *Kelly Gerald*.How to Teach Pronunciation.- Pearson Education Limited,2000.

9. *O'Conner J.D*. Better English Pronunciation. Cambridge University Press,1980

10. *Power Ted*. English Language Learning and Teaching, The Teacher's Book for Building Strategies.- Longman, 1979

11. *Rodney Ball.* Introduction to Phonetics for Students of English, French, German and Spanish.- 2006 /available at: http://www.llas.ac.uk/resources/mb/296/.

Additional web resources:

12. Outline diphthongs // downloadable at www.williston.k12.sc.us/kees/KEES%20Curriculum/.../ outline-diphthongs.doc.

УДК 811.111'25

МОДАЛЬНЫЕ ГЛАГОЛЫ КАК ПЕРЕВОДЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Бармина Евгения Александровна
ассист.
Севастопольский национальный технический университет

В статье рассматриваются особенности перевода модальных глаголов с английского на русский язык, а также с русского на английский язык на материале художественных и публицистических текстов. Автор исходит из того, что при переводе модальных глаголов необходимо учитывать их полифункциональность, а также несовпадение средств выражения модальности в английском и русском языках.

Ключевые слова: модальность, модальный глагол, перевод, художественный текст, публицистический текст.

Цель статьи – рассмотреть особенности перевода модальных глаголов. Актуальность данной проблемы связана с тем, что, по справедливому замечанию Я.И. Рецкера, в английском языке нет другой лексико-грамматической категории, которая бы представляла больше трудностей в процессе перевода, чем категория модальности [Рецкер 2007, 166]. Полифункциональность модальных глаголов и модальных слов и, что важнее всего, несовпадение средств выражения модальности в английском и русском языках, – все это нередко приводит к ошибочному или неточному раскрытию модальности в переводах.

Само понятие "модальность" трактуется неоднозначно. Большинство грамматистов ограничивает категорию модальности субъективным отношением говорящего к своему высказыванию. Однако, на наш взгляд, правильной является точка зрения Ш. Балли, который считал, что нет высказывания без модальности [Балли 1961, 44].

В научных работах, посвященных проблемам модальности, основное внимание уделяется определению и исследованию объема данного понятия, рассматриваются различные виды модальности [Арутюнова 1988; Беляева 1985; Брицин 2006]. Особенности передачи модальности в переводе рассматриваются в работах Я.И. Рецкера [Рецкер 2007], Ж. П. Вине и Ж. Дарбельне [Viney 1995].

Объектом исследования в данной работе выступают модальные глаголы как одно из средств выражения модальности.

Предмет исследования – перевод модальных глаголов с английского на русский язык и с русского на английский язык.

Научная новизна исследования заключается в том, что рассматриваются особенности перевода модальных глаголов на примере как художественных, так и публицистических текстов, а также привлекается "третье измерение", которым в нашем случае выступает перевод на испанский язык.

В переводоведении противопоставляются два основных вида модальности: объективная и субъективная.

В первом случае имеется в виду выражение отношения сообщаемого к действительности (или внеязыковой реальности) с точки зрения говорящего лица; во втором – способы квалификации говорящим лицом объективного содержания своего сообщения.

В теории и практике перевода задача сводится, главным образом, к передаче субъективной модальности, т.е. точки зрения говорящего на отношение высказывания к действительности.

Выбор тех или иных средств для передачи личностной оценки отправителем содержания высказывания зависит от коммуникативного намерения самого отправителя. Он выбирает из имеющегося набора языковых средств именно те, которые считает наиболее подходящими для данной ситуации. Следовательно, не существует жестких правил при выборе того или иного средства выражения модального компонента в тексте, хотя, несомненно, этот выбор опосредован свойствами и правилами языка, на котором создается текст.

Субъективная оценка информации может быть представлена в высказывании разнообразными языковыми средствами: модальными глаголами и их эквивалентами, вводными членами предложения, модально окрашенными прилагательными и наречиями, эмоциональной формой сказуемого, инвертированным порядком слов.

Перечисленный набор языковых средств выражения субъективной модальной оценки одинаково используется как при создании художественных, так и публицистических текстов. Выбор тех или иных средств, их комбинация и частотность употребления в текстах определяется коммуникативными задачами отправителя и связан с темой сообщения, личными качествами автора, его эмоциональным настроем.

Иерархия модальных средств в английском и русском языках не совпадает: в английском первое место занимают модальные глаголы, к числу которых грамматика английского издательства Лонгмен относит 9 слов: *can*, *could, may*, *might*, *shall*, *should*, *will*, *would*, *must*. Наряду с центральными глаголами используются полумодальные глаголы *ought to*, *need (to)*, *dare (to)*, *used (to)*, а также некоторые идиоматические выражения с модальными функциями *(had) better*, *have to*, *(have) got to*, *be supposed to*, *be going to* [Longman 1999, 485].

В русском языке модальность в основном передается при помощи модальных слов и частиц, которых в русском в несколько раз больше, чем в английском.

Для теории и практики перевода не существенно, выражена ли модальность отдельным глаголом или всем построением высказывания в целом. Несовпадение средств выражения модальности в разных языках дает переводчику право заменять категории модальности и нередко делает эту замену неизбежной. Закономерности замен определяются, главным образом, нормами переводящего языка и функцией модальности в данном высказывании.

Поскольку модальность является одним из обязательных компонентов высказывания, то перевод не может считаться адекватным, если в нем не сохранена модальность текста источника. При этом следует иметь в виду, что между русскими и английскими модальными глаголами нет прямого соответствия, и переводчику следует выбирать подходящее значение, которое соответствует контексту. Кроме того, английские модальные глаголы могут иметь различные функции, и только контекст и обстановка позволяет их разграничить. Так, например:

Those who think that the government ***should (1)*** *take up the slack in private spending point out that there is an abundance of growth-enhancing projects – a point that* ***should***

(2) *be obvious to anyone familiar with America's fraying infrastructure…Lastly, extending unemployment insurance in the wake of a once-in-a-half-century crisis* ***should be (3)*** *a no-brainer* ["Why America Isn't Working" 2010, www].

В данном отрывке автор статьи использует модальный глагол *should* в трех разных значениях:

1) долженствование;

2) уверенность, убежденность;

3) вероятность, предположение.

Вот как эти оттенки значения дифференцируются в переводе:

Те, кто думает, что правительству ***следует (1)*** *устранить слабину в отношении затрат на частный сектор, указывают на то, что существует изобилие увеличивающих экономический рост проектов – довод, который* ***должен (2)*** *быть очевиден для любого, знакомого с изношенной инфраструктурой Америки… И последнее, увеличение страховки по безработице после кризиса, который случается только раз за полстолетия,* ***было бы (3)*** *глупостью* ["Почему Америка не работает" 2010, www]. При переводе английских модальных глаголов на русский язык переводчик может встретиться с теми случаями, которые не вызывают особых трудностей и относятся к сфере закономерных соответствий. Например, английский модальный глагол *can / could* может употребляться в таких высказываниях, в которых он отсутствует в русском языке.

No one was interested in options other than Putin's plan, as people ***could see*** *on the TV and feel in their pockets what a good job he was doing* ["Russia under pressure" 2008, www].

Никто не интересовался какими-то иными вариантами, кроме плана Путина, поскольку люди ***видели*** *по телевизору и ощущали своим карманом, насколько хорошо он работает* ["Россия под давлением" 2008, www].

Для английского языка характерно использование модального глагола *can / could* с глаголами чувственного восприятия. При переводе таких высказываний на русский язык происходит его закономерное опущение.

Однако, в большинстве случаев при передаче модальности средствами другого языка переводчику приходится прибегать к более сложным трансформациям.

Обратимся к примерам:

It was indeed a scandal that so distinguished an author, with an imagination so delicate and a style so exquisite, ***should*** *remain neglected of the vulgar* [Maugham 2000, 81].

В самом деле, это был просто позор – пошлая чернь ***не желала*** *замечать писательницу, обладающую таким прихотливым воображением, таким утонченным стилем!* [Моэм 1985, 531].

Здесь модальный глагол *should* используется для грамматического выражения эмоциональности (так называемый *emotional should).* В русском переводе эмоциональная окраска компенсируется другими средствами. Негодование рассказчика по поводу непризнанного таланта миссис Альберт Форрестер явно носит ироничный характер. Для сохранения авторской иронии переводчик прибегает к приему модуляции.

В следующем примере обращает на себя внимание опущение части предложения, содержащей модальный глагол.

But I think ***it must be admitted*** *that Mrs. Albert Forester's most distinguished work was in prose* [Maugham 2000, 84].

Но ярче всего, думается мне, миссис Альберт Форрестер проявила себя в прозе [Моэм 1985, 532].

Такое опущение позволяет избежать избыточности и экономит мыслительные усилия реципиента.

Вот еще один пример с тем же самым высказыванием. Теперь оно не опускается, а переводится при помощи модального слова, передающего в данном контексте то же значение.

She was thus able to devote herself entirely to conversation, and ***it must be admitted*** *that her conversation was excellent* [Maugham 2000, 86].

Последняя могла таким образом целиком посвящать себя разговору, а послушать ее, ***безусловно****, стоило* [Моэм 1985, 534].

Данное решение можно отнести к области вкуса, так как, в принципе, возможно и использование ближайшего русского эквивалента "надо признать". Однако, вариант, предложенный переводчиком М. Лорие, несомненно, более удачен в силу его лаконичности.

Кроме того, данный пример является подтверждением того факта, что в русском языке наиболее распространенным средством выражения модальности являются модальные слова, а не модальные глаголы, как в английском языке.

Зачастую выраженные при помощи модальных глаголов различные оттенки долженствования передаются в русском языке повелительным наклонением.

Ah, for them you ***must compliment*** *Albert* [Maugham 2000, 92].

А за это ***скажите спасибо*** *Альберту*. [Моэм 1985, 537].

В подобных высказываниях повелительное наклонение, несомненно, выглядит более идиоматично.

Представленная эксплицитно модальность английского предложения может передаваться имплицитно.

It was when women were beginning to cut their hair and the subject of discussion was whether Mrs. Albert Forrester ***should or should not shingle*** [Maugham 2000, 103].

В то время в моду входила стрижка, и спор шел о том, ***остричься*** *миссис Форрестер* ***или нет*** [Моэм 1985, 543].

Имплицитность доказывается взаимозаменяемостью выражений ***надо остричься – остричься.***

Наглядной демонстрацией находчивости переводчика, который в целях оптимизации коммуникативного акта прибегает к целостному преобразованию, является следующий пример.

'I'll just show you downstairs,' said Mrs Bulfinch. ***'One has to be careful of the carpet if one doesn't exactly know where the holes are'*** [Maugham 2000, 129].

– Я провожу вас до парадного, – сказала миссис Булфинч. – ***Там дорожка рваная, недолго и споткнуться*** [Моэм 1985, 559].

В результате целостного преобразования высказывания модальный глагол опускается.

Особый интерес для перевода представляют случаи, в которых модальность передается при помощи комбинации различных средств. В нижеследующем примере это модальный глагол в сочетании с выделением курсивом.

'You'd better put on your coat, Albert,' said Mrs Bulfinch. 'What ***will*** *Mrs Forrester think of you, finding you like that? I never'* [Maugham 2000, 120].

– Ты бы надел пиджак, Альберт, – сказала миссис Булфинч. – А то миссис Форрестер ***бог знает что*** *о тебе подумает* [Моэм 1985, 553].

Английские и американские писатели нередко прибегают к курсиву для выделения интонационного рисунка и логического ударения. Для русского языка не характерно столь частое использование курсива, поэтому в этом случае требуются лексико-грамматические средства выражения модальности.

При передаче модальности английских высказываний в русском языке могут использоваться частицы: *ведь, хоть, мол, де, дескать* и др., которые в английском высказывании выражаются другими средствами:

'But you must have seen *her every morning when you did the housekeeping'* [Maugham 2000, 112].

– ***А разве вы не видели*** *ее каждое утро, когда отдавали распоряжения по хозяйству?* [Моэм 1985, 548]

Предположение, граничащее с уверенностью, передается при помощи антонимического перевода, при этом за счет использования вопросительной частицы *разве* на первый план выдвигается значение удивления, не выраженное явно в английском предложении.

Что касается передачи модальности публицистических текстов, то здесь обращает на себя внимание перевод цитаций. Сам характер цитирования требует от переводчика максимальной точной передачи высказывания, чего невозможно добиться без сохранения модальности оригинала. В качестве примера возьмем перевод на английский язык слов российского президента Дмитрия Медведева касательно сотрудничества России с НАТО:

"Наше участие ***должно (1)*** *быть абсолютно равноправным. Я даже больше скажу: наше участие* ***может (2)*** *быть только партнерским.* ***Никакого другого участия – что называется, для мебели, для вида – быть не может (3)"*** ["Дипломатический прорыв Россия-НАТО: общее ПРО в Европе" 2010, www].

But, he went on, Moscow's participation in the missile shield project ***had to (1)*** *be equal.*

"I would say, even more, our participation ***can (2)*** *only be on a partnership level," said the Russian leader. "Either we have a fully-fledged partnership with an exchange of information and decision-making,* ***or we do not participate at all (3)"*** ["How realistic is NATO-Russia missile shield deal" 2010, www].

Как видим, часть цитаты передается при помощи косвенной речи, причем выбор среди достаточно дифференцированной системы английских модальных глаголов, выражающих различные оттенки долженствования, именно модального глагола *have to* конкретизирует краткое прилагательное "должен' и придает высказыванию в английском переводе оттенок объективного долженствования с импликацией: хочется это кому-то или нет, а *придётся* согласиться с тем, что сотрудничество может быть только таким.

Использование ближайшего эквивалента (*can*) при переводе русского модального глагола "может" не совсем точно передает смысл высказывания. Медведев говорит о необходимом условии сотрудничества, а не о физической возможности. Более уместно была бы использование прилагательного *possible: …our participation* ***is*** *only* ***possible*** *on a partnership level.*

Более всего фигура переводчика заметна в передаче третьего предложения цитаты. Эмоциональность и образность политической риторики, столь присущая российскому лидеру в целом, нейтрализуется в английском переводе. Мотивировкой такого решения может служить стремление адаптировать высказывание под англоязычного получателя с целью соблюдения норм политкорректности, столь укоренившихся в англоязычном публицистическом дискурсе.

Возьмем в качестве "третьего измерения" перевод того же высказывания на испанский язык.

El presidente ruso, Dmitri Medvedev, ***ha dejado claro (1)*** *que su participación en el escudo* ***está supeditada (2)*** *a que la colaboración se realice "en pie de igualdad y con transparencia"* ["La OTAN y Rusia pasan páginas tras la cumbre de Lisboa" 2010, www].

Заметно, что в испанском переводе цитата подвергается еще большему сокращению и нейтрализации. Модальность долженствования передаётся в испанском варианте конструкцией estar + participio, выражающей состояние, достигнутое в результате уже завершенного действия: *está supeditada* (букв. – *подчиняется*). Использование Modo Subjuntivo в придаточном предложении обусловлено самим типом предложения (придаточное) и лексическим значением глагола *dejar* (*давать возможность, позволять*): сослагательное наклонение является закономерным после глаголов волеизъявления. В контексте цитаты Modo Subjuntivo соответствует идее сомнения в осуществлении действия и физической возможности, заключённой в ЕП 1 и ЕП 2. Одновременно Modo Subjuntivo имплицирует долженствование: если другого участия быть *не может*, то *должно* быть только равноправное участие.

Таким образом, реорганизация языкового материала в испанском варианте проходит под знаком выражения, интерпретирующего категорический характер заявления Медведева: *ha dejado claro*. Это выражение следует рассматривать в качестве языковой единицы, контекстуализирующей ЕП 1 оригинала. Лексическим соответствием ЕП 2 оригинала является *está supeditada* (конструкция, перефразирующая ЕП 2). Грамматическим соответствием ЕП 2 и ЕП 3 является Modo Subjuntivo, которое в контексте аккумулирует также идею долженствования. Несмотря на передачу большей части цитаты в косвенной речи, которая по определению не является переводом, метонимические отношения (в том числе и в передаче характера модальности оригинала) воссозданы очень аккуратно.

В заключение следует отметить, что рассмотренные выше примеры включения компонента модальности в структуру высказывания и текста не исчерпывают всего разнообразия возможных комбинаций, с которыми мы сталкиваемся на практике. Эта же мысль справедлива и в отношении способов передачи компонента модальности в русском языке, при этом оценкой качества перевода служит его смысловая адекватность тексту оригинала.

Выводы:

1. Несмотря на то, что английский и русский язык имеют общие характеристики выражения модальности, иерархия средств ее выражения в английском и русском языках не совпадает: в английском первое место занимают модальные глаголы, тогда как в русском – модальные слова и частицы.

2. Исследование особенностей передачи различных модальных оттенков в разных языках показывает, что даже такой консервативный класс языковых единиц, как модальные глаголы, обнаруживает необыкновенную семантическую гибкость. Поэтому для адекватной передачи модальности в переводе переводчик должен тщательно разобраться в тех оттенках значения, которые передает тот или иной модальный глагол в данном контексте.

3. Опущение модального глагола в переводе, а также добавление модального глагола там, где его нет в оригинале, чаще всего говорит не об отсутствии соответствующих языковых ресурсов, а о стремлении переводчика максимально приблизиться к разговорной идиоматике принимающей культуры.

4. При переводе публицистических текстов важно не только дифференцировать значения того или иного средства передачи модальности, но и учитывать требования соответствующего дискурса. Соблюдение норм дискурса могут заставлять переводчика сознательно идти на определенные информационные потери.

Перспективы дальнейших научных поисков в данном направлении заключаются в более широком подключении "третьего измерения" при изучении особенностей передачи модальности при переводе.

У статті розглядаються особливості перекладу модальних дієслів з англійської мови на російську та з російської на англійську мову на матеріалі художніх і публіцистичних текстів. Автор виходить із того, що при перекладі модальних дієслів необхідно враховувати їх поліфункціональність, а також відмінності у засобах і методах вираження модальності в англійській і російській мовах.

Ключові слова: модальність, модальне дієслово, переклад, художній текст, публіцистичний текст.

The article deals with the peculiarities of translation of modal verbs from English into Russian and from Russian into English on the material of literary and publicistic texts. The author asserts that in the process of translation of modal verbs it is necessary to take into account that they are multifunctional and that English and Russian differ in their ways of expression of modality.

Key words: modality, modal verb, translation, fiction, publicistic text.

Литература:

1. *Арутюнова Н. Д.* Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Н.Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 341 с.
2. *Балли Ш.* Французская стилистика / Шарль Балли; [перевод с французского К. А. Долинина]. – М. : Иностранная литература, 1961. – 395 с.
3. *Беляева Е. И.* Функционально-семантические поля модальности в английском и русском языках / Е. И. Беляева. – Воронеж, 1985. – 180 с.
4. *Брицин В. М.* Модальна граматика дискурсу як один із напрямів семантико-синтаксичних досліджень / В. М. Брицин // Мовознавство. – 2006. – N2/3. – С. 101–110.
5. *Рецкер Я. И.* Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода / Я. И. Рецкер ; [дополнения и комментарии Д. И. Ермоловича]. – 3-е изд., стереотип. – М.: Р. Валент, 2007. – 244 с.

6. Longman Grammar of Spoken and Written English / [Biber Douglas, Johansson Stieg, Leech Geoffrey et al.]. – London : Pearson Education Limited, 1999. – 1204 p.

7. *Viney J.P.* Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for Translation / Jean-Paul Viney, Jean Darbelnet. – Amsterdam ; Philadelphia, 1995. – 358 p.

Источники иллюстративного материала:

8. Дипломатический прорыв Россия-НАТО: общее ПРО в Европе = How realistic is NATO-Russia missile shield deal? = La OTAN y Rusia pasan páginas tras la cumbre de Lisboa [Электронный ресурс]. – 2010. – 21 ноября. – Режим доступа: http://www.euronwes.net.

9. *Моэм С.* Источник вдохновения / Сомерсет Моэм ; пер. с англ. М. Лорие // Избранные произведения в 2-х томах ; [состав. В. Скороденко]. – М. : Радуга, 1985. – Т. 2. – С. 530–566.

10. Почему Америка не работает [Электронный ресурс]. – 2010. – 2 сентября. – Режим доступа: http://inosmi.ru.

11. Россия под давлением [Электронный ресурс]. – 2008. – 12 декабря. – Режим доступа: http://inosmi.ru.

12. *Maugham W. S.* The Creative Impulse / W. S. Maugham // Selected Short Stories : сборник на англ. яз. ; составитель Н. А. Самуэльян. – [4-е изд]. – М. : Менеджер, 2000. – С. 80–132.

13. Russia under pressure [Электронный ресурс]. – 2008. – 11 December. – Режим доступа: http://www.guardian.co.uk.

14. Why America Isn't Working [Электронный ресурс]. – 2010. – 1 September. – Режим доступа: http://www.project-syndicate.org.

УДК 811.111'25

TRANSLATION AS THE KIND OF SPEECH ACTIVITY

Romanenko Yanina Anatoliyivna
senior teacher,
Gryshan Iryna Arsentiyivna
senior teacher,
Mikhnyeva Yuliya Romanivna
senior teacher
National Technical University of Ukraine "KPI"

Цю статтю присвячено вивченню перекладу тексту як виду мовленнєвої діяльності, на який накладаються певні обмеження, встановлені оригінальним текстом. Також зазначається, що така діяльність вимагає від перекладача, окрім знання мови оригіналу, ще інших знань. Також наголошується на тому, що будь-який текст може бути структурованим до певного ступеню, адже він завжди залишає місце для багатозначності, а таким чином перетворює процес перекладу у різновид мистецтва.

Ключові слова: оригінальний текст, мова оригіналу, мова перекладу, Барт, культурний код.

Translation is also a speech activity, however being secondary to it. It models the primary activity of the author of the original text. So, translation seems to have a 'predetermined' character with the translator as if being tasked with maintaining the content of original text, its essence, unchanged; and he has no right to change the meanings and images the original text suggests.

According to A.D. Schweizer, contemporary linguistic theory of translation considers translation as a special speech situation that puts together not only languages but also different cultures and societies. This theory does not just reduce itself to simple receding of linguistic units but is a complex process whereby the new text is created. The aforementioned text is an analogue aiming at functioning in an entirely new environment.

In the scholar's opinion, translation as a communicative process has the stages as follows:

1. The originator of the initial text,
2. The original language,
3. The original text,
4. A translator as an recipient of the initial text,
5. The language of the translation,
6. The translated text,
7. The recipient of the translator.

Translation as a creative process aiming at reproducing the unity between the plane of contents with the plane of conveying of the aspects of the original text by means of the target language, is only naturally to begin with an in-depth and detailed analysis of the original text. However, comprehensive and deep understanding of the original text does not mean automatically that there is an ability to translate it properly. Translation problems arise during the search of matches between the source and target languages. That is why while teaching translators, it is essential pay attention to learning of established interlingual differences as well as to training of the ability to find such forms in the target language, in case there are no established ones, that may satisfy the requirements for precise conveyance of all specific features of the original text.

One of the ways to obtain the necessary set of correlative linguistic forms and means is work with so called "sister" texts – two original texts closely connected with each other

by their contents which predetermines the use of idioms typical to each of the texts. The analysis of each of the pair of the texts suggests a kind of 'accessioning' by the students of the means of language, finding and learning parallels between the languages with the purpose of their further use in the process of translation. Such a practice makes it possible to avoid any gross errors – for example, while choosing synonyms, realising lexical compatibility of idioms as well as choosing typical syntactic constructions that are used in different languages to convey the same notions. That is why the comparative analysis of the sister texts with their further translation is an active and efficient way to raise the professional qualification of a student-translator.

The theories of translation have been developed and diversified since the beginning of human history. Martin Luther, in his work on the art of translation argued for the widest possible use of the resources of people's language, and he did it by himself while translating the Bible. Étienne Dolet formulated the principles of translation as follows:

1. The translator must understand perfectly the content and intention of the author whom he is translating.
2. The translator should have a perfect knowledge of the language from which he is translating (source language) and an equally excellent knowledge of the language into which he is translating (target language).
3. The translator should avoid the tendency to translate word to word, for to do so is to destroy the meaning of the original and to ruin the beauty of the expression.
4. The translator should employ the forms of speech in common usage.
5. Through his choice and order of words the translator should be able to produce to total overall effect with an 'appropriate tone'.

These principles have remained viable until now.

One should understand that the translator's activity is predetermined by the external conditions: communicative objectives, internal programme of statements, characteristic features of using linguistic means, global means of translation. These conditions are given to the translator by both the author of the original text and the consumer that is the whole socio-communicative sphere in both aspects – individual and collective – that requires information from the originator whose language the consumer does not speak. A specific feature of the translation is that it aims at complete and precise conveyance of the statement. By this feature it differs from the retelling, reference or the annotation as well as writing reviews.

The translator has the right or even the moral obligation to approach to the text he or she translates as to the creative work of his/her own which he may present to his/her reader as the specialist of the high qualification. 'I hate writing articles on translation and making digressions', the Australian Ukrainian Yuri Tkach admitted. 'It's something intimate and organic to me that I cannot explain logically: 'that's exactly the way I translate'.

Semantic and stylistic essence of the translated text may be achieved on condition of free choice, the freedom of manoeuvre that is by such technical means which only a translator may have, whose professionalism equals to that of the author of the original text.

So, we should bear in mind that the translated text becomes the tangible carrier of the meaning only in the context of human activity whose communicative function is translated through three levels: social, linguistic and textual.

Based on his structural analysis of "Sarrasine", the short story by Honoré de Balzac, Roland Barthes views the meaning of the text as the system of five codes. These codes, how-

ever, and their mutual relations are not clear structures, because it would close the multivariance of the text. Two of them he defined as irreversible: the hermeneutic code that denotes an enigma that moves the narrative forward; it sets up delays and obstacles that maintain suspense, and the proairetic code that organises (small) intertwined sequences of behaviours. The other codes are the semic code, the symbolic code and the cultural code. Since reading of any text is plural which means it suggests that the reader may invoke these codes differently and the reader may end up with quite a different understanding. Barthes also points out that whereas the classical text (e.g. "Sarrasine") tends to enforce a particular model of integrating the codes, the modern plural text does not. So, we may say that decoding and interpretation of any texts as the system of relationships between signs and meanings is based on the person's cognitive worldview and his background knowledge.

It is culture that is the "context" for reading the text. Apart from apparent contents of the text there is always the layer of implicit knowledge which is what makes actual the issue of understanding of the text, the core feature of the whole translator's activity.

One should not only know the language, one should also sense it. It has now caught on in writer circles to having an item 'Translations' among one's creative works. So, when there's a need to translate a bestselling poet they look for ones who know the language of the poet. Superficial knowledge is poor knowledge of vocabulary and grammar, and smattering, to make things worse, is also lack of knowledge on psychology, ethnography and cultural traits of the nation whose text is offered for the translation. Elements of everyday life, history, symbols, ethnographic features cannot be translated without 'living through' them in other time and other space. Good translation is the art of simple words and simple feelings. Great is always simple, it has no need to hide itself in an expensive shell for its destiny is not short-living but being the real pearl, polished with the master's hand in accordance with his vision.

The present article is dedicated to study of translation of the text as a kind of speech activity preconditioned by certain limitations set by the original text. It is also pointed out that such an activity requires from the translator, apart from knowing the source language, other qualifications and knowledge. It also stressed that any text can be structured to a certain degree but it always leaves the space for multiple meanings and thus transforms the process of translation into a kind of art.

Keywords: original text, source language, target language, Barthes, cultural code.

Эта статья посвящена изучению перевода текста как вида речевой деятельности, на который налагаются определенные ограничения, установленные оригинальным текстом. Также замечается, что такая деятельность требует от переводчика, помимо знания языка оригинала, других определенных знаний. Делается также ударение на том, что какой-либо текст может быть структурирован лишь до определенного предела, а посему он всегда оставляет место для многозначности, что превращает перевод в разновидность искусства.

Ключевые слова: оригинальный текст, язык оригинала, язык перевода, Барт, культурный код.

Література*:*

1. *Барт Р.* Мифологии / Роланд Барт. – М.: Изд-во им. Сабашниковых, 1996. – 312 с.
2. *Клюканов И.Э.* Психолингвистические проблемы перевода. – Калинин, 1989. – 74 с.
3. *Ткач Ю.* Роздуми про переклад // Теорія і практика перекладу. Респ. міжвід. наук. зб. – К.: Вища школа, 1992. – Вип. 18. – С. 190–193.
4. *Швейцер А.Д.* Социолингвистические основы теории перевода // Вопросы языкознания. – М., 1985. – № 5. – С. 15–24.
5. *Ширяев А.Ф.* Картина речевых процессов и перевод // Перевод как лингвистическая проблема / Отв. ред. Н. К. Гарбовский. – М.: МГУ, 1982. – С. 2–12.

УДК 811.111-26

ПЕРЕВОД ЛИТОТЫ НА РУССКИЙ ЯЗЫК

Сласная Елена Викторовна
препод. иностр. языка
Обособленное структурное подразделение
Национального авиационного университета
Славянский колледж НАУ

В статье рассматриваются основные механизмы перевода литоты на русский язык. Анализ исследуемого материала позволяет утверждать, что в переводоведении преобладает узкий подход к отрицанию, о чём говорит абсолютное превалирование примеров на антонимический перевод. Модуляция, основанная на целостном преобразовании, является высокочастотным нерегулярным соответствием литоты.

Ключевые слова: отрицание, литота, транскодирование, антонимический перевод, модуляция.

Цель статьи – исследование механизмов транскодирования и модуляции в переводе литоты на русский язык. Материал транскодирования поставляется словарями и грамматиками. Однако, как известно, наряду с переводом "по-Хомскому", выполненному на автопилоте под влиянием словарей и грамматик, существует перевод, выходящий за границы закономерных соответствий. Именно в этой сфере решения в пользу антонимического перевода демонстрируют актуальность такого фактора, как интерпретация контекстуальных зависимостей.

Актуальность поставленной цели определяется следующим:

- важным местом антонимического перевода в номенклатуре трансформаций [Рецкер 2007, 54];
- центральным местом, которое в переводоведении занимает дискуссия о предпочтительном способе описания ситуации [Vinay 1995, 247];
- последними событиями в сфере культурологического толкования отрицания [Овсянников 2006].

Источником иллюстративного материала послужили произведения классиков английской литературы – О. Генри и А. Кристи.

Объект исследования – лингвостилистические средства выражения литоты.

Предмет исследования – особенности перевода литоты на русский язык.

Исследованию отдельных вопросов, связанных с отрицанием, посвящен ряд работ отечественных [Азарова 1981; Андреева 1974] и зарубежных ученых [Chapman 1973; Fowler 1996; Jespersen 1917/18, 1948, 1965; Spitzbardt 1963; Warner 1963]. Проблема антонимического перевода под разным углом зрения рассматривась в трудах Я.И. Рецкера, А.Д. Щвейцера, В.Н. Комиссарова, Л.С. Бархударова, В.Г. Гака, А.В. Федорова, Р.К. Миньяр-Белоручева, В.С. Виноградова, и др.

Такой пристальный взгляд на это явление тем более целесообразен, что оно довольно распространено в английском языке. Двойное отрицание принимает в английском языке много форм: оно может быть внутрилексемным, т.е. присутствовать в слове имплицитно, может проявляться как сочетание двух эксплицитно отрицательных морфологических элементов внутри одной лексической единицы, иметь стилистический характер, маркировать просторечные и диалектные формы, являться выражением определенных коммуникативных и когнитивных стратегий и т.п.

Так, в английском просторечии избыточное отрицание – вполне обычная вещь. Нелитературная форма *I ain't seen nobody* является в просторечии столь же частотной, как *I haven't seen anybody* в литературных регистрах. Накопление отрицаний может быть обусловлено стилистическими соображениями. В песне американского певца Берта Уильямса встречаются слова: *I ain't never done nothing to nobody, and I ain't never got nothing from nobody no time.* Как объясняют грамматисты, стилистически маркированным является построение: *Not a day passes when I don't regret not having studied music in my youth*. (Нормативно: *Every day I regret not having studied music when I was younger, or I wish I had studied music when I was younger)* [Swan 1995].

В английском языке есть синтаксические конструкции, содержащие двойное отрицание, употребление которых зафиксировано словарями и грамматиками. Перевод подобных конструкций не выходит из области ***закономерных соответствий***:

Not to take no for an answer – не принимать отказа;

Not unconnected with – имеющий некоторую связь с …;

Not without reason – не без причины, довольно обоснованно;

Not inconsiderable – довольно значительный;

Never say never – никогда не говори "никогда;

What's done cannot be undone – то, что сделано, не исправишь.

Примеры двойного отрицания с легкостью обнаруживаются во многих произведениях английской художественной литературы.

Обратимся к следующему примеру:

I will excuse the remark you have just made because the mistake was, doubtless, ***not an unnatural one*** *– in your circle.*

Я прощаю вам слова, с которыми вы только что обратились ко мне, – заблуждение ваше, несомненно, ***вполне естественно*** *для человека вашего круга.*

Переводческий комментарий: выделенные единицы обнаруживают отношения антонимического перевода, что продиктовано стилистическими нормами принимающей культуры. Другими словами структура с двойным отрицанием в одном языке (*not an unnatural one)*, обладающая довольно высокой потенциальной неопределенностью смысла, иногда не может быть передана с помощью другого языка иначе, как вполне понятным и простым по своей семантике предложением потому, что в этом языке отсутствуют необходимые эквивалентные единицы.

Семантическая сложность следующего примера заключается в том, что эксплицитное отрицание *She could not* сочетается с утвердительной формой глагола *to fail*, который содержит отрицательный компонент в самой своей семантике: *"терпеть неудачу; не сбываться, не удаваться; не оправдать ожиданий; быть недостаточным, не хватать"* и т.п.:

АИТ: She ***could not fail to observe*** *that a life of academic distinction was singularly ill rewarded.*

РПТ: Она ***не могла не заметить****, что известность и слава ученых отнюдь не гарантирует им финансового преуспевания.*

НПТ: Es entging ihr nicht*, daß eine akademische Laufbahn eine schlecht bezahlte war.*

Русский вариант перевода обнаруживает большую формальную близость с ИТ. Конструкция *"cannot fail"* входит в разряд грамматических эквивалентов и описывается

в качестве таковых грамматиками. Факт грамматического представления данной конструкции в учебниках означает большую вероятность перевода "на автопилоте", когда влияние контекста на выбор переводческого варианта приближается к нулю.

В НПТ осуществляется транспозиция в безличное предложение. Обращает на себя внимание опущение модального глагола, которое мотивируется идиоматикой ПТ.

Тема двойного отрицания тесно связана с вопросом об общих категориальных признаках речевого и коммуникативного поведения носителей английского языка. Считается, что для представителей британской культуры наиболее характерны иносказание, расплывчатые смыслы (*ambiguity*), двусмысленность (*double meaning*), недосказанность и недоговоренность (*understatement*), а также их более узкая разновидность: мейосис, ирония, сарказм.

Одним из осложнений при переводе иронического контекста, основанного на контрасте, может быть необходимость антонимического преобразования, которая, в свою очередь, требует преобразования самой структуры контраста:

Still, the "tats" seemed to have it, for the ex-leading lady of the "Reaping the Whirlwind" company had everything to ask of Broadway, while there ***was no vice-versa****.*

При переводе на русский язык в этом контексте меняется первая часть противопоставления, что требует соответственного преобразования второй части:

Но Бродвей от этого не оставался в убытке, потому что бывшая звезда труппы "Пожинающий бурю" не могла обойтись без Бродвея, ***тогда как он без нее отлично мог обойтись.***

Следует заметить, что работа переводчика в области художественной литературы ныне рассматривается в качестве основной сферы "собственно перевода". Подтверждением чему является следующий пример:

АИТ: That's That's why the salary is a secondary consideration. ***I can't afford to do nothing****. If I could be sure, of having some time off most days?*

РПТ: Поэтому деньги для меня сейчас не главное. Конечно, ***я должна что-то зарабатывать****, но сейчас мне необходимо и чуть больше свободного времени. Я могла бы отлучаться днем на несколько часов?*

НПТ: Darum spielt das Gehalt eine untergeordnete Rolle. ***Ich kann es mir nur nicht leisten****, gar nichts zu tun. Aber es ist mir wichtig, täglich einige freie Stunden zur Verfügung zu haben."*

В русском варианте обращает на себя внимание антонимическая замена глагола физической возможности *can* глаголом долженствования *"должен"*. Данная замена компенсируется ***модуляцией***, построенной на причинно-следственных отношениях: *"я не могу позволить себе бездельничать"*, а значит *"должна что-то зарабатывать"*. Предпочтение, которое отдаётся в русском переводе варианту с модуляцией (а не формально эквивалентному варианту *"Я не могу позволить себе бездельничать"*), объясняется стремлением сделать перевод более "естественным" с позиций стилистических норм разговорной идиоматики [Newmark 2003, 77].

Для сохранения верности оригиналу (передачи литоты) в НПТ наблюдается синтаксическая транспозиция. Выбор переводческого решения обусловлен особенностями употребления отрицания в сопоставляемых языках. Как известно, немецкий

язык относится к языкам одного отрицания, русский – одного или двух отрицаний. Вместе с тем, следует со всей определённостью заявить, что эту разницу ни в коей мере не следует связывать с менталитетом носителей языков – она является лишь проявлением типологических различий языков [Овсянников 2006].

Выводы:

1. В языке существует значительное количество клише с двойным отрицанием, в которых замена слова отрицанием его противоположности представляет довольно стертый и заезженный стилистический прием, перевод которого не выходит из области закономерных соответствий.

2. Культурологическая трактовка отрицания, в которой русский менталитет признаётся ущербным, противоречит нигде и никогда не оспариваемому тезису Соссюра о произвольности языкового знака.

3. Модуляция, основанная на целостном преобразовании, является высокочастотным нерегулярным соответствием литоты ИТ.

У статті розглядаються основні механізми перекладу літоти російською мовою. Аналіз досліджуваного матеріалу дозволяє стверджувати, що в перекладознавсті переважає вузький підхід до заперечення, про що свідчить превалювання прикладів антонімічного перекладу. Модуляція, яка базується на цілостному перетворенні, є високочастотним нерегулярним відповідником літоти тексту оригіналу.

Ключові слова: заперечення, літота, транскодування, антонімічний переклад, модуляція.

The article investigates main mechanisms of translation of litotes into Russian. Analysis of the researched material shows that there is a particular approach to negation in Ukrainian translatology. The evidence of it is absolute prevalence of examples of antonymic translation. Modulation based on integral transformation is a frequent occasional equivalent of the source language litote.

Key words: negation, litotes, transcoding, antonymic translation, modulation.

Литература:

1. *Виссон, Линн.* Русские проблемы в английской речи. Слова и фразы в контексте двух культур. Пер. с англ. – М.: Р. Валент, 2003. – 193 с.
2. *Кристи, Агата.* Загадка Эндхауза. В 4:50 из Паддингтона. Тайна голубого поезда. Драма в трех актах. – ИООО "Книжный дом", 1998. – 832 с.
3. *Овсянников В. В.* Американские проблемы в русском менталитете // Вісник Сумського державного університету. Серія Філологічні науки. № 11 (95)' 2006. Том 1. – Суми: Видавництво СумДУ, 2006. – С. 78–82.
4. *Овсянников В. В.* Точка зрения переводчика: лекции по университетскому переводоведению. Учебное пособие для студентов переводческих отделений университетов. – Запорожье: Просвіта, 2010. – 448 с.
5. *О. Генри.* Полное собрание рассказов. В 3 томах. – М.: У-Фактория, 2008. – 816 с.
6. *Рецкер Я. И.* Теория перевода и переводческая практика: Очерки лингвистической теории перевода. – М.: РВалент, 2004. – 240 с.
7. *Christie, Agatha.* 4.50 from Paddington. – Fontana, 1980. – 378 p.
8. *Christie, Agatha.* 16 Uhr 50 ab Paddington. – Chorion Company, 1957. – 453 p.
9. *Newmark, Peter.* A Textbook of Translation. – Longman, 2003. – 292 p.
10. *O' Henry.* The Voice of the City. – New York, McClure Company, 1988. – 243 p.
11. *O' Henry.* Roads of Destiny. – Doubleplay, Page & Company, 1997. – 286 p.
12. *Swan, Michael.* Practical English Usage. – Oxford University Press, 1995. – 658 p.
13. *Venuti, Lawrence.* The Scandals of Translation: Towards an Ethics of Difference. – London and New York: Routledge, 1998. – 210 p.

УДК 81'255.4

ПЕРЕРЕКЛАДИ МИКОЛИ ЛУКАША В ПОЛІСИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Дворніков Андрій Сергійович
асп.
Київській національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються особливості творчої діяльності видатного українського перекладача Миколи Лукаша в контексті теорії полісистеми. Висвітлюються принципи перекладацької настанови Миколи Лукаша, визначається місце його творчості в полісистемі української літератури XX ст.
Ключові слова: художній переклад, полісистема, перекладацька настанова.

Художній переклад, в тому числі переклад поетичний, посідає особливе місце в історії української культури. За умов, що склалися на українських землях протягом XIX – XX століть, можливості розвитку оригінальної літератури були обмеженими. Натомість художній переклад міг розвиватися порівняно вільно і тому перейняв на себе основну, на наш погляд, функцію художньої літератури – функцію розвитку і збереження національної мови.

Серед видатних перекладачів згаданого періоду перш за все необхідно назвати Миколу Лукаша. Його переклади заповнювали вакуум в українській радянській літературі та сприяли збереженню й відродженню української мови. Творчість Миколи Лукаша завжди викликала інтерес широкого кола фахівців. Проте дотепер в українському перекладознавстві й літературознавстві відсутнє комплексне дослідження творчості Миколи Лукаша, яке дозволило б визначити його місце в контексті української літературної полісистеми.

Теорія полісистеми, запропонована ізраїльським ученим І.Івен-Зогаром у 90-х роках XX століття, є одним з інноваційних напрямів дослідження художнього перекладу та орієнтується на перекладний текст у цільовій літературі, культурі та соціально-історичному середовищі. Згідно з концепцією І.Івен-Зогара, полісистемою є "гетерогенна, ієрархізована система систем, які взаємодіють між собою, спричинюючи неперервний динамічний процес еволюції в межах полісистеми як цілого" [цит. за Коломієць 2004, 16]. Важливим здобутком дослідника є розуміння динаміки полісистеми як загальної моделі функціонування і розвитку будь-яких систем, включаючи літературні, з їх обов'язковим компонентом – перекладною літературою. Так, І.Івен-Зогар уважає, що полісистема об'єднує між собою явища різних рівнів, тобто окрема полісистема входить як складовий елемент до більшої полісистеми. Наприклад, полісистема національної літератури входить до складу більш об'ємної національної соціокультурної полісистеми, яка у свою чергу, буде складовою міжкультурної світової полісистеми.

На думку представника згаданої теорії, ізраїльського дослідника Г.Турі, перекладом є не комунікація через культурно-мовний бар'єр, а комунікація в перекладеному повідомленні у оточенні певної культурно-мовної системи. Вчений підкреслює, що перекладацька діяльність належить до ширшої системи текстотворчої діяльності і практично визначається цільовою культурою та її літературною полісистемою [Toury 1984, 74]. За словами П.Торопа, в такому ракурсі переклад є "автономним текстом, що функціонує в чужій культурі невіддільно від оригінальної літератури" [Тороп 1995, 15].

До основних ознак літератури як полісистеми, які визначають її динамічний характер, відноситься, за І.Івен-Зогаром, "конфлікт між центром і периферією", де різні літературні жанри, в тому числі й жанр перекладної літератури, змагаються за право посісти центральне місце в системі й досягти статусу канонізованого [цит. за Коломієць 2004, 18]. Традиційно склалося так, що перекладна література переважно знаходилась на периферії літературної полісистеми. І. Івен-Зогар наголошує на тому, що, згідно з теорією полісистеми, процес перетворення оригіналу в самостійний перекладний текст відбувається відповідно до норм і канонів цільової літератури, в межах якої формується традиція перекладу. Під формуванням традиції розуміється процес канонізації одних текстів і маргіналізації інших, причому "периферійний" переклад може просунутись до центру літературної полісистеми за умови змін у соціокультурній політиці держави-сприймача [Коломієць 2004, 20].

Перекладацькі принципи М.Лукаша нерозривно пов'язані з роллю об'єкта його творчих пошуків – художнього перекладу – в українській літературній полісистемі 60-х років. Особливістю соціально-історичного контексту України середини XX ст. в межах літературної полісистеми стало заміщення функцій оригінальної літератури художнім перекладом. В умовах жорсткого тиску політичного режиму саме художній переклад став однією з небагатьох сфер вільного мистецького самовираження, засобом висловлення громадянської позиції та імпліцитним носієм ідей національного відродження, опору й пам'яті.

У центрі літературної полісистеми та усіх її підсистем різні жанри "змагаються" між собою за право домінантного становища, причому серед таких жанрів можуть бути не лише загальновизнані канонізовані літературні форми, а й так звані "низькі" жанри, що традиційно включали і перекладну літературу.

Як справедливо зазначає Л.Коломієць, "низькі" жанри, незважаючи на своє периферійне положення в системі, є потужним стимулом розвитку для академічних "центральних" форм, оскільки виникає конфлікт між інноваційними (первинними) і консервативними (вторинними) літературними принципами [Коломієць 2004, 18]. Вагомим здобутком теорії І.Івен-Зогара стало визнання за перекладною літературою статусу системного явища, тобто відведення їй чільного місця в межах цільової полісистеми. Автор концепції вважає, що "низький" жанр перекладної літератури не завжди знаходиться на периферії системи, а за певних обставин може просунутися у центр, тобто увійти до канонізованих форм національної літератури.

Згідно з І.Івен-Зогаром, перекладні твори отримують домінантне становище в літературній полісистемі у трьох випадках: по-перше, якщо оригінальна література перебуває у стадії становлення. У даній ситуації перекладні твори вихідної літератури виступають готовими моделями для типів текстів цільової літератури. По-друге, переклади відіграють провідну роль в полісистемі за умов, коли оригінальна література в силу політичних причин стає периферійною, інакше кажучи, піддається утисканням з боку культури-колонізатора. Зрештою, перекладні твори можуть заповнювати лакуни в цільовій літературі у кризових ситуаціях розвитку полісистеми [цит. за Коломієць 2004, 19].

Враховуючи теоретичне підґрунтя концепції полісистеми, можна констатувати, що національна українська література за умов панування радянського режиму опи-

нилася у периферійному статусі, тобто у затінку мультинаціональної "знеособленої" радянської літератури. Таким чином перекладацька діяльність посіла *центральне* місце в межах української літературної полісистеми доби шістдесятництва.

Ми поділяємо думку дослідників творчості М.Лукаша, зокрема, В.Савчин, про орієнтацію Майстра на *цільовий* текст, який "відповідав би потребам *цільової* літератури ‹…› і демонстрував би багаті виражальні можливості *цільової* мови [Савчин 2006, 14]. Така перекладацька настанова М.Лукаша повністю відповідає принципам теорії полісистеми, характерною ознакою якої є саме пріоритет функціонування перекладного тексту як повноправної даності в межах цільової літератури. Отже, вибірковою позицією Лукаша-перекладача за умов центральної позиції перекладної літератури в полісистемі є домінанта цільового тексту в процесі перекладу.

Інша особливість творчої діяльності Майстра, яка також згадувалась у наукових розвідках [Савчин 2006, Коломієць 2004, Новикова 2005], є *універсалізм* М.Лукаша, який виявляється у специфічному "калейдоскопному" підборі оригіналів для перекладу та його унікальній різножанровості. Тут мається на увазі надзвичайно широкий діапазон авторів, літературних напрямів, форм і течій в арсеналі Лукашевих перекладів.

Так, завдяки перекладам М.Лукаша в українську культуру увійшли кращі зразки світової літератури, зокрема твори: Р.-М.Рільке, Ґ.Тракля з австрійської літератури; Р.Бернса, Л.Керролла, Д.Мільтона, В.Шекспіра з англійської; П.Матеєва, Є.Пелина і Х.Смирненського з болгарської; Х.Вайнермана, Д.Гофштейна та І.Фефера з єврейської; Ф.Лопе де Веґа, Ф.Ґарсія Лорки, П.Кальдерона де ля Барка, М. де Сервантеса Сааведри з іспанської; Д. Боккаччо, С. Каммарано, Л. да Понте, Д.Родарі, Д.Унґаретті з італійської; Н.Ґільєна з кубинської; К. Г.Флакка з латинської; Й. фон Айхендорфа, Г.Гайне, Й.В.Ґете, Ю.Мозена, В.Мюллера, Ф.Шиллера, Ф.Фрайліґрата з німецької; А.Міцкевича, Ю.Тувіма з польської; Ю.Балтрушайтіса, К.Бальмонта, А.Бєлого, О.Блока, В.Брюсова, З.Гіппіус, М.Горького, В.Іванова, М.Ісаковського, С.Кирсанова, А.Майкова, В.Маяковського, Д.Мережковського, О.Пушкіна, Ф.Сологуба, А.Фета з російської; В.Филиповича, Б.Чопича із сербської; І.Моїка із словацької; Е.Аді, А.Йожефа, І. Мадача, Ш.Петефі з угорської; Ґ.Аполлінера, П.Валері, О.Венцеслава, П.Верлена, В.Гюґо, М.Жакоба, Ж.Лафорґа, Л.Мілоша, Ф.Рабле, А.Рембо, Сен-Поля Ру, А.Стіля, Ґ.Флобера з французької; П.Безруча, Ї.Волькера, К.Гавлічека-Боровського, У.Лисогорського з чеської; М.Басьо, Гонсуї, Кікаку, Коматі, Кьороку, Нарікіра, Садакі, Табіто, Фудзівара Тейка, Юнтоку із японської мови.

Однак незважаючи на розмаїття мов, композиційних форм і авторів, у виборі Майстра простежуються певні тенденції, які, на нашу думку, не є випадковими. Так, М.Лукаш обирає для перекладу найкращі зразки світового письменства; серед поетичного доробку перекладача переважають твори тих літературних жанрів, аналогів яким він не знаходив у вітчизняній літературі, а також оригінали, пов'язані з народно-пісенною творчістю; зрештою, перекладач послідовно шукає і обирає ті твори, що дозволяють продемонструвати у перекладі певний ідейний підтекст.

У плані різножанровості творчості М.Лукаша як ознаки перекладацького універсалізму ми поділяємо спостереження Марини Новикової про тяжіння Майстра до двох полюсів в процесі вибору жанрів для перекладу [Новикова 2005, 44]. З одного боку, друготвори М.Лукаша є перекладами-гігантами, ("пам'ятниками" у терміно-

логії М.Новикової), як, наприклад, переклад "Фауста" або незавершений "Дон Кіхот". З іншого боку, перекладач обмежується так званими мікроциклами, тобто перекладами одного-двох творів чи фрагментів певного автора "на пробу", які пізніше слугують зразками для творчості інших митців і заповнюють жанрові лакуни цільової полісистеми. Прикладами можуть слугувати мікроцикли Лукашевих перекладів німецької поезії доби романтизму, просвітництва, штюрмерства.

Таким чином, робимо висновок про загальну відповідність Лукашевих принципів вибору творів для перекладу основним засадам теорії полісистеми. По-перше, Майстер збагачує цільову літературну полісистему шляхом перекладів класики світової літератури. За влучним виразом М.Скуратівського, М.Лукаш фактично рятує національну літературу через переклад, "зберігаючи велику трихотомію красного письменства – епічний, ліричний, драматичний літературний роди" [Савчин 2006, 17]. По-друге, М.Лукаш заповнює лакуни цільової полісистеми новими жанрами і типами текстів, надаючи нові моделі для творців оригінальної літератури.

Зрештою, обираючи твори для перекладу з відчутними патріотичними мотивами й витоками із народного фольклору, Майстер прискорює "процес інтелектуального розвитку народу і процеси політичної активізації суспільства" [Череватенко 2002, 711]. Цей факт ми трактуємо як підтвердження ознак шістдесятництва – нової культурної парадигми, що просунулася з периферії до центру літературної полісистеми.

На нашу думку, саме життя Майстра з періодами творчих злетів і переслідувань, нерівномірною публікацією перекладів та неоднозначним відгуками критики є підтвердженням основного принципу теорії І.Івен-Зогара: залежності позиції окремого перекладача в *центрі* або на *периферії полісистеми* національної літератури від місця перекладної літератури в цільовій полісистемі та від зовнішніх історичних, політичних і соціокультурних факторів упливу на творчість конкретного перекладача, тобто від інших полісистем цільової культури.

В статье рассматриваются особенности творческой деятельности выдающегося украинского переводчика Николая Лукаша в контексте теории полисистемы. Освещаются принципы переводческой установки Николая Лукаша, определяется место его творчества в полисистеме укараинской литературы XX века.

Ключевые слова: художественный перевод, полисистема, переводческая установка.

The article observes the peculiarities of the creative work of Mykola Lukash – the outstanding Ukrainian translator, within the scope of the polysystem theory. The principles of Mykola Lukash's translation are guidelined and the significance of his works in polysystem of Ukrainian literature of the 20th century are also highlighted.

Key words: literary translation, polysytem, translation guidelines.

Література:

1. *Коломієць Л.В.* Концептуально-методологічні засади сучасного українського поетичного перекладу (на матеріалі перекладів з англійської, ірландської та американської поезії): Монографія. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2004. – 522 с.
2. *Новикова М.А.* Миф и антимиф: М.Лукаш. – К.: Дух і літера, 2005.– С. 40–48.
3. *Савчин В. Р.* Новаторство Миколи Лукаша в історії українського художнього перекладу: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.16 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – 20 с.
4. *Тороп П.* Тотальный перевод. – Тарту: Изд-во Тартуского ун-та, 1995. – 220 с.
5. *Череватенко Л.* "Сподіваюсь, ніхто не скаже, що я не знаю української мови": Післямова / Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2002.– 735с.
6. *Toury G.* Tranlation, literary translation and pseudotranslation // Comparative Criticism.– Vol. VI. – Cambridge, 1984. – P. 73–85.

УДК 81'255.4: 087.5

ПЕРЕКЛАД ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ: "ОЧУЖЕННЯ" ЧИ "ОДОМАШНЕННЯ"

Здражко Аліна Євгенівна
асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються основні підходи до перекладу дитячої літератури у порівнянні з іншими перекладами. Порушено проблему вибору одного з основних методів: "очуження", орієнтованого на мову оригіналу, та методу адаптації, орієнтованого на мову перекладу.
Ключові слова: переклад, дитяча література, адаптація.

Стаття присвячена окремим питанням, пов'язаним із специфікою перекладу дитячої літератури. **Актуальність** цієї роботи пов'язана з появою все нових перекладів дитячих творів, як канонічних так і новітніх, та потребою обґрунтування основних методів перекладу дитячої літератури. Нашою **метою** стало, перш за все, показати важливість дитячої літератури, що, безумовно, зумовлює специфіку її перекладу. **Предметом** нашого дослідження виступають авторські казки та їх переклади українською мовою. **Об'єктом** цього дослідження є підходи, що використовуються перекладачами під час перекладу дитячої літератури. **Наукова новизна** полягає у дослідженні можливості поширення загальних думок та метафоричних визначень перекладу на переклад дитячої літератури.

Історія перекладу сягає глибини віків. Переклад існує з тих прадавніх часів, коли вперше з'явився культурний обмін між народами, які розмовляли різними мовами, саме тоді і з'явилися перші перекладачі та переклади. Якщо подивитися на різноманітні праці, опубліковані дослідниками у різні часи, то можна побачити, що ті ж самі проблеми та питання постають знову і знову. Численними є й метафори, що ілюструють зв'язок між оригіналом та перекладом, усі вони передають думку про те, що переклад не має тієї ж цінності, яку має оригінал. Одним з найдавніших та найбільш популярних образів є порівняння з перевернутим килимом (Гобелен): оригінал – лицьова сторона, на якій візерунок видно чітко, а переклад – недосконала перевернута сторона, на якій повно перекручених ниток.

Якоб Грімм порівнював завдання перекладача з завданням мореплавця: мореплавець керує кораблем, веде його на повних вітрилах до іншого берега, але він повинен причалити до зовсім іншої землі, де навіть вітер віє інакше. Саме ця інша земля та чужий вітер породжують проблему, яка і є основою для багатьох дискусій, які підіймають наріжне питання: проблему адекватності (вірності) оригіналу.

Фраза "вірність оригіналу" породжує інші метафори, які вже стали класичними: найкращі переклади, як і найкрасивіші жінки, не можуть бути вірними. Вірність вихідному тексту чи, говорячи словами Джірі Леві, точність у відтворенні перекладачем [Levy 1969, 84] є основною проблемою в теорії та практиці перекладу. Яким повинен бути вірний переклад, як повинен діяти перекладач, щоб досягти цього перекладу, описав Горацій у виразі, який уже став класичним: переклад треба робити не від слова до слова, а від змісту до змісту. Тепер термін "вірний" переклад

заміняють іншими концептами. Наприклад, розрізняють такий переклад, що викликає однакові почуття, чи еквівалентний переклад, у цьому виді перекладу термін "еквівалентність" впливає як на семантичну, так і на стилістичну та функціональну області. Роман Джекобсон характеризує вихідне повідомлення та перекладене повідомлення, як "два еквівалентні повідомлення у двох різних кодах", а ось Ніда та Тамбер [Nida, Taber 1969, 32] визначають переклад так: "Процес перекладу складається з репродукції повідомлення мовою реципієнта найближчими еквівалентами мовою оригіналу, спочатку у формі змісту, а потім лише стилю". Ефект тексту, який повинен бути однаковим як в оригіналі, так і в перекладі, також іноді заключають у метафору: "аромат", "смак" та "почуття" роботи повинні бути збережені: "...жоден літературний твір не може бути прісним, як склянка очищеної води; у нього є свій характерний аромат чи однорідність структури, яку перекладач повинен підкорити" [Köller 1972, 115].

Але як досягти цього однакового відчуття від твору? Існує два протилежних шляхи, які називають методом "очуження", орієнтованим на мову оригіналу, та медотом адаптації, орієнтованим на мову перекладу; їх ще називають "метод відповідності словам" та "метод вільного перекладу". Означення, яке у 1813 році сформульював німецький філософ Фрідріх Даніель Ернст Шлейєрмахер, уже стало класичним: "Перекладач чи залишає автора у спокої та наближає читача до нього; чи залишає у спокої читача і наближає автора до нього" [Störig 1963, 47].

Шлеєрмахер дотримується думки, що перекладач повинен вирішити, якого з двох методів він буде притримуватись, та слідувати даному методу з початку і до кінця роботи. Поєднання обох методів призведе до того, що "автор та читач повністю втратять один одного". При комбінації перекладу та адаптації читача будуть перекидати "як м'яч" між його та чужим світами. Сам філософ рекомендує метод очуження, у якому незнайомі почуття, думки та елементи підносяться ближче до читача. Використовуючи метод адаптації, деякі фрази або навіть абзаци доведеться відкидати чи повністю перефразовувати, в результаті чого, на його думку, дуже важко "окреслити межі найбільшого свавілля" [Störig 1963, 66].

Мартін Лютер, чиї переклади Біблії стали всесвітньо відомими, описує свій метод у знаменитому "Циркулярному листі про переклад" 1530 року як комбінацію методів очуження та адаптації, хоча він, звісно, використовує іншу термінологію. Він дотримувався букви тесту (тобто перекладав згідно з методом очуження), де це було потрібно з догматичних причин, з іншого боку, він відпускав букву тексту, тобто використовував метод адаптації в інших місцях, для того щоб відтворити зрозумілу німецьку мову.

Вільгельм фон Гумбольдт називає два методи, що були перераховані раніше, "скалами", навколо яких перекладач мусить бігти, але він вважає, що шлях між ними абсолютно неможливий [Köller 1972, 74].

Що ж тоді, неможливе завдання? Астрід Ліндгрен у своїй статті "Чи можна перекласти дитячу книжку?" виступає проти теоретиків, які дотримуються думки про

те, що дитячі книжки повністю прив'язані до країни, у якій вони були написані і, що діти з їх малим досвідом не можуть переносити себе до незнайомого оточення та людей з інших країн. Астрід Ліндгрен думає інакше і розкриває питання про феноменальну дитячу фантазію: "Я думаю, що діти мають чудову здатність відчувати найнезнайоміші та далекі речі та обставини, якщо добрий перекладач допомагає їм, і я думаю, що їх уява продовжує створювати все нові й нові образи, коли перекладач вже не може їх супроводжувати".

Так, ми підійшли до питання перекладу дитячої книжки. Чи відрізняється переклад дитячої літератури від інших перекладів? На перший погляд, здається, що основний процес "зміни одягу", "транспонування" та всього іншого, є точно таким.

Але якщо заглибитись у питання теорії та практики перекладу, можна побачити, що головна проблема вірності оригіналу, що в основному превалює у обговореннях, посідає тут другорядне місце. Потреба у ній стає неважливою. Тут треба ще раз звернутися до традиції.

У давні часи питанням перекладу надавали значення саме через переклад Святого Письма. Наведені твердження Мартіна Лютера та Фрідріха Шлейєрмахера відносилися до перекладу Біблії. Тому проблема вірності оригіналу була тут центральною через те, що спотворення "Святого Письма" було неприпустимим. Тут повага до "автора" набуває абсолютної висоти.

Повага до автора дитячої книжки є зовсім іншою справою. Багато авторів дитячої літератури скаржаться на те, що їх робота розцінюється як твір "другого гатунку". Тому можна уявити, що повага до оригінального тексту не така вже й висока. Біблійні переклади завжди можуть спиратися на довгу традицію, у якій пошана до оригінального тексту завжди відігравала головну роль, але переклад дитячої літератури має зовсім іншу традицію.

Головне для перекладача дитячої літератури донести до читача перекладу ті ж почуття, які викликає оригінальний текст у свого читача. І тут можна повністю погодитися з думкою Астрід Ліндгрен про те, що не слід остерігатися незнайомих для дитини образів під час перекладу, адже дитяча фантазія допоможе дитині ще яскравіше сприйняти текст та допоможе познайомитися з іншою культурою.

Для прикладу наведемо твір Памели Ліліан Треверс "Мері Попінс". Перший український переклад цього твору окремим виданням з'явився ще у 1981 році. Радянські діти побачили вже зовсім незнайомі реалії: пані та панове стали містерами та місіс, батько працює не в місті, а в Сіті, а в будинку працюють слуги [Треверс 1981, 3–26]. Але чим більше незнайомих реалій та образів бачила у творі дитина, тим яскравіші образи виникали у її уяві.

Тому можна зробити висновок, що дотримання "букви оригіналу" не є основним завданням при перекладі дитячої літератури, і саме тому адаптація повинна мати місце у перекладі дитячої літератури. Перенесення відчуттів, які викликає оригінал, є головним завданням при перекладі дитячої літератури, що доводиться проаналізованим матеріалом.

В статье рассматриваются основные подходы к переводу детской литературы в сравнении с другими переводами. Рассматривается проблема выбора одного из основных методов: "очуждения", ориентированного на язык оригинала, и метода адаптации, ориентированного на язык перевода.
Ключевые слова: перевод, детская литература, адаптация.

The article observes main approaches to translation of children's literature in comparison with other translations. An issue on the choice of one of the main methods: "alienation", oriented on the language of the original, and adaptation, oriented on the translation language, is raised.
Key words: translation, children's literature, adaptation.

Література:

1. *Баррі Д. М.* Пітер Пен / Переклад В. Панченко. – К.: Махаон-Україна, 2010.
2. *Баррі Д. М.* Пітер Пен / Переклад В. Митрофанов. – К.: Школа, 2005.
3. *Треверс П. Л.* Мері Попінс / Переклад Є. Горева. – К.: Веселка, 1981.
4. *Köller W.* Grundprobleme der Übersetzungstheorie, unter besonderer Berücksichtingung Übersetzungsfalle. – Bern and München: Peter Lang, 1972.
5. *Levy J.* Die literarische Übersetzung. Theorie einer Kunstgattung. Deutsch von Walter Schamschula. – Frankfurt am Main: Athenaum, 1969.
6. *Nida E., Taber C.* The Theory and Practice of Translation. – Leiden: Brill, 1969.
7. *Störig H.*J. Das Problem des Übersetzens. – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1963.

УДК 81'255.4:821.111(73)"19"

НА ЗАВАДІ ПЛІДНОЇ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ: ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ АЛЮЗІЙ ТА СЛІВ-РЕАЛІЙ У ТВОРАХ ПОЕТІВ-ЕКСПЕРИМЕНТАЛІСТІВ (на матеріалі перекладів поезії Аллена Гінзберга "Плач")

Скалевська Ганна Олександрівна
асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядається сучасна роль перекладу у сфері міжкультурної комунікації, піднімається питання недослідженості та невисокого рівня перекладності українською мовою творів поетів-експериментаністів, зокрема представників школи "Розбитого Покоління"; проводиться аналіз основних труднощів, що можуть виникнути у перекладача в процесі передачі засобами української мови алюзій, слів-реалій та стилістично забарвлених власних імен в поезії Аллена Гінзберга "Плач".

Ключові слова: експериментальна поезія, "Розбите Покоління", алюзія, слова-реалії, лексична, стилістична, прагматична своєрідність, міжкультурна комунікація.

Актуальність даної роботи полягає в тому, що проблематика перекладу англомовної експериментальної поезії є майже недослідженою на сьогоднішній день, хоча лексико-стилістична та структурна своєрідність мови та теми, що піднімаються в творах поетів-експериментаністів, можуть мати великий вплив на розвиток української лінгвістики та перекладознавства і сприяти покращенню міжкультурної комунікації двох країн. **Метою** дослідження є розгляд міжкультурних проблем перекладу, що можуть виникнути в процесі передачі алюзій та слів-реалій у творах поетів-експериментаністів засобами української мови. **Об'єктом** дослідження є поезія Аллена Гінзберга "Плач" та варіант її українського перекладу у виконанні Юрія Андруховича. **Предметом** дослідження є лексична та прагматична своєрідність алюзій та слів-реалій мови творів експериментальної поезії, що викликає труднощі у перекладачів під час передачі даних поезій українською мовою. **Новизна** роботи полягає в тому, що вона є однією з перших спроб дослідити міжкультурні проблеми перекладу слів-реалій та алюзій у творах поетів-експериментаністів.

На всіх етапах історичного розвитку світової культури та мистецтва проблеми перекладу і міжкультурної комунікації були тісно пов'язані та взаємно обумовлені. Переклад завжди впливав на рівень та продуктивність міжкультурної комунікації, а остання, в свою чергу, визначала кількість та якість самого перекладу творів представників тих чи інших культур. Художній переклад, а саме про нього піде мова у даній статті, завжди вважався носієм унікальних духовних, світоглядних та філософських надбань різних культур, а за рівнем перекладеності творів представників тих чи інших літературних напрямків та шкіл можна було скласти більш-менш чітке уявлення про ступінь міжкультурної комунікації та взаємодії країн, до яких вони належали. На сучасному етапі тотальної глобалізації та подолання будь-яких міжтериторіальних, міжмовних та міжкультурних бар'єрів, перекладові повинно бути відведено почесну роль керманича, що має вправно скеровувати кораблі українських читачів у бурхливих водах світової літератури, спрямовуючи їх до найвизначніших шедеврів її ліричної, епічної та драматичної спадщини.

З приходом незалежності в українських письменників і перекладачів нарешті з'явилася чудова можливість писати та видавати свої твори рідною мовою. Відкрилися нові незалежні видавництва, твори українських поетів та прозаїків почали активно перекладатися багатьма мовами країн світу, з'явилися перші українські переклади шедеврів світової літературної класики. Почалася справжня розбудова української мови, свідомості та культури загалом, адже як сказав видатний німецький письменник та мислитель Іоганн Вольфганг Гете "Хто не знає чужих мов, не знає своєї власної" [Афоризми 2011]. Теж саме можна з впевненістю сказати й про взаємний вплив культур – для того, щоб дійсно глибоко пізнати свою культуру, треба мати ґрунтовні знання з історії становлення та розвитку культур інших країн. А подібні знання найзручніше почерпнути, в першу чергу, саме з перекладних варіантів творів найвидатніших мислителів різних епох. Таким чином, переклад збагачує не тільки мову сприймаючої країни, а й її культуру.

Звичайно, за двадцять років Незалежності не можливо було перекласти українською мовою усю світову літературну спадщину, і робота проведена в даній сфері на сьогоднішній день є вже великим здобутком і кроком уперед для українського перекладознавства і лінгвістики, хоча обсяг недослідженого матеріалу ще також сягає за обрії. Майже зовсім неперекладеними залишаються, наприклад, твори поетів та прозаїків, представників так званого "Розбитого Покоління", що існувало і було дуже популярним в Америці в 50ті – 60ті роки двадцятого століття. На даний момент існує, на жаль, лише один переклад культового твору цього унікального та надзвичайно цікавого літературного напрямку – роману Джека Керуака "На Дорозі" – і той у виконанні непрофесійного перекладача. Практично невідомими для українського читача лишаються імена та твори таких визначних постатей світової літератури як Уільям Берроуз, Аллен Гінзберг, Грегорі Корсо, Лоуренс Ферлінгетті, Ніл Кесседі та багато інших. І це незважаючи на той факт, що за рейтингами багатьох англійських та європейських опитувань романи Джека Керуака "На Дорозі" [The Observer 2008] та Уільяма Берроуза "Голий Ланч" [Ex-libris 2009] входять до сотні найкращих та найпопулярніших творів світової літератури XIX – XX століть. Значним кроком уперед в сфері дослідження цього літературного напрямку можна вважати антологію "День Смерті Пані День: Американська поезія 1950–60-х років у перекладах Юрія Андруховича", що побачила світ у 2006 році завдяки видавництву "Фоліо". Цінність даної антології полягає в тому, що до неї увійшли не лише переклади вибраних віршованих творів дев'яти американських легенд, що народилися у переломне для Америки 20-ліття, а й досить цікава з суто культурологічного плану передмова самого Юрія Андруховича під дещо неоднозначною назвою "Америка. Відкриття № 1001" та запропоновані ним переклади передмови Аллена Гінзберга до "Книги Біт", "Персонізму: Маніфесту" Френка О'Гари, передмови Джона Ешбері до книжки "Френк О'Гара. Зібрані вірші" та інтерв'ю Пйотра Зоммера з Джоном Ешбері "Американець у Варшаві", які, в свою чергу, допомагають українському читачеві краще зрозуміти думки та прагнення творців даної поетичної школи і, тим самим, трохи піднімають завісу певної відчуженості та підозрілості, що могла виникнути між представниками цих двох культур.

Аналізуючи причини, що могли вплинути на низький рівень перекладності українською мовою творів поетів-експериментaлістів, а саме таке ім'я надала поетам "Розбитого Покоління" Кетрін ВанСпанкерен – професор англійської мови та літератури університету міста Тампа у Флориді – в своїй книзі "Нарис з історії американської літератури" [Kathryn VanSpanckeren 1994], об'єднавши їх разом з представниками школи поетів Чорної Гори, школи поетів Сан-Франциско та Нью-Йоркської поетичної школи під загальною назвою "…експериментальна американська поезія двадцятого століття" [Kathryn VanSpanckeren 1994, 86], особливу увагу привертає, в першу чергу, лексико-стилістична своєрідність мови цих поезій, в якій яскраво простежуються соціокультурні впливи історичного середовища, в якому жили і творили представники вищезазначених поетичних шкіл. Значна кількість проблем виникає в процесі передачі засобами української мови алюзій та слів-реалій, якими наповнені твори поетів-експериментaлістів. Як відомо, слова-реалії – це "словникові одиниці, які означають предмети, поняття та ситуації, що не існують у практиці іншомовного соціального колективу. В цю групу входять слова, які означають різного роду предмети побуту, матеріальної та духовної культури, властивої тільки даному народові. Вони виникають у мові кожного народу мимоволі, і оскільки відображають національну специфіку, часто завдають великих труднощів перекладачам" [Гринчук 2006]. Звичайно, переклад слів-реалій не є новою проблемою в сфері перекладознавства, і його дослідженням займалися такі визначні постаті в галузі мовознавства та лінгвістики, як Р.П. Зорівчак [Зорівчак 1989], В.Н. Комісаров [Комисаров 1980], Л.С. Бархударов [Бархударов 1975], Є.Н. Швейцер [Швейцер 1973], І.В. Корунець [Корунець 2001], болгарські перекладачі С. Влахов та С. Флорін [Влахов,Флорин 1986] та багато інших. Але передача слів-реалій в творах поетів-експериментaлістів має свої особливості, спричинені необхідністю збереження на перекладі синтаксичної будови та ритмомелодійного звучання поетичних строф оригіналу і повного відтворення стилістичної своєрідності самих слів-реалій вихідного тексту, що є важливими засобами прагматико-естетичного впливу на читача. З огляду на щойно зазначене, неприйнятним стає описовий варіант перекладу слів-реалій, який порушує структуру поетичного рядка, так само як і передача їх за допомогою транскрипції або транслітерації, адже в цьому випадку значення слів-реалій може стати незрозумілим читачам сприймаючої культури, і тим самим втратити своє прагматико-стилістичне навантаження.

Досить репрезентативною в контексті розуміння лексико-стилістичної своєрідності мови творів поетів-експериментaлістів є поезія Аллена Гінзберга "Плач". З метою загострення зображуваних образів та посилення прагматичного впливу поезії на читача, автор використовує багато стилістично забарвлених власних імен, авторських слів, специфічних реалій, зрозумілих лише певним верствам населення, сленгових виразів та алюзій. Все це налаштовує читачів на певний емоційний стан і робить мову поетичного твору дуже сильною та яскравою, але в той же час, це значно ускладнює процес перекладу даної поезії будь-якою іншою мовою, в тому числі й українською. Як зазначалося вище, існує лише один офіційно опублікований варіант перекладу даної поезії українською мовою у виконанні Юрія Андруховича, на аналізі якого й було зроблено акцент у даному дослідженні. В першу чергу, ува-

гу привертають емоційно забарвлені власні імена, які викликають яскраві образу у представників вихідної культури, і в той же час можуть мати найбуденніше та нічим не примітне значення для читачів сприймаючої культури. Наприклад, такі топографічні назви як "*Bronx, Harlem, Battery, Bowery, Paradise Alley"*[Ginsberg 2001] крім суто географічного мають й велике оціночне значення, виконуючи роль певної метонімії, адже в 40–60-ті роки двадцятого століття це були райони для соціально незабезпечених верств населення – іммігрантів та афроамериканців – з притаманними їм культурою та способом життям. Переклад подібних назв без додаткового пояснення призводить до втрати їх культурологічного підтексту, який зрозуміють лише люди, добре обізнані в історії, а серед сучасної молоді таких, на жаль, небагато. З іншого боку, як зазначалося вище, описовий переклад є досить небажаним в процесі передачі творів поетів-експериментаністів через його вплив на синтаксичну та ритмомелодійну структуру оригіналу і перекладу. З огляду на представлену проблему, цікавим і досить креативним є варіант, запропонований Юрієм Андруховичем, який для передачі емоційного забарвлення переклав оригінальне *"Bowery"* [Ginsberg 2001] як *"бомжуватий Бовер"* [Андрухович 2007, 98], вказавши у виносці, що це "*Район Нью-Йорка, відомий у 50-ті роки як місце скупчення бездомних асоціальних блукальців"* [Андрухович 2007, 98]. Таким чином він передав культурне забарвлення самої назви і не завдав жодної шкоди структурі поетичного рядка.

Наступний ряд труднощів виникає в процесі передачі українською мовою слів-реалій та певних виразів, зрозумілих лише представникам вихідної культури, які вживаються переважно для підкреслення соціокультурного середовища та емоційного стану, в якому перебувають герої поезії Аллена Гінзберга "Плач". Значний відсоток становлять слова, що означають певні стани наркотичного та алкогольного сп'яніння, значення яких може бути незрозумілим не лише представникам іншої культури, а й навіть представникам різних верств однієї культури. В процесі передачі подібних слів українською мовою перед перекладачем постає нелегке завдання спочатку самому вірно зрозуміти значення цих виразів, а потім підібрати такий український еквівалент, який би повністю відображав не лише їх змістовний, а й прагматико-стилістичний колорит. Аналізуючи оригінальний текст та переклад Юрія Андруховича, увагу привертають такі вирази як *"bone-grindings"* та *"junk-withdrawal"* [Ginsberg 2001]. Перший було досить вдало перекладено за допомогою українського жаргонного слова *"ломка"* [Андрухович 2007, 96], який передає емоційне навантаження та є зрозумілим більшості читачів, а другий – за допомогою виразу *"героїнова абстинюга"* [Андрухович 2007, 96], який є також вельми стилістично забарвленим, адже слово *"абстинюга"* на відміну від слова "ломка", є поки що не представленим навіть у словниках жаргонної лексики, і має набагато виразніше емоційне навантаження ніж оригінальне *"junk-withdrawal"*. Цікавим також є той факт, що перекладач трохи змістив прагматичний акцент, переклавши стилістично забарвлене *"junk"* за допомогою досить нейтрального слова *"герої новий"*, а нейтральне *"withdrawal"* – сильно забарвленим *"абсинюга"*. Досить вдалим є також варіант перекладу оригінального *"shadows of dungarees"* [Ginsberg 2001] як *"тіні хабе"* [Андрухович 2007, 96], адже слово *"хабе"* не лише відображає певну змістовну сторону оригінального *"dungarees"*, що означають "робочі штани з бавовняної

саржі" [Hornby 1974, 392], а й підкреслює їх стилістичний колорит, виступаючи в ролі розмовної кальки з російської мови до українського виразу "речі з бавовняної тканини" [Словопедія 2011]. У всіх вищезазначених прикладах, перекладачеві вдалося дібрати досить гарні українські еквіваленти, що адекватно передавали як лексичний, так і стилістичний зміст оригінальних виразів. Але в деяких випадках, все ж таки, простежується певна неточність в передачі значення та емоційного забарвлення певних виразів, що є яскравим свідченням того, що переклад слів-реалій є досить непростою та підступною справою. Наприклад, в одному з поетичних рядків стилістично досить нейтральний американізм *"boxcars"* [Ginsberg 2001], що означає "критий товарний вагон, або відкритий вагон подовженої форми без сидінь" [Hornby 1974, 138], було перекладено за допомогою стилістично забарвленого слова *"гівнодави"* [Андрухович 2007, 96], що на загально молодіжному жаргоні означає "взуття" [Словопедія 2011]. Звичайно, слово *"гівнодави"* звучить дуже виразно і привертає увагу читачів, але його зміст зовсім не відповідає значенню оригінального виразу, а тому в процесі читання українського перекладу даної поезії постають образи, відмінні від тих, що виникли б у читачів оригінального тексту.

Не менш складною ніж переклад слів-реалій, є й адекватна передача всіх відтінків значення алюзій, які відіграють важливу роль в творах поетів-експериментаністів і несуть сильне смислове та емоційне навантаження. В кінці першої частини поезії Аллена Гінзберга "Плач" є дві досить важливі та сильні за значенням алюзії, вірний переклад яких є необхідним для правильного розуміння всього поетичного твору. Перша алюзія є рядком з відомої у всьому християнському світі молитви до Бога Отця Всемогутнього. В поезії її вжито в оригінальному латинському варіанті *"Pater Omnipotens Aeterna Deus"* [Ginsberg 2001], що англійською звучить як *"Father Almighty, everlasting God"*, а в українському перекладі даної поезії представлений еквівалентним рядком з утвердженого українського варіанту цієї молитви – *"Отче Всевишній Вічний Бож*е" [Андрухович 2007, 101]. Подібний варіант перекладу можна визнати досить вдалим, адже він зберігає значення та культурно-естетичний вплив оригінальної алюзії, і в той же час і сам виступає у ролі алюзії, зрозумілої більшості українських читачів. Зовсім інша ситуація простежується з передачею на перекладі другої алюзії латинською мовою, що теж має релігійне підґрунтя і в оригіналі звучить як *"eli eli lamma lamma sabachtani"* [Ginsberg 2001]. Українською мовою вона, чомусь, була передана просто за допомогою калькування-транскрипції – *"елі елі лама лама сабахтані"* [Андрухович 2007, 101] – виразу, що не викликає жодних асоціацій в українського читача і дивує хіба що своєю екстравагантністю та незрозумілістю, хоча цей рядок є досить відомим уривком з двадцять сьомої глави Євангелія від Матвія, в якому Ісус розіп'ятий на хресті промовляє до Бога: *"Боже Мій, Боже Мій, нащо Мене Ти покинув?"* [Гижа 2011]. На нашу думку, подібний варіант перекладу був би набагато вдалішим, адже передавалося б значення оригінальної алюзії та її прагматико-стилістичний вплив на читача.

З огляду на все вищезазначене, стає зрозумілим, що перекладацькі труднощі, пов'язані зі своєрідністю мови поетів-експериментаністів та впливом культури на лексико-стилістичну будову їх творів, є не такими вже й страшними та нездоланними, адже за умов ретельного аналізу та вивчення особливостей мови й структури

цих поезій, майже у 90% випадків досвідченому перекладачеві буде під силу дібрати адекватні українські еквіваленти, що передаватимуть не лише лексико-семантичну, а й прагматико-стилістичну своєрідність мови творів поетів-експериментаністів. Тому, треба лише перекладати, адже теми, що піднімаються у творах поетів- експериментаністів є дуже актуальними на сьогоднішній день, а лексична та структурна своєрідність даної поезії може зробити значний внесок у розвиток українського мовознавства, літератури, лінгвістики та перекладознавства.

В статье рассматривается современная роль перевода у сфере межкультурной коммуникации, поднимается вопрос о недостаточном уровне исследованности и переводимости на украинский язык произведений поэтов-экспериментаністов, в частности представителей школы "Разбитого Поколения", а также проводится анализ основных проблем, которые могут возникнуть у переводчика в процессе передачи аллюзий, слов-реалий и стилистически окрашенных собственных имен в поэзии Аллена Гинзберга "Плач" средствами украинского языка.

Ключевые слова: экспериментальная поэзия, "Разбитое Поколение", аллюзия, слова-реалии, лексическое, стилистическое, прагматическое своеобразие, межкультурная коммуникация.

The article offers an insight into the contemporary role of translation in the sphere of cross-cultural communication, highlights the main problems causing such a low level of experimental poetry Ukrainian translations, paying special attention to the lack of Ukrainian translations of the verses written by the best representatives of the "Beat Generation", and finally makes an attempt to analyse the main difficulties arising in the process of translating into Ukrainian allusions, realia words and stylistically coined proper names used in the well-known verse "Howl" written by Allan Ginsberg.

Key words: experimental poetry, "Beat Generation", allusions, realia words, lexically, stylistically and pragmatically biased words, cross-cultural communication.

Література:

1. *Андрухович Ю. І.* День Смерті Пані День Американська поезія 1950 – 60-х років у перекладах Юрія Андруховича. – Харків: Фоліо, 2007. – 207 с.
2. *Бархударов Л. С.* Язык и перевод. – М.: Международные отношения, 1975. – 235 с.
3. *Влахов С., Флорин С.* Непереводимое в переводе. – М.: Международные отношения, 1986. – 322 с.
4. *Зорівчак Л. П.* Реалія і переклад. – Львів: Іноземна філологія, 1989. – 198 с.
5. *Комисаров В. Н.* Лингвистика перевода. – М.: Международные отношения, 1980. – 167 с.
6. *Корунець І. В.* Теорія і практика перекладу (аспектний переклад): Підручник. – Вінниця: Нова Книга, 2000. – 448 с.
7. *Швейцер А. Д.* Перевод и лингвистика. – М.: Воениздат., 1973. – 326 с.
8. *Allen Ginsberg* Selected poems, 1947–1995. Harper Perennial, 2001.
9. *Hornby A. S., Cowie A. P., Gimson A. C.* Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. – Oxford University Press, 1974. – 1037 p.
10. *Katherine VanSpanckeren.* Outline of American Literature. Published by the United States Department of State, 1994. – 177 p.
11. Афоризм: Иоганн Вольфганг Гете. 08.02.2011. – http://www.aforizm.info/author/iogann-volfgang-gete/page5.html.
12. Бібліотека Гринчука Мовні реалії та проблеми їх перекладу. 24.01.2011. – http://www.grinchuk.lviv.ua/referat/1/759.html.
13. *Гижа О.Р.* Євангелія від Матвія. 02.02.2011. – http://www.ukrbible.com/index.php?option=com_content&view=article&id=1221&Itemid=34.
14. *НГ Ex-libris* 100 романов, которые потрясли мир. 02.02.2011. – http://exlibris.ng.ru/lit/2008-01-31/6_hitparad.html.
15. Словопедія: Словник українського сленгу. 04.02.2011. http://slovopedia.org.ua/57/53395-0.html.
16. *The Observer* The 100 greatest novels of all time: The list. 27.01.2011. – http://www.guardian.co.uk/books/ 2003/oct/12/features.fiction.

УДК 81'255:811.133.1(048)

ФЕМІНІСТСЬКІ ТА АНТИФЕМІНІСТСЬКІ МОТИВИ В РОМАНІ ПОЛЬ КОНСТАН "ВІДВЕРТІСТЬ ЗА ВІДВЕРТІСТЬ" ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ ВІДТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Дячук Людмила Сергіївна
асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджуються з позицій гендерної проблематики перекладознавства феміністські та антифеміністські мотиви роману Поль Констан "Відвертість за відвертість" та шляхи їх відтворення в українському перекладі Софії Саваневської.

Ключові слова: художній переклад, фемінізм, антифемінізм.

Актуальність обраної теми зумовлена важливістю вивчення гендерних аспектів художнього перекладу. У вітчизняному перекладознавстві практично відсутні дослідження складної поліфонічної прози Поль Констан та особливостей її перекладу українською.

Метою є висвітлення лінгвостилістичних особливостей відтворення в українському перекладі феміністських та антифеміністських мотивів в романі Поль Констан "Відвертість за відвертість" і особливостей їх відтворення в перекладі українською мовою.

Предметом дослідження є аналіз феміністських та антифеміністських мотивів у романі "Відвертість за відвертість".

Об'єктом дослідження є роман французької письменниці Поль Констан "Відвертість за відвертість" та його український переклад.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше здійснюється перекладознавчий аналіз роману Поль Констан "Відвертість за відвертість" та його українського перекладу в контексті гендерної проблематики.

Поль Констан є відомою сучасною французькою письменницею, володаркою багатьох престижних премій. Поль Констан народилася у Французькій Гвіані в 1944 році, дитинство письменниці минало в Африці. Спогади дитинства наклали відбиток на всю її творчість. За роман "Відвертість за відвертість" ("Confidence pour confidence") Поль Констан отримала Гонкурівську премію 1998 р. Роман одразу ж було перекладено багатьма мовами: іспанською, корейською, голандською, португальською, китайською, грецькою, німецькою, сербською, угорською, англійською, російською, італійською, українською та багатьма іншими. Український переклад здійснено Софією Саваневською в 2003 році.

Критики часто називають цей роман антифеміністським та антиамериканським. Він посідає особливе місце у творчості Поль Констан, адже до цього головними темами її творів були становище жінки у суспільстві, гендерна, соціальна і расова несправедливість, колонізація, як у розумінні геополітичному так і у розумінні того, що жінка є ніби "колонізованою", підкореною чоловіком.

Ще однією характерною рисою роману, на думку критиків, є його поліфонічність, яка твориться поєднанням у романі голосу авторки з голосами чотирьох героїнь – представниць різних континентів, національностей і професій. На наш погляд, поліфонічності тексту сприяє і переплетіння в тексті антифеміністських та феміністських мотивів, проблемам відтвореннях яких у перекладі і присвячена дана стаття.

Антифеміністські мотиви присутні, перш за все, на рівні задуму цього роману. Як говорить сама Поль Констан, ідея роману виникла внаслідок її парі з кількома жінками. Тоді Поль Констан брала участь у семінарі в Канзасі. Під час спільного домашнього сніданку кількох учасниць семінару одна з жінок вбила щура, говорячи, що це вона зробила для Поль Констан, яка в одному з своїх романів описувала, як дівчинка змушена була вбити собаку. Інші жінки сміялися і говорили, що Поль Констан напише роман під назвою "Смерть щура" (La mort au rat). Поль Констан, шокована тим, що жінки, права яких вона обстоювала в усіх своїх попередніх книгах, настільки погано її розуміють, пообіцяла собі описати їх без прикрас у наступному своєму романі.

Читач зустрічається з героїнями роману "Відвертість за відвертість" в день, коли вони мають роз'їжджатися по завершенню в Канзасі семінару з проблем фемінізму. Одна героїня – це кіноакторка з Норвегії Лола, яка п'є і не може забути історію свого викраденя. Друга – французька письменниця Аврора, яка виросла в Камеруні і яка стражає від комплексу сирітства, бо її батьки загинули у пожежі. Третя – еврейка за національністю Бабета, яка мешкає в Алжирі і яка не може забути поневіряння своєї сім'ї в період вигнання після отримання Алжиром незалежності. Четверта – афроамериканка Глорія, родом з одного з карибських островів. Вона не може забути свого сирітства і бідності в 40–50-ті роки, а потім упокорень її як негритянки в Америці 60-х років.

Кожна з жінок нещасна по-своєму, вони по черзі розповідають про свої переживання, страхи та комплекси. Але насправді жодна з них не слухає іншу, кожна егоїстично думає про своє минуле чи майбутнє в той час, як відкриває душу інша.

Антифеміністські мотиви спостерігаються і на рівні мови та стилю. Для характеристики жінок Поль Констан використовує численні епітети з негативною семантикою: "*Avec sa* ***taille étranglée, son ventre rond, ses genoux empâtés*** *et sa poitrine trop lourde, elle etait mille fois* ***moins attirante*** *que Lola Dohl, les seins nus sous* ***le petit pull marine*** *qu'elle avait fait porter à la France entière*" [Constant 1998, 17].

Українська перекладачка вдало відтворює лексику з негативною конотацією : "*…зі своєю* ***перетягнутою талією, круглим животом, одутлими коліньми*** *й надто* ***важкими персами*** *була у тисячу разів менш приваблива ніж Лола Дол з голими грудьми під* ***темно-синьою кофтиною****, що його вслід за нею почала носити уся Франція*" [Констан 2003, 10].

Як зазначалося, дія у романі відбувається в Америці – батьківщині фемінізму. Авторка іронізує над американським стилем життя і американськими феміністками. Застосовуючи, зокрема, численні вкраплення в текст американізмів, що позначають типові вислови або американські реалії. С. Саваневська вирішила вдатися до перекладу американізмів. І хоча вона часто знаходить досить вдалі відповідники: "*SO CUTE*!" [Constant 1998, 13] – "*Симпатюля"* [Констан 2003, 7], "*SO SPECIAL"* [Constant 1998, 51] – "*такою особливою"* [Констан 2003, 40], "*boys friends*" [Constant 1998, 32] у перекладі – "*хлопці"* [Констан 2003, 23], "*basement"* [Constant 1998, 30] – "*підвальне приміщення"* [Констан 2003, 22], "*black power*"[Constant 1998, 26] – "*влада чорних"* [Констан 2003, 18], присутні певні стилістичні втрати.

Більш точне відтворення авторки щодо американських цінностей відбувається тоді, коли у фразі оригіналу, крім англійського виразу, були присутні інші засоби творення експресивності: "*Middleway représentait un* ***no man's land*** *de la culture qui avait suscité par provocation la contre-culture du dérosoire et du plouc*" [Constant 1998, 20].

"*… Мідлвей уособлював* ***нічийну*** *землю культури, що створила немічну та нікчемну антикультуру*" [Констан 2003, 13].

Натомість іспанізми, адже Америка країна із великою кількість іспаномовних емігрантів, то перекладаються "*bastante" – "basta*" [Constant 1998, 121] – "досить" [Констан 2003, 101], то залишаються без перекладу "*nada*" [Constant 1998, 191].

У тексті роману величезна кількість ***фамільярної і обсценної лексики***, яка зазвичай слугує для підкреслення емансипованості жінки, зняття табу на грубі вирази.

"*…une vraie* ***DEGLINGUEE****, se tapait sur la corniche de l'Esterel un accident d'auto. Chaque annee cette* ***vielle pocharde*** *se donnait en spectacle*" [Constant 1998, 16–17]. Тут маємо два синоніми з розмовної французької мови: "*deglingee*" та "*vielle pocharde*", обидва перекладаються як "*п'яниця*", тільки у другому варіанті маємо ще й якісне визначення у вигляді – "*стара п'яниця*".

"*Deux* ***billes*** *bleuatres lui sortaient des orbites*" [Constant 1998, 202].

"*Дві голубуваті* ***баньки*** *ледве що вилазили з її орбіт*" [Констан 2003, 168].

Цікаво відзначити, що при відтворенні обсценної лексики перекладачка застосовує російські лайки, адже сучасна українська обсценна лексика досить обмежена: "*Une chienne, criait-il, pendant que Leila le poussait jusqu'à son fauteuil,* ***cette pute*** *m'offre une chienne.* ***Fous le camp****,* ***ordure***" [Constant 1998, 61].

"Сука, – кричав він, поки Лейла вела його до фотелю, – ця ***шлюха*** *мені принесла суку****. Забирайся геть****,* ***скотино****!* " [Констан 2003, 48].

"*Aurore se disait qu'au mieux cela se passerait entre "****pauvre meuf****" et "****gros con****", au pis entre "****sale négraisse****" et "****mâle blanc***" [Constant 1998, 92].

Переклад: "*Аврора подумала, що в кращому разі це закінчиться "дурою" і "козлом", а в гіршому – між "смердючою негритоскою" і "рижим лохом*" [Констан 2003, 76].

Сама Поль Констан говорить, що роман "Confidence pour confidence" можна було б назвати "Méfiance-méfiance" (бо насправді у героїнь недовіра одна до одної). В своїх творах Поль Констан часто використовує ключову для неї метафору "дзеркала", яка в різних текстах набирає різних образних значень. Така ідея віддзеркалення, двоїстості присутня і в назві роману "Confidence pour confidence", тому, на наш погляд, С.Саваневська, зрозумівши задум авторки, цілком слушно переклала назву роману, як "Відвертість за відвертість". Російська перекладачка Н.Хотинська теж залишила назву без трансформацій, переклавши її як "Откровенность за откровенность". Натомість англомовний переклад назви роману "Trading secrets", здійснений американською перекладачкою Бетсі Вінг, не відтворює метафору дзеркала.

Попри антифеміністський задум, текст роману, свідомо чи несвідомо для авторки, сповнений феміністських мотивів. Поль Констан залишається вірною проблемам, які завжди її хвилювали: соціальне, психологіче та духовне поневолення жін-

ки, замкнутість її життєвого простору межами сім'ї, обмеженість її досвіду відведеною для неї роллю, її марне бажання знайти щастя.

Героїням роману за п'ятдесят і вони переймаються проблемою старіння. Поль Констан для змалювання образу жінки, що старіє, використовує яскраві епітети: "*Ses mains étaient* ***abîmées****, ses avant-bras* ***flétris****, et Aurore prit conscience que cette femme un peu plus âgée q'elle était déjà une vielle femme*" [Constant 1998, 201].

Перекладачка цілком адекватно знайшла неменш виразну українську лексику: "*Руки у неї були* ***понищені, всохлі*** *на передпліччях, й Аврора збагнула, що ця не набагато старша від неї жінка вже стара*" [Констан 2003, 168].

Як вияв феміністської позиції сприймається і прийом авторки позбавлення імен чоловіків – персонажів роману. Вони названі за професією: l'Aviateur, le Photographe, le Médecin, le Machiniste – пілот, фотограф, лікар, водій. В перекладі ці персонажі названі з маленької літери, що ще більше підкреслює зневажливе ставлення до них. Більше того, для найменування чоловіків, які діють в романі, авторка іронічно і дотепно вживає вираз "N'importe – qui" [Constant 1998, 120], який вдало перекладено як "Невідь-хто" [Констан 2003, 99], "Невідь-ким" [Констан 2003, 100].

Поль Констан як автор-жінка має схильність до афективної лексики: "*Il y avait dans l'étagement des maisons et des immeubles quelque chose d'****étriqué*** *et du viellot, quelque chose de* ***rance et d'amer****, quelque chose de* ***dur et de repoussant*** *qui se reflétait dans les attitudes des gens qui les* ***traitaient en étrangers, en quémandeurs****, en* ***pestiférés***" [Constant 1998, 192].

В перекладі не менш вдало підібрана емоційна лексика: "*У нагромадженні різноповерхових будинків було щось від* ***тісноти й старості****, щось* ***прогіркле й болюче****, щось* ***жорстке й важке****, що позначилося на людях, для який вони були* ***чужинцями, жебраками, чумними***" [Констан 2003, 159].

Для опису і характеристики героїнь роману Поль Констан часто вдається до тропів. Скажімо, цій меті слугує зегма в наступному реченні: "*Gloria n'****avait*** *que se pencher pour ramasser* ***à pleines mains*** *les avantages matériels et* ***la bonne conscience*** *que lui apportait son statut de femme et de Noire, de democrate et d'anticolonialiste*" [Constant 1998, 187].

З незначними перестановками зегма відтворена і в перекладі: "*Глорії досить було тільки нахилитися, щоб* ***мати повні жмені*** *матеріальних вигод і* ***чисту совість****, з якою вона ходила (тут ліпше: що їй надавав її статус жінки) у статусі жінки, негритянки, демократки й антиколоніалістки*" [Констан 2003, 156].

Або ж така яскрава метафора: "*Elle commença à chercher son souffle, puis elle ouvrit la bouche et* ***jeta son cri juste à la figure*** *d'Aurore*" [Constant 1998, 117–118].

Перекладачка вдало відтворила образність оригіналу: "*Вона знайшла потрібний ритм дихання, тоді відкрила рот і жбурнула свій крик прямо в обличчя Аврори*" [Констан 2003, 98].

В тексті зустрічаються і зразки типово феміністської риторики. Поль Констан в уста Лоли вкладає цитату – посилання на культову фігуру для фемінізму С. де Бовуар: "офіційна біографія не співпадає з справжньою історією життя" ("biographie

officielle ne se confond pas avec sa veritable histoire") [Beauvoir 1976, 534]. (Доречі С. де Бовуар була викладачем Поль Констан в університеті).

Прийом інтертекстуальності взагалі є характерним для Поль Констан. Критики вказують на алюзію в романі "Відвертість за відвертість" на фільм канадського режисера Дені Аркана "Занепад американської імперії", в якому крах американського суспільства пояснюється його фемінізацією [Nourrissier 1998] та антифеміністичну тетралогію Анрі де Монтерлана "Роман Дівчата"[Amette 1998].

Інтертекстуальність створюється в романі і завдяки промовистим іменам головних героїнь. Дослідники декодують ці імена по-різному, але врешті-решт завжди іде посилання на тексти, пов'язані з темами фемінізму і антифемінізму. Наприклад, знаходять алюзії на данський фільм "Le Festin de Babette" режисера Габрієля Акселя та на роман "Belle du Seigneur" франкомовного швейцарського письменника Альберта Коена [Graincourt 1998].

Американська письменниця і перекладачка Марго Міллер пояснює ці імена по-іншому. Ім'я Лоли (Lola Dhol) вона повязує з лялькою Doll. Значення імені Бабет Коен (Babette Cohen) має єврейські корені. Ім'я Аврора (Aurore) натякає на смерть щура (la mort au rat), а прізвище Амер (Amer) може означати "для матері" (à mère), "до моря" (à mer) або "amer" (гіркий). Ім'я Глорія Патер (Gloria Patter) може означати "pas terre" (немає землі).

В українському перекладі, на жаль, прийом промовистості імен нівельовано, бо перекладачка здійснила просте транскрибування імен.

Відзначимо, що інколи спостерігається певна асиметрія на рівні експресивності оригіналу та перекладу. Зокрема, це відбувається тоді, коли перекладачка виявляється емоційнішою за авторку: "… *qu'on ne les* ***volât***" [Constant 1998, 193] "… ***що поцуплять***" [Констан 2003, 161] (в той час як у французькому тексті вжито літературне дієслово в українському бачимо розмовний вираз "поцупити").

Як зазначалося, в оригіналі використовується велика кількість ненормативної лексики. Перекладачка цнотливо відтворює її у значно пом'якшеній формі: "*C'était un type qui savait si bien* ***baiser la loi***.." [Constant 1998, 39] та переклад: "*Цей тип умів так* ***повернути справу***…" [Констан 2003, 29].

Подекуди перекладачка застосовує елементи харківського правопису, що надає додаткової виразності українському тексту (готелю вищого розряду "Hilton" [Constant 1998, 20] перекладачка переклала як "Гілтон" [Констан 2003, 13], а не Хілтон).

Подекуди більшої емоційної забарвленості та соковитості українського перекладу у порівнянні з оригіналом надає використання перекладачкою західно-українських діалектизмів: "*fauteuil*" [Constant 1998, 121] – "*фотель"* [Констан 2003, 101], "*les bonnes femmes*" [Constant 1998, 170] – "*панюсі*" [Констан 2003, 142].

"*Elle se leva pour aller éteindre* ***la machine*** *dans le basement*" [Constant 1998, 38].

Переклад: "*Глорія підвелася і пішла вимикати* ***пральку*** *в підвалі*" [Констан 2003, 29].

Як бачимо, складне багатоголосся роману Поль Констан, переплетіння феміністських та антифеміністських мотивів яскраво та цілком адекватно донесені українському читачеві Софією Саваневською.

В статье исследуются с позиций гендерной проблематики переводоведения феминистские и антифеминистские мотивы романа Поль Констан "Откровенность за откровенность" и пути их воспроизведения в украинском переводе Софии Саваневской.

Ключевые слова: художественный перевод, феминизм, антифеминизм.

The article is aimed to explore from the position of problems of gender in translation feministic and antifeministic motives of a novel "Confidence for confidence" of Paule Constant and the ways of its adequate translation into Ukrainian made by Sophia Savanevska.

Key words: fiction translation, feminism, antifeminism.

Література:

1. *Констан П.* Відвертість за відвертість / Поль Констан – К.: Факт, 2003.– 200 с.
2. *Amette J.-P*. Trois femmes dans la bourrasque : Les Confidences de Paule Constant / Jacques-Pierre Amette. – *Le* Point, 1998. – Режим доступу: http://panoramas.over-blog.fr/ext/http://pauleconstant.com/DetailOuvrages.html#CPC.
3. *Beauvoir S. de*. Le deuxième Sexe. 2 vols. – Paris : Editions Gallimard, 1949, renouvelé en 1976. – 988 p.
4. *Constant P*. Confidence pour confidence / Paule Constant: Roman. ─ Paris : Editions Gallimard, 1998. – 234 p.
5. *Constant P*. Trading secrets./ Paule Constant. – the University of Nebraska Press, 2001. – 171 p.
6. *Graincourt M. B. De*. Coup de cœur pour un roman : Les Confidences de Paule Constant, Libérationé, 1998. – Режим доступу: http://panoramas.over-blog.fr/ext/http://www.pauleconstant.com/DetailOuvrages.html.
7. *Nourrissie F.* Paule Constant : ainsi soient-elles : Les Confidences de Paule Constant / François Nourrissie. – Le Figaro-Magazine, 1998. – Режим доступу: http://panoramas.overblog.fr/ext/http://www.pauleconstant.com/DetailOuvrages.html#CPC.

УДК 81'255

ПЕРЕКЛАД ФІЛОСОФСЬКОЇ ПОВІСТІ ВОЛЬТЕРА "КАНДІД" І ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ПОЗИЦІЇ В. ПІДМОГИЛЬНОГО

Седлерова Аліна Ігорівна
асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються мовно-стилістичні особливості філософської повісті "Кандід" Вольтера та їхній переклад В. Підмогильним. Здійснюється порівняння перекладу В. Підмогильного з перекладами Ф. Сологуба та Р. Олдінгтона.

Ключові слова: переклад, філософська повість, іронія, мораль.

Найчастіше вибір перекладачем твору для перекладу не є випадковим. Перекладач обирає твір близький до власного стилю та переконань. В. Підмогильний ще з юних років був закоханий у французьку літературу, тому й обирав для перекладу твори улюблених письменників, перекладаючи їх, вчився й вдосконалював власну майстерність. Вольтер міг зацікавити В. Підмогильного своєю неповторною іронією та моралізаторством.

У вітчизняному та зарубіжному перекладознавстві існують різні погляди щодо можливості перекладу іронії. І. Алексєєва вважає, що для відтворення іронії в перекладі потрібно використовувати принцип контрастного зіткнення (порушення семантичної і граматичної сполучуваності, зіткнення лексики з різним стилістичним забарвленням) [Алексєєва 2001]. Деякі дослідники, зокрема К. Льєвуа та П. Шентьєс, досить скептично ставляться до можливості перекладу іронії. Інші ж, навпаки, зазначають, що вільний переклад, в такому випадку, дозволяє отримати бажаний результат, оскільки буквальний переклад може призвести до зникнення іронії [Stackelberg 1988]. Думки про неперекладність іронії вражають, якщо задуматися, що більшість іронічної літератури відома широкому загалу лише завдяки перекладам.

Переклад іронії складається з двох етапів: спочатку необхідно розпізнати іронію і потім вже її відтворити. В. Коптілов зауважує, що основною особливістю іронічної прози є наявність підтексту, який ніби просвічує крізь речення художнього твору, надаючи їм подвійного значення [Коптілов, 2003]. Саме через це подвійне значення у перекладачів можуть виникнути труднощі при відтворенні іронії. Іноді перекладач може навіть не розпізнати іронію в тексті, оскільки, як зазначає М. Матео, іронія не має чітких лінгвістичних чи стилістичних ознак, не існує єдиного розпізнаваного іронічного тону або стилю [Mateo 1995].

В.С. Виноградов слушно зауважує, що іронія створюється за допомогою соціолокальної лексики, яка є іноді нездоланним бар'єром для перекладача і змушує його відмовитись від відтворення її подібними засобами мови перекладу [Виноградов, 2001]. З цією думкою погоджуються А.-М. Лоріан та А. Буає. Вони стверджують, що перекладач іноді може не помітити іронію в тексті оригіналу, але це зовсім не свідчить про його погані лінгвістичні знання. Причиною цього є те, що іронія пов'язана з культурними стереотипами і соціальними звичками якоїсь певної соціальної групи [Laurian, Boyer 2001]

Всесвітньовідомим майстром іронії є М.А. Вольтер. Існує навіть поняття "вольтерівська іронія" – заперечення під виглядом ствердження.

Як відомо, у XVIII ст. було прийнято не підписувати власні твори, особливо романи. Вольтер не був винятком, він видумував величезну кількість псевдонімів. Гра в хованки є ключовим прийомом у написанні творів Вольтером.

Світовим шедевром іронічної прози є повість Вольтера "Кандід" (1759). "Кандід" належить до жанру філософської повісті, а за способом представлення тексту автором – так званим "псевдоперекладом". Ізабель Коломба дає таке визначення поняття "псевдопереклад" – це текст, який подається читачу як переклад, справжній автор цього тексту, в більшості випадків, виступає ніби то перекладачем [Collombat 2004].

Отже, перед перекладачами цього твору стояло нелегке завдання відтворення блискучої вольтерівської іронії й особливостей жанру філософської повісті. У різний період часу різні перекладачі бралися за виконання цього завдання. Так, наприклад, перший переклад "Кандіда" польською мовою був здійснений у 1780 році. Ядвіга Зєтарська, дослідниця перекладів повістей Вольтера у Польщі, каже, що вольтерівська іронія майже повністю відсутня в польських перекладах і вона поступається місцем моралізаторству [Zietarska 1969]. У перекладі Яцека Пжибильського втрачено філософський зміст повісті, перекладач перетворює твір на пригодницьку повість. В цілому, переклад творчості Вольтера потребував від перекладачів знань з філософії, чого вони в більшості випадків в той час не мали.

Переклади англійською мовою є численними і "Кандід" є чи не найвідомішим твором Вольтера в англійському перекладі. Одним з найкращих англійських перекладів вважається переклад Річарда Олдінгтона. Російською мовою "Кандід" був перекладений Федором Сологубом. Український читач зміг ознайомитися з відомим твором Вольтера завдяки перекладу Валер'яна Підмогильного, який вийшов за редакцією Миколи Зерова.

Усіх трьох перекладачів об'єднує те, що вони самі були відомими письменниками. Їхні переклади здійснені в першій половині XX ст. (В. Підмогильний переклав повість у 1927 році, Р. Олдінгтон – у 1928, Ф. Сологуб у 1909). Усі три письменники тим чи іншим чином належали до літературного напрямку реалізму, до якого вони дійшли, віддавши данину модним на початку XX століття літературним течіям. Р. Олдінгтон починав як декадент, а згодом став представником критичного реалізму, твори його сповнені іронії. Ф. Сологуб писав реалістичні твори з характерними ознаками символізму. Твори В. Підмогильного відносять до жанру психологічного реалізму, він створював інтелектуальну прозу, яка є дуже близькою до іронічної прози.

Характерним для вольтерівської іронії є використання вербальних і невербальних форм іронії. Іронія у нього присутня на рівні фрази, фабули й розповідних структур. На рівні фабули іронія виявляється в полеміці з філософами-оптимістами та песимістами. Герої твору, Панглос і Мартен, дотримуються протилежних філософських систем, тому головний герой, Кандід, має протягом твору перевірити філософські постулати обох. Іронія тут полягає в тому, що досвід учня не підтверджує, а спростовує думку вчителів. Вольтер критикує філософію оптимістів, яка заперечує існування зла, іронічно вкраплюючи в текст типові вирази філософів-оптимістів ("meilleur des mondes", "raison suffisante").

"...il n'y a point d'effet sans cause et dans ce *meilleur des mondes possibles*, le château de monseigneur le baron était le plus beaux des châteaux";

"… що немає чину без причини і що в цьому *найкращому з можливих світів* замок вельможного пана барона є найкращий із замків" (переклад В. Підмогильного);

"… что не бывает следствия без причин, и что в этом *лучшем из возможных миров* замок владетельного барона был прекраснейшим из замков" (переклад Ф. Сологуба);

"… that there is no effect without a cause and that, in this *best of all possible worlds* my Lord the Baron's castle was the best of castles." (переклад Р. Олдінгтона);

В. Підмогильний, Р. Олдінгтон та Ф. Сологуб застосовують кальку при відтворенні виразу Лейбніца *("meilleur des mondes possibles"),* цей афоризм увійшов у мови перекладу в скороченому вигляді *("найкращий із світів", "лучший из миров").* В. Підмогильний, на відміну від російського і англійського перекладачів, яскраво відтворив й інший фразеологізм *"il n'y a point d'effet sans cause" – "немає чину без причини".*

Оскільки Вольтер був філософом-моралістом, ключовою у творі є лексика з семою моралі: *"la considération", "les honneurs", "digne", "vous me faites beaucoup d'honneur", "le plus charmant des rois", "graves personnages", "la charité", "l'extrême générosité", "charitable", "le bonhomme", "vertueux", "je demande très humblement pardon", "une personne d'honneur", "la vertu"* у перекладі В. Підмогильного *"пошана", "гідність", "гідний", "ви робите мені велику честь", "наймилостивіший із усіх королів", "поважні особи", "милосердя", "надзвичайна великодушність", "милосердний", "добряга", "доброчинний", "щиро перепрошую", "шляхетна особа", "чеснота".* Саме ця лексика найчастіше створює іронічний підтекст у повісті.

У повісті іронічно обігруються традиції барочного роману. Характерною рисою такого роману є те, що герої подорожують і бідують, проте не втрачають своєї фізичної привабливості й не старіють. У Вольтера, навпаки, Кунігунда зображується старою, а Кандід не отримує задоволення від очікуваного шлюбу. Як бачимо, В. Підмогильний майстерно відтворює іронічну гру епітетів з позитивним і негативним значенням.

"Le *tendre* amant Candide, en voyant sa *belle* Cunégonde *rembrunie*, les yeux *éraillés*, la gorge *sèche*, les joues *ridées*, les bras rouges et *écaillés*, recula trois pas *saisi d'horreur*, et avança ensuite par bon procédé."

"*Ніжний* коханець Кандід, побачивши свою *прекрасну* Кунігунду *зчорнілу*, з *опухлими* очима, *висохлими* грудьми, *зморщеними* щоками та червоними *порепаними* руками, відступив на три кроки, *пройнятий жахом*, а потім з увічливості підійшов до неї."

Для вольтерівської повісті, як і для притчі, притаманний алегоризм, її герой є суб'єктом етичного вибору, він шукає відповідь на поставлене питання. Стиль повісті лаконічний (Вольтер лише схематично описує своїх персонажів), а дія динамічна (у кожній главі Кандід потрапляє до нового місця).

Так, наприклад, опис Кунігунди "Sa fille Cunégonde, âgée de dix-sept ans, était *haute en couleur*, fraîche, *grasse*, *appétissante*" у перекладі "Її донька Кунігунда, сімнадцяти років, була *рожева*, свіжа, *огрядна* і *спокуслива*". Чи опис самого Кандіда "Sa physionomie *annonçait* son âme. Il avait le jugement assez *droit*, avec l'esprit *le plus simple*". "Вся душа *світилася* йому на обличчі. Він мав досить *тверезу* думку і *найпростіший* розум."

З надзвичайною тонкістю В. Підмогильний відчуває образні засоби тексту оригіналу і підшуковує влучні епітети та фразеологізми в українській мові для їх відтворення.

В деяких абзацах прийомом уїдливої іронії є поєднання таких образних засобів як градація, гіпербола, метафора, порівняння, перерахування. Вольтер, вживаючи ці засоби, показує читачу різницю між оптимістичним світом та світом, яким він є насправді.

"Rien n'était si beau, si leste, si brillant, si bien ordonné que les deux armées. Les trompettes, les fifres, les hautbois, les tambours, les canons, formaient une harmonie telle qu'il n'y en eut jamais en enfer.... Candide, qui tremblait comme un philosophe, se cacha de mieux qu'il pût pendant cette boucherie héroïque".

В цьому уривку знаходимо перерахування *"Les trompettes, les fifres, les hautbois, les tambours, les canons"*, градацію *"Rien n'était si beau, si leste, si brillant, si bien ordonné"*, іронічні порівняння *"Candide, qui tremblait comme un philosophe" "une harmonie telle qu'il n'y en eut jamais en enfer"*, оксюморон *"boucherie héroïque"*.

Проаналізуємо, як відтворили цей уривок В. Підмогильний, Ф. Сологуб та Р. Олдінгтон.

"Нічого в світі не було *такого прекрасного, такого меткого, такого блискучого, так упорядкованого, як ці дві армії.* Сурми, флейти, гобої, барабани, гармати творили *гармонію, якої не чуло саме пекло*… Кандід, що *тремтів, як філософ*, скільки змоги було ховався під час тієї *героїчної різанини*." (переклад В. Підмогильного)

"Что может быть *более прекрасным, более быстрым, более блестящим, более согласованным, чем две армии*! Трубы, дудки, гобои, барабаны, пушки создавали *гармонию, какой не бывало и в аду… Кандид, как философ*, усердно прятался во время этой *героической бойни.*" (переклад Ф. Сологуба)

"Nothing could be *smarter, more splendid, more brilliant, better drawn up than the two armies*. Trimipets, fifes, hautboys, drums, cannons formed a *harmony such as has never been heard even in hell… Candide, who trembled like a philosopher*, hid himself as well as he could during this *heroic butchery.*" (переклад Р. Олдінгтона)

У даному уривку яскраво відчувається іронічний підтекст, перекладачі розпізнали його і відтворили усі образні засоби творення іронії. В. Підмогильний, так само як і Олдінгтон, посилив експресивність тексту, вживши метафору *"якої не чуло саме пекло"*. А от порівняння в російському перекладі, через опущення дієслова "тремтіти", вийшло неповним.

Важливу роль у творі відіграє біблійний образ райського саду. З Едемом порівнюється замок барона, з якого Кандіда вигнали, подібно до того, як Адама вигнано з раю. " Candide, chassé du *paradis terrestre*, marcha longtemps sans savoir où…" "Вигнаний із *земного раю*, Кандід довго йшов, не знаючи куди …" В останніх главах Кандід знаходить свій "земний рай" на клаптику землі, яку збирається обробляти. " Je sais aussi, dit Candide, qu*'il faut cultiver notre jardin*". "Я знаю ще", сказав Кандід, "що нам *треба працювати в нашім саду*".

Вислів *"il faut cultiver notre jardin"* став відомим афоризмом. Але переклад В. Підмогильного *"треба працювати в нашім саду"* не ввійшов в українську мову,

усталене вживання цього афоризму – *"потрібно обробляти наш сад"*. Р. Олдінгтон та Ф. Сологуб застосували кальку при перекладі цього афоризму *"we must cultivate our gardens", "надо возделывать свой сад",* які є усталеними афоризмами в англійській та російській мовах.

У творі відтворено й іронічне ставлення Вольтера до монархів: " Le roi des Bulgares passe dans ce moment, s'informe du crime du patient... il lui accorda sa grâce avec une clémence qui sera louée dans tous les journaux et dans tous les siècles. ", у перекладі "На той час проїздив мимо болгарський король; він запитався про злочин засудженого… і подарував йому життя, виявивши при тім милосердя, яке славитимуть всі часописи і всі віки." Іронія тут створюється завдяки використанню гіперболи.

Висміює Вольтер і настрої тогочасного суспільства, а саме численні випадки дезертирства з армій. Перебуваючи в армії, Кандід вирішив одного дня піти прогулятись: "Il s'avisa un beau jour de printemps de s'aller promener, marchant tout droit devant lui, croyant que c'était un privilège de l'espèce humaine, comme de l'espèce animale, de se servir de ses jambes à son plaisir". "Одного весняного дня він надумався піти погуляти, та й подався просто, гадаючи, що то є привілей людського роду, як і інших тварин, користуватись ногами з власної уподоби."

Для створення іронії автор застосовує також синтаксичні засоби, що встановлюють неочікувані логічні зв'язки. Наприклад: "Monsieur le baron était un des plus puissants seigneurs de la Westphalie *car* son château avait une porte et des fenêtres". У перекладі В. Підмогильного: "Пан барон був один з наймогутніших володарів Вестфалії*:* його замок мав двері й вікна."

Для відтворення прийому алогічного зв'язку В. Підмогильний цілком доречно використав, замість сполучника *car,* двокрапку для створення причинно-наслідкового зв'язку.

Переклад філософської повісті "Кандід" був важливою віхою у творчості В. Підмогильного. Працював він над ним у період розквіту власної творчості, звісно ж, зважаючи на це, твір Вольтера мав свій вплив на творчу позицію В. Підмогильного. Адже саме в цей час український письменник-перекладач перейшов від імпресіонізму та символізму, характерних для його ранньої творчості, до психологічного, інтелектуального реалізму, притаманних його романам.

До речі, Ф. Сологуб та Р. Олдінгтон, так само як і В. Підмогильний, взялися за переклад цього твору саме в часи еволюції їхнього творчого методу до реалізму.

Усі три переклади, створені у перші десятиліття XX ст., і досі вважаються найкращими і до нашого часу перевидаються.

В статье рассматриваются формальные и стилистические особенности философской повести "Кандид" Вольтера и их перевод В. Пидмогильным. Осуществляется сравнение перевода В. Пидмогильного с переводами Ф. Сологуба и Р. Олдингтона.

Ключевые слова: перевод, философская повесть, ирония, мораль.

In this article we examine formal and stylistic particularities of philosophical novella "Candide" of Voltaire and its translation by V. Pidmohylnyi. We compare the translation of V. Pidmohylnyi with the translations of F. Sologub and R. Aldington.

Key words: translation, philosophical novella, irony, morality.

Література:

1. *Алексеева И. С.* Профессиональное обучение переводчика: Учебное пособие по устному и письменному переводу для переводчиков и преподавателей. – Спб.: Издательство "Союз", 2001. – 288с.

2. *Виноградов В. С.* Ведение в переводоведение (общие и лексические вопросы). – М. Издательство института общего среднего образования РАО, 2001, – 224 с.

3. *Вольтер*. Кандід або Оптимізм / Пер. з фр. В. Підмогильний. – К.: "Слово", 1927. – 129 с.

4. *Вольтер.* Кандид / Пер. с фр. Ф. Сологуба. – М.: Гос. изд-во худ. лит-ры, 1955. – 110 с.

5. *Комиссаров В. Н.* Современное переводоведение. – М.: "ЭТС", 2002. – 421 с.

6. *Коптілов В.* Теорія і практика перекладу. К.: Юніверс, 2003. – 280 с.

7. *Boyer H.* "L'humour comme connivence intraculturelle et comme obstacle interculturel", dans Anne-Marie, Laurian et Thomas Szende Les mots du rire: Comment les traduire, Berne, Peter Lang, 2001, 35–44.

8. *Collombat I.* Pseudo-traduction: la mise en scène de l'altérité. – P., 2004.

9. *Laurian A.-M.* "La compréhension de l'humour: question de langue ou question de culture?" dans Anne-Marie, Laurian et Thomas Szende Les mots du rire: Comment les traduire, Berne, Peter Lang, 2001, S. 183–202.

10. *Lievois K., Schoentjes P.* Journal of translation and interpreting studies published by the Department of Translators and Interpreters of Artesis University College, Antwerpen.

11. *Mateo M.* "The Translation of irony", Meta, 9: I, 1995, S. 171–177.

12. *Stackelberg J.* "Translating Comical Writing", Translation Review, 28, 1988, S. 10–14.

13. *Zietarska J.* Sztuka przekladu w pogladach literackich polskiego oswiecenia [L'art de traduire dans les idées littéraires des Lumières polonaises], Wroclaw, 1969.

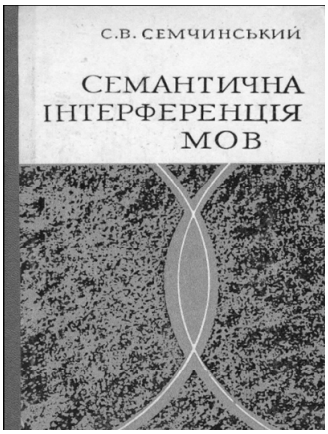

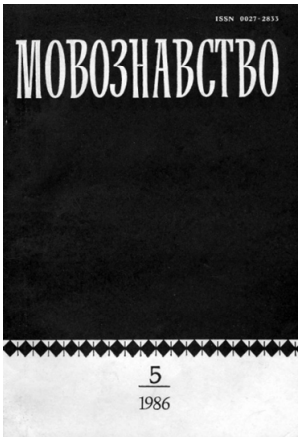

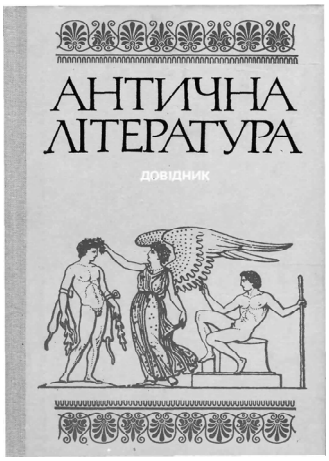

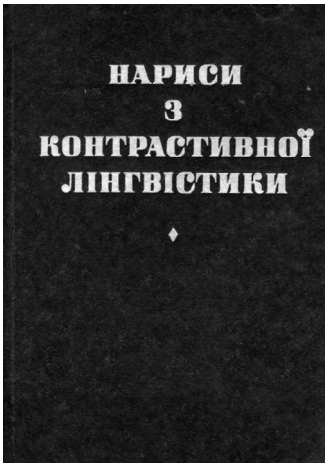

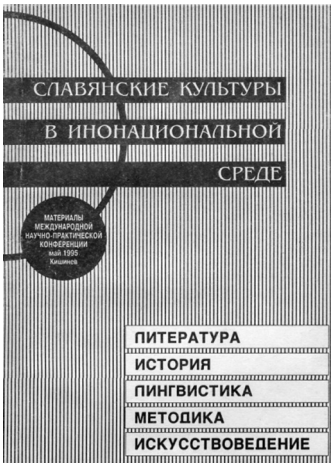

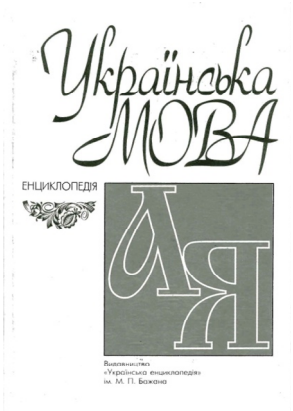

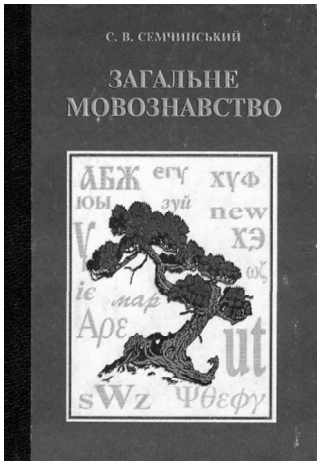

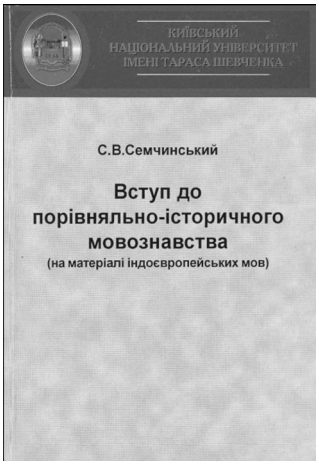

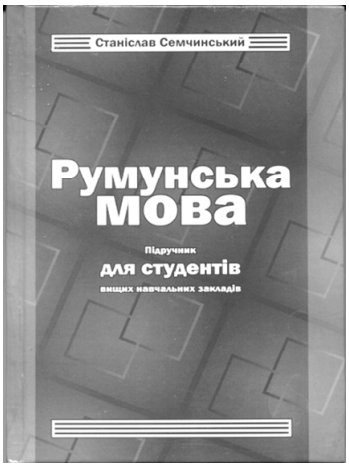

Окремі видання праць проф. С.В. Семчинського

ЗМІСТ

Чемес В.
ПРОФЕСОР С.В. СЕМЧИНСЬКИЙ І СВІТ ФІЛОЛОГІЇ 4

ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІ МОВИ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Клименко Н.Ф.
ОБРАЗНИЙ ОБШИР ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З КОМПОНЕНТОМ *ГОЛОВА*
В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ 9
Болдирєв Р.В.
ПАЛЕОСЛАВІЯ Й ІНДОЄВРОПЕЙСЬКА І НЕІНДОЄВРОПЕЙСЬКА ЕТИМОЛОГІЯ 24
Копров В.Ю.
СОПОСТАВИТЕЛЬНАЯ ТИПОЛОГИЯ ПРЕДЛОЖЕНИЯ
В СЕМАНТИКО-ФУНКЦИОНАЛЬНОМ СИНТАКСИСЕ 31
Бабырэ Н.М., Усатая Л.Н.
ОБЩАЯ, АРТИКУЛЯЦИОННАЯ И АКУСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ДИФТОНГА /'au/
АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА (по экспериментальным данным) 38
Гуйванюк Н.В.
АНТИТЕТИЧНІ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ВІДНОШЕННЯ
У НАДФРАЗНІЙ ЄДНОСТІ ТА ТЕКСТІ 43
Єрмоленко С.С., Бечко Я.В.
ІЗ ФІЛОЛОГІЧНИХ СПОСТЕРЕЖНЬ НАД ФУНКЦІОНУВАННЯМ АД'ЄКТИВІВ
ТЕРМІЧНОЇ СЕМАНТИКИ НА ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГІЧНОМУ РІВНІ 51
Мойсієнко А.К.
СЛОВО В ПОЕТИЧНОМУ КОНТЕКСТІ 59
Черниш Т.О.
ІСТОРІЯ ПОЛЬЩІ ЗА ВЄХОМ (ПРО МОВУ І СТИЛЬ СТ. ВЄХЕЦЬКОГО) 64
Нечитайло І.М.
ПРАСЛОВ'ЯНСЬКІ ДІАЛЕКТИЗМИ І РЕКОНСТРУКЦІЯ ПРАМОВИ 68
Козлова Т.О.
СУМІЖНІ СЕМАНТИЧНІ МІКРОСИСТЕМИ
В ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПРАМОВІ: *R-/ L*-КОРЕНІ 75
Коломийцева В.В.
СИНТАКСЕМА ЯК ОДИНИЦЯ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНОГО РІВНЯ 84
Сальваторе Дель Ґаудіо
АНАЛІТИЧНІ ТА СИНТЕТИЧНІ СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ ГРАМАТИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ
В ІТАЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ: ПРИЙМЕННИКИ І ВІДМІНЮВАННЯ 90
Зевако В.І.
ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ МІЖДІАЛЕКТНИХ КОНТАКТІВ
У ПІВНІЧНІЙ ЧАСТИНІ СХІДНОПОЛІСЬКОГО АРЕАЛУ (фонетичний аспект) 100
Покровська І.Л.
ЕТНІЧНА СПЕЦИФІКА КОЛЬОРАТИВУ *БІЛИЙ* У СУЧАСНІЙ ТУРЕЦЬКІЙ МОВІ 106
Любченко Т.В.
ПРЕДИКАТ І ОБ'ЄКТНА СИНТАКСЕМА
В СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІЙ СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ НОВОГРЕЦЬКОЇ МОВИ 110
Banaru N.V.
ON THE TYPOLOGY OF THE HIATUS RESOLUTION STRATEGIES 117
Chirdeachin A.
AKUSTISCHE EIGENARTIGKEIT
DER VOKALISCHEN KOMPLEXEN MONOPHONEMATISCHEN STRUKTUREN
ALS PHONETISCHE UND PHONOLOGISCHE OPERATIONSEINHEITEN 122

Мединська Н.М.
ПРОБЛЕМА КАТЕГОРІЙНОГО СТАТУСУ ДІЄСЛОВА 126
Гіков Л.В.
ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ
У ТЕКСТАХ НІМЕЦЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ 136
Скибицька Н.В.
СЛОВОТВОРЕННЯ ЯК ЗАСІБ ОФОРМЛЕННЯ
НОВИХ СЕМАНТИЧНИХ ПОЛІВ ЛЕКСИКИ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ 142
Запорожець Л.М.
ПРО СТАТУС І ПРАГМАТИЗМ СУРЖИКУ 147
Михайлова О.Г.
ПРЕЦЕДЕНТНІ ІМЕНА З АНТИЧНИХ МІФІВ В ОНОМАСТИЧНОМУ ПРОСТОРІ
РОМАНУ ЛІНИ КОСТЕНКО "ЗАПИСКИ УКРАЇНСЬКОГО САМАШЕДШЕГО" 154
Пахолок З.О.
ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ ПОВТОРЮВАНОСТІ
НА РІЗНИХ РІВНЯХ МОВНОЇ СИСТЕМИ 160
Тирон І.В.
ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СИНТАКСИЧНИХ ЗАСОБІВ ЕКСПРЕСІЇ
У ВЕБ-КОМЕНТАРЯХ (на матеріалі британських он-лайн газет) 168
Руда Н.В.
СЕМАНТИКО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕМІНУТИВІЗОВАНИХ ПРИКМЕТНИКІВ
І ПРИСЛІВНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЛАТИНСЬКОЇ МОВ 173
Monastyrskaya Y.G.
REALISATION DES R-LAUTS BEI DER EINDEUTSCHUNG VON FREMDWÖRTERN 178
Добровольська О.Я.
ПРОФЕСІЙНІ НАЗВИ-КОМПОЗИТИ – ГІБРИДНІ ПОХІДНІ ВІД ФРАНЦУЗЬКИХ
ТА ПИТОМИХ АНГЛІЙСЬКИХ ОСНОВ, РЕКОНСТРУЙОВАНІ
НА БАЗІ СЕРЕДНЬО-АНГЛІЙСЬКОЇ АНТРОПОНІМІЇ 185
Татьянченко Н.Ф.
ФУНКЦІЯ АТРИБУТА ІМЕНІ ЯК ІНФОРМАЦІЙНОГО РЕФЕРЕНТА 192
Мудринич С.Ю.
ТИПОЛОГІЯ ЧАСТИН МОВИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ 197
Широких О.В.
ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ КОМП'ЮТЕРНОГО СЛЕНГУ
(на матеріалі російськомовних сайтів) 201
Полюга С.М.
ЕВОЛЮЦІЙНА МОДЕЛЬ СТАНОВЛЕННЯ ПРИКМЕТНИКА
ТА СЕМАНТИКА КАТЕГОРІЇ СТУПЕНІВ ПОРІВНЯННЯ 206
Санду Т.И.
ФОНЕТИКО-ФОНОЛОГИЧЕСКИЙ СТАТУС ЦЕНТРАЛЬНЫХ ДИФТОНГОВ
АНГЛИЙСКОЙ РЕЧИ 212
Шевчук О.О.
ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА 'НАСЕЛЕНИЙ ПУНКТ'
У СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ: ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ 216
Потапчук І.М.
ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА "БОЛОТО" В ЗАХІДНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ 221
Беспала Л.В.
СТРУКТУРНА ТА ФУНКЦІОНАЛЬНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ
В КАРИБСЬКОМУ РЕГІОНІ 229
Мислива-Бунько І.Я.
ЧИННИКИ АКТУАЛІЗАЦІЇ СКЛАДНИХ СЛІВ
У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ МЕДІА-ДИСКУРСІ 235

Шклярук О.М.
ДАНТЕ ЯК МОВОЗНАВЕЦЬ
В ІСТОРІОЛІНГВІСТИЧНІЙ ДЕСКРИПЦІЇ С.В. СЕМЧИНСЬКОГО 242
Сиротенко Т.В.
ЛІНГВІСТИЧНІ ПАРАМЕТРИ ДІЛОВИХ ПАПЕРІВ 246
Косицький М.М.
ДІЄСЛІВНЕ ОСНОВОСКЛАДАННЯ У СУЧАСНІЙ НОВОГРЕЦЬКІЙ МОВІ
У ВИМІРІ ЇЇ АНАЛІТИЗМУ ТА СИНТЕТИЗМУ 250
Панасевич В.А.
БЕЗОСОБОВЕ ДІЄСЛОВО *ПРЕПЕІ* ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ
В РЕЧЕННЯХ НОВОГРЕЦЬКОЇ МОВИ 256

РУМУНСЬКА ФІЛОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОСТІ. СЛОВ'ЯНО-РУМУНСЬКІ МОВНО-КУЛЬТУРНІ КОНТАКТИ

Ionel Ivan
ADVERSITĂȚI ŞI CONVERGENȚE ALE POLITICII
DE PUTERE ÎN GEOPOLITICA MĂRII NEGRE 260
Семенюк І.
ПЕРШІ УКРАЇНСЬКІ ПИСЬМЕННИКИ РУМУНІЇ 265
Ion Petrovai
AŞEZAREA UCRAINENILOR ÎN COMITATUL MARAMUREŞ 275
Diana Tetean
PROBLEMA INDIVIDULUI ŞI SOCIETĂȚII ÎN CREAȚIA LUI F.M. DOSTOEVSKI
ŞI EXISTENȚIALIŞTILOR FRANCEZI 284
Bout Odarca
11 ELEGII, DE NICHITA STĂNESCU TRADUSE
ÎN LIMBA UCRAINEANĂ 292
Mârza Radu
ROLUL JUCAT DE UNIVERSITATEA DIN CERNĂUȚI
ÎN DEZVOLTAREA SLAVISTICII ROMÂNEŞTI 301
Ioan-Mircea Farcaş
CONSIDERAȚII LINGVISTICE ASUPRA UNOR TERMENI DIN ASTRONOMIE 309
Sanda Misirianțu
TOPICA PROPOZIȚIILOR DIN LIMBA ROMÂNĂ
CONSTRUITE CU COMPLEMENT DIRECT 314
Жерновей Г.Я.
РУМУНСЬКА ФІЛОЛОГІЯ У ЧЕРНІВЕЦЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ –
ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН 320
Oguy Oleksandr Dmytrovyci
INTERFERENȚE LEXICALE UCRAINEANO-ROMÂNO-GERMANE
ÎN BUCOVINA LA SFÂRŞITUL SEC. XVIII – ÎNCEPUTUL SEC. XX:
(determinarea coeficientului lor) 325
Каптару В.
КУЛЬТУРНИЙ СПАДОК К. БРИНКОВЯНУ ТА І. МАЗЕПИ 332
Лучканин С.М.
ВИСВІТЛЕННЯ ІСТОРІЇ ЗАГАЛЬНОМОВОЗНАВЧИХ ТЕОРІЙ
У РУМУНІЇ В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ СТАНІСЛАВА СЕМЧИНСЬКОГО 335
Vrânceanu F.
PROBLEME ALE DEFINIRII RAPORTULUI SINTACTIC
ÎN LINGVISTICA ROMÂNEASCĂ 344

МОВА І СОЦІУМ.
МОВНІ КОНТАКТИ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Яворская Г.М.
ЯЗЫКОВЫЕ КОНФЛИКТЫ И ЯЗЫКОВЫЕ ИДЕОЛОГИИ В МОЛДОВЕ
(на материале анализа фокус-групп) 349
Гвоздяк О.М.
НІМЕЦЬКІ ЛЕКСИЧНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКИХ ЗАКАРПАТСЬКИХ ГОВІРКАХ 362
Gulivets N.O.
LANGUAGE POLICY AND GLOBALIZATION 369
Чемес В.Ф.
СВІЙ – ЧУЖИЙ У СТРУКТУРІ ДИСКУРСУ МОВНО-ЕТНІЧНОГО
САМООТОТОЖНЕННЯ ОСОБИ 373
Гулей Т.В.
ЗАПОЗИЧЕННЯ-УРБАНОНІМИ В ЛЕКСИЧНІЙ СИСТЕМІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ 381
Паньків У.Л.
ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА УКРАЇНСЬКИХ ЛЕКСИЧНИХ ЛАТИНІЗМІВ 386
Гриценко С.П.
НОМІНУВАННЯ РІЗНИХ ФОРМ ПСИХІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ
В СТАРОУКРАЇНСЬКИХ ПАМ'ЯТКАХ кін. XVI–XVII ст. 392
Кузьміна К.А.
ДЕЯКІ РОЗДУМИ СТОСОВНО ЯВИЩА ЗМІШАНОЇ МОВИ 409
Амирреза Моллаахмади
ОСНОВНЫЕ ТЕМАТИЧЕСКИЕ ГРУППЫ ПЕРСИДСКИХ
ЛЕКСИЧЕСКИХ ЗАИМСТВОВАНИЙ В РУССКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ 415

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРИКЛАДНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Нікітіна Ф.О.
РОЗВИТОК СТРУКТУРНО-ПРИКЛАДНОГО МОВОЗНАВСТВА
В КИЇВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМ УНІВЕРСИТЕТІ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА (1960–1980 рр.) 421
Pleciński J.
EQUIVALENCES ERRONEES DANS UN DICTIONNAIRE BILINGUE
ET LA QUALITE EN TRADUCTION 424
Левицький А.Е.
ЗІСТАВНЕ МОВОЗНАВСТВО ТА МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ: АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ .. 434
Помельникова А.Н., Мутрук М.
ФОРМИРОВАНИЕ ПРОИЗНОСИТЕЛЬНЫХ НАВЫКОВ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА
У СТУДЕНТОВ НАЦИОНАЛЬНОГО ВУЗА 442
Бинер Исмет
ОПТИМАЛЬНЫЙ ВОЗРАСТ
ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА 446
Sofia Sulac
AUSSPRACHEPROBLEME IM SPRACHERWERB (DAF-UNTERRICHT)
BEI GAGAUSISCHEN DEUTSCHLERNERN 453
Ecaterina Ruga, Natalia Hioară, Alexei Chirdeachin, Natalia Volohov, Lidia Panainte
RESURSELE FORMALE FOLOSITE LA FORMULAREA MESAJELOR
(DESPRE ARTA DE A SE AUTOCONDUCE, DE A SE ADAPTA ŞI DE A SE CULTIVA) 457
Кудрявцева Н.С.
ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДНОСТІ
В СВІТЛІ ЛІНГВІСТИЧНОГО РЕЛЯТИВІЗМУ 461

Снєжик О.П., Федорова Л.О.
ПРИЙОМИ ПРИБЛИЗНОГО ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ
У ФРАНЦУЗЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ 465
Пірог І.І., Сапко Д.О.
ПЕРЕКЛАД НЕПРЯМИХ МОВЛЕННЄВИХ АКТІВ З НІМЕЦЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ 470
Ласка І.В.
ЕЛЕМЕНТИ КОНТРАСТИВНОЇ СЕМАНТИКИ
В "ТРАКТАТІ ПРО ПЕРЕКЛАД" ҐАСПАРА ДЕ ТАНДА 476
Пермінова А.В.
ГЕРМЕНЕВТИЧНІ ЗАСАДИ ПОЕТИЧНОГО АВТОПЕРЕКЛАДУ 481
Бочарнікова А.М.
ТРУДНОЩІ ПЕРЕКЛАДУ АВЕСТІЙСЬКИХ ТЕКСТІВ 486
Риженко М.А.
СУТНІСТЬ І ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
ТА ЇЇ РОЛЬ В МІЖКУЛЬТУРНІЙ МОВЛЕННЄВІЙ КОМУНІКАЦІЇ 491
Вакуленко М.О.
УКРАЇНСЬКА ЛАТИНИЦЯ: ОСНОВНІ ПІДХОДИ
ТА СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАНДАРТИЗАЦІЇ 497
Риженко М.А., Ємець О.А.
МІЖКУЛЬТУРНА ТА КРОСКУЛЬТУРНА МОВЛЕННЄВА КОМУНІКАЦІЯ
В МЕЖАХ АНГЛОМОВНОГО ДИСКУРСУ 505
Sofia Sulac, Alexei Chirdeachin, Nicanor Babâră
INTERFERENZENRAHMEN UND PHONETISCHE SPRECHWIRKUNGSFORSCHUNG
IM BEREICH DER INTERKULTURELLEN KOMMUNIKATION 511
Кучурян Л.І.
ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ ТА РУМУНСЬКОЇ МОВ
ПРИ ПЕРЕКЛАДІ 515
Fuciji M.B., Babâră E.D.
MOTHER TONGUE INTERFERENCE IN THE PROCESS OF ENGLISH DIPHTHONGS' STUDY 522
Бармина Е.А.
МОДАЛЬНЫЕ ГЛАГОЛЫ КАК ПЕРЕВОДЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА 530
Romanenko Y.A., Gryshan I.A., Mikhnyeva Y.R.
TRANSLATION AS THE KIND OF SPEECH ACTIVITY 538
Сласная Е.В.
ПЕРЕВОД ЛИТОТЫ НА РУССКИЙ ЯЗЫК 541
Дворніков А.С.
ПЕРЕРЕКЛАДИ МИКОЛИ ЛУКАША В ПОЛІСИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ 545
Здражко А.Є.
ПЕРЕКЛАД ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ: "ОЧУЖЕННЯ" ЧИ "ОДОМАШНЕННЯ" 549
Скалевська Г.О.
НА ЗАВАДІ ПЛІДНОЇ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ: ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ
АЛЮЗІЙ ТА СЛІВ-РЕАЛІЙ У ТВОРАХ ПОЕТІВ-ЕКСПЕРИМЕНТАЛІСТІВ
(на матеріалі перекладів поезії Аллена Гінзберга "Плач") 553
Дячук Л.С.
ФЕМІНІСТСЬКІ ТА АНТИФЕМІНІСТСЬКІ МОТИВИ
В РОМАНІ ПОЛЬ КОНСТАН "ВІДВЕРТІСТЬ ЗА ВІДВЕРТІСТЬ"
ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ ВІДТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ 559
Седлерова А.І.
ПЕРЕКЛАД ФІЛОСОФСЬКОЇ ПОВІСТІ ВОЛЬТЕРА "КАНДІД"
І ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ПОЗИЦІЇ В. ПІДМОГИЛЬНОГО 565